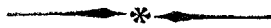


N A A M L I J S T
D E R
I N T E E K E N A R E N ,

*welke, na de uitgave des vijfden deels, op dit Woordenboek
hebben ingeteekend.*



De kwaliteiten en woonplaatsen der Inteekenaars
zijn in deze lijst geplaatst, overeenkomstig
de opgave ten tijde der intekening.



A

Adriaan, (M.) te Amsterdam.

B

Baalen, (J. van) Boekhandelaar te Rotterdam.
Bakkenist, Jun. (H.) te Edam.
Bibliotheek (De) van het Departement van Oorlog te 's Hage.
Bleijker, (M. de) Boekhandelaar te Rotterdam.
Bohn, (P. F.) Boekhandelaar te Haarlem.

H

Heemstra, (J.) Onderwijzer te Rottevalle.
Heuvel, (B. L. C. van den) Ontvanger der Registratie en Domei-
nen te Ommen.
Hulst, (J.) Majoor Kommandant van het 1ste Batt. der 8ste Afdee-
ling Infanterie te Coevorden.

J

Jentink, Predikant te Oudewater.

K

Karsten, (J.) Ondermeester te Assen.

II NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

L

- Lansbergen, (Mevr. Douairiere van) op Rozenhof bij Zutphen.
Lich, (I. J. A.) Kapitein bij het 3de Batt. der 17de Afdeeling
Nat. Infanterie te Gent.
Luneman, (W. J.) Boekhandelaar te Brussel, 2 exempl.

M

- Middendorp Wolters, te Rotterdam.

N

- Noman, (J.) Boekhandelaar te Z. Bommel, 2 exempl.

O

- Oortwijn, (Mr. L.) President van de Regtbank van Eersten Aanleg
te Assen.
Oosten, (J. van) Boekverkooper te Amsterdam.

P

- Palier en Zoon, (H.) Boekhandelaar te 's Hertogenbosch, 2 exempl.

R

- Reijerdam, (J. van) Boekhouder en Kasfier der Nederl. Staats-
Courant te 's Hage.

S

- Schetsberg, (H. C.) Boekhandelaar te Leeuwarden.
Scheer, (D. H. van der) Boekhandelaar te Coevorden, 6 exempl.
Schimmelpenninck, (W. A.) van der Oije, op den huize Poll bij
Zutphen.
Schultze, Gepensioneerd Generaal Majoor te Brussel.
Spangenberg, (J.) te 's Hage.

T

- Thieme, (C. A.) Boekhandelaar te Arnhem, 3 exempl.

V

- Veeze, (C.) Onderwijzer te Eest in Drenthe.
Verenet, (L. F.) S. S. Theol. Stud. te Utrecht.
Vermande, (J. L.) Boekhandelaar te Medenblik.



R.

R. Deze letter wordt in het Grieksch dikwijls uitgesproken met eene *h* achter zich, zoo als: *Rhapsodia*, *Rhetorica* enz., doch wordt anders gewoonlijk van eenen klinker gevolgd. Op Romeinsche munten beteekent R. *Respublica*; R. P. C. *Reipublicae Constitutionum*; REST, *Restituit*; en ROM. en AUG., *Roma et Augusta*. Op Romeinsche inscriptien wordt door R. aangeduid *Recta* of *Retro*; door R. G. C. *Rei Gerundae Causa*; door R. A. O. S. *Rationali Operum Sacrorum*; door R. R. *Ruderibus Rejectis*, en door R. V. P. *Redditum Veteri Possessori*. Oudtijds, eindelijk, werd de R. gebruikt voor 80, en met eene streep er boven \bar{R} . voor 80 duizend; doch de Grieksche *r* (ρ), beteekent 100.

RA. Is op een schip een lang en rond stuk hout, hetwelk in het midden merkelyk dikker is, dan aan de einden, en dwars boven aan de mast gehangen wordt, om er de zeilen aan te spannen.

RABBANITEN of *Rabbiniten*, ook *Talmudisten* genoemd, zijn die Joden, welke, benevens het Oude Testament, ook den Talmud (*zie aldaar*) als geloofsregel erkennen; in tegenoverstelling der *Karaiten* of *Kareers*, die denzelven verwerpen.

RABBI. Dit Hebreeuwfsche woord, woordelyk *leeraar*, *meester*, beteekent eenen leeraar der Joodsche wet; doch ook, inzonderheid, eenen oversten of opziener eener school (*synagoge*).

RABBIJNSCHE TAAL en LETTERKUNDE. Toen de Rabbinen, door de *Arabieren* uit *Babylon*, de toenmalige zetel der Joodsche geleerdheid, verdreven, zich in *Europa*, inzonderheid in *Spanje*, nederzetterden, en te *Granada*, *Toledo*, *Barcelona*, *Cordova*, *Seville* en *Saragosa* scholen oprigttten, gevoelden zij zich door de geleerde en grondige navorschingen der *Arabieren*, omtrent de Arabische taal, weldra gedrongen, om ook hunne taal, die uit het oud Hebreeuwsch in het bedorven Chaldeeuwsch verbasterd was, oordeelkundig te bearbeiten, en zoo veel mogelijk in hare zuiverheid te herstellen. Zij poogden hierom het bijbelsche Hebraïsmus weder tot schriftspraak te maken; doch waren niet in staat, om van de spraakkunst alle Chaldeeuwfsche vormen af te scheiden, daar zij daartoe reeds den maatstaf verloren hadden, noch om zich tot de eigenlijke beteekenis der woorden te bepalen, vermits zij tot de aanwijzing van zoo vele nieuwe deelsbeelden niet meer genoegzaam waren; en zoo ontstond eene nieuwe Hebreeuwfsche schrifttaal, die door

de Rabbijnen in *Spanje*, *Portugal*, *Italië* en *Duitschland* geschreven, en derhalve de Rabbijnsche genoemd werd. Ter harer beoefening heeft men eenige spraakkunsten en woordenboeken bearbeid, en zich tot hulpmiddelen van CELLARIUS, RELAND, VAN DER HARDT, TIJCHSEN, BUXTORF en anderen bediend; en de rijkdom der Hebreuwsche letterkunde, dien men uit het overzicht van eenen BUXTORF, BARTOLOCCIUS en anderen leert kennen, levert eene genoegzame belooning voor hare beoefening op. Wij vergenoegen ons, met hier alleen eenige schrijvers uit het bloeiendst tijdvak der middeleeuw op te geven. ABEN ESRA, DAVID KIMSCHI (overleden omstreeks 1232), doch inzonderheid ELIAS LEVITA hebben zich als spraakkunstenmakers verdienstelijk gemaakt; NATAN BEN JECHIEL (1100) heeft door een meermaals herdrukt Talmudisch, en DAVID KIMSCHI, door een Hebreuwsch woordenboek, dat langen tijd voor klasiek gehouden is, roem verworven. De eerste, die volgens de nasporingen van ABEN ESRA MAIMONIDES (geb. 1139), SALOMO JARCHI en DAVID KIMSCHI, een uitgebreider kritisch werk, namelijk eene herziening van de *Pentateuchus*, ondernam, was in de 13de eeuw MEIJER NALLEVI (HARAMAH) uit *Toskane*, en werd het eerst gevolgd door den Rabbijn MENACHEM DE LONZANO (wiens *Or Torah* met de *Schete Jadoth* in 1518 te *Venetie* uitkwam) en naderhand door SALOMO NORZI, wiens werk in omvang en gegrondheid alle vroegere werken overtrof. Onder de uitleggers van het Oude Testament verdienen het meeste opmerking de taalkundige, doch duistere. ABEN ESRA; de onduidelijke en in spraakkennis gebrekkige SALOMO JARCHI (omstreeks 1180); JOSEPH KIMSCHI, een der geleerdste Joden; zijn zoon DAVID KIMSCHI, boven reeds genoemd; LEVI BEN GERSON (voor 1370), en ISAAC ABERDANEL (voor 1508). MAIMONIDES poogde den inhoud zijner heilige nationale Schriften door wijsgeerig-godgeleerde redkavelingen te hulp te komen, en onder de vele uitleggers waren RASCHI en hij de voornaamste. Ten aanzien van de aardrijkskunde der middeleeuw hebben zich MOSES PETA-CHIA, uit *Regensburg* (1187), BENJAMIN van *Tibera* (sedert 1160) en PERIZOL uit *Avignon* (1550), door hunne reisbeschrijvingen, verdienstelijk gemaakt. Ook de wis-, sterrenkunde, wijsbegeerte en geneeskunde werden door de Joden, inzonderheid op de scholen der *Arabieren*, in *Spanje* vlijtig beoefend en bearbeid; doch daar van hunne wetenschappelijke werken weinig gedrukt is, moeten wij ons vergenoegen met den bovengenoemden MAIMONIDES aan te voeren, die als filosoof de wijsbegeerte van ARISTOTELES en PLATO met de *Kabbala* en den *Talmud* vermengt; doch in zijne geneeskundige werken (*Ap'urismi*, en *De regimine Sanitatis*) zich als een aanhanger van GALENUS vertoont.

RABENER. (GOTTLIEB WILHELM) Deze beroemde satiren-schrijver werd in 1714 te *Wachau*, een dorp bij *Leipzig*, geboren, en beoefende aan de universiteit in laatstgemelde stad de rechten, waar hij

hij met GÄRTNER en GELLERT in de naauwste vriendschap leefde. Hij bekleedde naderhand onderscheidene posten bij het belastingswezen, en stierf in Lentem. 1771 aan eene beroerte. RABENER verdient als mensch en als schrijver even veel achtung. In zijne satiren (hekelschriften) veroorloofde hij zich nimmer eenige persoonlijkheden, want, volgens zijne openlijk verklaarde grondregels, moest een satiren-schrijver alleen de dwaasheden gispjen, maar zich nimmer aan nijd of kwaadaardigheid schuldig maken, en nog minder aan het heilige, of door verouderd gebruik eerwaardig geworden, zijn vernuft beproeven: met één woord, hij moest alleen de ondeugd hekelen, zonder daarbij haren bedrijver aan de openlijke bespottung bloot te stellen. RABENER trad het eerst als satiren-schrijver op in het maandschrift: *Beustigungen des Verstandes und Witzes*, in 1741 door SCHWABE uitgegeven; doch verrijkte naderhand de *Bremer Beiträge*, aan welke GÄRTNER, CRAMER, A. SCHLEGEL, EBERT, ZACHARIA en GELLERT arbeidden, met zijne stukken. Zijne in deze beide tijdschriften vervatte opstellen maken de eerste 2 deelen zijner schriften uit; het 3de, *Satirische Briefe*, verscheen in 1752, en het 4de in 1755, waarin onder anderen, A. P. VON MANCHA'S *Abhandlung von Sprüchwörtern*, en *das Märchen vom ersten April* gevonden worden. Door de belegering van *Dresden*, in 1760, gingen verscheidene voor den druk bestemde papieren verloren, zoodat, na zijnen dood, alleen de door hem verzamelde *Freundschaftliche Briefe*, welke door C. F. WEISZE, met een levensberigt van den schrijver, in 1772 zijn uitgegeven. De gezamenlijke werken van RABENER zijn in het Fransch en Nederduitsch, en sommige stukken er van ook in het Engelsch, Deensch en Zweedsch, vertaald geworden.

RACINE. (JEAN) Deze groote Fransche treurspeldichter werd in 1630 te *Forté Milon* geboren. Hij beoefende de talen der ouden in de abdij *Port Royal des Champs*, waar hij reeds blijken gaf van zijne zucht voor het treurspeldicht, en volbragt naderhand zijne studien in het collegie van *Harcour*. EURIPIDES was zijn geliefkoosde schrijver, dien hij zich ten voorbeelde stelde, en tot welks ongestoorde beoefening hij dikwijls een eenzaam boschje verkoos. De eerste proeve van zijn genie bestond in eene Ode op het huwelijk van LOUWIS XIV, ten titel voerende: *la Nymphé de la Seine*, waarvoor hij, behalve een geschenk, een jaargeld van 600 livres ontving. Sedert, alleen in *Parijs* zijn verblijf houdende, wijdde hij zich geheel aan de dichtkunst, in welk vak hij vele goedkeuring ontving; terwijl zijne talrijke treurspelen den gevestigden roem van CORNEILLE eerlang verduisterden. Zijn eerste treurspel, *la Thebaïde, ou les freres ennemis*, verscheen in het jaar 1664, en werd in 1666 door dat van *Alexander*, in 1668 door de *Andromache*, en naderhand door *Berenice*, *Britannicus*, *Bajazet*, *Mitridates*, *Iphigenia*, *Phaedra* en *Athalie* opgevolgd. Met ieder stuk klom zijn roem, en hij zoude ongetwijfeld voor het treurspel nog meer gele-

verd hebben, indien niet de laster van partijdige beoordeelaars, en den geheelen drom der geestelijkheid hem daarvan teruggehouden hadden. In 1677 werd aan hem en aan BOILEAU het samenstellen eener Geschiedenis der regering van LODEWIJK XIV opgedragen; doch hiermede bragt hij het niet ver. Eene verhandeling, door hem op aandrang van mevrouw DE MAINTENON geschreven, in welke hij de middelen opgaf, om de ellende, waaronder het volk zuchtte, te verhelpen, bragt hem bij den vorst in ongenade, en was oorzaak van zijnen dood, die den laatsten van Grasm. 1699 voorviel, en waarbij hij den roem naliet, van als een braaf man geleefd te hebben. RACINE stelde zich de Grieksche treurspeldichters ten voorbeelde; koos, meer dan CORNEILLE, de liefde tot het hoofdvoorwerp van zijn stuk, en bragt het Fransche treurspel, door dezen nauwelijks der onbeschaafdheid ontrukkt, tot eene aanmerkelijk grootere volkomenheid. Hij is door welluidendheid in versbouw, door zuiverheid van stijl, en waarheid van uitdrukking boven CORNEILLE verheven; doch kan dezen dichter in zijne hooge vlugt, in zijn vuur en geestvervoering niet evenaren. Intusschen valt het moeilijk te beslissen, wie van beiden de meeste waarde bezit; doch schijnt het, wanneer men hen met de Grieksche treurspeldichters vergelijkt, dat CORNEILLE meer overeenkomst met SOPHOKLES en RACINE met EURIPIDES heeft. De volledigste uitgave zijner werken is die van DIDOT den jongeren, in 1796 te *Parijs* in 4 deelen in 8vo uitgegeven. Zijn zoon LOUIS RACINE, mede een tamelijk goed dichter, heeft ons van hem eene levensbeschrijving geleverd.

RADBOUD, zoon van ADGILLUS, volgde zijnen vader als koning van *Vriesland* op, welks ingezetenen toen nog onbeschaafd, en aan de Heidenfche bijgeloovigheden gehecht waren. WIGBERT, een Engelsch zendeling, en nog meer de vermaarde WILLEBRORD, verkondigde, in het begin van RADBOUDS regering, omtrent het jaar 699, in *Vriesland* de leer des Evangeliums, volgens de begrippen van dien tijd; doch de koning, ongenegen, om aan de voorgestelde vermaningen het oor te leenen, beklagde zich WILLEBRORD hierover bij PIPJN, groothofmeester van *Frankrijk*, hetgeen eene medewerkende reden schijnt geweest te zijn, dat deze aan RADBOUD den oorlog verklaarde, die daarbij zulk eene geduchte nederlaag onderging, dat hij PIPJN door een gezantschap om een verdrag moest verzoeken, waarbij de *Vriezen* aan *Frankrijk* onderworpen werden. RADBOUD echter, deze vernedering niet kunnende verkroppen, floot met zekeren EVERARD, heer van een dorp of landgoed in de *Betuwe*, een verbond, en deed van tijd tot tijd invallen in het Frankische rijk, waarop PIPJN andermaal de *Vriezen* beoorlogde. Omstreeks de vesting *Duurstede* (want *Vriesland* breidde zich toen uit tot in de tegenwoordige provincie *Utrecht*) kwamen de legers aan elkander, tot groot nadeel der *Vriezen*, waarbij RADBOUD op de vlugt gedreven werd, en diep in *Vriesland* zijne veiligheid moest zoeken.

Na den dood van PIPJN, die door zijnen zoon KAREL MARTEL werd opgevolgd, sloot RADBOUD een verbond met RAGANFRID, die zich, in tegenstelling van KAREL, groot-hofmeester liet noemen. Te zamen besloten hebbende, om de *Franschen* aan te vallen, voerde RADBOUD zijne krijgsmagt te sloop langs den *Rijn* tot aan *Keulen*, in welks nabijheid hij zijne troepen aan land zette, en KAREL in Lentem. 716 zulk eene volkomen nederlaag toebragt, dat hij zijne veiligheid in de vlugt moest zoeken. Deze, intusschen van de zorgeloosheid des vijands gebruik makende, verzamelde zijne troepen; viel met een grooter getal op de *Vriezen* aan, en noodzaakte hen, om op hunne beurt de wijk te kiezen, wanneer zij waarschijnlijk den hertogt naar hun vaderland aannamen. Men wil, dat de vijandelijkheden tegen de *Vriezen* thans door een verdrag eindigden, waarbij RADBOUD zich verbond, om de prediking van het Evangelie niet alleen niet te zullen verhinderen, maar zelfs den Christelijken godsdienst te zullen omhelzen. Een onvoorzigtig antwoord van WOLFRAN, bisschop van *Sens* in *Champagne*, een der geloofsonderwijzers, was oorzaak, dat RADBOUD zijn woord niet hield. Te *Hoogtwoud*, of volgens anderen te *Medemblik*, gereed staande, om zich te laten doopen, en zijnen voet reeds in de vont gezet hebbende, vroeg hij aan den bisschop: „waar het groot getal der afgestorvene Vriefche grooten, „zijne voorvaderen, vervaren waren?” en hierop ten antwoord ontvangende, „dat alle ongedoopten buiten twijfel waren verloren;” haalde RADBOUD zijnen voet weder terug, verklarende: „liever met „de menigte zijner voorouderen in het zalig gewest van WODAN, „dan met den geringen hoop der Christenen in den hemel te willen zijn.” Reeds lang aan eene slepende ziekte gekwijd hebbende, stierf hij kort daarna, in het jaar 719. Poppo volgde hem op, onder wiens regering WILLEBRORD en andere predikers volkomene vrijheid verkregen, om het Euangelie wijd en zijd te verkondigen, en de kerken, die onder het vorig bestuur tot den afgodendienst misbruikt waren, wederom tot den Christelijken eerdienst te bezigen.

RADEMAKER (ABRAHAM), geboren te *Amsterdam* in 1675, was door de Natuur tot de teeken- en schilderkunst gevormd, en maakte, zonder het onderwijs van eenigen leermeester, door eigen vlijt en opmerking, zulke groote vorderingen, dat hij door den tijd eenen grooten naam verwierf. Na in zijne geboortestad verscheidene zalen en kamers te hebben beschilderd, vertrok hij met der woon in 1730 naar *Haarlem*, om er de kunst te oefenen; doch slechts weinig jaren had hij aldaar gewoond, wanneer eene zeer onaangename ontmoeting zijn einde verhaaste. In den vroegen morgen van den bevruchten *St. Jans-* en *Sakramentsdag*, in 1734, in het open veld zittende te teekenen, werd hij door eenige boeren, die hem waarschijnlijk van medepligtigheid aan het ontwerp verdacht hielden, waarmede de Roomschegezinden toenmaals werden bericht, aangevallen met

knuppels en vlegels, en ontkwam ter naauwer nood de handen der doldriftige menigte; doch storte kort daarna in eene ziekte, welke hem in Louwm. 1735 uit het leven wegrukte.

RADEMAKER. (GERARD) Een tijdgenoot, doch geen bloedverwant van den vorigen, werd insgelijks te *Amsterdam*, maar in 1672 geboren. Hij oefende eerst het handwerk zijns vaders, dat van timmerman, hetgeen hij echter, 22 jaar oud zijnde, met de schilderkunst verwisselde, waartoe hij het onderwijs genoot van den vermaarden portret-schilder VAN GOOR. Sedert bekend geworden zijnde met den beroemden PETRUS CODDE, bisschop van *Sebaste*, droeg deze hem het onderwijs zijner nicht in het teekenen op. CODDE vervolgens naar *Rome* ontboden zijnde, om zich van de gehechtheid aan de gevoelens van JANSENIUS te zuiveren, volgde RADEMAKER hem derwaarts; doch de bisschop naderhand in hechtenis genomen zijnde, zond men onzen schilder naar *Holland*, om te bewerken, dat CODDE, als een onderdaan der Vereenigde gewesten en burger van *Amsterdam*, werd opgeëischt. Hij slaagde gelukkig in zijne zending: CODDE werd op vrije voeten gesteld, en onze kunst schilder ontving ten loon de gemelde nicht van den bisschop, CATHARINA BLOEMAART, ter vrouwe. Sedert nam RADEMAKER zijn vast verblijf te *Amsterdam*, en schilderde hier eene menigte zolder-, deur- en schoorsteenstukken, waaronder het schilderwerk aan de kap of het verhemelte van de groote zaal van het voormalig stadhuis, gezamenlijk met den beroemden JAN HOOGZAAD vervaardigd, een der uitmuntendste en nitgebreedste is. Nog heeft men van deze beide meesters een ander stuk, verbeeldende *de Stads regering*, in hetzelfde gebouw boven den grooten ingang geplaatst. RADEMAKER stierf in den bloei zijns levens, in het jaar 1711, het 36ste zijns ouderdoms.

RADIUS. In de meetkunde de halve diameter van eenen cirkel, of iedere regte lijn, welke van het middelpunt tot den omtrek, alsmede die, uit het middelpunt van eenen kogel tot aan zijne oppervlakte getrokken wordt. Voorbeelden van zulke lijnen vindt men in de spaken van een rad, die van de as tot aan den cirkeelvormigen omtrek van hetzelfde voortloopen.

RAGUSA. Voorheen eene kleine Republiek aan de *Adriatische zee*, die reeds in de 6de eeuw zich vestigde, en zich onder alle de stormen des tijds staande hield, tot dat in onze dagen haar aanwezen, met zoovele anderen, een einde nam. De godsdienst der bewoners van het kleine, grootendeels bergachtig gebied langs de voornoemde zee (hetgeen verscheidene eilanden en, op 17 vierkante mijlen, 81,000 inwoners bevat) is Roomsch-Katholiek, en hunne spraak een mengsel van Slavonisch en Italiaansch. Hunne regeringsvorm, aan welks hoofd een rector stond, was Aristokratisch, en naar dien van den voormaligen Venetiaanschen staat ingerigt. Voor den val der republiek stond zij onder de bescherming van den Turkschen keizer; thans behoort zij, na eenen tijd lang in het Fransche Italiaansche rijk te zijn in.

ingelijfd geweest, aan den Oostenrijkschen staat, en maakt eenen kreits van het koningrijk *Dalmatië* uit. De stad *Ragusa*, voormalige hoofdstad der republiek, thans van den kreits, is bevestigd, en ligt aan den voet van eenen kalen steilen berg, op een schier-eiland van de *Adriatische zee*. Zij heeft breede, regelmatige straten, een prachtig paleis, voormaals het verblijf van den rector, en 8000 inwoners, welke, bevalve van eenige fabrieken in zijde en lakens, van den scheepsbouw en den handel leven. De haven, welke onmiddellijk tot de stad behoort, is klein; maar zoo veel te fraaijer en ruimer is de Noordelijk gelegene haven van *Granofa*. De stad ontvangt haar water door middel eener waterleiding.

RAIJ (JOHN) of WRAIJ, een der uitmuntendste kenners der natuurlijke historie, was de zoon van eenen hoefinit te *Black-Notley* in het graaffchap *Essex*, waar hij in 1628 geboren werd. Hij beoefende te *Cambridge* de godgeleerdheid, en was tot 1662 predikant. Zijn eerste werk, dat hij in 1660 uitgaf, onder den titel van *Catalogus plantarum circa Cantabrigiam nascentium*, bevattede eene aanwijzing van 626 planten, die rondom *Cambridge* in het wild groeijen, en door hem, ten aanzien van huishoudelijk en geneeskundig gebruik, beschreven werden. Op eene reize door *Frankrijk*, *Holland*, *Duitschland*, *Zwitserland* en *Italië*, verzamelde hij eenen rijken fchat van waarnemingen, zoodat hij in 1670 eenen *Catalogus plantarum Angliae et Insularum adjacentium* in het licht gaf, waarin hij ongeveer 1050 plantgewassen, op gelijke wijze als in het genoemde werk, beschreef; terwijl hij zijne gedane waarnemingen op zijne reize uitgaf onder den titel van: *Observations topographical, moral et physiological, made on a Journey through part of the low countries, Germany, Italy and France*. Dit werk is overal rijk in waarnemi gen omtrent voorwerpen van Natuurlijke historie enz. en werd eerst in 1682 door een ontwerp eener algemeene planten-geschiedenis (*Methodus plantarum nova*) en in 1686 door het werk zelve, onder den titel van: *Historia plantarum generalis*, in 2 deelen in folio, gevolgd. In dit werk beschrijft hij 6,000 planten, en hetzelfde is nog steeds een van de voornaamste plantkundige werken der *Engelschen*, dat eene onfchatbare waarde bezit. Behalve dit en andere botanische fchriften, heeft hij ook eene stelselmatige Natuurlijke geschiedenis van de viervoetige dieren en het geslacht der slangen, onder den titel van: *Synopsis methodica Animalium quadrupedum et Serpentinini generis*, in 1693 uitgegeven, heegeen, sedert ARISTOTELES, het eerste werk van dezen aard was, en naderhand nog door twee andere voortgelijke werd opgevolgd, waarvan het eene de Natuurlijke geschiedenis der vischen en vogelen, en het andere die der infekten bevar. Ook schreef RAIJ godgeleerde en andere werken, waarin hij zich als een godsdienstig, doch onbevooroordeeld, Christen vertoonde. Hij stierf in 1705, in het 77ste jaar zijns ouderdoms, te *Notley*, alwaar voor hem een fraai gedenkteeken werd opgerigt.

RAJAH. Zoo noemen zich de stamvorsten der *Hindus*, die, voor de verovering der *Mongolen*, en gedeeltelijk ook nog, doch thans grootendeels van de *Europeers* afhankelijk, de afzonderlijke landen van *Hindustan* regeerden. Op de Oost-Indische eilanden, inzonderheid in het binnenste gedeelte derzelve, vindt men nog vele, geheel onafhankelijke Indische Rajahs.

RAKETTEN (CONGREVISCH), aldus genoemd naar haren uitvinder W. CONGREVE, bestaan uit eenen ijzeren, hollen kogel, waaraan eene blikke bus met verscheiden gaten is vastgemaakt: een lange stok dient, om hen zijne rigting te doen behouden. De toefel tot het werpen der Raketten bestaat in een groot werktuig, dat door paarden getrokken wordt, en van twee, naar de rigtingen, beweegbare sleuven voorzien is. Zoodra de kogel in de sleuf gelegd en aangestoken geworden is, snelt hij met een verschrikkelijk geraas omfrees 1000 schreden voort, terwijl uit de openingen van de bus, een gestadige vuurstroom springt, die pekaardig is, zich aan ieder voorwerp vast hecht, bijna niet te blusfchen is, en tot op het gebeente doorbrandt. Na verloop van 10 minuten springt de kogel zelf, even als een granaat.

RAMASAN, of *Ramadan*. Bij de *Turken* de 9de maand, die, daar zij, gelijk alle Mahomedanen, bij maanjaren rekenen, jaarlijks 11 dagen vroeger invalt, en dus in een tijdvak van 33 jaar alle jaargetijden doorloopt. Op elken dag van deze maand moeten zij van den op- tot den ondergang der zon vasten en bidden, menigvuldiger en langer, dan op andere tijden. De *Ramasan* wordt onmiddellijk door het feest van den *Beiram* opgevolgd, hetgeen 3 dagen duurt, waarin door het gemeene volk de grootste buitensporigheden gepleegd worden. (*Zie verder* BEIRAM.)

RAMAZZINI. (BERNARDINO) Een der grootste geneesheeren van *Italië*. Hij werd in 1633 te *Carpi* geboren; volbragt zijne studien te *Parma*, en ging naar *Rome*, om onder RUBEI zich in de praktijk te oefenen. Naderhand woonde hij eenigen tijd in zijne geboortestad; doch vertrok vervolgens naar *Modena*, waar hij door den hertog FRANS II tot hoogleeraar in de geneeskunde, bij de aldaar nieuw opgerigte akademie, werd aangesteld. Na 8 jaar dien post te hebben waargenomen, werd hij in gelijke hoedanigheid naar *Padua* beroepen, waar hij zijn nuttig leven in 1714 eindigde. Zijne menigvuldige, nagelatene schriften leveren een roemrijk bewijs van zijne grondige geleerdheid op: inzonderheid wordt zijn boek over de ziekten van kunstenaars en handwerkslieden zeer hoog geschat.

RAMELIES. Een dorp bij *Judoigne* in *Brabant*, vermaard door de zege, die de hertog van MARLBURG, en de Hollandfche veldmaarschalk OUWERKERK, in deszelfs nabijheid in 1706, op den keurvorst van *Beijeren*, MAXIMILIAAN EMANUEL, en den Franfchen maarschalk van VILLEROI, in den bekenden Spaanfchen succesfie-oorlog behaalden.

RAM-

RAMLER. (CARL WILHELM) Deze beroemde lierdichter werd in 1725 te *Colberg* geboren, studeerde te *Halle*, en werd in 1748 tot Hoogleraar in de fraaije wetenschappen bij het kadetten-corps benoemd; doch legde in 1790 dien post neder; werd medebestuurder van het nationaal tooneel te *Berlijn*, en stierf aldaar in Grasm. 1798. RAMLER trad als lierdichter te voorschijn in een tijdvak, waarin deze voort van dichtkunst weinige voortbrengfels van belang opleverde, en verbond zijnen roem aan dien des grooten konings en held zijner eeuw. HORATIUS, die in zijne Oden den lof van AUGUSTUS bezingt, was het voorbeeld, dat hij nastreefde; zoo als uit verscheidene dezer zijner gezangen blijktbaar is. Ondertuschen is RAMLER in Lyrische kracht even ver beneden HORATIUS, als deze beneden de Grieksche voorbeelden, welken hij volgde. Over het algemeen ontbrak het hem aan een eigen dichterlijk genie; doch bezat hij daarentegen eenen kieschen smaak, en eenen naauwkeurigen schrijfrant. Waar hij vrijwillig den hooger *pathos* (het roerende, treffende) ter zijde stelde, en tot zachtere aandoeningen afdaalde, was hij in zijne grootste kracht, en overal vertoont hij zich als een voorbeeld van eenen zuiveren en naauwkeurigen schrijver der Duitfche taal, ten welken aanzien men zijne verdiensten niet kan ontkennen.

De letterkundige voortbrengfels van RAMLER zijn zeer talrijk, en bestaan in profaïsche schriften, overzettingen, uitgaven van oude Romeinsche en Duitfche dichters, en in eigen vervaardigde dichtstukken. Onder de laafsten verdienen, naast zijne Oden, zijne Cantaten genoemd te worden, waarvan die op den *dood van JESUS*, door de muziek van GRAUN, nog meer beroemd is geworden. Zijne profaïsche werken bestaan in eene korte *Mythologie*; eene *Inleiding tot de fraaije Wetenschappen*, volgens het Fransch van BATTEUX, met bijvoegfels; een werk over *allegorische personen* voor beeldende kunstenaars, met platen, en in verscheidene verhandelingen en redevoeringen. Zijne gezamenlijke gedichten zijn na zijnen dood, onder den titel van: C. W. RAMLERS *Poëtische Werke*, in 2 deelen, te *Berlijn* verschenen.

RAMMELSBERG. Een berg van den *Harz*, eene hoogte van 1820 voet bereikende, ten Zuiden van de stad *Goslar*, welke aan deszelfs voet ligt. Deze berg is inzonderheid merkwaardig door zijne groeven, en wordt door vele reizigers bezocht. Hij levert goud, zilver, koper, lood, borax, zwavel, oker, groene en witte vitriool, en arfenik op; bedragende het zuiver overfchot van alle deze voortbrengfels, jaarlijks, tusfchen de 30 en 40,000 daalders.

RAMSDEN. (J.) Een beroemd wiskunstenaar, die in 1730 te *Hallifax* geboren werd. Zijn vader, een lakenfabrikteur, bestemde hem tot hetzelfde beroep; doch eene ondernomene reis naar *Londen* deed den jongen RAMSDEN van plan veranderen. Hier leerde hij den beroemden gezigtkundigen DOLLAND kennen, (wiens dochter hij huw-

de) die hem in het vervaardigen van wiskundige werktuigen onder- rigtte, waardoor hij, en door zijn aangeborene genie voor deze kunst, weidra in dezelve beroemd werd. Reeds in 1763 arbeidde hij voor de grootste kunstenaars in *Engeland*, en in 1768 opende hij met het beste gevolg eenen winkel te *Heymarket*, en kort daarna te *Piccadilly*, waar hij tot aan zijnen dood zijn verblijf hield. Hij vergenoegde zich niet slechts, als een denkend kunstenaar, met de gewone werktuigen met smaak en sierlijkheid te vervaardigen, maar verbeterde ook verscheidene gezigt- en sterrenkundige instrumenten, en vond door zijn genie vele nieuwe uit. RAMSDEN werd in 1786 lid van de koninklijke maatfchappij, en maakte zich tevens door verscheidene gewigtige verhandelingen, die men in de *Philosophical Transactions* kan vinden, als schrijver bekend. Hij stierf in het jaar 1800.

RAMSEY. (Dokter) Een gelukkig en algemeen geacht geneesheer, als mensch en republikein een der waardigste burgers van de Vereenigde staten van *Noord-Amerika*, die mede in *Europa* beroemd is, als schrijver, door zijne *Geschiedenis van de Amerikasche Omwenteling* en zijne *Levensbeschrijving van WASHINGTON*. Bovendien heeft hij ook nog een *Overzicht van de vorderingen der Geneeskunde* en eene *Geschiedenis van Carolina* geschreven. Hij werd te *Charlestown*, in Bloem. 1815, door eenen krankzinnigen, met name WILLIAM LINNE, vermoord, dien hij voor eenigen tijd het leven gered had, door hem, met nog een ander geneesheer, voor zinneloos te verklaren. Dit mensch had, namelijk, in eenen aanval van woede, zijnen pleitbezorger, dien hij voor omgekocht hield, willen overhoop schieten; doch hem slechts eene zware wond toegebracht. Hij bekende, dat hij RAMSEY alleen uit wraak, wegens zijne afgelegde verklaring, had vermoord.

RAPHAEL SANZIO, of SANTI. Een der grootste kunstschilders van *Italië*, te *Urbino* in het laatst der 15de eeuw geboren. Hij ontving het eerste onderwijs van zijnen vader, die hem, naderhand, aan PETRO BANUCCI, of PERUGINO, een naauwkeurig navolger der *Natuur*, toevertrouwde, onder wiens leiding zijn talent zich zoo spoedig ontwikkelde, dat hij spoedig zijne talrijke mede-scholieren overtrof, en zich in korten tijd de behandeling van zijnenfmeester zoo volkomen eigen maakte, dat men beider schilderstukken, uit dit tijdvak, naauwelijks onderscheiden kan. RAPHAEL ging vervolgens naar *Florence*, om de werken van MASACCIO, in de kerk der *Karmeliten*, en de beroemde cartons van ANGELO BUONAROTTI en LEONARDO DA VINCI te leeren kennen en te beoefenen. Hierdoor, en door het onderwijs van FRA BARTOLOMEO, veredelde hij zijnen stijl en smaak, en zijne vordering in de kunst was reeds in de *Begraving van CHRISTUS* duidelijk zichtbaar. Op aandrang van zijnen oom, BRAMANTE LAZZARI, begaf hij zich naar *Rome*; en hier werd hij dat geen, waartoe zijn groot genie hem bepaalde. Gedurende eene afwezigheid van BUONAROTTI gaf hem BRAMANTE de sleutels van de Sixtijnsche

kapel, om zich met de aldaar begonnen schilderstukken van den Florentijnschen kunstenaar volkomen bekend te maken; en het was hier, dat onze jonge schilder zich bepaalde, om den zoo zeer verhevenen BUONAROTTI na te volgen; zoo als hij ook volkomen in de *Propheten*, in de kerk der *Augustijnen*, en in zijne *Sybillen des vredes* gedaan heeft. Dat RAPHAËL met de daad dezen grooten kunstenaar op zijde gestreefd heeft, blijkt uit verscheidene zijner stukken, onder anderen in zijnen *Brand van den Burgt*, en eenige andere schilderstukken van TORRE BORGIA. Dan zijn genie gedoogde niet, om langer een bloot navolger te zijn: hij verbrak eerlang de slaafschte kluisters, waarin het tot dus ver geketend was, en volgde zijnen eigenen, gelukkigen natuurlijken aanleg.

In de eeuw, waarin de grootste meesters der Florentijnsche school opraden, bestonden hunne stukken meestal in ware en getrouwe beelden der Natuur. Ook RAPHAËL legde zich er in het eerst op toe, om nauwkeurig datgeen te copiëren, wat onder het zintuig van zijn gezicht viel; doch het was hem, in de vroegere tijdvakken zijner beschaving, nog niet bekend, dat de kunstenaar zich daarbij tot eene zekere keuze moet bepalen; en dit nu leerden hem de stukken van BUONAROTTI en DA VINCI gevoelen. Hier erkende hij, dat de ouden niet de kleinste partijen hunner hoofdbeelden in het oog gehouden; maar zich alleen tot het wezenlijkste en schoonste bepaald, en door juiste evenredigheden hunne stukken eene aanmerkelijke schoonheid hadden bijgezet, en leerde derhalve, dat men de Natuur, die hij nooit uit het oog verloor, beoefenen en behandelen moest. Zijn, naar volmaking strevende, geest vergenoegde zich nu niet langer met de zich in Rome bevindende overblijffels der Grieksche oudheid; hij bezoldigde verscheidene personen, die in *Italië* en *Griekenland* alles verzamelen en teekenen moesten, wat hier, in tempelen en bouwvallen, van de ouden te vinden was; doch hij leerde nooit die ware schoonheid kennen, die de Grieksche kunstenaars zoo zeer kenmerkt, weshave hij, ten aanzien van den stijl, ook altijd voor hen moest onderdoen. Zijne omtrekken (*conours*) zijn schoon, maar bezitten niet het volkomene der ouden. Hij onderscheidt zich in zijne mannelijke beelden, maar in de vrouwelijke is hij niet zoo gelukkig; terwijl hij aan zijne kinderen, welke met die van TITIAAN niet vergeleken kunnen worden, een te ernstig karakter gaf, en nooit in hen dat mollige en volle uitdrukte, hergeen aan het ligchaam van een kind eigen is. Ook in zijne goddelijke beelden konde hij de ouden niet evenaren: hij kende de *denkbeeldige schoonheid* niet, en dikwijls verhief hij zich daar, waar hij hoogere wezens wilde verzinnelijken, niet eens tot de schoonheid der wezenlijke Natuur.

Offchoon nu wel RAPHAËL in teekening en schoonheid de kunst-schilders der oudheid wel niet evenaart, zoo is hij daarentegen in *uitdrukking* en *compositie* onnavolgbaar groot. Hij gevoelde, hoe be-

langrijk het vertoonen van de verschillende hartstogten en aandoeningen der ziel voor eenen schilder is, die handelende personen door zijn penfeel wil voortbrengen. Altijd was de uitdrukking het eerste, dat hem bezig hield, wanneer hij een nieuw stuk wilde leveren. Hij onderzocht, welke aandoeningen, naar den maatstaf van het stuk, zichtbaar moesten zijn; berekende den graad derzelve; bepaalde de figuren, waarin zij zich moesten kenmerken; overwoog, of de handeling, welke hij wilde voorstellen, voorbijgaande of voortdurend was, of zij eene zekere gebeurtenis vooronderstelde, dan of zij tot eene volgende aanleiding gaf; overdacht de houding van den hoofden die der mindere personen, en trachtte dan te ontwikkelen, hetgeen in de ziel van iemand moest omgaan, die bij eene volkomene gelijke gebeurtenis, als zijn stuk moest vertoonen, tegenwoordig waren. Op deze wijze vond hij de uitdrukking van ieder persoon in zijne schilderstukken, waarin steeds de denkende en wijsgeerige kunstenaar altijd doorstraalt. Het heldonker van CORREGGIO moet men in de werken van RAPHAËL niet zoeken: hij hield te dezen aanzien, voor dat hij de Florentijnsche schilders leerde kennen, zich geheel aan de Natuur, en heeft het naderhand in dit gedeelte der kunst nimmer tot eene aanmerkelijke hoogte gebragt. In het *kolorijt* is hij beneden TRIAAN en zelfs CORREGGIO: zijne kleuren waren altijd te zwaar en ondoorfschijnend.

Voor het overige kenfchetste zich RAPHAËL even zeer door zijn edel hart, als door kunst-genie. Hij beschouwde, zonder de minste wangunst, het verhevene en schoone in de werken van anderen, en gaf, meer dan eens, zijne hoogachting te kennen, die hij voor de stukken van ANGELO BUONAROTTI gevoelde. Zijn braaf karakter en innemend voorkomen maakten hem bij allen bemind. RAPHAËL stierf in het jaar 1520, in het 37ste zijns ouderdoms. Onder zijne talrijke stukken, te menigvuldig om ze allen op te noemen, behooren, inzonderheid, behalve de reeds gemelde: *de Zamenkomst der Kerkvaders*, of, zoo als men dit stuk ook noemt, het *Schilderij der Godgeleerdheid*; *de School te Athene*; *de Geschiedenis van HELIODORUS*; *de heilige Familie*, welk stuk hij aan den koning van Frankrijk, FRANS I, zond, en *de Verheerlijking van CHRISTUS op Tabor*. Hij heeft vele leerlingen gevormd; doch geen derzelve heeft hem kunnen evenaren. Zij maken, zoo als ook hunne leerlingen en latere navolgers, de door RAPHAËL gestichte Romeinsche school uit, die door de bijzondere voorregten van haren grondlegger zich altijd boven andere scholen heeft onderscheiden; ofschoon zij ook hier en daar slechts eene slauwe schemering van den helderen glans dezès voortreffelijken schilders vertoonen.

RAPHELINGIUS (FRANCISCUS) was een man van groote geleerdheid; zag in 1539 te *Lanoi*, eene kleine stad, onder *Rijssel* behorende, het eerste daglicht, en was eenigen tijd de sieraad van *Leijdens* Hooge school. Te *Gend* legde hij de gronden der taal-kennis; doch

doch het vroeg verlies zijns vaders deed zijne moeder besluiten, om hem bij eenen koopman te besteden, die hem, na verloop van eenigen tijd, naar *Neurenberg*, en vervolgens naar *Parijs* zond, om zaken, den handel betreffende, waar te nemen. Intusfchen besteedde hij de uren, die hij van zijne hoofdbezigheden konde afsnipperen, aan het voortzetten zijner afgebroke Letteroefeningen. Hiertoe was hem zijn verblijf in laatstgenoemde stad bijzonder gunstig. De Hooge school was hier thans in luisterrijken bloei, en hij zette nu den loop der wetenschappen hier verder voort; doch legde zich voornamelijk toe op de Hebreeuwse en Griekse talen, en liet nu den koophandel varen. De binnenlandsche onlusten deden hem echter besluiten, om elders een geruster verblijf te zoeken, waartoe hij naar *Engeland* overstak, en te *Cambridge* eenigen tijd onderwijs in de Griekse taal gaf.

Intusfchen verlangde hij, om zijne moeder te bezoeken, en vertrok alleen met dit oogmerk naar de *Nederlanden*. Den weg over *Antwerpen* nemende, kocht hij aldaar bij den vermaarden boekhandelaar PLANTINUS eenige boeken, welke in *Engeland* niet gemakkelijk te bekomen waren, bij welke gelegenheid hij met dezen een verbintenis aanging, om hem behulpzaam te zijn in het toezigt over de uitgave der werken, die bij hem gedrukt werden. In 1565 huwde hij aan de oudste dochter van PLANTINUS, en sedert arbeidde hij met verdubbelden ijver en oplettendheid aan den opbouw en luister van zijns schoonvaders drukkerij. De voornaamste werken, onder anderen de *Biblia Regia*, gingen door zijne handen en ontvingen van zijn keurig en nauw toezien oog het sieraad en de nauwkeurigheid, waarmede zij te voorschijn kwamen.

Inmiddels bewogen de Nederlandsche onlusten PLANTINUS, om zich met een gedeelte zijner drukkerij naar *Leijden* te begeeven, waardoor de zorg voor de achter geblevene te *Antwerpen* geheel op RAPHELINGIUS rustte. In 1585 echter keerde zijn schoonvader naar zijne vorige woonplaats terug; doch met achterlating van zijne drukkerij te *Leijden*, in welke hij nu door zijnen schoonzoon vervangen werd. Niet lang had RAPHELINGIUS te *Leijden* gewoond, of de bezorgers van de Hooge school aldaar beriepen hem tot Hoogleeraar in de Hebreeuwse taal, welken post hij met lof bekleedde; doch oordeelende, dat tot eene grondige kennis dier taal die der Arabische onmisbaar was, besteedde hij, ter verkrijging derzelve, zijne ledige uren, en werd daarin geholpen door de boeken, die hem POSTELLUS en A. MASIUS bezorgden, en vooral ook door den gemeenzamen omgang met den doorgeleerden SCALIGER. Onder deze oefening werkte hij tevens aan een *Arabisch Woordenboek*, met oogmerk, om het ten eenigen tijde in het licht te geven; doch zijn overlijden in 1597, in het 58ste jaar zijns ouderdoms, veroorzaakte, dat hetzelfde eerst 15 jaar daarna in het licht verscheen. Behalve dit vervaardigde hij ook een *Hebreeuwsch Woordenboek*; de *Variae Lectiones et Emenda-*

siones in Chaldaicam Bibliorum Paraphrasin, en nog eenige andere werken. Hij liet onder anderen eenen zoon na, FRANCISCUS geheeten, die aanteekeningen op de Treurspelen van SENECA geschreven heeft.

RATAFFIA. Een geestrijke drank, uit brandewijn, allerlei vruchten, kruiden en specerijen vervaardigd, waarvan meer dan honderd foorten, met bijzondere bijnamen, gevonden worden.

RATELSLANG. (*Crotalus*) Dit foort van slangen is boven alle anderen beroemd, wegens de hevigheid van hun gift. Zij hebben even als de *Boa's* (zie *aldaar*) eenvoudige dwarfe schilden onder het lijf en den staart; doch hetgeen hun het meest onderscheidt, is het ratelende werktuig, hetwelk zij onder aan den staart dragen, zamengefeld uit meerdere hoornachtige leedjes, die als het ware los in elkander zitten, en zich bewegen en ratelen, als de slang kruipt of zijnen staart in beweging brengt. Het getal der leedjes van den ratel loopt bij sommigen tot 48, en worden gezegd met de jaren van het dier toe te nemen, zoo dat er jaarlijks één bij komt.

De Ratelslang heeft eenen platten, breeden, driehoekigen kop; de oogen zijn zeer glinsterend en de opening van den bek is breed; de tong is aan het uiteinde gespleten, en zeer beweeglijk, en de twee beenderen van de onderkaak zijn van voren verwijderd, om het openen van den bek niet te verhinderen. Deze beenderen zijn met tanden gewapend, die achterwaarts gekeerd zijn, en kleiner worden, naarmate zij meer achterwaarts zijn geplaatst. De voorste zijn zeer lang en veel sterker dan de andere, voor het grootste gedeelte hol, en in eene foort van vliesachtigen zak besloten. Het is daar onder de huid, die de kaken bedekt, dat de gift-blaasjes geplaatst zijn, welke met de holte der tanden gemeenschap hebben, en langs dien weg, door eene kleine opening aan de punt der tanden, hun gift in de gemaakte wond storten.

Alle de foorten, waarvan het vaderland bekend is, komen uit *Amerika*, en zijn des te gevaarlijker, hoe warmer de streek is, waar zij wonen en het jaargetij. — De Ratelslang kruipt langzaam; hijt niet dan getergd zijnde, of om zijne prooi te doodden. Alhoewel zij geen boom beklimt, bestaat nogtans haar voornaamste voedsel uit vogeltjes, inkhoortjes enz. Dat kleine vogeltjes enz. welke op eenen boom zitten, waaronder eene Ratelslang op hen ligt te loeren, aan deze als van zelfs in den bek vallen, wordt van geloofwaardige ooggetuigen verzekerd; doch is geene eigenschap, die alleen aan dit geslacht van slangen toebehoort, vermits men hetzelfde ook van meer andere slangen, zoowel der nieuwe als oude wereld, zegt te hebben waargenomen. De Ratelslangen zelf worden het meest van de varkens en roofvogels, ja ook van vele Negers in *Amerika*, zonder eenig nadeel gegeten, en zij laten zich ook ongemeen mak maken.

De meeste foorten hebben schubben op den kop, gelijk aan die,
wel-

welke op den rug geplaatst zijn. De soort, welke in de Vereenigde Staten het meest voorkomt, is de (*Crotalus horridus* L.) bruin van kleur, met dwarse, onregelmatige, zwartachtige banden. Die van *Guiana* (de *Crotalus durisfus*) heeft vlekken met zwarte randen, en vier zwarte lijnen langs den nek. Beide deze soorten zijn even zeer gevreesd, en kunnen in weinige minuten dooden. Zij bereiken menigmaal de lengte van zes en meer voet. De andere soorten hebben groote schubben op den kop, gelijk de *Crotalus millaris*.

RAU, (SEBALDUS) sedert 1700 tot 1810 Hoogleeraar in de Oosterfche talen te *Utrecht*, werd in het jaar 1724 te *Herborn* in *Nassau-Dillenburg* geboren. Zijne ouders waren JOHANNES EBERHARDUS RAU en AUGUSTA CATHARINA HAMEL. Aan de Hooge school te *Herborn*, weleer beroemd wegens voorname mannen, onder welke men CASPAR OLEVIANUS en JOHANNES PISCATOR tellen mag, hebben ook zijn vader en grootvader van moeders-zijde het Hoogleeraarsambt bekleed: de eerstgenoemde in de wijsbegeerte en Oosterfche talen; daarna ook in de godgeleerdheid: terwijl zijn grootvader, JOHANNES SEBALDUS HAMEL, Hoogleeraar in de godgeleerdheid, en tevens opzichter (*Inspector*) der kerkelijke zaken in het *Dillenburgsche* was.

Het eerste onderwijs, hem door zijne ouders gegeven, en wel bijzonderlijk door zijne moeder, welker ervarenheid in de godsdienstleer gepaard ging met kennis in de Latijnsche taal en ijverigen leeslust, werd daarna vermeerderd door de kunde van een voortreffelijk man, VALENTIJN ARNOLD genoemd, die ook naderhand zijns vaders ambtgenoot geworden is. Nogtans, daar zijne ouders van mening waren, dat het openbaar onderwijs, in velerlei opzigt, boven het bijzondere de voorkeur verdient, inzonderheid, omdat de jonge lieden niet ligtelijk zich zelve hoogschatten, maar zich naar anderen leeren afmeten, zonden zij hem vroegtijdig naar de Latijnsche school. Hier kwam hij, na de lagere klasfen en eenige moeilijke leerkringen doorworfeld te hebben, eindelijk in de hoogere klasfe onder het onderwijs van den zeer geleerden SCHMID; een man van een zeer beschaafd en beminlijk verstand, die niet zoo zeer het geheugen als wel het oordeel der jonge lieden oefende, en de Grieksche en Latijnsche schrijvers op zoodanige wijze uitlegde, dat de lust tot deze letteroefeningen tevens bij hen werd opgewekt. Aan dezen man erkende hij dan ook veel verschuldigd te zijn. Op de Hooge school bragt hem de geleerdheid en verzorging zijns vaders groot voordeel aan. Deze toch verledigde zich, zijne kennis in de Grieksche en Latijnsche letteren, welke te dier tijd bijkans verwaarloosd, en den wijsgeeren, die zich als zoodanige wilden doen gelden, onwaardig gerekend werd, aan te wenden tot het bijzonder onderwijs van zijnen zoon en eenige weinige jonge lieden, hetwelk hij bij de uitlegging der beste oude schrijvers, en onder andere van CORNELIUS TACITUS *de moribus Germanorum*, in diervoege inrigtte, dat hij
het

het schoone, fcherpzinnige en al het merkwaardige, daarin voorkomende, deed opmerken en aanbeval. (*)

Het vak der wijsbegeerte, te dien tijde naar de *Wolfiaanfche* leerwijze ingerigt wordende, kwam niet overeen met den fmaak van RAU, die zich dan ook weinig daarmede ophield. Zijn vader zelf raadde hem ook aan, deze lesfen fpaarzaam bij te wonen, daar het hem zeer mishaagde, dat dezelve grootendeels nederkwamen op fpitsvindige bepalingen, en de toehoorderen in den waan bragten, dat men, deze nieuwe wijsbegeerte en leerwijze, wel begrepen en gevolgd wordende, andere zaken op den achtergrond kon plaatfen en misfen.

Beter ging het hem bij de beoefening der Oosterfche letterkunde, waarin hij niet alleen zijnen vader tot leidsman had, die hem het voorbeeld van HADRIANUS RELANDUS, als het volmaaktfte ideëal eens geleerden, hetwelk hem zelven zoo gelukkig kenscherfte, geduriglijk voor oogen hield; zich niet slechts van ééne tongval, maar van alle de Oosterfche *dialecten*, de Rabijnsche zelve niet uitgezonderd, bediende, ter toelichting van de uitlegging der gewijde fchriften, en in het regt begrip der Joodfche oudheden zeer bedreven was; maar ook had hij van de geleerdheid van JOHANNES JACOBUS SCHULTENS, te dien tijde zijns vaders ambtgenoot, gebruik gemaakt, door naarftiglijk 's mans lesfen in de Hebreeuwfche en Arabifche talen bij te wonen, en met denzelven in een afzonderlijk onderwijs den *Alkoran* van *Mohammed* te doorlezen. — In de godgeleerdheid had hij, behalve zijn vader, twee lecraren, beroemd wegens zuiverheid van leer en geleerdheid, DIEDERIK SIEGFRIED CLASSEN en JOHANNES HENRICUS SCHRAMM, onder wiens opzigt hij eene, door hem zelven vervaardigde, verhandeling, *de cultu rationali sub Veteris Testamenti oeconomia*, d. i. *Over den redelijken eerdienst in de maatschappij onder het oude verbond*, verdedigde.

Zijne komst in *Nederland* was een gevolg van den raad, hem ter verdere beoefening der Oosterfche letterkunde gegeven door den wijldberoemden ALBERTUS SCHULTENS, wiens dagelijksch gezelfchap hij genoot, bij gelegenheid, dat deze zijn zoon JOHANNES JACOBUS SCHULTENS vergezelde, als welke tot het onderwijs in de godgeleerdheid en Oosterfche letterkunde te *Herborn* beroepen was; hebbende onze RAU deze kennis gemaakt door eene plegtige en eerbiedvolle aanspraak, uit naam en aan het hoofd der ftuderende jeugd, aan dit edel paar mannen, die men volgens gebruik op de Duitfche Hoogefcholen was te gemoet gegaan, en welke taak men hem had opgedragen.

Na verloop van een jaar, in hetwelk hij te *Herborn* als *Candidaat* was ingefchreven, kwam hij in *Utrecht*, welks bekoorlijkheid hem zeer geviel, en hetgeen hij als zijn tweede vaderland befchouwde.

Hier

(*) Het leven van dezen man is befchreven door FERDINAND STODIUS, in *no-va erudita Europa*, *Parte XVI. pag. 1049—1059*. Onder zijne philologifche en oudheidkundige fchriften mag men bijzonderlijk noemen *Monumenta vetustatis Germanicae*.

Hier werd hij door de beroemde mannen DAVID MILL, ALBERTUS VOGET en PETRUS WESSELING, (naderhand zijne ambtgenooten), op het vriendelijkst ontvangen, en in hunnen gezelligen kring toegelaten. Na een kort verblijf te dezer plaats eene tweede proeve zijner oefeningen gegeven te hebben, namelijk, *de epulo funebri genibus dando, ad Jesaiam XXV: 6. 7. 8., d. i. over een offermaal aan de volkeren te geven*, volgens *Jesaias XXV: 6. 7. 8.*, vond hij meer vrienden en begunstigers, zoo als den zoo waardigen en geleerden CASPAR BURMAN Pz., en vele andere, wier aandenken hem steeds dierbaar gebleven is

Gedurende anderhalf jaar de akademische lesfen te *Utrecht* hebbende bijgewoond, en nu in de vacantie dagen *Leijden* bezoekende, om een affchrift te nemen van zeker Syriesch-Arabisch handschrift, in het legaat van SCALIGER bewaard gebleven, ontstond eene sterke begeerte bij hem, om zich, ter voortzetting zijner wetenschappelijke beoefening, daar ter plaats te vestigen, alwaar hij uit den mond van SCHULTENS, wiens voormalige raadgeving hem steeds in het geheugen bleef, zoo veel wetenswaardigs zoude kunnen hooren, en veel gemakkelijker het genot van de openbare bibliotheek zoude hebben. Terwijl hij zoodanige overleggingen beraamde, en eenige *Utrechtsche* Hoogleeraren hem gestadiglijk aauraadden, deze verandering van woonplaats nog voor eenigen tijd uit te stellen, en hij, ondanks zich zelven, eindelijk hunnen raad opvolgde, gebeurde het, dat heeren curatoren der *Utrechtsche* Hooge school omzagen naar iemand, die den geleerden MILL, reeds hoog bejaard zijnde, in deszelfs bediening zoude kunnen verligten. Van deze geschikte gelegenheid bedienden zich deze zijne vrienden, om hem den prins van *Oranje* en curatoren aan te bevelen, welke aanbeveling dan ook zoodanig goed gevolg had, dat hij tot *lector* in de Oosterfche talen aangesteld, en dien post nauwelijks een jaar bekleed hebbende, tot buitengewoon Hoogleeraar benoemd werd, welke bediening, gedurende twee jaar, door hem vervuld werd, wanneer het gewoon Hoogleeraars-amt, na den dood van MILL, zoo in de Oosterfche talen als in de gewijde Oudheid, aan hem werd opgedragen. Na het overlijden van den Hoogleeraar WESSELING werd het bestuur over de openlijke boekerij door curatoren in zijne handen gesteld, en eenige jaren later het onderwijs in de voorbeeldige (*Typische*) en uitlegkundige Godgeleerdheid aan hem opgedragen, uit overweging, dat hij meer dan eens naar andere Hooge scholen, tot het geven van onderwijs in de Godgeleerdheid, met de taal- en letterkunde (*Philologie*) verbonden, beroepen was. In dit vak van onderwijs mogt hij zich gelukkiglijk vrij houden van een godgeleerd *Systeem* voor te stellen, met veronachtzaming van de Oosterfche letterkunde en gewijde Oudheid, waarvoor het somwijlen door anderen betreden voetspoor vrees deed ontslaan. RAU beijverde zich derhalve voornamelijk, ingeolge het hem opgedragen vak, om de voorbeeldige (*Typische*) Godgeleerdheid

door sommigen onzer landgenooten met verschillende bespiegelingen vermeerderd, door anderen verwaarloosd en in minachting gebragt, in een eenigzins beteren en meer doelmatigen vorm te brengen.

Onder de talrijke weldaden, welke onze RAU erkende, door het bestuur der Voorzienigheid te hebben genooten in de betrekking als Hoogleeraar, telde hij dan ook, dat er van zijne leerlingen in den dienst der kerk, en van eenige Hooge scholen, waren opgetreden, en wel zoodanigen, die in de Oosterfche talen met lof onderwezen hadden. Hij was zachtmoedig en nederig van aard, daarbij welwillend en weldadig jegens alien, die zijnen raad of bijstand mogten behoeven, en vergevend bij onheufche behandelingen: terwijl zijne minzame, vrolijke en nuttige verkeerling in den gezelligen kring bij velen nog met genoeg herdacht wordt. Hij slaagde tevens gelukkig in de opvoeding zijner kinderen, drie dochters en één zoon, dien hij als een beroemd Hoogleeraar te *Leijden* gevestigd mogt zien. De verschillende staats-omwentelingen; den op- en ondergang van geleerde stelsels; de verandering in zeden en gewoonten; al het wisselvallige in het menschelijk leven, werd door RAU met een echt wijsgeertig oog opgemerkt; en uit dit alles trachte hij meer en meer nuttige lesfen voor zich zelve op te zamelen. De slotfom zijner beschouwingen was dan, dat de goedheid Gods, omtrent zondaren groot en oneindig was; waarbij hij den wensch koesterde, dat de hoop op dat vertrouwen hem nimmer mogt ontvallen, en dat de groote reeks van weldaden, welke hem waren geschonken, door een eeuwigdurend geluk mogten opgevolgd worden. Hij overleed op den 10den van Louwm. 1818, in den ouderdom van 93 jaar en ruim 3 maanden.

Behalve de hier voorgenoemde letterkundige proeven, en zijne academifche redevoeringen, waarvan de laafte, *de beneficiis a Deo optimo maximo inae a juventate in se collatis*, d. i. *over de weldaden van den goeden en grooten God hem van zijne jeugd af, en voorts geschonken*, waarmede hij op den 4den van Grasm. 1805 voor de vierdemaal het rectoraat nederlegde; behalve eenige verhandelingen over verschillende onderwerpen, waardoor veel licht verspreid wordt over een aantal plaatfen in de fchriften van het Oude verbond en eenige taal- en letterkundige (*philologifche*) stellingen, in bundels bijeen verzameld, wordt hem een hoogen rang onder de letterkundigen van zijn vak toegekend wegens zijne *Exercitationes philologicae ad Car. Franc. Houbigartii prolegom. in scripturam sacram*, eerst bij gedeelten te *Utrecht*, in het jaar 1761 — 1767 in 4to, daarna gezamenlijk te *Leijden* uitgegeven in 4to, 1785. Zijne Redevoering, *de judicio in Philologia Orientali regundo*, werd ook in druk uitgegeven te *Utrecht*, 1770 in 4to. Zijne kennis heeft ook veel bijgedragen tot de aantekeningen op NIBUHRS *reis door Arabië*, 4to, of POCOCCKE, *Befchrijving van het Oosten*, 4to.

RAU (SEBALD FULCO JOHANNES), zoon van den ftraks genoemden

den geleerde, werd den 16den van Wijnm. des jaars 1765 te *Utrecht* geboren. Reeds als kind, liet hij eene ongemeene vlugheid en vatbaarheid blijken, welke door den waardigen vader op het zorgvuldigst gekweekt, verhoogd en veredeld werd. Na de Latijnsche scholen, in zijne vaderstad, toen onder het bestuur van den geleerden REITZ staande, met den grootsten lof te hebben doorgelopen, werd hij, naauwelijks veertien jaar oud zijnde, onder de kweekelingen der Hooge school, binnen die stad, opgenomen, en genoot aldaar het onderwijs, zoo van zijnen beroemden vader, een der lichten en sieraden van die Hooge school, als van de wijzvermaarde mannen, SAXE, HENNERT, ROSSIJN, BONDAM, M. TIJDEMAN, BONNET, VOS en van HAMELSFELD. Zeer groot en ongemeen waren de vorderingen, welke hij onder het geleide dezer voortreffelijke mannen maakte, die zich om strijd beijverden, den uitmuntenden jongeling, zoo veel in hen was, van nut te wezen, in de wijsgeerige wetenschappen en in de Grieksche en Romeinsche, maar vooral in de Oostersche Letterkunde en de godgeleerde studien. Eerst tot predikant bij de Nederduitsche Hervormden bestemd, veraanderde hij, ten gevolge eener gelukkige proeve, door eene toevallige aanleiding genomen, van zijne bevoegdheid, om in de Fransche taal te prediken, in zoo verre van voornemen, dat hij besloot zich tot leeraar bij het Walsche kerkgenootschap te vormen. Nog geen twintig jaar oud zijnde, werd hij, met de grootste teeujuiching, onder de leeraren van dat genootschap opgenomen, en weldra door de Walsche gemeente van *Harderwijk* tot leeraar beroepen, welke hem echter, nog voor het einde van hetzelfde jaar 1786, aan die van *Leijden* moest afftaan. Zoo groot was hier de bewondering zijner buitengewone begaafdheden, dat, toen hem in het volgende jaar het Hoogleeraar-amt in de Godgeleerdheid te *Utrecht* werd aangeboden, de bezorgers der Leijdsche Hooge school het geraden vonden, hem voor altijd aan haar en aan die stad te verbinden, door hem tot gewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te benoemen. Met grooten lof nam hij dien post, nevens dien van leeraar bij de Walsche gemeente, waar tot in den Herfst van het jaar 1794, toen hem door de toenmalige bezorgers der Hooge school mede het Hoogleeraaramt in de Oostersche Letterkunde, door den dood van den beroemden E. SCHEIDJUS open gevallen, werd opgedragen; doch de sedert voorgevallene omkeering van zaken in het jaar 1795 had, ten gevolge, dat de meerendeels nieuw benoemde curatoren het besluit hunner voorgangeren, als naar hun oordeel niet wettig genomen, weder introkken, en den post voor nog open staande verklaarden, die later aan den beroemden Hoogleeraar VAN DER PALM, die denzelven nog met den grootsten lof bekleedt, werd opgedragen. RAU bleef intuschen als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, werkzaam, tot hem in den aanvang van het jaar 1799, toen men voor de vernietiging der godgeleerde faculteit vrees begon te voeden, door de loffelijke bezorgers der Hooge school mede het

Hoogleeraar-ambt in de *gewijde Dicht- en Redekunst*, en niet lang daarna ook dat in de Oosterfche Letterkunde, door de benoeming van den Hoogleeraar VAN DER PALM, tot agent van nationale opvoeding open gevallen, werd opgedragen. Na de terugkomst van den laatstgenoemden aan de Leijdsche Hooge school, waar hij zich het regt had voorbehouden, zulksgoedvindende, om zijne vroegere waardigheid te hernemen, bleef, volgens eene vriendelijke schikking tusfchen beide waardige mannen, de Oosterfche leerftoel voor RAU bewaard, terwijl de heer VAN DER PALM dien der gewijde Dicht- en Redekunst vervulde; doch weinig meer dan één jaar daarna mogt de Hooge school en de Walfche gemeente te *Leijden* zich nog in het bezit van haren voortreffelijken leeraar verblijden: hij werd namelijk, na eene ziekte van weinige dagen, op den iften van Winterm. van het jaar 1807, in den ouderdom van weinig meer dan 42 jaar, tot onuitsprekelijke droefheid voor de Hooge school, de kerk, het vaderland, zijne betrekkingen en talrijke vereerders, onverwacht uit het leven gerukt. Niet zeer lang voor zijn overlijden fmaakte RAU het genoeg, van zijne begaafdheden en verdienften door koning LODEWYK, dien edelmoedigen voorflander en befchermer van wetenfchappen, letteren en hare beoefenaars, behalve door eer- en gunstbewijzen ook erkend te zien door zijne benoeming tot lid der koninglijke orde van verdienften, federt *de orde van de Unie* genoemd. Er zijn van zijne geleerdheid verfcheidene kostbare gedenkftukken overig in een aantal even fraaije, als belangrijke Latijnfche redevoeringen, bij verfchillende gelegenheden gehouden, en drie deelen Franfche Leerredenen, na zijn overlijden, door bezorging van den Wel- eerw. heer J. TEISSEDRE L'ANGE, zeer geacht leeraar bij de Walfche gemeente te *Amfterdam*, in het licht gegeven. Ook de dichtkunst heeft hij, die een ongemeen kiesch en fijn gevoel voor al het fchoone bezat, en bovenal met eene levendige verbeelding begaafd was, in de Latijnfche, Franfche en Nederduitfche taal met eenen gelukkigen nitflag beoefend; en het ware te wenfchen, dat de hier en daar verfpreide, met de bij de zijnen nog misfchien bewaarde proeven van zijne begaafdheid in dezen, tot eenen bundel verzameld, en door den druk gemeen gemaakt werden. Voorts leze men over dezen waarlijk nimmuntenden man de fchoone *Lofrede*, door den genoemden Amfterdamfchen leeraar L'ANGE over hem gehouden, en, in 1808, met een' treffenden *Lijkzang* van den heer Mr. W. BILDERDIJK, in het licht gegeven.

RAVENNA. Eene der oudfte fteden van *Italië*, en de beroemdste zeehaven der *Romeinen*, tot welken rang zij vooral door AUGUSTUS verheven werd. Toen het Westersche rijk ten val neigde, was zij van tijd tot tijd de zetel des gebieds, gelijk zij daartoe mede verkozen werd door den koning der *Gotken*, THEODORIK. Ook de onderkoningen van de Oosterfche keizers, zoolang zij hun gezag in *Italië* konden handhaven, hadden hier hunnen hoofdzetel. In la-

latere tijden geraakte deze stad onder het gebied der pausen, en onderging verschillende lotwifelingen.

RAYNAL (GUILLAUME THOMAS FRANÇOIS) Een beroemd Fransch geleerde en fchrijver, lid van de akademie en van *Londen* en *Berlijn*, had *St. Genietz* in *Guicenne* tot zijne geboorteplaats, en trad reeds vroegtijdig in de orde der Jezuïten. Zijn ijverig ftreven naar uitftekende kundigheden bragt hem spoedig in kennis met de beroemdste mannen zijns vaderlands; doch werden zijne verdienften in *Frankrijk* minder, dan buiten 's lands, gewaardeerd. Zijn voornaamfte werk: *Histoire philosophique des établisfements et du commerce des Européen dans les deux Indes*, waarvan in 1781 eene tweede, verbeterde uitgave verfcheen, werd door het parlement van *Parijs* verboden, en hij zelfs uit het rijk gebannen. RAYNAL begaf zich hierop naar *Duitschland*, en bezocht verfcheidene hoven. Aan het Pruisfifche hof genoot hij de perfoonlijke achting van FREDERIK II; en het was alleen eene warme vaderlandsliefde, welke in hem den wensch deed geboren worden, om naar *Frankrijk* te mogen terug keeren. Dit werd hem in 1783 vergund; doch onder voorwaarde, dat hij buiten het rechtsgebied van het parlement van *Parijs* moest blijven. Naderhand, echter, verkreeg hij, door een besluit der Conftituerende vergadering, vrijheid, om naar *Parijs* terug te komen, waar hij de eerste stormen der staatsomwenteling, met meer andere geleerden, in eenen verontrustenden toestand doorbragt. Na den val der Jakobijnen konde hij eerst weder vrijer ademen, en aan de voltooiing zijner werken denken; doch de dood verhinderde hem in dezen arbeid: hij ftierf in Lentem. 1796, te *Pafy*, aan de gevolgen eener gevatte koude. — Zijne hierboven genoemde *Histoire philosophique* enz., is onder alle zijne overige fchriften zijn voortreffelijkfte werk, en alhoewel het in *Parijs* ongunstig ontvangen werd, behaalde deszelfs fchrijver, echter daardoor buiten 's lands veel roem, vermits hij daarin eene menigte nieuwe denkbeelden omtrent de waarde en de regten van den mensch aan de hand gaf. Dat RAYNAL in 1788, op een eiland in het Vier-Waldftädter-meer, voor de grondleggers der Zwitfersche vrijheid, een gedenkteecken liet oprigten, waarop hij zijnen naam plaatfte, is meermalen als een blijk van trotschheid befchouwd geworden.

REAAL. Eene Spaanfche zilveren munt. De *Reaal de Plata* doet iets meer dan 3 grosfchen; de *Reaal de Veilon*, eene koperen munt, omtrent 1 gr. en 8 penn.

REACTIE. (Zie: TEGENWERKING.)

REAGENTIËN, of tegenwerkende, terugwerkende middelen, noemt men in de fcheidkunde zoodanige, het zij vloeibare, het zij vaste zelfftandigheden, die bijzonder gefchikt zijn, om door de verandering, die zij zelve ondergaan, of door de uitwerkfelen, die zij voortbrengen, den aard en de zamenftelling van zoodanige zelfftandigheden te doen kennen, waarmede zij in aanraking gebragt worden.

Meest alle zuren kleuren de blaauwe plantenfappen rood; de loogzouten (*alcaliën*) en de meeste *alcaloides* veranderen de blaauwe kleur der planten in groen: door deze eigenschappen worden genoemd de blaauwe plantenfappen, als roode koolfap, violenfap en lakmoeswater, zeer geschikte *Reagentiën* ter ontdekking van zuren en loogzouten. Het lakmoes water kan echter alleen de eerste doen erkennen, daar hetzelfde door loogzouten niet veranderd wordt.

Eene vermenging van zeep met water zal dadelijk toonen, of men zoogenoemd pomp- dan wel regenwater heeft. In het eerste geval zal het vocht niet schuimen en er zullen vlokken in het water drijven, waarvan de reden in de verschillende zouten te zoeken is, die in het pompwater altijd in meerdere of mindere mate tegenwoordig zijn. Het regenwater, daarentegen, zal bij de vermenging met zeep helder blijven en goed schuimen. Op deze verschijnsels, die zeer algemeen bekend zijn, grondt zich de bereiding van een *reagens*, uit eene oplossing van zuivere zeep in alcohol bestaande. Deze voorbeelden zullen genoeg zijn, om op te helderen, wat men door *Reagentiën*, of tegenwerkende middelen, verstaat.

Elk scheidkundig ligchaam is, in zekeren zin, een *reagens* voor een ander; men geeft echter dezen naam, voornamelijk, aan zoodanige zelfstandigheden, die dikwijls gebruikt worden, en bij de aanwending zoodanige verschijnselen doen ontstaan, waaruit men de samenstelling van het te onderzoekene ligchaam gemakkelijker kan opmaken. De *Reagentiën* zijn niet alleen voor de scheidkundigen, maar ook voor het algemeen, van het hoogste aanbeveling; want, terwijl zij de eerste behulpzaam zijn in het ontdekken van den aard en de bestanddeelen van nog onbekende lichamen, geven zij, waar het te pas komt, geschikte middelen aan de hand, om het bedrog te ontdekken, en de misdadige tot bekentenis te brengen.

REALISMUS. Hier onder verstaat men, in tegenoverstelling van het *Idealismus* (*zie aldaar*) dat wijsgeerig stelsel, volgens hetwelk de dingen, onafhankelijk van onze denkbeelden, en buiten dezelve, *wezenlijk* voorhanden zijn. Het bestaan eener buiten wereld, of van werkelijk op zich zelve bestaande dingen, buiten onze ziel, wordt door het *Realismus* op verschillende wijze verklaard. De voornaamste stelsels zijn deze: 1. Het *Spinocismus*. SPINOZA erkent eene enkele *realiteit*, of wezenlijke zelfstandigheid, en meent, dat alle overige dingen, die wij zelfstandigheden noemen, slechts wijzigingen (*modificaties*) van dit eenige reële wezen zijn, hetwelk hij ook wel de *Godheid* noemt. 2. Het *Materialismus*, dat het bestaan van geestelijke wezens en krachten ontkent; de stof als het eenig grondbeginsel der dingen beschouwt, en zelfs de ziel als eene stoffelijke zelfstandigheid aanmerkt. 3. Het *Dualismus*, hetwelk twee werelden aanneemt, de lichamelijke, of de stof, welke in uitzetting en beweging, en de geestelijke wereld, die alleen uit denkende wezens, met gewaarwordingen en begeerten voorzien, bestaat, of met andere woorden

den, eene *wezenlijke* en *denkbeeldige* wereld. 4. De *Monadologie* van LEIBNITZ, die de geheele wereld uit *ondeelbare* eenheden, of geestelijke wezens, doet bestaan, en het onderscheid, tussehen hetgeen wij stof en geest noemen, alleen daarin meent gelegen te zijn, dat de bestanddeelen der eerste (*monaden*) zich in eenen bewusteloozen, slapenden, doch de geest zich in eenen staat van bewustheid en waken bevindt, zoodat er een ondeelbaar wezen moet voorhanden zijn, hetgeen, juist uit hoofde zijner ondeelbaarheid, allen denkbeeld van lichamelijkheid wegneemt, voor geene uitbreiding of oplossing vatbaar is, en derhalve ook door geene scheiding der deelen kan vernietigd worden. En 5. Het *Kantiaansche* stelsel van de leer der *dingen op zich zelve*, dat als een ontkennend *Realismus* kan beschouwd worden; want wanneer KANT beweert, "wij zouden tot de bewustheid van ons aanwezen in den tijd niet geraken kunnen, indien de verschijnsels niet *iets* werkelijks, buiten de voorstellingen van den geest, ten grondslage hadden," beteekent dit *iets*, offchoon in eenen ontkennenden zin door hem gebezigd, nochtans het bestaan van iets *reëls*, iets wezenlijks; terwijl de onmogelijkheid van het bestaan der dingen in zich zelve, dat is van eenen, van onze denkbeelden onafhankelijken en verschillenden, grond van verschijning, volgens dezen wijsgeer, niet bewezen kan worden; gelijk zij ook door oudere en nieuwere *Idealisten* niet bewezen is.

REAUMUR. (RENÉ ANTOINE FERCHAULT DE) Deze groote Fransche natuur-onderzoeker werd in 1683 te *Rochelle* geboren. Hij ging in 1703 naar *Parijs*; werd in 1708 door de akademie der wetenschappen onder hare leden opgenomen, en behaalde weldra door zijne talrijke waarnemingen en ontdekkingen, met opzigt tot voorwerpen der natuurlijke historie, scheid- en natuurkunde, eenen welverdienden roem. In 1709 verscheen van hem in de Gedenkschriften der akademie een stuk: *de la formation et de l'accroissement des coquilles des animaux*, waarin hij de waarschijnlijkheid trachtte aan te toonen, dat de schalen der dieren door het verharden van een sap, uit de dierlijke vaten vloeijende, gevormd, en dus door eene voort van aanzetting van stoffelijke deelen voortgebragt en onderhouden werden. In 1718 leverde hij aan de akademie eene verhandeling over de goud bevattende rivieren in *Frankrijk*, waaronder hij de *Rhone*, *Gardon*, *Garonne*, *Arriège* en meer andere telde, met opgave van de wijze, waarop derzelver goud, welks gehalte, volgens zijne genomene proeven, van 18 tot 22 karaat bedroeg, zoude kunnen gewonnen worden. Over de verandering van ijzer in staal nam REAUMUR eene menigte proeven, door welke hij niet alleen vele gewigtige ontdekkingen omtrent de staalbereiding deed; maar ook het gietijzer in smeedbaar ijzer leerde veranderen. Hij deelde zijne gemaakte waarnemingen hieromtrent in een werk mede, hetgeen hij in 1722 door den druk gemeen maakte, onder den titel: *l'Art de convertir le fer-forgé en acier, et l'Art d'adoucir*

le fer-fondu, et de faire des ouvrages de fer fondu aussi fin que de fer forgé. Werd hij door zijne proeven over de staalbreiding voor zijn vaderland nuttig, niet minder was hij dit door zijne nasporingen van het bladijzer, en het vervaardigen van porselein, omtrent welk laatste REAUMUR de eerste zijner natie was, welke deze steensoort, en inzonderheid het eigene van derzeiver verschillende soorten, nader trachtte te leeren kennen. Hij liet het niet bij eene nuwendige beschouwing van het Japansehe, Saksische en Fransche porselein berusten; maar bragt ieder dezer soorten in het vuur, en ontdekte op deze wijze het gewigtig onderscheid tusschen het Europeische en Oostersehe. De onsmeltbaarheid van het laatste bragt hem op de vooronderstelling, dat dit porselein uit eene smelt- en verglaasbare en eene sterkvloeiende stof bestaan moest, en hij zag dit zijn gevoelen bevestigd, toen hij de zelfstandigheden onderzocht, waaruit het Japansch porselein bereid wordt. Hij kwam nu op het denkbeeld, om uit inlandsehe stoffen een porselein te vervaardigen, dat in duurzaamheid het Oostersehe evenaarde, waartoe hij een kunstig *Petuntsel* (zie *aldaar*) voortbragt. Naderhand leerde hij uit gemeen glas eene soort van porselein maken, hetgeen wel niet de heldere witte kleur van het gewone bezit, maar voor huishoudelijk en kunstmatig gebruik even zoo goed is. REAUMUR verwierf voorts eenen uitstekenden roem door het vervaardigen zijner *Thermometers* met wijngeest (zie THERMOMETER), waarvan in *Frankrijk, Italië* en elders veel gebruik gemaakt wordt. Ook deed hij waarnemingen omtrent de spijsvertering der vogels, en overhandigde in 1756 aan de akademie eene verhandeling over de kunst, met welke die dieren hunne nesten bouwen; en deze was ook de laatste, welke zij van hem ontving. Hij stierf in Wijnm. des volgenden jaars op zijn landgoed, aan de gevolgen van eenen val. Zijne letterkundige voortbrengfels zijn sprekende gedenkteekens van zijnen, nooit moede wordenden, werkzamen geest. Voor het overige onderscheidde hij zich niet alleen hierdoor, maar ook door zijn zachtmoedig en menschlievend karakter. Onder de talrijke verhandelingen, die van hem in de gedenkschriften der akademie gevonden worden, zijn er verscheidene over onderwerpen der Natuurlijke historie, welke hij nog bovendien door een groot werk verrijkt heeft, dat onder den titel van: *Histoire naturelle des Insectes*, in 6 deelen in 4to, verschenen is, en waarin hij belangrijke uitkomsten omtrent de voortplanting, verwantschap en levenswijze dezer dieren mededeelt.

RECIPIËNTEN. Eene benaming, welke in de proefondervindelijke Natuur- en Scheidkunde aan die werktuigen gegeven wordt, waarvan men zich bedient, om druijbare of gazvormige vloeistoffen te verzamelen of op te sluiten, b. v. de glazen cilindrische vaten, welke bij het onderzoeken der luchtsoorten boven de openingen van den scheidkundigen luchtzak worden geplaatst, en, nadat zij de luchtvormige vloeistoffen hebben opgenomen, met water of kwik-

zilver gefloten worden. Ook de glazen klok aan eene luchtpomp is een *Recipiënt*. Voorts noemt men ook zoodanig het vat, hetgeen bij het overhalen (*destilleren*) met den helm of den hals der *retort* (glazen kolf) verbonden wordt, en bestemd is, om de stof op te vangen, die men door overhaling uit een ligchaam wil afscheiden. De vorm der *Recipiënten* is niet bepaald, maar rigt zich naar de onderscheidene werkzaamheden, waartoe zij dienen moeten. De scheidkundigen bedienen zich, echter, meestal, van glazen *Recipiënten*, zoo wel om derzelve doorschijnendheid als zuiverheid.

RECITATIEF. Zoo noemt men in de muziek de declamerende voordragt eener reden, waarbij de strenge *rythmus* van het gezang niet nauwkeurig wordt in acht genomen. Het *Recitatief* onderscheidt zich daardoor van *declamatie*, dat het in eenen muzikalen toon, onder het geleide en het aanslaan der grondtoon op een of meer speeltuigen, wordt voorgedragen, en verschilt van het eigenlijk gezang door dat het gene wezenlijke melodie heeft, en ook de toonen niet langer aanhoudt, dan eene goede voordragt toelaat. In Oratorien, cantaten en zangspelen bedient men zich zeer dikwijls van het *Recitatief*, waarvan men twee soorten heeft, namelijk: het *eenvoudige* en *obligate*. Het eerste wordt alleen door den bas vergezeld, die in enkele akkoorden op het speeltuig wordt aangegeven, om de wendingen der harmonie aan te duiden; de laatste wordt onder het geleide van meerder speeltuigen voorgedragen, en de akkoorden worden langer aangehouden. Gewoonlijk maakt dit laatste in zangspelen den overgang tot het eigenlijk gezang uit. Bij de *Fransehen* wordt het *Recitatief* in alle toonsoorten gevonden; doch in *Duitschland* en *Italië* alleen in de $\frac{4}{4}$ maat. GIACOMO CARISSIMI, omtrent de helft der 17de eeuw pauslijk kapelmeester, wordt als verbeteraar van het *Recitatief* opgegeven; zijnde het *Obligate* door VINCI, en naderhand, inzonderheid, door NICOLO PORPORA en RINALDO DA CAPUA tot meerdere volkomenheid gebracht.

REDDINGS-BOOT. Eene Nederlandsche uitvinding van den heer WILLEM VAN HOUTEN *Junior*, secretaris van de Zuid-Holl. Maatschappij, tot redding van schipbreukelingen, te *Rotterdam* opgerigt, naar wiens model de heer P. VARKEVISSER, reeder en scheepsbouwer te *Scheveningen*, er eene vervaardigd, en waarmede men in zee de gelukkigste proeven genomen heeft. De constructie van deze boot is genomen tuschen de Noordsche tol in de gewone scheepsfloep, voor en achter bijna van gelijke snede, ter lengte van 8 ellen en 3 palmen oversteven, en ter breedte van 2 ellen en 4 palmen, buiten de boeijen, met eenen vlakken bodem, op het breedst 8 palmen, naar beide de stevens te niet loopende; hebbende de stevens eenen val van eene el uit het vlak. De bodem der boot is, ter hoogte van 3 palmen, belegd met drooge en regt gebrande kurk, waar over eene vaste en water digte kurkdenning ligt: inwendig is dezelve verdeeld in 6 doffen, ter breedte van 3 palmen, allen met eene tusschenruim.

ruimte van 6 palmen, en ter hoogte van 4 palmen 7 duim. Onder deze doften is, van boord tot boord, eene luchtkast van zink, en langs de boorden, van doft tot doft, eene zijbank, van gelijke breedte, en in verstek gewerkt met de doften, waaronder mede eene gelijke luchtkast van zink geplaatst is; zijnde alle deze kasten behoorlijk met hout besloten, en tegen het stooten of beschadigen beveiligd. De drijfmiddelen bestaan dus in omtrent 200 Nederlandsche ponden kurk op den bodem, in 6 groote luchtkasten onder de doften, en 10 kleinere langs de boorden; zijnde de plechten voor en achter open gebleven tot berging van de lijnen. Boven de middelste doft is het boord 1 palm en 5 duim hoog, naar de stevens oplopende tot 5 palmen, en 5 duim, zoodat de boot 4 palmen rug heeft. Zij wordt bemand met 8 man. Door het inkasten der doften is de doorloop van het water in de boot belet, en dus kan het water, tusschen de eerste en tweede doft staande, niet tusschen de tweede en derde kamer dringen, waardoor bij eene stortzee onmiddellijk wordt voorkomen, dat de boot zich niet geheel, maar slechts ten deele, met water vult. Ten einde de onmiddellijke uitlooping te bevorderen, zoo is er tusschen iedere doft in de buikdenning en door het vlak een gat van omtrent 3 duim diameter geboord, waarin een koperen koker, met een prop van binnen gesloten, gebragt is, zoodat door dezen te openen, het water dadelijk weg loopt, en de boot wederom rijst. In zee zijnde, met alle de 7 kokers gesloten, en 8 man aan boord, stond het water in de boot, bij de genomene proef, omtrent 1 palm op de buikdenning.

REDE. Hierdoor verstaat men, in eenen algemeenen zin, de uitdrukking onzer gedachten en gewaarwordingen door woorden; doch in eene naauwere beteekenis, is zij een werk der welsprekendheid, dat zich tot een bijzonder onderwerp bepaalt; in welken zin zij ook wel *Redevoering* genoemd wordt. Tot de eerste wordt alleen duidelijke uiteenzetting zijner denkbeelden, en spraakkunstige naauwkeurigheid vereischt; doch in de laatste een meer volkomene vorm gevorderd. Reeds moet zij zich door ronder zinsneden, eene zorgvuldiger keuze van *metaphoren* (verbloemde spreekwijzen) en beelden, door zuiverheid, en welluidendheid, van de gewone Rede in het dagelijksch leven, of den gezelfchaps-toon, onderscheiden; doch ten aanzien van den inwendigen vorm, moet men daarbij alles vermijden, wat niet wezenlijk tot het oogmerk des te verhandelen onderwerps behoort. Het is niet mogelijk, en zoude ook vergeefsch zijn, om, over het algemeen, de regels eener goede Redevoering volkomen op te geven, daar ieder, die haar houden moet, behoort te weten, hoe hij dezelve moet inrigten, om het voorgestelde doel te bereiken, en met het onderwerp, waarover, en de toehoorders, tot welke hij spreekt, moet te rade gaan: evenwel kan men hieromtrent de volgende algemeene aanwijzingen geven. Een goed redenaar moet zich steeds hoeden voor eene te groote ophooping van beelden, zoowel

als

als voor de keuze van te veel gezochte; want schoon zulke wendingen van taal en gedachten, met smaak en oordeel gebzigt, eener redevoering wel sieraad bijzetten, is derzelver veelvuldig gebruik, echter, niet alleen vermoeijend, maar dikwijls ook zeer ondoelmatig; en, waar natuurlijkheid en eenvoudigheid gemist wordt, kan de echte kunstmaak nimmer voldoening vinden. Hetzelfde heeft plaats, wanneer de aangebrachte beelden te zwellend, ongepast en onverstaanbaar zijn, of wel in het *gemeene* vallen. Eene te lange zinsrede wordt, omdat zij te vele denkbeelden bevat, onverstaanbaar, en een goed redenaar moet zich hiervoor even zeer wachten, als voor een gestadig streven naar *Lakonische* kortheid, welke het onderwerp meer aanwijst, dan ontwiskelt. Voorts zijn een sterk en warm gevoel bij den redenaar even noodzakelijk, als een volkomen indringen in het onderwerp, dat hij verhandelt; terwijl menschenkennis hem in staat moet stellen, om zijne voordragt zoodanig in te rigten, dat hij daardoor, overeenkomstig zijn oogmerk, of het verstand zijner hoorders, overtuigt, of hun gevoel opwekt. Dat een redenaar, bovendien, de taal, in welke hij spreekt, in alle hare bijzonderheden en wendingen, volkomen in zijne magt moet hebben, spreekt genoegzaam van zelve; maar dat het uitwendig voorregt van een goed spraakvermogen niet weinig tot de uitwerking eener Redevoering bijdraagt, weet een ieder, die eene uitmuntend uitgewerkte Redevoering, door eene ongunstige, of wel geheel gebrekkige, stem of spraak heeft hooren voordragen.

De *Grieken* en *Romeinen* leveren ons bijna onnavolgbare voorbeelden van openlijke welsprekendheid op, welke bij de eersten in de volksvergaderingen beoefend werd, waar de belangen van den staat werden verhandeld, en bij de regtbanken, alwaar de geschillen der burgers werden voorgedragen en beslist. Elk dezer soorten had in *Griekenland*, vooral te *Athene*, uitmuntende beoefenaars, waaronder PERICLES, die vermaarde staatsman, DEMOSTHENES, AESCHINES, LYSIAS, ISOCRATES en andere de beroemdste waren. De *Romeinen* waren in deze kunst gelukkige navolgers der *Grieken*, en bragten haar, in het schoonste tijdvak van hun bestaan, tot hooge volkomenheid. CICERO vereenigde in zich alles, wat eenen grooten redenaar vormt, in de grootste mate, en ook CRASSUS ANTONIUS, CAESAR, PLINIUS en anderen waren in het vak van welsprekendheid beroemd. In lateren tijd bepaalde zich dezelve genoegzaam alleen tot den kansel, en de pleitzaal. De eerste is nogtans van het meeste belang, en ook het zorgvuldigst beoefend; en niet alleen leverden *Frankrijk*, *Engeland*, en *Duitschland* welsprekende kanselredenaars op, maar ook ons vaderland kan zich, vooral in onze dagen, in dit vak, te regt op mannen beroemen, die zoowel den inhoud hunner Redevoeringen in eenen schoonen vorm weten te gieten, als door eene roerende en treffende voordragt het hart der hoorders tot de edelste gezindheden te stemmen.

REDEKUNST. (*Rhetorica*) De theorie der welsprekendheid. Vele oude en latere schrijvers hebben over deze kunst geschreven, zonder evenwel derzelver bestemde grenzen té bepalen, en in natuurlijke orde voor te dragen, wat dezelve te onderwijzen hebbe. Ieder heeft haar gebied, naar goeddunken, meer of minder uitgebreid, en niet zelden ook dat gene daar onder gebragt, hetgeen haar niet eigendommelijk toebehoort, maar als tot andere wetenschappen behoorende: als bekend moet verouderfeld worden, b. v. spraakkunst, redeneerkunde enz. Als men evenwel de zaak naauwkeurig nagaat, dan is het de taak der Redekunst, om te leeren, hoe men in bijzondere gevallen, deze kundigheden kan aanwenden, om zijne gedachten met de meeste kracht, duidelijkheid en bevalligheid, schriftelijk of mondelijk in ongebonden stijl te kunnen mededeelen. Wanneer wij evenwel de Redekunst als theorie der welsprekendheid opgeven, willen wij geenzins daardoor aanduiden, dat dezelve alleen voor den eigenlijken redenaar van nut zoude zijn: integendeel moet men haar, voor ieder beschaafd man, als zeer belangrijk vereeren, voor zoo ver dezelve leert, hoe sommige begrippen en gedachten aesthetiesch en doelmatig kunnen voorgesteld of uitgedrukt worden; wat eene naïve, vernuftige, bevallige, roerende, verhevene gedachte zij, en hoe de voorstelling door figuren, tropen en andere spraakwendingen, zoo wel als door toon en uiterlijke voordragt, meerder nadruk en bevalligheid, kan bekomen, om lezers of hoorders te onderwijzen, te overtuigen of te treffen en te roeren. Doch als men van Redekunst spreekt, voor zoo verre zij voor den eigenlijken redenaar geschikt is, gaat zij verder, en leert hoe hij eigenlijk zoogenoemde redevoeringen, opstellen enz. inrigten moet, zoo wel met opzigt tot het vinden der gedachten, als derzelver schikking en inkleeding of vorm, waarin hij dezelve voor wil dragen. Zij strekt zich dan ook uit, om, in zekere gevallen, het gestelde in het geheugen te prenten, en meer opzettelijk regelen van uiterlijke welsprekendheid op te geven. Al deze punten nu behandelt zij zoodanig, dat zij zich bepaalt tot datgene, wat den eigenlijken redenaar kenfchetst, en vooronderfeldt al datgene, waarvan wij boven spraken, en hetgeen de redenaar met ieder, die goed spreken of schrijven wil, gemeen moet hebben. Wij vertrouwen op deze wijze genoegzaam te hebben aangetoond, wat men gewoonlijk door Redekunst in het algemeen, zoowel als meer bijzonder voor den redenaar geschikt, te verstaan hebbe. Onder de ouden, die over de theorie dezer kunst geschreven hebben, behooren ARISTOTELES, HERMOGENES, DIONYSIUS HALICARNASSENSIS, CICERO, QUINTILIANUS en andere. De late-re schrijvers over de *Rhetorica*, of hare bijzondere deelen, vindt men opgenoemd in SULZERS *Allgemeine Theorie der schönen Künste*, op het woord *Redekunst*, waarbij wij evenwel niet nalaten kunnen te voegen H. BLAIRS, *lessen over de Redekunst en fraaije letteren*, vertaald door wijlen prof. H. BOSSCHA, en uitgegeven te *Utrecht* 1804 in 3 deelen in 8vo.

RE-

REDENEERKUNDE, of *Verstandsleer* (*Logica*) bestaat in de wetenschappelijke aanwijzing der algemeene regels van het denken en derzelve toepassing. Men onderscheidt haar derhalve in eene *zuivere* Redeneerkunde, welke de algemeene en noodzakelijke regels aanwijst, waar naar wij ons in al ons denken rigten moeten, en in eene *toegepaste*, die de voorschriften aan de hand geeft omtrent het regt gebruik dier regels. — Al de werkzaamheid van den menschelijken geest begint met het aanschouwen, dat is, met het zinnelijk opnemen van de menigvuldige voorwerpen, die de wereld der verschijning aanbiedt. Tusschen het aanschouwen en het meer verheven werk van het *denkvermogen* ligt slechts ééne schrede. Het bestaat in de vrijwillige verbinding van het menigvuldige tot éénheid, en is eene zaak van het *verstand* in eene ruimere beteekenis. Het verstand in dezen zin, of het denkvermogen, vertoont zich op drieërlei wijze: of als *verstand* in eenen nauweren zin, hetgeen de menigvuldige der gegevene aanschouwingen tot een algemeen denkbeeld vereenigt, *begrippen* vormt; of als *oordeelkracht*, die verscheidene begrippen en het oordeel tot een geheel verbindt; of, eindelijk, als *verstand* (*Vernunft*) waardoor men, uit meerdere, voor waar aangenomene denkbeelden, de waarheid of valsheid van een ander denkbeeld afleidt, dat is, *besluiten* opmaakt. — De begrippen bevatten of een *enkel voorwerp* (*individuüm*) en heeten dan *individuele* begrippen, b. v. Jezus; of een grooter getal van bijzondere voorwerpen, die in zekere kenmerken met elkander overeenkomen, en worden dan *gelijksoortige denkbeelden* (*species*) genoemd, b. v. godsdienst-leeraar; of eindelijk alle *gelijksoortige begrippen*, en heeten dan *éénsoortige denkbeelden* (*genus*) b. v. mensch. Een begrip, hetgeen meer voorwerpen omvat, dan een ander, daaraan verwant, noemt men, met betrekking tot de laatstgenoemde, de *hoogere*, deze de *lagere* begrippen, welke aan de hoogere *ondergeschikt* zijn. Begrippen van *éenen aard*, van *ééne soort*, die aan elkander niet ondergeschikt zijn, heeten *zamen gevoegde*; de zoodanige, welke, enkel in vergelijking met anderen, van waarde zijn, *betrekkelijke*, b. v. hoog, laag; doch diegene, welke op zich zelve, zonder eenige bepaling en in alle betrekkingen gezag hebben, *absolute begrippen* of denkbeelden, zoo als mensch, aarde enz. Onze begrippen zijn *duidelijk*, wanneer wij ons alle derzelve wezenlijke kenmerken bewust zijn; *klaar*, wanneer wij deze slechts in zoo ver kennen, om hen van andere bijkomende voorstellingen te kunnen onderscheiden, en *duister*, wanneer ook dit niet het geval is, en wij in hen slechts het meest algemeene kenmerk van aanwezig kennen.

De algemeene en noodzakelijke wetten nu, waaraan de 3 hoofdvormen van het menschelijk denken, *begrip*, *oordeel*, *besluit*, onderworpen zijn, maken den inhoud van het *eerste* of *zuivere* gedeelte der Redeneerkunde uit; terwijl het *tweede* of *toegepaste* gedeelte leeraart, hoe men bij het gebruik dier denkvormen, en door aanwen-

ding

ding der voor dezelve gepaste, bepaalde grondregels, tot de waarheid kan komen, en dwaling verhoeden. De Redeneerkunde moet derhalve vooreerst de *waarheid* verklaren, en hare kenmerken aanwijzen, en vervolgens, even zoo, het denkbeeld van *dwaling* bepalen, en op de bronnen, waaruit dezelve ontstaat, zoowel als op de middelen, om haar te vermijden, oplettend maken. Alle onjuiste voorstellingen voor waar aan te nemen heet dwaling, en berust op waarschijnlijke besluiten, welke voorafgaande vooronderstellingen datgene zijn, wat wij schijn noemen. — Wanneer men den omvang der Redeneerkunde, zoo als zij hier in algemeene trekken is aangegeven, in het oog houdt, dan ziet men geredelijk in, dat zij wel het denkvermogen in zijne werkzaamheden kan leiden, en voor dwaling behoeden, maar nooit tot de kennis van nieuwe kan voeren, of de waardij van de eene of andere wetenschap bepalen. Zij is het rigtfoer (*canon*) en de grondslag van alle wetenschappen; doch kan nooit tot een werktuig (*Organon*) van een derzelve worden.

De Redeneerkunde werd reeds vroeg door de *Grieken*, onder den naam van *Dialektik*, bearbeid, en men houdt *ZENO* van *Elea* voor haren eersten uitvinder. Zij werd spoedig in de handen der *Sophisten* en redenaars een werktuig, en bleef dit, tot dat *ARISTOTELES* haar door zijne scherpzinnige ontwikkelingen in dien rang hersteld had, waartoe zij behoorde. De Logische spitsvindigheden der schoolsche wijsbegeerte van de 13 en 14de eeuw hadden op haar eenen nadeeligen invloed, en het was dus niet te verwonderen, dat men, ten tijde van de herleving der wetenschappen in *Europa*, tot de gezondere leerstelsels van de school van *ARISTOTELES* terug kwam, welke hoofdgebrek echter, om de wetenschappen tot een werktuig derzelve te maken, kort daarna, onder anderen door *BACO DE VERULAN*, *LOCKE* en *LEIBNITZ* bestreden; maar ook door *DESCARTES* en *WOLF* verdedigd werd, tot dat eindelijk *KANT* door zijne *kritiek* voor eene meer volkomene Redeneerkunde den weg baande. — Men zie *KRUGS Denklehre oder Logik, Königsb. 1806*; *FRIES Systh. der Logik, Heidelberg. 1811*; *HEGELS, Wisfensch. der Logik, Nürnberg. 1816*, en *Kiesewetters Logik zum Gebr. der Schulen, Leipzig 1814*.

REDERJKERS. Dezen naam, uit dien van *Rhetorijkers* gesproken, droegen, in navolging der *Franschen*, die de dichtkunst *Rhetorique* en hare beoefenaars *Rhetoriciens* noemden, bijzonder in de 15de en 16de eeuw de dichters hier te lande. Meer bepaald nog duidde men met dien naam de leden dier dichterlijke gezelschappen aan, welke, in de genoemde eeuwen, in *Nederland*, maar vooral in deszeifs Zuidelijke gewesten, vroeger dan de Noordelijke, tot eenen aanzienlijken trap van welvaart opgestegen, bloeiden, en onder den naam van *Rederijkkamers* zijn vermaard geworden. Deze gezelschappen, die hunnen eersten oorsprong aan de geestelijkheid, bedacht, om door tooneelmatige voorstellingen het onkundige gemeen in de Bijbelgeschiedenis te onderrigten, schijnen verschuldigd te zijn, strekten zich

in

in de 15de en vooral in de 16de eeuw tot lieden van allerlei rangen en standen uit, en mogten niet zelden de aanzienlijkste mannen, prinzen en vorsten zelfs, onder hunne leden of hoofden tellen. Niet slechts iedere stad van eenig aanzien, maar ook de meeste dorpen, hadden eene of ook dergelijke Rederijkkamers, welker leden zich, in hunne bijeenkomsten, met het maken van gedichten bezig hielden, of ook andere kamers tot dichtelijke wedstrijden uitnoodigden. Bij deze wedstrijden, welke met groote pracht gevierd werden, en waarbij den overwinnaars prijzen van meerdere of mindere waarde werden uitgereikt, hadden meestal tooneel vertooningen plaats, het zij *spelen van sinne*, (eene soort van tooneelflukken, meestal over eenige zedelijke stoffe, waarin zinnebeeldige personen, *sinnekens* geheeten) op traden, het zij *Schriftuurlijke spelen van sinne*, waarin Bijbelsche onderwerpen, ABRAHAMS *offerhande* b. v., ten tooneele gevoerd werden, het zij blijspelen of kluchten, gemeenlijk *Ebattementen* en *khuiten* of *zotte khuiten* genoemd. Men onderscheidde dergelijke dichtelijke feesten in *Landjuweelen* en *Haagspelen*, waarvan de eerste, met meer luister dan de laatste gevierd, eigenlijk tot de steden, de Haagspelen tot de dorpen behoorden. De geheele plegtigheid droeg den naam van *Intrede*. De beroemdste van die *Intreden* was die, welke in het jaar 1561 te *Antwerpen* gevierd werd, en waarop, uit 11 steden van *Brabant*, 14 Rederijkkamers, te zamen een getal van 1473 personen uitmakende, verschenen; terwijl de feestviering zelve ruim 8 dagen duurde. Dat deze dichtelijke gezelschappen eenen merklijken invloed op den volksgeest geoeffend hebben, laat zich uit den aard der zaken reeds afleiden, en wordt door de geschiedenis allezins bevestigd. Eerst bediende de geestelijkheid zich van dezelve, zoo tot bevordering van het bovengemelde loffelijk einde, als van andere min loffelijke en baatzuchtige bedoelingen. Later, toen dezelve meerendeels uit wereldlijke personen bestonden, werden de geestelijken niet zelden het voorwerp van schimp en bespotting. Ten tijde der Hoeksche en Kabeljauwsche verdeeldheden zochten beide partijen dezelve aan de bevordering van hunne oogmerken dienstbaar te maken. Bij de opkomst der Hervorming, werd deze door de Rederijkkamers niet weinig bevorderd; weshalve zij van de zijde der Spaanschen tegenstand en verdrukking, van die der Staatschen aanmoediging en bescherming ondervonden. Aan de dichtkunst zelve hebben deze gezelschappen, zoo men eene enkele kamer in *Liefde bloeiende* te *Amsterdam*, welke tegen het laatst der 16de eeuw, onder het bestuur van eenen COORNHERT, SPIEGEL en VISSCHER, de kweekschool van eenen HOOFT, VONDEL en andere uitstekende vernuften werd, uitzondert, geringe of liever geene diensten bewezen. In de Noord-Nederlandsche gewesten geraakten zij, in de 17de eeuw, door de afzondering van de meeste lieden van smaak en kunde, in de steden althans, in groot verval, en hielden zich schier alleen op de dorpen staande, waar zij tot in de 18de, doch met minachting van alle kundigen,

voort-

voortduurden. In de Zuid-Hollandfche gewesten bleven zij langer in aanzien, en waren, onder de opgevolgde vreemde regeringen, de voornaame kweekfcholen van vaderlandfche taal- en dichtkunst, tot welker verfpreading zij ook nog in onze dagen krachtig medewerken. Dit zij voor ons beftek genoeg. Meer kan men vinden in de *Schets eener Gefchiedenis der Rederijkeren* door W. Kops, gedrukt in het II deel van de *Werken der Maatfchappij van Nederlandfche Letterkunde te Leijden*.

REDOUTE. 1. In de vestingbouwkunde eene gefloten fchans met 4, alleen uitspringende hoeken, waarvan men zich bedient, om zekere plaatfen te houden, inzonderheid, wanneer men vrees van te zullen omfingeld worden; alsmede om de verfchanfingen der loopgraven te dekken. Derzelver uitgefprektheid regelt zich altijd naar het getal der manfchap en het gefchut, welke men tot hare verdediging beftemd heeft. — 2. Verftaat men door *Redoute*, in het dagelijks leven, een gemaskerd bal, gewoonlijk met fpel en andere vermakelijkheden gepaard gaande. De Redouten hebben veelal in Roomfche landen, inzonderheid in plaatfen, waar het *Carnaval* gevierd wordt, in de laafte dagen voor de vasten plaats. In *Venetië* geeft men ook den naam van *Redoute* (*ridotto*) aan de openbare plaats, alwaar, gedurende het *Carnaval*, hazardfpelen, voornamelijk *Pharao*, openlijk gefpeeld worden. Voorheen mogt hier alleen een Venetiaansch edelman de bank houden, aan wien als bankier verfcheidene, anders ongewone, vrijheden (b. v. om eenen fpeler af te wijzen) vergund waren. Aan ieder zijde ftond eene gemaskerde dame naast hem, om hem op zijn nadeel oplettend te maken. Ook werden de fpelers, met uitzondering der edellieden, alleen gemaskerd tot dit fpel toegelaten.

REDUCTIE. Dit woord, *terugbrengen* aanduidende, wordt in onderfcheidene beteekeniften genomen. 1. In de fcheidkunde, gebruikt men het, wanneer aan een verbrand ligchaam dat beftanddeel weder ontnomen wordt, waarmede het zich gedurende de verbranding, tot het voortbrengen eener bijzondere eigenfchap, vereenigd had; met andere woorden, wanneer een ligchaam tot zijne vroegere eenvoudigheid wordt terug gebragt. Metaalkalken (b. v. loodkalk of menie) zijn eene vereeniging van metaal en zuurftof door verbranding. Wanneer zij nu moeten gereduceerd worden, moet men aan de kalk de zuurftof ontnemen. Gewoonlijk gefchiedt dit door vuur en in eenen fmeltkroes, door de bijvoeging van koolftof, wanneer zich deze, door de hitte, met de zuurftof vereenigt, en het lood tot zijne vorige eenvoudigheid terugkeert. 2. Beteekent *Reductie* in de rekenkunde die naam- of getalverandering, volgens welke een gegeven getal van kleinere foorten van munten, gewigten, maten enz. tot eene grootere foort van munten, gewigten enz. gereduceerd, dat is gebragt wordt; b. v. 1000 Nederlandfche oncen tot 100 pond van dat gewigt. En 3. komt het woord *Reductie* in den

koop-

koophandel, meestal echter in eenen anderen zin, voor, en verstaat men er bijna altijd door de vergelijking van buitenlandsche muntspecien met de inlandsche, en de verwisfeling van de eene in de andere. Dat ieder koopman met zoodanige vergelijking en verwisfeling, en wel inzonderheid ieder wisselaar, nauwkeurig moet bekend zijn, spreekt van zelve.

REEDE of REË. Is eene streek van de zee, niet ver van den oever of het strand, voor de haven, waar de schepen eenen goeden ankergrond vinden, zoodat zij hier, zonder van eenige winden gevaar te loopen, zoo lang veilig kunnen liggen, tot dat zij bij eenen opkomenden vloed binnen de haven kunnen loopen, of ook weder zee kiezen. Voor het overige noemt men in de scheepstaal eene *gezonde* Reede diegene, waar een goede ankergrond, vrij van klippen, gevonden wordt; eene *geflotene*, die door batterijen van het strand wordt beschermd, en eene *opene*, waar alle schepen, zonder onderscheid, ankeren kunnen.

REEF. Een woord, bij de zeelieden in gebruik. Wanneer er, namelijk, een sterke andrang van wind is, dan bindt men gewoonlijk een gedeelte van het zeil door reeftouwen op, die over eene katrol loopen, opdat het daardoor kleiner worde, en dus minder wind vatten kan; en dit noemt men dan *het zeil reeven*.

REFLECTIE, of *terugkaatsing* der lichtstralen, heeft voornamelijk dan plaats, wanneer het licht op eene geheele, of grootendeels ondoorfehijnende en min of meer gepolijste oppervlakte valt: dan ten minste is de terugkaatsing meer regelmatig, en in dit geval keert de straal op hetzelfde oogenblik, waarop zij de oppervlakte bereikt, onder eenen hoek, gelijk aan dien, waaronder zij inviel, terug. Van hier dat lichtstralen, die loodrecht invallen, noodwendig in zich zelve worden terug gekeerd. Hoe gladder eene ondoorfehijnende vlakte is, zooveel te regelmatigter kaatst de daarop vallende lichtstraal terug; en hierop is onder anderen de werking van den gewonen en andere spiegels gegrond.

REFRACTIE. (Zie: BREKING DER LICHTSTRALEN)

REFUGÉES. (*Flugtelingen*) Onder dien naam zijn die *Franschen* bekend, welke door de onverdraagzaamheid en vervolgzucht van LOUDEVIIK XIV uit *Frankrijk* verdreven, en na de vernietiging van het edikt van *Nantes*, in 1685, uit hoofde hunner standvastige verkleefdheid aan de hervormde leer, weigerden tot den heerschenden katholieken godsdienst toe te treden. List en geweld werden te werk gesteld, om de afgedwaalden — zoo als men hen noemde — in den schoot der moederkerk terug te voeren; en in *Frankrijk* hernieuwden zich alle de gruwelen, welke domme godsdienstijver en vervolgzucht, in vroeger tijd, over vele landen gebragt hadden. Men zond naar alle streken, waar gereformeerden woonden, dragonders af, om door onverdragelijke inlegering, en onderdrukkingen van allerlei aard, de slagtoffers der dwcepzucht te noodzaken, om zich

naar den wil hunner onderdrukkers te voegen, en zij, welke hunne godsdienstige overtuiging getrouw bleven, vonden of hunnen dood onder de sabels dezer handlangers der tirannij, of moesten, van de hunnen gescheiden, in bange kerkers zuchten, of in treurige ballingschap, aan gene zijde van den *Atlantischen Oceaen*, hun leven doorbrengen. Onder deze opeenstapeling van ellende zochten vele dezer ongelukkigen, met achterlaten van alles, wat den mensch op aarde lief en waard is, in vreemde landen bescherming en toevlugt. Dan, ook dit laatste middel van redding poogde het geweld hun af te snijden. De grenzen van *Frankrijk* werden door geheele scharen van huurlingen bezet; en wee den ongelukkigen, die in hunne handen viel. Evenwel gelukte het aan meer dan een half millioen, door list, somtijds door eene wanhopende verdediging en andere middelen, hun, met het bloed der hunne bezoodeld, vaderland te ontvlugten, en in vreemde oorden, en onder menschelijker vorsten, eene veilige schuilplaats te vinden. *Engeland, Holland, Denemarken, Zwitserland, Duitschland*, en hier wel inzonderheid *Sakse, Brandenburg* en *Hesfen*, ontvingen deze vlugtelingen met de loffelijkste bereidwilligheid, en de meeste regeringen dezer landen schonken hun gelijke voorregten met hunne oude onderdanen. *Frankrijk* verloor door deze volksverhuizing zeer aanmerkelijk, alzoo dezelve in vervolg van tijd diende, om den bloei van zijne naburige staten te vergrooten; want de meeste vlugtelingen waren geleerden, kooplieden, fabriekeurs en handwerkers, die de kunstvlucht uit hun vaderland op vreemden bodem, en inzonderheid in de Brandenburgsche staten, overbragten, waar zij grootendeels de scheppers der fabrieken werden, welke nog tegenwoordig een belangrijk gedeelte van den inwendigen rijkdom des Pruisischen rijks uitmaken. Dan, hoe voordeelig de aankomst dezer vlugtelingen in dit opzigt voor vele landen ware, kan men nogtans ook niet ontkennen, dat daaruit, in vervolg van tijd, vele nadeelen, voor het karakter dier volken, zijn voortgevloeid, inzonderheid voor de *Duitschers*, die door Fransche modezucht, galanterie enz. befmet werden.

REGALIËN (*Regalia*) is een woord, welks beteekenis gegrond is in, en verklaard moet worden uit den staatkundigen toestand van *Europa* in de middeleeuwen. In het algemeen worden hieronder, naar het toenmalig spraakgebruik, alle zoodanige regten begrepen, welke den koning of den vorst, uit hoofde der landvorstelijke hoogheid of souvereiniteit, eigen zijn. Zij worden onderscheiden in groote en kleine Regaliën. De *grootte* Regaliën (*Regalia majora s. alta*) werden de zoodanige genoemd, die van de onbepaalde koninklijke waardigheid onafscheidbaar waren, en, behoudens dezelve, door den vorst aan geenen anderen konden medegedeeld worden, als b. v. het regt, om zich *door de genade Gods* koning te noemen (als waardoor de oppervorsten oudtijds te kennen gaven, dat zij geenen hooger leenheer boven zich erkenden); het regt van wetgeving, van oor-

oorlog en vrede, van uitpraak in het hoogste beroep, van muntslag, van genade, van verheffing tot den adeltand, van zamenroeping der standen, en diergelijke. *Kleine Regaliën (Regalia minora f. basfa)* waren dan diegene, welke, van de koninklijke waardigheid niet onafschiedelijk, door de vorsten, ook behoudens de onbepaalde souvereiniteit, aan anderen overgegeven konden worden. Hieronder zijn zoodanige inkomsten en regten begrepen, welke door de koningen uit de vorstelijke domeingoederen genoten werden, en oudtijds, toen nog geene beden, vrijwillige schattingen of belastingen plaats hadden, de eenige waren, waaruit zij de kosten der hofhouding en van het rijksbestuur moesten goedmaken. Deze kleine Regaliën werden dus onderscheiden in goederen en regten. Tot de *goederen* werd alles gerekend te behooren, wat geen bijzonder eigendom was, als b. v. woest liggende akkers, boschden, heidevelden en alle onbebouwde gronden, froomen met de opgekomen en aan derzelve oeyers aangefchoten zanden of waarden, het gebruik van wind en van loopend water, de groote wegen, en diergelijke. Tot de *regten* behoorde, in de eerste plaats, het regt om tollën te heffen, en voorts de zoogenoemde *fiscaal-regten*, die ook bij uitnemendheid *Regaliën* genoemd werden; bestaande in het regt op de verbeurt-verklaarde goederen van misdadigers, op de goederen van vreemdelingen, binnen der vorsten gebied overlijdende, op geldboeten of zoogenoemde breuken, waarvoor oudtijds de meeste misdaden konden afgekocht worden, op onbeheerde goederen, b. v. vakante erfenissen, aandriften, metaalgroeven of mijnen, en wild, dus ook het regt van jagt, vogelvangst en visfcherij. Deze onder de kleine Regaliën begrepene regten en goederen konden (zoo als wij aanmerkten) door den vorst vervreemd worden, en zulks gefchiedde ook menigmaal; van daar, dat vele fteden en heeren, zoo van dagelijksche als hooge heerlijkheden, in het bezit van dezelve waren, in zoo ver zij die van den vorst of deszelfs voorgangers bij gifte of door aankoop verkregen hadden. Hierdoor is het, dat *deze* Regaliën vaak verward worden met de zoogenoemde *heerlijke regten*, welke, oorspronkelijk alleen op den grondeigendom berustende, zich tot den grond en de oudtijds aandenzelven, onder verschillende namen, verbondene lieden of lijfeigenen (*glebae adscripti, mancipia*) bepaalden. — Breedvoerig wordt dit, over de gefchiedenis der middeleeuwen veel licht verspreidend, onderwerp behandeld in ROBERTSONS *Inleiding tot de Gefchiedenis van KAREL V*, en vooral in KLUIT, *Primaë lineae collegii diplomatico-historico-politica*, c. 15.

REGEN. Het nedervallen van water uit de wolken, bij droppels, is ongetwijfeld eene der weldadigste inrigtingen in de Natuur, waardoor datgeen, dat de planten en kruiden door uitwafeming verliezen, vergoed, derzelve groei bevordert, het zaad tot een' kiem ontwikkeld, en de bloesem vervolgens tot eene vrucht gebragt wordt. Het water bevindt zich of als damp in de lucht, of is er, in deszelfs be-

standdeelen opgelost, aanwezig. In het eerste geval vertoont het zich door wolken of eene betrokkene lucht; doch in het laatste is de lucht helder. Vereenigen zich de dampen, hetgeen door verscheidene oorzaken kan geschieden, zoo valt het water, door de zwaarte, in druppels op de aarde neder. Is daarentegen het water in zijne bestanddeelen (waterstof en zuurstofgas) in de lucht opgelost, dan kan door eene derde bijkomende oorzaak, b. v. door de elektriciteit, de vereeniging dezer beide luchtsoorten plaats grijpen en er water geboren worden. Er ontstaat derhalve, bij eene heldere lucht, dikwijls wolken, die zich eindelijk in Regen ontlasten. Gewoonlijk valt de Regen uit de wolken, en de donkerste geven het meeste water: slechts zelden gebeurt het, dat in den zomer, bij eene heldere, stille lucht, en zware hitte, regendroppels vallen. Hoe ligter de wolken zijn, zooveel te minder en fijner zijn ook de druppels. Is de lucht geheel bezet, dan volgt er een' algemeenen Regen; worden slechts enkele zwarte wolken naar ééne rigting gedreven, dan is de Regen plaatselijk; maar verdigten of vereenigen zich de dampen, die eene wolk vormen, gelijkvormig en langzaam van onder naar boven, dan valt de Regen langzaam in kleine druppels, of als stofregen neder: begint echter de verdigting van boven, dan zullen de druppels door de dampen, die zich in de benedendeelen der lucht met hun vereenigen, grooter zijn. Verdigt zich, eindelijk, zoo als bij storm en onweder, eene wolk plotfelings, dan vallen er groote regendroppels, of het water stort zich in massa op de aarde neder; zoo als bij plasregens of wolkbreuken. Door den tegenstand en de beweging der lucht vallen de regendroppels slechts langzaam, en in eene schuinse rigting neder, waardoor derzelver beweging meer gelijkvormig, en opgehouden wordt. Zonder dezen tegenstand zouden reeds zeer kleine druppels, van eene hoogte van 6,000 voet vallende, met de snelheid van een' kanonskogel de oppervlakte der aarde bereiken, en ééne regenbui zoude de grootste verwoesting kunnen aanrigten.

De hoeveelheid van gevallen Regen hangt van de luchtgesteldheid, ligging en andere gesteldheden van een land af, en is hierom zeer ongelijk. KRAFT berekent, dat er gewoonlijk, in *Petersburg*, jaarlijks slechts 40; MUSSCHENBROEK, dat er in *Leijden* 167; LAMBERT, dat er in *Chur* 115, en BERGMAN, dat er in *Abo* in *Finland*, in dien tijd 146 regendagen plaats hebben. Sedert het begin der vorige eeuw heeft men meer naauwkeurige waarnemingen gedaan omtrent de hoeveelheid van den jaarlijks vallenden Regen (sneeuw, hagel, enz. er onder begrepen) op onderscheidene plaatsen. BRISSON levert uit de *Connoissance des temps* een overzicht van den jaarlijks gevallen Regen en sneeuw in *Parijs*, van 1702 tot 1757; benevens eene tafel van de jaarlijkse hoeveelheid Regen van 27 verschillende plaatsen en landstreken. Volgens BERGMAN, die 30 duim voor het middelgetal van den jaarlijks vallenden Regen enz. op den geheelen aardbodem aanneemt, bedraagt dezelve jaarlijks, op de geheele oppervlakte, 1016 ge-

geographifche (*kubik-*) mijlen. Over het geheel genomen, moet de uit den dampkring vallenden Regen aan de hoeveelheid der opgevoerde dampen gelijk zijn. Volgens gedane, naauwkeurige waarnemingen, is de hoeveelheid van Regen op de toppen der bergen geringer, dan aan hunnen voet. — Daar de dampkring allerhande vreemdaardige ftoffen bevat, en ook ligte ligchamen door de lucht worden opgenomen, en daarin eenen tijd lang vertoeven kunnen, zoo is het niet vreemd, dat de Regen fomtijds dingen van eenen anderen aard met zich voert, of in zijne kleur iets bijzonders vertoont; en hieruit zijn waarfchijnlijk de gewaagde en overdrevene vertellingen der oudheid, en der middel-eeuwen, van eenen *zwavel-*, *tarwe-* en *koornregen* voortgeproten, waarbij men veel met den Regen liet nederdalen, hetgeen nooit uit den dampkring gekomen was. Befpeurde men voortijds aan zekere ligchamen roode vlekken, dan beflot men daaruit op eenen bevoorens plaats gehad hebbenden *bloedregen*, waarvan reeds bij HOMERUS en CICERO gefproken wordt. Ondertusfchen is het thans aan geen twijfel meer onderhevig, dat foortgelijke vlekken niet door bloed, maar door zekere gevlengelde infekten, veroorzaakt worden.

REGENBOOG. Dit fchoon en luifterrijk Natuurverfchijnfel, hetwelk zich vertoont, wanneer een aanfchouwer, met den rug naar de zon gekeerd, eene donkere regenlucht, door hare ftralen befchenen, vóór zich heeft, offchoon aan NOACH tot een teeken gefield, is geen wonder-verfchijnfel, maar ontftaat uit zeer natuurlijke oorzaken. Hij ftaat altijd tegen over de zon, en wel in eene regenbui, welker waterdruppels niet alleen de invallende lichtftralen breken en terugkaatsen, maar ook in onderfcheidene kleuren ontbinden. De werking van het water op het licht veroorzaakt dus den Regenboog, hetgeen nader kan blijken, wanneer men, bij helderen zonnefchijn, eene groote fontein ziet fpringen, welke van onder, door het nedervallen van het water, eene ftofwoik, als het ware, van waterdruppels maakt, en men zich met den rug naar de zon plaatst; zullende men alsdan, in deze fpattende druppels den Regenboog gewaar worden. Somtijds ziet men twee Regenbogen te gelijk, die *concentrifch* (evenmiddelpuntig) zijn, waarvan de benedenfte de Hoofdboog is, en de levendigfte kleuren heeft; terwijl die der bovenfte flauwer zijn. Ook ziet men wel eens, binnen den cirkel van den Hoofd-regenboog, ftukken van andere bogen, met matte kleuren. De kleuren van den Hoofd-regenboog, van binnen naar buiten gerekend, volgen elkander in dezelfde orde op, als bij een, door eene kantzuil (*prisma*) veroorzaakt, zonnebeeld, namelijk: violet, indigo-blaauw, groen, geel, oranje en rood; doch in den buitenften boog is de opvolging der kleuren, inſgelijks van binnen naar buiten gerekend, omgekeerd. Behalve deze, ligt in het oogvallende, kleuren van den Regenboog, ontdekt men eene oneindige menigte van kleuren, die ongemerkt in elkander loopen. De halve diameter van den Hoofd-regenboog bedraagt 40 tot 42°, en die van den buitenften boog 51 tot 54°. Daar nu het middelpunt van beide bogen regt te-

gen over de zon geplaatst is, zoo vertoont zich, wanneer de zon aan den horizon is, een' volkomen halven cirkel boven den gezigteinder. Is daarentegen de zon meer dan 42° en minder dan 55° boven den horizon verheven, dan zal alleen de buitenste boog zichtbaar kunnen zijn; terwijl ook deze zich onder den gezigteinder verbergt, zoodra de zon hooger dan 54° geklommen is. Hieruit blijkt, waarom bij ons in het langste der dagen, op den middag, geen Regenboog gezien wordt. Valt op alle plaatsen uit de wolk geen Regen, of zijn er slechts enkele, afgebrokene regenwolken aan den hemel, dan ziet men alleen afzonderlijke stukken van den boog.

Wil men zich een duidelijk en zinnelijk denkbeeld van het ontstaan van den Regenboog vormen, dan late men op eenen, met water gevulden, glazen bol de zonnestralen onder eenen zekeren hoek vallen, en men ziet op eenen witten muur, welke de gekleurde lichtstralen opvangt, verscheidene gekleurde bogen, eenen wezenlijken Regenboog, omdat de zonnestralen hier even zeer, als in de regendroppels, gebroken worden. Plaatst men zich met het oog zoodanig, dat de gezigtlinie met de zonnestralen eenen hoek van 42° uitmaakt, dan ziet men aan de onderste, van de zon afgekeerde, zijde van den bol een zeer levendig rood; wordt deze hoek van langzamerhand 2° verkleind, dan komt er allengskens geel, groen en blaauw te voorschijn; wordt de hoek tot 54° vergroot, dan vertoont zich aan de bovenste, naar de zon gekeerde, zijde van den bol rood, en dan de overige kleuren volgen, wanneer men den hoek van langzamerhand met 40° vergroot. Bij eene onstuimige zee, wanneer de golven zich dikwijls in droppels verdeelen, vormen de zonnestralen in dezelve omgekeerde Regenbogen, waarvan men er somtijds 20 tot 30 te gelijk ziet. Zij hebben gewoonlijk slechts twee kleuren, geel naar de zon, en ligt groen naar de andere zijde. Ook ziet men dikwijls, des morgens, de kleuren van den Regenboog in de dauwdroppels op de weilanden, wanneer dezelve hyperbolisch of elliptisch is. Somtijds, eindelijk, ziet men ook des nachts Regenbogen, die door de breking en verspreiding der gekleurde stralen van het maanlicht, in de regendroppels, ontstaan; doch die zeer bleek zijn, en gewoonlijk alleen witte en gele bogen vormen.

REGEN - ELEKTROMETER. Is een geïsoleerd, of op zich zelve staande vat, dat van eenen gewonen elektrometer voorzien is, en gebruikt wordt, om de meerdere of mindere elektriciteit van den daarin vallenden regen te bepalen.

REGENMETER. (*Omtrometer*) Is een werktuig, hetwelk de hoeveelheid regen aanwijst, welke in zekeren tijd gevallen is, en uit een, van boven open, glazen of metalen vat bestaat, aan welks onderste, nauw toeloopende gedeelte eene, aan het andere einde gefloten, glazen buis gebragt is. De in het vat vallende regen klimt nu natuurlijk door de opening in de buis, en toont dus door zijnen hooger en lageren stand de hoeveelheid water, die er gevallen is, vol-

volgens lijnen aan, die op de buis geteekend zijn, en met de wijfde en opening van het vat in naauwkeurige verhouding staan.

REGENSBURG. Voorheen eene rijksstad en een bisdom, tot den Beijerschen kreits behoorende, en in 1808, door een besluit van de Rijksdags-deputatie, aan den keurvorst van *Maintz* toegeedeeld, die van daar keurvorst-aartskanfelier genoemd werd. De rijksstad werd met het bisdom vereenigd, en tot een vorstendom verheven; doch toen de keurvorst-aartskanfelier, en, na de vernietiging der Duitfche rijksgefteldheid, vorst-primaat, door NAPOLEON tot groothertog van *Frankfort* werd verheven, kwam het vorstendom en de stad *Regensburg* aan *Beijeren*, waarmede beide nog verëenigd zijn. Thans is *Regensburg* de hoofdstad van den *Regenkreits* van het koningrijk *Beijeren*: zij is met muren en grachten omringd, en ligt in eene vruchtbare landftreek, in een uitgebreid dal aan den *Donau*, waar deze rivier de *Regen* ontvangt. Over den *Donau* ligt de beroemde steenen brug, die naar den linker-oever voert; in de 12de eeuw gebouwd werd; 13 groote bogen heeft, en 1091 voet lang en 23 breed is. De stroom vormt hier twee kleine, met aangename wandelingen voorzien, eilanden, *Opper- en Neder-Wörth*, welke door deze brug vereenigd worden. De stad bevat 21,400 inwoners, meestal Roomschkatholijken, maar is niet fraai: de straten zijn eng en donker, doch zindelijk, en de huizen hoog, van steen, en volgens de oude bouw-orde ingerigt. Onder de merkwaardigfte gebouwen behooren het oude, groote raadhuis met zijne boekerij; de domkerk; de *St. Pieters* en drievuldigheids-kerken; het slot van de vorsten van *Thurn* en *Taxis*; het Ditmarsche paleis; den nieuwen fchouwborg, en de voormalige rijksabtdijen *St. Emmeran*, *Nieder- en Obermunster*. De eerstgenoemde abtdij bestaat uit een' uitgestrekten omvang van gebouwen, die op zich zelve eene stad uitmaken, en heeft eene boekerij, een kabinet van fchilderijen, en eene uitmuntende verzameling van wif- en natuurkundige instrumenten. Over het geheel vindt men in *Regensburg* aanzienlijke boekerijen en kunstverzamelingen, benevens een *gymnasium* en *lyceum* voor alle Christelijke gezindheden. De takken van nijverheid bestaan, voornamelijk, in eene fabriek van aardenwerk, wasblekerij, verwerij van Turksch garen, eene kaarfen- en zeepfabriek, bier-brouwerijen en brandewijn-stookerijen. De inwoners hebben sterke verzendingen; drijven veel handel in zout, hout en granen, en hebben eene uitgebreide fcheepvaart. — In de nabijheid der stad vindt men het gedenkteeke, in 1817 door den federt overledenen aartsbisfchop en prins-primaat, CARL VON DALBERG, voor den beroemden, en in 1680 alhier gestorvenen, sterrenkundigen KEPLER opgerigt. Door den vijfdaagschen slag in Grasm. 1809, in den korten oorlog tusfchen *Frankrijk* en *Oostenrijk*, die in de nabijheid van *Regensburg* voorviel, verloor de stad veel door brand en plundering: door den eerften werden 134 huizen in de afche gelegd; terwijl de schade, door de laatste veroorzaakt, op 1,500,000 guldens begroot werd.

REGENT, REGENTSCHAP. Onder Regent verstaat men, over het algemeen, een ieder, die tot het bestuur van een genootschap of maatschappij bevoegd is; doch in het bijzonder dien persoon, welke de regten van eenen staat, overeenkomstig de vastgestelde orde van zaken, onafhankelijk uitoefent. In eenen nog meer bepaalden zin verstaat men door Regent dien persoon, aan wien, bij afwezigheid, of door onvermogen, van het wezenlijk opperhoofd van den staat, de uitoefening der hoogste magt, is opgedragen, en, in dezen laatste zin, verstaat men door *Regentschap* de uitoefening der regten van den staat, gedurende de afwezigheid of onbekwaamheid van deszelfs wezenlijk opperhoofd. Het regt tot het Regentschap kan op eene wet, een verdrag, of den uitersten wil van eenen vorst gegrond zijn. Onder de Regentschappen der vorige eeuw had dat van PHILIPS, Hertog van *Orleans*, gedurende de minderjarigheid van LODEWIJK XV (van 1715 tot 1723), voor *Frankrijk* en *Europa* de treurigste gevolgen (*Zie*: ORLEANS); doch zooveel te weldadiger en roemrijker, daarentegen, was het mede-regentschap van den kroonprins FREDERIK van *Denemarken*, van 1784 tot 1808, wanneer hij, onder den naam van FREDERIK VI, den troon beklom, niet alleen voor dat rijk, maar ook voor andere natien, zoowel door den vrijen geest en het handelvertier, welke hij begunstigde, als door de menige voortreffelijke inrigtingen, door hem daargesteld. Voor het overige is het opmerkelijk, dat in de laatste 20 jaar, in *Europa*, drie koninklijke Regentschappen door de kroonprinsen op zich zijn genomen en uitgeoefend geworden, uit hoofde van ongesteldheid van geest of krankzinnigheid, bij de oppergebieders plaats hebbende, namelijk: het Regentschap van *Grootbritannië*, van *Portugal*, en het zoo flaks genoemde van *Denemarken*.

REGGIO. Een hertogdom in *Opper-Italië*, hetgeen vroeger aan den hertog van *Modena* behoorde, door de *Franschen* bij de *Cis-Alpijnische* Republiek, daarna bij het koninkrijk *Italië* getrokken werd, en tegenwoordig weder in het bezit van den hertog van *Modena* is. De hoofdstad des lands, van gelijken naam, ligt aan de *Tesfione* in eene schoone vruchtbare landstreek, en heeft vele kerken, een vast slot, en 14,000 inwoners, die eenige weverijen van zijden stoffen aan den gang houden. De straten dezer zeer tamelijk fraai gebouwde stad zijn van *arcaden* (overdekte gaanderijen) voorzien, en onder de gebouwen verdienen de kerk *Maria Della Ghiara* en de schouwburg eene bijzondere opmerking. De stad heeft jaarlijks eene beroemde markt, en is de geboorteplaats van den grooten dichter ARIOSTO.

Van dit *Reggio* moet men wel onderscheiden een ander in *Cababrië*, in het koninkrijk *Napels*, gelegen in eene vlakte, aan de *Siciliaansche* zee-engte, tegen over *Messina*. Dit *Reggio* werd bij de aardbeving van 1783 bijna geheel verwoest, doch sedert weer fraaijer opgebouwd. Deze stad heeft rechte, breede straten, eene zeehaven en 16,500 inwoners, die door zijden-fabrieken, en den

han-

handel, voornamelijk in oliën en koorn, hun bestaan vinden. Oudtijds droeg deze stad den naam van *Rhegium*, en was eene der aanzienlijkste steden van *Groot-Griekenland*; doch vindt men, behalve eenige oude, in muren gemetselde bijchriften, de bouwvallen van eenen ronden tempel, en ettelijke brokken van zuilen, er geene overblijffels der oudheid.

REGILLUS. (*Het meer van*) Een meer in *Latium*, een winnigewest van *Italia propria*, niet ver van het tegenwoordig stedeke *Frascati*. Het is bekend door de zege, die de *Romeinen* in den omtrek van hetzelfde behaalden.

REGINA. Een bijnaam, in de fabelleer, van *Juno*. Zij had, onder dezen naam, eenen tempel op den *Aventijnfchen berg*, in welken haar standbeeld geplaatst was.

REGISTER-SCHEPEN. Zoo noemt men die koopvaardijfchepen, welke door de Spaansche handelhuizen (inzonderheid van *Cadix* en *Sevilla*) naar Spaansch *Amerika* gezonden worden, om die landen van Europeifche waren te voorzien. Hiertoe wordt een verlof van den raad van *Indië* vereischt, te *Madrid* zitting houdende, waarvoor eene zekere belasting moet betaald worden, welke een gedeelte van de inkomsten der kroon van *Spanje* uitmaakt. De naam van Registerfchip ontleent zijnen oorsprong daarvan, dat een zoodanig vaartuij in het register van het hof van koophandel te *Cadix* wordt ingefchreven, of *geregistreed*.

REGIUS, (HENRICUS) geboren te *Utrecht*, was een vlijtig beoefenaar der geneeskunde, en werd Hoogleeraar in deze wetenfchap in zijne geboortestad, alwaar hij in 1679 in hoogen ouderdom ftierf. Verscheidene werken zien van hem het licht, onder anderen: *Gronden der Natuur- en Geneeskunde*, alsmede eene *Verhandeling over de menfchelike ziel*.

REGTSGELEERDHEID beteekent of de kennis van het regt of de regtswetenfchap. Deze wetenfchap is zoo wel eene wijsgeerige of rede-wetenfchap, als eene gefchiedkundige of wetenfchap van ervaring. De eerfte heeft ten onderwerp het natuur regt; de andere het ftellige regt. Deze verdeeling is genomen uit de twee onderfcheidene bronnen, uit welke het regt ontftaat. Het Naturregt (*zie aldaar*) is eene wetenfchap van het regt der rede. Dit regt is in 's menfchen natuur gegrond, en van zijne perfoonlijkheid onafsfcheidelijk. Het begrip van regt ligt, even als dat van pligt, in dat hooge beginfel, hetgeen men de Rede noemt. Regt duidt altijd aan eene volftrekte overeenftemming der vrijheid van alle redelike wezens, voor zoo verre zij nevens elkander beftaan; en elke uitwendige handeling, welke deze hoedanigheid bezit, noemen wij *regt*. De wetenfchap nu, welke het begrip van regt opfpoort en ontwikkelt; den grond en de mogelijkheid van het regt bewijst; daaruit regelen afleidt, die ons leeren, welke regten wij bezitten, en wanneer onze handelingen kunnen gezejd worden regtmatig te wezen,

deze wetenschap is het Naturregt. Dit regt dus is niet door de maatschappij ingevoerd, maar in de natuur zelve van den mensch, als redelijk en tevens zinnelijk wezen, gegrond. Aan onzen onsterfelijken HUIG DE GROOT komt de eer toe, dat hij het Naturregt het eerst in eenen wetenschappelijken vorm gebragt en van alle andere wetenschappen afgezonderd heeft, in zijn werk *de jure belli et pacis*, het eerst in het jaar 1625 te *Parijs* in het licht verschenen.

Dat deze eer van het Naturregt het eerst op vaste beginselen en grondslagen gevestigd, deszelfs grenzen duidelijk aangewezen en hetzelfde van alle de overige wetenschappen behoorlijk gescheiden te hebben, ten onregte, vooral door sommige *Duitsche* schrijvers, welke die eer aan hunnen landgenoot PUFENDORF toeëigenen, aan onzen DE GROOT ontzegd wordt, is krachtig bewezen door den Hoogleeraar GRATAMA in zijn *Regtsgeleerd magazijn* I. d. 1. stuk, nadat reeds vroeger door den beroemden CRAS de eer van de GROOT tegen deszelfs beschuldigers uitmuntend was gehandhaafd in de Latijnsche *redevoering* en *lofspraak*, bij den heer GRATAMA aangehaald. Na den tijd van HUIG DE GROOT is het Naturregt wel menigvuldig en door uitstekende geleerden voorgedragen geworden, doch men heeft met hetzelfde niet altijd eenen vasten gang gehouden, zoodat het Naturregt door hun niet steeds als eene, vooral van de zede, kunde onderscheidene wetenschap werd voorgedragen. Later is men, door de beginselen der kritische wijsbegeerte voorgelicht, met slechts weinige uitzondering te rug gekeerd op den weg, door onzen DE GROOT gebaad. Het belang dezer wetenschap valt een ieder, die dezelve slechts van verre heeft leeren kennen, zelfs bij eene oppervlakkige beschouwing, al aanstonds in het oog. Het Naturregt toch leert den mensch zijne heiligste regten kennen, welke hem, uit kracht van zijnen verhevenen aanleg, door de Natuur zijn geschonken; wijst ons naauwkeurig de grenzen aan, welke wij nimmer mogen overtreden, zonder een' openbare inbreuk te maken op de onschendbare en heilige perfoonlijkheid van den mensch; rigt een bolwerk op tegen alle overheersching, en doet voor den regterstoel der Rede de regtmattige aanspraken der verdrukte onschuld krachtadig gelden, tegen alle pogingen van geweld.

De Natuurlijke Regtsgeleerdheid, ook wel de Wijsbegeerte van het regt genoemd, onderscheidt men gewoonlijk in drie hoofdvakken of wetenschappen. Indien men namelijk het begrip van regt en deszelfs voorschriften toepast op de onderlinge regtsbetrekkingen van enkele menschen, dan ontstaat daaruit het Naturregt in eenen engeren en meer bepaalden zin. Past men het begrip en de regels van het Natuurlijk regt toe op den staat, of het staats-ligchaam, als perfoon gedacht, dan ontstaat daaruit het Natuurlijk of algemeen Staatsregt. De leer eindelijk, waarin men wetenschappelijk ontwikkelt, wat uit den aard der zaak regt is tuschen volk en volk, noemt men het natuurlijk of algemeen Volkenregt. Het wijsgeerig Strafregt kan men
als

als een deel van het Staatsregt beschouwen — doch hierover zal breeder gehandeld worden op het woord *Strafrecht*.

De hoofdverdeeling dus der natuurlijke Regtsgeleerdheid, ontleend van de onderscheidene voorwerpen, op welke men het toepast, is deze: I. Naturregt. II. Natuurlijk Staatsregt. III. Natuurlijk Volkenregt. Anderen, vooral de *Franschen*, zijn ook wel gewoon de verdeeling tweeledig te maken in I. Natuurlijk Privaatregt. II. Natuurlijk Staatsregt.

a) *naar binnen*: Staatsregt in eene bepaaldere beteekenis, dat de staat als zoo danig en deszelfs burgers onderling hebben.

b) *naar buiten*: Volkeren-regt, dat de eene staat ten aanzien van andere staten of volken heeft en uitoefent.

Sommige, vooral *Duitsche* schrijvers, eindelijk, nemen weder eene andere verdeeling van de natuurlijke Regtsgeleerdheid aan. Zij beschouwen namelijk den mensch of in eene bijzondere maatschappij vereenigd, of buiten dezelve, schoon altijd gezellig, dat is met anderen bestaande; want regt duidt altijd eene hoedanigheid aan der uiterlijke handelingen van een vrij wezen, in zoo verre het met andere redelijke wezens in eene wederkeerige betrekking staat, in zoo verre meer redelijke wezens nevens elkander bestaan, en door hunne wederkeerige uitwendige handelingen op elkander werken, dus het gebruik van een ieders vrijheid hinderen of elkanders doeleinden bevorderen.

Naar deze beschouwing dan ontstaat uit de toepassing van het regtsbegrip op de uitwendige handelingen van menschen, die buiten eene maatschappelijke vereeniging in wederkeerige betrekking staan. I. Het buiten maatschappelijk Naturregt. En uit de toepassing van het regtsbegrip en de regtsbeginselen op de maatschappij. II. Het maatschappelijk Naturregt.

Hetwelk in deszelfs

a) eerste deel den regtmatigen of wettigen oorsprong der maatschappelijke vereeniging opspoort, den aard en de foorten dier vereeniging verklaart, en die algemeene regtsbeginselen vaststelt, welke op elke foort van maatschappelijke vereeniging toepasselijk zijn, omdat ze uit het wezen en den aard alleen van die vereeniging ontleend zijn. Dit gedeelte noemt men *het algemeen natuurlijk Maatschappelijk regt*.

b) Het tweede deel handelt over elke onder de menschen, algemeen aangegaan wordende vereeniging, afzonderlijk. Deze vereeniging bestaat of in het huisgezin, waartoe dan gebragt wordt de regtsbetrekking tusschen echtgenooten, tusschen ouders en kinderen, tusschen huisheer en de dienstboden, (*Familieregt*) of den burgerstaat zoo naar binnen (*Staatsregt*) als naar buiten (*Volkenregt*.)

Eenige weinige schrijvers in *Duitschland* hebben ook wel ondernomen een algemeen en als het ware natuurlijk Privaat of Burgerlijk regt

regt (*algemeines Privat-Recht*) te schrijven; doch dit heeft bijkans geene navolging gevonden. Men merkte toch te regt aan, dat zulk een zamenstelfel van regten, welke in alle staten, te allen tijde, op alle plaatsen en in eiken toestand zouden geldig zijn, in de daad geene anderen konden wezen, dan 's menschen natuurlijke regten, zoodat die wetenschap van het Naturregt zelf niet kan onderscheiden zijn.

Wij merken nog met een enkel woord aan, dat men in *Duit ch. land*, op het door KANT gegeven voorbeeld, dat gedeelte der natuurlijke Regtsgeleerdheid, waarin het begrip van regt opgespoord en ontwikkeld, de grond van het regt onderzocht, en een algemeene regtsregel vastgesteld wordt, gewoon is de Overnatuurkunde of de *Metaphysiek* des regts te noemen. Worden deze algemeene beginselen op bijzondere handelingen toegepast, dan ontleent de wetenschap haren naam van het voorwerp, waarop die toepassing geschiedt; als Natuur-, Staats- en Volkenregt.

De Regtswetenschap der ervaring is men gewoon de stellige of *positive*, ook wel ter onderscheiding van het Naturregt de *Wetgeleerdheid* te noemen. Die Wetgeleerdheid leert ons, wat de wetgever in den staat als regt, als bevel, en om als zoodanig geëerbiedigd te worden, heeft vastgesteld. Verder leert zij ons, wat men in den staat, ter bereiking van het staatsdoel, en om het beheer van de staatszaken, het zij bij overeenkomst, het zij bij daaruit afgeleide verordeningen, in het natuurlijk Staatsregt gewijzigd, uitgebreid of bekrachtigd heeft. Eindelijk leert de stellige Regtsgeleerdheid ons, wat tusschen de volken onderling uit overeenkomst en door gebruik regt is.

Gelijk dus de grond van regt is de Natuur, zoo is die van de wet of de overeenkomst of de wil der burgerlijke overheid, en hierdoor verstaat men dus ligtelijk de boven opgegevene hoofdverdeeling der Regtsgeleerdheid en der Regtswetenschap in de natuurlijke en stellige. Deze wordt even als gene verdeeld:

I. in het burgerlijk of stellig Privaatregt, welks wetenschap beflaat in eene grondige volledige en zamenhangende kennis der wetten, welke door den wil des burgerlijken wetgevers tot een' rigtsnoer van de onderlinge regtsbetrekkingen en regtshandelingen der burgers, zoo wel als van den vorm dier regtshandelingen, zijn vastgesteld.

II. Het stellig Staatsregt, van waar men in den ruimsten zin genomen, naar hetgeen vroeger gezegd is, de strafwetten als een gedeelte kan aanmerken. Even gelijk ieder onafhankelijke staat zijne eigene burgerlijke privaatswetten heeft, of althans hebben kan, zoo ook heeft dit plaats ten aanzien van het Staatsregt. Van hier, dat men het Staats- of *Publicke* regt eens volks ook wel het bijzondere of *partikuliere* Staatsregt noemt, in onderscheiding van het algemeene Staatsregt, waarover boven gehandeld is.

III. Het stellig Volkenregt. Dit is gegrond of op uitdrukke-

lij-

lijke overeenkomst en verdrag of op erkende gewoonte onder de volken, het zij twee, het zij meerdere. Daar nu de volken van *Europa* met slechts weinige uitzondering, zekere gewoonten stilzwijgend onder zich als regt hadden aangenomen, b. v. ten aanzien van den onderlingen rang, de klasse en regten der gezanten en dergelijke, zoo ontstond daaruit een dus genaamd *Europeesch praktisch Volkenregt*, hetgeen echter thans ook reeds door eenige volken buiten *Europa*, als de vereenigde staten van *Noord-Amerika*, door *Brazilië* enz. is aangenomen. Een algemeen stellig Volkenregt bestaat er nog niet; doch zal dit vermoedelijk door den tijd hoe langs zoo meer tot stand komen.

REGULUS. (MARCUS ATILIUS) Deze edele Romein was, in het jaar 256 voor onze tijdrekening, te gelijk met MANLIUS VULSO consul, en benevens dezen aanvoerder der Romeinsche legerbenden tegen *Carthago* in den eersten Punischen oorlog. Hoe ongeoeffend de *Romeinen* ook in den oorlog ter zee waren, (want tot hier hadden zij nog nimmer oorlogschepen uitgerust), gelukte het echter aan de beide dappere consuls, om de veel talrijker vijandelijke vloot te slaan, en zelfs in *Afrika* te landen. Hier vervolgde REGULUS met snelle schreden zijne roemrijk betreden baan der overwinning, zoodat hij eerlang met zijne legioenen voor de muren der Punische hoofdstad stond. Het verschrikte *Carthago*, voor het tegenwoordige van de hulp zijner vloten beroofd, en toenmaals te land niet zeer sterk, smeekte om eenen eervollen vrede; doch REGULUS, meer krijgsheld dan staatsman, vorderde met eene Romeinsche trotschheid eene slaafsche onderwerping. De *Carthagensers*, liever den dood, dan zulk eene schandelijke vernedering, verkiezende, besloten, om zich tot het uiterste te verdedigen, toen een leger van *Lacedemon*, onder aanvoering van XANTIPPUS, ter hunner redding verscheen, en door eene welgekozene positie, en zijne geoeffende ruitery, den Romeinschen veldheer eene volkomene nederlaag toebragt. Dertig duizend *Romeinen* bleven op het slagveld, en het verheugde *Carthago* zag zijnen harden onderdrukker gevankelijk binnen zijne muren brengen. Door deze enkele overwinning keerde de kans des oorlogs, en de *Carthagensers* mogten nu op voordeeliger en eervoller vredes-voorwaarden hopen. Zij zonden derhalve een gezantschap naar *Rome*, om daartoe voorlagen te doen, en deden hetzelfde door hunnen aanzienlijken gevangenen, REGULUS, vergezellen, nadat zij hem vooraf, door eenen plegtigen eed, verbonden hadden, om naar *Carthago* terug te zullen keeren, wanneer *Rome* de voorwaarden van vrede verwerpen mogt, die hij in last had, aan te bieden. REGULUS gaf bij deze gelegenheid een merkwaardig voorbeeld van grootheid van ziel en vaderlandsliefde. In *Rome* gekomen, hield hij het voor plicht, om, tegen het verlangen der *Carthagensers*, den Romeinschen senaat en het volk tot eene hardnekkige voortzetting van den oorlog aan te moedigen, en liet zich hierin noch door de smeekingen

gen en tranen zijner gade en kinderen, noch door de plegtigste verklaringen van den senaat en het volk, die voor de vrijheid en het leven van eenen hunner waardigste medeburgers alles wilden opofferen, terughouden. Men besloot derhalve tot den oorlog, en de Carthaagfche gezanten, verbaasd en vertoornd, keerden met REGULUS naar hun vaderland terug, die, door deze daad, in die dagen, een uitstekend voorbeeld gaf, hoe heilig en naauwgezet men eenen plegtig gedanen eed moet houden.

Verfcheidene dramatifche dichters hebben deze daad van REGULUS behandeld. De wreedaardige wijze, waarop zich de *Carthagens* op hem zouden gewroken hebben, wordt door vele latere gefchiedfchrijvers in twijfel getrokken, en het filzwijgen van POLYBIUS hieromtrent is zeer opmerkelijk; dan, wat hier ook van zij, het gedrag van REGULUS, die liever verkoos, zijn lot in de handen van onedelmoedige overwinnaars te stellen, dan zijn leven, ten koste van het welzijn van den staat, te redden, zal door alle tijden heen de hoogfte achting en lof verdienen. Hoedanig voor het overige het uiteinde van REGULUS geweest zij, is onbekend; zooveel nogtans is zeker, dat hij, door zijne opoffering voor het welzijn van zijn vaderland, op eene luisterrijke wijze voor zijne te ver gaande geftrengheid geboet heeft, welke hem die gematigdheid deed uit het oog verliezen, die altijd het hart eens overwinnaars behoorde te vervullen.

REIGER. (*Ardea*) Van dezen vogel, die zich door eenen regten, fcherpen, langen, eenigzins zamengedrukten bek, en viervingelige poten kenmerkt, heeft men voornamelijk twee foorten, als: 1. de *blaauwen aschgraauwen* Reiger (*A. Cinerea*) met een glad, zwart, achterhoofd, een' blaauwachtigen rug, van onder witachtig, en op de borst met langwerpige zwarte vlekken. Men vindt hem bijna doorgaans in de oude en nieuwe wereld, en ook hier te lande, en hij is zeer fchadelijk zoowel voor vijvers in het algemeen, als inzonderheid voor het jonge vischfchot. Het zijn voornamelijk deze, alhoewel ook nog andere foorten van Reigers, welke door valken gejaagd en gevangen worden. Zij nestelen op de hoogfte eiken, leggen 4 of 5 eijeren, en kunnen uren op éénen visch of kikvorsch staan wachten. 2. De *witte* Reiger (*A. Garzetta*), welke zich van den vorigen onderscheidt door eene kuif op het achterhoofd, een wit lijf, eenen zwarten bek, groenachtige pooten en eene streep tusschen den bek en de ooren van dezelfde kleur. Men vindt hem voornamelijk in *Perzië* enz.; en het is van dezen vogel, dat de beroemde, lange, zilverwitte en zijdeachtige rug-vederen komen, die door de Oosterlingen zeer duur betaald, en op de tulbanden gedragen worden.

REIGERSBERGEN. (MARIA VAN) (Zie: HUGO DE GROOT.)

REIJD. (EVERARD) Een vermaard regtsgeleerde en historiefchrijver, die *Deventer* tot zijne geboorteplaats had, en in 1602 stierf. Zijne gefchiedverhalen zijn voornamelijk belangrijk omtrent de *Gelder-*

fche

sche en Vriesche zaken, alzoo hij raad was van graaf JAN VAN NASSAU, stadhouder van *Gelderland*, en naderhand van graaf WILLEM LODEWIJK van *Vriesland*. In verscheidene zaken van veel beleid gebruikt wordende, en in de geheimen der grooten ingewijd zijnde, zoo kende hij de staatkunde niet enkel uit boeken, maar ook uit het werkzaam leven. Hij schreef een werk in 4to, getiteld: de *oorsprong en voortgang van de Nederlandsche Oorlogen* enz. sedert 1566 tot 1602, *Amsterdam* 1626, kortelijk tot 1583, doch uitvoeriger van daar tot 1601 uitgegeven door J. en F. VAN DEN SANDE, en voortgezet door den eerstgenoemden, *Leeuw.* 1656, en meermalen. REIJND is, even als VAN METEREN, niet voor onzijdig te houden, hetgeen echter toen ook, te midden der tweedragt, ten uiterste moeilijk was. Zijn stijl is levendiger dan die van BOR, en zelfs van VAN METEREN. De waarde van zijn werk kan, behalve uit de herhaalde uitgaven, onder anderen ook daaruit blijken, dat de beroemde DIONYSIUS VOSSIUS hetzelfde eene Latijnsche overzetting uit het Nederduitsch waardig oordeelde, en de moeite van dezen arbeid op zich nam.

REIMARUS, (HERMAN SAMUEL) in het laatst der 17de eeuw te *Hamburg* geboren, studeerde van 1714 af te *Jena*; werd in *Wittenberg* tot *Magister legens* bevorderd, en kort daarna tot adjunct bij de wijsgeerige faculteit aldaar aangesteld. Nadat hij in 1720 eene reis door *België* en een groot gedeelte van *Engeland* gedaan had, keerde hij naar *Wittenberg* terug, om wijsgeerige en philologische voorlezingen te houden; werd in 1723 tot rector te *Wismar*, en in 1727 tot hoogleeraar in de Hebreeuwfche taal aan het gymnasium te *Hamburg* beroepen, welken post, waarbij nog naderhand de Wiskunde gevoegd werd, hij tot groot voordeel dezer inrigting tot aan zijnen dood, in 1768, bekleedde. Hij was een grondig taal- en letterkundige, gelijk inzonderheid bleek uit de door FABRICIUS begonnene, en door hem volkomen uitgewerkte en voltooide uitgave der *Romeinsche Geschiedenis* van DIO CASSIUS. GESZNER verklaarde hem, uit hoofde van dit werk, voor den grootsten oordeelkundigen van *Duitschland*, hetgeen ten gevolge had, dat de heer van MUNCHHAUSEN, na den dood des laatsten, hem het leeraarambt aanbood, hetgeen hij echter, uit liefde voor zijne geboortestad, van de hand wees. Hij bepaalde zich niet alleen tot enkele vakken, maar bezat eenen grooten omvang van wetenschappelijke kennis, vooral in de Wijsbegeerte en Natuurlijke geschiedenis, door welke hij, tegen eenige Fransche geleerden in *Duitschland*, zijnen medeburgers achting en eerbied omtrent het Hoogste wezen poogde in te boezemen, waarvan zijn belangrijk werk: *die vornehmsten Wahrheiten der Natürlichen Religion*, in 10 verhandelingen, de beslissendste proeven opleveren. Dit werk was zoo geheel overeenkomstig met de behoefte van dien tijd, dat het zesmaal herdrukt werd. Toenmaals werd, inzonderheid, het Physiko-theologisch bewijs, als een der meest geldende in de gewigtigste be-

belangen der menschen, bearbeid en hoog gewaardeerd; en het waren LINNEUS, BONNET, HALLER, en inzonderheid REIMARUS, die zich hieromtrent zeer verdientelijk maakten; doch werd aan het werk des laatsten: die *Vernunftlehre, als eine Anweisung zum richtigen Gebrauch der Vernunft in der Erkenntnis der Wahrheit, aus zwey ganz untrüglichen Regeln der Einstimmung und des Widerspruchs hergeleitet*, Hamburg 1756, de voorkeur toegekend. Hij maakte eene toepassing van de in dit werk vervatte regelen tegen een stellig Christendom; en alhoewel hij zijn onderzoek, als *Fragmenten*, alleen aan zijne vertrouwdste vrienden in handschrift mededeelde, wist echter LESSING een afschrift er van te verkrijgen, en gaf deze Fragmenten uit, onder voorgeven, dat hij die in de Wolfenbüttelsche boekerij, waarvan hij opziener was, had gevonden, onder den titel van: *Wolfenbüttelsche Fragmente eines Ungenannten*; doch waarvan niemand de schrijver dan REIMARUS was. BUSCH en KLOTZ hebben van hem eene korte levensschets in het Latijn geleverd.

REIMARUS, (JOHANN ALBERT HEINRICH) de zoon des vorigen, legde zich op de geneeskunde en wetenschappen toe, en beoefende in 1753 en 1754 inzonderheid de praktische geneeskunde te *Leijden* en *Edimburg*, ter welker laatste plaats hij aanleiding gaf tot het naderhand aldaar opgerigte geneeskundig genootschap. In 1755 bezocht hij, onder het geleide van D. HUNTER, de hospitalen in *Londen*, en verloor op zijne terugreize naar *Holland* alle zijne schriften, verhandelingen en boeken. Hij promoveerde te *Leijden* en schreef: *de tumore ligamentorum circa articulos, fungo articularum dicto*, 1757; was wel geen groot geleerde, maar een gelukkig geneesheer, die de inënting der natuurlijke kinderziekte, in *Hamburg* en omliggende streken, met een goed gevolg, verspreidde. Voor de heilkunde deed hij de gewigtige ontdekking, dat de inspuiting van het sap der *Belladonna*, waar door hij toevallig bevonden had, dat zij de verwijdering van den oogappel bevorderde, met nut bij de behandeling der graauwe staar konde worden aangewend; gelijk zich ook vele oogärtsen tot in later tijd van deze ontdekking met vrucht bediend hebben. Hij was een vijand van allen dwang, en was overal, waar de in- of uitwendige vrijheid bepaald werd, een harer ijverigste verdedigers. Ook in zaken van godsdienst was hij tegen alle lecrstellige bepalingen, en volgde alleen het licht der gezonde rede. Hij werd in 1796 Hoogleeraar in de Natuurlijke geschiedenis en Natuurleer; poogde reeds voeger de afleiders van den bliksem te verspreiden, en helderde veel omtrent dezelve, hunne baan en werking op de verschillende lichamen op. Voorts liet hij een plan na tot eene doelmatige inrigting in alle rijken der Natuur, *Teleologie* genoemd, waarbij tot een aanhangsel zijne eigene levensbeschrijving gevoegd is. In het ongelukkige jaar 1813 moest hij *Hamburg* verlaten; stierf in 1814 te *Rangau*, en werd, na de bevrijding dier stad, aldaar bij de zijnen bijgezet.

REIN-

REINFAL. (*Vinum pucinum*) Eene foort van wijn, die in *Istrië*, op het steenachtig gebergte *Profek*, in overvloed groeit, waarom hij ook gemeenlijk *Profekker Reinfal* genoemd wordt. Hij is zoowel uit hoofde van zijne deugd, als aangename smaak, zeer beroemd; wordt door de inwoners des lands dagelijks gedronken, en voor zeer gezond gehouden.

REINHARD. (FRANS VOLKMAR) Deze beroemde godgeleerde en Protestantsch leeraar werd in 1733 te *Badenstrasz*, een marktveek in het hertogdom *Sulzbach*, geboren. Nadat hij zijne studien aan de universiteit te *Wittenberg* volbragt had, werd hij in 1780 bij dezelve als buitengewoon Hoogleeraar in de wijsbegeerte, en naderhand tot gewoon Hoogleeraar in de godgeleerdheid aangesteld. Zijne gelukkige afgelegde proeven in het prediken, vereenigd met zijne grondige en uitgebreide kennis in het godgeleerde vak, deden de Saksische regering besluiten, om hem in 1792 tot opperhof-prediker, kerkenraad, en opperconsistoriaal-bijzitter naar *Dresden* te beroepen, welke ambten door hem tot aan zijnen dood, in Herfstmaand 1812 voorgevallen, met de grootste inspanning van geest en ligchaam, met eene zeldzame belangeloosheid, en echte vaderlandsliefde vervuld werden. Zelden heeft een man met het hem toevertrouwde pand zoo gewoekerd als REINHARD. Hij trad te voorschijn als een scherpzinnig denker, als een twijfelend onderzoeker, en besloot zijne nasporingen als een vroom godgeleerde en Christen. De uitslag en het gevolg van zijn onderzoek was een vast, geruststellend geloof aan de zuivere leer van het Evangelie van JEZUS, zoo als zij, volgens de regelen eener juiste taalkundige uitlegging, in de schrift vervat is; en het is in dit tijdvak van navorsching, dat REINHARD zijne voornaamste werken geschreven heeft. Onder dezelve behooren zijn: 1. *Psychologischer Versuch über das Wunderbare und die Verwunderung*, waarvan alleen het 1ste deel verschenen is, 2. *Versuch über den Plan, welchen der Stifter der Christlichen Religion zum besten der Menschheit entwarf*, waarvan 4 uitgaven, door hem telkens verbeterd, in het licht kwamen, 3. zijn *System der Christlichen Moral*, waarvan hij in 1788 en 1789 de twee eerste en later de drie laatste deelen uitgaf.

In de godgeleerdheid billijkte REINHARD niets, hetgeen met de duidelijke leer van den Bijbel strijdig was. Hij was een vijand van de natuurlijke wijsbegeerte, en verheugde zich over iedere poging, waardoor men hare heerschappij zocht te verdringen; zoo als uit de voorreden van het door hem uitgegeven werk van den hofraad CRELL, in *Göttingen*, PYRRHO en PHILATHETES, kan blijken. Even openlijk kwam hij, in zijne voorreden voor zijne *Christliche Moral*, voor zijn gevoelen, omtrent de kritische wijsbegeerte, uit, aan welker inhoud hij geen geloof floeg, maar dezelve als een gewapend Christen bestreed, ten einde haren invloed, ter vermindering van het gezag der Openbaring, zooveel mogelijk

te fluiten. — Als leeraar bekleedde REINHARD eenen aanzienlijken rang, en onder zijne leerredenen houdt men die, ter opwekking van het zedelijk gevoel, voor de voortreffelijksten. — Als opperconsistoriaal-bijzitter zorgde hij voor de instandhouding en verdere ontwikkeling van den wetenschappelijken geest op de Hooge- en de drie Saksische Vorsten-scholen; alsmede voor de daarstelling en betere inrigting der Seminarien voor schoolleeraars, ten einde langs dien weg aan de lagere scholen, van langzamerhand, eene betere gedaante te geven. Eindelijk maakte hij zich als kerkenraad inzonderheid verdienstelijk, ten opzichte van den openbaren eerdienst, door krachtadig mede te werken tot de invoering eener nieuwe *Agende* (formulier-boek), nieuwe gezangboeken enz. Om de beoefening van den Bijbel te bevorderen, besloot hij, met toestemming der opperkerkenraden, om voor de Zondags-leerredenen eenen vierjarigen *Curfus* van teksten vast te stellen en in te voeren. In het eerste jaar moesten de teksten uit de *Evangelien*, in het tweede uit de *Apostolische Brieven* gekozen worden; voor het derde verzamelde hij een aantal teksten, waarin de geschiedenis van den oorsprong en voortgang van het Christendom, doch altijd met betrekking op de invallende kerkelijke feesten, in een duidelijk overzicht aan de toehoorders vertegenwoordigd werd; terwijl hij eindelijk voor het vierde jaar meestal enkele korte verzen uitkoos, waarin de gewigtigste stukken der geloofs- en zedenleer vervat waren. Daar hij ieder jaargang vooruit bearbeidde, zoo werd hem in 1811 opgedragen, om over teksten uit het oude Testament te prediken, ten einde met het jaar 1812 de inrigting van den vierjarigen *Cyclus*, in het geheele land en iedere gemeente, eenen aanvang konde nemen. Deze door hem, in dezen omvang, het eerst gemaakte inrigting, heeft reeds oneindig veel goeds te weeg gebragt, en zal voor de bevordering van den godsdienst, in het vervolg, nog heilrijker worden. — Men heeft van REINHARD twee levensbeschrijvingen, als: eene door den hofraad BÖTTIGER, *Dresden* 1813, en de andere door den Hoogleeraar PÖLITZ 1815, in 2 deelen, welke laatste voor de beste gehouden wordt.

REINICKE, *de Vos.* Dit beroemd episch, satiriek fabelgedicht, verscheen omtrent het einde der 15de eeuw in de plat Duitse taal, en wel in den Vrieschen tongval, onder den titel van: *Rynke, de Vos.* Het bevat, in 4 boeken en 12 gezangen, eene vernuftige en satirieke beschrijving van de hoofste streken en menschelijke driften. Alle de daarin voorkomende personen worden in de gedaante van dieren voorgesteld, en het treffend vernuft, en de naïve grappen van de daarin geschilderde tooneelen, maken dit werk tot een kostbaar oorspronkelijk overblijfsel van oud-Duitschen luim. Over den waren naam van den schrijver van dit gedicht, die zich in de voorrede HEINRICH VON ALKMAR noemt, is veel getwist, zonder dat men de zaak tot zekerheid heeft kunnen brengen. Volgens ROLLENHAGEN zoude zekere Nico-

LAUS BOUMAN de maker van hetzelfde geweest zijn; een landman, die vroeger in dienst van den hertog van *Gulik* stond, doch naderhand in dien van den hertog van *Meklenburg* overging, wanneer het ongelijk, aan het Guliksche hof ondervonden, hem tot het vervaardigen van dit satiriek gedicht zoude aangemoedigd hebben, hetwelk allereerst door hem in 1522 werd uitgegeven; doch waaraan de naam van HEINRICH VON ALKMAR alleen, om alle verantwoording te ontduiken, gegeven werd. Hoe zeer ROLLENIAGEN dit verzekert in zijne voorreden tot den *Froschmäusler*, en GOTTSCHEDT in zijne uitgave van REINICKE FUCHS van 1752 dit gevoelen ondersteunt, zijn er echter anderen (zoo als ECKART, in de inleiding tot LEIBNITS *Collect. Etymolog.*, en BUSSCHING in zijne *Wöchentlichen Nachrichten*), die het weder in twijfel trekken, zoodat men tot dus verre omtrent den waren schrijver van dit gedicht nog in het onzekere gebleven is. Onder de menigerlei uitgaven van hetzelfde was langen tijd die van GOTTSCHEDT de beste, tot dat de uitmuntende bearbeiding van GÖTTE, in de Hoogduitsche taal en in hexameters, verscheen, welke later door eene andere Hoogduitsche uitgave van SOLTAU, in de versmaat van het oorspronkelijke, in 1803 gevolgd werd. Ook heeft SCHOPPEN eene Latijnsche overzetting, in voortgelijke korte jamben, van dit gedicht geleverd; terwijl reeds in 1483, in *Holland*, en wel te *Delft*, eene Nederduitsche, profaische geschiedenis van REYNAET *de Vos* werd uitgegeven, welke in 1784 door SUHL in *Lubek* op nieuw gedrukt werd, en door sommigen voor het eigenlijke oorspronkelijke gehouden wordt.

REIJNOLDS, (JOSUA) lid van de koninklijke maatschappij, van die der oudheidkenneren en van STEINERS schildergenootschap te *Londen*, was de zoon eens geestelijken in het westelijk gedeelte van *Engeland*, die wegens zijne geleerdheid en algemeene kundigheden zeer beroemd was. Zijne vroegste bezigheden bestonden in teekenen, waarvoor zijne neiging zich allezins openbaarde; nogtans opende hij de volgende loopbaan voor zijne kunst niet vroeger, dan nadat hij RICHARDSONS beschouwing der schilderkunst (*RICHARDSON Theorie of Painting*) gelezen had, hetgeen de nog sluimerende vermogens in zijne teedere ziel opwekte, en eensflags levendig en werkzaam maakte. Naauwelijks had hij eenige vaardigheid in het teekenen verkregen, of zijn vader zond hem, op zijn dringend aanzoek, naar *Londen*, waar hij eenigen tijd het onderwijs van den heer HUDSON genoot. Van hier ging hij met lord KERREL naar *Italië*, bezocht aldaar de voornaamste schilder-scholen; bleef er 2 jaar, en kwam daarna in *Engeland* terug, alwaar zijn eerste werk, een portret van zijnen beschermheer en begunstiger, dat naderhand in plaat is uitgegeven, hem den hoogsten rang onder de portretschilders deed verwerven. Daar hij niet lang daarna eene der voortreffelijkste schoonheden uit de aanzienlijkste familien schilderde, werd hij weldra de eerste en algemeen geliefkoosde schilder in *Europa*; gelijk zijn roem

aan alle vreemde hoven, en de stukken, aldaar berustende, daarvan de sprekendste bewijzen opleveren. REYNOLDS zoude niet minder als historie-schilder eenen gelijken, algemeen verspreiden, roem verworven hebben, indien hij zich met denzelfden ijver op geschiedkundige voorwerpen had toegelegd. Zijne proeven in dit vak zijn, onder anderen: *Hope nursing Love; Venus chastising Cupid, for having learned to cast accounts; The famous picture of count Ugolino in the Dungeon; The calling of Samuel; An infant Jupiter; The Nativity and the four cardinal virtues, with Hope, Faith and Charity* voor de nieuwe kapel te *Oxford*. REYNOLDS stierf in Sprockelm. 1792 in den ouderdom van 69 jaar, en zijn stoffelijk deel werd met vele plegtigheid in de hoofdkerk van *St. Paulus* begraven. In smaak, bevalligheid, ongedwongenheid, gelukkige vinding, rijkheid en harmonie van koloriet stond hij gelijk met de grootste meesters, en in het portretschilderen overtrof hij de meesten. Ook was in hem de theorie met de praktijk der kunst, de man van letteren en de diependenkende wijsgeer met den konstschilder, ten naauwste vereenigd; terwijl zijn zedig, opregt en algemeen deugdzaam karakter hem, in elk van deze hoedanigheden en betrekkingen, bovendien, eene bijkomende, des te grootere waarde en verdiensten bijzette.

REISKE (JOHAN JACOB) was een man van uitgebreide kundigheden, bijzonder ervaren in de Grieksche en Arabische letterkunde. Hij werd te *Zorbis* in *Saksje* geboren in het jaar 1716, en stierf aldaar in 1774. Na dat hij zich, in zijne geboortestad, eenigen tijd aan de beoefening der talen had toegewijd, verliet hij dezelve in 1738, en ging naar *Holland*, om aldaar aan de hooge school te *Leijden*, toenmaals de zetel der Arabische letterkunde, zich in die wetenschap te oefenen. Hier vond hij in SCHULTENS, 's GRAVESANDE, D'ORVILLE en BURMAN aanzienlijke begunstigers; dan, daar hij zich, naar de toenmalige inrigting der Hooge scholen, voor eene der hoofd-faculteiten moest verklaren, zoo verkoos hij de geneeskunde, op welker beschouwend gedeelte hij zich met zooveel ijver toelegde, dat hij kort daarna tot dokter bevorderd werd. REISKE werd in *Leijden*, zoowel uit hoofde van zijne vlijt als geleerdheid, geacht; ontving verscheidene aanbiedingen, die hij echter allen, om dat hij hooger bedoelingen had, van de hand wees, en zoude in *Holland* gelukkig hebben kunnen zijn, indien hij niet, door eigenzinnigheid en zucht tot onafhankelijkheid, zich diegenen ten onvriend gemaakt hadde, die het wel met hem meenden. Hij keerde derhalve in 1746 naar *Leipzig* terug, waar zich echter nog mindere-voordeelige uitzigten voor hem opdeden, en hij verscheidene jaren geheel afzonderd leefde; zijn onderhoud vindende in het geven van afzonderlijke lessen, het schrijven en overzetten van boeken, het leveren van stukken in sommige journalen, voornamelijk in de *Act. eruditorum*, enz. Intusschen genoot hij nauwelijks zijn dagelijks onderhoud, vermits hij bijna zijne geheele verdiensten tot aankoop der voor-

voortreffelijkste boeken, inzonderheid over de Grieksche en Arabische letterkunde, besteedde, en zijne werken allen voor zijne eigene rekening liet drukken, waarbij hij veel nadeel leed.

REISKE deed in 1756 eene reis naar *Dresden*, waar hij door de verklaring van een Arabisch bijchrift de vriendschap van den graaf van WACKERBARTH verwierf, door wiens invloed hij tot rector bij de *St. Nikolaas* school te *Leipzig* werd aangesteld. Zestien jaar bekleedde hij dit ambt, in weerwil zijner menigvuldige werkzaamheden, met de uiterste getrouw- en nauwgezetheid, en huwde intuschen aan ERNESTINE CHRISTINE MULLER, eene vrouw van uitstekende hoedanigheden, en eene, bij hare kunne, zeldzame geleerdheid. Zij vervrolijkte zijn moeilijk leven; en was hem zelfs in de uitgave zijner werken, voornamelijk van Grieksche schrijvers, die zij zelve las, behulpzaam, en vervolgde nog na zijnen dood de schriften, welke hij begonnen had. — Onder de talrijke werken van REISKE zijn inzonderheid merkwaardig zijne *Verzameling van eenige Arabische spreekwoorden*, *Leipzig* 1763, en andere schriften over de Arabische letterkunde. Zijne kennis van de Arabische taal werd voornamelijk door hem tot de Hebreeuwische aangewend; doch hij ging hierin te ver; zoo als uit de na zijnen dood uitgegevene *Conjecturae in JOBUM et Proverbia SALOMONIS*, *Lips.* 1779, kan blijken. De Grieksche letterkunde heeft verscheidene voortreffelijke uitgaven aan hem te danken, als: THEOKRITUS, 2 deel.; de *Grieksche Redenaars*, 12 deel.; PLUTARCHUS, 12 deel.; DIONISIUS van *Halikarnasus*, 6 deel.; MAXIMUS uit *Tyrus*, 2 deel. enz. Zijne ongemeene belesenheid en schrander oordeel heeft hij, inzonderheid, aan den dag gelegd in zijne *Animadvertiones in Graecos auctores*, die te *Leipzig* 1759 — 1766 in 6 deel. zijn uitgegeven, en waarin een groot aantal van plaatsen uit klasieke schrijvers verbeterd worden. Hij hield dit zelf voor zijn beste werk, ofschoon er ook vele gewaagde gissingen in voorkomen. Minder gelukkig was hij als overzetter, ten minste mangel het die van de redevoeringen van DEMOSTHENES en AESCHINES aan smaak en sierlijkheid, ofschoon men haar den voorrang in getrouw- en nauwkeurigheid niet kan weigeren. — De talrijke verzameling van uitmuntende, inzonderheid Arabische handschriften, door hem met vele moeite en kosten afgeschreven of aangekocht, zijn na zijnen dood in *Kopenhagen* door SUHM, en verscheidene derzelve later uitgegeven, zoo als b. v. zijne ABULFEDAE *annales Moslemici Arabice et Latine* (*Koppenh.* 1789 — 1794, in 5 deel.). — REISKE heeft zijn leven zelf beschreven, en wel met eene zoo zeldzame onpartijdigheid en openhartigheid omtrent zijne zwakheden en gebreken, die de hoogste verwondering verdient. Zijne vrouw heeft deze levensbeschrijving tot op den dood van haren man vervolgd, en in 1783 te *Leipzig* uitgegeven.

REKENKUNST. (*Arithmetica*) Eene kunst, waardoor men uit eenige bekende grootheden, of getallen, eene andere onbekende groot-

heid leert vinden, welke tot gene in eene bepaalde betrekking staat. De voornaamste regelen der Rekenkunst zijn de *optelling*, *afrekening*, *vermenigvuldiging* en *deeling*; alle andere werkingen geschieden alleen door de verschillende toepassingen van deze. — De Rekenkunst is ongetwijfeld zeer oud. Men schrijft hare uitvinding aan de *Egyptenaren* en *Pheniciërs* toe, waardoor men echter alleen verstaan moet, dat deze beide volken de kunst, om getallen zamen te stellen en uit te rekenen, het eerst, tot eenen zekeren trap van juistheid gebragt hebben. De *Grieken* waren de eersten, die haar tot eene wetenschap vormden, en op wiskundige gronden bouwden. De *Romeinen* maakten zich omtrent dezelve weinig verdienstelijk. In de middeleeuwen was hare uitbreiding gering; alleen de *Arabieren*, die, met de cijfers der *Indianen*, tevens hunne meer beknopte en volledige wijze van rekenen tot ons hebben overgebragt, waren vlijtige beoefenaars derzelve. In lateren tijd is de Rekenkunst tot eenen hoogen trap van volkomenheid gebragt, en de wijze, waarop zij thans in de scholen wordt voorgedragen, verdient om derzelve duidelijkheid en gemaklijkheid allen lof.

RELAND, (ADRIANUS) een beroemd taal- en oudheidkundige, werd den 17 van Hooim. 1676 geboren in *de Rijp*, een vlek in *Noord-Holland*, alwaar zijn vader predikant was. Naauwelijks zijn elfde jaar ingetreden zijnde, begaf hij zich naar *Amsterdam*, waar hij onderwijs ontving in de Latijnsche, Grieksche en Oosterfche talen, wijsbegeerte en meetkunde. Hij zette zijne studien voort te *Utrecht* en te *Leiden*. In 1699 werd hij Hoogleeraar in de wijsbegeerte te *Harderwijk*, en in 1700 te *Utrecht* in de Oosterfche talen en gewijde oudheden. Andere Hooge scholen begeerden hem vruchteloos tot leeraar. Hij stierf aan de kinderziekte in Sprokkelm. 1718, toen hij slechts den ouderdom van 41 jaar bereikt had. Een aantal, ook nu nog zeer geachte, schriften getuigen van zijne groote geleerdheid en vlijt, onder anderen zijne *Beschrijving van Palestina*, en eene verhandeling *over den Mahomedaanschen godsdienst*; terwijl hij door zijne gedichten eene, niet onaanzienlijke, plaats onder de nieuwere Latijnsche dichters verworven heeft.

RELIEF. Zoo noemt men in de beeldhouwkunst ieder werk, hetwelk rondom uitgehouwen is, op zich zelve staat; b. v. standbeelden. — Inzonderheid echter verstaat men er door *Verheven werk*. (Zie verder BAS-RELIEF).

RELIQUIËN. Overblijffels. Hieronder verstaat men alles, wat van dierbare en belangrijke personen der oudheid voor de nakomelingschap is overgebleven, waaronder men telt deelen van het ligchaam, huisraad, boeken enz. welke allen bij de nakomelingen eene zekere waarde hadden. Inzonderheid, echter, verstaat men onder deze benaming die dierbare overblijffels, welke de kruisvaarders, in de 11de en 12de eeuw, uit *Azië* naar *Europa* bragten: b. v. de zweetdoeken van CHRISTUS, eenige stukken van zijn kruis, van het graf, en ande-

dere overblijffels van MARIA, JOZEPH en de heilige mannen der eerste Christen kerk. In het eerst hield men deze voorwerpen alleen van eene uitstekende waarde; doch in vervolg van tijd schreef het bijgeloof aan dezelve eene heilzame kracht toe, waardoor bij de Roomfche geestelijkheid den grond gelegd werd tot schandelijk bedrog en winzucht, en men aan deze voorwerpen bijna eene goddelijke eer bewees; zoodat men aan eenen splinter van het kruis fomtijds eene meerdere kracht toekende, dan aan den Verlofser zelve. Anderen leiden deze vereering reeds van die der martelaars sedert de 4de eeuw af, wier overblijffels aan de heiligfte plaatfen der kerken bewaard werden. Langen tijd werd dit bijgeloof niet alleen door de Roomfche kerk gevolgd, maar ook zelfs tot de Canonifatie hunner heiligen uitgestrekt; doch tegenwoordig heeft het bij velen zijne meeste kracht verloren, en waardeert men alle deze voorgewende overblijffels niet hooger, dan zij wezenlijk verdienen.

REMEDIE. Bij het muntwezen is wel door de regering de aard en wijze vastgefteld, hoe de geldfpecien moeten vervaardigd worden; doch zelfs de bekwaamfte kunstenaar is niet in staat, om enkele muntfpecien, ten aanzien van fhroot en korl, zoo juist te maken, dat zij volkomen aan elkander gelijk zijn. Hierom heeft men voor beide eenen hoogeren en lageren muntvoet bepaald, waarin zij van elkander verfchillen mogen; en dit is het, dat men *Remedie* noemt.

REMINISCERE. beteekent *gedenk*, en is een der bewegelijke feestdagen bij de Roomfche kerk, den 5den zondag voor Paschen invallende, en aldus genoemd naar het eerste woord van het 6de vers van den 25ften Pfalm, hetgeen alsdan wordt voorgelezen, en volgens de Latijnfche vertaling dus luidt: *Reminiscere miferationum tuarum, Domine* enz. dat is: *Heer! gedenk uwer barmhartigheden*, enz.

REMONSTRANTEN. Eene gezindheid van Christenen in ons vaderland, eertijds vrij talrijk en aanzienlijk; doch tegenwoordig, in vergelijking hiervan, in eenen kwijnenden staat. Zij heeft tot haren ftichter JAKOBUS ARMINIUS, Hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de hooge fchool te *Leijden*, en wordt, naar hem, ook wel *Arminianen* geheeten. Zij draagt den eerstgemelden naam, bij welken zij het liefst genoemd wordt, uit hooftde eener *Remonstrantie*, welke de aanhangers van ARMINIUS, in Sprokkelm. 1610, bij de toenmalige godgeleerde gefchillen onder de hervormden, die den Hoogleeraar GOMARUS aan hun hoofd hadden, bij de staten van *Holland* inleverden. De laafte, namelijk, leerde, overeenkomstig de gevoelens van CALVINUS en diens aanhangers: „ dat door een eeuwig goddelijk raads- „ besluit was vastgefteld en onveranderlijk bepaald, wie uit de men- „ fchen zalig, wie verdoemd zouden worden; dat, volgens dit be- „ fluit, eenigen tot het geloof en godvruchtigheid onwedertandelijk „ getrokken, en voorts voor afval bewaard werden; doch dat God „ alle de overigen, in de algemeene verdorvenheid der menfchelij- „ ke natuur, en in hunne eigene misdaden liet liggen.” Tegen-

deze begrippen, die reeds sedert eenigen tijd van elders tegenpraak hadden gevonden, beweerde ARMINIUS: „ dat God van eeuwigheid *dit* onderscheid, tusschen het gevallen menschelijk geslacht, „ gemaakt had, dat hij dezulken, die van hunne zonden aflaan, en „ hun vertrouwen op CHRISTUS stelden zouden, hunne misdaden vergeven, en het eeuwig leven schenken; doch de zoodanigen, die onboetvaardig bleven, straffen zou. Dat het wijders Gode aangenaam ware, „ dat alle menschen zich bekeerden, en, tot de kennis der waarheid gekomen zijnde, daarbij bleven; doch dat hij niemand daartoe dwong.”

Hevig waren de twisten onder beider aanhangen over deze uitloopende gevoelens, welke nog een nieuw voedsel ontvingen door het gerzen geschil over de voorheen vastgestelde formulieren van eenigheid, waaromtrent de vrienden van GOMARUS beweerden, dat ARMINIUS van dezelve afweek; terwijl deze daarentegen oordeelde, dat beider gevoelens met de formulieren niet gevoegelijk konden worden overeengebracht, en de laatste dus eene herziening noodig hadden. De algemeene staten bewilligden wel in 1606, in eene algemeene synode tot dat einde; doch de aanhangers van GOMARUS verklaarden zich hier tegen, zoodat de staten van *Holland*, ziende, dat de verdeeldheden meer en meer veld wonnen, op verzoek van ARMINIUS, besloeten, om GOMARUS en hem voor den hoogen raad te hooren. Dit geschiedde in Winterm. 1608, en andermaal in Oogstm. des volgenden jaars, in de vergadering van de staten van *Holland*, en wel in tegenwoordigheid van 4 predikanten. Dan deze pogingen tot bevrediging hadden geen gevolg.

Ondertusschen schoot de verdeeldheid meer en meer wortel, en barste eerlang tot openbare beroerte uit, inzonderheid te *Alkmaar*, waar de klasfis 5 predikanten in hunnen dienst schorschte, omdat zij weigerden bij onderteekening te verklaren, dat de belijdenis en katechismus in allen deele overeenkwamen met de Heilige Schrift. Intusschen besloten de *Remonstranten*, die hier en daar veel leed, uit hoofde hunner gevoelens, verduren moesten, en van vele hatelijkenheden betigt werden, in 1610 tot het inleveren eener *Remonstrantie* aan 's lands staten, waarin zij hunne gevoelens, over de betwiste stukken, in de volgende 5 punten openlegden: 1. „ dat God van eeuwigheid besloten had, dezulken, die door zijne genade in JEZUS „ CHRISTUS zouden gelooven, en in geloof en gehoorzaamheid, „ tot den einde toe, volharden, te verkiesen ten eeuwigen leven, en de ongelooovigen en onbekeerden te verwerpen ter eeuwigewige verdoemenis; 2. dat CHRISTUS voor allen gestorven was, in dien zin nochtans, dat alleen de geloovigen, dadelijk, door zijnen dood verzoend werden; 3. dat de mensch „ het zaligmakend geloof niet had uit zich zelven, noch uit zijnen „ vrijen wil, maar daartoe Gods genade in CHRISTUS behoefde; 4. „ dat deze genade het begin, de voortgang en voltrekking van 's menschen „ fchen

„ fchen zaligheid was, en al het goede daaraan moest worden toege-
 „ fchreven; doch dat zij echter niet onwederftandelijk werkte; 5.
 „ dat Gods genade den geloovigen genoegzame kracht gaf, om het
 „ booze te kunnen overwinnen; maar of zij die genade niet konden
 „ verliezen, zoude nader moeten onderzocht worden, eer zij dit
 „ met volle verzekering zouden durven leeren:” verklarende nader-
 hand omtrent dit laatste punt, „ dat een waar geloovige, door eigen
 „ fchuld, van God geheel kon afwijken, en het geloof verliezen.”
 Bij deze Remonstrantie verzochten zij tevens, om in eene wettige en vrije
 Synode nader gehoord te worden, of dat men, zoo dit niet konde ge-
 fchieden, intusfchen, elkander broederlijk zou verdragen, waartoe zij
 zich van hunnen kant over genegen betoonden.

Vele en onderscheiden waren federt de pogingen der staten van
Holland, om partijen te bevredigen; doch de aanhangers van GOMARUS
 leverden bij hen in 1610 eene *Contra-remonstrantie* in, (waar-
 naar zij *Contra-remonstranten* genoemd werden,) en verkozen niet,
 om zich naar het merkwaardig besluit van opgenoemde staten, van
 Louwm. 1613, door den beroemden DE GROOR gesteld, te gedragen
 (*) Ons beslek gedooft niet, om alle de verdere heillooze gevol-
 gen, buitendien ook te over bekend, welke deze godsdienstige
 twisten federt hadden, hier op te teekenen. Genoeg is het, dat
 de fcheuring langs hoe grooter werd, en door de *Contra-remon-
 stranten*, onder anderen, te *Amsterdam*, door hunne predikanten hei-
 melijke bijeenkomsten gehouden werden, in eene van welke men in
 Louwm. 1617 beflout, om geene kerkelijke eenigheid met de Re-
 monstranten meer te onderhouden; waarop zich eenige maanden later
 verscheidene *Contra-remonstrantsche* leeraars, in eene bijeenkomst in
 's *Hage*, verbonden tot verdediging van hetgeen zij voor de zuive-
 re leer hielden tegen de Remonstranten, en tevens vaststelden, dat
 men alleen die voor broeders had te houden, die de Remonstranten
 en Remonstrantsgezinden voor valsche leeraars verklaarden. Soortge-
 lijke vergaderingen hield men federt in verscheidene steden, en ook
 de Remonstranten deden hetzelfde, en verbonden zich eerlang in
 's *Hage* nader aan elkander; stellende zekere punten van eenigheid
 op, die zij door de predikanten, die aan hunne zijde waren, lieten
 teekenen.

Tot hiertoe was de fcheuring van beide partijen nog niet zeer open-
 lijk gefchiedt; doch nu kwam men tot openbare afzondering, inzon-
 derheid federt de *Contra-remonstranten* zich in 's *Hage* van de kloos-
 terkerk, en ook op andere plaatsen van de kerken meester maakten.
 Om de wond te heelen, bewerkftelligde men eindelijk eene Nationa-
 le fynode, in Slagtm. 1618 te *Dordrecht* bijeenkwam, doch wel-
 ke voor de Remonstranten, die men als gedaagden in dezelve toe-
 liet, almede ongunstig afliep. Zij werden niet alleen buiten dezelve

D 5

ge-

(*) Men vindt dit besluit in WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, deel X,
 Bladz. 63.

gezet, maar zelfs bij een besluit veroordeeld, welk vonnis naderhand door de algemeene staten werd bekrachtigd. Sedert namen de vervolgingen der Remonstranten meer en meer toe. De weigering van eenigen hunner predikanten, om zekere dus genoemde *akte van stilstand* te onderteekenen, waarbij zij beloofden, zich van prediken te zullen onthouden, haalden hun een vonnis van ballingschap buiten de vereenigde gewesten en het gebied der algemeene staten op den hals, waarbij nog kwam een streng verbod aan anderen, die men van hunnen dienst ontzet had, om openlijke of heimelijke vergaderingen van de Remonstranten bij te wonen. Bij de gebannen predikanten, die zich te *Waalwijk*, in *Brabant*, ophiielden, voegden zich eerlang velen van hunne gezindheid, weshalve men eene vergadering te *Antwerpen* belegde, om orde op de heimelijke bediening der vaderlandsche gemeenten te stellen, hetgeen wel door velen met groote vrijmoedigheid verrigt werd, doch ook aan sommigen duur te staan kwam.

Eindelijk namen de zaken der Remonstranten, toen, na den dood van prins MAURITS, zijn broeder FREDERIK HENDRIK het stadhouderlijk bewind aanvaard had, een' gunstiger keer. Hij liet toe, dat zij op onderscheidene plaatsen meer openlijk vergaderden, zonder ooit te dringen op de uitvoering der plakaten, hetgeen, gevoegd bij de meerdere gematigdheid der Amsterdamsche regering, in het jaar 1630 ten gevolge had, dat zij in die stad op de keizersgracht een huis kochten, en tot eene openbare godsdienstige vergaderplaats in gereedheid bragten. EPISCOPIUS, een der gebannene, doch nu wedergekeerde, predikanten hield er de eerste leerreden, en werd tevens de eerste Hoogleeraar aan de kweekschool, welke in 1634 te *Amsterdam* door de Remonstranten werd opgerigt: eene stichting, die zij thans zoo veel te veiliger konden ondernemen, alzoo de vroedschap, bij een besluit van Herfstm. 1631, het vernieuwen en uitvoeren der plakaten tegen hen voor onbestaanbaar met de rust der stad verklaard had. — In andere steden en gewesten duurde het langer, dan in *Amsterdam*, eer de Remonstranten hunnen godsdienst ongestoord konden uitoefenen: zelfs deed de Noord-Hollandsche synode nog, in 1655, eene vruchteloze poging, om het kweekschool te weren, hetwelk sedert in bloei meer en meer toenam. Behalve de reeds genoemde EPISCOPIUS, hebben CURCELLEUS, LIMBORG en DRIBERGEN, door hunne schriften, eenen beroemden naam verworven. Ook zijn JOANNES CLERICUS en WETSTEIN, Hoogleeraren in de wijsbegeerte, bij ieder bekend, en is ABRAHAM AREND VAN DER MEERSCH, eerst Hoogleeraar in de wijsbegeerte, en naderhand in de godgeleerdheid, nog bij velen, wegens zijne geleerdheid, in groote achting.

REMSCHEID. Een dorp en kerspel, in het hertogdom *Berg*, tegenwoordig tot *Dusfeldorps* regerings-distrikt van de Pruisische provincie *Gulik*, *Kleef* en *Berg* behoorende. Het dorp zelf bevat slechts omtrent 100 huizen; doch het kerspel, hetgeen tusschen de 2 en 3 nur in den omtrek bevat, telt 6,000 bewoners, heeft tusschen de

50 en 60 landhoeven, en omtrent 90 handelhuizen, waarvan sommige aanzienlijke fabrieken hebben van zeisen, zagen en andere, voor plantages, geschikte gereedschappen, die zelfs in groote menigte naar de West-Indische volkplantingen verzonden worden; terwijl anderen de noodige werktuigen voor de ijzerfmederijen en staal-fabrieken vervaardigen, en binnen- en buitenlands verzenden. In den omtrek van 3 uur van dit dorp vindt men 45 ijzerfmederijen, die alle foorten van ijzerwaren voor den scheepsbouw vervaardigen, en bovendien 800 artikelen van snij- en andere werktuigen leveren. Voor den omwentelings-oorlog werden hier jaarlijks tusschen de 9 en 10 millioen ijzer verkocht. De Remscheider waren worden naar alle oorden der wereld verzonden, en vele kooplieden drijven mede eenen aanzienlijken handel in Duitsehe en vreemde fabriekgoederen. Het getal der zeisen, welke jaarlijks te *Remscheid* vervaardigd, en naar *Frankrijk Portugal, Spanje, Rusland, Amerika* enz. verzonden worden, bedraagt gewoonlijk 400,000 stuks. Voor het overige is dit kerspel arm aan natuurlijke voortbrengfels, en moeten het ijzer, staal, houtskolen, en andere voorwerpen, tot de fabrieken noodig, door andere landen en plaatsen geleverd worden.

REMUS. (Zie: ROMULUS.)

RENDIER. (Het) (*Cervis Tarandus* LINN.) Dit dier behoort onder het geslacht der herten, heeft lange, ongetakte, rolronde hoornen, welke toppen eenigermate handvormig zijn; neerhangende maanharen aan de keel, en, wat zijne uitwendige gedaante en inwendig zamenstel betreft, zeer veel overeenkomst met het gewone hert. Hetzelve is bijna even groot, doch lager op de poorten; zijn haar is veel langer en digter dan bij alle de andere herten. foorten; zijne kleur verschilt naar het jaargetij; zijne ooren zijn veel langer, dan die van het hert; zijne hoeven zijn dik, hetgeen aan hetzelve, bij het loopen zeer vele vastheid geeft: zelfs op het gladste ijs loopt het, hoewel zwaar beladen, met de grootste snelheid. Het wijfje van het Rendier is met hoornen gewapend, echter korter dan die van het mannetje, hetwelk bij het gewone hert het geval niet is. Bij het wijfje van het Rendier wordt het uitbotten der hoornen door de castratie, gelijk bij andere herten. foorten, niet verhindert.

De wilde Rendieren leven bij onnoemelijke troepen in het Noorden van *Amerika*. Men ziet jaarlijks een getal van 8 à 10,000 van het Zuiden naar het Noorden trekken, die in Lentem. door de Moskieten uit de boschen gejaagd worden. Het wijfje werpt hare jongen in Zomerm. in de verafgelegenste schuilhoeken, wanneer zij ook hunne hoornen verliezen. Zij worden door viervoetige vleesch-etende dieren vervolgd, vooral door wolven en vossen. In den Herfst keeren zij met hunne jongen naar het Zuiden terug. Het wijfje draagt 8 maanden, en werpt slechts één jong. De mannetjes zijn zeer moeilijk te temmen, en, over het algemeen, is het tamme Rendier zeer genegen tot zijnen vorigen wilden staat. Zij eten wei-

weinig, vergenoegen zich met boom-knoppen, en lederachtige mossoorten, vooral met het naar hen genoemde Rendieren-mos, (*Lichen rangiferinus* LINN.) hetwelk weinig voedsel bevat en door hun uit den sneeuw wordt opgedolven.

Het Rendier leeft in een' tammen staat ongeveer 15 jaar, en het is waarschijnlijk, dat hetzelfde in een' wilden staat 25 tot 30 jaar oud wordt. Bij het loopen maakt het Rendier, door zijne hoeven en geledingen een zoo sterk geluid, dat de wilde dieren er door gelokt worden, waar tegen het Rendier zich zeer wel weet te verdedigen. Bij de *Laplanders*, zegt PENNANT, vervult het Rendier de plaats van de koe, het schaaap, en de geit. Dit onschuldige volk smaakt, zelfs onder hunnen kouden hemel, het aangename van het herdersleven. Het heeft dit dier uit den wilden staat genomen, en hetzelfde aangebragt en gevormd tot allerlei nuttige einden. De *Laplander* vergezelt zijne troepen Rendieren, even als onze herders in den Zomer hunne kudde schapen, tot op de toppen der *Alpen* en de oevers zijner heldere rivieren, en meeren. Hij is bekend met alles wat tot de melkerij behoort; melkt het Rendier en maakt van de melk goede kaas. Hij gewent het aan de siede, en beschouwt dit dier als zijnen grootsten schat, dien hij met de meeste zorgvuldigheid bewaakt. De grove *Samojeed* beschouwt dit nuttige dier niet anders dan als een trekdier, geschikt, om met hem de wilde Rendieren te jagen, die hij alleen doodt om de vellen, het zij tot zijne eigene kleeding, of om er zijne woning mede te dekken. Hij is onbekend met de aangename melk van het Rendier, en deszelfs voortbrengfelen; tot zijn voedsel verkiest hij de ingewanden van dieren, of het half bedorvene vleesch van een paard, os, of schaaap, hetwelk hij dood gevonden heeft. Op dezelfde lijn als de *Samojeden* kan men de bewoners van *Kamschatka* plaatfen. Zij onderhouden onnoemelijke troepen van deze dieren, zelfs hebben de rijkften er menigmaal 10,000 à 12,000, en zijn zoo gierig, dat zij er niet één zouden slagten, uitgenomen diegenen, die om het vel gedood worden, als een tak van koophandel met hunne naburen. Menigmaal vergenoegen zij zich met het vleesch van die, welke door ziekte of eenig ander toeval omkomen. Zij gebruiken het Rendier tot trekken voor hunne sleden; spannen er twee voor ieder, en deze dieren kunnen op één dag 159 wersten of 112 Engelsche mijlen afleggen. Bij de *Eskimo's* en *Groenlanders* wordt het Rendier zelfs niet eens tot trekken gebruikt. Hun element is het water en hunne jagt die der zeehonden. Het schijnt, als of zij geen ander dier weten te temmen dan den hond. Zij zijn in vijandschap met alle de overige dieren. Het vleesch van het Rendier, hetwelk zij op de jagt gedood hebben, wordt door hun raauw, gedroogd of gerookt, met mos gegeten. De jagers, door vermoeyenis uitgeput, drinken het versche bloed van het Rendier, en menigmaal eeten zij gulzig, wat in de maag van dit dier bevat is. Behalve het opgenoemde nut, hetwelk het Rendier deze Noor-

de-

delijke volken toebrengt, maken zij nog uit deszelfs hoornen allerlei huisraad; uit de beenderen naalden, uit de zenuwen garen, en zelfs van de pisblaas zakken en fleschen; uit de huid bereiden zij klederen en bedekken met dezelve hunne sleden en tenten.

De Karavanen der *Laplanders* zijn zamengefeld uit eene lange rei sleden, waarvan elk door een Rendier getrokken wordt, en de een aan den anderen is vastgemaakt tot een getal van 40, die allen hetzelfde kleine spoor volgen, hetwelk de eerste gemaakt heeft. Een *Laplander* te voet leidt het eerste Rendier. Hij is zeer rijk, wanneer hij duizend Rendieren bezit. Die er slechts honderd bezit, wordt weinig geteld, en hij wordt voor arm gehouden, die nog minder dan honderd dezer dieren heeft.

Het Rendier wordt menigmaal geplaagd door eene soort van horzel, welken men de Rendiers-horzel (*Oestrus Tarandi*) noemt. Het wijfje dezer infekten legt hare eitjes in de huid dezer levende dieren, waardoor als dan eene soort van fontanel of bobbel ontstaat, in welke het masker zich onthoudt en geneert. Ook heeft het Rendier veel van de Moskieten te lijden. Tot voorbehoedmiddel dezer infekten, waarvan een klein getal duizenden op de vlugt zou drijven, gebruiken de *Laplanders* den rook van pijnboomen en anderen, die zij verbranden, en waarin het Rendier langen tijd geplaatst wordt.

RENEGAAT. Dit woord beteekent zoo veel als een *afvallige*, iemand die zijne godsdienstige belijdenis verzaakt. Men geeft dien naam, over het algemeen, aan die Christenen, welke tot het Heidenom, doch inzonderheid aan de zoodanige, die tot den Mahomedaanfchen godsdienst overgaan. De gevallen, waarin de laaften daartoe gedwongen worden, (offchoon de *Turken* nog niet geheel van bekeeringszucht zijn vrij te pleiten) zijn zeldzamer dan voorheen; doch daarentegen gebeurt het zoo veel te meer, dat Christenen uit eigen aandrift, en overgehaald door de voordeelen, welke de afvalligen, bij deze verandering van godsdienst, ten deel vallen, het *Islamismus* omhelzen; want een ieder, die geen Muzelman is, moet, vooreerst, de *Charadsch*, dat is een jaarlijksch hoofdgeld, van 1 tot 4 *Zechinen*, betalen, waarvan alleen de vrouwen, de vreemde gezanten, de consuls, en die onder de bescherming van dezen staan, bevrijd zijn; ten anderen is hij ten aanzien van burgerlijke vrijheid zeer bepaald, kan veel bezwaarlijker dan een Muzelman regt verkrijgen, en mag, eindelijk, hetgeen inzonderheid in aanmerking komt, op geene openbare ambten en waardigheden eenigen aanspraak maken. Het laatste lijdt, nochtans, in *Moldavië*, *Wallachijen* en *Griekenland* eenige geringe uitzondering. Om nu met de Mahomedanen gelijke regten te genieten, gaan vele Christenen tot hunnen godsdienst over: een stap, die niet alleen tot het verkrijgen dezer regten, maar ook tot aanzienlijke rijkdommen en eerposten leidt. Ondertusfchen heeft men het aan deze onzuivere beginfels toe te schrijven, dat de *Turken*, en de bewoners van het zoogenoemde *Barbaryen* in *Afrika*, de braafheid

heid en getrouwheid dezer Renegaten veelal wantrouwen; en, in de daad, men kan ook niet ontkennen, dat onder hen meer slechte dan achteenswaardige menschen gevonden worden, en de meesten die verachting ten volle verdienen, waarmede hunne nieuwe geloofsbroeders hen behandelen.

RENI, (GUIDO) een der beroemdste Italiaansche schilders der 17de eeuw, welke zijn eerste onderwijs in zijne geboortestad *Bologna*, genoot, bij den toenmaals hooggeachtten, Nederlandschen schilder, DIONYSIUS CALVART, die aldaar eene school voor jonge kunstenaars had opgericht, waaruit de grootste meesters van dien tijd zijn voortgekomen. Ondertusfchen hadden de CARACCI's in *Bologna* eene school gevormd, welke met die van CALVART wedijverde, en waartoe RENI, 20 jaar oud zijnde, overging. Hier gaf hij eerlang gelegenheid, om zijn talent en streven naar iets buitengewoons te bewonderen; doch hij verliet ook deze school, na verloop van eenigen tijd, weder; begaf zich, met 2 zijner medescholieren, DOMENICHINO en ALBANI, naar *Rome*, om aldaar met eigene oogen de kunstschatten te bezigtigen; begon nu in de manier van CARAVAGGIO te arbeiden, en behaalde eerlang zoo veel roem, dat de kardinaal BORGNESZE hem, voor de kerk *delle tre Fontane*, een schilderstuk, de *Kruisfiging van den heiligen PETRUS*, en PAUL V het versieren van eene kapel op *Monte Cavallo*, met tooneelen uit het leven van MARIA, opdroeg, welk laatste hij zoo zeer naar het genoegen van den heiligen vader uitvoerde, dat deze hem vervolgens ook de schilderstukken voor eene andere kapel in *St. Maria Maggiore* toevertrouwde, en hij eerlang zulk eene menigte bestellingen ontving, dat hij buiten staat was, om ze alle uit te voeren. Onder de regering van URBANUS VII geraakte hij met diens betaalmeeester, den kardinaal SPINOLA, in onmin; verliet eenslags *Rome*, en keerde naar *Bologna* terug, alwaar hij reeds voor het huis van SAMPIERI zijnen heiligen PETRUS en PAULUS, doch voor de Dominikaner-kerk *den Kindermoord* geschilderd, en juist ten oogmerk bad, om de kapel van dezen heiligen met schilderstukken te versieren, toen hij naar *Rome* werd terug geroepen, met eerbewijzen overladen, en door den paus op het minzaamst ontvangen werd. Nieuwe onaangenaamheden, echter, deden hem andermaal besluiten, om naar *Bologna* weder te keeren, alwaar hij de bovengenoemde kapel voltooide, en schoone beelden voor de kerk *de Medici*, eene *Hemelvaart van MARIA* voor *Napels*, en eene menigte andere stukken zoo voor zijn vaderland als andere landen, doch inzonderheid voor *Rome*, schilderde. Onder dezen verdienen de volgende met onderscheiding genoemd te worden: een *heilige MICHAEL* voor de kapucijnen; *de geschiedenis van den heiligen BENEDICTUS* voor het klooster St. MICHELE te *Vosco*; HELENA en PARIS voor den koning van *Spanje*; *Tooneelen uit het leven van HERKULES*, *de heilige SEBASTIAAN*, een *Ecces homo* en eenige *MAGDALENA's*, die het muzeum te *Parijs* bezit; een CHRIS-

TUS-knaap, op het kruis slapende, eene MAGDALENA, een JOHANNES de Dooper (welk laatste stuk uit zijne eerste manier is), in de keizerlijke gallerij in Weenen voorhanden; eene aanbidding der Herders, eene CHARITAS en MAGDALENA, in de Lichtensteinsche verzameling aanwezig; eene Hemelvaart, een zijner schoonste stukken, in de koninklijke gallerij te Munchen; te vinden; een *Ecce Homo*, een JOHANNIS de Evangelist, de heilige BRUNO en eene *Fortuna*, in Munchen berustende; een *Ecce homo*; CHRISTUS, die aan MARIA verschijnt; eene *Madonna*, van heiligen omgeven; NINUS en SEMIRAMIS; een kleine BACCHUS en eene VENUS, in de gallerij te Dresden voorhanden. — GUIDO RENI had reeds te Rome eene eigene school opgerigt, en dezelfde in Bologna zoover uitgebreid, dat men het getal zijner leerlingen op 200 schat, onder welke bijzonder uitmunten: GUIDO CONSIEGI, SIMONE CANTARINI PESAREZE, FRANCESCO RICHI, ANDREA SIRENI, GIOVANNI SEMENTI en G. BAT. BOLOGNINI. Zijne ongelukkige neiging tot het spel, waaraan hij niet alleen veel tijd, maar ook verbazende geldsommen verspilde, deed hem op het laatst met overhaasting arbeiden, waardoor zijne stukken veel van derzelve waarde verloren; en dikwijls was de nood zoo groot, dat hij, om zich levensonderhoud te verschaffen, heimelijk schilderstukken voor eenen geringen prijs ten verkoop aanbood, waarvoor hij anders aanzienlijke sommen zoude gemaakt hebben. Hij viel door zijn aanhoudend geld gebrek ook dikwijls in de handen van onbarmhartige schuldeischers, die hem ten laatste zoo sterk drongen, dat hij in eene soort van zwaarmoedigheid verviel, welke door eene kwaadaardige koorts gevolgd werd, die in 1642 een einde aan zijn leven maakte. Hij werd te Bologna in de kerk van St. DOMINICO begraven.

REQUIEM. Zoo noemt men in de Roomsche-Katholieke kerk eene plechtige muzikale zielmis, welke voor eenen afgestorvenen gehouden wordt, en met de woorden: *Requiem aeternam dona eis* enz. begint. Een der grootste meesterstukken van deze soort is het *Requiem* van den onsterfelijken MOZART. Ook die van JOMELLI en WINTER zijn beroemd.

RESONANS. Is de voortdoring van eenen klank, welke of door de aanhoudende trillingen der snaren van een speeltuig, of ook wel door de terugkaatling van den toon tegen de wanden van een geluidgevend ligchaam, waartegen de toon stuit, wordt te weeg gebragt. De *Resonans-bodem* aan snaarspeeltuigen, zoo als klavier, viool, guitar enz. is hierom van veel belang en invloed op den klank derzelve. Men maakt die gewoonlijk van dennenhout, hetgeen volkomen droog en glad zijn moet, want de geringste scheur of beschadiging van denzelfden verandert of bederft den toon van het speeltuig. Men heeft voor ettelijke jaren in Engeland de proef genomen, om de Resonans-bodems aan *Forte-piano's* enz., in plaats van hout, (hetgeen dikwijls moeilijk van de vereischte deugdelijkheid te krijgen is, en door de noodige dunheid ligtelijk beschadigd wordt) van
zwaar

zwaar perkament te vervaardigen; doch men heeft daardoor de verlangde uitwerking niet te weeg gebracht, en is het, zoo veel ons bekend is, bij de genomene proef gebleven.

RESPONS GELDEN. Onder dien naam zijn de bijdragen bekend van de onderscheidene tongen, of maten, waarin de *Maltheser-orde* verdeeld was, en welke de priors derzelve jaarlijks, van de inkomsten hunner gezamenlijke kommanderijen en balijen, aan den grootmeester te *Maltha* moesten ter hand stellen. Ook geeft men den naam van *Responsgelden* aan schattingen, die ten teeken van onderwerping aan eenen oppergebieder moeten betaald worden.

RESPIJT-DAGEN. (Zie: DISCRETIE-DAGEN.)

RETORT is een vat, waarvan zich de scheikundigen ter overhaling bedienen. Het heeft eene buik- kogel-vormige gedaante; is van glas, metaal, klei-aarde enz. nadat zulks vereischt wordt, vervaardigd, en verlengd zich van boven in eenen hals, die zich gewoonlijk onder eenen hoek van 60 gr. kromt.

REUK. (DE) Zoo noemen wij dat zintuig, waardoor wij de fijne uitvloeifels der lichamen (dampen) gewaar worden. De teedere huid, welke het binnenste van den neus bekleedt, en waarin zich de reukzenuw, die uit de hersens komt, verspreidt, is het eigenlijk werktuig dezes zintuigs. De uitvloeifels, of riekende deelen der lichamen, stroomen te gelijk met de lucht, die door den neus wordt opgetrokken, derwaarts, en raken in het binnenste der neus de zenuwen, die wederom de ontvangene indrukken tot de hersens voortplanten, waar zij in de ziel de gewaarwordingen veroorzaken. Het woord *Reuk* beteekent, echter, ook iedere riekbare fijne uitvloeifels der lichamen zelve, welke ongelooftelijk fijn zijn. Wanneer men, b. v. waarvan de dagelijksche ondervinding de mogelijkheid leert, eene kamer van 18 voet lengte, van eene gelijke breedte, en 10 voet hoogte, en dus van 3,240 kubik voet, dat is van 466,360 kubiklijnen, met de uitvloeifels van ééne zoodanige lijn van Lavendel-olie vervult (*parfumeert*), en men daarbij aanneemt, dat in de ruimte van ééne kubiklijn slechts 4 riekende deeltjes zweven, dan zoude ééne zoodanige lijn van olie in 1,866,240 riekende deeltjes verdeeld worden. Wanneer men een stuk amber van 100 grein, op eene weegschaal, die door het kleinste gedeelte van een grein merkelyk bewogen wordt, in eene kamer vrij laat liggen, dan zal dezelve, niettegenstaande de gestadige toestrooming van de versche buitenlucht, met de riekbare uitvloeifels vervuld worden; en evenwel bemerkt men, na verloop van 5 dagen, nog niet het minste verlies aan den amber, waaruit men de fijnheid harer uitvloeifels kan opmaken.

REUVENS (JAN EVERARD) werd in Slagim. 1763 te *Haarlem*, uit ouders van den middelmatigen burgerstand, geboren. Omtrent 7 jaar oud zijnde, verloor hij zijnen vader. Zijne moeder, eene goede, verstandige en huisfelijke vrouw, had noch kennis van zaken, noch middelen genoeg, om hem eene behoorlijke opvoeding te geven,

en

en tot eenen geleerden te doen vormen. In zijne vroege jeugd leerde hij naauwelijks iets meer dan lezen, schrijven, en de gronden van den godsdienst, en het ontbrak hem niet alleen aan onderwijs in vreemde talen, wetenschappen en kunsten, maar zelfs aan het onderrigt in het rekenen, de aardrijkskunde en geschiedenis. In zijn 11de jaar kwam hij op de Latijnsche school in zijne geboortestad, en werd reeds in 1778, met allen lof, tot de akademie bevorderd. Nog te jong geoordeeld wordende, om de Hooge school te betreden, werkte hij een jaar lang op het kantoor van een' kundigen Notaris te *Haarlem*, en verrok niet voor het najaar van 1779 naar *Leijden*. Daar het hem aan eene behoorlijke leiding ontbrak in het uitkiezen der noodige kollegien, om zijne letteroefeningen regelmatig aan te vangen en voort te zetten, zoo betrad men met hem eenen verkeerden weg, door hem, zonder de vereischte voorbereiding, terstond aan de regtsgeleerde lesfen te doen beginnen. De vriendschap en goede raad van den Hoogleeraar VOORDA bragten hem op het regte spoor, en nu begon hij de lesfen van RUHNKENIUS over SÜETONIUS, van VALKENAAR over het Grieksch, van D. VAN DE WIJNPERSSE over de redeneerkunde, en van ALLEMAND over de Natuurkundige wetenschappen te hooren. De oefening van het Grieksch echter moest hij laten varen; gevoelende, dat hij daarin op de Latijnsche school niet genoeg onderleid was; doch het Latijn bleef hij in zijnen verderen leeftijd, voor eigen genoegen en uitspanning, door het lezen van de beste geschiedschrijvers en dichters, beoefenen. In een vijfjarig verblijf te *Leijden* hoorde hij bijna alle de lesfen van den Hoogleeraar VOORDA, op wiens wijzen raad hij ook nog, in het laatste jaar zijner letteroefeningen, onder de leiding van VAN DER KEESSEL, zich in de *Pandecten* en het *Jus Criminale* met de meeste vrucht oefende; zoo als ook deze zijn onderwijzer altijd met veel lof sprak over de onvergelykelijke kunde van dezen zijnen leerling, van wien hij steeds veel werk bleef maaken, en op wiens verhandeling, *de Cautione Muciana*, welke hij geschreven en den 6den van Slagtm. 1784 openlijk verdedigd had, hij zich menigmaal in zijne lesfen be-riep. In zijn laatste akademie-jaar het gemis der Fransche taal gevoelende, waren 600 lesfen het geheele onderwijs, hetwelk hij er in genoot; doch bragt hij het, zoo als in al wat hij was, door eigen vlijt en kracht van geest, daarin zoo ver, dat hij in later tijd voor een der bekwaamste stellers van stukken in die taal gehouden werd.

Omtrent het einde van 1784 begaf zich onze REUVENS naar 's *Hage*, om als pleitbezorger zijne verkregene regtsgeleerde kundigheden uit te oefenen, en genoot hier de vriendschap en leiding van den beroemden advokaat GALLEE, welke hem in dit vak grootendeels vormde, en zijne krachten deed ontwikkelen. Hij maakte weldra opgang, inzonderheid, omdat hij geene andere, dan eene kiefche en uitgezochte praktijk begeerde. Had hij eene voorspraak van kwade zaken willen worden, en de rust van een goet geweten voor geld

willen opofferen, dan had hij zich toen reeds een aanzienlijk inkomen kunnen verschaffen; doch hij verkoos liever den roem van een braaf en eerlijk man, ofschoon hij daarbij naauwelijks op een middelmatig bestaan konde rekenen. Bij gelegenheid van zekere onlusten in 1787, die met schending van eigendommen en personen gepaard gingen, bekleedde hij eene regterlijke commissie, waarin hij met bedaarde omzigtigheid en eene billijke onpartijdigheid werkzaam was; doch bij de verandering van zaken, in dat zelfde jaar, oordeelde hij het veiligst te zijn, om voor eenen korten tijd uit *Holland* naar *Brussel* te vertrekken, om eenige gevreesde onaangenaamheden van het onbefuisde gemeen te ontwijken. Hij keerde echter in Zomer des volgenden jaars van daar naar 's *Hage* terug, om zijne bezigheden als advokaat met lust te hervatten, en ten nutte van velen gelukkig voort te zetten. Meer dan 10 jaar in dit werk volhard hebbende, werd hij, uit hoofde zijner uitstekende bekwaamheid en beproefde eerlijkheid, tot de gewigtigste posten geroepen, in welker waarneming zijn roem telkens vermeerderde. In 1795 werd hij in de schepensbank van 's *Hage* geplaatst, vervolgens tot lid van het hof van *Holland* en *Zeeland*, en kort daarna, met 4 andere heeren, tot de commissie benoemd, ter afdoening van de voor den Hoogen raad nog hangende zaken, in welk moeilijk werk hij 2 jaar doorbragt. In 1796 benoemde hem de Nationale vergadering in de commissie tot het vervaardigen der Criminele wetboeken; doch, voor zoo ver men zich kan herinneren, zijn de leden, om welke reden dan ook, nooit bij elkander gekomen; waarop hem in Grasm. 1798 de minder aangename commissie werd opgedragen, om een regterlijk onderzoek te doen over de zaak van 2 Representanten. Men vergaderde te *Utrecht*; maar door verandering in 's lands openbare omstandigheden ging deze commissie, na verloop van 2 maanden, uit een. Nog in hetzelfde jaar werd hij door het Vertegenwoordigend en Uitvoerend bewind in eene commissie van 12 personen geplaatst, om, volgens de wetboeken, de nieuwe regterlijke magt in werking te brengen; doch reeds in het volgende jaar, door zijne aanstelling tot agent van justitie, aan dezelve onttrokken, welken post hij tot in 1801 waarnam, wanneer een andere regeringsvorm dien deed vervallen. Het in dat jaar ingefelde Staatsbewind droeg hem, in vergelding van vroegere werkzaamheden, wederom den toenmaals hoogsten post in het regterlijk vak op, dien van voorzitter van het Nationale, naderhand Koninklijke Hooge gerechtshof, hetgeen in Lentem. 1802 bevestigd werd.

REUVENS bleef president van dit hof, en volhardde dus in zijnen tot hiertoe altijd regterlijken levensloop, tot dat *Holland* in een koninkrijk herfschapen werd, wanneer koning *LODEWIJK* hem in Hooim. 1806 tot buitengewoon staatsraad benoemde, welken post hij gedrongen werd, te aanvaarden. Hij werd vervolgens, bij de oprigting van de ridder-orde der unie, als hoogste ambtenaar in het regterlijk vak,

met

met anderen mede tot ridder benoemd, en bevond zich, toen in Sprykkelm. 1807 eenige buitengewone leden van den staatsraad dien, als of zij in gewonen dienst waren, moesten bijwonen, onder dezelve. Het gevolg dezer bijeenkomst was, dat de koning in Slagtm. daaraanvolgende, 3 commissien benoemde ter herziening van de voorheen gemaakte ontwerpen van wetten, REUVENS werd tot voorzitter van de commissie tot het Criminele wetboek verkozen, en, na dat de 3 commissien ieder derzelve taak volbragt hadden, werden de voorzitters, aan welker hoofd hij bleef, op nieuw gemagtigd, om het werk dier commissien te herzien, en met elkander in overeenstemming te brengen. Na den afloop hiervan, en na de goedkeuring en vaststelling van het Criminele wetboek, voornamelijk door hem zamengefeld, werd hij, ten blijke van 's konings tevredenheid, tot commandeur der ridder-orde verheven, bij welke gelegenheid zijn ambtgenoot in den staatsraad, de uitmuntende HINLOPEN, hem met een hartelijk Latijnsch vers vereerde. Zijne nieuwe betrekking van voorzitter der eerste afdeeling van den staatsraad, waartoe hij inmiddels in Hooim. 1808 benoemd was, gepaard met het toenmalig verleggen van 's konings vast verblijf naar *Amsterdam*, noodzaakte hem, om ook in het najaar zijne woonplaats naar die stad over te brengen; doch in het volgende jaar maakte hem de koning vice-president van den Staatsraad, welke benoeming echter van geen gevolg was, tot dat de koning des niet te min hem de portefeuille van den minister, vice-president van het genoemde staatsligchaam, in Lentem. 1810, bij voorraad opdroeg, en hem in de daaraanvolgende maand in dien post bevestigde, welken hij bekleedde, tot dat *Holland* met *Frankrijk* vereenigd werd, wanneer de geheele Staatsraad, in Hooim., werd opgeheven en ontbonden.

Zoolang koning LODEWIJK regeerde, maakte hij veel werks van REUVENS regterlijke kunde en eerlijkheid, waarvan zijne verkiezing tot lid van den raad over alle verschilpunten van 's konings huis, (*Conseil du Contentieux*); de bewaring van de sleutels der acte van een aanstaand mogelijk regentschap in 1807, hetwelk geen voortgang gehad heeft, en eene voortgelyke commissie bij 's konings afstand van de regering dezer landen, ten onwraakbaren bewijze verstreken. De heer REUVENS meende zich echter aan de laatstgenoemde te moeten onttrekken, wilde hij niet in staatkundige onaangenaamheden, waarvan de gevolgen niet te berekenen waren, gewikkeld worden. Na de vereeniging van ons vaderland met het Fransche rijk, verkoos hij stil te *Leijden* te gaan wonen; doch kort daarna werd hem het ambt van president in het nieuw opgerigte keizerlijk gerechtshof in 's *Hage* opgedragen, hetwelk hij van Lentem. 1811 tot het volgende najaar met roem bekleedde, toen hij, tot lid van het hof van Casatie benoemd zijnde, zich met er woon naar *Parijs* begaf. In eene vergadering van dat hof, op 21 van Oogstm. gehouden, sprak de prokneur generaal met korte woorden tot lof van het nieuwe lid,

en erkende de ware geleerdheid en diepe kundigheden, zoo uitnemend doorblinkende in de regtsgeleerden in ons vaderland, waarin een groot getal van zoodanige mannen van den eersten rang te vinden was, waarop de eerste voorzitter eene meer uitvoerige aanspraak aan de leden van het hof deed, waarin hij onzen REUVENS als een der kundigste en verlichtste regtsgeleerden van *Holland* roemde, die in de waarneming van aanzienlijke en verhevene posten aldaar eenen welverdienden lof verworven had. (*) De ondervinding bevestigde de hooge gedachten, welke men omtrent hem had opgevat, en REUVENS bleef zijn ambt in het hof bekleeden, tot dat de gelukkige omwenteling in *Holland* hem deed besluiten, om hetzelfde neder te leggen.

Bij zijne terugkomst in het herboren vaderland, in 1814, werd hij op de vereeerendste wijze, door zijne Majesteit, toen nog souverein vorst van *Nederland*, tot president eener afdeeling in het hof, hetgeen thans den naam van Hooge-geregtshof hernomen had, en vervolgens tot lid der reeds benoemde commissie tot de wetboeken aangefeld; en hoeveel hij alleen tot dit werk bijgedragen hebbe. weten en erkennen allen, die met hem in dezen ijverig gearbeid hebben. Het ontwerp der wetboeken voor de Noordelijke provincien ingeleverd, en inmiddels de Zuidelijke met dezelve vereenigd zijnde, werd REUVENS met den voorzitter der commissie, den staatsraad en Hoogleraar KEMPER, in Bloeim. 1816, door den koning der *Nederlanden* naar *Brusfel* gezonden, om de ontwerpen der wetboeken, gezamenlijk met eene commissie uit de Zuidelijke provincien, te onderzoeken, en den weg te banen ter bepaling van dezelfde wetten voor het geheele koninkrijk; doch, terwijl men nog aan dit werk bezig was, maakte een ongelukkig toeval, waarvan de bijzonderheden niet genoeg bekend zijn, in Hooim. deszelfden jaars, een onverwacht einde aan 's mans arbeidzaam en nuttig leven. Groot was het verlies, hetgeen de geleerde wereld, en inzonderheid de regtskunde, door zijnen dood leden. Zoolang als hij als pleitbezorger aan anderen ten dienste stond, roemde elk zijne slijpe eerlijkheid, onkreukbare regtvaardigheid en standvastige trouw, welke deugden niet minder in het bekleeden der hem toevertrouwde posten doorstraalden.

REUZEN BEDDEN. Zoo noemt men onder de grafheuvels de zoodanige, die zich hier en daar in *Duitschland*, doch inzonderheid aan de kusten van de *Oostzee* en op het eiland *Rugen* bevinden. Zij zijn gemeenlijk met rofsen en stukken van steen omgeven, en dikwijls vindt men binnen in dezelve aarden vaten met metalen banden, ringen, steenen, offermesfen, oorlogsbijlen enz. In de *Reuzenbedden*, juist *Hunnenbedden* genoemd, aan de *Pommerfche* kusten op het eiland *Rugen*, zijn de offermesfen en oorlogsbijlen, die men

(*) *Extrait des Registres de la Cour de Cassation*, te vinden in het *Proces verbal de l'audience de la cour de Cassation, sections reunies, pour l'installation de Mr. REUVENS.*

men in de meesten dezer oude grafheuvels vindt, ongemeen net en fraai van vuursteen gewerkt; doch niet altijd vindt men van de opgenoemde voorwerpen in dezelve: dikwijls zijn zij geheel ledig, en, voor zoo ver bekend is, heeft men er nooit ijzeren wapentuig in gevonden, hetgeen een bewijs voor de hooge oudheid dezer grafheuvels oplevert.

REUZENGERBERGTE. Een bekend, en door reizigers dikwijls bezocht gebergte in *Duitschland*, in hoogte den *Harz*, het *Ertzgebergte*, den *Fichtelberg*, het *Thuringer-* en *Bohemer-woud* overtreffende; doch hetgeen niet, zoo als de *Alpen*, in het Zuidelijkste gedeelte van *Duitschland*, de sneeuw-linie bereikt. Het eigenlijke Reuzen-gebergte ligt voornamelijk in het *Reichenbachs* regeringsdistrikt, en strekt zich aan de Oostzijde van *Boheme* en de Westzijde van *Silezië*, van de badplaats *Flinsberg* tot aan de stad *Schmiedenberg* uit, waar het, tusfchen laatstgemelde en de Boheemfche stad *Hohenelbe*, zijne grootfte hoogte bereikt. Hier vertoont zich namelijk de *Seiftenberg*, en, als deszelfs hoogfte toppunt, de *Schneekopf*, welke zich 4,950 voet boven de oppervlakte der zee verheft. Behalve deze hoogfte bergtoppen heeft het Reuzengebergte nog tusfchen de 20 en 30 andere bergen, welke 4,000 tot 4,500 voet hoog zijn; doch over het algemeen ligt het hoogfte gedeelte van dezen bergketen aan de Silefifche zijde, waar hij fleil oploopt. Het ligchaam van het Reuzengebergte beftaat uit graniet, welke in de lage streken overal met meerdere of mindere vruchtbare aarde bedekt is, die echter hooger minder wordt, en ten laatste in turfmoer overgaat.

REVAL. (J. V.) Een Hongaarsch dichter, in het begin der 18de eeuw geboren, die met een goed gevolg de fraaije letteren beoefende; zich naderhand door zijne dichterlijke en andere geachte letterkundige werken onderscheidde, en den post van Hoogleeraar in de Hongaarsche taal- en letterkunde, tot algemeen genoeg, bekleedde. Hij fchreef een werk in het Latijn, behelzende eene verzameling van de oudheden der Hongaarsche letterkunde, waarvan het eerste deel verfcheen, toen hij den 1ften van Grasm. 1807 te *Pesth* overleed. Men vindt in hetzelfde twee lijkreden in den ouden tongval, en opgehelderd door zeer geleerde aanmerkingen; zijnde dit het oudfte gedenkschrift der Hongaarsche taal.

REVAL. Eene Rusfifche, fterk bevestigde zeeftad aan de Finlandsche golf, met eene uitmuntende haven. Zij is de hoofdstad van het gouvernement *Esthland*; heeft twee uitgebreide voorfteden; bevat 1700 huizen, waarvan meer dan de helft in de voorfteden gelegen zijn, en telt 13,000 inwoners, welke eenigen zeehandel drijven. Zij heeft 7 Lutherfche, 6 Rusfifche en ééne Katholijke kerk, eene beroemde ridderakademie, waarbij Hoogleeraren zijn aangefield, eene beurs, eenen fchouwburg, en een land en zeehospitaal; voorts eene fpiegel-, leder- en kousen-fabriek, eene gefchut- en klokgieterij, en eene koperflagerij. In de nabijheid der ftad liggen fraaije land-

huizen met tuinen, en de haven bevat gewoonlijk eene afdeling van de Russische oorlogsvloot. Jaarlijks loopen omtrent 100 schepen binnen dezelve; doch bedraagt de uitvoer slechts 500,000 roebels.

REVERBERE. Een gepolijste holle spiegel, dien men gebruikt, om de daarin vallende lichtstralen sterker te doen terug kaatsen. Zoodanige holle spiegels heeft men in de lantarens, die tegenwoordig in vele groote steden tot verlichting der straten gebruikt, en hierom *Reverbeer-Lantarens* genoemd worden. — De scheikundigen bedienen, zich tot het verkalken in het vuur, van eenen *Reverbeer-oven*, welke zoodanig is ingerigt, dat de hitte van het vuur niet alleen versterkt uit denzelfden stroomt, maar ook het ligchaam, dat verkalkt moet worden, van alle kanten omgeeft.

RHABARBER. (*Rheum, Rhabarbarum*) Deze, in de geneeskunde, zoo heilzame wortel, was bij de *Arabieren* reeds in groot aanzien, en werd voor ruim 200 jaar in *Europa* bekend. De plant groeit, oorspronkelijk, in *Azië*, en wel in *China*, *Thibet* en *Bucharïë*; bereikt eene hoogte van 5 tot 6 voet, en heeft groote uitgetande bladen.

Goede Rhabarber moet uitwendig eene bruine, sakraan-geele kleur bezitten; doorgebroken zijnde rozenkleurig zijn, met donker roode aderen, veel overeenkomende met het inwendige van den nootmuskaat; zij moet tamelijk zwaar en niet wormstekig zijn. Deze beste soort wordt ons uit *Rusland* aangevoerd, onder den naam van Russische of Moskovische Rhabarber, alwaar daaromtrent eene zeer goede verordening bestaat, volgens welke de Rhabarber, die door de Bucharïsche kooplieden aangebragt wordt, eerst te *Kiachta*, door eenen, daartoe benoemden keizerlijken apotheker, onderzocht wordt, die de slechte stukken doet wegwerpen, en de beste van alle aanhangende onzuiverheden reinigt. Van *Kiachta* wordt dezeive naar *Moskou*, en van daar naar *Petersburg* gebragt; nogmaals onderzocht, en eindelijk in kisten gepakt, die behoorlijk bepekt zijn.

PALLAS zag in *Siberië* drooge stukken Rhabarber, die eene melkwitte kleur en eenen zoetachtigen smaak hadden, en dezelfde kracht als de gewone beste Rhabarber bezaten. Deze wordt, wegens hare goede eigenschappen, voor het hof van *Petersburg* verzameld. **TROMMSDORF** zag in het jaar 1811, in de reis-apotheek van keizer **ALEXANDER**, eene dergelijke soort: minder goed is die Rhabarber, die uit *China* wordt aangebragt, en hoezeer met de vorige een en hetzelfde vaderland hebbende, door de lange zeereis aan veel bederf is onderworpen.

Sedert vele jaren heeft men in onderscheidene landen van *Europa*, namelijk in *Duitschland*, *Engeland*, *Schotland*, *Frankrijk*, *Portugal*, *Zweden* enz. de Rhabarber met goed gevolg aangekweekt. Deze Europische Rhabarber verschilt in uitwendige eigenschappen veel van de Oost-Indische, hoe zeer, volgens proefnemingen van vele geneesheeren, eene grootere gift van de eerste, dezelfde uitwerking

zoude hebben, als eene gewone dosis van de laatste. De Rhabarber, reeds door vele scheikundigen ten opzichte harer zamenstellende deelen onderzocht, is laatstelijk door eenen RUDOLFI ontleed, bij welke ontleding hij een plantenloogzout (*alcaloïde*) vondt, hetwelk de ontlasting bevorderende eigenschap van de Rhabarber in hooge mate bezat, waarom hij hetzelfde dan ook met den naam van *Rhabarbarine* bestempelde. De bereiding van dit plantenloogzout is daarna door eenen Italiaanschen scheikundigen meer gemakkelijk gemaakt.

Behalve tot geneeskundig gebruik, kan de Rhabarber ook tot een verwmiddel aangewend worden.

RHADAMANTUS. Een broeder van MINOS, beroemd koning van *Creta*. Hij leefde omtrent de 15de eeuw voor onze tijdrekening, en was wegens zijne wijsheid en liefde voor regtvaardigheid algemeen bekend en geacht. Volgens sommigen zoude hij op het eiland *Creta* aan de regering zijns broeders deel genomen; doch volgens anderen op eenige eilanden in de *Atlantische zee* een eigen rijk gehad hebben. De fabelleer der *Grieken*, welke hem als den zoon van JUPITER en *Europa* voorstelt, verhaalt, dat hij met MINOS en AEACUS tot regter over de benedenwereld, of het schimmenrijk, gesteld was.

RHAMNUS. Eene stad in het eigenlijke *Griekenland*, over welker ligging PAUSANIAS en PROLOMEUS verschillen. Zij had eenen beroemden tempel van NEMESIS, *de wreekster van het kwaad*, die van hier ook *Rhamnusia Virgo*, RHAMNUSIS genoemd werd.

RHAPSODEN. Dit was de naam van hen, die stukken van HOMERUS en andere dichters bij plechtige gelegenheden, voor het vergaderde volk zongen of opsneden.

RHATIE. Twee landen, *Rhatië* en *Vindelicië*, voerden bij de *Atheners* dien naam. Beide werden in later tijd van een gescheiden, en het eerste en tweede *Rhatië* genoemd. Het eerste of eigenlijk *Rhatië* (*Rhaetia propria*) strekte zich van den *Rijn* tot aan de *Noordische Alpen*, en van *Italië* tot aan de grenzen van *Vindelicië* uit, en lag Zuidwaarts. Het bevatte de rivieren den *Rijn* (*Rhenus*), de *Inn* (*Alnus*), de *Etsch* (*Athesis*) en verscheidene kleinere rivieren, en besloot dus het tegenwoordig *Vooralberg* en *Tirol*, met een gedeelte van *Graauwbunderland*, in zich. In vroeger tijd woonden hier de *Etruskers*, die, onder hunnen aanvoerder RHAETUS, deze bergachtige oorden bezetteden; doch later, door de aangroeiende magt der *Galliërs* verdreven, naar *Italië* trokken, en daar, voor de eerste beschaving van dat land, eene zeer gewigtige rol speelden; om welke reden JUSTINUS, PLINIUS en STEPHANUS, de Byzantijner, de *Rhatiers* een *Etruskisch* volk noemen. De *Rhatiers* verbonden zich dikwijls met hunne Gallische vrienden, en verwoestten het Romeinsche gebied, zoodat AUGUSTUS zijnen schoonzoon DRUSUS met een leger tegen hen afzond. Deze sloeg hen 16 jaar voor onze tijdre-

kening, omstrecks *Trente* op de vlugt; doch daar deze overwinning niet veel te beduiden had, zoo ondernam DRUSUS, met zijnen broeder TIBERIUS, eenen tweeden veldtogt, waarin de laatste de *Vindeliciërs* van de *Bodensee* aanviel, terwijl de eerste te land tegen de *Rhatiers* rukte. Deze onderneming viel ten voordeele der *Romeinen* uit, en beide landen werden Romeinsche provincien, welke echter, na de heerschappij der *Romeinen*, door *Allemannen* en *Sueven* bezet werden.

RHEA. Eene bekende godin der oudheid, de gemalin van SATURNUS, en de moeder van JUPITER, NEPTUNUS, PLUTO, JUNO, CERES enz., weshalve zij ook altijd de moeder der goden genoemd wordt. Merkwaardig is de wijze, waarop zij, volgens de fabel, SATURNUS misteilde, toen deze zijne kinderen, uit hoofde eener voorspelling, dat een hunner hem van den troon zou stooten, onmiddellijk na hunne geboorte wilde verflinden: zij reikte hem, namelijk, in plaats van de kinderen, die zij heimelijk had verwijderd, steenen toe, die zij in doeken gewonden had, en bevrijdde daardoor 3 zonen en 3 dochters voor de vervolgingen des vaders. RHEA, die dikwijls met CYBELE verwisfeld wordt, beeldt men gewoonlijk af met eene muurkroon, en zittende op eenen wagen, die met 2 leeuwten bespannen is.

RHEA SYLVIA leefde omtrent 800 jaar voor onze tijdrekening, en was de dochter van NUMITOR, koning van *Albanë*. Zij was eene Vestaafche priesteres; doch verwekte, volgens de fabel, bij MARS, de tweeling broeders ROMULUS en REMUS, die naderhand de stichters van het wereld dwingend *Rome* geworden zijn.

RHECUS. In de fabelleer een reus, die door BACCHUS gedood werd. Dit is ook de naam van een' *Centaurus*, die bij het huwelijk van PERITHOOS met de *Lagithen* streed. Men noemt hem ook *Rhetus*.

RHEIMS. Eene fraaije stad in *Frankrijk*, in het departement de *Marne*, hoofdplaats van een arrondissement en zetel van eenen bisschop. Zij ligt in eene vlakte, aan de *Vosle*, en bevat ruim 30,000 inwoners. Men vindt er eene oude Gothische domkerk, waarin voorheen de koningen van *Frankrijk* gekroond werden; schoone wandelingen; eenige Romeinsche oudheden, waaronder eenen triumpfboog; een raadhuis met eenen zeer fraaijen gevel; eene akademie van wetenschappen; een koninklijk collegie; zijde-, wol-, kazimier-, leder-, hoeden- en andere fabrieken, met welke, zoo als ook met de wijnen, de ingezetenen eenen aanmerkelijken handel drijven. Ook is de peperkoek van *Rheims* zeer beroemd, en de aldaar in den omtrek groeiende *Champagne* wijn de beste.

RHENEN. Een klein, onaanzienlijk, zeer vervallen stadje in de Nederlandsche provincie *Utrecht*, aan den voet van den *Heimenberg*, en de *Greb*, met 1600, volgens den staats-almanak 2,177 inwoners, die voornamelijk van den handel met boekweit en de tabaksteelt be-

staan,

staan. Op den top des genoemden bergs vindt men eenen platen steen, de *konings-tafel* genoemd, naar den paltzgraaf FREDERIK, verkozen koning van *Boheme*, en neef van prins MAURITS, die, nadat hij in 1620 door keizer FERDINAND II uit zijne landen verdreven was, alhier een prachtig huis, het *Koningshuis*, liet bouwen, waar hij zich, verrukt door de schoone ligging, steeds ophield; doch hetgeen in 1812, uit hoofde van bouwvalligheid, gesloopt is. Indeedaad, de uitzigten van dezen berg over de *Betuwe*, de *Kleeffche landen*, de *Meijerij* en onderscheidene rivieren van *Gelderland*, zijn aller bekoorlijkst, waarom ook de *Greb* des zomers veel bezocht wordt. Behalve het stadhuis, in 1732 in den hedendaagschen smaak met een koepeltorentje gebouwd, en de groote kerk met eenen bij uitstek fraaijen toren, bevat *Rhenen* weinige aanzienlijke gebouwen. De geneesheer en schrijver GERARD LIJSTER werd er geboren.

RHESUS, koning van *Thracië* ten tijde van den Trojaanschen oorlog, die PRIAMUS met hulptroepen ondersteunde, en met zich voerde witte paarden, van welke het orakel voorspeld had, dat *Troje* niet kon ingenomen worden, ten zij men deze paarden bemagtigde, alvorens zij Trojaansch voedsel en water uit de rivier *Xanthus* geproofd hadden. DIOMEDES en ULYSSES waagden het, zich 's nachts nadat RHESUS met zijne troepen aangekomen was, in stilte naar 's konings legerplaats te begeven, waar zij gelukkig genoeg waren, om den koning in den slaap te overvallen, hem en zijnen hofstoet te dooden, en de paarden met zich naar het Grieksche leger te voeren.

RIETORICA. (Zie: REDEKUNST.)

RIETRA. Dus noemde men, bij uitstekendheid, de wetten van LYCURGUS, en vervolgens alle Spartaansche wetten. — Men zie: PLUTARCHUS in het leven van AGIS.

RHIGAS, de voornaamste oorzaak van den eersten opstand in *Criekenland*, die de omwenteling en den oorlog voor de onafhankelijkheid van hetzelfde moest voorbereiden, zag omstreeks 1753 te *Velestini*, eene kleine stad in *Thesalië*, het eerste daglicht. Hij onderscheidde zich reeds vroeg zoo wel door eene ongewone vlugheid van geest, als door zijne uitstekende vlijt en naarstigheid, en maakte uitmuntende vorderingen op de beste scholen van zijn vaderland; doch geene middelen genoeg bezittende, om vrij en eervol de moeilijke loopbaan der letteren op te streven, legde hij zich op den handel toe, om daardoor een onafhankelijk bestaan te verwerven, en begaf zich, nog jong zijnde, naar *Bucharest*, alwaar hij tot de Fransche omwenteling, in 1789 en 1795, vertoefde, en zijnen tijd tusschen den handel en zijne geliefkoosde studien verdeelde. In deze stad, toen nog rijk in mannen van verdiensten uit verschillende volken, en voorzien van eene uitgelezene boekerij over onderscheidene deelen der letterkunde en wetenschappen, was het, dat RHIGAS de uitgebreidste kennis opdeed. De oude letterkunde van *Criekenland* ontvlamde zijne verbeelding; de Latijnsche, Fransche,

fche, Italiaanfche en Duitfche talen waren hem eigen; hij voerde de pen zoo wel in het Griekfch als in het Fransch, en was tevens dichter en toonkunfenaar. Zijne meest geliefde bezigheid was de aardrijkskunde, met andere wetenfchappen vergeleken, bij welk alles een levendig gevoel kwam voor zijn fchoon en ongelukkig vaderland, welks fchandelijke flavernij hij niet konde verduren, en tot welks bevrijding hij alle mogelijke middelen infpande; en dit bragt hem op het ontzettend denkbeeld, in dien tijd, om heimelijk een groot genootfchap op te rigten, met geen ander oogmerk, dan om geheel *Griekenland* tegen de *Porte* in opftand te brengen, en alzoo zijne medeburgers van het hatelijk juk der barbaren te ontheffen. Vol ijver, en tevens eene groote mate van wel-fprekendheid bezittende, en reeds deelende in de achting van de aanzienlijkften des volks, werd dit genootfchap niet alleen gevestigd, maar traden vele bifchoppen, archonten, vermogende kooplieden, in één woord de bloem der Griekfche natie, verfcheidene vreemdelingen van aanzien, en zelfs *Turken*, tot hetzelfde toe. Onder de laatften bevond zich, onder anderen PASWAN OGLU, die langen tijd de magt der *Porte* weerftand bood.

Nadat RHIGAS het voornoemde genootfchap had opgerigt, koos hij *Weenen* tot zijn verblijf, alwaar zich een groot aantal Griekfche kooplieden, en eenige uitftekende geleerden dier natie bevonden, en hij met de voornaamfte leden zijner partij, in *Griekenland* en *Europa*, briefwifeling hield. Intufchen beoefende hij, met een gelukkig gevolg, de letteren; gaf een dagblad uit, ter onderrigting zijner medeburgers, vertaalde de *Reizen van den jongen ANACHARSIS*, waarvan ook eenige deelen zijn in het licht gekomen; fchreef eene verhandeling over de krijgskunst, en eene andere over de beginfelen der natuurkunde voor het algemeen; leverde eene overzetting in het hedendaagsch Griekfch van het Fransche werk: *Ecole des Amants délicats*, waarin hij volmaakt den ftijl der Archonten volgde, en gaf tevens eene goede vertaling van de *Herderin der Alpen*, door MARMONTEL, in het licht. Niets echter bezorgde hem in *Griekenland* meerder achting, dan zijne vaderlandfche liederen, in den volksftijl gefchreven, die dienen moesten, om de verbeelding der Griekfche jeugd te doen ontvlammen; haar met de brandendfte liefde voor het vaderland te bezielen, en den fterkften haat tegen de dwingelandij der Muzelmannen in te boezemen. Zijne navolging van den Marfeillaanfchen marsch (*Allons, enfans de la patrie!*), die nog onder de helden van *Griekenland* gezongen wordt, wanneer zij in onze dagen tegen hunne onderdrukkers ten ftrijde gaan, en zijn fchoon, in het Griekfch gefteeld berglied (*Helden, tot hoe lang zullen wij op de bergen leven*), hebben onder alle de vruchten van zijn dichtertlijk genie, het meest de bedoelde werking op den geest eener jeugd, uit haren aard vurig en ondernemend, te weeg gebragt. RHIGAS heeft ook eene groote kaart, van 12 vel, van geheel *Griekenland*

land vervaardigd, waardoor hij zijnen roem in de geleerde wereld van *Europa* voor altijd gevestigd heeft. Op dezelve vindt men niet alleen, zoo wel door de oude als nieuwe namen, alle plaatfen aangeteekend, die in de jaarboeken van *Griekenland* beroemd zijn; maar tevens, onder andere fchoonheden, een groot aantal van oude gedenkpenningen.

Deze buitengewone, en steeds onvermoeide man, die alleen de Griekfche omwenteling, door de kracht van zijn vernuft, had weten voor te bereiden, of liever daarvan de voornaamfte bewerker was, kwam op eene noodlottige wijze aan zijn einde. Een valfche broeder, een affchuwelijk mensch, die alleen zijn eigen fortuin beoogde, al ware het ook ten koste zijner eer, werd zijn verrader bij het Oostrijksch gouvernement, waarop RHIGAS, met 8 zijner vrienden, op last des keizers, werd gevat, en allen, behalve 3, die in *Oostenrijk* genaturalifeerd waren, aan de *Porte* werden uitgeleverd. De verzoeken van RHIGAS en zijne ongelukkige lotgenooten, om niet aan de wreede agenten van het hof van *Konftantinopel* te worden overgeleverd, maar in den fchoot hunner huisgezinnen te mogen fterven, waren vruchteloos: zij werden vervoerd; doch door hunne geleiders, uit vrees, dat PASWAN OĞLOU hun deze achtlingwaardige flagtoffers mogt ontnemen, in den *Donau* geworpen, waarmede zij dus van de verschrikkelijkfte pijnigingen bevrijd werden, die hun te wachten ftonden. Dit treurig uiteinde, in 1798, omftreeks de helft van Bloem. voorgevallen, vervulde geheel *Griekenland* en een groot gedeelte van *Europa* met afgrijzen. Na dit voorval gaf ANTHYMUS, patriarch van *Jeruzalem*, en deken der Griekfche prelaten, die eenen grooten invloed bezat, op last van de *Porte* een gefchrift in het licht, hetwelk echter te *Konftantinopel* gedrukt was, ten titel vocrende: *Vaderlijke rondgaande brief aan alle Grieken*, waarin hij aan alle zijne geloofsgenooten van het Oosten raadde, om in hunne trouw aan de verhevene *Porte* te volharden, en den grooten heer als hunnen wettigen fouverein te befchouwen. Deze brief, door SELIM III, toen beheerfcher der *Turken*, opgegeven, werd door eenen vriend van RHIGAS ten volle wederlegd in een ftuk, getiteld: *Broederlijke raadgevende brief aan alle Grieken, die onderworpen zijn aan het Ottomanifch keizerrijk, in antwoord op den vaderlijken rondgaanden brief, te Konftantinopel in het licht gegeven, valfchelijk onder den naam van den eerbiedwaardigen patriarch van Jeruzalem. Parijs 1798, in 8vo 58 bladz.* In de voorrede zegt de fchrijver met een gevoel, de fchoonfte tijden van *Griekenland* waardig: „laat ons aan de geheele wereld ftellig ver-
„ klaren, ten einde dit uitzinnig gefchrift te wederleggen, dat de
„ haat tegen de wreede Muzelmannen diep in onze harten gewor-
„ teld is, en zoo wij het juk nog niet hebben afgeworpen, dat on-
„ ze halzen drukt, wij daarom geene befchuldiging verdienen, als
„ of wij te lafhartig zijn. De nijdver van eenige Europifche mo-
„ gend.

„ gendheden is alleen oorzaak, dat het uur der vrijheid voor ons nog
 „ niet geflagen heeft.” De fchrijver betreurt vervolgens den dood
 van RHIGAS en zijne lotgenooten, en eindigt deze zijne welfpreken-
 de voorrede met deze opmerkelijke woorden: „ dat noch boeijen,
 „ noch brandftapels, in uwe borst de gloeiendfte vaderlandsliefde
 „ verkoelen, of den onverzoenlijkften haat tegen de dwingelandij
 „ uitblusfchen. Houdt altijd voor oogen, wat kwaad van allerlei
 „ aard de wreedheid der *Turken* u elken dag doet ondervinden.
 „ Brengt u de verhevene uitdrukkingen uwer voorvaderen voor den
 „ geest, toen zij elkanders moed tegen de *Perzen* trachtten te ont-
 „ vlammen: *Zonen van Griekenland! gaat henen, verlost uw va-*
 „ *derland, uwe kinderen, uwe vrouwen, de goden uwer vaderen,*
 „ *de graven van het voorgeslacht! Nu is het tijd, voor alle deze*
 „ *heilige belangen te ftrijden.* (AESCHYL. *Perf. V*, 202) Ziet daar
 „ de woorden, die ik den *Grieken* in het algemeen toeroep. Maar
 „ tot u spreek ik vooral, die aan het hoofd des volks staat. We-
 „ reldlijke beftuurders, vereerd onder den naam van Archonten!
 „ leden der Geestelijkheid, die heilig genoemd wordt! U roep ik
 „ nog eens toe, dat de voorzigtigheid of godsvrucht der geloovi-
 „ gen u deze gewigtige namen niet gegeven heeft, dan om dat gij hun
 „ ten leidfliederen zijn zoudt, gelijk het verlichte en waakzame her-
 „ ders betaamt, die in waarheid dienaars van God zijn, gelijk de
 „ bijbel zegt, *niet uit bedwang, maar gewillig*, I PETR. V. 2; op
 „ dat gij hen befturen zoudt, *hun regt en gelijk doende*, COLOSS.
 „ IV. 1, en opdat gij voor allen *het zout der aarde, en het licht*
 „ *der wereld* zijn zoudt. MATTH. V 13 en 14.”

De dood van RHIGAS gaf tot de uitgave van eenige werkjes en fchriften in het hedendaagsch Grieksch aanleiding, waaronder één merkwaardig is, hetwelk ten opschrift heeft: *Nomocratia*, gewijd aan de fchim van RHIGAS, dien ongelukkigigen, maar in de daad buitengewonen man, die in de jaarboeken van het tegenwoordig *Griekenland* billijk eenen onfterfelijken naam verworven heeft.

RHINOCEROS. (Zie: NEUSHOORN.)

RHIJN. (REMBRAND VAN) Een beroemd Nederlandsch kunstfchilder, in het begin der 17de eeuw even buiten *Leijden* geboren. Zijn natuurlijke aanleg en heerschende neiging voor de teekenkunst werd door zijne ouders, fchoon een ander plan met hem voor hebbende, wijsfelijk gevolgd. Hij had tot zijne leermeesters J. VAN ZWANENBURG, P. LASTMAN en J. PINAS, en maakte bij deze groote vorderingen; doch befloot, om zich zelven verder te volmaken, waar in hij zeer gelukkig flaagde. Ondertusfchen moet men in zijne ftukken geene juiste naauwkeurigheid, noch het echte antike zoeken, alzo het zijn ftelregel was, dat men alleen de Natuur, zoo als zij zich vertoonde, behoorde te volgen. Evenwel maakte hij veel werk van de fraaije Italiaanfche teekeningen, waarvan hij eene menigte verzamelde, en van de beste platen, alhoewel hij daarmede zijn

VOOR

voordeel niet genoeg gedaan heeft. Hij heeft echter een aantal portretten geschilderd, waarin men niet weet, of men zich meer over de kracht en zachtheid, dan wel over het welgelijkende moet verwonderen. Zijne etsing met sterk water heeft vele overeenkomst met zijne manier van schilderen. Zij is krachtig en geestig, inzonderheid in zijne portretten, waarvan de trekken zoo juist zijn, dat zij het vleesch en leven uitdrukken. Het getal der platen van zijne hand, waaronder zijn afbeeldfel dikwijls voorkomt, bedraagt omtrent 280. — REMBRAND, zich eindelijk naar *Amsterdam* met der woonbegeerte, verkreeg hier veel werk en een aantal leerlingen, zoodat hij, om meerdere ruimte te hebben, een pakhuis op de Bloemgracht huurde, waar ieder voor zich een afzonderlijk vertrekje had, dat met zeildoek was afgeschoten, ten einde, zonder elkander te stooren, naar het leven te kunnen schilderen. Hij was rijk in gedachten, waarom hij dikwijls verschillende schetsen van een en hetzelfde onderwerp maakte; ook vol veranderingen, zoo ten opzichte der wezens als in de kleeding, waarin hij boven alle anderen geroemd wordt. Jammer is het, intusschen, dat hij zoo schielijk tot wat anders overging, en door zulk eene losse drift in zijn werk gedreven werd, dat hij vele stukken maar ten halve heeft afgemaakt. Er zijn echter ook vele, die ten volle zijn uitgevoerd, in de voornamste kabinetten en op het stadhuis te *Amsterdam* voorhanden, in welke stad hij volgens sommigen in 1674, doch volgens anderen in 1688, overleden is.

RHIPHAELI-MONTES. Zoo noemde men den bergketen, waar uit de *Tanaïs* ontspringt, en die tot de bronnen van de *Rha* (*Wolga*) voortloopt, en den loop dezer rivier bepaalt. Deze bergen werden bij de dichters voor de uiterste grenzen van het Noorden gehouden, zoodat, toen men verder in het Noorden bekend werd, ook deze meer Noordelijk moesten geplaatst worden, waardoor zij dikwijls met anderen zijn verwisfeld, om het eenmaal aangenomen denkbeeld vol te houden.

RHODANUS. De naam, dien bij de oude schrijvers de rivier de *Rhone* draagt.

RHODOPE. Een gebergte in *Thracië*, waarvan dikwijls landen en personen, die tot *Thracië* behooren, bijvoegelijke naamwoorden ontleenen.

RHODUS. Een eiland, tusschen *Candia* en *Cyprus*, twee mijlen van de Zuidelijke kust van *Klein-Azië*, in de *Middellandsche zee*, waarvan de geheele omtrek, zoo als die doorgaans berekend wordt, niet meer dan 44 mijlen bedraagt, die door 37,000 zielen bewoond worden. Deszelfs hoofdstad, welke denzelfden naam voert, en de zetel der regering is, ligt ten Noordwesten, en is bevestigd; doch hare bolwerken getuigen van den slechten staat van alles, wat onder het beheer der *Turken* is, die er zich in 1522 van meester maakten, en de *Johaniter-orde*, aldaar gevestigd, noodzaakten, om de wijk
naar

naar *Maltha* te nemen. Men vindt nog op verscheidene plaatsen kenmerken van deze hare vorige bezitters, en onder anderen eene straat de *Ridderstraat* genoemd, welke oude huizen ter wederzijde nog met wapenschilden der orde pronken. Tegenwoordig is de stad in diep verval, en wordt door *Turken* en Joden bewoond; want de Christenen, die hun verblijf in de voorteden houden, mogen in de stad niet overnachten. Zij heeft eene haven, de *Scheepshaven* geheeten, waarin de schepen alleen kunnen binnen loopen, en die door een' scheidsmuur, of beer, in drieën verdeeld is. Ook vindt men er scheepstimmerwerven voor de Turksche zeevaart; doch de scheepsbouw gaat zoo langzaam, en het hout wordt zoo slecht gekozen, dat de schepen, voor hunne voltooiing, bijna half verrot zijn.

Het eiland *Rhodus* was oudtijds zeer beroemd wegens deszelfs gunstig lichtgestel en vruchtbaren grond; zoowel als deszelfs ingezetenen wegens hunne uitgebreide zucht voor kunsten en wetenschappen. Men vond er de oudste school der schilderkunst, waarvan men, ten tijde van ANACREON, bij de *Grieken* eenige sporen ontdekt, en PROTOGENES, een van de beroemdste schilders der oudheid, bragt hier zijne meesterstukken te voorschijn; doch domme en alles beheerschende onkunde hebben den bloei van kunsten en wetenschappen geheel vernietigd. Aan den ingang der haven (meer waarschijnlijk, volgens CAIUS en andere geleerden, op eenigen afstand van de zee), stond oudtijds het vermaarde kolosfale standbeeld, ter eere der zon opgericht, waaraan het geheele eiland was toegewijd. Het was volgens PLINIUS, 70 el hoog, en geheel van metaal; doch van binnen hol, en met steenen van eene aanmerkelijke grootte gevuld, om hetzelfde daardoor onbewegelijker te maken. CHARLES, een kunstenaar uit *Lindos*, eene plaats op het eiland, werkte er 12 jaar aan, zonder het te voltoojen, hetwelk naderhand door eenen LACHES gelukkig voltoerd werd. Dit stand- of zonnebeeld stond 60 jaar, wanneer het door eene aardbeving werd omver geworpen. Sedert werd er niet weder aan gedacht, om deze vervaarlijke *Colosus* weder te herstellen, en bleef zij omtrent 900 jaar op den grond liggen, waarna zij eerst in 672, bij stukken en brokken, weggenomen, en al het metaal, waaruit dit beeld bestond, na de verovering der stad door de *Arabieren*, door dezen werd weggevoerd, en aan een' Jood verkocht, die, zegt men, 900 kameelen gebruikte, om het koper weg te voeren. PLINIUS telt nog 100 andere standbeelden van mindere grootte, die in onderscheidene hoeken der stad pronkten, in welke tevens eene van de schoonste tempels der oudheid, aan de zon gewijd, gevonden werd, waarin men haar, even als aan VENUS op het eiland *Cyprus*, eene godsdienstige hulde bewees, die het uitwerksel was van de erkenning van een volk, welks land, volgens het algemeen gevoelen, door eenen buitengewonen watervloed overtroond zijnde, deszelfs opdrooging aan de stralen der zon te danken had.

Ook

Ook schijnt zij het eiland tot eenen tempel van haren zachten invloed verkozen te hebben; want er is, volgens de aanmerking van oude en hedendaagsche geleerden, geen dag in het jaar, waarop zich hare koesterende stralen, ten minste, niet eenige oogenblikken vertoonen.

RHOER. (JACOBUS DE) Een voortreffelijk taal-, geschied- en oudheidkundige, wiens langdurige leeftijd geheel aan de wetenschappen en geleerdheid was toegewijd. In 1723 te *Angeren* in *Gelderland* geboren, (waar zijn vader toen predikant was) mogt hij niet langer, dan tot den ouderdom van negen jaren de opvoeding en leiding van hem genieten, die ook zelf een geleerde was, vooral in de *Oosterfche talen*. Te *Nijmegen* aan de Latijnsche school zijnde, gaf onze DE RHOER reeds eene welgelukte proef van zijne *Latijnsche* dichtkunde, en voor dat hij de akademie van *Utrecht* verliet, wekte hij de gunstigste gedachten op van zijne kunde en geleerdheid, door het opstellen en verdedigen eener Latijnsche disertatie: kort daarna werd hij predikant bij de Hervormden te *Delden* in *Overijsel*, doch bleef daar slechts *drie* maanden; wordende in 1745, toen nog geen 23 jaar oud, aangesteld tot Hoogleeraar in de geschiedenis, welsprekendheid en Grieksche taal aan het Atheneum te *Deventer*. Hier schreef hij eenige werken, onder welke, behalve de uitgave van PORPHYRIUS, de *Feriae Daventrienses* en het *Otium Daventriense* (1758 en 1762) uitmunten, welk laatste werk vooral eenen schat van oudheidkunde bevat.

In 1768 werd hij aan de Hooge school te *Groningen*, als gewoon Hoogleeraar in de Grieksche en Latijnsche Letterkunde, geplaatst: ook hier schreef hij, behalve zijne *Observationes philologicae in Hieroclis ἀδεία*, verschillende Latijnsche verhandelingen en redevoeringen, zoo in proza als dichtmaat. Al spoedig werd zijne werkzaamheid vermeerderd, doordien hem in 1770 het houden van lessen over de *Vaderlandsche* en in 1778 over de *Romeinsche oudheden* werd opgedragen, en hij twee jaar later tot opvolger van den beroemden L. OFFERHAUS in de *Algemeene en Vaderlandsche geschiedenis* werd aangesteld, waarbij hij de *oudheden* insgelijks behield, en ook zijne lessen als profesfor in de *Grieksche* en *Latijnsche Letterkunde* voortzette, tot dat de geleerde JOH. RUARDI hem in dit laatste vak opvolgde. In 1791, behandelde hij voor het eerst opzettelijk de *Statistiek van ons vaderland*.

Hoewel de zeer werkzame post, en het zorgvuldig opstellen zijner collegien, welke van jaar tot jaar met belangrijke bijdragen vermeerderd, en veeltijds geheel omgewerkt werden, hem bestendig bezig hielden, besteedde hij zijne snipperuren aan het schrijven van geleerde verhandelingen over Oudheid en Geschiedenis, zoo in het Latijn als in het Nederduitsch, van welke laatste een schat bewaard is in de werken van het *Groninger* genootschap *pro excolendo jure patrio*. Ook zijne lievelings uitspanning, de Latijnsche dichtkunde, beoefende hij bij tusschenpoozen, waarvan hij, in zijnen 87 jarigen

ouderdom, nog een sprekend bewijs gaf door de uitgave van eenen Jubelzang aan eenen zijner hoogbejaarde vrienden, waarin jeugdig vuur, zoetvloeiendheid en puntige naïviteit doorstralen, en welke door een geoefend kenner (den Hoogleeraar S. GRATAMA) genoemd wordt een meesterstuk van vernuft en karakter-kennis.

Intusschen was DE RHOER, ruim 80 jaar oud zijnde, in 1804 op de meest vereerende wijze, (hoewel tegen zijnen zin), ontslagen van zijne gewone Akademische werkzaamheid, en benoemd tot *Professor honorarius*, schoon hij zelf van oordeel was, wegens zijne lichaams- en zielsvermogens, het werk van een gewoon Hoogleeraar nog te kunnen waarnemen: hij hield zich daarom ontedig met, onder zijne voorzitting, van tijd tot tijd geleerde verhandelingen te laten verdedigen, en besteedde den tijd zijner ruste voorts aan het schrijven van eenige diplomatische, statistieke en oudheidkundige werken. Een van deze laatste, vooral de stad *Groningen* betreffende, droeg zoo zeer de goedkeuring der stadsregering weg, dat zij den waardigen grijsaard deswegens met een kostbaar geschenken in zilver begiftigde. Jammer, dat van zijne talrijke nagelatene geschriften hoogst waarschijnlijk niets het licht zal zien: onder deze onuitgegevene stukken munten vooral uit een *Lexicon Graecum analogicum N. T.* in zijne *Groninga erudita*. Een warm beminnaar zijnde van zijn vaderland, had DE RHOER met leede oogen deszelfs vernedering onder de *Franfche* heerschappij gezien; maar hoe onbegrijpelijk het ook scheen, wegens de toenmalige omstandigheden en zijnen hoogen ouderdom, bleef het altijd niet alleen zijn' wensch, maar ook zijne verwachting, dat hij het herstel van zijn vaderland zou beleven, en hij heeft het beleefd, doch slechts weinige weken er van genooten. Den 12 van Winterm. 1813 stierf hij, na eenige verzwakking, in den hoogen ouderdom van ruim 90 jaar; hebbende hij zijne zielsvermogens tot het laatste zijns levens zoo wel behouden, dat hij, pas 2 jaar voor zijnen dood, eene plechtige redevoering hield ter viering van het 50 jarig bestaan van het bovengenoemd letter- en oudheidlievend genootschap, hoewel het beven zijner handen hem het voeren der pen verhinderde.

Opgewoond van geest, deugdzaam en standvastig van karakter, ook in tegenpoed en druk; godvruchtig in den edelsten zin des woords, toegevend, belangeloos, minzaam en dienstvaardig, was DE RHOER altijd de ziel der gezelschappen, welke hij ook gaarne bijwoonde, en die hij, zoo wel door zijne aangenomene, maar nimmer bijtende scherps, als door zijne telkens wel aangebragte, veel omvattende kennis, zonder eenige praalzucht, ten hoogste veraangenaamde en nuttig maakte. Bij ieder die hem kende, vooral ook bij de studenten, was hij geacht en bemind, zoo dat men van hem kan zeggen, hetgeen zoo weinigen mag te beurt vallen, dat niemand hem een kwaad hart toedroeg. Onder verscheidene kinderen, van welke ook een en andere voor den achtenswaardigen grijsaard zijn overleden, heeft hij ee-

nen zoon nagelaten, als erfgenaam van 's mans roem en geleerdheid, den *Utrechtſchen* Hoogleeraar C. W. DE RHOER, wiens levensberigt hier dadelijk volgt.

RHOER. (C. W. DE) Deze Nederlandſche geleerde was de zoon van den vermaarden JACOBUS DE RHOER, en werd te *Deventer* opgevoed in de letteren, alwaar hij zijnen vader geftadig voor ooggen had, die zich ſteeds met letteroefeningen bezig hield, en wien hij gedurig met vrienden en leerlingen over boeken en ſchrijvers hoorde ſpreken. Hierdoor ſmaak aan dit alles gekregen hebbende, geraakte hij aan het lezen en onderzoeken, en was het, bij zijne vorderingen in de Latijnsche en Griekſche talen, nog ſteeds zijn vader, die zijne zucht tot kennis voedde; hem aan het lezen der oude ſchrijvers bragt; het ſchoone en bevallige daarin deed opmerken, en daardoor niet weinig ter verſijning van zijnen ſmaak bijdroeg; terwijl, wat zijne overige leermeesters betreft, zich geene gelegenheid aanbod, of er werd tot zijne verdere ontwikkeling gebruik van gemaakt. *Deventer* verlatende, vond hij te *Groningen*, en naderhand te *Leijden*, velen der eerſte geleerden van dien tijd, wier onderwijs hem in onderſcheidene vakken van kunst en wetenschap inleidde; terwijl juist de bloei zijns levens inviel, toen men de wetenschappen meer en meer wijsgeerig begon te behandelen; toen VAN DER MARK en CHEVALIER te *Groningen* als wedijverden, om in alles eene nieuwe en vrijere manier van denken in te voeren, en een PESTEL aan de Hooge ſchool te *Leijden* zijn naturregt voordroeg. Dan hoe zeer het niet in twijfel kan getrokken worden, dat DE RHOER veel aan zijnen vader, zijne leermeesters, en tijdsgelegenheden en tijdgenooten is verſchuldigd geweest, en zoo gevormd en als opgekweekt werd, om zich eenmaal heerlijk te ontwikkelen, was het echter, inzonderheid, eigen aanleg, eigene zielsvermogens, eigen ſtreven naar al wat ſchoon en edel is, gepaard met eene zucht tot kennis en wetenschap, die geene grenzen keude, welke hem van die gelegenheden deden gebruik maken, en hem daden worden, hetgeen hij geweest is, en hij miſſchien ook zou geworden zijn, al had hij ook, met vele anderen, met tijdsomſtandigheden te worstelen gehad.

DE RHOER werd in de ſchool zijns voortreffelijken vaders, en in die van den beroemden OFFERMAUS, tot de oude letterkunde en algemeene geſchiedenis opgeleid; doch hetgeen hij daar en elders ontving, kreeg door hem eenen nieuwen vorm, en droeg den ſtempel van oofspronkelijkheid, eigen inzicht, eigen gevoel en eigen oordeel. Dit bleek weldra uit eene akademiſche proeve *de ſtudijs literariis Caefaris Auguſti*, welke hij, nog slechts 20 jaar oud, in 1771, op de *Groningsche* akademie onder zijnen vader verdedigde. Hoe jong ook nog, zag men hem toen reeds de oude letteren geſchiedkundig behandelen, ja met oordeel onderzoeken, hoe men over AUGUSTUS en zijne tijdgenooten, en hunne letterkundige ver-

diensten te denken hebbe, hetwelk toen nog met de gewone wijze van onderzoeken en schrijven in het geheel niet overeenkwam; doch tegenwoordig in jongelingen van zijnen leeftijd niets zonderlings is. Dan, terwijl hij aldus op zijne letterkundige loopbaan voortging, gevoelde hij meer en meer, dat geschiedkunde iets hoogers was, en tot hoogere doeleinden moest beoefend worden, dan zoo als hij haar tot nu toe had hooren voordragen. Eigen aanleg, en bijzonder het lezen der oude geschiedschrijvers, leidden hem hier toe; en nu gebeurde het, dat hem toevallig het werk van MONTESQUIEU, *de la grandeur des Romains et de leur decadence*, in handen kwam, en eenen onbeschrijflijken indruk op hem maakte. Niet te vrede met zich de oude geschiedenis slechts bij fragmenten, die door tijdorde alleen tot een zamenhangend geheel gebragt werden, te hebben eigen gemaakt, had hij zelf zoeken op te sporen, hoe alles zamenhing, hoe de eene leeftijd op den anderen had invloed gehad, en hoe de belangrijkste voorvallen reeds door vroegere tijden waren voorbereid; en zoo had hij reeds het verband beginnen opmerken van de geschiedenis van het oude Oosten met die der *Grieken* en *Romeinen*; van de Grieksche volkplantingen in het Westen met den wedstrijd van *Rome* en *Carthago*, en van *Rome's* vroegste inrigtingen met de groote krijgsbedrijven dier magtige natie. Dit een en ander was, echter, tot dus verre duister voorgevoel geweest; doch door het lezen van MONTESQUIEU vond hij alles eenslags ontwikkeld, wat hem verward had toegeschenen. Nu viel hij gretig op alles, wat in den geest van dezen onschatbaren schrijver, of liever in den *zijnen* geschreven was. Al het nieuwe en voortreffelijke in de *Essay's* van VOLTAIRE, in die van HUME, in KAREL V van ROBERTSON was hij in korten tijd meester; terwijl BECCARIA, FILANGIERI, en vooral MONTESQUIEU'S *Esprit des loix*, bij zijne rechtsgeleerde studien te *Leijden*, zijne geheele aandacht tot zich trokken. Hierdoor opende zich voor hem een vak, waarin hij zijn geheele leven zoo heerlijk gewerkt heeft, namelijk de geschiedkundige en wijsgeerige beschouwing der oude en hedendaagfche rechtsgeleerdheid; en wat hij hierin, gedurende zijnen academie-tijd, reeds gearbeid heeft, en wat hij toen reeds in dat vak beloofde, ziet men uit zijne historisch-rechtsgeleerde verhandeling, waarop hij in 1773 tot doctor in de regten bevorderd werd: *de poena ad filios et propinquos rei non extendenda, qua variarum gentium mores ac leges exponuntur, earumque causarum intagentur*.

DE RHOER, wel verre van zich door de nieuwere Fransche en Engelsche schrijvers te laten wegslepen, en uit hen alleen kennis en wetenschap op te zamelen, scheen door hun slechts wenken ontvangen te hebben, om zelf dieper te onderzoeken. Zoo bragt hem MONTESQUIEU aan het herhaald lezen van ARISTOTELES, POLYBIUS en TACITUS; ROBERTSON aan het bestuderen van MURATORI en van de schrijvers der middeleeuw, en zijne geschiedkundige nasporingen

op de eeuw van CONSTANTIJN, op den toestand der regtsgeleerdheid in die tijden, en op den invloed, dien de voortgang en vestiging van den Christelijken godsdienst daarop gehad heeft, welk belangrijk onderwerp door hem opzettelijk behandeld werd in zijne verhandelingen, in 1776 uitgegeven, de *effectu religionis Christianae in jurisprudentiam Romanam*. Ook in de kerkelijke geschiedenis, die hij meer wijsgeerig en oordeelkundig beschouwde, is hij eenmaal, in al haren omvang, meester geweest, en voor zijne navorschingen kon wel geen geschikter onderwerp bedacht worden, dan hetwelk hij in genoemde verhandelingen bearbeidde. Hier stond hij op het scheidpunt van de oude geschiedenis en de middeleeuwen; van de Romeinsche regtsgeleerdheid en de instellingen van het kerkelijke regt; van de godenleer der oude volken en den godsdienst, die haar deed verdwijnen, en trachte hij uit echte bronnen, uit Grieksche en Latijnsche schrijvers, vooral uit de schriften en fragmenten van Romeinsche regtsgeleerden, en niet minder uit de kerkvaders, aan te toonen, hoe dat oude op het nieuwe, en omgekeerd, gewerkt hebbe, en hoe uit die onderlinge zamenmenging veel is geboren geworden, dat nog heden in de zeden, gewoonten en wetten der hedendaagsche volken gevonden wordt. Zes verhandelingen heeft hij over deze moeilijke en veel omvattende stof uitgegeven, en het is voor de letteren en wetenschappen te bejammeren, dat men hem nimmer heeft kunnen overhalen, om de zoo voortreffelijk begonnen en voortgezette taak verder af te werken.

Door deze verhandelingen werd DE RHOER in ons vaderland met roem, en als geleerde bekend, en het duurde nu niet lang, of hem werd aan de Hooge school, te *Harderwijk*, het Hoogleeraarsambt in de geschiedenis en oude letterkunde opgedragen, waardoor hij in eenen werkkring geplaatst werd, die geheel aan zijn verlangen beantwoordde, en waarvoor hij volkomen berekend was. Regtsgeleerdheid, zoo in het pleitbezorgen, als vooral in wijsgeerig onderzoek, was wel sedert eenige jaren zijn hoofdwerk geweest; doch hij legde daarom de schriften der ouden niet ter zijde, en het was hem een bijzonder genoegen, dat hij nu de geschiedenis, onbelemmerd, zoodanig aan anderen kon voordragen, als hij haar zelf beoefende. Dan, zijne manier van de geschiedenis te leeren, vond dien bijval niet, dien hij zich billijk voorstelde, en dit maakte hem verdrietig, te meer, daar hij nu en dan opmerkte, dat dit nieuwe, alleen omdat het nieuw was, aan sommigen zijner ambtgenooten, en ook velen elders, niet zeer behaagde. Hij viel hierdoor in zekere droefgeestigheid, die hem ook niet zelden in het vervolg overkwam, waarin hij een mishagen kreeg aan zich zelven, en aan alles, wat hij reeds gedaan had, of nog stond te doen. Dan, deze oogenblikken van misnoegen en gemelijkheid duurden ook niet lang, of hij verzoende zich weer met zich zelven en de vooroordeelen zijner eeuw, en verhieft, met beleid zijnen eens betreden weg voort-

wandelende, de geschiedkunde uit den onedelen staat, waarin zij zich tot nu toe op onze Hooge scholen bevonden had, waar men haar, zoo in ons vaderland als elders, tot dien tijd, enkel als eene hulp-wetenschap, bijzonder voor de godgeleerde en letterkundige studien, beschouwde. DE RHOER, daarentegen, behandelde haar als eene wetenschap op zich zelve, en maakte zijne toehoorders opmerkzaam op den verschillende staaten van onderscheidene volken, op den natuurlijken voortgang van barbaarschheid tot hoogere beschaving, op den invloed van landbouw, scheepvaart, koophandel, kunsten en letteren, ter bevordering van maatschappelijk leven, eene vaste regering, algemeene welvaart en menschenveredeling; en zoo werd de geschiedkunde eene oefenschool, niet slechts voor godgeleerdheid en letterkunde, maar ook voor alle vakken van kunsten en wetenschappen, die op de ondervinding van tijden rusten; terwijl vele derzelve, die de meesten tot nu toe door eene drooge behandeling hadden afgeschrikt, in nut en belangrijkheid wonnen. Bovendien werd door VOLTAIRE en MONTESQUIEU, doch vooral door ROBERTSON, een nieuw vak in de geschiedkunde geopend, namelijk, de wijsgeerige beschouwing der middeleeuwen, welke men veelal voor een vervolg der Romeinsche geschiedenis gehouden had, waarin men het licht der oudheid meer en meer zag verduisteren, tot dat alles zich in eenen nacht van onwetendheid, bijgeloof en barbaarschheid verloor. DE RHOER, die ook in dit vak zijne hoorders poogde voor te lichten, deed hun in dezelve opmerken den aanvang van een nieuw leven, de eerste ontwikkeling der Germaansche volken, de morgenchemering, om zoo te spreken, onzer tegenwoordige beschaafdheid, die bij het herleven der letteren zoo blijkbaar toenam; en zoo werden deze eeuwen, hoe barbaarsch ook, hoogst belangrijk voor een ieder, die eenig belang in wijsgeerig navorschen, of in eene grondige kennis van zijn' eigen leeftijd stelde.

Zestien jaar onderwees DE RHOER op deze wijze de algemeene Volken-geschiedenis, en ging toen over tot de Regtsgeleerdheid, waartoe hij niet minder dan voor de letteren en geschiedkunde berekend was, en waarvan hij reeds vroeger een gedeelte vrijwillig had op zich genomen. Het was er echter zoover af, dat hij de laatste nu geheel aan eene zijde zoude gezet hebben, dat zijne beoefening der historie, vooral in de volgende tijdperken zijns levens, zoowel aan de Harderwijksche, als naderhand aan de Utrechtsche Hoogeschool, zich op het luisterrijkst uitgebreidde. DE RHOER bezat vele menschenkennis en ook menschenkunde, welke zich niet tot bijzondere personen bepaalt, maar zich tot de algemeene kennis van den *mensch* uitstrekt. Het waren niet alleen boeken, waaruit hij hem en zijne geschiedenis leerde kennen, maar de wereld was vooral het boek, waaruit hij zijne menschenkunde opdeed. De mensch was het groote voorwerp zijner beschouwingen; en van hier, dat hij de volken-geschiedenis zijn gansche leven gestadig beoefende, en geschied-

chiedkunde met wijsbegeerte paarde; zoodat men zich niet behoeft te bevreemden, dat wijsgeerige historie-beoefening op zijne regtsstudie werkte, waardoor zijn staats- en volkenregt gedurig, door voorbeelden uit de staatkundige geschiedenis der volkeren, werd opgebelderd; zijn natuurregt tevens dat gene werd, wat het waarlijk geweest is, eene praktische anthropologie; in een woord, dat alles, wat hij leerde, vol was van historische, menschkundige opmerkingen. Welk eenen heilzamen invloed dusdanige voordragt der regtsgeleerde wetenschappen oock op Utrechts Hoogeschool gehad hebben, is bekend uit de gevolgen, die men er nog steeds van ziet en ondervindt.

Hij beoefende zijn geheele leven de oude letterkunde, en gaf vele jaren in dezelve akademisch onderwijs; en nogtans erkende hij zelf, dat hij den kritischen zin van VALKENAAR, RUHNKENIUS noch WIJTENBACH bezat; doch weinigen lazen de ouden zoo, gelijk hij ze gelezen heeft, geheel met het oogmerk, om er nut mede te doen, ter bevordering van beschaving en ware geleerdheid. In het beoefenen der oude geschiedschrijvers, om hen uit den geest, de zeden en denkwijze der oudheid te verklaren, behoefde hij echter voor geen WESSELING zelf te wijken, zoo als genoegzaam gebleken is uit zijne voortreffelijke verhandeling *de fide Horodoti recte aestimanda*.

DE RHOER was niet geheel vrij van veranderlijkheid en wispelturigheid; doch bleef altijd standvastig in zijne grondbeginsfels omtrent zaken van hooge aangelegenheid, en in het beoogen van het goede en edele. Hij was noch minzaam noch voorkomend bij de eerste ontmoeting; had door zijn ongehuwd leven iets eigenzinnigs, iets stootens gekregen, waardoor hij velen anders moest toefschijnen, dan hij waarlijk was. Men moest veel en langdurig met hem omgaan, om zich aan dat alles te gewennen en in te zien, dat het nietigheden waren, hoezeer men aan dezelve oock te berispen vond; maar dan was het oock een onbeschrijfelijk genoeg, wanneer men, door het min uiterlijke de schoonheid van zijnen inborst meer en meer zag doorstralen. DE RHOER had vele gebreken, die bij hem te meer uitkwamen, om dat hij die nooit zocht te bedekken; maar, daarentegen, oock vele deugden, die men in anderen roemt, maar in hem voorbij zag. Waarheidsliefde en regtschapenheid heerschten in zijne geheele wijze van denken en handelen. Spotlust was hem onverdragelijk, wanneer die het heilige, het wezenlijke van den godsdienst aanrandde, of, waarin het oock zijn mogt, de waarheid aan eenen geestigen inval opofferde, waarom hem vele der schriften van VOLTAIRE zeer mishaagden. Even min kon hij met menschen omgaan, die door ligtzinnigheid geen karakter sekenen te hebben, en van dezulken, die zich anders vertoonden, dan zij waren, had hij een affchuw. Hij kwam er zelf rond voor uit, wat hij dacht en bedoelde, en verborg zich oock daar de waarheid niet, waar het hem zelven betrof; terwijl hij over zijne eigene schriften zich zoo onbe-

wimpeld uitliet, als iemand over die van zijne mededingers doen konde. Ver verwijderd van afgunst, werd niemand, die met hem konde vergeleken worden, en verdiensten bezat, om met hem te kunnen wedijveren, meer geprezen, dan juist door hem. Zoo ook had hij eenen onveranderlijken afkeer van verwaandheid, pralzucht, ingenomenheid met zich zelve, en met hetgeen men wist, of meende te weten. Zijn leven was vrij eenparig, zonder noemenswaardige rampspoeden of ongelukken. Hij vond genoeg en verftrooijing in zijne letteroefeningen, en het mededeelen zijner kundigheden aan anderen; had tevens weinige zorgen, bekommelingen en teleurstellingen, daar hij geene nauwe betrekkingen had, en nog roem noch eer najaagde. Getrouwer vriend, dan DE RHOER, kon men niet verlangen. Vleijen was hem niet mogelijk, noch kon hij de gebreken vergoelijken, die hij in anderen waarnam. Voor belangrijk onderhoud was hij bij uitstek geschikt, te meer, omdat hij vrij was van allen eigenwaan en zelfbehagen, en nergens den geleerden vertoonde; doch zou hij spraakzaam zijn, dan moest hij zich onder zijne vrienden bevinden, ten minste onder menschen, met wien hij openhartig zijn mogt, en zeggen, wat hem voor den geest kwam. Hij hield veel van de gezelligheid, en op vrolijke maaltijden was hij het voorzeker niet, die het minst tot de vreugde toebragt. Het was dan een vermaak, hem aan te hooren, zoo als zijn geest zich uitstortte en heerlijk openbaarde, en al wat hij zeide of bijbragt op hetgeen door anderen gezegd was. Zelfs nog in den laatsten tijd zijns levens, toen zich alle kenteekenen van verval en ouderdom vertoonden, sprak hij nog met zijne vrienden over oude en nieuwe, gewigtige en min gewigtige zaken, tot dat eindelijk de dood hem in het jaar 1821 weg nam, en hij deze zijne lotverwisseling onderging, voor dat hij ophield geheel DE RHOER te zijn.

RHONE. (DE) Eene der hoofd rivieren van *Frankrijk*. Zij ontspringt in *Zwitserland*, in het kanton *Wallis*, aan den voet van den berg *Furka*, 2 uur van de bronnen van den *Rijn*; komt door het meer van *Geneve* in *Frankrijk*; is bij *Seisfel* bevaarbaar, en valt, na eenen loop van omtrent 90 mijlen, met 3 monden, in de golf van *Lyon* (een gedeelte van de *Middellandsche zee*), waar hare armen het omtrent 3 v. m. groote eiland *Camarque* vormen. Zij ontvangt meer dan 22 rivieren, waarvan de voornaamste zijn de *Ain*, *Saone*, *Doubs*, *Ifere*, *Drome*, *Ardeche*, *Durance*, en de *Gard* of *Gardon*. Zij geeft den naam aan twee departementen, dat *van de Rhone* en *van de monden van de Rhone*. Voorheen was haar mond door ondiepten, klippen en zandbanken voor inkomende schepen zeer moeilijk; doch dit is door het kanaal van *Beaucaire*, in het departement *Gard* en *Herault*, verholpen, waardoor men tevens omtrent 25,000 morgen lands gewonnen heeft.

De beide oevers der *Rhone*, in *Provence*, *Dauphine* enz. leveren uitmuntende wijnen op. Tot de beste soorten behoort de *Hermitage*, die

die tusſchen *Valence* en *St. Valiere* groeit, en waarvan men witte en roode heeft; voorts de *Calcernier* van *Chateau-neuf*, *la Rerthe*, *Cote de St. André* enz. Zij worden in eerſte en tweede foort van *Hermitage*, en eerſte en tweede foort van *Cote-rotie* onderſcheiden, en komen over *Avignon*, *Cotte* en *Montpellier* tot ons.

RHYTMUS is een woord van het Griekſche *Rhythmos* ontleend. Bij de *Grieken* verſtond men er door ieder gelijkmatige verhouding der voorwerpen ten aanzien van ruimte en tijd; in den zin der welſprekende redeneerkunde, daarenregen verſtaat men er die eigenschap eener rede door, waardoor zij, door eenen gelijkmatigen afloop, of ronding, van alle hare deelen, het gehoor op eene aangename wijze bezig houdt. Dit wordt voornamelijk te weeg gebragt door gepaste afwiſfeling van lange en korte volzinnen, door eene overeenſtemmende vermenging van klinkers en medeklinkers, door eene wederzijdſche gelijkmatige verhouding der grootere deelen eener rede en de bijzondere afwiſfelende leden derzelve, en eindelijk door eene verſtandige verbinding van vol- en minder klinkende woorden. Terwij dus de *Rhythmus*, zoo door welluidendheid, afwiſfeling en verſcheidenheid, het uitwendig ſchoon eener rede bevordert, zoo wint dezelve ook daardoor in duidelijkheid en kracht. Van deze, of *Redekunſtige*, *Rhythmus* moet men echter *dichterlijke* onderſcheiden, welke, ofſchoon uit een gelijk natuurlijk ſtreven naar afronding voortſpruitende, voornamelijk op de lengte of kortheid (*quantiteit*) der lettergrepen beruſt, en in de overeenſtemmende verbinding der bijzondere bewegingen (*voeten*), naar derzelve langere of kortere duurzaamheid, onder eene gemeenſchappelijke voetmaat, gelegen is. Eene geheele reeks van zoodanige, tot een overeenſtemmend geheel, verbondene tijddeelen noemt men een *Vers*.

RICHARDSON. (SAMUEL) Was de zoon van eenen pachter, en werd in 1689 in het graafſchap *Derby* geboren. Het bepaald vermoegen zijner ouders niet toelatende, om hem tot de ſtudie op te leiden, zoo verkoos hij de Boekdrukkunſt, om daardoor zijne neiging voor de letterkunde te kunnen bevredigen, en werd de ſchepper van eene foort van zedeijke romans, die, zoowel in zijn vaderland als buiten hetzelve, eerlang veel opziens baarden, en hunnen ſchrijver een aanmerkelijk voordeel opleverden. Hierdoor zag zich RICHARDSON in ſtaat geſteld, om eene aanzienlijke drukkerij op te rigten, en door de uitgave en het drukken van verſcheidene tijdschriften, allengkens, een aanmerkelijk vermoegen te verwerven. De voornaamſte zijner werken: *PAMELA*, *CLARISSA* en *GRANDISON*, zijn meermalen in onderſcheidene talen, ook in de onze, overgezet, en hebben zijnen naam tot de nakomelingſchap overgebragt. In deze werken, die men mogelijk alleen eene te groote uitvoerigheid zoude kunnen te laſte leggen, leert hij, met dichterlijke ſchoonheid en eene diepe menſchenkennis, de zuiverſte zedekunde, en ſchildert de hartſtogten op de treffendſte wijze (b. v. de krankzinnigheid van *CLEMENTINA* in *GRAN-*

nison). Zijne CLARISSA, inzonderheid, wordt zelfs door ROUSSEAU beschouwd als den besten roman, die immer geschreven werd. Zijne grondregels, welke hij allerwege aan den dag legt, zijn zoo verheven, dat zelfs godsdienst-leeraars niet schroomden, dezelve openlijk aan te bevelen. RICHARDSON stierf in 1761 aan eene beroerte, en liet den roem na van een braaf, weldadig en arbeidzaam man geweest te zijn.

RIDDER-ORDEN. De wereldlijke Ridder-orden, zoo als die tegenwoordig in alle Europische staten gevonden worden, zijn door de vorsten opgerigte genootschappen, waarvan zich de leden door uitwendige teekenen onderscheiden, en het lidmaatschap aan zoodanige personen verleend wordt, welke zich bijzonder verdienstelijk bij den vorst en den staat gemaakt hebben, of aan welken, uit hoofde hunner geboorte, de hoogste onderscheidingen in den staat, zelfs zonder voorafgaande verdiensten, niet zelden ten deel vallen. Zij ontstonden oorspronkelijk uit de instelling der Ridderfchap en geestelijke Broederfchappen, en waren in den aanvang broederlijke vereenigingen van waardige mannen, ter bereiking van vaderlandfche of algemeen Christelijke bedoelingen, met uitoefening van bepaalde pligten onder de wet van eer. Eene vrije geboorte en een onbesproken gedrag waren de voorwaarden, waarop zij in de broederfchap werden opgenomen: verdiensten moesten eerst in de orden zelve verworven worden. De oudste Christelijke orden, waarvan men vindt gewag gemaakt, zijn die van *Sanctae ampullae*, door KLOVIS, in 499, die van *den Eik*, door GARCIA XIMENES, koning van *Navarre*, in 722, en de orden van *de la Génette* door KAREL MARTEL in 726 gesticht; doch waarvan de beide eerste onzeker zijn. Naderhand ontstonden de eerste orden, gedurende de kruistogten, en deze waren een rigtfoer en voorbeeld voor alle volgende. Uit vereenigingen van personen, wier vroom doel, onder het in acht nemen van zekere regels, in het verzorgen van zieken, zoo als ook in de verbreiding en bescherming van den Christelijken godsdienst bestond, sproten het eerst de geestelijke Ridder-orden voort, waarvan de oudste die van *St. JOHANNES van Jeruzalem* was. Derzelver wetten kwamen, met die der monniks-orden over een. De paus moest haar, ten blijke van wettigheid, bekrachtigen, en was in zeker opzigt derzelver opperhoofd; doch haar opziener en meester werden door de leden bij meerderheid van stemmen verkozen. Volgens deze orden vormden zich later de wereldlijke Ridder-orden, die godsdienstige oefeningen met ridderlijke vereenigden. Ook zij namen, gelijk vroeger de geestelijke orden, naar het voorbeeld der kruisvaarders, gedaan hadden, een uitwendig teeken aan, waardoor zich de leden van hun, die het niet waren, onderscheidden. Hetzelve was voor de geestelijke Ridder-orden gewoonlijk een kruis, en dit droegen ook de wereldlijke, maar onderscheidten van de eenvoudige zinnebeelden van deze hunne geestelijke medebroeders, door er meer wereldfche en aardfche sieraden aan bijte-

zct-

zetten, in menigerlei kleuren aan te geven en uit kostbare steenen en edele metalen te doen bestaan. In vervolg van tijd onderging ook dit teeken vele verandering, door dat men er linten en sterren aan hechte; doch ook dit nam, bij de veranderde behoeften, weder eenen anderen keer, namelijk in het oorspronkelijk godvruchtig ceel dezer Ridder-orden, en zij ontaarden langzamerhand, tot derzelver tegenwoordige bestemming, welke alleen in het beloonen van verdiensten, of in de onderscheiding alleen van hoogen rang en geboorte, of, om meerder luister aan een hof bijtezetten, gelegen is. Van verdediging van het Christelijk geloof, en foortgelijke godvruchtige bedoelingen, spreken nog wel hier of daar de grondwetten, maar aan de uitvoering van dergelijke voorschriften wordt niet meer gedacht. De staten, welke Ridder-orden van de laatstgenoemde foort hebben, zijn thans *Baden, Beijeren, Denemarken, Grootbritannië, Frankrijk, Hannover, Hefen, de Kerkelijke staat, Napels en Sicilië, de Nederlanden, Oostenrijk, Parma, Polen, Portugal, Pruisfen, Rusland, Sakse, Sardinië, Zweden, Spanje, Turkije, Weimar en Wurtemberg*, en voorts, buiten *Europa, China, Haiti en Perzië*.

RIDDERSCHAP EN RIDDERGEEST. De ridderfchap is oorspronkelijk eene militaire instelling, met het leenfstelsel naauw verbonden. Derzelver oorsprong, de wijze op welke, en het volk, onder hetwelk deze instelling het eerst ontstond, is, even als die van het leenfstelsel zelf, moeilijk op te sporen. Sommige schrijvers meenen, dat koning HENRIK I, die in den toestand der edelen en van het volk in *Duitschland* belangrijke veranderingen te weeg bragt, de ridderlijke oefeningen het eerst in zwang deed komen; anderen meenen de wieg en bakermat der Ridderfchap in het Zuiden van *Frankrijk* te vinden. Zeker schijnt het intusfchen, dat men den oorsprong dezer instelling niet vroeger dan de 11de eeuw moet zoeken; en wanneer men de ligging en den staatkundigen toestand van het Zuidelijke *Frankrijk* in die eeuw gadeslaat, benevens den graad van beschaving, welke daar steeds, te midden van de barbaarschheid der middeleeuwen, bleef heerschen (*), dan schijnt schaars eene landfreet in *Europa* zoo gefchikt geweest te zijn, om eene instelling, gelijk de Ridderfchap, voort te brengen of althans te vormen, als juist dit gedeelte; en men is te meer geneigd, om hier den oorsprong of de vorming der Ridderfchap te zoeken, wanneer men bedenkt, dat na genoeg al de kunststermen, welke bij de ridderlijke oefeningen voorkomen, van Franfche of Spaanfche afkomst zijn. — Doch, dit daarlatende, zullen wij op het voetspoor van den heer DE LA CURNE DE SAINTE-PALAYE, die in zijne *Mémoires* (†) dit onderwerp op eene wijze, die weinig te wenschen overig laat, behandeld heeft,

F 5

de

(*) Vergel. HEEREN, *Invloed der kruistogten*, bl. 103 en verv. der Nederd. uitg.

(†) Gedrukt onder anderen te *Parijs* in 1759; later door eenen Duitschen geleerde vertaald en met aanmerkingen verrijkt.

de oude Ridderfchap als eene staat- en krijgskundige inrigting kortelijk beschouwen, ons daarbij in het bijzonder vertegenwoordigende den tijd van derzelve hoogften bloei, zoo als zij dien erlangde door de kruistogten, gelijk door den hoogleeraar HEEREN (§) overtuigend aangetoond is.

Reeds van hunne eerste kindschheid af, werden de zonen der edellieden, door eene in vele opzigten gestrengte opvoeding, tot de werkzaamheden voorbereid en gehard, die zij eenmaal als krijgslieden en ridders te verrigten zouden hebben. Aan het hof, niet van zijnen vader, maar van eenen anderen ridder, als *page* geplaatst, vergezeld de jonge edelman zijnen meester op al deszelfs togten, op deszelfs bezoeken, op reis, op de jagt; hij bediende denzelfden aan tafel, en bragt deszelfs boodschappen over. Aan dat hof ontving hij onderrigt aangaande den godsdienst en de liefde; hij leerde er zijnen katechismus en de kunst om te beminnen; de eerste volbijgeloof en beuzelingen, de tweede dweepachtig in eenen hoogten graad. Vroegtijdig leerde hij er, aan eene der edelste en schoonste vrouwen zijn hof maken, en aan dezelve, als een hem geheel beheerschend wezen, al zijne gevoelens, gedachten en daden dienstbaar maken. Maar bovenal leerde men hem den ridderstand als een hoogst begeerlijk einddoel beschouwen, en zocht men hem door allerlei ridderlijke oefeningen te bekwaamen, om eenmaal mede als lid van dien stand in de algemeene vereering, waarmede men denzelfden alom onderscheidde, te kunnen deelen.

Zijn veertiende jaar bereikt hebbende, werd de jonge edelman door zijne ouders naar het altaar geleid en door eenen priester met eenen degen omhangen, over welken deze vooraf zijnen zegen had uitgesproken: en zóó werd hij tot den rang van schildknaap (*écuyer*) ingewijd. Als schildknaap wachtten hem hoogere pligten, altijd echter nog zeer ondergeschikte dienften. Het buitendig verblijf op ridderlijke burgen verschafte hem overvloedige gelegenheid, om de liefde nader te leeren kennen, en zich in de beoefening van al de voorschriften der hoffelijkheid te oefenen. Bijzonder aan den dienst van hunnen ridder verbonden, waren de schildknappen op den ridderlijken burg ceremoniemeesters en kamerdienaars te gelijk: zij deden de dienften van voorfnijder en van keldermeester; de spijskamer en de stal waren gelijkelijk aan hunne zorg bevolen; de inrigting van gastmalen en andere feesten werd door hun gemaakt; zij leidden de vreemdelingen binnen, zorgden dat dezelve behoorlijk bediend werden, en namen (gelijk men thans zoude spreken) de *honneurs* des huizes waar. Den in jaren en bekwaamheden meest gevorderden schildknappen was de behandeling der paarden, en het afrigten van dezelve tot den krijg, aanbevolen; terwijl anderen zorgden, dat de ridderlijke wapenrusting steeds rein en schitterende bleef. Steeg
de

(§) In deszelfs boven aangehaalde *verhandeling*, bladz. 176 en volg.

de ridder te paard, dan waren het schildknapen, die de stijgbeugels hielden; sommigen droegen verschillende gedeelten zijner wapenrusting, zijne armbanden, zijne malie-handſchoenen, zijnen helm en zijn schild; anderen zijne lans en zijn zwaard, terwijl anderen weder het fiere ſtrijdros leidden. Eerſt bij het aannaderen van den vijand beſteeg hij dit en liet als dan zijnen telganger aan de ſchildknapen over; deze zetteden hem dan zijnen helm op, bevestigden het borstharnas, dat hij altijd droeg, en trokken hem de overige gedeelten zijner wapenrusting aan, hem tevens de lans en het zwaard overreikende. In den ſlag hielden zij zich beſtendig achter hunnen meester, naauwkeurig acht gevende op al dezelfs bewegingen: was deze overwinnaar, dan hielpen zij hem zijne voordeelen vervolgen en bewaarden de gevangenen, die hij maakte; was zijn vijand hem te magtig, dan hielpen zij hem verdedigen, rigtten hem op, wanneer hij nederſtortte, en gaven hem, zoo noodig, een verſch paard of nieuwe wapenen. Ook bij ſteekſpelen en andere ridderlijke oefeningen leerden de ſchildknapen zich aan kriegsverrigtingen gewennen: zij maten dan elkanders krachten met ligtere en minder gevaarlijke wapenen, en die den prijs dier wedſtrijden behaalden, werden vaak door uitſtekende eerbewijzingen aangemoedigd.

Om in de Ridderſchap toegelaten te kunnen worden, moest de knaap den ouderdom van 21 jaren bereikt hebben; doch werden hieromtrent, bijzonder ten opzichte van regerende vorſten of aanſtaande koningen, menigmaal uitzonderingen gemaakt. Het aannemen van nieuwe ridders had doorgaans plaats op hooge kerkelijke feesten, of bij buitengewone heugelijke gebeurtenisſen, als: bij de krooning der vorſten, bij de geboorte of den doop van vorſtelijke kinderen, bij derzelver huwelijken, en diergelijken, of ook wel op het ſlagveld, vóór den aanval van eene ſterkte, of na derzelver verovering; bij het overtrekken van eenen vloed, vóór het doen van eenen uitval, vóór of na eenen beſliſfenden ſlag enz. Altijd hadden hierbij velerlei plegtigheden plaats, tot welke de aanſtaande ridder zich vooraf door gefreng vasten, door langdurige gebeden, door biecht en boetedoeningen, door het gebruik der gewijde teekenen en door reinigingen moest voorbereiden. Daarna, met gevouwen handen, voor het altaar gekniel, legde hij op zijnen degen de geloften der orden af, dezelve bevestigende met eenen plegtigen eed. Vervolgens werd hij door de tegenwoordig zijnde ridders of derzelver vrouwen met de teekenen der ridderlijke waardigheid, en ridderlijke wapenrusting, bekleed. Eindelijk ſtond die ridder, welke hem eigenlijk tot deze waardigheid verhief, van zijnen zetel op en gaf hem, *in den naam der heilige Drieëenheid, van S. MICHEL en S. JORIS*, den ridderſlag, beſtaande doorgaans in drie ſlagen met het plat van den degen op den ſchouder, of in eenen ſlag met de bloote hand op de wang. Tot beſluit der plegtigheid ſteeg de nieuwe ridder te paard,

paard, en vertoonde zich, terwijl hij met veel kunst zwenkte en draaide, en zijne lans met behendigheid zwaaide, in zijne nieuwe waardigheid, aan het volk, dat hem met luid vreugdegejuich begroette.

De hoofdpligten, welke de ridders te vervullen hadden, bestonden in het verdedigen van den katholieken godsdienst, het beschermen van weduwen en weezen, en in het gemeen van allen, die onrecht leden, of onschuldig in ongeluk waren: altijd moesten zij gereed zijn, zich te wapenen tot verdediging van de regten, de goederen en de eer der vrouwen, en, verre van zelve zich hieraan schuldig te maken, mogten zij zelfs niet dulden, dat een ander in hunne tegenwoordigheid iets tot derzelve nadeel sprak. Nimmer mogten zij vergeten, wat zij aan hunnen vorst en aan het vaderland verschuldigd waren; maar strijdende moesten zij steeds de wetten van den krijg eerbiedigen, en in het gewoel van den slag niet minder naar recht en billijkheid handelen, dan wanneer zij als regters over hunne standgenooten gezeten waren. Hun woord onschendbaar te houden, was een hunner eerste pligten, en de geringste ontrouw was een onuitwischbare smet, zoo zelfs, dat zij, van eenen krijgstogt terug gekeerd, gehouden waren, een naauwkeurig verhaal van denzelfden te geven, en daarbij ongelukkige en vernederende voorvallen, even min als roemruchtige bedrijven, verzwijgen mochten. — Jammer intusschen, dat de geest dier eeuw den ridders niet vergunde, zich bij de beoefening dezer op zich zelve voortreffelijke pligten, door de rede te laten besturen, waarvan het gevolg was, dat dat zij weldra ten aanzien van den godsdienst, de liefde en de dapperheid gelijkelijk dweepers werden. Dit gaf ook menigmaal aanleiding tot het afleggen van buitensporige geloften, om zekere buitengewone proeven van dapperheid en onverschrokkenheid, of liever van roekeloosheid, te geven, als: het aanvallen eener onwinbare sterkte, het beklimmen van ongenaakbare muren, het veroveren van het heilige graf en dergelijken, waarvan onder anderen de geschiedenis der kruistogten veelvuldige proeven opleveren kan. — Intusschen toonen deze zelfde kruistogten, hoeveel de tot geestdrift toe verhoogde godsvrucht en dapperheid vermogten. Vooral verrigten de ridders wonderen van dapperheid in dien geduchten oorlog, welke in de 14de en 15de eeuw tusschen *Frankrijk* en *Engeland* woedde; want, terwijl onder de voor *Frankrijk* ongunstigste omstandigheden het grootste gedeelte van dat land door de *Engelsen* bezet was, waren het de ridders en de ridderlijke holdenmoed alleen, die hen daar uitdreven en alzoo den staat van bloei voorbereidden, tot welken dat rijk zich naderhand verhief; ja wij schroomen niet, met zekeren schrijver te zeggen, dat de menigvuldige blijken van grootheid van ziel, van heldendeugd en dapperheid, op welke dat tijdperk roem mogt dragen, alleen van ridders afkomstig waren.

Over

Over de steekspelen of tournooijen zullen wij hier niet spreken: men kan derzelve beschrijving elders vinden, en ook in dit Woordenboek onder het art. *TOURNOOISPEL*; het zij genoeg, hier te herinneren, dat deze en andere wedstrijden oefenscholen waren van behendigheid in het gebruik der wapenen; dat zij de dapperheid en den heldenmoed bestendig aanvuurden, en in het bijzonder den gloed van eerbied en liefde voor het schoone geslacht in het hart van den ridder steeds onderhielden; en dit gevoel was voor hem in ernstige gevechten de sterkste spoorslag tot onverchrokkenheid en leeuwenmoed. Vaak zag men eenen ridder zijnen vijand uitdagen, om door een gevecht te beslissen, wie van beiden de schoonste vrouw huldigde, of haar met de meeste liefde beminde, en nimmer waren gevechten hardnekkiger, noch door meer blijken van onverzaagdheid gekenmerkt. De prijs, na een gevecht aan den dappersten ridder toegewezen, de eerbewijzingen, welke men zulk eenen dan betoonde, de gouden keten, waarmede hij werd omhangen, bevatteden mede een krachtig middel, om de dapperheid aan te moedigen, en zulks te meer, daar vaak, wanneer de ridder, die zich het meest onderscheiden had, gevangen was genomen, hem bij zijne vijanden dezelfde eer wedervoer. Ook de zoogenoemde wapenbroederschappen, welke soms twee of meer ridders met elkander aangingen, bevatteden spoorlagen tot dapperheid: zij verwonden zich en mengden hun bloed onder elkander, kusten te zamen het beeld des Gekruisfigden, gebruikten te zamen de gewijde teekenen, en verbonden zich op deze wijze tot de volvoering van het een of ander stout ontwerp, tot hetwelk buitengewone kracht of moed vereischt werd, en waarbij zij dan veelal, om door den vijand niet onderscheiden te worden, eene gelijke wapenrusting aantrokken.

De Ridderfchap in het algemeen stond gedurende de middeleeuwen in het allergrootste aanzien. De ridders behoeften niet te dragen in lasten en schattingen, die door anderen betaald werden; zij behoeften niet teregt te staan, dan voor hunne standgenooten, en zelfs de dubbele boete, welke zij, veroordeeld zijnde, betalen moesten, werd voor eene vereerende onderscheiding gehouden. De gevangenis eenes ridders was altijd dragelijk: men sloot hem niet in boeijen, want zijn woord was genoeg. In de gewigtigste staatsaangelegenheden bedienden de vorsten zich altijd van ridders; vele ambten en bedieningen konden alleen door ridders bekleed worden; zij bekrachtigden met hun zegel de handvesten en verdragen der vorsten, en bekwamen, als stand in den staat, allengs deel in het bestuur. In wapenrusting, in kleeding, in huisraad, mogten anderen hen niet evenaren. Terwijl de knaap (*Ecuyer*) slechts met eenen degen en een schild gewapend en met een ligt harnas gedekt was, zwaalde de ridder alleen zijne laas, beveiligd door eenen zwaren ijzeren maliekolder of panfier, en eenen helm met meer of min gesloten vizier; ook droeg

droeg hij alleen, bij plechtige gelegenheden, eenen scharlaken wapenrok of mantel, en alleen aan ridders was het dragen van gouden sporen en van fluweelen en damasten kleederen geoorloofd. Van de op hunne vijanden veroverde wapenen, of van andere omstandigheden bij groote wapenfeiten, ontleenden zij hunne zegels en wapenschilden; maar alleen ridders mogten zich op hun zegel in volle wapenrusting te paard zittende, doen afbeelden, en alleen op de torens der ridderlijke burgen mogten vanen geplaatst worden. — Daarbij waren de ridders, boven andere edelen, in de gelegenheid, om groote rijkdommen te verzamelen; want de vorsten beijverden zich om strijd, hen door groote jaargelden en rijke geschenken aan hunne belangen te verbinden, en begiftigden hen met aanzienlijke leengoederen, op welke de verplichting tot krijgsdienst lag. Ook de bisschoppen en abten bevalen de belangen van hun gesticht bij voorkeur aan den vrijdbaren arm eens ridders, wien zij daarvoor in de geestelijke inkomsten rijkelijk lieten deelen. — Eindelijk, de plegtigheden, onder welke de ridder, die zich door lafhartigheid of ontrouw onteerd had, van zijne waardigheid beroofd werd, moesten het gewigt der waardigheid te sterker doen uitkomen: zijne wapenen en zijne rusting werden voor zijne oogen verbroken; zijn schild het onderst boven aan den staart van een paard gebonden en door den modder gesleept; daarop werd door den mond eens priesters de vloek over hem uitgesproken, en warm water over zijn hoofd uitgesfort, om de waardigheid uit te wischen, welke hem door den ridderslag medege-deeld was; eindelijk werd hij, met een doodkleed overdekt en met touwen gebonden, op eene horde of in eene doodkist, naar de kerk gesleept, waar dan, even als over eenen doode, een lijk-dienst over hem gehouden werd.

Intusschen kon het niet misfen, of de instelling der Ridderfchap moest, niertegenstaande al het schoone en goede, hetwelk haar kenmerkte, groote nadeelen naar zich slepen, en weldra geheel ont-aarden. Welk eenen nadeeligen invloed moest niet op den staat eene krijgsmagt hebben, die haren moed stelde in het vermeer-deren der gevaren, die ijdele praal met waren roem, roeke-loosheid met dapperheid verwarde! en zulks te meer, daar die krijgsmagt verdeeld was onder een groot aantal van elkander onaf-hankelijke opperhoofden, waardoor het bijna onmogelijk was, de-zelve tot één bepaald doel te doen werken, of na eenen verlo-ren slag te hereenigen. Weldra zag men bij het aannemen van nieuwe ridders niet meer naar dapperheid en goede zeden, maar verfpilde men die waardigheid aan jonge lieden zonder ondervin-ding, of zelfs aan kinderen; en, vergetende dat de ridder niet al-leen in de kunst des oorlogs, maar ook in de eerste aller men-schelijke wetenschappen, behoorde uittemunten, vergenoegden de ridders zich weldra met eene oppervlakkige kennis van uiterlijke godsdienst-gebruiken, vervielen tot het diepste bijgeloof en waren zoo

onkundig, dat de meesten zelfs niet konden lezen; voor geschenken of erfmakingen aan geestelijke gestichten meenden zij zich vrijbrieven te verwerven tot het berooven van de gansche overige Christenheid, en met eenen togt naar het II. land alle misdaden te kunnen boeten: in één woord, van velen viel niets anders tot lof te zeggen, dan dat zij over de jagt, de wapenen en de liefde konden spreken. Ook stelde men zich hunne, vaak als onschuldig geroemde vermaken, aan welke ook vrouwen deel namen, niet te eenzijdig uit dit oogpunt voor; want van dweepzucht in de liefde hadden zij slechts éenen stap te doen, om tot de grootste buitensporigheden en ongebondenheid te vervallen; hunne trouw aan het voorwerp, dat zij huldigden, wankelde vaak bij de minste aanleiding, en in het algemeen waren de zeden nimmer ongebondener. noch de buitensporigste wellust meer algemeen, dan in den tijd van den bloei der ridderschap. In naam verdedigers van onschuld en eer, ontvaardden de ridders weldra in derzelver grootste onderdrukkers. Uit de roofsloten, die zij vaak op moeilijk te genaken bergen, of midden in digte boschen stichtten, vielen zij onverhoeds op den reizenden koopman aan, of in een naburig gebied, om er de dorpen te verbranden en den oogst des landmans met zijn vee te rooven; of zij hielden maanden lang het slot van eenen nabuur belegerd, om als eigen regters wezenlijken of vermeenden hoon te wreken. Van daar de zoogenoemde *Veteten*, (zie op dit woord) waarvan de geschiedenis der middeleeuwen vol is, en welke door kerkelijk noch wereldlijk gezag geheel verhinderd konden worden; want de ridders, in die eeuwen van wanorde en regeringloosheid, bijna zeker van straffeloos alle onrecht te kunnen plegen, waagden het meermalen, zich te wapenen tegen het koninklijk gezag, en om den troon, tot welks bevestiging zij gezworen hadden hun goed en leven te zullen prijs geven, te doen wankelen.

Eindelijk werkten in het laatste der 15de en in den aanvang der 16de eeuw verschillende omstandigheden zamen, om de Ridderschap als militaire instelling te doen vallen. Toen namelijk was, door de vrijmaking van vele lijfeigenen, en hier en daar door het ontstaan van eenen derden stand, die der steden, de leenband aanmerkelijk verslapt en de staatkundige toestand van *Europa* ten eenemale veranderd. De vorsten, de koning van *Frankrijk* en de keizer, bragten eene staande legermagt op de been, die weldra, door betere krijgstuucht en meerdere bekwaamheid in de behandeling der wapenen, den roem, welke der Ridderschap ten deze nog overgebleven was, verdonkerde; terwijl *FRANS I* en *KAREL V* te gelijker tijd de ridderslijke waardigheid aan mannen schonken, die, niet in dapperheid of oorlogskunst, maar in de kennis der wetten en in wetenschappen uitmuntten. Eindelijk: de dood van koning *HENDRIK II*, die, te midden van zijn hofgezin, bij een steekspel om het leven kwam, gaf tot de geheele affchaffing dier gevaarlijke oefeningen aanleiding, en vol-

voltooide den reeds lang voorbereiden val der van haar oorspronkelijk doel geheel afgewekene Ridderfchap, van welke alleen nog sporen overbleven in de federt door verfchillende vorften, bij onderfcheiden gelegenheden, ingestelde ridder-orden, en in die op eenen militairen voet ingerigte geestelijke orden, (de Duitfche orde, de orde van St. JAN en die der Tempeliers), welke, in den tijd der kruisvaarten, in het heilige land zelf geticht, tot groot aanzien geraakten en groote goederen verwierven, en, nitgezonderd de orde der Tempeliers, door al de omwentelingen heen, tot op onzen tijd toe, hun beftaan gehandhaafd hebben.

RIEMTALLEN, ook *vroonfchuld*, genoemd, zijn, volgens S. VAN LEEUWEN; een omflag, tot onderhoud der wegen, bruggen, kadens, vijvers en andere wateren. Deze belasting ontleent haren naam van de riemen, waarmede men van ouds fchepen plagt te regeren; want het is bekend, dat fommige landfchappen, fteden en dorpen, ten dienfte van den graaf en van den lande, verplicht waren eenige te leveren en te onderhouden; en hiertoe was ieder dorp en ambacht op zeker getal van riemen, naar mate van de gefteltheid, in de belastingen aangeflagen. Volgens dit getal werd, jaarlijks, voor elke riem, gerekend 25, 30 en fomtijds meerdere ponden, van 40 grooten, of 20 Nederlandfche guldens. — Men zie hierover in het breede RIENIER in zijne *befchrijving van 's Hage* 2de deel, bladz. 407, alsmede S. VAN LEEUWEN, *Kostumen en Keuren van Rijnland*, Inleid. bladz. 70 — 72.

RIET. (*Arundo*) Een plantengeflacht, hetwelk tot de natuurlijke familie der grasfoorten behoort, en onder de 2de order van de 3de klasfe bij LINNEUS geteld wordt. Dit geflacht was ondtijds zeer uitgebreid; doch thans zijn verfehiedene foorten uit hetzelfde tot andere of nieuwe overgebragt. Ook zijn niet alle planten, die men dagelijks met eenigen bijnaam Riet noemt, tot deze afdeeling te brengen zoo als b. v. fuikerriet, bambusriet, enz. Immers het laafte behoort zelfs tot eene geheel andere klasfe, (*z. I deel bl. 224*), en onderfcheidt zich ook daardoor, dat hetzelfde foorten oplevert, die alle andere grasaardige planten in grootte overtreffen, zoo als de *Sammal*, die tot de hoogte van 80 voet zich verheft. Bij RUMPUTUS en ADANSON kan men veel omtrent de bambusfen nalezen. — Onder onze inlandfche Rieten zijn zeker het *gewone riet*, *dekriet* of *bladriet* (*Arundo Phragmites* L., *Phragmites communis* der nieuweren) en de *Helm* of *Duinhelm* (*Arundo arenaria* L.) de belangrijkste. De eerste groeit overal aan vaarten, sloten en moerasfen welig, en wordt menigvuldig gebruikt tot het dekken van fchuren, huizen, tot het maken van omheiningen, tot matten voor broeibakken, bij plafonwerk, enz., zoo als bekend is. De laafte, eene drooge, doch wortelrijke en ftevige plant, bewoont de dorre duinen en gure ftranden, de zandheuvelf der Amersfoortfche heide en den lande van Breda, volgens den Hoogl. Kops, en andere zandgronden van ons land en van andere gewesten. De
Helm,

„ *Halm*, èene wezenlijk nuttige plant ter wering der zandverstuivingen, „ schijnt, of liever is (volgens onzen FRANCO VAN BERKHEIJ) door de „ zorg des Scheppers natuurlijk geschikt, om op dorre zandgronden „ te groeijen, en door het weeffel van hare wortelen, met een wei- „ nig van haar natuurlijk vocht of leem, de zandkorrels, hoe glad „ en glasachtig, bijeen te houden;” en met regt, want geene plant „ zelfs niet de nuttige sleetdoorn, staat hierin met haar gelijk, weshalve de zorg voor de behoorlijke verplanting, enz. door hem aanbevo- len, van aanbelang is voor onze met duinen, voorzienene kusten. Overigens komen in onze gewesten nog voor: het *gekleurd Riet*, *rietgras*, of een *halm*, (*Arundo colorata* WILLD; beter *Phalaris arundinacea* L. of *Diagraphis* TR.), waarvan de verscheidenheid, met witte strepen op de bladen, in de tuinen bekend is onder den naam van *Lintgras*, enz.; het *Pluim-rietgras* (*Arundo calamagrostis* L.), op vele plaatsen voortkomende; het *Duinriet* of *Landriet* (*A. epigeios* L.) in onze duinen; het *Strandriet*, (*A. littorea* ROEM. en SCH.) door den zoo vroeg aan de wetenschap ontrukten KUHLE te *Katwijk* gevonden. JOHN, DAVY en anderen onderzochten de Rietfoorten scheikundig.

Wij zouden hier kunnen voortgaan met de Rietfoorten van andere landen kortelijk te doen kennen; doch achten dit vreemd aan het doel van dit werk. In *Duitschland* vindt men, behalve de opgenoemde van ons land, ten minste nog zes foorten, waarvan er waarschijnlijk ook nog bij ons te huis behooren. Van het *Donax-riet*, (*Arundo Donax* L., *Donax arundinaceus* PAL. D. B., *Scolochloa arund.*, MERT. en KOCH.), *Portugeesch* of *Spaansch riet*, in het Zuiden van *Frankrijk* (*Roseau canne*), op moerasfge plaatsen van *Istrien*, enz. voort komende, moeten wij evenwel met een woord gewagen. Het is de reus onder de Europeische grasfoorten, bereikende eene hoogte van 6 tot 10, ja van 15 voet, wasfende loodregt, flevig, houtachtig, vrij dik en met vele geledingen. De lancetvormige bladen zijn ongeveer 2 duim breed en 18 — 20 duim lang; terwijl de bloemen paarschachtig zijn. In *Frankrijk* kweekt men dit Riet in de tuinen, om er de eerste spruiten van te eten, zoo als men in de *Indien* van *Bambus*-foorten doet. Het bemint de warmte en een weinig vocht; blijvende op drooger en koudere plaatsen laag. De stengel wordt menigvuldig gebezigd ten algemeenen nutte; terwijl de levende plant ook dienen kan tegen afkabbeling der boorden van rivieren en beeken, alzoo de wortel kruipende is. De ontbladerde stengel dient b. v. tot wandel- en hengelftokken; gespleten en afgeplat tot bedekking van huisjes, en tot plafonwerk: gedeelten van dunnere stengels voor hordersfluitjes; de dikkere voor schalmeijen, (van daar de *Duitsche* naam *Schalmeijenrohr*) en tot eene menigte kleinigheden. Ook dit Riet geeft eene verscheidenheid met witachtig gestreepte bladen, die kleiner blijft.

RIGA. De hoofdstad van het Russisch gouvernement *Lijfland*. Zij is bevestigd, en ligt aan de *Duna*, in eene zandige, op haar zelve niet behagelijke landstreek; doch die door vele lusthuizen en tuinen

der burgers veraangenaamd wordt. Zij bestaat uit de stad en de voorsteden, welke laatste bij de belegering van 1812 in de asch gelegd, en door den ijsgang van 1814 verwoest werden, en grooter dan de eigenlijke stad waren; doch tegenwoordig grootendeels weder zijn opgebouwd. *Riga* telt 35,000 inwoners, en heeft vele kerken, een lyceum, een gymnasium, eene stads boekerij met een kabinet van natuurlijke zeldzaamheden, en talrijke liefdadige gestichten tot onderhoud en ter verzorging der lijdende menschheid. Onder de gebouwen onderscheiden zich inzonderheid, het prachtig raadhuis met zijnen fraaijen toren, het keizerlijk paleis, het oude slot, de residentie des gouverneurs, en het groot prachtig gebouw der Lijflandsche ridderschap. De inwoners zijn meestal *Duitschers*, welke veel rijkdom en goeden smaak hebben. Men vindt in *Riga* fabrieken van suiker, stijfsel, poeder, speelkaarten, kousen en naalden; doch belangrijker is voor de stad de handel, welke haar, naast *Petersburg*, tot eene der gewigtigste plaatsen van het Russische rijk voor den zeehandel verheft. Het grootste gedeelte van de Russische granen wordt uit hare haven uitgevoerd: ook is de uitvoer van vlas en hennep van veel belang. Jaarlijks loopen bijna 1000 schepen uit en in dezelve. In 1815 bedroeg de waarde van den uitvoer meer dan 24 millioen roebels. In het jaar 1812, 1813 en 1814 hebben de kooplieden, op eigen kosten, een ijzeren gedenkteeken, ter zwaarte van 142,568 pond doen oprigten, op de eene zijde van welks vierkant voetstuk men, tusschen twee met lauweren versierde zwaarden, het volgend bijchrift leest: „De vereenigde magt van 20 rijken en volken drong te vuur en te zwaard in *Rusland*, en vond hier den dood of kerker. *Rusland* overwon de verwoesters, en verbrak de kluisters van *Europa*. ALEXANDER I bevestigde, door zijne zegevierende hand, de vorsten op hunnen troon, schonk aan hen derzelve rijken, en aan de volken hunne wetten, weder.” — *Riga* heeft menigerlei lotverwisselingen ondergaan: in het begin der 16de eeuw behoorde de stad aan de Duitse orde; omtrent het einde derzelve geraakte zij onder Poolse heerschappij; in 1621 werd zij door den Zweedschen vorst, GUSTAVUS ADOLPHUS, veroverd, en kwam eindelijk in het begin der 18de eeuw, na den ongelukkigen oorlog van KAREL XII, onder den Russischen scepster, waaronder zij sedert gebleven is. In 1812 werd zij door de vereenigde *Franschen* en *Pruisjen* wel belegerd, maar niet genomen, en in 1814 leed de stad door ijsgang een aanmerkelijk verlies: zijnde daardoor meer dan 400 huizen verwoest geworden.

RIGIBERG. Een der hoogste bergen van *Zwitserland*, in het kanton *Schweitz*, aan het *Zuger*-meer. Zijn hoogste top is 5,676 voet boven de oppervlakte der zee, en dus 2,148 voet hooger dan de *Brokken*, en 7,024 voet lager, dan de *Mont-blanc*. Aan deszelfs voet liggen 10 of 11 dorpen, en hooger vindt men 150 hier en daar verstrooide hutten voor het vee, hetwelk de bewoners van den voet des bergs derwaarts ter weide drijven, *Rigikulm* is de beroemdste

fte top van dezen berg, die hier de heerlijkste gezigten oplevert, waaromtrent men in de beschrijving van JOH. MEIJER (*Zurich 1807*), eene breedere opgave kan vinden. Op de zuidelijke hoogten van den berg groeijen tamme kastanjes, en zelfs amandel- en vijgeboomen; doch aan den kant van het *Zuger*-meer zijn zij woest en zeer steil. Men meent, dat de naam van dezen berg van *Regina montium* (koningin der bergen) afkomstig is.

RIJCKE. (THEODORUS) Een vermaard Nederlandsch taal- en oudheidkundige, die omtrent de helft der 17de eeuw binnen *Arnhem* geboren werd. Zijne hoofdstudie was de Regtsgeleerdheid; doch hij was tevens zeer bedreven in de Grieksche en Latijnsche talen, waardoor hij aan de toenmaals beroemde Latijnsche school te *Kampen* als rector beroepen werd. Die post eerlang moede geworden zijnde, begaf hij zich aan het reizen, en besteedde 5 jaar aan het bezoeken van Hooge scholen, en den omgang met geleerden, in verschillende landen. Na zijne terugkomst verkoos hij 's *Hage* tot zijne woonplaats, en den post van pleitbezorger tot zijn beroep; doch in 1672 droegen hem de bezorgers van *Leijdens* Hooge school den leerstoel in de Geschiedenis en Welsprekendheid op, welchen post hij, tot zijnen dood, in 1690, bekleedde. Van hem zijn den geleerden bekend eene Latijnsche verhandeling: *Over de eerste bewoners van Italië, en de komst van AENEAS in dat gewest*; eene redevoering *over de Reuzen*, en *Aanteekeningen over TACITUS*.

RIJM, RIJP, is door koude vertijfde daauw, welke zich in den vroegsten morgenfond aan de takken der boomen, planten enz. vastzet, volgens dezelfde wetten, als de aanzetting van de zoutkristallen geschiedt.

RIJN. (DE) Eene der hoofdrievieren van *Duitschland*, inzonderheid beroemd door de heerlijke landstreken, welke zij bespoeld, en de voortreffelijke wijnen, die aan hare oevers gewonnen worden. Zij ontspringt in het Helvetisch kanton *Graauwbunderland* uit 3 hoofdbronnen, welke de *Voor-*, *Middel-* en *Achter-Rijn* genoemd worden. De eerste komt uit het gebergte *Crispalt*, ten Noord-oosten van den *Gothard*, en vereenigt zich bij *Difentis* met den *Middel-Rijn*, welke van den *Lukmanier* berg afstroomt, waarna zich deze beide rivieren bij *Reichenau* met den *Achter-Rijn* vermengen, welke in het gebergte *Adula*, op het vogelgebergte, ontspringt, en tot *Reichenau* 20 uur ver stroomt. Hier verkrijgen de 3 vereenigde rivieren den gemeenschappelijken naam van *Rijn*, die hier eene breedte van 230 voet heeft. Bij *Chur*, de hoofdstad van *Graauwbunderland*, of eigenlijk bij *Haldenstein* wordt de *Rijn* eerst bevaarbaar; stort bij *Reinegg*, tusschen *Roschach* en *Fussach* met een groot gedruisch in de *Boden-See*, die hij tusschen *Stiegen* en *Eschenz* weder verlaat, en loopt vervolgens tot *Schafhausen* en *Basel* voort, nadat hij alvorens verscheidene watervallen gevormd heeft. Van de *Boden-See* tot *Basel*, waar deze rivier reeds eene breedte van 750 voet heeft, is zijn bed zeer rotsachtig, het-

geen van *Bazel* af door vele eilanden doorfeden wordt, die meestal uit zand- en kiezel-banken bestaan; doch van *Breifach* af vindt men ettelijke, die bebouwd zijn. Tusschen *Straatsburg* en *Germersheim* is het bed van den *Rijn* nog altijd met vele eilanden doorfeden, waarvan echter de meeste met houtgewas bedekt zijn. Zijne breedte tusschen *Straatsburg* en *Speijer* is van 1,000 tot 1,200, bij *Mentz* 1,500 tot 1,700, en bij *Schenkenschans*, waar hij *Duitschlands* bodem verlaat, 2,150 voet. Van *Straatsburg* af neemt deze rivier den naam van *Boven-Rijn* aan, dien hij tot *Maintz* behoudt; van daar tot *Keulen* heet zij *Middel-* en van daar, tot waar zij in de *Nederlanden* valt, *Beneden-Rijn*. De diepte van den *Rijn* is verschillend, en bedraagt van 5 tot 28, en zelfs bij *Dusfeldorp* 50 voet.

Bij *Schenken-schans* komt deze rivier in ons land en verdeelt zich in 2 armen, waarvan de Zuidel. de *Waal* heet, die twee derde van haar water opneemt; langs *Nijmegen*, *Tiel* en *Bommel*, tot op de hoogte van *Woudrichem* voortloopt, waar zij zich met de *Maas* vereenigt, en onder den naam van de *Merwe* haren loop vervolgt, welken naam zij naderhand weder in dien van *Maas* verliest. De Noordelijke arm van den *Rijn* liep eertijds in verscheidene bogten naar *Arnhem*; doch sedert 1720 heeft men van de *Waal* af tot bij het dorp *Pannerden* een kanaal gegraven, waardoor het oude bed van de rivier nu grotendeels verdroogd is. Zij stroomt door dit kanaal voort, nadat zij zich beneden *Millingen* van de *Waal* heeft afgescheiden. Voor dat deze arm *Arnhem* bereikt, verdeelt zich dezelve weder boven *Westervoort* in den *Nieuwen IJssel*, welke eigenlijk het kanaal is, hetgeen *Drusus* liet graven, en, na zich bij *Doesborgh* met den *Ouden IJssel* vereenigt te hebben, ontlast de zich eindelijk in de *Zuiderzee*. Van daar, waar zich de *Nieuwe IJssel* van den *Rijn* scheidt, wendt zich de laatste naar *Arnhem*, en behoudt zijnen naam tot voorbij *Wageningen* en *Rhenen*, waar hij *Lek* genoemd wordt, en naar *Wijk bij Duurstede* loopt. Van hier vloeide weleer de *Rijn* in vollen stroom naar *Utrecht*; doch thans is er slechts een zwakken arm van over, die de *Kromme Rijn* genoemd wordt, en naar die stad stroomt. De *Lek*, van *Wijk bij Duurstede* voorbij *Kuilenburg*, *Vianen* en *Schoonhoven* voortgelopen zijnde, valt op de hoogte van *Krimpen* in de *Maas*; terwijl de *Kromme Rijn* zich bij *Utrecht* in 2 takken verdeelt, waarvan de eene, eertlang den naam van *Vegtaannemende*, door een gedeelte dier provincie stroomt; welhaast den *Hollandischen* bodem nadert; door *Weesp* en *Muiden* vloeit, en bij laatstgemelde stad in de *Zuider-zee* valt. De andere tak, bij *Utrecht* den naam van *Rijn*, eigenlijk *oude Rijn* weder hernemende, loopt van daar door *Woerden* en *Leijden*, en vervolgens naar *Katwijk*, waar hij zich voorheen in zee ontlastte; doch deze tak, door de geweldige overstroming van 860 verzand zijnde, verloor zich sedert in de duinen; en het is eerst voor eenige jaren, dat men van *Katwijk binnen* naar *Katwijk aan zee*, dwars door de duinen heen, een kanaal geleid heeft, van 3 kapitale fluizen voorzien,

zien, waardoor zich het overtollig Rijnwater in de *Noord-zee* ontlast: eene onderneming, die gewis den moedigen en ondernemenden geest der *Nederlanders*, te midden der grootste moeilijkheden, tot roem verstrekt.

De voornaamste rivieren, die in den *Rijn* uitstorten, zijn de *Aar*, de *Ill*, de *Kinzig*, de *Murg*, de *Neckar*, de *Main*, de *Nahe*, *Lahn*, *Moëzel*, *Erft*, *Rocr* en *Lippe*. De *Rijn* is zeer vischrijk: men vangt er in zalm, steur, negenoog, snoek, karpers dikwijls van 20 pond zwaar enz. Ook vindt men op de ontelbare eilanden dezer rivier wild gevogelte, waarvan zich aan hare oevers eene menigte verschillende en zeldzame soorten ophouden. Zij is, inzonderheid voor het westelijk gedeelte van *Duitschland*, belangrijk door de scheepvaart, en levert de heerlijkste gezigten op, van verschillende aard, voornamelijk van *Mentz* en *Bingen* tot *Bonn*, waarom ook dit gedeelte het meest door reizigers bezocht wordt, waartoe de dagelijks van *Mentz* naar *Keulen* vertrekkende water-diligences eene goedkope en gemakkelijke gelegenheid aanbieden. — Men heeft twee handboeken voor reizigers, die al het wetenswaardige omtrent de vaart langs den *Rijn* bevatten, waarvan het een, door *LANGE*, de vaart van *Mentz* tot *Dusfeldorp* bevat, en het ander, door *ALOYS SCHREIBER*, zich over den geheelen loop der rivier uitstrekt, en van platen voorzien is.

RIJNGAU. Eene kleine freek lands of dal, met 18,000 bewoners, langs den regter oever van den *Rijn*, omtrent vier uur lang en 2 breed, voorheen tot het aartsstift *Mentz*, doch thans tot het hertogdom *Nasfau* behoorende. Zij is een der bekoorlijkste oorden van *Duitschland*, beroemd door de schoone afwisselende partijen van heerlijke gezigten, en de uitmuntende rijnwijnen, die zij oplevert. De *Rijngau* wordt door het *Rijngauer*-gebergte, hetgeen slechts door een klein dal van het *Tannus*-gebergte is afgescheiden, gevormd, en door den hier van het Oosten naar het Westen loopenden Rijnstroom bespoeld: zij begint bij het dorp *Nieder-Walluf* beneden *Mentz*, en eindigt bij het dorp *Lorrich*. Het fraaije stadje *Ellfeld* of *Eltville* is er de hoofdplaats van, en de wijn maakt het voornaamste voortbrengsel dezer landstreek uit. De geestrijke wijnen slagen op de hoogste toppen van het gebergte, doch de gezondste op deszelfs middelste hoogte; wordende die, welke in de laagte groeijen, laat drinkbaar. De beroemdste wijnsoorten van *Rijngau* zijn de krachtige en vurige *Rudesheimer* en *Markebrunner*, de geurige *Johannisberger* en *Seiszenheimer*, en de aangename *Asmanshauser* (Zie verder RIJNWIJNEN). Behalve den wijn verbouwt men ook veel ooft, en op de ver van den Rijnsoever gelegene bergruggen groeit veel hout.

RIJNSBURG. Een dorp, merkwaardig door herinneringen uit den ouden en lateren tijd. Hier zoude welker eenen Romeinschen burg gestaan hebben, waarvan men nog in onze dagen eenige overblijfsels zag in eene vermaarde abtdij voor adellijke jonge dochters, welker

flichting tot het jaar 1133 opklimt, en waarvan de rijkdommen, voor dien tijd, onmetelijk waren; doch dit geslacht werd in 1572, en naderhand, geheel vernield. — *Rijnsburg*, op zich zelve beschouwd, ligt in *Rijnland*, omtrent een uur gaans ten Noord-westen van *Leijden*, in de strekking tusfchen deze stad en de *Noordzee*. Het is een fraai dorp, zoowel uit hoofde van deszelfs aangename ligging, als van de nette betimmering en het lommerrijke der boomen. Men vindt er een vrij aanzienlijk huis, waarin sommigen onderhouden worden, en anderen hunnen kost koopen; alsmede de vergaderplaats der *Rijnsburgers* of *Kollegianten* (zie hier beneden), benevens een geschikt huis met eenen tuin, ten verblijf van de leden dezer broederschap dienende, gedurende den tijd harer godsdienstige verrigtingen. In de kerk van het dorp vindt men nog eenige overblijffels van de oude abt dij, als: de in den muur gemetselde grafzerken van *PETRONELLA*, wed. van graaf *FLORIS III*, stichteres van het klooster; alsmede van graaf *WILLEM I*, van zijne gemalin *ALEID*, en van hunne dochter *ADA*. Ook liggen nog in den vloer der kerk de zerken van de 6 laatste abt disfen.

RIJNSBURGERS. Dus noemt men een genootschap van Christenen in ons vaderland, voornamelijk in *Holland*, *Vriesland* en *Groningen*, en wel inzonderheid in eerstgenoemde provincie, eertijds vrij talrijk, doch tegenwoordig genoegzaam alleen bij den naam bekend. Voorheen bevonden zich onder hen mannen van vermaardheid en kunde, en de beroemde geschiedschrijver *WAGENAAR* hielp, eenigen tijd, hunne bijeenkomsten en oefeningen opbouwen. Zij ontleenen den naam van *Rijnsburgers* van het dorp *Rijnsburg*, als tweemaal in het jaar, ter bediening van Doop en Avondmaal, de plaats van algemeene zamenkomst; doch zijn zij ook bekend bij den naam van *Kollegianten*, naar de bijeenkomsten, die onder hen gehouden werden, en zij *Kollegien* noemden. De kerkelijke geschillen in de *Nederlanden*, vooral in *Holland*, in 1619 en vroeger, gaven tot de opkomst dezer gezindte aanleiding. De gevoelens der Remonstranten, in dien tijd veroordeeld, en de leeraren, dezelve toegedaan, uit den lande gebannen, of van hunne posten ontzet zijnde, bleven verscheidene gemeenten of zonder predikanten, of verkregen zoodanige, die geenszins in den meesten sijnak der leden vielen. Ten einde nu in dit gebrek zoo veel mogelijk te voorzien, besloten de 4 gebroeders, *JAN*, *ADRIAAN*, *GIJSBERT* en *WILLEM VAN DER KODDE*, alle landlieden, te *Rijnsburg* of op de naburige dorpen wonende, en om hunnen onbesproken wandel en zucht tot wetenschappen en Taalkunde beroemd, om met anderen, van hunne godsdienstige denkwijze, onderlinge bijeenkomsten te houden, en door het lezen en verklaren der Heilige Schrift, en door gebeden, elkander te stichten. Deze 4 broeders verflonden alle het Latijn, en sommige zelfs de Engelsche, Fransche of Italiaansche talen. *WILLEM*, echter, muntte boven de overigen uit, en werd, uit hoofde zijner kunde, door bezorgers van

van 's lands Hooge school te *Leijden*, tot den post van Hoogleeraar in de Oosterfche talen waardig gekeurd. Sedert was hij onder den verlatijnden naam van GUILLELMUS CONDEUS bekend, en heeft verscheidene geleerde fchriften nagelaten.

De *Rijnsburgers* hielden hunne eerste zamenkomsten te *Warmond*, doch eerlang verkoos men daartoe *Rijnsburg*, en hun voorbeeld vond, in den toestand, waarin zich toenmaals vele Christenen hier te lande bevonden, weldra vele navolgers. Zij onderscheidden zich, boven vele andere gezindten, deels door eene zeer uitgebreide verdraagzaamheid, deels door volkomene gelijkheid, welke zij stellen, dat onder alle belijders van den Christelijken godsdienst plaats heeft. Allen, die Jezus voor eenen afgezant des Allerhoogften erkennen, en zijne leer als goddelijk aannemen, mits zich aan geen wangedrag, met dezelve strijdig, fchuldig makende, erkennen zij voor broeders, en zijn genegen, om met hun Christelijke gemeenschap te houden, door de viering van het H. Avondmaal. Zij hebben geene belijdenis van menschelijk optel, maar houden alleen de H. Schrift, waarvan zij de uitlegging en verklaring aan ieder Christen overlaten, voor den eenigen regel van geloof en leven. Eigenlijk genoemde leeraars vindt men onder hen niet; ieder, die hunne zamenkomsten bijwoont, mag iets tot algemeene leering en flichting voordragen, of op het verhandelde zijne aanmerkingen mededeelen; doch zijn de vrouwen van het regt en de vrijheid, om in het openbaar te spreken, uitgefloten. Offchoon nu wel de *Rijnsburgers* geene uitstaande belijdenissen hebben, en lieden van alle godsdienstige gezindten tot het Avondmaal toelaten, komen de meeste hunner echter, in begrippen, het naast overeen met de Remonstranten, en nog wel het meest met de tegenwoordige gematigde Doopsgezinden, bij welke laatste zich dan ook zoodanige *Rijnsburgers* vervoegen, die van eenig Christelijk genootfchap leden begeeren te worden. Ook erkennen zij den Doop der bejaarden, gewoonlijk, alleen voor fchriftmatig, mits dien bij volkomene onderdampeling gefchiede.

In de gewone godsdienstige bijeenkomsten der *Rijnsburgers* wordt hetzelfde verrigt, als in die der overige Protestantfche Christenen; alleen met dit onderscheid, dat, terwijl bij dezen, het openlijk spreken telkens op één perfoon rust, bij hen, integendeel, de onderscheidene deelen der godsdienstsoefening, het bidden, het verklaren van een gedeelte der H. Schrift, en het toepassen, gemeenlijk, door bijzondere en even zoo vele perfonen verrigt wordt; en wel met eenen zekerer stillstand tusschen beiden, opdat ieder, die op het gefprokene eenige bedenkingen heeft voor te dragen, daartoe tijd en gelegenheid moge hebben.

De *Rijnsburgers* vieren in hunne afzonderlijke vergaderplaatsen Doop en Avondmaal, doch het statigst gefchiedt dit te *Rijnsburg* op Pinkfteren en in het laatst van Oogstm., aan de Oostzijde van welk dorp een huis van weinig aanzien staat, ruim genoeg echter, om een aanmer-

kelijk getal van toehoorders te kunnen bevatten. Niet ver van deze godsdienstige vergaderplaats is een ander huis, veel grooter, en met eenen tuin voorzien, hetwelk tot huisvesting, en voor eenige dagen ter verzorging, op kosten van eenige *Rijnsburgers*, van zoodanige personen dient, welke de vergadering verkiezen bij te wonen. Bij deze algemeene vergaderingen wordt de Doop aan de zich daartoe aanbiedende voorwerpen bediend. De doopeling legt des Zaturdags te voren, in eene talrijke vergadering, in een ruim vertrek van laatstgemelde huis zamengevloed, zijne belijdenis af, welke hij uit een gefchreven opstel, de voornaamste waarheden van den Natuurlijken en Christelijken godsdienst, benevens eene ernstige betuiging van berouw, en een heilig voornemen ter opvolging van de zedelijke voorfchriften van Jezus bevattende, openlijk voorleest; zonder dat hij zich daarin over de verschillende leerstellingen onder de Christenen behoefd uit te laten, alzoo hier omtrent van hem geene beslissende uitspraak of bepaling gevorderd wordt. Na het afleggen der belijdenis begeven zich de mans of vrouwen in een afzonderlijk vertrek; om zich in een gepast gewaad te verkleeden, en vervolgens van daar naar den tuin van het bovengemelde huis, in welken zich eene vierkante, gegraven vont of doopbad bevindt, waarin door middel van onderaardsche buizen warm water kan gebragt worden, ten einde de plegtigheid, zonder benadeeling der gezondheid, zou kunnen geschieden. Naar dit bad wordt de doopeling geleid door een lid uit de broederschap, gewoonlijk een man van jaren, die met hem in het water nederdaalt, en, nadat hij vooraf verklaard heeft, dat hij, om het gewijde bedrijf, hetgeen hij zal verrigten, zich geene meerderheid of grooter waarde boven andere Christenen toeschrijft, de registerhand op het hoofd des doopelings legt, en eenmaal zijn hoofd onder het water dompelt, onder het uitspreken van de bekende woorden des Instellers dezer heilige plegtigheid. De gedoopte begeeft zich hierop andermaal naar het afgezonderd vertrek, en verschijnt, van gewaad veranderd zijnde, op nieuw in de vergadering, wanneer hier het plegtig bedrijf, gelijk het door eene sichtelijke aanspraak is voorafgegaan, door dankzeggingen, gebeden, en het zingen van Psalmen, of andere opwekkelijke liederen, besloten wordt. Groot is gewoonlijk de toevloed van menschen van allerlei rang en stand, uit de omliggende oorden, om deze plegtigheid te aanschouwen, omtrent welke het noodig is aan te merken, dat de gedoopten door dezelve geene leden worden der *Rijnsburgsche* vergadering, of in eenige naauwere betrekking tot deze broederschap, dan tot andere Christenen, geraken; zijnde het eigenlijk oogmerk alleen, om belijdenis te doen van den Christelijken godsdienst, en zich voor leden van de algemeene kerk van Christus te verklaren. De gedoopten kunnen zich vervolgens tot het lidmaatschap bij zoodanige gemeente aandienen, als genegen is, om hen op den ontvangen doop aan te nemen; gelijk ook verscheidene voorbeelden voor handen zijn van personen, te *Rijnsburg* bij onder-

dom.

dompeling gedoopt, die het lidmaatschap bij de Doopsgezinde gemeente te *Amsterdam*, voorheen onder die van *den Toren* en *het Lam* bekend, verzocht en verkregen hebben. — Daags na de doopsplegtigheid, dus des Zondags, vieren zij 's morgens, na eene gepaste voorbereiding, het Heilig Avondmaal, genoegzaam op gelijke wijze, als bij de overige Protestantfche Christenen; met dit onderscheid echter, dat iemand uit de vergadering tot het ronddeelen van het brood en den wijn verzocht wordt, en deze vooraf eene gelijke verklaring aflegt, als hij, die den doop bediend heeft. In den avond vergaderen de aanwezenden op nieuw, om elkander voor de genotene weldaad tot dankbaarheid op te wekken, waarna eindelijk, den volgenden morgen, de statelijke zamenkomst met eene aanspraak, dienende tot een plechtig affcheid, en ter aanmoediging tot standvastigheid en vermeerdering in alle Christelijke deugden, besloten wordt. De liefdegaven, bij deze gelegenheid ingezameld, worden, ten behoeve der dorpsarmen, aan de daartoe bevoegde personen ter hand gesteld. — Ten slotte kunnen wij hier nog bijvoegen, dat de *Rijnsburgers* te *Amsterdam* een aanzienlijk weeshuis hebben, staande op de keizersgracht, en gewoonlijk de *Oranje-appel* genoemd, die al van ouds boven den ingang stond. Het is in tweeën verdeeld, namelijk voor de jongens en de meisjes, die ook ieder eenen afzonderlijken ingang hebben. In het gedeelte voor de jongens is eene ruime kamer, waar de godsdienstige zamenkomsten plegen gehouden te worden. In dit huis worden meestal opgenomen kinderen uit andere steden of provincien, wier ouders tot de *Rijnsburgers* de naaste betrekking hadden, of tot de Doopsgezinden behoord hebben. .

RIJNWIJNEN. Het eigenlijk vaderland dezer smakelijke en gezonde Duitfche wijnen is de *Rijngau*; doch behooren ook de *Hochheimer*, offchoon niet in genoemde streken groeiende, onder de beste foorten. De eerste foorten der Rijngauer-wijnen groeijen in den omtrek van *Rudesheim* en *Johannis-berg*, en hierop volgen die van den *Opper-Paltz*. Minder gezocht is tegenwoordig de *Bacharacher*, die eenen zoetachtigen smaak heeft. Men verbouwt er ook eenen goeden rooden wijn, die, wanneer hij eenige jaren gelegen heeft, al het wrange verliest. Niet minder beroemd is de *Kostheimer* wijn, insgelijks bij *Mentz* groeiende; terwijl de *Nierensteiner*, schoon buiten de *Rijngau* wasfende, tot de beste Rijnwijnen behoort. De jaren 1748, 1760, 1762, 1766, 1776, 1779, en nog meer 1783 en 1811, hebben een bij uitftek goed gewas opgeleverd. *Bleichert* noemt men die Rijnwijnen, die gedeeltelijk om het slot *Argenfels*, in het Triefche, en gedeeltelijk in het Keulfche opperfift gewonnen worden. *Lorchwijn* is insgelijks een goede roode wijn, die bij *Lorch* in het Mentzische groeit; zoo als ook de *Asmanshauser*, die bij het Mentzische dorp van dezen naam gewonnen wordt.

RIJP (De) is een aanzienlijk dorp in *Noord-Holland*, aan den Noord-oosthoek der zoo fraaije *Becmster*, met 1500 inwoners. Voor

den grooten brand in 1654, waarbij 600 gebouwen in de asch gelegd werden, liepen hier 80 tot 90 haringbuizen uit, thans (1825) slechts 5. Hoe wel dit dorp in 20 jaar tijds, als in 1654, 1657 en 1674, nagenoeg afbrandde, is hetzelfde nogtans weder schoon uit zijne asch verzezen, en wordt onder de fraaiste dorpen van *Noord-Holland* geteld. De Gereformeerden, Roomschen, Lutherfchen en Doopsgezinden hebben er ieder eene kerk met een orgel. Het weesen armenhuis zijn hier vereenigd; de waag, waar boven het raadhuis, een gebouw, dat in 1630 alle andere hier ten platte lande in fraaiheid overtrof, bij gemelden brand is bewaard gebleven, kan nog een fraai gebouw genoemd worden. De beroemde Hoogleeraar ADRIANUS RELANDUS, als ook JAN ARIENSE LEEGWATER, de bedijker der *Schermer-* en *Beemster-meeren*, zijn hier geboren, en hebben hier gewoond. De inwoners bestaan van de weder herlevende haring-vischerij, van de touwslagerijen, zeildoek-fabrieken en andere scheepsbehoefden.

RIJSEL. De hoofdstad van het Fransche departement van het *Noorden*, voorheen die van Fransch *Vlaanderen*, en alle Fransche *Nederlanden*. Zij ligt aan de bevaarbare rivieren de *Deule* en *Lijs*, welke eerste door de stad stroomt; is fraai gebouwd; heeft uitmuntende buitenstreken, 6 poorten, 30 opene pleinen, ruim 61,000 inwoners, en is eene der gewichtigste vestingen van *Europa*. Inzonderheid is de citadel, waaraan VAUBAN alle zijne kunde heeft te koste gelegd, een meesterstuk van vestingbouwkunde. Onder de openbare pleinen onderscheidt zich de paradeplaats, en onder de breede, goed geplaveide, en bij nacht verlichte, straten, zou de fraai verlichte koningsstraat voor iedere stad een wezenlijk sieraad zijn. Men heeft hier vele aanzienlijke, in eenen goeden sijnak, aangelegde gebouwen, waaronder inzonderheid de *St. Stephanus* en *Pieters-kerk*, het schoone raadhuis, het prachtige koremagazijn, de schouwburg, de beurs, de kazernen, het tuighuis, de fraaije hoofdwacht enz. behooren. Verder is hier een muzeum, een genootschap van kunsten, een kollegie voor de heelkunde, een teeken- en schilders-kollegie, eene openbare boekerij, een militair, en een nieuw hospitaal, een kruidentuin en belangrijke fabrieken van wollen stoffen, linnen, kanten, katoen, tabak, glas, leder en aardewerk; alsmede suiker- rafinerijen, groote katoen-spinnerijen, katoen-drukkerijen, en uitmuntende garen- en linnenbleekerijen. Niet ver van de stad bevinden zich meer dan 100 oliemolens. Ook is de bloementeel, inzonderheid van tulpen, zeer aanzienlijk, welke laatste hier zoo sterk, als in *Haarlem*, gedreven wordt. Koren, zaad, hop, tabak, vlas, linnen, garen, meloenen, benevens koloniale waren enz. maken voornamelijk artikelen van den hier bloeienden handel uit. — *Rijsfel* werd in 1708, ten gevolge eener bloedige belegering, door prins EUGENIUS veroverd; doch bij den Utrechtschen vrede aan *Frankrijk* terug gegeven, en in 1793 vruchteloos door de *Oostenrijkers* beschooten.

RIJST.

RIJST. Deze behoort onder de buitenlandsche graangewasfen; maakt in een gedeelte van *Azië* den voornaamften landbouw uit, en is het gewone, bijna eenigfte, voedsel voor millioenen menschen. Men meent, dat *Aethiopië* haar oorspronkelijk vaderland is; doch zij wordt in alle de landen der 4 werelddeelen verbouwd. Dit gewas heeft eenen buisvormigen halm, van de hoogte van 3 of 4 voet, en van de dikte van eene pennenschacht; de aren zijn in het eerst aan die van de gerst gelijk, maar breiden zich naderhand tot eenen grooten tros uit. Men onderscheidt de Rijst in 2 hoofdfoorten, in *Berg- en Moeras-rijst*, waarvan de eerste op drooge, hooge plaatsen groeit en de beste is; terwijl de laatste op lage landen moet verbouwd worden, die gemakkelijk kunnen worden onder water gezet. De *Berg-rijst* komt in *Europa*, uit hoofde van den hoogen prijs, niet voort. Bij ons komt de meeste en beste Rijst uit *Carolina*, en wordt ook in *Europa* veel gebruikt; zelfs flookt men er eenen zeer geestrijken drank van, die onder den naam van *Arak* bekend is.

RIJSWIJK. Eene heerlijkheid en een aangenaam dorp in de Nederlandfche provincie *Zuid-Holland*, met omtrent 1700 inwoners, niet ver van 's *Hage* gelegen. Men vindt er in deszelfs omtrek vele heerlijke buitenplaatsen, en hetzelfde is bekend door den aldaar geslotenen vrede in 1697, tot een aandenken van welke gedenkwaardige gebeurtenis onze laatste erfstadhouder, **WILLEM V**, in de nabijheid der plaats, waar deze vrede gesloten werd, in een gebouw, *Nieuwburg* geheeten, eene gedenkzuil deed oprigten; doch dit gebouw, naderhand vervallen zijnde, is gesloopt geworden.

RIKOCHET-SCHOT. Is een boogfchot, waarbij de kogel, na de eerste fluiting tegen den grond, zich weder verheft, en alzoo in steeds kleinere en langere bogen zijne baan doorloopt. Deze manier van fchieten is bij de artillerij veel in gebruik, om eene groote vlakke te beftrijken, en geschiedt naar de regels der Werktuigkunde, volgens welke een elastiek, of veerkrachtig, ligchaam, wanneer het op eene harde oppervlakte valt, onder denzelfden hoek, en met dezelve snelheid terug geworpen wordt, waarmede het viel; de wederftand der lucht en de invloed van de zwaarte van het geworpen ligchaam in aanmerking genomen zijnde. De lading kruid is bij zulk een *Rikochet-fchot* op verre na zoo zwaar niet, als bij een gewoon fchot van een kanon, en hierom is de verpletende kracht bij het eerste ook zoo groot niet als bij het laatste.

RIMINI, in het Latijn *Areminum*, is eene zeer groote, oude, volkrijke paufelijke stad, voorheen aan de *Adriatfche zee*; zijnde het kanaal der oude haven thans in eenen tuin veranderd. Bij de poort *St. Gigliano* komt men langs eene heerlijke, fraai versierde brug in de stad. Zij werd onder de keizers **AUGUSTUS** en **TIBERIUS** ter plaatfe, waar zich de beide confulare fraten, *Via Flaminia* en *Aemilia*, vereenigen, uit het schoonfte, witte marmer der *Appenijnen* gebouwd, en is, buiten tegenfpraak, het verhevenfte gedenkfuk van dien aard der geheele
oud-

oudheid. Voor eene andere poort, door welke men *Rimini* verlaat, staat nog een oude triumfboog, die ter eere van AUGUSTUS werd opgerigt. De Dom, die op de bouwvallen van eenen tempel van CASTOR en POLLUX staat, is, gelijk meer andere kerken, uit de marmere muren der oude haven, waarvan bijna niets meer over is, gebouwd. De kerk *Sz. Francesco*, in het midden der 15de eeuw door PANDOLFO MALATESTA gesticht, onderscheidt zich door hare edele en prachtige bouworde. Op de *Piazza del Commune* bevindt zich eene fraaije fontein, benevens het standbeeld van brons van den paus PAUL V, en op de markt een voetstuk van eene zuil, waarvan men meent dat CESAR, na den overtocht over den *Rubikon*, zijn leger aangesproken en tot nieuwen moed angevuurd heeft; terwijl 9 arkaden in het kapucijnerklooster voor overblijffels van een amphitheater gehouden worden, hetwelk door den consul PUB. SEMPRONIUS gebouwd werd. Eindelijk verdienen de bockerij van den graaf GAMBALONGA, de verzameling van bijchriften, door dokter BIANCHI aangelegd, en meer andere merkwaardige oudheden eene bijzondere opmerking.

RIO JANEIRO. De hoofdstad van *Brazilië*, en de zetel des keizers. Zij ligt in de provincie van haren naam, aan den mond van de rivier *Janeiro*, en men nadert haar van den zeekant door eene kleine opening, die door twee kale rotfen wordt ingesloten, en den ingang der haven, langs welke zich fort en batterijen verheffen, uitmaakt. Men komt hier in eene ruime waterkom, met eene menigte booten, schepen en eilanden bedekt; terwijl schilderachtige bergen, amphitheatres-wijze, hunne kruinen verheffen, en zich aan derzelver afhellingen kerken en kloosters, vestingwerken, landhuizen tusschen dezelve, bekoorlijke dalen, vol oranjeboomen, vertoonen, en men aan het einde van deze baai de stad *San Sebastian de Rio Janeiro*; (welke haar volkomen naam is), met hare talrijke torens, voor zich heeft. Zij ligt op eene vlakke, verhevene landtong, omtrent $\frac{3}{4}$ uur van de haven, en wordt aan de Noordzijde door de baai, aan de drie overige zijden door hooge boschrijke bergen bepaald. Eene regelmatige vesting aan de eene, en een welbevestigd Benediktijner klooster aan de andere zijde, dienen ter harer verdediging. Beide beschieten de stad en ankerplaats, welke laatste zich bij het *Slangen-eiland* bevindt, en tevens van een fort voorzien is.

De bevolking van *Rio Janeiro* bedraagt, met de Negers, doch behalve de bezetting, 100,000 zielen. Bijna alle straten loopen regt, zijn met graniet geplaveid, en van opgehoogde voetpaden voorzien. De huizen hebben doorgaans twee verdiepingen; doch men vindt er ook meer aanzienlijke. Onder de openbare gebouwen onderscheiden zich voornamelijk de kerken en kloosters, en inzonderheid de nieuwe prachtige domkerk. Ook zijn de keizerlijke kapellen en de munt, die beide een gedeelte van het paleis uitmaken, bezienswaardig. De marktpleinen zijn met fraaije fonteinen versierd, en de stad ontvangt haar

haar water door eene waterleiding van 80 zware bogen, die op sommige plaatsen 150 voet hoog is, en het water op eenen afstand van bijna 2 uur aanvoert. In de nabijheid van de stad heeft men leder-, zijden-, aardewerk-, glasfabrieken enz., en binnen dezelve verscheidene zeildoek-fabrieken, katoenspinnerijen en suiker-rafinerijen. De steensnijders en juweliers zijn in *Rio Janeiro*, uit hoofde hunner bekwaamheid, bijzonder beroemd, alwaar zich sedert 1814 mede een aanzienlijk aantal Fransche bouwmeesters, horologiemakers, goudsmiden enz. hebben nedergezet. Nog verdient eene bijzondere opmerking de nieuw aangelegde rijstmolen, en de groote walvischtraankokerij: in de eerste wordt de rijst, door eene zeer vernuftige inrigting, ontbolsterd, en ter verzending gereed gemaakt; terwijl in de laatste, jaarlijks, omtrent 150,000 ton traan uit het walvischspek gekookt, en met eene aanmerkelijke winst langs de kusten vervoerd wordt.

De handel is in *Rio Janeiro* van veel belang, en men vindt er de hoofdmarkt van geheel *Brazilië*: het voornaamste vertier, echter, heeft tusschen de stad en de mijnstreken, veelal tot op eenen afstand van 3 tot 400 uur, plaats, en dikwijls gebeurt het, dat op éénen dag 800 tot 1000 muilezels aankomen en weder vertrekken. Behalve dezen binnenlandschen handel met *Brazilië* te land, heeft de stad ook, door kustvaarders, een aanmerkelijk vertier met de Zuidelijke en Noordelijke havens, en neemt ook de buitenlandsche handel, jaarlijks, in belangrijkheid en uitgebreidheid toe. In de daad, *Rio Janeiro* is de best gelegene haven der geheele wereld, het middelpunt, waarin de handel van *Europa* en *Afrika*, van *Amerika* en de *Oost-Indien*, van *China* en de *Zuidzee-eilanden*, zich het geschikst vereenigt. De voornaamste artikelen van uitvoer bestaan in suiker, rum, katoen, huiden, talk, indigo, fijne schrijnwerkers houtfoorten, grove katoene stoffen, goud, diamanten, gekleurde edele gesteenten en kostbaar gewerkte juweelen. — De lucht is er bij dag, inzonderheid in de Zomermaanden, zeer heet; doch des nachts, daarentegen, merkbaar koel en vochtig; welk laatste, inzonderheid, in het heete jaarsaizoen plaats heeft, wanneer de daauw, 's morgens en 's avonds, dikwijls als een stofregen nedervalt, waarom ook koortsen en huidziekten hier niet zeldzaam zijn; doch die meestal de vreemdelingen treffen.

Levensmiddelen van allerlei aard vindt men in *Rio Janeiro* in overvloed; doch kleedingsstoffen en huishuur zijn er in hoogen prijs, en de laatste bijna zoo duur als in *Londen*. Herbergen en gaarkenkens zijn er in menigte; aan groote logementen, op de Europeische wijze ingerigt, heeft men, echter, bij aanhoudendheid gebrek. — De kerkelijke plegtigheden worden met ongemeene pracht verrigt: de beelden der heiligen zijn daarbij, in eenen eigenlijken zin, met diamanten bedekt, en bovendien steekt men 's avonds groote vuurwerken af. — De omstreken van *Rio Janeiro* zijn zeer aangenaam, en leveren vele wandelwegen op; de nieuwe voorsteden, met derzelve

ruinen en grasvelden, zijn reeds zeer aantrekkelijk, en vertoonen eene voort van stedelijk landverblijf.

RIPIENO. Dit Italiaansch woord, *aanvulling* beteekenende, wordt in een muzikstuk boven die stemmen geschreven, welke alleen ter aanvulling of versterking van hetzelfde dienen, en daar integendeel, waar eene concorderende stem invalt, zwijgen. Men zet dit woord echter ook bij zoodanige plaatsen, waar de geleidende stemmen, die eene poos gezweven hebben, zich ter aanvulling weder moeten doen hooren; en van hier, dat in een muzikstuk, waarin slechts ééne hoofdstem het gezang uitmaakt, alle overige *Ripienostemmen* dan alleen dienen, om de hoofdstem te ondersteunen, en hare werking zooveel te meer kracht bij te zetten. De *Ripionist* is die toonkunstenaar (zanger of speler) bij een orkest, die geen *Solo* speelt, maar alleen de stem versterkt. Hij bekleedt dus altijd eene ondergeschikte plaats, en moet zich geheel naar den voorspeler rigten, zonder zich tusfchen beide eenige willekeurige versterkingen te veroorlooven.

RIPPERDA (WYBOUD) was een *Vries* van geboorte, doch die zich met der woon te *Haarlem* had neergezet, en aldaar, toen die stad in 1572 door de *Spanjaards* met een beleg bedreigd werd, den post van overste, of hopman, bekleedde. Voor dat men nog het beleg ondernam, neigde de wethouderschap tot onderhandeling, en zond ook met de daad tot dat einde afgevaardigden naar *Amsterdam*, alwaar zich toen *Don Frederik*, zoon des hertogs van *Alva*, bevond; doch nauwelijks kreeg *Ripperda* hiervan de lucht, of hij besloot tot eenen maatregel, die hem altoos in 's lands geschiedenis zal beroemd maken. De Oppermagt des volks erkennende, zoo wel als de onvervreembare regten van den burger, daarop gegrond, en bovendien de trouweloosheid van den *Spanjaard* meer dan eens ondervonden hebbende, riep hij de burgers en schutters in den *nieuwen Doelen* bijeen, en deed aldaar aan de vergaderde menigte eene aanspraak, waarin zijn vaderlandsch hart zich in eene taal, vol van edele grootmoedigheid, ontlaste, en hij aantoonde, „hoe de vroedschap, „buiten kennis der burgerij, en tegen haren eed, in onderhandeling „met den vijand getreden was; hoe ijdel het ware, op genade te „hopen, naar hetgeen men in *Mechelen*, *Zutphen* en *Naarden*, ondervonden had, en hij het dus voor loffelijker hield, de vrijheid „der stad tot den laatsten snik zijns levens te verdedigen.” (*) De grootste menigte viel zijn gevoelen bij, en men besloot, om huis en have, onder zulk een rustig overste, voor 's lands vrijheid te wagen. Men gaf dadelijk den prins kennis van den toestand der stad, die van tijd tot tijd aanzienlijke versterkingen ontving; terwijl zijne hoogheid, te onvrede over het gedrag der wethouderschap, dezelve veranderde. Ondertusfchen waren de onderhandelingen vruchteloos af-

(*) Men vindt deze geheele aanspraak in de *Nederlandfche Historien* van *P. C. Hoort*, boek VII. bladz. 293 en 294.

afgeloopen, en floegen de *Spanjaards* het beleg voor de stad. De belegerden verdedigden zich dapper; doch, door hongersnood geprangd, en van alle kanten ingesloten, gaf zij zich eindelijk op *genade* en *ongenade* over, met bewilliging van regenten en oversten van het krijgsvolk, onder beding, *dat men de plundering met 240,000 guldens zoude mogen afkopen*; doch deze waarde werd al dadelijk, toen de *Spanjaards* binnen *Haarlem* trokken, geschonden. Men ging niet alleen aan het plunderen, maar toen *Don FREDERIK*, met den graaf van *Bossu* en andere grooten, in de stad kwam, nam men de hopluiden en vaandrigen in verzekering; bragt ze naar het huis *te Kleef*, en den volgenden dag begon het straffen van soldaten en burgers, die in 1566 gevlugt, en, naderhand, weder terug gekomen waren. Zoo zij biechten wilden, kregen zij het zwaard, en anders den strop. Vijf beuls met hunne knechts sloofden zich dag aan dag af aan het ombrengen van eene menigte van menschen; terwijl *Don FREDERIK*, nog bovendien, 300 ongelukkigen, bij paren, rug aan rug liet binden, en in den mond der *Meer* verdrinken, en de overste *RIPPERDA*, met *LANCELOT VAN BREDERODE*, heer van *Veenhuizen*, en jonkheer *JAN VAN DUIVENVOORDE*, kolonel der schutterij, en andere voornamen personen onthalsd werden. (†)

RITORNEL. (*Ritornello*) Met dit woord, van het Italiaansche *retornare* (wederkomen) afkomstig, kenmerkt men in de muziek de perioden, die, terwijl de hoofdstem zwijgt, door de andere speeltuigen gespeeld en herhaald worden; doch ook dikwijls verstaat men er door de inleiding eener *aria*, of van eenig ander muzikstuk, dat door geleidende speeltuigen gespeeld wordt, voor dat de concorderende stem invalt, en die meestal het hoofddenkbeeld of het thema van het volgende stuk bevat. Dit Ritornel wordt gewoonlijk dan herhaald, wanneer de zangstem hare partij geëindigd heeft. Bij zangspelen, inzonderheid die in den Italiaanschen trant zijn, bedient men zich veel, dikwijls tot in het overmatige, van de Ritornels, waardoor tuschen het *recitatief*, dat de *aria* vooraf gaat, en de *aria* zelve, eene te groote tuschenruimte ontstaat, die dikwijls ten hoogste hinderlijk is. Dezelve, echter, geheel wegtelaten, doet daarentegen ook zelden eene goede werking, zoo als dit, b. v. bij verscheidene *aria's* in het zangspel *FANCHON*, door *VAN HIMMEL* in muziek gebragt, het geval is. Men moet de aanwending of het weglaten van de Ritornels aan het genie van den toonzetter overlaten, omdat zij aan de eene plaats eene groote uitwerking doen, terwijl zij aan eene andere daarentegen nadeelig zijn: een al te lang Ritornel voldoet echter zelden.

RITTERHOUZE. (DAVID) Een sterrenkundige en voorzitter van het Noord-Amerikaasch genootschap, ter bevordering van nuttige kun.

(†) Men zie hierover verder: *WAGENAARS Vaderlandsche Historie*, deel VI. bladz. 429 en vervolgens.

kundigheden. Hij was een kweekeling der Natuur, met den voortreffelijken FRANKLIN onder dezelfde luchtstreek geboren, en verhieft zich door eigen talent tot eenen aanmerkelijken trap in kunst- en wetenschap. Zijne ouders waren *Hollanders*, en hadden zich in het begin der 17de eeuw in *Noord-Amerika* neergezet, waar zij meestal een gering handwerk dreven. Zij bestemden hunnen zoon tot den landbouw, die daardoor slechts een gebrekkig onderwijs ontving; doch reeds als jongeling blijken gaf van eenen denkenden geest, en veel aanleg tot Wis- en Werktuigkunde. Als boeren knecht teekende hij wiskunstige figuren op den ploeg, en vervaardigde bij den veldarbeid houten horologien en kunstig snijwerk; welk een en ander, gevoegd bij zijn zwak ligchaamsgestel, de ouders deed besluiten, om hem bij een horologiemaker te doen. Thans op de regte plaats gebracht, ontwikkelde zich zijn talent verbazend spoedig, zoodat hij eerlang zijn handwerk volkomen meester was, en zijn geest naar verhevener kennis dorste. In uren van rust las hij wiskundige werken, inzonderheid van NEWTON, en drong daardoor, zonder eenige andere hulp, tot de hoogere Meetkunst en Analyfis door. De sterrenhemel en een boek waren zijne eenige onderwijzers in de Sterrenkunde, waarvoor de ernstige jongeling eene onweerstaanbare neiging had. Geheel alleen, naar zijn eigen denkbeeld, vervaardigde hij een *Planetarium*, hetgeen de bewondering van deskundigen tot zich trok; wordende een tweede van zijne hand nog tegenwoordig in het Noord-Amerika'sche kabinet der universiteit van *Philadelphia* bewaard. Van langzamerhand werd nu zijne waarde bekend, en mannen van geleerdheid, zoo als D. SMITH, de natuurkundige BARTON en zelfs B. FRANKLIN, werden zijne vrienden, en droegen tot zijne verdere wetenschappelijke ontwikkeling niet weinig bij. Aan geenen regel van het gewone schoolonderwijs gebonden, volgde hij in denken en onderzoeken zijnen eigen weg, en verwierf alzoo tevens eene grondige kennis in de Wijsbegeerte, Godgeleerdheid en Natuurkunde, alsmede in de Fransche-, Neder- en Hoogduitsche talen.

Na dikwijls herhaalde pogingen liet hij zich eindelijk door zijne vrienden bewegen, het stille landleven met een uitgestrekter tooneel te verwisselen. Hij vertrok diensvolgens, in 1770, naar *Philadelphia*, alwaar hij zijn handwerk van horologiemaker en vervaardiger van wiskunstige werktuigen voortzette, en men hem eerlang het lidmaatschap van het Amerika'sche genootschap van wetenschappen opdroeg. Door het wijsgeerig gezelschap in gemelde stad naar *Norriton*, in het graafschap *Montgomeri*, gezonden, om den merkwaardigen voorbijgang van VENUS voorbij de zon waar te nemen, beantwoorde de uitslag, en andere sterrenkundige bepalingen, waartoe de door hem zelven opgerigte sterrenwacht hem gelegenheid gaf, volkomen aan de verwachting, en zijn door D. SMITH, in het 1ste deel der Amerika'sche filosofische verhandelingen, breedvoorig, en met ongemeen vele goedkeuring, beschreven geworden.

den. Ook door zijne verdere waarnemingen, op de sterrenwacht van het stadhuis te *Philadelphia*, gaf hij de kennelijkste blijken van een bekwaam sterrenkundige. Meermaal werd hij, ter regeling der staatkundige grenzen, in de provincien gebruikt; inzonderheid bepaalde hij die van *Pensylvanië*, en maakte daardoor aan vele en langdurige twisten, met de naburige staten en laadeigenaars, een einde. Hij bezat zoo geheel het vertrouwen zijner medeburgers, dat zij hem in 1777 den gewigtigen post van schatmeester van *Pensylvanië* opdroegen, dien hij 12 jaar met eene zeldzame naauwgezetheid bekleedde. Zelfs werd hem, in 1792, het opperbestuur over het muntwezen in de *Vereenigde Staten* toevertrouwd; doch dit moest hij, uit hoofde van toenemende zwakheid, na verloop van 3 jaar, nederleggen. Na den dood van FRANKLIN genoot hij, in 1791, de hoogste onderscheiding door zijne aanstelling, in diens plaats, tot voorzitter van het Noord-Amerikaasch genootschap van wetenschappen. Eene korte, doch hevige ziekte eindigde, in Zomerm. 1796, zijn verdientelijk leven, in den ouderdom van 64 jaar.

RITTER. (JOHAN WILHELM.) Een voornaam natuurkundige, aan wien wij veel van onze kennis, aangaande het ware wezen van het *Galvanismus*, te danken hebben. Hij werd in 1776 te *Samitz* bij *Hainau* in *Silezië* geboren, woonde omtrent het einde der 18de eeuw in *Jena*, waar hij zich inzonderheid met zijne galvanische proeven bezig hield, waarbij hij van tijd tot tijd een oor, een oog en een gedeelte van de tong verloor, en voor het overige in tamelijk kommerlijke omstandigheden leefde. Hij ging vervolgens naar *Gotha*, ontving hier eenige ondersteuning van den hertog, en bleef aldaar tot in 1805, toen hij tot medelid der akademie te *München* verkozen werd, en sedert zonder zorgen had kunnen leven, indien niet zijn ongeregeld gedrag, gepaard met een onberaden huwelijk, hem op nieuw tot zijnen vorigen kommerlijken toestand gebragt had. Hij was de eerste, die het *Galvanismus* in de bewerkte wereld invoerde, en niemand heeft welligt meerder galvanische kolommen gebouwd, niemand een grooter getal Kikvorschen gedood, noch meer stof en bewerkte deelen in de zuil gebragt, dan hij. Hij stierf in Louwm. 1810 te *München*, in eenen ouderdom, waarin de mensch anders in de volle kracht van zijn leven is. Zijne bijdragen ter nadere kennis van het *Galvanismus* bevatten eenen schat van proeven en waarnemingen in alle vakken der Natuur, en in GILBERTS *Annalen der Physik* en in VOIGTS *Magazin der Naturkunde* vindt men veel belangrijks van zijne hand geplaatst over electriciteit, magnetismus, verscheidene metalen, over luchtverschijnsels, luchtsteenen enz.

RITUAAL. Is het Roomsche kerkboek, waarin de voorgescrevene plegtigheden en gebruiken vervat zijn, die bij den Katholijken godsdienst moeten worden in acht genomen. Verscheidene monniksorden hadden, en hebben nog ten deele, derzelver eigene Ritualen.

RIVIERPAARD, (*Hippopotamus*,) ook wel het *Nijl-paard* genoemd, de *Behemoth* der *Israeliten*, behoort tot het geslacht der dikhuidige zoogdieren. De algemeene kenmerken van hetzelfde zijn de volgende: ieder voer heeft vier vingers, bijna van gelijke grootte, met kleine hoeffes voorzien; in ieder kaak zijn twaalf kiezen, waarvan de 3 voorste kegelvormig, de drie achterste met vier punten voorzien zijn; 8 snijtanden, waarvan de bovenste kort, kegelvormig en eenigzins gekromd, de onderste lang rolrond, puntig en voorwaarts uitstekende zijn: aan weerszijde van elke kaak is een hoektand, zoowel van onderen als van boven; de bovenste is regt, de onderste zeer dik en gekromd.

Het Rivierpaard moet, buiten twijfel, aangezien worden als een der zwaarlijvigste en logste dieren, die in het water zoowel als op het land leven. Zijne huid is van haren ontbloot, bruin of zwartachtig van kleur; de pooten zijn zeer kort, lomp en dik; de buik is bijna op den grond hangende; de kop zeer groot, met eenen zeer breedten en grooten muil voorzien; het heeft daarenboven eenen korten en dikken staart; kleine oogen en ooren; de neusgaten loopen schuins naar beneden, en hebben eene kleine opening, en de maag is in onderscheidene zakken verdeeld. Het wijfje werpt op het land hare jongen, die zij met hare melk voedt; loopende achter hen, om ze te beschermen.

Het Rivierpaard, schoon van natuur geenszins tot beschadiging geneigd, biedt echter, wanneer het aangevallen, gekwetst of van nabij vervolgd wordt, zijnen vijanden eenen moedigen tegenstand. De voornaamste kracht van dit dier heeft het in zijnen hals en de lendenen. Het loopt tamelijk snel; echter kan een mensch het gemakkelijk met loopen ontkomen. Zijne huid is zoo hard en dik, vooral op den rug, aan den hals en op het buitenste der billen, dat pijlen, noch musketkogels er niet kunnen doorboren. Tusschen de pooten, en onder aan den buik, is dezelve veel zachter, waar dan ook de jagers dit dier voornamelijk pogen te treffen. Het Rivierpaard loopt langs den bodem der rivieren zeer vlug, en zoekt daar zijn voedsel op, hetwelk bestaat in wortelen van boomen, of waterplanten; aan land gekomen zijnde, eet het ook koren, rijst, gierst en allerlei moeskruiden of peulvruchten, zoodat het menigmaal vele schade kan toebrengen. De huid van den *Hippopotamus* levert, als zij bereid wordt, een zeer sterk en dik leder, hetgeen de *Hottentotten* en de Kaapsche boeren gebruiken tot trek-zelen, om hunne osen voor hunne wagens te spannen. De tanden van dit dier zijn zoo hard, zoo zuiver en zoo wit, dat zij het elpenbeen overtreffen; de tandmeesters gebruiken die bij voorkeur, om valsche tanden te maken. — Tot heden toe is er niet dan ééne soort bekend; zijnde de *Hippopotamus*, die zich ophoudt in de rivieren van *Zuid Afrika*. Eertijds begaf zich het Rivierpaard door den *Nijl* naar het Zuiden van *Egypte*; doch het is sedert lang uit deze streken verdwenen. De fossiele been-

deren van het Rivierpaard zijn in *Toscane* zeer gemeen, en men heeft nog niet kunnen ontdekken, of zij van eene levende, of van eene niet meer bestaande, foort afkomstig zijn; echter heeft men in *Frankrijk* beenderen van een zeer klein onbekend foort aange-
troffen.

ROB (De) of *Zeehond* (*Phoca*) Een geslacht van zoogdieren uit den rang der vleeschvretende, en behoorende tot de eigenlijke ware amphibieën of dieren van beiderlei leven. Zij hebben over het algemeen een verlengd ligchaam, bijna cylinder-vormig, van achteren smal uitlopende. De hals is van eene middelbare lengte; de kop rond; de pooten zijn kort, de voorste pooten duidelijk van een gescheiden; de achterste daarentegen zeer dicht bij elkander geplaatst, zoodat zij als het ware eene foort van staart maken, terwijl de eigenlijke staart zeer kort is. De kop, doorgaans zeer glad, is menigmaal van eenen kam, ook wel van eene snuit voorzien, die uit aanhangfels van de huid zaangesteld wordt. Hunne ooggen zijn zeer groot, naar voren geplaatst, en zeer merkwaardig ingerigt, zoodat deze dieren in staat zijn, de as van hetzelfde willekeurig te verlengen of te verkorten, ten einde door tweeërlei middelstoffen, van zulk eene verschillende digtheid, als het water en de lucht zijn, even goed en duidelijk te kunnen zien. Het is dit vermogen nu, dat door het drukken van de uitnemend sterke oogspieren op de buitenste huid van den oogappel, welke laatste op verscheidene plaatsen van eene verschillende dikte is, wordt te weeg gebragt. Het doorzigtig hoornvlies, namelijk, is dun en rekbaar; terwijl integendeel het deel van de harde witte huid, hetwelk tegen de hoornhuid aanligt, even als ook de achtergrond, dik en kraakbeenig, en het middelste gedeelte wederom dun en leenig is, zoodat, wanneer het dier door de lucht zien wil, het den oogappel in de oogholte terug brengt, waardoor het den achtergrond van hetzelfde een weinig vlak drukt, en daardoor digter bij de kristallijne-lens brengt; gelijk zulks noodig is tot sterke breking der lichtstralen, die als dan uit de dunne middenstof der lucht in de digtere van het oog overgaan. Onder water geven de spieren in tegendeel mede, waardoor de as van het oog weder verlengd wordt. Hunne oogleden naderen zich zelden, en zij hebben een zeer duidelijk wenkvlies. Het uitwendig oor ontbreekt bij sommige geheel en al, bij anderen is het zoo kort, dat het onmogelijk aan de snelheid der beweging bij het zwemmen eenigen wederstand kan bieden. Bij allen kan de opening des orgaans zich bij het duiken sluiten. De haren der knevels zijn zeer sterk, en ieder hunner is van eene groote zenuw voorzien, hetgeen in deze werktuigen zeer veel gevoel schijnt aan te duiden. In den Natuurlijken staat zijn hunne neusgaten gesloten. Zij kunnen dezelve echter door sterke spieren openen. De mond is middelmatig gespleten, van rekbare lippen voorzien, en met zeer talrijke en sterke tanden gewapend. Men ziet nu eens zes boven-snijtanden en twee of vier onder; dan weer vier snijtanden in

iedere kaak; beftendig twee hondstanden onder en boven. De maaltanden zijn vrij beftendig, vijf of zes aan iederen kant van de bovenkaak, en vijf aan ieder der onderkaak. Alle de pooten hebben vijf vingeren. Aan de voorpooten kan men uitwendig niets dan de handen, aan de achterpooten uitwendig niets dan de voeten bemerken. De arm, voorarm, de dije en het been liggen onder de huid; de vingers zijn onduidelijk en door de huid omvat. De nagels zijn min of meer duidelijk. De Zeehonden hebben 4 borsten zoodanig aan den buik geplaatst, dat de navel het midden houdt, en eenen korten dikken staart. De voorttelings werktuigen zijn van achter geplaatst, wegens de plaatsing van het bekken, hetwelk zeer naauw is, en parallel aan de wervelzuil. Het haar, waarmede hun ligchaam bedekt is, is meestal kort en stijf. Bij ééne foort slechts heeft het mannetje den kop en den hals met vrij lange haren bezet, welke men met de manen van den leeuw heeft vergeleken.

Deze zoogdieren leven in groote troepen in alle de zeeën van den aardbol. Trouwens schijnt het, dat men in verscheidene polen verschillende foorten aantreft; want het verdient opmerking, dat zij de koude boven de gematigde of warme streken verkiezen. Zij zwemmen met het grootte gemak en vaardigheid, door middel van hunne voorpooten, die zij als riemen weten te gebruiken; terwijl zij hunne achterpooten als een staart aanwenden. Zij komen in zekere jaargetijden aan land, om te paren of hunne jongen te werpen. Op het land kunnen zij zeer moeilijk voort. Zij gebruiken hunne voorpooten om de rotfen te beklimmen. De wijfjes dragen groote zorg voor hare jongen, die zij op het land laten zuigen; zij brengen slechts één, hoogstens twee jongen ter wereld, doch maar eens in het jaar. De mannetjes strijden dapper om het bezit hunner wijfjes, en deelen vervolgens onderling in de opvoeding van hun kroost. De meest algemeene Rob is de zoogenoemde *Phoca Vitulina*, met een' gladden kop zonder ooren, en het lijf grijsachtig. Dit dier bewoont de Noordelijke zeeën; het voedt zich even als de overige foorten van dit geslacht met zee-wier, (*Zostera maritima* LINN.), gelijk ook met vischen, onder welke de haring zijne liefste spijs is. Voor de *Finlanders*, gelijk ook voor de inwoers van *Kamtschatka*, maar bijzonder voor de *Groenlanders* en de *Esquimaux*, is het van eene uitnemende nuttigheid. De twee laatstgemelde volkeren gebruiken het vleesch tot spijs, kleeden zich met het vel, en overtrekken daarmede hunne zomerhuten en vischhooften. Het vangen dezer dieren is hunne voornaamste bezigheid, en daarin wel ervaren te zijn, maakt al hunne roem, al hun geluk uit.

Er is geen geslacht van zoogdieren, waarvan de foorten zoo slecht bepaald en onderscheiden zijn, dan dat der Zeehonden. Het is daarom, dat wij deze algemeene beschrijving van dit belangrijk geslacht met zene, van den beroemden PÉRON zamengeselde, verdeeling zullen eindigen.

De *Iste familie* dan bevat *Zeehonden*, zonder uitwendig oor.

1. Met 6 snijtanden in de bovenkaak, vier in de onderkaak, en zaamgedrukte éénpuntige maaltanden, waarvan er sommige onregelmatig zijn: onder deze brengt PÉRON de volgende soorten: (a) *Ph. vitulina*; (b) *Ph. foetida*; (c) *Ph. barbata*; (d) *Ph. groenlandica*.

2. Met 4 snijtanden in de onder en bovenkaak, waarvan de buitenste de grootste zijn; zamengedrukte driepuntige maaltanden, waarvan er 5 of 6 in ieder kant van beide kaken aanwezig zijn. Hiertoe behooren (a) *Ph. monachus*; (b) *Ph. oceanica*; (c) *Ph. Leporina*; (d) *Ph. christata*, en (e) *Ph. leptonyx*.

3. Met 6 snijtanden in de boven, 2 in de onderkaak, en 6 eenvoudige van elkander afstaande maaltanden in ieder kant van beide kaken. Hiertoe wordt gebracht *Ph. nitrata*.

4. Met 4 boven snijtanden, waarvan de buitenste de kleinste zijn; 2 onder; 5 maaltanden, eenvoudig en van elkander afstaande, in ieder kant van beide kaken. Hiertoe behoort de *Ph. Proboscidea*.

IIde Familie (Otariae), *Zeehonden* met uitwendige ooren.

5. 6 boven snijtanden, gelijk aan de buitenste hondstanden: de overige zijn over dwars gegaffeld; 4 in de onderkaak, 6 kegelvormige scherpe kiezen in de boven- en 5 in de onderkaak. Hiertoe behooren (a) *Ph. (Otaria) leonina*; (b) *Ph. (Otaria) ursina*; (c) *Ph. (Otaria) Peronii*.

Twijfelachtige soorten zijn: (a) *Zeehonden* zonder uitwendige ooren, als: 1. *Ph. Coxii*; 2. *Ph. maculata (Casfigiak)*, en 3. *Ph. lupina*.

(b) *Otariae*, *Zeehonden* met uitwendige ooren, namelijk: 1. *Ph. (Otaria) cinerea*. 2. *Ph. (Otaria) albicollis*. 3. *Ph. (Otaria) flavescens*. 4. *Ph. (Otaria) Falklandica*. 5. *Ph. (Otaria) Puffilla*.

ROBERTSON. (WILLIAM) Een beroemd Engelsch geschiedschrijver, te Berwick in 1721 geboren, wiens genie en geschiedkundige talenten even groot waren, als zijn karakter voortreffelijk was. Hij wijdde zich eerst aan de beoefening der Godgeleerdheid; doch zijne zucht voor de wetenschappen trok eertlang de oplettendheid van anderen tot zich, en de zinspreuk: *Vitri sine litteris mors est*, welke hij reeds als jongeling verkoos, en voor alle zijne schriften schreef, getuigt van zijnen eerbied voor dezelve. Nog zeer jong verwierf hij reeds, door zijne naderhand in druk uitgegevene Leerredenen, vele goedkeuring; doch het was inzonderheid het geschiedkundig vak, waarin hij het meeste uitmunte. Zijne *Geschiedenis van KAREL V*, in het oorspronkelijk verschenen in Londen in 1769, 4 deel. 4to, is een werk, hetgeen deszelfs schrijver de hoogste eer aandoet, en waarin de toenmalige toestand van *Europa* met een schrander oordeel geschetst wordt. Niet minder lof verdient zijne *Geschiedenis van Schotland*, onder de regering van de ongelukkige MARIA STUART, en haren zoon JAKOBUS, allereerst in 1759 te Londen in 2 deel. in 4to uitgegeven; terwijl zijne *Geschiedenis van Amerika*, Londen 1777, 2 deel. in 4to, en zijne *Onderzoekingen omtrent de geschiedenis der*

Indiën, alsmede de uitstekendste en meest verdiende goedkeuring ontvingen. Alle deze werken zijn meermalen herdrukt, en in onze, en andere talen overgezet. ROBERTSON stierf in Zomer m. van het jaar 1793 als dokter in de godgeleerdheid, en voorzitter van de universiteit te *Edimburg*, welken laatste post hij 32 jaar bekleed had. In 1806 verscheen in *Frankrijk* eene, uit het Engelsch vertaalde, levensbeschrijving van ROBERTSON, van IJMBERT.

ROBESPIERE. (MAXIMILIAN) Van de vroegere levensgeschiedenis van dezen man, die naderhand het voorwerp van algemeenen afschrik, en na zijnen val van alle partijen verwenscht werd, is ons weinig meer bekend, dan dat *Arras* zijne geboorteplaats was, waar hij in 1759 ter wereld kwam. Zijn vader, die aldaar pleitbezorger was, alle zijne goederen doorgebracht hebbende, ruimde *Frankrijk*, en liet zijnen zoon in behoeftige omstandigheden achter. Deze, ook zijne moeder verloren hebbende, werd door tusschenkomst van den bisschop van *Arras*, VAN GANGLÉ, te *Parijs* in het collegie *Louis-le-Grand* opgenomen, en door zijne liefderijke bezorging ook verder ondersteund. Men weet niet, welke verdere dingen hij hier in de wetenschappen maakte; doch gaf hij reeds toen proeven van zijn geheimzinnig karakter. Nadat hij het collegie verlaten had, bepaalde hij zich tot het beroep van pleitbezorger; doch hiermede in *Parijs* geen opgang makende, keerde hij naar *Arras* terug. Sedert verliest men hem op zijne toenmalige loopbaan geheel uit het oog, en vindt men hem eerst als afgevaardigde van den burgerstand van *Arras*, ter Nationale vergadering, weder. In de eerste zitting gelukte het ROBESPIERE niet, der natie een gunstig denkbeeld van hem in te boezemen, ofschoon hij door verscheidene redevoeringen de oplettendheid van dezen en genen tot zich trok. Opmerkelijk is het, dat hij in die zitting beweerde, dat de monarchale regering, voor eenen zoo uitgebreiden staat, als *Frankrijk*, de eenige geschikte was, en voor de afschaffing der doodstraf pleite. In de daad hij gedroeg zich in 1791, en gedeeltelijk 1792, nog zeer gematigd. Men wilde hem tot openlijk aanklager bij het lijfstraffelijk gerechtshof benoemen, maar hij wees dien gewigtigen post van de hand; doch had zich toen reeds met DANTON en MARAT verbonden, nam een levendig deel aan de Jakobijner klub, en gaf een Journaal uit, onder den titel: *le Défenseur de la Constitution*. Hij werd nu, wegens *Parijs*, tot lid der Conventie benoemd; en met dien tijd nam zijn verschrikkelijk leven eigenlijk eenen aanvang.

Zoodra had ROBESPIERE in dezelve geene zitting genomen, of hij liet alle gematigdheid varen; vervolgde den koning met de grootste woede, en drong, zonder eenig uitsfel, op zijne terechtstelling aan, welke hij uitschreeuwde, *dat een groot voorbeeld voor de wereld en het werk der Voorzienigheid was*. Na de terechtstelling des konings wilde hij de geheele koninklijke familie, en de *Girondisten*, voor het revolutionair gerechtshof brengen. De laatste, reeds zijne heerschzucht ken-

ken-

kennende, beschuldigden hem in de Conventie, dat hij naar de alleenheerscheping stond; en nu ruste ROBESPIERE ook niet, voor dat hij hem op het schavot gebragt had. Van nu af beheerschte hij de geheele Nationale conventie. De gemeente van *Parijs* was geheel aan hem onderworpen, en onder zijn opzigt werd 'er een comite van algemeen welzijn (*comité de salut public*), met 12 commissien, opgerigt, en daardoor de grond voor het volgend schrikbewind gelegd. Aanklagten en veroordeelingen waren nu in *Frankrijk* aan de orde van den dag. De handlangers van ROBESPIERE rigtten geregtshoven in de provincien op, die, even als het committé van algemeen welzijn in *Parijs*, de ongehoordste gruwelen en onregtvaardigheden uitvoerden. De partij van HEBERT en DANTON, die hem in het eerst zeer behulpzaam geweest was, doch naderhand door hem werd verdacht gehouden, werd almede het slagtoffer zijner bloeddorst; terwijl hij zich in de Conventie als gebieder van *Frankrijk* gedroeg, en zich als zoodanig liet eerbiedigen.

Wat het eigenlijk doel van hem bij zoo vele gruwelen was, valt moeilijk te bepalen, daar het niet mogelijk is, om den sluiper op te ligten, welke de toenmalige omstandigheden bedekte: zooveel is zeker, dat de herstelling der monarchie, in den eigenlijken zin, zijn doel niet kan geweest zijn. Zonder ons echter hieromtrent in eenig verder onderzoek in te laten, zullen wij nog alleen de omstandigheden opgeven, die zijnen val ten gevolge hadden. De hooge achting, waarin hij bij de lage volksklasse stond, en die somtijds in eene dweepzieke verëering van zijnen persoon ontaarde, haalde hem, onder de overige volksmenners, vele benijders op den hals. Het grootste gedeelte der bergpartij had van tijd tot tijd ontdekt, dat hij alleen als een werktuig gebruikt werd, en dat, behalve ROBESPIERE, flechts eenige leden van het Comité van algemeen welzijn de eigenlijke magt in handen hadden; en hieruit ontstond natuurlijk eene geheime jaloezij in de Conventie en het genoemde Comité. BARRERE, BILLAUD DE VARENNE en COLLOT D'HERBOIS aan de eene, ROBESPIERE, COUTHON en ST. JUST aan de andere zijde, vormden twee verschrikkelijke driemansschappen, die elkanders val zochten te bewerken. ROBESPIERE had de gemeenteraad en de gewapende magt op zijne zijde, en zoude ongetwijfeld de overwinning hebben weggedragen, indien niet eenige andere bijkomende omstandigheden het volk tegen hem ingenomen hadden. Men wist, dat ROBESPIERE, COUTHON en ST. JUST in het Comité van algemeen welzijn het departement der algemeene politie waarnamen, en hield hen dus voor de eenige bewerkers der tallooze terechtstellingen, welke in Lente en Zomerm. van 1794 tot eene afgrijselijke hoogte geklommen waren. Het volk leerde den tiran heimelijk verachten, maar durfde, uit vrees, zijn misnoegen niet openlijk te kennen te geven. ROBESPIERE, intuschen, van dit alles niet onkundig, en deszelfs gunst pogende te herwinnen, besloot, om wederom eene schaduw van gods-

dienst in te voeren, waarop het beruchte decreet verscheen, waarin de republiek een Hooger wezen erkende, en hetgeen door een feest gevolgd werd, waarbij hij als voorzitter der Conventie eene redevoering hield, in welke hij zich beroemde, de hersteller van het geloof aan God en zedelijk gevoel te zijn. Eene zoodanige taal in den mond van een man, die zelf zedelijkheid en deugd met den voet vertrapte, moest de inwoners van *Parijs*, die meest alle bij dit feest tegenwoordig waren, stuiten. Het algemeen misnoegen nam hand over hand toe, en de schrik voor de *proscriptie-lijst* hield nog alleen zijn gezag staande. Toen echter verscheidene afgevaardigden in de Conventie, en ettelijke leden uit het Comité van algemeen welzijn vernamen, dat ook hunne namen op de lijsten stonden, waagden zij den 27 van Hooim. 1794, terwijl St. Just eene redevoering over nieuwe zamenzweringen tegen de republiek hield, eenen aanval tegen ROBESPIERRE, die hierop het spreekgestoelte beklom, om de onderwerping van het meer genoemde Comité aan de Conventie te betoogen. Dan TALLIEN liet hem niet eindigen; maar wierp hem van het gestoelte, en eischte met een vuur, dat naar vertwijfeling geleek, van de Conventie, om het juk der tirannie af te werpen. Deze, gewoon, om zich voor ROBESPIERRE te vernederen, wankelde in het eerst; doch daar verscheidene afgevaardigden nu ook hunne stem verhieven, werd eindelijk tot een decreet van aanklagte tegen hem en zijne medestanders besloten. Nog voor het einde der zitting was dit besluit door geheel *Parijs* bekend. De pogingen van den gemeenteraad, om hem te redden, waren vruchteloos. Hij werd in de zaal der Conventie gevat, bij welke gelegenheid hij uitriep: *les brigands triomphent, et la République est perdue*. Den volgenden dag werd hij, met 22 zijner medepligtigen, naar de strafplaats gevoerd, waar zijn hoofd onder de bijl van het verschrikkelijk werktuig viel, waaronder zoo ontzettend vele, onder zijn wreedaardig bestuur, hun leven moesten eindigen.

ROBIJN. Een edel gesteente, tot het Thoongeflacht behoorende, en naast den Diamant het hoogst in waarde gehouden. De Robijn heeft eene roode kleur in velerlei afdalingen, en van hier ook verschillende benamingen: wordende de ponceau roode *Spinell*, de rozen-roode *Balzis*, de in het hijacint-roode vallende *Rubicell* enz. genoemd. Soms valt hij ook in het blaauw, wit enz. Zijne kristallisatie is zeer verschillende; doch meest als eene dubbelde vierzijdige piramide, of als eene zeskantige zuil of tafel in velerlei verscheidenheden. Den echten Robijn vindt men op *Ceylon*, in *Pegu* enz., doch ook een slechter foort in *Bohème* en de *Silezische* gebergten. De echte Robijn wordt in het vuur nog schooner en glansrijker.

ROBINSON. Onder dezen titel verschenen, in de eerste helft der 18de eeuw, een aantal romans, verhalen van zeldzame lotgevallen te water en te land bevattende. Tot den eersten van dien aard gaf het volgende aanleiding: ALEXANDER SELKIRK, uit *Largs* in *Schotland*, omstreeks het jaar 1680 geboren, diende van zijne jeugd af ter zee,

en vergezelde, als opperbootsman, den beroemden Engelschen zee-kapiten, DAMPIER, op eenen togt naar de *Zuidzee*; geraakte met dezen in twist; werd in 1705 op het toenmaals onbewoonde eiland *Juan Fernandez*, achter *Chili*, terug gelaten; na een eenzaam en kommerlijk verblijf van 4 jaar en 4 maanden, in 1709 door kapitein WOODS ROGER, bij zijne reis rondom de wereld, weder aan boord genomen, en na verloop van twee jaar weder in *Engeland* terug gebragt. SELKIRK beschreef hierop zijne lotgevallen, en overhandigde zijne papieren aan eenen toenmaals bekenden schrijver DANIEL DE FOE, om dezelve na te zien, en voor de drukpers in orde te brengen. Deze ontvreemde echter daaruit de bouwstoffen voor eenen roman, en gaf den bedrogenen zeeman zijne papieren terug. Hij veranderde nu tijd, plaats en naam; plaatste het tooneel op eene der Karaïbische eilanden, aan den mond van de *Oronoko*; noemde zijnen avonturier ROBINSON; liet hem door storm en schipbreuk op hetzelfde vervallen; verlengde zijn verblijf tot 28 jaar, en verplaatste de geschiedenis in het midden der 17de eeuw, waaruit dan de bekende, door ontelbare *Robinsonaden* gevolgde; roman van ROBINSON CRUSOË ontstaan is. ROUSSEAU vond dit boek bijzonder aanbevelingswaardig voor zijne EMILE: en, in de daad, het is ook bij uitmuntendheid geschikt, om de jeugd van de noodzakelijkheid te overtuigen, om zich vroeg aan vlijt en naartigheid; aan oplettendheid en huisfelijke en burgerlijke bezigheden; aan onafhankelijkheid van uitwendig gemak; aan eene behoorlijke waardschatting van de goederen des levens; aan het gebed en vertrouwen op de Voorzienigheid; aan het beoefenen van den geest in allerlei uitvindingen; aan de waardering van vele niet genoeg erkende weldaden van het maatschappelijk leven te gewinnen, en vele heilzame regelen van opvoeding aan te wijzen. Schrijfwijze en inkleeding echter waren te zeer veranderd, hetgeen WEZEL deed besluiten, om dezen Engelschen ROBINSON te bekorten, om te arbeiden, en stuksgewijze in den tweeden jaargang van het Desfaufche Philantropisch leerboek te plaatsen. CAMPE had gelijktijdig hetzelfde denkbeeld; maakte zijn voornemen onder een nieuw gezichtpunt bekend, en beiden lieten hun werk na elkander, de een te *Leipzig*, de andere te *Hamburg* drukken; doch de ROBINSON van CAMPE overtreft door inkleeding, den gemakkelijken en onderhoudenden toon van verhalen, door zijne, inzonderheid voor kinderen, zoo leerrijke aanmerkingen over het menschelijk leven, de natuurlijke geschiedenis, aardrijks- en zeevaartkunde, niet alleen verre het oorspronkelijke, maar verdient zelfs boven den door WEZEL, voor kinderen min bevattelijken, bearbeiden ROBINSON den voorrang.

ROBINSON (ROBERT), in 1735 te *Swaffham*, in het graafschap *Norfolk*, geboren, was de zoon van eenen komies op een accijnskantoor. Na den dood zijns vaders kwam hij op de Latijnsche school te *Swaffham*, en legde hier den grond tot zijne volgende geleerd-

heid; doch de bekrompene omstandigheden zijner moeder noodzaken haar, om, na weinige jaren, hem van deze school te nemen, en tot een ambacht op te leiden. Hij werd in 1749 bij eenen kapper te *Londen* besteed; doch legde zich, gedurende dezen zijnen dienst, met zoo veel ijver op de letteroefeningen toe, als zijn toestand ge- doogde. Veel op hebbende met *ROMAINE* en *WHITFIELD*, kreeg hij al vroeg lust tot het predikambt onder de Methodisten; verkreeg, voor het einde zijner leerjaren, ontslag van zijnen meester, en begaf zich naar *Norwich*, waar hij weldra predikant werd bij eene gemeen- te van Independenten, waarvan het bekend is, dat zij zich aan gee- ne vaste geloofsformulieren of kerkelijke regels verbinden. In 1761 vertrok hij naar *Cambridge*, en aanvaardde hier het leeraarambt bij ee- ne Doopsgezinde gemeente; doch kort te voren gehuwd zijnde, be- gaf hij zich ter woon naar *Houſton*, een dorp, niet ver van gemelde stad. Zijne stulp was klein, zijne inkomsten waren gering, en hij kreeg weldra een zeer talrijk gezin. Een minzaam voorkomen, en een menschlievend hart bezittende, werd hij de afgod der armen, en won een ieders achting. Naderhand verhuisde hij naar *Chesterton*, een ander dorp, mede in de nabuurschap van *Cambridge*, waar hij 's zondags predikte; terwijl hij op andere dagen dikwijls den dienst op de nabijgelegene dorpen waarnam.

Te midden van zijnen arbeid, beiden als leeraar en landbouwer, (want zijn aangroeiend huisgezin had hem eene boerderij doen huren) zette hij zijne letteroefeningen vlijtig voort, en schreef deze en gene stukjes, welke de oplettendheid tot zich trokken. Het eerste, waardoor hij als schrijver eenen naam verwierf, bestond in eene reeks van brieven aan eenen vriend, en verscheen in 1775 onder den titel van: *Arcana, the first principles of the late petitioners to Parliament, for relief, in the matter of Subscription*, (*Arcana*, of eerste gronden der laatste verzoek- inleveraars bij het parlement, om ontheffing op het stuk der onderteekening), door welk stuk hij zich zeer vele achtingswaardige vrienden onder de Disfenters ver- wierf. In het volgende jaar kwam zijn *Plea for the Divinity of our Lord Jesus Christ* (Pleit voor de Goddelijkheid van onzen Heer *JEZUS CHRISTUS*) in het licht, hetgeen hem den vleiend- sten lof deed behalen. *ROBINSON*'s kenmerkende trek was liefde voor de vrijheid, en velen zijner schriften waren gerigt tegen bur- gerlijke en kerkelijke dwingelandij. *The History and Mystery of good Friday* (de geschiedenis en het geheim van den Goeden vrij- dag) was een vinnige en wat ruwe aanval op die kerkgenootschap- pen, welke het vieren van feestdagen, en andere bijgeloovige prak- tijken, zoo als zij door anders denkende genoemd worden, voor- schrijven, en werd gevolgd door zijn *Syllabus of lectures on Non- conformity* (Schets van lesfen over de kerkelijke afzondering); be- vattende eene korte opgave van het geheele gefchil tusschen de Dis- fenters en de kerk van *Engeland*, en het plan van eenen systema-
ti-

tifchen aanval op hetzelfde aan de hand gevende. In 1778 gaf hij eene vertaling uit van CLAUDE's *Esfay on the Composition of a Sermon* (Proeve, om eene Leerreden op te steilen) met aanmerkingen, waarop hij in 1784 de hand legde aan eene *History of the Baptists* (Geschiedenis der Doopsgezinden), welk werk hem eenige jaren druk bezig hield, en niet voor 1790 het licht zag. In dien tijd dikwijls naar Londen moettende reizen, om bouwstoffen voor dit zijn werk te verzamelen, geraakte hij aldaar in kennis met lieden van eene verschillende godsdienstige denkwijze, en predikte in de vergaderingen van de onderscheidene soorten van Presbyterianen, Independenten en Doopsgezinden, waarmede hij echter niet weinig aanstoot gaf aan deze en gene meer regtzinnige kerkgenootschappen. ROBINSON befeedde de laatste jaren zijns levens aan geleerden arbeid, ter voltooiing zijner Doopsgezinde Geschiedenis, en zijne *Ecclesiastical Researches*; (Kerkelijke Nasporingen) — werken, welke overvloeijen van keurige berigten en treffende aanmerkingen — en werd een te vroegtijdig slachtoffer van zijn onvermoeid letterblokken, en mogelijck ook wel van al te groote bekommring voor zijn talrijk huisgezin. Zich sedert eenen geruimen tijd in eenen afnemenden en neerslagtigen staat bevonden hebbende, deed hij een reisje naar *Birmingham*, om Dr. PRIESTLEY te bezoeken; predikte aldaar op zondag, den 6den van Zomerm., tweemaal; werd den volgenden dag door eene benaauwde ademhaling overvallen; doch vervrolijkte hij nog 's anderen daags het gezelschap met zijne gewone levendigheid. Des woensdags morgens vond men hem dood op zijn bed liggen, zonder dat de lakens verschoven, of zijne gelaatstrekken misvormd waren. Hij stierf, aan het huis van zijnen vriend WILLIAM RUSSEL, in den ouderdom van ruim 58½ jaar.

ROBINSON was ongemeen ijverig, en nimmer was er iemand, op wiens deur van zijne studeerkamer de spreuk beter paste, welke HENRY WOLTON op de zijne had: *ledige uren niet ledig doorgebracht*. Hij was altijd bezig, en kon echter zoo vrolijk wezen als iemand. Niemand hing minder den schoolvos uitdan hij; doch hij had, schoon in eenen eigenijken zin een zedig man zijnde, nogtans gevoel van zijne uitnemende talenten. Zijne geliefkoosde letteroefeningen waren de Talen, Boven-Natuur-, Zede-, Staatskunde, Regtsgeleerdheid en Geschiedenis. Ook had hij smaak in de schoonheden der Grieksche en Latijnsche klasieke schrijvers, waarvan hij vele had gelezen. Hij was in het Fransch zeer bedreven, en had veel opmet de Fransche schrijvers, inzonderheid met VOLTAIRE en ROUSSEAU. De Godgeleerdheid was zijne beroepsstudie, en hij had in den vroegsten tijd zijns levens veel over godgeleerde geschriften gelezen. Met de geschiedenisfen van het oude en nieuwe Verbond was hij door en door bekend; doch voor eene kritiek had hij te weinig kunde en een te oppervlakkig oordeel. — In gezelschap was hij zeer onderhoudend en onderrigtend, en eer geschikt, om te onderfragen, dan te redentwis-

twisten. Zijn vlugge geest was altoos vaardig; zijne spotternij, bij gepaste gelegenheden, zeer scherp, en zijn vermogen, om de lieden aan het lagchen te houden, ongemeen. — Als leeraar van den godsdienst was hij eenig in zijne foort. Zijne stem was ongemeen wel-luidend; zijne oogen waren in eene gestadige beweging, en hij was gewoon, om naauwkeurig te letten op het gelaat en de houding zijner toehoorders. Zijne beste leerredenen waren zulken, die bij deze of gene gelegenheden gehouden werden, en zijne beelden waren altijd ontleend van dagelijksche voorwerpen. Het kerkelijk gewaad, of zelfs voor het Domine spelen, viel niet in zijnen smaak; integendeel fcherfste hij er dikwijls mede, zoo in gezelschap als op den predikstoel. Zijn doel was alleen, om de menschen voor zich zelve te leeren denken en handelen; en nogtaus had niemand meer gezag over zijne gemeente, dan hij. Nergens deed hij zich voordeelijker op, dan onder de arnsten derzelve, en wijdde elken zondag de tusschenuren, tusschen den ochtend- en avonddienst aan vriendelijke gesprekken, wanneer hij zich het genoeg gaf, hunne rampspoeden te vernemen, hunne zwarigheden op te lossen, en hunne nooden naar zijn beste vermogen te verligten.

ROCHE. (MARIA SOPHIA LA) geboren GUTERMAN, is als eene voorname schrijfster bekend. Zij werd in 1731 te *Kaufbeuren* geboren, bezat reeds vroeg eenen sterken leeslust, en vond op haar 17de jaar te *Augsburg*, werwaarts zij met haren vader vertrokken was, door Dr. BIANCANI, uit *Bologne*, gelegenheid, om hare wetenschappelijke beschaving te volmaken. Deze nam het levendigst aandeel aan hare opvoeding, en maakte haar met de beste dichters zijner natie, en de kunstwerken van *Griekenland* en *Rome* bekend; doch verzocht haar tevens, in zijn 82 jaar, ten huwelijk. Dan deze verbindtenis, hoe zeer door haar gewenscht, kwam niet tot stand, hetgeen haar tot een afgezonderd leven, alleen aan de wetenschappen en letteren gewijd, deed besluiten. Zij begaf zich met twee harer zusters en haren eenigen broeder naar haren grootvader GUTERMAN te *Biberach*, bij wien zij tot aan zijnen dood bleef; doch sedert met hare zusters een tijd lang hare eigene huishouding deed. Naderhand nam zij haren intrek ten huize van WIELAND, een harer bloedverwanten, die toen aldaar predikant was, en leerde hier den jongen WIELAND kennen, die haar met de beste voortorengfels der Duitfche letterkunde bekend maakte, en eene sterke genegenheid voor haar opvattede, welke door haar niet geheel onbeantwoord bleef. Dan verscheidene omstandigheden verhinderden het gevolg hiervan, zonder dat echter daardoor hun onderlinge vriendschapsband verbroken werd. LA ROCHE, die haar gedurende eene lange afwezigheid van WIELAND had leeren kennen, verwierf hare hand. Hij was een edel en vrijdenkend man, die echter zich te veel met staatkundige zaken ophield, en voor alle andere ongevoelig scheen. Met dit alles leefden zij, schoon ieder zijnen eigenen weg ging, in onderling genoeg en eendragt. LA ROCHE

CHE naderhand als staatsraad naar *Koblenz* verplaatst zijnde, woonde zij hier 10 jaar aan de oevers van den bekoorlijken *Rijn*, en geraakte bekend met vele aanzienlijke en voortreffelijke menfchen. Eindelijk verloor haar echtgenoot zijnen post, waarvan de ware oorzaken onbekend zijn; doch waartoe zijne brieven over het monnikswezen zekerlijk veel toebagten. SOPHIA leefde federt met haren gemaal in stille afzondering, eerst te *Spiers* en naderhand te *Offenbach*, alwaar hij in 1789 ftierf. Dit verlies, en nog meer het in 1791 daarop volgende van haren zoon FRANS, dompelde haar in eene diepe droefgeestigheid, onder welke het befef, van nog eenen anderen zoon, KAREL, geheim-bergraad te *Berlijn*, te bezitten, haar nu en dan opbeurde; doch ook zij betaalde eindelijk, in 1807, den tol der Natuur. Zij vereenigde de zeldzaamfte voorregten van ligchaam en ziel in zich; was eene teederhartige moeder harer kinderen, de gevoeligfte gade, en eene warme vriendin van alle menfchen. Jegens hare meerderen befcheiden, zonder laagheid; omtrent hare minderen goedhartig en vriendelijk, boezemde zij allen achting en eerbied in. Haar onderhoud was aangenaam en leerrijk; het verlies van een groot deel van haar vermogen konde haren moed niet doen wankelen; over het algemeen was zij onder het gevoel van vreugde of fmart zeer gematigd, en alleen het verlies van hare dierbare panden maakte op haar eenen fterken indruk. —

Als fchrijfster befchouwd, heeft zij een aantal werken gefchreven van eenen onderhoudenden en leerrijken aard. Haar eerfte werk was *die Gefchichte des Fräuleins von STERNHEIM*, waarvoor WIELAND eene voorrede fchreef, hetgeen door verfcheidene anderen gevolgd werd, waarvan de voornaamfte deze zijn: *ROSALIENS Briefe*; *mein Schreibetisch*; *POMONA*; *ROSALIE und CLEEBERG*; *Briefe an LINA*; *Briefe über Manheim*; *Gefchichte der Mifs LONI*; *Erfcheinungen am See Oneida*; *Moralifche Erzählungen*; *FANNIJ und JULIE*; *das fchöne Bild der Refignation*; *Herbsttage*; verfcheidene kleine reisbefchrijvingen, enz. Haar laafte werk, waarmede zij haren letterarbeid befloot, was MELUSINENS *Sommerabende*, hetgeen in 1805 verfehen, waarvoor WIELAND eene voorrede fchreef, waarin deze opmerkelijke bijzonderheid voorkomt, dat hij, die haar voor 35 jaar, door haren STERNHEIM, op de letterkundige loopbaan gebragt had, haar nu, in 1806, van dit tooneel terug voerde.

ROCHEFORT. Eene fterke, regelmatig gebouwde zeeftad, door LODEWIJK XIV aangelegd, in het Franfche departement *Neder-Charente*, met 15,000 inwoners. Zij heeft eene, door onderfcheidene forten verfterkte, oorlogshaven, uitgebreide zee-magazijnen, een tuighuis, gefchutgieterij, touwfabrieken, en eene fchool voor het zee-wezen.

ROCHELLE. Eene beroemde Franfche zee- en handelstfad, in het departement *Neder-Charente*, aan de *Atlantifche zee*, met eene fterk bevestigde en wel aangelegde haven, en 17,500 inwoners. Zij heeft

126 ROCHETTA. — ROCHOW, (FREDERIK EBERHARD VAN)

heeft 6 kerken, eene akademie van fraaije kunsten en wetenschappen, eene openbare boekerij, een kabinet van natuurlijke zeldzaamheden, eene school voor de zeevaart, scheepstimmerwerven, suikerraffinerij, en, traankokerijen, porcelein- en glasfabrieken. De ingezetenen drijven eenen aanzienlijken zeehandel in wijn en zout, — *Rochelle* speelde in de burgerlijke onlusten in *Frankrijk*, door godsdienstige twisten veroorzaakt, ten tijde der koningen uit het huis van *Valois*, alsmede onder de opvolgende *Bourbons*, als hoofd- en wapenplaats der *Hugenooten*, eene gewigtige rol, tot dat zij eindelijk in 1668, na eene belegering van 13 maanden, onder het bevel van RICHE-LIEU, in handen der Katholijken viel, waardoor de ondergang der Protestantische partij in *Frankrijk* beflist werd.

ROCHETTA. Is eene foort van potasch of soda, die van *Acre* en *Tripolie* naar *Sirie* komt, en tot het maken van glas gebruikt wordt. De laatste echter is niet zoo goed als de eerste.

ROCHOW. (FREDERIK EBERHARD VAN) Deze, voor de opvoeding der jeugd, zoo verdienstelijke man, zag in 1734 te *Berlijn* het eerste daglicht, en genoot een gedeelte zijner opvoeding op de riddersakademie te *Brandenburg*. Hij trad reeds vroeg in den krijgsveldtocht, en woonde den 7 jarigen oorlog bij, waarin hij tot 2 maal gewond werd, en ten laatste zijne rechterhand verloor. Sedert keerde hij naar zijne goederen op *Rekahn* terug, en wijdde zich voortaan aan het landleven en de verbetering van het school-onderwijs ten plattelande, hetgeen toen zeer verwaarloosd was. Zelfs schreef hij een werkje: *Versuch für Kinder der Landleute* (*Berlin* 1772), waarin hij eene betere manier van onderwijs poogde aan de hand te geven. De goedkeuring, waarmede hetzelfde werd ontvangen, deed hem van nu af besluiten, om zijne daarin vervatte voorstellen in praktijk te brengen, en zich op de verbetering van het schoolwezen op zijne landgoederen met ernst toe te leggen. Zijne pogingen werden met het beste gevolg bekroond; want niet alleen openbaarde zich spoedig de weldadige invloed hiervan op de jeugd, onder zijn gebied behoorende, maar ook zag men eerlaag, door het volgen van zijn voorbeeld, er de heilzaamste vruchten van; zoodat de opgevolgde verbetering der landscholen, in Pruisische en andere staten, grootendeels als zijn werk kan beschouwd worden. Ook als schrijver voor kinderen onderscheidde hij zich op eene gunstige wijze, en zijn *Kinderfreund*, in 1776 in het licht verschenen, en sedert mede in het Nederduitsch vertaald, werd met volle goedkeuring ontvangen. Rochow was over het algemeen in alle zijne betrekkingen een zeer braaf man, wiens pogingen, ter bevordering van den landbouw in de *Marken*, mede ten hoogste prijzenswaardig zijn. Hij leefde steeds in de naauwste vriendschap met GELLERT, en stierf in het jaar 1806; den roem nalatende van een nuttig en rechtschapen man, die zijn leven aan het heil der menschheid had toegewijd.

RODENBURGH. Een oud adelijk Nederlandsch leengoed en eene heer-

heerlijkheid, niet ver van de stad *Leijden*, buiten de Hooge-woerdfche poort gelegen; in sommige kaarten en plans ook *Roonburgh* en *Roomburgh* genoemd, welligt, om dat in de nabijheid een vrouwenklooster van den laatsten naam gestaan heeft. Sedert Oogstm. 1528 was dit goed onafgebroken in het bezit van het geslacht van den tegenwoordigen heer, den schout bij nacht CORNELIUS DE JONG van *Rodenburgh*. VAN DER HOUVEN, S. VAN LEEUWEN en HALMA houden het voor het *pretorium Agrippina*, een wapenhuis, blokhuis en korenschuur der *Romeinen*; gelijk er ook in 1502 en 1520 onderscheidene Romeinsche oudheden van vele waarde aldaar zijn opgedolven. In de Lente van het jaar 1824 werden er, bij het uitdiepen van eene sloot, weder schroeven van eene doodkist en een bekkeneel gevonden, en bij het uitrooijen der aardappelen eene dergelijke schroef, dat thans evenwel zeldzamer wordt; doch de vorige pachter heeft meermalen schroeven en ringen van doodkisten opgegraven. Het was voorheen zeer uitgestrekt, en HEDA verhaalt, dat reeds in de IX eeuw goederen, onder *Rodenburgh* gelegen, aan de kerk van *Utrecht* werden geschonken. Het had, zelfs nog in de laatste tijden, een aantal achterleenen, en heeft een eigen zegel. In het jaar 1313 werd het door WILLEM, graaf van *Henegouwen*, aan PHILIP van *Santhorst* verleid, gelijk ook AELBRECHT GERRITZ HERTOGE, de voorvader van genoemden Schout bij nacht DE JONG, door wien het in 1528 door aankoop in dat geslacht kwam, door keizer KAREL de *Vde* er mede is verleid geworden. Het bestond reeds toen, en bestaat nog in eenige stukken lands, waarvan één tot op dezen dag den naam draagt van *binnenhof*, en met elkander sedert onheugelijke tijden bij den landman den naam van 's *Gravenland* dragen. De Rodenburgerlaan, die nog even zoo als voor eeuwen bestaat, heeft ook steeds zijnen naam behouden.

ROEBEL. Eene Russische zilveren munt, die 10 griwen of 100 kopecken heeft. Volgens Duitsch geld bedraagt de zilveren Roebel, in onderscheiding van de papieren, ongeveer 1 daalder en 3 of 4 grosfen. Er zijn ook gouden en koperen Roebels; doch de eerste zijn zeldzaam. In 1654 werden de eerste Roebels in *Moskou* geslagen.

ROELL, (HERMANNUS ALEXANDER) geboren op het landgoed *Dolberg*, in het graaffchap *Marck*, in het jaar 1653, studeerde te *Ham*, *Utrecht*, *Groningen*, *Bremen*, *Marburg*, *Heidelberg*, *Aurich* en *Leijden*; en legde zich vooral toe op de godgeleerde wetenschappen. Na het volbrengen zijner studien, werd hij eerst hofprediker bij ELISABETH, dochter van FREDERIK, koning van *Boheme*, die abdisse van *Heiford* was, en vervolgens bij ALBERTINA, prinses van *Oranje*, weduwe van prins WILLEM FREDERIK, stadhouder van *Vriesland*. In het jaar 1682 werd hij predikant te *Deventer*, in 1686 gewoon Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en buitengewoon in de Godgeleerdheid te *Franeker*, en eindelijk in 1704, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Utrecht*. Hij stierf te *Amsterdam* den 12 van Hooim.

Hooim. 1718, en heeft verscheidene geleerde schriften nagelaten. Hij was vrij in denken, en leerde edelmoedig, hetgeen hij geloofde. Van hier, dat hij gewikkeld werd in twisten over eenige punten der godgeleerdheid; die thans alle belang verloren hebben; maar toen zeer gewigtig werden beschouwd. Langen tijd heeft men dan ook in verscheidene provincien de kandidaten der II. bediening verplicht, na afgelegd examen, de gevoelens van ROELL plegtig te verzaken; en na zijnen dood zijn dezelve, in het jaar 1723, opzettelijk onderzocht en veroordeeld door vier Leijdsche Hoogleraren in de Godgeleerdheid.

ROERDOMP. (*Ardea Stellaris*) Deze vogel behoort tot het geslacht der reigers. Hij heeft eenen bijna gladden kop; het lijf van boven is panrood met dwarsse strepen, en van onder bleeker met langwerpige bruine vlekken. Hij eet visch en kikvorschen; legt 4 of 5 bleek-olijfgroene eijeren in een nest op den grond, en verdedigt zich met zijnen scherpen bek. De Roerdomp houdt zich in de gematigde streken van het Noorder-werelddeel op, bij ons in de rivieren, en is een langzaam en traag dier, dat eene grove, zware stem heeft, en, vooral bij regenachtig weer, een brommend geluid maakt.

ROERMOND. De hoofdplaats van het arrondissement van dien naam, in de Nederlandsche provincie *Limburg*, aan de *Roer*, welke hier in de *Maas* valt, met ruim 4,200 inwoners, eene kerspel-, voorheen bischoppelijke kerk, aan St. CHRISTOFFEL gewijd, en eene Hervormde gemeente. Zij was voorheen de hoofdstad van *Opper-Gelder*, (het oudste gedeelte van *Gelderland*, doch werd naderhand er van afgescheurd), en voormaals eene tamelijke goede vesting, in welke beleg, in 1632, de dappere en krijgskundige graaf, ERNST KASIMIR van *Nassau*, stadhouder van *Vriesland*, sneuvelde. In 1702 viel zij, na een beleg van 10 dagen, in handen der bondgenooten. Voormaals was hier de zetel van een bisdom, en der Oostenrijksche regering over *Opper-Gelderland*, welke hier eenen tol aan de *Maas* hief, gelijk de *Hollanders* van hunne zijde te *Venio* deden.

ROEST. Onder dezen naam verstaat men in het algemeen die zelfstandigheid, die men op het ijzer waarneemt, wanneer hetzelfde langen tijd aan eene vochtige lucht heeft blootgestaan. De vereenigde werking van water en lucht oxydeert in zoodanig geval het ijzer, terwijl zich een gedeelte koolstof-zuur uit den dampkring met het oxyde tot *subcarbonas ferri* verbindt. Daar nu het ijzer-roest niet anders als een metaal-oxyde is, zoude men alle overige metaal-kalken roest kunnen noemen: dan, hoe zeer men ook blik- en koper-roest kent, verstaat men gewoonlijk onder de enkele benaming van Roest niet anders dan ijzer-roest. De planten-roest heeft met deze laatste niets gemeens dan de kleur. Men neemt denzelfden aan plantgewassen waar, waarbij deze Roest waarschijnlijk uit achtergeblevene, in de lucht verharde, en tot stof gewordenen planten-sappen geboren wordt.

ROEST.

ROEST. (JAN VAN DER) Deze verdienstelijke man was leeraar bij de Hervormde gemeenten van *Blaauw-kapel*, *Elst*, *Amersfoort* en *Haarlem*, bij welker laatste hij eenen geruimen tijd het leeraarsambt bekleedde. Hij muntte uit door eenen schat van verkregene kundigheden in velerlei wetenschappen, vooral door zijne uitmuntende predikwijze, waarvan hij de schoonste proeven geleverd heeft in zijne uitgegevene Leerredenen over *eenige Bijbelsche tafereelen van leerzame sterfgevallen*; over *de genoegens van den godsdienst* enz. Hij stierf in het begin dezer eeuw, en heeft zich den roem verworven, van niet weinig te hebben toegebracht tot de zoo aanmerkelijke verbetering der predikwijze in de helft der verloopen eeuw.

ROET. Eene bekende zelfstandigheid, die bij de verbranding van vele bewerkte lichamen geboren wordt, vooral, wanneer dezelve vele harsachtige en olieachtige deelen bevatten, en de lucht tot dezelve geenen genoegzamen toegang heeft.

Het Roet is onderscheiden naar de verschillende lichamen, waaruit het gevormd is. Behalve de koolstof, die van alle roetsoorten een voornaam bestanddeel uitmaakt, bevat hetzelfde ook meestal eene *empyreumatische* (brandige) olie, en verschillende zouten. Zoo bevat het Roet, dat men in *Egypte*, bij de verbranding van den mest der huisdieren verkrijgt, zeer veel *sal ammoniak*, zoo dat men, ter vervaardiging van dit zout, genoemde stof opzettelijk verbrandt. Het houtroet vooral, hergeen zich in de binnenste deelen der schoorsteenen aanzet, en door de *Duitschers Glanz-rusz* genoemd wordt, bevat, behalve koolstof, eene teerachtige olie en hout-azijn. De bestanddeelen van het turf-roet verschillen naar mate de turf, die verbrand wordt, onderling in hoedanigheid onderscheiden is. BERGSMa vondt, volgens opgave, in zijne bekroonde akademische prijsverhandeling over den turf, in het turf-roet, behalve de koolstof en de empyreumatische olie, ook zwavelzure *ammonia* (*Sulphas ammonia*.)

Het zwartfel (*Kien-rusz*) of lampzwart, wordt op vele plaatsen in *Duitschland* in het groot bereid uit dennenhout, dat vooraf van deszelfs harsdeelen bevrijd is. (Zie: ZWARTSEL). — Het Roet is, door den aard zijner bestanddeelen, een bijzonder geschikt middel ter bemesting en vruchtbaarmaking van landerijen, en heeft in dit opzigt in vele gevallen boven de gewone meststof veel vooruit. De ouden, en daaronder GALENUS en DIOSCORIDES, hebben het Roet, en wel dat, hetwelk door verbranding van de pek verkregen wordt, als geneesmiddel opgegeven, ten welken einde het gewoon Roet ook thans nog, doch zeer zeldzaam, wordt aangewend. Als verwmiddel, en vooral ter vervaardiging van boekdrukkers inkt, wordt het Roet gebruikt: tot dit laatste bedient men zich inzonderheid ook van het genoemde zwartfel (*Kien-rusz*).

ROG. (*Raja*) Een geslacht van vissen, tot de orde der kraak-

beenvinnige (*Chondropterygii*) behoorende met 5 luchtgaten onder aan den hals; het lijf neergedrukt plat, en den bek onder den kop: een zonderling gevormd, en zelfs in sommigen opzichte zonderling bewerktuigd diergeflacht. Verscheidene foorten heeft men voormaals, door allerhande kunsten, tot zoo gewaande basilisken enz. vervormd en gedroogd. Sommige schijnen ook bij eenige gelijkenis, die het onderste gedeelte van hunnen kop met een menschen aangezigt heeft, tot het sprookje omtrent het bestaan van *Sirenen* iets te hebben toegebracht. Niettegenstaande zij maar één ei telkens leggen, zoo teelen zij echter zoo sterk voort, dat de zee in verscheidene streken daarvan wemelt. De eijeren zelve hebben eene hoornachtige schaal of schil, die van 4 punten voorzien is, en in de wandeling *zee-muizen* genoemd worden. Onder dit diergeflacht verdienen eene bijzondere opmerking *R. Torpedo*. (De Trilrog, of krampvisch) Het lijf is overal glad met 5 rondachtige vlekken op den rug. Deze foort komt vooral in de *Middellandsche zee* voort, en is de meest bekende van die vischen, welke eene elektrische kracht bezitten. Men vindt aan beide zijden van dezen visch een zonderling toestel, uit kleine vliesachtige buisjes zamengesteld, die nauwkeurig aan elkander sluiten, en met horizontale plaatjes voorzien zijn, welke celletjes daarstellen, die met een slijmerig vocht zijn gevuld. Tevens ontdekt men hier aanmerkelijke zenuwtakken, die allen van het achtste paar afkomen. Dit toestel geeft aan dit foort de elektrische kracht, welke deze vischen zoo beroemd maakt heeft, en waarvan zij hunnen naam ontleend hebben. Zij kunnen namelijk den genen, die hen aanraken, geweldige schokken mededeelen, waarvan zij zich ook waarschijnlijk bedienen, om hunne prooi meester te worden. Men heeft hiervan verscheidene foorten opgegeven, door LINNAEUS en zijne opvolgers eenigzins verward, onder den naam van *Raja Torpeao*, als de gewone opgegevene foort, vervolgens onder dien van *Torpedo unimaculata* RISS. pl. 3. fig. 3.; *T. marmorata* RONDEL. 352, en *T. Galvanii* RONDEL. 363. f. 1. — De Vleet (*R. Batis*), een ander foort, bout van kleur; de rug in het midden glad, de staart met eene rij stekels gewapend, komt voor in de Europische zeeën. Hij wordt omtrent 200 pond zwaar. Zijn vleesch is bij uitstek smakelijk. De Pijlstaart-Rog (*R. Pastinaca*), met een glad lijf; aan den staart een lange stekel, die voorwaarts op de zijden als eene zaag getand is, en met een ongevormden rug, houdt zich in vele groote zeeën, op, en wordt in Oogstm., ook wel te *Katwijk*, gevangen. Zijn staart-angel is wel niet giftig; maar dient aan het dier zelve tot een wapen, waartoe ook sommige wilde volkeren denzelven gebruiken.

ROGGE. Van dit nuttig, en het minst te ontberen graangewas, is ons het eigenlijk vaderland onbekend. Het heeft als voedsel, boven andere granen, daarin den voorrang, dat het gemakkelijker en algemeener dan tarwe kan verbouwd worden. De Rogge is gewoonlijk een wintergewas; echter kan, op eenen warmen losfen grond, ook zomer rogge, doch zeer vroeg, gezaaid worden. Zij verkiest

eenen minder kleiachtigen slijven grond, dan de tarwe, en wordt dus op losfer, en voornamelijk op zandgronden, verbouwd, hetgeen, indien het land wel toegemaakt is, het vroegst geschieden kan. De Rogge wordt ligt door den regen benadeeld, en loopt spoedig uit, weshalve zij, zoo schielijk als zij droog is, te huiswaarts moet gebragt worden. De Zomer-rog levert in hoedanigheid en hoeveelheid veel minder dan de Winter-rogge op, welke laatste zich bij ons door grooter halmen en zwaarer aren onderscheidt. De *Archangel'sche* Rogge munt boven andere in pracht van gewas, maar niet in deugd uit: de halmen worden wel van 6 tot 8 voet hoog, en hebben lange aren, doch leveren slechter en minder koren dan de gewone Rogge op. De *Egyptische* of *Jeruzalemsche*, in den *Paltz* sterk aangekweekt, wordt zeer geroemd. Uit *Polen* en *Pruisfen*, en over het algemeen uit de *Oostzee*, wordt eene verbazende hoeveelheid Rogge naar andere landen vervoert, die doorgaans in *koude* beter dan in *warme* landen voort wil.

ROGGE (CORNELIUS) werd in het jaar 1762 te *Amsterdam* geboren, en gaf reeds in zijne vroege jeugd blijken eener sterke neiging tot de wetenschappen. Nog naauwelijks 16 jaar oud, oordeelden verzorgers van de kweekschool der Remonstrantsche Broederschap in gemelde stad, na een zorgvuldig onderzoek zijner gemaakte vorderingen in de Grieksche en Latijnsche talen, hem waardig en bekwaam, om de lessen der Hooggeleerden met vrucht te kunnen bijwonen. Door een min gezond gestel en ongelukkig uitwendig voorkomen, niet voor die tijdverpillende en den geest verwilderende vermaken geschikt, welke, helaas, aan zoo vele jongelingen, der wetenschappen toegewijd, maar al te veel nadeels doen, vond men hem den meesten tijd vanden dag, althans van bijkans eiken avond, in zijn studeervertrek, aan het huis zijns toen nog levenden braven vaders, en oefende hij zich hier zoo vlijtig, eerst in de geleerde talen en Wijsbegeerte, en vervolgens in de Godgeleerdheid, dat hij, bij ieder gewoon halfjaars onderzoek, altijd een loffelijk bewijs van vlijt en vorderingen gaf, en, na 5 welbestede jaren, tot proponent bij de Remonstrantsche broederschap werd aangenomen. Reeds de eerste, en, als student geleverde, proeven van zijnen kantselarbeid behaagden ongemeen, en vervolgens hoorde men hem ook, als proponent, overal, waar hij predikte, met bijzonder genoegen, inzonderheid te *Rotterdam*, alwaar hij eenen geruimen tijd de ledige Predikantsplaats vervulde. Het was dus niet te verwonderen, dat hij weldra, door verscheidene Remonstrantsche gemeenten als predikant begeerd werd. *Noordwijk* en *Berkel* mogten het eerst door hem geleerd en gesticht worden, en op beide plaatsen spreekt men nog heden algemeen tot zijnen lof. In de eerste jaren van zijnen predikdienst, gelegenheid tot meerdere afzondering en meer gezetten letterarbeid mogende genieten, vergaderde hij zich eenen schat van kundigheden, dien hij tot het einde van zijn leven, onvermoeid bleef vermeederen, en

gaf in 1794, bij J. MEIJER te *Rotterdam*, terwijl hij nog leeraar te *Berkel* was, eene uitvoerige verhandeling in het licht over *het ware wezen van het Christendom, volgens de uitspraken van Jezus en zijne Apostelen*, welke, terecht, voor een zijner beste stukken gehouden wordt. Naderhand, te *Leijden* beroepen, dong hij met 3 beroemde mannen, de weleerw. heeren J. BROUWER, A. HULSHOFF en W. DE VOS, alle leeraren bij de Doopsgezinden, de eerste te *Leeuwarden*, de beide laatsten te *Amsterdam*, naar den gouden eereprijs, door TEJLERS godgeleerd genootschap opgehangen voor het best gekeurde antwoord, op de vraag over het *al of niet voldoende van het inwendige bewijs voor de Goddelijke afkomst van de Christelijke leer*, en behaalde denzelven met den meesten roem. (*)

De onvermoeide ROGGE leverde, behalve een aantal boekbeoordelingen in meer dan één tijdschrift, en eene menigte meestal oorspronkelijke godgeleerde en zedekundige stukken, in het mengelwerk van deze en gene maandwerken, en inzonderheid in de *Bijdragen tot het menschelijk Geluk*, ook nog in het 3de stuk der godgeleerde wijsgeerige en zedekundige *Mengelingen*, in 1794 te *Leijden* bij D. DUMORTIER en Zoon uitgegeven, eenige aanmerkingen tegen de *proeve van een schriftmatig bewijs, dat JOZEF de ware vader van CHRISTUS is*, welke, offchoon niet geheel van hem oorspronkelijk, hem nogtans tot eer verstreken. Bovenal was het de staatsomwenteling in ons vaderland, in 1795, welke ROGGE aanleiding tot menig schoon geschrift gaf. Hij schetste van haar een uitvoerig en belangrijk *Tafereel*, schreef vervolgens de *Geschiedenis der Staatsomwenteling voor het Bataafsche volk* (beiden te *Amsterdam* bij J. ALLART, het eerste in 1796, en de laatste in 1799 uitgegeven) en voorts verscheidene deels zeer bekende kleine schriften, waaronder men tellen kan: *de Kerk afgezonderd van den Staat; de Armen, kinderen van den Staat*; zijne belangrijke *Voorrede* voor de *Volledige verzameling van alle stukken, betreffende de afscheiding der Kerk van den Staat door de Nationale Vergadering, representerende het volk van Nederland*, benevens zijne verhandeling over *den invloed van het Burgerlijk bestuur op zaken van den Godsdienst*, welke TEJLERS godgeleerd genootschap den derden zilveren eerpenning waardig keurde. (†)

ROGGE was niet alleen een ijverig en standvastig voorstander van godsdienstige en burgerlijke vrijheid, maar tevens een hartelijk menschenvriend, wien de wezenlijke volksverbetering zoo naauw aan het hart lag, dat hij zich mede aan alles toewijdde, wat daartoe slechts eenige betrekking had; en van hier, dat hij een groot bevoor-deraar was der verdienstelijke Maatschappij: *Tot Nut van het Algemeen*. Hij schreef in haren geest vier *Leerradenen voor den huis-*
se-

(*) Men vindt deze Verhandeling, benevens de met zilver bekroonde zijner mededingers, in het XV deel der werken des genoemden genootschaps geplaatst.

(†) Geplaatst in het XVII van de werken des genootschaps.

felijken Godsdienst van den gemeenen man, die geheel voor deszelfs behoeften berekend waren, en liet zich door het Uitvoerend bewind belasten met het schrijven en verzamelen der *Bijdragen, betrekkelijk den staat en de verbetering van het Schoolwezen*, waarvan de keurige inleiding, over *het onderwijs der jeugd, als den grondslag van Nationale zedelijkheid en welvaart*, de stelligste bewijzen oplevert, zowel van zijnen onvermoeiden ijver, als zijne bevoegdheid tot dit vak. Ook schreef hij voor genoemde Maatschappij, onder anderen, *het zœkundig Leesboek, in den vorm van geschiedenissen, ten dienste der Scholen*, hetgeen onder de beste harer uitgegevene werken van dien aard mag geplaatst worden, alsmede het stukje, zoo rijk in vernuft, getiteld: *Keis van den jongeling AGATHON naar het land van geluk*, in 1805 te Leijden bij D. Du MORTIER en Zoon uitgegeven. Voor Leijdens departement der genoemde Maatschappij was hij alles, en men kan hem den stichter van deszelfs school noemen. Voor hare jeugd deed hij, onder meer anderen, de gedrukte fraaije redevoeringen: *Jesus een voorbeeld voor de jeugd, en de gevolgen der losbandigheid, naar aanleiding van Jesus gelijkenis van den Verloren zoon*. Voorts schreef hij *Levensgeschiedenissen voor jonge lieden*, waarvan 3 deeltjes bij zijn leven het licht zagen, en vindt men ook van hem in het 4de stukje van het IV deel der bovengenoemde *Bijdragen*, eene uitmuntende redevoering *over de opvoeding der Meisjes*, voor het Leijdsche departement uitgesproken. Nog gaf hij in druk uit, ter gelegenheid, dat de Remonstrantsche broederschap, in 1797 en 1798, een voorstel van verbroedering deed aan de geheele Protestantische Christenheid in *Nederland*, eene Leerreden, *over de voordeelen van de vereeniging der Christenheid*, benevens eene Verhandeling, ten opschrift hebbende: *de Kerk één en ondeelbaar*; beide strekkende, om het genoemde voorstel, ook buiten zijne gemeente, te ondersteunen.

Bij alle deze blijken van uitstekende bekwaamheden, bezat Rogge een godsdienstig menschlievend hart, waaraan alles dierbaar was, wat hem als waar en heilzaam voor de menschheid, het redelijk goede en schoone, en ter verbreiding van Gods koningrijk op aarde, in den hoogen geest en de bedoelingen van Jezus, bevorderlijk voorkwam. Hij was onverschillig omtrent roemzucht en menschelijke eer; doch waardeerde, als Christen, de menschelijke natuur zeer hoog, en was en deed voor haar alles. Veel gemak en vermaak gaf hij zich zelven niet. De toonkunst was zijne geliefde uitspanning, en voor deze was hij geheel gevoel; verkeering met verlichte mannen, en huisfelijke gezelligheid verschaften hem ook veel genoegen, alhoewel hij niet dan onder gemeenzame vrienden spraakzaam, vrolijk en tot sechters geneigd was. Voor het overige was zijn leven noch door voor, noch door tegenspoeden bijzonder gekenmerkt. Tot omtrent een jaar voor zijnen dood behield hij altijd eenen kalmen geest; doch toen verloor hij, in eene ziekte, een zijner oogen,

werd vervolgens van tijd tot tijd droefgeestiger en waterzuchtiger, en stierf eindelijk aan een toeval van beroerte op den 27sten van Oogstm. 1806, zonder blijkbare onrust of smart; nalatende eene bedrukte weduwe en 3 kinderen, die zijn vaderlijk onderwijs en opzigt nog zeer behoefden. Na zijn overlijden heeft de weleerw. C. W. WESTERBAAN, Leeraar bij de Remonstrantsche gemeente te *Amsterdam*, eenen bundel kerkelijke Leerredenen in het licht gegeven, met een voorberigt, waaruit wij deze levensschets getrokken hebben. Deze Leerredenen, ofschoon wel niet van eenen uitlegkundigen aard, kenmerken zich door rijkheid en het gewigt van zedekundige leeringen, door juistheid der aanmerkingen, en door derzelve menschkundige toepassing op de behoeften der onderscheidene rangen en standen des menschelijken levens; doch vooral door eene edele eenvoudigheid, welke geene gekunstelde wendingen toelaat, noch dien hoogen toon bezit, welken veler wanfmaak van den godsdienstleeraar vergt, en hem doen vergeten, dat hij den armen het Evangelie verkondigt, en dat eenvoudigheid het zegel der waarheid is.

ROIJAARDS. (Dr. HERMANNUS) Beroemd Godgeleerde en Evangelie-prediker, onder de Hervormde Christenen in de *Nederlanden*. Hij werd geboren in het jaar 1753, te *Zaltbommel*, alwaar zijn vader ALBERTUS ROIJAARDS de Geneeskunde beoefende. Op zijn zeventiende jaar ging hij, wel voorbereid, naar de akademie te *Utrecht*, met oogmerk, om zich insgelijks op de geneeskundige wetenschappen toe te leggen; doch een onverwinnelijke afkeer van het zien bloeden eens menschelijken ligchaams, deed hem, bij de ontleedkundige lessen zoodanig huiveren, dat hij zijne keus spoedig, en ter goeder ure, op de Godgeleerdheid bepaalde. Al wat nu strekken konde, om hem hiertoe wel voor te bereiden, en tot eenen geleerde in dit vak te vormen, beoefende hij met zoo veel vlugheid en ijver, dat hij aan elk, die hem gadesloeg, eene groote verwachting inboezemde. Reeds in dien jeugdigen leeftijd schreef hij, als lid van een toen opgerigt akademisch gezelschap, vier Latijnsche verhandelingen: ééne, over deszelfs zinspreuk: *tandem fit surculus arbor*; twee, *de decoro*; en ééne, *de dono linguarum*, welke alle onder de werken van dat genootschap zijn uitgegeven. Vooral verwierf hij zich veel lof door ééne *Diatrise*, *de emendandis plurimis veterum Scriptorum Graecorum locis, uti et de hecatombis, Homerique oceano*, welke hij, in het openbaar, onder voorzitting van den beroemden SEGAAR, verdedigde. Behalve dezen had hij, in het vak der Godgeleerdheid, tot zijne leermeesters de Hoogleraren BURMANNUS, RAU, BONNET en vooral Vos. Na zich dus acht jaar lang te hebben geoefend, trad hij in den dienst der Hervormde Kerk, en nam, gedurende tien jaar, het leeraars- en opzienersambt waar, eerst te *Scherpenzeel*, in de provincie *Utrecht*, voorts te *Elburg*, daarna te *Alkmaar*, vervolgens te *Middelburg*, en eindelijk te 's *Gravenhage*. In deze betrekking verwierf hij zich den roem van een der meest welsprekende kanselredenaars van zijnen tijd

tijd te zijn, onder die, welke bijzonder met den naam van *Ernstli-*
gen bestempeld werden. In het jaar 1788 werd hij beroepen tot
 het ambt van Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Akademie-prediker
 aan de *Utrechtsche* Hooge school, hetwelk hij aanvaardde met eene
 redevoering, *pro ordinis ratione, qua Deus in patefacienda religione*
usus sit. Hij bekleedde dit ambt, gedurende vijf en dertig jaar, met
 veel toejuiching, en bragt het zijne toe, aan den bloei der Hooge
 school, ook in eenen voor dezelve hachgelijken tijd. Een aantal
 voortreffelijke Leeraars werden mede in zijne school gevormd, en on-
 der deze sommigen, welke tot het Hoogleeraarsambt bevorderd zijn.
 Zijne denkwijze en leertrant in de uitlegkunde der Heilige schriften,
 en de Godgeleerdheid, heeft hij vooral kenbaar gemaakt door ee-
 ne Latijnsche verhandeling, *de divinitate JESU CHRISTI vera*, en door
 eene Nederduitsche, *over den waren aard van JESUS koningrijk*, bei-
 de te *Utrecht* uitgegeven, de eene in twee stukken, in 1790 en 1791,
 de andere in 1799. Driemaal stond hij, als *Rector magnificus*, aan het
 hoofd der akademie, en telkens droeg hij die waardigheid over met
 Latijnsche redevoeringen, die daarna in het licht verschenen zijn. Als
 lid van het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen schreef hij ee-
 ne *verhandeling over het ware grondbeginsel der Zedeleer*, welke in
 het XIII deel van des genootschaps verhandelingen is gedrukt. Ve-
 le jaren was hij, met onvermoeide vlijt, werkzaam als medebestuur-
 der van het Genootschap *tot verdediging van den Christelijken Gods-*
dienst, opgericht in 's Hage, en deed, in betrekking als voorzit-
 ter, voor hetzelfde viermaal, naar tijdsgelegenheid, eene aanspraak of
 redevoering, welke in de werken des Genootschaps, voor het jaar
 1793, 1799, 1807 en 1816, zijn uitgegeven. Ten jare 1823, den
 ouderdom van zeventig jaar bereikt hebbende, werd hij, volgens de
 nieuwe akademische verordening, *Emeritus*; doch hij bleef met het
 houden van akademische lesfen voortgaan, zoolang het zijne ligchaams
 krachten gedoogden. In de laatste jaren zijns levens leed hij veel
 aan podagreufe en andere ongemakken, welke eindelijk den 15 van
 Louwm. 1825, eindigden in eenen zachten dood, dien hij met eene
 voorbeeldige kalmte te gemoet ging. Te *Middelburg* had hij zich
 in den echt begeven met jonkvrouwe JOHANNA HENRIETTE SCHORER,
 welke vóór hem overleed. Hij liet ééne dochter en drie zonen na,
 alle gencht en gezien, van welke de jongste, HERMAN JOHAN, de op-
 volger van zijnen vader werd, in het jaar 1823, en aan zijne ge-
 dachtenis, in 1825 eene kerkelijke redevoering wijdde, en in het
 licht gaf. Ook de Hoogleeraar J. HERINGA, ELIZA'SZ. heeft, in
 zijne jongste redevoering, ter gelegenheid der inwijding van de nieu-
 we akademische gehoorzaal, zijnen overledenen ambtgenoot op eene
 hem waardige wijze gedacht: welke redevoering, volgens de wet,
 in de *Acta Academiae* van 1824 en 1825 moet worden gedrukt.

ROIJEN, (ADRIAAN VAN) eerst van 't jaar 1729 lector in de kruid-
 kunde aan 's lands Hooge school te *Leijden*, werd hij 3 jaar later tot

Hoogleeraar in dezelfde wetenschap en in de geneeskunde aangesteld. Het onderwijs in de Kruidkunde nam hij tot het jaar 1754, niet zonder groot voordeel en luister der akademie, waar, toen hij daarvan vrijwillig afstand deed. Dat in de Geneeskunde zette hij tot in het jaar 1775 met bijzonderen lof voort, en verkreeg toen van Heeren Bezorgeren der Hooge school een eervol ontslag. Nog omtrent 4 jaar leefde hij sedert in geletterde rust, tot hij, op den laatsten van Sprokkelm. van het jaar 1779, in ver gevorderden ouderdom, overleed. Men heeft van hem drie Latijnsche redevoeringen, gehouden bij de nederlegging van het driemaal door hem gevoerde rectoraat der Hooge school, met name *de historia morbi, primo et perpetuo Therapiae Medicae fundamento; de justo motuum corporis animique moderamine; en de morbis aetatium*. De beide laatste, in dichtmaat vevat, komen voor in de verzameling zijner Latijnsche gedichten, in het jaar 1778 uitgegeven, aan welchen hij zijnen roem bij de nakomelingschap voornamelijk te danken heeft. Deze verzameling bevat, behalve de twee reeds genoemde, nog 5 grootere dichtstukken in de voetmaat der eligie, van welke dat: *de amoribus & connubiis plantarum*, bij de aanvaarding van het Hoogleeraar-ambt in de kruidkunde uitgesproken, en zijn *Carmen Seculare in natalin ducintefimum Academiae Batavae, quae est Leidae*, de bekendste zijn. — Vooral prijst zich het eerstgenoemde dichtstuk door bevalligheid, levendigheid, zoetvloeiendheid en gelukkige vinding aan, en geeft zijnen maker onder de vele uitmuntende Latijnsche dichters, waarop *Nederland* roem mag dragen, eene aanzienlijke plaats. Eindelijk verdienen ook de kleinere dichtstukken, met welke de verzameling besloten wordt, eene loffelijke melding, als van welke de meeste met regt fraai mogen genoemd worden.

ROLANDS-ZUILEN, of *Rolands-zuilen*, zijn steenen, meestal ruwe en slecht gevormde beeldzuilen, welke men hier en daar in Duitsehe steden op vrije pleinen, markten enz. vindt opgerigt, en gewoonlijk een gewapend man, met een zwaard in de hand, voorstellen. Sommigen meenen, dat deze zuilen haren naam van zeke-
ren KAREL ROLAND, een veldheer van KAREL den Grooten, voor wien men zoodanig eene zoude hebben opgerigt, ontleend zouden hebben; doch men kan niet denken, dat de *Duitschers*, inzonderheid de *Saksen*, juist zeer genegen zullen geweest zijn, om voor den veldheer van hunnen grooten onderdrukker, KAREL, eene gedenkzuil te stichten, die, zoo hij al immer bestaan hebbe, zijne heldendaden in *Frankrijk* en *Spanje* verrigte. Waarschijnlijker is het, dat deze *Rolands-zuilen*, welker oorsprong men bovendien in lateren tijd, dan dien van KAREL, meent te moeten zoeken, dezelfde beteekenis hebben met diegene, die men aan de grenscheiding van verscheide-
ne steden vindt, en de *Duitschers* een *Weichbild* (afgeleid van het woord *Wick, Wijk*, dat is stad of plaats) noemen. Zulk een beeld is namelijk een teeken van het rechtsgebied, en beteekent, dat de
stad

stad haar eigen regtswang en statuten heeft, en hoe ver zich deze plaatselijk uitstrekt. De benaming van *Rolands-* of *Rulands-zuilen* ontleent, echter, welligt haren oorsprong van het, door verloop van tijd, verbasterde woord *Roge* of *Ruge*, hetwelk eertijds zoo veel als geregt beteekende, zoodat de naam eigenlijk *Rugelands-zuilen*, dat is zoodanige, die een bijzonder regtsgebied aanwijzen, zoude moeten wezen.

ROLLIN. (CHARLES) Een Fransch geschiedschrijver, in de laatste helft der 17de eeuw te *Parijs* geboren, waar zijn vader een handwerksman was, waartoe ook de zoon in den beginne werd opgeleid. De jonge ROLLIN echter verkoos de studie, waarin hij door eenen Benediktijner monnik werd voortgeholpen. Na dat hij op het collegie *du Plesfis* zijne studien volbragt had, beoefende hij 3 jaar de Godgeleerdheid in de *Sorbonne*, en verkreeg kort daarna de plaats eens leeraars in de Welfprekendheid, en vervolgens het rectoraat bij de universiteit te *Parijs*. In dezen post, dien hij 2 jaar bekleedde, legde hij zich bijzonder toe op het onderwijs in de Grieksche taalkunde en Bijbelkennis, en werd naderhand bestuurder van het collegie te *Beauvais*; doch moest in 1712 dien post nederleggen, omdat de Jezuïten hem van verkleefdheid aan de leer van JANSENIUS beschuldigden. Van nu af wijdde zich ROLLIN aan het bearbeiten zijner geschiedkundige werken, welke voornamelijk zijnen roem gevestigd hebben, en stierf te *Parijs* in het jaar 1741. Zijne vertrouwde briefwisseling met FREDERIK II van *Pruisen* is een blijk van de hooge achting, in welke hij niet alleen bij zijne landgenooten, maar ook bij buitenlanders, en de voornaamste personen van zijnen tijd stond. De werken, die hem als geschiedschrijver hebben beroemd gemaakt, bestaan in zijne *Histoire ancienne* enz. (*Parijs* 1730 — 1733, 13 Vol. in 12mo), bevattende eene geschiedenis der oude *Egyptenaren*, *Karthagers*, *Asfyriërs* en *Babyloniërs*, en zijne *Romeinsche Geschiedenis, van de grondlegging der stad tot op den slag bij Actium*, welk laatste werk door zijnen leerling CREVIER, en later door DE BEAU is voortgezet (*Amst.* 1742 — 1750 16 Vol. 8vo). Ook van ROLLIN'S Oude Geschiedenis is eene voortzetting, onder den titel van *Nieuwe Geschiedenis*, in *Frankrijk* verschenen. Behalve deze beide werken heeft hij ook nog geschreven in 4 deelen 12mo: *Aanwijzing ter beoefening der schoone Wetenschappen*, en heeft eindelijk BASTIEN eene volledige verzameling van alle de werken van ROLLIN, met derzelve vervolgen van CREVIER en BEAU, in 60 deelen, uitgegeven. Of schoon ROLLIN niet alle eischen bevredigt, welke men van eenen klassieken geschiedschrijver kan vorderen; verdient hij echter onder de beste geschiedschrijvers van zijnen tijd en zijner natie geplaatst te worden.

ROMA, Volgens de fabelleer eene godin bij de *Romeinen*, welker afbeeldfel kenbaar is aan het beschermend *Palladium* in de eene, en eene spies in de andere hand.

ROMAN. Algemeen is men van gevoelen, dat deze tot het gebied der dichtkunst, en wel tot de Epische, behoort, en dus tot de eigenlijk verhalende poëzij, dat is tot die dichtfoort, welke de gebeurtenissen, als werkelijk geschiedt, en tot haren eindelijken afloop voorstelt. Karakter-teekening der menschheid is het hoofddoel van den Roman; hare individuele opvoedings-geschiedenis, het leven en de lotgevallen van een bijzonder persoon, van zijne geboorte af tot zijne volkomene ontwikkeling, voorgesteld, maken deszelfs voornamen inhoud uit. Het wonderbare behoort niet tot zijn gebied, en dus ook niet de ridder-romans, en vele andere van dien stempel: hij is kopij van personen en voorvallen, zoo als zij werkelijk bestaan, met eene verklaring van den aard en de wijze, waarop zij dit geworden zijn, of waardoor zulks veroorzaakt is. Voor den Roman is de vorm van proza, en wel over het algemeen die bedaard vloeiende, edele, niet opgesmukte stijl, bijzonder geschikt, waarvan ons GÖTTE in zijnen WILHELM MEISTER een voorbeeld gegeven heeft, en waarin onze landgenooten LOOSJES, de jufvrouwen WOLF en DEKEN, en anderen, zich niet minder onderscheiden hebben. Niets is voorts natuurlijker dan dat een Roman met onderscheidene bij-verdichtfels (*Episoden*) doorvlochten zij, en dat zelfs de loop der gebeurtenis door nuttige leeringen en verhevene beschouwingen, tusschen beide, worde afgebroken. Voegen wij hier nog bij, dat in eenen Roman alle die ontkennde eigenschappen, in ieder dichterlijk werk noodzakelijk, moeten voorkomen, zoo als aanleg en éénheid van plan, waarvan zich de menigvuldige grondstoffen tot een schoon, overeenstemmend geheel vereenigen, eene levendige verbeelding enz., dan bekleedt de Roman, in het gebied der kunst, ongetwijfeld, eene gewigtige plaats.

Ondertusschen kan men niet ontkennen, dat het schrijven van eenen goeden Roman een zeer moeilijke taak is. Het is daartoe niet genoeg, eene reeks van natuurlijke gebeurtenissen, alleen dienende, om de lezers met schrik en afgrijzen te vervullen, en zwakke zenuwen in den war te helpen, bij een te zamelen en op het papier te brengen; hetgeen even min als een zedelijk verhaal, in eene sentimentele manier voorgedragen, den naam van Roman verdient. De ware Romanfchrijver moet niet alleen de diepste plooijen der menschelijke natuur hebben ontdekt; maar ook een duidelijk, levendig denkbeeld van de ware zuiverheid en natuurlijke volmaking der menschelijke karakters, in derzelve verschillende afdelingen, van den grijsaard tot het kind, van den aanzienlijken man tot den geringen daglooner, diep in zijne ziel geprent hebben. Onder de voornaamste Romanfchrijvers van dezen stempel behooren: CERVANTES, STERNE, FIELDING, RICHARDSON, ROUSSEAU, GÖTTE, SCHILLER, WIELAND, en onze landgenooten de jufvrouwen WOLF en DEKEN, A. LOOSJES Pz. en anderen.

ROMANCE. De eigenlijke dichtfoort der Romantische poëzij,
bij

bijna hetzelfde beteekenende als *Ballade* is de *epische*, in den uitgestrektesten zin des woords, maar ligt tusschen het heldendicht van HOMERUS, en de Noordsehe dramatische verhalen in. Zij staat dus tot het heldendicht, aan de eene zijde, in verhouding, als de *Novelle* tot den Roman, en bezit, aan de andere, het gedrongene en schielijke van den dramatischen voordragt, en is geheel haar oorsprong aan het individuele der romantische beschaving verschuldigd. De Romance konde zich nooit door hare vrolijkheid en zuiverheid tot den ernst der Noordsehe dichtkunst verheffen; maar is ook te veel voor genot berekend, en te zinnelijk en betooverend, om op de denkbeeldige eenvoudigheid en duurzaamheid van den bedaarden en stillen gang van het Grieksehe heldendicht aanspraak te kunnen maken. Gedrongenheid, vrolijkheid, menigvuldigheid, en bovenal het schoone, verheven licht van het *Zuiden*, zijn de hoofdeigenschappen van de Romance. Zij bevat het verhaal eener gebeurtenis of omstandigheid, en is in vorm en inhoud *romantisch*. Zoo onderscheiden, echter, het heldendicht van het drama zijn kan, zoo verschillend kan ook de Romance zijn: zij kan komisch, tragisch, en zelfs satiriek en ironisch zijn; doch alles moet met den romantischen geest, schoone eenvoudigheid, en verhevene menigvuldigheid overeenstemmen.

Zonder hier nader over uit te weiden, of den onderscheidenen geest der volken, die de Romances verder hebben ontwikkeld, op te geven, zullen wij nog maar alleen iets over hare geschiedenis aanvoeren. *Spanje* is haar hoofdland, en de gedurige twisten met de *Mooren* leverden de rijkste en schoonste stoffe op voor die voort van dichtstukken. In het oude *Frankrijk* had men er ook geen gebrek aan, offchoon zij aldaar onder eenen anderen naam voorkwamen. In het oude en nieuwe *Engeland* vloeide ook deze dichtvoort rijkelijk; zoo als ook bij iedere natie, welke er gevoel voor had; doch in den jongsten tijd, waarin, van langzamerhand, alle schatten van kunst en wetenschap een gemeen erfdeel van alle volken geworden zijn, is nauwelijks eene dichtvoort schooner ontwikkeld, en zorgvuldiger en meer beoefend geworden, dan de Romance. — In de muziek of het gezang, moet zij mede een eenvoudig, treffend karakter, zonder eenige sieraden, bezitten, en in eenen behagelijken en natuurlijken toon gestemd zijn, die op zich zelve, zonder het kunstige vanden voordragt, de behoorlijke uitwerking te weeg brengt.

ROMANSCHIE TALEN. Zoo noemt men die talen, welke zich in de Europeische landen, tot het Romeinsche rijk behoorende, ten tijde van het verval en den ondergang van het Westersch-Romeinsche keizerrijk, in den mond der landsbewoners, en derwaarts gekomene Barbaren vormden. Zij bestaat uit een mengfel der Latijnsche en van verschillende talen der Barbaren; doch maakt de eerste bij allen den grondslag en het hoofdbestanddeel er van uit. Tot deze talen behooren de Italiaansche, Portugeesche, Spaansche, Fransche (in het Noordelijk gedeelte *langue d'oui*, in het Zuidelijk

langue d'or), en de Rhätische of Romaansche in eenen meer bepaalden zin.

ROME. Deze stad, met welke zich bijna al het groote en gedenkwaardige verbindt, dat sedert 2,500 jaar is voorgevallen, en die eerst door het zwaard, en naderhand door de meer krachtige wapenen des geloofs, eeuwen lang het gebied over de geheele wereld voerde, levert thans slechts een schaduwbeeld van hare voormalige kracht en grootheid op; terwijl hare reusachtige bouwvallen ons, meer dan iets anders, aan het wisfevaille en vergankelijke van aardfche grootheid herinneren. — Het oude *Rome*, stond bijna op de plaats van het tegenwoordige. Het lag in *Latium* aan de rivier de *Tiber*, omstreeks hare uitwatering in de *Middellandsche zee*, en op zeven heuvels, aan beide zijden der genoemde rivier; doch bevond zich het voornaamste aan derzelver Oostelijke zijde; terwijl de *Appenijnen* ten Noordwesten lagen. De omvang en volksmenigte van *Rome* waren natuurlijk op onderscheidene tijden verschillende. *PLINIUS* stelt de uitgestrektheid der stad, ten tijde van den keizer *AURELIANUS*, op 15,000 schreden, of 2½ mijl: het getal der bewoners bedroeg mogelijk 3 millioen; doch dat der burgers beliep nooit over de 300,000. Reeds *ROMULUS* had de stad met eenen muur, of liever aarden wal, omringd, en voorzag haar van 4 poorten, de *Carmentalische*, de *Pendantische* of *Saturnische*, de *Romeinsche* en *Mugonische*, van welke echter de eerste alleen is overgebleven. Behalve deze poorten had *Rome* nog verscheidene anderen: *PLINIUS* telt er 37, waarvan nog eenige onder veranderde namen voorhanden zijn; alsmede een aantal bruggen, van welke sommige nog kunnen gebruikt worden. De straten waren, zelfs na de herbouwing der stad onder *NERO*, zeer onregelmatig, en men had er eene menigte pleinen, die men onderscheidde in *Areac*, voorpleinen van paleizen en tempels; *Campi*, vrije met gras begroeide plaatsen, die deels ter beraadslaging des volks en openbare optogten, en ook tot wapenoefeningen der jeugd en het verbranden der lijken dienden, en in *Fora*, welke geplaveid waren, en of tot bijeenkomsten des volks, tot het verrigten van verscheidene burgerlijke zaken, of ten verkoop van verschillende waren, eindelijk ook wel alleen tot sieraad dienden. Onder de laatste waren het *forum Romanum* (Zie: *FORUM*) en het *Marsveld* de voornaamste. De oudste verdeeling van *Rome* geschiedde door *SERVIUS TULLIUS*, die de stad in 4 kwartieren verdeelde. Dit bleef zoo tot op *AUGUSTUS*, die haar in 14 wijken (*regionen*) splitste, en welke gewoonlijk in de beschrijving van het oude *Rome* gevolgd wordt.

Ons beftek laat niet toe, om deze verdeeling in het breede op te geven: wij zullen dus nog alleen van de merkwaardigste openbare gebouwen en gedenkteekens spreken, welke het oude *Rome* versierden. Onder de eerften behooren de tempels, het *Kapitol*, aan *JUPITER CAPITOLINUS* gewijd, en het *Pantheon*, van welke beide wij voorheen afzonderlijk gesproken hebben. Naast deze waren de merkwaardig-

digste: de tempels van Aeskulaap, thans de *St. Bartholomeus* kerk; die van ANTONINUS en FAUSTINA, tegenwoordig de kerk van *N. Lorenzo* in *Miranda*; de kostbare tempel van APOLLO, door AUGUSTUS midden in het *Palatium* van wit marmer gebouwd, om daarin de Sibillynsche boeken te bewaren; bevattende, behalve vele kostbaarheden, eene fraaije boekerij, en dienende voor de dichters tot eene verzamelpplaats, waarin zij hunne werken voorlazen: voorts de tempel van alle keizers (*Templum Caesarum*), welke met hunne gezamenlijke beeldzuilen pronkte; die der *Dioscuren* op het *forum Romanum*, onder den Palatijnschen berg, die ter eere van de beide jongelingen gesticht werd, welke in den slag, aan het meer *Regillus*, op de *Romeinen* de zege bevochten, en men voor CASTOR en POLLUX hield; de tempel der godin SIJA, onder genoemden berg, welke SERVIUS TULLUS liet bouwen, doch NERO bij zijn gouden paleis trok, en met doorschijnend Capadocisch marmer deed bekleeden; de Verbondstempel, onder den naam van *Templum Dianae commune* bekend, op den Aventijnschen berg; de tempel van JANUS, op het *Tiber*-eiland, een der schoonste van het oude *Rome*; die van het geslacht van FLAVIUS, waarin DOMITIAAN begraven ligt, en nog tegenwoordig op de *Piazza Romana* voor handen is; de tempel van HERKULES en der *Zanggodinnen*, door M. FULVIUS *Nobilior* gesticht; de tempel der *Eer en deugd*, door M. MARCELLUS gebouwd; die van JUPITER *Stator*, aan de afhelling van den Palatijnschen berg; van JUPITER *Tomans*, door AUGUSTUS met veel pracht op den Kapitolijnschen berg gesticht; van JUPITER *Lycaonius*, een fraai gebouw op het *Tiber* eiland; twee tempels van ISIS en SERAPIS; de tempel van JUNO *Moneta*, op den burg van laatstgenoemden berg; die van *Libertas*, door GRACCHUS gebouwd, en ASINIUS hersteld, die in zijn *Atrium* de eerste openbare boekerij aanlegde; die van MARS aan de Oostzijde van den Appifchen weg, waarin de senaat aan de veldheeren, die om de eer van den triumpf verzochten, gehoor verleende, en op welks puinhoopen de kerk *delle Palme* staat; de tempel van MARS *Uitor*, door AUGUSTUS met veel pracht gebouwd; die van MINERVA, door DOMITIAAN op het *forum* van *Nerva* gesticht; een ander, aan dezelfde godin toegewijd, door POMPEJUS op het *Marsveld* gebouwd, doch door AUGUSTUS met erts overtrokken; de tempel des *Vredes*, een der schoonste en rijkste van *Rome*, door VESPASIANUS op de *Via Sacra* gesticht, en die de schatten van den Jeruzalemschen tempel, eene fraaije boekerij en vele andere kostbaarheden bevattede, doch onder COMMODUS in éenen nacht afbrandde; de tempel der godin SALUS; die van SATURNUS, door den jongen TARQUINIUS gebouwd, en welke naderhand de schatkamer en bewaarplaats der Archiven van *Rome* werd; de tempel der *Zon*, door AURELIANUS gesticht, en waarvan nog de bouwvallen voorhanden zijn; verscheidene tempels van VENUS, en inzonderheid de prachtige van VENUS *Genitrix*, en van VENUS en ROMA, welke laatste door HADRIANUS, volgens zijne eigene gemaakte teekening, gebouwd

bouwd werd, en eindelijk de tempel van VESTA, een der belangrijkste en oudste, door NUMA gesticht, en waarin de heiligdommen van den staat, het *Palladium*, het heilig vuur, en meer anderen bewaard werden.

Onder de eigenlijke paleizen van het oude *Rome* noemen wij alleen het keizerlijke, als het voornaamste, hetwelk door AUGUSTUS op den Kapitolijschen berg gebouwd werd. Het was met het front naar de *Via Sacra* gekeerd, en rondom met eiken beplant; terwijl in deszelfs omtrek de tempel van VESTA, en de nog veel voortreffelijker van APOLLO, dien AUGUSTUS tot eenen hoofdtempel van *Rome* wilde verheffen, gelegen was. Het werd onder de volgende keizers meer uitgebreid en verfraaid, onder NERO in de asch gelegd; doch onder dezen weder herbouwd, die het dermate vergrootte, dat het niet alleen den geheelen Palatijnschen berg, maar ook de vlakten tusschen dezen, den Coelischen en den Esquilijnschen berg, ja zelfs een gedeelte van den laatsten besloeg. Bovendien was het met edele gesteenten, goud, zilver, standbeelden, schilderijen en allerlei kostbaarheden zoo rijkelijk verfierd, dat het teregt den naam van *Domus aurea* droeg, en werd naderhand nog door VESPASIANUS en TITUS aanmerkelijk vergroot. Onder COMMODUS verbrandde een groot gedeelte van hetzelfde; doch het werd naderhand weder herbouwd, totdat eindelijk dit verbazend gebouw onder zijnen eigen last bezweek. Thans staan op deszelfs plaats het *Farnesisch* paleis met deszelfs tuinen, benevens de *Villa Spada*. — Onder de schouwburgen waren die van POMPEJUS, CORNELIUS BALBUS en MARCELLUS de voornaamste. POMPEJUS bouwde den zijnen na zijne terugkomst uit *Griekenland*, en versierde denzelfden met de voornaamste en beroemdste Grieksche standbeelden. Hij werd eerst onder CALIGULA voltooid, en konde 40,000 menschen bevatten: men ziet er nog heden eenige weinige overblijffels van bij het paleis *Ursini*. De schouwburg van BALBUS stond op het *Marsveld*, en die van MARCELLUS werd door AUGUSTUS, ter eere van zijnen neef MARCELLUS gesticht, en door VESPASIANUS vernieuwd: dezelve kon 22,000 menschen bevatten, en er zijn nog fraaije bouwvallen van voorhanden. — Ook vond men in *Rome* eene menigte van amphitheatres, waaronder dat van TITUS VESPASIANUS (zie hiervan onder COLISEUM) het merkwaardigste was. Ook de *Circus Maximus* van CARACALLA (zie: CIRCUS) was zeer beroemd. Bovendien had men meer andere *Circi*, waaronder de *Circus AGONALIS*, de *Circus AURELIUS*, de *Circus FLAMINIUS*, op welker puinhoopen tegenwoordig de kerk *St. Catarina de Funari* en het paleis *Maffi* staan; de *Circus* van *Flora*, op den tegenwoordigen *Piazza Grimana*, waar de talloze Floralien gehouden werden, en eindelijk de *Circus* van NERO, in de nabijheid van de tegenwoordige *Pieterskerk*, benevens de *Circus* van SALUSTIUS, waarvan bij de Collijnsche poort nog overblijffels te zien zijn. Zonder ons hier met de *Naumachien* op te houden, waarvan wij in een afzonderlijk art. gespro-

spoken hebben, melden wij verders, dat *Rome* almede vele *Portici* (gaanderijen op pilaren) had, waarvan deze de voornaamste zijn: de *Porticus Argonautarum*, ook *Neptuni*, *Agrippae* of *Vipsanii* genoemd; de prachtige *Porticus* der *EUROPA*; die van *Hecatonstylon*, naar zijne honderd zuilen aldus genoemd; die van *LIVIA*, door *AUGUSTUS* gebouwd, doch door *NERO* vernield; die van *METELLUS Milliarenfis*, de duizendzuilige, waarvan nog sporen in den tuin van den hertog *MUTI* te vinden zijn, en van *OCTAVIA*, door *AUGUSTUS* gebouwd; voorts de *Porticus Polae*, door *M. VIPSANIUS AGRIPPA* geficht; die van *POMPEJUS*, naar zijne zuilen ook de *Corinthische* genoemd, en eindelijk die der *Zon* (*P. Solis*), welke *AURELIANUS* liet bouwen. — Onder de *Basilica* (zie *aldaar*) was dat gebouw, aan de Noordzijde van het *Forum Romanum*, door *PAULUS AEMILIUS* geficht, en naar hem genoemd, het fraaiste; ook de prachtige *Basilica Julia*, aan de Zuidzijde van gemelde *forum* door *JULIUS CAESAR* gebouwd, was, onder anderen, mede opmerkenswaardig, zoo als ook de *Basilica Portia*, die de oudste was, en door *CATO Censorinus* geficht werd.

Het getal van openbare baden in het oude *Rome*, die meestal naar uitgestrekte paleizen geleken, en ongemeen prachtig waren, was zeer groot. Sommigen bepalen het op 22 warme en 856 koude, behalve nog 880 afzonderlijke baden. *MAECENAS*, en na hem *AGRIPPA*, legden de eerste openbare baden aan, die echter later door die van *CARACALLA*, en deze wederom door die van *DIOCLETIAAN*, waarvan nog overblijffels voorhanden zijn, overtroffen werden. — Ook was *Rome* rijk in prachtige tuinen, waaronder die van *LUCULLUS*, *ASINIUS POLLIO*, *JULIUS CAESAR*, *MAECENAS Heliogabalus* en andere de voornaamste waren, en niet minder in triumbogen, waaronder die van *KONSTANTIYN*, waarvan nog overblijffels zijn; van *DRUSUS* op den *Appifchen* weg; van *GALLIENUS*, en de nog wel bewaard geblevene triumbogen van *SEVERUS* en *TITUS*, de meest beroemde zijn. — Onder de eerzuilen was de *Trojaanfche* de schoonste: zij heeft eene hoogte van 118 voet, en is nog in wezen; doch draagt, in plaats van de beeldzuil des keizers, thans het metalen standbeeld van den heiligen *PETRUS*, van 23 voet hoog, hetgeen *SIXTUS V* er op liet zetten. De *basreliefs* verbeelden de daden van *TRAJANUS*, en bevatten omtrent 25,00 halve en geheele menschelijke gedaanten. — Onder de waterleidingen van *Rome* telde men 20, en onder de praalgraven waren het *Mausoleum* van *AUGUSTUS*, en van *SEPTIMUS VERUS* de prachtigste. — Wij zouden deze slaauwe schets van het oude, wereldbeheerschend, *Rome* nog merkelyk kunnen uitbreiden, al stonden wij slechts alleen bij die gedenkstukken stil, waarvan nog heden overblijffels voorhanden zijn; doch onze schets van eene stad, zoo vol van allerlei prachtige, bijzondere gebouwen, en kunstschatten van allerlei aard, zou dan nog, bij ons bepaald bestek, zeer gebrekkig blijven. Wij gaan derhalve over tot eene korte beschrijving

van het nieuwe *Rome*, hergeen geene mindere belangstelling verdient.

Het tegenwoordige *Rome*, de hoofdstad van den Kerkelijken staat, de zetelplaats van den paus, en nog tegenwoordig die der kunsten, bevat thans eenen omvang van 13 Italiaansche mijlen, en, volgens de telling van 1823, 36,269 zielen (behalve 7,000 Joden) onder welk getal zich 27 bisdommen, 1393 priesters, 1565 monniken, en 1370 nonnen bevinden; wordende hetzelfde door den *Tiber* in twee deelen verdeeld. De kerken, paleizen, pleinen, fonteinen, waterleidingen, oudheden, bouwvallen enz. — alles kenmerkt nog hare vorige pracht en luister. Wij bepalen ons slechts tot de merkwaardigste gedenkstukken.

Onder de Kerken noemen wij, in de eerste plaats, de bewonderenswaardige *Pieterskerk*, wellicht het schoonste gebouw der geheele wereld. Meer dan eene eeuw werd er aan hare geheele bouwing besteed, en 45 millioen Romeinsche daalders werden er aan te koste gelegd; terwijl de kunststukken, welken zij bevat, boven alle verbeelding voortreffelijk zijn. Hare lengte van binnen bedraagt 575, en hare geheele hoogte 142 Parijs. voeten. Boven het schip der kerk verheft zich, behalve de zijkoepels, de hoofdkoepel, ter hoogte van 622 palmen, ruim genoeg, om 15 personen gemakkelijk te kunnen plaatsen, en op eene kolonnade rustende. Midden onder dezen hoofdkoepel staat het groot altaar, dat 90 voet hoog is, door 4 gedraaide kolommen, van gemengde bouworde, en verguld metaal, gedragen wordt, en rondom hetwelk dag en nacht meer dan 100 lampen branden. Op den achtergrond van het schip van dezen tempel staat den predikstoel, die langs 2 trappen van Porphyrtsteen beklommen wordt. De geheele vloer van het gebouw, de muren, pilaren, kapellen, trappen en nissen zijn overal met het keurigst marmere, van de onderscheidendste soorten, bekleed, en het is alleen het gewelf, dat gestukadoord, doch bovendien met mozaïk versierd is. Rondom in de kerk ziet men eene menigte kapellen, en nog een grooter getal altaren, die of met mozaïke, of met de uitmuntendste schilderijen in olie verwen pronken; gelijk men ook van alle kanten eene menigte standbeelden en voortreffelijke praalgraven aantreft. De altaren prijken met zuilen van het kostbaarst marmere, van *giallo-antico*, zwart Oostersch graniet, *Nero antico*, *Porta santa marmor*, groen en witachtig *Cipollino*, aschgrauw *Bigio-antico*, *Verde antico*, donker graauwe *Bardiglio*, en geel Oostersch albast, die meest alle van onder de puinhoopen zijn gedolven. Naast de *St. Pieterskerk* zijn die van *St. Johannes van Lateran*, en de *Santa Maria Maggiore* de fraaiste. De eerste werd door KONSTANTINUS den Groeten gesticht; is de parochie van den paus, die in dezelve tot bisschop van *Rome* gekroond wordt, en noemt zich: *Omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput*. Men ziet er in verscheidene zuilen van graniet, *Verde antico* en verguld brons. De bouworde is van A. GALILEI, en het altaar-schilderstuk van mozaïk, door GUIDO ver-

vervaardigd. Het schip van de kerk van *St. Maria Maggiore* wordt door 40 Ionische zuilen, van Grieksch marmer, gedragen, die uit eenen tempel van JUNO LUCINA genomen zijn; terwijl de zoldering met het beste goud uit *Peru* verguld werd. De kerk van LAURENCIUS bevat zeldzame gedenkstukken der oudheid, en die van *St. Pietro in Vincola* prijkt met het beroemde standbeeld van MOZES, door M. ANGELO vervaardigd. De grootste kerk van *Rome*, naast die van *St. Peter*, is de *Basilica di S. Paolo fuori delle mura*, op den weg naar *Ostia*. Zij is merkwaardig wegens hare oudheid, welke tot op THEODOSIUS opklimt, en bevat eene menigte prachtige zuilen, mozaïken, kostbaar marmer, oude deuren van brons, de afbeeldfels van alle pausen enz. In de *St. Agnes-kerk*, door RINALDI begonnen, en door BARROMINO voltooid, en inzonderheid met nieuw beeldhouw-werk verfierd, ziet men voor de *Porta pia*, onder vele fraaije zuilen, 4 van porphier, die het hoog-altaar schragen, en als de schoonste van geheel *Rome* beschouwd worden; in eene kleine kapel vindt men het borstbeeld van JEZUS, door M. ANGELO, dat voor een waar meesterstuk gehouden wordt; in de *Augustijner-kerk* bewondert men een fraai beeld van RAPHAËL, den *prophet JEZAIAS* verbeeldende, benevens eene *Hemelvaart* van LANFRANCHI. Het klooster bezit eene aanzienlijke boekerij, onder den naam van *Angelika* bekend, welke door die van den kardinaal PUSSIONEI vermeerderd is. Behalve de reeds genoemde kerken verdienen, wegens hare fraaije bouwde, en de kunststukken, die zij bevatten, eene bijzondere opmerking die van *St. Ignatius*, *St. Cecilia*, *St. Andrea della Valle*, *St. Andrea del Noviziato*, het *Pantheon*, de *Rotunda* genoemd, en vele anderen, met welker eenvoudige optelling wij ons hier moeten vergenoegen, daar alle kerken van *Rome*, 343 in getal, zoo vele merkwaardigheden van kunst of oudheid bevatten, dat een geheel boekdeel voor derzelver beschrijving niet genoegzaam zou zijn.

Wij gaan derhalve tot de openbare paleizen over, onder welken het *Vatikan*, een zeer groot gebouw, het voornaamste is, en waarin de kostbaarste gedenkstukken der oudheid, en de werken der grootste nieuwere meesters bewaard worden. Men vindt in hetzelfde het *Museum pro Clementinum*, door CLEMENS XIV opgerigt, en door PIUS VI uitgebreid, en de beroemde Vatikaanische boekerij, welke 70,000 boekdeelen, waaronder 40,000 handschriften, bevat. De door de *Franschen* weggevoerde schatten zijn weder terug gekomen; doch daartegen is de *Heidelbergische* boekerij door den paus weder terug gegeven. Onder de schilderstukken van het Vatikan verdienen inzonderheid die *en fresco* van RAPHAËL de hoogste bewondering; zoo als in de *Sixtijsche* kapel het *laatste Oordeel* van MICHEL ANGELS. Het *Monde Cavallo*, of *Quirinaalsche* paleis, met zijne uitgebreide, fraaije tuinen, en overheerlijk uitzigt, is het gewone verblijf der pausen; het *Lateraansche*, door den beroemden FONTANA, onder SIXTUS V.

op nieuw herbouwd, is sedert 1693 een armenhuis. Voor het overige vindt men onder de merkwaardigste openbare gebouwen het paleis der *Apostolische* kanzelarij, dat der *Conservatoren*, van St. MARCUS, het akademie gebouw, en meer anderen. Onder de bijzondere paleizen is het *Barbarinische*, door BERNINI in eenen fraaijen stijl gebouwd, het grootste. Het pronkt met de schoonste stukken van CARAVAGGIO van *Crotone*, en anderen, en bevat de uitmuntendste werken van beeldhouwkunst, benevens eene aanzienlijke boekerij, een kabinet van bronzen, edele gesteenten en medailles. Het paleis BORGHESI, door BRAMANTI gebouwd, is zeer uitgestrekt en van eene fraaije bouwde. Men vindt in hetzelfde eene talrijke verzameling van schilderijen, zeldzame beeldhouw-werken, kostbare tafels, en verder huisgereedschap, van rood porphier, gebloemd albast enz. De bovenzaal is onvergelykelyk schoon, en versierd met de groote landschappen van VERNET. Het paleis van ALBANI, welks ligging alleraardigst is, bezit eene aanzienlijke boekerij, een groot aantal schilderstukken van CARACCI, POLIDORO, LANFRANCHI, SPANGNOLETTI, CIGNANI en anderen; dat van ALFIERI, in eene eenvoudige bouwde, bevat een aantal zeldzame handschriften, medailles, schilderijen enz. In het paleis COLONNA vindt men mede eene rijke verzameling van schilderstukken van de eerste meesters. De galerij, inzonderheid, behoort onder de eerste van *Europa*, en in den tuin ziet men de bouwvallen van de baden van KONSTANTIJN, en van den tempel der *Zon*. Het paleis ALDOBRANDINI bezit het schoonste gedenkstuk der oude schilderkunst, namelijk, de *Aldobrandinische bruijloft*, in overheerlyk *fresco*, en waarvan de teekening de hoogste bewondering verdient; terwijl dat van FARNESE, naar de teekening van SANGALLO voltooid, zoowel door zijne schoonheid als kunstschatten beroemd is. CARACCI en DOMINICHINO hebben door hunne *fresco*-schilderstukken, waarmede de galerij pronkt, hunne namen vereeuwigd. Behalve de opgenoemde bezit *Rome* nog verscheiden andere afzonderlyke paleizen, als: van CARSINI, GIUSTINIANI, SPADA, PAMFILI, CHIGI, MATTEI enz. welke allen voor den liefhebber van oudheid en kunst eenen ruimen voorraad van beschouwing en bewondering aanbieden; gelijk ook in de nabijheid der stad een groot aantal landhuizen (*Villas*) gevonden worden, die in rijkdom aan kunstschatten uitmunten. — Van het *Kapitoel* hebben wij in een afzonderlyk artikel gesproken, waarnaar wij derhalve den lezer verwijzen.

De Fonteynen maken een der hoofdsteraden van de pleinen van *Rome* uit. Die op de *Piazza Ravona* is de prachtigste, en met 4 kolosfale standbeelden voorzien, de 4 hoofddivieren der wereld voorstellende. De fontein *del Termino* is met 3 reliefs, welke MOZES, die water uit de rots slaat, vertoont, en met zijn kolosfaal standbeeld, en 2 Egyptische leeuwen van basalt versierd, terwijl die van *Trevi* ongemeen prachtig is. Onder de bruggen is de *Engelenbrug* (voorheen

pons

pons Aelius), 300 voet lang, en onder de poorten de *Porta del Popolo* (*porta Flaminia*) de voornaamste. Onder de oude gedenkstukken, die nog geheel of gedeeltelijk voorhanden zijn, behooren inzonderheid het *Pantheon*, het *Coliseum*, de kolommen van TRAJANUS; van ANTONIANA; het amphiteater van VESPASIANUS; het Mausoleum van HADRIANUS; (tegenwoordig den *Engelenburg*) het Mausoleum van AUGUSTUS; de triumfbogen van SEVERUS, TITUS, KONSTANTIJN, JANUS, NERO, DRUSUS; de bouwvallen van den tempel van JUPITER *Stator*, JUPITER *Tondus*, van *Concordia*, van *Sol* en *Luna*, van ROMULUS, ROMULUS en REMUS, van PALLAS, van *Fortuna Virilis*, van *Fortuna Muliebris*, van *Virtus*, BACCHUS, VESTA, MINERVA *Medica*, VENUS en CUPIDO; de overblijffels van de baden van DIOCLETIANUS, van CARACALLA en TITUS, en van vele anderen; voorts de bouwvallen van den schouwburg van POMPEJUS, bij de *Curia Pompeji*, waar CAESAR vermoord werd, benevens die van MARCELLUS; de puinhoopen van het oude *Forum* (thans het *Campo Vaccino*); de overblijffels van den grooten *Circus*, van dien van CARACALLA, van het huis van CICERO, van de *Curia hostilia*, van de tropheën van MARIUS, van de *Porticus* van PHILIPPUS en OCTAVIUS, van het landhuis van MECENAS, en de Claudiansche waterleiding; wijders de grafzuilen van de Arunzische familie, der SCIPIO's, van METELLUS, de gevangenis van JUGURTHA, en de nog in haar geheel bewaarde grafzuil van CAJUS CESTIUS, naast welke de Protestanten begraven worden; de door TARQUINIUS gebouwde *Cloaca Maxima* enz.

Rome bezit verscheidene inrigtingen ter bevordering van wetenschap en kunst. Het hoofd-kollegie van de universiteit, *della sapienza*, is een prachtig gebouw, waarin 8 Hoogleeraren in de godgeleerdheid, 6 in de regten, 8 in de geneeskunde, 5 in de wijsbegeerte, 1 in de fraaije wetenschappen, en 4 in de Grieksche, Hebreeuwfche, Syrische en Arabische talen onderwijs geven. Van andere kollegies, voor wetenschappelijk en taalonderwijs, is inzonderheid merkwaardig het *Collegium de Propagando fide*, met eene aanzienlijke boekerij, waarin de schriften van 30 verschillende oude en nieuwe talen gevonden worden, en waarbij eene bezienswaardige boekdrukkerij behoort; voorts het *Collegium Nazarenum*, het *Collegium Clementinum* en het *Collegium Romanum*; verscheidene inrigtingen, voor het onderwijs in de Oosterfche talen; het Hongaarsche en Duitsche kollegie enz. — Onder de akademien en geleerde genootschappen zijn die der Romeinsche geschiedenis, aardrijkskunde, kerkelijke geschiedenis, *Arkadiers* enz. de voornaamste; terwijl onder de akademien der kunsten voornamelijk behoort die der schilderkunst van den heiligen LUCAS, waar schilders, bouwmeesters, en plaatfniijders, uit alle natiën, hunne talenten kunnen ontwikkelen, en, zonder onderscheid van godsdienst, naar den prijs dingen. — Onder de schouwburgen bekleeden die van ALIBERTI en ARGENTINA, waarin heroïke zang-

spelen en balletten gegeven worden, den eersten rang; hierop volgen de schouwburgen *della Balle* en *di Capranica*, voor komische zang- en blij-, en ook somtijds voor treurspelen, en eindelijk die van *La-Pace* en *La Palla corda*, waarin zang- en kluchtspeelen voor het volk gegeven worden; doch worden deze schouwburgen slechts eenen korten tijd in het jaar geopend.

Wij eindigen deze onze beschouwing van *Rome* met de volgende gemengde aanmerkingen. De lucht is er van Hooi- tot Wijnmaand zeer ongezond, en de vreemdeling, inzonderheid, is er aan gevaarlijke koortsen blootgesteld. De, onder den naam van *Sirocco* bekende, Zuidewind verlamt de veerkracht der spieren, zonder echter verder gevaarlijk te zijn. De teringziekte is in *Rome* zeer kwaadaardig; terwijl zij zich niet alleen door het gebruik van kleederen en huisraad, maar ook van woning, aan gezonden mededeelt, en zelfs door boeken kan worden voortgeplant. — Het water der stad is van verschillende deugd: de fontein van *Trevi* levert het gezondste; doch dat uit de baden van *DIOCLETIAAN* en de fontein van *Gianicolo* is schadelijk, en wordt niet gedronken. De straten zijn slecht geplaveid en, zoo als ook de huizen en paleizen, zeer morsig. De voornaamste wandelplaats is de *Corso*, die van 22 tot 24 uur (men telt in *Rome*, zoo als in meer steden van *Italië*, de uren tot 24) met voetgangers en rijtuigen bedekt is. De handel is er van weinig belang, en de voortbrengfels van nijverheid bepalen zich slechts tot reukwerken, pomade, galanterie-waren, kunstige bloemen, afgietfels in gips (van welke laatste geheele fabrieken voorhanden zijn), pater-nosters, reliquiën enz. — De inwoners bezitten het tegenovergesteld karakter hunner voorvaderen; lust tot lediggang en schouwspelen, een mengsel van trotschheid en ellende, een sijn gevoel voor kunst, met ruwe zedeloosheid gepaard, maken er de hoofdtrekken van uit. Zij zuchten onder den ijzeren sceppter van domheid en onkunde, waarin zij door abten en monniken gehouden worden. Bij iedere kerk, bij elke kapel leest men in het Italiaansch, met groote letters: *volle af- laat* voor 4, 5 en 10 jaar. Hierdoor laat zich het volk misleiden, dat nu de kerk liever heeft, dan zijne werkplaats, en het bedrog voor gemakkelijker houdt, dan de winst van eerlijken arbeid; want voor het eerste ontvangt men volkomen kwijtschelding, en de laatste verkrijgt men niet, dan met moeite, welke men als de pest schuwt. Van hier de menigte bedelaars in *Rome*, die somtijds zeer onbeschaamd zijn, en voor welke men op geene plaats veilig is. — Zoo- veel van het tegenwoordige *Rome*, van welks gesteldheid en kunstgewrochten ons *URLANSKI*, in zijn 2de deel der *Brieven over Polen* enz. *den Kerkelijken Staat en Napels*, eene breedvoerige beschrijving gegeven heeft, waartoe wij derhalve den lezer wijzen.

ROMEINSCHE GESCHIEDENIS. De geschiedenis van *Rome* bevat, volgens haren aard, drie groote tijdvakken, namelijk: 1. dat, waarin *Rome* een koningrijk; 2. eene republiek, en 3. een keizerrijk

rijk was. In het *eerste tijdvak*, loopende van de bouwing der stad tot het jaar 245, werd ROMULUS derzelver eerste koning door verkiezing; maar zijne en zijner opvolgeren magt was zoo bepaald, dat Rome toen reeds eigenlijk eene republiek was. Er bestond eenen raad en erfelijken adel van *Patriciers*; terwijl in volksvergaderingen de godsdienstige inrigtingen en burgerlijke instellingen, in den naam van den raad en het Romeinsche volk, werden vastgesteld. ROMULUS, die den grond tot de volkplanting legde, en het getal der burgers, door de oprigting eener wijkplaats en de vereeniging met een gedeelte der *Sabijnen*, vermeerderde, regeerde van 1 tot 37; NUMA POMPILIUS, de slichter van den Romeinschen staatsgodsdienst, van 39 tot 82; TULLUS HOSTILIUS, die *Alba* overwon, en den grond tot Rome's heerschappij over *Latium* legde, van 82 tot 114; AUCUS MARTIUS, die de volkplanting en haven van *Ostia* aanlegde, van 114 tot 138; TARQUINIUS PRISCUS, die zich reeds met de *Etruskers* kon meten, van 138 tot 176; SERVIUS TULLIUS, die merkwaardigste van allen, die Rome aan het hoofd van het Latijnsche verbond plaatste, en het volk, naar ieders vermogen, in 6 klassen verdeelde, waarop de gewichtigste inrigtingen van *Census* en *Comitia Centuriata* gebouwd werden, van 176 tot 220, en eindelijk TARQUINIUS SUPERBUS, van 220 tot 245. Deze laatste koning, die maar eene onbepaalde magt streefde, verbitterde door zijne dwingelandij, volk en patriciers dermate, dat hij verdreven werd, waarop men 509 jaar vóór onze tijdrekening Rome's staatsgesteldheid geheel veranderde. (*Men vergelijk hierbij de artikelen ROMULUS, NUMA en TARQUINIUS.*) Reeds in dit tijdvak vertoonen zich de Romeinen als een mannelijk, vrij en moedig voortstrevend volk, welks voornaamste bezigheden in den landbouw en oorlog bestonden.

In het *tweede tijdvak* van Rome, dat der *Geneenebest-regering* (van 245 tot 277 der stad), werd de koninklijke magt genoegzaam even onbepaald, als zij voorheen door de koningen was uitgeoefend, aan twee *Consuls* opgedragen, die jaarlijks verkozen werden. Al aanstonds, bij den aanvang der nieuwe regering, moest Rome tegen de *Etruskers* en *Latijnen* voor zijne vrijheid strijden. De harde onderdrukkingen der *Patriciers*, die alle magt aan zich trokken, verwekten een billijk misnoegen onder het volk, en hadden, in het jaar 262 van Rome, de invoering van volktribunen (*tribuni plebis*) ten gevolge, welke hunne regten en vrijheden tegen den adel moesten beschermen. Sedert ontstond er een' langdurigen twist tuschen de voorstanders des volks en de *Patriciers*, gedurende welken de tribuun C. TERENTIUS ARSO de magt der consuls, door het invoeren van een bepaald wetboek, trachte te beteugelen. Na langen tegenstand der *Patriciers* werden in 352 der stad, werkelijk gezanten naar *Griekenland* gezonden, om de aldaar plaatshebbende wetten af te schrijven, en 10 mannen (*Decemviri*), uit de *Patriciers* gekozen en met dictatoriale magt bekleed, verkregen volmagt, om uit de-

zelve een algemeen wetboek voor *Rome* zamen te stellen, hetwelk onder den naam van: *wetten der 12 tafelen* (*leges duodecim tabularum*) bekend is. Offchoon nu wel de nieuwe wetten de wezenlijke betrekkingen van alle burgers bepaalden, bleef echter het staatsbestuur in handen der aristokraten, die, door het verbod der huwelijken, van de *Plebejers* volkomen gescheiden bleven. Hieruit ontstond een nieuwe twist, die met de intrekking van dat verbod eindigde, waardoor de *Plebejers* ten laatste nu ook deel aan het consulaat kregen. Gedurende deze onlusten werd het ambt van *Censor* ingevoerd.

Intuschen bevond zich *Rome* in aanhoudende kleine oorlogen met de naburige kleine volken, en werd door de Sennovische *Galliers*, in het jaar 365 der stad, veroverd en in de asche gelegd. *CAMILLUS* werd *Rome's* redder, en zettede de herbouwing der stad door. In 388 werd eindelijk de eerste consul uit de *Plebejers* gekozen, en nu nam het volk eerlang aan alle regeringsposten deel; eene volkomen staatkundige gelijkheid tuschen den adel en den burgerstand greep plaats; de inwendige onlusten hielden op, en de krachten van den staat, naar buiten, namen in gelijke mate toe. Gedurende al dezen tijd hadden de *Romeinen* nog geheel de oude eenvoudigheid en ruwheid van zeden behouden: eigenlijke beschaving, fraaije kunsten en wetenschappen, waren hun nog vreemd; alhoewel zij reeds burgerlijke kunsten, bekwaamheden, handel, scheepvaart en handwerken bezaten. De landbouw was echter nog de hoofdbron van 's volks rijkdom.

Rome begon thans het luisterrijk tijdperk zijner veroveringen; behaalde verscheidene overwinningen op de *Galliers*; sloot in het jaar 400 een nieuw verdrag van koophandel met *Karthago*; geraakte in eenen verschrikkelijken oorlog met de *Samniten*, die van 411 tot 464 duurde, en den *Romeinen* den weg baande, om geheel *Italië* onder het juk te brengen. Toen zij, nadat zij de *Samniten* overwonnen hadden, hunne magt in *Neder-Italië* wilden vestigen, riepen de *Tarentijnen*, in het jaar 473 van *Rome*, den Epirische koning *Pyrrhus* tegen hen ter hulp; doch deze moest, in weerwil zijner Macedonische krijgskunst, ten laatste bukken, en in 479 *Italië* ruimen. *Rome* beheerschte thans, daar *Tarente* in 483 mede in zijne magt viel, geheel *Italië*, en deszelfs roem klonk reeds tot in *Egypte*, welks koning, door gezanten, om zijne vriendschap liet verzoeken. Het voorname middel, waar door *Rome* zijne heerschappij over de overwonnen volken vestigde en handhaafde, bestond in het aanleggen van kolonien van Romeinsche burgers, die voor de ingenomene steden tevens ter bezetting dienden; terwijl ieder kolonie haar eigen bestuur had, aan het Romeinsche gelijkvormig. Reeds hield *Rome* eene oorlogsvloot in zee, en stelde *Duumviri navales* aan, die het opzigt over het zeewezen hadden. Ook de beschaving van den geest nam langzamerhand toe; de schilderkunst werd door

F. PICTOR in *Rome* ingevoerd; L. PAPIRIUS CURSOR bragt (461) den eersten zonnewijzer derwaarts; SP. CARVILLIUS liet eene beeldzuil van JUPITER gieten, en de werken van APPIUS, benevens de tempel der *Eendragt* van CAMILLUS bewijzen, hoe ver men het toen reeds in de bouwkunde gebragt had. Ondertusfchen bespeurt men, bij de schoonste proeven van zedelijkheid, matigheid, braafheid en vaderlandsliefde, reeds eenige voorbeelden van weelde, verwijftheid en ontarding.

In dit tijdvak deed *Rome* den eerften stap tot de heerschappij der wereld; ondernam in 3 oorlogen, de *Punifche* genoemd, den vreesfelijken strijd met *Karthago*, en bragt deze zijne mededingfter te onder. (Zie: KARTHAGO, HANNIBAL, FABIUS, SCIPIO enz.). De eerfte oorlog met *Karthago* werd om *Sicilië* gevoerd; duurde van het jaar 490 tot 513 der stad, en eindigde met de verdrijving der *Karthagers* uit hetzelfde, aan welke de *Romeinen* in 517, te midden van den vrede, ook *Sardinië* ontrukten. Door hunne overmagt in de Adriatifche zee vernederden zij den flaaf der Illyrifche zeeroovers, waarvan het gevolg was, dat verfcheidene Griekfche fteden, die hen als hunne redders en helpers befchouwden, zich geheel aan hun onderwierpen; terwijl de *Achajers*, *Etoliers* en *Atheners* onderling wedijverden, om den *Romeinen* hunne dankbaarheid te bewijzen. Terwijl *Karthago* zich in *Spanje* poogde fchadeloos te ftellen, voerde *Rome* eenen nieuwen bloedigen oorlog met de *Galliërs*, die dezelfs heerschappij in het Noordelijk *Italië* vestigde; doch naauwelijks was dezelve geëindigd, of de tweede *Punifche* oorlog nam eenen aanvang, die van 536 tot 543 duurde. *Karthago*, welks legermagt door den grooten HANNIBAL werd aangevoerd, deed den aanval, en verplaatfte het oorlogstoooneel naar *Italië*; doch moest, na verfcheidene fchoone zegepralen, eindelijk bezwijken. Aan het einde van dezen oorlog was *Rome*, niettegenftaande het groot verlies van volk en de verwoefing van *Italië*, veel magtiger dan bij dezelfs aanvang. *Sicilië*, *Sardinië*, *Korfica* en een gedeelte van *Spanje* en *Gallië* waren *Romeinfe* wingewesten, en *Karthago* was van hetzelfde geheel afhankelijk. Daarentegen vormden in het Oosten de *Macedonifche* rijken, benevens de Griekfche republieken, afzonderlijke ftaten, welker betrekkingen in zich zelve zeer ingewikkeld, doch eerst met *Rome*, federt den Illyrifchen oorlog, en de verbindtenis van PHILIPPUS met HANNIBAL, ontftaan waren. Van 3 mogendheden van den eerften rang, *Macedonië*, *Syrië* en *Egypte*, waren de beide eerfte tegen de laafte verbonden, die echter met *Rome* in goede verftandhouding ftond. De mogendheden van den tweeden rang, het *Etolifch* bondgenootfchap, de koningen van *Pergamus*, de republiek *Rhodus* en andere kleinere ftaten, zoo als *Athene*, waren reeds, federt het verbond tegen PHILIPPUS (543), bondgenooten van *Rome*; doch waren de *Achajers* daarentegen op de zijde der *Macedoniërs*.

Naauwelijks was de vrede met *Karthago* gesloten, toen de oorlog met PHILIPPUS van *Macedonië* begon. In het eerst streden de *Romeinen* ongelukkig, tot dat T. QUINCTIUS FLAMINIUS, door staatkunde en krijgbeleid, *Rome*'s magt in het Oosten vestigde. PHILIPPUS verloor, na den laatste beslissenden slag bij *Kynoskephala*, (553) zijne zeemagt en zijnen invloed op *Griekenland*, welks afhankelijkheid van *Rome*, juist door de vrijheid, welke QUINCTIUS aan de *Grieken* schonk, het meest verzekerd werd. De vrede met PHILIPPUS legde den grond tot een' nog grooteren oorlog met ANTIOCHUS, vermits *Rome* van hem de Grieksche staten terug vorderde, welke PHILIPPUS in *Azië* bezeten, en ANTIOCHUS bezet had. De laatste werd ter zee en te land overwonnen, en zag zich, na den slag van *Magnesia* (564) tot eenen vrede gedrongen, waardoor hij van *Rome* geheel afhankelijk werd. Te gelijker tijd duurden de bloedige oorlogen in *Spanje* en *Opper-Italië* voort. Die met PERSEUS van *Macedonië*, een zoon van PHILIPPUS, eindigde, door de overwinning van PAULUS AEMILIUS bij *Pydna*, met den geheelen ondergang van dat rijk. Na de verovering van hetzelfde bewerkte *Rome* de verdeling van *Egypte*, bragt *Syrië* onder zijn gebied en maakte het weerloos. Thans moest ook het trotsche *Karthago*, na voorbeeldelooze mishandelingen, te onder gebragt worden, hetwelk in den derden Punischen oorlog, die van 604 tot 608 duurde, in het jaar 608 van *Rome*, door deszelfs verovering, geschiedde. Gelijktijdig werd er eenen nieuwen oorlog in *Macedonië* tegen ANDRISCUS gevoerd, die zich aan het hoofd der misnoegden gesteld had, doch reeds in 606 voor METELLUS moest bukken. Onmiddellijk hierop begon de *Achaïsche* oorlog, welke de ontbinding van het Achaïsch verbond ten doel had, en MUMMIUS, in 608, met de verwoesting van *Corinthe*, eindigde, waarna *Griekenland* en *Macedonië* Romeinsche provincien werden. Onder dit alles werden de oorlogen in *Spanje* met woede en verbittering voortgezet. SCIPIO maakte er in 621 wel een einde aan; doch het Noordelijk gedeelte van *Spanje* had zich nog niet onderworpen. In hetzelfde jaar erfden de *Romeinen* van ATTALUS het koninkrijk *Pergamus* in *Azië*, en met de in bezit neming van hetzelfde eindigden, gedurende eenigen tijd, de buitenlandsche oorlogen; doch daarentegen werd *Rome* door binnenlandsche onlusten geteisterd, die zich met zekere tusschenpoozen openbaarden, en ten laatste op hevige burgeroorlogen uitliepen. De onbepaalde magt van den senaat had eene hatelijke familieregering ten gevolge, waartegen zich de volks-tribunen verzetterden, en waaruit eenen veel verderfelijker twist tusschen deze partij en die der volks-vrienden voortvloeide, dan de vroegere tusschen de Patriciers en Plebejers geweest was. P. SEMPRONIUS GRACHUS (*zie aldaar*) drong, ter verlichting der lagere volksklassen, op eene betere verdeling van de landerijen van den staat aan, en sneuvelde in eenen volks-opstand; doch de doorgedrevene wet ten dezen

aan-

aanzien bleef in stand, tot dat CAJUS GRACIUS, in 631, als volks-tribuun optrad, de wet omtrent de verdeeling der landerijen vernieuwde, en nog gevaarlijker onlusten dan zijn broeder verwekte. De senaat, echter, wist ook zijnen val te bewerken. Hij werd in eenen grooten volks-opstand in 633 vermoord, en de Aristokraten bedienden zich van deze zege, om de wet omtrent de landerijen geheel af te schaffen.

Ondertusfchen had het karakter van het Romeinsche volk, sedert den tweeden Punifchen oorlog, eene groote verandering ondergaan, waartoe de volksberoeringen aanmerkelijk bijdroegen. Op de zeden had dit een en ander eenen nadeeligen invloed. De legers waren in de overige werelddeelen tot verwijfdheid vervallen; derzelve terug gebragte buit had de burgers tot een onmatig leven en hebzucht verleid, en hun het ongelukkig denkbeeld ingeboezemd, dat alle volken der aarde van hun bevelen moesten ontvangen; de wetten hadden hunne kracht verloren; overdaad, weelde, ongebondenheid en omkoopning verkregen de overhand, welke laatste inzonderheid blijkbaar was in den oorlog met JUGURTHA, die van 636 tot 648 duurde, en juist daardoor verlengd werd. Het einde van dezen bloedigen krijg baande eenen Plebejer, C. MARIUS, den weg tot de hoogfte staatsbediening, waardoor der aristokratie een gevoelige flag werd toegebracht. Hij bekleedde 4 jaar achter den anderen het consulaat; doch moest eindelijk in 654 naar *Afrika* wijken. Tot 663 genoot de Romeinsche staat eene tamelijke rust; doch de magt van den ridderftand werd een nieuwe bron van misbruiken, daar de senaat van denzelfen afhankelijk was. De eerste verloor wel door den tribuun LIVIUS DRUSUS veel van zijne vermeende voorregten; doch de wijze, waarop dit geschiedde, stookte het vuur tot eenen bondgenootfchappelijken oorlog aan. LIVIUS, namelijk, er op aandringende, dat den bondgenooten het burgerregt zoude gegeven worden, verwekte daardoor zulk een hevig misnoegen, dat hij verraaderlijk werd omgebracht, waarop al de volken van *Italië* te wapen fnelen, om zich van *Rome* onafhankelijk te maken. Van wederzijden vertoonden zich groote veldheeren en mannen van talenten, en de oorlog werd van 653 tot 658 met afwisselend geluk gevoerd, zonder dat *Rome* dien anders, dan door het toefaan van de eifchen der bondgenooten, konde eindigen; waartoe het door de toerusting van MITHRIDATES en de twisten tusschen MARIUS en SYLLA gedrongen werd. (*zie verder* MARIUS en SYLLA). De senaat had aan SYLLA het bevel opgedragen, hetwelk hem door MARIUS, die zich met den tribuun SULPICIUS verbonden had, betwist werd; doch SYLLA verdreef hem aan het hoofd van zijn leger uit *Rome*, herstelde het gezag van den senaat, en begaf zich naar zijne beftemming, na alvorens, om volksgezind te fchijnen, zijne tegenpartij CINNA tot het consulaat verheven te hebben. De gevolgen hiervan waren een oorlog, die van 656 tot 659 duurde, en in 671, toen

SYLLA naar *Rome* terug keerde, door eenen verschrikkelijken burgerkrijg gevolgd werd, die, eerst in 673, met zijne verheffing tot dictator, een einde nam. Hij poogde, gedurende zijn bewind, de volkspartij te onderdrukken; doch POMPEJUS en CRASSUS bewerkten de volkomene herstelling van de magt der tribunen. De zamenzwering van CATILINA (*Zie aldaar*) werd wel door CICERO verhinderd; doch de staat helde gestadig naar zijnen ondergang. Weelde, door Aziatische rijkdommen gekweekt, had de oude deugd verftikt, en trotschheid en eigenbaat waren de heerschende neigingen der grooten. Thans (695) vormde CAESAR, met POMPEJUS en CRASSUS, het eerste *triumviraat*, waardoor de eerste tot consul verheven werd, en zich daardoor den weg tot dictator baande. Hij liet zich de provincie *Gallië* voor den tijd van 5 jaar toedeelen; verwijderde nog voor zijn vertrek, door den tribuun CLODIUS, de hoofden van den senaat, CICERO en CATO, en voltooide, gedurende zijn bestuur over *Gallië*, de verovering dezer provincie van 696 tot 704. De twist, tusschen hem en POMPEJUS en CRASSUS, in zijn afwezen ontstaan, werd wel bijgelegd; doch toen CRASSUS tegen de *Parthers* gesneuveld was, was de burgeroorlog onvermijdelijk. CAESAR trok over den *Rubicon*, noodzaakte POMPEJUS, uit *Rome* te vlugten, en de begonnen burgerkrijg werd in 706 bij *Pharsalia* beslist. Thans tot dictator, met de onbepaaldste magt, opgeklommen, wilde CAESAR de partij van POMPEJUS geheel te onder brengen, en de orde in het vercheurde *Italië* weder herstellen; doch hij werd in 711 in den senaat vermoord. Reeds had zich in dat jaar een nieuw driemanschap tusschen OCTAVIUS, ANTONIUS en LEPIDUS gevormd, hetwelk de vernietiging der republikeinsche partij ten doel had; maar ook onder hen ontstond tweespalt, en het burgerbloed stroomde op nieuw, tot dat eindelijk de slag bij *Actium* het lot der republiek befliste.

Thans zijn wij tot het *derde tijdvak* der geschiedenis genaderd, waarin *Rome* in een keizerrijk herfschapen werd. OCTAVIUS was de eerste vorst, zonder dien naam te voeren; vergenoegende zich slechts met den bijnaam van AUGUSTUS. Hij aanvaarde de regering in 725, bestuurde het rijk, onder den vorigen republikeinschen vorm, nog met veel gematigheid, en breidde deszelfs grenzen zoo aanmerkelijk uit, dat hetzelfde alle de kustlanden der *Middellandsche zee* tot aan den *Rijn*, den *Donau*, den *Kaukasus*, den *Euphraat*, den *Arabischen* en *Lybischen* zeeboezem bevatte. Hij stierf, na meer dan 40 jaar geregeerd te hebben, in het jaar 765 van *Rome*, het 14de onzer jaartelling, en werd door zijnen schoonzoon TIBERIUS opgevolgd, die een wreed en geveinsd vorst was; zich in de laatste jaren van zijn bewind door den booswicht SEJANUS liet leiden; zich met den dood van GERMANICUS bezoedelde, en de deugdzaamste raadsheeren aan zijn wantrouwen of wraakzucht opofferde. CALIGULA, die hem in het 37ste jaar onzer tijdrekening opvolgde, was een

monster, en werd door *CASSIUS*, bijgenaamd *CHEREA*, omgebracht, na nog geene 4 maanden geregeerd te hebben. Zijn opvolger *CLAUDIUS* verlichtte de wingewesten van de zware belastingen; schonk aan de steden derzelver voorregten weder; voltooide verscheidene fraaije werken in *Rome*, en eindigde den oorlog met *Groot-Brittanje*, door nieuwe veroveringen, binnen 6 maanden; doch liet zich ten laatste alleen door zijnen vrijgelatenen besturen. Hij regeerde 13 jaar, werd door *AGRIPPINA* omgebracht, en door haren zoon *NERO* in het 54ste jaar onzer tijdrekening opgevolgd. Deze was een huichelaar, een brooddronken en wreedaardig tiran. Hij werd de moordenaar van zijne moeder, zijne gemalin en zijnen leermeester. Het krijgsvolk stond tegen hem op, en, van elk verlaten, benam hij zich zelve het leven, na 14 jaar geregeerd, het grootste deel van *Brittanje* tot een Romeinsch wingewest, en den oorlog in *Armenië*, tegen de Joden gelukkig gevoerd te hebben. Na zijnen dood volgden voor het Romeinsche rijk hevige stormen, zoodat, binnen den tijd van 2 jaren, 3 keizers zich van den troon meester maakten, als: *GALBA*, die door het krijgsvolk werd omgebracht; *OTHO*, die zich zelve uit wanhoop het leven benam, en *VITELLIUS*, die door de woede des volks en door beuls handen omkwam. Na den val des laatsten beklom *VESPASIANUS*, in het jaar 69 onzer tijdrekening, den troon. Hij was een verdienstelijk vorst, die de wanorde in het rijk poogde te herstellen; voor het openbaar onderwijs zorgde; het bestuur der geldmiddelen regelde, en onder wien *Rome* weder adem schepte. Onder zijn bewind viel de belangrijke oorlog met den Bataaf *CIVILIS* voor, en de geheele verovering van *Brittanje* door *AGRICOLA*. Zijn zoon, en in het 79ste jaar onzer tijdrekening, zijn opvolger, *TITUS* was een zeer beminnelijk en letterlievend vorst, die zich van *Jeruzalem* meester maakte; doch deszelfs verwoesting afkeurde. Hij regeerde slechts ruim 2 jaar, en werd door zijnen broeder *DOMITIANUS* opgevolgd. Deze was de affchuwelijkste dwingeland, die *Rome* ooit beheerschte, en een vervolger der Christenen. Onder zijn bestuur ontstond de oorlog met *DECEDALUS*, koning der *Daciërs*, waaruit de voor *Rome* zoo ongelukkige oorlogen met de *Marcomannen*, *Quaden* en andere Germanische volken voortvloeiden. Dit monster regeerde ruim 16 jaar, en werd in zijn paleis vermoord.

Op deze 12 Romeinsche keizers, welker levensbeschrijvingen ons door *SUETONIUS* zijn nagelaten, en waaromtrent men, onder hunne bijzondere artikels, in dit ons werk nadere bijzonderheden kan vinden, — volgden de roemrijke regeringen van *NERVA*, *TRAJANUS*, *HADRIANUS*, *ANTONINUS Pius* en *MARCUS AURELIUS*. Onder *ANTONINUS* was *Rome* het gelukkigst; onder *MARCUS AURELIUS*, echter, werd het rijk door groote onheilen en bloedige oorlogen met de *Katten*, *Parthers*, en voornamelijk met de *Marcomannen*, veront- rust; doch zijne wijsheid wist de wonden te heelen. Hij regeerde

19 jaar, en met hem nam het bloeiend tijdvak van Rome een einde. Zijn zoon en opvolger, COMMODUS (*zie aldaar*) die in 181 onzer tijdrekening den troon beklom, was een wreed tiran, en werd omgebracht. PERTINAX en M. DIDEUS JULIANUS waren zijne opvolgers, en regeerden slechts 2 jaar, waarna het leger in *Ilyrië* SEPTIMUS VERUS, en dat in *Syrië* PESCENNIUS NIGER tot keizer verkoos, waarvan de eerste de *Parthers* en *Britanniërs* beoorloogde. Zij werden in 211 door CARACALLA, een dwingeland, opgevolgd, die zijne regering met den eigenhandigen moord van zijnen broeder GETA begon, en door eenen kapitein zijner lijfwacht werd doorkloft. Na hem geraakten MACRINUS in 218; HELIOGABALUS, een schaamteloos wellusteling, in het volgende jaar; ALEXANDER SEVERUS, een uitmuntend vorst in 223; MAXIMUS in 236, aan het bewind. Terwijl de laatste, die het willekeurig gezag der legers ten top voerde, in *Duitschland* oorloogde, benoemde de senaat den ouden GORDIAAN tot keizer, en, na zijnen dood, MAXIMUS PUPINUS en CLODIUS BALBINUS: beiden werden door de *Pretorianen*, die den jongen GORDIAAN tot keizer uitriepen, omgebracht. M. JULIUS PHILIPPUS volgde hem in 245 op, en na hem regeerden TRAJANUS DECIUS, die door de *Gothen* geslagen werd, TREBONIANUS GALLUS, AEMILIUS AEMILIANUS, P. LICINIUS VALERIANUS, P. LICINIUS GALLIANUS, onder wien zich bijna alle stadhouders tot keizers opwierpen, en de *Duitschers* en *Persen* over de *Romeinen* zegepraalden: voorts M. AURELIUS CLAUDIUS, die de *Alemannen* en *Gothen* sloeg; DOMITIANUS AURELIANUS, die alle verloren landen weder aan het rijk bragt, en *Dacië* vrijwillig ruimde; M. CLAUDIUS TACITUS, PROBUS, M. AURELIUS CARUS en M. AURELIUS NUMERIANUS, die in het jaar 284 onzer tijdrekening door DIOCLETIANUS werd opgevolgd. Hij nam M. VALERIUS MAXIMINIANUS tot deelgenoot in het rijksbestuur, en verkoos nog bovendien C. GALERIUS en FLAVIUS CONSTANTIUS CHLORUS tot zijne ambtgenooten (*Cesares*). Deze verdeelden, zonder benadeeling van de eenheid des rijks, hetzelve onder zich, en breidden het in het Oosten tot aan den *Tiger* uit. Beide keizers deden in 304 afstand van de regering, waarop GALERIUS in de Oostersche en CONSTANTIUS in de Westersche landen DIOCLETIANUS opvolgden. GALERIUS benoemde 2 ambtgenooten, namelijk: FLAVIUS SEVERUS en MAXIMINUS. CONSTANTIUS stierf, en liet zijne landen aan zijnen zoon CONSTANTINUS, bijgenaamd *den Grooten*, die in 306 keizer werd. De Christelijke godsdienst was omtrent dezen tijd algemeen; doch CONSTANTINUS nam derzelve uit staatkunde aan, en hierdoor werd het christendom de heerschende godsdienst. Onder zijn bestuur hield het willekeurig gezag der legers op; het rijk werd op nieuw verdeeld, en de zetel des rijks naar *Konstantinopel* verlegd, waardoor *Rome* en *Italië* van derzelve inwoners beroofd werd. Hij stierf, na eene regering van ruim 30 jaar, waarna zijne drie zonen, CONSTANTINUS,

CON-

CONSTANTIUS en CONSTANS, het rijk onder zich verdeelden. CONSTANTIUS, die zijne beide broeders overleefde, werd in 361 door JULIANUS, *de afvallige*, een verstandig en braaf vorst, doch die tot het heidendom terugkeerde, en deze wederom in 364 door IOVIANUS opgevolgd. Na hem regeerde VALENTIANUS I. in het Westen, en VALENS, onder wien de *Hunnen* naar *Europa* kwamen, in het Oosten. Hunne opvolgers, in beide gedeelten des rijks, waren GRATIANUS en VALENTIANUS II. naar wier dood THEODOSIUS in 392 onzer jaartelling alleen keizer werd. Hij verdeelde het rijk onder zijne beide zonen ARCADIUS en HONORIUS, en sedert bleef hetzelfde in het Oosterfche en Westerfche keizerrijk verdeeld, tot dat eindelijk het geheele Romeinfche rijk ophield, en er niets dan den naam zijner vorige hoofdstad van overbleef.

ROMEINSCHE LETTERKUNDE. Deze kan men in 4 tijdvakken verdeelen, namelijk: 1. van den tweeden Punifchen oorlog tot op CICERO; 2. van daar tot op den tijd van AUGUSTUS, de gouden eeuw genoemd, offchoon reeds eenige vroegere fchrijvers daaronder geteld worden; 3. van genoemden vorst, tot op den dood van TRAJANUS, de zilveren geheeten, en 4. van dit tijdstip tot op de verovering van *Rome* door de *Gothen*, welk tijdvak men gewoonlijk de ijzeren eeuw noemt. De dichtkunst, gelijk in alle talen, zoo ook in de Romeinfche, het proza voorafgaande, moeten wij van haar het eerst fpreken. Zij behoorde oorfpronkelijk te *Rome* niet te huis; maar was eene kunstige plant, grootendeels op Griekfchen bodem, en later ook door de rederijkkunst en derzelve fchool gekweekt. De eerste proeven in de dichtkunst waren de *Attellanen* (*Fabulae Attellanae*), oorfpronkelijke fchouwfpelen van de *Oskern* ontleend, die fpoedig in kluchtfpelen ontaarden, welke door de jonge *Romeinen* zelven werden uitgevoerd, en vele overeenkomst met de fatyrfpelen der *Grieken* hadden. Ook de volgende proeven waren, met weinige uitzondering, dramatifch. LIVIUS ANDRONICUS, een gevangen *Griek* uit *Tarente*, leverde, ruim 500 jaar na de bouwing van *Rome*, het eerst aan de *Romeinen* de *Odysfè*, en maakte hen door Latijnsche treur- en blijfpelen, uit het Griekfch overgezet of nagevolgd, met den dramatifchen rijkdom der *Grieken* bekend. Op hem volgden NAEVIUS, die ook een gefchiedkundig dichtftuk over den eerften Punifchen oorlog fchreef; de beide treurfpel-dichters PACUVIUS en ATTIVS; doch voornamelijk ENNIUS, de eerste epifche dichter en grondlegger der Romeinfche poezij, die ook door latere fchrijvers, inzonderheid CICERO en VIRGILIUS, werd hoog gefchat. Hij fchreef Romeinfche jaarboeken in 18 gezangen, een epifch gedicht, 6 boeken fatiren, verfcheide blij- en treurfpelen enz., waarvan alleen fragmenten voorhanden zijn. Van PLAUTUS, een tijdgenoot van ENNIUS, bezitten wij nog 21 ftukken: zijne voornaamfte kracht vertoont hij in het lage komieke. Voorts behooren onder de dichters van zijnen tijd CAECILIUS, van wien wij uit titels en fragmenten 45 ftukken kennen,

nen, en TERENTIUS, die een gelukkig navolger was van MENANDER en anderen, en zich zoo wel door eene beschaafde taal, als door eene planmatige schikking zijner Grieksche karakters onderscheidt. Deze drie blijfspel dichters namen de *nieuwere* komedie der *Grieken* ten voorbeeld (*Commoediae palliatae*), waartegen AFRANIUS, en waninge anderen, de Romeinsche zeden op het tooneel bragten. (*Commoediae togatae*) Kort na hem kwam LUCILIUS te voorschijn, die een groot talent voor de satire bezat, en onder de *Romeinen* de eerste in dit vak was.

Wij zien uit dit alles, dat dit volk geene uitstekende schouwtooneelen had, en hunne drama's meestal overzettingen of navolgingen van Grieksche schrijvers waren. De *Mimen* (komische *Monodramen*) van LABERIUS en SYRUS kennen wij niet genoeg, om haar in eenen eenigzins aanzienlijken rang te plaatsen, alhoewel zij geprezen worden: ook de latere treurspeldichters, uit den tijd van AUGUSTUS, zoo als ASINIUS POLLIO, VARIUS met zijnen *Thyestes*, en OVIDIUS met zijne *Medea* worden zeer geroemd; doch het treurspel konde, om ligtelijk te vermoeden redenen, nooit op Romeinschen bodem tieren. Bij een volk, dat zijne koningen in triumpf rondvoerde, en naderhand in den kerker liet zuchten, en dat in menschen- en dierengevechten behagen vond, konde men nooit de reiniging der hartstochten van ARISTOTELES, het doel van het Attisch treurspel, verwachten. Het eenige proefftuk van tragedische dichtkunst, uit lateren tijd, vinden wij in de treurspelen van ANNAEUS SENECA, welke echter, en mogelijk niet te onrecht, aan meerdere schrijvers worden toegeschreven, en eerder wanvoegelijke declamaties, zonder eenige inwendige waarheid, uit de scholen der redenaars afkomstig, verdienen genoemd te worden. LUCRETIUS, die onder de vroegere dichters van *Rome* eenen geheel nieuwen weg betrad, vervaardigde, volgens het stelsel van EPIKURUS, een wijsgeerig gedicht, over *de Natuur der dingen*, in 6 boeken, hetgeen hij rijkelijk met dichtelijke kleuren heeft opgesierd, en waarin dezelfde geest, als in verscheidene, wetenschappelijke gedichten der *Grieken* doortraakt. In eene andere soort van dichtstukken vertoonde zich CATULLUS, namelijk in het gewone lied en de elegie, alsmede in de epigrammen. Hij bezit veel sijnheid van gevoel, en is tevens gelukkig in bevallige scherts; doch neemt de zedelijkheid in zijne uitdrukkingen niet genoeg in acht. Veel zuiverder en zachter is TIBULLUS in zijne elegien. Hij behandelt de liefde het minste ruw, en vertoont over het geheel een waar kunsteloos gevoel.

Met de eeuw van AUGUSTUS, die nu aanvangt, openbaart zich in de Romeinsche letterkunde een nieuwe geest. AUGUSTUS zelf en MAECENAS ondersteunden de dichtelijke talenten. De eerste dezer begunstigde dichters is VIRGILIUS, die in zijne *Aeneade*, een eigenlijk nationaal epos, de landing van AENEAS en de vestiging zijner heerschappij in *Latium* voorstelt. Dit stuk, offchoon zich door vader-

derlandsch gevoel, beschaafden kunstzin en zuivere dichterlijke taal kenmerkende, wordt echter door zijn gedicht *Georgica* (over den landbouw) overtroffen. Gelijk VIRGILIUS als de voortreffelijkste epische en didactische dichter der *Romeinen* kan beschouwd worden, zoo heeft dit ook met HORATIUS plaats ten aanzien van het Lyrische vak, alhoewel men over den meerderen of minderen graad zijner dichterlijke zelfstandigheid, bij het gemis zijner Grieksche voorbeelden, met geene genoegzame zekerheid kan oordeelen: levenswijsheid en de edelste aandoeningen, zoo als zij eenen *Romein* voegen, stralen nogtans in zijn gezang ten sterkste door. In vele gezangen is hij geheel patriot, en anderen zijn vol bevalligheid; terwijl hij niet minder lof verdient in de Satire, welke dichtfoort aan de *Romeinen* bijzonder eigen was, en het karakter hunner letterkunde schijnt te bepalen. Ook in de meeste Epoden en Brieven stelt hij meer het ongerijmde, dan het schandelijke voor; alhoewel ook dit uit zijne levenschetsen niet is uitgesloten. Tot de eeuw van AUGUSTUS behooren ook nog onder de Elegien-dichters, wier stukken nog voorhanden zijn, PROPERTIUS en OVIDIUS. PROPERTIUS betreedt, als eerste priester der Grieksche Elegie, het gewijde boschje van CALIMACHUS en PHILETAS, om in Hellenische koren, Romeinsche *Orgiën* te vieren; doch laat nogtans, ofschoon niet zelden in gewrongen denkbeelden en uitdrukkingen, eene zekere ernstige verhevenheid doorsralen. OVIDIUS bezit het vruchtbaarste, dichterlijk talent, en eene gemakkelijke versificatie; alleen tracht hij te zeer door zijnen overvloed van gedachten te behagen, en verliest niet zelden in zijne elegische klagten het mannelijke uit het oog. Het beste zijner dichtstukken is de *Fasti*, of dichterlijke beschrijving van de Romeinsche feesten en hunnen oorsprong; doch niet zoo gelukkig zijn zijne *Heroïden* uitgevallen, van welke verachtelijke dichtfoort hij de schepper is. Van de overige dichters, tot den tijd van AUGUSTUS behoorende, valt weinig te zeggen. De werken van CORNELIUS GALLUS zijn bijna geheel verloren geraakt. Een gedicht over den *Aetna*, hetgeen aan CORNELIUS SEVERUS wordt toegeschreven, bezit te weinig scheppende kracht; terwijl de leergedichten van GRATIUS FALISCUS over de Jagt (*Cynegeticon*), zoo als ook die van MANILIUS over de sterrenkunde, hunne waarde meer van derzelve stoffe, dan van den vorm ontleenen.

Het derde tijdvak, na den dood van AUGUSTUS, neemt met PHERDRUS zijnen aanvang. Hij was een navolger van AESOPUS, en verdient meer uit hoofde van zijne taal, dan wel wegens zijne vinding en behandeling, geprezen te worden. In den duisteren PERSIUS vertoont zich reeds de ontaarde geest der Romeinsche dichtkunst, en hij, zoowel als de latere JUVENALIS, beklagen zich openlijk over de slechtheid van hunnen tijd; doch bezitten, in zoover, meer zedelijke, dan kunst-waarde. Wanneer wij bij de hoofden dezer latere dichtkunst stil staan, bij LUCANUS, die door het bezingen van den burger

ger-oorlog tusſchen CAESAR en POMPEJUS tot het hiſtoriſch helden-gedicht terug keerde, of bij den zwellenden STATIUS, die eene *Thebaïde* en het begin eener *Achilleïde* dichte — dan ontdekken wij een doorgaand gebrek aan ſcheppende verbeelding, en eene koelheid, welke te vergeeſch, door redekunſtig vuur, ons hart tracht te verwarmen. Bovendien was voor deze dichters de poëtiſche wereld, en zelfs de zin voor republikeinſche vrijheid, voor lang verdwenen, en konden alleen dichters als STATIUS en MARTIALIS, bij zulke overſpande karakters, als de *Romeinen* bezaten, eenigen roem behalen. Intuſſchen vindt men in LUCANUS, bij al het gebrekkige in aanleg, en bij eene dikwijls lakenswaardige vleiſjerij, ſomtjids, een verrasſend edel gevoel, kracht van uitdrukking, en eene gelukkige daarſtelling der karakters. VALERIUS FLACCUS, die den togt der *Argonauten*, naar het voorbeeld van APOLLONIUS RHODIUS, bezong, tracht meer door geleerdheid dan door oorspronkelijkheid, en friſch koloret, te ſchitteren; terwijl SILIUS ITALICUS, die den tweeden Punifchen oorlog tot een onderwerp van een heldendicht verkoos, alleen als hiſtoriſch dichter kan beſchouwd worden.

In het vierde tijdvak vertoont zich het verval der Romeinſche dicht-kunſt meer en meer. De 24 fabelen van AVIANUS zijn in eenen harden, te zeer afgemeten ſtijl geſchreven; doch daarentegen onderscheiden zich het gedicht van REMESIAN over de Jagt, en de 7 *Eclogen* van CALPURNIUS, door tamelijke zuiverheid en gemakkelijkheden van taal. AUSON maakt in zijne Epigrammen en zoogenoemde Idyllen, inzonderheid in zijn gedicht over *de Moezel*, de grensſcheiding tusſchen de oude en nieuwe wereld uit: alleen CLAUDIANUS verſchijnt in deze ijzeren eeuw bijna als een wonder; en offſchoon hij van de zucht, om door geleerdheid te pronken, niet vrij is, munt hij echter boven zijne tijdgenooten uit, en helt dikwijls tot eenen bloeiſjenden kunſtſtijl over. Zijne gedichten zijn ten deele bij bijzondere gelegenheden vervaardigd; andere zijn kleine *Epopoïen*, waaronder de roof van PROSERPINA en eene *Gigantomachie*, beide onvoltooid, uitmunten: ook door twee grootere ſatirike gedichten, 47 Epigrammen en andere kleine dichtſtukjes, ſteekt hij boven de menigte uit. Wij beſluiten deze rij van dichters met NUTILIUS NUMATIANUS, die zijne zeereize naar *Gallië*, in elegiſche verſmaat, niet geheel zonder verdienſten, bezongen heeft, en met twee Chriſten-dichters, PRUDENTIUS en SEDULIUS, waarin wij bijna alleen hedendaagſche toonen hooren, en de eerſte beginſels van het kerkgezag ontdekken.

In de *Prozaiſche* Letterkunde, die men over het geheel nog hooger dan de dichterlijke kan ſtellen, hebben zich de *Romeinen*, hoofdzakelijk in het vak van *welſprekendheid*, *geſchiedenis*, *wijsbegeerte* en *regtsgeleerdheid* onderscheiden. Van hunne redenaars, almede naar Griekſche voorbeelden gevormd, kennen wij velen alleen bij den naam, of door den lof, dien andere ſchrijvers hun toezwaaijen, zoo als: CORNELIUS CETHEGUS, TIBERTIUS GRACIUS, CORTA, SULPICIUS,

in-

inzonderheid LICINIUS CRASSUS, ANTONIUS, HORTENSIVS en zelfs CAESAR. Geen van allen bezat echter als redenaar zulke uitstekende verdiensten dan CICERO, van wien wij niet alleen in 59, nog voorhanden zijnde, redevoeringen, de schoonste voorbeelden van welsprekendheid bezitten, maar die ook in onderscheidene redekunstige werken als leeraar optrad, en, over het algemeen, aan de vestiging van de prozaische letterkunde der Romeinen het beslissendst aandeel had. In de eeuw van AUGUSTUS, na den dood van den laatsten handhaver der Romeinsche vrijheid, verloor wel de Welsprekendheid veel, en werd nog alleen in de gerechtszalen, en als eene aangename en genoegelijke begaafdheid beoefend; doch bleven de werken van dit en latere tijdvakken, meer of minder, van dien ouden geest doordrongen. Met één woord, men kan de loirede van den jongen PLINIUS op TRAJANUS, die te gelijk als geregteijk redenaar te Rome in aanzien stond, en QUINTILIANUS, een tijdgenoot van hem, als den laatsten adem der Romeinsche Welsprekendheid beschouwen. Vroeger reeds, in het bloeiends tijdvak der Romeinsche Letterkunde, poogden, benevens CICERO, CAESAR en TERENTIUS VARRO door hunne taalkundige schriften, de grondslagen tot eene wetenschappelijke kennis der taal te leggen, en haar daardoor eene blijvende gedaante te geven. VARRO, de geleerdste taal- en oudheidkundige van zijnen tijd, schreef een werk over de Latijnsche taal, hetgeen oorspronkelijk uit 24 boeken bestond, waarvan nog maar alleen 6 in hun geheel zijn over gebleven. Onder de latere taal- en letterkundigen, uit den tijd der ANTONIJNEN, behooren AULUS GELLIUS, CENSARINUS, NONIUS MARCELLUS, POMPONIVS FESTUS, MACROBIUS, DONATUS, PRISCIANUS DIOMEDES en CHARISIUS, die alle, gedeeltelijk door taalkundige onderrigtingen, gedeeltelijk door ophelderingen van oudere schrijvers, en door belangrijke fragmenten uit dezelve, voor geleerden van veel gewigt zijn.

Met de Letterkunde der Romeinsche Taal en Welsprekendheid staat die der Geschiedenis in verband, vermits zich deze met en door gene ontwikkeld heeft. De eerste historische schriften bestonden enkel uit drooge verhalen van gewigtige gebeurtenissen, die door de *Annalen* der opperpriesters (*Pontifices Maximi*), op eene tafel in hunne woning, en door de berigten der consuls, met de voornaamste voorvallen, in den tempel van *Moneta (libri lintei)* bewaard werden. FABIVS PICTOR, ALBINUS POSTHUMUS, de oudste CATO, COELIVS FANNIVS, VALERIVS uit *Antium*, en anderen, waren de eerste Romeinsche geschiedschrijvers, doch misten allen historische kunst; en het was eerst in het luisterrijkste tijdvak van Rome, dat zich eenige groote meesters opdeden. Onder dezen behooren: JULIVS CAESAR, bekend door zijnen levendigen, eenvoudigen, en doelmatigen schrijftrant, en nog meer door zijne berigten omtrent den, door hem zelve gevoerden, Gallischen en burgerlijken oorlog; SALLUSTIVS, in wiens taal men wel hier en daar iets gedwongens vindt, doch die zeer

zorgvuldig is in zijne verhalen en het schilderen van karakters, en alerwege eenen rijkdom van denkbeelden en een schrander oordeel aan den dag legt, en LIVIUS, die, wanneer wij de verloren geraakte universele geschiedenis, van TROGUS POMPEJUS, uitzonderen, als de grootste uitvoerige Romeinsche geschiedschrijver moet beschouwd worden. Zijne geschiedenis liep van de aankomst van AENEAS in *Italië* tot het jaar 744 der bouwing van *Rome*; doch er zijn slechts weinige boeken van overgebleven. Naast deze drie groote geschiedschrijvers verdient CORNELIUS NEPOS, ten minste door zijnen zuiveren stijl, met zijne levensschetsen van voornamelijk veldheeren, eene plaats: jammer is het, dat een voornaam geschiedkundig werk van hem niet meer voorhanden is. — Onder het knellend juk der overheersching onttaarde thans ook de geschiedenis, die door de *Romeinen* met het gelukkigst gevolg beoefend was; zoo als uit de Schriften van VELLEJUS, FLORUS, VALERIUS MAXIMUS en anderen blijkbaar is. SEUTONIUS bepaalde zich, bij zijne overige taal- en redkundige werken, alleen tot levensbeschrijvingen der keizers, wier inhoud voor het overige niet onbehagelijk is. In dezen verdorven tijd verhief zich TACITUS door echt Romeinsch gevoel, doordringend verstand, en die kracht van zich uit te drukken, welke dikwijls nagevolgd, maar nimmer is geëvenaard geworden. Met hem verdwenen de belangrijkste geschiedschrijvers, vermits de Grieksche Letterkunde hare regten weder deed gelden, en de Romeinsche geschiedenis zelve door verscheidene *Grieken* bearbeid werd.

In de *Wijsbegeerte* waren de *Romeinen* mede navolgers der *Grieken*; doch vond zij, in *Rome's* bloeiendst tijdvak, in de aanzienlijkste staatsmannen hare vrienden en vereerders; zoo als te dezen aanzien, onder de oude *Romeinen*, inzonderheid LAELIUS, de jonge *Afrika'sche* SCIPIO en LUCULLUS, met lof verdienen vermeld te worden. Later waren LUCRETIVS en HORATIUS vlijtige beoefenaren dezer wetenschap; doch CICERO verwierf ook hier, door de invoering van de hoogere zedelijke *Wijsbegeerte* der *Grieken*, eene onsterfelijke verdienste ten aanzien van de beschaving van zijn volk. Hij verloor zich wel niet in den doolhof der bespiegeling, maar keerde in geluk en ongeluk steeds tot de *Wijsbegeerte* terug, en droeg haar in zijne klasieke taal voor. Offchoon oorspronkelijk een aanhanger van PLATO zijnde, ging hij echter dikwijls tot de zedeleer der *Stoïcijnen* over, of, zoo hem derzelver strengen ernst mishaagde, tot die van ARISTOTELES. Het stelsel van EPIKURUS alleen keurde hij geheel af, uit hoofde van deszelfs nadeeligen invloed op de menschen, en inzonderheid op de burgers van den staat. Men vindt in zijne werken tevens veel leerrijks omtrent de geschiedenis der oude *Wijsbegeerte*, b. v. in zijne *Tusculanische onderzoekingen*. Alhoewel deze wetenschap somtijds hare tegenstanders vond, had zij nogtans in *Rome* hare beoefenaars, waar bijna ieder van derzelver school hare aanhangers had; doch zij vertoonde zich meer in gesprekken, in de school en het leven

zel-

zelve, dan in geschriften. Vroeger had de oudere akademie en de school van EPIKURUS de meeste aanhangers; later gingen de meesten tot de *Stoa* over, die door hare sierlijke uitspraken zelfs op eenige dichters, b. v. LUCANUS werkte. De wijsgeer ANNAEUS SENECA, uit den tijd van NERO, van wien wij, behalve andere werken, 12 wijsgeerige geschriften bezitten, schiep behagen in kunstig gescherpte stellingen en bedriegelijke antithesen; doch vindt men ook bij hem vele voortreffelijke, en zeer schoon voorgedragene denkbeelden. — De *Briefsbijl* staat met de Welsprekendheid in verband; gelijk dan ook de Romeinsche Letterkunde eenige verzamelingen van uitmuntende brieven bevat. Die van CICERO, welke ontelbaar zijn, werden meestal, over wezenlijke voorvallen, aan de grootste mannen van dien tijd geschreven; bevatten, in eenen zuiveren en sierlijken stijl, gewigtige bouwstoffen voor de geschiedenis van die dagen, en zijn tevens de laatste gedenkteekens der republiek. De brieven van den jongeren PLINIUS kenmerken zich door eene gelijke zuiverheid en sierlijkheid van stijl en leveren ons een beminnelijk beeld van den zelfver schrijver. De 124 brieven van ANNAEUS SENECA aan LUCULUS hebben grootendeels hunne betrekking tot de Stoïsche Wijsbegeerte, en zijn meer uit hoofde hunner stoffe, dan de vorm, die de bekende fouten zijner schrijfwijze draagt, merkwaardig. Nog moeten wij hier noemen de brieven van SYMMACHUS, uit het laatste der 4de eeuw, en die van den nog lateren SIDONIUS APOLLINARIS, die ook als dichter niet onbekend is. In die des eersten erkent men eenen niet ongelukkigen navolger van den jongeren PLINIUS; die des laatsten dragen daarentegen de schuld zijner eeuw; alhoewel zij door hunnen inhoud belangstelling verwekken. In de *Mythologie*, of Godenleer, schepten de Romeinsche schrijvers meestal uit Grieksche bronnen, en bezitten daarom ook weinig eigendommelijks. HUGIN, wiens leeftijd niet zeker kan bepaald worden, heeft ons eene verzameling van 227 mythologische vertelsels geleverd, die niet onwaar-schijnlijk voor schetsen van oude treurspelen gehouden worden. In een *Astronomikon Poetikon* van denzelfden schrijver worden de dichtelijke sterrenbeelden opgehelderd. Even onzeker is men omtrent den leeftijd van FULGENTIUS, van wien wij 3 boeken met Mythologische fabelen bezitten. LACTANTIUS PLACIDUS, uit een zeer laat tijdvak, schreef een uittreksel uit de *Metamorphosen* van OVIDIUS, terwijl PETRONIUS, een tijdgenoot van NERO, een *Satyrikon* leverde, waarin hij het zedenbederf zijner eeuw met veel vernuft en levendigheid voorstelt, en ook eenige dichtelijke proeven van zijne hand gevonden worden.

Ook in de *Wis-, Aardrijks-, Genees- en Huishoudkunde* waren de *Grieken* veelal de leermeesters der *Romeinen*, die in alle deze vakken, wanneer men de Huishoudkunde uitzondert, geene oorspronkelijke verdiensten verworven hebben. Onder de wiskundige schrijvers komt VITRUVIUS voornamelijk in aanmerking: hij was zelf een bouw-

kundige, en zijn werk over de Bouwkunst is nog steeds in achting. FRONTIN schreef over de waterleidingen, VEGETIUS over het krijgswezen, en, na hem, FIRMICUS MATERNUS eene Wiskunst in 8 boeken, welke eigenlijk sterren-wigchelarij is, even als het werk van JULIUS OBSEQUENS over de *Wonderteekenen*. — Als aardrijkskundigen zijn POMPONIUS MELA en BIBIUS SEQUESTER bekend, waarvan de laatste eene niet onbelangrijke naamlijst der rivieren, meeren en bergen, boschen enz. geleverd heeft. Ook TACITUS, die de geschiedenis van het oude *Germanië* beschreven heeft, behoudt in dit vak zijnen roem. — De *Geneeskunde* was eerst sedert CAESAR en AUGUSTUS in achting. De 8 boeken van CELSUS over deze wetenschap, die alleen, ten deele, eene groote Encyklopedie uitmaken, zijn uit hoofde van hunnen inhoud en schrijfrant zeer belangrijk. AEMILIUS MACER en AULUS APULEJUS schreven over de krachten der kruiden; SCRIBONIUS LARGUS en MARCELLUS EMPIRICUS over de geneesmiddelen, doch hunne schriften zijn van weinig belang; terwijl SERENUS SAMMONIACUS zelfs een geneeskundig gedicht vervaardigde. Van de *Huishoudkundige* werken der *Romeinen* zijn er velen verloren gegaan. Onder den naam van den *ouderen* CATO bezitten wij er een over den *Landbouw*; doch van meer belang zijn de 3 boeken van den geleerden VARRO over de *Landhuishoudkunde*, die over het geheel veel leerrijks bevatten: ook verdienen de werken van COLUMELLA en PALLADIUS over hetzelfde onderwerp, en gedeeltelijk in een dichtertlijk gewaad gekleed, allen lof. Behalve CELSUS schreef de oudere PLINIUS eene Natuurlijke geschiedenis, waarvan SOLENIUS een uittreksel geleverd heeft, waarin hij tevens de *Kosmographie* (wereldbeschrijving), de Aardrijks-, en Geneeskunde met vele geleerdheid, maar in eeneu gedwongen schrijfstijl, verhandelt, en daardoor getoond heeft, wat de *Romeinen*, met hunne talloze hulpmiddelen, ter uitbreiding van menschelijke kennis, zouden hebben kunnen verrigten. Eindelijk schreef MARCIANUS CAPELLA in de 5de eeuw, in eene barbaarsche taal, eene soort van Encyklopedie in 9 boeken, onder den titel van *Satirikon*, waarin hij over verscheidene wetenschappen en hunne voornaamste leerstelsels handelt. Men ziet uit dit overzicht der Romeinsche Letterkunde, dat haar eigenlijke bloei slechts van korten duur was, namelijk van CICERO tot op TRAJANUS; dat de Proza eenen hooger trap dan de dichtkunst bereikte, en dat, bij al het goede, wat men van de Romeinsche kunst en wetenschap zeggen kan, de *Grieken*, zoo wel in getal van schrijvers, als in inwendige volmaking, de *Romeinen* overtreffen. Mogelijk had hunne letter-, ten minste dichtkunde, eene hoogere vrugt genomen, wanneer zij minder navolgers geweest, en meer bij de oorspronkelijke Romeinsche denkbeelden gebleven waren. Alleen in de *Rechtsgeleerdheid* handhaaft hunne Letterkunde, tot haren roem, een geheel aan haar eigen karakter, hetgeen zich ook tot in de laatste tijden heeft staande

de gehouden, en tot alle hedendaagfche natien der wereld is overgegaan.

ROMEINSCHE SCHOOL. (Zie: ITALIAANSCHER KUNST).

ROMEINSCHE TAAL. De *Oud-Latijnsche* en *Romeinsche taal* verschillen van elkander. Uit de eerste, waarvan men nog sporen in de wetten der 12 Tafelen vindt, en die weldra zoo zeer verouderd was, dat men ten tijde van CICERO de gezangen der SALIERS (priesters van MARS) niet meer verstond, vormde zich, na de invoering der genoemde wetten, niet zonder den invloed der Griekfche taal, de Romeinsche. Zij verdeelde zich ten aanzien van hare tongvallen, in de *fermo urbanus*, *rusticus* en *peregrinus*. De eerste had in *Rome* zelve, de tweede op het land, en de derde in de provincien plaats. Wanneer wij nog de *Origines* van den ouderen CATO bezaten, zouden wij over de oudste bewoners van *Italië*, en dus ook over den oorsprong der Latijnsche moedertaal, met zekerheid kunnen oordeelen; doch thans blijkt alleen uit de verstrooide berigten der ouden, dat de *Oenotriërs*, die van Arkadische of liever van Pelasgische afkomst moeten geweest zijn, de *Aufoniërs* (waaronder de *Oskiërs* en *Volskers*), de *Sabellers* of *Sabijnen*, de *Tyrrheniërs* (*Tuskiërs*, *Hetruskiërs*), van welken de Romeinen de waarzegkunde en het priesterdom ontleenden, en eindelijk de *Ombriërs* voor de voornaamste oorspronkelijke volken van *Italië* moeten gehouden worden, en waarmede zich naderhand de oude *Latijnen* of *Aborigines* vereenigden. Met dezen verbonden zich de *Trojanen* onder AENEAS, wier getal echter, offchoon zij onder vreemde heerschappij kwamen, van te weinig belang was, om eenen beslissenden invloed op de Latijnsche taal te oefenen. Van meer belang zijn in dit opzigt de Griekfche volksplantingen der *Achajers*, *Lokriërs* en *Doriërs*, die in middel- en beneden-*Italië* woonden, en hunne beschaving, zelfs het dagelijks gebruik hunner taal, buiten hunne grenzen, in *Italië* verspreidden, waardoor noodzakelijk veel van dezelve in de Latijnsche taal moest overgaan. Behalve de *Oud-Latijnsche* vindt men ook nog van *Etruskische*, *Oskische*, en *Volskische* talen gewag gemaakt, die welligt alleen verschillende tongvallen geweest zijn. De *Oskische* vertoonde zich later nog in de zoogenoemde *Atellanen*. — Met de verovering van het Zuidelijk *Italië* en *Sicilië*, *Macedonië* en van *Achaja*, moest de Griekfche taal onder de Romeinen meer bekend, en haar invloed alzoo op de beschaving der Romeinsche nog belangrijker worden. Ook vinden wij in de afleiding van vele woorden, zoo als ook in de woordvoeging der laatste, menigvuldige sporen van Griekfche afkomst, en juist bij de oudste Romeinsche schrijvers, b. v. PLAUTUS, TERENTIUS, LUCRETIVS, en zelfs CATULLUS, vindt men vele *Graecismen*.

ROMELIE, *Rumili*, het voormalig *Thracië*, tegenwoordig een belangrijk stadhouderfchap van het Turksche rijk, hetgeen door eenen *Beglerbeg* (vorst der vorsten) bestuurd wordt, die te *Sophia* zijn

verblijf houdt. *Romelie* wordt door hooge bergketens (*Haemus* en *Rhodope*) doorsneden, en grenst aan de *Zwarte zee* en den *Archipel*. *Konstantinopel* ligt binnen deszelfs omtrek.

ROMULUS. De grondlegger en stichter van *Rome*, en deszelfs eerste koning, wiens geboorte en afkomst, zoo als van alle groote mannen der grijze oudheid, in het duister ligt. Zijne moeder RHEA SYLVIA was eene dochter van NUMITOR, koning van *Alba*, en eene van de priesteressen van VESTA, die, als het heilig vuur dezer godin onderhoudende, uit dien hoofde tot de strengste kuischheid verplicht was. Zij werd door haren oom AMULIUS, die haren vader van den troon beroofd had, tot den dienst van VESTA bestemd, ten einde voor te komen, dat geene nakomelingen van haar hem weder van den troon zouden stooten. Ondertuschen werd dit plan van den trotschen AMULIUS verijdeld. De koninklijke maagd vergat hare gelofte van kuischheid, en een paar tweelingbroeders was het gevolg harer heimelijke liefde. Om de verschrikkelijke straf te ontwijken, welke de wet over de Vestaalsche maagden, die haren pligt vergaten, uitsprak, gaf zij voor, dat de oorlogsgod MARS de vader was harer kinderen; en door deze list reddede zij zich zelve en haar kroost. De tweelingen werden, op last van AMULIUS, naar eene woeste landstreek, aan den oever van den *Tiber*, gebracht, opdat zij een vroege proef van den dood mogten worden, en hier, volgens het verhaal, door eene wolvin zoolang gezoogd, tot dat het toeval eenen goedhartigen landman derwaarts voerde, die de beide kinderen met zich nam en opvoedde. ROMULUS en REMUS bragten hier hunnen jeugdigen leeftijd met de jacht, en ook met den roof door.

Toen nu naderhand de jongere broeder, REMUS, door een van de bedienden van AMULIUS werd gevangen genomen, verzamelde de moedige ROMULUS een klein getal ondernemende medgezellen, waarmee hij zoo gelukkig was, (zijnde zijne en zijns broeders aanzienlijke afkomst intusfchen bekend geworden), om niet alleen REMUS te bevrijden, maar ook, om aan AMULIUS den onregtvaardig verkregen troon te ontrukken, en zijnen ouden grootvader NUMITOR er weder op te plaatsen. Na deze daad besloot ROMULUS, in vereeniging met zijnen broeder, om zelf eene stad te bouwen, waartoe de goden hem bij een plechtig offer, door de vlugt van 7 adelaars, de plaats zouden hebben aangewezen; en alzoo werd dan *Rome* in 752, volgens anderen 754 jaar, voor onze tijdrekening gebouwd.

De eensgezindheid, tot dus ver onder de beide broeders plaats gehad hebbende, werd met deze onderneming verbroken. ROMULUS bezoedelde, uit nijd of trotschheid, zijne handen met het bloed zijns broeders, die door hem, volgens het bericht der meeste historiefchrijvers, werd omgebracht; offchoon anderen hem, voor den toorn van ROMULUS, over de *Alpen* laten vlugten, en meenen, dat hij de stichter van *Rheims* geweest zij. Intusfchen was het klein aantal getrouwe vrienden, die ROMULUS tot hiertoe gevolgd waren, op verre

na niet toereikende, om zijne stad te bevolken, zoodat hij zich genoodzaakt zag, om haar tot eene schuilplaats voor vlugtelingen te maken. Hierdoor werden wel mannen gewonnen; doch het ontbrak eerlang den Romeinschen burgers aan vrouwen; terwijl hunne vriendelijke pogingen, om de jonge dochters der naburige steden naar *Rome* te lokken, door de ouders, die jaloersch op den aangroei der nieuwe stad waren, verhinderd werden. *ROMULUS* besloot nu tot eene daad van geweld. Hij gaf een godsdienstig volksfeest, en noodigde daartoe de *Sabijnen* (zie *aldaar*) met hunne vrouwen en dochters. Zij verschenen alle onbezorgd; doch in het midden van het feest werden zij overvallen en van hunne dierbare panden beroofd. Verbitterd stielden de *Sabijnen* te wapen, en er ontstond eenen oorlog tusschen de beide volken; doch het smeken der geroofden, die zich tusschen de strijdende partijen wierpen, veroorzaakte eindelijk den vrede, en *Rome* won, door de vereeniging met de *Sabijnen*, aanmerkelijk in bevolking; terwijl verscheidene gelukkig gevoerde oorlogen, die altijd met de vermeerdering van land en volk voor den nieuwen staat eindigden, zijne verdere duurzaamheid bevestigden, en aan den zegevierenden moed der eerste *Romeinen* reeds de grootheid voorspelde, waartoe *Rome* eenmaal geraken zoude. De regering van *ROMULUS* was gestreng en gewelddadig, mogelijk te gestreng ten aanzien van zijne onderdanen, die zich vrijwillig aan hem onderworpen hadden, en zijne onverwachte verdwijning verwekte een niet ongegrond vermoeden, dat hij door de hand eens misnoegden werd omgebracht. Volgens het verhaal voer hij ten hemel na de schar der Goden, toen hij zijn werk voltooid, en de grondslagen tot *Rome* gelegd had. Mogelijk is hij ook wel door den bliksem getroffen; want zijne verdwijning zoude gedurende een onweder gebeurd zijn, hergeen plaats had, terwijl hij zich buiten de stad, bij de moerasfen van *Caprea* bevond, om zijn leger te monstren. Hoe dit zij; het dankbare Romeinsche volk bewees hem, als den stichter van *Rome*, in eenen aan hem afzonderlijk gewijden tempel, tot op de aanneming van het Christendom, eene goddelijke eer. Hij regeerde bijna 37 jaar, en zijne wel ruwe, doch aan tijd en omstandigheden voegende, verordeningen en wetten, welken hij aan zijn volk gaf, getuigen van zijne bekwaamheid in de kunst van regeren. Toen *ROMULUS* stierf, zou de stad, volgens eene kort voorheen door hem bevolene telling, tusschen de 3 en 4,000 weerbare mannen bevat hebben. (*Vergelijk hiermede art. ROME.*)

Tot dus verre het gewone geschiedverhaal aangaande *ROMULUS* en *Rome's* oorsprong, waarvan het laatste gedeelte zeker minder aan bedenking onderhevig is. Dan wat den koninklijken oorsprong van *ROMULUS*, het verhaal van zijnen broeder *REMUS*, en de grondvesting van *Rome* betreft, hieromtrent is het gewone verhaal aan zoo vele zwaarigheden onderhevig, dat daarvan, bij eene nadere overweging, vele hoofdpunten moeten wegvallen. Het bestek van dit werk

gedoogt niet, hierover in bijzonderheden te treden, en eik punt van zwarigheid te toetsen; doch het lust ons, kortelijk ons gevoelen over den oorsprong der Romeinsche heerschappij op te geven. Dat er vóór de *Romeinen* in *Italië* een hoogs: beschaafd volk gebloeid heeft, bekend met Grieksche kunsten en wetenschappen, is, ook bij het verlies van geschiedkundige berigten omtrent dat volk, eene niet te betwijfelende waarheid, die alleen door de schoone overblijffelen van Etrurische kunststukken genoegzaam bevestigd wordt: dat *ROMULUS* niet de eigenlijke stichter der stad *Rome* is geweest, wordt door het getuigenis van verscheidene schrijvers gestaafd, en dat de taal der *Romeinen* gedeeltelijk van Keltischen, gedeeltelijk van *Griekschen* oorsprong is, kan niet gelochend worden: wij stellen dus, dat, even gelijk naderhand de *Romeinen* door de volken, die over de *Alpen* in *Italië* vielen, op meer dan eenen tijd met den ondergang bedreigd werden, ook de *Romeinen* zelven eenmaal over de *Alpen* in *Italië* zijn gevallen, en onder de aanvoering van eenen stouten ondernemer, dien de vleijerij met den naam van *Romus*; naderhand *Romulus*, d. i. *den sterken* heeft vereerd, de toen reeds verzwakte magt dier beschaafde volken hebben gefnuikt, ja mischien wel eene hunner beroemdste volkplantingen, naderhand *Rome* gcheeten, in het bezit genomen, en in vervolg van tijd de geschiedenis dier volken zoodanig met de hunne hebben weten in een te smelten, dat de waarheid zelve hierdoor geheel verduisterd is geworden; terwijl intusfchen de beschaving der vroegere bewoners niet heeft kunnen nalaten, eenen duurzamen invloed op die woeste veroveraars te oefenen, zoodat zelfs *Romeinen* en *Etruriers* van tijd tot tijd onder elkander zijn verfmolten. Van dezen invloed der vroegere beschaving, en van deze vermenging der overheerschers met de overwonnelingen, vindt men in de geschiedenis en de inrigtingen, zoowel als in de taal der *Romeinen* zoo vele sporen, dat men er eene afzonderlijke verhandeling over zou kunnen schrijven; en neemt men deze onze veronderstelling aan, dan worden vele duisterheden in de Romeinsche geschiedenis volkomen opgehelderd.

RONDEEL. Zoo noemt men in eene stad een groot rond gebouw of slot, dat met eenen muur omringd is, en in oude tijden in plaats van een bolwerk gebruikt werd.

ROODE ZEE, ook *Arabische zeeboezem*, *Schelpzee*, en door de *Turken* de *zee van Mekka* genoemd, is een zeeboezem van den Indischen Oceaan, die omtrent 300 Duitfche mijlen lang, en op zijn hoogst 60 gelijke mijlen breed is, en, in eene rigting van het Zuiden naar het Noord westen, zich tusschen *Arabië* en de Oostkust van *Afrika* tot de landengte van *Suez* uitstrekt, die dit werelddeel met *Azië* verbindt, en de *Roode zee* van de *Middellandsche* afscheidt. Niettegenstaande hare groote uitgestrektheid, ontvangt de *Roode zee* nergens eenige rivier van aanbelang; is van alle kanten met zandachtig strand, klippen en woestijnen omringd, en eindigt

ook

ook in het Noorden in de laatste. De scheepvaart op dezelve is gevaarlijk en moeilijk, en haar mond aan de *Arabische zee*, een gedeelte van den Oostelijken of *Indischen Oceaan*, vormt de zee-engte *Bab el-Mandea* (de poort des gevaars), welke 5 mijlen breed is. Zij wordt door het eiland *Perim* in de smallere *Arabische* en de breedere *Afrika'sche* straat verdeeld, waarvan de eerste 40 tot 60 voet diep is.

ROOD-KRIJT. Is eene zware donker-roode aarde, eigenlijk eene met thoon- of klei-aarde vermengde ijzerkalk, die inzonderheid in *Engeland* en bij *Neurenberg* gegraven wordt. De gemeene soort wordt in de geneeskunde tot bloedstelping, en door schrijnwerkers, timmerlieden enz. tot het afteekenen van hun werk gebruikt; de fijne daarentegen, die men spijten kan, wordt als potlood in hout gezet, of in lange stukken als eene penneschacht in den handel gebragt.

ROOK. Een zichtbare damp, die bij het verbranden van vele zelfstandigheden geboren wordt, en, ligter zijnde dan de dampkringslucht, in dezelve optijgt. Dit laatste geldt alleen bij de gewone drukking van den dampkring; terwijl op zoodanige plaatsen, b. v. op hooge bergen, waar de lucht veel dunner is, de rook wordt nedergeslagen.

De Rook bestaat in het algemeen uit zoodanige deelen, die uit het brandend ligchaam ontwikkelt worden, en, door de warmte tot damp uitgezet, vervliegen. Deze damp bestaat voor een groot deel uit koolstof, die zich in de gedaante van Rook aan de nabij gelegene voorwerpen hecht, en dezelve zwart maakt. Behalve koolstof, bevat de Rook nog andere, vooral ook zoodanige bijtende en prikkelende zelfstandigheden, die een pijnlijk gevoel in de oogen te weeg brengen. Men zie omtrent deze zelfstandigheden het artikel ROET.

ROOK-TOPAAS. Deze steensoort, die als eene aanverwandte bijsoort van het berg-kristal kan worden aangemerkt, en hierom ook wel *Rook-kristal* genoemd wordt, is rook-bruin van kleur in alle trapswijze afklimmingen, waarvan men de donkerste *Morion* noemt. Men vindt dezen steen, onder anderen, in *Boheme*.

ROOMSCH-KATHOLIJKEN. Zoo noemt zich die Christelijke godsdienstige partij, welke den bisschop van *Rome*, als haar zichtbaar hoofd, erkent, in onderscheiding van de Griek'sche kerk, die zich ook wel eene *Katholijke* (algemeen geldende) kerk noemt; maar geene bevelen van den paus ontvangt. Zij is in aanhang en omvang zeer uitgebreid, en was, behalve in *Rusland* en *Turkije*, tot op de hervorming, in *Europa* de heerschende. Het gestadig pogen der Roomsche Katholijken, om zich ten koste der Griek'sche kerk uit te breiden, heeft van tijd tot tijd 2 millioen aanhangers der laatste, in *Europa*, onder de geestelijke opperheerschappij van den paus gebragt, en zij besteden geen minder ijver, althans de Jezuïten, ter bekeering der Protestanten, vermits hun leerstelsel is, dat niemand buiten hunne

kerk kan zalig worden. Ondertusſchen werkt de geest van onze dagen dit doel van het pausdom zoo krachtig tegen, dat niet alleen de Katholijken, in Protestantſche landen wonende, daardoor geleerd hebben, zich van de hatelijke profetieën-makerij te onthouden, maar ook ontelbare van hunne geloofsgenooten de meer vrije denkwijze der Protestanten over den godsdienst, in ſtilte, huldigen. Dit blijkt inzonderheid in *Duitschland*, waar de invloed van JOZEPH II, de opgeklaarde denkwijze van ſommige aartsbifchoppen, en voornamelijk het meer levendig, letterkundig verkeer onder de Katholijken zelve, eene partij tegen het Roomſche wezen gevormd heeft, en ook in ons vaderland, waar vele geestelijken en leeken van die gezindheid de verlichte gevoelens der Protestanten meer en meer naderen; ofschoon het ook hier en elders aan geene duisterlingen mangelt, die dezelve trachten tegen te werken, en hunne oogen voor het helder en steeds toenemend licht der waarheid fluiten.

ROOS. (DE) Een geflacht onder de bloemen, hetgeen tot de 5de orde der 12de klasſe van de *Icoſandria Polygynia* behoort. Het getal der foorten, door WILDENOW op 39 opgegeven, wordt door anderen op 100 en meerder geſteld. Bovendien heeft men door kunst eene menigte van ſpeelfoorten gekweekt, die meer of minder van de hoofdfoort afwijken, en de bepaling der bijzondere foorten moeilijk maken. Men brengt alle foorten onder 2 families, ais onder bijna *kegelronde* en *cirronde*. Tot de eerste behoort de Pimpernel-bladige, de Provincie-, de kaneel- of fuiker-, de geele-, de zwavel-geele- en de zachtharige Roos: onder de tweede vindt men de honderd bladige, of gemeene Tuinroos, (*R. Centifolia*) de ſchoonſte van alle, die door den wortel wordt voortgeplant; de Azijn-, de Damascener-, de welriekende of Wijn-, de Mos-, de Bizam-, de witte, en de gemeene wilde Roos. Men heeft een prachtwerk over de Rozen, getiteld: *les Roſes*, par J. E. REDOUTÉ, en een ander van ROSSIG, onder den naam van *die Roſen*. — Behalve, dat deze bloem onder een der ſchoonſte ſieraden onzer tuinen behoort, levert zij ook het Rozenwater en den Rozenolie op, welke laatste tot de welriekendſte en koſtbaarſte behoort. Van hier, dat de Rozen een belangrijk artikel in den handel uitmaken. Die van *Provins* (eene ſtad in *Brie*) wordt in ons werelddeel het meest naar vreemde landen, zelfs naar de *Indiën* gezonden, waar zij, in verſcheidene ſtreken tegen goud betaald wordt. — Over de Roos van *Jericho*, zie men JERICHO.

ROSA, (SALVATOR) een der beroemdſte ſchilders en graveerders van *Italië*, en tevens een geacht ſatiriek dichter, uit de 17de eeuw, had *Revella*, in het koninkrijk *Napels*, tot zijne geboorteplaats. De verſchrikkelijkſte wilderniſen, waarvoor de ſtoutmoedigſte man zelfs onwillekeurig terug deinst, waren zijne meest geliefkoosde ſchilderſtukken, welke hij met herders en roovers, ſoldaten en banditen, zoodanig wist op te vullen, dat zij daardoor veel karakteriſtiſks en

naantrekkelijks verkregen. Offchoon zijne teekeningen niet altijd naauwkeurig waren, heerscht er in dezelve veel leven en eene bewonderenswaardige vlugheid en verscheidenheid. Zijne stukken kenfchetfen zich, niet door het beminnelijke en zachte, maar alleen door het verschrikkelijke en ontzettende, waaruit men zou moeten opmaken, dat ROSA van een somber en melankoliek gestel was; doch juist had het tegendeel plaats, en was hij vrolijk, geestig en van eenen fatirieken aard, welke laatste zich in twee zijner schilderstukken, *de Vergankelijkheid van het menschelijk leven*, en *de Godin des geluks*, zoo als zij hare gaven aan onwaardigen uitdeelt, zoo duidelijk vertoonde, dat hij zich daardoor vele vijanden op den hals haalde, en van Rome naar Florence den wijk nam, waarvoor hij door verscheidene van zijne stukken de goedkeuring van den toenmaligen hertog wegdroeg. Naderhand keerde hij weder naar Rome terug; doch zijne bittere spotternijen omtrent zijne kunstgenooten, inzonderheid BERNINI, vermeerderden het getal zijner vijanden, alhoewel hij ook door zijnen aangename gezelligen omgang en vele andere beminnelijke eigenschappen, aan den anderen kant, vele vrienden verwierf. Zijn spotlust verliet hem zelf op zijn sterfbed niet. Zeer vertrouwelijk tot hiertoe met zijne oppaster geleefd hebbende, oordeelde zijn biechtvader, dat hij haar moest trouwen, indien hij anders in het paradijs wilde komen. „Ik heb er niet tegen” antwoorde ROSA, „als men er toch zonder hoorns niet komen kan.” Hij stierf te Rome in het jaar 1673, het 57ste zijns ouderdoms. Engelsche kunstenaars hebben vele van zijne schilderstukken (waaronder de landschappen boven de historiestukken den voorrang verdienen) in het koper gebragt. Van zijne 6 satiren, *de Toon*-, *Dicht*-, *Schilderkunst*, *de Oorlog*, *Babilonia* en *de Nijd*, heeft FIORILLO de *Dichtkunst*, benevens eene levensbeschrijving van dezen kunstenaar, in 1785 te Göttingen, in 8vo uitgegeven.

ROSCIUS, (QUINTUS) een Gallier van geboorte, was een der grootste schouwspelers van het oude Rome, en een tijdgenoot van CICERO, bij wien hij in hooge achting stond, en die hem in eene redevoering, welke wij nog bezitten, tegen FANNIUS verdedigde. Hij was tevens een man van uitmuntende zeden, werd niet minder door SYLLA en PISO geacht, en ontving van den senaat een jaargeld van 30,000 gulden. Het verrukte Rome hield niet op zijne kunst te bewonderen, waarin hij zoowel het treur- als blijfspel tot zulk eenen trap van volkomenheid, volgens het gevoelen zijner tijdgenooten, gebragt had, dat men gewoonlijk van eenen ieder zeide, die in de eene of andere kunst of wetenschap uitmuntte: *hij is een Roscius in zijn vak*. Het behoort onder de verdiensten van dezen kunstenaar bij het Romeinsche tooneel, dat zijn huis eene foort van akademie was, waar zich door zijn onderwijs bekwame tooneelspelers vormden, ja dat CICERO, die hem eens in een pleitgeding verdedigde, zijn vriend was, die zich zijne lesfen ten nutte maakte voor de uiterlijke Wel-
fpre.

sprekendheid. Dat hij echter de masken op het tooneel zoude hebben ingevoerd, is bezijden de waarheid; hij vond die reeds, en be- diende er zich van, volgens het gebruik van dien tijd. Hij stierf ontfreeks het jaar 61 voor onze tijdrekening.

ROSEE (N. N.) was eene niet onbevallige Nederlandsche schil- deres, die *Leiden* tot hare geboorteplaats had, inzonderheid beroemd uit hoofde eener kunst, in welke niemand haar kon navolgen, noch wist, door welke middelen zij dezelve te werk stelde. Zij wist, name- lijk allerlei kleuren van gerafelde of uitgeplukte zijde zoodanig op het paneel te plaatsen, dat zij landschappen, bloemen, menschen, die- ren, en verscheidene andere voorwerpen, zoo natuurlijk en fraai op eenigen afstand vertoonden, als of dezelve door een fiks penfeel ge- schilderd waren. Zoo vervaardigde zij op deze wijze een kunststuk, onder anderen, den stam van eenen ouden boom, eene spin in haar web, en een landschap verbeeldende: men zag op den stam de schors, de kwasten en het mos, en de spin was in haar web omwonden. Zij verkocht dit stuk voor 500 Gl.; terwijl een ander van hare hand, voor eene aanzienlijker som, het eigendom werd van den groot Hertog van *Toskane*. Deze kunstenaar stierf in 1682, het 50ste van haar leven.

ROSENMULLER, (JOHAN GEORGE) eerste Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en superintendent te *Leipzig*, zag in het laatst van 1736 in *Ummerstadt*, eene kleine stad in het *Hildburghausche*, waar zijn vader op dien tijd lakenwever was, het eerste daglicht. Na de Latijnsche taal beoefend te hebben, begaf hij zich in 1751 naar de school te *Neurenberg*; hoorde vervolgens de voorlezingen van de hoogleeraren bij het *Gymnasium* te *St. Aegidien*; ging, door de vriendschap van SOLGERS ondersteund, in 1757 naar de universiteit te *Altdorff*; bragt vervolgens eenige jaren als huisleeraar in het *Paltzi- sche* door, en keerde eindelijk naar *Ummerstadt* terug, om aldaar den predikant M. SCHUFFNER in zijn dienstwerk te ondersteunen. Door de- zen werd hij aan den bestuurder van het *Gymnasium*, FROMENAN, (na- derhand abt van *Kloosterbergen*) aanbevolen, die hem ter voltooiing van zijn eerste werk aanmoedigde, en hem eene huis-leeraarsplaats te *Hildburghausen* bezorgde, waar hij zich door eenige namiddags-leer- reden zoo zeer aanbeval, dat hij aldaar in 1767, in het volgende jaar te *Herzberg*, en in 1772 te *Konigsberg*, in *Franken*, predikant werd. Onverwacht kreeg ROSENMULLER, die er nimmer aan gedacht had, om Hoogleeraar te worden, het beroep van profesfor in de Godgeleerdheid naar *Erlangen*, waar hij in 1775 de waardigheid van doctor in de Theologie aannam, en alle aanzoecken, om zijnen leer- stoel met dien van *Konigsberg* in *Jena*, te verwisfelen, van de hand wees; en het was alleen op raad van geneeskundige vrienden, die verandering van vertlijf, ter herstelling zijner gekrenkte gezondheid, voor noodzakelijk hielden, dat hij in 1783 zijn geliefd *Erlangen* ver- liet, en het beroep als eerste Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Opvoedingskunde te *Giezen* aannam. Van hier werd hij als leeraar bij

de *Thomas*-kerk, als super-intendent en vierde Hoogleraar in de Theologie, in 1785, naar *Leipzig* beroepen; klom allengskens tot eersten Hoogleraar op, en stierf in die stad in Leutemaand van het jaar 1815, als toenmaals de oudste godgeleerde van alle Hooge scholen in *Duitschland*.

ROSENMULLER genoot bij zijn leven eene hooge achting, en zijn dood werd diep betreurd. In *Leipzig* legde hij den grond tot eene meer en meer gezuiverde *Liturgie* (kerkgebruiken); bevorderde de invoering van een beter gezangboek; gaf de eerste aanleiding tot de stichting van een werkhuis voor vrijwilligers, en de arm- en burger-scholen, en werd de bevorderaar van een verbeterd schoolwezen. — Als leeraar was hij een voorbeeld van edelen volkstoorn: hij verloor bij zijne voordragt het beoefenend gedeelte van zijn onderwerp niet uit het oog, en wist zelfs met bekende waarheden denkbeelden te verbinden, die zelfs de belangstelling van den denker opwekten; terwijl de hartelijkheid, waarmede hij sprak, dikwijls zijnen eenvoudigen vorm van voordragt tot dien van eenen waren redenaar verhief. Als schrijver leverde hij bijna 100 schriften. Zijne leerboeken voor het onderwijs der jeugd bestaan in de volgende: *Christl. Lehrbuch für die Jugend*, 11de druk, 1812.; *Erster Unterricht in der Religion für Kinder*, 2de druk 1807, dat mede in het *Wendisch* is overgezet., 1799; *Religiöses Geschichte für Kinder*, 3ste druk, 1804. Ook schreef ROSENMULLER verscheidene schriften ter godsdienstige stichting en opbouw, onder anderen: *Morgen und Abend Andachten*, 5de druk 1799; *Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion, auf alle Tage des Jahrs*, 4 deelen 1801; *Betrachtungen über merkwürdige Begebenheiten des 18ten Jahrhunderts, mit Rücksicht auf Religion und Sittlichkeit*, 1801; *Etwas zur Beherrschung für unsre Zeiten*, 1785; *das Reich Jesu*, 1802; *Warum nennen wir uns Protestanten?* 1790; *der Todt des Christen, unter dem lehrreichen Bilde des Schlafs*, eene leerrede, na den dood van MORUS. Bovendien schreef hij nog, ten behoeve van akademische voorlezingen: *Pastorale Anweisung*, 1787; *Anleitung für angehende Geistliche*, 1792; *Beiträge zur Homiletik*, 1814. Onder zijne schriften voor toekomstige Godgeleerden bezitten zijne *Scholia in N. T.* 6de druk van 1804 — 1808, nog steeds vele waarde; terwijl zijne *Historia interpretationis libror. Sacr. in eccles. Christi*, 5 deelen, *Leipzig* 1795 — 1814, nog heden als eene hoofdbron voor de geschiedenis der uitlegkunde, bij de meesten, gehouden wordt. ROSENMULLER bezat een opgeklaard verstand, en kenmerkte zich door waarheidslieide, zachtmoedigheid, inschikkelijkheid, bescheidenheid, nooit rustende werkzaamheid, en echte godsvrucht. Zijn sprekend afbeeldsel is door BAUTZE in folio gegraveerd, en men vindt een kleiner in 8^o in het *Jahrbuch der häuslichen Andacht* van VATER; terwijl de voorrede voor zijn laatste werk: *Lehren der Weisheit nach Seneca*, eene levensbeschrijving van hem, door DOLZ vervaardigd, bevat. Ro.

ROSENMULLER liet twee zonen na, namelijk: de in 1825 nog levende ERNST FRIEDERICH KAREL, een beroemd Oosterling, van wien verscheidene belangrijke werken voorhanden zijn, en JOHAN CHRISTIAN, een vermaard ontleed- en natuurkundige, die mede in deze vakken veel belangrijks gearbeid heeft, doch reeds in den aanvang van 1820 stierf.

ROSETTE. Eene stad in *Egypte* met eene haven, niet ver van de monden van den *Nijl*. Bij de ouden droeg zij den naam van *Metelis*, mogelijk ook *Canopus*, offchoon het tegenwoordig *Abukir* meestal daarvoor gehouden wordt. *Rosette* heeft 40,000 inwoners, vele Grieksche en Koptische kerken, en is de stapelplaats tusschen *Cairo* en *Alexandrië*; want alle waren, die den *Nijl* opwaarts gaan, moeten hier gebragt worden. De stad heeft zoowel door de schoone landstreek, waarin zij ligt, als door de menigte tuinen en met finaak gebouwde huizen, een zeer vrolijk aanzien. Bijzonder schoon is het marktplein, waarop meest kunstenaars wonen, wier huizen niet alleen fraai gebouwd en met kunstwerken door hun versierd zijn, maar die ook door hunne opene winkels menigerlei nieuw en heerlijk genot aanbieden. De levensmiddelen zijn hier zeer goed koop en menigvuldig; doch het welwater is hier zeldzaam, en in de zomermaanden moeten zich de inwoners alleen met het water uit de regenbakken vergenoegen. Onder de zeldzaamheden dezer landstreek behoort eene foort van bokken, die zulke lange ooren hebben, dat dezelve op den grond slepen, offchoon zij van derzelver wortel af nog 3 duim om hoog staan. *Rosette* is in onze dagen, inzonderheid, geschiedkundig merkwaardig geworden, door de landing der *Franfchen*.

ROSOGLIO. (Zie: BRANDEWIJN.)

ROSSI. (JEAN BERNARD DE) Een geleerd Oosterling, in Wijnm. 1742 te *Castel-Nuovo* in *Piemont* geboren. Reeds vroeg tot den geestelijken stand bestemd, begaf hij zich naar *Turin*, om zich in de Godgeleerdheid te oefenen, en legde zich, ingevolge de regels der universiteit, inzonderheid op het Hebreeuwsch toe, waarin hij zulke verbazende vorderingen maakte, dat zijne bestemming van dien tijd af bepaald werd. In 1766 werd hij priester; leerde, zonder meester, het Rabijnsch, Chaldeeus, Arabisch en Syrisch, en droeg in 1768 aan den heer DE RORA, bij gelegenheid zijner benoeming tot aartsbisshop van *Turin*, zijne *Carminae Orientalia* op. In het volgende jaar verkreeg hij eene bediening bij het muzeum, hetwelk met de koninklijke boekerij van *Turin* verbonden, en met de universiteit vereenigd was, en werd gelijktijdig, door den hertog van *Parma*, als Hoogleeraar in de Oosterfche talen, aan de Hooge school zijner hoofdstad beroepen, welken post hij gedurende 40 jaar met roem bekleedde. In 1778 deed hij eene reis naar *Rome*; verzamelde, in de rijkste boekerijen dier stad, een aantal belangrijke bouwstoffen, en gaf in 1782 het *programma* zijner *Variae lectiones*

veteris Testamenti in het licht. Hij voltooide dit werk in 1788, en voegde er 10 jaar later nog een aanhangsel bij. Hierdoor, en door eene menigte werken van zijne hand, over de geschiedenis der Hebreuwsche boekdrukkunst, werd de rijkdom zijner verzameling van handschriften van den Bijbel, en van Hebreuwsche uitgaven van de 15de eeuw, alom in *Europa* bekend, en deden de keizer, de koning van *Spanje* en de paus Pius VI. herhaalde voordeelige voorlagen aan Rossi, om dezen kostbaren schat aan hun af te staan; doch hunne pogingen waren vruchteloos. In 1814 bood men hem de plaats van bewaarder der koninklijke boekerij te *Turin* aan, en nu eerst verkocht hij zijne gemelde kostbare verzameling aan de hertogin van *Parma*. Onder zijne talrijke schriften noemt men verscheidene, die zijnen roem gevestigd hebben. Zijne kennis van handschriften is niet minder uitstekend, dan de boeken, die er het onderwerp van uitmaken, zeer zeldzaam zijn.

ROSSIJN. (JOANNES THEODORUS) Een doorkundig Nederlandsch Hoogleraar in de bespiegelende Wijsbegeerte, eerst sedert 1765 aan de Harderwijksche, en naderhand sedert 1775 aan de Utrechtsche Hooge school, alwaar hij, met vele grondige geleerdheid en ongemeene duidelijkheid, wijsgeerige en wiskundige lessen gaf, en zelfs, nadat hij, bij de nieuwe inrigting der Nederlandsche Hooge scholen, met het Emeritaat werd begunstigd, nog met eenen voorbeeldigen ijver zijne collegien over de *Logica* en *Metaphysica* vervolgde, en daarmede tot de laatste dagen zijn levens onvermoeid aanhield. Hij stierf aan een spoedig verval van krachten in het laatst van Winterm, van het jaar 1817, en liet vele vrienden na, die zijn verlies betreuren. Ook wij deelen hierin, daar de man een ijverig medearbeider was van ons Woordenboek, waarin van hem belangrijke bijdragen gevonden worden, tot welker mededeeling hij altoos zeer bereidwillig was.

ROSTOCK. De grootste stad van het groothertogdom *Mecklenburg-Schwerin*, aan de bevaarbare rivier *Warnow*, die 2 mijlen van dezelve in de *Oostzee* stort. Zij heeft een vrolijk aanzien, en bestaat uit de Oude stad, Middelfstad en Nieuwstad; geniet vele bijzondere voorregten, b. v. eene geheel vrije regeringsgesteldheid en het muntregt, en bevat een nonnen klooster, 9 kerken, waaronder die van *St. Marie*, het gebeente van HUGO DE GROOT bevattende, uitmunt; een tuig- en weeshuis, 2 hospitalen, en 14,300 inwoners. In 1419 werd hier door de hertogen JOHANN en ALBRECHT, in vereeniging met het stadsbestuur, eene universiteit opgericht, in welke die van *Butzon* in 1760 werden ingelijfd. Zij heeft 4 faculteiten, en tegenwoordig 22 gewone Hoogleraren, als 4 voor het godgeleerde, 4 voor het regtsgeleerde, 4 voor het geneeskundige, en 10 voor het wijsgeerig vak. Bij dezelve behooren eene boekerij, eenen kruidruin, een kabinet van munten, een museum, een godgeleerd feminarium, en een natuurkundig genootschap; terwijl zich nog bovendien,

op

op het nabij gelegen *Karels-hof*, eene vee-artsenij school bevindt. Behalve de talrijke handwerkers en kunstenaars heeft men in *Rosloc* ééne stijffel-, zeep- en chikorei-, 3 tabaksfabrieken, en 2 suiker-raffinerijen. De stad drijft eenen aanzienlijken handel in wol, koren en vee, en heeft eene jaarmarkt. Van hier, dat men onder de inwoners 171 kooplieden, 59 brandewijnstokers, en 98 schippers telt. De haven ligt aan de uitwatering der *Warnow* in de *Oostzee*, bij het vlek *Warnemunde*, waar jaarlijks omtrent 700 schepen in- en uitloopen.

ROSTRA. Zoo noemde men bij de ouden het spreekgestoelte, waarop de Romeinsche redenaars hunne openlijke voordragten aan het volk deden. Zij ontleende haren naam van veroverde scheepsnebben, waarmede de *Romeinen*, na den eersten gewonnen zeeflag op de *Karthagers*, tot een aandenken van deze naauwelijks verwachte zege, voortaan de redenaars gestoelten versierden, welke tot dien tijd *Suggestus* genoemd werden.

ROTGANS. (LUKAS) Een beroemd Nederlandsch dichter, omstreeks de helft der 17de eeuw, te *Amsterdam*, van aanzienlijke ouders geboren. Dezelve vroeg verloren hebbende, werd hij door zijne grootmoeder overeenkomstig zijne geaardheid en omstandigheden opgevoed, en wijdde zich aan de beoefening der fraaije letteren, vooral op het lezen der Latijnsche dichters; verpozende somtijds zijnen geest door het vervaardigen van kleine Nederduitsehe dichtstukjes. Zijne grootmoeder had een buitengoed aan de *Vecht*, tusschen de dorpen *Breukelen* en *Maarsfen*, *Kromwijk* geheeten, waar de jonge ROTGANS zijnen meesten leeftijd doorbragt, en door zijnen opmerkzamen geest gelegenheid had, om het karakter en de zeden der landlieden van nabij te leeren kennen. Ondertusschen werd zijne rust in dit stille landverblijf door het rampzalig jaar 1672 gestoord, toen hij, daar elk ter redding van het vaderland toefselde, oordeelde, niet te mogen stil zitten. Hij verzocht en verkreeg een vaandel; gedroeg zich twee jaar als een braaf krijgsman; doch verliet ten laatste den dienst, omdat hij, bij het gedurig voortrekken zijner spitsbroeders, geen uitzigt op bevordering had. Hij keerde nu naar het aangenaam *Kromwijk* terug, dat door de *Franschen* verwoest, maar sedert luisterrijker, dan voorheen, herbouwd was, en wijdde zich op nieuw aan de zanggodinnen. Na het sluiten van den vrede, tusschen het Fransche rijk en de *Vereenigde gewesten*, bekreep onze ROTGANS de nieuwsgierigheid, om dat koninkrijk, doch vooral *Paris*, te bezoeken, en huwde, van deze reize op *Kromwijk* terug gekeerd, aan ANNA ADRIANA DE SALINGRE, de zuster zijns schoonbroeders, welke hem echter in 1689 door den dood ontrukte werd, en 2 dochtertjes naliet. Om zijn leed te verzetten, gaf hij zich nu geheel aan het beoefenen der dichtkunst over, waardoor hij eerlang onder de beste Nederlandsehe dichters beroemd werd. Met erkentenis ontvingen deze zijnen WILLEM den III, koning van *Groot Brittanje*, een uitmuntend heldendicht, hetgeen eerlang door zijne *Zede-*

de lesfen uit de oude verdichtfelen gevolgd werd. Bovendien zag men van hem, van tijd tot tijd, in het licht verfchijnen kleine dichtftukken, tot deze of gene voorvallen en gelegenheden betrekking hebbende, als: mengeldichten, zegezangen, landgedichten, huwelijks- en lijkzangen, en anderen. 's Mans bekende tooneelftukken; ENEAS en TURNUS, en SCILLA werden meermaal, op den ouden Amfterdamfchen fchouwburg, met toejuiching ten tooneele gevoerd; doch dragen de kenmerken eener jeugdige pen, en zijn, in later tijd, door eenen zijner vrienden met zoo veel oordeel en omzigtigheid befchaafd geworden, dat men er eene vreemde hand moeilijk kan in ontdekken. ROTGANS, in 1710 van de kinderziekte overvallen, overleed aan de zelve op den 3den van Slagm. van dat jaar, op het meer gemelde landgoed *Kromwijk*, wanneer zijn Stoffelijk overblijffel in de voorouderlijke kapel, in de kerk van het dorp *Breukelen*, ftatig werd bijgezet.

ROTTERDAM. Hoofdplaats van het arrondifement van dien naam, in de provincie *Zuid-Holland* van ons koningrijk, gelegen aan de *Maas*, ter plaatfe waar de *Rotte* en *Schie*, die er door froommen, en die rivier uitloopen. De zeedijk deeldt de ftad in twee, vrij gelijke deelen, welke gewoonlijk de binnen- en buiten-ftad genoemd worden. De grond der buiten-ftad is voor en na aan de *Maas* ontwoekerd, en deze rivier vormt er verfcheidene grachten, havens genoemd, waarin zeefchepen, tot eene aanmerkelijke grootte, voor de huizen der kooplieden kunnen laden en losfen. In dit opzigt, en door de fraaiheid, luchtigheid en de dagelijkse ververfching van drinkbaar water door eb en vloed, welke deze havens veroorzaken, vindt deze ftad welligt nergens hare wedergade. De handel, waarvoor zij dus ook zoo bijzonder goed gelegen is, en die federt de inlijving van ons vaderland in *Frankrijk* verlamd was, is, na de omwenteling in 1813, aanmerkelijk toegenomen, en heeft plaats op alle oorden der wereld. Die op *Engeland*, *Schotland* en *Ierland* was voorheen de voornaamfte, en is nog in een' redelijken bloei, waardoor dan ook 's wekelijks geregeld verfcheidene floepen en twee ftoombooten op *Londen* varen; behalve eene menigte andere vaartuigen op deze en andere plaatfen der genoemde rijken. De vaart op de *Oost-Indië* is federt 1813 ook merkelyk toegenomen, terwijl die op den *Rhijn* mede vrij aanmerkelijk is. Een groot aantal *Engelfchen* en *Duitfchers* zijn hier gevestigd. De ftad drijft ook eenen aanzienlijken binnenlandfchen handel, en mag eene ftapelplaats van granen, vlas en meekrap genoemd worden. — Van alle binnenlandfche plaatfen komen er geregeld vaartuigen aan, terwijl de communicatiën buiten dat aanmerkelijk bevorderd worden door vele ftoombooten, zoo van onderfcheidene fchippers-vereeningingen als van de Nederlandfche ftoomboot-maatschappij, welke directie hier gevestigd is. *Rotterdam* heeft vele fabrieken en manufakturen; waaronder 3 touwflagerijen; eene menigte tabaks- en carotten-fabrieken; 10 fuikerraffinerij-

rijen; 9 bier- en azijnbrouwerijen; omtrent 30 branderijen, mouterijen en fijnstokerijen; 1 glasblazerij; 1 buskruid-fabriek; 3 zoutkotten, alsmede zeepziederijen, looierijen, verwerijen, loodwit-, sterkwater-, sacharum faturni-; chocolaad-, lakmoes- en blaauwvel-fabrieken; een groot aantal houtzaag-, (waaronder eene die door stoom gedreven wordt) olie-, pel-, mout-, verw- en snuif-molens: men is ook bezig aan de oprigting van eene fabriek voor de gaz-verlichting. Behalve de na te melden 's lands werf, zijn er vele partikuliere scheepstimmerwerven, welke thans door den aanbouw van nieuwe schepen in volle werking zijn. Het stadhuis van *Rotterdam* was, nog voor een paar jaren, een ouderwetsch gebouw, dat niet beantwoordde aan het aanzien der stad; thans wordt hetzelfde herbouwd, en het reeds vernieuwde gedeelte doet zien, dat het een fraai en aanzienlijk gebouw zal worden. Onder de kerken munt de groote of St. LAURENS kerk uit, niet alleen wegens de graftomben der Nederlandsche zeehelden, DE WITTE, KORTENAAR, VAN BRAKEL en DE LIEFDE, en de begraafplaatsen van JAN en AART VAN NES, KORNELIS MATELIEF en MOOI LAMBERTUS; maar ook door een uitmuntend koorbek van marmer en geel koper, en een uitstekend groot en fraai orgel, hetwelk welhaast voltooid zal zijn. Behalve deze worden er door de Nederduitsche Gereformeerden nog 4 kerken gebruikt, en bovendien hebben de Wa'sche, de Engelsche Presbyteriaansche en de Schotsche Gereformeerden ieder eene bijzondere kerk: de Roomschen bezitten er 5, waarvan er eene zeer bezienswaardig is, en 2 door de zoogenoemde Janfenisten gebruikt worden; de Remonstranten 2, de Lutherfchen, Doopsgezinden en Engelsche Episcopalen ieder ééne kerk; terwijl de Joden in eene prachtige synagoge, onder de *Boompjes*, op eene zeer fraaije met boomen beplante kaai langs de *Maas*, vergaderen. Voorts onderscheiden zich in de stad het gemeene Landshuis van *Schieland*; de aanzienlijke Landswerf met hare prachtige en uitgestrekte gebouwen; het Arfenaal der marine, dat tevens de caserne der mariniers bevat; de groote en schoone Beurs; de stads Armen-inrigting; het voormalig Oost-Indisch huis, thans 's rijk entrepôt; het Zeekantoor; het sedert eenige jaren nieuw gebouwd paleis van Justitie, voorheen den stadsdoele: de Tuin, achter dit gebouw, met prachtige muziek-, dans- en andere zalen en gebouwen, wordt door eene partikuliere societeit gebruikt, en levert een geheel op, dat op die wijze zeker nergens in ons vaderland gevonden wordt, en op de jaarlijkfche kermis, wanneer het tot eene vauxhall wordt ingerigt, eenen toevloed van vreemdelingen derwaarts lokt; voorts het gereformeerde Weeshuis, het Proveniërs- en oude Mannenhuis en vele andere publieke en partikuliere godshuizen, onder welke de hofjes van DE KOKER en KUIJL verdienen genoemd te worden; de Concertzaal en de fraaije Schouwburg op een der singels buiten de stad. De stad heeft 7 land- en 3 waterpoorten, waaronder de *Delffche* en *Wester-nieuwe hoofdpoort* niet onaanzienlijk zijn. Hoezeer de om-

stre-

Streken der stad voor de wandelaars niet dat aangename opleverea, hetwelk andere steden van *Zuid-Holland* onderscheidt, heeft men hier echter twee openbare wandelwegen langs de *Maas*, namelijk: *de plantagie* en *het nieuwe werk*, die wezenlijk schoon mogen heeten. *Rotterdam* heeft eene zeer bloeiende Latijnsche school, *de Erasmi-aansche* genoemd, naar den grooten ERASMUS, wiens uitmuntend metalen standbeeld de groote markt versiert; voorts het Bataafsch Genootschap van proefondervindelijke Wijsbegeerte, in 't jaar 1769, door STEVEN HOGENDIJK gesticht, met een fraai kabinet van Natuurkundige werktuigen, modellen, en naturalien, eene goede boekerij en eene *chambre obscure* van eene nieuwe zamenstelling, door den opzigter des genootschaps uitgevonden; de letterkundige maatschappij *Verscheidenheid en Overeenstemming*; een departement van de maatschappij *tot Nut van het Algemeen*, dat, behalve hare talrijkeheid van leden, door verscheidene nuttige inrigtingen uitmunt. De gehoorzalen van deze twee maatschappijen (welke ieder een eigen gebouw hebben), zijn fraai, en die van de laatste zeer groot; eene afdeeling van de Hollandsche maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen; een Teekengenootschap, waarin ook de bouw, wis- en doorzigtkunde worden onderwezen; bloeiende afdeelingen van het Bijbel- en Zendelings Genootschap, van welk laatste het hoofdbestuur alhier gevestigd is, alsmede eene der talrijkste afdeelingen van het Nederlandsche genootschap tot Zedelijke verbetering der gevangenen; een weldadig genootschap, onder de spreuk: *Nederig en Menschlievend*; een voortgeijk door vrouwen, inzonderheid voor kraamvrouwen; een tot bevordering der koopk-inenting en een collegie tot redding van drenkelingen. De Nederlandsche huishoudelijke maatschappij, het Groninger Instituut voor Doofstommen, en het Amsterdamsche voor Blinden, hebben hier ook belangrijke departementen. *Rotterdam* heeft al verder eene Regtbank van eersten aanleg; eene van koophandel; eene kamer van koophandel, en fabrieken; eene maatschappij tot nut der Zeevaart; eene reeds in het jaar 1720 opgerigte maatschappij en verscheidene societeiten van assurantie, discountering en beleening; eene Brandwaarborg maatschappij en verscheidene andere nuttige inrigtingen van velerlei aard, waaronder de welgeslaagde Zondagscholen te regt verdienen genoemd te worden; terwijl men ook bij enkele partikulieren verzamelingen van schilderijen en voorwerpen uit de Natuurlijke historie vindt. De stad heeft ruim 60,000 inwoners, en mag zich beroemen, de geboorteplaats te zijn van DESIDERIUS ERASMUS, HUIBERT DUIFHUIS, DIRK DUIFHUIS, DIRK SMITS, DAVID VAN HOOGSTRATEN en anderen, en, onder de nog levenden, van G. K. VAN HOGENDORP, J. H. VAN DER PALM en H. TOLLENS Cz.

ROTUNDA Zoo kan men, over het algemeen, ieder gebouw noemen, hetgeen van binnen en buiten rond is, zoo als b. v. het bekende *Pantheon* te Rome (*zie aldaar*). Men bedient zich van de-

zen vorm veel bij tempels, tuinzalen en dergelijke; doch zeldzamer bij gebouwen, die tot dagelijks gebruik moeten dienen.

ROUAN. De hoofdplaats van het departement der *Neder-Seine*, in *Frankrijk*; eene groote, doch niet fraai gebouwde stad, in eene schoone, door heuvels omringde, vlakke, aan den regter oever der *Seine* liggende, en 87,000 inwoners bevattende. Zij heeft 6 voorsteden, waarvan die van *St. Sever*, aan den linkeroever der *Seine* gelegen, met de stad door eene schipbrug verbonden is, die, offchoon geplaveid, met ebbe en vloed rijst en daalt, en de lengte van 270 schreden heeft. Onder de openbare gebouwen verdient eene bijzondere opmerking de Domkerk, met haren fraaijen, 396 voet hoo-gen toren, welke in 1822 geheel, met een gedeelte der kerk, is afgebrand: voorts zijn de fraaije voormalige abt-dij *St. Ouen*, het paleis van het gerechtshof en den schouwburg merkwaardig, zoo als ook op de markt *aux vaux* de beeldzuil van het meisje van *Orléans*, in 1460 aldaar door de *Engelschen* verbrand. *Rouan* heeft eenen aartsbischof, een koninklijk gerechtshof, eene kamer en gerechtshof van koophandel, en verscheidene wetenschappelijke inrigtingen, waaronder eene akademie van kunsten en wetenschappen, een genootschap *d'émulation*, een *lyceum*, eene school voor de zeevaart, eene teeken-, genees- en verloskundige school, eene openbare boekerij en verzameling van schilderijen, een kabinet voor de Natuurlijke historie, en eenen botanischen tuin behooren. De nijverheid is hier inzonderheid van veel belang, zoo als blijkt uit de talrijke manufakturen en fabrieken van katoene en wolle stoffen, inzonderheid van nankin, pikée, fhawls, hals- en zakdoeken, linnen, papieren behangfels, speelkaarten, lakens, gewascht linnen, ijzer- en koperwerk enz. De handel is zeer uitgebreid; want met den vloed kunnen zwaar geladene schepen tot aan de kaaijen van de *Seine* naderen, van waar de waren langs die rivier verder vervoerd worden. De ingezetenen drijven met de in den omtrek groeiende renet-appelen en *poires de bon chrétien* (welke voorheen veelal naar *Portugal*, *Spanje*, *Duitschland* enz. gingen), alsmede met ingemaakte vruchten, en voornamelijk met appelen- en besfen-gelei, eenen aanzienlijken handel.

ROUANETTE. Een nieuw werktuig, ter vervanging van den *Scaphander* (zie *aldaar*), om het verdrinken voor te komen uitgevonden. Het ontleent zijnen naam van dien van deszelfs uitvinder de heer ROUAN, onderwijzer te *Parijs*; is van blik, en heeft de gedaante van twee spinroks-wijze verlengde kegels, die stevig aan elkander zijn bevestigd. Het wordt onder de oksels vast gemaakt, en iemand, er van voorzien, kan veilig zonder de minste vrees, zelfs met een last beladen, eene rivier overgaan. Men heeft in de zwemschool te *Gros-Cailion*, in tegenwoordigheid eener groote menigte, op den 23sten van Lentem. 1823, met dit werktuig, een half uur lang, bij herhaling de proef genomen door 4 personen, waaronder zich de uitvinder en een klein kind bevonden, hetwelk volstrekt niet

niet zwemmen kon. De proefneming geschiede in eene waterkom van 100 voet lang, 20 breed en tusfchen de 7 en 8 voet diep, en slaagde volkomen.

ROUPIJ. Eene Oost-Indifche zoo wel gouden als zilveren munt, waarop gewoonlijk de naam, en titel van den Nabob, onder wien, als mede van de provincie, en het jaar getal, waarin dezelve geflagen is, gevonden wordt. De gouden Roupijen, waarvan er echter vele van verfchillend gehalte zijn, worden tegen omtrent 16 gulden gerekend; de zilveren, insgelijks in gehalte en koers verfchillende, gelden, ten minfte de gangbaarfte, omtrent 18 Duitfche grosfchen. Voor het overige maken 100,000 van deze Roupijen een *Lack*, en 100 Lack een *Croxe* uit.

ROUSSEAU. (JEAN BAPTISTE) Een der beste Fransche dichters, die onder de *Lyrifche* zijner natie nog steeds de eerfte plaats bekleedt. Hij was de zoon van eenen fchoenmaker; werd te *Parijs* geboren, en genoot, offchoon van eene geringe afkomst zijnde, eene voortreffelijke opvoeding. Het hem ten deel gevallen onderwijs van BOILEAU wekte reeds vroeg zijnen dichterlijken geest op, zoodat hij alrede als jongeling kleine dichterlijke proeven leverde, welke vol geest en verbeeldingskracht waren. De werken van ROUSSEAU, in 1723 te *Londen*, waar hij zich toen bevond, door hem in 2 deelen in 4^o uitgegeven, beftaan in 4 boeken met *Liederen*, waarvan het eerfte uit de *Pfalmen* genomen is. In deze laafte foort is ROUSSEAU de eerfte Fransche dichter: zuiverheid en fierlijkheid in uitdrukking, zoo alsmede een edele en fchoone versbouw, vereenigen zich daarin met uitmuntende, godsdienstige denkbeelden; voorts in *Cantaten*, in welke dichtfoort, waarvan hij de fchepper is, hij inzonderheid fchittert; *Brieven in verzen en proza*; *Allegorien*; *Epigrammen*; *Blijfpelen in dichtmaat en onrijm*, en eindelijk in *Zangfpelen*. Bij deze uitgave voegde hij nog een *Supplement*, waarna in 1726 te *Amfterdam* eene eenigzins vermeerderde, in 3 deelen in 8^o in het licht verfcheen. Hij ftierf te *Brusfel* in 1743 in bekrompene omftandigheden.

ROUSSEAU (JEAN JACQUES) was de jongere zoon van eenen horlogiemaker, en werd in 1712 te *Geneve* geboren. Van zijne vroegfte jeugd af een vurig temperament verradende, en verfcheidene proeven van onbuigzaamheid en overzettelijkheid van karakter gegeven hebbende, betoonde hij weinige neiging voor het beroep zijns vaders; verliet, 16 jaar oud zijnde, heimelijk, het ouderlijk huis; doolde in *Savoije* rond, en veranderde, uit hoofde zijner behoefte omftandigheden, van godsdienst. Men onderwees hem in een klooster, waaruit hij echter eerlang ontfnapte. Na vele zonderlinge lotgevallen, geraakte hij eindelijk, door aanbeveling van eenen Savooifchen landgeestelijken, bij zekere mevrouw van WARRENS in *Annecy* bekend, die hem in haar huis nam, in de wetenfchappen en de muziek liet onderwijzen, en hem als haren eigen zoon beminde, maar

ook vertroetelde. In zijn 20ste jaar ging hij naar *Frankrijk*, in hoop van hier door zijne kennis van de muziek zijn onderhoud te zullen vinden; doch keerde in 1742 naar zijne weldoenster terug, en werd geheimfchrijver bij den Franschen gezant in *Venetië*. Na verloop van 18 maanden verliet hij dezen, en begaf zich naar *Parijs*; verkreeg zijn onderhoud door het fchrijven van muziek; besteedde zijne ledige uren aan de beoefening der Natuur- en Scheidkunde, en behaalde in 1750 den prijs op de bekende vraag der akademie te *Dyon*: of *de herstelling der kunsten en wetenschappen eenen voordeelligen invloed op de verbetering der zeden gehad hebbe?* Zijne paradoxe stelling, dat de kunsten en wetenschappen verderfelijk geweest zijn, werd ten sterkste wederlegd, en in *Spanje* mengden zich zelfs het hof en de inquisitie in deze zaak. Zijn klein zangspel, *Devin du village*, waartoe hij de muziek zelf gesteld had, verwekte eene algemeene goedkeuring; doch toen hij in 1753 zijnen beroemden brief over de Fransche muziek uitgaf, waarin hij de onvolkomendheid derzelve aantoonde, geraakte alles tegen hem in opstand, en moest hij naar *Geneve* vlugten, waar hij wederom tot den Gereformeerden godsdienst overging, en in zijne regten van een vrij burger hersteld werd. Van daar reisde hij naar *Savoije*, en fchreef in *Chambery* zijne verhandeling *sur l'inégalité parmi les hommes* (over de ongelijkheid onder de menschen), welke nog meer opziens baarde, dan zijne beantwoording der genoemde prijsvraag, en waarin hij de menschen tot den riven natuurstaat wilde terug voeren.

Ondertusfchen was de haat, dien men in *Parijs* tegen hem gevoeld had, bekoeld, zoo dat hij, op sterken aandrang, naar *Frankrijk*, doch niet naar de hoofdstad terug keerde, maar *Montmorency* tot zijn verblijf verkoos. In deze gelukkige eenzaamheid fchreef hij zijn *Contrat Social* (Maatschappelijk verdrag), de *nieuwe HELOISE* en *EMILE, ou l'éducation*, door welke werken hij op zijne eeuw eenen krachtdadigen invloed oefende. In het laatste had hij de bespiegelende waarheden van den godsdienst van diegene afgezonderd, welker invloed op ons leven niemand ontkennen zal. „Zoodra gij „, zegt hij, „ de fchriften van het Evangelie met een onbevoordeeld gemoed „ doorbladert, zult gij hare verhevene waarde gevoelen. Haar verkondiger was zekerlijk geen bedrieger, gelijk ook niet die genen, die van „ hem getuigden. In zijne leer en zijn leven is hij verheven boven allen, die vóór hem waren, en zijn dood is het heengaan eener in „ menscheid gehulde godheid. Gij vindt echter in die zelfde fchriften „ zaken, die door het verftand wederfproken worden. Kunt gij nu de „ zwaarigheden niet oplossen, onderzoek dan niet verder, maar blijf in „ eenen heiligen twijfel: verootmoedig u voor de hoogfte Wijsheid en „ bid dat zij uw verftand verlichte, en wees zoo veel te ijveriger en getrouwer in alles, wat ieder redelijke ziel daarin voor goed en waar erkennen moet. Eene onvrijwillige dwaling van het verftand zal u niet „ ongelukkig maken; want gij wordt naar uwe daden geoordeeld.” —

Naau.

Naauwelijks was EMILE, met deze geloofsbelijdenis, in het licht verschenen, of het parlement liet het boek, uit hoofde der gewaagde oordeelvellingen over het stellige van den godsdienst, den 4 van Zomerm. 1762 verbranden, en veroordeelde den schrijver tot den kerker. ROUSSEAU wilde nu naar *Geneve* vlugten; doch zijne geboorteplaats wilde hem niet alleen niet ontvangen, maar dreigde hem insgelijks met gevangenis, en liet het eenige exemplaar, hetgeen men van de EMILE had, door beulshanden verbranden. Hij nam de wijk naar *IJverdun* in het gebied van *Bern*, en van daar naar *Moitiers-Travers*, een klein dorp in het graaffchap *Neufchatel*, waar hij in den meer eenvoudigen godsdienst der gemeente aldaar behagen vond, de kerk vijftig bezocht; zich zelven en anderen stichte, en de vriendschap van den predikant en de achting der geheele gemeente verwierf; doch men weigerde zijn verzoek, om hem tot het avondmaal toe te laten. Toen nu de geestelijkheid in *Geneve* hem openlijk van den predikstoel ten toon stelde, schreef hij tegen deze lasteringen, en het onwettig gedrag van den Geneeffchen senaat in zijne zaak, en gaf op raad zijner vrienden zijne brieven van *den Berg* in het licht, die echter, met zijnen brief aan den aartsbisshop van *Parijs* en zijne *Dictionaire Physique*, in 1765 in die stad openlijk verbrand werden. Hij leefde hierop 2 jaar, die hem als zoo vele eeuwen toefchenen, op het *Pieters*-eiland aan het *Bieler*-meer, en het is aan zijne beoefening der kruidkunde aldaar, dat men zijnen *Botaniste sans maitre* te danken heeft.

ROUSSEAU werd echter ook hier niet lang geduld; maar moest, op last der regering van een Duitsch kanton, het *Pieters*-eiland dadelijk ruimen. Door zijne vrienden verkreeg hij eenen brief van vrijgeleide naar *Parijs*, waar de wijsgeeren, welken zijnen moed en zoo veel overtuiging hinderden, hem even liefdeloos bespotteden, als de geestelijken hem vervolgd hadden. Hij vertrok dus met HUME naar *Engeland*, en werd in *Londen* met de uitbundigste achting ontvangen; doch verliet ook dit land, hetwelk hij als het laatste oord van zijne toevlugt beschouwd had, en keerde in 1667, onder heimeelijke begunstiging, naar *Parijs* terug, waar hij in het eerst overal door nieuwsgierigen omringd, maar naderhand niet meer opgemerkt werd. In 1768 liet hij zijn muzikaal Lexicon drukken, en kort daarna verscheen zijn *Pygmalion*; een melodrama, door hem zelven uitgevonden en voortreffelijk uitgevoerd. Hoe onder ROUSSEAU werd, zooveel te hooger rees zijn afkeer van de wereld en zijn inwendig verdriet, zoodat hij niets vuriger wenschte, dan elders een hoekje te mogen vinden, waar hij gerast konde sterven. Zijn verlangen werd door den markies GIRARDIN vervuld, die hem zijn landhuis *Ermenonville*, in de nabijheid van *Parijs*, tot zijn verblijf aanbood. ROUSSEAU trok in bloeim. 1778 derwaarts; doch stierf reeds den 1sten van Hooim. daaraanvolgende, toen hij van eene wandeling te huis kwam, zeer onverwacht, in den ouderdom van 66 jaar. Zijn lichaam werd gebalzend, in eene loden kist gelegd, en binnen den

omtrek van *Ermenonville*, op het zoogenoemde Populieren-eiland, begraven, waar men op zijn graf een gedenkteeken, ter hoogte van omtrent 6 voet, heeft opgericht. Zijne nagedachtenis werd op alle mogelijke wijze vereerd. In Herfstm. 1791, vierde men te *Montmorency*, ter zijner eere, een luisterrijk landfeest, en in Winterm. 1794 werd zijn gebeente, met vele plegtigheid, naar het Pantheon te *Parijs* overgevoerd; terwijl aan zijne weduwe *THERESE LEVASSEUR*, voorheen zijne huishoudster, doch die hij in 1769 uit dankbaarheid gehuwd had, op voordragt van *BARRERE*, in 1799, door de nationale vergadering een jaargeld van 1200 livres werd toegelegd.

ROUSSILLON-WIJN. Zoo noemt men, in het algemeen, de wijnen uit de provincie van dien naam. De beste gewassen ter verzending zijn die van *Baix*, *Tormilla*, *Saltes*, *Rivesaltes*, *Spira*, *Callioure*, *Bagnols*, *St. André* en meer anderen. De roode foorten zijn dik, gedekt, van eene schoone kleur, en voornamelijk tot het versnijden en verbeteren van andere wijnen bruikbaar. De *Grenoeche* is eene bijzondere soort van wijn, die in het eerst donkerrood is, en naar den *Alicantwijn* gelijkt; doch met de jaren zijne kleur verliest, en in het 6de of 7de jaar veel met den beroemden kaapwijn overeenkomt. Onder den witten *Roussillon* is de *Maccabeo* de aangenaamste en kostbaarste.

ROZENKREUTZER. Zoo noemden zich de leden van een geheim genootschap, welks aanwezen in het begin der 17de eeuw, onverwacht, door verscheidene schriften, de zonderlingste gevoelens bevatende, bekend werd, en hetgeen, zoo als men voorgaf, eene algemeene verbetering der kerk, alsmede het vestigen van eene duurzame welvaart van den staat en deszelfs burgers, ten doel had. Dan, deze fraaije woorden waren loutere klanken, en het uithangbord, om de ten allen tijde ligtgeloovige menigte te lokken; gelijk dan ook bij nader onderzoek bleek, dat het sedert vele jaren in de herfens der menschen zwevend, onzinnig denkbeeld, tot het zoeken van den steen der wijzen, die alleen heil over de aarde zoude brengen, ten minste in vervolg van tijd, het bijkomend herfenschimmig doel was dezer orden. Wie of haar eigenlijke stichter geweest zij, weet men niet: de meesten houden er *VALENTIJN ANDREA* voor, een geleerde, die in het begin der 16de eeuw in het Wurtembergfche leefde, en waarfchijnlijk het reeds vroeger, door *AGRIPPA VAN NETTESHEIM*, opgerigte geheim genootschap, door dat der *Rozenkreutzer* wilde doen herleven, vermits de bewaring of herstelling van den zuiveren godsdienst, in zijnen tijd meermaal door ijdele schoolfche twisten ontluisterd, hem na aan het harte lag; doch dit gevoelen wordt met dat van anderen, die eenen *CHRISTIAAN ROZENKREUZ*, welke in de 14 eeuw leefde, voor den stichter dezer orden houden, alsmede betwist. Zooveel is intusschen zeker, dat de *Rozenkreutzer*, nadat zij door een aantal schriften eenslags algemeen waren bekend geworden, spoedig weder in vergetelheid geraakten, en alleen nog in de ontfelde her-

herfens van windbuilen en goudzoekers hunne rol speelden. In de laatste helft der afgeloopene eeuw flaken zij het hoofd weder op, waartoe de vernietiging van de orden der *Jezuïten* en derzelver geheime aanslagen, alsmede de bedriegerijen van den dus genoemden *CAGLIOSTRO* (zie *alwaar*) aanleiding gaven; doch dit duurde niet langer, dan tot dat de wereld door het duister weeffel heenzag, en het rampzalig uiteinde van den bekenden *SCHRÖPFER*, in 1774, te *Leipzig* voorviel.

ROZENOBEL. Eene oude Engelsche munt, wegende 140 azen goud, en doende 11 guld. 11 ft. Op de eene zijde staat eene roos, met dit opschrift: *Jesus autem transens per medium illorum ibat.*

RUARDI. (Mr. JOANNES) Een uitmuntend kenner en vlijtig beoefenaar der oude klasieke Letter- en Dichtkunde, gedurende 35 jaar een sieraad der Hooge school van *Groningen*. In het jaar 1745 of 1746 te *Leeuwarden* geboren, werd hij daar tijdig voorbereid tot den zuiveren finaak voor het schoone en verhevene der klasieke schrijvers van *Rome* en *Griekenland*. Aan *Vrieslands* voormalige Hooge school verder gevormd door *VALCKENAER*, *SCHRADER*, *CANNEGIETER* en *WIGERI*, werd hij in 1771 te *Deventer*, bij het Athenaeum aangesteld tot Hoogleeraar in de Geschiedenis, Welsprekendheid en Grieksche taal, welken post hij met roem bekleedde; maar in 1781 verwisfelde met het Hoogleeraarambt aan de Hooge school te *Groningen*, in de Latijnsche en Grieksche Letterkunde, Grieksche oudheden en Welsprekendheid. Hier, zoo wel als te *Deventer*, heeft hij vele uitmuntende leerlingen gevormd, welke, en in 's lands hoog bestuur, en op akademische leerstoelen, beroemd zijn geworden of nog zijn: onder de eersten mag men, om van geene anderen te spreken, den voormaligen Raadpensionaris *R. J. SCHIMMELPENNINCK* noemen, en onder de laatsten den *Leijdschen* Hoogleeraar *P. HOFMAN PEERLKAMP*. — Behalve eenige akademische redevoeringen en weinige losse Dichtstukken in de Latijnsche taal, is er weinig van hem in openbaren druk verschenen, maar zoo veel te meer schriftelijk nagelaten, hetwelk 's mans, mischien te groote zedigheit en prijswaardige kieschheid belet heeft uit te geven; hierin veelal gelijkstaande met zijnen vriend en raadsman *RUHNKENIUS*.

Zijn zwanenzang aan *WILLEM I*, toen Souverein Vorst, en koning der *Nederlanden*, ter gelegenheid van het jubilé der *Groninger* Hooge school, (Wijnm. 1814) reciteerde hij, in eenen bijna 70 jarigen ouderdom, met jeugdig vuur, op eene bevallige, mannelijke wijze met zigbaar gevoel, in gekuischte, krachtige, maar duidelijke taal; een gedicht, hetwelk, zelfs buitenlands, als een schoon gewrocht van ware Romeinsche poëzij, openlijk geprezen is.

In zijn akademisch onderwijs, bevalligheid met ernst en waardigheid parende, wist hij de aandacht zijner hoorderen te boeijen, de leerlust op te wekken, den regten smaak voor de geleerdheid te bevorderen, en zijnen leerlingen niet alleen grammatikale en kritische

kennis in te prenten; maar hij deed hen ook indringen in den waren geest der onderscheidene schrijvers, welke men behandelde. Zijne leerlingen aanmoedigende tot het gestadig Latijn spreken en het in het Latijn schrijven van brieven, korte redevoeringen en andere opstellen, wilde hij, dat zij zich de taal en den stijl van CICERO zouden eigen maken, en gaf aan de verstgevorderden meermalen gelegenheid tot oefening, door hen in het openbaar stellingen (*theses*) over taal-, geschieden- en oudheidkundige onderwerpen te doen bepleiten. In het beoordeelen van zoodanige jeugdige voortbrengselen was hij over het algemeen spaarzaam in het prijzen, spaarzamer in het laken, maar overvloedig in bescheidene teregtwijzingen en aanmoediging. Om het regte onderscheid te doen begrijpen tusschen woorden en woorden, spreekwijzen en spreekwijzen, welke men doorgaans van gelijke beteekenis waande, liet hij veelal Latijn in Latijn overgieten, waarbij dan vooral het verschil van taal, bij geschied- of briefschrijvers, redenaars enz. kennelijk moest uitkomen. Had iemand smaak voor de oudere Dichtkunde, hij werd door RUARDI wel tot oefening aangemoedigd, maar tevens voorzigtig bestuurd. Soms, hoewel spaarzaam, trad iemand zijner leerlingen op, om in dit vak zijne bekwaamheid te toonen, door het openbaar voordragen van eenig Latijnsch dichtstuk van eigen maakfel, onder welke het genoeg zal zijn te noemen dat van den thans beroemden, staatsman en geleerde J. H. COLLOT D'ESCURY VAN HEINENOORD, ter viering van het vijf- en twintig-jarig huwelijks-feest van de doorlichtige ouders van onzen tegenwoordigen Koning (Wijnm. 1792): Een wijsgeerig taalkenner zijnde, beoefende RUARDI niet alleen de oude, maar ook de moderne talen; doch vergat vooral ook niet onze schoone moedertaal, tot welker kennis hij zijne leerlingen opleide, en zelfs vrijwillig de taak opnam, om in gewone lesfen deswegens onderrikt te geven, lang voor dat men hier te lande er aan dacht, om in het akademisch onderwijs een afzonderlijk vak voor de Nederlandfche stijl- en taalkennis aan te wijzen.

Wegens zijn deugdzaam, godsdienstig, openhartig en minzaam karakter bij ieder bemind, maar vooral door zijne leerlingen als een voortreffelijk, onvermoeid en altijd liefderijk leermeester betreurd, stierf deze verdienstelijke geleerde op een buitengoed na bij *Groningen*, op den 25 van Zomerm. 1815, in het 70ste jaar zijns ouderdoms, waarbij het te bejammeren is, dat van zijne veelvuldige opstellen, aanmerkingen over Griekfche en Latijnsche schrijvers en andere geleerde stukken, welligt weinig zal uitgegeven worden, wegens 's mans bovengemelde zedigheid en kieschheid.

RUBENS, (PIETER PAULUS) of RUBBENS, zoo als sommigen schrijven, was de voornaamfte schilder van zijnen tijd, en van alle volgende eeuwen, en de zoon van eenen aanzienlijken regtsgeleerden te *Antwerpen*, welke stad hij, uit hoofde van de ongunstige tijden verliet en met *Keulen* verwisfelde, waar ook zijn gemelde zoon in 1577 geboren werd. De vader, na het bemagtigen van *Antwerpen*, door den

den hertog van *Parma* derwaarts terug gekeerd, bestemde zijnen zoon tot de Regtsgeleerdheid; doch 's jongelings hoofdneiging tot de Teeken- en Schilderkunst overhellende, vierde zijne moeder, na den dood van haren man, dezelve bot, en liet hem eerst door ADAM VAN NOORT en vervolgens door OCTAVIO VAN VEEN onderwijzen. RUBENS maakte de uitsteekendste vorderingen, en besloot, toen hij 23 jaar bereikt had, tot eene reis naar *Frankrijk* en *Italië*. Zijne opvoeding en be-schaafdheid, zoowel als zijn kunstvermogen, bezorgden hem overal, waar hij vertoefde, eenen vrijen toegang tot lieden van het eerste aanzien. VINCENT DE GONZAGUE, hertog van *Mantua* en *Montferrat*, bediende zich niet slechts van zijn penfeel, maar ook van zijne kunde in andere zaken, en zond hem onder andere naar *Spanje*, om den koning PHILIPS III van zijnen wege eenige aanzienlijke geschenken ter hand te stellen, welken last hij op eene wijze uitvoerde, die hem 's konings hoogachting bezorgde.

RUBENS deed vervolgens, mede op last van genoemden hertog, eene reis naar *Rome*, van daar naar *Venetië*, om in die stad TITIAAN en PAUL VERONEZE de kunst af te zien, en eindelijk naar *Genua*, waar hij langer dan in eenige stad van *Italië* vertoefde. Hij liet overal blijken achter van zijn uitnemend talent, door het schilderen van altaar- en andere stukken, alsmede van portretten van heilige en doorluchtige mannen. Ook beoefende hij bovendien de Bouwkunde, en maakte verscheidene plans van de schoonste kerken en de aanzienlijkste paleizen, welke hij vervolgens liet graveren, en waarvan hij eene verzameling in het licht gaf. Gedurende zijn verblijf te *Genua* ontving hij berigt, dat zijne moeder zeer ziek was. Pligt en liefde deden hem, in 1609, in allerijl terug reizen naar *Antwerpen*; doch hij vond haar reeds overleden. Diep getroffen door dit verlies, zocht hij troost en opbeuring in den godsdienst, en begaf zich daartoe in de abdij van St. MICHEL, waar hij eenigen tijd in godsdienstige verrigtingen, en met de bezigheden van zijn wonderdoend penfeel doorbragt.

Toen de finart van RUBENS eenigzins geweken was, meende hij naar *Italië* terug te keeren; doch dit zijn plan werd door de aanzoe-ken van lieden van den eersten rang, en zelfs van den aartshertog ALBERT en de Infante IZABELLA, die hem verscheiden werken voorstelden, verhinderd. Hij besloot dan, om zich in zijn vaderland neder te zetten; huwde kort daarna met ELIZABETH BRANT, dochter van den griffier van *Antwerpen*, en betrok sedert een huis, hetwelk de aandacht van alle liefhebbers, uit hoofde van de menigte en den goeden smaak van kunststukken en een kostbaar kabinet van Natuurlijke zeldzaamheden, tot zich trok, en van binnen met antieke beelden versierd was. RUBENS legde zich thans met al zijn vermogen toe, om zijn vaderland met die onnavolgbare kunststukken te begiffigen, welke de verwondering van alle eeuwen zullen opwekken. Om den tijd, dien hij aan het schilderen besteedde, dubbel nuttig door te breu-

brengen, deed hij zich intusfchen het een of ander stuk van kunst of finaak voorlezen; terwijl zijne bedrevenheid in zeven talen, welke hij niet alleen verstond, maar ook sprak, hem den weg baande, om met de vruchten van vlijt en vernuft van alle befchaafde landen zijn voordeel te doen. Intusfchen verloor hij, na eenen echt van slechts vier jaar, zijne huisvrouw; een slag, die hem zoo gevoelig trof, dat hij ter leening zijner boezem-smart, tot eene reis door *Holland* besloot, ten einde de beroemde kunstenaars van dien tijd te bezoeken, en derzelver werkstukken te bezigtigen. Sedert hervatte hij het penfeel, waaruit naderhand die verhevene kunstgewrochten vloeiden, welke in *Brusfel* en *Antwerpen*, nog heden, als onwaarderbare schatten bewaard worden. MARIA DE MEDICIS ontbood hem eerlang te *Parijs*, om eene der galerijen van haar nieuw paleis te schilderen, hetgeen hij zoo uitmuntend uitvoerde, dat zijn werk de verwondering van geheel *Europa* tot zich trok.

RUBENS was niet alleen een uitmuntend schilder, maar ook ervaaren in de staatkunde, en bezat vooral eene naauwkeurige kennis van den toestand en de belangen der Nederlandfche gewesten. Het belang des konings van *Spanje* vorderende, dat hij van den toestand van *Vlaanderen* en andere provincien volkomen onderrigt werd, zond de aartshertogin RUBENS daartoe aan dien vorst, en hij kweet zich met zooveel ijver en bekwaamheid van den hem opgedragenen last, dat de koning hem eenen diamant van groote waarde schonk, en bovendien met den titel van sekretaris van zijnen geheimen raad ver eerde. Naderhand werd hij naar *Engeland* gezonden, om den vrede tusfchen dat rijk en *Spanje* tot stand te brengen, welchen last hij met zoo veel beleid uitvoerde, dat de zoen nog voor het einde van 1630 getroffen werd. De koning van *Engeland* floeg hem niet slechts tot ridder, maar schonk hem ook den degen, waarmede hij die plegtigheid verrigt had, benevens een kostbaar zilveren tafelfervies; terwijl de Spaansche vorst hem verfcheidene blijken van toegenegenheid en hoogachting betoonde. De goede uitflag, welke dit werk bekroond had, gaf aanleiding dat RUBENS, niet lang daarna, tot foortgelijke onderhandelingen elders gebruikt werd, zoo als, onder anderen, tot een bestand tusfchen de *Spaansche Nederderlanden* en de *Vereenigde Gewesten*; doch hetgeen toenmaals, door den dood van prins MAURITS, niet tot stand kwam.

Onder zoo vele verfchillende werkzaamheden, gevoelde RUBENS de verzwakkingen van den toenemenden ouderdom. Hierbij kwam, weinige jaren voor zijnen dood, eene beving in de handen, welke hem in de behandeling van het penfeel zoo zeer belemmerde, dat hij zich alleen tot kleine stukken moest bepalen, die hij met behulp van den maatfok op den ezel schilderde. Eindelijk overviel hem eene ziekte, welke op den 30sten van Louwm. (volgens anderen Bloeim.) 1640, aan zijn welbestede leven een einde maakte. Zijn stoffelijk overblijffel werd te *Antwerpen*, in de kerk van *Sz. Jan*, met ee-

eene statelijkheid begraven, aan zijne vermaardheid en voortreffelijkheid voegende. — RUBENS is tweemaal gehuwd geweest; het eerst, zoo als wij berigt hebben, aan ELIZABETH BRANT, bij welke hij geene kinderen had, en vervolgens aan HELENA FORMOND, die van eene uitstekende schoonheid was, en bij welke hij, onder anderen, eenen zoon verwekte, ALBERT genoemd; een man van uitgebreide geleerdheid, en geheimschrijver van de staten van *Braband*, van wien verscheidene werken het licht zien, onder andere eene verhandeling: *de re Vestiaria et de lato Clavo*, alsmede eenige Latijnsche gedichten, en eene *Verklaring over de Munten der Graven van Aarschot*, welke, schoon door sommigen aan zijnen vader toegeschreven, door den geleerden Vossius, mede als eene lettervrucht van hem beschouwd wordt. — Door den uitgebreiden roem, dien RUBENS had verworven, en de hooge waarde, waarin, reeds in zijnen leeftijd, zijne kunststukken werden gehouden, had hij een aanzienlijk vermogen bij een verzameld. Tot getuige hiervan verstrekt zijn prachtig huis te *Antwerpen*, waarin hij eene zaal had laten bouwen in den smaak van de *Rotunda te Rome*, die alleen door eene opening in het dak van boven haar licht schepte, en eenen schat der heerlijkste Italiaansche, Fransche en Nederlandsche schilderstukken, alsmede eenigen van zijne eigene hand, bevattede. Schoon in alle opzigten de meeste andere schilders van zijnen tijd overtreffende, deed hij echter nimmer zijne meerderheid door een trotsch of onbescheiden gedrag gevoelen. Wat zijn penfeel betreft; hij arbeidde met eene losheid, die verwondering baart; is voortreffelijk in zijn koloriet, en heeft zijne groote meesters in het besturen en verdeelen van licht en schaduw geëvenaard.

RUBICON. Eene rivier, ten tijde der *Romeinen* de grenscheiding tusfchen *Gallië* en *Italië* uitmakende. Wanneer een Romeinsch veldheer dezelve met de wapenen overtrok, verklaarde hij zich voor eenen vijand der republiek: zoo ook CAESAR (*zie aldaar*).

RUDBECK. (OLAUS) Een beroemd Zweedsch geleerde, die te *Arosen*, in *Westermanland*, in 1630 geboren werd, en, behalve de Geneeskunst, ook de Muzijk, Werktuig-, Schilder- en Oudheidkunde beoefende, en, reeds als 21 jarig jongeling, door de ontdekking der watervaten, veel roem verwierf. Zijne verhandeling: *Nova exercitatio anatomica exhibens ductus hepatis aquosos*, in 1655 te *Arosen* over dat onderwerp uitgegeven, kan men ook vinden in het 2de deel van MANGETS *Bibliotheca anatomica*. Nadat hij van eene geleerde reis naar *Holland* was teruggekeerd, leerde hij te *Upsal* de Kruidkunde, legde eenen kruidtuin aan, en werd vervolgens Hoogleeraar in de Ontleedkunde, eindelijk curator der universiteit, en stierf in 1702. Zijn meest bekende, en zeldzaam werk, hetgeen rijk is in hypothefen, voert den titel van: *Atlantica sive Manheim, vera Japheti posterorum, sedes ac patria*. *Upsal* 1675—98, 3 deelen, in folio. Hetgeen de ouden van hunnen *Atlantis* verhalen, past RUDBECK in dit werk op

Zwe.

Zweden toe, en beweert met zeer veel oudheid- en geschiedkundige belezenheid, dat *Zweden* de ware *Atlantis* van PLATO zij, en dat *Grieken*, *Romeinen*, *Engelschen*, *Deenen*, *Duitschers* en verscheidene andere volken uit *Zweden* afstammen enz. Door eenen in *Upsal*, in 1702, plaats gehad hebbenden brand, zijn andere belangrijke werken van dezen schrijver deels geheel vernietigd, en deels zeer zeldzaam geworden. — Zijn zoon, insgelijks OLAUS geheeten, was de opvolger zijns vaders, en stierf in 1740. Hij schreef een werk over *Lapland* (*Lapponia illustrata*, *Upsal* 1701), eene *Ichthyologia Biblica*, *Ups.* 1705 — 22, en meer andere. — Een dichter C. J. RUDBECK, die in 1756 te *Stokholm* geboren werd, en aldaar in 1777 stierf, is door 2 schoone historische komische heldendichten, de *Borasfäde* en *Neri*, bekend geworden.

RUFINUS. Deze was eene dier lage zielen, die hunne talenten misbruikende tot overheersching en geweld, geene misdaden te groot rekenen, om tot hun doel te geraken. Door keizer THEODOSIUS den Grooten, uit eenen nederigen stand, tot hooge eereposten verheven, had hij het zoo ver weten te brengen, dat deze vorst hem bij zijnen dood tot voogd over zijnen zoon ARCADIUS aanstelde. Doch ook nu openbaarde hij al ras zijnen toeleg, om zich van den troon meester te maken; heulde heimelijk met de barbaarsche volken, die het rijk bedreigden, en stond op het punt, om door eenen verraderlijken dood van ARCADIUS zijnen toeleg te bezegelen, toen dezelve nog tijdig ontdekt werd, en hij zelve in eenen smadelijken en smartelijken dood het loon zijner euvelheden vond. De dichter CLAUDIANUS heeft, in een uitgebreid gedicht, het lot van dezen RUFINUS ten grondslag gelegd van die eeuwige waarheid, dat de euvelheden door de Voorzienigheid ten eenigen dage op hare uitvoerders worden verhaald, hoelang somtijds de straf moge wegblijven, en dat, naarmate men hooger door dezelve geklommen is, men des te dieper valt.

RUGEN. Het grootste van de tot *Duitschland* behoorende eilanden in de *Oostzee*, dat slechts een vierde van eene mijl van het vaste land der provincie *Pommeren* verwijderd is, waarmede het waarschijnlijk oudtijds is vereenigd geweest. Het bevat 7 mijlen in de lengte en breedte, en in 2 steden, 2 vlekken en 67 dorpen 27,000 inwoners. Het kanaal, tusschen dit eiland en het vaste land, noemt men het *Nieuwe Diep*. De zee dringt overal in het land, en vormt verscheidene boezems, die hier *Böden* of binnenwaters geheeten worden, en het land tot eilanden en schier-eilanden vormen. De groote zeeboezem, tusschen de schier eilanden *Jasmund* en *Wittow*, wordt *Tromper-wiek* genoemd; zijn ruime mond ligt tegen het Noordwesten, waardoor de schepen, die bij donkere nachten of mistig weder, door storm, denzelven te nabij komen, dikwijls gevaar loopen, om te stranden. Dit eiland, rijk in schoonheden der Natuur, verheft zich van binnen en aan de Noordelijke kusten, welke meestal uit steile krijt-

krijtrotfen bestaan. Bij de hoofdstad *Bergen* ligt de *Rugard*, een der aaniënlijkste heuvels in het binnenste des eilands, waarop weleer het slot der oude vorsten van *Rugen* stond. De hoogste streek dezes eilands is de *Stubben-Kammer*, een voorgebergte aan de Noord oostelijke punt van het schier-eiland *Jasmund*, waar het aanzienlijk krijtgebergte, aan den zee kant, lijnrecht is afgesneden, en eene der schoonste rotspartijen vormt, welker gezigt door het onafzienlijke der zee, die hier den voet der krijtpilaren bespoeld, nog verhoogd wordt. Op hetzelfde schier-eiland ligt de *Stubbenitz*, een aanzienlijk beukenbosch, met het *Borg-meer*; zijnde eene ovale, met eenen hoogen wal omgevene, plaats, waar de oude *Rugiërs*, volgens TACTUS, waarschijnlijk, de godin HERTHA vereerden. Op het schier eiland *Wittow* bevindt zich het voorgebergte *Arkona*, de Noord-westelijke kust van *Duitschland*, waar men nog overblijffels van den wal ziet, die eertijds de Slavonische vesting *Arkona* omringde, welke voortijds de zetel van den voornaamsten afgod (*de vierhoofdige Schwantewiths*) der heidensche *Rugiërs* was. Dit, 200 voet hooge, voorgebergte bestaat uit mergel en krijt, en men ziet van hetzelfde duidelijk het Deensche krijt-eiland *Moën*, hetgeen er 7 mijlen af ligt.

Het weer op het eiland *Rugen* is meestal ruw en veranderlijk, en de lucht dikwijls zeer nevelachtig. De Lente is er door den droogen Oostenwind onaangenaam, en de Herfst maakt het schoonste gedeelte van het jaar uit. *Rugen* heeft geene rivieren, en nauwelijks eene aanmerkelijke beek. De grond is er, met uitzondering van eenige streken zand en turfmoer, zeer vruchtbaar. Men heeft er goede weilanden en vruchtuinen. *Jasmund* ligt het hoogst, en heeft meer hout; *Wittow* is eene uitgebreide vlakte met graanlanden, en is zeer voordeelig voor de schapenteelt. Van hier, dat *Rugen* veel koren, zelfs voor den uitvoer, oplevert; maar geen genoegzaam hout, waarvan het ontbrekende uit *Pommeren* moet worden aangevoerd. De inwoners zijn over het algemeen zeer vlijtig, goede schippers en vischERS, en ongemeen gastvrij. Men vindt er veel adel, die hier talrijke landgoederen bezitten. Het *Zweedsch Pommeren*, waarvan ook *Rugen* een bestanddeel was, werd in 1815 aan *Pruisfen* afgeftaan, waardoor het eiland federt aan dat rijk behoort, en tegenwoordig den *Bergschen kreits* uitmaakt. Behalve de hoofdstad *Bergen*, 2000 inwoners bevattende, zijn bijzonder merkwaardig, het markvlek *Sagard*, met eene gezondheidsbron, en het dorp en slot *Pythus* met zeebaden, aan de vorstelijke familie van dien naam toebehoorende.

RUHNKENIUS. (DAVID) Hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid te *Leijden*, en een der geleerdste mannen van zijnen tijd, die zich inzonderheid door zijnen eenvoudigen schoonen, waarlijk klassieken stijl onderscheidde. Hij zag op den 2den dag des jaars 1723, te *Stolpe* in *Achter Pommeren*, het eerste daglicht, en werd door zijne gegoede ouders tot de studien bestemd, die hem vooreerst

naar

naar het Frederiks collegie te *Konigsberg* zonden, waar hij niet alleen met de klasieke schrijvers der oudheid bekend werd, maar zich ook in de muziek en andere schoone kunsten oefende. Achttien jaar oud zijnde, begaf hij zich naar de Hooge school te *Göttingen*, om aldaar, volgens zijns vaders begeerte, de Godgeleerdheid te beoefenen; doch welk vak niet in zijnen smaak viel. Op zijne reis derwaarts kwam hij over *Wittenberg*, welke stad toen in den beroemden letterkundigen BERGER en den geleerden uitgever van den *Codex Theodosianus*, RITTER, twee verdienstelijke mannen van den eersten rang bezat, die den jongeling dermate boeiden, dat hij besloot, om hier te blijven, zich van hun onderwijs bediende, en vlijtig de Wolfiaansche wijsbegeerte beoefende. Twee jaar bragt hij te *Wittenberg* door, toen het beroep van den grooten TIBERIUS HEMSTERHUIS naar *Leijden* hem deed besluiten, om het onderwijs van dezen grondigen kenner der Grieksche taal zich aldaar ten nutte te maken. HEMSTERHUIS, die weldra gelegenheid had, om zijn talent en zijne geleerdheid te bewonderen, behandelde hem met de hoogste belangstelling, en werd eerlang zijn vriend en raadgever. Zes jaar besteedde RUHNKENIUS, om, onder het geleide van dezen grooten leermeester, den geheelen kring der studien nog eens te doorloopen, en gaf vervolgens de eerste vruchten van zijnen arbeid in 2 *Epistola criticae* (1749 en 1751) in het licht, waarvan de eene de gezangen van HOMERUS, HESIODUS en de Grieksche Anthologie, en de andere CALLIMACHUS, APOLLONIUS, en ORPHEUS ten onderwerp had.

Tegenwoordig wenschte hij niets meer, dan de bevordering tot een gepast leeraarambt aan eene der Hollandfche Hooge scholen; doch hiertoe mangelde het hem aan vooruitzigt, weshalve hij, op raad van HEMSTERHUIS, het reeds onder RITTER beoefend Romeinsch regt weder opvatte, ten einde zich in staat te stellen, om in alle gevallen ook in dit vak een Hoogleerambt te kunnen bekleeden. Zonder zich daardoor van zijne aanhoudende beoefening der Grieksche letterkunde te laten aftrekken, ondernam hij eene bearbeiding van PLATO, waartoe hij zich uit de Sangermansche boekerij te *Parijs*, een afschrift van de eenige, nog voorhanden zijnde, codex van TIMAEUS woordenboek over PLATO aanschafte. Dit werk, eenen schat van oordeel- en taalkundige geleerdheid bevattende, was genoegzaam, om RUHNKENIUS in den rang der eerste letterkundigen te plaatsen. Behagen scheppende in de vrije en ongedwongene levenswijze in *Holland*, wees hij verscheidene eervolle aanzoeken, tot Hoogleeraar buiten 's lands, van de hand, en besloot tot eene letterkundige reis, waarop hij de voornaamste boekerijen van *Europa* bezoeken wilde. Hij aanvaarde dezelve in 1755, en ging het eerst naar *Parijs*, waar hij een geheel jaar de schatten der koninklijke boekerij doorsnuffelde, handschriften affchreef en uittreksels maakte. Op het punt, om naar *Spanje* te reizen, waar de boekerij van het Eskuriaal hem eenen rijken voorraad voor zijne weetlust aanbood, werd hij door HEMSTERHUIS

uit-

uitgenoodigd, om naar *Leijden* terug te keeren, aan wien hij als lector der Grieksche taal werd toegevoegd. Hij aanvaardde dien post in 1757, en werd 4 jaar later, na den dood van OUDENDORP, tot werkelijk Hoogleeraar in de Geschiedenis en Welsprekendheid benoemd. Onder vele geachte werken van dezen geleerden, waartoe zijn denkchrift op HEMSTERHUIS, zijne uitgave van MURETUS enz. behooren, munt bovenal uit zijn VELLEJUS PATERCULUS; een waar voorbeeld van bearbeiding van Latijnsche klassieken, zoowel ten aanzien van de beoordeeling van den tekst, als met opzigt tot de grammaticale verklaring van denzelfden. In 1780 gaf hij een Homerisch gezang op CERES in het licht, hetgeen door MATTHEI in *Moskou* ontdekt, en waarvan hem door dezen een afschrift gezonden was. Van zijne uitgave van PLATO, welke hij had voorgenomen, had hij alleen de *Scolien* afgewerkt, toen de dood, den 14den van Bloem. 1798, zijn werkzaam leven eindigde.

RUIMTE. De verklaring van Ruimte heeft de schranderste denkers veel werks verschaft, en tot de verschillendste stelsels aanleiding gegeven. Nu eens verftond men onder Ruimte de onzichtbare vloeistof, de *aether*; dan eens de lucht, die den afstand der lichamen, b. v. der sterren vervult; ja men verhief haar bij verwiseling, en door een verkeerd denkbeeld van de goddelijke alomtegenwoordigheid, tot de Godheid zelve. LEIBNITZ, daarentegen, neemt Ruimte voor het denkbeeld der verhouding en orde, waarin lichamelijke dingen tot elkander staan; doch ook deze verklaring is onvoldoende, om dat men zich bij algemeene denkbeelden, zoo als van *grootte, hardheid, zwaarte* enz. noodzakelijk een voorwerp in onze gedachten moet voorstellen, wanneer deze woorden en hunne beteekenis geen onzin zijn zullen, hetgeen echter bij het denkbeeld van Ruimte, die zonder verder voorwerp zeer wel bestaan kan, niet noodzakelijk is. Volgens KANT is de Ruimte de oorspronkelijke vorm der aanschouwing, de voorwaarde, onder welke zich het objectieve aan onze uiterlijke zinnen vertoont, waaruit dan ook de onmogelijkheid volgt, om de Ruimte weg te denken, alzoo dezelve blijft, offchoon ook ons verstand de geheele schepping in gedachten omvatte. In de Wiskunde wordt de Ruimte als een vaste grondregel (*axioma*) verondersteld. De regels der meetkunde: „de Ruimte heeft slechts 2 afmetingen (hoogte, lengte en breedte), en twee dingen kunnen niet „dezelfde ruimte innemen,” maken wel de grondslagen dezer wetenschap uit, maar kunnen nooit bewezen worden. Wat de onbepaaldheid der Ruimte betreft, deze kan door ons, als eindige wezens, uit de ondervinding niet worden aangetoond, alzoo dezelve zich alleen tot bepaalde voorwerpen kan uitstrekken, die juist door hunne bepaaldheid voorwerpen voor onze zintuigen worden. Ruimte is er voor het overige niet, alzoo datgeen, wat wij er onder verstaan, slechts een *gedeelte eener Ruimte* uitmaakt.

RUISCH. (FREDERIK) Een beroemd ontleedkundige, te 's *Ha-*
 ALGEMEEN WOORDENB. VI. N ge

ge in 1638 geboren. Daar hij zich tot het geneeskundig vak bepaald had, zoo ging hij naar de Hooge school te *Leijden*, om zich in de Ontleed-, Scheid-, Kruid- en Geneeskunde te oefenen, en van daar naar *Franeker*, waar hij, na het verdedigen eener disertatie over *het zijde-wee*, of *de ontsteking van het borstvlies*, tot doktor in de Geneeskunst bevorderd werd. Voorzien van een rijken voorraad der vereischte kundigheden, keerde hij naar zijne geboorteplaats terug, om er de praktijk uit te oefenen, en besteedde, behalve tot andere nasporingen, den tijd, dien hij van zijn beroep konde uitwinnen, voornamelijk, tot het verder voortzetten eener ontdekking der klapvliezen in de melk- en watervaten, zoo van menschen als dieren, van welke hij voorheen reeds de blijken meende bespeurd te hebben. Eene herhaalde ontleding van allerlei doode ligchamen bevestigde hem in zijn gevoelen, van welke gegrondheid hij eerlang zoo volkomen overtuigd werd, dat hij zijne ontdekking in eene verhandeling *Dilucidatio Valvularum in Vasis lymphaticis et lacteis*, in 1665, aan de geleerde wereld mededeelde. Ruisch behaalde veel lof door deze ontdekking, en de wijze, waarop hij dezelve voordroeg; en het eerste gevolg er van was, dat de bezorgers van het doorluchtig school te *Amsterdam* hem in het volgende jaar tot Hoogleraar in de Ontleed- en Heelkunde aanstelden, waarbij, na den aanleg van den *Hortus Medicus*, 20 jaar later, ook het onderwijs in de Kruidkunde gevoegd werd.

Intuschen bleef de ontleedkunde bij aanhoudendheid zijn meest geliefkoosde vak, tot welks verdere beoefening hij hier eene ruime gelegenheid had, door de lijken van allerlei zieken uit het gasthuis, en van misdadigers, die hem, zoo dikwijls hij die begeerde, ten zijnen huize bezorgd werden. Hij bragt de ontleedkunde tot eenen trap van volkomenheid, die tot dus verre onbekend was. Langen tijd had men zich in deze wetenschap met de voorhanden zijnde instrumenten, alleen dienende, om de grove deelen te ontleeden, beholpen, toen R. DE GRAAF, een boezemvriend van RUISCH, eene nieuwe foort van spuit uitvond, waarmede hij eene gekleurde stof 'in de vaten bragt, en dus den geheelen omloop des bloeds daarmede aanwees; doch daar de stof gedurig uitvloede, zoo werd de inspuiting eerlang nutteloos. De beroemde SWAMMERDAM verhielp wel het gebrekkige in de uitvinding van DE GRAAF, door zich van eene warme stof te bedienen, die, koud wordende, naarmate zij in de vaten vloede, aldaar zoodanig verdikte, dat zij aan de uiterste einden ophield te vloeijen, en ook door dit middel de slagaderen, en de haarlijne aderen van het aangezicht zichtbaar maakte; doch liet de verdere voortzetting zijner uitvinding steken, welke hij echter aan zijnen vriend RUISCH mededeelde, die haar nu verder tot eene aanmerkelijke volkomenheid bragt. De deelen waren met zijn vocht zoo volmaakt opgespuit, dat de uiterste takjes van vaatjes, nog fijner dan spinrag, zichtbaar werden, en wel, hetgeen nog meer verwondering verdient, alleen door
het

het vergrootglas. Men zag nu, door deze allerfraaiste uitvinding, kleine deelen, die men noch in levenden, noch in verſehe lijken, kan ontdekken: zelfs de lijken van kinderen werden geheel opgeſpuit. Ondertuſſchen ſcheen deze bewerking in lijken van volwaſſenen niet mogelijk te zijn; doch RUISCH ondernam dezelve echter, op verzoek van 's lands ſtaten, in het jaar 1666, aan het lijk van den geſneuvelden vice-admiraal W. VAN BERCLEIJ, ſchoon hetzelve reeds vrij wat bedorven was, en ſlaagde hierin boven alle verwachting. — Alles, wat door onzen RUISCH opgeſpuit was, behield zijne ſtevigheid en vaſtheid, zijne weekheid en buigzaamheid, en werd zelfs fraaijer door den tijd, omdat de kleur, tot eenen zekeren trap toe, allengs levendiger werd; terwijl alles, door zijn geheim, voor bederf bewaard bleef. Bovendien ontdekte hij, door zijn onvermoeid ontleeden van menſchelijke liſchamen, velerhande bijzonderheden, die voorheen geheel of ten deele onbekend geweest waren, en plaatſte dezelve in een helderer licht.

RUISCH bezat een kabinet, waarin zoovele zeldzaamheden zamenvloeiden, dat men het voor den geleerdſten ſchat van een groot vorst zoude aangezien hebben. Niet te vreden met den rijkdom en de zeldzaamheid van hetzelve, wilde hij daar ook het vermaak bijvoegen; vermengde bouquetten van bloemen, planten en ſchelpen op eene bevallige wijze onder de treurige doodsbeenderen, en vervrolijkte alles nog bovendien door bevallige en gepaste bijſchriften of verzen uit de beſte Latijnsche dichters. Dit kabinet was voor vreemdelingen een der grootste wonderen van *Holland*: vreemde koningen en vorsten, zoowel als partikulieren, kwamen het bezigtigen. Czaar PETER I, toen hij in 1663 voor de eerste maal hier te lande kwam, was er geheel verrukt over; kocht het, bij zijne tweede reis in 1717, en zond het naar *Petersburg*. RUISCH, nu 79 jaar oud, begon een nieuw kabinet aan te leggen, welken arbeid hij in 14 jaar ten einde bragt. Onder zoovele werkzaamheden behield hij een zeer gezond en ſterk geſtel, en had het geluk, bij het genot zijner zintuigen, eenen hoogen ouderdom te bereiken. Hij ſtierf den 12 van Sprokkelm. 1731 in den ouderdom van bijna 93 jaar, en heeft verſcheidene werken van zijne hand nagelaten, onder anderen: *Theſauri Anatomici decem*, in 10 ſtukken, waarvan het laaſte in 1715 verſcheen; *Adverſarium Anatomico-Chirurgicorum decades tres* 1723, waarbij 2 brieven, de een van den grooten BOERHAYE, en de tweede het antwoord van onzen ontleedkundigen op denzelven, de *fabrica glandularum*: voorts, in 1724 een vervolg van zijn ontleedkundig kabinet, onder den titel van: *Curae poſteriores, ſive Theſaurus Maximus*, en eindelijk in 1728 *Curae renovatae, ſive Theſaurus novus*, welk laaſte werk bij aan de koninklijke maatſchappij der wetenſchappen te *Parijs*, die hem tot lid verkozen had, uit erkentenis opdroeg. In hetzelve geeft hij de ſterkſte blijken van zijne meer verhevene ontleedkundige kennis van het dierlijk liſchaam, en zijne weergalooze bedrevenheid in het maakſel der bladen, vruchten en planten, en tevens van zijne voorbeeldlooze handigheid, om

alle vezeldraden, vochtbuisjes en het geheele gestel van die voorwerpen, even als de deelen van het dierlijk ligchaam, kunstig te ontleden. 's Mans werken zijn meestal uit het Latijn overgezet, en, met oorspronkelijke Nederduitsche stukken vermeerderd, in 1644, in 3 stukken in 4to, te *Amsterdam* in onze taal uitgegeven.

RUISCH, (RACHEL) de dochter van bovengemelden, werd in 1664 te *Amsterdam* geboren, en, sedert haar huwelijk met den portretschilder JURRIAAN POOL, gewoonlijk RACHEL RUISCH POOL genoemd. Hare aangeborene zucht tot de Teeken- en Schilderkunst bewoog haren vader, om die neiging bot te vieren, die haar den vermaarden bloem- en fruitschilder GUILLEL VAN AALST tot leermeester gaf. De ongemeene vorderingen, welke zij in dit vak der kunst maakte, bezorgden haar eenen zoo grooten naam, dat zij in 1708 tot hoffchilderes van den keurvorst van den *Paltz* bevorderd werd. Zij hield echter haar vast verblijf in hare geboortestad, alwaar zij ook in 1750, in het 86 jaar haars levens, gestorven is.

RUISDAAL, (JAKOB) geboren te *Haarlem* in het begin der 17de eeuw, werd oorspronkelijk tot de Geneeskunst bestemd, welke hij ook naderhand te *Amsterdam* uitoefende: ook schijnt hij daarmede de heekunde gepaard te hebben; althans vindt men wegens hem aangeteekend, dat hij verscheidene heekundige bewerkingen, met lof en een goed gevolg, verrigt heeft. Onderrusfchen was de Schilderkunst zijn hoogste lust, en schijnt hij in de laatste jaren zijn levens, welke hij in zijne geboortestad doorbragt, daarvan zijn hoofdbedrijf gemaakt te hebben. Zijn sijnak viel, inzonderheid, op het schilderen van landgezigten, zoo in- als buitenlandsche, en vooral van zulken, waarin hij loopende, ruischende, of nederstortende rivieren of beeken wist te brengen. Zoo wist hij een voorkomen, als of het leven had, te geven aan water, dat al schuimende en bruifende van de eene rots op de andere nederstortte; gelijk mede aan de onstuimige zee, klotfende tegen klippen en duinen, of onder de gedaante van zoogenoemde branding. Hij stierf te *Haarlem* in het jaar 1681.

RUITER. (MICHEL ADRIAANSZ. DE) Een zeeheld, die met regt onder de drie grootste mannen, welke *Nederland* heeft opgeleverd, kan geteld worden. Hij werd den 24 van Lentem. 1607, te *Vlissingen*, uit geringe, doch eerlijke ouders geboren, en in een tijdperk, hetwelk voor de Republiek der 7 veréénigde provincien even belangrijk, als merkwaardig was. Na alvorens de kinderscholen doorloopen te hebben, werd hij al vroeg in de lijnbaan der heeren ADRIAAN en KORNELIS LAMPSSENS besteld; twee gebroeders en te dier tijd aanzienlijke kooplieden binnen de gemelde stad, alwaar hij, voor een sober loon, in daghuur werkte. Van een levendig en woelig temperament zijnde, bleek het welras, dat hij voor dik ambacht ongeschikt, maar meer voor de zeevaart was berekend. Zijne ouders volgden hier in wijsfelijk de leiding, die de Natuur, of liever zijne geaardheid, hun aanwees, en lieten hem diensvolgens in den rol der scheepelingen in-

schrij-

schrijven, waardoor hij op den 26 van Winterm. 1618, en alzoo op het 11de jaar zijn's levens, in hoedanigheid van opper-bootsmans leerling, voot het eerst naar zee vertrok. Hij gaf in deze nieuwe loopbaan dadelijk reeds vele blijken van een' ingetogen aard, en daarbij van zulk eene mate van leergierigheid, dat dit alles iets meer dan gewone gaven in hem voorfpelde, en tevens te weeg bragt, dat hij daardoor zoo wel de bescherming en genegenheid zijner meerderen, als de achting van het overige scheeps-volk genoot.

Hierdoor aangemoedigd, bleef DE RUITER het vak der zeevaart kiezen, en maakte daarin zulke ongemeene vorderingen, dat hij, binnen 13 jaar tijds, reeds stuurman werd. Door alle scheeps-rangen opgeklimmen, en daarbij tevens in kunde en ondervinding toegenomen zijnde, kon het niet misfen, of een jongeling van zulk eenen leergierigen aard, ongemeenen moed en dapperheid, welk drietal hoedanigheden hij thans reeds bij verschillende voorvallen, zoo ten oorlog, als dan weder ter koopvaardij varende, had aan den dag gelegd, moest voorzeker eenmaal iets grootsch en gewigtigs, ten dienste van zijn vaderland, verrigten. Het duurde dan ook niet lang, of na eenigen tijd, als kommandeur op een der kruisers, ten dienste der Hollandsche kooplieden, tegen de Duinkerker kapers gevaren te hebben, kreeg hij in het jaar 1640 zelf een schip, en voer voor rekening zijner oude patronen, de heeren LAMPSENS naar *Fernambuk* in *Brazilien*.

Die reis tot tweemaal gelukkig volbragt, en daarbij de voornaamste West-Indische kolonien bezocht, en tevens zich bij uitstek bevestigd hebbende op het verkrijgen van zulke kundigheden, die hem bijzonder te stade kwamen, (gelijk onder anderen het houden der journalen, het vergelijken en bestuderen der zeekaarten, de berekening der lengte en breedte op zee, naar aanwijzing van het kompas), zoo keerde hij in 1641 naar *Vlissingen* terug. Nu werd de naam van DE RUITER meer en meer bekend, en daar hij het geluk had, van in een tijdperk te leven, hetwelk niet slechts vruchtbaar in groote gebeurtenissen was, maar waarin tevens de Republiek méér en méér in magt begon te klimmen, zoo dat zeevaart en koophandel bekwame en eerlijke zeelieden noodig hadden, beschikte het der Voorzienigheid zoodanig, dat DE RUITER, bij de toenmalige Admiraliteits-kollegien, ja zelfs bij den prins van *Oranje*, FREDERIK HENDRIK, in aanmerking kwam. Deze vorst vereerde hem, ten zelfden tijde, met eene aanstelling, ter gelegenheid van de uitrusting naar *Portugal*, en droeg hem niet alleen den rang van bevelhebber over het schip: *de Haaze* op, maar ook die van schout bij nacht bij de vloot, onder het opperbevel van den admiraal A. GIJZELS; eene eer, welke federt nimmet aan eenig koopvaardij-schipper is te beurt gevallen. — Op dezen togt beantwoordde hij volkomen aan de opgevatte verwachting, en had het geluk van door JOHAN de IV, koning van *Portugal*, na afsloop der zaak, met eene gouden medaille, hangende aan eene keten van hetzelfde metaal, vereerd te worden. N 3 DE

DE RUITER keerde nu tot den ambteloozen kring van gewoon koopvaardij-schipper terug, en voer gedurende elf jaren tijds op de *West-Indien*, ten dienste der koopvaart, zonder dat hij van zijnen kant eenig aanzoek deed, om in den voorgeselden rang weder geplaatst te worden. Dan in 1652, toen de Republiek in oorlog met *Engeland* kwam, besloten 's lands staten, om, behalve de vloot, die reeds onder het gebied van den admiraal TROMP, tot beveiliging der Hollandische scheepvaart in zee kruiste, nog eene tweede onder het bevel van een bekwaam vlootvoogd uitterusten, en vestigden het oog eenparig op DE RUITER. — Hoezeer voorgenomen hebbende, om niet weder zee te kiezen, maar zijne overige dagen op het vaste land door te brengen, te meer daar zijne toenmalige echtgenoot ANNA VAN GELDER, weduwe van den koopvaardij-schipper JAN PAULUSZON, (met wien hij nu in een derden echt was vereenigd) hem zulks afried, liet hij zich echter uit liefde voor zijn vaderland, op aanhoudend aanzoek der staten van *Zeeland*, wederom bewegen, en aanvaardde, den 29 van Hooim. 1652 de kommissie van kommandeur over de vloot, die omtrent de *Wielingen* zou worden verzameld. Het voorname oogmerk dezer uitrusting was, om de koopvaardij-schepen, die in *Tesfel* zeilreec lagen, om naar de *West* te stevenen, door het kanaal te geleiden, en dan in het kanaal te kruifen, om de schepen, die men uit *Spanje* en andere landen, om de *West*, verwachtte, weder binnen te brengen. DE RUITER, hieraan voldoende, kwam bij *Pleimouth*, en ontmoette aldaar eene Engelsche vloot, onder het bevel van den admiraal GEORGE ASKUE, tegen wien hij in een bloedig gevecht geraakte, zoo dat hij zich tot tweemaal toe door de Engelsche vloot heen sloeg en het gevecht, door de vlugt der vijanden, op eene luisterrijke wijze, ten voordeele van den staat, deed eindigen „ Van dien tijd af (zegt de geschiedschrijver BRANDT,) „ nam de kommandeur DE RUITER, door wiens beleid en dapperheid, „ onder de goddelijke hulp, deeze zege was verworven, meenig zeemans hart in, en zijn naam had hierdoor in deezen oorlog, „ een doorluchtigen opgang.”

Dezelfde dapperheid kort daarop, in een volgend gevecht tegen den Engelschen admiraal BLAAKE betoonende, doch door de overmagt des vijands genoodzaakt, om den vice-admiraal DE WIT alle verdere vervolging te ontraden, bragt hij door deze welgeplaatste voorzigtigheid de vloot behouden in het vaderland, en hervatte zijn besluit, om voortaan aan land te blijven; te meer daar hier bij kwam, dat hij den nijd en de afgunst, als de schaduw van groote mannen en van voortreffelijke deugden zijnde, niet ontgaan kon, alzoo somnige kapiteinen, die onlangs hem in rang gelijk waren, de spijt niet konden onderdrukken, dat hij hun boven het hoofd werd gesteld, en die derhalve zijn' verkregen roem, door vuige achterklap, poogden te verdonkeren. Dan de Staten en eenige der voornaamsten in 's lands bestier, nu eerst regt bezeggende de waarde van een man als DE RUITER, die in nederig-

righeid en deugd aan eenen CATO gelijk was, ontraadden hem dit voornemen, en trokken niet alleen zijne zaak zich aan, maar veréerden hem, den 6den van Winterm. 1652, met eenen nieuwen lastbrief, waarbij hij, onder den admiraal TROMP, over het smaldeel van den vice-admiraal DE WIT gesteld werd. Als toen viel die beruchte driedaagsche zeeslag bij *Portland* voor, waarin het schip van DE RUITER, met een schip van 34 stukken, tegen een Fregat van 44 slaande, ten eenemaal reddeloos geschoten werd, zoo dat hij binnen *Vlissingen* gesleept moest worden. Kort hierop hem de waardigheid van vice-admiraal van *Holland*, onder het kollegie ter admiraliteit van *Amsterdam* opgedragen wordende, bedankte hij voor dien post uit nederigheid; dan de staten, hierop aandringende, en hem, met eenen zeer vereerenden brief nader uitnoodigende, om bij een mondeling gesprek de redenen zijner bezwaren open te leggen, wist de schrandere JOHAN DE WIT, door zijne welsprekendheid, die men zegt, dat zoo groot was, dat hij zelden met iemand sprak, dien hij niet tot zijne meening wist overtehalen, het zoo ver te brengen, dat DE RUITER's bezwaren, door bondige redenen, werden opgelost, en hij tot de aanvaarding van dien post zijne toestemming gaf.

Van toen af was de roemrijke loopbaan van DE RUITER voor altoos gevestigd, en scheen de zon van zijn geluk met onbewolkten glans; eene loopbaan, dien hij opende met eenen zeeslag op den 10 van Oogstm. 1653, en op welke hij zich, tot aan het einde van zijn leven, aan den staat, en ten uitgebreiden nutte van den koophandel volijverig toewijdde, vooral ook, nadat hem in het jaar 1665, den luit. admiraals-staf, in plaats van den overledene WASSENAAR van *Obdam*, was aangeboden, en hij alzoo in ruimer kring kon werkzaam zijn.

Ons bestek gedooft niet, om alle de zeeslagen, heldendaden, onderhandelingen met vreemde Mogendheden, en luisterrijke verrigtingen, welke DE RUITER gedurende den tijd van 58 jaar, ten dienste van het vaderland, in zeven onderscheidene oorlogen, en in meer dan veertig gevechten, (waaronder 15 groote zeeslagen kunnen geteld worden) heeft betoond, in het breede alhier op te sommen, vooral daar dezelve op de nauwkeurigste wijze, door zijnen geschiedschrijver BRANDT, zijn geboekt; doch wanneer wij uit die keurige aaneenschakeling en rijke bron van daadzaken, waarover zelfs een foliant beschreven is, slechts eenige der voornaamste alhier zullen aanstippen, dan verdienen inzonderheid, met name, te worden genoemd: vooreerst zijn togt naar de *Sond* in 1659, toen de staten generaal eene vloot hadden uitgerust, om den koning van *Denemarken* te ondersteunen, en zijn rijk tegen de aanvallen van KAREL GUSTAAF te beveiligen, op welken hij zich zoodanig van zijnen post en plicht gekwetent heeft, dat de koning van *Denemarken*, na afloop van dezen togt, hem met brieven van adeldom, en daarenboven met eenen gouden eerpenning, hangende aan eene keten van groote waarde, vereerde: ten anderen

die vermaarde zeeslag van den 11den van Zomerm. 1666, waarin hij vier volle dagen pal stond, en de overwinning op de *Engelschen* behaalde; een zeeslag, waarover de geschiedschrijvers het eenparig eens zijn, dat onze vrije staat nooit grooter roem in eenen slag behaalde, dan in dezen, en die daar en boven den *Engelschen*, zoo aan dooden, als gekwetsten, omtrent 5 à 6000 koppen van onderscheiden rangen heeft gekost: ten derden, die zoo veel kunde en beleid ademende aftogt, van den 4den en 5den van Oogstm. daaraanvolgende; toen DE RUITER, zonder eenig schip van zijn hoofd- eskader te verliezen, de *Spleet* in zeilde, en voor den *Doorlo* ten anker kwam; eene krijgsverrigting, waarover zelfs LOUWIS de XIV verbaasd stond, en hem; bij eenen eigenhandigen brief, als steunende op het getuigenis der Fransche edellieden, die bij hem aan boord waren geweest, de volgende lofspraak deed toekomen. „*Qu'il avoit fait des choses de coeur, et de teste, qui passent les forces humaines, estimant plus sa retraite, que s'il avoit gagné la bataille, aiant résisté avec huit vaisseaux à vingt deux des plus grands d'Angleterre, et aux deux admiraux.*” ten vierden, dat beroemd geval, hetwelk op den 22sten en 23sten van Zomerm. 1667 plaats had, toen DE RUITER op het schip de *7 Provinciën*, met eene vloot van 62 welbemande kielen, in tegenwoordigheid van den *Ruwaard* VAN PUTTEN, in zee stak, de *Theems* opzeilde, naar *Chattam* zich begaf, en aldaar den ijzeren ketting verbrijzelde, die over de rivier beneden het kasteel van *Viper* gespannen was, ten einde alzoo eene regtvaardige wraak te oefenen over de geweldenarijen der *Engelschen*, in het vorig jaar, aan vele weertlooze koopvaardij-schepen op *Terschelling* gepleegd: en eindelijk die beruchte zeeslag van den 21sten van Oogstm. 1673, bij *Kijkduin* voorgevallen, toen DE RUITER tegen de vereenigde Engelfche en Fransche vloeten streed, en gelukkig de zee behaalde, zoodat hij voor den *Redder van het vaderland* gehouden werd. „Toen vertoonde zich, (zegt de geschiedenis) „de schrik- „kelijkheid van den oorlog, aan alle kanten, want de gansche zee „stond in vuur en vlam, die door den dikken rook, gelijk bliksem- „stralen, uit eene donkere lucht uitborst.” Alle deze zeeslagen dragen de kennelijkste proeven van een talent, waarmede slechts weinige vlootvoogden, zoo voor als na zijnen tijd, zijn bedeed geweest.

In 1674 keerde DE RUITER op eenen togt van *Martinique* naar het vaderland terug, en meende in den schoot zijner vrienden en betrekkingen zijne overige levensdagen door te brengen, toen de *Misjinezzen*, door *Franschen* bijstand gellerkt, in 1675 tegen *Spanje* in opstand geraakten; „waartuit tusschen dat en het Fransche rijk eenen oorlog ontstond. De koning van *Spanje*, den bijstand der Republiek verzoevende, begeerde, dat de admiraal DE RUITER het opperbevel over de vloot, die uitgerust stond te worden, mogt voeren. DE RUITER, hoezeer liever van deze eer wenschende ontslagen te zijn, offchoon onpaspelijk, en door drie kwalen te gelijk aangetast, ja niettegenstaande

hij

Hij zelf zwarigheid maakte over het gering getal schepen, (*) waarmede hij, in vergelijking der overmagt van *Frankrijk*, den *Castiliaan* moest bijspringen, gaf echter gehoor aan de stem des vaderlands, en vertrok met een zeker voorgevoel, dat dit zijn laatste rogt zoude zijn, naar de vloot; nam het bevel op zich; streed op nieuw met fieren moed, en had, na reeds eenmaal de Fransche vloot geflagen te hebben, het ongeluk van in een' tweeden aanval, bij den berg *Etna* in *Sicilien*; te bezwijken. Hij stierf den 29sten van Grasm. 1676, in den ouderdom van ruim 69 jaar, aan de gevolgen eener wonde aan den linker voet, met daarbij komende beenbréuk, welke hij op den 22sten dier zelfde maand, staande op het hooge eampanje, en al vechtende tegens het admiraalſchip van den Franschen vlootvoogd DUQUESNE, bekomen had; terwijl hij midden door de linie van den vijand was gedrongen.

Zoodanig was het uiteinde van eenen man, die, schoon in een' nederigen stand geboren, en zonder eenige voorſpraak, of gunst van aanzienlijken, de wereld intredende, zelf zijn eigen fortuin en den luister zijn's naam gefchapen heeft. Blonk DE RUITER uit in heldenmoed, zoodat hij door vréemde Mogendheden, als *Denemarken*; *Frankrijk* en *Spanje* met brieven van adeldom, ridder-orders; ja zelfs met een Hertogdom in het rijk van *Napels* werd bekroond; niet minder was de roem, die van hem uitging wegens zijne ervarenheid in den krijg; zoo dat zijn ſchip, als het ware, eene kweekſchool voor de zeevaart gerekend, en door de meeste vreemdelingen en Fransche edellieden bezocht werd, om getuigen van zijne manoeuvres te zijn, en de eer te genieten van zulk een groot vlootvoogd tot hunnen leermeester te hebben. Was hij voorts van deze zijde vermaard, niet minder was hij het als onderhandelaar, waarvan menig een vredesverdrag met die van *Tunis* en *Algiers*, ja zelfs met *Engeland*, in 1674 gefloten, ten bewijze dient; terwijl, vooral het laatste, tot eene eeuwigdurende glorié voor DE RUITER verſtrekte, die, volgens het getuigenis van zeker Engelsch ſchrijver, daardoor de Republiek als een atlas onderſteunde en bewaarde. Eindelijk waren het niet slechts deze talenten, waardoor hij ſchitterde, als wel voornamelijk van wegens zijne everigé zedelijke hoedanigheden, waarin hij als mensch, als burger, als echtgenoot en huisvader, ja als christen, uitblonk. Met eene zeldzame nederigheid beziel, gepaard met een medelijdend hart en ongekreukte regtvaardigheid, was hij dikwijls de ſteun en redder der verdrukte onſchuld, waarvan menig eene proef in de geſchiedenis van zijn leven ſtaat geboekt, en een aantal Hongaarsche predikanten, die te *Napels* op de galeijen gekluisterd waren, en door zijne voorſpraak verlost zijn, konden getuigen, zoo

N 5

dat

(*) Het getal der Holl. ſchepen beſtond uit 18 van oorlog, 6 ſnauwen, 4 branders en 2 proviantſchepen, die van *Spanje* uit 10 oorlogſchepen, 1 petasque en een brander, waartegen de magt van *Frankrijk* uit 50 ſchepen van oorlog, 3 fregatten en 7 branders beſtond.

dat DE RUITER door alle deze voortreffelijke hoedanigheden, welke alle als in één en hetzelfde brandpunt in hem zich veréénigden, en die hij tot den laatsten adem zijn's levens, volgehouden heeft, met regt voor den grootsten en voortreffelijksten vlootvoogd mag gehouden worden, welke immer *Europa* heeft opgeleverd. Driemaal in den echt verbonden zijnde, liet hij bij zijn verscheiden vier kinderen uit onderscheidene huwelijken na, als: eene dochter, met name KORNELIA, getrouwd met den zeekapitein JOHAN DE WITTE; ALIDA, eerst gehuwd aan JOHAN SCHORER, en na zijn overlijden met den heer THOMAS POTS, predikant te *Vlisfingen*; ENGEL DE RUITER, te dier tijd schout bij nacht, en daarna vice-admiraal van *Holland*, en MARGARETA, in zijn laatste huwelijk verwekt, huisvrouw van den toenmaaligen *Amsterdamschen* predikant B. SOMER.

In het begin van Zomerm. 1676, kwam de droeve maar van 's mans overlijden in het vaderland, en veroorzaakte alom eene onuitsprekelijke droefheid. Van alle kanten ontving zijne weduwe brieven van rouwbeklag, zoo van de staten als van den prins van *Oranje*, tot zelfs van vreemde gekroonde hoofden. De koning van *Spanje* liet door zijnen gezant DE LIRA den titel van hertog, waarmede hij reeds den admiraal onder het getal van 's rijks grooten had ingeschreven, benevens eene jaarwedde van 2000 dukaten op het eerste leen, dat aan de kroon op de landen van *Italië* vervallen zou, zijnen zoon ENGEL DE RUITER, tot eene erkentenis voor de groote diensten zijns manhaften vaders, aanbieden. Het lijk, gebalzemd zijnde, kwam in de lente van het volgende jaar hier te lande, en werd naar *Amsterdam* gevoerd, alwaar het op den 18den van Lentem. 1677, met eene lijkstaafte, welkers wedergade, bij zeldzame gelegenheden, slechts heeft plaats gehad, werd ten grave besteld; terwijl de Staten generaal, op 's lands kosten, een heerlijk praalgevaarte, uit marmersteen gehouwen door den kundigen ROMBOUT VERHULST, en met toepasselijke zinnebeelden en zinspreuken voorzien, ter eere van den gefneuvelden held, boven deszelfs grafombe in de nieuwe kerk, aan het einde van het koor, deden oprigten. Onder des admiraals liggend beeld leest men een opschrift, met gulde letteren in zwarte toetsteen gebeiteld, waarvan de laatste regel is:

IMMENS! TREMOR OCEANI.

De Hollandfche dichter ARNOLD MOONEN, wiens lijkzang onder de menigvuldige rouwklagten van zijnen tijd, ons het beste beviel, schreef een graffchrift, waarvan het 2^e. couplet aldus luidt:

*Hier rust het lijf, het hart op Syrakuzes brant,
Des dappren RUITERS, die door alle zeen en kusten,
Van daer de Noordstar blinkt, tot daer de kreeftzon brant,
Met zijne daden leeft: magh hij in vrede rusten!
Zijn faem en cergraf leert twee werelden haer plicht,
En d' Amstelaeer ontsteekt zijn krijgsmoed aan dit licht.*

RUI-

RUITER. (HERMAN DE) Een osfenkooper uit 's *Hertogenbosch*, en dus niet opgeleid tot het aanvallen en bemagtigen van sterkten, staat nogtans in 's lands geschiedenis wegens eene daad bekend, waardoor hij zich eenen onvergankelijken roem verworven heeft. Den prins van *Oranje* toegedaan, en het belang van het slot *Loevenstein*, gelegen aan het einde van den *Bomeler-waard*, alwaar de *Maas* en *Waal* zich vereenigen, voor den bezitter kennende, kwam hij, op het laatst van 1570, op den inval, om gemelde sterkte voor den prins te nemen. Zijne magt te gering zijnde, om dit door openlijk geweld te bewerkstelligen, moest er list te baat genomen worden, en hij deelt daartoe aan den grave VAN DEN BERGE, 's prinses zwaiger, zijn plan mede. Deze, hem hulp belovende, indien hij gelukkig slaagde, volvoerde hij zijn plan op de volgende wijze: vergezeld van 3 stoute gasten, begeeft zich DE RUITER, in eene monnikskap gedoken, naar het slot, en verzocht binnen gelaten te worden, onder voorgeven, dat hij eene boodschap aan den slotvoogd had: dit gelukte; doch nauwelijks was hij er binnen, of hij maakte den bevelhebber van het slot af, en verzocht voorts, door een afgesproken sein, den graaf VAN DEN BERGE om de beloofde hulp; welke echter door de vorst en het hooge bovenwater (het was in Slagtm.) niet opdaagde. De dappere DE RUITER verloor hierom den moed niet, maar voorziende, dat men hem de overrompelde sterkte weidra zoude betwisten, verzamelde hij in allerijl 24 man, en versterkte het slot zoo veel doemlijk. Het gerucht dezer stoute daad kwam den hertog van ALVA niet zoodra ter kennis, of hij zond den Spaanschen hopman, LORENZO PEREA, met 300 man en eenige arbeiders uit *Gorkum* en *Woudrichem* af, om *Loevenstein* te hernemen. Men wachtte den *Spanjaard*, die het slot opeischte, af; doch een bars antwoord ontvangende, liet hij er het grof gefchut op spelen, en drong over de vesten binnen de sterkte, waar nu een bloedbad ontstond, waarbij menig man van beide kanten sneuvelde. DE RUITER nu alleen bedacht, om zijn leven ten duurste te verkoopen, begaf zich in een binnenvertrek, alwaar hij den grond vooraf met buskruid bestrooid had, en, slingerende zijn slagzwaard met beide vuisten, deed er vele sneven; doch zich ten laatste overweldigd ziende, stak hij den brand in het buskruid, en deed zich zelve en zijne tegenstrevers met eenen slag in de lucht vliegen. Alhoewel niet van onbezonnenheid vrij te pleiten, had DE RUITER nogtans, door dit bedrijf, eene eerlijker behandeling verdiend, dan hem bejegende. De *Spanjaards* zochten het hoofd onder de geknotte lichamen en verscheurde ledematen op, en deden het in 's *Hertogenbosch* aan de galg spijkeren; want de hertog van ALVA beschouwde 's prinses aanhangers voor een' hoop mitemakers, en wilde hun geen krijgsregt doen wervaren.

RUM. Eene soort van brandewijn, die uit het sap van suikerriet, of liever uit de overgeblevene onzuiverheden van de suiker bereid

heid wordt. Zij is sterker dan de gewone brandewijn, doch niet zoo sterk als de arak, en komt uit de Europese volkplantingen in *Amerika*, voornamelijk van de eilanden *Barbados* en *Jamaika*. De laatste is de beste, en de *Engelschen* drijven met dit artikel eenen aanzienlijken handel, alzoo de Rum meer dan de arak, en bij voorkeur tot het maken van *Punsch* gebruikt wordt.

RUMFORD, (BENJAMIN TOMPSON, *Graaf van*) werd in 1752 op het klein eiland, dat zijnen naam draagt, geboren. Bij het uitbarsten van den oorlog, tusschen *Engeland* en *Amerika*, begaf hij zich in Britschen dienst, en maakte zich door zijne kunde, bijzonderlijk door zijne plaatselijke kennis, belangrijk. Na het einde van dezen oorlog naar *Londen* terug gekeerd, werd hij door den koning tot ridder gelagen, en sedert door den keurvorst van *Palts-Beijeren* naar *München* geroepen, waar hij zich door het weeren der bedclarij, het aanleggen van éene werkplaats ter verzorging van behoeftigen, het invoeren van spaarovens, en voornamelijk door de na hem genoemde soep, grootelijks verdienstelijk maakte. De keurvorst verhief hem tot graaf van *Rumford*; bevorderde hem tot den rang van luitenant-generaal, en verfiere hem met meer dan één ordeteeken. Ook in *Engeland* verspreidde hij zijne nuttige uitvindingen; schonk, als tweede voorzitter van de maatschappij van wetenschappen, aan dezelve aanzienlijke sommen tot het uitdeelen van prijzen voor de gewigtigste uitvindingen; legde in 1800, onder den naam van *koninklijk Instituut*, te *Londen* eene leerschool aan voor landlieden, kunstenaars en handwerkers; bezocht in 1802 *Frankrijk* en werd door BUONAPARTE met vele onderscheiding ontvangen. Hij hield zich vervolgens langen tijd te *Parijs* op, en stierf op zijn landgoed *Auteuil* den 21sten van Oogstm. 1814.

RUNDVEE, RUNDER-TEELT. Het zoo nuttig Rundvee leeft onder alle luchtstreken, waar nog gras voor zijn gewone voedsel groeit. Ons tegenwoordige mag men tot het wilde ras terug brengen; hetgeen in de Noordelijke deelen van *Europa*, *Polen*, *Rusland*, *Lithauwen*, en *Siberië* nog heden gevonden wordt, voorheen veel Westelijker, en toen ook in *Duitschland* en de hooge deelen van ons vaderland, zijn verblijf hield. Volgens BUFFON en BLUMENBACH zouden dus de wilde stieren, de *Urus*, *Bonafus* en de *Bison* der oude wereld het stamras van ons hoornvee zijn. Luchtstreek, voedsel, behandeling en kruisende koppelingen hebben eene groote verscheidenheid van rasfen veroorzaakt. In *Zwitserland*, *Denemarken*, *Hongarije*, *Polen*, het *Holfteinsche*, *Oost-Vriesland*, *Vriesland* en *Groningerland* vindt men het meest gezochte en beste van *Europa*, waarvan ons vaderland, uit hoofde van deszelfs grazige weiden zoo zeer voor deze veeceelt geschikt, reeds zeer vroeg een uitnemend ras bezat, hetgeen zich, doch bij afwisseling en met verscheidenheid, tot in dezen tijd heeft staande gehouden. Voor het *oude Vriesche* ras (hetgeen men echter beweert, dat niet meer in die volkomenheid be-

staat

staat) hield men, ruim eene halve eeuw geleden, koeijen van 2 el lang, met korte halzen, eene gezonken borst, gesloten schoft, breeden rug, en plat over het kruis, aangevuld, of gezonken van lichaam, met fijne schenkels en hoorns, en die regt op de pooten stonden, en rood en roodbont haar hadden; doch over het algemeen kan men voor een schoon ras van Rundvee houden, dat van achteren, langs de zijden aangezien, van boven tot bijna aan de hakken toe regt is, niet op al te hooge maar op regte, welgespiede pooten staat, sterke zware knieën, breede waaijen, groote voeten, en eenen langen fijnen staart en eene groote witte pluim heeft; dat digt is van leden met matig vleesch, plat van staartbeen, fijn van heupen, rond en lang van ribben, breed en diep van borst en welgezonden van lijf, en voorts van eenen breeden, regten, en van weerszijden welgevulden, sterkgespieden rug, eenen korten, dikken hals, luchtig gebogene, fijne, witte hoornen, en van sterke, regt afstaande ooren aan eenen eenigzins ingebogenen kop voorzien is; terwijl een groote en eenigermate langwerpige vierkante uijer, met vier regt neerhangende, witte speenen, een weinig ver naar achteren geplaatst, eene koe bovendien bij uitstek versieren, en de grootte der melkaders, die van den navel tot den uijer zeer zichtbaar loopen, benevens het welgezonden lijf, hetgeen eene grootere hoeveelheid van voetsel doet gebruiken, eene langere herkaauwing toelaat en eene betere spiijvertering ten gevolge heeft, kenmerken eener veel melkgevende koe opleveren.

Tot het aankweken van een edel ras van Rundvee komt het voornamelijk op de deugd van den springstier aan, die voor het ras en den ouderdom der koeijen moet geschikt zijn, en over het algemeen zich onderscheiden door eenen korten dikken kop met veel wit haar, heldere oogen, een breed voorhoofd, lange fijne goedstaande hoornen, een sterken en vlezigen hals, eene breede borst, sterke schouders, zware, vlezige lendenen, zware achterpooten en eenen losfen, moedigen gang, en niet voor het derde jaar tot het bespringen moet worden toegelaten. In *Engeland* legt men zich bijzonder op voortreffelijke springstieren toe, en heeft men het met dczelve tot eene hooge volkomenheid gebragt; terwijl men ook in ons vaderland, door de jaarlijkse keuring en het uitloven van premien, de aanfokking daartoe aanmerkelijk bevordert. — Gewoonlijk bepaalt men den ouderdom van het Rundvee naar de kerven of ringen op de hoornen, doch zekerder kan men dien naar de tanden opmaken. De koeijen worden doorgaans in Zomer- of Hooim. tuchtig, en brengen, na eene dragt van 280 dagen, of omtrent 9 maanden, in Lente- of Grasm. de kalveren voort, juist in den tijd, dat de Lente daar is, en het voedzame gras zich ontwikkelt. In den huisfelijken staat handelt men, echter, wel eens tegen deze vaste orde, met de koeijen op andere tijden te doen bespringen, omdat men steeds hare voortbrengfels veriangt. Wanneer men den stier bij de koe niet toelaat, voor dat zij ruim

2 jaar oud is, wordt zij aanmerkelijk zwaarder, dan wanneer dit met $1\frac{1}{4}$ jaar of daaromstreeks geschiedt; dan, daar de koeijen, door dus een jaar overteloopen, ook meestal grof van leden en hoog van staartbeen worden, zoo houden het vele veehouders voor verkieslijker, om haar het eerste jaar, als zij jonge vaarzen zijn, te melken, en dan een jaar te laten overloopen, waarneer zij te gelijk zwaar worden en veel fijner blijven; doch moet in dezen ook bijzonder het voeder in aanmerking worden genomen, hetwelk aan het vee gegeven wordt.

De koe brengt gewoonlijk één, zeldzaam twee, en nog minder drie, kalveren ter wereld. Twee kalveren brengende, en het één een bul en het andere een kuischkalf zijnde, zoo is het laatste onvruchtbaar, en wordt *kween* genoemd. De verlossing geschiedt meestal door eigene krachten, doch moet men er bij tegenwoordig zijn, den arbeid echter nooit aanzetten, of de verlossing ontijdig verhaasten, vermits men daardoor het dier niet slechts doet lijden, maar ook vele nadeelige gevolgen veroorzaakt. (*) Na de verlossing wordt de koe eenig versterkend voedsel toegediend, b. v. melk met roggenmeel en eijeren, bier met eijeren, lijnzaad- of raapkoeken, benevens goed hooi enz., doch eigen melk of de biest haar te laten drinken, geeft wel eens aanleiding, dat de koe zich zelve zuigt. Men kan niet ontkennen, dat de moedermelk voor het kalf het natuurlijkste en voordeeligste voedsel is, en dat het zuigen der moeder de voorkeur verdient; (zoo als, volgens den kundigen THAER, in *Engeland* zelden een kalf anders wordt opgebracht) doch het huishoudelijk voordeel strijdt hier tegen, en men neemt terstond het kalf van de koe weg; plaatst het in een afgezonderd hok op droog stroo; geeft het een weinig zout; wrijft daarmede, tamelijk sterk, de tong en den mond; strijkt het slijm af; doet dit bij het drinken in eenen emmer, dat men aan de koe geeft, en maakt voorts het kalf, door wrijving met stroo over het geheele lijf, van onder tot boven, geheel schoon, en het haar los. Na verloop van 6 of 8 uur geeft men het kalf de eerste biest van zijne moeder, met $\frac{1}{2}$ water verdund, waarmede men 3 maal daags eenige dagen aanhoudt, en waaromtrent geene verkeerde spaarzaamheid moet plaats hebben. Voorts geeft men aan de kalveren, gedurende 2 of 3 weken, melk, zoo als die van de koeijen komt, met $\frac{1}{4}$ water, en gaat zoo allengkens tot gekarde melk over; terwijl zij ook hooi beginnen te eten. Omtrent 10 weken oud, kan men de kalveren in het land brengen, onder toediening van afgeroomde melk, karnemelk of hui, tot dat het nagras komt, wanneer zij aan hun vorig voedsel kunnen worden ontwend. Wil men de kalveren vet mesten, dan worden zij in zeer enge, donkere hokken opgefloten, driemaal

daags

(*) Over de natuurlijke, moeilijke en tegennatuurlijke verlossingen van het vee zie men het uitmuntend werk van A. NUMAN, *Handboek der genees- en verlosskunde van het vee*, alsmede bij LE FRANÇOIS VAN BERKHEY, *Nat. Historie van het Rundvee*, stuk IV bladz. 2, en *Verhand. van de maatschappij van Landbouw*, Deel IX, en X, G, 1.

daags met warme, onvervalschte melk gevoederd, en alzoo in weinige weken tot eene aanmerkelijke zwaarte en vetheid gebragt. Bulkalveren, waarvan slechts weinige tot de voortteling worden aangehouden, worden op verschillende ouderdom, naar het gebruik, dat men er wil van maken, gefneden. Moeten zij als Osfen worden vetgeweid, dan geschiedt zulks het best eenige dagen na de geboorte, waardoor zij een meer malsch en smakelijk vleesch opleveren, alzoo het dier, bij deze bewerking, in plaats van vast in een gedrongene, zoo als bij den stier, fijnere spiervezelen verkrijgt, die week, en, bij mindere vastheid, van eene grootere uitgebreidheid zijn. Wil men echter de bulkalveren tot trekosfen opleiden, dan is de tijd, om hun van het voorttelingvermogen te berooven, wanneer zij omtrent bronzig worden, op welken tijd zij den volen wasdom en alle spierkracht genoegzaam verkregen hebben; doch worden zij eerst op hun derde of vierde jaar aan den arbeid gewend.

De koe wordt na de verlossing, gedurende eenige dagen, 3 maal daags gemolken, hetgeen vervolgens tweemaal geschiedt. Men moet haar altijd schoon uitmelken, want dikwijls zijn slappe melkers de oorzaak, dat de koeijen taai in het melken worden, en telkens minder geven (*); terwijl bovendien de ondervinding leeraart, dat de laatst uitgemolken melk veel meer room, dan de eerst gemolkene, oplevert: ook geeft de morgenmelk meerder room dan de avondmelk; doch is het opmerkelijk, dat in de eerste en niet in de middag- of avondmelk, een vrijzuur bestaat, hetgeen lakmoespapier rood verft. (†) — Zooveel verschil er in het ras van het Rundvee, deszelfs gewigt of grootte is, zooveel heeft er ook in het melkgeven plaats. Alhoewel de beste melkgeeffters, overeenkomstig de voordeelen daarvan, altijd moeten gekozen worden, moet men nogtans met den aard van den grond en het gegeven voedsel raadplegen, en het is voordeelig, dat men het vee van mindere tot betere weiden overbrengt, alzoo het tegendeel eene nadeelige uitwerking heeft; en in deze wetenschap bestaat het sijn der koemelkerij en vetweiderij, zoo dat men zich tot die beesten bepalen moet, welke met het land overeenkomen. — De stalvoeding van het Rundvee bepaalt zich bij klaver, hanekammerje of esparcette, spurrie, mangelwortels, geele wortelen of peen, alsmede bij boonen, wikken, cicers, koolplanten, aardappelen, knollen en cichorei. Zij is van Duitschen oorsprong, bijzonder in *Engeland* algemeen, en in vele andere landen, ook in onze Zuidelijke provincien, ingevoerd; doch stemt weinig met de uitmuntende weiden in het Noordelijk gedeelte onzes vaderlands overeen. Men onderscheidt de stalvoeding in geheele en halve, waarvan de laatste meestal boven de eerste in landen, waar deze ma-

nier

(*) De wilde koe geeft slechts zooveel en zoo lang melk, als het jonge kalf tot zijne voeding behoort. Zie: *ULKEN'S, Handboek van vaderl. Landhuishoudkunde* § 260.

(†) *HARMSSTADT Agr. chem. boek VI.*

nier van voederen in gebruik is, verkozen wordt. Bij de winter stalvoeding is het toevoeren met voedergewasfen, ftokers drank, lijn- en raapkoeken zeer nuttig; doch moet men hierbij naar de bedoeling van melkgeving en vetwording te werk gaan, alzoö het voedsel op het een en ander eene onafscheiden werking heeft.

De ftaat van het Rundvee in ons koningrijk (*Luxemburg* er onder begrepen) was, volgens het verflag, door de commissie van den landbouw, namens het gouvernement, bekend gemaakt, deze. Het Rundvee hefpond

In 1816, <i>boven</i> de 2 jaar, uit	1,462,763
— 1817 uit	1,334,201
— 1818 —	1,313,801
— 1819 —	1,323,178
— 1820 —	1,323,085
En <i>beneden</i> de 2 jaar	
in 1816 uit	553,438
— 1817 —	473,978
— 1818 —	520,066
— 1819 —	573,125
en 1820 —	597,865

Men ziet hieruit, dat, zoo de Runderteelt in fommige jaren niet ongunftig ware geweest, dezelve hier te lande merkelyk zoude zijn vooruitgegaan.

RUNEN, RUNENSCHRIFT. Over den onderdom van dit fchrift, aan de Noordfche volken (*Germanen* en *Skandinaviers*) eigen, zijn het de geleerden niet eens. Volgens fommigen heeft hetzelfde reeds voor onze Christelyke tijdrekening beftaan; doch volgens anderen is hetzelfde eerst na de geboorte onzes Zaligmakers te zoeken. Het laafte gevoelen komt ons het aannemelykfte voor, en dwalen dus diegenen, die het *Runen*-fchrift geheel van het Romeinfche alfabet afleiden. De overeenkomst, welke fommige letters derzelve met de aan hun verwandte Romeinfche hebben, bewijft niets, alzoö zij alleen ten aanzien van *enkelde* plaats heeft; maar bij de overige voftrekt niet kan aangetoond worden. Bovendien bevat ook het alfabet der *Runen* slechts 16 letters; een gebrek, hetgeen bezwaarlyk verklaard kan worden, wanneer de volken, die zich van dit fchrift bedienden, hetzelfde naar het zoo rijke Romeinfche alfabet gevormd hebben. Daar men nu niet wel van de Noordfche volken, die zoo lang in onkunde leefden, de uitvinding van letterschrift kan veronderftellen, zoo doet men het best, wanneer men het gevoelen van F. SCHLEGEL, in zijne voorlezingen over *oude* en *nieuwe* letterkunde, volgt, volgens hetwelk het letterschrift door de *Pheniciers*, die reeds in de hoogfte oudheid de zeeën, en ook de *Oostzee*, bevoeren, aan de bewoners van die kusten bekend werd, waaruit zich vervolgens de hun eigene *Runen* gevormd hebben, welker gebruik door de tadelijke geheimzinnige priesters bewaard, en tot velerlei magifche en voor-

voorgewende tooverkunten gebezigd werd. De gelijkheid met verscheidene schriftteekens der *Romeinen* doet hiertegen niets af, alzoo zij deze, ja zelfs hun schrift, uit dezelfde Oostelijke bron verkregen hadden, waardoor er noodzakelijk eene oorspronkelijke verwantschap moest plaats hebben. Dat ook in *Spanje*, en andere Zuid-westelijke Europeische landen, *Runen* en *Runen-sleenen* met hunne schriftletters gevonden worden, die tot grafteekens, merkpalen enz. dienden, kan men uit de oorspronkelijke verwantschap verklaren, waarin de nieuwere bewoners dezer landen, federt den tijd der volksverhuizing, met de inwoners van het oude *Germanië* en *Skandinavië* stonden.

RUSLAND. Bij de beschouwing van den tegenwoordigen staat van dit rijk, zal het niet ongepast zijn, eene vlugtige schets van deszelfs geschiedenis te laten voorafgaan, die wij echter, uit hoofde van ons bestek, niet hooger dan van PETER I. kunnen ophalen. Toen deze uitmuntende vorst, in 1689, den troon beklom, strekte zich *Rusland* van *Archangel* tot *Azow* uit; doch was nog van de *Oostzee* afgescheiden. De bewoners maakten, nogtans, eene natie uit, en vonden daarin een krachtig steunfel tegen hunne vijandelijke naburen. De regering werd eene alleen-heersching, en de zeden regelden zich, langzamerhand, naar de Europeische beschaving. PETER, die in 1723 den titel van *Keizer* aannam, werd de hervormer en wetgever van zijn rijk; hij veroverde, op *Zweden*, *Lief-*, *Esth-* en een gedeelte van *Finland*; bevoer met zijne eigen bijeengebragte vloot zeegevierend de *Oostzee*; bouwde *Petersburg* en *Kroonstadt*; vergrootte zijn rijk door Perzische provincien, en bragt binnen hetzelfde de belangrijkste hervormingen te weeg. Zijne gemalin en opvolgster, KATHARINA I, regeerde slechts ruim 2 jaar tot in 1727, onder het geleide van MENZIKOF, en was alleen op het inwendige van haar land bedacht, zonder zich met buitenlandsche betrekkingen optehouden. Onder het bestuur van PETER II, die reeds in 1730 stierf, bemoeide men zich even weinig met dezelve, daar de *DOLGORUCKI's*, die den val van MENZIKOF bewerkt hadden, genoeg met hunne partij te doen hadden. Onder zijne opvolgster, ANNA, beproefden wel de grooten, om de hoogste magt te beperken; doch met geen ander gevolg, dan dat zij hunnen eigen val berokkenden. Deze vorstin benoemde tot haar kabinet alleen vreemdelingen; verhief AUGUSTUS III van *Saksje* op den *Poolschen* troon, en voerde eenen gelukkigen oorlog tegen de *Turken*; doch liet de Perzische provincien varen. Zij benoemde in 1740 IWAN III, een neef harer zuster, onder de voogdijfchap van haren gunsteling BIRON, tot haren opvolger; maar de laatste werd tot ballingschap verwezen; terwijl de jonge vorst door de prinses ELIZABETH, jongste dochter van PETER den Grooten, reeds in 1741, onttroond, en naar den kerker gevoerd werd. Onder hare regering werden de grootkanselier OSTERMAN, de veldmaarschalk MUNNICH, benevens verscheidene uitstekende mannen, naar *Siberië* gezonden, en het schein, als of zij, door het verbannen van alle vreemdelingen

uit het rijk, de vorige ruwhcid in *Rusland* weder wilde invoeren. Ondertusfchen was het juist onder haar bestuur, dat zich de hoogst belangrijke invloed van dit rijk, op de overige Europifche ftaten, het eerst vertoonde. Door eenen oorlog met *Zweden*, haar door *Frankrijk* berokkend, geraakte zij in het geheele bezit van *Finland*; terwijl door het verkrijgen van de vesting *Nijflor*, en de grenzen van de rivier *Kymine*, de stad *Petersburg* verzekerd, en haar invloed op *Zweden*, welks troon haar neef, ADOLPH FREDERIK van *Holftein* beklom, volkomen bevestigd werd. In 1743 verklaarde zij haren neef KAREL PETER OLRICH van *Holftein-Gottorf* tot haren opvolger op den Rusfifchen troon; doch de Rusfifche ftaatkunde veranderde, en de Oostenrijksche partij verkreeg zoo zeer de overhand, dat ELIZABETH in 1747, met MARIA THEREZIA en *Engeland*, hare vorige verbindteniffen vernieuwde; een leger naar *Duitschland* tegen *Frankrijk* zond, en daardoor eeniger mate den Akenfchen vrede befliste. In 1754 verbond zich *Rusland* nog naauwer met *Oostenrijk* tegen *Pruiffen*, en nam daardoor aan den 7 jarigen oorlog deel, gedurende welken *Europa* de uitwerkfels zag van het nieuwe, Rusfifch krijgswezen. Nadat ELIZABETH in 1762 gestorven was, beklom haar bovengenoemde opvolger, onder den naam van PETER III, een vriend en vereerder van FREDERIK II, en tevens een verbitterd vijand van *Denemarken*, den troon, en floot aanftonds den vrede met *Pruiffen*. Dan, eene zamenzwering, die in Hooim. 1762 losbarste, beroofde hem van den troon en zijn leven, waarna zijne gemalin, KATHARINA II tot keizerin werd uitgeroepen. Deze vorftin bouwde op den grondflag voort, dien PETER I tot vergrooting en befchaving van het Rusfifch rijk gelegd had. Zij zorgde, wel is waar, voor deszelfs bloei en welvaart, maar nog meer voor haren roem. Zij maakte vooreerst haren lieveling PONIATOWSKY tot koning van *Polen*; floot een verbond met *Pruiffen*; befchermdde de Poolfche Disfidenten en geconfedereerden, en bewerkte, in 1772, de eerste verdeeling van *Polen*, waardoor zij een gedeelte van *Lithauwen* met haar rijk vereenigde. De Turkfche oorlog was het fchitterendst tijdvak harer regering. Hare vloten en legers behaalden talrijke overwinningen, en verfpreidden den fchrik tot in *Konftantinopel*; terwijl, bij den vrede van *Kimburn*, *Azow*, een gedeelte van den *Krim* enz. in Rusfifche magt bleven; de vrije vaart op de *Zwarte* en *Witte zee* bedongen, en de onafhankelijkheid der vrije *Tartaren* verzekerd werd. KATHARINA bragt, vervolgens, in 1779, den vrede in *Duitschland* tot ftand, en floot op raad van PANIN, in 1780, een verbond van *gewapende Neutraliteit* met *Zweden*, *Denemarken*, den Duitfchen keizer, *Pruiffen* en *Portugal*, waartoe ook ons vaderland toetrad. Inmiddels legde zij zich toe op de inwendige inrigting van haar rijk, welke zij aanmerkelijk verbeterde; en men kan zeggen, dat zij door den nieuwen regeringsvorm, dien zij in 1786 invoerde, haren ijver voor den bloei van kunften en wetenfchappen, voor befchaving en bevolking van het

het Russisch rijk, meerder roem heeft nagelaten, dan door den oorlog met *Zweden*, dien zij in 1789, wel zonder verlies, maar zonder eer eindigde, en den nieuwen Turkschen oorlog, waarbij zij in 1791 slechts eenige vestingen won, doch menschen en landen verwoestte, en, eindelijk, bij de 2de en 3de verdeeling van *Polen* (1793 en 1795), waardoor zij bijna geheel *Lithaunen*, *Koerland*, *Podolië* en *Wolhijrsk* met haar rijk vereenigde. Zij stierf in Slagm. 1796, en werd door haren eenigen zoon, PAUL I, opgevolgd. Deze sloeg eenen geheel anderen weg in dan zijne groote voorgangster, die, schoon wel met *Engeland* en *Oostenrijk* tegen *Frankrijk* verbonden, echter, eene dadelijke medewerking niet raadzaam oordeelde. PAUL, daar en tegen verbond zich, toen BUONAPARTE den togt naar *Egypte* ondernam, met *Napels* en de *Porte*; vernieuwde zijne verdragen met *Engeland* en *Oostenrijk*, en zond talrijke legers tegen de *Franschen*, die wel het eerst *Italië* moesten ruimen, doch ten laatste het Rus-Oostenrijks leger noodzaakten, om over ongebaande *Alpen* naar *Op-per-Duitschland*, al vechtende, terug te trekken. De ongelukkige nit-flag dezer onderneming; de hieruit gevolgde vredebreuk met *Engeland*, gevoegd bij vele verkeerde maatregelen, die hij ten aanzien van het binnenlands bestuur nam, berokkende hem 's volks misnoegen, hetgeen in 1801 zijnen rampzaligen dood ten gevolge had. Zijn zoon, (in Winterm. 1825 overleden) ALEXANDER I, beklom nu den Russischen troon, en verklaarde zich voor *Engeland* en den vrede; bewerkte naderhand, onder zijne bemiddeling, dien van *Luneville*, en bragt het plan van Duitfche schadeloosstelling spoedig tot stand. Sedert maakte hij onderfcheidene weldadige en nuttige inrigtingen voor het geluk van zijn rijk, en de verbreiding der kunsten en wetenschappen. Dan, hij werd spoedig op nieuw in den oorlog met *Frankrijk* betrokken, eerst met *Oostenrijk* en naderhand met *Pruisfen*, in welke beide oorlogen de verbonden mogendheden zoo ongelukkig waren, dat *Frankrijk* hun in 1807 te *Tilfit* den vrede voorschreef. *Rusland* verkreeg een stuk van *Polen*, en stond daartegen *Jever* af; ontruimde *Cattaro* en *Corfu*; maakte zich van alle verbindtenissen met *Engeland* los, en verklaarde aan het nog alleen voor dat rijk strijdend *Zweden* den oorlog, die in 1809, door den vrede van *Frederiksham* eindigde, waarbij *Finland* en *Oost-Bothnië*, met *Tornow* en de *Alands-eilanden* aan *Rusland* werden afgestaan. Aan den oorlog tusfchen *Frankrijk* en *Oostenrijk*, in 1809, nam het rijk weinig deel; doch werd die met de *Turken* en *Perzen* krachtadig voortgezet. In den bekenden Russisch-Franschen oorlog, van 1812, waarin eerlang alle Europifche mogendheden gewikkeld werden, en die 3 jaar duurde, leed *Rusland* wel aanmerkelijke verliezen, maar leerde ook zijne krachten kennen; werd geducht voor het Zuiden en Westen van *Europa*, en had zich niet alleen door de verkrijging van *Polen*, hetgeen als koninkrijk in het onafmetelijk Russisch rijk werd ingelijfd, naar het Westen toe versterkt en bevestigd;

tigd; maar verwierf ook eenen belangrijken invloed op *Europa*. Bovendien had ALEXANDER, intusfchen, den oorlog met de *Turken* en de *Perzen* geeindigd: bij den vrede met de eerften geraakte het rijk in het bezit van *Moldavië* tot aan de *Pruth*, *Besfarabië* en de hoofdmonden van den *Donau*, en bij dien met de laatften verkreeg het, nadat reeds in 1801 *Grufinië* met *Rusland* was vereenigd geworden, alle de landen ten Westen van de *Kaspifche zee*, tusschen de *Kur* en *Aros*, met de uitsluitende vaart op dezelve; doch strekt zich deze aanwinst aan de Oostelijke kunst niet verder dan de golf *Vulkan* uit. (Men zie verder de artikelen PETER I, II en III, ELIZABET (PETROUWNA), KATHARINA I en II en PAUL I).

Na deze korte fchets gaan wij over tot de aardrijkskundige en ftatistieke befchrijving van het Rusfifche rijk. Het bevat een groot gedeelte van het Noordelijk *Europa* en *Azië*, alsmede belangrijke groepen eilanden in den Oostelijken en Noordelijken *Oceaan*, en beftaat omtrent het negende gedeelte der bewoonde aarde. Het grenst ten Noorden aan de *Oostzee*, *Noorwegen* en de *Ijszee*; ten Oosten aan den *Oceaan*; ten Zuiden aan *China*, het meer *Aral*, het vrije *Tartarije*, de *Kaspifche-zee*, *Perzië*, Rusfifch *Georgië*, aan de *Zwarte-zee* en *Turkije*, en ten Westen aan *Gallicië*, *Krakau*, *Pofen*, *Pruifsen*, *Zweden* en *Noorwegen*. Het heeft eene uitgestrektheid in de lengte van 35 tot 227°, en in de breedte van 40 tot 78°, en bevat, behalve de eilanden, de Amerikafche bezittingen en de nieuw verkregen landen aan den *Kaukasus*, 343,828 v. m., waarvan omtrent 80,000 voor het Europifch, en de overige voor het Aziatifch gedeelte komen. — De grond in *Rusland* is grootendeels vlak; doch Zuidelijk vindt men eene weldadige afwifeling van berg en dal. Tusschen de *Kaspifche* en *Zwarte-zee* ligt den *Kaukasus*: die zich omtrent 70 mijlen ver uitftrekt, en zoo wel eeuwighe fneeuw- en ijsropen, als heete Naphta-bronnen bevat. Ten Zuidwesten van *Gallicië* liggen de *Karpaten*, en in het Noordwesten de hooge vlakken van *Wolchonski-Waldes*; terwijl zich de *Ural*, onder den naam van *Worchoturi*, ten Oosten, tusschen *Europa* en *Azië*, tot aan de *Ijszee* uitftrekt, en van dezen berg verfcheidene bergketens door het *Aziatifch Rusland* loopen. Het Zuidwestelijk gedeelte des rijks beftaat uit woestijnen, welke of onbewoond zijn, of aan tatrijke zwervende volken ter veeteelt dienen. — De luchtgefteeldheid is in dit rijk zeer verfchillend. In het Zuidelijk gedeelte heeft men korte en zachte Winters, een vroegtijdige Lente, eenen heeten en langen Zomer met weinig regen, en eenen laten Herfst. In het middelste gedeelte van *Rusland* zijn de Winters ruwer en langer, inzonderheid in het Oostelijk gedeelte, en de Zomers korter; terwijl in het Noordelijk deel de kwik zoo fterk fomtijds bevrifst, dat men dezelve in warme kamers nog fmeden kan, en de rivieren van Wijn- tot in het laatst van Bloeim. met ijs bedekt zijn. Wanneer de graan-

oogst

oogst in het middelste gedeelte des rijks nog gelukt, zoo is dezelve in het Noordelijk, daarentegen, zeldzaam en onzeker. In den Arktischen kreits heeft men lange zomerdagen, waarop het ijs echter niet smelt, en lange winternachten, die door het Noorderlicht beschenen worden. Onder de Wateren van *Rusland* behooren de *Witte zee*, de meeren *Ladoga* en *Onega*, de *Firische golf*, de meeren *Peipus* en *Azof*, de rivieren *Petchora*, de *Dwina*, de *Duna*, de *Dnieper*, de *Don*, de *Wolga*, de *Ural*, de *Newa*, de *Niemen* enz. De verbinding der onderscheiden zeeën, rivieren en meeren wordt door kanalen bewerkt, en meer en meer doelmatig ingerigt. Belangrijk zijn het kanaal *Wischni-Wolotschok*, hetgeen *Petersburg* met *Astrakan* verbindt, hetwelk mede door het nieuwe kanaal van *Nowgorod* geschiedt; het kanaal van *Beresina*, dat de *Oos-* met de *Zwarte zee* vereenigt, en dat van *Ladoga*, waardoor de scheepvaart op het stormachtig meer van dien naam kan ontweken worden. Het groote *Siberische* kanaal strekt zich van den Chineschen muur tot *Petersburg*, *Archangel* en *Riga* uit, waardoor men in *Kolywar*, *Tomsk* en *Jekutzk* alle Europische waren tot billijke prijzen kan bekomen.

Onder de voortbrengfels van *Rusland* wordt jaarlijks aan koren voor 130 millioen roebels meer verbouwd, dan het rijk gebruikt; en nogtans worden er tot hiertoe niet meer dan 160,000 v. m. tot den landbouw gebezigd. Ooft, wijn, zelfs Zuidelijke vruchten, en de veel suiker opleverende *Arbusen*, worden er in menigte geteeld. Ook het houtgewas levert, behalve voor het sterk gebruik van eigen behoefte, eenen rijken voorraad tot uitvoer op, die zekerlijk nog belangrijker zou zijn, indien het niet aan bekwame bosch-opzienaers mangelde; hebbende men, eerst sedert 1804, dezen tak van landhuishoudkunde wetenschappelijk beginnen te behandelen. Moerbezieboomen worden jaarlijks aangekweekt: alleen in 1802 werden er meer dan een millioen boomen geplant. Het land levert bijna alle soorten van tuinvruchten op, en de runder-, paarden-, schapen-, en bijenteelt, door welke laatste jaarlijks 600,000 pond was en honig worden uitgevoerd, leveren veel voordeel op; gelijk ook de zijdeteelt, waarmede men jaarlijks 16,000 pond zijde wint. Voorts vindt men in *Rusland* kameelen, buffels, beeren, fabels, hermelijnen, hazen, die in den winter wit worden, en alle soorten van wilde dieren, zelfs gemfen en steenbokken, en berekent men, dat de vischerij jaarlijks een voordeel van 15 millioen roebels aanbrengt. De *Beresjowsche* bergwerken leveren goud, de *Kolywanische* en *Nertschinskische* zilver, koper, ijzer, zink, kwikzilver, aluin en zout, (jaarlijks 500 millioen pond) op; ook worden er andere delfstoffen, als: nitruutend marmel, edelgesteenten, kalk, zwavel enz. in het rijk gevonden; wordende het jaarlijks beloop van alle ruwe Natuurprodukten op meer dan 40 millioen roebels geschat.

De inwoners, wier getal men, met de jongste aanwinsten, in 1818 buiten *Polen*, op 53 millioen stelde, zijn naar hunne onderscheidene

talen in 10 volksstammen verdeeld, als: *Slaven*, waartoe de *Rusfen* ten getale van meer dan 38 millioen, de *Kosakken*, omtrent 600,000 weerbare mannen sterk, en de *Polen* behooren; de *Finnen*, die zich van de *Tornea* en de *Niemen* tot aan de *Obi* uitstrekken; de *Tartaren*, die van de *Dniester* tot aan den *Kaukasus* wonen, meestal onder een eigen stam bestuur leven, geen landbouw hebben, en zonder snaphanen zijn; de *Georgiers* en *Tscherkasfen*; de *Samojeden*, *Mandschuren* en *Mongolen*, tot welk laatste de *Kalmukken* behooren; *Oostlijke volken*, waaronder de *Tschuktischen*, *Kurilen* en *Aleuten* geteld worden; *Joden*, inzonderheid in de Poolse provincien, waar zij vele voordeelen genieten, en eindelijk *Uitlanders*, bijna uit alle landen van *Europa* en *Azië*, zelfs *Indianen* en *Zigeuners*. — Manufakturen en Fabrieken van leder, juchten, talk, zeep, grove linnens, metalen en matten uit linden-bast, zoo als ook verwerijen enz. had men reeds in *Rusland* voor *Peter den Grooten*; doch federt hebben niet alleen deze eenen zeer aanmerkelijken trap van volkomenheid bereikt, maar zijn ook nog door ontelbare anderen vermeerderd, zoo dat men in 1815 niet minder dan 3,258 volkomene fabrieken, die nog in hare beginfelen waren, in het rijk telde, waaronder 23 lakenfabrieken, die verplicht zijn, voor de regering te werken, en jaarlijks aan haar voor 700,000 roebels aan lakens leveren. Bovendien zijn er nog 181 afzonderlijke fabrieken van die stoffe; 45 werkplaatfen voor de bereiding van apothekerswaren en het stoken van brandewijn, waarvan jaarlijks 6 millioen emmers in het land gebruikt worden; alsmede voor het zieden van zout, waarvan 800 millioen ponden 's jaars vervaardigd worden. Onder de metaal fabrieken zijn die van geweren de belangrijkste: in *Tula* alleen worden jaarlijks, door 6,000 werklieden, meer dan 17,000 snaphanen, 6,500 koppel-pistolen, en 16,000 zijdgeweren vervaardigd. Het kollegie voor manufakturen in *Moskwa*, met deszelfs kantoor te *Petersburg*, behandelt alle fabriek-zaken van *Rusland*, over het algemeen, en heeft het oppertoezicht over dezelve.

De Rusfische handel wordt te land en ter zee gedreven. De inlandfche wordt noch door tollèn noch door stapelplaatfen belemmerd; maar door meren, bevaarbare rivieren, kanalen, langdurende sledebanen, en door de groote jaarmarkten, inzonderheid in *Makariow*, aanmerkelijk bevorderd. De uitvoer uit alle havens en grensplaatfen is vrij; maar voor den invoer van geoorlofde waren zijn alleen *Petersburg*, *Riga* en *Odesfa* bestemd. De buitenlandfche landhandel wordt in *Azië* op *China*, *Perzië*, *Bucharije* en de landen van den *Kaukasus*, en in *Europa* op *Turkije*, *Gallicië*, *Pruisfen*, *Silezië* en *Sakje* gedreven. Gelijk de *Armeniers*, *Bucharen* en *Joden* aan den buitenlandfchen landhandel, voornamelijk, deel hebben, zoo hebben de *Engelfchen* in den zeehandel een beslissend overwigt. Men rekent den invoer ter zee jaarlijks op 28, en den uitvoer op 45 millioen roebels, hetgeen dus een voordeelige balans van 17 millioen oplevert. *Rusland* heeft slechts 2 handel-maatschappijen, de

de *Amerikafche* en die van de *Witte-zee*, welker aktien echter eene hooge waarde hebben. Het kollegie van koophandel te *Petersburg* is het hoogste gerechtshof in zaken, den handel betreffende.

De *Regeringsvorm* des rijks is eene onbepaalde monarchale. Het opperhoofd van den staat heet *Keizer* en zelfbeheerscher aller *Rusfen*. Sedert 24 van Lentemaand 1801, stond ALEXANDER I, die sints 1815 tevens koning van *Polen* was, aan het hoofd. De keizer zelf heeft de hoogste magt in handen, en wordt door den hoogen staatsraad voor de buitenlandsche zaken, daartoe geroepen wordende, ondersteund; terwijl de senaat voor het binnenlandsch bestuur zorgt, en de monarch uit beiden eenen hoogen rijksraad tot zijn kabinet verkiest. De senaat bezit de opperste regterlijke magt, en er zijn maar weinige gevallen, waarin men zich van dit gerechtshof op den keizer kan beroepen; doch mogen deszelfs Ukazen niet met die van den vorst strijden. Er zijn 8 ministerien, als: van buiten- en binnenlandsche zaken, van oorlog, van het zeewezen, van regtsoefening, van geldmiddelen, van koophandel en volksverlichting. — Het geheele rijk is in 53 gouvernementen verdeeld, waarvan 40 tot *Europa*, zonder het land der *Donsche* Kozakken, de Kozakken aan de *Zwarte-zee* en het koningrijk *Polen* te rekenen, en 13 tot *Azië* behooren. — De Inkomsten van den staat bedragen jaarlijks over de 120 millioen roebels, en de in 1818 in het grootboek ingeschrevene staatschuld beliep 50 millioen guldens Hollandfche geldleeningen, en 215 millioen roebels aan bank-asignatien. — De landmagt bedroeg, op het einde van 1817, zoo aan voet- als paardevolk, 730,033 man. De gewone ligting van 1 van de 500 levert omtrent 36,000 man op. De Zee-magt heeft haren hoofdzetel aan de *Oostzee*, en bestaat, behalve de Scheeren-vloot van 200 zeilen, uit 58 groote oorlogfchepen, die hunne voorname iegplaats in *Kroonfiadt* hebben; terwijl de vloot uit de *Zwarte zee*, te *Sebastopol* ankerende, 20 oorlogfchepen sterk is, en zich op de *Kaspifche-zee* eenige fregatten en kleine oorlogfloopen bevinden. De geheele vloot, 346 zeilen sterk, bestaat uit 3 fmaldeelen, die de *witte*, *blaauwe* en *roode* vlag voeren; 3 admiraals en 6 vice-admiraals aan het hoofd hebben, en waartoe 80,000 matrozen en zee-foldaten behooren. Geenen Europifchen staat kost het onderhoud zijner land- en zeemagt zoo weinig, dan den Rusfifchen; wordende hetzelve op zijn hoogst op 10 millioen gerekend.

De *Griekfche kerk* is de heerfchende godsdienst in *Rusland*; doch genieten alle andere Christenen gelijke regten, en worden alle overige godsdienstige gezindheden geduld. Behalve de belijders van de Griekfche kerk, heeft men in *Rusland*, volgens de jongfte opgave, 3,500,000 Katholijken, 1,400,000 Lutherfchen, 38,000 Gereformeerden, 9,000 Hemhutters, 5000 Doopsgezinden, 60,000 Armeniers, 3,000,000 Mahomethanen, 300,000 Lamaiten, en 600,000 afgodendienaars. De regering zorgt met ongemeen veel ijver voor de aankweeking en befchaving van Kunften en Wetenfchappen. Voor alle

vakken van onderwijs heeft men talrijke en doelmatige inrigtingen, die door boekerijen, verzamelingen van allerlei aard, en geleerde genootschappen bevorderd worden. Er zijn in het rijk 7 Hooge scholen, als: te *Moskow*, *Petersburg*, *Kiew*, *Wilna*, *Charlow*, *Dorpat* en *Kasau*, waarbij zich 500 leericholen met 1500 leeraren en omtrent 34,000 scholieren bevinden, en welker onderhoud, behalve de afzonderlijke bijdragen, der kroon alleen 2 millioen roebels kost. Bovendien zijn er nog verscheidene instituten van opvoeding en onderwijs, welke door de regering met eene bijna gelijke som ondersteund worden. Sedert 1818 heeft men in *Rusland* scholen ingevoerd, naar de Lancastersche leerwijze ingerigt, en telde men in het rijk 128 Bijbelgenootschappen, welke met dat van *Petersburg*, door den keizer vorstelijk ondersteund, verbonden zijn. Voor anderhalve eeuw waren er slechts 2 boekdrukkerijen in *Rusland*; thans zijn er meer dan 50. Bovendien heeft er ook de graveerkunst eenen aanmerkelijken trap van bloei bereikt, en blijft de jacht-muziek, gelijk ook de zangkunst, nog steeds een nationaal eigendom der *Rusfen*. — De toestand der inwoners, inzonderheid der landlieden, is onlangs aanmerkelijk verbeterd: ook heeft de burgerstand veel in aanzien gewonnen, en verdeelt zich in 5 klasfen; doch bezit de adel nog aanzienlijke voorregten.

RUSSISCH BAD. Dit bestaat in eene enkele zaal van hout, waarin zich een' groote metalen kagchel bevindt, welke met rivierkiezels bedekt is, die door de hette van de kagchel, rondom welke banken geplaatst zijn, worden gloeiend gemaakt. Wanneer men in de zaal komt, wordt men dermate getroffen, dat iemand, die er niet aan gewoon is, het er slechts weinige oogenblikken kan uithouden. Diegene echter, welke in staat zijn, om eenigen tijd in dezen dampkring te kunnen vertoeven, ontkleeden zich, en strekken zich op een der banken, of liever op eene daarop liggende matras uit, waarna koud water op de gloeiende steenen gegoten wordt, waaruit oogenblikkelijk een dikke heete damp opstijgt, die den zich dus badenden omringt, en dermate verhit, dat het zweet over zijn geheele ligchaam uitbreekt. Om de dampen te behouden giet men ieder 5 minuten nieuw water op de steenen; terwijl de thermometer in dezen verhitten dampkring gewoonlijk tot 40 of 45° REAUMUR rijst. Heeft nu de *Rus* op deze wijze zijn bad gebruikt, dan laat hij zich nog met geweekte berken-roeden slaan; ter vermindering van het zweet met zeep wrijven, en hierop met laauw, en eindelijk met koud water wasfen, van welk laatfte hem eenige emmers vol over het hoofd gegoten worden. Bij gebrek aan koud water springt hij ook wel, onmiddellijk na dit zweet-bad, in eene rivier of kanaal, of wentelt zich in de sneeuw. De nanzienlijke *Rus* gebruikt naderhand eenen drank, uit Engelsch bier, witte wijn, geroosterd brood, suiker en citroenen zaamgesteld, en rust op zijn bed uit; maar de gemeene man drinkt, daarentegen, nadat hij zich in de sneeuw heeft

afgekoeld, cenige glazen brandewijn, en gaat weder aan zijnen arbeid. De *Rusfen* bedienen zich van deze zweet-baden zeer menigvuldig. Zij zijn eene behoefte voor het volk, en men vindt er in ieder dorp. Ook heeft men foortgelijke baden in *Finland*.

RUSSISCHE LETTERKUNDE. De beginfelen der Russifche Letterkunde, voor zoover zij tot den kring der fraaije wetenfchappen behoort, moeten in de oude volksliederen gezocht worden, die echter door de hand des tijds verbeteringen ondergaan hebben. Vroeger verwaarloosd, hebben zij, eerst in lateren tijd, wegens hunne overeenkomst met de Romanzen der *Spanjaarden*, *Engelfchen* en *Skandinaviers*, de opmerkzaamheid der *Rusfen*, door het aanmoedigend voorbeeld van buitenlanders aangespoord, tot zich getrokken. Zij fchijnen, even als gene Romanzen, een zamenhangend volksverhaal ten grondflag te hebben, hetwelk mogelijk nog zal opgefpoord worden. De Nationale dichtkunst had zich in het tijdvak, waartoe deze oude liederen behooren (1015 — 1224), nog niet van de oud-Slavifche fabelleer losgerukt. Vorst WLADIMIR met zijne ridders was het voorname onderwerp van deze volksverhalen, welken men met de avonturen van KAREL met zijne grooten, en den koning ARTHUR met de ridders der tafelronde, vergelijken kan. De helden DOBRENJA RIKITITSCH en TSCHARILO PLEUKOWITSCH en anderen traden hier in de plaats van de beroemde en welluidender namen van DOOLIN, RINALDO en AMADIS. Ondertusfchen is men buiten 's lands voor als nog, over het geheel, meerder opmerkzaam geweest op deze Oud-Rusfifche volksverhalen, dan in *Rusland* zelve, want IGARS *zug gegen die Polowzer*, uit het Oud-Rusfifch van J. MULLER, *Praag* 1811 en 1812, is nog niet in het oorspronkelijk Rusfifch uitgegeven, zoo als ook vorst WLADIMIR *en diens Tafelronde*, en de Oud-Rusfifche *Helden-gezangen*, alleen nog in *Duitschland*, *Leipzig* 1819, zijn overgezet. Het is echter te wenschen, dat *Rusland* ook in dezen het voorbeeld der buitenlanders zal volgen, en het oog vestigen op den *Geist der Rusfifche Poëfie, oder Sammlung alter Rusf. Dichtungen*, van den prins ZERTELOW, 2 deel. *Petersburg* 1822, waaruit op nieuw eene volks-dichtkunst zoude kunnen geboren worden. Het waren inzonderheid de geestelijken, die in het opgamelde tijdvak eene grootere werkzaamheid van geest aan den dag legden; doch bleven ook wereldlijke grooten in dezen niet geheel ten achter; en offchoon de berigten hieromtrent slechts door de derde hand tot ons gekomen zijn, noemt echter NESTOR, een monnik in een klooster te *Kiow*, op wiens getuigenis voornamelijk de oude Slavifche gefchiedenis berust, in zijn *Jaarboek der Rusfifche gefchiedenis*, loopende van 862 tot 1110 ingefloten, en in de Slavifche grondtaal gefchreven, (doch overgezet en opgehelderd door A. L. SCHLÖZER, 5 deelen *Göttingen* 1802 en vervolgens) verfehiedene aanzienlijke mannen, welke aan deze werkzaamheid deel namen. Het werk van NESTOR zelf is voor ons de zekerite maatftaf ter beoordeeling van

die tijden, en althans, door de voorafgaande aardrijkskundige schets van het Sinnisch en Slawisch Noorden, de veiligste bron voor onze kennis van die landen. Hetzelve is door den bisschop SYLVESTER, te *Perejaslaw*, en twee ongenoemden, tot 1203 voortgezet.

Ondertusfchen konden deze eerste beginfels der Letterkunde van geene duurzame gevolgen zijn, alzoo er geene inrigtingen van hooger onderwijs bestonden, welke een overzigt der hoofdwetenschappen en der daartoe noodige hulpmiddelen aan de hand gaven, en ook omdat de Griekfche opzieners der openbare fcholen te *Wladimir*, *Smolensko* en *Halitsch* — zonderling genoeg voorzeker — de zucht voor de Griekfche oudheid niet aanmoedigden, welke een duurzame voormuur tegen alle verwildering zijn moest. — Het Mongolfche tijdvak was voor de Letterkunde zeer nadeelig. Slechts in de rijke kloosters werden nog eenige overblijffels van haar bewaard; en het is in deze, dat de jaarboeken, in de oude kerktaal vervat, van SIMON den *Heiligen*, bisschop van *Schuxdal* (gest. 1226), met anderen te voorfchijn kwamen, die als zoovele hulpmiddelen voor de gefchiedenis van dien tijd kunnen befchouwd worden. Deze en de levensbefchrijvingen van ALEXANDER den *Grooten*, de Romeinfche keizers MARCUS ANTONIUS en CLEOPATRA waren de eenigfte boeken, welke ten behoeve van leesgierigen konden dienen, en wel, omdat de fchrijvers, de gezellige taal verachtende, welke door Tartarifche bijvoegfels eene vreemde, het volk zelf onbehagelijke, gedaante verkregen had, zich alleen van de Slavonifche bedienden, waardoor de leeslust voor altoos binnen enge grenzen bepaald werd. Tot op PETER den *Grooten*, was *Rusland* bijna geheel van het westelijk *Europa* gefcheiden, en alles, wat in wetenfchap en kunst van verre werd aangevoerd, befond alleen in zoodanige kundigheden, welke voor het dagelijksch leven bruikbaar waren. Daar de *Rusfen* niet reisden, noch eene vreemde taal beoefenden, zoo mangelde het hun aan een letterkundig punt van vereening met het overige gedeelte van *Europa*. Scholen had men in *Groot-Rusland* volftrekt niet, en toen men eindelijk te *Moskow*, door de oprigting der Slawifch-, Griekfch-, Latijnsche akademie van het Saikonospostifch klooster, op eene fchool, naar het voorbeeld der geestelijken, te *Kiew* bedacht werd, verhinderde het plan van onderwijs in onverftaanbare talen het mogelijk goed gevolg. Hierbij had de drukpers weinigen invloed, omdat zij bij uitfluiting der kerke ten dienfte ftond, en de vermaken te ruw waren, om voor edeler genietingen vatbaar te zijn. Wel is waar, in het hier bedoelde tijdvak valt het begin der Dramatifche kunst, zoo hier van kunst kan gefproken worden; want zij bepaalde zich tot geestelijke onderwerpen, welke door de Kiewfche ftudenten, gedurende den vacantie-tijd, in de fteden werden voorgedragen, en in welke Drama's de tooneelen, waarin ATOFERN den koning het hoofd affloeg, waarin ARTAXERXES bevel geeft, om HAMAN te hangen, alsmede de 3 mannen in den gloei-

gloeijenden oven, de meeste goedkeuring verwierven, waaruit men den smaak dier tijden kan opmaken. De Slavonische-Russische, Drama's van den priester-monnik SIMEON van *Pototsk* (1628 — 1680), welke ten tijde van FEDOR III, eerst in het klooster, en vervolgens ten hove gegeven werden, waren beter; kunnende men zijnen NE-BUKADNEZAR, en zijnen *Verloren zoon* in het 8ste deel van den Oud-Russischen Bijbel, en de meeste overigen in handschrift in de Synodale boekerij te *Moskow* vinden. Het eerste Blijfspel, hetwelk men in het Russisch overzette, was de *Arts tegen wil en dank* van MOLIÈRE, welk stuk door de Zarin SOPHIA ALEXIEWNA en hare hofdames werd uitgevoerd. De *Polen* strekten den *Rusfen* overal ten voorbeelde, zelfs in hunne dichtstukken, waaronder de overzetting der Psalmen van DAVID, van straks genoemden SIMEON (1680) eene bijzondere melding verdient; doch ook deze is niet vrij van vreemden invloed. Reeds in de 17de eeuw vindt men proeven eener zekere versmaat, waarin men het eigenaardige der Grieksche, in lengte en korthed, poogde te volgen; doch zij bleven zonder duurzamen invloed.

PETER de *Groote* bedoelde de hoogere beschaving van zijn volk; doch ging met te veel overhaasting te werk. Nog vruchten van zijne pogingen wenschende te zien, bevorderde hij de boekdrukkunst, en vond zelf in 1704 een letterschrift uit, hetgeen, het Latijnsche nader komende, de mededeeling van wederzijdsche denkbeelden met het overige gedeelte van *Europa* minder moeilijk moest maken. Het eerste nieuwsblad werd er op de geestelijke drukkerij te *Moskow* in 1705 mede gedrukt, waarna in 1714 van de ukazendrukkerij, in 1711 aangelegd, de eerste Petersburgsche dagbladen verschenen. Overzettingen van buitenlandsche, meest Duitfche, werken moesten de leeslust opwekken, en door jonge *Rusfen*, die hij liet reizen, hoopte hij de voorregten der beschaving aan zijn volk smakelijk te maken. Bij zijnen dood waren er 51 volks-, 56 garnizoens-scholen en 26 andere inrigtingen voor kinderen van geestelijken in zijn uitgebreid rijk, die de zoo langzaam voortgaande beschaving weinig bevorderden. Door KATHARINA I, werd in 1725 de akademie der wetenschappen geopend, welke PETER I ten oogmerk had, naar het plan van LEIBNITZ, op te rigten. Zij bevorderde en verhoogde de wetenschappelijke rigting, welke de werkzaamheid van den geest genomen had, omdat men nog weinige behoefte tot eene eigenlijke Letterkunde ontwaarde; want zelfs langen tijd na hare stichting kon men haar meer voor een gewenscht sieraad, dan wel voor een noodzakelijk deel van den geheel kring van beschaving houden. Dagelijks vermeerderden echter de inrigtingen van onderwijs en opvoeding; doch het was inzonderheid KATHARINA II, die de stoutte ontwerpen van PETER in derzelve omvang ter harte nam, en, begunstigd door kunsten en wetenschappen, vooral in haren gezelligen kring, achtning voor het schoone en nuttige inboezemde, en

en met eenen standvastigen ijver en welberaden spoed aan de voltooiing der zoo dikwijls vernietigde of tegengewerkte plannen arbeidde. Het streven, om van buitenlanders te leeren en hen na te volgen, werd nu algemeener, en won onder het verstandig gedeelte van den adel en der ambtenaren zoo veel veld, dat PAUL I, uit bezorgdheid gebod, om het land te sluiten, waarvan de hardheid door het geheele volk ondervonden werd. ALEXANDER I, volgde in de eerste jaren zijner regering het voetspoor zijner grootmoeder met geestdrift. Hij stichtte, zelfs nog in de laatste jaren van zijn leven, volkscholen en andere inrigtingen voor onderwijs; zorgde voor eene betere opleiding der geestelijkheid, en ondersteunde met eene keizerlijke edelmoedigheid ieder talent; doch hield een streng toezigt op den volksgeest en zijn streven naar wetenschap en kennis.

Bij alle navolging der van buiten 's lands ontleende dichterlijke vormen, hield zich echter in de dichtkunst het nationale lied nog staande, hetgeen nu eens liefde, dan oorlog bezingt, nu weer bij spelen, kerkelijke feesten en maaltijden, en dan weer bij nationale vermakelijkheden wordt aangeheven. Onder de oudere gezangen waren die van den kozak SEMEN KLIMOUSKY, in 1725 gestorven, zeer geliefd. Sedert door KNÄS KONSTANT. DEMETR. KANTEMIR, over leden in 1744, de *Profodie* nauwer bepaald werd, beproeft men alle dichtfoorten, van de *Dithyrambe* tot het *Madrigal* toe. KANTEMIR was bekend in *Satiren*; doch schijnt men in de *Elegische* dichtfoort, volgens de daarin geleverde proeven van JELAGIN, BAJUSCHKO en SHUKOUSKY te oordeelen, bijzonder te slagen. Zelfs heeft men zich in de *Epische* geoefend, zoo als uit de *Rosfiade* en *Wladimir*, beide van M. M. CHERASKOW, kan blijken. Meer aantrekkelijk, echter, zijn de Romantische heldendichten van HIPPOLYT, BEGD-ANONITSCH (gest. 1803), PSYCHE, naar den Russischen naam DUSCHENKA (1775), en *Ludmilla* en *Ruslaw* van A. PUSCHLIN. SACHOWSKIJS, *geroofde Pelsen* behooren tot de gelukkigste proeven in het komisch *Epos*. De dichterlijke vertellingen zijn bearbeid geworden door SSUMAROKO, KRULO, ISMAILOW, BAJUSCHKO en anderen. — Over de eerste beginsels van het tooneel hebben wij hiervoor gesproken. In 1758 werd te *Jaroslav* een afzonderlijk tooneel opgerigt, hetgeen spoedig naar de residentie verlegd werd, en, door de vooringenomenheid van KATHARINA II met het drama, eerlang ook de liefde des volks verwierf. SSUMAROKOW schreef de eerste regelmatige treurspelen, en werd door KNÄSHUIN gevolgd, die ook in het blijfspel arbeidde. Met hem wedijverde ILIJN, wiens *Lisa* (*Petersb.* 1803) algemeene toejuiching onving. — Het zangspel moest bij een prachtlievend hof, als het Russische, eene levendige deelneming vinden. Het eerste van SSUMAROKOW werd in 1764 te *Petersburg* ten tooneele gevoerd, en federt heeft dit vak bij voortduring bearbeiders gevonden. — In het leergedicht houdt men CHERASKOWS *vruchten der wetenschappen* voor het beste;

gelijk ook de fabelen van CHEMITZER, KAULOW en PITIN, zelfs in overzettingen, zeer getrokken worden. Kleinere dichtsoorten, als *Madrigals*, *Charaden* en *Triolets* worden gretig in de 21 Russische letterkundige tijdschriften opgenomen, en vinden goedkeuring bij het steeds nog klein publiek. Over het algemeen maken de reisbeschrijvingen dat gedeelte der Russische Letterkunde uit, hetgeen geschikt is, om bij vreemden de lust tot verder onderzoek meer en meer op te wekken, alzoo op kosten der regering en van afzonderlijke personen reizen naar de afgelegendste landen ondernomen, en derzelver uitgegevene werken hierover begunstigd worden. Sedert de eerste reis der *Russen* rondom de wereld, op de schepen *Nadeschda* en *Newa*, onder kapitein KRUSENSTERN, hebben de Amerikaanse kompanie, of bijzondere personen, naar de Noordwestkust van *Amerika* schepen afgezonden, en COLOWNINS reize in 1807—1814, ter beschrijving der *Kurilische* eilanden; die van den luitenant van KOTZEBUE, op kosten van den graaf ROMANZOW ondernomen; die van den luitenant LASAROW, van BELLINGSHAUSEN en WASSILJOW; van den luitenant WRANGEL; MUVAWIEWS landreizen, en BRONTUSKIS onderzoekingen van *Taurië* — om hier alleen van de jongste reizen, te spreken — zijn allen voor de wetenschappen hoogst belangrijk geweest. In vele dezer reisbeschrijvingen ontdekt men de sporen der zich meer en meer ontwikkelende taal in plaatsen, die door hare voordragt, tot de belangrijkste in ieder vak van Letterkunde behooren. — In de Russische proza heeft men het, ontegenzeggelijk, nog niet zoo ver gebragt, als in de poezij. In godsdienstige redevoeringen, waarin zij het eerst tot meerdere volkomenheid ontwikkeld werd, heeft men eene *bombastische* (verwarde) redkunst behouden, waaronder men dikwijls het gering gehalte derzelve bedekken moest; zoo als de *Homiliën* van FESAN PROKOPOWITSCH (gest. 1786), GEDEON, PLATON, ANASTASII, GEORGH en anderen dit voldoende bewijzen. De wereldlijke redevoeringen, waaraan, bij voorb. LOMONOSSOV zijnen roem te danken heeft, zijn ten deele in eenen *panegyrischen* stijl gesteld, die aan de echtheid der overtuiging, en aan het inwendig warm gevoel van den spreker doet twijfelen. Zoo heeft men LAMONOSSOWS redevoering op PETER den *Grooten*, den 26 van Grasm. 1755 gehouden, dikwijls tot een voorbeeld van een *Elogium* (lofredede) aangevoerd. Aan de tegenwoordige vereischten van zoodanige voordragt beantwoordt KARAMSINS redevoering, uitgesproken in de vergadering der Russische akademie den 5den van Wintermaand 1818; gelijk ook zijn naam, in dit opzigt, in alle vakken, met onderscheiding verdiend genoemd te worden. Sedert heeft hij zich met ernst op de geschiedenis toegelegd, en *Rusland* een werk geleverd, dat onder de geschiedboeken van ieder volk mag genoemd worden. Zijne *Russische Geschiedenis* (*Petersb.* 1816, 8 deel), waarvan de 2de uitgave in 1818—1821, in 9 deelen en het 10de onlangs verschenen is, is bijna in alle talen overgezet, en verwierf de verdien-

de goedkeuring. Ondertusfchen is het te beklagen, dat de uitstekendfte geleerden en staatsmannen van *Rusland*, in hunne werken, aan de buitenlandfche talen de voorkeur geven, en daardoor hun vaderland eenen roem onthouden, die mogelijk tegen dien van eene staatkundige beteekenis zoude opwegen. De *gedenkschriften* van SCHACHOWSKOI (1821, 2 deel.), MUNNICK (1818), SSUWAROW (1819, 2 deel.) en WEJASEMSKY maken van deze laakbare manier eene prijzenswaardige uitzondering.

RUSSISCHE TAAL. Meer dan 84 millioen menfchen fpreken de zoo krachtige als welluidende Rusfifche Taal, welke een tak is van de *Slavifche*. Slechts door gebrekkige opgaven van PROKOPIUS, en door eenige, zoo het fchijnt, verminkte namen, welke bij de Byzantijnfche gefchiedfchrijvers gevonden worden, zijn er proeven van gene oorfpronkelijke grondtaal bewaard gebleven, die allen aan Slavifche fiammen gemeen waren. Hunne taal of fpraak zelve is nergens meer voorhanden; doch hebben nieuwere geleerde fpraakkeners, in den Rusfifchen tongval, bijzondere kenmerken van verwantschap met hare oude moeder trachten op te fpoeren, en meenen eene blijkbare gelijkvormigheid, en haren naasten oorfprong ontdekt te hebben. (Men zie: ANTON *de lingua Rosfica, ex eadem cum fancre danica matre orientali prognata*, 1819; ADELUNG *Rapports entre la langue Sanscrite et la langue Rusfe*, Petersb. 1811, en *Observations sur la refemblance frappante, que l'on decouvre entre la langue des Rusfes et celle des Romains*, (Milaan 1817.) De Rusfifche tongval, zoo als zij thans is, heeft zich in hare wezenlijke beftanddedelen van gene oorfpronkelijke niet verwijderd, die ten tijde der grondlegging van den ftaat van *Nowgorod* in gebruik was, zoo als hare oudfte gedenkftukken, namelijk: OLEJS *Traktaat van vrede en koophandel*, van het jaar 912; ITERS *verdrag met de Turksche keizers*, van 945; het *Nowgorodfche ftadsregt* van 1019, en zelfs de *Annalen* van NESTOR, van het jaar 1100, hiervan ten bewijze kunnen ftrekken. Dan door buitenlandfche betrekkingen heeft de taal zoo veel vreemdaardigs verkregen, dat de tegenwoordige gezellige fpraak van die der oude gedenkftukken, welke tot een tijdvak behooren, waarin buitenlandfche invloed nog niet zoo aanmerkelijk was, veel verfchilt. Reeds de verbreiding van het Christendom door Griekfche monniken werkte daartoe, in haar vroegfte tijdvak, niet weinig mede, waarna zij in later tijd, zoo door den inval der Mongolfche Tartaren, als naderhand onder de vorften uit het huis van ROMANOW, bijzonderlijk onder PETER den Grooten, die vreemde legers in het land bragt, nog meer verbasterde. Hier door ontftond eene volkomene fcheiding tusfchen de oude geleerde of kerktaal, welke door de overzetting der Heilige Schrift door KYRIL (*) en zijnen broe-

(*) Volgens A. AFFEMANI en DOBROWSKY ftierf KYRIL in het jaar 868. Men zie verder het belangrijk werk van DOBROWSKY: *Kritik und Method. der Slaven Apostel*, (Praag 1825.)

broeder METHODIUS van *Thesalonica*, die inzonderheid voor de *Moravische* en *Bulgarische Slaven* geschikt, en dus in hunnen tongval geschreven was, een steunpunt verkregen had), en alzoo tusschen de spraak, die in *Rusland* inzonderheid de Slavonische genoemd wordt, en de tegenwoordige, in de burgerlijke samenleving gebruikelijk, welke echter door het opnemen van eene menigte van Mongoolsche, Tartarische, Poolische, Duitsche en Fransche woorden, en eenige grammatikale vormen en wendingen, zich van gene gescheiden heeft. Het toenemend buitenlandsch verkeer heeft in later tijd deze vreemde invoegfels slechts vermeerderd, en veel bijgedragen, om aan het uitwendige der taal die eigendommelijheid te ontnemen, welke haar, uit hoofde van derzelver oorspronkelijke gronden, anders eigen is. Het zal een verdienstelijk werk der Russische akademie zijn, in 1783 gesticht, het schrijvend publiek op deze gronden steeds meer en meer te wijzen, en men twijfelt niet aan den goeden uitflag der pogingen van een aantal genootschappen, welke zich ter beschaving der Russische taal vereenigen. Gewigtig was reeds, voor hare verbetering en vaststelling der schrijfwijze, de invoering van een Russisch loopend schrift, waardoor de moeilijke schriftteekens buiten gebruik geraakten, welke door KYRIL waren ingevoerd, die ter aanwijzing der klanken, aan de Slavische talen eigen, en waar hij met de Grieksche letters niet teregt kon, schriftteekens van de Aziatische alphabets ontleende, welker vorming aan de schriftelijke overlevering bij een volk, bovendien weinig schrijvens gezind, zeer hinderlijk was. Omtrent het einde der 17de eeuw werden de thans gebruikelijke letters door ELIAS KOPIEWITSCH ingevoerd, voor welker sierlijkheid in de laatste 10 jaar zoo veel gedaan is, dat het Russische schrift, in behagelijheid van vorm, thans met ieder Europeesch kan wedijveren. Inzonderheid verdient hier melding gemaakt te worden van de lettergieterij van den Heer SCHNOORS, welke voor *Rusland* van even zoo veel belang geworden is, als die van BODONI en DIDOT voor het in het Latijn schrijvend *Europa*. De geschiedenis van den Slavischen druk heeft in lateren tijd tot vlijtige nasporingen aanleiding gegeven, en het is den hofraad VAN KOPPEN gelukt, er een van 1475 te ontdekken, die dus den *Slavonischen Psalter, Krakau, 1481*, en den *Psalter van Kiow, 1551* (de oudste in *Rusland* gedrukte *Incunabel*) in oudheid overtreft. De Russische taal, zoo als men uit het gezegde reeds kan opmaken, werd eerst zeer laat grammatikaal vastgesteld; doch zoo veel te ijveriger werkt men in onze dagen aan hare verbetering. Behalve oudere werken), en de *Spraakkunst* der Russische akademie, *Petersb. 1802*, verdienen die van VATER, *Leipz. 1808*, en, uit hoofde van de gelukkig gekozene voorbeelden en de praktische aanwijzingen, die van TAPPE, *Petersb. en Riga 1810* (5de druk 1820) alle aangeprijzing. Over de woordenboeken voor de Russische Taal van RODDE, HEYM en anderen, kan men door een overzicht van SCHLÖZER, in de *Gött. gel. Anzeigen*, No. 47, een nader onderrigt erlangen.

RUS-

RUSSISCH-GLAS, of *Vrouwenglas*, is eene delfstof, uit het geslacht der Thoonarde, en wel eene soort van Glimmer. Men pleeg het ook wel *Mariënglas* te noemen, offchoon deze benaming eigenlijk meer aan het *Vrouwenijs* (*zie aldaar*), waarmede men het niet verwisfelen moet, toekomt. Het Russisch glas bestaat uit dunne, glinsterende en doorschijnende bladen, die zich laten spleiten, en wordt in *Rusland* en *Siberië*, waar men het in groote stukken vindt, tot venster-ruitte gebruikt. Men heeft het van eene bruine en witte kleur.

RUTGERS, (JANUS) in het laatst der 16de eeuw uit geene aanzienlijke ouders te *Dordrecht* geboren, had het geluk in zijne eerste leerjaren het onderwijs te genieten van den beroemden geleerde G. J. VOSSIUS, waarna hij naar Leijdens Hooge school vertrok, en aldaar het onderwijs genoot der vermaardste mannen, die toen aldaar leeraarden. Onder dezen had hij tot den beroemden J. SCALIGER den vrijen toegang, die zoo veel op had met de aanmerkingen van RUTGERS, op HORATIUS, dat hij dezelve eene plaats waardig keurde onder zijne, in zijn exemplaar geschrevene, aanmerkingen op dien dichter. Met dit alles was de Regtsgeleerdheid zijn hoofdvak, waarin hij den doktoralen graad bekwam, en zich daarna te 's *Hage* nederzette, om door de pleitzaal zijn bestaan te vinden. Hier maakte hij echter, om onbekende redenen, weinig opgang, zoodat hij zich gretig van de gelegenheid bediende, om in het gevolg van den heer JAKOB VAN DIJK, die in gezantschap naar *Zweden* ging, derwaarts te vertrekken. Hier verwierf hij zich spoedig de achting en genegenheid van den rijkskanselier A. OXENSTIERNA, die hem in de gunst van den koning aanbeval, met dat gevolg, dat hij, schoon slechts 23 jaar oud, met eene plaats in den koningsraad vereerd werd. Sedert bekleedde hij onderscheidene gezantschappen tot genoegen van zijnen koninklijken meester, die hem dan ook eerlang met de ridderlijke waardigheid begiftigde. Ondanks de eer, die RUTGERS aan het Zweedfche hof genoot, keerde hij eerlang naar zijn vaderland terug, en nam op nieuw zijn verblijf te 's *Hage*; doch stierf aldaar, te vroeg voor het rijk der wetenschappen, in het laatst van Wijnm. 1625, in den ouderdom van weinig minder dan 36 jaar. 's Mans dichtwerken worden bij alle kenners en hoogfchatters der Latijnsche poëzij in hooge waarde gehouden; alsmede bij deskundigen zijn werk: *Lectiones Variæ*; zijnde hij in de voltooiing zijner *Lectiones Venusinae* door den dood verhinderd.

RUTULIERS. Een oud volk van *Latium*, welks hoofdstad *Ardea* was. Ten tijde, dat AENEAS in *Italië* kwam, was TURNUS hun hoofd, die echter geen eigenlijk koning schijnt geweest te zijn.



S.

S. Deze letter van ons alfabet wordt in onderscheidene beteekenissen gebruikt. Op de voorschriften der geneesheeren beteekent *S. Signatur*, (het worde geteekend, dat is: men schrijve er op, hoe het moet gebruikt worden.) Op sommige voorschriften vindt men wel eens *S. A.* of *f. a.*, hetgeen dan zeggen wil *Sine acido*, bijzonder bij het *Elixer proprietatis*, wanneer het beteekent, dat dit elixer zonder zuur moet worden toebeleid. — *S. P. Q. R.* voerden de *Sabijnen* gewoonlijk in hunne vaandels, en moesten dan zoo veel beteekenen als: *Sabulo Populo Quis Resistet*. Naderhand hebben zich ook de *Romeinen* van deze letters bediend, en verftonden er door: *Senatus Populus Que Romanus*; door *S. S. S. Stratum Super Stratum*, en door *S. S. Semi Sectus*. — In de Romeinsche opschriften beteekent *S. Solvit*, *Sepulcrum*, *Stipendium*, *Singuli*, *Secundus*, of *Sextus*; *S. C. Senatus Consultum*; *S. C. D. S. Sibi Curavit De Suo*; *SC. P. Sacrum Palatium*; *S. ET S. Sibi Et Suis*; *S. F. Sacris Faciundis*; *S. L. M. Solvit Libens Merito*; *SP. Spectatus*; *S. P. P. C. Sua Pecunia Ponendum Curavit*; *S. P. Q. S. Sibi Posteris Que Suis*; *S. P. V. S. Sicut Promiserat Votum Solvit*; *S. Q. Sine Querele*; *S. S. P. E. Sibi Suisque Posteris Eorum*; *S. S. S. Supra Scriptae Summae*, of *Soli Sanitissimo Sacrum*; *S. T. S. B. Sic Tibi Sit Bene*; *S. V. P. Sibi Vivus Posuit*; *S. U. P. HAC. F. Sponsione Utriusque Partis Hac. Facta*; *S. H. A. G. Secundus Heres Agens Gratis*; *SUB A. D. Sub. Ascia Dedicavit S. S. Suo Sumtium* enz. — Op Romeinsche munten beteekent *SARM. Sarmaticus*; *SALL. Sallustia*; *S. C. Senatus Consulta*; *SEPT. Septimus*; *SER. Servius* of *Sergius*; *SEV. Severus*; *SEX. Sextus*; *SCIP. AFR. Scipio Africanus*; *STABILL. Stabilita*, namelijk *Terra*, en *SEC. ORB. Securitas Orbis*. — Eindelijk is S. op Fransche munten het kenmerk, dat zij te *Troyes* gestempeld zijn.

SAALE. (DE) 1. Eene rivier in *Duitschland*, gewoonlijk de *Frankische Saale* genoemd, die alleen door den kreits van den *Beneden-Main* van het koninkrijk *Beijeren* loopt; hier uit de *Saalbron*, boven de stad *Koningshoven*, ontspringt; de kleine rivieren *Miltz*, *Strey*, *Brend*, *Lauer*, *Thulba*, *Shandra* en *Sinn* ontvangt; bij *Neustadt*, *Kisfingen* en *Homburg* voorbijfroomt, en zich bij *Gemunden* in den *Main* ontlast. 2. Eene rivier in *Thuringen*, de *Thuringische Saale* genoemd, welke in den *Oppen-Mainkreits* van het koninkrijk *Beijeren*, op den *Fichtelberg*, uit de *Saalbron*, in het *Mondsberger Woud*, aan den Westelijken nithoek van *Walstein*, ontspringt. Bij *Zelle* heeft de *Saale* reeds zooveel water, dat zij eene molen aan den gang houdt. Door vele riviertjes versterkt, vormt zij eenen tijd lang de grenzen tusschen den *Oppen-Mainkreits* en de *Reuszische* landen; dringt door een naauw dal, en verlaat, na eenen loop van 8 mijlen, het *Beijersche* gebied. Hierop froomt zij door de *Reuszische* landen, het *Coburgsche*

gedeelte van het prinsdom *Altenburg*; het vorstendom *Schwarzburg-Rudelsstadt*; het Gothafche gedeelte van het prinsdom *Altenburg*; het vorstendom *Weimar*; het Merseburger gedeelte van de provincie *Saksje* en het *Anhaltfche*, en vereenigt zich, ten Zuiden van *Balbi*, bij *Saalheim* met de *Elbe*. De *Saale* loopt van het Zuiden naar het Noorden door zeer aangename en schilderachtige landftreken, inzonderheid van *Saalberg* tot *Naumburg*, en wordt, van *Halle* af, door middel van verfcheidene sluizen, eerst bevaarbaar, en zal dit nog verder tot *Naumburg* gemaakt worden. De belangrijkste fteden aan de *Saale* zijn: *Hof*, *Rudelsstadt*, *Jena*, *Naumburg*, *Weiszenfels*, *Merfeburg*, *Halle*, *Bernburg* en *Calbe*. 3. De Salzburgerfche *Saale* loopt voorbij *Reichenhall*, en tufchen *Oostenrijk* en den Beijerfchen *Ifarkreits*, en valt bij *Salzburg* hof in de *Inn*.

SABA, een der *Lewards-eilanden*, aan ons Vaderland behoorende, is eene groote rots, van 4 uur in den omtrek, zonder eenige reede voor fchepen, met slechts ééne landingsplaats in eene kreek, aan de Zuidzijde. Er onthouden zich op dit eiland eenige Nederlandfche huisgezinnen met derzelver flaven, te zamen op 450 inwoners gerekend. Volgens den generaal VAN DEN BOSCH, houden er de Blankén de Europeifche kleur. De vrouwen zijn er fchoon, en breijen kousen van het katoen, hetgeen hier geteeld wordt: ook verbouwt men er een weinig indigo, aloë en levensmiddelen. Er loopt eene bank 33 uur ver Zuidw. van dit eiland, welke 2 uur breed is, en tufchen de 7 en 10 vadem waters heeft. Aan haar Zuidelijk uiteinde vindt men *Aves*, of het *Vogel-eiland*, eene hooge rots, op welke zich vele zeevogels onthouden.

SABA. De oude hoofdfiad van *Gelukkig Arabië*, niet verre van de *Rode-zee*, tegen over het Egyptifche *Ptolemais*, vooral beroemd door haren handel in wierook, balfem en reukwerken, waarom de oude dichters dikwijls van *Sabacifch reukwerk* fpraken, om daardoor dezelfs voortreffelijkheid aan te duiden.

SABBATH, Rustdag was bij de *Hebreewen*, en is ook nog bij de tegenwoordige Joden, de Zaterdag, of zevende dag der weke, op welke zij, volgens de Mozaïfche infteiling, rusten moeten van allen arbeid, en zich aan de vereering van God toewijden. Zij worden hierin gevolgd door de fekte der *Sabbathianen*. Daar de Joden zich op den *Sabbath* niet ver van de plaats van hun verblijf, omtrent $\frac{1}{2}$ uur, verwijderen mogten, zoo noemde men dezen afstand eene *Sabbaths-reize*.

SABEL, (DE) of het *Sabeldier*, (*Mustela Zibellina*) behoort tot het geflacht van den Wezel, en bewoont de digte en eenzame bosfchen van het Noorder-werelddeel, inzonderheid *Siberië*; nestelt in holle boomen, of onder derzelver wortels in den grond; is zeer vlug, en fpringt van den eenen tak op den anderen met veel vaardigheid; flaapt bij dag, maar gaat bij nacht op zijn' prooi uit, welke in kleine zogende dieren en vogels beftaat; doch hij eet ook vruchten, wanneer het jaarfaizoen die oplevert. Het wijfje werpt van 2 tot 6 jongen. — De kleur der Sabels is zwart-grijs, bleek-rood, bruin

of

of zwart; doch worden die vellen het meest geacht, welke donker zwart-bruin, dik behaard en glauzig zijn. De Sabeldieren zijn niet alleen ten aanzien van kleur, maar ook met opzigt van de deugd hunner vellen, naar de verschillende streken, waar zij zich ophouden, onderscheiden. Die, welke van het groot gebergte af, hetwelk *Rusland* van *Siberië* scheidt, tot aan de rivier *Oby* gevangen worden, zijn de slechtste. Hoe meer de landschappen naar het Oosten liggen, zoo veel te schooner zijn deze dieren; doch de schoonste en talrijkste vindt men aan den vloed *Lena*, in het landschap *Jakutskoy*.

De eigenlijke Sabelvangst duurt van Slagt- tot Sprokkelm. Men vangt ze met strikken, of schiet ze dood; doch ook wel met stompe pijlen, om het vel niet te beschadigen. Gewoonlijk vereenigt zich tot deze vangst een gezelschap van 10 of 12 man, die zich eenen aanvoerder kiezen, aan wien zij gehoorzamen, en alle Sabels, die zij vangen, onder zich verdeelen. Zij bouwen tot hun oogmerk aan eene geschikte plaats eene hut, voorzien zich, voor eenen geruimen tijd, van den noodigen leeftogt, en zetten dan hunne strikken uit, waarin zich de Sabel vangt. De *Tartaren* leggen zich, bijzonder, op deze jagt toe, en weten de Sabels op allerlei wijze te vervolgen. Wanneer het dier zich niet weet te redden, kloutert het in eenen hoogen boom: de *Tartaren* steken dien in brand, en wanneer de Sabel naar beneden springt, vangt hij zich in de in het rond gespannen netten, en wordt dood geflagen. De Sabels zijn eigenlijk een inkomen van de kroon, welke derzelve vangst alleen aan die inwoners van *Siberië* heeft overgelaten, die daarmede een gedeelte van hunne schatting betalen moeten. Er worden, echter, tegenwoordig minder Sabels aan de kroon geleverd, dan voorheen; want eensdeels zijn zij, omdat men er te veel heeft weggevangen, in getal over het geheel afgenomen, en ten anderen zijn de *Tartaren* wijzer geworden; verkoopen de gevangene Sabels aan sluikhandelaars voor eenen hooger prijs, en betalen hunne schatting in andere dierenvellen, of ook wel in baar geld. In vroegeren tijd, toen men dit peltwerk nog zoo bragt, als het gevangen werd, kwamen er dikwijls Sabels, van hooge waarde bij de keizerlijke ontvangers. De geleverde vellen werden met een zegel gemerkt, en naar *Petersburg* gezonden; doch, in weerwil van 's keizers bevel, om ze *allen* te leveren, werden er zeer vele heimelijk verkocht. De prijs der vellen is, naarmate van derzelve deugd zeer verschillend: ook hunne grootte, meerdere of mindere dikte van haar en eenen zekeren glans, dien de oude, verlegene verliezen, komen hierbij in aanmerking. Voor de goede vellen wordt voor het stuk tusschen de 5 en 10 roebels betaald. Men heeft ook witte en grijze Sabels, voorts kastanjebruine met een' gomglans, en zwarte met een zilverglans. De witte zijn zeer zeldzaam, en worden uit dien hoofde duur verkocht; voor de kastanjebruine betaalt men voor het stuk van 20 tot 40 roebels.

SABELLIUS, een Christen-leeraar te *Protomais*, die een gebo-

ren *Afrikaan* was, en omstreeks het jaar 250 leefde, verdient als stichter van eenen aanhang in de Christelijke kerk onze opmerking, die, van het leerstuk der Drieëenheid, zoo als het naderhand in de kerk geleerd werd, daarin afweek, dat men den Zoon en den Heiligen Geest niet als bijzondere personen der Godheid, maar alleen als verschillende *openbaringen* of *vertooningen van kracht* van den eenigen God, beschouwde. Naar hunne denkwijze vertoonde zich de Drieëenheid slechts als eene drievoudige wijze van werking, als eene drieërlei betrekking van God tot de wereld. Hetgeen de Evangelist JOHANNES het Woord (*Logos*), en de Christelijke kerk den Zoon van God noemt, vergeleek SABELLIUS bij eene straal, die de zon uitzendt, om te verlichten en te verwarmen, en is derhalve van oordeel, dat deze *Logos*, of straal der oorspronkelijke Goddelijke kracht, alleen in en door den mensch JESUS werkzaam geweest zij, om het werk der verlossing te volbrengen; maar in geen een deele een van het leven van den eenigen God afgezonderd of verschillend bestaan, of wezen, hebbe uitgemaakt. De *Sabellianen* werden in de 4de eeuw door de Orthodoxe kerk onderdrukt; doch hun gevoelen vond altijd voorstanders; en nog tegenwoordig straalt het in de verklaringen van nieuwere godgeleerden door, die, ofschoon de kerkelijke leer aangaande de Drieëenheid pogende staande te houden, haar echter voor het verstand meer bevattelijk en aannemelijk trachten te maken.

SABEÏSMUS. (Uit het Grieksch *Zaba*, Heer, waarvan *Zebaoth*, Heer van het Hemelsche heerleger). Zoo noemt men die godsdienstige fekte, welke de hemelsche lichamen, inzonderheid de zon en maan, als goden vereert. De waarneming van den veel vermogenden invloed der sterren op de jaarlijkse veranderingen in de Natuur, en op het daarmede verbonden welzijn der menschen, bragt het denkbeeld hunner goddelijkheid voort; terwijl de betrekking tot de sterren, waarin sommige dieren en planten, gelijk de in hen werkende Natuurkrachten over het algemeen, of door bepaalde afhankelijkheid staan, of door zinnebeeldige verklaring gebragt kunnen worden, ook deze in den kring der verschijnsels voerde, waarin het *Sabeïsmus* eene goddelijke kracht en voorwerpen van vereering erkent. Het gronddenkbeeld van voortbrengen, ontvangen en baren, uit de beschouwing der geslachtsbetrekking onder de levende schepselen voortgevloeid, in de Indische mythen het heerschende, en in de zinnelijke denkwijze der eerste wereld, de plaats van het begrip van oorzaak en werking vervangende, werd langs den historischen weg met het godsdienstig inzicht van het *Sabeïsmus* verfmolten, waardoor dit de rigting en vorm verkreeg, waarin het zich in de goden-geschiedenis der *Voor-Asiatische* volken vertoont; want *Egypte*, *Arabië*, en inzonderheid die landen, welke ten Oosten aan den *Euphraat* en *Tiger*, ten Westen aan de *Middellandsche zee*, en ten Oosten aan de *Zwarte-zee* grenzen, waren, volgens de ons bekende mythologische overleveringen, het gebied, waarin het *Sabeïsmus*, vóór onze Christelijke tijdrekening,

ning, heerschte; en zelfs de *Hebreuwen*, die tot de kennis van den eenigen waren God werden opgeleid, hadden eene sterke neiging voor den Natuurdienst, waarin de godsvereering van het *Sabeïsnius* ont-aarde. HERODOTUS beschrijft ons deze godsdienstige vereering als een louter spel met de scheppende en onderhoudende krachten der Natuur, hetgeen de verbeeldingskracht moet opwekken, en alle zinnen en zinnelijke driften in beweging houden. Wie de geschiedenis der *Chaldeërs*, *Asfiriërs*, *Syriërs* en der volken van *Klein-Azië* kent, zal het oordeel niet te hard vinden, hetgeen de profeten van het O. Testament uitspreken, wanneer zij de godsvereering dezer heidenen eene hoererij noemden, die de woeste, zich zelve ondermijnende, zinnelijke begeerte ten grondslag had.

SABIËRS, of *Zabiërs*, ook JOHANNES-Christenen genoemd, waren de aanhangers eener godsdienstige sekte, welke zich uit die leerlingen van JOHANNES *den Dooper* vormde, die niet tot het Christendom wilden overgaan. Zij ontflond kort voor de oprigting der Christelijke gemeente uit het Jodendom, van welke zij zich afscheidde, en trok van den oever der *Jordaan*, die haar heilig was, naar *Chusistan* in *Perzië*, waar zij in de 17de en 18de eeuw door Christelijke reizigers omtrent *Schuster* (het oude *Susa*) gevonden werd. Het duister, hetgeen voorheen de geschiedenis, leer en inrigtingen der *Sabiërs* bedekte, is in de vorige eeuw nog weinig, door de onderzoekingen onzer Oosterlingen van eenige losse stukken van hunne godsdienstige schriftten, opgehelderd geworden, doch zooveel houdt men thans voor zeker, dat zij JOHANNES *den Dooper* als den slichter van hunnen ahang en voornaamsten propheet vereëren, aan eenen eenigen God en de zending van eenen godmensch gelooven, dien zij *Manda di Chiaic*, dat is woord (*logos*) des levens, en zich zelve naar hem *Mandeërs* noemen. Deze godmensch zou van JOHANNES gedoopt, en korten tijd op aarde zichtbaar, maar in geenen deele eenerlei perfoon met den slichter van het Christendom geweest zijn; verklarende zij Jezus voor een bloot mensch en eenen valschen *Mesias*, alhoewel datgeen, wat zij van de daden en lotgevallen van hunnen godmensch opgeven, met de Evangelische berigten omtrent CHRISTUS zeer vele overeenkomst heeft, en daaruit schijnt ontleend te zijn. Men ontdekt in hunne gevoelens, omtrent de betrekking van God tot de wereld en de leer der *Daemons*, kennelijke sporen van innengfels uit de leer van ZOROASTER, en vele overeenkomst met die der *Aeonen*, waardoor het waarschijnlijk wordt, dat zich hun leerbegrip eerst gedurende hun verblijf in *Perzië* ontwikkeld heeft. Ten aanzien van hun geloof aan de Voorzienigheid en Onsterfelijkheid komen de *Sabiërs* nader aan dat der Christenen, en het weinige, hetgeen men van hunne godsdienstige gebruiken en kerkelijke vaststellingen weet, doet vermoeden, dat zij door de Nestoriaansche Christenen, met welke zij, onder derzelve patriarchen in *Babylon*, tot 1480 in kerkelijke gemeenschap leefden, de bij hen nog tegenwoordig plaats hebbende inrigting van den

priesterstand onder bischoppen, het vieren van den zondag en de vereering van het kruis overgenomen hebben. Hun voornaamste gebruik is de Doop, dien zij, volgens andere berigten, dagelijks herhaalden, en in den naam van de *logos* des levens geschiedde. Uit hunne geloofs-schriften ziet men wel, dat zij niet geheel zonder letterkunde zijn; doch heeft er onder hen veel bijgeloof plaats, waarvan zich de priesters, ter handhaving hunnes gezags, bij den lagen stand bedienen. De pogingen der Pausen, om hen aan zich te onderwerpen, zijn van geen gevolg geweest. Zij verachten de *Turken* en hunnen godsdienst over het algemeen, en niet minder de leer der R. Katholijken. Van de Mahomethanen, waaronder zij leven, zonder zich met hun te vermengen, onderscheiden zij zich door eene zachtere, meer met het Christendom overeenkomende, levenswijze.

SABIJNEN. Eertijds een oude volkstam in *Italië*, waarschijnlijk aftammende van de *Aufoniërs*. Zij waren een zeer talrijk volk, dat vele volkplantingen aangelegd had; in de bergachtige streken van hun land, de *Appenijnen*, voornamelijk als herders, van de veeteelt leefden, en welks oude braafheid, gastvrijheid en eenvoudigheid van zeden door HORATIUS geroemd worden. Hun land werd ten Westen door den *Tiber* van *Etrurië*; ten Zuiden door de *Anio* van *Latium*; ten Noorden door de *Nar* van *Umbrië* gescheiden; terwijl de Sabijnsche kolonien der *Vestinen* en *Marruccinen* het van de zee afzonderden. Het land bevatte dus, grootendeels, bergachtige landstreken van de *Appenijnen*; het was vruchtbaar en rijk aan uitmuntende weilanden, en bragt olie, oost en wijn voort: ook vond men er goede eikenbast. De Sabijnen waren reeds ten tijde, dat de Romeinsche magt gevestigd werd, een gezeten en beschaafd volk, gelijk zij dan ook met die eerste ruwe stichters niet wilden te doen hebben, tot dat de bekende *Sabijnsche maagdenroof*, en de daaruit gevolgde oorlog met de Romeinen den grond leidden tot eene verbroedering, welke den gunstigsten invloed op den nieuwen staat ten gevolge gehad heeft. (Zie ROME).

SABITIA. Eene Egyptische maat, van $4\frac{1}{2}$ Antwerpsche stoop.

SACHINI. (ANTONIA MARIA GASPARO) Een, met roem, bekend Italiaansch componist, die in 1735 geboren werd, en te *Parijs* in 1786 stierf. In zijne jeugd studeerde hij verscheidene jaren onder den beroemden DURANTE, te gelijk met PICCINI, TRAETTA en GUGLIELMI, en begon zich vervolgens door zijne eigen werken bekend te maken. Sedert 1762 was hij, gedurende 7 of 8 jaar bij het tooneel te *Rome*; bezocht intusschen de schoonste steden van *Italië*, en werd in 1769, tot opvolger van GALUPPI, naar *Venetie*, tot het bestuur *Ospadabetto*, beroepen. Behalve zijne opstellen voor kerkmuziek, welken hij hier uitgaf, vormde hij verscheidene uitmuntende zangeressen, waaronder DI GABRIELLI, CONTI, PASQUALI en anderen. Toen hij door zijne werken in *Engeland* bekend werd, wenschte men hem te *Londen* als componist te bezitten; doch, voor dat hij aan dit aanzoek voldeed, bezocht hij *Duitschland*; reisde

de over *Stutgard* en *Munchen*, waar hij de grootste goedkeuring verwierf, en kwam in 1771, over *Holland*, te *Londen*. Hier stelde hij voor den Italiaanschen schouwburg de muziek voor onderscheidene uitmuntende, lyrische Treurspelen, als: de *Montezuma*, *Perseus*, de *Cid* en anderen; doch zijne verkwistende uitgaven aan de vrouwen, hoe voordeelig ook anders zijn toestand ware, noodzaakten hem, om, met achterlating van schulden, het land te verlaten. Hij ging naar *Parijs*, waar hem het bestuur van de opera werd opgedragen, en hij de muziek voor *Renaud* in 1782 uitgaf, welke door die van *Chimene* en *Dardanus* gevolgd werd. Daar SACHINI in eenen tijd optrad, waarin de *Frauschen*, door GLUCK en PICCINI, aan vreemde muziek waren gewoon geworden, zoo verwekte hij in het eerst niet die geestdrift, die men mogt verwachten; en zelfs werden zijne eerste stukken met eene soort van onverschilligheid ontvangen. Zoodanig was niet het geval met zijne *Oedipe a Colone*, welk stuk in alle opzichten zeer vele goedkeuring verwierf. Voor dat hij het ten tooneele konde brengen, had hij met ongelooflijke zwarigheden te worstelen, zoodat hij besloot, om *Parijs* te verlaten, en naar *Engeland* terug te keeren; doch zijn dood verhinderde dit zijn plan: SACHINI stierf te *Parijs* in Wijnm. 1786. Zijn zangspel *Arvire*, hetgeen hij onvoltooid achter liet, werd door zijnen muzikalen vriend REY naar genoegcn voltooid. Men telt van hem 50 zangstukken. Hij verstond de moeilijke kunst, om gezang en declamatie, deze zoo gewigtige en bijna tegenstrijdige eigenschappen, met elkander te vereenigen. Zijne harmonie is zuiver en vol, en hij munt uit in den stijl van het godsdienstig gezang. Zijn borstbeeld van marmer werd in het pantheon te *Rome*, naast de gedenkzuil van RAFAËL, geplaatst.

SACRISTY. Zoo noemt men in de Roomsche kerk een vertrek, bijzonderlijk bestemd ter bewaring der heilige boeken, vaten enz., alsmede tot het verblijf der geestelijken, en het verrigten van kerkelijke handelingen, die niet openlijk mogen geschieden. — *Sacrist* is bij de Katholijke Domstichten diegene der jonge geestelijken, die den sleutel der Sacristy heeft, en voor hetgeen zich in dezelve bevindt, moet zorg dragen.

SADDER is de naam van het oude heilige boek der *Perzen*, hetwelk de geleerde THOMAS HYDE ons in *Europa* heeft doen kennen, en verhevene denkbeelden en uitmuntende voorchriften van zedekunde bevat.

SADI. (MESLADIN) Een beroemd Perzisch dichter en wijsgeer der 13de eeuw. Hij werd te *Schiras* geboren, en aan het hof van ABUBEKIR opgevoed; doch moest, daar de *Turken* zijn vaderland vermeersterden, hetzelve verlaten, en bijna 40 jaar in vreemde landen rondzwerfen. Hij geraakte te *Tripoli* in slavernij, uit welke hij eindelijk, na het ondergaan van vele harde behandelingen, door eenen maarschalk van *Aleppo* verlost werd. De *Perzen* schatten hem zeer hoog, vooral uit hoofde zijner gulden spreuken, die zij als eenen schat van ware levenswijsheid beschouwden, en zijnen bevalligen, onge-

meen fierlijken, doch tevens eenvoudigen schrijfschrift. Wij bezitten van hem: 1. Eene *verzameling van Syrische gedichten* in de Arabische en Perzische taal, bestaande uit minnezangen, en opwekkingen tot een edel levensgenot, vermengd met ernstige beschouwingen. 2. Een zedekundig werk in proza en verzen, getiteld: *Gulistan* (Roozenhof) in 8 boeken; handelende over den geest en de zeden der koningen en der Derwischen, over de rust en het genoegen der weltevredenheid, het nut der stilzwijgenheid, de liefde en jeugd, zwakheid en ouderdom, de opvoeding der kinderen, goede zeden, en de kunst, om met menschen te verkeerem. 3. *Bostan* (Boomgaard), in verzen, bevattende eene verzameling van geschiedenissen, fabelen en zedekundige lesfen. En 4. *Pendnameh* of *Molamaat*, mede in verzen, en uit zedespreeken bestaande. De gezamenlijke werken van SADI zijn te *Calcutta* in 2 deelen in groot 4^o. in het Perzisch verschenen; de *Gulistan* is door GENETIUS in die taal en in het Latijn uitgegeven, en de *Pendnameh* is in het Perzisch en Engelsch in de *Oost-Indien* en *Engeland* afzonderlijk gedrukt geworden; terwijl de *Bostan* en *Gulistan* in verscheidene talen, onder anderen in het Hoogduitsch door OLEARIUS, zijn overgezet.

SADUCEEN. Waren eene van de 4 hoofdfekten der Joden, waarvan SADOE, een Rabbi, die omtrent 200 jaar voor onze tijdrekening leefde, de stichter was. De leer zijns meesters ANTIGONES, „dat men de „deugd om haar zelf wil, zonder eenig opzigt op belooning, moest „uitoefenen,” bragt hem tot het denkbeeld, dat er in een ander leven belooning noch straf plaats had. Zijne aanhangers loochenden derhalve de opstanding en de onsterfelijkheid der ziel, en geloofden aan Engelen noch geesten; doch waren zeer streng van zeden, weshalve onze Zeligmaker, in weerwil zijner beschuldiging, dat zij de schriften niet verstonden, hen wegens hun zedelijk gedrag nooit berispte. Ook geraakten zij tot de hoogste waardigheden, en bekleedden zelfs het Hoogepriester-ambt. Nog tegenwoordig bestaat deze fekte onder de *Karaiten*.

SAFFIER. Een steen, die, offchoon hij onder de edele geteld wordt, tot het thoongeslacht behoort. Zijne kleur is blaauw in velerlei afdalingen tot in het witte, velen vallen zelfs in het wijngeele, en onder dezen vindt men stukken, die blaauw en geel te gelijk zijn. De heldere Saffieren noemt men *Lux-Saffieren*, of *vrouwelijke*, doch de donkeren *mannelijke*. De meeste zijn half doorschijnende, vele echter eenigzins dof. Deze steen overtreft alle overige van het thoongeslacht in hardheid, en behoeft zelfs onder de edele gesteenten, ten dezen aanzien, voor den diamant en robijn niet te wijken. Zijne kristallifatie is eene zeszijdige enkelde of ook wel dubbelde piramide, en zijn zamenstel gedeeltelijk even middelpuntig (*concentrisch*), weshalve hij, wanneer de punt stomp geslepen wordt, bij een regt daarop vallend licht, eene bewegelijk zesstralige ster vertoont, en hierom ook *Ster-Saffier* genoemd wordt. In het vuur verliest deze steen zijne kleur; en van deze eigenschap bedient men zich wel eens, om hem, gebrand en geslepen, voor eenen diamant te doen doorgaan. Volgens KLAPROTH bestaat het gehalte van den Saffier uit 98½ deelen thoon-aar-

de, 1 deel ijzer kalk en $\frac{1}{2}$ deel kalkaarde. Men vindt denzelven in het kwarts en het zand der rivieren. De Oosterfche Saffieren, welke inzonderheid *Ceylon* oplevert, zijn de kostbaarste en duurste, en hebben meest de kleur van Berlijnsch blaauw of van smalte; de Perziansche zijn niet van zoo veel waarde; doch beter dan de Europefche, welke in *Frankrijk*, *Bohemen*, *Silezië*, *Sakfe* en *Hongarije* gevonden worden.

SAFFRAAN. Eene eenjarige verplant (*Carthamus tinctorius L.*), flechts uit eenen enkelden stengel bestaande, waarop eene foort van distel groeit, die zich eindelijk opent, en welker bloefems tweederlei verffstof, roode en geele, bevatten. Zij is uit *Egypte* afkomstig, en wordt in *Duitschland*, inzonderheid in *Thuringen*, bij *Erfurt* en *Langensalza*, veel gebouwd. De bloemen worden, zoodra zij beginnen te verwelken, geplukt, en in de schaduw gedroogd. De Turkfche of Oosterfche Saffraan, welke uit den *Levant*, over *Livorno* en *Marfeille*, in balen tot ons gebragt wordt, is de beste, frisch en fchoon, minder geel en donkerder van kleur dan de Duitfche, die vuurood is, geele punten heeft, en in zakken wordt verzonden.

SAGALIN. Dit eiland, tot het Oostelijk *Tartar*, hehoorende, wordt door de *Mantchous*, *Sachalin* of *Sagalin*, door de inboorlingen *Karapta* en *Sandan* genoemd. LA PEYROUSE noemde het *Tschoka*, doch dit is de naam van het Z. gedeelte. Het werd het eerst door de nederl. zeereizigers DE VRIES en SKHAAP bekend gemaakt. Hetzelve reikt van 46 tot 55° breedte. Deszelfs Westzijde werd door LA PEYROUSE opgenomen, die het befchrijft als omtrent het midden hoog en Zuidw. vlak van grond, waardoor het voor bebouwing vatbaar fchijnt; ten minfte is de plantengroei er fterk, en groeijen er de eiken-, dennen- berken- en wilgenboomen zeer weelderig. De lagere gronden zijn er met rozen, angelica's, farona's enz. bedekt. KRUIZENSTERN zag er bebouwde velden, beeren, otters, vossen, rendieren en honden. De zee bevat veel vifch, en in de rivieren vindt men zalm en forellen. Men vindt er onder de bergen de hooge *Piek*, *Spanberg* en vele kapen en baaijen. Ten W. is eene kleine Japanfche volkplanting; de oorspronkelijke bewoners zijn van hetzelfde geflacht als de *Ainos* van *Jesfo*, en vinden hun onderhoud in de jagt en visfcherij; terwijl de *Japanezen* hier komen handel drijven, doch waarschijnlijk niet verder dan tot aan de baai *Anewa*, waar zij een fort hebben. —

SAGE. (ALAIN REUÉ LE) Een beroemd Fransch roman- en blijfpeldichter, te *Ruis* in *Bretagne* geboren. Hij begaf zich reeds vroeg naar *Parijs*, en zijn eerste werk, waardoor hij zich bekend maakte, was eene vrije overzetting van de Griekfche brieven van ARISTAENETUS. Zijne kunde van de Spaanfche taal- en letterkunde bezigde hij tot eene vrije bearbeiding van verscheidene Spaanfche verhalen en romanzen, of wel om Spaanfche zeden en plaatselijke omftandigheden in zijne werken te vlechten. Zijn eerste roman van dezen aard was *Guzman d'Alfarache*; doch hij verhief zich in eenen hoogerem fchrijfftraat in den *Bachelier de Salamanque*, en naderhand, en wel bijzonder, in de *Avontures* van GIL BLAS DE SANTILANE, waardoor

hij in geheel *Europa* bekend werd. Zijne zeden- en karakterfchetfen zijn altijd levendig en onderhoudend; doch zondigt hij fomtijds tegen de regels van zedekunde. Aan het laatstgenoemde werk is LE SAGE zijn grootfte roem verfhuldigd, alhoewel ook zijn *Diable boiteux*, eene zamenhangende reeks van karakters en gefchiedenisfen, uit hoofde van zijnen aangenamen, afwifelenden inhoud, veel is gelezen geworden. Voorts fchreef hij: *Nouvelles aventures de Don Quichotte*; *Estavanille, ou le Garçon de bonne humeur*, en vertaalde BOJARDO's *Orlando Innamorato*. LE SAGE was gehuwd, en had verfcheidene kinderen, en ftierf te *Bologne* in het jaar 1747. Zijne fchriften, inzonderheid zijn GIL BLAS, onderscheiden zich door eenen gemakkelijken, zuiveren en fmaakvollen fchrijfrant; terwijl hij zelf een zachtvaardig karakter bezat, en zeer onderhoudend in gezelfchap was.

SAGO-PALM, of *Sagoboom*, groeit op de *Molukfche* eilanden, in *China*, *Japan* en andere provincien van *Azië*, in moerasfge gronden. De hoogte van dezen boom bereikt van de 30 tot 50 voet; de omtrek is 6 voet; de bladftelen, van onder met fcherpe dorens, en van boven met fmalle blaadjes bezet, zijn omtrent 20 voet. Volgens fommigen draagt de Sagoboom eenmaal vruchten, en fterft dan. Het hout van den ftam is flechts ruim een duim dik, en het overige van denzelven bevat een, met vele vezelen doorweven, week merg. Wanneer de boom tot zijne behoorlijke dikte is uitgegroeid, wordt hij omgehakt, in 5 of 6 ftukken gefneden, en het merg er uit genomen. Uit het houtachtig gedeelte van den ftam maakt men dan eene foort van trog, waarin men het merg doet, daarop water giet, en dit mengfel zoo lang wrijft en flaat, tot zich de vezelen afcheiden, en het zuiver meel naar beneden zinkt. Hierop giet men het water af; doet het grondzetfel in korven, of zeefvormige vaten; verdunt het andermaal met water, en doorkneedt het, waardoor het fijnfte meel in daaronder geftelde vaten loopt en het grovere in de korven terug blijft. Van dit fijne meel laat men het water weder afloopen, wanneer men het droogt, en het vervolgens als ons korenmeel gebruikt wordt: of men maakt het tot korrels, zoo als de Sago het meest in *Europa* wordt ingevoerd, omdat die duurzamer dan het meel zijn. Hiertoe laat men het meel alleen zoo ver droogen, dat het behoorlijk ftijf is, om zich tufchen de handen te laten wrijven, wanneer de korrels gedroogd, door zeven van het meelftof gezuiverd, en naar hunne grootte uitgezocht worden. De fijnfte en blankfte noemt men *bloem van Sago*.

Men kan op eenen akker van 43,500 vierkante voeten 4350 Sago-boomen planten, en ieder boom levert ten minfte 300 pond meel op, hetgeen om dezelfs voedende en verfterkende kracht zeer hoog gefchat, en door de geneesheeren dikwijls aan zwakke menfchen voorgefchreven wordt. In *Indiën* bakt men van het Sago-meel brood, en gebruikt men den uitgeholden ftam des booms tot troggen enz.; de punten der bladftelen worden als moes gegeten, en van de jonge knop-

knoppen der bladen spint men garen. Bijna alle schepen brengen de Sago uit de *Oost-Indien* naar *Europa*, waar jaarlijks verscheidene 100,000 ponden worden ingevoerd.

SAGRES. Een dorp en fort, 4 mijlen ten Oosten van de Kaap *Sr. Vincent*, op eene landtong tusschen twee inhammen, die beide eenen goeden ankergrond hebben, en, naar dat de wind is, beurtelings luwte opleveren. Deze plaats is in de geschiedenis eenigzins vermaard, door dat prins HENDRIK, de groote voorstander en bevorderaar der Portugeesche ontdekkings-reizen, als hij aan land was, aldaar zijn verblijf plagt te houden.

SAGUNTUM of SAGUNTUS. Eertijds eene beroemde stad in *Spanje* over den *Ebro*, niet verre van de *Balearische zee*. Het gerucht was, dat zij door eene volkplanting uit *Zacynthus* gesicht en vervolgens door andere kolonisten uit *Italië* vergroot was. Men vond in haren omtrek uitmuntende leem, die de bewoners tot het vervaardigen van allerlei aardewerk bezigden, waarin zij eenen aanzienlijken handel dreven. Trouwe bondgenooten van de *Romeinen* zijnde, werd hunne stad door HANNIBAL belegerd, en zoo naauw ingefloten, dat alle hoop op behoud van de hulp der *Romeinen* afhing; deze niet opdagende, besloten de *Sagunters* hunne stad in den brand te steken, liever dan of het verbond van trouw te schenden, of levend in 's vijands handen te vallen. En zoo werd *Saguntum* verwoest in het jaar 535 van *Rome*.

SAIS. Eene stad in de Delta van *Egypte*, eertijds de hoofdplaats van *Neder-Egypte*, waar de koningen afwisselend met *Tanis* en *Bubastus* hun verblijf hielden. Men vond er eenen beroemden tempel van *Minerva*.

SAKRAMENT, (*Sacramentum*) bij de *Romeinen* de Soldaten-eed, is eene uitdrukking, die alleen daarom in de Christelijke kerkelijke taal eene godsdienstige beteekenis verkregen heeft, omdat zij in de *Vulgata*, ter vertaling van het Grieksche woord *Mysterion*, was gebezigd geworden. Bij de oude Latijnsche kerkelijke schrijvers beteekent hierom *Sacramentum* eene geheimzinnige of zinnebeeldige godsdienstige handeling; doch eerst in de 12de eeuw begon men dit woord te bezigen voor die heilige verrigtingen, welke nog heden bij de Roomsche kerk Sakramenten heeten, zonder eenen genoegzamen grond aantewijzen, waarom er juist zeven zijn moeten. De hervormers der 16de eeuw maakten de leer der Sakramenten tot een verschildpunt met de Roomsche kerk; bewerende, dat een Sakrament eene plegtigheid moest zijn, door CHRISTUS zelf ingesteld, waarbij diegenen, welke een waardig gebruik van haar maakte, door zinnelijke middelen en teekenen, zekere goddelijke genadegaven deelachtig werd. Dit denkbeeld, naauw genomen, past alleen op den Doop en het Avondmaal, waarom dan ook zoowel de Wittenbergsche als Zwitserfche hervormers weigerden, om andere godsdienstige handelingen voor Sakramenten te doen gelden; doch LUTHER en MELANG-

TON voegden er ook, in het eerst, de boete of *absolutie* bij, welke zij, in later tijd, slechts stilzwijgend, als eene voorbereiding tot het Avondmaal behielden. De bekende twist onder de hervormers over de Sakramenten strekte zich zelfs uit tot de vraag: of CHRISTUS bij het heilig Avondmaal *ligchamelijk*, of *geestelijk*, tegenwoordig geweest was, en begon tusschen LUTHER en KARLSTADT in 1524; en daar ZWINGLIUS zich met den laatsten eenparig tegen de ligchamelijke tegenwoordigheid verklaarde, zoo duurde dezelve, tusschen de Zwitserfche en Wittenbergfche hervormers, voort tot in het jaar 1536, wanneer BUCERUS de Wittenbergfche *Concordia*, een vergelijk tusschen de *Zwitfers* en LUTHER, tot stand bragt. De laatste begon, echter, in 1544 den twist op nieuw, en, op zijn voorbeeld, ging zijne partij daarbij met eene hardheid en twistzucht te werk, welke haar een billijke afkeuring op den hals haalde. Deze twist was, zoo als bekend is, de voorname oorzaak der scheiding tusschen de Gereformeerden en Lutherfchen, en van de harde vervolgingen, welke de aanhangers van het Zwitserfche gevoelen, omtrent de Sakramenten, moesten verduren.

Intusschen is, onder alle deze rampzalige twisten, die de schroomlijkste gevolgen hadden, de Gereformeerde met de Lutherfche kerk het daarin eens gebleven, dat er slechts twee Sakramenten zijn, door onzen Zaligmaker zelve, om wijze redenen, ingesteld, namelijk, Doop en Avondmaal, en dat deze alleen, onder voorwaarde van een waardig genot, de kracht bezitten, om de Goddelijke genade door CHRISTUS deelachtig te worden. Geheel strijdig met dit gevoelen was dat van de kerkvergadering, in 1547 te *Trente* gehouden, die de bekende 7 Sakramenten bij de Roomfchen vastfelde, en tot geloofsartikelen maakte, met verdoeming van allen, (voorzeker niet vredelievend, noch in den geest van het Evangelie) die aan de genadekracht dezer handelingen, zelfs door het bloote gebruik, twijfelden. De *Griekfche* kerk stemt met dit gevoelen der Roomfchen meestal overeen. De *Socinianen* houden de Sakramenten voor willekeurige plegtigheden, zonder bijzondere goddelijke kracht op haar zelve, waartoe geen Christen noodzakelijk verplicht is. De *Kwakers* slaan tot een tegenovergesteld uiterste over: zij beschouwen de Sakramenten als inwendige handelingen van het gemoed, welke niets uiterlijks bezitten. Men ziet uit dit een en ander, welks verdere ontwikkeling ons bestek niet toelaat, dat de oneenigheid van partijen in dit opzicht uit de verschillende verklaring van het woord Sakrament ontstaat, en waarvan het Latijnsche eene veelvuldige beteekenis toelaat; maar ook tevens, dat dit verschil moeijelijk is te vereffenen, omdat het gebruiken betreft, wier inachtneming het voornaamste, uiterlijk kenmerk van het godsdienstig karakter der Christelijke volken uitmaakt, en uit dien hoofde in vorm en begrip, niet minder, dan de wetenschappelijke voordragt van leerstellingen, eene verandering gedooft.

SAKSE. Dit koninkrijk, dat tusschen *Pruisfen*, aan welken kant het geheel open is, *Boheme*, *Beijeren* en de Saksische hertogdommen

ligt,

ligt, bevat tegenwoordig 340 vierkante Duitsche mijlen, met 1,230,000 inwoners, en maakt den vierden staat van het Duitsche verbond uit. Het wordt verdeeld in de *Meisnische*, *Leipziger*-, *Ertsgebergtsche*-, *Voigtlandsche*- en *Oppeer-Laufitzer*-kreitzen. Onder de voornaamste steden telt men *Dresden*, *Leipzig*, *Meissen*, *Freijburg*, *Chimnitz*, *Plauen* en *Bautzen*, en onder de rivieren de *Elbe*, de beiden *Mulden*, de zwarte en witte *Elster*, de *Pleisse* enz. Offchoon de koning den R. Katholijken godsdienst belijdt, kan men den Lutherfchen als den heerschenden beschouwen; doch genieten de Katholijken, Gereformeerden enz. gelijke regten als de Lutherfchen. Weinig landen zijn er, die zoo goed als *Saksje* van hunne voortbrengfels gebruik maken. De belangrijkste zijn rundvee, fchape (veredelde Spaanfche) en bijen; koren, aardappelen en ooft; zilver, koper, lood, arfenik, kobalt, thoon- en porfelein-aarde, steenkolen enz. De fabrieken en manufakturen in linnens, kanten, lakens, katoenen, moufelingen, porfelein enz. beftaande, en met de beste buitenlandsche wedijverende, maken, benevens den koophandel en landbouw, de hoofdtakken van het beftaan der ingezetenen uit; terwijl *Saksje* tevens, door de jaarmarkten te *Leipzig*, als een voornaam punt van den Europifchen land-, en als het middelpunt van den Duitschen boekhandel kan befchouwd worden. In weinige Duitsche staten wordt, echter, ook zoo veel voor het hooger en lager onderwijs gezorgd, als in *Saksje*, waar zelfs de laagfte ftanden gewoonlijk vaardig lezen, fchrijven en rekenen kunnen, en de Leipziger vrijfchool, als een voorbeeld voor ftedelijke middelfcholen, federt 1792 niet zonder navolging gebleven is.

SAKSERS. Deze oude en beroemde ftam onder de Germaanfche volken verdient hier wel eene korte vermelding. Deszelfs oorfprong verliest zich in het duifter. PTOLEMAEUS maakt reeds in het jaar 130 gewag van de *Saksers*, en plaatst hen over de *Elve* langs de Noordzee. Hun voornaamfte zetel was naderhand *Holftein*, van waar zij in de 4de en 5de eeuw, als zeeroovers, op de kusten van *Frankrijk* en *Engeland* ftroopten; zich bedienende van ligte vaartuigen, deels van hout, deels van leder zamengefteld. Toen de *Britten*, na den aftogt der Romeinfche legioenen in 427, zich tegen de invallen der *Schotten* en *Picten* niet meer redden konden, riepen zij, op aaraden van VORTIGER, de *Saksers* ter hulp. Zij boden hulp; doch veroverden tevens in 449 het eiland, met de vernieling van bijna alle *Britten*. Intufchen hadden de *Saksers* zich in *Duitschland* over de *Elve* en de *Weser* tot aan den *Rijn* uitgebreid, en met de *Franken* en *Friefen* verbonden, tot dat zij eindelijk met de eerften in oorlogen geraakten, welke met afwifelend geluk werden gevoerd tot op KAREL den Grooten, die hen over de *Elve* terug drong, en den Christelijke godsdienst deed aannemen. Zij waren steeds fterk van ligchaam en dapper van aard.

SALADIN, of SALAHEDDIN. Een beroemd fultan van *Egypte*

te en *Syrië*, die in de 12de eeuw leefde. Hij was een *Curde* van geboorte, diende onder zijnen vader en oom, en gaf zoo vele blijken van dapperheid, dat NOURADIN, koning van *Syrië*, hem aan het hoofd van het leger plaatste, hetwelk hij naar *Egypte* zond, om FATIMITE CALACH ADHEB tegen den vizier IHAWER te hulp te komen. ADHEB op dezen togt gestorven zijnde, maakte SALADIN in 1171 aan de dynastie der Fatimitische kalifs een einde; nam zijne schatten in bezit; besloot, om zich onafhankelijk te maken, en trachtte tot dat einde, door eene zachte en verstandige regering, de liefde en achting der *Egyptenaren* te verwerven; doch hij geraakte bij NOURADIN, offchoon hij hem in zijne onderneming tegen de Christenen ondersteunde, in verdenking, zoodat deze vorst met een talrijk leger naar *Egypte* opbrak. Een minnelijk vergelijk kwam echter nog de vijandelijkheden voor; maar zoodra was niet NOURADIN in 1174 gestorven, en had zijn minderjarige zoon, AL-MALEK den troon niet beklommen, of SALADIN nam maatregelen, om, onder voorwendsel van zijne bezittingen te willen beschermen, zich van denzelfven meester te maken. Hij onderwierp *Damaskus* en andere plaatsen van *Syrië* aan zijn gebied; belegerde *Aleppo*, waarin zich AL-MALEK bevond; doch zonder gevolg, en beproefde even vruchteloos, om de *Franken* van de zee-kusten van *Palestina* te verdrijven. AL-MALEK stierf in 1181, en twee jaar daarna gaf zich *Aleppo* aan SALADIN over, die nu, onder den titel van eenen sultan, geheel *Syrië* en *Egypte* bezat. Zijn godsdienstijver en staatkunde strekten thans alleen, om de Christenen uit *Palestina* te verdrijven en *Jeruzalem* te veroveren. De eersten, zijne gramfchap, door het overvallen der pelgrims, die naar *Mekka* reisden, angevuurd hebbende, werden door hem in 1187, in de vlakte van *Tiberias* volkomen geflagen, bij welke gelegenheid GUIDO DE LUSIGNAN, koning van *Jeruzalem*, benevens CHATILLION, den grootmeester der tempelheeren, en eene menigte ridders gevangen genomen werden. De gevangenen werden allen omgebracht; CHATILLION, die door den overgang tot het Mahomethanendom zijn leven niet wilde koopen, viel onder het eigen zwaard van SALADIN; en alleen LUSIGNAN werd verschoond, en met eerbied behandeld. Deze overwinning had het innemen van *Acre*, *Seid* enz. met de belegering van *Jeruzalem*, ten gevolge, hetgeen zich eindelijk, na eene hardnekkige verdediging, aan hem overgaf, onder beding, dat de Christenen met hun eigendom onverhindert konden aftrekken; doch dat de *Franken* voor ieder hoofd een losgeld betalen, of anders slaven zijn moesten. SALADIN trok nu zegerierend binnen *Jeruzalem*; vervulde naauwkeurig het gemaakt verdrag, en belegerde vervolgens *Tyrus*; doch deze onderneming mislukte, alzoo zijne vloot door de *Franken* geflagen werd. Op het berigt van de overgave van *Jeruzalem* maakten de keizer FREDERIK BARBAROSSA, de koningen van *Frankrijk*, *Engeland* en meer andere vorsten aanzienlijke toerusting. Dit bemoeidigde de Christe-

nen te *Tyrus*, die in 1189 *Acre* aan de *Turken* ontrukten. SALADIN schoot spoedig toe; en gedurende 2 jaar waren de velden rondom *Acre* het tooneel der bloedigste en hardnekkigste gevechten. Ondertuschen had de dood van BARBAROSSA, die met een leger in *Azië* gekomen was, den Muzelmannen nieuwen moed ingeboezemd, tot dat RICHARD LEEUWENHARD en PHILIPPUS AUGUSTUS met nieuwe talrijke legerbenden verscheuen, waarop *Acre* zich in 1191 aan hun overgaf. PHILIPPUS keerde vervolgens naar *Europa* terug; doch RICHARD bleef; sloeg SALADIN in twee veldslagen; nam *Cesarea* en *Jasfa*, en bedreigde *Jeruzalem*. De ridderlijke dapperheid van dezen vorst verdonkerde voor eenigen tijd den roem des sultans, die de voortgangen van zijne partij met alle zijne magt tegenging. Eindelijk werd er een verdrag tuschen beide vorsten gesloten, volgens hetwelk de kusten van *Jasfa* tot *Tyrus* aan de Christenen werden ingernimd; *Askalon* geslecht werd, en SALADIN in het bezit van het overige van *Palestina* bleef. Deze overleefde echter dit verdrag niet lang; maar stierf, kort na het vertrek van RICHARD, te *Damaskus* in 1193, in het 56ste jaar zijns ouderdoms. Men kan hem den roem van een dapper en schrander vorst, die de gerechtigheid beminde, en altijd aan zijn woord getrouw was, niet betwisten.

SALAMANDER (DE) behoort tot het geslacht der hagedisfen, en is omtrent eene span lang, een duim dik, gewoonlijk zwart en geel gevlekt, en houdt zich aan duistere en schaduwachtige plaatsen op. De dieren, tot dit geslacht behoorende, zijn volstrekt onschadelijk en in geen deele vergiftig. Dat de Salamander niet in het vuur zoude verbranden, is geheel bezijden de waarheid. Wanneer hij in benaauwdheid is, dringt uit zijnen mond en zijne waterachtige huid een melkachtig vocht, waardoor hij wel gedurende eenige minuten tegen een zwak vuur bestand is; maar een sterk, aanhoudend vuur kan hij niet weerstaan. Bij de ouden was hij een zinnebeeld van het vuur; en van hier, dat men de *Vuurgeesten* in de fabelleer ook Salamanders noemde.

Dr. PAOLO SAVY, bijgevoegd hoogleeraar in de kruidkunde aan de universiteit te *Pisa*, heeft in verschillende streken van de *Appenijnen* eene nieuwe soort van Land-Salamander ontdekt, merkwaardig wegens zijne gedaante en kleuren, en door hem: *Salamandra perspicillata quinque palmis plantisque tetra dactylis*, genoemd. Hij heeft op het bovenste van den kop eene vlek, die veel naar een bril gelijkt; doch hergeen hem vooral kenmerkt zijn 4 vingers aan ieder poot, zoo dat men hem niet met den 3 vingers Salamander moet verwarren, waarvan LACEPEDE spreekt in zijne *Histoire nat. des quadrupèdes ovipares et des Serpens. Tom. VI pag. 496*. Eene breedvoerige beschrijving dezer Salamander-soort vindt men in *Bibl. Italienne N. 66* van het jaar 1821.

SALAMIS, thans *Colouri*, een merkwaardig Grieksch eiland, in de nabijheid van *Attica*, tegen over *Eleusis*. Het heeft door de roemrijke over-

overwinning van de vereenigde vloeten der *Grieken* over de veel sterkeren der *Perzen* (480 jaar voor onze tijdrekening), in de geschiedenis eenen onsterfelijken naam verworven (Zie: THEMISTOKLES). Het werd door eene smalle zee-engte van het landschap *Attica* gescheiden, en in *Oud-* en *Nieuw-Salamis* verdeeld; bedragende deszelfs omtrek 4 vierkante mijlen. Onder de vorsten van vroegere tijden behoort inzonderheid AJAX, dien HOMERUS onder eenen der grootste helden in den Trojaanschen oorlog plaatst. Zijn vader TELAMON was koning van het eiland, hetwelk eenige eeuwen na den Trojaanschen oorlog door de *Megarenzers* vermeersterd werd, die echter naderhand door de *Athenienzers* weder werden verdreven. Eerst onder keizer VESPASIANUS werd *Salamis* een wingewest der *Romeinen*. Deszelfs bewoners waren zeer bekwame zeelieden. Aan den Oosthoek van *Oud-Salamis* stond het gedenkteeken van de behaalde overwinning op de Barbaren. Ook voerden oudtijds eene stad op het eiland *Cyprus*, door TEUCER, Zoon van TELAMON, na zijne terugkomst van *Troje* gebouwd, en de hoofdplaats van het geheele eiland, den naam van *Salamis*.

SALEE, of *Sla*. Eene stad van *Marokko*, volgens Host met 16, volgens JAKSON met 18, en volgens RILEN met 40,000 inwoners. Zij bestaat uit 2 steden, de *oude* stad, of het eigenlijke *Salee*, op den Noorder-oever der rivier *Buragrug*, waar deze de *Wiaro* ontvangt, en in de *nieuwe* stad, op den Zuider-oever liggende, en *Rabat* genoemd. Deze steden waren voormaals onafhankelijk, en de wijkplaats der beruchte roovers van *Salee*, tot dat SIDI MOHAMMED, keizer van *Marokko*, haar bemagtigde, en aan de rooverij een einde maakte. Zij worden verdedigd door een oud kasteel van 20 stukken, en eene redoute aan den mond der rivier. Deze mond is slechts 240 voet diep, en er staat bij ebbe slechts 5 voet water en bij springvloed 15 of 16 voet. Niet ver van de oude stad vindt men nog de overblijffels van een gebouw ter hoogte van 160 voet, en *Hassans-toren* geheeten, waarvan nog slechts de 4 buitenmuren overeind staan: ook ziet men hier omstreeks eene oude, rondom bemuurde stad, welke men voor eene van diegenen houdt, die de *Karthagers* hier gesticht hebben, en door de *Mooren* voor zoo heilig beschouwd wordt, dat zij er geen Christen willen binnen laten.

SALEM. Eene Noord-Amerika'sche zeeftad, met 10,000 inwoners, goede scholen en veel handel op de *West-Indië*. Er worden vele schepen gebouwd. Zij ligt tusfchen 2 rivieren, die eene zomer- en winterhaven vormen. Behalve dit *Salem* zijn er nog wel een 30 tal plaatsen in *N. Amerika*; eene geheele provincie in *O. Indië*, en een *Beijersch* en *Badensch* dorp van dien naam.

SALERNUM, of SALERNO. Eene oude stad in *Beneden-Italië*, inzonderheid vermaard door de alom beroemde *Civitas Hippocratica*, of geneeskundige leerfchool, die reeds in de 1de eeuw onzer tijdrekening aldaar bloeide, en in alle geneeskundige vakken de kweekfchool voor Europa geworden is.

Sa.

SALIËRS. 1 Bij de *Romeinen* priesters van MARS, wier getal onder NUMA 12, maar onder TULLIUS HOSTILIUS meer bedroeg. De aanleiding tot derzelver instelling wordt aldus opgegeven. Toen ten tijde van NUMA eene hevige pest in *Italië* woedde, en zich tot in *Rome* verspreidde, lieten de goden het *Ancile* (een schild van eene bijzondere gedaante) van den hemel nederdalen, waarna de pest ophield. Men raadpleegde de waarzeggers, die van oordeel waren, dat dit schild een teeken der steeds voortdurende heerschappij van *Rome* was, en den raad gaven, om nog elf foortgelijke te doen vervaardigen, op dat het echte schild niet zoo gemakkelijk konde ontvreemd worden. Dit geschiedde, en de gezamenlijke *Ancilen* werden in de *Curia* bewaard; doch jaarlijks op den iften van Lentem., wanneer de *Saliërs* aan MARS offerden, door de stad rondgedragen, wanneer zij dezelve tegen elkander sloegen, en onder krijgsdansen, oude liederen, (*Salische* gezangen) tot lof van MARS en andere Goden, ook van beroemde mannen, namelijk MEMURIUS, die de overige elf schilders vervaardigd had, opzongen. De kleeding der *Saliërs* bestond uit eene purperen *Tunica* met goud geborduurd, die door eenen gordel van erts werd vastgehouden; over deze hing een Toga met eenen purperen rand, en op het hoofd droegen zij eene kegelvormige muts: zij hadden een zwaard op zijde; in de rechterhand eene spiets of roede, en hielden in de linker het schild. Alleen jongelingen van *Patriciërs*, wier ouders nog leefden, werden onder de *Saliërs* opgenomen.

2. Men noemt ook *Saliërs*, *Salische Franken*, zekeren volkstem, die het eerst op het eiland der *Batavieren*, en toen zij van daar verdreven werd, ten Zuiden van de *Maas*, onder de *Chamaven*, verscheen. Zoo lang men van *Cheruskers* spreekt, hoort men niets van *Saliërs*; doch zoodra deze op het tooneel verschijnen, verdwijnen gene. Waarschijnlijk hebben zij den naam van *Saliërs* eerst aangenomen, toen zij in *Batavia*, waaraan zij grensden, aankwamen, en wel naar den naam der rivier in hun oud vaderland. Of deze de Frankische of Saksische *Saale* geweest zij, is onzeker; waarschijnlijk beide, want het is niet onwaarschijnlijk, dat de *Maringers* uit *Franken* zich weder met hunne oudere broeders vereenigd hebben, omdat de koningen der Saksische *Franken*, en naderhand alle *Franken* over het algemeen, hunnen oorsprong uit den *Maringischen*, zoo als de *Vandalen* uit den *Astingischen* stam afleiden. Vermoedelijk ontving de Frankische *Saale* haren naam eerst van de *Maringers*, tot een aandenken van de rivier in hun oud vaderland, en uit hoofde der zoutbronnen, die zij aan beide rivieren vonden.

SALISCH WETBOEK. Dit oudste gedenkftuk van geschrevene wetten, is van de genoemde *Saliërs* afkomstig. Het werd nog voor CHLODEWIG, toen zij nog geene koningen, maar alleen aanvoerders hadden, door 4 der aanzienlijkste mannen, AROGAST, BODOGAST, SALOGAST en WINDOGAST, bijeenverzameld, en waarschijnlijk in de Latijnsche taal opgesteld. Het bleef gedeeltelijk in werking tot in de

11de en 12de eeuw, en bijzonder opmerkelijk is daarin het 62ste art., waarbij de dochters van de erfenis der Salische goederen en bezittingen, dat is van zoodanige, welke de Salische *Franken* in *Gallië* en het tegenwoordig *Frankrijk* veroverd hadden, werden uitgesloten, en alleen de zonen tot dezelve werden gerechtigd verklaard. Niettegenstaande dit art. alleen over goederen van bijzondere personen handelt, heeft men het op de kroon zelve toegepast, gelijk het dan ook zeker is, dat, van de eerste tijden der Franche monarchie af, nimmer Franche prinsessen opvolgsters op den troon geweest zijn, zonder dat daarvoor eene andere wet, dan deze, werd aangevoerd. Eerst bij de oneenigheden, welke tuschen PHILIPPUS VI van *Frankrijk* en EDUARD III van *Engeland*, over de Franche kroon, plaats hadden, bediende men zich van de Salische wet tegen den laatsten, en federt is dezelve onveranderlijk gevolgd geworden.

SALLUSTIUS. (CAJUS CRISPUS) Een Romeinsch geschiedschrijver, die 86 jaar voor onze tijdrekening, te *Amiternum* in het *Sabijsch* gebied, geboren is. Zijne levendige geaardheid, driftig en onrustig karakter deden hem in zijne jeugd vele buitensporigheden bedrijven; doch hij was mogelijk niet zoo geheel bedorven van hart, als gewoonlijk van hem verhaald wordt. Ook moet men, bij de beoordeeling zijner fouten, den heerschenden zedelijken toestand zijner eeuw in aanmerking nemen; doch uit zijne getrouwe en krachtige schildering van de bedorven zeden der *Romeinen* ziet men, dat hij dezelve zeer wel kende, en er zelve niet geheel vrij van was. Door de gunst van CAESAR werd hij tot *Praetor* benoemd, en naar *Numidië* gezonden, waar hij aanzienlijke schatten vergaderde; en van hier, dat hij, na zijne terugkomst te *Rome*, eene luisterrijke rol speelde. In later tijd schijnt hij zijne jeugdige dwaasheden te hebben ingezien, en matiger geleefd te hebben. Hij stierf te *Rome* in het 719de jaar der stad. Gedurende zijn ambteloos leven maakte hij de vaderlandsche historie tot zijne hoofdstudie; doch het is te bejammeren, dat wij van de uitvoerige geschiedenis, waarin hij de tijden na SULLA's dood tot op de zamenzwering van CATILINA beschreef, slechts eenige stukken bezitten. Twee andere geschiedkundige geschriften, welke in hun geheel tot ons gekomen zijn, bevatten de oorlogen der *Romeinen* tegen den Numidischen koning JUGURTHA, en de zamenzwering van den stouten CATILINA. De uitstekende waarde dezer beide historische werken wordt algemeen erkend, want zij prijzen zich niet minder aan door de manier van verhalen en derzelve inhoud, dan door hunnen schrifttrant. Hij schijnt de Grieksche schrijvers, inzonderheid THUCYDIDES, ten voorbeeld genomen te hebben, dien hij, volgens QUINTILIANUS, zelfs overtreft. De voornaamste uitgaven zijn van HAVERKAMP, *Amst.* en *Utrecht* 1742. Men kan zijne schriften met het volste regt der meer gevorderde jeugd aanbevelen, alzoo zijn stijl niet alleen krachtig en zuiver is, maar ook het verhevene, stoute, ware en duidelijke der daarin vervatte denkbeelden hunne lezing aangenaam en nuttig maken.

SALM. Eene Siciliaanfche maat, houdende 16 *Tumani*, en is tweeërlei: 8 groote en 10 kleine maken een Amsterdamsch last.

SALMASIUS, (CLAUDIUS) eigenlijk CLAUDE DE SAUMAISE, een man van veel omvattende geleerdheid, werd te *Saumaïse*, een dorp in *Bourgondiën*, in het laatst der 16de eeuw geboren. Zijn vader, die een aanzienlijk magistraatsperfoon, heer van gezegd dorp en een geleerd man was, onderrigte hem zelf in de oude talen en zond hem vervolgens naar *Parijs*, om zich in de Wijsbegeerte te oefenen. Hier maakte hij de uitstekendste vorderingen, en ging vervolgens naar *Heidelberg*, om onder den beroemden GOTHFRIDUS de Regtsgeleerdheid te leeren; vond hier kostbare handschriften en gedrukte werken in overvloed, om door derzelver gebruik zijne leergierigheid te bevredigen, en zich door de uitgave van geleerde schriften te kunnen kenmerken. Naderhand (1610) naar *Frankrijk* terugkeerende, wijdde hij zich geheel aan de geleerdheid, en zijn geheel volgend leven kenmerkte zich door kritische werkzaamheden en geleerde twisten. Van zijne moeder, tot de aanhangers van CALVINUS behorende, had hij reeds vroeg zoodanige indrukken ontvangen, dat hij tot diens leer overhelde, en zelfs in 1623 aan de dochter van een aanzienlijk protestant, JOSIAS MERCIER, huwde. Eenige jaren later hield hij zijn verblijf op het landgoed zijns schoonvaders bij *Parijs*, en voltooidde hier zijn groote werk over PLINIUS en SOLINUS. In 1631 werd hij te *Leijden* als honorair Hoogleeraar, in de plaats van JOZEPH SCALIGER, beroepen. Hier vertoefde hij eenigen tijd en deed toen eene reis naar *Frankrijk*, waar hij den titel van staatsraad en de orden van *St. Michael* ontving, en zijne vrienden vele pogingen deden, om er hem te houden. In 1645 schreef hij een werk over het primaat van den paus, waarover hij van den kant der Franfche geestelijkheid eenige onaangenaamheden had; doch het hof liet de beflifing der zaak aan de godgeleerden over. De gebannen koning van *Engeland*, KAREL II, bewoog hem, 4 jaar later, tot het vervaardigen van een Latijnsch gedenkfschrift voor zijnen vader, hetwelk, onder den titel van *Defensio regis pro CAROLO I*, in het licht kwam, en zooveel opziens baarde, dat het parlement, door de pen van MILTON, daartegen een heftig en bitter antwoord liet opstellen, hetgeen hem zooveel te gevoeliger trof, daar zijne republikeinsche vrienden in *Holland* zijnen ijver, ter verdediging van het koningschap, afkeurden. Onder deze omftandigheden voldeed hij aan de dringende uitnoodiging der koningin CHRISTINA, om *Zweden* te bezoeken; doch de luchtstreek hier voor zijne gezondheid nadeelig zijnde, keerde hij, over *Denemarken*, in het volgende jaar naar *Holland* terug; begaf zich in 1653 naar de baden te *Spa*; doch vond hier reeds in Herftm. deszelfden jaars zijn graf. — Onder zijne uitgegeven schriften zijn de volgende de belangrijkste: *Plinianae exercitationes in Solinum*, en de uitgave der *Scriptores historiae Augustae*; voorts de *Homonymis Hyles latricae*; de *Mutuo*; de *Modo usurarum*;

rum; de foenore trapezítico; de re militari Romanorum; de lingua Hellenistica; Observationes in jus atticum et Romanum, epistolae enz. Alle deze schriften dragen kenmerken van zijne diepe en veel omvattende geleerdheid, doch minder van zijnen smaak en oordeel. Geholpen door een ongemeen sterk geheugen, arbeidde hij zeer gemakkelijk en spoedig, zonder aan zijn werk iets te beschaven. Onder zijne tijdgenooten had hij door zijne scherpe schrijfwijze zich vele vijanden op den hals gehaald; doch bij de geleerdsten onder hen stond hij in groot aanzien.

SALMONEUS. Een perfoon uit de fabeleeuw der Griekfche gefchiedenis, waarvan veelvuldig gebruik gemaakt werd tot een leerrijk voorbeeld voor allen, die, door trotfchen waan verblind, zich boven hunnen medenmensch pogen te verheffen. Als koning van *Elis* kon SALMONEUS zich met deze hoogfte waardigheid niet vergenoegen, en wilde zijne onderdanen door de daad overtuigen, dat hij meer dan een mensch, dat hij een god was. Te dien einde liet hij over een gedeelte der stad een koperen verhemelte maken, over hetwelk hij met zijn vierfpan reed, om aldus den donder na te bootsen; terwijl hij naar dezen en genen eene brandende fakkel wierp, en, om de kracht zijner mogendheid te doen gevoelen, hem, naar wien hij geworpen had, liet ombrengen. Doch JUPITER, vertoornd op den trotfchen dwaas, flingerde zijnen blikfem, en stortte hem naar de benedenwereld.

SALMONIAK. (Zie: AMMONIAKZOUT.)

SALOMO. De zoon van DAVID en BATHSEBA, en op hare voorfpraak, met uitfluiting zijner oudere broeders, erfgenaam van den troon der *Hebreeuwen*. Hij genoot, gedurende eene langdurige, vreedzame regering, (van 1015 tot 975, voor onze tijdrekening), de vruchten van de daden zijns vaders. In zijne jeugd door koninklijken luister omgeven, bragt hij het gevoel zijner grootheid, en de wijsheid, welke zijnen roem verbreidde, en die hij door de onderrigtingen van DAVID en de wijzen aan zijn hof had verkregen, mede, toen hij met de geftrengheid en koelzinnigheid van eenen Oosterfchen monarch, als jongeling, den troon beklom. Om zich in zijn rijksbeftuur te bevestigen, liet hij zijnen broeder ADONAI en eenige misnoegde grooten van kant helpen, en ging ftatkundige verdragen aan met buitenlandfche koningen. In zijne treffende regterlijke uitspraken legde hij een uitmuntend verftand aan den dag, hetgeen hem onder het geheele volk deed eerbiedigen; terwijl hij eenen onfterfelijken roem verwierf door het bouwen van den tempel, die in grootte, pracht en fchoonheid alles overtrof, wat men tot hier toe van werken van bouwkunst gezien had, waardoor aan den eerdienst der *Hebreeuwen* een luister werd bijgezet, die hen op nieuw aan hunne nationale heiligdommen moest verbinden. De rijkdom, dien SALOMO door een verftandig gebruik der geërfde fchatten; door de voordeelen van den handel, waarbij hij de *Hebreeuwen* het eerst met de fcheepvaart bekend maakte; door eene naauwgezete befteding der koninklijke inkomsten, die hij door 12 ftadhouders liet invorderen,

ren, en door vermeerdering van belastingen zich wist te bezorgen, stelden hem tot het bouwen van dezen tempel, en van andere paleizen, steden en vestingen, alsmede tot het houden van eenen kostbaren, luisterrijken hofstoet, in staat, waardoor wel aan den eenen kant 's volks welvaart vermeerderd, de beoefening der kunsten, en de beschaving, over het algemeen, bevorderd werd; doch waardoor ook, aan den anderen, eene verderfelijke weelde niet weinig voedsel ontving, en eene langzame verwijdering van de oorspronkelijke gestrengheid der Mozaïsche bedeeeling geboren werd. De bewondering zijner wijsheid en koninklijke heerlijkheid, waardoor eene grootere menigte vreemdelingen naar zijne hoofdstad vloeiden, verslikte sommige zaden van misnoegen; terwijl zijne regtvaardigheid hem de achting des volks deed behouden, en hij tegen het gemor der Heidensche volken, door zijnen vader DAVID aan het Hebreeuwse rijk onderworpen, en door hem tot geregelde leendiensten verplicht, een leger van 12,000, op de Egyptische wijze gewapende ruiters, met 1400 strijdwagens, gereed had. Ook schieen de fortun dezen grooten vorst langen tijd te begunstigen, en het Joodsche volk, onder het genot van deszelfs welvaart, nauwelijks te gevoelen, dat hij meer en meer de houding van een Oostersch despoot aannam. Geheel tegen de Mozaïsche wet, ontving hij buitenlandsche vrouwen in zijn harem, en was uit liefde tot deze, in zijnen ouderdom, verdraagzaam of zwak genoeg, om haar de vrije oefening van haren afgodendienst toetestaan, en er zelfs aan deel te nemen. Nogtans konden zijne tegenstrevers, die op het einde van zijn leven naar den troon dongen, tegen zijne magt niets nuttigen. Eerst na zijnen dood brak 's volks misnoegen in eenen openbaren opstand uit, en zijn onwaardige zoon REHABEAM konde de verdeling des rijks niet verhinderen. De 40 jarige regering van SALOMO, die hij wel zwakker en met minder roem eindigde, dan hij haar begon, zal echter, uit hoofde van haren luister en gelukkigen vrede, door de *Israëlieten* als een der heiderste lichtpunten in hunne geschiedenis geroemd worden; terwijl het geheele Oosten haar als eene gouden eeuw beschouwt, welker beelden de Oostersche dichtkunst aan den onafmetelijken roem van dit koninkrijk verbindt. In de daad, SALOMO behoorde meer tot het Oosten, dan tot zijn volk: zijne denkwijze was veel vrijer, dan eenen *Hebreeuw* betaamde. In de Schriften, in den Bijbel onder zijnen naam geplaatst, en die, ofschoon dan ook derzelver zamenstelling aan later tijd moge worden toegeschreven, tog ontegenzeggelijk, in derzelver grondstoffen van SALOMO afkomstig zijn, straalt eenen wijsgeerigen geest door, die zich verre boven dien der *Hebreuwen* verheft. Zijne *Spreuken* zijn rijk aan geestige en schrander gezegden; zijn *Prediker* herinnert ons aan de levenswijsheid, welke verstandige grooten en wereldlingen, gewoonlijk, onder het vervelende van een langdurig, weeldrig levensgenot, uit den schoot hunner ondervindingen, eindelijk opdoen, waartegen ons het *Hooglied* den geheelen gloed en al het zoete eener jeugdige

liefde affchetst, en, offchoon dan ook het werk van eenen lateren dichter zijnde, ons echter, in den geest van SALOMO, vertoont, hoe gelukkig hij ook in de liefde was.

SALOMONS-EILANDEN (De) liggen ten Oosten van *Afrika*, op 5°, 33', en maken, op een vak van 5 mijl in de lengte, eene groep van 11 eilandjes uit, die gezamenlijk aan de Noord-westzijde eene halfronde kom vormen, aan welker ingang eene bank met slechts 3 vadem water ligt, terwijl er binnen dezelve van 10 tot 15 vadem staat. Deze groep levert kokosnoten op, en men vindt er zoet water, als men putten van 5 tot 6 voet diepte graaft. Kapitein BLAIR, die deze eilanden, en de gemelde bank opnam, meent, dat zij eerder gevormd zijn, dan de overige, vermits de grond er dieper en beër is, en boomen voortbrengt, die 130 voet hoog en 4 voet over kruis zijn, en van den grond tot de eerste takken stammen van 40 voet lengte hebben. Tegenwoordig houdt men, algemeen, voor de *Salomons-eilanden* dien keten van eilanden, welke N. W. en Z. loopt, ten O. van *Louisiade*, en ten Z. O. van *Nieuw-Jerland*, en door MENDANA in 1568 ontdekt, naderhand door SURVILLE en BOUGAINVILLE, weder bezocht, en door hen verschillend benoemd zijn. De *Salomons-eilanden* zijn meestal hoog van grond, en men acht den berg *Lamena*, op het eiland *Guadal-canal*, even hoog als de *Piek van Teneriffe*. De inwoners zijn sterk, welgemaakt, koperkleurig en zwart, zij gaan allen naakt, doch verder weten wij niets van hunne zeden en gewoonten. De vruchtbaarheid dezer eilanden blijkt uit de hooge boomen, die de toppen der bergen bedekken. Onder de plantgewassen onderscheidt men den Broodboom (*zie aldaar*), en verscheidene boomen, die welriekenden gom verschaffen. Gevogelte is er in overvloed, en men schijnt er ook zwijnen en houden te houden.

SALONICHI, voorheen *Thesalonica* genoemd. Eene groote, aanzienlijke stad in *Macedonië*, naast *Konstantinopel* de belangrijkste koopstad in *Europisch Turkije*. Zij is met hooge muren en vestingwerken omringd; ligt aan het einde van den bijna verdroogden Thermeïschen zeeboezem, aan de steile afhelling van den berg *Kurtjah*; heeft de gedaante van eenen driehoek, en onderscheidt zich van andere Turksche steden door eene meerdere zindelijkheid. Zij heeft 5 poorten, 10 groote en verscheidene kleine moskeen, 9 baden, en 70,000 inwoners, waaronder 10,000 *Grieken* en 23,000 Joden, welke laatste hier eene hooge school hebben, die men *Hora* noemt. De voornaamste moskeen zijn twee voormalige Grieksche kerken, voorheen aan de H. SOPHIA en St. DEMETRIUS toegewijd. In de laatste telt men 360 zuilen, die het dak en 2 gaanderijen schragen. Ook heeft men hier eenige Grieksche kerken, eenen Griekschen aartsbischof, en eenige kloosters, benevens eene Katholieke kerk. De haven der stad is veilig; kan 300 schepen bevatten en wordt door schepen uit alle Turksche havens en uit verscheidene Christelijke landen bezocht. Van het kasteel, dat 7 torens heeft, gedeeltelijk op eenen heuvel ligt en de stad dekt, heeft men een

ver.

verrukkend gezigt op den ganschen zeeboezem, de stad, de onafzienbare vlakke van *Macedonië*, en de rivieren, die haar doorstroomen. Noordwaarts van deze vlakke loopt een bergketen, thans *Xerolivado* genoemd, en binnen en buiten de stad vindt men nog vele oudheden met bijchriften. *Salonichi* is sedert de 17de eeuw eene belangrijke koopstad; de invoer bestaat in lakens, bonten, metalen en glaswerk, spiegels, papier, zijden en andere wollen stoffen, en snaphanen; de uitvoer daarentegen in katoen, was, zijde, huiden, corduaan- leder, koper, wijn, en eene soort van slechte, witte stof, *Abes* genoemd. De *Engelschen* vooral, brengen naar *Salonichi* lakens, specerijen, tin, lood, horlogies, juweelen, ijzer, verfwaren, sersgies enz. en ontvangen daarvoor zijde en katoen. Uit *Duitschland* brengt men derwaarts koper en ijzerwaren, Boheemsch glaswerk, kurwerken, fijne en grove lakens, katoenen, linnens en porselein. De *Grieken* en Joden drijven eenen aanmerkelijken handel op *Oostenrijk* en de *Leipziger* jaarmarkten, en zenden eene groote hoeveelheid van boomwol, meerfchuim voor tabakspijpen, leder, Levantfche koffij enz. derwaarts; bedragende de invoer uit *Duitschland* aan waarde 2, en de uitvoer 5 millioen piasters. *Zweden*, *Denemarken*, de *Nederlanden*, *Rusland* en *Napels* hebben hier wel consuls; maar hun handel is niet van zooveel belang, als die der genoemde Natien; doch wordt die van *Rusland*, in zijde en pelterijen, jaarlijks gewigtiger. Tot hiertoe was de handel der *Franfchen*, die lakens, koffij, suiker, (uit hunne West-Indische kolonien), *Lyonfche* zijden-stoffen, specerijen, gouden waren enz. in- en daartegen, boomwol, zijde, wol, koorn, slechte witte lakens, was, en koper uitvoerden, boven die van alle andere natien, van het meeste belang. Onder de manufakturen der stad behooren de aanzienlijke spinnerijen van Turksch garen, tapijten en zijden kleederen, de lederfabrieken en verwerijen, en is de wisselhandel er vrij sterk.

SALPETER (afkomstig van het woord, *Sal Petrae*). Een wit zuilvormig zout, uit een eigen zuur, Salpeterzuur genoemd, en potasch bestaande, en van eenen verkoelenden, scherpen smaak. Het Salpeter is sedert vele eeuwen in gebruik. Volgens MARTINI kenden en gebruikten de *Chinezen* het reeds voor de aankomst der *Europeërs*; en GEBER bediende er zich reeds van, om sterk- en koningswater te bereiden (zie *Lib. fornacum*, cap. 9). Het komt op verscheidene plaatsen, wanneer deszelfs bestanddeelen aldaar voorhanden zijn, natuurlijk voor, b. v. in beestentallen, op kerkhoven enz. In *Oost-Indië* vormt zich het Salpeter aan de Noord- en Oost-zijde van verscheidene heuvels en muren, ten Oosten van de *Ganges*. In *Wolffetta* kristallifeert het zich in eenige holen; doch in *Hongarije* komt hij in vlotbergen voor. Ook in *Spanje* en *Napels* vindt men het Salpeter natuurlijk. Zeer groot is de hoeveelheid, die in *Oost-Indië* gewonnen wordt, alwaar het een voorname tak van handel voor de *Hollanders* uitmaakt, die, volgens opgave van sommigen, jaarlijks alleen 10,000 centenaars naar *Europa* bragten. Daar nogthans de

hoeveelheid van dit zout, naar *Europa* uit de *Indien* overgebracht, alrens in oorlogstijden, niet genoegzaam was, heeft men op onderscheidene plaatsen, door de kunst, veel Salpeter voortgebracht, waarvan de volgende manier de meest gewone, en door de korthed des tijds, die er toe vereischt wordt, de beste is. Men voegt namelijk 100 deelen van eene losse leem of kalkaarde bij elkander, begoten met rottende pis, of gier van mesthoopen; strooit er vervolgens 15 deelen fijne, ongebluschte kalk over, en dekt dan alles met 120 deelen groeiende en dierlijke zelfstandigheden, als: mest, bloed, huiden, haar, hoorns, rottend stroo enz., waarop de hoop met mestwater weder begoten, en eindelijk nog met eene loog van 50 deelen haardasch overgoten wordt. Zulk een Salpeterberg wordt in eene schuur voor regen bewaard; doch ter zijde aan de lucht blootgesteld, om de 2 maanden omgespit, en alles door elkander gearbeid, waarna men denzelven, gedurende 2 jaar, telkens met pis en gier besproeid. Na dezen tijd, tot de uitlooging van het Salpeter overgaande, bedekt men den bodem van eenige kuipen met stroo; spreidt daarover een mengsel van twee kruiwagens houtasch, en een kruiwagen ongeleschte kalk; stampt dit wel vast, en brengt er vervolgens 20 kruiwagens van den Salpeterberg in, welk alles 4 duim onder water gezet wordt. Gedurende een etmaal laat men dit water ter uittrekking van het Salpeter staan; tapt het dan af, en doet het in kuipen, die op gezegde wijze gevuld zijn; doch waarbij nu geen water gegoten wordt, zoodat door de loog der eerste kuipen, ter uittrekking der andere kuipen met Salpeter-stof dienende, dezelve eene vereischte sterkte bekomt, of met veel Salpeter bezwangerd is. Alsdan doet men deze loog in kookketels; schuimt dezelve, onder het koken, gedurig af, en, de noodige dikte verkregen hebbende, stort men dezelve, doorzijgende, in de kristallizeer-tobben over, wanneer, na twee of drie dagen, het ruwe Salpeter aanschiet, dat alsdan door verdere raffinering van vele vreemde deelen en zouten moet beroofd worden, waartoe men hetzelfde fijn slaat; met koud water herhaalde maal aanmengt, en omroert; vervolgens met zuiver water tot de vereischte dikte kookt, en in eenen kristallizeerbak overgiet, uit welke de dan steeds aanschietende kristallen met schuimspanen geschept, in manden gedaan, en in ketels bij eene warmte van 130° FAHR. gedroogd worden. In *Frankrijk*, en wel in *Parijs*, bedient men zich ter bereiding van het Salpeter van den kalk, die bij de slooping van oude gebouwen, inzonderheid van dat gedeelte, hetwelk het dichtst aan den grond gestaan heeft, verkregen word, en het rijkste aan Salpeterzuur zout is. Dit laatste wordt door uitlooging met water gelost en door middel van gewone potasch of ook wel zwavelzure potasch ontleed; waarna de loog door herhaalde oplossing, affchuiming en kristalschieting gezuiverd wordt. Deze wijze om het Salpeter te vervaardigen, is boven de eerste te verkiezen, doch alleen op zulke plaatsen, gelijk *Parijs*, met goed gevolg in 't werk te stellen, waar vele zulke gebouwen te

te floopen zijn. Het Salpeter is een zeer nuttig zout. In de huis-
houding gebruikt men het tot inzouten; in de geneeskunde tot
luchtzuiverende bereidingen, en tot vervaardiging van verschillende
geneesmiddelen. Met zwavel en houts-kool vermengd, levert het
het buskruid, en is een voornaam middel bij de bereiding van zwavel-
zuur (Vitriool-olie). Men zie voorts over eene en andere manier
van rafinering van het Salpeter A. YPEIJ Scheidkunde, I deel; CHAP-
TAL, *Chimie appliquée aux arts*, IV. fol. 121, *Ann. de chim. et de
Phys.* IV. pag. 173 IX pag. 200.

SALPETERZUUR, STERKWATER. Dit zuur, welks ver-
vaardiging het eerst door RAIMUNDUS LULLIUS is opgegeven, wordt
op vele plaatsen, in de zoogenaamde sterkwater-stokerijen, fabrijkmatig
bereid. De wijze van bereiden is niet overal dezelfde, want offchoon
het Salpeter, zoo even beschreven, wel overal dat ligchaam uitmaakt,
waaruit men het Salpeterzuur verkrijgt, is men het ten aanzien van
de middelen, om het Salpeterzuur uit zijne verbinding met de pot-
asch te scheiden, niet eens: de een gebruikt daartoe thon- of klei-
aarde, de andere ijzervitriool, en sommigen zwavelzuur. Op alle wij-
ze nu verkrijgt men Salpeterzuur, dat echter in sterkte en in zui-
verheid verschilt. Het zoogenaamde Sterkwater, dat men in den han-
del vindt, is eene heldere, eenigzins geelachtig witte vloeistof, die
eenen sterken Salpeterachtigen reuk bezit, en aan de lucht geelachtige
dampen uitlaat: dit zuur is tot velerhande gebruik zuiver genoeg;
tot geneeskundig gebruik, echter, is het niet voldoende, en van daar,
dat de apotheker volgens de wet verplicht is het Salpeterzuur zelve
te bereiden. De bereiding daarvan geschiedt met zwavelzuur, en
wanneer dit laatste in eenen niet al te zeer verdunden toestand geno-
men wordt, verkrijgt men een zuur, dat eene roodbruine kleur heeft,
en, aan de lucht blootgesteld, eene zeer groote hoeveelheid, roodbruine
verftikkende dampen uitlaat. Dit laatste zuur nu is eene verftikking van
Salpeter en Salpeterzuur, en wordt door koken, zoowel als door
de blootstelling aan de dampkringslucht en vermenging met water,
in een vast, helder volkomen Salpeterzuur verandert. Het Salpeter-
zuur is zeer bijtend, ontleedt de huid en kleurt dezelve geel.
Deze kleur verdwijnt niet, voor dat de opperhuid vernieuwd is.

Alle, zoo enkelvoudige als zamengefelde, brandbare lichamen wor-
den door het Salpeterzuur ontleed. Plantaardige en dierlijke ligcha-
men, uit waterstof, zuurstof, en stikstof zamengefeld, ontleeden het
Salpeterzuur, en benemen aan hetzelfde de zuurstof, waardoor alsdan
meer of minder Salpetergaz geboren wordt en ontwijkt. De meeste
metalen vereenigen zich gemakkelijk met het Salpeterzuur, of worden
door hetzelfde geoxydeerd, waarbij altijd eene ontwikkeling van Sal-
petergaz plaats heeft. Is het Salpeterzuur zuiver, dan lost zich
het zilver en lood daarin op, zonder eenige verandering; is het daar-
entegen met andere zuren, bijzonder met zo zuur vereenigd, dat
meestal plaats heeft, zoo ontstaat er een wit bezinkfel (*precipitaat*),

uit zoutzuur, zilver of lood bestaande. Met loogzouten, aarden en metaal-oxydes vereenigt zich het Salpeterzuur tot Salpeterzure zouten, welke voornaamste eigenschap deze is, dat zij met brandbare ligchamen in het vuur ontploffen (*detonneren*) en daardoor ontleed worden. Met zoutzuur verbonden, vormt het het zoogenaamde koningswater, (*aqua regia*), waarvan men zich tot het oplossen van goud en platina bedient.

SALPINGORGANON. Een Muzijk-instrument, door de Heeren C. VAN OECKELEN en zonen te Breda, uitgevonden en vervaardigd, hetgeen, zoowel uit hoofde van deszelfs kunstige zamenstelling, als om de kracht en zuiverheid der toonen, de opmerking alleszins waardig is. Deszelfs uitwendige gedaante prijst zich door smaakvolle sierlijkheid aan. Het bestaat uit een zeer net gewerkt mahonyhoute voetstuk, van omtrent 5 Rijnl. voet hoogte en $3\frac{1}{2}$ voet breedte en diepte, binnen hetwelk, als in eene kas, die aan den voorkant en de beide zijden kan geopend worden, het raderwerk, dat het speeltuig in beweging brengt, verborgen is. Boven op dit voetstuk ziet men eene sierlijke krijgstrophee, gedeeltelijk door eene wolk gedekt, uit welke een twintigtal, alle sprekende krijgstrompetten steken, die, in verband staande met het raderwerk, en in het voetstuk aanwezige, veldtrommen, een triangel en een paar Turksche bekkens, een fraai krijgsconcert maken. Door middel van 8 onderscheidene cilinders, welke er achtervolgelijk in geplaatst zijn, en door de makers met nog een achtal andere zouden kunnen vermeerderd worden, voert dit werktuig, zonder eenige andere hulp, dan alleen het raderwerk, verschillende muzijkstukken, met eene bewonderingswaardige juistheid en zuiverheid uit, en overtreft derhalve den door KAUFFMAN te Weenen vervaardigden, en ook in ons vaderland genoeg bekenden, *Automaat-Trompetter* van MAELZEL, die niet meer dan vijf verschillende toonen kan voortbrengen. Bijzondere opmerking verdienen het *Wilhelmus van Nassauwen*, het *Volkslied* van TOLLENS, *Io vivat*, (uitmuntend gevarieerd), en inzonderheid de ouverture der *Freysschutz*, waarin de trompetten volkomen den tongslag nabootsen. Ook is de wijze, op welke de bovengemelde trommen geslagen worden, zoo juist en kunstig, dat dezelve door menschen behandeling niet kan worden overtroffen. Men één woord, dit kunststuk, thans het eigendom van den heer G. VEENSTRA VAN VLIET, die hetzelfde in de voornaamste steden onzes rijks heeft doen hooren, verdient allezins de aandacht der beminnaren van muzijk en werktuigkunde, en plaatst zijne uitvinders teregt onder de meest vernuftige en bekwame werktuigkundigen, zoo wel van dit als van andere landen.

SALUS. Eene Romeinsche godheid, voor welke men eenen tempel bouwde. Onder haren naam verftond men nu de gezondheid, en dan weder het welzijn van den staat.

SALZBURG was, na den Westphaalschen vrede tot 1802, behalve de 3 geestelijke keurvorftendommen, het eenig aartsbisdom in

Duitsch.

Duitschland. Het lag in den Beijerschen kreits tussehen het hertogdom *Beijeren, Oostenrijk, Kärnthén* en *Tyrol*; had eenen omvang van bijna 180 mijlen, en telde oudtijds 250,000 inwoners. Dit land leed door den blinden godsdienstijver van den dweepzieken aartsbisshop FIRMIAN (van 1729 tot 1733) een aanmerkelijk verlies, alzoo 30,000 vijftige inwoners zoo heftig, alleen omdat zij protestanten waren, vervolgd werden, dat zij hun vaderland moesten verlaten, en naar andere oorden den wijk nemen, waardoor de volksmenigte in later tijd nauwelijks 109,000 bedroeg. Deze uitgewekenen werden in *Holland, Engeland, Rusland, Zweden* en *Noord-Amerika* overal met blijdschap ontvangen, en werkten door hunne nijverheid en kunstvljft krachtdadig mede tot den bloei van hun nieuw vaderland. Het doordringen der *Franschen* tot in het hart van *Oostenrijk*, in 1797, bragt *Salzburg* in nieuw gevaar. Het viel in 1802, tot schadeloosstelling voor *Toskane*, aan den aartshertog van *Oostenrijk* en groothertog van *Toskane*, FERDINAND, ten deel; terwijl hetzelfde voor een wereldlijk aartsbisdom verklaard, en genoemde groothertog onder de keurvorsten werd opgenomen. Door den *Presburger* vrede (1805) kwam *Salzburg* onmiddellijk aan *Oostenrijk*, en *Eichstadt* en *Pasfau* aan *Beijeren*, waartegen de Aartshertog-keurvorst *Wurzburg* verkreeg; bij dien van *Weenen* in 1809, werd het land aan de beschikking van BONAPARTE overgelaten, die het aan *Beijeren* afftond, hetwelk het, na den vrede van *Parijs*, weder aan *Oostenrijk* verruilde, met uitzondering van het aan gene zijde der *Salza* gelegene gedeelte, hetgeen aan *Beijeren* is gebleven, en een deel van den *Isar*-kreits uitmaakt. Het Oostenrijksch geworden gedeelte van *Salzburg* vormt thans, met uitzondering van een klein gedeelte, dat bij *Tyrol* gevoegd is, den *Salzach*- of *Salzburger*-kreits van het land, of de *Ems*. — Het *Salzburgsche* is bergachtig, en bevat slechts een uitgebreid dal langs de *Salza*, waarop ter zijde vele kleine dalen uitloopen. Het wordt aan de Zuidzijde des lands door verscheidene hooge bergen ingesloten, waarvan vele altijd met sneeuw bedekt zijn, en alle verschijnfels der *Zwitsersche Alpen*, Gletschers, sneeuwvallen, water-vallen, kloven enz. opleveren. Aan de Noordzijde is het land open, en heeft men schoone vlakten. De lucht is er zuiver en gezond; de winters zijn er streng en aanhoudend; de zomers zijn in de naauwe dalen zeer heet; de meeste bergen zijn vruchtbaar, en aan hunnen voet verbouwd men koorn; terwijl hoogerop zich boschen, en vervolgens uitmuntende weilanden bevinden, die men *Almen* of *Alben* noemt. Tussehen de bergen zijn vele vruchtbare dalen, waar men zich bijzonder op den landbouw toelegt; nogtans brengt het land aan veldvruchten, voornamelijk aan koorn, niet zooveel voort, als tot eigen gebruik noodig is. De boschen zijn van veel belang, en nog meer de grasteelt, waardoor die van het vee aanmerkelijk bevorderd wordt. Het vee is van eene ongewone grootte; de paardenfokkerij, alhoewel niet van een schoon, maar van een sterk ras, is er mede aanzienlijk, en aan wild heeft men grooten overvloed. Ook de Delfstoffen zijn hier

hier van veel belang, en onder dezen is het steenzout het voornaamste; doch vindt men er ook goud, zilver, koper, lood, ijzer, kobalt, arsenik, bergkristal, marmer, salpeter, bruinsteen, speksteen, serpentijn, asbest, turf en minerale bronnen. De bearbeiding dezer bergstoffen maakt bijna het eenige fabriekwezen des lands uit; doch wordt nog veel hiervan ruw uitgevoerd. De landman verbouwt gewoonlijk het voor zijne behoefte noodige vlas en de wol, die hij zelf bearbeit, en maakt lakens, linnens, kousen en schoenen voor zijn eigen gebruik. — De hoofdstad des lands, insgelijks *Salzburg* geheten, is aan 3 zijden met bergen, en ten Noorden van eene vlakte omringd, en heeft eene bekoortlijke ligging aan beide zijden van de *Salza*, over welke eene brug ligt, die 370 voet lang en 40 voet breed is, en bevat 13,000 inwoners. Zij heeft regelmatige pleinen, en meestal in den Italiaanschen smaak gebouwde huizen, en wordt door eenige vestingwerken omringd. Onder de merkwaardigste gebouwen behooren het aartsbischoffelijk paleis; de prachtige domkerk met 2 torens, in de manier van de Pieterskerk gebouwd, en voor welke de beeldzuil van de maagd *MARIA* geplaatst is; de gebouwen van het *Lyceum*, of de voormalige universiteit, met eene fraaie kerk; het kapittelhuis; de aartsbischoffelijke stal, met een in rotsen uitgehouwen amphiteater, en verscheidene paleizen van den adel. Het voormalig zomerverblijf van den vorst, *Mirabella* geheten, is in 1818, met een aanmerkelijk gedeelte der stad, afgebrand. Behalve het *Lyceum* vindt men nog in *Salzburg* eene genees- en heilkundige school, een *Gymnasium*, een *Seminarium* voor priesters, een ander voor schoolleeraars, en verscheidene boekerijen en kunstverzamelingen. Voorts telt men onder de fabrieken een draadtrekkerij, twee ijzersmederijen, vier tabaks- en even zoo vele stijfsel- en poederfabrieken, benevens eene van katoen, zegellak en leder. De stad drijft eenen sterken handel, en jaarlijks worden er twee misfen, of markten gehouden. In hare nabijheid liggen de beide vorstelijke lustsloten *Hellbrun* met kunstige waterwerken, en *Kloszheim*, met eene faisanterie; het grafelijk Firmiansche slot *Leopoldskron*, bekend wegens zijne overheerlijke galerij van schilderstukken, en het slot van den prins van *Schwarzenberg* met zijne fraaie tuinen.

SALZMAN, (CHRISTIAAN GOTTLIEB) de beroemde stichter van het opvoedings-instituut te *Snepfenthal*, werd in 1744 te *Sommerda* in het Erfurtsche geboren. Tot predikant opgeleid, werd hij in 1768 te *Rohrhorn*, en vervolgens in 1772 bij de *Andreas*-kerk te *Erfurt* beroepen. Hier verwierf hij door zijne gemeenzame (*populaire*), hartelijke predikwijze vele goedkeuring; doch vond ook, uit hoofde zijner onbevooroordeelde manier van denken, velen tegenstand. Hij had zich vroegtijdig aan eigen onderzoek gewend, en zich aan de zijde der toen nog zeldzame vrienden eener verlichte godsdienstige denkwijze gevoegd. Door *ROUSSEAU* en *BASEDOW* opgewekt, en vol gevoel voor de stem der Natuur, vestigde hij zijne oplettendheid

op

op zijne eigen kinderen, en volgde bij hunne opvoeding den weg, dien zijne eigene neiging tot het eenvoudige en natuurlijke hem voorschreef. Hierbij ontwikkelden zich zijne bekwaamheden als schrijver voor de jeugd, en tevens als praktikaal opvoeder derzelve. In 1778 verschenen zijne *Unterhaltungen für Kinder und Kinderfreunde*, welke door zijn uitmuntend *Krebsbüchlein*, en door zijn geschrift *über die besten Mittel, Kindern Religion bei zu bringen*, gevolgd werden. Vol geestdrift voor de onderneming van BASEDOW, deed hij van zijne geestelijke bediening te Erfurt vrijwillig afstand, en voegde zich bij de Philantropijnsche school te *Desfau*; doch vond hier, uit hoofde van het gebrek aan eenheid in het bestuur van dit instituut, offchoon met gelijk gezinde onderwijzers werkende, voor zich zelve geene genoegzame bevrediging. Hoe hij als godsdienstleeraar werkte, getuigen zijne leerredenen, bij de godsvereering der genoemde inrigting gehouden. Zij verschenen van 1781 — 1783 in 4 deelen, en waren door hunne bevatelijkheid en zachte warmte bijzonder geschikt voor de jeugd. Zijn Roman CARL VON CARLSBERG, *oder über das menschliche Elend*, waarvan in 1785 het 6de en laatste deel verscheen, baarde bij velen niet weinig opziens. Op zijnen letterkundigen roem steunende, en wenshende, om op zich zelve te arbeiden, verliet hij in 1784 *Desfau*, en stichtte op het door hem gekocht, en, uit hoofde van deszelfs gezonde en aangename ligging, tot zijn oogmerk bijzonder geschikt, landgoed *Schnepfenthal*, een opvoedings-instituut, waarop zich in het eerst alleen zijne kinderen, en een gering aantal anderen, aan zijn onderwijs toevertrouwd, bevonden. Hoe zeer door den hertog van *Gotha* ruim ondersteund, en bovendien, ter bevordering van zijn plan, vele vrijheden en voorregten genietende, was dit alles echter niet genoegzaam, om de onderscheidene, benoedigde gebouwen van het instituut daartestellen; doch hij vond vrienden, die hem ondersteunden, zoowel als bekwame mede-arbeiders, waaronder bovenal de Natuurkundige BECHSTEIN behoorde, die te *Schnepfenthal*, in 1787, eene school voor jonge dochters oprigtte, welke in 1790 door hem naar *Gotha* verlegd werd. Ook GLATZ, GUTSMUTH, WEISZENHORN, BLASCHE, AUSFELD en anderen, werkten, door hunne opvoedingschriften, ter bevordering van zijn weldadig plan, mede. Het vrolijk leven, de lichamelijke oefeningen, de reizen, welke SALZMAN met zijne kweekelingen ondernam, en zijne schriften voor de jeugd, waaronder voornamelijk zijn *Moralisches Elementarbuch* behoort, waren welgekozene middelen, om het publiek in zijn belang te brengen. Uit *Duitschland*, *Zwitserland*, *Engeland*, *Portugal* en de *Noordelijke* rijken, ontving hij jongelingen, en zelfs 2 prinsfen van *Hessen-Philipsthal*, die aan zijne zorg werden toevertrouwd, zoodat het getal zijner kweekelingen in 1803 tot het getal van 61 was aangegroeid, waartoe zijn, in 1797 uitgegeven, *Himmel auf Erde* veel bijdroeg.

Schnepfenthal nam, door de verstandige maatregels van SALZMAN
rig.

meer en meer in bloei toe. Sedert 1788 kwam uit de aldaar opgerigte boekdrukkerij, thans met eenen boekhandel vereenigd, zijnen *Thuringer bode*, een veel gelezen weekblad, met eene menigte van opvoedings- en kinderschriften, te voorschijn, waardoor SALZMAN en zijne medearbeiders, met een goed gevolg, op een talrijk publiek werkten. Daar deze medearbeiders in grondbeginsels, zoowel als ten aanzien der geheele inrigting, volkomen met hem instemden, en 6 derzelven bovendien zijne schoonzonen werden, droeg dit een en ander niet weinig bij, om het instituut verder uit te breiden en in stand te houden. Twee zijner zonen werden door hem tot leeraars opgeleid, en eenige zijner dochters gaven zelve onderwijs; terwijl de betrekking hunner echtgenooten tot den gemeenschappelijken huisvader bijzonder medewerkte ter bewaring van eensgezindheid, en tot bestrijding der kosten. Omringd van welgeaarde kinderen en dankbare voedsterzonen, onder het genot van eene tamelijke welvaart, en geacht bij zijne tijdgenooten, ook als schrijver, konde men SALZMAN boven vele anderen gelukkig noemen; doch tijd en omstandigheden waren sedert 1807 voor zijne inrigting niet gunstig, zoodat het getal zijner kweekelingen in 1809 reeds tot op 36 verminderd was. Nadat zijne waardige gade hem in 1810 was voorgegaan, en zijne, schoon anders duurzame, gezondheid door hevige aanvallen van jicht was ondermijnd geworden, stierf ook hij in Wijnmaand des volgenden jaars, in het 68ste van zijn leven. Zijn dood vernieuwde in geheel *Duitschland* het aandenken aan zijne groote verdiensten; trouwens men kan niet ontkennen, dat hij als opvoeder en volks-schrijver veel goeds geslicht heeft. Een sierboom, het beeld van zijn algemeen nuttig streven, bedekt zijn graf, en duizenden, door hem ter deugd gevormd en tot echte levenswijsheden opgeleid, zegenen zijne nagedachtenis. Het schoone opvoedings-instituut te *Schnepfenthal* bestaat nog tegenwoordig, onder het bestuur van zijnen zoon KAREL SALZMAN.

SAMARITANEN. Na den ondergang van het koninkrijk *Israël*, ontstond er op deszelfs gebied, uit de achtergeblevene Israëlitenvan de stammen *Efraim* en *Manasse*, en de met hun vermengde Asyrische kolonisten, een volk, hetgeen door de *Grieken* naar de stad *Samaria*, omstreeks welke het woonde, *Samaritanen* genoemd werd. Toen nu de Joden, na hunne terugkeering uit de Babylonische gevangenis, den tempel te *Jeruzalem* weder opbouwden, wilden de Samaritanen daaraan deel nemen; doch werden door hun afgewezen omdat zij hen, uit hoofde der gemelde vermenging met de Heidenen, voor onrein hielden, en zich niet met hun van gelijke afkomst beschouwden. De *Samaritanen* wisten hierop uit wraakzucht, de verdere opbouw van de stad en den tempel, voor eenigen tijd, te verhinderen; en hieruit ontstond dien onderlingen haat tusschen de Joden en Samaritanen, die ten tijde van onzen Zaligmaker, toen de laatste binnen eene kleine streek lands, tusschen *Galilea* en *Judea*, beperkt waren, tusschen de-

deze beide naburige volken alle gemeenschap verhinderde, welke nog tegenwoordig voortduurt. De Samaritanen, nooit tot zelfstandigheid geraakt, hebben in de lotgevallen van hun land moeten deelen, en zijn door de onderdrukking der *Turken* zoo aanmerkelijk in bevolking afgenomen, dat niet alleen hunne, in de 17de eeuw nog bloeiende, volkplantingen in *Egypte* tegenwoordig geheel zijn uitgestorven, maar ook te *Naplusa* (het oude *Sichem*) en *Jasfa*, de eenige plaatsen, waar nog *Samaritanen* gevonden worden, slechts, volgens eene door hunnen priester *Salameh* in 1811 gedane opgave aan SILVESTRE DE SACY te *Parijs*, 30 huisgezinnen wonen, die te samen 200 personen uitmaken. Volgens dit berigt, en andere brieven, door Duitfche en Engelsche geleerden in de 16de en 17de eeuw omtrent de Samaritanen ontvangen, kan men hen, in een godsdienstig opzigt, als eene aan de Joden, inzonderheid aan de *Karaiten*, die den *Talmud* verwerpen, zeer na verwantschaps te fecte beschouwen, en onderscheiden zij zich ook van de Rabbijnfche Joden alleen daarin, dat zij, behalve de 5 boeken van *Mozes*, die zij als van goddelijken oorsprong beschouwen, benevens het boek van *Jozua*, geene bijbelsche boeken hebben, of voor zoodanig erkennen; doch den *Talmud*, gelijk alle Rabbijnfche bijvoegfels, verwerpen, de gebruiken, zeden en kerkelijke inrigtingen alleen in zoover ftipt in acht nemen, als de Mozaïfche wet uitdrukkelijk gebiedt, en in plaats van den tempel te *Jeruzalem* den berg *Garizim* in *Samaria*, waar zij in gelukkiger dagen hunne feesten vierden en offerden, voor heilig houden. De vereering van den eenen waren God, de befuijdenis, de reinigingen en feesten, het *Purim* of het inwijdingsfeest van den tempel uitgezonderd, hebben zij met de Joden gemeen: ook gelooven zij aan het bestaan van Engelen, aan eene opstanding en eenen staat van vergelding in eene andere wereld, en verwachten eenen *Mesias*, dien zij zich, volgens de voorspelling van *Mozes*, slechts als eenen profeet voorstellen. Hunne priesters zijn uit den ftam van *Levi*, en worden door hun als hunne overften geëerbiedigd. Wegens hunne armoede offeren zij slechts eenmaal in het jaar, op *Paschen*, een lam in hunne Synagoge, alwaar zij hunne gebeden en voorlezingen in den Arameïfchen- Samaritaanfchen tongval verrigten, en in het wit gekleed zijn. In andere gevallen fpreken zij meest Arabifch; onderscheiden zich door eenen witten tulband, en zoeken hun bestaan in geldhandel en handwerken. Zij vermijden elke naauwe gemeenschap met hun, die niet tot hunne fecte behooren, en huwen alleen onder elkander, zoodat een man voor zijn eerste huwelijk twee vrouwen mag hebben; doch wanneer eene derzelve sterft, geene andere mag huwen, dan nadat ook de tweede overleden is, in welk geval hij ook alleen aan eene mag trouwen. Dit, van langzamerhand, naar zijnen ondergang hellend volk is hierom van eenig belang, omdat het eene zeer oude, zool niet, gelijk sommigen beweren, de oudfte codex der 5 boeken van *Mozes* bezit.

SAMARANG is eene *Nederlandsche* residentie op het eiland *Java*, met ongeveer 400,000 inwoners. Het heeft hooge en brandende bergen, schoone natuurtooneelen, eenen vruchtbaren grond en is gedeeltelijk gezond, waarom de militairen hier veelal hun verblijf houden. De voortbrengselen zijn rijst, mais, koffij, suiker, indigo en tabak. De hoofdstad van dienzelfden naam ligt niet ver van de rivier van dien naam en telt met de voorsteden 30,000 inwoners; deels *Nederlanders*, deels andere *Europeërs*, *Chinezen* enz. Zij is in rang de tweede *Nederlandsche* koopstad op het eiland, en eene der 3 steden, buiten welke geene vreemde schepen op *Java* mogen losfen of laden (*), en is tevens de stapelplaats van den geheelen binnenlandschen handel. Zij heeft een goed kasteel met eenige buitenwerken, en bovendien eene bezetting, gewoonlijk van 150 *Europeërs* en 450 Inlanders. De reede ligt open, en er is een uur van den wal slechts 3, en op 1 uur afflands 5 vademmen water. Zij heeft verscheidene moskeën, eene Hervormde kerk, openbare school; ook voor kadetten, sterrenwacht, schoone burg, enz. De rivier voert veel slijk aan, waardoor in haren mond banken gevormd worden, die slechts een vaarwater voor booten open laten.

SAMEQUIN. Eene foort van koopvaardijfchepen bij de *Turken*, die nogtans niet diep in zee komen.

SAMIËL. Dit is de naam van eenen wind, die dikwijls stootsgewijze, of bij rukken, in de *Arabische* woestijnen waait, en van verre door zijnen eigenaardigen reuk kan gekend worden. Hij vertoont zich gewoonlijk in Hooi- en Oogstum.; wordt zeer snel voortgedreven, en is in zijne werking verstikkend, dikwijls doodlijk. Daar hij echter tot eene zekere hoogte boven de oppervlakte der aarde zich verheft, zoo ontwijken de inwoners zijnen schadelijken invloed, door voorover op den grond te gaan liggen, hetgeen zooveel te eerder geschieden kan, vermits hij zich door zijnen reuk, gedruisch en stofwolken reeds van verre aankondigt. In *Italië* en *Dalmatië*, waarts hij zich insgelijks uitstrekt, heeft hij door den langen togt over zeeën en bergen reeds veel van zijne kwaadaardigheid verloren. Hij wordt hier *Sirocco* genoemd; vertoont zich gewoonlijk na Paschen; waait 14 tot 20 dagen Zuidelijk; is droog; verzengd de jonge uitspruitsels der planten, en verwekt bij de inwoners, die zich door het fluiten van deuren en vensters voor denzelven trachten te beveiligen, eene sterke spanning en matheid. Hij volgt gewoonlijk op den Westenwind; begint met wervelwinden, en bedaart des nachts eenigermate. De *Italianen* vischen gaarne bij zulken wind, en de bergbewoners beschouwen hem als een gunstig voortteeken voor den Oogst. Volgens HUMBOLDT zouden zoodanige verzengende winden door gebrek aan groeiing, en de daar ontbrekende afkoeling van den grond, veroorzaakt worden. Er ontfaan aan zoodanige plaatsen regtstandige

(per-

(*) Zie het Algemeen verflag nopens *Neerlands kolonien*, II deel bladz. 118.

pendiculaire) stroomingen, die elke nederdaling van water belemmeren en de lucht verhitten. (Zie zijne: *Ansichten der Natur*, I Theil.)

SAMNITEN. Bewoners van het voormalig landschap *Samnium* in *Beneden-Italië*, die de *Peligner*, *Marsen*, *Campaniers*, *Lucaniers* en *Apuliers* tot hunne naburen hadden, en in vroegeren tijd over het grootste gedeelte dezer landen verspreid waren. Wij ontmoeten hen dikwijls in de Romeinsche geschiedenis, en leeren hen hier als een krijgsvol en vrijheidsminnend volk kennen, hetgeen de *Romeinen* niet dan na langdurige en bloedige oorlogen, die met eenige tusschenpoozen bijna 70 jaar duurden, konden te onder brengen. De eerste vijandelijkheden tusschen de beide staten ontstonden in het jaar 411 van *Rome*, wanneer de door de *Samniten* hard onderdrukte *Campaniers* de *Romeinen* te hulp riepen, en, om hen daartoe te bewegen, hun geheele land onder hunne bescherming stelden. Daar nu de *Samniten* *Campanië* niet wilden ruimen, zoo trok de Romeinsche consul VALERIUS CORVUS tegen hen op, en noodzaakte hen, na eenen bloedigen veldslag, om binnen hunne grenzen terug te trekken; terwijl een ander Romeinsch leger het gebied der *Samniten* aanviel, en insgelijks, na eenen wanhopigen strijd, door de dapperheid van den jongen PUBL. DECIUS MUS, eene overwinning op hen behaalde. Zij moesten om den vrede smeeken; doch hielden dien slechts zoolang, tot zij zich van hunne nederlaag hersteld hadden; want in het jaar 426 van *Rome* ontstond er eenen nieuwen oorlog, nog bloediger, dan de eerste, welke zooveel te hardnekkiger gevoerd werd, daar ook andere staten van *Beneden-Italië* den *Samniten* te hulp kwamen. Ofschoon nu wel de *Romeinen* gewoonlijk zegevierden, geraakte hun leger echter bij de stad *Candium* zoo geheel in de engte, dat zij tot den vrede moesten besluiten, die dan ook door de gevangene consuls voorwaardelijk gesloten werd; doch de senaat weigerde zijne bekrachtiging, leverde den bewerker daarvan aan de *Samniten* uit, en zond dadelijk nieuwe veldheeren tot voortzetting van den oorlog, waarin het den dapperen PAPIRIUS CURSOR gelukte, om den geleden hoon aan den vijand te wreken. De krijg duurde nogtans met klimmende verbittering voort, vermits de bondgenooten der *Samniten*, die de opperheerschappij der *Romeinen* verachtten, hen dadelijk ondersteunden, en de oorlogzuchtige koning van *Epirus*, PYRRHUS, op aandrang der stad *Tarente*, tegen de *Romeinen* het harnas had aangegord. Dan, de Romeinsche legerhoofden behaalden op den vijand meer dan eene overwinning, en de *Samniten*, benevens hunne bondgenooten, zagen zich, na de verschrikkelijkste nederlagen en de geheele vermeerstering van hun land, genoodzaakt, om den vrede te smeeken, die dan ook in het jaar 482 van *Rome* gesloten werd. Toen echter de Italiaansche bondgenooten, ten tijde van SULLA, tegen *Rome* opstonden, waagden de *Samniten* nog eens eenen oorlog tegen hunne onderdrukkers, en streden met eene verbittering, die bijna aan woede grensde; doch SULLA vernederde hen zoo geheel en al,

dat hij 4 duizend gevangenen, 3 dagen na den slag, op het Marsveld liet nederfabelen. Het gering overschot der *Samniten* leefde federt verstrooid in de dorpen. Voor het overige kan men omtrent dit volk nog aanmerken, dat zij kunsten en handwerken beoefenden, en hunne beschaafde naburen in *Beneden-Italië*, de *Grieken*, op hen eenen weldadigen invloed hadden: zelfs moeten zij hunne wetten en staatsinrigting, welke laatste van eenen democratischen aard was, grootendeels van dezelve ontleend hebben.

SAMOJEDEN. Dit volk, welks oorsprong onbekend is, woont tegenwoordig in Europeisch en Aziatisch *Rusland*, van het Jugrisch gebergte tot aan de *Lena*, en behoort tot de onbeschaafde en onkundigste volken der wereld. De koude luchtfreek langs de *Ijszee* heeft den groei van hun ligchaam dermate verhinderd, dat zij naauwelijks 4 voet lang zijn. Door hun verblijf in de onreinste hutten, waarin niet eens eene opening is, om den rook door te laten, zijn zij zeer morfig, en hebben een walgelijk aanzien. Ten aanzien hunner godsdienstige gevoelens erkennen zij een Hoogst Goed, en tevens een, aan hetzelfde ondergeschikt, kwaad wezen; doch bidden beiden even zoo min aan, als hunne afgodsbeelden, en gelooven voor het overige aan eene foort van zielsverhuizing. Zij leiden een zwervend leven, en hun eenige rijkdom bestaat in het rendier, hetgeen hun voedsel, kleeding, ja bijna alle de behoeften des levens oplevert. Zij betalen aan *Rusland*, bijna federt 3 eeuwen, eene jaarlijkse schatting; terwijl ieder mansperfoon, die pijl en boog kan voeren, verplicht is, om voor $\frac{1}{4}$ van een roebel peltwerk te leveren.

SAMOS. Een eiland in den Griekischen *Archipel* tegen over *Ephezen*, (thans *Susani Adasi* genoemd) met eene stad van denzelfden naam, vooral beroemd in de vroegste geschiedenis van *Griekenland*. Eene volkplanting uit *Cephalonia* stichtte de stad, die oorspronkelijk eene vrije regering had; doch ten tijde van den Perzischen koning CAMBYSES onder de alleenheersching van een harer burgeren, den vermaarden POLYCRATES geraakte, onder wien zij bijzonder bloeide, vooral door handel en scheepvaart. In de Perzische oorlogen boden de *Samiërs* magtigen bijstand aan de *Grieken*; doch toen vervolgens *Athene* de beheerscheresse der zee werd, verloor *Samos* allengs haren glans, en werd naderhand afhankelijk van *Pergamus*. AUGUSTUS gaf haar hare vrijheid terug; maar VESPASIANUS maakte haar tot een Romeensch wingewest. Daar *Samos* voor de geboorteplaats van JUNO gehouden werd, had die godin er eenen prachtige tempel; doch meer nog mag zij zich beroemen het vaderland geweest te zijn van PYTHAGORAS. — Vóór de tegenwoordige onlusten bevatte het 50,000 inwoners. Het heeft vele bergen en brengt uitmuntende muskaatwijn, rozijnen, olijfolie, vele fijne boomvruchten, katoen, zijde en veel hout voort. Ook was er geiten- en schapenfokkerij en veel wild, marmer, goud, zilver, ijzer, lood enz. *Samos* was ook de naam van *Cephalonia* (*Zie aldaar*).

SAMOTHRACIA. Een eiland in de nabijheid van *Thracië*. In de vroegste tijden was het zeer beroemd door de *Mysteriën* der oude *Cai-biren*, en er was een tempel, bijna even zeer vermaard, als de Delphische. De stad droeg denzelfden naam: de tegenwoordige is *Samondrachi*.

SANDALE was bij de *Grieken*, inzonderheid bij de vrouwen, eene soort van pantoffel, of liever pantoffel-zool, die alleen in de kamers gebruikt werd. Van langzamerhand werd de weelde hieromtrent zoo groot, dat de aanzienlijke vrouwen bijzondere pantoffel-draagsters hadden. — Voorts geeft men ook in den *Levant* den naam van *Sandale* aan een vaartuig, hetgeen dient, om groote schepen te ligten; wordende anders ligters genoemd.

SANDELHOUT. Is een hard, digt, zwaar hout, van den stam van eenen Oost-Indischen boom, inzonderheid op het eiland *Timor*, de kust van *Coromandel*, *Cochinchina* enz. gevonden wordende, die de hoogte van eenen eik bereikt. Er is *wit* en *geel* Sandelhout, waarvan het laatste, hetgeen van oude boomen genomen wordt, en eenen sterken, aangename, specerijachtigen reuk heeft, het beste is. In de *Indiën* stampt men het tot een poeder, en maakt er een' pap van; de *Chinezen* rooken er mede, en in *Duitschland* en elders wordt het veel door kunstdraaijers gebruikt. Men heeft ook nog eene derde soort van *rood* Sandelhout, hetgeen voornamelijk tot verwen gebezigd wordt; doch van eenen geheel anderen boom afkomstig is.

SANCHONIATON was, zoo als men voorgeeft, de naam van een Phenicisch schrijver, waarvan echter de tijd, waarin hij leefde, zoowel als zijn geheele aanwezen, duister is. Sommigen plaatsen hem lang voor den Trojaanschen oorlog, en wel in den tijd van SEMIRAMIS; anderen eerst in den tijd na ALEXANDER, en nog anderen houden hem voor een geheel verduicht persoon. Het gevoelen van den geleerden BECK, hetwelk ons niet onwaarschijnlijk voorkomt, is, dat wij onder den naam van SANCHONIATON, in de Grieksche overzetting van PHILO van *Biblus*, een tijdgenoot van VESPASIANUS, nog eenige losse stukken bezitten, welke in geen deele voor een verduichtsel van den laatsten, maar, ten minste gedeeltelijk, voor echte fragmenten uit de annalen van SANCHONIATON moeten gehouden worden; ofschoon men niet ontkennen kan, dat zij mogelijk vervalscht zijn. De ouden hebben deze annalen onder verschillende benamingen aangevoerd, en uit den inhoud der fragmenten blijkt, dat zij over de oorspronkelijke, godsdienstige en staatkundige geschiedenis der oude *Egyptenaven* en *Pheniciers* geloopt hebben. Zij waren in de Phenicische taal geschreven, uit het onderwijs van zekeren hoogepriester HIEROMBALUS of JAROBALUS, (waarover veel is getwist geworden) uit de jaarboeken van verscheidene steden en uit denkmalen van tempels opgezameld, en aan den koning van *Berytus*, ADIBAL, opgedragen.

SANDIFORT (EDUARD) werd den 14den van Slagum. 1742 te Dordrecht geboren, en in 1771 aan Leijdens Hooge school tot buitengewoon Hoogleeraar in de Ontleed. en heilkunde beroepen, welken post hij in Bloem. deszelfden jaars aanvaardde, met eene verhandeling: *de Pelvi, ejusque in partu dilutatione*. Reeds in het volgende jaar, in dezelfde vakken benoemd, hield hij bij die gelegenheid eene redevoering: *de circumspecto cadavorum examine*. Zes jaar later droeg men hem het Hoogleeraar-ambt in de Geneeskunde op, en twee maal bekleedde hij het rectoraat aan de akademie, hetgeen hij in 1782 voor de eerste maal nederlegde met eene redevoering: *de Officio Medicis perquam difficili, a multis pessime neglecto*, welke hij 3 jaar daarna in het licht gaf; zijnde die, welke hij bij eene gelijke gelegenheid in 1802 hield, de BERNARDO SIEGFRIED ALBINO *Anatomicorum, quotquaat elapso floruerunt seculo, facile Principe, Physiologorum vere sui temporis summo*, niet gedrukt geworden. — Om de schriften niet op te tellen, wier uitgave hij bezorgde, noch die, welke hij uit het Zweedsch, Engelsch of het Hoogduitsch in het Nederduitsch overbragt, zal de volgende opgave zijner oorspronkelijke werken genoegzaam zijn, om een onbetwistbaar bewijs zijner volhardende vlijt op te leveren: *Observatio de Foetu monstroso, cuius viscera abdominalia omnia una cum corde extra corpus probendebant*; te vinden in de *Actis Helveticis, vol. VII. pag. 86*. — *Observatio de Puerio monstroso*; geplaatst in de *Novis Actis Phys. Med. Acad. Nat. cur. Tom. IV. pag. 150*. — *Descriptio morbi Contagiosi, qui in Belgio A. 1769, inter boves saevit*; voorkomende in *Suenka Vetensk. Acad. Handiingar* van het jaar 1769, bl. 325. — *Observationes de usu ligni Quassiae in Arthritide*; te vinden in dezelfde verzameling van het jaar 1770, bladz. 168. — *Verhandeling over eene Slagader-breek in de groote Slagader; 's Gravenhage 1765* in 8°. met platen. (Deze wordt in het Latijn vertaald gevonden in *Novis Actis Phys. Med. Acad. Nat. cur. Tom. IV. pag. 40*. — *Natuur- en Geneeskundige Bibliotheek; 's Gravenhage 1765 — 1775, XI deelen* in 8°. — *Thesaurus Dissertationum, Programmatum aliorumque opusculorum, Lugd. Bat. 1768 — 1778, 3 vol. cum fig.* — *Descriptio muscolorum hominis; Lugd. Bat. 1781*. — *Observationes Anatomicae Pathologicae; Lugd. Bat. 1777 — 1781., 4 vol. cum fig.* — *Tabulae Intestini Duodeni; Lugd. Bat. 1781*. — *Exercitationes Academicae; Lugd. Bat. 1783 — 1785*. — *Anatome infantis Cerebro destituti; Lugd. Bat. 1784, cum fig.* — *Descriptio Ossium hominis; Lugd. Bat. 1785*. (Deze 8 laatste alle in 4to.) — *Museum Anatomicum, Academiae Lugduno Batavae; Lugd. Bat. 1793, 2 vol. in fol. cum fig.*

Dat 's mans verdiensten niet onopgemerkt bleven, bleek daaruit ten duidelijkste, dat hij van 1766 — 1809, tot lid van een en twintig onderscheidene maatschappijen en akademien, zoo binnen als buitenlands, verkozen werd: zij werden erkend zoowel in zijn vaderland,

als

als in verschillende steden van *Duitschland*, in *Zwitserland*, *Zweden*, *Engeland*, *Schotland* en *Frankrijk*. Hij stierf in Sprokkelmaand 1814.

SANDWICH-EILANDEN. Zoo noemt men eene groep van 11 bewoonde en 2 onbewoonde eilanden, welke door Cook op zijne derde reis ontdekt, en door hem naar zijnen beschermheer SANDWICH, toenmaals eersten lord van de admiraliteit, aldus genoemd zijn. Deze eilanden liggen in het Noordelijk gedeelte van den *Stillen Oceaan*, tusschen de 18 en 24° Noorder-breedte en 154 tot 160° Westelijke lengte van *Greenwich*. Zij zijn te zamen 360 v. m. groot; schijnen van eenen vulkaanfchen oorsprong te zijn, en bevatten vele bergen en vruchtbare dalen. De luchtstreek is aan de West Indische gelijk; maar alleen nog gematigder. In de beken en rivieren heeft men overvloedig water. De voortbrengfels bestaan in zwijnen, waterhoenders, vischen, broodvruchten, jams, nagelen, pisang, suikerriet, ananasen, pataten, kokoshoenen, aardappelen, marmar, slijpsteen enz. De bewoners, wier getal door Cook op 400,000 geschat wordt, behooren tot het Maleitische ras; zijn wel gemaakt, en van eene donkerer kleur, dan de *Otaheiteers*; bezitten een zacht karakter, en zijn vlijtig en vindingrijk. Akkerbouw, vogelvangst, vischerij en manufakturen maken hunne voornaamste bezigheid uit, en in het vervaardigen van zeilen en touwwerk hebben zij het zoo ver gebracht, dat de zeelieden er zich reeds van voorzien, en dit takelwerk voor duurzamer houden, dan het Europeische. Ook maken zij matten, die in fijnheid, schoonheid, en duurzaamheid alle andere overtreffen; alsmede vischangels uit paarlemoere schelpen, beenderen of hout, en bouwen schepen op de Europeische wijze. Dikwijls komen deze en Noord-Amerika'sche schepen derwaarts, welke door de bewoners, tegen Europeische waren, van versche levensmiddelen voorzien worden; en het is dit levendig handel vertier, hetgeen op de beschaving dezer eilanders eenen zoogrooten invloed gehad heeft, dat deze natie zoo zeer is voorwaarts gegaan, en zich spoediger dan de overige *Zuidzee*-eilanders, tot eenen beschaafden handelstaat zal opheffen. Velen der inboorlingen worden reeds voor timmerlieden, kuipers, snits en kleermakers gebruikt, en leveren zulk volkomen werk, als de *Europeërs*, en niet weinigen doen reeds reistogten na *China*, de Noordwest-kust van *Amerika*, en zelfs na de vereenigde Noord-Amerika'sche Staten. — De voormalige koning, TAMANAH, had alle deze eilanden, behalve twee, aan zich onderworpen; en maakte een nuttig gebruik van het aanhoudend verkeer met de zeelieden der Noord-Amerika'sche vrijstaten, en de zich hier ophoudende blanken, waaronder vele *Engelschen*, om zijne onderdanen meer en meer te beschaven. Hij onderhield meer dan 30 overdekte vaartuigen, allen door zijne eigene scheepstimmerlieden, meest inboorlingen, gebouwd, en bezat een Amerika'sch schip, van 200 ton, hetgeen hij van eenen Noord-Ame-

rikaschen kapitein, die er op de kusten van *Californië* mede vervalen was, gekoekt had; terwijl hij tot herstelling hiervan en van andere schepen eene eigene werf had aangelegd. De koning bewoonde een huis, in den Europeischen smaak gebouwd, waarvoor 15 stuk gescht geplaat waren, en waarbij 50 man, met snaphanen en bajonetten gewapend, de wacht hielden. Hij had eenen aanzienlijken schat in Dollars verzameld, en bezat eenen grooten voorraad van Europeische artikelen van allerlei aard, inzonderheid van wapenen en verdere krigsbehoefden. Zijne verblijfplaats op het eiland *Woahu* was in de stad *Honarura*, welke eene haven heeft, die door eene zandbank gevormd wordt, welke haar voor de zee beschermt, en waarin de schippers, bij allen weder en wind, kunnen binnen loopen. Sedert hij zijne magt gevestigd had, volgde hij in zijn gedrag zoo slijt de regels van billijkheid en regtvaardigheid, dat de vreemdelingen altijd in zijne haven zoo veilig waren, als in die eener beschaafde natie, weshalve ook ieder schip hier aanlegde, om te kalfateren, of om zich van versche levensmiddelen te voorzien. — Deze eilanders hebben wel den Christelijken godsdienst aangenomen; doch koesteren hieromtrent nog zeer bekrompene denkbeelden, evenwel zijn de voormalige menschenoffers bij hen niet meer in gebruik.

SANHEDRIN, *Synedrium*, oorspronkelijk een Grieksch woord, dezelfde beteekenis met het Latijnsche *Confesfus* bezittende, en in de Hebreuwfche taal overgenomen, om daardoor elke vergadering van regters of volksvertegenwoordigers aan te duiden. In deze algemeene beteekenis gebruiken latere Rabbijnfche schrijvers het mede van den raad van 70 mannen, dien Mozes instelde, offchoon de benaming zelve nergens in de schriften des Ouden Verbonds voorkomt. In eenen meer bepaalden zin verstaat men er inzonderheid door die beroemde Raadsvergadering, die zich, onder den naam van het *grootte Sanhedrin*, te *Jeruzalem* bevond, en, zonder dezelfde als het Mozaïsch Sanhedrin te zijn, nogtans eene dergelijke inrigting had; bestaande, onder het voorzitterschap van den Hoogepriester, uit 70 bijzitters, meest uit den stam van LEVI, oudsten des volks, en uitleggers der wet, of schriftgeleerden. Behalve deze vergadering te *Jeruzalem*, die de hoogste geestelijke en wereldlijke magt in handen had, en de *grootte raad*, of oversten des volks genoemd werd, had men nog verscheidene foortgelijke kleinere vergaderingen in de landsteden voor zaken van minder belang; zelfs waren er zoodanige in *Jeruzalem*. De grootte raad werd echter door de Romeinsche landvoogden in zijne magt aanmerkelijk bepaald; zoodat zij zelfs in zaken, de opvolging der Mozaïsche wet betreffende, geen doodvonnis, dan met hunne toestemming, mogten uitvoeren. Na de verwoesting van *Jeruzalem* door de *Romsinen*, werd deze aanzienlijke vergadering, te gelijk met den Joodschen staat, ontbonden. Het grootte Sanhedrin, in 1806 door NAPOLEON te *Parijs* bijeengerocpen, was slechts

slechts een voorbijgaande maatregel, en diende alleen, om de burgerlijke betrekkingen der Joden, in *Frankrijk*, te regelen.

SANSKRIT is de moeder van alle, op het Westelijk Schier-eiland der *Indiën*, gesproken wordende, talen, waarin, behalve vele wetenschappelijke schriften, de godsdienstige en burgerlijke wetten der *Hindus* geschreven zijn. Zij was de taal der *Braminen*, die zich van haar bedienden, om hunne meerdere kundigheden voor het volk te verbergen en hunne magt uit te breiden; doch is voorlang uitgestorven, en werd eerst sedert de helft der 18de eeuw aan de *Europeanen* bekend, sedert welken tijd er van deze taal verscheidene spraakkunsten zijn uitgegeven, zoo als, onder anderen 6 Engelsche waarvan er 4 te *Calcutta* en 2 te *Serampore* bij CAREIJ, in 1806 gedrukt zijn. Ook zijn er nog gedenkteekens met Sanscritische bijchriften, waarvan een, volgens COLEBROOKE, in de *Asiat. Res.* deel IX, te *Benares* ontdekt, en van het jaar 192 onzer tijdrekening is. De overigen zijn van de 12 — 14 eeuw; doch die lang voor onze jaartelling geplaatst worden zijn verdicht, en alleen door de *Braminen* verzonnen, om door zulke valsche diploma's, even als de monniken der middeleeuwe in het Westen, giften of erfmakingen van landerijen te bewijzen.

SAN-SALVADOR. De hoofdstad der provincie *TodosSantos* in *Brazilië*. Zij was, voor dat het koninklijk hof naar *Brazilië* verhuisde, en zich liever in de nabijheid der goudmijnen van *Rio Fucro* verkoos neder te zetten, waar het luchtgestel tevens met dat van *Portugal* meer overeenkomt, de sterkste stad des geheelen lands. Zij ligt aan de Oostzijde der baai, op eenen rotfigen en 600 voet hoogen berg, een uur van de kaap *Salvador*, waar ten Oosten de mond is van de *Allerheiligen-baai*. De straten dezer stad zijn breed, maar zoo steil, dat verreweg de meeste rijtuigen die niet kunnen gebruiken. De huizen, 2000 in getal, zijn meestal van gehouwen steen, en hecht en sterk gebouwd. Godsdienstige gestichten heeft men hier, zoo als door het geheele land, vele en zeer rijke, inzonderheid de *San-Salvadors* hoofdkerk, en de gewezen *Jezuïten-kerk*, die van *Europisch* marmer gebouwd is; zijnde het *Jezuïten-collegie* in een hospitaal veranderd. De bevolking van *San-Salvador* wordt op 30,000 *Blanken*, en 70,000 *Inlanders* en *Negers* geschat; en men vindt er goudsmeden, juweliërs, leerlooijers en kooplieden in huiden en de verdere voortbrengfels des lands, die van hier in menigte over zee verzonden worden. De stad heeft gemeenlijk 5000 man geregeld krijgsvolk, behalve eene sterke bezetting van *blanken* en *zwarten*, alsmede sterke vestingwerken, ter harer verdediging, onder welke het fort *Antonio* de ruime haven dekt. De marine heeft er magazijnen, en bouwt er oorlog- en groote koopvaardij schepen.

SANSSOUCI. Een beroemd, koninklijk Pruisisch lustflor, hetgeen op eenen berg voor de *Brandenburgsche* poort van *Postdam* ligt, en waarop *FREDERIK de Groot*e zich het liefst ophield, die ook hier

hierom de wijsgeer van *Sansfouci* genoemd werd. Het slot heeft slechts ééne verdieping; is klein; doch van eene uitmuntende bouw-orde, en van binnen zeer fraai. In de ronde, marmeren zaal bewondert men de pilaren, de schilderstukken, en den vloer, die met Florentijnsch bloemwerk is ingelegd, en onder de verdere vertrekken is er een van cederhout, met verguld loofwerk bedekt, en van eene koninklijke huisboekerij voorzien. Van den berg af, waarop *Sansfouci* ligt, heeft men een overheerlijk gezigt over de stad, en hare omstreken. Voor zich ziet men den wijnberg met zijne 6 terrassen, waarvan ieder 12 trappen heeft, en de beste wijngaardranken onder glazen ramen gekweekt worden. Aan den voet des bergs ligt een aangenamen lusttuin, met eene fraaije kom, of vijver, en 12 marmeren beelden en groepen; terwijl onder de overige merkwaardighe-den de beide pavilloens ter rechter- en linkerzijde, de orangerie, en de overheerlijke galerij van schilderstukken enz. behooren. Uit den tuin komt men in het park, waar ter linker zijde van de hoofdlaan een Japansch huis staat. Aan beide kanten van de steenen brug zijn fraaije tempels, waarvan eene de kostbare koninklijke verzameling van gesneden steenen en oudheden, uit de nalatenschap van den baron van Stosch en den kardinaal POLIGNAC, bevat. Het *nieuwe Slot*, of paleis, door FREDERIK *den Grooten* na den vrede van *Hubertsburg* gebouwd, is bij uitstek fraai, prachtig en vol smaak. Het geheele gebouw is met glazen deuren, die met de overige vensters eenerlei gedaante hebben, zoo dat de ingangen en trappen niet in het oog vallen. De koning FREDERIK WILHELM II bouwde nog het marmeren huis, en liet eenen fraaijen Engelschen tuin aanleggen, waarin eene heerlijke kolonade is opgericht.

SAPANHOUT. Een verfhout, hetgeen naar het Brazilie-hout gelijkst, en door de *Hollanders* uit *Japan* gebragt wordt. Men onderscheidt het in klein en groot Sapanhout.

SAPOR. Is de naam van eenige koningen van het nieuwe Perzische rijk, welke de Romeinsche keizers veel afbreuk hebben gedaan.

SAPPHO. Eene der beroemdste Grieksche vrouwen, welke voornamelijk haar roem aan de Lyrische dichtkunst verschuldigd is, waarin zij eene meesteres was, en welke haar den naam van de tiende *Zaangodin* heeft bezorgd. Zij werd te *Mytilene*, op het eiland *Lesbos*, geboren, en leefde en bloeide omtrent 600 jaar voor onze tijdrekening. Zij werd door ALCEUS, insgelijks een groot Lyrisch dichter, bemind, doch schijnt zij zijne liefde door geene wederliefde beantwoord te hebben. Volgens het verhaal huwde zij aan zekeren KERKOLAS, die echter spoedig stierf, waarna zij zich geheel aan de dichtkunst toewijdde, en door hare uitstekende talenten de algemeene bewondering tot zich trok; doch zich ook daardoor aan velerlei laster, en zelfs vervolgingen, zag bloot gesteld, hetgeen haar besluiten deed, om haar vaderland vaarwel te zeggen. Zij bezat bij hare levendige en scheppende verbeelding, tevens eene ongewone hartstogtelijk-

lijkheid, welke haar eindelijk het leven koste; want, zoo verhaalt men, toen zij zag, dat Πυλόν, een schoon jongeling, hare vurige liefde verachtte, dreef de wanhoop haar naar de Leucadisfche rotsen, van welke zij zich in de *Middellandsche zee* stortte. Het schijnt echter tevens moeilijk, haar vrij te pleiten van de beschuldiging, dat zij zich aan verboden wellust zou hebben overgegeven. — De ouden schreven haar verscheidene foorten van gedichten toe, namelijk: Oden, hymnen, elegien en epigrammen, over welker dichterlijke waarde zij zeer gunstig oordeelen; en in de daad, men kan niet ontkennen, dat hare dichtstukken de teederste, levendigste, en dikwijls de verhevenste aandoeningen ademen, welke door eenen schoonen, wel gevormden stijl nog meerder bevaligheid verkrijgen. Men schrijft haar de uitvinding van verscheidene versmaten toe, ten minste wordt eene er van, nog tegenwoordig, naar haren naam de *Sapphische* genoemd. Van hare talrijke stukken bezitten wij alleen nog 2 geheele Oden, die gewoonlijk bij de Anakreonsche liederen gevoegd zijn.

SARA. SAHARA. Door dezen naam, in het Arabisch de *Woestijn* beteekenende, verstaat men gemeenlijk de grootste zandwoestijn der aarde, welke zich in *Afrika* van de Westkust, tusschen den staat van *Marokko* en de rivier *Senegal*, naar het Oosten door dit geheele werelddeel tot aan *Egypte*, en gedeeltelijk door *Nubië* tot de *Roodde zee* uitstrekt. Men vindt in deze zandzee slechts hier en daar bronnen en vruchtbare plaatsen (Oasen), die naar eilanden gelijken. *Berber*, en naar den kant van de *Senegal* Moorsche stammen, bewonen het betere gedeelte der woestijn, en drijven handel met zout en gom.

SARAGOSSA (verbeterd uit het oude *Caesar-Augusta*) De hoofdstad van het Spaansche koninkrijk *Arragon*, liggende in een bosch van olijven, waar de *Ebro* de *Gallego* en *Guerva* ontvangt. Over de eerstgenoemde rivier voert eene fraaije steenen brug, die 600 voet lang is. Voor de laatste belegering, van Winterm. 1808 tot Sprokkelm. 1809, had deze stad eene Hooge School, 2 openbare boekerijen, eene akademie van kunsten, een vaderlandsch genootschap, onderscheidene inrigtingen tot nijverheid, 13 kerken en 40 kloosters, en bevattede 40,000 inwoners. Merkwaardig is de nieuwe domkerk, een majestueus gebouw met 5 koepele, en een *Maria*-beeld, hetgeen op eene zuil van fijn jaspis rust. De stad heeft brandewijnstokerijen, zijden-, wollen-, leder- en hoedfabrieken, en drijft handel met *Bayonne*, *Bilbao*, *Madrid* en *Barcelona*. In de rijk bebouwde landstreek liggen ettelijke kloosters, met het oude koninklijk slot *Aljuferia*, en beneden de stad stort het *Arragonfche kanaal*, dit uitmuntend werk van D. R. PIGNATELLI, in de *Ebro*, en verbindt *Navarre* en *Arragon* met de *Middellandsche zee*.

SARCHIANI. (GINSEPPE) Een groot letterkundige, die in 1746 te St. *Casciano* in *Italië* geboren werd, en in het jaar 1821, in den ouderdom van 75 jaar, te *Florence* stierf. Na de eerste gronden ge-

legd te hebben begaf hij zich derwaarts, om de wijsbegeerte en wiskundige wetenschappen te beoefenen, maar vooral om zich op het Grieksch toe te leggen. Hij werd aan de universiteit te *Pisa* docter in de Regtsgeleerdheid; doch verwaarloosde, schoon het ambt van pleitbezorger moettende uitoefenen, de letteren niet, en had de beroemde levensbeschrijver *FABBRINA* en de geleerden *LAMI*, *Cocchi* en *Lescy* tot zijne bijzondere vrienden, die hem groote achting toedroegen. Hij hield zich tevens met de Staatshoudkunde onledig, waarover hij 2 werken uitgaf, namelijk: *Ragionamenti sul commercio arte manifatture della Toscana*, en *Memorie economiche e politiche*. Hij waagde het, de afschaffing, der *fidei commissen* voor te stellen, en de groothertog *LEOPOLD*, verre van de waarheid te vreezen, stelde er zijne eer in, om zijne voordragt een gunstig onthaal te doen erlangen, en bragt de leer des wijsgeers in werking. *SARCHIANI* werd eindelijk op den Hoogleeraars-stoel der Grieksche letterkunde en Toskaansche taal geplaatst, welke reeds door het Florentijnsche gemeenebest gesticht was, ter verklaring van de *Comedie divine* van *DANTE*, en dien *BOCACIUS* het eerst bekleed had. In zijne lessen beijverde hij zich inzonderheid, om de werken van *TASSO* te verdedigen tegen de aanvallen zijner landgenooten *SALVIATI* en den jongen *GALILEI*. Hij werd vervolgens tot bestuurder van de diplomatische archiven van *Florence*, en secretaris van de maatschappij *Gergesité* benoemd, en was een der afgevaardigden van de akademie *della Crusca*, belast met het in orde brengen der bouwstoffen, om haar woordenboek te vermeerderen en te verbeteren. Zijn zedelijk gedrag verdiende, niet minder dan zijne letterkundige bekwaamheden, een ieders achting; terwijl zijne geschiktheid, om met grooten om te gaan, gepaard ging met die, om met geleerden te verkeeren.

SARCASME. Beteekent eigenlijk het beleedigend gejuich over den gevallen vijand; doch in den gewoonlijken, algemeen aangenomen zin verstaat men er door bijtende spotterij, bittere smaadreeden; en noemt men iemand, of ook zijn vernuft, *Sarcastisch*, die gewoon is, zich zoodanige bitterheden omtrent anderen te veroorloven.

SARDANAPAL. De laatste onder de Asyrische koningen, die, volgens het berigt van *JUSTINUS*, een verwijfd vorst en groot wellusteling was, en in plaats van op het behoud van zijn rijk bedacht te zijn, hergeen zijne voorgangers *NINUS* en *SEMIRAMIS* zoo aanmerkelijk hadden uitgebreid, en hetzelfde van weldadige wetten te voorzien, integendeel alleen voor de vrouwen leefde, en ingevolge hiervan ook als eene vrouw zich gedroeg. Het was derhalve niet te verwonderen, dat de Stadhouders der provincien *Medië* en *Babylon*, die zijne zwakheid kenden, eindelijk tegen hem opstonden en hem beoorloogden, wanneer het aan den eersten, *ARBACES*, gelukte, om hem van den troon te stooten, en het oude Asyrische rijk in een nieuw, het *Medische*, te herscheppen. *SARDANAPAL*, zich door *ARBACES* overwonnen en geene uitkomst ziende, nam de vlugt in zijn pa-

paleis te *Ninive*, stak het in brand, en werd met alle zijne vrouwen, dieren en schatten eene prooi der vlammen, nadat hij 20 jaar geregeerd had. Er heerscht intusschen veel duisters over dezen persoon, en men is thans algemeen van gevoelen, dat er meer koningen dezen naam gedragen hebben.

SARDES, de oude hoofdstad van het Lydisch rijk, lag aan de rivier *Paktolos*, omtrent den berg *Tmolos*. Onder de Perzische koningen was zij eene prachtige en zeer levendige stad, inzonderheid door dien de weg voor de koopwaren, die uit *Azië* naar *Europa* gevoerd werden, door dezelve liep. Ook was zij de voornaamste markt voor den slavenhandel. Zij werd door eene verschrikkelijke aardbeving verwoest; doch door den keizer TIBERIUS herbouwd. Tegenwoordig ligt op hare plaats een armoedig dorp, in welks omtrek nog heden aanzienlijke bouwvallen gevonden worden, die van de grootheid en pracht van het oude *Sardes* geruigen.

SARDINIE. Een eiland in de *Middellandsche zee*, hetwelk den titel van een koninkrijk voert, doch waarbij als zoodanig dan *Piëmont*, *Savooije* en *Genoa* op het vaste land behooren, en dat onder *Italië* gerekend wordt. Deszelfs grootste lengte van het Noorden naar het Zuiden bedraagt 36, en de grootste breedte 18 mijlen. Het grenst ten Oosten aan de *Tyrrhenische*, ten Zuiden aan de *Afrikasche*, ten Westen aan de *Sardinische zee*, en ten Noorden aan het kanaal *Bonifacii*, door welk laatste het van *Corfika* gescheiden wordt. De grond is zeer vruchtbaar aan olie, koren, wijn, vijgen, en andere voortreffelijke boomvruchten. De bergen leveren overvloedig hout op; doch uit hoofde der slechte, onbruikbare straten en wegen, moeten de zeefteden het meeste van *Corfika* halen, en het is om dezelfde reden, dat *Sardinië* nog geene posterijen heeft. De paarden, welke in sommige streken in het wild loopen, gelijk ook het hoornvee, zijn klein, maar vlug en wel gemaakt. De visfcherij is van veel belang, en men maakt er zout en kaas, van welke laatste veel naar buiten 's lands gezonden wordt. De handel met koren, echter, wordt door de zware belasting op den uitvoer, belemmerd. Het eiland *Sardinië* telt 530,000, het koninkrijk 3,860,000 inwoners, die, gelijk de *Corfen*, onverzoenlijk, wraakgierig, maar arbeidzaam, vrolijk en vindingrijk zijn. De gemeene man gelijkt in zijne kleeding naar eenen wilden; hij draagt dezelve van leder, en wikkelt zich somtijds in eene schapenvacht. De inwoners worden voor het overige zeer zacht geregeerd, en behouden hunne oude regten en gebruiken; doch maken de geestelijkheid en adel de meest bevoorregte standen uit. Aan fabrieken en manufakturen ontbreekt het bijna geheel en al, en het geheele eiland bezit niet één schip, om deszelfs voortbrengfels zelf te kunnen uitvoeren. Zelfs wordt de visfcherij van thonijnen en korallen door andere natien, als: *Engelschen*, *Franschen*, *Genuezen*, *Sicilianen* enz., tegen betaling van eene belasting voor deze vergunning, gedreven. De zeemagt, voorheen slechts uit één fregat van 36 stukken bestaande, is sedert de laatste jaren aanmer-

merkelijk vermeerderd. Van de landmagt, de landweer er onder begrepen, staan 120,000 man op het papier; maar er zijn slechts 36,000 van in dienst. De staats-inkomsten bedroegen, volgens het budget van 1816, 48 en de uitgaven 56 millioen franken. De inwoners belijden den Katholijken godsdienst, en spreken verscheidene tongvallen, die gedeeltelijk een mengsel van het Spaansch en Italiaansch zijn; doch onder de meer aanzienlijken spreekt men zuiver Italiaansch. *Spanjaarden*, *Napolitanen* en *Sicilianen* hebben nog aanmerkelijke goederen en bezittingen op dit eiland, hetgeen *Cagliari* (zie *aldaar*) tot hoofdstad heeft.

SARDONISCHE LACH. Hierdoor verftonden de ouden gemeenlijk het lagchen van iemand, die zich in een groot, onvermijdelijk gevaar bevond, waarom nu nog de geneeskundigen den sluipachtigen lach van eenen zieken, die in doodsgevaar is, gewoonlijk den *Sardonischen lach* noemen: een spreekwoord, waarvan de oorsprong op verschillende wijze verklaard wordt (*).

SARDONIX. (Zie: ACHAAT.)

SARKOPHAAG, woordelijk *vleeschvreter*, was oorspronkelijk bij de ouden eene doorkist, uit den ligten, sponsachtigen steen, bij de stad *Asfus* in *Mysien* gedolven wordende, vervaardigd, en die, volgens PLINIUS, de eigenschap bezat, om het vleesch van den gestorvenen, behalve de tanden, in 40 dagen te verteeren. Naderhand werd deze benaming van elken kunstmatig gevormden grafzerk, of grafteeken gebruikt.

SARMATEN. Waren bij de Ouden de Slavische en andere natiën, die de Noordelijke landen van *Europa* en *Azië* bewoonden. Het Europeisch *Sarmatië* bevatte, volgens GATTERER, (die het echter te ver uitsprekt), *Polen*, van de *Weichsel* af, *Pruisen*, *Koerland*, *Lijfland*, *Rusland* en Europeisch *Tartarijen* met de *Krim*, Aziatisch *Rusland*, *Siberië*, en *Mongolië*. De *Sarmaten* leiden een zwervend leven. Zij worden voor afitammelingen der *Mediërs* gehouden; woonden oorspronkelijk in *Azië* tusschen de *Don*, *Wolga* en den *Caukasus*; waren bondgenooten van MITHRIDATES VI, koning van *Pontus*; hielden zich toen reeds aan deze zijde van de *Don* op; doch breidden zich naderhand tusschen deze rivier en den *Donau* uit, en waren nu, sedert eenigen tijd de schrik der Aziatische vorsten. Zij voerden met de *Romeinen* lange en bloedige, doch meestal ongelukkige oorlogen. In het jaar 407 onzer tijdrekening trok een gedeelte van hun met de *Barbaren* naar *Gallië*; terwijl de achter geblevene door ATTILA bedwongen werden. Na deszelfs dood onderwierpen zij zich aan den keizer MARCIANUS, die hun woonplaatsen aan den *Donau* aanwees, waar zij zich later met de *Gothen* tot één volk vereenigd hebben.

SARMATIË. Onder dezen naam verftonden de ouden de Noordelijke landen van *Europa* en *Azië*, en verdeelden hetzelfde ook in

Eu-

(*) Men zie: ERASMUS, in zijn Latijnsche werk: *over de Spreekwoorden*.

Europisch en *Aziatisch Sarmatië*. Het eerste bevatte het land van den *Weichsel* af tot aan den *Don*, en van het *Carpatisch* gebergte, tot aan de *Oostzee*, alzoo *Rusland* en *Polen*. Het andere grensde tegen het Oosten aan de *Caspische* zee en de *Wolga*, ten Zuiden aan den *Caukasus*, ten Westen aan het *Macotische* meer en de *Don*, door welke het van het *Europisch Sarmatië* gescheiden werd, en tegen het Noorden aan het bij de ouden onbekende gedeelte der aarde. De bewoners behoorden tot de *Schytsche* stammen, en bestonden uit zwerfende Nomaden.

SARPEDON. Een der helden in de *Ilias* van HOMERUS. Hij was de zoon van JUPITER en LAODAMIA, en kwam als koning van *Lyciën* PRIAMUS met troepen te hulp, aan wier hoofd hij vele roemrijke daden verrichtte, tot dat hij eindelijk door de hand van PATROCLUS sneuvelde.

SARRACENEN, Oostlanders: zoodanig noemden zich de *Arabieren* in *Europa*, alzoo de naam *Arabieren*, Westlanders, dien zij in *Azië* voerden, in *Europa* niet gepast was.

SARTI. (GINSEPPE) Een beroemd Italiaansch toonzetter. In 1756 werd hij hofkapelmeester te *Kopenhagen*, en tevens muziek- en zangmeester van de jonge prinsen; vertrok in 1763 naar *Engeland*, en kort daarna naar *Venetië*, waar hij tot kapelmeester van het *Conservatorio della pietà* werd aangesteld. Sedert dit tijdstip klonk zijn roem door geheel *Italië*: men prees zijne opstellen als eene hemelsche muziek, en op alle toneelen zag men zijne stukken uitvoeren. Onder zijne zangspelen heeft de *Giulio Sabino* den meesten opgang gemaakt, hetgeen hij in 1781 voor den schouwburg te *Venetië* gesteld had. In het volgende jaar werd hij, uit verscheidene kundige mededingers, tot kapelmeester bij de domkerk te *Milaan* verkozen, en in 1785 door de Russische keizerin bij de kapel te *Petersburg* beroepen, waar hij een begin maakte met eene muziek voor goeden vrijdag en met eenige Psalmen. Deze muziek werd door 66 zangers en 100 Russische hoorns, behalve de gewone snaar- en blaas-speeltuigen uitgevoerd; doch dezelve nog niet sterk genoeg oordeelende, voegde hij bij een *Te deum*, hetgeen hij bij de feestviering van de overwinning van *Oczakow* liet uitvoeren, ook nog kanonschoten, waartoe eenige stukken geschut van onderscheiden kaliber in den tuin van het slot geplaatst waren, hetgeen, daar zij op verscheidene plaatsen den bas speelden, eene zeer zonderlinge werking deed. Na de uitvoering zijner *Armide*, in 1786, schonk hem de keizerin eene gouden doos en eenen diamanten ring. Verscheidene kabalen tegen hem zamenpannende, nam de prins POTESKIN hem onder zijne bescherming, en rigtte hij op een hem geschonken dorp eene zangschool op; doch werd in 1793 op nieuw tot hofkapelmeester aangesteld. De keizerin benoemde hem tot bestuurder van het *Conservatorium Catharinoslaw*, met een jaarlijks inkomen van 33,000 roebels en vrije woning; schonk hem vervolgens 15,000 roebels

bels voor reiskosten, en verhief hem tot den hoogsten Rustifchen adelstand. SARTI stierf op eene reis naar *Italië*, te *Berlijn* in 1802, in den ouderdom van 74 jaar. De hoogachting, die hij als componist zoowel buiten 's lands als in zijn vaderland genoot, schijnt hem in *Duitschland* in eenen minderen graad ten deele gevallen te zijn, waarvan zijne zangspelen slechts eenige komische, b. v. *Fra i due litiganti il terro gode*, hebben staande gehouden.

SASSEFRAS. Eene foort van hout, of liever een wortel, die van buiten eene witachtig rosfe kleur heeft; sponsachtig en ligt, van binnen aschkleurig is; eenen scherpen, zoetachtigen en specerijachtigen smaak, en eenen doordringenden reuk heeft, eenigzins met dien van anijs en venkel overeenkomende. Men verkrijgt dezen wortel van eenen boom, die in *Virginië*, *Brazilië*, *Florida*, en verscheidene andere landfchappen van *Amerika* groeit. Hij is eene foort van laurierboom, wiens stam kaal, zeer regt en een weinig verheven is. Zijne takken spreiden zich tot zijnen top uit, gelijk die van den pijnboom; zijne bladen zijn groenachtig aan de boven- en witachtig aan de onderzijde, en zijne bloemen, waarop beziën volgen, gelijkvormig aan die van den laurierboom, zijn in trosfen bijeen gevoegd, en in 5 deelen ingefneden. Deze boom schijnt ook in *Frankrijk* te worden aangekweekt, offchoon hij er nog zeldzaam is.

SASSO. Een Venetiaansch gewigt van $1\frac{1}{2}$ *tarma*, of 3 *Scropoli*. Zes *Sasfi* maken eene *Onza*, en 12 *Onza* een pond klein gewigt.

SATELLITEN, of *Wachters*, zijn in de Sterrenkunde die kleine planeten, welke rondom eene groote planeet loopen, en haar gestadig verzellen. Zoodanige hebben SATURNUS en JUPITER. Derzelver verduisteringen, inzonderheid van die der laatstgenoemde planeet, zijn voor de Sterrenkunde hoogstbelangrijk, alzo men daardoor den afstand der aarde nauwer heeft leeren bepalen, en den tijd aanwijzen, binnen welken het licht zich door eene ruimte beweegt, voor dat het tot ons komt. De verduisteringen dezer Satelliten vertoonen zich namelijk altijd later, hoe verder zich de aarde van JUPITER beweegt, en daarentegen het vroegst, wanneer deze planeet en de aarde met de zon in conjunctie staan. Ook kan men door het waarnemen van de verduistering dezer Wachters de lengte der plaatfen op de aarde bepalen.

SATERS, *Satyren*. De Grieksche fabelleer stelt onder deze benaming, gelijk onder die van *Silenen*, *Faunen* en *Panen*, eene foort van wezens voor, die min of meer in de dierlijke Natuur, inzonderheid, de gedaante der bokken nabij komen. Zij waren oorspronkelijk Peleponnesische boschgoden, die hunne verdere volmaking aan het Attisch drama, voornamelijk aan het satirieke, te danken hebben. Het geheele geslacht der *Saters*, *Silenen*, *Faunen* en *Panen* beteekent over het algemeen, bij de ouden, goden van de boschen en het landleven, omtrent wier oorsprong de gevoelens zeer verschillende zijn. Zij worden met de *Silenen* steeds onder het ge-

gevolg van BACCHUS gevonden, op wier feesten zij altijd dansten en muziek maakten, om welke reden sommigen meenen, dat zij hun aanwezigheid aan deze feesten te danken hebben; doch waarschijnlijk is hun oorsprong aan de dieren-vellen toe te schrijven, waarvan zich de oude wereld, in plaats van kleederen, bediende, en mogelijk diende het beeld alleen, om de ruwe, wilde en onbeschaafde Natuur der menschen te verzinnelijken. Zij waren wellustig en beminden de muziek, en worden door de latere kunstenaars met hoornen en bokspooten afgebeeld.

SATH. Eene Hebreeuwse maat, houdende 2 *Hin*. Zij komt overeen met der Romeinen *Sesquimodius*, en 3 *Sath* maken eene *Epha* uit.

SATIRE. Hierdoor verstaat men, in eenen meer uitgebreiden zin, ieder vernuftige spotternij omtrent fouten of gebreken van anderen; (en van daar ook een *Satiriek* mensch, eene *satirieke luim*), waartoe ook Satirieke afbeeldfels, of spotprenten, b. v. die van HOGARTH, GILREY enz. behooren. In eenen meer bepaalden en eigenlijken zin is Satire een gedicht, dat in eenen luimigen of bitteren toon de fouten en dwaasheden der menschen van derzelver belagchelijken zijde voorstelt, of met den geesfel der spotternij vervolgt. Deze dichtsoort heeft haren oorsprong van de Romeinen, en hare benaming is van het Latijnsche woord *Satur* (niet van *Satyr*) ontleend, en zij heeft voornamelijk betrekking tot de vermenging der voorwerpen en versmaten, welke in de vroegere werken van dezen aard plaats had. De Satire behoort tot het *Leergedicht*, en ten haren aanzien geldt ook, hetgeen van hetzelfde reeds voorheen is gezegd geworden. Gewoonlijk onderscheidt men eene *ernstige* en *vrolijke* soort van Satire: de eerste tast grove mislagen en wezenlijke ondeugden aan; vertoont haar in derzelver verachtelijke en afzigtige gedaante, en bestraft dezelve met ernst en nadruk; terwijl de laatste, daarentegen, mindere fouten en dwaasheden schildert, die meer het uitwendig gedrag, dan het inwendig karakter, meerder de uiterlijke welvoegelijkheid dan de zedelijkheid ontferen, en deze met vernuft en luim belagchelijk affchetst. Inzonderheid zijn die ondeugden en dwaasheden een voorwerp der Satire, welke in de menschelijke maatschappij over het algemeen, of in den een of anderen staat, stand, of eeuw, de heerschende geworden zijn; want eigenlijk moet de bestraffing van den Satirieken dichter meer tegen de zaak dan den persoon gerigt zijn, en de door hem geschilderde personen moeten hunne soort verregenwoordigen. De trekken, die de dichter in bijzondere individuen heeft waargenomen, moet hij in hen tot een behoorlijk geheel vereenigen; en hieruit blijkt dat de voornaamste eigenschappen, welke een Satiriek dichter moet bezitten, de volgende zijn: schrandrheid in het opmerken van menschelijke ondeugden en dwaasheden, en dus eene nauwkeurige kennis van de menschen en hunne zeden; voorts een levendig gevoel van hetgeen, wat hij schildert, bestraft, en bespot, ten einde het in alle zijne verachtelijkheid en on-

onwelvegeelheid te kunnen inzien en voordragen, en eindelijk, een' natuurlijke fatirieke luim, waarvan de grondslag zelf in dien hooger graad van schrandtheid en een levendiger gevoel te zoeken is, en met eene in het ooglopende geestigheid van denkbeelden en uitdrukkingen moet gepaard gaan.

De Satire kan zich in de dichtkunst, ten aanzien van vorm en inkleeding, op velerlei wijze vertoonen: zij kan in brieven, verhalen, gesprekken, schouwspelen, (zoo als bij ARISTOPHANES), in liederen, epopöen enz. het hoofdkarakter en den heerschenden toon uitmaken; doch moet alleen als een afzonderlijk deel worden aangewend. De meest gewone vorm der dichterlijke Satire, echter, is de Didactische; alleen onderscheidt zij zich daardoor van het eigenlijk Leergedicht, dat de leeringen zich meer tot de gevolgen der wanbedrijven, dan tot derzelve oogmerken bepalen. De ouden verkozen tot versmaat der Satire den Jambus of Hexameter; de latere en nieuwere dichters over het algemeen den Jambus, en wel nu eens den Alexandrijner, dan eens den vijfvoetigen, en bezigden den laatste of in onrijm of in den een of anderen gerijmden vorm. De eigenlijke Didactische Satire ontstond eerst bij de Romeinen, en was haar oorsprong aan LUCILIUS verschuldigd: de vrolijke foort derzelve werd naderhand door HORATIUS, en de ernstige door JUVENALIS en PERSIUS tot meerdere volkomenheid gebragt. De nieuwere Satirendichters hielden zich meestal aan hunne Romeinsche voorgangers. Zoo vervaardigde ARIOSTO, onder de *Italianen* 7 Satiren, in den smaak van HORATIUS, en werd door ALAMANNI gevolgd; PIETRO ARITINO was de geesfel der vorsten, en SALVATOR ROSA was, even als in zijne landschappen, somber in zijne schildering en zijne karakters en zeden; doch CARLO GOZZI overtrof allen in hartstogtelijkheid en blinden haat tegen alles, wat nieuw was. De *Franschen* hadden onder hunne dichters van deze foort REGNIER, BOILEAU, MERCIER en VOLTAIRE; de *Engelschen* DONNE, ROCHESTER, POPE, SWIFT, YOUNG, CHURCHIL en JOHNSON; de *Polen* KRASICZKI; de *Portugezen* CAMOENS, die door zijne *Indische dwaasheden* zich de verbanning naar *China* op den hals haalde; de *Spanjaarden* M. CERVANTES, schrijver van den *Don Quichot*, *Que vedo* van LOPE DE VEGA, en DIEGO SAVEDRA; de *Duitschers* MAURER, FISCHART, ROLLENHAGEN, HALLER, RABENER, STOLBERG, KÄSTNER, LICHTENBERG, FALK, TIECK, HAUG enz., en onder de *Nederlanders* telt men onder de Satirendichters VONDEL, HUIGENS, DE DEKKER, Vos en anderen.

De *Grieken* kenden de eigenlijke Satire niet: het gedicht van ARCHILOCHUS, zoo als ook van SIMONIDES, was meer een spotschrift, en de *Sillen* hadden waarschijnlijk wel eenen Didactischen vorm, maar behoorden meer tot parodiën. — Geheel verschillend van de Satire, echter, was het *Drama Satiricum* der *Grieken*; zijnde eene verminging van het tragedische, ten minste heroïke, met het komieke. Deze Drama's dienden tot na- en tuschenspelen, en waren van een

De-

laag-komisch- burlesk karakter. Wij bezitten van deze laatste soort van hun alleen nog de *Cyklops* van EURIPIDES.

SATRAPEN. Zoo noemt men de stadhouders der bijzondere provincien van het Perzische rijk; dragende hunne stadhouderschappen den naam van *Satrapyen*.

SATURNALIEN. Een feest, bij de *Romeinen* gevierd wordende, ter gedachtenis van den gelukkigen tijd, onder de heerschappij van SATURNUS over de wereld, toen gelijkheid en vrijheid onder de menschen woonden; getrouwheid en onderlinge liefde allen verbreedde, en onderdrukkingen en beroeringen van de aarde verbannen waren. Deze feesten duurden in den aanvang slechts ééne dag, naderhand 3, vervolgens 5, en onder de *Caesars* 7 dagen, wanneer zij van den 17 tot den 25 van Winterm. gehouden werden. Het feest begon, zoodra de wollen band, waarmede de beeldzuil van SATURNUS, gedurende het geheele jaar omwonden was, was weggenomen, wanneer men in zijnen tempel eene menigte waskaarsen ontstak, ten teeken, dat er geene menschen meer zouden geofferd worden. De slaven waren thans vrij; droegen den vrijheids-hoed op hunne hoofden, en waren in eenen met purper belegden rok en met de witte Toga gekleed. Heeren en slaven verruilden hunne rollen, en terwijl de laatste en verdere bedienden aan tafel zaten en aten, werden zij door de eersten en hunne gasten bediend, die, wanneer zij hun werk niet naar behooren verrigten, zich allerlei belagchelijke straffen moesten laten welgevalen. In de laatste dagen, die er in later tijd bij kwamen, zond men elkander geschenken, namelijk: kleine afgodsbeelden, *Sigilla*, waarom ook deze dagen *Sigillarien* genoemd werden, en begroette de een den ander met de uitroeping: *Io Saturnalia*; *bona Saturnalia* (Heil de Saturnalien! goede Saturnalien!) Ook werden op deze feesten eenige gevangenen losgelaten, die hunne klusters aan SATURNUS toewijdden.

SATURNUS. Oorspronkelijk eene oud-Italiaansche godheid, welke naderhand met den Griekschen KRONOS verwisfeld werd, van wien het volgende verhaald wordt. De jongste der 6 *Titanen*, uit URANUS en GAEA gesproten, was KRONOS (de tijd) geheeten, die, toen URANUS zijne kinderen in den kerker opsloot, door zijne vertoornde moeder deswege tot wraakoefening aangespoord werd. URANUS werd door hem ontmand, en van de heerschappij ontzet, waarna de *Titanen* hunne gevangene broeders in vrijheid stelden, en KRONOS in het bewind geplaatst werd. Deze huwde aan RHEA, bij welke hij verscheidene zonen en dochters verwekte; doch, wel voorziende, dat ook hem de ontrooning door eenen zijner zonen te wachten stond, verflond hij zijne pas geborene kinderen; alleen ZEUS werd gered, terwijl RHEA zich op *Creta* schuil hield, waar GAEA beloofde voor zijne opvoeding te zullen zorgen. RHEA reikte hierop aan KRONOS eenen steen toe, in doeken gewonden, dien hij, in plaats van het pas geboren kind binnen slokte; doch door een aan hem,

door GAEA en METIS, toegediend braakmiddel, benevens alle de verflondene kinderen, weder loosde, met wier bijstand ZEUS hem en de *Titanen* 10 jaar lang beoorloogde, en ten laatste van den troon stootte. KRONOS werd hierop met de *Titanen* in den *Tartarus* geworpen, waaruit latere dichters hen verlost hebben; doch ZEUS erkende, volgens PINDARUS, KRONOS als beheerscher van het gelukkig eiland in den Westelijken *Oceaan*. Men hield het nog onbekende *Hesperien* voor het land, waar URANUS en de volgende *Titanen* zouden geheerscht hebben. Toen men echter in later tijd dit land nader leerde kennen, werd KRONOS en met hem de gouden eeuw naar *Italië* verplaatst, en KRONOS nu met SATURNUS vermengende, dichte men, dat de laatste, van het bewind ontzet en voor zijne zonen vlugtende, *Italië* tot zijne wijkplaats verkoos, en zich in *Latium* (van *latere*) schuil hield. Hier deelde de overoude koning JANUS de heerschappij met SATURNUS, die op den Capitolijnschen, voorheen Saturnischen, berg de stad *Saturnia* liet bouwen. Op het *forum* te *Rome* stond zijn tempel, waarin men den openbaren schat bewaarde. De Saturnische tijd is als de *gouden eeuw* onvergelijkelijk gebleven, en door de dichters om strijd bezongen en hoog geprezen geworden: de jaren rolden vreedzaam heen, en ieder oogenblik leverde een zuiver, ongestoord levensgenot, en reine, onverbitterde genoegens op.

SAURIN. (JACQUES) Een Fransch Protestantsch geestelijke en beroemd Kancel-redenaar, de zoon van een voornaam regsgeleerde te *Nismes*, waar hij in 1677 geboren werd. Toen het edikt van *Nantes* werd herroepen, ging hij met zijne familie naar *Geneve*, waar hij aanmerkelijke vorderingen in de wetenschappen maakte. In zijn 17de jaar begaf hij zich in den krijgsdienst; woonde onder de Engelsche hulphenden van den hertog van *Savooije* verscheidene veldtogten tegen *Frankrijk* bij; hervatte in 1696 zijne studien te *Geneve*, en wijdde zich aan de beoefening der Godgeleerdheid. Hierop reisde hij naar *Holland* en *Engeland*, en predikte te *Londen*, gedurende zijn vijfjarig verblijf, met vele goedkeuring. Nadat hij hier gehuwd was, keerde hij naar *Holland*, en wel naar 's *Hage*, terug, alwaar hij als predikant der *Franschen* bij de hof-kapel van den erfstadhouder werd aangesteld, en dezen post tot het einde van zijn leven met vele goedkeuring bekleedde. Hij had een belangrijk uiterlijk voorkomen; bezat eene volle stem; veel vuur in zijne voordragt, en had altijd talrijke en aanzienlijke toehoorders; doch zijn roem ontstak den nijd, en dit wikkeld hem in onaangenaamheden, die de laatste dagen zijns levens niet weinig verbitterden. Hij was een uitmuntend geleerde, en een vroom Christen, die eenen diepen afkeer had van alle ondeugd, en geheel vervuld was van liefde voor God en de menschen. zijn leven eindigde in het jaar 1730, in het 53ste zijns ouderdoms, en zijn dood werd door allen, die hem kenden, hartelijk betreurd. zijne leerredenen, die in verscheidene talen zijn

over-

overgezet, zijn te 's *Hage* uitgegeven onder den titel: *Sermans sur divers textes de l'Écriture Sainte*, par JACQUES SAURIN, 1749, 10 vol. Bovendien heeft hij verscheidene godgeleerde werken nagelaten, die echter minder bekend zijn geworden.

SAUSSURE. (HORACE BENOIT DE) Een zeer uitsluitend natuuronderzoeker. Hij werd te *Geneve* geboren, en was de zoon van N. DE SAUSSURE, die als schrijver, door zijne werken over den landbouw, bekend is, en lid was van den raad van 200 te *Geneve*. Door den omgang met zijnen vader en andere natuurkundigen in zijne geboortestad, werd in hem de lust voor de wetenschappen het eerst opgewekt, waarin hij zulke snelle vorderingen maakte, dat hij reeds in zijn 22ste jaar tot Hoogleraar in de Wijsbegeerte in zijne vaderstad werd aangesteld. Hij bekleedde dien post gedurende 25 jaar met veel roem; besteedde den tijd, die hem overig was, tot reizen, en bezocht tweemaal *Frankrijk*; eens, om de Vulkanische bergen in *Viennois*, *Forez* en *Auvergne* te onderzoeken, en op eenen anderen keer, om zich de noodige kennis van den luchtbol van MONTGOLFIER te verschaffen. Ook *Holland* en *Engeland* liet hij niet onbezocht, en geraakte in het laatste land met den beroemden FRANKLIN bekend. Het nasporen van de gesteldheid en de hoogte der bergen, was een voorwerp zijner meest geliefkoosde beoefening. In *Italië* bezocht hij de ijzermijnen op *Elba* zeer naauwkeurig; beklom met W. HAMILTON den *Vesuvius*, en mat de hoogte van den *Aetna*. De Kruidkunde beminde hij even zeer; ontdekte verscheidene soorten van mosfen, en bewees in eenen brief aan SPALLANZANI, dat de Infusiediertjes, zoo als de polijpen, zich zelve voorttellen. Ook bezat hij zeer veel vaardigheid in het uitvinden van natuurkundige werktuigen, b. v. van eenen elektrometer, hygrometer, heliöthermometer en anderen; doch het meest maakte hij zich beroemd door zijne onderzoekingen van de bergen, waartoe hij, zoo als eenige *Engelschen* reeds voor hem gedaan hadden, de ijsbergen van *Chamouny* bezocht, en jaarlijks eene reis naar de *Alpen* deed, die hij in 1779 reeds 14 maal van 8 kanten beklommen had. In 1787 besteeg hij den top van den *Montblanc*, en mat, volgens waarnemingen met den barometer, deszelfs hoogte. Hij werd, uit hoofde zijner talrijke en voortreffelijke schriften, door de meest beroemde genootschappen tot medelid verkozen, en door de aanzienlijkste en geleerdste reizigers, die te *Geneve* kwamen, bezocht, ten einde zijne onderrigtingen te ontvangen, en zijn rijk kabinet van natuurlijke zeldzaamheden te beschouwen. In zijne geboortestad rigtte hij een genootschap van kunsten op, waarvan hij tot zijnen dood voorzitter bleef, en hetgeen zich ten aanzien van den bloei der fabrieken zeer verdienstelijk maakte; zoo als hij over het geheel het algemeene welzijn op allerlei wijze poogde te bevorderen. Toen *Geneve* met *Frankrijk* was vereenigd geworden, werd de SAUSSURE tot afgevaardigde bij de Nationale vergadering benoemd; doch deze staatsomwenteling beroofde hem grooteendeels van zijn vermo-

gen en zijne gemoedsrust. Hij stierf in Louwm. 1798 in het 58ste jaar zijns ouderdoms. Onder zijne talrijke schriften onderscheiden zich zijne *Essais sur l'Hygromètre*, in 1787 verschenen, met eene menigte van nieuwe en juiste aanmerkingen van eenen metrologischen aard; alsmede zijne *Voyages dans les Alpes*, welke hij van 1779 tot 1796 in 4 deelen in 4to heeft uitgegeven.

SAUVAGE (PIERRE) werd in het jaar 1744 te *Doornik* geboren en stierf aldaar in den Herfst van 1818. Zijn vader, een glazenmaker, wilde hem in zijn beroep opbrengen; maar de jongeling verkreeg weldra zulk eene sterke zucht voor de kunsten, dat hij zich aan de beoefening der Teekenkunst overgaf, en de school zijner geboortestad, toen in hare opkomst, mogt hem onder hare kweekelingen tellen. Hij verliet die, na de eerste prijzen behaald te hebben, en werd bij de akademie te *Antwerpen* aangenomen, alwaar hij, door zijne snelle vorderingen, de vriendschap van den vermaarden GHERARS verwierf, en in de werkplaats van dezen meester sijnak voor het *basrelief* kreeg. Van *Antwerpen* begaf hij zich naar *Parijs*; bezocht de akademie van *St. Lukas*; behaalde de eemedaille, en werd tot lid en Hoogleraar bij deze school aangenomen. De deuren der Franfche akademie stonden voor hem open, en zijne schilderij bij den ontvangst, die men nog te *Versailles* ziet, is een meesterstuk van sijnak en uitvoering. Schilder des konings geworden; in de *Louvre* gehuisvest, en van erbewijzen omgeven, wist hij aan zijne kunst eenen hoogen graad van volkomenheid bij te zetten. Onder dit alles vergat hij noch zijne familie noch zijnen vroegeren staat. Zijn meesterstuk van glasmakerij, en het portret zijns vaders, waren te midden der voortbrengfelen van zijn kunsttalent, in zijne werkplaats zichtbaar, en nooit verzocht een ongelukkig landgenoot hem te vergeefsch om raad of ondersteuning. In het jaar 1808 te *Doornik* terug gekeerd, nam hij den post van Hoogleraar bij de akademie-school dier stad aan, en werd ten zelfden tijde lid van de koninklijke maatschappij van schoone kunsten te *Gent*, en in 1816 lid korrespondent van het koninklijk instituut der *Nederlanden*. Deze schilder werkte voor alle hoven van *Europa*, en zijne voornaamste stukken bevinden zich te *Parijs*, of in de paleizen en kasteelen in de omstreken dezer stad. Het plafond van de kapel van *St. Cloud*, en de groote zaal van het legioen van eer, beide van zijne hand, zijn uitstekend fraai. De leden der maatschappij van schoone kunsten, waarvan hij voorzitter was, hebben ter zijner eere een grafteeken, in eenen antiken stijl, opgericht; terwijl de heer RENARD, zijn vriend en waardige ambtgenoot, in eene gepaste lijkrede zijne verdiensten gehuldigd heeft.

SAVE. (DE) Eene groote rivier, welke in *Opper-Krain* uit eene dubbelde bron ontspringt; tusfchen *Slavonië*, *Kroatië* en *Bosnië* heenstroomt, en zich bij *Belgrado* met den *Donau* vereenigt. Zij is bevaarbaar; doch heeft verscheidene watervallen, en werpt dikwijls asch, en naar zwavel riekende steenen op.

SAVOOIJJE. Een hertogdom, tot het koninkrijk *Sardinië* behoorende, grenzende aan *Helvetië*, *Piemont* en *Frankrijk*. Het bevat 180 v. m., met 400,000 inwoners, en is voor het grootste gedeelte door de hooge *Alpen* en bosfchen bedekt, tusfchen welken fmalle dalen gevonden worden. De Cottifche en Penninifche *Alpen* behooren er gedeeltelijk toe, en de Grayifche fcheiden *Savooije* van *Piemont*. De hoogfte berg van *Europa*, de *Montblanc*, ligt in het genoemde hertogdom, en verheft zich tot eene hoogte van 14,676 voet: ook de *Iferau*, de kleine *St. Bernhard*, de berg *Cenis*, over welken een kunstweg van *Savooijë* naar *Piemont* voert, behooren tot dit land. Vele dezer Savooifche bergen zijn met ijs en fneeuw bedekt. Het land wordt inzonderheid door de *Rhone*, als grens-rivier, door de *Ifere*, *Arne* en *Arc* befpoeld. Behalve het Geneeffche meer zijn er nog kleinere, zoo als dat bij *Bourges* en *An-necy*. De luchtftreek is er zeer veranderlijk, en gaat dikwijls op éénen dag van de ftrengfte koude tot hitte over. Meermalen groeit en bloeit alles in de dalen, wanneer de toppen der bergen met ijs en fneeuw bedekt zijn. De grond is hier meestal fteenachtig, en daardoor weinig vruchtbaar: daar, waar hij oorbaar kan gemaakt worden, brengt hij koren, doch niet genoegzaam, wijn, hennep, vlas, aardappelen, ooft en kajanjes voort, en op de bergen vindt men veel wild, mormeldieren, gemfen en fteenbokken. Het Delftstoffelijk rijk levert zilver, koper, lood, ijzer, fteenkolen, molenfteenen, marmer, ferpentijnfteen en zout op. De inwoners, die men *Savoojaarden* noemt, fprekten gedeeltelijk de Italiaanfche, gedeeltelijk de Franfche taal, en zijn wegens hunne trouw, eerlijkheid, arbeidzaamheid en armoede bekend. Niettegenftaande hunne vlijt, levert de grond voor hunne behoeften niet genoeg op, zoodat zij genoodzaakt zijn, om in andere landen hun beftaan te zoeken, van waar zij dan naderhand met de vruchten hunner nijverheid in hun vaderland terug keeren. De hoofdfad van *Savooije* heet *Chambery*, en heeft 12,000 inwoners. Het land behoorde in de oudfte tijden aan *Gallië*, en de *Allobregers* hadden hier hunnen zetel. Tot 400 bleef het onder de *Romeinen*; tot 530 behoorde het tot *Bourgogne*; tot 879 aan *Frankrijk*; tot 1000 onder het Arelatifch koninkrijk, wanneer het BEROALD tot graaf verkreeg, en in 1416 werd het tot een hertogdom verheven. In 1718 verkreeg de hertog VICTOR AMADEUS, te gelijk met de koninklijke waardigheid, het land, en federt maakt *Savooije* een gedeelte van den Sardinifchen ftaat uit. In 1792 werd het door de *Franfchen* oververd, en, onder den naam van het departement *Montblanc*, in hun rijk ingelijfd; doch bij den vrede van *Parijs* van 1814 werd een gedeelte, en bij dien van 1815 het geheele land aan den koning van *Sardinië* afgeftaan, hetgeen nu in 6 provinciën verdeeld is.

SAXE. (CHRISTOPHORUS) Een beroemd oudheid- en letterkundige, die in Zomerm. van het jaar 1714 te *Eppendorf*, in *Sakfc*, geboren werd, en te *Utrecht* in Blocim. van het jaar 1816 ftierf.

Alwaar hij den post van gewoon Hoogleeraar in de Algemeene en Vaderlandsche geschiedenis, in de Oudheden en Welsprekendheid bekleedde. Zich te *Leipzig*, onder de leiding vooral van JOAN, FRIEDR. CHRIST. en JOAN, AUGUST ERNESTI, op eene grondige beoefening der oude Letterkunde zoodanig toegelegd hebbende, dat hij een waardig leerling van deze beroemde leermeesters mogt genoemd worden, werd hij in 1728 tot *artium et philosophiae Magister* bevorderd. Reeds een jaar vroeger was hij als schrijver opgetreden, door de uitgave van een stuk, ten titel hebbende: *Vindicia secundum libertatem, pro Maronis Aeneide*, tegen HARDINNIGS gerigt, bij welke gelegenheid hij zijnen eigenlijken geslachtsnaam SACHSE in SAXE, en in het Latijn SAXIUS, veranderd en sedert behouden heeft. Na zijne bevordering is hij, bijna tot aan zijnen dood, onvermoeid bezig geweest zoo wel met het opstellen van grondige beoordeelingen in onderscheidene tijdschriften, als het bearbeiten van geleerde onderwerpen, en het uitgeven van een aantal werken, welke hem alomme, ook buiten 's lands, eenen grooten roem verworven hebben. Het zoude noodeloos zijn, dezelve hier allen op te noemen, daar zij nauwkeurig zijn opgegeven in het *Onomasticum Literarium*, dat door hem zelven vervaardigd, en in 8 deelen te *Utrecht* is uitgegeven, uit welk werk (*) tevens blijkt, dat hij zich, na zijne bevordering, eenigen tijd met het privaat onderwijs van eenige jonge lieden, van aanzienlijke geslachten, heeft bezig gehouden, en hij het voornemen gehad heeft, om zich als *Magister* te *Leipzig* neder te zetten, en onder dien titel openlijke lesfen voor de aldaar studeerende jeugd te houden; doch weldra zag hij van dit zijn voornemen af, daar hij door eene uitlokkende en vereerende uitnoodiging van den heer J. DE BACK bewogen werd, om naar 's *Hage* over te komen, ten einde aldaar de geleerde opvoeding der zonen van dezen staatsman op zich te nemen. Het gevolg hiervan was, dat SAXE weldra als geleerde hier te lande meer bekend werd, en men de keuze van heeren bestuurders der *Utrechtsche* Hooge school zeer bilijkte, toen hij, op dezer voordragt, in 1752, als buitengewoon Hoogleeraar in de Oudheden en fraaije Letteren werd aangesteld. Dat SAXE volkomen aan de verwachting voldaan heeft, welke men van hem had opgevat, kan daaruit blijken, dat hij reeds in 1755 tot gewoon Hoogleeraar benoemd werd, en hem op onderscheidene tijden het onderwijs van nieuwe vakken der oude Letterkunde en Geschiedenis werd opgedragen.

Van nu af beschouwde hij *Nederland* als zijn tweede vaderland, en lag zich op eene grondige beoefening onzer vaderlandsche, zoo wel staat- als letterkundige Geschiedenis toe, zoo als niet alleen uit zijne gewone lesfen, maar ook uit onderscheidene werken geredelijk kan worden opgemaakt, welken hij na dien tijd heeft uitgegeven. De twist, dien hij met den Hoogleeraar P. BURMANNUS *secun-*

dus

(*) Zie 8e deel, pag. 25, SAXE.

*du*s gevoerd heeft, moest natuurlijk 's mans levensgenoegens eenigen tijd verbitteren; maar sloeg hem evenwel niet zoo ter neder, dat daardoor zijn werkzame geest belemmerd werd, of dat hij de pligten van zijnen post minder getrouw waarnam: trouwens dezen lag hem zoo na aan het hart, dat hij, nog als een negentigjarig grijsaard, aan denzelfven voldeed, en alleen door de zwakheden des ouderdoms, twee jaar voor zijnen dood, genoodzaakt werd, zijne lesfen te flaken en eene vereerende rust te genieten aan de Hooge school, welker fieraad hij meer dan eene halve eeuw geweest was. Schoon SAXE de oude Letterkunde in haren geheelen omvang beoefende, zoo waren het evenwel vooral de *Historia Literaria* en Oudheidkunde, waarin hij bijzonder uitmunte: waarom men het te meer moet bejammeren, dat hij door hoogen ouderdom belet is geworden, het *Eponymologicum* van HEINSIUS, met zijne verbeteringen en bijvoegfels, uit te geven, waaraan hij in zijne hooge jaren steeds met zoo veel ijver werkzaam was. Zoo wij ons niet bedriegen, zijn de papieren en stukken, tot dit werk behoorende, door 's lands Hooge regering van zijne weduwe overgenomen, om in de koninklijke boekerij in 's *Gravenhage* geplaatst te worden.

SBIRREN waren voorheen zekere geregtsdienaars of ambtenaars van de burgerlijke regering, in *Italië*, die onder eenen aanvoerder, BARIGELLO genoemd, op eenen militairen voet gebragt waren; doch door de buitengewone confulta in 1809 zijn afgefchaft geworden.

SCAGLIOLA. Hier onder verflaat men eenen groenachtigen *Selenit*, die in *Toscane* en andere landen veel gevonden wordt. Men bedient zich van dezen fteen tot fchilderftukken, die men *Sagliola-werk* noemt, door namelijk dien eerst tot kalk te branden, vervolgens fijn te flampen, en er dan een deeg van te maken, waaruit men platen vormt, waarop het fchilderij gebragt wordt. De hard geworden platen worden gepolijst, en hebben het voorkomen van marmmer. Deze kunst is door H. HUGFØRT, in 1771 overleden, tot meerdere volkomenheid gebragt, en de galerij te *Florence* bevat verfcheidene van zulke *Sagliola*-ftukken, onder anderen eene *Madonna* van GUIDO door LAMBROTO GORI.

SCALIGER, (JULIUS CESAR) wiens gefchiedenis, inzonderheid zijne afkomst, zeer duifter is, was buiten twijfel een man van vele bekwaamheden, en ftierf te *Agen*, eene ftad in *Frankrijk*, in 1588, het 75fte jaar zijns levens. Weinigen beklommen, ten aanzien van wetenfchappelijke kennis, in zijnen tijd zulk eenen hoogen trap, dan hij: hij bezat een fterk geheugen en vlag verftand, en was vrij, fchoon niet altijd juist, in zijne denkwijze. Onder zijne werken over de Natuurkunde en Natuurlijke Historie behooren inzonderheid *Exercitationum exotericarum Lib. XV*; *de subtilitate ad Cardanum Par.*, 1557, in 4°, *Hanover* 1734 in 8°; *Commentariën* van HIPPOCRATES *de Insomnis*; benevens een werk over THEOPHRASTUS en ARISTOTELES over de planten, en over de Natuurlijke Gefchiedenis der

dieren van laatstgenoemden schrijver, met eene overzetting. Als letterkundige gaf hij 2 redevoeringen tegen den *Cicerianus* van ERASMUS in het licht, waarin hij dezen met vele bitterheid behandelt; alsmede een uitmuntend werk over de Latijnsche taal, de *Causis linguae Latinae*, Lib. XVIII Lugd. 1540 in 4to, en Geneve 1580 in 8vo, hetgeen als het eerste, naar eenen wijsgeerigen leertrant ingerigte, werk over dit onderwerp beschouwd wordt; doch vele nuttelooze en overdrevene scherpzinnigheden bevat. Door zijn boek: *de arte poetica* Lib. VIII, 1563 in fol., Lugd. Batav. 1691 in 8vo, behaalde hij veel roem, en het was ongetwijfeld het geleerdste werk, van dien aard, het welk tot dien tijd verscheen; ofschoon hij daarin meer gramaticale kennis, dan dichtertlijk oordeel aan den dag legde. Zijne eigene gedichten zijn niets minder dan voortreffelijk, en zijne brieven dikwijls duister en hoogdravend geschreven. Over het geheel stemmen nieuwere oordeelkundigen niet overeen met de lofspraak, die LIPSIUS, CASOUBONUS, VOSSIUS en anderen hem hebben toegezwaaid.

SCALIGER. (JOSEPHUS JUSTUS) De zoon van den beroemden JULIUS CESAR SCALIGER. Hij werd te Agen in Guienne in 1540 geboren; leide de eerste gronden zijner volgende uitgebreide geleerdheid te Bourdeaux; genoot naderhand aan de Hooge school te Parijs, van den vermaarden ADRIANUS TURNEBUS, het onderwijs in het Grieksch, en wijdde zich vervolgens aan de beoefening der Oostersehe talen. In zijnen meer gevorderden leeftijd schijnt SCALIGER zich aan geene vaste woonplaats gebonden te hebben; doch zijn reeds verkregen roem was zoo algemeen bekend, dat bezorgers der Hooge school te Leijden hem aanzochten, om zijne woonplaats in die stad te nemen, onder aanbod van den titel van *Profesor honorarius*, benevens eene vaste jaarwedde, en zonder verplichting tot het geven van onderwijs. Hij voldeed aan deze uitnoodiging en kwam in 1593 te Leijden, alwaar hij, onder de afwisseling van aanhoudenden letterarbeid en verkeer met geleerde vrienden, zijne dagen sleet tot in 1609, wanneer hij aan de waterzucht, in het 69ste jaar zijns levens stierf. Zijnen rijken boekenchat, uit eene menigte Grieksche, Hebreuwsche, Chaldeeische, Syrische, Arabische, Perzische en Ethiopische schriften bestaande, maakte hij aan de Hooge school, om in hare openbare boekerij geplaatst te worden. — SCALIGER was een der geleerdste mannen van zijnen tijd, die eenen onsterfelijken roem behaalde door zijne ontdekkingen, aanmerkingen en verbeteringen omtrent de Tijdrekenkunde, waarvan 's mans werk, *de Emendatione Temporum*, ten bewijze kan verstreken. Zijne uitvinding van de dus genoemde *Periodus Juliana*, of *Juliaanschen Tijdkring*, alsmede het vaststellen van zekere bepaalde tijdstippen, waartoe de voornaamste gebeurtenissen der wereld kunnen gebragt worden, zijn ontdekkingen, welke zelfs door zijne vijanden geroemd werden; en dezen had hij vele, uit hoofde van zijn onverdragelijk zwak, hetgeen hem met eene vermadende minachting op de meeste geleerden van zij-

zijnen tijd deed nederzien, en de beleedigende namen en verwijtingen, die hij hun naar het hoofd wierp. Daarenboven bezielde hem een' kinderachtigen hoogmoed op zijne geboorte, en beweerde hij niet alleen, maar wilde het ook daarvoor van anderen gehouden hebben, dat hij van de heeren of prinzen van *Verona* afkomstig was.

SCALONA, het oude *Ascalon* in *Syrië*, is een arm dorp, van waar men in *Europa* het eerst de Chalotten kreeg, welker naam eene verbastering van *Ascolonsche ajuin* is.

SCAMANDER. Eene der twee hoofd rivieren van het Trojaansche grondgebied, aan welker naam de beroemdste daden der *Grieken* en *Trojanen* in den zoo vermaarden krijg verbonden zijn. Zij vloeit van den berg *Ida*, en, eertijds vereenigd met de *Simoës*, stortte zij nabij *Ilium* in zee. Volgens *HOMERUS* noemden de goden haar *Xauthus*, de menschen *Scamander*. De Trojaansche maagden, wanneer zij op het punt stonden, om te huwen, waschten zich in dezelve, en riepen haar met deze woorden aan: *Scamander neem gij mijn maagdom*. Ook zoude zij de bijzondere eigenschap gehad hebben, om aan het haar en de vacht der schapen eenen buitengewonen glans bij te zetten, waarom ook de drie godinnen, alvorens voor *PARIS* te verschijnen, zich in dezelve zouden hebben gebaad.

SCANDINAVIE. De 3 Noordsehe rijken: *Denemarken*, *Noorwegen* en *Zweden*. De bewoners van het Noordelijk *Scandinavië* waren bij de ouden genoegzaam onbekend. *TACITUS* spreekt van de *Sueonen* (*Zweden*) als een zeevarend volk. *PLINIUS* maakt gewag van een schier-eiland *Nerigon* (*Noorwegen*, in het Zweedsch *Norrige*, in het Deensch *Norge*); doch den naam van *Danus* vindt men het eerst bij *GREGORIUS VAN TOURS* in de 6de eeuw vermeld. *Zweden*, *Noorwegen*, *Denemarken* en *Jutland* werden oudtijds door eenen Germanischen stam bewoond, waarbij zich in afzonderlijke rijken horden van Sinnishe afkomst voegden. Reeds 100 jaar voor onze tijdrekening, verschijnen in de Romeinsche geschiedenis de inwoners van *Jutland* en *Schleeswijk* onder den naam van *Kimberen*, en omtrent 250 jaar na *CHRISTUS* beginnen de fabelen van *ODIN*, *OTHIN* of *WODAN*. Het Scandinavisch Noorden bleef alzoo tot in de helft der 9de eeuw in het duistere, hetgeen eerst door de floute invallen der *Scandinaviërs* in het Zuidelijk en Westelijk rijk van *Europa*, alsmede door het Christendom, hetwelk zich omtrent het jaar 1000 in *Scandinavië* uitbreidde, werd opgeklaard. Om dezen tijd waren de bewoners van *Scandinavië*, even als de *Tartaren*, in horden verdeeld, en leefden in de 9de en 10de eeuw grootendeels van de zeeroverij. Zij worden bij de Westelijke geschiedschrijvers *Deenen* en *Noormannen*, in de Engelsche jaarboeken van dien tijd *Casterlings*, in de Russishe *Varagi* (*Wävinger*), en in de Spaansch-Arabishe *Mantschu* genoemd. De zee-avonturiers, langs de nabij- en afgelegene kusten der Oostzee, trokken uit *Zweden*, *Noorwegen*, de *Deensche eilanden*, *Jutland* en *Schleeswijk*, naar *Nowgorod*, *Kiemen* en

Plotzk, naar *Engeland*, *Ierland*, *Holland*, *Frankrijk*, *Duitschland*, *Spanje* en *Italië*, waar zij weldra alles plunderden en verwoesten, maar ook spoedig nieuwe rijken fichtten.

SCAPHANDER. Is de naam van een zeer ligt, drijvend kleed, door ANDRIES SCHEERBOOM te *Amsterdam* uitgevonden, die daarvoor door de Maatschappij van wetenschappen met den eerprijs is bekroond geworden. Dit kleed kan in onderscheidene fatsoenen vervaardigd worden, en dient: 1. voor den zeeman die, zich in tijd van nood met hetzelfde omgordende, gerust kan zijn, dat hij door de golven niet zal worden verflonden, offchoon dan ook zijn schip vergaan of zinken moge. 2. Op rivieren en stroomen, bij gevaarlijke overtochten met storm en ijsgang, of bij overstromingen. 3. Tot een waarborg bij het paseren van gevaarlijk ijs. 4. Om zich met zekerheid te kunnen baden, zoo wel in zee als in rivieren. En 5. Om de kunst van zwemmen, op eene gemakkelijke wijze en zonder gevaar, te kunnen leeren.

SCAPHISMUS was weleer eene gruwelijke en onmenschelijke doodstraf bij de *Perzianen*, die sommige misdadigers levend door de wormen en het ongedierte lieten verteren. Men stak, namelijk, den misdadiger in eenen uitgeholden boom, met 5 gaten voor zijn hoofd, armen en voeten; bestreek die met honig en melk, om de bijen, vliegen en andere ongedierte te lokken; stelde hem aan de zon bloot, en liet hem zoolang in dezen verschrikkelijken toestand, tot dat hij den geest gaf.

SCAURUS. (MARC. AEM.) De naam van 2 *Romeinen*, vader en zoon. De eerste was in het jaar 639 van *Rome* consul, en werd later *Princeps Senatus*. Hij was beroemd als redenaar, en onderscheidde zich door gestrengheid en de waardigheid, welke hij zich wist te verschaffen, weshalve hij den ook bij den Senaat en het volk in groote achting stond. Bovendien was hij een zeer doortrapt man, die zijne baatzucht en trotscheid behendig wist te verbergen. Ook als veldheer muntte hij tegen de *Galliers* uit, en genoot bij zijne terugkomst de eer van den triomf. Niet zoo loffelijk gedroeg hij zich in den oorlog met *JUGURTHA*, offchoon hij schrander genoeg was, om te bewerken, dat hij nogmaals tot consul en zelfs tot cenfor verkozen werd. Zijn zoon onderscheidde zich als *Aedilis Curilis*, door een schitterend vertoon, dat hij maakte; liet eenen ongemeen prachtigen en grooten schouwburg oprigten, en gaf kostbare en nog nooit vertoonde wedstrijden. CICERO was zijn verdediger, toen hij wegens onderdrukking in de provincie *Sardinië* werd aangeklaagd.

SCELET, SKELET, SQUELET, BEENGESTEL, noemt men het zamenstel van alle de beenderen van een dier. Gewoonlijk re kent men daartoe ook de tanden, hoewel deze geene ware beenderen zijn, maar van dezelve in oorsprong, groei enz. verschillen, en tot de bijkomende deelen, even als de nagels, haren, enz. moeten gebragt worden. Een eigenlijk Scelet vindt men niet dan bij de *gewervelde dieren*, terwijl bij de *ongewervelde*, de infekten, enz.

eene verharde huid deels de verrigtingen daarvan uitroefent. Zoo b. v. dienen de schilden en hoornachtige omkleedfels bij hen ter inhechting van spieren, ter vorming van geledingen, ter bevestiging van den geheelen lichaamsvorm: al hetwelk ook een Been-scelet doet. De Natuur zelve heeft van de uitwendige harde bekleedfels tot het inwendig Scelet als 't ware een' trapsgewijzen overgang bepaald, door de aaneengehechte of losse schubben der visfchen en kruipende dieren, de schilden der schildpadden, enz. tot die dieren, welke de meest volmaakte Sceletten bezitten; doch uitwendig slechts hier of daar, of geheel geene, harde deelen vertoonen, die met de weeke deelen, vooral de spieren, in verband staan. Geenzins evenwel ligt de hoofdverrigting of het hoofdoel van het Been gestel in de aanhechting van de spieren en het vormen van tevens bewegelijke en hechte ledematen, maar ook in het bedekken, omhullen en beschermen van het zenuwgestel, en deszelfs middenpunten, die bij de meest ontwikkelde dieren in het beenen-hoofd, en de ruggegraat gelegen zijn. De vorm en inrigting voorts van het geheel Scelet, alsmede die der bijzondere beenderen, schijnt af te hangen of bepaald te worden door den invloed van de aangehechte en bevatte deelen; doch hierdoor willen wij volstrekt niet te kennen geven, dat zich de beenderen mechanisch schikken rondom of in andere deelen: neen, zij hebben, als alle levende deelen, kunne eigene ontwikkeling, die in den gezonden toestand hare eigene grenzen heeft, welke de grond legt voor eenen eigendommelijken, oorspronkelijken vorm. Een voorbeeld zal de zaak duidelijker maken. In het beenen-hoofd van den Leeuw vindt men nagenoeg dezelfde beenderen, als in dat van den mensch: doch welk een verschil van vorm! Bij den eersten nu is het hersfengestel weinig, het spiergestel sterk ontwikkeld; daarom vormen de beenderen inwendig slechts een klein hol, doch uitwendig sterke uitsteekfels en verdiepingen ter implanting der spieren: bij den laatsten is het inwendig hol bij uitstek groot, doch de uitwendige oppervlakte bijkans glad. Aldus maakte de harmonie, tusschen alle deelen van één geheel, dezen vorm bij den mensch, genen bij den leeuw noodzakelijk; doch geen der omringende deelen werkte hier als mechanische oorzaak, zoodat die beenderen deze en volstrekt geene andere gedaante aannamen. Men heeft te lang, onzes inziens, deze beide zaken verward, en velen zijn nog gewoon het Scelet uit een te passief oogpunt (om zoo te spreken) te beschouwen. Onze landgenoot, de Hoogleraar J. W. ERMERINS heeft zeer goed over de verhouding, die er tusschen den vorm der beenderen en van andere deelen des menschelijken lichaams is, gehandeld. (*) — Bij de meest ontwikkelde der weekdieren vindt men de eerste sporen van een Scelet, doch altijd in eenen onvolmaakten staat, d. i., in dien van kraakbeen (*cartilago*), welke zelfstandigheid ook in de meest vol-

(*) *Dissert. Med. inaug. de Ratione inter formam ossium aliarumque partium corporis humani*; auct. J. G. ERMERINS. L. Herdingerh 1824.

volmaakte dieren het ware been voorafgaat; of, om duidelijker te spreken, de Natuur vormt overal eerst kraakbeen, hetwelk in eenige dieren gedurende het geheele leven zich zelven gelijk blijft, doch in vele daarentegen hard been wordt, of *verbeent*. In het eerste geval verkeerden de zoogenaamde Inktvisfchen, en de kraakbeenige visfchen; in het laatste de beenige visfchen, kruipende dieren, vogels en zoogdieren.

Men verdeelt gewoonlijk het Scelet in beenderen van het *hoofd*, de *trunk* en de *ledematen*. Onze kundige JAN VAN DER HOEVEN, heeft eene meer philologifche verdeeling voorgesteld in zijne verhandeling over het Scelet der visfchen. (*) Hij onderscheidt de beenderen in die van het dierlijk en in die van het organisch leven: onder de eerste brengt hij die, welke de zenuw-middelpunten omhullen, die van de zintuigen en die van de bewegingswerktuigen; tot de laatste die der voedingswerktuigen, der ademhaling en der voorttelling. Men beschouwe dit evenwel slechts als eene proeve tot zulk eene verdeeling. In bijzonderheden, ten opzichte der Sceletten van verschillende dieren, te treden, komt hier niet te pas. De mensch heeft het meest ontwikkelde en schoonst Scelet, waarvan het getal der beenderen 243 is. Hiervan behooren tot het hoofd 63, met name een voorhoofdsbeen, 1 achterhoofdsbeen, 2 wandbeenderen, 2 slaapbeenderen, 1 wiggebeen, 1 zeefbeen, 2 bovenkaaksb. 2 jukb., 2 traanb. 2 neusb., 2 verhemelteb., 2 onderste sponsbeenderen, 1 ploegb., 1 onderkaak-, 1 tongbeen, benevens 2 hamers, 2 ambeelden, 2 ronde beentjes, 2 flekkenhuizen in de gehoorholten, en 32 tanden. Tot de trunk rekent men, 7 halswervels, 12 rugwervels, 5 lendewervels, 24 ribben, 1 borstbeen, 2 ongenoemde beenderen, 1 heiligbeen, 4 staartbeentjes, dus te zamen 56 beenderen. Tot de bovenste ledematen behooren 2 sleutelbeenen, 2 fchouderbladen, 2 armbenen, 2 groote ellepijpen, 2 kleine ellepijpen, 2 fchuitwijze, 2 hal'maanwijze, 2 beetelwijze beenderen, 2 ronde beentjes, 2 groote veelhoekige, 2 kleine veelhoekige, 2 gehoofde, 2 haakswijze beentjes, (makende de voorhand), 8 nahandsbeenderen van de vingers, 2 nahandsbeenderen van de duimen, 28 kootbeentjes, d. i. te zamen 64 beenderen. De onderste ledematen zijn zaamgesteld uit 60 beenderen, als: 2 dijebeenderen, 2 fcheenbeenderen, 2 kuitbeenderen, 2 kniefchijven, 2 kootbeenderen, 2 hielbeenderen, 2 fchuitbeenderen, 6 wiggebeenderen, 2 taarlingbeenderen, 10 navoetsbeenderen, 28 teen-kootjes. Men kan het geheele getal met anderen ook wat hooger stellen, door de verdeeling van het tong- en borstbeen aan te nemen. Alle de vermelde beenderen zijn in het Scelet onderling of onbewegeijk, of middellijk, of door ware geleedingen verbonden. Elk dezer vereenigingswijzen is juist berekend voor het plaatselijk doel en gebruik van ieder deel.

SCENITEN. Het Zuidelijk gedeelte van *Mesopotamië* werd door de

(*) *Diss. Philos. de Sceletis Piscium. L. Bat. ap. Herdingh. 1822.* Deze Verhandeling gevoegd bij de uitmuntende *Osteographia piscium (Groning. 1822)* van den. Hoogl. G. BAKKER, leveren belangrijke bijdragen op tot de kennis van het Scelet der visfchen.

de *Arabieren* bewoond, waarom het ook den naam van *Arabië* voerde, en was door den *Euphraat* van het eigenlijk woest *Arabië* gefcheiden, en het waren bijzonderlijk deze *Arabieren*, die *Sceniten* of *Tentbewoners* genoemd werden.

SCEPTIKERS. Dus werden de volgelingen en navolgers van den wijsgeer *PIRRHO* geheeten, gelijk deszelfs wijsbegeerte de *Sceptische*, genoemd werd, van een Grieksch werkwoord, hetwelk *overwegen* beteekent, omdat men volgens de leer van *PIRRHO* niets voor waar kon aannemen, maar alles slechts ons toefchijnt zoo, of zoodanig te zijn.

SCHAAKSPEL. Onder alle ontelbare spelen is er geen, dat zoo oud, uitgebreid, geacht, moeilijk en zinrijk is, als dit. In het laatste opzigt kan men het bijna niet onder de spelen rekenen, alzoo hierbij niets aan het toeval wordt overgelaten; maar oordeel en voorzigtigheid alleen de overwinning beslifen. Het is het oudste spel; ten minste beweren de *Chinezen* het reeds 200 jaar voor onze tijdrekening gekend te hebben. Dan, hoe dit zij: zeker is het, dat het reeds in de 6de eeuw uit *Indien* naar *Perzië* overgebracht, en door de *Arabieren* en de kruisvaarders over de geheele oude wereld verspreid werd; zoodat er thans geen, eenigzins, beschaafd land in de 5 werelddeelen gevonden wordt, waarin het niet met eenige wezenlijke of niets beduidende veranderingen bekend is. Voornamelijk echter is het algemeen verspreid in het geheele Oosten, waar het in *China*, of, volgens sommigen in de *Indien*, uitgevonden is. De geheele zamenstelling en benaming der hoofdfiguren van het spel bewijst dit. In de *Indien* wordt het *Tschaturanga* genoemd; een woord, hetgeen de voorname deelen van een (aldaar oud) leger, *Olifanten*, *voetvolk*, *wagens* (strijdwagens namelijk) en *paarden* aanduidt; doch werd deze benaming door den Perzischen *Shah*, *Schach* (koning) verdrongen, welke dan ook het schaakspel in alle talen behouden heeft. Gewoonlijk wordt het door 2 personen op een bord, in 64 gelijke vierkante tafeltjes of vakjes verdeeld, gespeeld, zoodanig, dat ieder op de 16, die het naast bij hem liggen, in de voorste eerste rij, 8 zogenoemde *boeren*, in de tweede, onmiddellijk voor hem liggende, in het midden eenen *koning* en eene *koningin*, en aan beide zijden 2 *loopers*, 2 *springers* en 2 *kasteelen* of torens plaatst. Het oogmerk van het spel is, om den koning van zijne partij zoo geheel in het naauw te brengen, dat hij geen zet meer doen kan, hetgeen men in de kunsttaal: de *koning is mat*, noemt. De namen van alle deze figuren, met uitzondering van den koning, waren en zijn, naar de zeden en gewoonten der onderscheidene volken, zeer verschillende. In het Oosten is de koning en de veldheer (*Fers*); bij de *Engelschen*, *Franschen* enz. zijn de *springers ruiters*, of *ridders*; in *Engeland* heeft men de loopers in eenen *bischof*, en in *Frankrijk*, in eenen *zot* (*fou*) herfchappen: oorspronkelijk waren zij olifanten met ruiters, en zijn de torens, of kasteelen, in *Indië* strijdwagens. De boeren heette men bij de Duitfche voorvaders *Wenden*, om daardoor de

de vernedering van dezen, door de *Duitschers* overheerden, volksstam aantedeutend. — Als spelers en schrijvers van het schaakspel hebben zich het meest beroemd gemaakt de hertog van *Brunswijk* in de 17de eeuw, en PHILIDOR in *London*, in het laatst der 18de; terwijl de *Codex der Schachspielkunst* van KOCH, waarvan de 3de uitgave van 1813 — 1815 in *Maagdenburg* verscheen, alle aanprijzing verdient bij allen, die eene grondige kennis van dit spel begeeren. — Minder gewoon is het Schaakspel met 3 of 4 personen, en even zeldzaam en ongemeen moeilijk het daaruit ontstane *Koerterspel* met 24 figuren, op een bord van 96 vakken, en het nog meer ingewikkeld *krijgsspel* door VENTURINI uitgevonden. Voor omtrent 30 jaar heeft KEMPELEN een werktuig in de gedaante van een' *Turk* vervaardigd, die door zijn juist en zeker spel de bewondering der eerste schaakspelers en werktuigkundigen wegdroeg, zonder dat aan iemand het geheim bekend werd.

SCHAAP. (Het) Dit nuttig dier behoort oorspronkelijk op de gebergten van *Azië* te huis, waar het in eene hooge, koele, drooge lucht van voedzame planten en kruiden leefde. Van hier heeft de mensch het over den aardbol verspreid, en in alle luchtstreken overgevoerd. Hierdoor heeft het Schaap in gestalte, wol, grootte als anderzins, eene aanmerkelijke verandering ondergaan, welke niet slechts naar iedere luchtstreek, maar zelfs naar elke gesteldheid van den grond onderscheiden is; en van hier de menigvuldige soorten, rasfen en verscheidenheden dezer dieren, waarvan F. L. WALTHER, in de *Ann. der Veterinischen Gesellschaft für die gesammte Naturkunde*, B. I en II, 1809 en 1810, meer dan 80 beschreven heeft. Onder de verschillende rasfen der Schapen verdienen onze bijzondere opmerking de *Tibetsche*, uit wier ongemeen zachte wol de *Schawls* bereid worden, en de *Spaansche*, die men in vele landen en ook in ons vaderland heeft ingevoerd, klein zijn, en de fijnste, en het sterkst krimpende wol opleveren. Men onderscheidt dezelve in wandelende Schapen, *ambulantes*, en blijvende *estantes*: onder de eersten hebben de *merinos*, waarvan men in *Gelderland*, *Overijsel* en 's *Hertogenbosch* eenige kudden houdt, de fijnste wol; de laatsten verreizen niet, worden des nachts op stal gehouden, en hunne wol is van eene minder fijne soort. Op de Spaansche volgen de Engelsche Schapen, die in 14 rasfen verdeeld worden; en wier wol die der eersten evenaart, en zelfs van sommigen overtreft. Het Schotlandsche ras, dat op de eilanden tusschen *Schotland* en *Noorwegen*, ten getale van omtrent 100,000, gehouden wordt, levert de fijnste, zachste en glansrijkste wol op, die niet geschoren, maar, zoo als nog tegenwoordig in *Perzië*, ten tijde, dat zij van zelf zou afvallen, geropt wordt. De IJslandsche Schapen zijn merkwaardig om hunne 4 of 6 hoornen, en de *Arabische* om hunnen grooten vetstaart, die somtijds 40 pond weegt; terwijl de Schapen tusschen de keerkringen, in plaats van de gewone gekroesde wol, meestal sluik geiten-haar, en die van het

Zui-

Zuidelijk *Afrika* nog bovendien lange neerhangende ooren hebben. — Ook in ons vaderland vindt men aanmerkelijk verschillende rasfen van Schapen. Die van *Drenthe* en de *Vriesche wouden* hebben meest hoornen; eenen langen ruigen staart; leveren slechts ten naasten bij 2 pond wol op; wegen haak-schoon tusfchen de 30 en 40 pond, en hebben zeer finakelijk vleesch. De *Vriesche* zijn groot, hebben eenen langen kop, grootere ooren, eenen korteren staart, langere en kalere pooten, en minder wol onder het lijf, welke, over het geheele ligchaam veel fijner, doch zonder krimp is. Deze Schapen leveren van de 8 tot 12 pond wol op; zijn niet zoo sterk, en gevoeliger voor de koude; brengen 2 tot 4 lammeren voort; wegen van de 60 tot 100 pond haak-schoon, en worden niet in koppels, maar bij het melkvee geweid. De *Groninger* Schapen, eindelijk, hebben eenen korten kop, breedten bek, leveren minder fijne wol, dan de *Vriesche*; zijn dicht geleed; hebben een korten plat breedten staart; meer wol onder het lijf; zijn ruiger van pooten; werpen meestal 2 lammeren, en bereiken haak-schoon de zwaarte van 40 tot 60 p.

De ouderdom van het Schaap kan men uit de tanden opmaken. In het eerste jaar zijn de 8 tanden voor in den mond spits; in het tweede vallen de beide middelste uit, waarvoor 2 grootere en breedere in de plaats komen, en in het derde en vierde jaar verliest het dier telkens op nieuw 2 tanden, en wel die, welke aan weerszijden van de gewisselde staan, waarop eindelijk in het vijfde jaar de hoektanden verwisselen, zoodat het Schaap met 8 gewisselde tanden 5 jaar oud is. Een verdere ouderdom wordt aan het brokkelige der tanden gekend. De Schapen tieren niet wel in moerasfge streken, op natte weiden of bij faprijke planten, en staan hier aan vele ziekten bloot. Drooge, hooge streken zijn voor dezelve het best gefchikt, en op de velden, waar vele kudden grazen, bevinden zij zich bij het korte, fijne gras, en andere ziltige planten zeer wel. Bij gebrek aan de laatste of aan aromatieke planten, geeft men hun eens of tweemaal in de week eenig zout, het geen dienftig is, om vervuiling, verslijming en andere ziekten te verhoeden. Het Schaap draagt 21 of 22 weken. In onze Noordelijke provincien brengt men in Wijn- of Slagtmaand de ram bij de oojen, omdat zij in Lente- of Grasmaand de lammeren zouden werpen, die met den ouderdom van ongeveer 2 maanden gefpeend worden, wanneer de Schapen, die bij het melkvee gehouden worden, den geheelen zomer worden gemolken; doch meenen sommigen, dat de lammeren langer moeten zuigen, om dat zij anders hun geheele leven door slecht blijven. De mannetjes-lammeren worden, wanneer zij 14 dagen oud zijn, gefneden, en dan *hamels* genoemd; ook gefchiedt dit op sommige plaatfen aan de ooilammeren; doch hier te lande is dit zelden in gebruik. De Schapen zijn doorgaans wit; fomtijds ook bruin, zwart of gefpikkeld; doch de witte worden uit hoofde van hunne wol, die van meer nut is, voor de beste gehouden. Op sommige plaatfen worden zij jaarlijks maar eens, op an-

anderen 2 maal gefchoren; echter is de wol der eerste fchering altijd zachter en fijner dan die van de tweede.

De allereerste veefokkerij heeft zich mogelijk alleen tot de Schapen bepaald, die bij de aartsvaders een voornaam gedeelte van hunnen rijkdom uitmaakten. Zij zijn van een ongemeen nut. Hunne melk levert aangename kaas; hun vleesch dient tot fpijze; van de darmen worden snaren gemaakt; van de beenderen wordt lijn bereidt; de drekstoffen dienen tot mest in tuinen, op tabakslanden, enz. en van de huid vervaardigt men perkement. Bovenal echter is het de wol, die het meeste voordeel aanbrengt; wordende dezelve tot het maken van onze hoeden, en tot zeer vele van onze kleedingftukken verarbeid. Daar nu deze vreedzame dieren van zooveel nut zijn, behoeft men zich niet te verwonderen, dat ook duizenden derzelve in ons vaderland gevonden worden, waar hun getal, volgens eene wegens het gouvernement gedane opgave, in 1820, (het groothertogdom *Luxemburg* mede gerekend) niet minder dan 1,372,856 bedroeg, en dus merklijk meerder, dan in de 3 voorgaande jaren.

SCHAAP-KEMEL, (*Camelus Vicugna*, L.) in het Fransch *La Vigogne*, is een viervoetig dier, met gefpletten hoeven, hetgeen eenige overeenkomst met het kameel heeft, hoewel hetzelfde veel kleiner is, en geene bulten op den rug draagt. Het gelijkt echter nog meer naar den *Lama*; alhoewel het de helft kleiner is. Zijne huid is met eene zeer fijne en zachte wol bedekt; die van de borst en van het uiteinde van den ftaart is de langfte; onder de kin is zij wit, onder aan den buik witachtig, en overigens roodbruin. Dit dier is eigen aan het hoog gedeelte van *Peru*; het bewoont, in grootere of kleinere troepen, de hooge, met sneeuw en ijs bedekte bergen, vooral het gedeelte der *Cordillera's*, dat aan de provincien *Copiapo* en *Coquimbo* behoort, en loopt en beklimt de rotfen, met dezelfde, ja met nog meer vaardigheid dan de *Gems*; maakt een fcherp geluid, dat hij dikwerf herhaald, en meer overeenkomst heeft met het fluiten van een vogel, dan met de ftem van een viervoetig dier. Zeer vreesachtig en listig, laat de Schaap-kemel zich niet naderen; doch laat zich door moeilijke en gevaarlijke, maanden lang durende, drijfjagten troepsgewijze vangen. Sommige der jagten brengen van 500 tot 1000 vellen op. De *Peruvianen* hebben de wreedheid, alle de Schaap-kemels, die ingefloten zijn, te vermoorden, en laten niet een dier onfchuldige diertjes ontfnappen. Zij verkoopen het vel met de wol; want men zou de wol afzonderlijk niet koopen, wijl zij menigmaal met die van de *Paco* wordt vermengd, die dezelfde kleur heeft, doch minder fijn is. De opkoozers verzenden dezelve naar *Spanje*. De zucht naar winst is in *Peru* oorzaak, dat men langzamerhand deze, voor den koophandel zoo kostbare, dierfoort eindelijk geheel en al zal uitrooijen. Het kost thans reeds veel moeite de wol te verkrijgen. Er zijn ten aanzien van deugd, drie verfchillende foorten van deze wol, volgens welke zij tot lakens en stoffen, hoeden of

of tapijten verwerkt worden. De *Amerikanen* gebruikten ze reeds tot hoeden, toen de *Europeanen* tot hen overkwamen. Men heeft het beproefd, om den Schaap-kemel naar *Europa* over te planten; doch hij konde hier niet aarden, waarschijnlijk, omdat men denzel en in het te heete klimaat van *Andaluzie* bragt, daar hij veel meer aan koudere gewesten gewoon is.

SCHACH, (*Scheich*.) Een Arabisch woord, zooveel als oudsten beteekenende. Men noemt aldus de bevelhebbers der Arabische stammen of horden, die bijzonder trotsch op hunnen ouden adel zijn, en voornamelijk de stamhoofden der *Beduinen*. Sommigen van hun voeren ook wel den titel van *Emir*, zonder dat zij tot het geslacht van MAHOMETH behooren. De vorst van *Mekka* noemt zich *Scheich* van *Mekka*, die zich voor eenen echten nakomeling van MAHOMETH uitgeeft, en van de karavanen geschenken vordert. Ook noemen de *Mahomethanen* den opziener hunner kloosters *Scheich*, en de Turkische Mufti wordt somtijds *Scheich-Ulislam* (opperh. der regtgeloovigen) geheeten.

SCHAFFHAUSEN. Een der kleinste Zwitsersche kantons, aan den regter oever van den *Rijn*, door welke het van de kantons *Zurich* en *Thurgau* wordt afgescheiden. Het bevat 8 vierkante mijlen, met 30,000 bewoners, meestal van de Hervormde godsdienst. De grond behoort tot den vruchtbaarsten van *Zwitserland*, en bestaat uit vruchtbare heuvels en uitgestrekte dalen. De eerste bevatten velerlei verfteeningen en uitmuntenden ijzer-erts. De bewoners houden zich meestal met den wijn- en landbouw bezig, alsmede met de ooft- en vee-teelt, welke laatste hier met vele kennis behandeld wordt. De fabrieken zijn, zelfs in de hoofdstad, niet van bijzonder belang. Deze, insgelijks *Schaffhausen* genoemd, ligt aan den regter Rijn-oever, aan de afhelling van eenen heuvel; wordt door kleine bergen ingesloten, en telt 7,000 inwoners. Zij heeft, schoon de straten niet effen zijn, echter geen onbevallig aanzien, en verscheidene wel gebouwde huizen. Over den *Rijn* ligt eene brug van 120 schreden lang, aan welker einde het *Zuricher* gebied begint. In het hoogste gedeelte der stad ligt de oude vesting *Unnoth* of *Meinoth*. Onder de wetenschapelijke inrigtingen behooren het collegie *Humanitatis*, waar 9 Hoogleeraren voor de Godgeleerdheid, Natuur, Wis-, Geschiedkunde, Wijsbegeerte en oude Talen onderwijzen; het Gymnasium, en de stads Boekery, welke door de verzameling van JOHANNES VON MULLER, die alhier geboren werd, aanmerkelijk is vermeerderd. Men heeft in *Schaffhausen* eene staalgietery, fabrieken in wollen- en zijden stoffen, eene groote Indische drukkerij, aanzienlijke looijerijen, en eene katoen-spinnerij. Voor het overige bestaan de ingezetenen het meest van de verzending en van den handel met de voortbrengsels des lands, zoo als, wijn, koren, enz. Onder de wandelplaatzen behooren de *Fäfenstaub*, aan de Westzijde der stad, met eenen fraajen tuin; de nieuwe wandeling; het bekoorlijk *Multhal* en de *Klus*; liggende de beroemde Rijnval, (*zie aldaar*) slechts een uur van de stad.

SCHAGEN. Eene kleine stad in *Noord-Holland*, ten Zuidwesten van *Alkmaar*. Zij is van eene zeer hooge oudheid, en mag onder de oudste steden van dit oord gerangschikt worden. In 1166 werd zij door de *Haarlemmers* en *Alkmaarschen* ingenomen. In de vijftiende eeuw ontving zij stads geregtigheden, en tevens in 1404 eenen heer van grafelijken huize, schoon het meer waarschijnlijk is, dat *Schagen* vroeger heeren gehad hebbe. Zeer bloeiend was toen deze stad; maar zag dien bloei sedert aanmerkelijk verminderd. Men vond er in vroegeren tijd zeer vele fabrieken en neeringen, die bijna allen tot niet gelooopen zijn, zoodat de landbouw thans het voornaame middel van bestaan uitmaakt. Het getal der inwoners bedraagt 1,558. Het vlek zelf heeft 240 huizen, en met die, welke onder hetzelfde behooren, 344. — Het marktveld van *Schagen* is een ruim plein, waarop men het kerkgebouw der Hervormden vindt. In dit fraai gesticht treft men, behalve eenen zeer kunstig bewerkten predikstoel en kap, in het koor de graftomben van verscheidene heeren en vrouwen van *Schagen* aan; onder anderen eene in zwarten toefteen, die van JAN VAN SCHAGEN en zijne gemalin ANNA VAN ASSENDELFT. Aan dit zelfde marktplein staat ook het slot der heeren van *Schagen*, eertijds zeer aanzienlijk, thans geheel vervallen, op welks voorhof verscheidene vonnissen, ook door SONOIJ geveld, zijn ten uitvoer gebracht. De zuilen van marmer, die den schoorsteenmantel in een der zalen schraagden, zijn vervolgens in het koor der kerk overgebracht; doch in 1821 door den heer opgeëischt, en naar *Brusfel* vervoerd. Veel is over deze zuilen gezegd, die men voorgeeft van de puinhooopen van *Carthago* afkomstig te zijn. Onwaarschijnlijk ondertuschen is derzelve echtheid niet, wanneer men in aanmerking neemt, dat inwoners van *Schagen*, (onbesslist latende, of er voor 1404 heeren geweest zijn) WILLEM I op den kruistogt naar *Damiate* verzeld hebben, en zij op den terugtogt zeer mogelijk bij *Tunis* geland, eenig marmer van de aloude wereldstad ingescheept hebben.

SCHAGEN. (ADRIANA VAN) geboren MAAS, eene tooneelpeelfter te *Amsterdam*, bezat, bij eene uitstekende lichamelijke schoonheid, veel natuurlijke aanleg voor het tooneel, eene verwonderlijke declamatie, maar geringe kunstkennis. STIJL heeft weinig met hare bekwaamheden op gehad; doch CORVER roemde haar als de beste actrice, die het *Amsterdamfche* tooneel, zoover hem heugde, gehad heeft. Hare zedelijke hoedanigheden waren oorzaak, dat zij reeds voor haren dood, in 1741 of 1742, het tooneel verlaten moest.

SCHALKEN, (GODFRIED) in *Dordrecht* geboren, gaf van jongs af blijken eener overhellende neiging tot de Schilderkunst, waaraan hij al den tijd, dien hem van zijne taalkundige oefeningen overschoot, te koste legde. S. VAN HOOGSTRATEN en G. DOU waren zijne leermeesters, en in de behandeling des laatsten slaagde hij vrij gelukkig, waarvan hij de merkwaardigste proeve leverde in een schilderstuk, bij kunstkenneren altoos in hooge waarde gehouden, en onder den naam

van,

van, *Vrouwtje koom ten hove*, bekend; verbeeldende een zeker spel, het geen ten zijnen tijde onder jonge lieden, in een vrolijk gezelschap, in gebruik was. Dit stuk had hem vele moeite, en alleen het tapijt op den grond eene maand schilderens gekost. Voor het overige legde hij zich in zijne geboortestad, voornamelijk, toe op het schilderen van portretten, waarin hij zeer gelukkig slaagde, en waarvan nog tegenwoordig onder de aanzienlijkste families te *Dordrecht* eenige voorhanden zijn. Intusschen verspreide zich de roem van zijn kunstvermogen tot in *Engeland*, werwaarts men hem, onder voordeelige beloften, wist te lokken. Hij vertoefde er verscheidene jaren, en had het genoeg, dat zijn penseelwerk rijkelijk betaald werd. Hierdoor eene aanzienlijke som bijeen gebragt hebbende, keerde hij naar zijn vaderland terug; doch verkoos nu 's *Gravenhage* tot zijne woonplaats, waar hij in Slagm. 1706, in den ouderdom van 63 jaar stierf. Behalve de reeds gemelde blijken van zijn kunstvermogen, roemt men in hem zijne zeldzame gave, om het kaarslicht na te bootsen, hetgeen hij zoo natuurlijk en krachtig wist te schilderen, dat het een ieders verwondering opwekte. Niet minder gelukkig slaagde hij in het schilderen van het dag- of zonlicht, door welks glans hij zijne schilderstukken eenen zeer bevalligen luister wist bij te zetten.

SCHALMEI, (*bombyx*), in het Fransch *Chalumeau*; eene herdersfluit, gewoonlijk van riet; doch geeft men ook dien naam aan een klein blaasinstrument van palmboomhout, hetgeen 7 gaten, 2 koperen kleppen, en bij de onderste nog eene bijzondere opening heeft. Het loopt van *f* tot de twee gestreken *a* en *b*, en ook wel tot de 3 gestreken *c*. Sedert de hobo echter, onder de blaaspeeltuigen, eene aanzienlijke plaats heeft ingenomen, is deze Schalmei bijna geheel in onbruik geraakt. Voor het overige geeft men ook wel den naam van Schalmei aan de pijp van den doedelzak, en heeft men bij sommige orgels een register, hetgeen almede dezen naam voert.

SCHAMANEN. Zoo noemt men, in *Mongolië* en *Groot-Tartarije*, een gedeelte van *China*, in *Siberië* en *Kamschatka*, de priesters, die tevens geneesheeren, tooveraars en geestbezweerders zijn. Waarschijnlijk werd de godsdienstleer der *Schamanen*, die uit de zotste denkbeelden van God en godsdienst bestond, het eerst in de Zuidelijke streken van *Azië*, door die van *CONFUCIUS* en *ZOROASTER* verdrongen. De nieuwe godsdienstleer, in een gedeelte van *China* en *Mongolië* nog tegenwoordig plaats hebbende, is een mengelmoes van het oude Schamanische heiden- en van het Nestoriaansch Christendom, en wordt de *Lamafche* of *Schiagamafche* genoemd, die zich in *China*, door de *Mandschu*, verspreid heeft, en aldaar de godsdienst van het hof is, en bovendien in *Tibet*, een gedeelte van *Oost-Indië*, in *Tartarije*, *Mongolië* en onder de *Kalmukken* de heerschende uitmaakt. De zielsverhuizing, en de vereering van den afgod *Fo*, maken een gedeelte van de nieuwe Schamanische godsdienst uit. De oude was nog

308 SCHARLAKENKLEUR. — SCHARLAKENKOORTS.

veel bijgelooviger, en leerde hoofdzakelijk het volgende: er zijn ontelbare gefchapene en ongechapene goden, die gedeeltelijk in hemelsche ligchamen, gedeeltelijk in andere levende en levenlooze schefelen bestaan, of ook door menschen willekeurig gevormd zijn; ook zijn er goede en kwade geesten. De menschen duren na hunnen dood in eenen treurigen toestand voort, die noch door goede of kwade bedrijven kan verhinderd worden, alzoo de goden, in hun werkeloos leven, zich niet over hen bekommeren. De geheele godsdienst der *Schamanen* bestaat diensvolgens in offeren, gebeden, gezangen en allerlei plegtigheden, waardoor zij de gunst der goede goden trachten te winnen, en de kwade te verzoenen; terwijl de priesters zich de offers en geschenken trachten ten nutte te maken. De benaming van *Schaman* beteekent, voor het overige, in de heilige taal, in *Stam* een' *Kluizenaar*, een *Hermiet*.

SCHARLAKENKLEUR staat tusfchen rood en geel in. Men bereidt dezelve uit Fernambukhout of Cochenille (zie SCHILDLUIZEN.) Daar echter deze verwfstoffen slechts een karmozijnrood opleveren, zoo doopt men de ftof, die men verwen wil, in eene oplossing van tin of tinzout, om de Scharlakenkleur te verkrijgen. Deze kleur, uit Fernambukhout bereidt, is wel fraaijer dan die uit Cochenille; maar de laatste is alleen duurzaam.

SCHARLAKENKOORTS behoort onder de koortsachtige huidziekten; welke doorgaans befmettelijk zijn, en zich door haar eigen gift voortplanten. De ziekte bestaat in den haar eigenen fcharlakenkleurigen uitflag en eene koorts, die nu eens zacht, dan eens hevig, fomtijds goed-, doch ook dikwijls kwaadaardig is. De uitflag bestaat in donkerroode vlekken, die zich over de huid verspreiden, en zich nu eens in eene onbepaalde groote, ongelijkvormige gedaante afzonderd vertoonen, en dan weer in elkander loopen. Hierbij openbaart zich teikens eene ontfteking aan den hals en de halsklieren. De loop der ziekte blijft zich in alle gevallen wel niet volkomen gelijk; doch houdt 4 perioden, welke onder alle afwijkingen altijd merkbaar blijven. De eerste kan die van de uitberfing der ziekte, de tweede die van de ontfteking, de derde van den uitflag, en de vierde of laatste van de vervelling der huid genoemd worden. De koorts met hare toevallen openbaart zich het eerst, en neerflagtigheid, ongefheldheid, matheid, misfelijkheid, dikwijls tot brakens toe, pijn in de keel bij het flikken, zijn de ziekelijke verfchijnfels der 2 tot 3 eerste dagen; terwijl bij velen nog-aanftonds zware hoofdpijn, flapeloosheid en ijlhoofdigheid komt. Op den derden, en in zeldzame gevallen, wanneer de ziekte hevig en onftuimig is, reeds op den tweeden dag, komen de vlekken op de huid te voorfchijn, die eerst klein zijn, en als door de huid fchemeren; doch langzaam grooter worden, in elkander vloeijen, eene hoogere kleur verkrijgen, en zich gewoonlijk het eerst in het aangezigt, daarna op her lijf, en vervolgens aan handen en voeten vertoonen. Deze vlekken blijven plat in de huid
zit.

zitten, en hare roode kleur vermindert, wanneer men ze drukt, maar keert aanstonds weder, zoodra de drukking ophoudt. De hitte, het branden van de huid, en de hevigheid der koorts nemen nu dagelijks tot op den vijfden en zesden dag toe, en de zieken zijn nu of onrustig en slapeloos, of liggen geheel buiten kennis, en worden dikwijls ijlhoofdig. De geheele huid gloeit van den brand; die deelen, waaraan zich inzonderheid roode vlekken vertoonen, zwellen eenigermate op, en vooral bespeurt men dit aan de handen tot aan de toppen der vingers, en aan de voeten; de ontsteking aan den hals wordt somtijds sterker, en de zwelling der halsklieren neemt tevens zoodanig toe, dat de lijders niet meer slikken kunnen, en hun zelfs het speeksel uit den mond loopt. Wanneer de ziekte eenvoudig is, en haren gewonen loop houdt, dan heeft de zwaarste ontsteking en koorts op den vijfden dag plaats; maar dikwijls duurt de laatste tot den zevenden, negenden, ja niet zelden tot den veertienden dag, en nog langer voort. Gewoonlijk neemt de koorts, echter, met den zesden en zevenden dag af, wordt nu van langzamerhand minder, en verdwijnt dikwijls zoo spoedig, als zij gekomen is, wanneer tevens de ijlhoofdigheid ophoudt, en door den slaap vervangen wordt; de brand der huid vermindert, en het hoog rood der vlekken neemt langzaam af, zoodat meestal de handen en voeten nog rood, gezwollen en pijnlijk zijn, wanneer de huid, het aangezicht, de hals, enz. bijna hunne natuurlijke kleur weder herkrege hebben; de pijn aan den hals verdwijnt nu geheel; doch waar de halsklieren gezwollen zijn, is zij meestal hardnekkiger. Zoodra de hooge roode kleur der vlekken verflaauwt, vertoonen zich reeds de eerste sporen der vervelling van de opperhuid, die eenige dagen daarna volkomen wordt, wanneer de oude door de nieuw gevormde wordt verdrongen, en zich bij geheele stukken laat wegnemen. Op de borst, aan armen, handen en voeten is deze vervelling het sterkste. Bij de regelmatige en eenvoudige Scharlakenkoorts is de ziekte, met de volbragte vervelling der huid, geëindigd; doch geheel anders is het met deze ziekte gelegen, wanneer er andere gevaarlijke toevallen bijkomen, die of door de hevigheid, of kwaadaardigheid der koorts, of door het overgaan der ontsteking op inwendige deelen, of door verwaarloozing, door verkeerde behandeling, en andere omstandigheden, kunnen worden veroorzaakt.

De eenvoudige Scharlakenkoorts bestaat eigenlijk in eene eigendommelijke ontsteking der huid, waarvan de roode vlekken, de brand en uitzetting der huid het bewijs opleveren; terwijl de aanstekende toestand van het fijne vaatstelsel der huid tevens oorzaak is, dat er meerder bloed derwaarts stroomt, dan in eenen gezonden staat, en ook de afwisseling der stof, inzonderheid het vrij worden der warmtestof, in de huid, spoediger geschiedt. Het meest gevaarlijk is de Scharlakenkoorts door de ontsteking der inwendige deelen, welke zocwel door de oorspronkelijke aanwakkering der koorts, als door de verdere ver-

spreading der hooftontsteking ontstaan kan. Het meest heeft dit in de hersens plaats door eene ophooping van bloed in het hoofd, welke zoo veel te gevaarlijker wordt, daar reeds in eenen gezonden staat eene zoo aanmerkelijke hoeveelheid bloeds naar het hoofd stroomt; en van hier, dat bij de Scharlakenkoorts zoo menigvuldig, en dikwijls zeer spoedig, hoofdpijn, ijlhoofdigheid, slaapzucht, kramptrekkingen, en beroerte ontstaan. Zij kan in alle tijden van het jaar, bij allerhande weder, en op elke plaats heerschen; overvalt het meest kinderen; doch zijn ook volwassenen, schoon zeldzamer, aan deze ziekte blootgesteld. Wanneer in een huis, waar meer kinderen zijn, één er van door wordt aangetast, slaat dezelve veelal tot de anderen over; nogtans blijven ook enkelden, voor eenen korteren of langeren tijd, en velen zelfs voor hun geheele leven, er bevrijd van. Uit deze omstandigheid zoude men kunnen besluiten, dat de Scharlakenkoorts geen gevolg eener bijzondere gesteldheid van lucht is, of van eene beïnvloedende gesteldheid van het weêr afhangt, noch eene noodzakelijke ziekte is, die de menschen eenmaal moeten doorloopen; maar dat zij door eene smetstof wordt veroorzaakt, welke telkens in het wezenlijke dezelfde ziekte voortbrengt, en door haar wederom op nieuw gevormd wordt, op gelijke wijze als bij de kinderpokken plaats heeft. Evenwel moet hierbij ook nog eene bijzondere, tot hiertoe nog niet genoeg gekende, geneigdheid der menschelijke bewerktuiging komen, om deze smetstof op te nemen, en daardoor de ziekte te weeg te brengen, waartoe de vatbaarheid waarschijnlijk door de lichtsgesteldheid kan bevorderd worden.

De geneeswijze der Scharlakenkoorts is in alle tijden, naar gelang der gevoelens van de geneesheeren en het volk, omtrent haren wezenlijken aard, zeer verschillende geweest, en is dit voortdurend nog. In alle gevallen moet een arts, wil hij deze ziekte behoorlijk behandelen, het ware wezen derzelve, hare veranderingen en verbindingen, onder welke zij voorkomt, naauwkeurig kennen, den mogelijken invloed van het voorafgaande en tegenwoordige weêr onderzoeken, en dan het karakter der koorts opsporen; alsmede welk gevaar tegenwoordig het dringendst is, en welk waarschijnlijk nog kan plaats grijpen; hij moet zorgvuldig opmerken, enz. ten einde niet te vele middelen, om haar tegen te gaan, te bezigen; maar ook geene gevaren, die afgewend kunnen worden, door het verzuimen der noodige behoedmiddelen, vergrooten. Sommigen zijn van oordeel, dat men de behandeling der Scharlakenkoorts alleen aan de natuur moet overlaten, en bij dezelve niets gebruiken; doch dit is slechts ten halve waar. De ziekte zelve kan wel niet meer onderdrukt worden, wanneer de smetstof in het ligchaam is, en zich begint te ontwikkelen; doch de regeling van het gedrag, hetgeen de kranke in iedere periode derzelve moet houden, de matiging der koorts, de tijdige afwendings van dreigende gevaren, de verwijdering van nadeeligen invloed op den zieken, en meer andere omstandigheden, zijn voorwerpen van het grootste

belang voor de zorg van eenen geneesheer, waaraan de groote hoop echter niet denkt, die eerst dan den arts roepen, wanneer de kranke reeds met gevaarlijke toevallen te worstelen heeft, die den inwendigen strijd tusschen leven en dood aanduiden, en den geneesheer den treurigen roem overlaten, van den laatsten te moeten voorstellen, en te zien gebeuren.

SCHAWL. (*Schau!*) Zoo noemt men eigenlijk de fijnste onder alle tot hiertoe bekende wollen stoffen, die in het Oosten vervaardigd wordt. De wol daartoe wordt van de in *Tibet* gevonden wordende schapen genomen, en heet aldaar *Touz*. Zij is zachter en fijner dan het beste beverhaar. In *Caschmir* maakt men er hoofddoeken van, waar voor de *Mongolen* en *Indianen* 100 dukaten en meerder voor het stuk betalen. Ook bij ons te lande komen zoogenoemde Turkische *Schawls*, voor omslagdoeken, welke tot zeer hooge prijzen verkocht worden. Over het algemeen, noemt men alle groote omslagdoeken der vrouwen, *Schawls*; deze worden van zijde, wol en katoen, van verschillende grootte en kleuren, doch het best in *Frankrijk* en *Engeland*, vervaardigd.

SCHEDEL is de uit beenderen zamengefelde grondslag van het hoofd, waarvan men de hersenpan (*cranium*), en de beenderen van het aangezigt onderscheidt. In eenen naauweren zin verstaat men er ook wel alleen de hersenpan door, die bij de menschen uit 8 beenderen bestaat, namelijk: het voorhoofdsbeen (*os frontale*), de beide kruinbeenderen (*os parietalia s. bregmatis*), het achterhoofdsbeen (*os occipitis*), de beide beenderen aan de slapen van het hoofd (*os temporum*), het wigbeen (*os sphenoidcum*) en het neusbeen (*os ethmoidum s. cribriforme*). In sommige van deze beenderen bevinden zich holigheden, bestemd, om de voornaamste werktuigen onzer zinnen op te nemen: voor het overige zijn zij meestal plat; bestaan uit twee beenplaten, tusschen welke zich de *diploe* (eene zekere sponsachtige stof) bevindt; vormen eene groote holte, waarin de groote en kleine hersens besloten liggen; zijn van verhevenheden en verdiepfels van de naast liggende deelen voorzien, en hebben verscheidene openingen, door welke vaten en zenuwen loopen. Zij zijn onder elkander verbonden, bij volwasfenen door vaste, onbewegelijke naden, doch hangen bij kinderen deze beenderen alleen door eene vliezige stof te zamen, waardoor het hoofd (zoo als bij de geboorte) zamengedrukt en verkleind kan worden: zelfs zijn zij in dat tijdstip nog zoo weinig gevormd, dat men huidachtige knorbeenige rufschruimten ontdekt, waardoor men de beweging der hersens kan waarnemen, en die *fontanellen* heeten. Alleen tusschen de slaapbeenderen en de onderfte kinnebak, gelijk ook tusschen het achterhoofdsbeen en den eerften rugwervel vindt men een vrijer gewrigt. De aangezichts-beenderen zijn bij de menschen de volgende: de opperkaakbeenderen (*os maxillaria superiora*); twee neusbeenderen (*os nasi*); twee traanbeenderen (*os lacrymalia*); twee jokbeenderen

deren (*osfa Zygomatica*); twee beenderen voor het verhemelte (*osfa palatina*); de beiden onder de neuspielen (*osfa spongiosa*); het ploogfchaarbeen (*vomer*), en het onderfte kaakbeen (*os maxillare inferius*). In het laafte, zoo als ook in het opperkaakbeen, zijn de 32 tanden verdeeld. De gezigts-beenderen vormen verſcheidene holtten, welke de werktuigen onzer zinnen bevatten, en als het begin van de borst- en buikholte kunnen worden aangemerkt; terwijl door dezelve de lucht tot de eerfte, en ſpijs en drank tot de laafte gevoerd worden. Bovendien bepalen zij den vorm van het gelaat, en veroorzaken de wijze, hoe de gezigts-beenderen, inzonderheid de bovenkaak, tot de eigenlijke ſchedel-beenderen geplaatst zijn: verſcheidenheden, waardoor zich het menſchelijk aangezicht van dat der dieren onderſcheidt; gelijk ook vele nationale verſcheidenheden daarin kenbaar zijn, dat de bovenkaak of meer vooruit ſteekt of ingedrukt is. Zintrijk is OKENS vergelijking van den ſchedelbouw met de rugswervelbeenderen, en belangrijk het zamenſtel van vele dier-ſchedels, welke SPUR in een groot prachtwerk (*Cephalogenefis s capitũ osfei ſtructura et ſignificatio etc. acc. tabb. XVIII, Munchen 1815*) heeft medegedeeld.

SCHEDELLEER. Deze leer, door Dr. GALL te Weenen uitgevonden, en die men gelaatkunde van den herfen-ſchedel zoude kunnen noemen, ſteunt op de volgende hoofdſtellingen: „men moet de „herfens als het algemeen werktuig van alle geestvermogens beſchouwen: zij zijn uit even zoo vele afzonderlijke werktuigen, als er „ziels-vermogens zijn, zaamgeſteld. Naar mate het eene werktuig „boven het andere geoefend wordt, neemt het, zoo als ieder ander „lid, in maſſa toe, verheft zich boven de omliggende werktuigen, „zoodat ten laafte de ſchedelvorm zich naar die verheffing verandert, „die uitwendig kenbaar wordt.” Op het laafte heeft hij eene *Cranioscopie* gegrond, dat is de mogelijkheid, om uit de verhevenheden en diepfels van het uitwendige van den ſchedel vermoedetijke gevolgen te trekken op de meer of mindere ontwikkelde, en bovendrijvende vermogens en neigingen van 's menſchen ziel. GALL heeft deze zijne leer niet in eigen ſchriften uit een gezet, maar bij mondelinge voordragt op zijne reis, in de groote ſteden en aan Hoogſcholen van *Duitschland*. Sedert eenige jaren, echter, arbeide hij met zijnen vriend, Dr. SPURZHEIM te *Parijs*, waar hij, onder afwiſſelende goedkeuring, voorlezingen gehouden heeft, aan een uitgebreid werk in de Franſche taal, hetgeen echter niet in het licht verſcheuen is. Onder anderen bewees hij, hetgeen men voorheen ſlechts vermoedde, dat de herſens in de mergachtige zelfſtandigheid van den ruggraad hunnen aanvang nemen, zich van daar netvormig ontwikkelen, en zich in de groote en kleine herſens vervolgens verdeelen. Een van GALLS ſcholieren, ADELON, gaf in 1808 eene *Analyſe d'un Cours du Dr. GALL*, door hem nagezien en goedgekeurd, in het licht, en met SPURZHEIM heeft hij in 1810 zelf uitge-

geven: *Anatomie et Physiologie du Système nerveux en general, sur celui du cerveau en particulier*, 4 deelen in folio, waarvan het eerste deel, en de eerste afdeeling van het 2de, in 1820 nog alleen in het licht waren. Dat de leer van GALL, zoowel in *Duitschland*, als in *Frankrijk* en elders, veel tegenspraak ontmoette, was natuurlijk. Hij verdedigde zich tegen verscheidene, hem gemaakte, tegenwerpingen, inzonderheid van Parijsche geleerden, in een geschrift: *des dispositions innées de l'ame et de l'esprit, ou du Materialisme &c. Paris 1812*. Later heeft SPURZHEIM zich van GALL afgezonderd, en in *Engeland* en *Schotland*, over het itself des laatsten, voorlezingen gehouden. Ook heeft hij te *Londen*, in 1815, een werk over zijne en zijns meesters ontdekkingen in het licht gegeven, hetgeen echter zeer streng is beoordeeld geworden.

SCHEEL, over dwars zien. Hieraan zijn de kinderen veelal onderhevig, omdat de voedsters geene zorg dragen, om hen naar het licht te keeren, wanneer zij ze te slapen leggen. De kinderen, wakker wordende, zoeken het licht, hetgeen, daar het schuins op hen valt, hun het gezigt derwaarts doet wenden, waardoor de oogten van langzamerhand gewoon worden, om de voorwerpen verkeerd te beschouwen.

SCHEEPS-BOUWKUNDE. De scheepsbouw verliest zich in de grijze oudheid. Ruwe boomstammen waren, ongetwijfeld, de eerste vaartuigen, welke het menschelijk vernuft tot vloten vereenigde, waarop men zijne kleine watertogten deed, en die naderhand van roeiriemen voorzien werden; doch langen tijd de eenige vaartuigen bleven, waarmede men langs de oevers en zee-kusten voer, zonder dat men zich op de ruime vlakke durfde wagen. Het onvolkomene en ongemakkelijke van deze vaartuigen bleek weldra, en hij, die op den eersten inval kwam, om eenen dikken boomstam uit te hollen, en zich in deze holte te plaatsen, verbeterde wel den Scheepsbouw aanmerkelijk; doch het moeilijke, om daartoe boomen van genoegzame dikte te vinden, deed de mensch de kunst te hulp roepen. Hij vereenigde de dunne stammen in de gedaante van eenen uitgeholden boom, en bediende zich van dieren-vellen, of andere voorwerpen, om zich tegen het indringen van het water te beveiligen; en toen eerst kon men zeggen, dat de Scheepsbouw begon, waarvan de uitvinding aan de *Pheniciers* wordt toegeschreven. Sedert onderging dezelve aanmerkelijke verbeteringen; doch er waren eeuwen noodig, voor dat hij tot den tegenwoordigen trap van volkomenheid gebragt, en kunstmatig beoefend werd.

De Scheeps-bouwkunde leert aan de bijzondere deelen van een schip de behoorlijke gedaante te geven, en tot een doelmatig zeegebouw onderling te verbinden. Zij maakt een gedeelte der Technologie uit, en rust op een wetenschappelijk onderzoek, uit de Werk- en Waterbouwkunde afgeleid, van de eigenschappen van een schip, voor zoo ver die op het evenwigt en de beweging van hetzelfde invloed

hebben. Het is hier de plaats niet, om het fchip uit een wetenschappelijk oogpunt te befchouwen, noch om aan te toonen, hoe de drukking van het zwaartepunt der waterruimte opwaarts, en die van het zwaartepunt van het fchip lijnrecht op de kiel werkt, noch beiden vereenigd ftreven, om de op de kiel lijnrecht vallende linie loodrecht te houden: liever willen wij een vlugtig oog werpen op het binnenfte van een liniefchip van den eerften rang; en hier ontdekken wij al aanftonds de verwonderlijkfte oeconomie in een gebouw, dat meer dan 1200 man en 120 ftukken kanou draagt, waarvan de benedenfte lagen met 36 ponders en de bovenfte met ftukken van ligter kaliber bezet zijn; boven hetwelk meer dan 6,500 vierkante ellen aan zeilen zweven, waaronder het groote marszeil alleen omtrent 30 el hoog, en 25 tot 40 el breed is; waartuit masten van 70 tot 117 voet hoog oprijzen; welks ankers, ter zwaarte van 2 tot 8,000 pond, aan 9 of 10 zware touwen, ieder van 13,000 pond, behalve het kabeltouw, hetgeen 5,000 pond weegt, hetzelfde in de diepte vafhouden, en dat, met al den noodigen voorraad, in eene ruimte ter lengte van ongeveer 180 tot 190 ellen, ter breedte van 50, en bij eene diepte van 25 voet, eenen juist verdeelden laft van meer dan 5 millioen ponden bevat. In zulk een verbazend gevaarte ziet men voorts, hoe de ballaft het zwaartepunt van het fchip naar onder drukt, om dezelfs zwaarte boven het water, benevens het gefchut, in evenwigt te houden; alsmede de door befchotten en zolders afgezonderde verdeelingen van het binnenfte van het fchip, als: de keukens, de bergplaats voor het water voor de pompen en kogelbakken, de kruidkamer, benevens de geheele tot het fchip behorende amunitie; verders de bottelarij, welke niet alleen uit verfcheidene kamers beftaat, ter bewaring van het brood, maar daarenboven ook nog andere verdeelingen heeft voor de onder-chirurgijns, waarin de gekwetften gebragt en verbonden worden; wijders de provifiekamer, waarin zich de mondkoft voor het gezamenlijke fcheepsvolk bevindt; het kabelgat, waarin alle zware ankertouwen en anderen bewaard worden; fleepplaatsen voor de onder-officiers en minder fcheepsvolk; wel gemeubelde kajuiten, onderfcheidene hutten, zoo voor de ftuurlieden, als den fchrijver van het fchip, den opper-chirurgijn, den kommandant van de foldaten, den predikant, enz. Van zulk een reusachtig gevaarte telt *Engeland* in zijne havens meer dan 2,000, en welke fommen gelds zijn er dus niet noodig, om den Scheepsbouw te onderfteunen. In 1805 kostte een oorlogfchip van 100 ftukken, aan bouwen en uitrusten, omtrent 80,000 p. ft., en dezelfs maandelijks onderhoud werd op 3,400 gefchat.

De koopvaardijfchepen hebben eene andere inrigting, die echter naar de lading, en de eigenfchappen der zee, welke zij bevaren moeten, vele verfcheidenheid toelaten. De grootte van zulk een fchip wordt naar de maat van het gewigt zijner lading bepaald, het-

hetwelk men ton of last noemt. De galeijen, of groote roeifche-
pen, hebben eene andere foort van bouworde, gelijk ook de pakket-
en stoombooten, die van de eene naar de andere bepaalde plaats
zeilen; van het noodige gemak voor de reizigers voorzien zijn, en
door hunne snelheid den weg spoedig kunnen afleggen. — Wanneer
een schip op het *sleeptouw* genomen wordt, verstaat men daardoor,
dat het zich door een ander zeilend vaartuig laat trekken: wanneer
dit door een roeiend vaartuig geschiedt, noemt men het *boegferen*.
De plaats, tot den Scheepsbouw ingerigt, heet de *scheepstimmer-
manswerf*; legt men den kiel op klossen en andere houten, dan zegt
men, zoo lang [hij in dien toestand blijft, *het schip staat op sta-
pel*; doch zoo de kiel, of het onderste gedeelte van het schip, herstel-
ling behoeft, wordt het op de *helling* gebracht, en daartegen door
gepaste werktuigen opgewonden, welk laatste door groote water-
kommen, of dokken, aanmerkelijk verligt wordt.

SCHEEPVAART. (Zie ZEEVAART.)

SCHEEREN. Zoo noemt men de zeeklippen aan de kusten van
Zweden en *Finland*, inzonderheid voor *Stokholm*, die zich 16 of
17 mijlen ver in zee uitstrekken, en het binnenloopen in de havens
onveilig maken. Van hier de naam van *Scheeren-vloot*, welke tot
dekking van den ingang in de Scheeren dient, en uit vaartuigen be-
staat, die ook over ondiepten heen kunnen.

SCHEERNES. Eene stad aan de Oostkust van *Engeland*, aan de
Noord-westpunt van het eiland *Scheppey*, en den mond der rivier
Medway. De stad bevat 2000 inwoners; heeft een koninklijk
scheepstuighuis, en was tot aan 1781 van versch water verstoken;
doch toen boorde men er een' put, ter verbazende diepte van 328
voet, en 150 voet beneden eene krijtbedding, wanneer men einde-
lijk eensflags water kreeg, dat met zoo veel geweld uit den grond
oprees, dat men de werklieden nog ter naauwernood bij tijds konde
ophalen. Het water stond binnen 6 uur in den put 189 voet hoog,
en bereikte in weinige dagen, op 8 voet na, den top.

SCHEIDIUS (EVERARDUS) Hoogleeraar in de Oosterfche Talen,
en Joodfche Oudheden, eerst te *Harderwijk*, waar hij ook de Griek-
fche letteren onderwees, en vervolgens te *Leijden*. De laatste Hoo-
ge school mogt hem slechts zeer korten tijd bezitten, daar hij aan de-
zelfde den 19 van Wijnm. 1793 zijn ambt aanvaardde, en reeds den
27 van Grasm. des volgenden jaars overleed. Groot waren zijne ver-
diensten omtrent de Oosterfche, Griekfche, en Latijnfche letteren.
Getuigen hiervan zijn een aantal, door hem uitgegevene, geleerde
fchriften, onder welke vooral verdienen genoemd te worden: zijne
Overzettingen en *uitgaven* van Arabifche fchriften; Aanteekeningen
op *Genesis* en het lied van *Hiskia*; zijne Aanteekeningen op de ge-
fchriften van VAN LENNEP over de *Etymologie* en *Analogie* der Griek-
fche taal; op de *Minerva* van SANCHIUS enz. alle in het Latijn ge-
fchreven.

SCHEIDIUS, (JAN FILIP) een Geldersch Regtsgeleerde, die van het einde der XVIII tot in het begin der XIX eeuw zijn vaderland in onderscheidene betrekkingen ten dienste stond, was de oudste Zoon van EVERARDUS SCHEIDIUS en vrouwe ANNA MARIA FEFERS. Hij werd den 14den van Wijnm. 1767 te *Harderwijk* geboren, alwaar zijn vader destijds het Hoogleeraarsambt in de Godgeleerdheid en Oosterfche talen, en naderhand, in die zelfde vakken, te *Leijden* bekleedde; ontving in zijne geboorte-stad, onder de leiding van den verdienstelijken DE ROOIJ, het onderwijs in de Latijnsche en Griekfche talen; legde zich vervolgens op de voorbereidende wetenschappen toe, en beoefende daarna, gedurende 3 jaar, de Geneeskunde, welke hij tot het vak zijner bestemming gekozen had. Dan, toevallig, te *Amsterdam* de teregtstelling van een' perfoon, tot de doodstraf verwezen, bijwonende, trof hem het plegtstatige en edele van het regterlijk vak, bij de zoogenaamde *kapitale voorstelling*, (*) toenmaals plaats hebbende, dermate, dat hij van dat oogenblik af besloot, om de Geneeskunde met de wetenschap des Regts, te verwisfelen, welke hij dan ook niet lang daarna, onder de leiding van de Hoogleeraren ROSKAM en de RHOER, destijds fteraden der Gelderfche Hooge fchool, beoefende. Na eenigen tijd derzelver onderwijs genomen te hebben, begaf hij zich naar *Leijden*, waar in dien tijd de wetenschap des Regts, vooral van het Romeinfsche en Natuurregt, tot den hoogften trap geklommen was; oefende zich hier, aan de Hooge fchool dier stad, 3 jaar in alle de vakken, tot gemelde wetenschap behoorende, en vertrok in 1789 naar *Harderwijk*, alwaar hij eene regtsgeleerde verhandeling fchreef, ten titel voerende: *Miscellanea juris publici et privati*, welke hij aan den toenmaligen stadhouder WILLEM V opdroeg, en den 25ften van Herfstm. daaraanvolgende openlijk verdedigde.

Thans tot doctor in de beide Regten, in zijne geboortestad, bevorderd zijnde, zette SCHEIDIUS zich als Advokaat te *Arnhem* neder, en beoefende aldaar bijna een jaar, de regterlijke praktijk; wanneer zijn roem, door zijne Akademifche verhandeling verworven, gevoegd bij zijne uistekende talenten en kunde, de Bezorgers der Hooge fchool te *Franker*, in 1790, deden besluiten, om hem, nog slechts 23 jaar oud, den openftaanden leerftoel in het Romeinfsche en Hedendaagfche regt op te dragen. Hij aanvaardde dezen zijnen post, op den 6den van Zomerm. 1791, met eene fierlijke en welbewerkte Redevoering: *de Eloquentia fori*, (*over de kunst van Welzeggen voor de Balie*), bij welker voordragt hij niet alleen toonde meer dan gewone kundigheden, voor eenen jeugdigen redenaar, te bezitten, maar ook reeds dadelijk de voordeelen ontwikkelde, welke *Vrieslands* jongelingsfchap, der Regten toegewijd, onder zijne leiding, te wachten had; wijzende daartoe, in het eerfte deel dezer

(*) Wie van dit plegtstatige, zoo als hetzelve bij dergelijke teregtstellingen, voormaals te *Amsterdam* plaats had, iets naders weten wil, leze CASPARUS COMMELIN, in zijne befchrijving der stad *Amsterdam* 2 deel.

zer Redevoering, de voornamen wetenschappen aan, met welke de aanstaande pleitbezorger, ter balie verschijnende, behoort te zijn toegerust, en in het tweede uitweidende over den aard eener ware Welsprekendheid, in de behandeling der regtzaken, zoo bij monde, als in geschriften, in onderscheiding van al hetgeen daarvan afwijkt, gezocht, of daarmee onbestaanbaar is. SCHEIDIUS kweekt zich met veel lofs van zijne hem opgedragene waardigheid; terwijl hij, bovendien, zich alle gepaste gelegenheden ten nutte maakte, om zijnen geest met nieuwe kundigheden te verrijken, waartoe onder anderen eene reisfrekte, welke hij in eene der zomer vakantien door een gedeelte van *Duitschland*, inzonderheid naar de universiteit van *Göttingen*, ondernam.

De omwenteling van 1795, bijzonder voor *Vriesland*, van eenen nadeeligen nasleep zijnde, uithoofde van de willekeurige gevangennemingen en vervolgingen, en het in stand brengen van reglementen, zoo met betrekking tot de Hooge school, als in de beheering der justitie, siet onzen SCHEIDIUS geweldig tegen de borst, en het kon niet anders, of dit alles moest bij hem, die door opvoeding, als anderzins een tegenovergesteld gevoelen aankleefde, en daarbij een voorstander en vriend van orde was, eene gedurige botsing in zijn onderwijs te weeg brengen. Hij verkoos derhalve, om zijn ontslag als Hoogleeraar te vragen, liever dan zijne regts-theorie naar den geest dier tijden te plooijen. Hij verkreeg hetzelve, en keerde tot zijne vorige loopbaan, als Advokaat voor het toenmalig Provinciaal gerechtshof van *Gelderland*, terug; trad den 1sten van *Grasm*. 1798 in het huwelijk met jongvrouwe *URSULA MARTHA VAN BRAAM*, dochter van den Vice-admiraal *JACOB PIETER VAN BRAAM*; zette zich nu weder te *Arnhem* neder, en beoefende aldaar, met veel lof en toemennenden aanwas van zaken, de regtsgeleerde praktijk; terwijl hem tevens het bestuur van het Rentambt van den *Dooreweert*, door den toenmaligen eigenaar, werd opgedragen. In de meeste zaken, als de voorspraak der verdrukke onschuld, of wel voor crimineele gevangenen, wier beschuldiging niet bewezen was, of die het zij ligtvaardig vervolgd, of door verleiding van anderen, van het pad der deugd waren afgedwaald, als verdediger bij voorduring optredende, konde het niet anders, of SCHEIDIUS genoot een' algemeenen bijval en de toejuicing van het publiek, doch hetgeen meer zegt, het vertrouwen van den regter; van hier dat hem niet alleen, van heinde en ver, de meeste regtsgedingen ter bescherming opgedragen en met het aller gewenscht gevolg door hem behandeld werden, maar dat ook toen een der raadheers-plaatsen in den Hove van *Gelderland* eenigen tijd daarna open viel, de vervulling daarvan, op eene dringende wijze door het toenmalig Bestuur dier provincie hem werd aangeboden. Dan hij weigerde zulks heusfelijk, als verkiezende liever bij voortduring meer ten algemeenen nutte, en in eenen onbeprekten kring werkzaam te zijn. Niet lang duurde het echter, of *ANDRINGA DE KEMPENAAR*, een *Vriesch* edelman, en toenmaals Prefekt van het de-

departement van den *Boven-IJssel*, meer met het plaatselijke, en de belangen zijner provincie, dan die van *Gelderland* bekend, zocht een man, met wien hij over alles, wat de belangen van deze laatst gemelde provincie betrof, kon te rade gaan. Zijne keuze viel op SCHEIDIUS, wiens kunde hij reeds voorheen in *Friesland* had leeren kennen; en nu moest hij zich de voordragt tot Secretaris Generaal laten welgevallen, waartoe hij dan ook kort daarna werd aangeveld. Door deze nieuwe betrekking, met werkzaamheden van eenen anderen aard overladen, deed hij weinig meer aan de beoefening der regtsgeleerde praktijk, vooral daar de in 1811 ingevoerde Franche Wetgeving hem minder genoeglijk, met onze vaderlandsche zeden niet strookende voorkwam. Hij kweet zich derhalve met den meest ijver in de waarneming van zijnen nieuwen post, niettegenstaande al het moeilijke en omslagtige, des tijds daaraan verbonden, tot op de verandering van zaken in 1813, wanneer de post van Secretaris Generaal, onder de benaming van Griffier der Staten, op derzelver voordragt, door den Souvereinen Vorst aan hem werd opgedragen. Hij bekleedde dien tot zijnen dood, en gaf bij verschillende gelegenheden, de ondubbelzinnigste bewijzen, dat hij voor denzelven volkomen berekend was.

Ondertusfchen bleef hem, zelfs onder de beslommingen van zijnen post, steeds eene warme belangstelling bij voor alles, wat tot de Regtsgeleerdheid eenige betrekking had, zoodat hij, hoe zeer ambtenaar zijnde, in merkwaardige delicten, zich altijd een gerouwd verdediger der onschuld betoonde, wanneer hij daartoe groepen werd, en de zaak daarvoor vatbaar was, waarvan wij verscheidene voorbeelden zouden kunnen aanwijzen, moesten wij ons niet bekorten. Lid van het Provinciaal Utrechts genootschap van Kunsten en Wetenschappen zijnde, toonde hij ook, dat hij de overige wetenschappen in zijne snipper-uren niet verzuimde, maar op het voetspoor van een' NOORDKERK, CRAS, KEMPER en andere beroemde Regtsgeleerden, de dorre wetenschap des Regts, met hare zusteren, de Wijsbegeerte, Nederduitsche Taal en fraaije Letteren, vereenigende: (*) onttrok hij zich, nimmer, wanneer zich gepaste gelegenheden opdeden, om, ook buiten het regterlijk vak, nuttig te kunnen zijn; zoo als verscheidene redevoeringen, te *Arnhem* in het Natuurkundig Genootschap *prodesse conamur* uitgesproken, daarvan de bewijzen opleveren. Zoo rolden zijne dagen zachtkens heen, tot dat zijne gezondheid, inzonderheid in de laatste jaren, door gedurige aanvallen van jicht, dermate gefchokt werd, dat hij op den 17den van Louwm. 1821, in den ouderdom van 53 jaar, ontsliep; nalatende eene bedroefde weduwe en 2 kinderen, waarvan de zoon de praktijk als Advokaat, bij de Regtbank van eersten aanleg te *Arnhem*, uitoefent. — SCHEIDIUS bezat, bij zijne uitgebreide Regtskunde, eene sterke zucht voor alles, wat billijk

WGS,

(*) Men zie 's mans aangehaalde Redevoering, bladz. 10, 14, 24 en 25.

was, een sijn oordeel, een helder vernuft, en een zeer sterk geheugen; en was bij dit alles een edel en belangeloos menschevriend. Zijn stoffelijk deel ligt in de *St. Eusebius*- of groote kerk te *Arnhem*, om eenmaal uit zijne rustplaats heerlijker te verrijzen.

SCHEIDKUNDE is dat gedeelte der natuurkundige wetenschappen, hetwelk den aard en de eigenschappen der bestanddeelen van de lichamen, door scheiding en zamenvoeging, onderzoekt en verklaart. Deze wetenschap is dus van eenen grooten omvang en van het uitgebreidste nut, zoowel in het dagelijksche leven, als in de meeste kunsten, vermits men, bij het verwerken van onderscheidene lichamen, zich nooit van eenen goeden uitslag kan verzekerd houden, wanneer men derzelver bestanddeelen, en de werking, welke zij op elkander oefenen, niet kent.

De oorsprong der Scheidkunde wordt door velen tot de oudste tijden terug gebragt, en aan de *Egyptenaren* toegeschreven; doch hunne werkzaamheden schijnen meer op werktuigelijke oefening, dan op wetenschap gesteund, en zich enkel tot de zuivering van metalen bepaald te hebben. Bij de *Grieken* legden zich EMPEDOKLES en anderen op dezelve toe, doch met geen aanmerkelijk voordeel voor de wetenschap. De *Arabieren* beoefenden haar vlijtig in de middeleeuwen; pasten haar op de Geneeskunde toe, en leerden brandewijn stoken en suiker bereiden; doch verspilden tijd en moeite, om door de Scheidkunde den dus genoemden *steen der wijzen* te vinden, waardoor zij waanden alle metalen in goud te kunnen veranderen. Deze zucht, om goud te maken, verspreide zich, kort na het eindigen der kruistogten, ook onder de *Europeërs*, zoodanig, dat er bijna geen volk was, waar zich deze razernij niet vertoonde. Dit alles, gaf echter tot nieuwe Scheidkundige waarnemingen en ontdekkingen aanleiding; maar was tevens oorzaak, dat zich de wetenschap in eenen doolhof van dwaasheden verwarde. Eerst sedert de 13de eeuw werd de Scheidkunde in *Europa* algemeen bekend, en maakte sedert snelle vorderingen, tot dat zij eindelijk, in het laatst der vorige eeuw, eene geheel andere gedaante verkreeg door de gedane ontdekkingen, zoowel van PRIESTLEY en anderen, als voornamelijk van den Franschen geleerden LAVOISIER, die de vorige stelsels, inzonderheid het toen aangenomene van STAHL, verwierp, en het zijne met de overtuigendste proeven zoodanig gestaafd heeft, dat de voornaamste Scheidkundigen hetzelfde, na een voorafgegaan scherp onderzoek, aangenomen hebben. Dit stelsel noemt men *Antiphlogistische* Scheidkunde, in tegenoverstelling van dat van STAHL, die, om de verbranding te verklaren, eene brandbare grondstof onderstelt, door hem *Phlogiston* genoemd; doch welk gevoelen door LAVOISIER, die de ware oorzaak der verbranding ontdekt heeft, verworpen is geworden.

Van het oogenblik, dat Lavoisier zijn stelsel aan het licht bragt, tot op onze dagen, is de Scheidkunde met raspe schreden vooruitgegaan;

gaan; en hoezeer de ontdekkingen en proefnemingen van zoo vele beoemde mannen, als de laatst verloopene jaren hebben opgeleverd, vele veranderingen en wijzigingen aan dit stelsel hebben gegeven, is en blijft hetzelfde steeds de grondslag, waarop alle nieuwere stelsels gebouwd worden. Hebben de menigvuldige belangrijke ontdekkingen; de daarstelling van meer zuivere en op proefnemingen gegronde theoriën; heeft inzonderheid de toepassing van de Meetkunde op de Scheidkunde, deze wetenschap tot die hoogte opgevoerd, waarop zij thans staat, — zij gaven even zeer aanleiding, dat een CHAPTAL, HERMSTÄDT, DAVY en meer anderen de gronden dezer edele wetenschap op een aantal bedrijven der menschelijke zamenleving toepasten, en daardoor verbeterden en uitbreidden. Wanneer er eenmaal onder de menigte betere begrippen van de Scheidkunde zullen gevonden worden, waartoe de maatschappij, *tot Nut van het Algemeen*, hare pogingen reeds in het werk stelde, dan zal men van de toepassing der Scheidkunde in het dagelijksche leven meer nut kunnen verwachten; vooral, wanneer hare beoefenaren bestendig dat voetspoor bewandelen, dat sedert LAVOISIER voor het beste gehouden is, en zich niet met bloote theorie vergenoegen, maar alles zoo veel mogelijk proefondervindelijk bevestigen.

SCHELDE. (DE) Eene rivier in de *Nederlanden*, die in het Fransche departement *Aisne* op den berg *St. Martin*, uit een klein meer, bij het vlek *Beaurevoir*, ontspringt; Noordwaarts door het *Kamerijksche* en *Henegouwen* stroomt; bij *Condé de l'aine*, en kort daarna de bevaarbare *Scarpe* ontvangt. Bij *Doornik* treedt de Schelde in ons koninkrijk; loopt voorbij die stad, vervolgens door *Oudenaarde*, *Gent*, *Dendermonde* en *Antwerpen*. De *Lijs*, de *Dender* en de *Rupel* ontlasten zich inmiddels in deze rivier, die zich niet ver van *Lillo* en *Liefkenshoek* in twee armen verdeelt, waarvan de eene *Zeeland* van *Vlaanderen* scheidt, en de *Hont* of *WesterSchelde* genoemd wordt. Deze valt bij *Vlissingen* in de *Noordzee*; terwijl de andere, onder den naam van *Ooster-Schelde* bekend, langs *Bergen op Zoom*, zich in de *Zeeuwsche* stroomen uitstort. De *WesterSchelde* was in den beginne slechts eene gracht, door keizer OTTO III omstreeks 980 gegraven, en *Hotsund* (*Otto's water*) geheeten, waarvan men bij verkorting *Hont* gemaakt heeft; dan eene geweldige overstroming scheurde dit kanaal open, en verwijdde het tot den breedsten arm der rivier. De *Schelde* heeft, 4 mijlen ten Noorden van *Antwerpen*, eene breedte van 1800 en eene diepte van ruim 40 voet. Sedert den *Munsterfchen* vrede werd zij door de toen *Vereenigde Nederlanden* gesloten, zoodat alle *Zeeschepen* eerst in *Holland* moesten last breken, en vervolgens hunne koopgoederen in kleine vaartuigen naar *Antwerpen* brengen; doch in 1792 werd dezelve door de *Franschen* geopend, en deze orde van zaken, die bij de oprigting van het koninkrijk der *Nederlanden* met geene billijkheid te veranderen was, duurt daarom voort. Dit breed vaarwater draagt

thans

thans eene menigte schepen van allerlei natien, en de handel heft het hoofd weder omhoog.

SCHELE. (RABBOUD HERMAN) Deze edelman werd in 1622 uit een overoud, adelijk, Overijselsch geslacht geboren. Zijn vader, terwijl hij op de Hooge school te *Leijden* was, hem door den dood ontruikt zijnde, verliet hij die stad, met oogmerk, om onder vreemden, in vreemde gewesten, de onderlinge betrekkingen van het menschedom gade te slaan; zich aan eenen gemakkelijken omgang met allerlei foorten van menschen te gewennen, en de buitenlandsche regeringen, wetten en gewoonten op te merken, ten einde naderhand daarvan een nuttig gebruik te maken. Hij nam zijne reis door *Frankrijk* en *Italië*; hield zich eenen geruimen tijd op aan het hof van den Groot-hertog van *Toskane*, en nam dienst onder de krijgsbenden van dezen vorst, ten einde zich in den wapenhandel verder te oefenen, en te beproeven, of er voor hem nogiets te leeren ware in de kunst, om legerplaatfen wel te kiezen en te bevestigen, in het schikken van slagorders, of het belegeren van steden. Vooral legde hij zich toe, om de toenmalige wijze van oorlogen met die der ouden te vergelijken; en deze neiging was het, waarin hij het meeste vermaak schiep, en waaraan men naderhand zijne geleerde stukken over de legeringen en krijgssorde der *Romeinen* verschuldigd was.

Na 4 jaar buiten 's lands vertoefd te hebben, keerde hij naar zijn vaderland terug; gaf zich geheel aan zijne geliefde letteroefeningen en het voltrekken dier geleerdheid over, over welke sedert de geheele wereld verbaasd stond. Al wat *Grieken* en *Romeinen* ons uitmuntendst, in zoo vele heerlijke boeken, nalieten, doorbladerde hij thans niet ter loops, maar doorkroop het; maakte zich alle de schriftten der ouden volkomen eigen, en voltooide door het lezen der oude geschiedschrijvers, redenaars, dichters en wijsgeeren zijne regeer- en staatkunde, waarbij de beste Christen-kerkvaders niet vergeten werden. Hij wilde zoowel in Goddelijke als menschelijke wetenschappen uitmunten, en dit oogmerk bereikte hij; terwijl alles, wat hij op het papier bragt, in vloeibaarheid van stijl, rijkdom van gedachten, en kracht en schoonheid van zeggen uitstak. Zijne onvergelykelijke schriftten over de krijgskunde der *Romeinen*, en andere stukken over verschillende takken van geleerdheid, door hem gedurende zijn stil verblijf op zijn voorouderlijk landgoed *Welberg*, bij *Steinfurt*, vervaardigd, getuigen van zijne uitstekende kundigheden in de geleerde talen en de geleerde oudheid.

Intuschen waren zijne braafheid, en uitmuntende deugden, zijn doorzigt en kennis van zaken, en dus zijne geschiktheid voor een bij uitstek bekwaam regent, meer en meer bekend geworden, waarvan het gevolg was, dat die van *Overijsel* zich van zijnen mond en raad bedienden in de inwendige beroerten en onderlinge geschillen, welke het landschap eenige jaren achter een verdeelden, en waarin hij de partij der staatsleden, welke zich voor de vrijheid in de bres

stelden, en hare belagers tegengingen, manmoedig handhaafde. Na zich alleroffelijkst in het stillen dezer onlusten gekweten te hebben, verscheen hij eerlang op een kuisterrijker tooneel, waarop hij het gemeene vaderland door de aanmerkelijkste diensten voor altijd aan zich verbond. Na het overlijden, namelijk, van prins WILLEM II, werden uit alle vrije gewesten afgevaardigden der hooge bondgenooten, ter vaststelling der regering van den staat, in 1651 naar 's Hage gerooepen; en tot deze groote vergadering werd SCHELE, van wege de ridderfchap van *Overijsel* onder de eersten afgezonden, om 's lands welzijn voor te staan, hetgeen hij met de grootste wakkerheid volvoerde. Merkwaardig is het berigt, hetgeen de geleerde GRAEVIUS hieromtrent geeft, namelijk: *dat hij dezen last niet om voordeel, maar alleen uit zucht en liefde tot zijn vaderland, op zich nam; zijnde dit blijkbaar, wijl hij tot goedmaking van de kosten, die tot het ophouden van de waardigheid van den persoon, dien hij verbeeldde, vereischt werden, nimmer iets van den lande genoot. Ja, schoon hij eenige jaren in 's Hage, van 's lands wege, met een aanmerkelijk deel der regering bezwaard bleef, ging hij van deze gewoonte, om steeds van het zijne te leven, niet af.* Bij dit waarlijk zeldzaam voorbeeld van belangeloosheid voegde hij, bovendien, alle die voortreffelijke deugden, welke een waar vader des vaderlands volmaken. Zoo wel als hij geene gebreken in zich zelve over het hoofd zag, zoo verschoonde hij ook niet, hetgeen anderen misáreven. Van den anderen kant vonden alle brave en eerlijke lieden, van allerlei staaf en rang, in hem eenen edelmoedigen, schranderen en standvastigen raadsman en beschermer; en zoo algemeen was zijne verworvene achting, dat hem het Drostambt van *Ijselmuiden*, eene der eerste waardigheden van *Salland*, niettegenstaande het groot getal der zulken, die er zich door lage middelen van zochten meester te maken, met eenparige stemmen werd opgedragen. Dan hij overleefde deze eer niet lang; want hij was pas 2 maanden Drosfaard geweest, toen een felle en brandende koorts, den 16 van Hooim. 1662, hem wegrukte. Zijn overfchot werd te *Borne*, een klein dorp in *Twente*, plegtig ter aarde besteld, en de beroemdste dichters van dien tijd betreurden, zoo in Latijnfche als Nederduitfche lijkzangen, zijnen vroegen dood; terwijl de Hoogleenaar J. G. GRAEVIUS inzonderheid het zijne toebragt, om zijne nagedachtenis in eene plegtige lijkrede, in 1662 te *Utrecht* gehouden, te vereeuwigen.

Onder 's mans nagelatene fchriften, na zijnen dood in het licht verschenen (*), noemen wij vooreerst: de *Protrepticus de Pace ad Christianos Principes* (aanfporing tot vrede, gerigt aan de Christen vorsten) welke door hem, onder den vierden naam van *Publius Demophi-*

(*) Men vindt dezelve alle in het Latijn bijeen verzameld, onder den titel van *Politieke stukken van R. II. SCHELE* enz. in het 3de deel der *Analecfa Belgica* van den Hr. BURMAN.

philus, in 1646 werd uitgegeven, en de zuiverste beweeggronden tot den vrede bevattede. Voorts zijn verhoog over de *Oorzaken van den eersten Engelschen Oorlog*, waarin zijne liefde tot zijn vaderland ten sterkste doorstraalt, en een nauwkeurig verflag van dien oorlog, den staat op de onregtvaardigste en baldadigste wijze door *Engeland* aangedaan, gevonden wordt. Verders vloede uit de pen van SCHELE een niet minder gewichtig stuk, getiteld: *Libertas publica* (Algemeene vrijheid), hetgeen meermaal in het Nederduitsch overgezet en herdrukt is, en waarin hij de vrijheid, met eene mannelijke welsprekendheid, op het aantlokkendst afmaakt en verdedigt tegen hare heimelijke en openbare benijders en vijanden; terwijl hij, aan den anderen kant, door bevalligheid van voordragt, zijne medeburgers opwekt, om dit onwaardeerbaar pand hoog te schatten en in alle gevallen kloekmoedig te verdedigen. Eindelijk verscheen eene door hem geschrevene verhandeling: *de Juro imperii* (over het regt van Oppermagt), welke inzonderheid gerigt was tegen een geschrift van C. SALMASIUS, toenmaals buitengewoon Hoogleraar aan de Hooge school te *Leijden*, waarin deze den moord, aan den Engelschen koning KAREL I gepleegd, poogde te verdedigen tegen de parlementsof gemeenebestgezinden, door alle burgerlijke vrijheid den bodem in te slaan, en de willekeurige regering op den troon te vestigen. Onze SCHELE, doordrongen van vrijheidlievende gevoelens, en in echte staatkunde verre boven SALMASIUS verheven, kon zijne slavernij predikende taal niet verkroppen, en schreef dus genoemde verhandeling, welke echter niet dan na zijnen dood door HOOGERS in 1671 werd uitgegeven, en waarin hij zich in het begin dus uitdrukt: „Onlangs verscheen in ons *Nederland* een boek, dat, hoe verfoejelijk en vloekwaardig, den schoonschijnenden titel voert van *Koninglijke verdediging*, daar het de afschuwelijkste en goddelooste bedrijven der koningen (een gevoelen, waarvan zelfs de woeste, en tot dienstbaarheid geboren en gewende volken eenen afschrik moeten hebben) als een koninglijk regt beschouwende, alles aan de willekeur van dien alleenheerscher onderwerpt; even als of het verdedigen van de geheiligde hoogheid der koningen bestond in het vertreden der regten van het geheele menschedom.” Het was dus niet te verwonderen, dat de staten van *Holland*, bij openbaar besluit van 26 van Slagtm. 1694, dit verachtelijk stuk van SALMASIUS deden verbieden. — De schriften van SCHELE verdienen door een ieder, die eenige ware kundigheden van het staatsregt verlangt, inzonderheid door onze vaderlandsche jeugd, gelezen en beoefend te worden, en het is te wenschen, dat het onder ons nimmer aan voortgelijke voorstanders onzer geheiligde regten moge ontbreken, als deze groote en edele staatsman was.

SCHELPIEREN, CONCHYLIEN (*Conchiferae*), zijn dieren welke eene afzonderlijke klasfe uitmaken, en van de *Mollusca* onderscheiden zijn door bijzonderheden in hunne organisatie. Zij hebben

ben in het algemeen eene schaal of schelp, een week, slijmachtig ligchaam, geen hoofd, geene oogen, en de bek verborgen, altijd van harde deelen beroofd. Hun ligchaam is geheel en al omwikkeld door eenen breeden mantel, die uit twee groote kwabben bestaat, welke vrij of van voren vereenigd zijn. Hunne voelhoornen zijn doorgaans groot, dubbeld, uitwendig en tusfchen het ligchaam en den mantel geplaatst, en aan weerszijde een of twee. Ook bezitten deze dieren een volledige bloeds-omloop; een klein hart, veel moeilijker te ontdekken, dan dat der *Mollusca*, en tegen den rug geplaatst; alsmede slagaderlijke en aderlijke vaten. Hunne lever is groot, en omvat de maag en een groot gedeelte van het darmkanaal. Zij schijnen tweeslachtig te zijn. Alle de zoogenaamde *Conchiferae* hebben eene tweekleppige schelp, waarvan de twee deelen met elkander door een scharniergewricht en eenen lederachtigen band vereenigd zijn. Men verdeelt deze dieren in twee rangen, die te zamen zestien families bevatten.

SCHERIFF, (*edel, heilig*), beteekent bij de *Turken* eenen man van hooge waardigheid, en is inzonderheid de titel der nakomelingen van MAHOMETH, uit zijne dochter *Fatima* en haren echtgenoot ALI gesproten, die ook *Emirs* genoemd worden. Er is ook eene gouden Turkfche munt, welke denzelfden naam draagt.

SCHEURBUIK. (*Scorbutum*) Eene ziekte, welke in koude, Noordelijke landftreken, inzonderheid langs de zeekusten, en voornamelijk in eene vochtige koude lucht, het meeste gevonden wordt; en van hier, dat zij aan de Hollandfche kusten, en de landen naar de Noordpool, b. v. in *Groenland*, te huis behoort, en ook voorheen op de fchepen plaats had. De toevallen dezer ziekte zijn verfchillend, naar gelang zij eenen geringeren of hooger graad bereikt. Het begin derzelve vertoont zich door eene gemelige, fombere en neerflagtige gemoedsftemming, en door een gevoel van loomheid, welke laafte van langzamerhand zoo zeer toeneemt, dat zij in groote zwakheid en matheid verandert, waardoor de adembaling bij elke beweging moeilijker wordt. Ontwikkelt zich de ziekte verder, dan wordt het tandvleesch donker blaauw, zelfs zwartachtig, en zwelt op; bij de minfte belediging geraakt het aan het bloeden; de adem wordt ftinkend; de tanden worden bros, en vallen eindelijk uit. Hierbij wordt de kleur van het aangezigt bleek; er komen paarfche vlekken op de huid, inzonderheid aan armen en beenen, die zich echter ook over het geheele ligchaam verfpreiden. De overige verrigtingen van het werktuigelijk geftel gaan nu nog wel een tijd lang ongehinderd voort; doch de pis is zeer donker, en gaat fpoedig tot bederf over. De voortdurende gemoedsftemming en zwakheid van den lijder verhinderen bij hem bijna alle bewegingen, hoe heilzaam zij ook zijn mogen, en hoe zeer hij daartoe wordt aangemoedigd. Klimt de ziekte tot eenen hooger graad, dan nemen alle de genoemde toevallen toe; en nu wordt bij hem alle beweging bijna

na onmogelijk; want bij de minste poging daartoe overvalt hem eene hevige kortademigheid, die tot stikkens toe dreigt over te gaan. De zwakheid gaat ligtelijk in onmagt over, en de kranke gevoelt finartelijke gewaarwordingen door alle zijne leden, welke tot in het gebeente doordringen; terwijl het tandvleesch, naar koudvuur gelijkende, vlekken verkrijgt, en die, welke zich in de huid bevinden, tot gezwollen overgaan, die ligtelijk bloeden. Deze geneigdheid van het bloed, om zich door de vaten uit te storten, neemt zoo aanmerkelijk toe, dat, bij eene nog hoogere klimming der ziekte, bloedvloeijingen ontstaan, die moeilijk te weren zijn, en de zwakheid van den lijder tot het hoogste voeren. Dikwijls volgt op zulk eene sterke bloedvloeijing den dood. De brand verspreidt zich verder, en tast geheele leden aan, die zwart worden. Ten laatste volgt eene algemeene opzwellung van het geheele ligchaam, met eene volkomene verlamming van alle deszelfs deelen, en de dood maakt een einde aan dit treurig tooneel.

Men ziet uit dit alles, dat tot het ontstaan dezer ziekte, invloeden op het ligchaam moeten plaats hebben, welke de werktuigen, tot onderhouding van het leven bestemd, verzwakken, en eindelijk van alle kracht berooven: van hier, niet alleen het gevoel van loomheid en afmatting, maar van wezenlijke verslapping, en verlamming van alle spiervezelen, welke eindelijk ook tot de aderen en alle vaten overgaat. Daar echter van de krachtdadige werking der levenswerktuigen ook de gezonde gesteldheid van de sappen van het ligchaam afhangt, zoo vermindert ook deze te gelijk met de verzwakking der spiervezelen en andere vaste deelen, en er ontstaat dan een bederf van het bloed en van de overige vloeistoffen van het ligchaam, welke zich door te groote waterachtigheid, door neiging, om zich door de adertakken uit te storten, en door eenen spoedigen overgang tot rotting openbaart. De invloeden, welke zoo na-deelig op het leven werken, zijn zoodanige, die te zamen in het levend ligchaam een gebrek aan de zoo weldadige levensprikkeling in den omloop van het bloed te weeg brengen, en daarentegen het oplosfend beginsel, in het *lymphadisch* (waterachtig) stelsel, de overhand hebbende, begunstigen. Vochtigheid en koude zijn voor alle bewerktnigde, en dus ook voor dierlijke wezens schadelijk; en van hier, dat, zoo als wij boven aanmerkten, deze ziekte het meest in die landen en plaatsen ontstaat, waar nat, koude en het genot van slecht bedorven voedsel dikwijls met elkander gepaard gaan. Deze waarneming, doch nog meer het inwendig instinkt der Natuur, heeft dan ook de menschen de middelen tegen deze ziekte aan de hand gegeven; en het is opmerkelijk, dat in landen, waar de luchtgesteldheid inzonderheid haar zoo zeer begunstigt, zoo als in de koudste kustlanden van het Noorden, voornamelijk in *Groenland*, ook tevens een onfeilbaar middel tegen dezelve, het tepelblad (*cochlearia officinalis*) in overvloed groeit. De Natuur zelve vordert, in deze ziekte,

dit en foortgelijke middelen, vooral zuurachtige en scherpe, die de spijsvertering bevorderen, en over het algemeen het reproductief stelsel opwekken. Citroenzuur, azijn, kors, mostaard, ramenaz, enz. zijn voor den lijder bijzonder aangenaam, en de beste geneesmiddelen. Op de schepen is de hoogst mogelijke zindelijkheid volstrekt noodzakelijk: men moet ze dikwijls en van alle kanten luchten, inwendig schoon houden, en, waar het slechts geschieden kan, affpoelen; terwijl zich de manschap in ledige uren beweging moet verschaffen, en zich op het verdek ophouden. Bij den scheepsvoorraad behoort meer keuze, en de meest mogelijke zuiverheid in acht genomen, en vooral voor eene aanzienlijke hoeveelheid van zuurkool gezorgd te worden, welke ter verhoeding van de Scheurbuik het eenvoudigste en goedkoopste middel uitmaakt.

SCHIBBOLETH. Een woord, of eene uitdrukking, waardoor men zich verraadt, dat men niet tot eene zekere partij behoort. Het was, namelijk, dit woord, hetgeen de lispelende *Ephraëmiten*, volgens het bijbelsch verhaal in het boek der *Rigteren*, hoofdstuk XII, v. 6., op de aanvraag der *Gileaditen*, niet anders dan als *Sibboleth*, konden uitspreken, waardoor zij zich zelven verraadden, en, ingeval hiervan, door de laatste aan de *Jordaan* geflagen werden, en 42,000 man daarbij van hun het leven lieten.

SCHIEDAM. Eene stad van het koninkrijk der *Nederlanden* in de provincie *Holland*, Zuidelijk gedeelte, aan de *Schie*, en aan de *Maas*, een uur ten Zuidwesten van *Rotterdam*, met eene bevolking van ruim 10,000 inwoners. Oudtijds waren aldaar de Haringvischerij, en het breijen van netten voor dezelve, de voornaame middelen van bestaan; naderhand hebben scheepsbouw, koopvaardijvaart, rederijen, de vaart naar *Groenland* en Zalmvischerij er ook gebloeid; doch deze takken van nijverheid zijn geheel vervangen door de korenwijnbranderijen, en den met die fabrieken verbonden handel in granen en steenkolen. Het getal der branderijen, hetwelk in de 17de eeuw slechts 12 was, was in 1775 tot 120, en in 1798 tot 237 geklommen: het getal der werkende branderijen is thans weder vermeerderd tot 167. Sedert 1817 blijven de fabrieken steeds kwijnende, waartoe de oprigting van Branderijen in andere landen; de belemmering, welke de invoer van Jenever buiten 's lands ondervindt, en eene veranderde wijze van stooken, ten gevolge der met dat jaar, ingevoerde belasting op het gedistilleerd, veel bijdragen. Van het draf der gestookte granen, of spoeling, werden in vroeger tijden tusschen de 20 en 30,000 varkens gevoert: thans wordt het gebruikt tot voeding van eenige duizend stuks hoornvee in den omtrek van 2 à 3 uren rondom *Schiedam*. Men vindt er nog 56 Mouterijen, 19 windkoren- en moutmolens, 1 loodwitmolen, 1 brouwerij, 1 azijnmakerij, en 2 houtzaagmolens.

De stad is luchtig, wel bebouwd, en met grachten en wateren tot in de geringste buurten doorsneden. Door den gestadigen rook der steen-

steenkolen hebben de gebouwen een eenigzins somber aanzien. De buiten- en binnenhavens zijn ruim: de laatste wordt door 2 kapitale sluizen van de *Maas* afgesloten. Een aanvoer van 23,000 lasten granen, van 20,000 hoed kolen, en de verzending van 40,000 strakken jenever verlevendigen de binnen- en buitenlandfche fcheepvaart. De stad heeft 4 poorten, eene Hervormde, Walfche, Lutherfche en twee Roomsche Katholijke kerken; voorts een goed ftadhuis, eene fraaije koopmansbeurs, eene Latijnfche fchool, eene teekenfchool, eene veel bijval vindende fpaarbank, twee weeshuizen, een proveniershuis en gasthuis, een huis voor krankzinnigen, en andere liefdadige gefichten. De straat naar het hoofd van de *Maas*, alwaar de zalmvifchfers hun beroep uitoefenen, de plantage aan de eene zijde der ftad, en het *Frankenland* buiten dezelve, leveren zeer aangename wandelingen op.

SCHIEFER, of SCHIEFERSTEEN, is eene gemeene, zeer verspreide delfstof van onderfcheidenen aard. Eigenlijk noemt men alle grof-bladerige fteenen, die zich in platte, ondoorfchijnende bladen laten fplijten, Schiefer. Men heeft *Kalk-* en *Thoon-Schiefer*. Van de laatste zijn 2 foorten, namelijk de *Schiefer-thoon*, welke meestal eene rookgrauwe, naar het zwart trekkende kleur heeft, fchilferig van breuk en fchijfvormig is, en gedeeltelijk aan de tong kleeft, hetgeen inzonderheid bij die afchgrauwe Schiefer plaats heeft, welke in de nabijheid der *Volga* gevonden wordt, en waarvan men de Lowitfche hygrometers, of vochtmeters vervaardigt. Men ontmoet in de Schiefer-thoon dikwijls afdrufkels van kruiden of plantgewafsen, en dan heet zij *Kruiden-Schiefer*. Men vindt haar gewoonlijk in de nabijheid van fteenkolen-mijnen, en zij vormt dikwijls geheele vlotbergen. Wanneer dezelve met aardhars doortrokken is, noemt men ze *Brand-schiefer*, of *Kolen-schiefer*, die, wanneer zij gebrand wordt, eenen harsachtigen reuk van zich geeft, en daardoor meer helder, wordt. Vele van deze Schiefers gaan in *Thoon-* of *Aluin-Schiefer* over, en maken de tweede foort dezer aardachtige delfstoffen uit. De hoofdkleur van de *Thoon-Schiefer* of *Leifteen*, ook *Wacke* genoemd, is graauw, en loopt door verfcheidene afdelingen in het zwart en zwart-blaauwe. Gewoonlijk vindt men er roode en witte ftrepen en vlekken in, en vele foorten glinfteren als zijden ftoffe. Uit hoofde van de aardhars, welke zij bevat, vat de *Thoon-schiefer*, of *Leifteen*, ligt vuur. In de hitte verandert dezelve zijne kleur, en fmelt tot een ligt, fchuimachtig, op het water drijvend glas. De *Thoon-schiefer* is harder dan de *Schiefer-thoon*, en laat zich gemakkelijker in bladen fplijten. Zij draagt naar derzelver fijnheid van korf onderfcheidene namen, als: *Toetsteen*, *Tafel-schiefer*, *Dak-schiefer*, en naar de vreemde ftoffen, waarmede zij vermengd is, dien van *Kiezal-schiefer*, *Glimmer-schiefer*, enz. Eene bijzondere fpeelfoort is het *Zwartkrijt*, hetgeen, daar het zacht is en afverwt, tot teekenen gebruikt wordt. De *Metaal-schiefers* be-

hooren niet tot de opgenoemde, maar tot de ertsen. De Thoon-schiefer vindt men in gang- en vlotbergen, en zoowel hare ligging en schichten, als de afdruksels van planten, vischen enz., zijn blijken, dat zij in het water haren oorsprong moet hebben. De eigenlijke Thoon-schiefer wordt gebruikt tot tafelledden, leijen, om op te cijferen, en om er daken mede te beleggen. Zulk een goed dak duurt niet zelden 100 jaar, zonder aanmerkelijke verbetering te behoeven. Alleen moet deze leifteen, voor dat hij tot daken gebruikt wordt, onderzocht worden, of hij ook in het vuur springt, of in het water bevriest, zonder te bersten. Beide eigenschappen zijn tot een goed leidak noodzakelijk; doch is zoodanig een, bij brand, altijd gevaarlijk, alzoo de beste Schiefer, uit hoofde van hare vermeniging met aardhars, vuur vat, hetgeen voortgaat en zich verder verspreidt. De asch van de Schiefer, welke men door het sijn maken van den afval verkrijgt, is een middel tot het bemesten der wijnbergen.

SCHIJNDOOD is die toestand bij den mensch, waarin alle uitwendige kenmerken van leven, welke door anderen kunnen waargenomen worden, ontbreken; terwijl in het binnenste des ligchaams nog leven voorhanden is. In zulk eenen toestand kan de mensch dus volkomen dood schijnen, en echter kan hij, na verloop van eenigen tijd, wederom in het leven terugkomen. De uitwendige bewegingen, waardoor zich het leven openbaart: die der spieren; het gebruik der zintuigen; de spraak en willekeurige bewegingen; de ademhaling; de warmte van het ligchaam; de roodheid der huid; het slaan van het hart en de polsaderen — alle deze verschijnsels kunnen zich niet vertoonen; en evenwel zijn de inwendige vereischten tot het leven, de ongestoorde werking van de daartoe noodzakelijke deelen van het ligchaam, en van deszelfs vloeistoffen, nog niet zoo geheel vernietigd, dat zij voor het leven volflagen onvatbaar zouden zijn; zoodat het niet onmogelijk is, dat ook in die deelen, welke reeds levenloos schijnen, het leven weder kan worden opgewekt. Zoo zien wij b. v. aan bijzondere, bevrozene leden van het ligchaam, dat zij gevoelloos, verstijfd, ijskoud zijn, en gestorven schijnen; terwijl de ondervinding leert, dat zij, wanneer hunne inwendige bewerktuiging niet gestoord is, door behoorlijke middelen, weder tot het leven kunnen worden teruggebracht. Voorts zien wij bij slaauwten, dat de mensch eenigen tijd, zonder enig bewijs van leven, liggen kan, niettegenstaande niemand gelooft, dat er geen leven meer in hem is, vernits deze toestand gewoonlijk niet lang duurt, maar alle levensverschijnselen binnen korten tijd weder terugkeeren. Ondertuschen kan ook de toestand eener diepe onmagt zoo lang aanhouden, dat iemand wezenlijk dood schijnt te wezen; en evenwel kan nog het leven in hem even zoo verborgen liggen, als bij eene gewone slaauwte. Een mensch, die aan eene onmagt of stilstaanden polsflag (beroerte, *apoplexie*) ligt, heeft aanstonds, van het be-

begin af, den schijn van levenloos; doch schoon vele in dezen toestand wezenlijk gestorven zijn, werden er echter ook menige gered, en aan het leven terug gegeven. Ondertuschen heeft men ook verscheidene voorbeelden, dat niet alleen uitwendige invloeden, welke de verrichtingen des levens gedurende eenigen tijd kunnen stremmen, (zoo als bij bevrozenen en gewurgden het geval is) eenen Schijndood kunnen veroorzaken; maar deze ook door inwendige oorzaken kan worden te wege gebragt, en niet slechts de uiterlijke teekenen van leven, maar daardoor ook alle verrichtingen van hetzelfde eenigen tijd kunnen belemmerd worden. 's Menschen inwendig leven, met alle daaruit voortvloeiende uitwendige kenmerken ligt voornamelijk in het bloed, hetgeen aan alle werktuigen in het ligchaam het *materiele* mededeelt, en in de zenuwen, die het prikkelend, voortbrengend, en regelend beginfel bevatten. Wanneer het een van het ander gescheiden wordt, kan geen levend wezen bestaan. Wordt het zenuwbeginfel aan het materiele ontnomen, dan stroomt het tot andere deelen mede over, en prikkelt deze, of keert in zich zelve rustende terug. Hier uit ontslaan, na een bovenmatig verlies van bloed, dikwijls kramp- en stuiptrekkingen, of onmagt en Schijndood. Wordt echter door te sterke spanning van de zenuwen, door tegenstrijdige, regttrekkende invloeden van de ziel op dezelve, hare vloeistof (*fluidum*) verzwakt, in derzelve verrichtingen gestoord, en haar invloed belemmerd, of wordt de éénheid er van uit haar centrum in de hersens verbroken, en naar een ander middelpunt (de groote zonnevlecht van het zenuwstelsel) verplaatst, dan vertoont zich dat deel van het ligchaam, hetgeen aan den invloed der zenuwen onttrokken wordt, als eene doode stof, zonder beweging of leven. Van hier, dat ziekten, inzonderheid zenuwziekten, eenen toestand kunnen te weeg brengen, waarin de mensch eenen dooden gelijk wordt, schoon bij hem nog een inwendig leven voorhanden is. Ook hiervan heeft ons de ondervinding voorbeelden genoeg opgeleverd. Wij weten, dat personen, die b. v. aan eene koorts met hevige zenuwtoevallen ziek lagen, eindelijk in eene zoo groote zwakheid en verstuiving vervielen, dat zij algemeen voor dood gehouden, en zelfs in de kist gelegd werden, en echter, boven allen vermoeden, nogtans weder hersteld werden. Hysterieke vrouwen vervallen, na hevige kramppijnen en stuiptrekkingen, niet zelden in onmagt, waaruit zij zeer moeilijk, en eerst na eenen geruimen tijd, weder bijkomen. Ook kunnen beroerte in het hoofd en kramp door het geheele ligchaam dikwijls zulk eene mate van hevigheid en hardnekkigheid bereiken, dat zulke zieken welligt door onkundigen voor dood zullen gehouden worden. Vele, die in schijn dood zijn, hebben daarbij hunne volkomene bewustheid, anderen voltrekt niet; en onder de eersten zijn er, die nog door het gehoor, hetgeen onder alle zintuigen alleen vatbaar blijft, weten, wat er buiten hen omgaat. Bij andere Schijndooden is het zenuwgestel zoo zeer

gekrenkt, dat het middelpunt van de werkzaamheid van de zenuw-aether van de hersens naar het zenuwgestel verplaatst is, en de ziel nog wel bewustheid bezit; maar hare werkzaamheid niet meer in het hersen-gestel, als het eigenlijk werktuig der ziel, maar in eender vlechten van het zenuwgestel plaats heeft, en diensvolgens ook van het willekeurig gebruik van hare bewegings-spieren, en de waarneming door de zinnen beroofd is. Deze toestand is wel nog niet dikwijls genoeg waargenomen, noch naauwkeurig genoeg onderzocht; doch heeft menigvuldiger bij zenuwziekten plaats, dan men tot hiertoe vermoedde. Zoo verhaalt RENARD in Mainz, in het *Journal der practischen Heilkunde* van HUFELAND en HARLES, 1816, II stuk, van eenige beroerden, die zich in eenen dood schijnenden toestand bevonden, zoodat zij door de zinnen niet het minste waarnamen van hetgeen hen omringde; niets hoorden van hetgeen men hun zeide, of luid tegen hen sprak, en geene kracht bezaten, om eenen enkelden vinger te kunnen bewegen: Dan, dit alles veranderde, zoodra de geneesheer in onmiddellijke aanraking met den Kranken kwam, hem bij de hand vatte, en de zijne op de kuil van het hart legde. Hetgeen de geneesheer alsdan tegen hen, ofschoon zagtkens zeide, verstonden zij volkomen: zij wisten, bij nog krampachtig geslotene oogen, wie in het vertrek tegenwoordig was; doch konden alleen die bewegingen met hunne leden verrigten, welke hun door den arts bevolen werden. Tevens hadden zij hunne bewustheid, en kenden hunnen toestand: ook wisten zij, dat zij er niet in blijven zouden.

Men kan uit dit een en ander gemakkelijk opmaken, in welken pijnigenden angst zich diegenen moeten bevinden, die eene volkomene bewustheid en hun gehoor bezitten, en zich echter in het geringste niet bewegen, noch eenige blijken van leven geven kunnen. Dan, ofschoon ook al een Schijn-dood zijne bewustheid of zijn gehoor verloren heeft, blijft nogtans bij allen de mogelijkheid over, om uit dezen toestand tot hunne bewustheid en het leven te kunnen terugkeeren; en zelfs kan dit in het graf plaats hebben, waar de dood-kisten en grafkelders dit begunstigen. De mogelijkheid van Schijn-dood neemt in waarschijnlijkheid toe, naar gelang der betrekkingen, waarin de gevallen van diegene staan, waar het leven onmogelijk is, tot de zoodanigen, wier leven, slechts voor eenen korten tijd, door bijkomende omstandigheden, of door oogenblikkelijke fremming van de daarop werkende levensgeesten, schijnt op te houden. De waarschijnlijkheid van den Schijn-dood is derhalve niet altijd in gelijken graad voorhanden. Men zoude de zaak overdrijven, wanneer men, bij eene ongeneesbare krenking van een, tot het leven onmiddellijk behoorend, gedeelte van het ligchaam aan eenen Schijn-dood zoude denken; evenmin kan men dien van gestorvenen, welke aan langdurige ziekten, met vernieling der inwendige ingewanden verbonden, aan long-teering, lever-verrotting enz. leden, verwachten. Daarentegen wordt de Schijn-dood waarschijnlijker, wanneer iemand, voor het overige

gezond en in zijne inwendige deelen niet gekrenkt, aan enkele uitputting van levenskracht, of verlies van bloed, gestorven is, en verkrijgt zelfs meerder zekerheid, hoe sneller deze oorzaak van den Schijndood, op anders gezonde en inwendig welgestelde personen, gewerkt heeft, en nog meer, wanneer zich meer dergelijke oorzaken vereenigen. Het meest moet men hier omtrent bij kraamvrouwen op zijne hoede zijn, inzonderheid, wanneer zij aan krampspijnen of bloedvloeijingen sterven, waaromtrent KLEIN, in het *Journal der Practischen Heilkunde van HUBELAND*, voor Herfstm. 1816, een soortge-lijk geval verhaalt. Eene kraamvrouw, namelijk, had telkens, bij de verlossing, hevige stuiptrekkingen; na dezelve verviel zij in eenen Schijndood, die 12 uur duurde, waarbij warmte, pols, ademhaling en beweging zoo lang achterbleven, dat men haar voor de eerste maal voor dood verklaarde, en reeds aan het schrijven van rouwbrieven bezig was. Ook voor haar was deze toestand zeer beanstigend, omdat zij alles hoorde, wat rondom haar voorviel, zonder dat zij zich in het geringste konde bewegen. Aanhoudend verdriet, gepaard met hevige toevallen op de zenuwen, kan almede zwakheid en onmagt veroorzaken, welke laatste zoo groot, hardnekkig en aanhoudend worden kan, dat zij tot den Schijndood voert. Zulk een geval verhaalt KLUGE in zijn werk: *über den animalischen Magnetismus*. Ook bij pas geborene kinderen gebeurt het niet zelden, dat zij Schijndood ter wereld gebragt worden. De zoodanige, derhalve, die zich in dien toestand bevinden, mogen van geene gemakkelijke en geschikte legerstede vervoerd worden, voor dat men alle mogelijke proeven ter hunner herleving genomen heeft; maar zelfs ook dan, wanneer deze te vergeefsch zijn, moet men hen nog niet grafwaarts brengen, zoolang men niet volkomen overtuigd is, dat bij hen geen vonkje van leven meer plaats heeft, hetgeen door het te spoedig begraven zoude kunnen worden uitgebluscht. De behandeling van eenen Schijndoode moet zacht, trapswijze en krachtig zijn; maar nimmer bij overhaasting of verward geschieden, opdat het zwak, verborgen vonkje van leven daardoor niet verloren ga. (*Vergelijk hiermede art. DOOD.*)

SCHILDERSKUNST. Deze behoort onder de zoogenoemde beeldende kunsten, waarvan zij de laatste en bloeiendste is, en bestaat eigenlijk in het zichtbaar voorstellen van zinnelijke voorwerpen door gedaanten en kleuren. Zij heeft de Teekenkunst ten grondslag, en moet de volgende hoofdregels in acht nemen. 1. Het *voorwerp* moet wel gekozen, en, zoo mogelijk, door den kunstenaar nog veredeld of geïdealiseerd worden. De schilder moet te gelijk geschiedkundige, dichter en wijsgeer zijn; doch zich als schilder van alle de voordeelen zijner kunst weten te bedienen, en het ontbrekende in dezelve weten te verbergen. 2. De *uitdrukking* moet aan het voorwerp en het karakter der voorgestelde personen voegen, en zoo sprekend zijn, dat zij volkomen en gemakkelijk kan begrepen worden; en

en van hier, dat ieder deel van een schilderstuk, de kleuren, draperien, bijwerk, de achtergrond, en inzonderheid licht en schaduw, het haar in de trekken der figuren, tot dit oogmerk moeten mede werken. 3. Er moet in een schilderstuk één hoofdlicht zijn; dit en de daaraan ondergeschikte lichten zoowel, als de heldonkere plaatsen en slagfchaduwten, moeten tot eene zuivere overeenstemming in een gefmolten worden, en grootere massa's vormen; de afzonderlijke deelen moeten, niettegenstaande derzelver terugkaatsing, tot éénheid worden gebragt, opdat het geheel voor het oog worde, hetgeen een voortreffelijk muzikaal toonstuk voor het oor is. Dit noemt men *houding*, waardoor een schilderstuk niet alleen eene hoogere schoonheid, maar ook eene meerdere duidelijkheid verkrijgt. 4. De *Teekening* moet juist zijn, en niets onregelmatig bezitten; de omtrekken moeten naauwkeurig en zuiver zijn, zonder hard of angstvallig stijf te worden; terwijl de aangenomene verhoudingen met het karakter van het voorwerp moeten overeenstemmen, hetwelk men wil afbeelden. 5. Het *Koloriet* moet waar, natuurlijk, zuiver, schoon, en aan het oog welgevallig zijn, zoowel in de schaduwpartijen, als in de lichten en middelintinten. 6. *Natuur en waarheid* moeten den grond van een kunststuk uitmaken; doch de Natuur kan niet alleen veredeld en verfraaid worden, terwijl men het zeldzamere in haar liever voorfelt, dan het gewone alledaagsche, maar zij wordt dit ook in eenen veel hooger graad door het ideaal, hetgeen de kunstenaar voor den geest zweeft. Wordt nu het ideaal zuiver en overeenstemmend voorgesteld, dan bezit het stuk eene hoogere *waarheid*, dan de bloote navolging der Natuur immer bereiken kan; en hiertoe behoort eenen goeiefenden *smaak*. De schoonheid der Natuur, op haar zelve, kan wel door de hand van den kunstenaar nooit verbeterd, ja zelfs niet eens volkomen getrouw weder gegeven worden; maar de denkende en gevoelige schilder kan uit haar de schoonheden van bijzondere deelen uitkippen, en haar tot een onberispelijk geheel vereenigen; hij kan het vergankelijke in deze schoonheden weglaten, en haar in derzelver oorspronkelijken, zuiveren bloei vertoonen; hij kan het hoogste en belangrijkste oogenblik van uitdrukking kiezen, en zijne beelden in het voordeeligste licht plaatsen; eindelijk kan hij al het omringende zoo gunstig schikken en regelen, dat het geheel eene betooverende werking doet, welke zich in de wezenlijke Natuur, bijna nooit, of ten minste slechts spoedig voorbijgaande, vertoont. Zijne keus, ten aanzien van een en ander, is te belangrijker, omdat in de naarvolging doorgaans een groot gedeelte van het levend, bekoorlijke en van de Natuurkracht verloren gaat.

Men onderscheidt de Schilderkunst naar de verschillende stoffen, waarmede, en op welke men een beeld daarfelt, en naar de wijze van behandeling derzelve, in *fresco*-, *olie*-, *pastel*-, *water*- of *miniatuur*-, *enkaustische*- of *was*- en *emalleer*-Schilderkunst. Het schil-

deren *al fresco* geschiedt op de muren en zolderingen van vertrekken, en trotseert het meest den invloed der lucht. Men vrijft hier toe de verwen met water, en lost ze op. Tot wit neemt men lang voorheen gebluschte, min of meer stijve kalk, en marmerpoe-der; tot rood en geel oker-aarde; tot blaauw kobalt, smalte, lazuursteen en aardgroen, en tot zwart krijtaarde. De meeste kleuren worden helderer, wanneer de kalk, waarop zij gebragt worden, droogt. Men moet zulke schilderstukken spoedig voltoojen, terwijl de kalk nog nat is, op dat de kleuren zich geheel met haar kunnen verbinden. De Venetiaansche edelman, BALBI, heeft in 1816 een middel uitgevonden, om fresco-schilderstukken van eenen muur op doek over te brengen, en dit op de Venetiaansche stukken toegepast, die van de Romeinsche en Florentijnsche school daarin verschillen, dat de laatste op den verschen muur, die slechts dun aangelegd, en vooraf geheel effen gemaakt is, gebragt worden; terwijl de Venetiaansche meesters op den geheel verschen, dik opgelegden, en niet effen ge- maakten kalk, hunne kleuren leggen, die daardoor geheel met denzel- ven in een vloeijen. De heerlijkste gedenkstukken dezer kunst, vindt men in *Italië*, in het vatikaan van RAFAËL, en in de Sixtijnische ka- pel van MICHEL ANGELO BUONAROTTI.

Het schilderen met *Olieverwen*, door onzen landgenoot JAN VAN EYK in 1410 uitgevonden, geschiedt op schilders-doek, hout, mar-mer, gyps, koper of papier. Ieder dezer stoffen moet men vooraf *gronden*. Het doek, waarvan afzonderlijke fabrieken zijn, spant men op een raam en bestrijkt het met een' meelpap en lijnwater, waarna het met een' puimsteen wordt afgewreven, om alle oneffenhe- den te verdrijven. Zoodra het doek droog is wordt er oker, in olie gewreven, opgebragt, die, met loodwit vermengd, beter droogt. Het doek, droog zijnde, wordt wederom met puimsteen geschuurd, en er eene tweede laag verw opgelegd, die nu sterker van kleur zijn kan, doch met terpentijn gebroken of gedood, dat is, van allen glans moet beroofd zijn. Hierna wordt de teekening met houtskoolen krijt op het doek ontworpen, en het beeld zelf met eene dunne verf, welke veel- kleurig, de schaduwen in het grijze spelende, zijn moet, overtrok- ken, waarbij *de geest* van het stuk juist moet getroffen, en het ge- heel zacht versmolten worden. Is het doek geheel droog, dan tracht men het *ligchaam* van het stuk te vormen, waarbij er eene volle kleur, bijzonder in de lichtpartijen, die daardoor uitkomen, moet worden opgebragt; de schaduwen daarentegen moeten met dunner en door- schijnender verw bedekt worden. Na dit alles moet het schilderstuk in lucht en zon weder volkomen droogen, voor dat men het weder over- zien en verbeteren kan. Dit geschiedt met eene zeer dunne verw, waarbij de onderste kleuren doorschijnen, en alleen de tinten gloei- jender en meer in een gesmolten worden. Men kan dit, waardoor de eigenlijke *ziel*, het teederste der uitdrukking verkregen wordt, meermalen herhalen; doch moet telkens het stuk tuschen beiden droo- gen

gen. Hierom moet men ook elke partij denzelfden dag, als zij nog nat is, voltoojen. Bij het overschilderen trekken de kleuren in den grond, en verliezen spoedig derzeiver kracht en luister, en dit noemt men: het schilderstuk is *ingeflagen*, dat is, heeft zijnen glans verloren: hier werken de kleuren scheidkundig op elkander, en verbinden zich onderling, of verwoesten zich zelven, naar mate de schilder dezelve heeft weten te kiezen. Eerst, wanneer het stuk gereed en volkomen droog is, kan men de kleuren weder ophalen, door het schilderij met geklopt eiwit, of een ligt mastik-verniss, te overtrekken. Gebleekte papaver-olie is het beste tot schilderen. Stukken met olieverw moeten aan lucht en licht blijven blootgesteld, wanneer zij niet donkerer zullen worden.

Het schilderen met *Pastel* geschiedt best op perkement met gekleurd teekenkrijt in stiften, hetgeen met den vinger door elkander gewreven en verdreven wordt. Zulk een stuk moet onder glas bewaard worden en verbleekt ligt. Deze manier van schilderen is het meest geschikt voor koppen van portretten, en grenst in zeker opzigt aan de teekenkunst, weshalve zij ook door sommigen eene gemengde teekening genoemd wordt.

Het schilderen met *Waterverwen* geschiedt op papier, waarop de met gom gemengde kleuren door het penseel gelegd worden. — Het schilderen in *Miniatur* wordt geheel gepunkteerd, (*pointiller*), op perkement of elpenbeen, en onderscheidt zich van de andere foorten van Schilderkunst daardoor, dat zij veel fijner is, en dus van nabij moet gezien worden. Men spaart den grond van het perkement tot de hoogste lichten uit: zelfs gebruiken sommigen om deze reden geen wit. De beste kleuren hiertoe zijn die, welke het minste ligchaam bezitten, als: karmin, ultramarin, de lakken enz. die, om ze zeer fijn te hebben, in water ontbonden, vervolgens afgegoten en gedroogd worden. Voor het overige vordert deze foort van Schilderkunst, uit hoofde der fijne punten, waaruit zij bestaat, en welke zoo zuiver naast elkander moeten geplaatst worden, dat zij als verdreven en met elkander vereenigd schijnen, den meesten tijd.

De *Enkaustische* Schilderkunst, of het *schilderen met was*, was bij de ouden in gebruik (zie ENKAUSTIEK), die door het was aan de kleuren luister bijzerteden, en ze voor den invloed des tijds bewaarden. Deze kunst was langen tijd geheel verloren, en werd eerst in 1749 door BACHELIER weder opgewekt, hetgeen de graaf CALFUS in 1753 openlijk bekend maakte. *Misf* GREEN bragt het daarin zeer ver; deelde hare behandeling aan het genootschap van kunsten te Londen mede, en behaalde den prijs. Hare manier is de volgende: men neemt één ounce wit was, en even zoo veel geflooten mastik-korrels, en zet het was, in 'neen aarden, verglaasden pot, boven een zeer zacht vuur; wanneer het was geheel opgelost is, strooit men er de mastik van tijd tot tijd in, en roert dit mengsel zoolang om, tot alles geheel gesmolten en met elkander verbonden is. Hierop giet men de-

deze stoffe in koud water; neemt ze er uit, zoodra zij hard is; droogt ze af, en stampt ze in een' mortier; doet ze in een linnen zakje, opdat er het water inzuige, waarna zij zich eerst tot een fijn poeder laat stampen, hetgeen door digt gaas moet kunnen gezift worden. Men moet dezelve op eene koude plaats, en slechts weinig te gelijk, stampen, omdat anders het was en de mastik weder zacht, en tot een deeg zouden worden. Hierop bereidt men een sterk gomwater van Arabische gom, en mengt, wanneer men schildert, daarmede eenige hoeveelheid van dit poeder onder de verwen: bij heldere kleuren heeft men slechts weinig noodig, doch donkere vorderen meer, en zwarte zooveel poeder, als men verw gebruikt. Wanneer men zooveel verwen gemengd heeft, als men kan gebruiken, voor dat zij droogen, legt men dezelve op het stuk, en behandelt ze even als waterverwen. Wil men er mede op hout schilderen, dan moet men het met eene even zoo toebereide gepaste verw gronden. In *Italië* gebruikt men daartoe gewoonlijk walnooten of eiken hout. Het schilderstuk moet zorgvuldig worden uitgevoerd, anders schijnen de tinten, wanneer zij gevernisd zijn, niet behoorlijk versmolten. Is het schilderij volkomen droog, dan wordt het altijd, naar ééne zijde, met eenen stijven kwast met witte was bestreken, welke in eenen aarden pot, boven langzaam vuur, gesmolten en warm moet gehouden worden; doch waarbij men nauwkeurig moet acht geven, dat zij niet aan het koken geraakt. Vervolgens houdt men het schilderstuk, zoo na voor een vuur, dat het was in elkander smelt, zonder dat het wegvloeije; laat dan dit wasvernis koud en hard worden, en wrijft het zacht met eenen linnen doek af. Om een schilderstuk in was schoon te maken, kan men het, even als een in olie, met zuiver water, zachtkens afwaschen.

Eindelijk is er nog eene soort van Schilderkunst, die men *Emailleren* of *met brandverwen schilderen* noemt, en op gouden en zilveren, gewoonlijk op wit geëmailleerde koperen platen geschiedt. Deze manier wordt wegens de haar eigene levendigheid, en duurzamen luister der kleuren, hoog geschat, en gewoonlijk in het miniatuur-schilderen gebezigd; want zij wordt moeilijker naar gelang de stukken grooter zijn, vermits zij bij de behandeling aan velerlei toevallen is blootgesteld. Wanneer alle de kleuren op het schilderstuk gelegd zijn, wordt het boven een zacht vuur langzaam gedroogd, opdat alle olie vervliege; hierop wordt de plaat in het vuur gloeiend gemaakt, ten einde de kleuren smelten en zich met het email vereenigen; vervolgens worden de deelen van het schilderstuk, die in het vuur geleden hebben, weder nagezien en hersteld; schaduwen en kleuren versterkt, waarna alles weder in het vuur versmolten, en dit zoo dikwijls herhaald wordt, tot dat het geheele stuk voltooid is. De grootste zwarigheid hierbij is, dat vele kleuren in het vuur geheel veranderen: buiten dien kunnen zij den tijd verduren, en blijven altijd zoo frisch, als of zij eerst uit de hand van den schilder kwamen.

Behalve in deze opgegevene hoofdsoorten, verdeelt men de Schilderkunst ook nog in vakken, als; in landschappen, historien, veldslagen, stille levens, zee-gezigten, portretten, dieren, bloemen, plantgewassen enz., alle welke gewoonlijk hunne bijzondere beoefenaars hebben. In velen dezer vakken levert *Nederland* uitmuntende meesters op, waarvan de jaarlijkse te toonstelling hunner kunststukken een doorlaand bewijs opleveren.

SCHILDERS-VERWEN zijn gedeeltelijk voortbrengfels der Natuur, en worden gedeeltelijk door kunst vervaardigd. Voornamelijk levert het delfstoffelijk rijk dezelve op; en ofschoon zij ook al haar koloriet van dieren of planten mogen ontleenen, zijn zij echter altijd met eenige delfstoffen, (aarde of metaalkalk) verbonden, omdat de zuiver dierlijke of plantaardige verwstoffen (die uit sappen voortkomen) op zich zelven geen ligchaam bezitten; maar dit eerst door een bergstoffelijk bijvoegfel verkrijgen. Verwers kunnen deze in water oplosbare verwstoffen zeer wel zonder zulk een bijvoegfel gebruiken, om dat hunne kunst daar henen strekt, om het doek, enz. met de verw te doordringen; doch de schilder moet die alleen op de oppervlakte brengen, hetgeen zoo veel te beter geschiedt, naar mate de verw minder in dezelve doordringt. De verwen worden met de eene of andere vloeistof, die spoedig opdroogt en waarvan de kleur niet veranderd (gomwater, papaver, of lijnolie) gewreven en gemengd: voor het olie schilderen zijn de delfstoffelijke verwen beter, dan die van sappen van planten (lak-verwen), die met delfstoffelijke lichamen verbonden zijn, alzoo de laatste door het bismengen van olie altijd donkerer worden. De delfstoffelijke verwen bestaan alle uit metaalachtige kalken, (Oxyden), of zuurstofverbindingen of uit metale zouten, en zwavelverbindingen; doch verdienen de eerste boven de laatste, uit hoofde van derzelve onveranderlijkheid, de voorkeur. Tot de metaal-oxyden, die tot verwen gebruikt worden, behooren: van lood de roodachtig gele menie, en het gele mastikot; van ijzer de onderscheidene okers, de Chinese en onbereide, die door het gloeijen eene donkere kleur verkrijgen; van koper het bergblauw, en van kobalt de finalte. Andere zoutachtige en naar zout gelijkende metaal verbindingen zijn: van lood het (koolzure) loodwit, en Kremnitzerwit, het (zoutzure) Kasergeel; van ijzer het (blauwe zure) Berlijnsch blaauw; van koper de (azijnzure) groenspan- of koperbloem, het (koolzure) berggroen, het (zoutzure) Brunswijker groen, en het (azijn-zure) Scheelsche groen. Onder de zwavelhoudende metaalverwen behooren het vermillioen van het kwikzilver, en het gele operment van de arsenik. Lakverwen hebben tin of aluinaarde tot lichamelijken grondslag, en zijn hare kleur aan eene dierlijke of plantaardige verwt of verschuldigd. Hieronder telt men, de roode lakken die uit konzenille met aluin of tin, uit meekrap, en de flechtere uit brazilie-hout soorten; de geele, die uit geelhout, boonkruid of wou; de bruine, die uit verscheiden andere kleurende basten getrokken wer-

worden, en eindelijk de Indigo, ofschoon die volgens haren oorsprong geheel plantaardig is. — Bij het porfelein- en glaschilderen kan men zich alleen van metaal-verwen bedienen, die in het vuur niet vervliegen en aan geene merkelijke verandering onderhevig zijn. Hier toe gebruikt men tinhoudend goud tot purper; nikkel tot groen; kobalt tot blaauw, en het zwart en bruin wordt van ijzer en bruinsteen verkregen; terwijl het *Uranium* eene gele, en het *Chromium* eene groene kleur oplevert. — Het schilders- of musfief-goud wordt grootendeels van tin, kwikzilver, salmiak en zwavelbloemen bereid, en alleen wegens zijne schoone, goudgele kleur tot vergulden, schilderen en versierfels gebruikt, en meest door de schilders zelve vervaardigd. Op gelijke wijze wordt ook het musfief-zilver uit tin, bismuth en kwikzilver zamengesteld, en gebruikt.

SCHILDKLAVER. Deze zonderlinge plant, zich boven anderen door eene in het oogloopende en onafgebrokene bewegelijkheid kenmerkende, werd in *Bengalen*, op vochtige en kleiachtige plaatsen door Milady Monson ontdekt, die door hare zucht voor de Natuurlijke geschiedenis tot eene reis naar de *Oost-Indiën* gedreven werd. BROUSSONET verkreeg van den ridder BANKS hare nagelatene handschriften, en uit dezen heeft hij de waarnemingen getrokken, welke de bewegingen dezer plant betreffen. De *Indianen* noemen haar *Burum chandali*; LINNEUS plaatst haar onder het geslacht der *Hedyfarum*, en heeft ze door het woord *Gyrans* omschreven; doch BROUSSONET wil den naam van *Saintfoina oscillant* behouden, dien DAUBENTON in 's konings kabinet aan dezelve gegeven heeft, om dat hij oordeelt, dat deze benaming meer voegzaam de beweging van hare blaadjes te kennen geeft. Herfstm. is de tijd, waarin deze plant in *Bengalen* bloeit. In Slagtm. heeft het peulgewas reeds zijne volkomene rijpheid, en laat alsdan zijne boonen vallen. Zelden bloeit deze plant in *Europa*, en hare oppassing vordert vele zorgvuldigheid; moettende men haar in een warm stookhuis houden, en er nooit buiten brengen. Geen deel dezer plant geeft teeken van eenige prikkelbaarheid, wanneer men haar steekt. Bij dag is het middelblad lijnrecht uitgestrekt en onbewegelijk; maar gedurende den nacht buigt het zich achter over, en begint op zijne takjes te liggen. De zijblaadjes, die eenen kringboog beschrijven, zijn altijd in beweging en gaan gedurig bij afwisseling op en neder, welke geheele beweging in den steel ligt, die zich schijnt te verdranjen. In *Oost-Indiën* hebben de blaadjes tot hunne beweging niet meer dan 2 minuten noodig; doch zoo snel heeft BROUSSONET ze nooit in de Europeische planthuizen waargenomen. De beweging, die hen nederwaarts drijft, is veel sneller dan de opwaartsgaande: ook is de eerste niet gelijkvormig, maar de laatste daarentegen altijd. Zeer dikwijls beweegt zich ieder blad naar eene tegenovergestelde streek, namelijk zoo, dat de eene nederwaarts gaat, wanneer de andere dit opwaarts doet. Ook staat somtijds het blaadje stil, terwijl zich een ander beweegt; en

deze beweging is zoo natuurlijk, dat, wanneer men haar floort, door een van de blaadjes vast te houden, het terftond zijne beweging weder hervat, zoodra men het loslaat. Zoo ras de groote bladen door den wind bewogen worden, houden zich de kleine stil. Ook wanneer de zon zeer heet schijnt, zijn ook de bladeren van deze plant onbewegelijk; doch daarentegen, wanneer het weder warm en vochtig is, bewegen zij zich zeer goed. Deze beweging schijnt voor de plant noodzakelijk; want zoodra de eerste blaadjes zijn uitgebot, bespeurt men haar nanstonds: zelfs duurt zij bij nacht voort, doch neemt met den tijd af. In de Europische planthuizen heeft zij over het algemeen slechts het eerste jaar plaats; in het tweede bespeurt men ze zeer weinig. In haar vaderland zijn alle de bladen der plant in beweging; doch in *Europa* heeft BROUSSONET dit nooit van allen ontdekt. Is zij in den volsten bloei en de bevruchting aanstaande, dan beweegt zij hare bladen het slechte; doch zoodra deze tijd voorbij is, houdt de beweging op, die bij deze plant zoo natuurlijk is, dat zij niet alleen 2 of 3 dagen lang bij de bladeren van eenen afgesneden en in het water gestoken tak aanhoudt, maar zelfs bij zulke bladeren nog eenigen tijd voortduurt, die aan de afgesneden takken zitten, welken men in het water gelegd heeft.

SCILDKNAAP. (*Schilddrager*, *Jonker*) Zoo noemde men in de middeleeuw zoo'nig iemand, die onder de bevelen en de leiding van eenen wezenlijken ridder tot den krijgsdienst en de ridder spelen werd opgeleid. Toen de laatste op het einde der 11de eeuw in zwang geraakten, en algemeen beoefend werden, behandelde men dezelve gewoonlijk als een voorbereidingsmiddel tot den krijgsdienst. Een ieder, zonder onderscheid van geboorte, die eenmaal ridder wilde zijn en genoemd worden, en als zoodanig aan de ridder spelen deelnemen, moest zich aan alle hieromtrent plaats hebbende schikkingen onderwerpen. Men verdeelde de ridders doorgaans in natien of tongen, waarvan ieder een' aanzienlijk' en geacht' ridder, *Tourneerkoning* genoemd, aan het hoofd had, aan wien alle overige ridders, ofschoon van eene hoogere geboorte, ondergeschikt waren; terwijl ieder ridder weder soortgelijke jongelingen onder zich had, die, omdat zij nog niet tot ridders gerechtigd waren, *Schildknappen* geheeten werden, en velerlei verplichtingen omtrent den ridder moesten in acht nemen, die hun leermeester was. Zoo moesten zij, b. v. op de Tourneerdagen zijne ridderlijke wapens en zijnen geheelen toefstel aanvoeren, en hem op zijnen burg opwachten en bedienen. Zelfs jonge vorsten in *Duitschland* onderwierpen zich gaarne aan dit dienstwerk, alhoewel zij van eene aanzienlijker afkomst, dan hun meester waren. Om echter Schildknaap te worden, moest men tot den tijd van keizer FREDERIK II vrij geboren zijn, en een tot den ridderstand noodig inkomen bezitten; terwijl deze keizer bepaalde, dat alleen diegenen tot leerlingen der ridder spelen mogten aangenomen worden, die geboren ridders waren, of door den vorst, uit hoofde

hun

hunner verdiensten, met dit voorregt begunstigd werden. Hierbij bleef het tot aan het einde der 16de eeuw; doch voor het overige hing het van den meester der jonge Schildknappen af, om hen tot den ridderflag, of die plegtige handeling, toe te laten, uit kracht van welke, zij door eenen flag tot ridder geslagen werden. Deze mededeeling der ridderlijke waardigheid geschiedde door keizers, koningen en beroemde vorsten, inzonderheid, bij plegtige gelegenheden, zelfs konde geen vorst huwen, wanneer hij niet vooraf tot ridder ware geslagen geweest.

SCHILDLUIZEN. Dus noemen wij een zeer belangrijk geslacht van Insekten, dat bij LINNEUS *Coccus* heet. De soorten van dit geslacht dragen den naam van *Schildluizen*, deels, omdat zij in gedaante naar die infekten gelijken, welke wij *luizen* noemen, deels omdat vooral de wijfjes, in verscheidene soorten van dit geslacht, als met een schild bedekt zijn, of liever, omdat meest allen, na verloop van eenigen tijd, aan de boomen en planten, op welke zij huisvesten, zich hier en daar vastzetten, en, de ringen van derzelve lichaam verdwijnende, zich als dekfeltjes of schilden vertoonen, en, door zwelling, de figuur van uitwasfen aannemen. Deze schilden of dekfeltjes zijn eene soort van doppen, welke dienen, ter verberging der eitjes, of jongen dezer diertjes; waardoor zij zich in sommigen als besfen vertoonen. Onder deze zijn er, welke keurlijke verfstoffen opleveren; zoo als de dus genoemde *Scharlaken bezien*, of *Grana-kermes*. (*Coccus Illeis* L.); het Poolsch Grein, (*Coccus Polonicus* L.), ook *Scharlaken grein* en *Kermes der Wortelen* geheeten; de *Konchenielje* (*Coccus cacti opuntia* L.), en de *Gomlak* (*Coccus Lacca* L.)

SCHILDPAD. (*Testudo*) Deze diersoort behoort tot de *Reptilien* of *lopende Amphibiën*, die allen, ten minste, wanneer zij hare volkomene gedaante verkregen hebben, van 4 pooten, naar derzelve verschillende woonplaatsen geschikt, voorzien zijn. (Zie *Amphibiën*). De meeste Schildpadden zijn met eene harde schaal of schild bedekt, waarvan het bovenste of rug-schild met den ruggraad en de ribben van het dier aan elkander gegroeid, en met breede, hoornachtige schubben bedekt is, die bij vele soorten zoo sterk en schoon van kleur zijn, dat zij tot velerlei kunstzaken gebruikt worden. Dit schild bestaat uit twee deelen, welke bij de Land-schildpadden door eenen beenigen naad, bij de andere door eenen kraakbeenigen of vliezigen, onderling vereenigd zijn. Gewoonlijk liggen er 15 dergelijke schubben in het midden van dit schild, en 24 of 25 rondom den rand. Het onderste deel van hetzelfde, of het buikschild, is een weinig kleiner, dan het bovenste, en voor den kop, pooten en staart als uitgesneden. De Schildpadden hebben naakte kaken en geene tanden. De tong is met groote tepels voorzien. Het trommelvlies is soms met eene hoornachtige zelfstandigheid bedekt; terwijl zij echter zeer goed horen. Zij beminnen het water, en leven van planten,

visfchen, vruchten, wormen en infekten; planten zich voort door eijeren, die zij in het zand begraven, en door de zon laten uitbroeijen; groeijen langzaam; fchijnen eenen hoogen ouderdom te kunnen bereiken, en bezitten bovendien eene zoo fterke levenskracht, dat zij aan vochtige plaatfen maanden lang zonder voedsel kunnen leven, en dikwijls eerst na verloop van eenige dagen, nadat hun de kop is afgehouden, fterven. De eijeren en het vleesch leveren een zeer goed voedsel op. Het wit der eijeren verkrijgt door het koken nooit eene volkomene hardheid.

Men heeft onderscheidene foorten van Schildpadden. *LACÉPÈDE* heeft 24 foorten befchreven, *LATREILLE* 35, en *DAUDIN* 57. De *Caret-Schildpad*, (*T. Imbricata*), heeft pooten als vinnen, een hartvormig fchild, een weinig gekield, en aan den rand zaagswijze getand: de fchubben liggen als kleine breede dakpannen op elkander, en de ftaart is gefchubd. Men vindt haar in de beide *Indiën* en ook in de *Roode zee*, die de beste Schildpadden oplevert. Hun vleesch kan niet gegeten worden, omdat het braking veroorzaakt. Zij worden van 150 tot 800 pond zwaar. De *groene Reuzen- of Mydas-Schildpad* (*T. Mydas*), met pooten als de voorgaande, een eirond fchild, en de randen der kaken getand, is de grootfte en fterkfte; weegt fomtijds wel 800 pond, en kan eenen last van meer dan 600 pond op haren vlakken rug voortfleepen. Zij heeft haren naam van hare lichte olijfgroene kleur, en van haar zonderling donker groen, fmakelijk vet verkregen: ook haar vleesch is aangenaam. Zij onthoudt zich in zee; komt inzonderheid in Zomermaand aan land, doch meestal op onbewoonde eilanden, zoo als b. v. op die in de *West-Indiën* en den *Stillen Oceaan*, om aldaar hare eijeren te leggen, wier getal eenige honderd befoopt. Hun voedsel beftaat meestal uit een foort van zee gras. Wanneer zij gegeten hebben, begeven zij zich meestal naar de rivieren, om adem te halen. Zij worden meest gevangen, als zij zich uit de zee op het land begeven. De *Rivier-Schildpad* (*T. Orbicularis*), met gevliesde pooten, en eene ronde en platachtige fchulp, woont in de warmfte deelen van *Europa*, en wordt, om haar fmakelijk vleesch, veel gegeten. Zij eten fchelpdieren en planten. De *Land-Schildpad* (*T. Graeca*) leeft in *Sardinië*, *Italië* en *Afrika* in de bofchen. Zij heeft een zwart, van achter buitig fchild; aan de voeten vrije vingers, en laat zich gemakkelijk temmen. Zij beweegt zich zeer langzaam; kan lang vasten en flaapt in den winter. Zoo heeft *BLUMENBACH* eene Schildpad, gedurende 9 maanden, zonder eenig voedsel levend gehouden. Hun voedsel beftaat uit wortels, planten, wormen en infekten. Het wijfje legt 4 à 5 witte eijeren, die even als haar vleesch gegeten worden. Deze foort komt het meest voor. Met deze heeft vele overeenkomst de *Geometrifche of gesternde Schildpad* (*T. Geometrica*), met gevinde achterpooten, en een zeszijdig regelmatig geel en zwart geteekend, verheven bovenfchild. Zij heeft de grootte van een' hand, en behoort in de *Oost-*

In-

Indiën te huis. De *Karolinische Schildpad* (*T. Carolina*), die in *Karolina* enz. haar verblijf houdt, heeft gevingerde pooten, een bultig schild en geen' staart. Zij is klein, en haar vleesch is eetbaar. — Over het algemeen leven de Landschildpadden troepswijze bij elkander, en, volgens BLUMENBACH, voegen zich, zoo als b. v. op *Isle de France*, verscheidene van hen, des nachts, bij geheele scharen bijeen, zoodat de grond met dezelve als bevoerd schijnt, en men er wel 100 schreden in het rond over gaan kan, zonder dat men eenen voet op den grond behoeft te zetten.

SCHILLER. (FRIEDERICH CHRISTOPH VON) Een beroemd Duitsch dichter, die te *Mauburg*, in het *Wurtembergfche*, in 1759 geboren werd, en zich reeds als jongeling door eene vurige, levendige verbeeldingskracht kenmerkte. Zijn eerste onderwijs van den predikant MOSER te *Lorch*, een dorp in het *Wurtembergfche*, genoten hebbende, begaf hij zich vervolgens naar de Latijnsche school te *Ludwigburg*, welke hij in 1773 met de krijgskundige kweekschool te *Stuttgart* verwisselde. Hier besloot hij, om zich op de Regtsgeleerdheid toe te leggen; doch in dit vak maakte hij geringe vorderingen, zoodat hij zich reeds in 1775 tot de Geneeskunde bepaalde, tot welke beoefening aan deze school gelegenheid was. Dan zijne levendige verbeeldingskracht en sterke zucht voor de Dichtkunst verkregen bij hem de overhand, en ontvingen door de strenge bepalingen van gemelde instituut nog meerder voedsel. SHAKESPEAR, met wien hij zich reeds vroeg had bekend gemaakt, vervulde zijne geheele ziel, en zoo ontstond zijn eerste merkwaardig stuk die *Räuber*, hetgeen hij, hoe gunstig ook in *Duitschland* en elders ontvangen, naderhand zelf afkeurde. Van *Stuttgart* vertrok hij naar *Rauerbach* bij *Meinungen*, waar hij zijnen vroeger begonnen Fiesko en zijn treurspel *Cabale und Liebe* voltooide. In 1783 begaf hij zich naar *Manheim*, alwaar IFFLAND, BECK, BEIL en KAROLINA BECK toen op het tooneel schitterden, en hij, inzonderheid door medewerking van DALBERG en A. VON KLEIN, tot tooneeldichter werd aangesteld, en tot lid van het Keur-Paltzisch Duitsch gezelschap in genoemde stad aangenomen. Hier was hij de huisvriend van gemelden VON KLEIN, wiens RUDOLF van *Habsburg* hem deed besluiten, om zijnen CARLOS, waartoe hij toen reeds het plan ontworpen had, in Jambische dichtmaat te brengen; doch dien hij eerst naderhand, bij zijne beurtelings verblijf in *Dresden* en *Leipzig*, voltooide.

Met het jaar 1789 begon eigenlijk SCHILLERS geleerac tijdvak. Nadat hij eenigen tijd te voren zijn verblijf te *Leipzig* en *Dresden* met dat te *Weimar* verwisseld had, werd hij door medewerking van GÖTTE, na het vertrek van EICHHORN, tot Hoogleeraar in de Geschiedenis en Wijsbegeerte te *Jena* beroepen, alwaar hij zich onvermoeid met geleerden arbeid bezig hield, en binnen weinige jaren verscheidene zijner geschiedkundige werken in het licht gaf. Onder deze behooren: zijne *Memöiren von 12ten Jahrhundert an bis auf die*

Neuesten Zeiten; Geschichte des 30 jährigen Krieges; Geschichte des Abfals der Vereinigten Niederlanden von der Spanischen Regierung, welke hij echter niet voltooidde, en naderhand door C. CURTIJ is vervolgd geworden; voorts *Geschichte der merkwürdigsten Revolutionen und Verschwörungen*, waarvan maar één deel verschenen is, enz. In 1791 overviel SCHILLER eene zware ziekte, die hem op den rand van het graf bragt; doch nauwelijks was hij weder hersteld, of hij vervatte met nieuwen lust zijnen letterarbeid; doch bepaalde zich sedert voornamelijk tot de Dichtkunst, aan welke hij in de laatste jaren niet veel gedaan had, en gaf reeds in 1791 zijne schoonste lyrische en didactische gedichten in het licht. Hij keerde echter eerlang tot het drama terug, en leverde eerst zijnen *WALLENSTEIN*, vervolgens *MARIA STUART, die Jungfrau von Orleans, die Braut von Mesina*, (welk laatste stuk eene proeve bevat, om het koor der *Grieken* op het Duitsehe tooneel over te brengen) en eindelijk zijnen *WILHELM TELL*, waarin de eenvoudige zeden van een vrijheidlievend, nog onbedorven volk, hetgeen in eene gelukkige afzondering leeft, en in den strijd tegen geweld en onderdrukking als overwinnaar wordt voorgesteld, zoo innemend als overeenkomstig met de waarheid worden afgeschetst. — Onder zijne Lyrische stukken verdienen inzonderheid genoemd te worden: *die Götter Griechenlands; Resignation; die Ideale; das Reich der Formen; die Worte des Glaubens; die Worte des Wahns; das Lied von der Glocke; die Würde der Frauen*; de voortreffelijke *Hymnus an die Freude*, en verscheidene didactisch-lyrische stukken: bovenal echter onderscheiden zich door hartelijkheid en teederheid: *THEKLA'S liebliche Geisterstimme; das Mädchen aus der Fremde*, eene schoone Allegorie enz. — Onder zijne *Balladen* en *Romancen*, die, zonder die eenvoudigheid te bezitten, welke tot deze dichtsoort behoort, het hart diep trossen, behooren voornamelijk: *der Täufcher; die Kraniche des Ibis; der Ritter GEORG; der Gang nach dem Eisenhammer*, en anderen; doch vooral de *Ridder TO-AGENBURG*. Uitmuntend zijn zijne didactische *Epigrammen*, welke van zijn schrander vernuft de duidelijkste blijken opleveren; doch in het bearbeiten van hexameters en pentometers was hij geen groot meester; gelijk hij zich ook in andere versmaten en in rijm vele onnauwkeurigheden veroorloofde, die hij gemakkelijk had kunnen verbeteren, wanneer hij er meerdere waarde aan gehecht had. Van zijne uitmuntende talenten als *Roman-dichter* gaf SCHILLER slechts eenen, doch eenen belangrijken, wenk, die hem als een meester in deze soort kenmerkt. Behalve zijnen *Geistersaher*, heeft men nog van hem den schoonen Roman *Sonnenwirth*, benevens eenige Fragmenten en zijne kleine Prozaïsche schriften.

SCHILLER verliet in 1801, uit hoofde van den zwakken staat zijner gezondheid, op raad van zijnen geneesheer, *Jena*, en leefde sedert voor zich zelve in *Weimar*. Hij genoot hier echter niet lang de voordeelen zijner stille afzondering, alzoo eene zenuw- en borstzickte, in Bloei-
maand

maand 1805, in het 46ste jaar zijns ouderdoms, een einde aan zijn leven maakte. Zijn stoffelijk overblijfsel werd op het *St. Jakobskerkhof* te *Weimar* begraven, en zijn dood werd algemeen betreurd. Hij bezat niet alleen zeldzame vermogens van geest, maar ook uitmuntende hoedanigheden van hart. Een welmeenende ijver voor het ware en schoone, een diepe eerbied voor al wat heilig was, vervulde zijne geheele ziel, en door zijnen vertrouwelyken en openhartigen omgang won hij spoedig eens ieders achting; terwijl trotscheid en verheffing op eigen verdiensten aan zijn karakter geheel vreemd waren, en hij hoogst afkeerig was van alles, wat naar valscheid of onregtvaardigheid zweemde. Men had in *Duitschland*, op den voorslag van *BECKER*, ten oogmerk, om zijnen naam op eene wijze te vereeuwigen, die hem niet minder dan zijn vaderland tot eer zoude verstrekt hebben; doch de sedert zijnen dood plaats gehad hebbende krijgsbewegingen, en andere oorzaken, hebben dit plan tot dus verre verhinderd.

SCHIMMEL. (De) Deze plant beschouwde men voorheen, en mogelijk nog tegenwoordig bij sommigen, als een aanvankelijk bederf der lichamen, waarop zij zich vertoont; doch is, wanneer men haar door een vergrootglas ziet, een geheel bosch, dat zeer vele onderscheidene gewassen vertoont, die hunnen stam en kruin hebben, en met de zoo verschillende gedaanten der paddenstoelen overeenkomen, zoodat ook deze allereerste, ras vergankelijke, teedere bewerkteugde lichamen des groeienden rijks onder dit planten-geslacht behooren. De voortplanting der Schimmel is, intusschen, tot hertoe een geheim, ofschoon men ook over het algemeen zaden bij dezelve aanneemt. Dat vochtigheid en warmte haar spoedig doen ontstaan, is bekend; terwijl men door dagelijksche ondervinding weet, dat zij op vele lichamen, als brood, vleesch, oud hout en water kan groeijen.

SCHIMMELPENNINCK, (RÜTGER JAN) den 31 van Wijnm. 1761 te *Deventer* uit een oud Overijsfelsch geslacht geboren, ontving van zijne ouders eene waardige opvoeding, en werd voor de pleitzaal bestemd. Na de voorbereidende studien in zijne geboorteplaats volbragt te hebben, begaf hij zich in 1780 naar de Hoogeschool te *Leijden*, waar hij zich inzonderheid, onder de beroemde Hooggeleerden *PESTEL* en *VAN DER KEESSEL*, in het Regtsgeleerde vak oefende. Zijne uitstekende talenten en ongewone vorderingen deden hem spoedig de hoogachting en toegenegenheid zijner onderwijzers, en zijne minzame vriendschap het vertrouwen zijner makers verwerven, waarvan de laatste hem een treffend bewijs gaven, door hem in 1784, bij gelegenheid eener opschudding binnen de stad, tot hun opperhoofd te verkiezen, in welke betrekking hij, in die hagchelijke oogenblikken, zoo veel voorzigtigheid en moed betoonde, dat de regering van *Leijden* besloot, om hem eenen cerpen-

ning, ter erkenenis van zijn loflijk gedrag, aan te bieden. In Winterm. van hetzelfde jaar aanvaardde SCHIMMELPENNINCK zijne waardigheid in de Regten, bij eene openlijke disertatie: *de imperio populari caute temperato*, waarin hij den geschikten vorm eener democratische regering verdedigde; zijnen afkeer van het despotisme, onder welke gedaante ook, aan den dag legde, en rondborstig voor eene verstandige vrijheid, door goede wetten bepaald, uitkwam. (*)

SCHIMMELPENNINCK verkoos nu *Amsterdam* tot de plaats van zijn verblijf, en maakte eerlang, als Regtsgeleerde, aldaar zoo veel opgang, dat er nauwelijks binnen die stad eene zaak bepleit werd, waarin hij het woord niet voerde. In de ontusten van 1785, 1786 en 1787, koos hij de partij van hen, die verandering in den regeringsvorm verlangden, en verklaarde zich openlijk voor de invoering van het vertegenwoordigend stelsel, waarbij de heilige regten der burgers erkend werden; maar verzette zich tevens ten sterkste tegen alle woelingen van hen, die de beginselen woest overdreven, waarvan hij zich een voorstander betoond had. De ontusten binnen ons Vaderland, door de Pruisische wapenen, in 1787, gestuit zijnde, bleef hij rustig, onder het voortzetten zijner regtsgeleerde praktijk, te *Amsterdam*; doch de groote omwenteling van 1795 opende voor hem eene geheel nieuwe loopbaan. Hij werd tot Voorzitter van de Municipaliteit benoemd, en aanvaardde dien post, ofschoon met weerzin; maar legde, desniettegenstaande, in deze zijne nieuwe betrekking, zoo veel voortvarenheid, moed en klem aan den dag, dat zijnereds verworvene hoogachting bij zijne medeburgers daardoor aanmerkelijk vermeerderde. Zijne aanspraak, bij het aanvaarden van dezen zijnen post gedaan, muntte even zeer uit door verstandig inzicht, als door de vastheid van zijn stellig besluit, om voor de veiligheid van personen en bezittingen te zullen waken: zij had in die oogeblikken van overspanning eene heilzame uitwerking, en heeft welligt, met een besluit der Municipaliteit van *Amsterdam*, van Sprokkelm. 1795, op zijn voorstel genomen, en waarbij hij de beginselen nader ontwikkelde, die hij tot grondslag der nieuwe orde van zaken noodig oordeelde, het meest bijgedragen tot die gematigde rigting der omwenteling, welke men haar naderhand zag nemen.

Altijd wijs en gematigd, bragt SCHIMMELPENNINCK dezelfde gevoelens over in de Nationale Vergadering, bij welke hij als afgevaardigde optrad: alle zijne hier gehoudene redevoeringen ademen een echt vaderlandsch gevoel, en kenmerkten zich door regtchapenheid en eene wegstrepende welsprekendheid, zoodat zij waardig zijn, ten nutte van de beminnars van fraaije letteren, verzameld te worden. SCHIMMELPENNINCK werd bij de tweede Nationale Vergadering,
in

(*) Deze Disertatie genoot de zeldzame eer, dat zij, kort na de uitgave, door den Advokaat Swart te *Leiden*, in het Nederduitsch vertaald werd.

in Louwm. 1798, verkozen; doch ziende, dat hij bij de toenmalige stemming der gemoederen zijn vaderland van geen dienst kon zijn, weigerde hij de gevorderde verklaring der leden af te leggen; verwijderde zich van het staatsconceel, en keerde naar *Amsterdam* terug, waar hij zijne vorige praktijk hervatte, in hoop, van daarvan niet weder te zullen afgetrokken worden. Dan, het viel anders uit, door de omwenteling van den 12den van Zomerm. deszelfden jaars. Men had toen te *Parijs* een Hollandsch gezant noodig, die met de beginsels der zegepralende partij instemde, ten einde bij het Uitvoerend bewind van *Frankrijk* de volstrekte noodzakelijkheid der plaats gehad hebbende verandering aan te toonen; en SCHIMMELPENNINCK, door het bewind dringend aangezocht, aarzelde niet, daar hij nu oordeelde, zijn vaderland van wezenlijken dienst te kunnen zijn, de staatkundige loopbaan weder in te treden. Hij had het genoeg, in het oogmerk zijner zending volkomen te slagen; doch deze gelukkige uitflag had voor hem ongewenschte gevolgen. Het Bataafsche gouvernement hield zijne belofte niet, dat hij, namelijk, na afloop zijner zending, naar *Amsterdam* zoude kunnen terugkeeren, om aldaar naar welgevallen als ambtelooz burger te leven; maar deed bij hem de dringendste aanzoecken, om bij voortdoring 's lands tolk bij het Fransche bewind te zijn, en benoemde hem tot blijvend Ambassadeur te *Parijs*. SCHIMMELPENNINCK, het vertrouwen van de hoofden van het toenmalig Fransche staatsbestuur wetende te winnen, beantwoordde volkomen aan de verwachting van zijn gouvernement, en handhaafde de onafhankelijkheid der Republiek, die toen, ondanks hare onnoemelijke gedane opofferingen voor derzelve behoud, zeer veeg stond.

BUONAPARTE, tot eersten Consul benoemd zijnde, gaf den Ambassadeur SCHIMMELPENNINCK herhaalde blijken van hoogachting; terwijl het nieuwe Fransche gouvernement van hem verlangde, dat hij het Congres te *Amiens*, als Hollandsch gezant, zoude bijwonen. SCHIMMELPENNINCK voldeed aan dezen wensch, die ook de zijne was; en men moet het aan zijn beleid, en zijnen vredelievenden aard, alsmede aan het vertrouwen toeschrijven, dat hij den Engelschen gevolmagtigden, den markies CORNWALLIS, en den Franschen, JOZEF BUONAPARTE, broeder van den eersten Consul, wist in te boezemen, dat de onderhandelingen niet werden afgebroken, en ten laatste door een verdrag van eenen lang gewenschten vrede gevolgd werden. Niet slechts het Bataafsche bewind, maar ook *Frankrijk* en *Engeland*, gaven hem de vleijendste bewijzen hunner erkenning, en wel het eerste, onder anderen, door zijn verzoek in te willigen, om de ambassade van *Parijs* met die van *Londen* te verwisselen. Behalve de blijken van hoogachting, die hij van Lord CORNWALLIS, de ministers, en de aanzienlijksten te *Londen*, over het geheel ontving, verwierf hij ook die van den Franschen gezant, den veldheer ANDREOSSY, dien hij reeds in *Parijs* had leeren kennen; doch SCHIMMELPENNINCK bespurde, onder dit alles, weldra, dat de stemming tus-

fchen beide gouvernementen geene hoop gaf op eenen duurzamen vrede, en deszelfs plotfelinge verbreking regtvaardigde zijne vrees maar al te zeer. Zijne pogingen, om der Republiek eene zoo zeer gewenschte onzijdigheid te doen genieten, ofschoon *Engeland* daartoe niet ongenegen fcheen, waren, uithoofde van den heftigen tegenftand van BUONAPARTE, vruchteloos: zij werd daardoor in den nieuwen oorlog gewikkeld, die voor haar zeewezen en haren handel zoo noodlottig was, en de terugroeping van haren gezant ten gevolge had. SCHIMMELPENNINCK verliet nu *Londen*, met het leedwezen, uit zijne te leurgefelde hoop voortvloeiende, en vertrok, met het vast besluit, om de ftatkundige loopbaan niet weder te betreden, naar zijn landgoed in *Overijsfel*, ten einde er zijnen tijd tufchen letterkundigen arbeid en de genoegens van een ftil leven, te midden van zijn huisgezin, te verdeelen.

Naauwelijks was SCHIMMELPENNINCK op zijn landgoed, of zijne ontwerpen werden op nieuw verijdeld. BUONAPARTE noodigde hem, bij eenen brief uit *Brusfel*, op het dringendst, om zich derwaarts te begeven, tot een mondgefprek over zaken, voor beide gouvernementen van het hoogfte belang, en aan deze uitnoodiging, door het Bataaffche bewind aangedrongen wordende, voldeed hij, om zich op nieuw in eene loopbaan te begeven, welke hij onlangs verlaten had, alleen met oogmerk om zijn vaderland, zoo mogelijk, nogmaals nuttig, te zijn. Te *Brusfel* had hij verfcheidene conferentien met den eerften Conful, voornamelijk het ftatsgeftel der Republiek betreffende, waarin deze tevens zijn verlangen te kennen gaf, dat hij voortaan haar gezant te *Parijs* mogt zijn. Op aandrang van zijn gouvernement voldeed hij hieraan; vertrok op het einde van 1803 derwaarts, en wendde alles aan, om de onafhankelijkheid van zijn vaderland te verzekeren. Dan, hij doorgrondde weldra de ware oogmerken van den Conful, die hem ten laafte met duidelijke woorden verklaarde, dat de Europifche ftatsgefteldheid niet langer gedoogde, dat de Conftitutie onzer Republiek bleef, zoo als zij was, en het Uitvoerend be wind noodzakelijk vervangen moest worden door een meer geconcentreerd gouvernement, in handen van één enkel perfoon. Alle pogingen, om BUONAPARTE van dit besluit af te brengen, waren te vergeefs, en kort nadat hij zich als keizer had laten uitroepen, drong hij op deszelfs uitvoering ten fterkfte aan, en liet in den Herft van 1804 te *Keulen*, werwaarts hij zich toen begeven had, den Bataaffchen gezant bij zich roepen, die hier uit zijnen mond vernam, dat er voor zijn gouvernement geene andere partij open ftond, dan eene inlijving der republiek in het Fransche rijk of de conftitutie te veranderen, en een enkel perfoon aan het hoofd des bewinds te ftellen; tevens zijn verlangen betuigende, dat de keuze daarvan op zijn perfoon mogt vallen. SCHIMMELPENNINCK gaf hiervan dadelijk kennis aan zijn gouvernement, het welk, liever dan de onafhankelijkheid der natie, die ten minfte nog in naam beftond,

ge-

geheel te zien vernietigen, tot de gevorderde verandering der constitutie besloot, en zijnen gezant gelaste, om de onderhandelingen met den Franschen keizer voortzetten, en met hem over den aard en vorm van het nieuwe gouvernement te spreken. Deze onderhandelingen hadden te *Parijs* plaats, wanneer SCHIMMELPENNINCK den keizer een ontwerp van constitutie voor de Bataafsche Republiek aanbood, hoofdzakelijk met die der *Vereenigde staten* van *Amerika* overeenkomende; doch NAPOLEON verklaarde zich heftig tegen de bepalingen, waarbij het gouvernement in handen van eenen *verkiezbaren* president gesteld werd, en het was niet dan met vele moeite, dat hij 's keizers toestemming tot eene constitutie verwierf, waarbij ten minste de republikeinische vorm behouden bleef. Dezelve hield onder anderen in, dat het hoofd van het bewind den titel van *Raadpensionaris*, waartoe de Heer SCHIMMELPENNINCK voor zijn leven benoemd werd, en het wetgevend ligchaam dien van *Hoog Mogende Heeren* zoude voeren, en werd door het volk bijna eenparig aangenomen.

In het begin van Lentem. 1805 werd de Heer SCHIMMELPENNINCK in zijne nieuwe waardigheid bevestigd, en deed bij de aanvaarding van het nieuw bestuur eene aanspraak, waarbij hij de beginselen ontwikkelde, waarnaar hij dacht te handelen. Hij bleef, gedurende de 15 maanden van zijn bewind, aan dezelve getrouw: door de invoering van een nieuw algemeen stelsel van finantien, welke het algemeen krediet herstelde, en den staat voor een gevreesd bankroet bewaarde, terwijl de openbare rust nergens in het land gestoord werd; en er geenerlei in hechtenisneming wegens staatsmisdrijf plaats had. Zoodanig was de staat van zaken, toen NAPOLEON, dronken van zijnen voorspoed in den nu geëindigden oorlog tegen *Oostenrijk*, het plan vormde, om verscheidene dynastiën in *Europa* te veranderen, en zijne broeders op verschillende troonen te plaatsen. Onze republiek moest LODEWYK BUONAPARTE als koning ontvangen; doch de Raadpensionaris weigerde, bij de onderhandelingen hierover, standvastig; om tot eenen maatregel mede te werken, die de vernietiging der Republiek ten doel had, welker onafhankelijkheid hij gezworen had te zullen handhaven, en begaf zich naar zijn landgoed in *Overijsel*, om er voortaan als een eenvoudig burger te leven. Gedurende de regering van koning LODEWYK mogt hij dit genoegen smaken; maar bij de inlijving van *Holland*, in het Fransche rijk, hield zulks op. Na eene benoeming tot Rijksgraaf en Groot-thefaurier der orde van de 3 gulden vliezen, volgde die tot lid van den behoedenden Senaat, welken post hij met weerszin aannam; doch zoodra had zijn vaderland de onafhankelijkheid niet herwonnen, door de inneming van *Parijs* door de verbondene mogendheden, of hij spoedde zich naar zijn vorig verblijf in *Overijsel*, waar hij stil leefde, tot dat hij in 1815 tot lid van de eerste kamer der Staten Generaal benoemd werd, in welke betrekking hij gebleven is tot aan zijnen dood, die op den 15den

van Sprokkelmaand 1825 aan zijn nuttig leven een einde maakte. Minzaam en vrolijk van karakter was hij steeds de vreugde van den kring, die hem omringde, zelfs nog in de laatste dagen zijns levens, toen zijn anders kloek lichaamsgefel door eene bijna geheele verlamming, alle kracht, om zich zelf te bewegen, verloren had. Zijne gesprekken waren steeds van het hoogste belang, en moesten den opmerkzamen eene onbepaalde bewondering afperfen voor den man, die, gedurende eene reeks van jaren van het gezigt beroofd, nimmer eene klacht ontboezemde over zijnen toestand, en zich met eenen ieder zoodanig wist te onderhouden, als het meest met deszelfs eigenaardigen toestand overeenkwam, met de kinderen zelfs dertelende en over hunne kinderspeelen sprekende, zoodat niemand immer van hem ging, zonder iets nuttigs gehoord en geleerd te hebben. Te wenschen is het, dat eenmaal de stukken, welke SCHIMMELPENNINCK voor eene eigene biographie verzameld heeft, in handen van een bekwaam man gesteld worden, die zeker uit dezelve een gewichtig geschrift zal kunnen samenstellen, hetwelk ons dezen man in alle zijne beminnelijke grootheid zal doen kennen, en bijzonderheden aan den dag brengen over het tijdperk, in hetwelk hij eene zoo luisterrijke rol speelde.

SCHIP-NOBEL. Eene gouden en ook zilveren munt in *Engeland*, ter waarde van *f* 7 - 10, ook wel meerdere koers. Zij wordt aldus genoemd, omdat op de eene zijde een schip zonder roos staat, ter onderscheiding van den Rozen-nobel.

SCHIPPOND. Een gewigt, in alle koopsteden van de *Oost- en Noordzee* in gebruik, en naar hetwelk zware lasten berekend worden. Deszelfs zwaarte is verschillend; doch gewoonlijk wordt het op 300 pond gerekend, en komt omtrent met de *Cargo* der *Italiaanen*, *Spanjaarden* en *Franschen* overeen.

SCHISMATIKEN. Zoo noemt men diegene, welke zich van hunne kerk afzonderen, omdat zij ten aanzien van den kerkelijken vorm anders denken, als derzelver overige leden.

SCHLEESWIJK. Een Deensch hertogdom, dat het Zuidelijk gedeelte van *Jutland*, of *Zuid-Jutland* uitmaakt, ten Noorden aan *Noord-Jutland*, ten Zuiden aan het hertogdom *Holstein* (waarvan het door de *Eider* en het kanaal van *Kiel* gescheiden wordt), ten Westen aan de *Duitsche zee* en ten Oosten aan de kleine *Belt* grenst, en 162 vierkante mijlen met 288,000 inwoners bevat, die tot de Lutherfche godsdienst behooren, en deels van *Duitsche*, deels van *Vriessche* volkstammen afkomstig zijn. Het land is geheel vlak. Aan de Westzijde liggen lage en vette marlanden, die door dijken voor het indringen van het zeewater moeten beveiligd worden. Midden door het land loopt eene zandachtige heide, die met turfmoer afwisselt: de Oostkust is niet zoo laag als de Westelijke; doch niet minder vruchtbaar. Bergen vindt men er geheel niet, maar alleen heuvels en hoogten. De luchtfreek is er over het algemeen

matig en gezond; alleen aan de Westkust is zij vochtiger. Het land is rijk aan koren, waarvan jaarlijks 150,000 ton worden uitgevoerd; aan rundvee, waarmede insgelijks niet alleen eenen aanzienlijken handel gedreven wordt, maar hetgeen ook boter en kaas voor den uitvoer levert; en aan paarden, waarvan jaarlijks meer dan 3000 buiten 's lands verkocht worden: ook is de handel in visch van belang; doch heeft men aan timmer- en brandhout gebrek. Fabrieken vindt men alleen in de groote steden; doch zijn van weinig belang; die van kant en wollen kousen zijn de voornaamste. De hoofdstad van dit Hertogdom draagt zijnen naam; ligt aan de *Schlei*, en bevat 6800 inwoners, behalve de bezetting. De huizen, ten getale van 1200, zijn meestal wel gebouwd, waaronder inzonderheid het Raadhuis uitmunt, dat, benevens den Dom, bezienswaardig is. Men vindt hier verscheidene weldadige stichtingen, waaronder het *grauwe klooster*, het werk- en weeshuis, benevens het instituut voor Doofstommen, de voornaamste zijn: op *den Holm*, waar men langs eene schipbrug komt, ligt het St. *Johannis*-klooster. Onder de Fabrieken telt men eene van aardewerk, van zeildoek, kousen en baptist, alsmede eene suiker-rafinerij. De scheepvaart is er, door het bevaarbaar maken van den verzanden mond van de *Schlei*, door middel van een kanaal, zeer levendig. Niet ver van de stad ligt het slot *Gottorp* op een eiland der genoemde rivier, voorheen het verblijf der hertogen van *Schleeswijk-Holstein*; doch thans de zetel van den koninklijken stadhouder, en van de hoogste besturen der beide hertogdommen van dien naam.

SCHLEGEL. (JOHANN RUDOLPH) Deze uitmuntende geleerde, in 1729 geboren en in 1790 gestorven, was Rector der Latijnsche school te *Heilbron*, opziener van de openbare boekerij, medelid van het koninklijk instituut der historische Wetenschappen, en lid honorair van het Latijnsch genootschap te *Jena*. De Grieksche en Romeinsche Letterkunde, alsmede de Kerkelijke Geschiedenis waren de vakken, waarin hij met een gelukkig gevolg gearbeid heeft. Zijne overzetting van MoseHEIMS Kerkelijke Geschiedenis zal, ondanks eenige gebreken, welke haar mogen aankleven, een duurzaam gedenkteeken zijner geleerdheid, lust tot onderzoek, en onvermoeiden ijver blijven, en men zal haar steeds onder de voornaamste werken in dat vak mogen tellen. Bij het *Gymnasium* te *Heilbron* maakte hij zich ongemeen verdienstelijk, en zijn vlijt en aanhoudend pogen, om nuttig te worden, bleef ook niet onbeloond. *Duitschland* is aan hem de eerste opleiding verschuldigd van verscheidene verdienstelijke geleerden, en eene reeks van nuttige burgers voor den staat. Hij was een vlijtig medearbeider aan de *Allgemeine Litteratur Zeitung*, en schreef ook eenen geruimen tijd aan de *Allgem. Deutsche Bibliothek*.

SCHILOZER. (AUGUST LUDWIG) Een Duitsch geschiedschrijver, in 1737 te *Jagst* aan de *Jurt* geboren, waar zijn vader predikant was. Door het vroeg overlijden van dezen, werd hij bij bloed-

ver-

verwanten opgevoed, die hem het noodig onderwijs in de Latijnsche, Grieksche, Hebreeuwsche, Chaldeeuwfche, Syrische en Fransche talen lieten geven, en hem hierop in 1751 naar *Wittenberg* zonden, om zich in de Godgeleerdheid te oefenen. Dan, zijn uitgetrekt verlangen, om het *Oosten* te bezoeken, hetgeen echter nooit vervuld werd, deed hem besluiten, om zich meer bijzonder op de Oosterfche Talen toe te leggen. Van *Wittenberg* ging hij in 1754 naar *Göttingen*, waar hij zijne studien vervolgde; doch schijnbare voordeelige aanbiedingen voerden hem als huisleeraar naar *Zweden*, alwaar hij zoo te *Stokholm* als *Upsala* 3½ jaar vertoefde, en in 1758 zijne proeven eener *Handel-geschiedenis* in de Zweedfche taal uitgaf. In 1759 keerde hij weder naar *Göttingen* terug; beoefende, behalve de Oosterfche talen, inzonderheid de Arabifche, waarin hij spoedig anderen konde onderwijzen; legde zich vervolgens met veel ijver op de Geneeskunde toe, en had reeds eenige honderd dukaten tot zijne voorgenomene reis bijeen verzameld, toen een aanzoek van den Rijks-historiefchrijver MULLER, om als zijn huisleeraar en medewerker in het letterkundig vak naar *Petersburg* te komen, zijn geheele levensplan verijdelde. Het hem gegeven uitzigt op eene volgende aanstelling bij de Petersburgfche akademie, deed hem, in hoop dat dit zijn ontwerp tot eene reis door het *Oosten* zou bevorderen, den voorflag aannemen, en in 1761 naar *Petersburg* vertrekken. Nadat hij zich hier op de Rusfische taal had toegelegd, beoefende hij de Oud-Rusfische jaarboeken; doch juist daardoor wekte hij de jaloezij van MULLER op, die buitendien noch voor zijn reisplan, noch voor zijne aanstelling bij de Akademie, veel ijver betoonde. SCHLOZER, ofschoon zijne vooruitzigten zoo onaangenaam verijdeld ziende, voer echter voort met de bearbeiding der middel-geschiedenis van *Rusland*, werd in 1762 als adjunct bij de akademie, en als leeraar bij het Rafinowskisch Opvoedings-Instituut aangesteld, en scheidde zich van MULLER af, die van nu af zijn volflagen vijand werd, en zijne haat zoover dreef, dat hij, toen SCHLOZER in 1764 als Hoogleeraar naar *Göttingen* beroepen werd, het zoo ver wist te brengen, dat de Senaat een stellig bevel gaf, om zijn vertrek derwaarts te verhinderen, en hem zijne geschiedkundige verzamelingen af te vorderen. Ofschoon dit laatste wel niet geschiedde, moest hij echter blijven. Eindelijk, na verscheidene onderhandelingen, bewilligde de regering in zijne vroeger gedane aanzoeken, en benoemde hem tot Hoogleeraar bij de akademie op een jaargeld van 860 roebels, waarbij hem inzonderheid het onderwijs en de bearbeiding der Oude Rusfische geschiedenis, als zijn hoofdwerk, werd opgedragen. Ook verkreeg hij 3 maanden verlof tot eene reis naar *Duitschland*, die hij dan ook aanstonds aanvaardde. Na zijne terugkomst bleef hij nog 2 jaar te *Petersburg*, en keerde toen weder met verlof naar *Göttingen* terug, waar hij tot Hoogleeraar in de Staatkunde benoemd werd.

Van dit tijdstip af begon eigenlijk SCHLOZER's algemeen nuttige

en uitgebreide werkkring, waarin hij rusteloos arbeidde. Onder zijne geschiedkundige werken, sedert uit zijne pen gevloeid, verdienen zijne *Algemeine Nordische Geschichte*, het eerst in 1772, en *Nestor*, van 1802 — 1809 in het licht verschenen, inzonderheid genoemd te worden. Met niet minder ijver bearbeidde hij de *Statistik* en verspreidde over de Algemeene geschiedenis een nieuw licht en leven; gelijk uit zijne *Weltgeschichte*, in 1792 uitgegeven, alsmede uit zijne *Vorbereitung* tot dezelve voor kinderen blijktbaar is. Nog niet te vrede met hetgeen hij reeds verrigt had, wilde hij ook nog het geheele vak van Staatskunde in alle hare voorname deelen bearbeiten; doch er verschenen slechts 2 stukken van dit zijn werkje in het licht. Hij verkreeg eenen aanmerkelijken invloed op *Duitschland*, door zijne *Briefwechsel* (van 1776—1782) en zijne *Staatsanzeigen* (van 1782 — 1803), waarvan het voorname oogmerk was, om misbruiken en gebreken onbeschroomd ten toon te stellen. Ook als Akademisch leeraar maakte hij zich zeer verdienstelijk: hij hield met vele goedkeuring voor talrijke toehoorders voorlezingen over de Geschiedenis der Europeische staten, het Staatsregt, de Staatskunde en Noordsehe geschiedenis tot op zijn 70ste jaar, wanneer hij zich aan alle werkzaamheden onttrok; de laatste jaren van zijn leven, onder het smartelijk gevoel van den treurigen toestand zijns vaderlands, doorbragt, en eindelijk in 1809, als Justitie-Raad en lid van verscheidene geleerde genootschappen, stierf.

SCHMAUS. (JOHANN JAKOB) Een beroemd Duitsch geleerde in het Staatsregt, die in het laatst der 17de eeuw te *Landau*, in den *Elzas*, geboren werd. In 1734 ging hij als Hoogleeraar in het Natuurregt en in dat der Volken naar *Göttingen*, in 1743 als Hoogleeraar in het Staatsregt naar *Halle*; doch keerde in het volgend jaar naar *Göttingen* terug, waar hij in 1757 stierf. Hij hield aldaar, met vele goedkeuring, voorlezingen over het Staatsregt en de Geschiedenis, en was een groot kenner en bearbeider dezer wetenschappen, inzonderheid van de nieuwere Geschiedenis, waarin hij aanleiding tot vele nieuwe denkbeelden gaf. Jammer was het, dat zijn karakter door grove fouten bezoedeld werd: hij was een tiran in zijn huis, en een man van ruwe en aanstootelijke zeden. Onder zijne schriften verdienen opmerking: *Corpus Juris publici Sacri Romani imperii academicum*, *Lips.* 1745, met aanmerkingen van SCHUMANN; *Corpus Juris gentium academicum*, *Lips.* 1730; *Einkleitung zu der Staatswissenschaft*, *Leipzig* 1741; *neues System des Rechts der Natur*; *Göttingen* 1753, hetgeen, uit hoofde der daarin voorkomende nieuwe denkbeelden, opmerking baarde, en zijn *neuester Staat von Portugal*, *Halle* 1714, welke vele oordeelkundige aanmerkingen bevat.

SCHMIDT, (JOHAN ANDREAS) abt van *Marienthal*, zag in 1652 te *Worms* het eerste daglicht, van waar hij, in zijn 14de jaar naar *Augsburg* ter school vertrok. Hij zette vervolgens zijne akademische studien te *Altdorf* en naderhand te *Jena* voort, in welke laatste stad

stad hij in 1683 tot Hoogleeraar in de Redeneer- en Bovennatuurkunde werd aangesteld. In 1695 verwisfelde hij dezen post met dien van Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelijke Geschiedenis te *Helmstad*, alwaar hij in Zomerm. 1726, het 74ste zijns arbeidzamen levens, stierf. 's Mans deugden, waardoor hij de achting zijner ambtgenooten en leerlingen verworven had, worden zeer geroemd; doch niet minder wordt zijne geleerdheid door de bevoegste beoordeelaars geprezen, onder welken de voortreffelijke MOSHEIM den eersten rang bekleedt, bij wien hij bekend staat als een schrander en verlicht Filosoof, die het juk der Aristotelische wijsbegeerte trachtte te verbrijzelen, en in die onderneming, welke voor *Duitschland* toen ten tijde vrij hagchelijk was, niet ongelukkig slaagde. Hij was bovendien een scherpzinnig Geschiedschrijver, die zoowel de klippen van ligtgeloovigheid als van twijfelarij wist te vermijden, en ook het vak der Kerkelijke Historie van vele fabelen gezuiverd heeft. Hij drukte de voetstappen van zijnen leermeester KASPER SAGITTARIUS, en strekte ten wegwijzer van den grooten MOSHEIM, die echter hem op eenen aanmerkelijken afstand achter zich liet. Hij was eindelijk een zeer bezadigd godgeleerde, die het geluk had, de waarheid te leeren, zonder zich vijanden te maken, daar allen over de eenvoudigheid zijner leerwijze zich te vrede toonden. MOSHEIM houdt hem voor den grootsten Godgeleerde van zijnen tijd, althans wil hij, dat men hem onder de grootsten plaatse, die toen leefden.

SCHNEIDER. (J. G.) Een beroemd oud taalkundige, te *Cohn* in het *Meiszniſche*, in 1752 geboren, en te *Breslau* in 1822 gestorven. Hij was eene reeks van jaren een der verdienstelijke leeraren aan de Hooge school te *Frankfort*, en, sedert derzelver verlegging naar *Breslau*, Hoogleeraar in de Welsprekendheid en Griekſche taal, en tevens eerste boekbewaarder van de univerſiteit aldaar. SCHNEIDER was niet alleen een groot taalkenner; maar onderscheidde zich ook door zijne uitgebreide kunde in verſcheidene takken der Natuurlijke Historie, der vergelijkende Ontleedkunde, van kunst enz. waardoor zijne verſchillende uitgaven van Griekſche ſchrijvers, boven die zijner voorgangers, eene aanmerkelijke waarde ontvingen. Alle zijne werken op te tellen, is hier de plaats niet. Wij noemen er dus alleen van zijne uitgaven van OPPIANUS, XENOPHON, NIKANDER, THEOPHRASTUS, VITRUVIUS, zijne *Ichthyologiae veterum ſpicimina*; doch vooral zijne verbeterde en vermeerderde uitgave van het Griekſch en Hoogduiſch woordenboek, hetgeen alleen toereikend ware geweest, om zijnen roem te vestigen, en waarvan in 1819 reeds een derde druk verſcheen. De beste *Grieken* uit geheel *Duitschland*, waaronder de Heer JAKOBS van *Gotha*, WEIGEL van *Dresden*, STRUVE en LUBECK van *Konigsbergen*, BUTMAN van *Berlijn*, en andere geteld worden, leverden tot dit belangrijk werk hunne bijdragen.

SCHOENUS. Eene Egyptiſche maat, die bij HERODOTUS op 60 ſtadiën wordt gerekend, doch naderhand weder van 30 tot 120 ſta-

stadien werd bepaald, zoodat de juiste grootte hierdoor zeer onzeker is.

SCHOL. (*P. Platesia* LINN. *La Plie*.) Deze visch met na te noemen soorten tot het geslacht der *Platvischen* (*Pleuronectes*) behoorende, heeft aan den kop 6 knobbeitjes; de kaken zijn met kleine stompe tandjes voorzien; de onderkaak is langer dan die van boven; de mond klein; in de keel bevinden zich twee beentjes, scherp als eene rasp; de oogen zijn rond, aan de regterzijde uitpuilende; de oogappel is blaauwachtig; de *iris* geelachtig groen; het lijf aan de bovenste zijde is bruin en graauw gemengd, en met vele oranjekleurige vlekjes besprengd; de onderzijde is wit, en met dunne zachte schubbetjes bezet, welke als in groefjes geplaatst zijn. In de rugvin zijn 68, in die van de borst 12, van den buik 6, van den aars, welke een' scherpen stekel heeft, 54, en van den staart 19 beentjes. De Schol is $\frac{1}{2}$ — 2 voet lang. Men vindt haar in de *Noordzee*, in diep water; des zomers komen zij naar de kusten, en worden in tallooze menigte door onze strandvischers gevangen. Hun voedsel bestaat uit kleine vischen en schelpdieren. De rijtijd valt in Sprokkel- en Lentemaand wanneer zij hare kuit schieten tussehen de steenen en zeeplanten, welke dicht onder het strand groeijen. Zij zoeken het versche water. Bij de groote Schollen ontbreken somtijds de roode vlekken.

P. Limanda LINN. De RUWE SCHOL heeft eenen kleinen langwerpig kop; de kaken zijn met vele lange, spitse, kromme en van elkander afstaande tanden voorzien; de gaping van den mond is wijd; de oogen zijn uitpuilende; aan de regterzijde is de oogappel zwart; de *iris* is geel; het lijf is van boven zwartachtig, van onderen wit, en met schubben gedekt, die met haartjes omzet zijn; aan den rug en de aarsvinnen staan scherpe stekels; de borstvinnen zijn langer dan bij de gemeene Schol, en de staartvin is bijna halvemaansgewijze uitgesneden. Hare lengte is 5—8 duim. De rugvin heeft 75, de borstvinnen 11, de buikvin 6, de aarsvin 61, de staartvin 15 beentjes. Hare woonplaats is in de *Noordzee*: zij eet velerlei zeeinfekten, inzonderheid kleine krabbetjes. De rijtijd valt in Bloeim., bij koud weder eerst in Zomerm., dus merkelyk later dan bij de gewone Schol. Zij komt bij ons slechts zeldzaam voor. Zij heeft met de gewone Schol vele overeenkomst en is bijzonder smaaklyk.

P. Limandoides. LINN. De RUWHUIDIGE SCHOL met uitpuilende oogen, aan de regterzijde een blaauwen oogappel; een witte *iris*, en wijde gaping van den mond. Het lijf is met groote scherpe schubben bezet; de zijstreep breed en regt, welke beide haar van de gewone Schol onderscheiden; van boven is zij bruinachtig, van onderen wit; de rugvin heeft 79, de borstvinnen 11, de buikvinnen 6, de aarsvin 63, de staartvin 15 beentjes. Offchoon deze Schol weinig op onze markten gebragt wordt, kan men dezelve echter onder de vischen van onze zeestranden brengen. Men vindt deze Schol in de

Noordzee, waar zij van kleine krabbetjes leeft. Tot dit zelfde geslacht behooren verder, de

Pl. Flesus. LINN.; *De Bot. Le Flez*. De bovenkaak van deze is langer dan de onderste; de opening van den mond klein; in de keel zijn twee ronde, ruwe beentjes; de oogen zijn uitpuilende; aan de rechterzijde is de oogappel zwart; de *iris* is geel; het lijf van boven donkerbruin, met olijfkleurige, groengele en zwarte vlekken, en van onderen wit met zwart gesprenkeid; de zijstreep is regt, en in de rugvin bevinden zich 59, de borstvin 12, de buikvin 6, de aarsvin 44, en in de staartvin 16 beentjes: tusschen de buik- en aarsvin staat een scherpe stekel. Hare lengte is 7—12 duim, en zij wordt gevangen in de *Noord-* en *Zuiderzee*, het *T* en de *Zeeuwsche* stroomen.

Pl. Hippoglossus. LINN. *De Heilbot, Le Flet*, met eenen kleineren kop, bewegelijke bovenkaak, beide met vele laage, spitse, gekromde en van elkander afsnede tanden voorzien. De gaping van den mond is wijd; de oogen zijn groot; aan de rechterzijde digt bij elkander; de oogappel is zwart; de *iris* wit; het lijf van boven leverkleurig, van onderen wit, met schubben gedekt, en met slijm als overtoegen. De rugvin heeft 107, de borstvin 15, de buikvin 7, de aarsvin 82, de staartvin 16 beentjes. De lengte is 2—5 en nog meerdere voeten. De *Heilbot* woont in de *Noordzee*, en komt in het voorjaar digt onder het land; eet Rog, Schelvisch, krabben, maar inzonderheid de Snottolff (*Cyclopterus lumpus* L.) naar welke zij zeer graag zijn. De rijtijd is in het voorjaar, wanneer het wijfje hare bleekroode kuit langs het strand tusschen de steenen schiet. Op den grond der zee liggen zij in reijen met opgesperden mond op de zwemmende vischen te loeren. Bij grooten honger, zegt men, dat zij elkander den staart afeten.

P. Maximus. LINN. *De Tarbot, Le Turbot*, heeft de oogen aan de linkerzijde, en eenen breeden kop; de onderkaak is langer, dan de bovenste, en beide zijn met verscheidene rijen tanden voorzien; de oogen zijn groot; de oogappel is zeegroen; de *iris* bruin; het lijf langwerpig rond; de huid met zeer kleine schubbetjes bedekt, en bovendien met beenachtige stompe knobbeltjes, welke aan de bovenzijde grooter zijn dan van onderen, hier en daar bezet; van boven is zij donkergraauw en geelachtig als gemarmerd, en van onderen wit met bruine vlekken. De vinnen zijn geelachtig met zwarte vlekjes en punten. In de rugvin zijn 67, borstvin 10, buikvin 6, aarsvin 46, staartvin 15 beentjes. Zij wordt soms tot de zwaarte van 20 — 25 pond aangetroffen; in de *Noordzee* in vrij groote menigte, en door onze kustvischers veel gevangen. Zij eten insekten, wormen en kleine krabbetjes. De *Tarbot* is zeer roofzuchtig; komt somtijds voor de zeegaten; kruipt in het zand, en lokt, door de beweging harer baardjes, de vischen tot zich, om dezelve te vangen en te verslinden.

Merkwaardig zijn de Platvischen, door dat zij hunne beide oogen aan de eene zijde van den kop dragen. Men treft onder hen zelden

mis-

misgeboorten aan, die tegen den gewonen regel de oogen aan de verkeerde zijde hebben. Ook liggen de beide neusgaten even eens dwars ter zijde, en zwemmen zij in eene schuinſche rigting, met de zijde, waarop de oogen geplaatst zijn, naar boven gekeerd.

Onder onze inlandſche foorten van Platviſſchen behooren ook nog de *Pl. Cynogloſus* LINN., de SCHARRETONG. *La Pole*; *P. Soleo*, LINN. De TONG, *La Sole*; *P. Linguatula* L. De SCHAR, *La Languette*; *P. Rhombus*, L. De GRIET, *Le Carrelet*. en *P. Paſſer* L. De KAAAN, *Le Moineau*.

SCHOLARCHEN. Zijn Opzieners van *Lycœen*, en *Gymnaſiën*.

SCHOLASTIEKEN. Met dezen naam beſtempelden de *Romeinen* de leeraren in de Welfprekendheid. In de middeleeuw voerden de beroemdſte godgeleerden en wijsgeeren dien naam, en hierdoor ontſtond een afzonderlijke aanhang van *Scholastici*, of van *Schoolſche Wijsbegeerte*, welke gewoonlijk in 3 voorname tijdvakken verdeeld wordt, waarvan het eerſte met ROSCELIN en ABELARD (1120) begint, en met ALBERT *den Grooten* (1250) eindigt; het tweede tot op DURANDUS (1330) loopt, en het derde tot op de herſtelling der wetenschappen in de 16de eeuw zich uitſtrekt. De ſchriften van ARISTOTELES, en inzonderheid zijne verhandelingen over de Redekunst, Kathegorien en Syllogismen (ſluitredenen) waren de grondſta- gen, waarop de Scholastieken het ſtelfel hunner Wijsbegeerte bouwden. Men bediende zich echter daarbij niet van den Griekſchen tekst, maar van zeer gebrekkige Lacijsche overzettingen uit het Arabiſch, die tevens uitleggingen van AVICENNA en AVERROES bevatteden. Het voornaamſte oogmerk, waarmede men de tot hiertoe gebruikelijke leerboeken tegen deze nieuwe verwisfeldie, was geen ander, dan om daardoor gelegenheid te krijgen, om in het redentwisten te ſchitteren, waarbij het dikwijls zoo heet toeging, dat men met elkander handgemeen werd. Zich niet over het ware oogmerk bekommerende, hetgeen door de wetenschappen moet bereikt worden, ſtelden zij hunnen eenigen roem in eene menigte nuttelooze en ſpitsvoudige vragen op elkander te hoopen; ongerijmde ſtellingen aan te voeren; in onnutte verklaringen en onderscheidingen, en in de vaardigheid, om opgeworpene twijfelingen, op wezenlijke of ſchijnbare gronden, aanſtonds te kunnen oploſſen, of om zijne partij door kunstige woordſpelingen in verlegenheid te brengen. In hunne ſchriften heerschte dezelfde verwarring. Aan eene zamenhangende voordragt werd zelden gedacht: men ſchreef de ſtelling, die men verdedigen wilde, ter neder; ontwikkelde dezelve in verſcheidene vragen; gaf vervolgens de bewijzen er tegen op, en beſloot eindelijk met bevestigende gronden. Uitvoerige ophelderingen oordeelde men met de Redekunst onbeſtaanbaar; en van hier, dat men er zich bijna nooit van bediende. Nog minder legde men zich op de duidelijkheid toe, om dat deze voor de twiſtzucht ongunstig was.

Ondertuſſchen was deze leerwijze, die in de Wijsbegeerte haren

aanvang nam, zoo geheel met den fmaak der eeuw overeenkomstig, dat men haar weldra op alle overige wetenschappen, inzonderheid op de Godgeleerdheid, toepaste; en hieruit werd naderhand dat gedrogtelijk leerstelsel geboren, waardoor de Christelijke godsdienst, gedurende de middeleeuwen, op het belagchelijkst misvormd, en geheel onkenbaar gemaakt werd. Men liet daarbij deszelfs gewigtigste en troostelijkste leeringen onaangeroerd, om zich alleen bij de zoodanige te kunnen ophouden, die de meeste stof tot twisten aan de hand gaven, en waarbij men de vermetelste en godslasterlijkste vragen konde opperen. Op den Bijbel, dit heilig boek, sloeg men in het geheel geen acht, en zelfs was hij aan velen geheel onbekend. Ook in de Wijsbegeerte vergat men, bij de belagchelijkste ongerijmdheden, het onderzoek van belangrijke zaken. Men moet voor het overige in het oog houden, dat de Latijnsche taal, door de Scholastieken, in een barbaarsch *Gallimathias* (zie *aldaar*) ontaarde, hetgeen door den geoefendsten oordeelkundigen zeer moeilijk te verstaan was. Verwaarloozing van alle regels eener goede schrijfwijze; het ophoopen van *partiekels*, die men dikwijls van een teeken voorzien moest, om niet met hun groot aantal in de war te geraken; het scheppen van nieuwe, hoogst onaangenaam klinkende woorden, en de grootste verwarring in het voordragen van denkbeelden — zie daar de karakteristieke kenteekenen, waardoor zich de Scholastieke schrijvers van alle anderen onderscheidden. Soms floot de lezer op geheel onverstaanbare plaatsen; waarbij men veilig kan veronderstellen, dat de schrijver zelf die niet verstaan heeft.

Onder de Scholastieken had men verscheidene aanhangen, waarvan de *Realisten* en *Nominalisten* de beroemdste zijn. Men twistte, namelijk, daarover, of de algemeene denkbeelden ook buiten het verstand aanwezig, dan of zij bloote uitvloeisels van de ziel waren; en deze twist werd eeuwen lang met de grootste hevigheid gevoerd, zonder dat men tot eenige beslissing kwam. Ten tijde der hervorming werd de Scholastiese leer-methode langzamerhand verdrongen, en het waren hier en daar slechts enkelden, in Katholieke landen, in kloosters en op *Gymnasiën*, die nog aan haar gehecht bleven, tot dat BACO van *Verulam*, eindelijk, in het begin der 17de eeuw, eene geheele hervorming in de Wijsbegeerte te weeg bragt, en haar van alle Scholastieke vormen bevrijdde.

SCHOLIEN, SCHOLIASTEN. *Scholien* zijn korte of langere verklaringen van Grieksche of Latijnsche schrijvers, welke voornamelijk door de oude spraakkunstenaars, die het beoefenend gedeelte dezer wetenschap leeraarden, gegeven en bij dezelve gevoegd werden. De schrijvers nu van zulke *Scholien* noemt men *Scholiasten*. Wij bezitten nog een aantal zoodanige verklaringen van Grieksche, minder echter van Latijnsche dichters en schrijvers; doch derzelver opstellers zijn ons meestal onbekend. Zij bezitten eene ongelijke waarde, en zijn ook dikwijls door de afschrijvers verminkt geworden,

den, weshalve men bij het gebruiken der Scholiasten zeer behoedzaam zijn moet. Ondertuschen zijn wij aan hun vele ophelderingen verschuldigd, waarvan wij buiten dien zouden zijn verfloken gebleven.

SCHONCK (EVERHARD JAN BENJAMIN) geb. in 1745, was Rector der Latijnsche scholen te *Nijmegen*, welken post hij eene reeks van jaren met lof bekleedde. Verscheidene voortbrengfels van zijnen geest hebben hem, als Nederduitsch dichter, van eene gunstige zijde leeren kennen. Behalve eenige kleinere stukjes, bezitten wij van hem: *Hekeldichten*, *Fabelen* en *Vertelsels*, 3 deelen in groot 8vo, waarvan een 2de druk is verschenen; *de Dood van Abel*, naar het Hoogduitsch van S. GESSNER, in 4to; *de Bonheurs uit de mode*, een heldendicht in 3 zangen; *Proeve van Zangstukken op de geboorte, het lijden en de verheerlijking van Jezus CHRISTUS*; *Nieuwe Kindergedichten*, en meer andere. Ook leverde hij onderscheidene proeven van zijnen lust voor de beoefening der Dichtkunde in de *Kleine Dichterlijke handschriften*, en de *Dichtvruchten van den Vriendenkring*; onder de zinspreuk: *Kunst door Vriendschap volmaakter*: zelfs werd nog, weinige jaren voor zijnen dood, die den 13 van Zomer m. 1821 voorviel; door hem een gedicht uitgegeven, getiteld: *Nijmeegsch Alaigt op den Hofberg, van ouds het Valkhof genaamd*, van welk laatste hij vroeger de *Lotgevallen* bezongen had.

SCHONEN, een landschap in *Zweden*, en wel in het Zuidelijk gedeelte van *Gothland*, gelegen; grenzende ten Noorden aan de Zweedfche provincien *Bleckingen*, *Smaland* en *Halland*, en ten Oosten, Zuiden en Westen aan de *Oostzee* en de *Sond*. Het bevat op eene uitgestrektheid van 188 geographifche v. m. 270,000 inwoners, die zich door hunnen bijzonderen tongval, zoowel als door hunne zeden, van de overige *Zweden* onderscheiden. Dit landschap is niet alleen een der schoonste en vruchtbaarste gedeelten van geheel *Zuid-Gothland*, maar over het algemeen van geheel het Zweedfche rijk. Het is vlak, en alleen aan de Noordzijde vindt men eenige berg-ruggen; alwaar het land boschrijker en niet zoo goed bebouwd is als aan de Zuidelijke. Men vindt er over het algemeen overvloed van koren, eene uitmuntende veeteelt, aanzienlijke boschen, en eene zachte luchtstreek: ook verbouwt men er tabak, en een weinig hop. Paarden, zoowel als runderen, vallen in *Schonen* grooter, en zijn sterker, dan in het overige van *Zweden*, en aan de bijtenteelt wordt veel zorg en vlijt te koste gelegd. Visch is er in overvloed, en het delfstoffelijk rijk levert slijp- en molensteen, aluin-schiefer, kalk, steenkolen en lood-erts op. De voornaamste artikelen van uitvoer, zoo naar de overige provincien als buiten 's lands, bestaan in koren, vee en hout. *Schonen* is de eenige Zweedfche provincie, waarin men oofjevaars en nachtegalen vindt. Deszelfs aanzienlijkste steden zijn *Malmoë*, *Christiaanstad* en *Landskroon*.

SCHOONHOVEN. In de provincie *Zuid-Holland*, de eenigste stad in den *Krimpener-waard*, met ongeveer 2500 inwoners, aan de

rivier *de Lek*, $2\frac{1}{4}$ uur van *Gouda*, 6 uren van *Rotterdam* en bijna 5 uren van *Dordrecht* liggende. Behalve eene Hervormde kerk, welke met een deftig, van kunstrijk lof- en snijwerk voorzien, heeregeftoelte prijkt, — is er ook eene Roomfche- en eene oud-Roomfche Katholijke kerk, benevens eene Israëlitifche bijkerk: zijnde de Remonstrantsche kerk, om de kleinheid der gemeente, voor korte jaren, afgebroken. Men vindt er ook een fraai raadhuis, met toren en carillon; met eene fpacieuze doele, weeshuis, rijks- magazijn, kazerne, waag, (waarop nog veel hennep gewogen wordt), en, onder anderen, eene belangrijke loodwitmakerij en aardappel-firoop-fabriek. *Schoonhoven*, hetgeen voorheen grooten handel dreef, doen naderhand, grootendeels, van goud- en zilverfmederijen, koperflagerijen, koekbakkerijen, hoedenmakerijen, en pijpenmaken beftond, (en oudtijds kunstig tapijtwerken opleverde), heeft door de omftandigheden zeer veel geleden, waartoe ook niet weinig heeft bijgedragen, dat in 1795, de zoo beroemde en door de ftad, van koning PHILIPS II, gekochte Zalm-afslag, ten gevolge der gebeurteniften van dat jaar, voor het grootfte gedeelte, naar het een halt uur lager liggende *Ammersfof*, werd overgebracht. — Men tref er echter, nog meer dan 40 goud- en zilverfmederijen aan, benevens 3 koekbakkerijen eenige koperflagerijen en een paar hoedemakerijen; terwijl de ftad, door hare ligging, nette huizen, met boomen beplante haven en wallen, een fierlijk en zelfs welvarend voorkomen heeft. Zij herrinnert ons aan den Hollandfchen REGULUS, ALBERT BEIJLING, die, toen de ftad, in 1426, door vrouwe JACOBA was ingenomen, ter dood veroordeeld zijnde, na met verlof eene maand afwezig te zijn geweest, ten gevolge van zijn gegeven woord van eer, ten bepaalden tijde terug kwam, en levend onder de aarde bedolven werd. De eerste Hollandfche reiziger rondom de wereld, OLIVIER VAN NOORT, hoogft waarfchijnlijk alhier geboren, ligt in de groote kerk begraven, alwaar een Latijnsch graffchrift zijne rustplaats aanwijft. Deze ftad is ook de geboorte plaats van ARRIANUS, bifchop van *St. Afaph*, in het prinsdom *Wallis*; CHRISTOFFEL LONGOLIUS; JOHANNES VAN SCHOONHOVEN enz.: en heeft verder dit merkwaardigs, dat zij reeds in 1097 (en dus het eerste van alle Nederlandfche fteden), burgemeesteren heeft gehad, zoo als uit eene privilegie van dat jaar is gebleken. — *Schoonhoven* heeft ook andere belangrijke prielegien en charters, en er ligt van het manufcript register derzelven een keurig exemplaar in de verzameling van 's Rijks archieven te 's *Gravenhage*. Men vertoont er ook nog, als zeldzaamheden, eene zilveren ringkraag, door vrouwe JACOBA aan de fchutterij gefchonken, de tooverzak van MARGJE ARIËNS, aldaar, om tooverij, openlijk verbrand; enz.

SCHOPFLIN. (JOHANN DANIEL) Een beroemd Duitsch gefchied. en oudheidkundige, te *Salzburg* in het Breisgaufche geboren. Sedert 1720 Hoogfchoolleeraar in de Gefchiedenis en Welfprekendheid aan de

de Univerfiteit te *Straatsburg*, verwierf hij in de waarneming van dezen post zoo veel roem, dat hij van verfcheidene vorften en Hooge fcholen de voordeeligfte aanbiedingen ontving, die hij echter allen van de hand wees. In het jaar 1726 ondernam hij eene reis door *Frankrijk*, *Italië* en *Engeland*; verkreeg na zijne terugkomst eene domheersplaats bij *St. Thomas*, en werd tevens tot Fransch hiftoriefchrijver benoemd. Hij vormde het plan tot eene gefchiedenis van den *Elzas*, en bezocht; om daartoe de noodige bouwftoffen te verzamelen, de *Nederlanden*, *Duitschland* en *Zwitferland*, waarna in 1751 het eerfte deel zijner *Alfatia illustrata* in het licht verfcheen. Dit werk aan den koning van *Frankrijk* overhandigende, bediende hij zich van deze gelegenheid, om de voorregten en vrijheden der Protestantfche Univerfiteit te *Straatsburg* aan dien vorst aan te bevelen, met dat gevolg, dat zij daarin door hem bevestigd werd. Het tweede deel zag in 1761 het licht, en intusfchen gaf hij de *Vindiciae Celticae* uit, waarin hij aantoonde, dat de *Kelten* een van de *Germanen* geheel verfchillende volksftam waren. Hij had ten oogmerk, om nog, tot een aanhangfel op zijne gefchiedenis van den *Elzas*, eene verzameling van oorkonden en gefchiedfchrijvers te leveren; doch dit werk werd eerst na zijnen dood door Koch, onder den titel: *Alfatia diplomatica* en *Alfaticarum rerum fcriptores*, uitgegeven. Zijn laafte werk was de Gefchiedenis van zijn geboorteland, *Historia Zuringo-Badenfis*, hetgeen van 1763—1765 in 7 deelen in 4to verfcheen. Van zijne kleinere verhandelingen zijn verfcheidene in de denkfchriften van de Akademie der Byschriften geplaatst. SCHOPFLIN ftierf te *Straatsburg*, in 1771, aan welke ftad hij, bij uiterften wil, zijne fraaije boekertij en rijk Muzeum, door OBERLIN in zijn *Museum Schopfiniarum* befchreven, gemaakt heeft.

SCHORL of SCHIRL. Zoo noemen fommige Natuur-onderzoekers zekeren fteen, tot het Thoon-geflacht behoorende. Men vindt denzeiven in 3 hoofdkleuren, zwart, bruin en groen; deels glas-, deels vetglanzig; meest fchulpachtig van breuk, en gewoonlijk in 3, 6 of 9 zijdige, over langs geftrepte zuilen, met eene driezijdige korte punt aan het einde. Verfcheidene van de drie bovengemelde kleuren bezitten de zonderlinge elektrieke kracht, dat zij, namelijk, tot eenen zekeren trap van hitte gebragt zijnde, asch enz. aantrekken en wegftooten; en deze noemt men *Tourmalinen*, of *asfchentrekkers*. Men kan zoowel door wrijving, als door dezelve in warm water te leggen, de elektriciteit in deze fteenen opwekken; doch op de laafte manier vertoont zich dezelve veel fterker en aanhoudender, en zelfs dan nog, wanneer de fteen reeds eenige uren is koud geweest.

SCHORPIOEN. (*Scorpio*) LINN., en andere. Een geflacht van dieren onder de *Arachniden* behoorende, met 8 pooten, en bovendien 2 fcharen aan het voorhoofd; op den rug 2 oogen; 2 fchaarvormige voelertjes; een' langen ftart, geleed en in een krom, boogvormige punt uitlopende; van onderen tufchen de borst en

het achterlijf met 2 kammen. Bij een ontleedkundig onderzoek vindt men langs den rug een spiervezelig vat, hetwelk aan een beursje eene slagader en ader geeft, uit welke andere takjes voortkomen voor andere deelen. Het darmkanaal is regt en dun, en de lever is zamengefteld uit vier klierachtige bundeltjes, die hun vocht in 2 puntjes van het darmkanaal uitfporten. Het mannetje heeft 2 roeden, die bij de kammetjes uitkomen, en het wijfje 2 fcheeden, die in de baarmoeder uitloopen, welke zamengefteld is uit meerdere kanalen onderling vereenigd, en men kort voor den barens-tijd met levende jongen opgevuld vindt; zijnde de ballen insgelijks uit kleine vaatjes zamengefteld. Men vindt den Schorpioen in de heete en warme luchtftreken; zij leven op den grond; verbergen zich onder fteenen en andere ligchamen, meest op donkere en koele plaatfen, en zelfs binnen in de huizen; zij loopen snel, als wanneer zij den ftart boogsgewijze naar den rug buigen; wenden denzelven naar alle kanten, en bedienen er zich van als een aanvullend en verdedigings wapen. Zij vangen met hunne fcharen infekten, waarmede zij zich voeden; fteeken dezelve met den angel, en brengen ze naar voren. Zij zijn zeer gulzig naar de eijeren van spinnen en andere infekten.

De fteek van den Europifchen Schorpioen is gewoonlijk niet gevaarlijk; gevaarlijker is die van dien van *Souvinargues*, volgens MAUPERIUS, of van de *Scorp: Occitanus*, hetgeen Dr. MACCARIJ bij zich zelve beproefd heeft. Het gift fchijnt naar den onderdom werkzaam te zijn. Het wijfje brengt hare jongen voort in Oogftin., alvorens van vel veranderd te zijn. Bij de paring ligt het wijfje op den rug, volgens de proeven van MACCARIJ: in de eerste dagen na de baring draagt het hare jongen op den rug, komt alsdan niet meer uit hare fchuilplaats te voorschijn, en waakt tot behoud van haar kroost langer dan ééne maand. Het is niet dan na verloop van twee jaar, dat zij tot de voortteeling gefchikt zijn. Sommige hebben 8 oogen, en vormen het geflacht *Buthus* van LEACH. Hiertoe behoort de *Scorpio afer*. (LINN. FAB. ROSEL, 3, pl. 65. HERBST *Monograph. Scorp. I.*) van vijf tot zes duim lang, zwartachtig bruin, de kammen met 13 tandjes, de fcharen hartvormig en harig. Men vindt hem in *Oost-Indien* en *Ceylon*. De *Scorpio Occitanus* (verkeerdeijk door CUVIER onder de zesooigige geplaatst) die geel of rosachtig van kleur is, den ftart iets langer dan het ligchaam, en welks kammetjes van 28 en meer tandjes voorzien zijn, vindt men in het Zuiden van *Europa*, *Barbarijen* en zeer algemeen in *Spanje*.

De foorten, die slechts zes oogen hebben, maken het eigenlijke geflacht *Scorpio* van LEACH uit, en hiertoe behooren de *Scorpio Maurus* L. FAB. welks ftart korter dan het ligchaam, de angel eenvoudig is, en de kammetjes ieder met 10 tanden voorzien zijn, en die in het Noordelijk *Afrika*, te huis behoort; alsmede de *Scorpio Europaeus* LINN. FAB., of de *Europifche Schorpioen*, die min of meer donker bruin van kleur is, welks fcharen hoekig, de kammen van

18 tandjes voorzien zijn, en die in het Zuiden van *Europa* gevonden wordt. Meerdere soorten vindt men in het aangehaalde werk van HERBST.

SCHORPIOEN-SPIN. (*Galeode Araneoides*, SONN.) Deze spin heeft, in verscheidene opzichten, zeer vele overeenkomst met de *Phalangis* (Kreeftspinnen). Men kan haren kop naauwelijks van de borst onderscheiden, en het geheel, waaruit zij is zamengefeld, heeft genoeg de gedaante van eenen stompen kegel, waarvan de voet van voren geplaatst is. Zij is omtrent een duim lang, en van eene ligte gele kleur; heeft lange overeind staande, op vele plaatsen stekelachtige haren; draagt een sterk venijn bij zich, en loopt verbazend snel, waardoor zij ligtelijk hare vernietiging ontfapt, waarop de menschen, uit hoofde van het gevaarlijke harer beet, en de sterke kracht van haar venijn, gestadig loeren. De deelen, die er door geraakt worden, zwellen oogenblikkelijk op, en de lijder gevoeld hevige pijnen, welke eenen wisfen dood ten gevolge hebben, wanneer men niet aanstonds gepaste hulpmiddelen bezigt, waartoe men het uitwendig gebruik van olie en versterkende en zweetverwekkende dranken voor de beste houdt. Men vindt de Schorpioen-spin in verscheidene streken van den *Levant*, in *Arabië*, *Syrië*, *Perzië*, *Klein-Azië* tot in de landen, tusschen de *Donau* en de *Wolga* liggende; voorts in den omtrek der *Caspische zee*, en waar de luchtstreek heeter is, dan men in de zoo zeer Noordelijk gelegene landen kan verwachten. De *Arabieren*, die de geneesmiddelen tegen de beet van dit Insekt niet kennen, zijn er zeer bevreesd voor. — Men vindt eene uitvoerige beschrijving, met eene afbeelding van deze spin, in SONNINI'S *Reize door Griekenland en Turkije*; deel I, Bladz. 102 en vervolgens. *Hage* bij J. C. LEEUWENSTIJN, 1802.

SCHOTANUS. (BERNARDUS) Een Vriesch van afkomst, eerst Advokaat bij het hof van *Vriesland*, naderhand Hoogleeraar in de Regten aan de Hooge School van dat gewest, en vervolgens te *Utrecht* in hetzelfde vak en in de Wiskunde, waar hij de bijzondere eer genoot, van voor zijn leven, althans zoo lang hij te *Utrecht* bleef, tot *Rector Magnificus* te worden verkozen. Niet lang echter had hij genot van deze hooge waardigheid; want hij werd naar *Leijden* beroepen; verspreidde hier den glans zijner kundigheden meer en meer, en werd met den titel van *Profesor juris primarius et consiliarius Academiae* vereerd. Hij stierf in laatstgenoemde stad in Wijnm. 1652, nalatende, onder andere werken, zijn *Examen juridicum* en *commentarius ad Pandectas*.

SCHOTANUS, (CHRISTIANUS) waarschijnlijk een zoon van bovengemeld, beklom, na eenigen tijd het leeraarambt te hebben waargenomen, omstreeks 1655, den leerstoel aan de Hooge school te *Franker*, alwaar hij eerst onderwijs gaf in de Grieksche Taal, vervolgens in de Kerkelijke Geschiedenis, en eindelijk ook in de Godgeleerdheid. Hij heeft verscheidene, meest godgeleerde, werken in de

Latijnsche taal nagelaten; doch is bij de beoefenaren der Vriesche Oudheden inzonderheid bekend door zijne zoo kerkelijke als wereldlijke geschiedenissen van *Oost- en West Vriesland*, van de vroegste tijden tot het jaar 1573.

SCHOTLAND, in het Latijn *Scotia*, bevatte oudtijds twee kleine koninkrijken, die zich gezamenlijk, als een eenig rijk, tegen hunnen vijand, de Romeinen, verdedigden en handhaafden. Het eene rijk was dat der *Picten*, het andere dat der *Skoten*. Na den dood van den koning HUNGUS, echter, in de 9de eeuw, met wien de Pictische mannelijke stam ophield, wist de toen regerende koning der *Skoten*, KENNETH II, die van de zuster van HUNGUS afstamde, zich van het kleinere Pictische rijk meester te maken, en beide rijken onder zijne magt te vereenigen. Van dien tijd af dragen zij den naam van *Schotland*, of *Skotland*, welk rijk sedert nog altijd door zijne eigene inlandsche koningen afzonderlijk, zelfs door diegenen geregeerd werd, die door regt van opvoicing den Engelschen troon beklommen. JAKOB I, die na den dood der koningin ELIZABETH het rijksbestuur in handen kreeg, wenschte wel, *Schotland* volkomen met *Engeland* te vereenigen; doch de *Schotten* verzetteden er zich ten sterkste tegen, en het gelukte eerst eene eeuw laer, in 1707, aan de koningin ANNA, jongste dochter van JAKOB II, om deze vereeniging door te zetten. Sedert wordt *Schotland* door de koningen van *Groot-Brittanje*, te zamen met *Engeland*, naar dezeifde wetten geregeerd, en heeft het zijn evenredig geval afgevaardigden in het parlement.

Het tegenwoordig *Schotland* heeft met zijne eilanden (de *Hebridische*, *Orcadische* en *Schotlandische*) eene oppervlakte van 1441 v. m., ligt van 9° tot 17° Oostelijke lengte, en van 54°, 46' tot 60°, 44' Noorder breedte, en greest ten Zuiden aan *Engeland*, waar de rivier de *Tweed* voor een gedeelte de grenscheiding uitmaakt, ten Noorden en Oosten aan de *Noord-* en ten Westen aan de *Caledonische zee*. Het wordt, uit hoofde van deszelfs natuurlijke gesteldheid, in het *Neder-* en *Hoogland*, of meer gewoonlijk in *Zuid-*, *Midden*, en *Noord Schotland* verdeeld, en bevat 33 *Shires* en *Stewartrys*, of landschappen. Het *Nederland* strekt zich van de grenzen van *Engeland* tot aan de monden van de *Tay* en *Clyde* uit. Deszelfs oppervlakte is wel meer bergachtig, als in dit rijk; doch tusfchen de bergen vindt men vruchtbare dalen, waarvan eene aanmerkelijke uitgestrektheid gronds bebouwd is, die zelfs tot 57° breedte, koren oplevert. Het *Hoogland* loopt van *Dunbarton* tot aan het Noordelijk einde van *Schotland*. Het beslaat bijna een derde van het land, en beslaat enkel uit bergen, die weinig voor bebouwing geschikt zijn. Daar, waar men nog vlakten vindt, is de grond moerasfig en bevat veel turf; doch de dalen zijn steenachtig, en slechts in enkele streken voor den landbouw geschikt. De natuurlijke schoonheden, de zoo rijke *Grampians-hiils*, die uit het schier-eiland *Kantyre* oprijzen, en

ten Noorden en Noord-Oosten van het meer *Lowond* tot aan het voor-gebergte *Kinnaird*, en ten Noordwesten tot aan het meer *Nesf*, in *Invernesf*, loopen, maken de natuurlijke grenzen tuschen het *Hoog-* en *Nederland* uit, en zijn de hoogste bergen van *Groot-Brittanje*. Bijna overal ziet men rotfen op rotfen gestapeld, en naast dezelve verschrikkelijke diepten en kloven; terwijl enge pasfen en gangen door deze verbazende rotsgevaarten voeren, en den weg uit het *Neder* naar het *Hoogland* openen. Ten Noordwesten breekt de keren dezer Schotfche bergen, die nu onregelmatig tot de Noordelijke graafschappen voortloopen. Geheele streken zijn onbewoonbaar en voor bebouwing ongeschikt; de eene wildernis wisselt met de andere af, en nauwe dalen en vervaarlijke kloven vertoonen zich hier aan het oog. In de laatste jaren werd het *Hoogland* meer dan eens door reizigers bezocht, omdat het een grootsch tafereel der Natuur oplevert, en door de rijkste afwisseling der treffendste gezigten de moeite van den opmerkzamen wandelaar beloont.

Schotland heeft langs zijne kusten verscheidene zeeboezems en baaijen; terwijl de zee diep landwaarts indringt, en aldaar vele rivieren doet opzwellen, die gewoonlijk eenen sterken stroom hebben. Zij maken dikwijls den eenigsten weg uit door ontoegankelijke bergen; breken er meermaal doorheen, en komen vervolgens aan hunnen voet, als een nieuwe stroom, weder te voorschijn. De voornaamste rivieren zijn de *Tweed*, *Clyde*, *Forth*, *Tay*, de *Dee* en de *Spey*. De *Clyde* en *Forth* worden door het *Glasgowsche* kanaal vereenigd; terwijl het *Caledonifche*, sedert 1811 geopend, dient, om de zee van dien naam met de *Noordzee* te verbinden. *Schotland* heeft voorts verscheidene aanzienlijke meeren, welke insgelijks de heerlijkste gezigten opleveren, en waaronder het *Loch-Lowond*, in *Dunbarton*, 5 mijl lang en 2 mijl breed, en *Loch-Nesf*, dat eene lengte van 9 uur heeft, inzonderheid behooren. In het eerste liggen 30 eilanden, waarvan verscheidene bewoond zijn; anderen zich als klipachtige rotfen verheffen, en sommigen met houtgewas bedekt zijn. Het laatste levert de schoonste gezigten aan deszelfs Zuidzijde, waar de heerlijkste Natuurtooneelen elkander afwisselen; kunnende men van de woeste rotsklompen eenslags het oog naar afgezonderde dalen wenden, die door zacht vlietende, kronkelende beken besproeid worden.

De luchtfreek van het *Nederland* komt met die van *Engeland* veel overeen. De zeelucht maakt den Zomer frisch en koel, en matigt de gestrengheid van den Winter. In het *Hoogland* heeft men, zoo als in alle bergachtige landen, eene strenge koude en zware hitte, en alleen daar, waar de zee diep landwaarts indringt, zijn beide gematigder. Over het algemeen heeft de luchtfreek in *Schotland* op het leven en de gezondheid eenen weldadigen invloed; en van hier, dat een gezonde ouderdom in dit rijk niet zeldzaam is. Rundvee, paarden en schapen vallen in *Schotland* doorgaans klein, maar sterk, en in de laatste jaren heeft men er veel oplettendheid voor de veetoeft

teelt beleeft. In het *Hoogland* is het rundvee het kleinste van het geheele Britsche rijk; doch kan tegen het strengste klimaat; vergevoegt zich met het slechtste en schraalste voedsel; wordt hierom in de gewone weilanden spoedig vet, en is zeer fijn en smakelijk van vleesch. Ook ontbreekt het *Schotland* niet aan wild: men vindt er herten, hazen, wilde zwijnen, vele zeevogels, en onder anderen op de eilanden donsvoegels, sneeuw- en korhoenders. De Schotsche kustten leveren rijkelijk visch op, inzonderheid baring, kabeljauw en zalm, welke laatste mede een voornaam artikel van uitvoer uitmaakt. Voorts bouwt men in *Schotland* koren, doch meer in het *Nederland* in het *Hoogland*, en wel het meest gerst en haver; wijders aardappelen, vlas, kienep, tabak, tuinvruchten, ooft en rhabarber, waarvan sommige wortels 50 pond wegen. Verder vindt men er aanzienlijke boschen van eiken- en andere boomen, en onder de delfstoffen lood en koper; bijna in al de gebergten ijzer, fraai marmer, leijen, serpentijn- of slangensteen, wetsleenen, jaspis, karneool, smaragden, zout, turf, en in onderscheidene stroomen goud: ook heeft men er minerale bronnen.

In het *Nederland* heerscht overal nijverheid. De linnen-weverijen, voorheen zoo belangrijk, zijn wel sedert de laatste jaren in verval, doch daartegen verwerkt men thans de katoen, inzonderheid in de westelijke deelen van *Schotland*, tot in de fijnste artikelen. Het voortreffelijk Schotsch garen behoudt steeds zijnen ouden roem, en de inlandsche wol wordt tot onderscheidene stoffen gebruikt. Inzonderheid is het breiden van kousen zeer algemeen, en een weldadige tak van bestaan voor de behoeftige volksklasse. De Schotsche tapijten zijn bekend. De *Tartan*, eene wollen stof, welke voornamelijk de nationale kleeding der *Hooglanders* uitmaakt, is bij uitsluiting aan *Schotland* eigen, en wordt van het fijnste *Worsted*-garen in onderscheidene kleuren geweven. In *Edinburg*, *Glasgow* en andere steden heeft men fabrieken van aardewerk, glas, papier, zeep, kaarsen, suiker enz. Onder de werkplaatsen voor ijzer zijn de *Carron-Works* de voornaamste, welke aan 1500 ambachtslieden werk verschaffen, en jaarlijks 5000 stuk kanon vervaardigen. De *Whisky*, of korenbrandevijn stokerijen, zijn zoo aanmerkelijk toegenomen, dat zij in 1791 reeds 1,700,000 galonnen leverden, welke hoeveelheid, sedert, jaarlijks nog aanmerkelijk geklommen is. *Schotland* neemt aan den Britschen handel een zeer wezenlijk deel, en deszelfs zeehandel is in de laatste jaren niet weinig toegenomen, zoodat in 1802 het getal der Schotsche schepen en vaartuigen reeds meer dan 2300 bedroeg, en de uitvoer, in het jaar te voren, op 26 millioen guldens geschat werd. *Edinburg*, met *Leith*, *Glasgow*, *Dundee* en *Grenock* zijn de voornaamste havens.

De bewoners van *Schotland* zijn of oorspronkelijke *Hooglandsche* of *Berg-Schotten*, die allen eene afzonderlijke taal, de *Gallische* of *Caledonische*, spreken, en het *Hoogland* bewonen; of *Engelschen*, die

in

in het *Nederland* hun verblijf houden. Op de *Sketlandsche* eilanden, die benevens de *Orcadische* en *Hebriden* tot *Schotland* behooren, bevinden zich meestal *Noorwegers*, die de Noordfche taal fpreken. De *Berg-Schotten* onderscheiden zich blijkbaar in hunne zeden van de bewoners van het *Nederland*. Genoegzaam afgefcheiden van de befchaafde wereld, ftonden zij nog voor 50 jaar te dezen aanzien op den trap der middel-eeuwen; doch zijn in de laafte jaren in befchaving merkelyk gevorderd. Hunne hutten zijn wel eenvoudig en armoedig; doch doorgaans de woonplaatfen van vrede en eensgezindheid. De mannen houden zich met de vifcherij, de jagt, en veehoederij bezig; de vrouwen bezorgen de huishouding, en befteden den overigen tijd met weven, breijen, leerlooijen en het vullen van ftoffen. Hun voedfel beftaat in haver, meel en haver-koeken, met water beflagen, en hun drank in melk: doch de gegoede lieden drinken koren-brandewijn, waarvan het gebruik ook onder hen, helaas! meer en meer vermenigvuldigt. De *Berg-Schot* draagt eene foort van vrouwen rok, die tot even boven de knie hangt, en halve koufen met roode en witte ruiten: hij bemint het gezang, de muzijk en den dans, en zijne vermakelykheden gaan gewoonlyk met lichaams oefeningen gepaard. — De Presbyteriaanfche kerk is in *Schotland* de heerschende; doch vindt men er ook vele Episcopalen en Difenters. — In *Edinburg*, *Glasgow*, *Aberdeen*, en *Invernesf* vindt men Hooge fcholen, met verfcheidene wetenfchappelyke inrigtingen.

SCHOUWBURGEN. Deze waren bij de *Grieken* en *Romeinen*, naast de tempels, de voornaamfte gebouwen, die niet enkel tot vermaak, maar ook gedeeltelyk tot godsdienftig en ftatkundig gebruik beftemd waren. Als aan *BACCHUS* gewijd, werden zij ook dikwijls *Dionyfifche* of *Lenaeifche* theaters, de daarop vertoonde ftukken *Dionyfifka*, en de fchouwfpelers *Dionyfifche* kunstenaars genoemd. Zoo laag in den beginne de tooneelkunst ftond, zoo flecht waren ook in het eerst de plaatfen, waarvan men zich hier toe bediende. Eene hut of tent, zonder eenige kunst van boomtakken opgetrokken, was de plaats, waarin op de feesten van *BACCHUS*, voor het verzameld volk, de *Dithyramben* (eene foort van gedichten) ter eere van deze godheid gezongen werden. *THESPIS* reed met eenen wagen *rond*, en vertoonde daarop zijne ruwe ftukken; *SUSATRION* zijne fatyriek op een van planken opgeflagen theater; doch van langzamerhand ontwikkelde zich het genie der *Grieken* voor die meesterftukken van bouwkunst, waarvan wij de overblyfsels nog heden bewonderen. De *Romeinen*, hunne navolgers, overtroffen dezelve in pracht en uitftrektheid, en de eerfte fteenen Schouwburgen werden in de Griekfche volkplantingen in *Etrurië* en *Beneden-Italië* gebouwd; en te *Adria*, eene kolonie der *Etruskers*, vindt men nog tegenwoordig de bouwvallen van eenen Schouwburg, welke de oudfte en meest bekende is. Ook in *Sicilië* had men, vroeger dan in *Griekenland*, Schouwburgen

gen van steen. Nog in de 70 olympiade was die te *Athene* van hout; doch toen zij, bij de vertooning van een stuk van PRATINAS, uit hoofde der groote menigte volks, inlortte, begon men, ten tijde van THEMISTOKLES, aan het bouwen van eenen steenen Schouwburg, dien van BACCHUS geheeten, welke de eerste in *Griekenland* was, en naderhand aan alle overigen tot een model diende. Ook bij de *Romeinen* waren zij langen tijd van hout, waaronder die, door SCAURUS en CURIO gebouwd, zich door uitgestrektheid en pracht onderscheidden; doch na de geëindigde spelen weder afgebroken werden. De Schouwburg van MARCUS AEMILIUS SCAURUS, een *aedilis curialis*, en tijdgenoot van CICERO en CESAR, was buitengewoon prachtig, en zoo groot, dat dezelve 80,000 menschen konde bevatten. Het tooneel was met 3 rijen zuilen boven elkander verfierd, die te zamen 360 bedroegen. De benedenste rij, 38 voet hoog, was van marmer, en prijkte in de tusschenrijen met 3000 standbeelden; de tweede was van glas, en de derde van verguld hout. SCAURUS liet alle kostbare tapijten, prachtige schilderstukken en versierfels, waarvoor in den Schouwburg geen' plaats was, naar zijn huis in *Tusculum* brengen; doch zijne slaven staken er uit kwaadaardigheid den brand in, en de veroorzaakte schade beliep omtrent 100 miljoen *Sestertien* (50 miljoen daalders.)

POMPEJUS liet in *Rome* den eersten Schouwburg van steen bouwen, op welks puinhoopen thans het paleis van URSINI staat; doch hij werd eerst onder CALIGULA voltooid, en konde 40,000 menschen bevatten: tegenwoordig ziet men, echter, er slechts weinige bouwvallen van. Naderhand werden niet alleen in *Rome*, maar ook in andere steden van het Romeinsche gebied, de Schouwburgen van steen gesticht; terwijl tevens, van dien tijd af, het tooneel met marmer bekleed, en door marmeren zuilen werd ingesloten. Bij gelegenheid van zekere feesten en spelen werden zij nog bovendien met grooter pracht opgesierd. Zelfs werd, op NERO's bevel, het tooneel met goud overtrokken; en, daar de omvang van hetzelfde, met alles, wat er opgebragt werd, verguld of met goud opgesmukt was, werd de dag, waarop dit plaats had, de *gouden* dag genoemd. Ook achter het tooneel hadden de Romeinsche Schouwburgen, zoo als ook die van POMPEJUS, eenen zuilengang, die voor de aanschouwers bij slecht weer tot eene wijkplaats diende. Dezelve omvatte een groot, met boomen, van lanen doorsneden, beplant, en met eene fontein en standbeelden versierd plein, en het was eerst na den Punischen oorlog, dat men om het onaangename van het weder te vermijden, zeilen over de Schouwburgen spande. Dit gebruik werd door QUINTUS CATULUS uit *Companië* naar *Rome* gebragt, waar hij er purperkleeden toe gebruikte. Over het geheel bediende men zich daartoe van linnen, met purper, en andere levendige kleuren geverwd. Later nam men tot dat einde het fijnste en kostbaarste buitenlandse linnen, en NERO gebruikte er zelfs een tapijt toe, dat met goud versierd,

en waarop zijne beeldtenis, zoo als hij, door sterren omgeven, den zonnwagen mende, geborduurd was. Ter matiging van de hitte, door de menigte van aanschouwers in zulke overdekte Schouwburgen veroorzaakt, liet POMPEJUS, het eerst, de gangen en trappen naar de zitplaatfen met water besproeijen; doch naderhand gebruikte men daartoe een mengfel van wijn met water, waarin men den besten Cielicifchen saffraan liet uittrekken, om eenen aangename geur door het gebouw te verspreiden. Men leidde dezen gemengden wijn door buizen, die in den muur van den Schouwborg verborgen waren, door middel van een perstuig, naar de bovenfte zitplaatfen, waar de buizen zeer kleine openingen hadden, waardoor de wijn als een fijne regen, naar beneden daalde, en dus door den geheelen Schouwborg eene aangename koelte verspreidde. Soms tijds mengde men ook onder den wijn kostelijken balsam, en dikwijls werden in de standbeelden, die tot sieraden dienden, en van binnen hol waren, buizen gebragt om den wijn door het gebouw te verspreiden.

De Schouwburgen werden altijd, zoo veel mogelijk, aan de afhelling van eenen heuvel of berg geplaatst, om daardoor de plaatfen voor de aanschouwers, zoo veel te gemakkelijker, trapswijze boven elkander te kunnen brengen; doch waar de grond effen was, moest men daartoe een hooger fundament leggen, hetgeen echter bij de Grieken zeldzamer, dan bij de Romeinen, het geval was. De gedaante der Schouwburgen was een halve cirkel, welks beide einden eenigermate verlengd, en door een dwars gebouw verbonden waren. In dit laatste bevond zich het tooneel; terwijl het orkest tuschen hetzelfde en de aanschouwers geplaatst was. Behalve de reeds genoemde, bevonden zich de voornaamste Schouwburgen te *Segaste*, *Syrakus* en *Agyrium* op *Sicilië*; doch houdt men die te *Corinthe*, en *Sparta*, waarvan nog bouwvallen over zijn, alsmede van *Epidaurus* en *Megalopolus*, op het eiland *Argina*, voor de fraaifte en prachtigste van geheel *Griekenland*. Van dien van *Epidaurus* vindt men nog belangrijke overblijfsels. Van de menigvuldige Schouwburgen, in de Italiaanfche steden, noemen wij alleen den in lateren tijd weder ontdekten te *Herculanum* en *Pompeji*, benevens die te *Iguvium* in *Umbrië*, te *Antium* en *Polo*. Te *Rome* waren, behalve de Schouwborg van POMPEJUS, die van CORNELIUS BALBUS en MARCELLUS (die 22,000 menschen kon bevatten) de voornaamste. Van alle deze schouwburgen verschillen onze tegenwoordige, zoo wel ten aanzien der in- als uitwendige inrigting, aanmerkelijk. Men vindt wel in *Engeland*, *Frankrijk*, *Duitschland*, de *Nederlanden* enz. daartoe ingerigte, en onder deze zelfs fraaie gebouwen; doch geen derzelve kan bij de Griekfche of Romeinfsche Schouwburgen in bouwkunst, pracht en uitgestrektheid vergeleken worden.

SCHRADER, (JOHAN) in 1721 te *Tonnewaard* in *Vriesland* geboren, werd in 1747 buitengewoon *Lector*, en in het volgende jaar, gewoon Hoogleeraar in de *Welfprekendheid*, *Algemeene*-, en in 1754

ook

ook in de Vaderlandsche geschiedenis. Volgens het getuigenis van WIJTENBACH was hij een voortreffelijk oordeelkundige, die door voorbeeld, leer en uitgegevene schriften uitmaatte, gelijk zijne *Observationes* en *Emendationes* op Latijnsche dichters bewijzen. Hij had ten oogmerk, om het aardrijkskundig werk van AVIENUS uitgegeven, doch werd daarin door zijn overlijden in 1783 verhinderd. SCHRADER had ook zijne menschelijke zwakheden. Na den dood van OUDENDORP wenschte hij, gelijk BURMAN II, dezen te *Leijden* op te volgen, in welker nabijheid beiden een buitengoed hadden, en nam het zeer euvel, dat men aan RUHNKENIUS boven hem de voorkeur gaf. Hij vormde voortreffelijke leerlingen; was een goed Latijnsch dichter, en in 1742 uitgever van het bekende dichtstuk MUSAEUS op NERO en LEANDER, met aanteekeningen van FRANCIUS. Dezelfde Grieksche dichter was 6 jaar vroeger door MATTHEUS RÖVER te *Delft* uitgegeven.

SCHREDE is eene lengtemaat van $2\frac{1}{4}$ — $2\frac{1}{2}$ voer. Om den afstand naar schreden te meten, bedient men zich van een werktuig, *Schreden-teller* genoemd, hetgeen in een raderwerk bestaat, hetwelk door een koord aan den voet van het paard, of aan het wagenrad, wordt vast gemaakt, en dermate in beweging gebragt wordt, dat bij iedere schrede, of elke ondraaijing van het rad, een wijzer, even als op eene cijferplaat, een graad voorwaarts springt. Is nu deze wijze een bepaald getal graden, mogelijk 100 of 1000 voorwaarts gegaan, dan beweegt zich een tweede wijzer een graad, en neemt nu de vorige 100 als eenheid aan enz., zoodat men, zonder zelf te tellen, altijd weten kan, hoe ver men gegaan is, in de vooronderstelling, dat men altijd evenwijdte schreden gedaan heeft.

SCHREKKENBERGER. Eene munt, die haren oorsprong heeft van het jaar 1499, wanneer zij van het Schrekkenberger zilver, hetgeen men bij *Anneberg* gevonden had, gemunt werd. Zij heeft de waarde van 5 ft. 13 penn. Hollandsch; doch wordt weinig meer gevonden.

SCHRIJFKUNST is de kunst, om door letters, of andere teekens, zijne gedachten op papier of eenige andere stoffe mede te deelen. De eerste grondslagen der Schrijfkunst waren beelden, waardoor men het aandenken aan merkwaardige personen en gebeurtenissen in het geheugen bewaarde, en waaruit naderhand de Hieroglyphen ontstaan zijn. De uitvinding der Schrijfkunst stamt waarschijnlijk uit *Egypte* af, van waar zij tot de *Pheniciers* is overgegaan, en door CADMUS, omtrent 1800 jaar vóór onze tijdrekening, in *Griekenland* werd overgebragt. Dat de oudste schriften, die wij bezitten, in Hebreuwsch letterschrift geschreven zijn, is nog geen bewijs, dat de Hebreuwsche schriftteekens de oudste zijn en uit den tijd van ESRA (450 voor CHRISTUS) afkomstig. De *Pheniciers* leerden, zoo als wij boven aanmerkten, de Schrijfkunst aan de *Grieken*, die haar vervolgens tot de *Hotruskers*, en deze wederom tot de *Romeinen* over-

bragten, door welken zij meer verspreid werd. — Volgens HUGO, *de prima artis scribendi origine* (van Troz te Utrecht 1738) zijn er 24 foorten van schrijfwijze. De oudste, bij de *Pheniciers, Egyptenaren, Syriërs* en *Hebreëwen*, was van de regter- naar de linkerhand. De regtstandige schrijfwijze vindt men inzonderheid bij de *Chinezen*, de kringvormige bij de Noordfche volken. Men fchreef in het eerst, b. v. in *Indiën*, op palmbladen, vervolgens op huiden, boomfchorsfen, fteenen of looden tafels, op limmen, en voornamelijk op de bladen van den Egyptifchen *Papyrus*. Tot het fchrijven bediende men zich van een griffel van erts of beenderen, van een penfeel, of van eene pijp van hard riet, en eerst na onzes Zaligmakers geboorte van pennefchachten. De inkt vervaardigde men uit het fap der zeefpinnen, ook wel uit vermillioen, of uit purperverw; een voorregt, hergeen alleen de Oost-Romeinfche keizers hadden. De *Codex argenteus*, te *Wolfenbittel* en *Upsala*, beftaat uit purperkleurige perkament bladen, met zilveren letters.

SCHRIKKELJAAR. De bepaling van de lengte van het zonnejaar, welke eene diepe kennis van de Sterrenkunde en naauwkeurige waarnemingen vordert, konde eerst in de jongfte tijden met juistheid bepaald worden. Volgens HERODOTUS waren het onder de oudfte volken de *Egyptenaren*, wier bepalingen dienaangaande de waarheid het naast bijkwamen. Zij verdeelden het jaar in 12 maanden, ieder van 30 dagen, zoodat hun jaar 360 dagen bevatte. De bewoners van *Thebe* echter, die op den loop der maan geene acht gaven, voegden er nog 5 dagen bij. Naderhand befpeurden zij wel, dat de hondfter (*Sirius*), welker wederverfchijning, voor zonnen-opgang, de overftrooming van den *Nyl* aankondigde, elke vier jaar eenen dag later verfeheen; doch met hun jaar van 365 dagen ftond hunne feest-rekening in zulk een naauw verband, dat eene verandering in dezen moeijelijk was. Men hield dus deze tijdsbepaling, tot dat *Egypte* onder de heerfchappij der *Romeinen* kwam, wanneer JULIUS CESAR eene andere tijdrekening invoerde. In *Griekenland* had men het jaar meer juist op 365 dagen en 6 uur bepaald, en de Griekfche fterrenkundige SO-SISENES legde deze bepaling tot eenen grondflag van den Juliaanfchen tijdwijzer.

De beroemde fterrenkundige HIPPARCHUS, te *Alexandrië*, had reeds omtrent 150 jaar voor onze jaartelling opgemerkt, dat het zonnejaar 5 minuten korter was, dan 365 dagen en 6 uur; maar zijne voorflagen, ter verbetering, werden niet aangenomen. De naauwkeurigfte berekeningen nu van later tijd hebben geleerd, dat het jaar 11 minuten en 15 feconden korter is, dan het Juliaanfche. LA LANDE bepaalt het op 365 dagen, 5 uur, 48 minuten, 35 feconden en 30 tertien; VON SACH op even zoo veel dagen, uren, en minuten, doch op 48,016 feconden. Deze zoo naauwkeurige berekening noemt men het *fterrenkundig* jaar, waarvan men het *burgerlijke* wel moet onderfcheiden. Het laafte heeft, omdat men hier de dagen

niet deelen kan, slechts een rond getal van 365 dagen, en stemt dus niet met het sterrenkundige jaar niet volkomen overeen. Daar nu de overschietende 5 uur, 48 minuten enz. elke 4 jaar nagenoeg een dag, uitmaken, zoo voegt men ieder 4 jaar, na den 24sten van Sprokkelmaand, een dag in, dien men *Schrikkel-dag* noemt; terwijl het jaar, hetgeen daardoor 366 dagen bekomt, *Schrikkeljaar*, doch elk ander een gemeen jaar geheeten wordt. (*Men vergelyke hierbij: KALENDER en ZONNEJAAR.*)

SCHRÖCK (JOHANN MATTHIAS), in 1733 te *Weenen*, van Lutherfche ouders geboren, werd door de onderdrukkingen, welke deze godsdienstige gezindheid toenmaals van de R. geestelijkheid in *Hongarijē* en *Oostenrijk* lijden moest, tot het besluit gebragt, om onder haar predikant te worden, ten einde eenmaal hare regtvaardige zaak te verdedigen. In 1750 begaf hij zich naar de Akademie te *Göttingen*, waar hij het onderwijs van MOSHEIM in de Kerkelijke gefchiedenis en Historiekunde, en van MICHAËLIS in de Oosterfche talen genoot, en zijne vroegere keuze tot den predikdienst liet varen, ten einde zich geheel aan de akademie toe te wijden. Door zijnen oom, den Hoogleeraar BER., naar *Leipzig* geroepen, en door dezen rijkelyk ondersteund, hield hij aldaar, sedert 1756, als akademisch onderwijzer, voorlezingen over de boeken des Ouden Testaments, en begon aan zijne *Lebensbeschreibungen berühmter Gelehrten*, en de *algemeine Biographie*, welke van 1767—1792 in 8 deelen verscheen. Door dit laatste werk vestigde hij zijnen roem als Geschiedfchrijver. *Leipzig* hem geene geschikte gelegenheid ter zijner verdere bevordering aanbiedende, aanvaardde hij in 1767 het hem opgedragen beroep van Hoogleeraar in de Dichtkunde te *Wittenberg*. Schoon klasfiek gevormd, muntte hij echter door zijne voorlezingen over Hebreeuwfche en Latijnsche dichters niet bijzonder uit; en hij kwam eerst in zijnen regten werkring in 1775, toen hij als Hoogleeraar in de Geschiedenis optrad. Sedert wijdde hij zich aan dit vak geheel en al, onderwees de Kerkelijke gefchiedenis en Godgeleerdheid, de Christelijke oudheden, benevens de Letterkundige-, Rijks-Staats- en Saksifche gefchiedenis, met een voor zijnen roem gelukkig gevolg. Onder zoo vele werkzaamheden brak de ongelukkige oorlog los, die in 1806 *Saksē* in de magt der *Franschen* bragt, en ook in *Wittenberg* de gewone orde omkeerde. Door deze gebeurtenis, en zijn overmatig werken aan zijne Kerkelijke gefchiedenis, namen eenslags zijne krachten af; terwijl een bijkomende beenbreuk, waaraan hij zes dagen leed, in 1803, in den ouderdom van 76 jaar, zijn leven eindigde.

SCHRÖCK bezat, bij zijnen onvermoeiden ijver tot verzamelen en onderzoeken, een fijn gevoel voor het ware en goede, en eene voorbeeldige getrouwheid, waardoor zich alle zijne gefchiedkundige werken kenfchetfen. Zijne taal is niet verheven, maar edel, en zijn stijl eenvoudig, duidelyk en gemakkellyk. Van hier de verre verspreiding
zij

zijner *Weltgeschichte für Kinder*, welke het eerst van 1779 tot 1784 in 4 deelen met 100 platen verscheen; zijne *Historische-Compendien*, en zijne genoemde *algemeine Biographie*. Ook heeft hij voor de uitgave van GUTHRI'S en GRAY'S *algemeine Weltgeschichte* de Italiaansche, Fransche, Nederlandsche en Engelsche geschiedenis (1770 — 1775) met zoo veel oordeel en zorgvuldigheid bearbeid, dat de 2e overzettingen den voorrang boven de oorspronkelijke uitgave verdienen. Den meesten roem echter heeft hij door zijne Kerkelijke geschiedenis verworven, welk werk in het eerst niet voor eenen zoo grooten omvang aangelegd was, doch waarvan het plan, onder de bearbeiding, zich verder ontwikkelde. Zij verscheen van 1768-1803 in 33 deelen, onder den titel van: *christliche Kirchengeschichte*, loopende tot den tijd der hervorming, en werd van 1804—1812 gevolgd door zijne *Kirchengeschichte seit der Reformation*, 10 deelen, waarvan de twee laatsten door TZSCHIRNER zijn bezorgd geworden. Dit werk van SCHRÖCK is buiten twijfel de rijpste vrucht van zijnen onvermoeiden arbeid, en bevat het volkomenst, zamenhangend tafereel van menschen en gebeurtenissen, welke sedert 18 eeuwen in de Christelijke kerk merkwaardig geweest zijn.

SCHRÖDER. (FRIEDRICH LUDWIG) Een, zoowel als tooneelspeler en dramatisch dichter, dan als mensch, uitstekend man, die in 1744 te *Schwerin* geboren werd. Zijne moeder, SOPHIA CHARLOTTE, geboren NIEREICHEL, was de gade van eenen organist, van wien zij echter, omdat hij geene wijs op zijne zaken stelde, moest scheiden; doch zich in 1744 weder met hem vereenigde. Onze SCHRÖDER was de vrucht dezer hereeniging; doch zijne moeder hertrouwde in 1749, na den dood haars mans, in *Moskau*, aan den beroemden tooneelspeler KONRAD ERNST ACKERMAN, en beiden rigtten in *Königsberg* eenen eigen schouwburg op. Hier ontving onze SCHRÖDER zijn eerste schoolonderwijs, figureerde reeds als een kind van 2 jaar op het tooneel, en vertoonde reeds in 1748, ruim 4 jaar oud zijnde, te *Petersburg*, de rol der onschuld, die hij zoo meesterlijk uitvoerde, dat de keizerin hem op haren schoot nam, en een geschenk gaf. Na verschillende reizen door *Pruisen*, *Polen*, *Zwitserland* en langs den *Rijn*, kwam hij met zijne ouders te *Hamburg*, waar ACKERMAN in 1764 zijn tooneel opende, en de grondlegger van den tegenwoordigen vasten schouwburg werd. SCHRÖDER bekleedde hier tevens de plaats van balletmeester, en verwierf de hoogste goedkeuring. Toen ACKERMAN, 3 jaar later, zijn tooneel aan SEYLER overliet, verliet SCHRÖDER hetzelfde, omdat men geene balletten meer gaf; doch reeds in 1768 aanvaarde hij, bij het tooneelgezelschap van SEYLER, zijnen vorigen post op nieuw. Kort daarna kwam het bestuur over hetzelfde in handen van ACKERMAN, en na diens overlijden in die van SCHRÖDER, die door zijne ijverige zorg voor de zedelijke en vertandige volmaking der tooneelspelers, en door zijnen eigen voorbeeldigen wandel, bijna boven alle tooneel-

bestuurders roemrijk uitmuntte. In 1771 verscheen hij het eerst, als dramatisch schrijver, met zijn Blijspel, *der Arglistige*, ten tooneele, hergeen federt door verscheidene, deels oorspronkelijke, deels op nieuw bearbeide buitenlandsche stukken gevolgd werd. In 1771, nadat hij aan ANNA CHRISTINA HART, insgelijks eene uitmuntende tooneelspeelster, gehuwd was, ging SCHRÖDER tot het treurspel over. Hij verstond den dichter volkomen, en had bovendien zijne spraak, de bewegingen van zijn ligchaam en zijne verbeeldingskracht geheel in zijne magt. Zijne gade schitterde inzonderheid als OPHELIA in HAMLET, zoo als hij zelf in koning LEAR de maatstaf voor de beoordeeling van de vertooning van het Treurspel was. In het jaar 1780 bezocht hij *Parijs*, speelde te *Berlijn*, *Weenen*, *Munchen* en *Manheim*, en werd in het volgende jaar bij het tooneel te *Weenen* beroepen. In 1782 vertoonde zich SCHRÖDER op het luisterrijkst als dichter. Zijn *Testament*, de *Murrkopf* en *Fährdrich* werden, tot verbazends toe, menigvuldig maal gespeeld, en verwierven de luidste goedkeuring. In 1786 met zijn tooneel-gezelschap naar *Hamburg* vertrokken zijnde, opende hij aldaar het tooneel; doch liet in 1798 hetzelfde aan andere ondernemers over, en vertrok naar zijn landgoed *Relling*. In 1811 nam hij echter het bestuur op nieuw op zich, en behield hetzelfde tot aan zijnen dood, die in Herfstm. 1816 voorviel. Zijne begravenis was, inzonderheid door de deelneming van het genootschap der Vrijmetzelaars, waarvan hij een werkzaam lid en ijverig voorstander was, prachtig en statig. SCHRÖDER bezat, ongetwijfeld, als dramatisch dichter uitstekende verdiensten; doch was als mensch zekerlijk eene der voortreffelijksten van zijnen stand, die door zijne medeburgers ten hoogste geacht en bemind werd. Men vindt van hem eene karakterfchets, door zijnen vriend SCHINCK geschreven, in de *Zeitgenossen*, het 9de stuk; terwijl de Hoogleeraar F. L. M. MEIJER onlangs eene uitvoerige levensbeschrijving van hem geleverd heeft.

SCHROEDER, (N. G.) in 1721, te *Marburg* geboren, alwaar zijn vader den post van Hoogleeraar in de Grieksche en Oostersche talen, Joodsche Oudheden, en Kerkelijke Oudheden bekleedde, werd door dezen reeds vroeg tot de wetenschappen opgeleid, en bragt het zoover, dat hij reeds met zijn 13de jaar de akademische lesfen konde bijwonen. Gedurende eenige jaren hoorde hij zijn vader over het Grieksch, Hebreeuwsch, en alle deelen der Phylologie, en den Hoogleeraar HARTMAN over het Latijn, de Historie en Romeinsche Oudheden, en had vervolgens CH. WOLF tot leermeester in de Wijsbegeerte en de Wiskundige wetenschappen, waarna hij eindelijk de godgeleerde lesfen van de beide KIRCHMEYERS en CHRISTIANI bijwoonde. Zich echter, van jongs af, op de kennis der Oostersche talen hebbende toegelegd, bleven deze steeds het voornamelijk oogmerk zijner beoefening. In 1739 de Saksische Hooge scholen bezoekkende, en eenigen tijd te *Leipzig* vertoevende, gaf hij eene eerste proeve zijner vorderingen in het licht, namelijk: *de vier eerste*
hoofst.

hoofdstukken van Genesis in het Turksch, met de Latijnsche vertaling en eenige aantekeningen, en overgenomen uit de ongedrukte Turksche overzetting der V boeken van Mozes, waarvan het echte handschrift zich in zijns vaders boekerij bevond. Hij droeg dit werkje op aan ALBERT SCHULTENS, voor wien hij toen reeds eene bijzondere achting had, en dien hij tot zijnen voornamen leidsman in de gronden der Oosterfche talen had verkozen.

Na zijne Akademische loopbaan geëindigd te hebben, werd hij, na het verdedigen eener verhandeling, *de Libertati Dei*, tot meester der vrije kunsten, en leeraar der Wijsbegeerte bevorderd, en kort daarna tot Hoogleeraar in de Oosterfche talen aangesteld. Hij verligtte, langs dien weg, zijnen vader en ambtgenoot, in zijnen gevorderden leeftijd, gedurende eenigen tijd in zijnen arbeid; doch deed vervolgens eene reis naar *Holland*, om in de kennis der Oosterfche talen nog verder te vorderen, waartoe hij zich 1½ jaar te *Lejden* ophield, en zoo door zijnen gemeenzamen omgang met de beroemdste geleerden aldaar, als door het gestadig gebruik der Oosterfche handschriften van de Akademie-boekerij, zich geen gering voordeel verschafte. Inzonderheid deelde hij in de gunst van den Hoogleeraar A. SCHULTENS, met wiens voorkennis en medehulp hij eene verhandeling: *de Vestitu mulierum Hebraearum ad Jes. 2. 18* enz. in het licht gaf, welk werkje SCHULTENS met eene voorrede aanpreef. Op zijne terugreis naar het vaderland in 1745, bezocht hij *Friesland* en *Groningen*, en de Hoogleeraren aan de beide Hoogescholen; werd bij zijne terugkomst te *Marburg*, in de plaats zijns vaders, tot Hoogleeraar in de Oosterfche talen en het Grieksch aangesteld, en kweet zich in dien post bij uitstek in zijn onderwijs aan de jeugd; doch werd op het einde van 1747 naar *Groningen* tot Hoogleeraar in de Oosterfche en Griekfche talen beroepen, welken post hij in Zomer m. 1748 dan ook aanvaardde met eene redevoering: *de fundamentis, quibus solida linguae Hebraeae cognitio superstruenda*. Hij gaf echter niet langer dan 4 jaar onderwijs in het Grieksch, alzoo curatoren het voor den luister der akademie noodig oordeelden, om het onderwijs in het Grieksch bij dat der Latijnsche taal te voegen, en dit een en ander aan den beroemden VAN LENNEP, en in plaats hiervan, aan SCHROEDER de Romeinsche oudheden, als meer eigenaardig bij de Oosterfche talen passende, opdroegen.

Onder de stukken, door SCHROEDER in het licht gegeven, verdienen, inzonderheid, genoemd te worden, zijne *Institutiones et fundamenta Linguae Hebraeae*, welke hij ten dienste der studerende jeugd opfelde, en zoo veel genoegen gaven, dat zij door Hoogleeraren aan verscheidene akademien bij hunne lesfen gebruikt, en zoo wel te *Groningen*, als in sommige steden van *Duitschland*, herdrukt werden; voorts 5 Verhandelingen, vervattende *Observationes Selectas ad origines Hebraicas*, waarin de ware en oorspronkelijke beteekenis van deze en gene moeilijke Hebreuwsche woorden, uit den Arabischen

tongval, worden opgehelderd, en langs dien weg over niet weinige plaatsen der H. Schrift een nieuw licht verspreid wordt. Deze verhandelingen zijn, in onderscheidene jaren, openlijk verdedigd geworden, en door Profesfor ROSENMULLER, bij elkander, te *Leipzig* uitgegeven, in zijne *Sylloge Disertationum Philologicarum*. Bovendien zijn onder zijn opzigt nog 9 *Disertationes Philologicae* in druk verschenen, die alle van tijd tot tijd door schrandere en bij uitstek geoefende jongelingen, bij hunne bevordering aan de Hooge school of in de kerk, als proeven hunner bekwaamheid in de Oosterfche talen, werden opgesteld, en onder zijn voorzitterfchap openlijk verdedigd. Deze verhandelingen zijn, behalve de laatste, van zijn broeders en ambtsgehoovs Zoon J. W. A. SCHROEDER, naderhand predikant te *Nijmegen*, in *Canticum Chabacuci*, bij elkander gevoegd in een *Sylloge Disertationum Philologicae-exegeticarum*, welke in 1772 te *Leeuwarden* in 2 deelen is uitgegeven.

SCHROEDER bekleedde 3 maal het Rectoraat bij de akademie, hetgeen hij telkens, naar gewoonte, met eene redevoering nederlegde; handelende de eerste derzelve, op last van curatoren en op 's lands kosten gedrukt, *de confutione sermoris Babelica*, de tweede *de causis, fundatae et stabilitae inter Arabes, religionis Mohammedicae*, en de derde, door SCHEIDIUS, met zijne goedkeuring, in het 3de deel van diens uitgegevene *Opuscula de ratione studii* geplaatst, *de causis criticae, quae in sacro V. T. codice exercentur, contentae anthrac et neglectae, nunc autem in pretio habitae diligentique excoltae*.

Behalve de waardigheid van Hoogleeaer bekleedde SCHROEDER nog sedert 1768, den post van opziener der Latijnsche scholen te *Groningen*, en sedert 1782 dien van Bibliothecarus der akademie: ook nam de maatschappij van wetenschappen te *Haarlem*, in 1777, hem onder het getal harer leden op. Schoon van een vast gestel, en eene doorgaande gezondheid genietende, schijnt echter zijn aanhoudend zitten en gestadig blokken, altans in den laatste Winter van zijn leven, zijne krachten ondermijnd te hebben; ten minste bespeurde men bij hem eene zichtbare verzwakking, die allengkens dermate toenam, dat hij onder eene bijkomende aanhoudende koorts-ziekte, den 21 van Bloeim. 1798, bezweek. Hij paarde bij een schrandere vernuft, een staal geheugen, onvermoeide vlijt en algemeene geöfendheid, de uimuntendste deugden, en zijn dood werd dus te regt door allen, die zijne waarde kenden, en zijne geleerdheid wisten te schatten, bartelijk betreurd.

SCHROEF (DE) behoort onder de enkelvoudige werktuigen, en bestaat uit een cilinder of rol, rondom welke een draad, overal evenwijdig, gellingerd is, en uit eene holle uitgekepte opening, waarin het eerste stuk fluiten moet. Men kan met eene Schroef de meeste kracht met de minste magt oefenen. De last ligt op de Schroef, en wordt de hoogte van eenen schroefdraad opgewonden, wanneer de magt den geheel onttrek van den boom of kruk heeft doorgelopen,

SCHROEF ZONDER EIND. — SCHUBART. (C. F. D.) 375

pen, waaraan zij werkt. De magt tot den last, in de Schroef, is derhalve als de wijdte van iederen schroefdraad tot den omtrek of boom van de Schroef, die men opschroeft. Verbeelden wij ons nu, zoo als veelal plaatst heeft, eene Schroef, waarvan de schroefdraden $\frac{1}{2}$ duim van elkander liggen, en aan het andere stuk een boom van 8 voet, dat is de omtrek van 24 voet, zoo legt de magt 24 voet wegs af, als de last $\frac{1}{2}$ duim rijst; dus de magt tot de last als $\frac{1}{2}$ tot 24 maal 12, is 288 duim, als 1 tot 576. Met het vermogen dus van 1 pond kan men 576 pond tegenwerken. De Schroef is van een uitstekend gebruik bij het persen van lakens en linnens, bij het stempelen van munten, aan raderwerken, en vooral bij vijzels, waarmede men de grootste gebouwen kan opligten.

SCHROEF ZONDER EIND. Zoo noemt men eene soort van Schroef, welke uit eene spil en een getand rad zoodanig is zamengefeld, dat de draden van de Schroef tussehen de tanden van het rad grijpen en den eenen tand na den anderen voortschuiven, en op deze wijze het rad ronddraaijen. Men geeft haar dien naam, omdat de schroefspil, bij de gedurige terugkeering van het rad, zich onophoudelijk kan blijven bewegen, zonder dat zij, gelijk bij de gewone Schroef, ten laatste op een vast punt komt.

SCHROOT. Hier door verstaat men bij het muntwezen den stempel of de uiterlijke waarde, het gewigt, de uitwendige gedaante eener munt, in tegenoverstelling van *korn*, hetgeen het inwendig gehalte, het *alooi*, derzelve beteekent. Ook wordt het woord Schroot gebruikt voor allerlei stukjes oud ijzer, welke men somtijds op het gefchut laadt, om eene te grooter slagting onder den vijand aan te rigten.

SCHUBART, (CHRISTIAN FRIEDRICH DANIEL) werd te *Obersonthheim*, in het Zwabisch graafschap *Limburg*, in het jaar 1739 geboren. In zijne vroege jeugd gaf hij weinig blijken van vatbaarheid; doch naderhand ontwaakten eenslags de vermogens van zijnergeest, zoo dat hij eerlang alle zijne medescholieren voorbij streefde; terwijl hij tevens een verwonderlijk muzikaal genie aan den dag legde. In 1753 zond hem zijn vader naar het lyceum te *Nordlingen*, waar hij de Grieksche en Romeinsche klassieken las, de werken der Duitsche dichters beoefende, en, behalve Latijnsche en Duitsche opstellen, ook volksliederen vervaardigde, waartoe hij de muziek zelf componeerde. In 1756 werd hij naar *Neurenberg* gezonden, waar hij voor zijne kunst voedsel vond; doch hij verwisfelde in 1758 deze stad met *Erlangen*, en geraakte hier, door zijn ongebonden leven, in schulden, zoodat zijne ouders, de kosten voor zijne studien en zijn verkwistend gedrag, niet langer kunende goedmaken, hem naar *Aalem* terugriepen. Na dat SCHUBART een korten tijd huistecraar bij den Hr. BLETZINGER te *Königsbrunn* geweest was, zocht hij zijnen kost te verdienen door voor de geestelijken te *Aalem* en in den omtrek van tijd tot tijd te prediken; wijdde zich voorts aan zijne

muzikale studien; oefende zich op het orgel en klavier, en werd in 1762 te *Geislingen* tot tweede preceptor en organist aangesteld.

In 1764 trad SCHUBART in het huwelijk met HELENE BÜHLER, dochter van den opper-tolontvanger te *Geislingen*. Vader en dochter waren brave en eerlijke lieden, die het naamloos leed, hetwelk hij hun veroorzaakte, met eene zeldzame onderwerping en lijdzaamheid verdroegen. Zijn schoonvader bediende zich wel van zijn wettig gezag, toen het lijden der ongelukkige vrouw, door het onberaden gedrag van haren man, ten toppunt steeg, en nam haar met hare kinderen in zijn huis; doch zijn woelzieke geest deed hem van de eene plaats naar de andere trekken, zonder dat hij ergens een vast verblijf hield. In 1768 werd hij, op voorpraak van zijnen vriend, den hoogleeraar HAUG, tot organist in *Ludwigsburg* en bestuurder der stads-muziek aangesteld; vertrok in den Herbst derwaarts, en ontving kort daarna van zijne beminnelijke vrouw eenen brief, met verzoek, om haar en hare kinderen te komen halen. Hij deed dit, en verzoende zich met zijnen schoonvader; terwijl zijn gemelde vriend zich vele moeite gaf, om hem in de beste gezelschappen te brengen, en overal belangstelling in zijn talent te verwekken. SCHUBART legde nu weldra den zwarten rok en mantel af; maakte zich met alle virtuosfen van het hof bekend; hield voorlezingen voor eenige officieren over de *Aesthetica*, en voerde in *Ludwigsburg* eene kerkmuziek in, zoo als men zeiden in *Duitschland* hoorde. Zijn roem klom van dag tot dag; de aanzienlijkste vrouwen van het hof, zelfs eenige *Italianen*, en een groot getal jonge lieden uit de stad zochten zijn onderwijs; eer, aanzien en geld vloeiden hem van alle kanten rijkelijk toe, en hij had in *Ludwigsburg* gelukkig kunnen zijn, indien zijn geluk zelf hem niet bedwelmd, zijn gebrek aan levenswijsheid, en zijn zedeloos gedrag hem de goedkeuring en deelneming zijner vrienden niet hadden doen verliezen. Zich, in de liederlijkste gezelschappen, aan alle aanftootelijke vermaken overgeevende, gaf een verdachte omgang met een meisje, in de eerste plaats, aanleiding, dat hij voor het geregt geroepen, en, terwijl zijne ongelukkige vrouw aan het ziekbed van haren eenigen zoon treurde, vervolgens in eenen naren kerker geworpen werd, en wel in hetzelfde hok, waarin voorheen een moordenaar gelegen had, dien hij voor weinige dagen had zien te regt stellen.

Na zijne herkregen vrijheid beloofde hij zijner getrouwe gade, voortaan bedachtzamer te zullen handelen, en nam dit ook ernstig voor; doch kort daarna, in 1772, werd hij, uit hooft van een satiriek gezang op eenen aanzienlijken hoveling, en eene parodie van de *litanij*, eindelijk van zijnen post ontzet en uit het land gebannen. Slechts met éenen daalder in zijnen zak verliet hij zinneloos *Ludwigsburg*; terwijl zijne troosteloze vrouw naar het onderlijk huis met hare kinderen terugkeerde; hare moeder en broeder in eene heete koorts vond, en eindelijk ook zelve op het ziekbed werd nedergeflort.

Waar

Waar haar man was, wist zij niet. Deze had zich intusfchen naar *Heilbron*, toen eene vrije rijks stad, begeven, waar hij door onderwijs in de muziek zijn onderhoud vond. De gedachte echter aan zijn ongelukkig huisgezin dreef hem naar *Heidelberg*, en eindelijk naar *Manheim*, alwaar de menschlievende graaf van NESSELRODE hem met onderscheiding ontving, in zijn huis nam, en zijnen, in de muziek en wetenschappen, niet onervaren zoon tot gezelschap gaf. SCHUBART beleefde nu, in zeker opzigte, gelukkige dagen in *Manheim*, en ontving eindelijk van den keurvorst van den *Paltz* bevel, om zich, als een uitnemend toonkunstenaar, voor hem te laten hooren. Zijn spel beviel den keurvorst uitnemend wel, en hij had op bevordering kunnen hopen, indien hij zich niet, door eene onbedachtzame beoordeeling omtrent de akademie van *Manheim*, de ongenade van den vorst had op den hals gehaald. De graaf SCHMETTAU nam hem hierop bij zich, en beveiligde hem voor volflagen gebrek. Naderhand werd hij, bij den Beijerschen gezant aan het Paltzische hof, den baron VAN LEJDEN, bekend, die hem raadde, om tot den Roomsche Katholijken godsdienst over te gaan; doch voor dat hij hertoe besloot moest hij nog *Munchen* verlaten, en ging naar *Augsburg*, waar hij zijne *Deutsche Chronik* schreef, die in korten tijd veel opgang maakte. Hij gaf onderwijs in de muziek en wetenschappen; schreef; maakte gedichten, en hield lees-kollegien, waarin hij de nieuwste stukken der Duitsche dichters met vele bevalligheid voorlas. Voor dit alles werd hij rijkelijk betaald; maar door zijn onbezonnen en buitensporig gedrag, inzonderheid omtrent de geestelijkheid, met welke hij openlijk den spot dreef, maakte hij zich vele vijanden, en werd op last van den katholijken burgemeester gevat, en genoodzaakt, om de stad te verlaten. Hij ging naar *Ulm*, zette aldaar zijne *Kronijk* voort; verzoende zich weder met zijn huisgezin; doch had ook hier zoo vele vijanden als vrienden. Als een aangenaam man in gezelschap had hij zich vele achting verworven; maar moest eerlang op aandraag van den keizerlijken minister, den generaal RIED, gevangen genomen worden, om dat hij in zijne *Kronijk* gemeld had, dat de keizerin MARIA THERESIA door eene beroerte overvallen was. SCHUBART werd op eene verraderlijke wijze in het Wurtembergfche gelokt; in Louwm. 1777 te *Blaubeuren*, op hoog bevel, gevat, en naar de vesting *Asperg* gevoerd. De bevelhebber der vesting, een menschlievend man, die zelf voorheen 4 jaar op eene vesting gezeten had, vertroostte den ongelukkigen, en bezorgde hem geestelijke boeken, die van eenen mistieken inhoud waren, en op de ziel van SCHUBART eenen aanmerkelijken invloed hadden.

In Sprokkelm. 1778 werd zijne gevangenis eeniger mate verzacht, en verkreeg hij eindelijk, in Bloeim. 1787, na 10 jaar, zonder eenig verhoor, in den kerker gezocht te hebben, zijne volkomene vrijheid; terwijl hij tevens tot beftuurder van het tooneel en hofdichter te *Stuttgart* benoemd werd. Nog gedurende zijne gevangenis had hij

zijne Gedichten uitgegeven, welke door zijne talrijke vrienden met de meeste goedkeuring ontvangen waren. Thans vervolgde hij zijne *Deutsche Chronik* onder den titel van *Vaterländische*, die hij nevens zijne muziekstukken in het licht gaf, en begon aan zijne Levensbeschrijving; doch stierf reeds, voor dat hij de laatste had voltooid, in Wijnm. 1791, in het 52 jaar zijns ouderdoms. SCHUBART was geen klasiek dichter noch proza-schrijver, maar een man van veel genie en een doordringend verstand, wiens zonderlinge lotgevallen, dwaasheden en verkeerdheden hem niet minder merkwaardig maken, dan zijne talenten. Zijne Kronijk was een echt volksblad over Staat, Letterkunde, Kunst en Vaderlandsche zeden, aan hetwelk hij door zijne nooit uitgeputte luim, door gedurig afwisselende vormen, door vrijmoedigheid, volksgezindheid en hartelijkheid steeds eene nieuwe belangstelling wist bij te zetten. Zijne gezamenlijke Gedichten werden te *Frankfort* aan den *Main* in 1787, in 2 deelen in 8° uitgegeven; doch werd eene betere en uitgezochte uitgave derzelven door zijnen zoon, in 1802, mede aldaar, en insgelijks in 2 deelen, bezorgd. Onder dezelve munten inzonderheid uit: de *Hymnus auf Friedrich den Groszen*; die *Fürstengruft*; der ewige Jude, en zijn krachtig volkslied: *Auf, auf, ihr Brüder und seyd stark!* Nog gaf zijn gemelde zoon, in 2 deelen, te *Zurich* in 1812 uit: CHRIST. FRIEDR. DAN. SCHUBART *Ideën zur Aesthetik der Tonkunst*, en *Vermischte Schriften* zijns vaders, welke mede, ofschoon slechts bij fragmenten, niet onbelangrijk zijn.

SCHUBART van Kleefeld (JOH. CHRISTIAN) werd te *Zeitz* in 1734 uit burgerlijke ouders geboren, en begaf zich in dienst van eenen ambtman aldaar; doch werd spoedig hofmeester bij den Keur-Saksischen gezant aan het hof van *Weenen*. Na het einde van den zevenjarigen oorlog keerde hij als Engelsch krijgs-kommissaris, en als *Hesendarmstads* hofraad, naar zijn vaderland terug, alwaar hij in 1768 en 1774 de landgoederen *Wurchwitz*, *Pobles* en *Kreitscha* kocht, en zich hier geheel met de verbetering der Landhuishoudkunde bezig hield. Hij behaalde bij de Akademie van wetenschappen te *Berlijn*, op de door haar uitgeschrevene vraag: *omtrent den aanbouw van beesten-voeder*, den uitgelooften prijs, en stelde nu een nieuw-stelsel van Landhuishoudkunde op, hetgeen de afschaffing van het braakleggen der landerijen ten grondslage heeft, om daardoor den aanbouw van voederkruiden te bevorderen, waardoor men dan een grooter aantal vee op de stallen zoude kunnen houden, meerder mest verkrijgen, en langs dien weg den graanbouw verdubbelen, en de aankweeking van andere nuttige gewassen mogelijk maken. Ook het verbouwen van tabak, meekrap en mangelwortels wordt in zijn stelsel van Landhuishoudkunde opgenomen. Men vindt zijne gewigtigste voorstellen ter verbetering in zijne *Oekonomische cameralistische Schriften*, 6 deelen *Leipzig* 1786, alsmede in zijnen *Oekonomischen Briefwechsel*, 4 stukken, in hetzelfde jaar aldaar uitgegeven. Hij vond vele aanhangers

en navolgers; doch berokkende zich ook, door de hevigheid en onverdraagzaamheid, waarmede hij de gevoelens van anderen beftreed, vele vijanden, en ftierf in 1787.

SCHULTENS, (ALBERT) wien met regt onder de grootfte geleerden, op welke ons vaderland roem mag dragen, eene aanzienlijke plaats wordt toegekend, werd op den 23 van Oogstm. des jaars 1686 te *Groningen* geboren. In Herftm. des jaars 1700, en dus in den ouderdom van naauwelijks veertien jaar, onder de kweekelingen der Hooge school in zijne vaderftad opgenomen, met oogmerk om zich in de Godgeleerdheid te oefenen, leide hij zich, gedurende zes jaar met zoo veel ijver, en een' zoo gelukkigen uitflag, op de verkrijging van die kundigheden toe, welke ter vorming van den uitmuntenden Godgeleerde noodzakelijk zijn, dat men zich toen reeds alles groots van hem voorfpellen durfde. In het bijzonder maakte hij werk van de studie der Hebreeuwfche Taal, en vereenigde daarmede die van de overige Oosterfche taaltakken, voornamelijk van het Arabifch, welks grondige kennis, tot hiertoe door de uitleggers van het O. verbond te veel verwaarloofd, hij toen reeds duidelijk inzag, dat voor dezelfs regte verklaring van het grootfte belang was, en daarover een nieuw licht verfpreden kon. Hij leide deze zijne overtuiging voor de geleerde wereld open in eene Akademifche verhandeling *over het Nut der Arabifche taal bij het uitleggen der II. fchrift, (de utilitate linguae Arabicae in interpretanda S. Scriptura)* welke hij in het begin des jaars 1706 leverde, onder voorzitting van zijnen leermeester, den Hoogleeraar J. BRAUNUS, die even als zijn ambtgenoot, P. HULSIUS, hem tot het inftaan en vervolgen van den boven aangewezenen weg van taalbeoefening, en de daarop gebouwde fchriftverklaring krachtig had opgewekt. Niet minder werd hij daartoe aangemoedigd door de vier beroemde Godgeleerden VAN DER MARCK, WITS, VAN TIL en FABRICIUS, en de niet minder beroemde Letterkundigen, PERIZONIUS en GRONOVIVS, die destijds de Leijdfche Hooge school, naar welke SCHULTENS nog in het genoemde jaar vertrok, tot fieraad ftrekten. Hier werden hem ook door VAN TIL eenige Arabifche Handschriften medegedeeld, en tevens het uitzigt geopend, om toegang te verkrijgen, tot den fchat van Oosterfche Handschriften, in de openbare Boekerij bewaard. Van *Leijden* begaf hij zich het volgende jaar naar *Utrecht*, en genoot aldaar eenige maanden het bijzonder onderwijs en den huisfelijken omgang van den vermaarden A. RELAND, waarin hij eene nog sterkere aansporing vond ter voortzetting zijner geliefde ftudien. Tevens maakte hij hier, op raad van denzelfden uitmuntenden geleerde, eenen aanvang met het ter perfe leggen van zijne *Aanmerkingen over Job (Animadversiones in Jobum)*, welke nog in het jaar 1708 in het licht verfehenen.

Intmiddels was hij naar *Groningen* teruggekeerd, en aldaar op zijn twee en twintigfte jaar, onder het getal der proponenten opgenomen. In het volgende jaar werd hij ook tot Doctor in de Godgeleerd-

Ieerdheid bevordert, en gaf nog dat zelfde jaar eene derde proeve van zijne ongemeene vorderingen in de Oosterfche Talen, en Bijbelfche uitlegkunde in het licht; bestaande in *Aanmerkingen op verschillende plaatsen van het O. Verbond (Animadversiones ad Variâ loca V. Testamenti)*. Niet lang daarna zag hij, door het hem toegestane gebruik der Oosterfche Handschriften, in de Leijdsche Boekerij voorhanden, zijnen hoogsten wensch vervuld, en bragt omstreeks twee jaar met het doorzoeken en beoefenen van dezelve door. Terwijl hij hiermede onvermoeid bezig was, werd hij in het jaar 1711 tot predikant te *Wasenaar* beroepen, welken post hij nagenoeg twee jaar, tot geen gering nut voor zijne gemeente, en tot groot genoegen voor zich zelve, bekleedde. In het jaar 1713 werd hem het ambt van Hoogleeraar in de Hebreeuwfche Taal aan de Akademie te *Francker* opgedragen; een ambt, dat met zijne heerschende neiging, ter beoefening der Oosterfche letterkunde, te zeer strookte, dan dat hij hetzelfde niet geredelijk zou aanvaard hebben. Vier jaar later werd hierbij nog de post van Akademiëprediker gevoegd, in welke betrekking hij der Akademifche jeugd mede nuttig trachtte te zijn, door haar in het bijzonder eene handleiding tot de manier van prediken mede te deelen. Zestien jaar was hij aan deze Hooge school, tot geen gering nut en luister voor dezelve, werkzaam, en inzonderheid een krachtig bevorderaar van de studie der Arabifche Taal en hare oordeelkundige aanwending tot verklaring van de fchriften des O. Verbonds, toen hij in het jaar 1729 naar *Leijden* vertrok, om aldaar het opperbestuur van het dus genaamde Staten-kollegie te aanvaarden, waarbij kort daarna ook de vrijheid tot het geven van onderwijs in de Oosterfche talen, en de titel van *Uitlegger der Handschriften van het Legaat van WERNER* gevoegd werd. Drie jaar later werd hem aan dezelfde Hooge school ook het gewoon Hoogleeraarambt in de fraks genoemde talen opgedragen. Onberekenbaar was het nut, in deze dubbele betrekking, en vooral in de laatstgenoemde, door hem gesticht, zoo door het allezius voortreffelijk onderwijs, hetwelk hij der Akademifche jeugd mededeelde, en zijne bereidvaardigheid, om alle weetgierige jongelingen van dienst te zijn, als door vele geleerde fchriften, deels ter bevordering der Uitlegkunde van het O. V., deels tot uitbreiding van de kennis der Arabifche taal- en letterkunde, welke hij in het licht zond.

Door dit een en ander werd zijn roem door het geletterd *Europa* meer en meer verbreid, en hem door verre de meesten zijner kundige tijdgenooten de lof toegekend, van dieper, dan iemand zijner voorgangers, tot den waren aard en de grondige kennis der Oosterfche talen te zijn doorgedrongen, en over de Uitlegkunde van het O. V. een nieuw en glansrijk licht ontftoken te hebben; een lof, door latere beoefenaars der Oosterfche Letterkunde ten volle bevestigd, die hem als den leidsman vereerden, door wien zij op het regte fpoor gebragt werden. Er waren nochtans eenigen, die zijne
 nieu-

nieuwe wijze van beoefening der Hebreuwsche taal, en daarop gebouwde schriftverklaring afkeurden, van welke drie, met name de in hunnen tijd vermaarde Godgeleerden A. DRIESSEN en T. H. VAN DEN HONERT, en de buiten tegenpraak geleerde (doch om de overhaasting waarmede hij dikwerf zijne schriften afwerkte, en zijne onbillijkheid omtrent andere, vooral Hollandsche geleerden, door velen niet ten onregte berispte) Letterkundige J. J. REISKE, die aan zijne overige kundigheden ook geene geringe bedrevenheid in de Arabische Taal en Letterkunde paarde, door hem met de eer der beantwoording en wederlegging verwaardigd werden. Bitter en scherp vooral waren de aanmerkingen des laatsten, en persten alzo den hevig aangevallen man eene krachtige verdediging af. Niet lang na de uitgave der twee daartoe ingerigte Brieven, viel SCHULTENS in eene ziekte, die in het eerst weinig gevaarlijk geacht werd, doch hem, na verloop van zeven weken, op den 26 van Louwm. des jaars 1750, in den ouderdom van ruim 63 jaar, in het graf sleepte, tot groote droefheid van alle hoogschatters van uitstekende verdiensten, en onherstelbare schade van de Hooge school en het gemeenebest der Letteren. Ook als mensch wordt SCHULTENS door allen, die hem kenden, wegens zedigheid, dienstvaardigheid, minzaamheid en ongeveinsde godsvrucht grootelijks geprezen. De talrijke schriften, die buiten de reeds genoemde van hem voorhanden zijn, en niet slechts van eene zeer uitgebreide en grondige kennis der Oostersche, maar ook van eene ongemeene bedrevenheid in de Grieksche en Romeinsche Letterkunde, getuigenis dragen, vindt men naauwkeurig opgegeven in het bekende werk van VRIEMOET, getiteld *Athenae Frisiae*, pag. 768 — 771, waarnaast ook de bovengemelde bijzonderheden grootendeels ontleend zijn.

SCHULTENS, (JAN JAKOB) Zoon van ALBERT, en vader van HENDRIK ALBERT SCHULTENS, werd in het jaar 1716 te *Franeker* geboren, en door zijnen beroemden vader tot hetzelfde vak van studien opgeleid, waarin deze een' zoo grooten naam verworven had. De zoon drukte op het loffelijkste de voetstappen van een' zoo uitmuntend voorganger, en gaf daarvan in het jaar 1742 eene schoone proeve in het licht, bestaande in eene, onder voorzitting van zijnen vader verdedigde, Akademische verhandeling: *de utilitate Dialectum Orientalium ad tuendam integritatem codicis Hebraei*. Niet lang hierna werd hij tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Hooge school te *Herborn* beroepen. Van daar ging hij in het jaar 1749, tot bekleeding van dezelfde waardigheid en die van Hoogleeraar in de Oostersche Talen, naar die van *Leijden* over, en werd in het negende jaar, dat van het overlijden van zijnen vader, mede in diens plaats tot bestuurder van het Staten-kollegie aangesleid. De laatste van dezen driedubbelen post, waarvan hij de werkzaamheden met de grootste getrouwheid, en tot geen gering nut en luister voor de Hooge school waarnam, maar vooral de rampzalige Godgeleerde

twisten van zijnen leeftijd, in welke de beminnelijke man kunstiglijk gewikkeld werd, en waarin hij zich steeds een bescheiden, geleerd en vurig voorstander van gematigdheid en verdraagzaamheid betoonde, waren oorzaak, dat hij geen tijd kon vinden, om, even als zijn vader, de wereld met geleerde schriften te verrijken, en daardoor zijnen roem, even als deze, wijd en zijd te verspreiden. Grootelijks is dit te bejammeren, omdat hij naar de getuigenis van zijnen zoon, bevestigd door die van allen, die het voorregt genoten van hem tot leermeester te hebben, zijnen beroemden vader in bondigheid en rijkdom van kennis niet slechts volkomen evenaarde, maar zelfs meer Arabische schrijvers, dan deze, gelezen had, waarvan het woordenboek van GOLIUS door de drie SCHULTENSEN gebruikt, en met eenen grooten schat van bijvoegfelen verrijkt, volgens verzekering van hen, die hetzelfde mogten inzien, de duidelijkste bewijzen droeg. Desgelijks behoorde hij tot de geleerdste beoefenaars der Nederlandsche Taal, waarvan nog heden bewijzen voorhanden zijn in den voorraad van belangrijke aanteekeningen, uit verschillende, vooral oude schrijvers, door hem gevoegd bij het door hem gebruikte exemplaar van het *Woordenboek van KILIAAN, de Proeve van HUIJDECOOPER* en de *Geflachtlijst van HOOGSTRATEN*, thans met het grootste gedeelte der Bibliotheek, door de SCHULTENSEN verzameld, het eigendom van den beroemden Leijdschen Hoogleeraar J. H. VAN DER PALM. Onze SCHULTENS eindigde zijn nuttig, werkzaam en door het deel, dat hij, tegen zijnen dank, aan Godgeleerde geschillen nemen moest, veelal onrustig leven, op den 27 van Slagtm. des jaars 1778, in den onderdom van ruim 62 jaar. Zij, die hem gekend hebben, geven niet slechts grooten lof aan zijne zeldzame geleerdheid, waarvan door bovengemelde oorzaken, helaas! weinige of geene proeven tot de nakomelingschap zijn overgegaan, aan de bondigheid en voortreffelijkheid van zijn onderwijs, en zijne gematigde en verlichte denkwijze in zaken van den Godsdienst, maar ook aan de edele regtschapenheid en beminnelijke opregtheid van zijn karakter. Dubbel derhalve had hij verdiend, dat een bekwaam schrijver eene Lijkrede of uitvoerige levensbeschrijving van hem had in het licht gegeven; doch tot ons leedwezen zien wij ons buiten staat onzen lezers een zoodanig stuk aan te wijzen.

SCHULTENS. (HENDRIK ALBERT) Deze niet minder beroemde geleerde zag in 1749 te *Herborn*, waar zijn vader Hoogleeraar in de Godgeleerdheid was, het eerste daglicht; doch had nauwelijks iets meer, dan zijne geboorte, aan *Duitschland* te danken, alzo hij nauwelijks een half jaar oud was, toen hij met zijne ouders naar *Leijden* verhuisde, alwaar zijn vader tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Oosterfche talen beroepen was. Reeds vroeg bleek zijn vlug en snel vernuft, zijn vast en doordringend oordeel, zijnen zuiveren smaak en zijne leverdige verbeelding. Nauwelijks 7 jaar oud, begon hij te *Leijden* het onderwijs in de oude talen te genie-

ten.

ten, en toen reeds schijnt hij zijne medeleerlingen in vlugheid van begrip overtroffen te hebben; maar ook losfer dan zij, en minder tot gezetten arbeid geneigd te zijn geweest, hetgeen in kinderen van eene levendige geaardheid niet ongewoon, ja zelfs natuurlijk is. Naderhand echter, toen hij aan de *Haarlemfche* fchool kwam, en een leerling en huisgenoot van den verdienstelijken PETRUS DAUSY werd, vermeerderde, onder diens verftandig geleide, zijne arbeidzaamheid, en maakte hij zulke snelle vorderingen, dat hij reeds met zijn 13 jaar eene redevoering hield, en bekwaam geoordeeld werd, om de akademifche lefen bij te wonen. De roem, door zijne voorouders in de Oosterfche letterkunde verworven, fpoorde SCHULTENS aan, om hetzelfde vak te kiezen. Hij legde zich derhalve, toen hij te *Leijden* terug kwam, onder het opzigt zijns vaders, met ijver op het Arabifch toe; las met EVERARD SCHEIDIUS, die een paar jaar bij zijne ouders inwoonde, verfcheidene Arabifche fchrijvers door; vertrok met denzelven, toen deze naar *Harderwijk* beroepen was, derwaarts, en kwam na 2 jaar te *Leijden* terug. Hij had zijne Oosterfche ftudien, volgens den raad der grootfte mannen, met het Arabifch begonnen, en wijdde daar zelfs 2 volle jaren aan, eer hij de eerfte beginfelen van het Hebreuwsch aanroerde; en waarfchijnlijk was het volgen van deze leerwijze eene der redenen, waarom hij aan de Arabifche taal altijd de voorkeur gaf. Hij was echter te wel van de onberekenbare voordeelen der Latijnfche en Griekfche letterkunde overtuigd, dan dat hij zich niet vlijtig op hare beoefening zoude hebben toegelegd; en hierin had hij de grootfte mannen, T. HEMSTERHUIS, D. RHUNKENIUS en E. C. VALCKENAER, tot zijne leermeesters. De leerwijs volgende, door dezen aanbevolen, begon hij met den oudften fchrijver, daalde allengs tot de nieuweren af, en las met eenen voorbeeldigen ijver de gedichten van HOMERUS door, in eenen leeftijd, waarin velen nog bij de eerfte beginfelen ftaan blijven. De ware Wijsbegeerte, de ontdekker der geheimen van 's menfchen hart, en de beftuurfter van deszelfs neigingen en harts-tochten, en de leermeesteres des levens; de Gefchiedenis, volgens het voetspoor der ouden wijsgeerig behandeld; de Oudheidkunde, Aardrijksbefchrijving, en andere wetenfchappen, zonder welke men bij de behandeling van oude fchrijvers in vele miflagen vervalt, werden door hem met vlijt beoefend; terwijl hij, bij zijne welgeplaatfte hefte voor de ouden, de beste onder de nieuwere fchrijvers niet voorbij zag, onder welken de Engelfche hem het meest behaagden, en SHAKESPEAR zijn lieveling was.

SCHULTENS gaf het eerfte openbaar blijk zijner vorderingen in zijne *Anthologia Sententiarum Arabicarum*, in 1772, in den ouderdom van 23 jaar door hem uitgegeven, en waarover hij van de meest bevoegde regters de vereerendfte loffpraken ontving. Kort na deze uitgave vertrok hij naar *Engeland*, inzonderheid, om MELDANI'S verzameling van Arabifche fpreuken, met POCOCCO'S vertaling

ling en aantekeningen, af te schrijven. Hij volvoerde dit werk met eene zeldzame naarligheid; gaf er in 1773 een *specimen* van uit; zette intuschen zijne overige studien voort; begon op raad van JONES met het Perzisch, en maakte zich door zijne kunde, vlijt en karakter zoo bemind bij de voornaamste Engelsche geleerden, dat hij in Bloeim. 1773 tot *Magister artium*, bij *Diploma*, bevorderd werd: eene eer, die, met uitzondering van eenige vorsten, nog nimmer eenen vreemdeling was te beurt gevallen. Na nog eenigen tijd te *Cambridge* vertoefd te hebben, waar hij insgelijks eene groote achting verworven had, keerde hij naar zijn vaderland terug, waar hij in Oogstm. 1773, te *Amsterdam*, in plaats van W. KOOLHAAS, tot Hoogleeraar in de Oosterfche talen beroepen werd, en dien post, in Slagtm. daaraanvolgende aanvaardde met eene redevoering: *de finibus literarum O. O. proferendis*. Hier schreef hij eenige schoone beoordeelingen in de *Bibliotheca critica*, door WIJTENBACH uitgegeven, en hield, behalve de lesfen voor de fluderende jongelingfchap, verfeidene kollegien in de Nederduitsche taal voor de ingezetenen dier stad, over de Joodsche Oudheden en Oosterfche gefchiedenis. In Winterm. 1778 werd hij, in plaats van zijnen vader, naar *Leijden* beroepen, waar hij zijnen post, in Lentem. van het volgende jaar, aanvaardde met eene redevoering: *de studio Belgarum in literis Arabicis excellendis*. Door zijn vernuft, zijnen fmaak en zijne geleerdheid; door zijne bevallige leerwijze, waardoor hij zelfs aan de ftroeve eerste beginfelen eene medeflepemde aangenaamheid wist bij te zetten; door den minzamen omgang met zijne leerlingen, en de moeite, die hij zich gaf, om hunne oefeningen gemakkelijk en aangenaam te maken — door dit alles ontvlamde hij bij velen eenen warmen ijver, ook voor die takken zijner studie, die anders zeldzaam beoefend worden. Zijne verdienften, in de uitlegging der gewijde fchriften, waren boven allen lof verheven; tot de herftelling en uitbreiding van ware Bijbelsche oordeelkunde, in ons vaderland, bragt hij zooveel toe als iemand; terwijl zijne wijsgeerige befchouwing der Mozaische wetten aan de beoefening der Joodsche Oudheden eene geheel andere rigting gaf. Nimmer zag men hier te lande eene zoo groote kracht van Welfpreekendheid, als bij hem, wanneer hij in het openbaar fprak; en zelfs hadden, in de bijzondere verkoering, zijne gefprekken, en vooral zijne oogen, eene verbazende en heilzame kracht op de genen, die hem omringden.

Behalve de reeds gemelde redevoering, en eene andere: *de ingenio Arabum*, bij het nederleggen van het rectoraat der Akademie, door hem uitgefproken, gaf hij nog te *Leijden* uit de volgende fchriften: *Pars versionis Arabicae libri Colaila wah Dimna, five Fabularum BIDPAI*; *Supplements et Additions à la Bibliothecquae Orientale de HERBELOT*, en eene Nederduitsche vertaling van het boekje van EICHHORN over de letterkundige verdienften van MICHAËLIS. De redenen waarom SCHULTENS niet meer heeft uitgegeven, vindt men

men in de keurige redevoering van den verdienstelijken KANTELAAR, ter zijner gedachtenis, in het Taal- en Dichtlievend genootschap te *Leijden: Kunst wordt door arbeid verkregen*, uitgesproken, en waaruit deze schets grootendeels getrokken is, breeder ontwikkeld. Bij zijnen dood, liet hij nog twee belangrijke werken achter, die onvoltooid waren, en na zijn overlijden zijn in het licht verschenen, als: *het boek van JOB*, uit het Hebreeuwsch vertaald, met aanteekeningen, verder afgewerkt, en uitgegeven door H. MONTINGHE, *Amst.* 1794, en MEIDANI's beroemde verzameling van Arabische spreekwoorden, waarvan de uitgave, op zijn uitdrukkelijk verlangen, door den Hoogleeraar SCHROEDER van *Groningen* in 1795 bezorgd werd. In het eerstgenoemde werk loopen, volgens de voorrede van den uitgever, de vertaling en aanteekeningen van SCHULTENS niet verder dan van hoofdstuk III tot XXIX, onder welke laatste inzonderheid uitmunten die op hoofdstuk XIX v. 25, welke vermaarde plaats hij zich bijzonder bevlijigd heeft opteheldden, en daarbij aan te toonen, dat hierin op de Evangelische leer der opstanding *niet* gezinspeeld wordt. In de spreuken van MEIDANI, een getal van 454, dus naauwelijks een twaalfde gedeelte van de geheele verzameling van dien geleerde bevattende, maken de verklaringen het beste gedeelte des werks uit. Zij geven den zin, oorsprong, de gelegenheid en bronnen der spreuk of vergelijking aan de hand, en maken daardoor dit werk tot eene rijke goudmijn van narigten aangaande Oude Arabische zeden, denkwijns en stam-geschiedenis.

SCHULTENS huwde in 1774 aan CATHARINA ELIZABETH DE SITTER, welke hij met 3 zoons en 2 dochters naliet. Hij was als mensch niet minder groot, dan als geleerde; bezat een fijn gevoel voor het ware en schoone; was toegevend omtrent zwakheden; had eenen diepen afkeer van alle snode kunstgreepen; leefde zeer ingetooogen; was onkreukbaar regtvaardig in alle zijne betrekkingen; grootmoedig doch tevens ongemeen zacht en vreedzaam van aard; een hartelijk deelnemer in het lot zijner vrienden, en een algemeen menschen-vriend, die een werkzaam medelijden bezat met ongelukkigen, en aangedane verongelijkingen geredelijk vergaf: de teederste liefde omtrent ouders, gade en kroost, doordrong zijne ziel; hij stond onwrikbaar pal in rampen en gevaren; was getrouw aan zijnen plicht, ook dan, wanneer men hem daarom de gevoeligste slagen poogde toetebrengen; bezat de vurigste liefde jegens God, in wiens handen, als in die van zijnen goeden vader, hij zijn lot en dat der zijnen met een onbepaald vertrouwen stelde. Hij ontsiep den 12 van Oogstmaand 1793 aan de gevolgen eener borstziekte, uit eene kwaadaardige zinkingkoorts hem bij gebleven, en werd zoo algemeen betreurd, als weinige menschen.

SCHULZ. (JOHAN CHRISTOPH FRIEDERICH) Hoogleeraar in de Geschiedenis bij het Akjdemisch *Gymnasium* te *Mitau*, werd in 1762

te *Magdenburg* geboren, en verkreeg door de slaafsche opvoeding van zijnen gestrengen vader, eene zekere foort van vreesachtigheid, welke hij eerst in latere jaren geheel overwon. Op zekeren tijd, door de vertooning van een tooneelftuk in verrukking gebragt, ontliet hij zijne ouders, om schouwspeler te worden; doch hij werd niet aangenomen, en door zijnen vader met slagen weder tot de vorige orde van zaken teruggebragt. Nadat hij zich, in zijne vroege jaren, inzonderheid, op de Fransche taal had toegelegd, begaf hij zich naar *Halle* op de Universiteit, waar hij slechts 7 daalders aan geld met zich bragt. Door zijne kennis van de Fransche taal verschaftte hij zich in het eerst, hetgeen hij tot zijn noodzakelijk onderhoud behoefde, waarna hij, vervolgens *BOLTS Berigten omtrent den tegenwoordigen toestand van Bengalen* overzette. Voor het overige wist hij bij alle zijne vrienden en landgenooten, door zijn schrander vernuft en vrolijken luim, ondersteuning en een gastvrij onthaal te verwerven; doch konde hem dit alles, nu en dan, voor geen gebrek behoeden. Bij eene dezer gelegenheden ontwaakte bij hem op nieuw zijne vroegere neiging voor het Tooneel. Hij ging in 1780 naar *Dresden*, om hier schouwspeeler te worden; dan dit zijn plan andermaal mislukkende, besloot hij, om in die stad, door letter-arbeid, zich een bestaan te bezorgen, en schreef, omtrent dezen tijd, zijnen *CARL TREUMANN*, en *WILHELMINE ROSENFELD*; *FERDINAND VON LÖWENHAIN*; *FRITZ, oder die Geschichte eines Belletristen*, en meer andere. In den aanvang waren zijne omstandigheden te *Dresden* niet zeer gunstig; doch zij verbeterden, toen zijn persoon en zijne schriften meer algemeen bekend werden. Van *Dresden* begaf hij zich voor eenen korten tijd naar *Berlijn*; hield zich, vervolgens, gedeeltelijk hier, gedeeltelijk te *Weenen* en *Weimar* op, en bragt den overigen tijd tot 1791 met reizen door, zonder ergens een vast verblijf te hebben. Het langst echter vertoefde hij in *Weimar*, waar hij zich vele vrienden maakte; eenige Fransche werken van fraaije Letterkunde bearbeidde, en zijne beide Romans voor kinderen, *MORITZ* en *LEOPOLDINE*, schreef, die eene algemeene goedkeuring wegdroegen. De jaren 1789 en 1790 bragt hij in *Parijs* door, gedurende welken tijd hij zijne *Geschiede der groszen Revolution in Frankreich*, en zijn werk over *Paris und die Pariser* een levendig en kennelijk tafereel dier kleine wereld, vervaardigde. Hij verliet *Parijs* in 1790, en keerde naar *Berlijn* terug, waar hij het beroep tot Hoogleeraar in de Geschiedenis bij het Akademisch *Gymnasium* te *Mitau* ontving, en ook aannam. In *Mitau* werd hij niet alleen als leeraar en als mensch hooggeschat, maar had hij ook gelegenheid, om, als afgevaardigde van den burgerstand van *Koerland*, in 1791, op den rijksdag te *Warschau*, eene luisterrijke rol te kunnen spelen; en men kan het aan zijne bemoeijingen toeschrijven, dat de zaak der burgers, gelijk ook die van den hertog, in weerwil van den tegenstand des adels, eene gunstige wending nam. Ofschoon deze zijne vaderlandsche pogingen wel niet de bedoelde heilzame ge-

volgen hadden, hebben wij echter aan zijne reis naar *Warschau* zijne *Reise eines Liefländers durch Polen* te danken. In 1793 bezocht hij *Italië*, van waar hij in het volgende jaar terug keerde, en zich vervolgens beurtelings te *Weenen*, *Berlijn*, *Weimar* en *Jena* ophield. In 1795, werd hij, uithoofde van staatkundige gebeurtenissen, naar *Mitau* teruggeroepen, en nu nam zijn reeds ziekelijke toestand dermate toe, dat hij zinneloos werd, en kort daarna, in Wijnm. 1797, daaraan stierf. Zijne *Italienische Reisbeschreibung*, van welke hij slechts eenige losse stukken naliet, is naderhand door eenen anderen geleerde voltooid, en, zoo wij meenen, in 1798 uitgegeven geworden.

SCHURMAN, (ANNA MARIA VAN) dikwijls verkeerdelijk SCHURMAN of SCHURMANS genoemd, werd den 5 van Slagtm. 1607 te *Keulen* geboren, werwaarts hare ouders, ter oorzaak van godsdienstige vervolging, gevlugt waren. Door ouderlijk onderrigt werd haar geest reeds vroeg gevormd, zoo dat zij, drie jaar oud, naauwkeurig las. Door huisfelijk onderwijs leerde zij schrijven en rekenen, zang- en toonkunst; ja, op hare eigene begeerte, ook Latijn en Grieksch. Groot waren hare vorderingen gedurende haar verblijf te *Utrecht* en *Franeker*, zoodat zij alle de levende Europifche talen leerde kennen, en zich met de beoefening der oude zoodanig bezig hield, dat zij het Latijn keurig schreef, het Grieksch in alle zijne fijnheden doorgronde, ja de meeste Oosterfche volkomen meester was. Ook de wetenschappen waren het voorwerp harer onvermoeide oefening, als: de Bespiegelende en Zedelijke Wijsbegeerte, de Redeneerkunde, de Wiskunde, de Natuurkunde, de Sterrenkunde, de Geschiedenis, en vooral de Godgeleerdheid, die zij in alle hare deelen beoefend had. Behalve deze letteroefeningen hielden haar ook, buiten de gewone vrouwelijke handwerken, de kunsten bezig. Spinnen en borduren, knippen en teekenen waren reeds vroeg hare bezigheid. Later schilderde zij zelfs in olieverw; sneed met een mes afbeeldingen van palmhout; boetfeerde in was; graveerde in glas en koper, zoodat ieder zich verwonderde. Haar schrift in alle talen was keurig en sierlijk; haar gezang zuiver en bevallig. Zij floeg de luit met vaardigheid en snaak; dichte in onderscheidene talen, het beste in het Latijn, en was bij dit alles in huisfelijke zaken niet onbedreven. Zij muntte uit door velerlei deugden, door opregtheid, ouderliefde, ootmoed en godsdienstigheid. De vereeniging van alle deze hoedanigheden maakte haar zeker tot de uitmuntendste en meest begaafdste vrouw, die ooit uit Nederlandfche ouders geboren is; en het kan ons niet bevreedden, dat vorstelijke en koninklijke personen haar bezochten. Het laatste gedeelte van haar leven was wisselvallig en onbestendig, vooral toen haar godsdienstige ernst ontaarde in volflagene dweeperij, en slechts de bekende LABADIE haar gemoed konde roeren. Achtervolgens strekten *Lexmond*, *Middelburg*, *Veere*, *Amsterdam*, *Herfort* in *Westphalen*, en *Altona* in *Holstein* haar ter woon-

plaats. In dezen tijd verachtte zij alle kunst en wetenschap; was onverschillig omtrent de wereld, en leefde alleen voor zelfverloochening en gebed. Na LABADIE'S dood nam zij zich de kudde aan, die haren herder verloren had; voerde dezelve naar *Wiewert* in *Vriesland*, waar zij den 4 van Bloem, 1678 haar leven eindigde, en onder den muur der kerk begraven werd. — Hare gedichten, brieven en verhandelingen, van vroeger tijd, zijn op aandrang harer vrienden door haar uitgegeven in 1648, en vermeerderd in 1652, onder den titel: *Opuscula Hebraea, Graeca, Latina, Gallica, Prosaica et Metrica*. In hare *Ευκλυσίς Melioris partis electio*, welk boekje zij in 1673 te *Altona* uitgaf, heeft zij haar vroeger leven beschreven en hare geloofsbelijdenis voor de wereld blootgelegd. Onderscheidene tegenstrevers traden tegen haar op, die zij getracht heeft in een tweede deel te wederleggen, dat eerst in 1684 in het *Hollandsch*, en in 1685 in het *Latijn* werd uitgegeven. Hare *Uitbreiding over de drie eerste kapitels van Genesis in dichtmaat*, zag eerst in 1732 het licht. RIVETUS, VOSSIUS, SPANHEIM, VAN BAERLE, HUYGENS en anderen hebben haren lof vermeld, doch vooral JACOB CATS en JOHAN VAN BEVERWIJCK, die benevens de *Eucleria* de beste bronnen zijn tot de kennis van haar leven en bekwaamheden. De overblijfselen van haar kunstvermogen, waaronder eene beeldtenis van haar zelve in crayon geteekend, berusten in de Boekerij van het *Athenaeum te Franeker*.

SCHWARTZWALD. Een aanzienlijk gebergte in *Duitschland*, naar de digte, duistere denneboschen op hetzelfde aldus genoemd, hetgeen gedeeltelijk aan het groothertogdom *Baden*, en deels aan het koninkrijk *Wurtemberg* behoort, en ten Zuiden door den *Rijn*, doch ten Noorden door de vlakten tusschen de *Enz* en de uitwatering van de *Neckar* in den *Rijn*, bepaald wordt, en in deszelfs grootste uitgestrektheid eene strek van 18 mijlen bevat; doch van het Oosten naar het Westen merkelyker smaller is. Aan de Westzijde van dezen bergketen storten, de uit denzelven voortkomende stroomen in den *Rijn*, en aan de Oostzijde gedeeltelijk in den *Donau*, welke met vele andere rivieren in dit gebergte zijnen oorsprong heeft, welks toppen, van Herfst- tot Zomerm., veelal met sneeuw bedekt zijn. Aan den Westkant, of aan de *Rijn*-zijde, heeft deze bergketen eene steile, doch naar het Oosten, naar den kant van den *Donau* en *Neckar*, eene langzame afhelling. De stroomen aan de Westzijde, met een verdoovend geruisch, langs smalle kloven nederstortende loopen grootendeels in de rigting van het Noordwesten naar den *Rijn*, en vormen, bij derzelver vereeniging met die rivier, eenen meer of minderen spitsen hoek; terwijl die aan de Oostzijde, integendeel in verscheidene bogten, zachtkens door langzaam afdalende weilanden, naar den *Donau* en *Neckar* vlieten. Onder de menigvuldige dalen, welke deze rivieren vormen, is inzonderheid het *Morgthal*, uithoofde zijner natuurlijke schoonheden, beroemd. De geheele keten van den

den *Schwarzwald* behoort onder de oorspronkelijke bergen, en bestaat geheel uit graniet; alleen zijn de hoogere punten met zandsteen bedekt, en door slotbergen omringd. Aan den voet van het gebergte, voornamelijk aan deszelfs Westelijke afhelling, vindt men Gneis, en op verscheidene hoogten Porphier en Thoonschiefer. Ook levert het vele delfstoffen, als zilver, lood, koper, ijzer, kobalt enz. benevens veel houtgewas op. De landbouw bepaalt zich meesal tot zomerrog, haver en aardappelen; doch naar den kant van *Pforzheim* verbouwt men ook wintervruchten en ooft, en op sommige plaatsen zelfs wijn. In de dalen heeft men vette weilanden, weshalve ook de veeteelt hier den voornaamsten tak van landhuishoudkunde uitmaakt. In het eigenlijke *Schwarzwald* vindt men weinige geregelde dorpen, maar verspreid liggende hofsteden en huisjes, die slechts van hout en met stroo gedekt zijn. Deszelfs bewoners leven over het geheel huishoudelijk en spaarzaam, en lijden dus, in weerwil van den schralen grond, geen gebrek. Voor zoo ver deszelfs voortbrengfels voor hun onderhoud niet genoegzaam zijn, trachten zij dit gebrek door handel en kunstvlijt te vergoeden. Over het algemeen bezit de *Schwarzwalder* vele natuurlijke schrandereid en verstand. Tot de 17de eeuw had hij geen denkbeeld van industrie; en het waren eerst de oorlogen van dien tijd, welke in hem de verborgen liggende zaden van nijverheid ontwikkelden. Sedert heeft zich de handel in glas en stroohoeden, en inzonderheid het vervaardigen van houten uurwerken, te gelijk met derzelver vertier, zoo aanmerkelijk uitgebreid, dat van de laatsten, waaronder zelfs vele kunst- en speelwerken, jaarlijks meer dan 180,000 stuks vervaardigd worden, waarvan de waarde ten minste een half millioen guldens bedraagt. Het middelpunt van den handel in uurwerken, die zich over geheel *Europa* en *Amerika* uitstrekt, is te *Neustadt* en *Furtwangen*. Ook vervaardigen de *Schwarzwalder*s meer andere houten waren, waarmede zij insgelijks eenen vrij goeden handel drijven.

SCHWEIGGER (AUGUST FRIEDRICH) werd in Herfstm. 1783 te *Erlangen* geboren. Na het overlijden zijns vaders, een verdienstelijk predikant in die stad, voltooide hij zijne studien aldaar, die niet alleen aan de Genees-, maar ook vooral, onder SCHREBER, aan de Natuurkunde toegewijd waren. Hij werd in 1804 tot Docter in de Geneeskunde bevorderd, bij welke gelegenheid zijne verhandeling in een *Specimen Florae Erlangensis* bestond; zette zich te *Berlijn* als Geneesheer neder, en had aldaar gelegenheid, om zijne uitgebreide Botanische kennis en zijn beminnelijk karakter aan aanzienlijke staatsdienaren kenbaar te maken, hetgeen eenen beslissenden invloed op zijn geheel volgend leven had. Hij ontving van den staat ondersteuning tot eene reis naar *Parijs*, ter verdere uitbreiding zijner natuurkennis, en nam tevens op zich, om aldaar de noodige aankopen voor de Erlangsche universiteit te doen; doch nauwelijks had hij 2 maanden in *Frankrijks* hoofdstad doorgebracht, toen de slag bij

Jena hem van zijn vaderland scheidde, en eerst, tot dat de familie toetrad, van alle ondersteuning uit hetzelfde beroofde. In deze verlegenheid, door de gefloten aankopen nog vermeerderd, besloot hij bestendig te *Parijs* te blijven, en naar eigen vermogen verder voor de Natuurkunde te leven. Hij trad openlijk als geneesheer te voorschijn, vond eerlang meer dan het noodig onderhoud, en wijdde den hem overschietenden tijd aan de Natuurkennis. Reeds vroeg in 1809 werd hij tot gewoon Hoogleeraar in de Kruidkunde aan de Hooge school te *Königsbergen* beroepen, trok in den Herfst van dat jaar derwaarts, en verordende verscheidene inrigtingen. In Bloem. 1810 werd den eersten steen tot de voortreffelijke Oranjerie gelegd, welk groot gebouw door de onvermoeide werkzaamheid van den bouwmeester en raadsman bij het collegie van Curatoren, den heer SCHULZ, spoedig naar boven rees, en door de vereenigde pogingen van twee, in de wetenschappen ingewijde, mannen de doelmatigste inrigting ontving.

Intuschen had de onvermoeid werkzame SCHWEIGGER gezorgd, dat reeds in Herfstm. 1500 foorten van gewassen in de uitgestrekte zalen voor eene verschillende temperatuur ingerigt, geplaatst werden. Zijne inwijdings-verhandeling was een *Prodromus monographiae shelonionum* (ook in het *Königsberger Archif* geplaatst), waarna hij in 1812 zijne *Enumeratio plantarum horti botanici Regiomontani* in het licht gaf. Zijne zorg voor de gedurige uitbreiding van den Botanischen tuin bleef aanhouden; doch zoodra was dezelve niet geheel tot stand gebracht, en hij van den geregelden voortgang van alle inrigtingen verzekerde, of hem becroop de lust, om door waarnemingen buiten 's lands het gebied der Natuurkunde uittebreiden. Hij reisde eerst naar *Zweden*, waar hij bij de aldaar plaats hebbende geleerde inrigtingen een goed onthaal en vele hoogachting genoot, en werd later door zijne vrienden, die vreesden, dat hij het slagtoffer van zijnen ijver zoude worden, met moeite van eenen togt teruggehouden naar de Noordelijke kusten van *Zuid-Amerika* om de aldaar nog weinig bekende Natuur waar te nemen. Hij zag dan van dit plan af, en deed in den Zomer van 1815 eene reis naar *Engeland*, van waar hij zaden en planten naar *Königsbergen*, en vele hem opgedragene, aangekochte voorwerpen voor de rijke Berlijnsche verzamelingen overzond. Van daar vertrok hij door *Frankrijk* naar deszelfs Zuidelijke kusten, langs welke hij, tot *Nizza* toe, inzonderheid de schaaldieren waarnam. De vruchten dezer reis waren: *Beobachtungen auf Naturhistorischen Reisen*; *Anatomisch-Physiologische Beobachtungen über Corallen*, en *Bemerkungen über den Bernstein*, benevens zijn *Handbuch der Naturgeschichte der Skelettlosen ungliederten Thiere*, met eene *Einleitung in die Zoölogie überhaupt*; terwijl *Nachrichten über den Botanischen Garten zu Königsberg*, gelijktijdig, in de *Hagenschen Beyträgen zur Kunde Preussens*, in het licht verschenen.

Na zulke kostbare reizen, waarop zijne nasporingen koninklijke onder-

derfleuning ontvingen, wist hij, met eene zeldzame zucht tot orde, zijne huishoudelijke belangen weder op eenen effenen voet te brengen; doch scheen in twijfel te staan, of hij een huisfelijk leven zou aanvatten, ter voltooiing van wetenschappelijke boeken, of nieuwe natuurkundige waarnemingen in het Zuidelijk Italië en Griekenland in het werk zou stellen. Zijne geestdrift voor de laatste kreeg de overhand, en hij nam zijne laatste reis over *Warschauw*, en liet tot afscheid een stukje na, onder den titel van: *de Plantarum clasificatione naturali, disquisitionibus anatomicis et phisiologicis stabilienda*. Hij werd door den staat ondersteund, en alle op de reis bij eengebragte verzamelingen zouden deszelfs eigendom zijn. SCHWEIGGERS vrolijkheid herleefde geheel onder den Zuidelijken hemel: te *Florence*, *Rome* en *Napels* vond hij, even als in *Palermo*, een voor zijne onderzoekingen bevorderlijk onthaal. Ondertusfchen was het juist in eenen tijd, dat tusfchen *Rome* en *Napels* velen door roovers overvallen werden; doch hij was altoos zoo gelukkig, om de laatste plaats te bereiken, en vertrok, na den inmarsch der *Oostenrijkers*, naar *Sicilië*. Dit eiland, dat zijn graf werd, had hij reeds doorkruist, met zijne gewone voorzigtigheid den voerman kiezende, dien de overheid voor vertrouwd verklaarde. In plaats van regstreeks naar de hoofdstad terug te reizen, wilde hij nog eens *Camarata* bezoeken, om planten te befchouwen, die hij vroeger niet in bloei gevonden had, maar zich nu daarin vertoonden. Toen hij bukke, het zij om planten te bezigtigen, of om uit eene bron te drinken, troffen hem de slagen van eenen nieuwen, door eenen vriend, hem met het beste oogmerk aanbevelen voerman, waardoor zijn geheele, aan de wetenschappen toegewijd, leven plotfeling een einde nam.

SCIO, of CHIO. (bij de Ouden *Chios*). Een der voornaamste eilanden van den Griekfchen *Archipel*, hergeen ten Oosten door een smal kanaal, *Stretto di Capo bianco* genoemd, van *Natolië* gefcheiden wordt. Het bevat in zijnen omtrek 123 Italiaanfche mijlen, en telt op 24 v. m. omtrent 160,000 zielen, meestal Christenen. — De voornaamste rijkdom des eilands beftaat in zijde, uitmuntende mastik, katoen, terpentijn, marmer, oranje-appelen, was, olie en ingemaakte vijgen, die naar de groote fteden van *Turkije* vervoerd worden. Ook de wijnftok is er een voornaam voorwerp van aankweeking en oplettendheid, en levert, onder anderen, den bij de ouden zoo zeer beroemden Malvazij-wijn op, onder den naam *Chierwijn* bekend. De hoofdstad van gelijken naam, met 30,000 inwoners, was fierlijk gebouwd, en had eene aangename ligging; doch werd in 1822, in den strijd der *Grieken* voor hunne onafhankelijkheid, door de Barbaarfche *Turken* geheel verwoest, die duizenden van Christenen daarbij om het leven bragten. Zij heeft eene sterke citadel; eene niet ruime noch diepe haven, welker ingang door rotfen belemmerd wordt, en alleen voor kleine vaartuigen gefchikt is; was de zetel van eenen Griekfchen Aarts- en

Roomfchen biffchop, en had belangrijke fabrieken in zijden fluwelen, damafien en ftoffen van onderfcheidene foort, die echter onder het Turkfch beftuur weinige aanmoediging vonden.

Tegen over de ftad *Scio*, op het vafte land, ligt de golf en kleine ftad *Schesme*, die ten eeuwigen gedenkteeken verftrekken van de vernieling en fchande der Ottomannifche zeemagt. Het was in de haven van laatftgemelde ftad zelve, dat in Hooim. 1770 de vloot der *Turken*, 25 zeilen fterk, waaronder 12 grootte *Caravellen*, door een *Rusfifch* fmaldeel van 9 liniefchepen en 6 fre-gatten, onder bevel van den graaf ALEXIS ORLOFF, geheel vernield werd. Alle Turkfche fchepen werden aan de vlam opgeofferd, en fprongen met een vreesfelijk geweld in de lucht; van de manfchap werd bijna niemand behouden, en de *Turken* hielden, na dezen flag, van hunne geheele zeemagt slechts 2 fchepen, die zich niet bij de vloot hadden kunnen voegen, en nog een oud fchip, dat buiten dienft gefield was, en in de haven van *Konftantinopel* lag, over.

SCIPIO. Het Patricifche geflacht der SCIPIO's was van de vroegfte tijden af beroemd in de Romeinfche gefchiedenis, en werd gerekend als ftamvader te hebben CORN. SCIPIO, die zijnen blinden vader tot ftaf (in het Lat. *scipio*) zou gediend hebben. Om nu van vroegere namen, die den luifter van dit geflacht handhaafden, niet te gewagen, zoo verdienen vooral, buiten die twee beroemde mannen, aan welken de volg. art. bijzonder gewijd zijn, hier eene korte vermelding, de gebroeders PUBLIUS en CNEUS SCIPIO, die in den tweeden Punifchen oorlog, hebben uitgeblonken. De eerfte was conful met TIFUS SEMPRONIUS LONGUS, toen deze oorlog uitbarfste. Met een leger naar *Spanje* vertrokken, om HANNIBAL tegen te houden, vernam hij fpoedig, dat de Cartaagfche veldheer in *Gallië*, de *Rhone* was overgetrokken, en befloot hem zijnen verderen togt te beletten. Derhalve een gedeelte zijner troepen aan zijnen broeder gegeven hebbende, om tegen HASDRUBAL in *Spanje* op te trekken, begaf hij zich zelf naar het leger, dat aan de *Po* ftond. Hier leverde hij HANNIBAL flag bij de rivier *Ticinus*, doch hij werd overwonnen, en zoude, gewond zijnde, in handen zijner vijanden geraakt zijn, had zijn zoon PUBLIUS hem niet gered. Nadat hij vervolgens met zijnen broeder vele voortreffelijke daden in *Spanje* had uitgevoerd, werd hij, die veel minder in magt was, door list des vijands en verraad der zijnen overwonnen en gedood. CNEUS, den dood zijns broeders vernomen hebbende, begaf zich in eene verfchanfing, die echter eerlang door de *Carthagiers* in brand geftoken werd, waardoor ook hij omkwam. Intufchen hebben de heldhaftige krijgsbedrijven dezer twee dapperen, door ENNIUS de twee oorlogs-blikfems geheeten, den Romeinen onfchatbare voordeelen aangebragt, door te beletten, dat HASDRUBAL zijne magt met die van HANNIBAL, die *Italië* bezette, kon vereenigen, en dus te bewerken, dat de laafte eindelijk met zijn leger moest afrekken.

SCI-

SCIPIO. (PUBLIUS CORNELIUS) *de oudere*, met den bijnaam van AFRIKANUS, de overwinnaar van HANNIBAL in den tweeden Punischen oorlog, verbond met de uitstekendste talenten eens veldheers eenen door de wetenschappen beschaafden geest. Reeds met zijn 20ste jaar had hij zoo vele blijken van moed en dapperheid, in de bloedige veldslagen, aan de rivier *Ticinus* in *Opper-Italië* en bij *Cannae*, aan den dag gelegd, dat de *Romeinen* hem, uit erkentenis, tot de waardigheid van *Aediles Curilus* verkozen, en weinige jaren daarna tot Pro-consult in *Spanje* aanstelden, om aan de zaken van dezen staat eene gunstiger wending te geven. Hij toonde zich eerlang dezen gewigtigen last ten volle waardig, en wist niet alleen door zijnen heldenmoed en schrander beleid, maar ook door zijne regtvaardigheid en zijn edel, menschlievend gedrag, de vijanden te overwinnen. Zijne eerste belangrijke onderneming was de verovering van *Carthago nova*, de voornaamste wapenplaats der *Carthagers*, welke stad hij aan de zorg van zijnen dapperen vriend LAELIUS overliet. De gevangene *Afrikanen* werden als slaven verkocht, doch de *Spanjaards* daarentegen in vrijheid gesteld, hetgeen op de laatste eenen zoo gunstigen invloed had, dat zij de zijde der *Carthagers* verlieten. Nog meer won hij de achting en liefde der oorlogszuchtige *Celtiberiers*, toen hij de schoone bruid van den jongen vorst ALLUCIUS, welke hem als gevangene gezonden was, en op zijn hart eenen diepen indruk gemaakt had, niet alleen aan hare ouders terug zond, zoodra hij hoorde, dat zij reeds verloofd was; maar ook nog bovendien het aanzienlijk losgeld, door dezen hem opgedrongen, aan het jonge paar, ter vermeerdering van deszelfs bruidschat ten geschenke gaf. ALLUCIUS, dankbaar voor deze edelmoedige daad, diende sedert met eene uitgelezene ruitery onder SCIPIO, en bewees hem gewigtige diensten. In het volgende jaar bragt hij HASDRUBAL, den broeder van HANNIBAL, eene volkomene nederlaag toe, en noodzaakte hem, om naar de bergachtige streken der *Pyrenëen* te vlugten, waardoor de *Carthagers* nog meer aanhangers in *Spanje* verloren. Na dezen beslissenden slag gaf SCIPIO weder een nieuw blijk van edelmoedigheid, door eenen bloedverwant van den magtigen MASINISSA, koning van *Numidië*, in vrijheid te stellen, en hem zelfs met geschenken te overladen, waarvan het gevolg was, dat hij zoo geheel de achting der *Numidiërs* won, dat dit zijn gedrag aanleiding gaf tot de voordeeligste verdragen, welke kort daarna door *Rome* met dezen vorst gesloten werden.

SCIPIO, *Spanje* aan de *Romeinen* onderworpen hebbende, trok met een genoegzaam aantal troepen en eene vloot naar *Sicilië*, en van daar naar *Afrika*, om den vijand in zijn eigen land aan te tasten, waar van beide kanten met afwisselend geluk gestreden werd; doch de *Romeinen* ten laatste overwinnaars bleven. Ondertuschen werd HANNIBAL door de *Carthagers* uit *Italië* terug geroepen, om zijn bedreigd vaderland, zoo mogelijk, te redden; maar zijn voorheen zoo

geducht leger aanmerkelijk gesmolten zijnde, sloeg hij den weg van onderhandeling in, en verlangde een mondgesprek met de Romeinen, hetgeen dan ook tusfchen de beide grootste veldheeren hunner eeuw, in het gezigt der wederzijdsche legers, omstreeks de stad *Zama*, plaats had. HANNIBAL zocht den vrede, en sprak van de veranderlijkheid der fortuin; doch SCIPIO, eene onbepaalde onderwerping der *Carthagers* vorderende, en HANNIBAL slechts den afstand van alle buitenlandsche bezittingen belovende, scheidden de beide legerhoofden, onverrichter zake van elkander, en kwam het kort daarna tot eenen beslissenden veldslag, wanneer HANNIBAL eene zoo volkomene nederlaag ontving, dat hij zich nauwelijks door de vlugt konde redden, en om den vrede moest smeken, die nu alleen onder harde voorwaarden door de Romeinen werd roegeftaan. SCIPIO keerde hierop naar *Italië* terug; deed den luisterrijkften intogt binnen *Rome*, dien men immer gezien had, en verwierf den roemrijken bijnaam van AFRIKANUS. Hierop bekleedde hij, op eene alleszins loffelijke wijze, de waardigheid van *Censor*, en ging eenigen tijd later, bij het uitbarsten van den oorlog tegen den Syrischen koning ANTIOCHUS, naar *Griekenland*, en van daar naar *Azië*, om hier nieuwe lauweren in te oogften. Hij noodzaakte ook dien vorst, in het jaar 189 voor onze tijdrekening, tot den vrede, en kwam, zegepralend, binnen *Rome* terug; doch moest hier de fchandelijksche ondankbaarheid zijner medeburgers ondervinden. Door CATO, bijgenaamd *Censorinus*, bij herhaling aangeklaagd, werd hij voor het openbaar geregt geroepen, om van het bestuur van het ontvangen geld rekenfchap te geven. SCIPIO verfcheen; vertoonde aan het volk zijne deswege gehoudene aantekeningen; fcheurde dezelve daarna voor het oog der menigte in ftukken, en sprak op eenen bedaarden toon en met een rustig gelaat: „heden is het de dag, waarop HANNIBAL geflagen en *Carthago* is bedwongen geworden: waarom verfpillen wij den tijd „ met nuttelooze gesprekken, daar de Goden ons op het kapitoof „ verbeiden? Volgt mij, gij Romeinen! en laten wij de Goden danken.” Het volk, door deze taal des grooten mans getroffen en te gelijk befchaamd, volgde hem aanftonds, en liet zijne nijdige aanklagers alleen op het *Forum* achter. SCIPIO werd echter, in weerwil dezer openlijke vrijfpraak, andermaal door zijne vijanden aangeklaagd, en voor de openbare regtbank geroepen; doch verfcheen thans niet, maar verliet de ondankbare ftad, en begaf zich naar zijn landgoed *Linternum*. Dan, daar men hem ook hier nog vervolgde, zoo nam de welfprekende volkftribun, TIBERIUS GRACCHUS, ten laafte zijne verdediging op zich, en toonde aan het Romeinfche volk, hoe laaghartig en onregtvaardig het ware, eenen hoogst verdienstelijken burger zoo fchandelijk te behandelen. Sedert hielden wel de vervolgingen op; doch de diep gegriefde SCIPIO ftierf kort daarna in zijne ftille afzondering, 3 jaar na zijn vertrek uit *Rome*, en in het 182 voor onze tijdrekening, in hetwelk ook de

gevaarlijke vijand der *Romeinen*, HANNIBAL, zijn leven in *Bitkynië* eindigde. Zijn stofelijk deel werd op zijn landgoed begraven, waar zijne gemalin, volgens zijn uitdrukkelijk bevel, op zijne grafzerk deze woorden liet plaatsen: „ondankbaar Vaderland! zelfs mijn ge-
„beente zal bij u niet rusten.”

SCIPIO. (PUBLIUS CORNELIUS) *de jongere*, mede bijgenaamd AFRIKANUS. Deze, zijner voorvaderen zoo waardige, *Romein* was de zoon van AEMILIUS PAULUS, en een aangenomen zoon van SCIPIO AFRIKANUS *den ouderen*, waarvan in het vorig artikel gesproken is. Hij was een man van een uitmuntend verstand en edel hart, als veldheer niet minder groot, dan als mensch, die door zijn beminnelijk karakter en zijne zachte zeden zich de algemeene liefde en achting zijner medeburgereu verwierf. Zijne staatkundige loopbaan nam met zijn 30ste jaar eenen aanvang, toen de Romeinsche senaat besloot, om een nieuw leger naar het onrustig *Spanje* te zenden, waartegen zich het volk echter hardnekkig verzette, vermits zoo vele pogingen, om deze volken te onder te brengen, tot hiertoe mislukten waren. SCIPIO, echter, wist het volk, door eene krachtige redevoering, voor het oogmerk van den Senaat zoo geheel te winnen, dat eene menigte *Romeinen*, uit allerlei klasfen, zich vrijwillig tot den krijgsdienst aanboden. SCIPIO zelf ging als legioens-tribun, met den Consul LUC. LUCINIUS LUCULLUS naar *Spanje*, waar hij zoowel door zijne onbaatzuchtig, edelmoedig en toegeeflijk gedrag, als door zijnen heldenmoed en tegenwoordigheid van geest, de hoogste achting en liefde van het leger verwierf. Nog roemrijker voor hem zelveu, en voordeeliger voor *Rome*, waren de overwinningen, welke hij door zijn grootmoedig en menschlievend gedrag op de harten der *Spanjaarden* behaalde. LUCULLUS echter, jaloersch op den jongen held, zond hem naar den koning MASSINISSA, om uit *Afrika* olifanten te halen. Hij werd door dien vorst met de meeste onderscheiding ontvangen; bereikte ten volle het oogmerk zijner zending, en keerde hierop naar *Spanje* terug. Weinige jaren daarna (149 voor CHRISTUS,) toen de 3de Punische oorlog begon, trok hij andermaal naar *Afrika*, diende onder den Consul M. MANLIUS NEPOS. en bewees ook hier den *Romeinen* de gewigtigste diensten, zoodat niet alleen het leger zijnen moed en schrander beleid bewonderde, en hem de hoogste achting toedroeg; maar zelfs de menschenhatede CATO hem zijne goedkeuring niet konde weigeren, en, stervende nog voorfpeelde, dat alleen door dezen man *Carthago*, deze gevaarlijke mededingster van *Rome*, konde te onder gebragt worden. Ook zijn opperbevelhebber MANLIUS konde niet nalaten, om den jongen held op het nadrukkelijkst bij den senaat aan te bevelen, die hem dan ook reeds in het volgende jaar, tegen het gewoon gebruik, met algemeene stemmen, tot Consul en aanvoerder van het leger tegen de *Carthagers* benoemde. Vergezeld van LAELIUS, den waardigen zoon van denzelfden LAELIUS, die zich in den tweeden Punischen

oorlog zoo roemrijk maakte, als mede van den grooten Griekſchen geſchiedſchrijver POLYBIUS, trok hij andermaal naar het vijandelijk land, en maakte, daar de vijand ver terug gedrongen was, de ernſtigſte voorbereidſels, om de ſtad *Carthago* te vermeesteren; doch dit plan werd, door den wanhopigen tegenſtand der belegerden, dit maal verijdeld, en gelukte niet voor in het volgende jaar (607 van *Rome*), wanneer SCIPIO op het vijandelijk leger, met overmagt, eenen woedenden aanval deed, hetzelve geheel verſtrooide, en, na twintig dagen tegenſtands, eindelijk *Carthago* ſtormenderhand veroverde, bij welke gelegenheid LAELIUS het eerst, met zijne ſoldaten, de muren der ſtad beklom, die vervolgens, op uitdrukkelijk bevel van den ſenaat, verbrand en geſlecht werd. (*Men zie verder Artikel CARTHAGO*). Dit verſchrikkelijk rooneel trof den gevoelvollen overwinnaar, die den vijand gaarne meer verſchoond had, zoo zeer, dat hij zijne tranen daarbij niet konde weerhouden. Na het eindigen van dezen oorlog deed SCIPIO eenen zegevierenden en luisterrijken intogt te *Rome*, en verwierf den eervollen bijnaam van *den jongeren Afrikanus*.

Na dat SCIPIO eenigen tijd, in ſtille afzondering, te *Rome* had doorgebracht, werd hij, met eenige gezanten, naar *Egypte* tot den koning PTOLOMEUS EVERGETES gezonden, bij wien hij door zijne echt Romeinſche matigheid en edel gedrag de hoogſte bewondering verwekte. Van daar te *Rome* terug gekeerd, verkoos men hem, in het jaar 611, en andermaal in 629 tot Cenſor, om den oorlog met de dappere Spaanſche ſtad *Numantia* ten einde te brengen, hetgeen hem echter eerst in het volgende jaar gelukte, wanneer zich die ſtad, na den hardnekkigſten tegenſtand, eindelijk door hongersnood moest overgeven, en de Romeinſche ſenaat aan haren overwinnaar niet alleen den triumpf toetſond, maar hem tevens met den bijnaam van NUMANTINUS vereerde. — Zoo had dan SCIPIO *Rome* van zijne gevaarlijkſte vijanden bevrijd; en echter moest ook hij, even als zijn dappere en verdienſtelijke voorganger, in de laaſte dagen zijns levens, veel leeds van zijne ondankbare medeburgers ondervinden. Inzonderheid haalde hij zich, door zijne afkeuring van de wet op een^e gelijke verdeling der landerijen, bij het volk vele vijanden op den hals, hetgeen hem deed beſluiten, om zich met zijnen getrouwen vriend LAELIUS naar een landgoed bij *Napels* te begeven, waar hij eenigen tijd afgezonderd leefde. Toen hij echter naar *Rome* weder was terug gekeerd, en verdacht werd gehouden, dat hij naar het dictatorschap ſtond, vond men hem 's morgens dood in zijn bed. Waarschijnlijk werd hij door eenen zijner vijanden omgebracht; zelfs was men algemeen van gevoelen, dat zijne eigene gemalin SEMPRONIA, eene zuster der GRACCIJUSSEN, die de gemelde wet met alle kracht wilden doordrijven, aan deze gruweldaad zoude deel gehad hebben. SCIPIO ſtierf in het jaar 624 van *Rome*, het 56ſte zijns ouderdoms. Zijne onbaatzuchtigheid en matigheid waren zoo groot, dat men na zijn overlijden niet meer dan 2½ pond goud, en nog geen 32 pond zilver,

bij

bij hem vond. Alle *Romeinen*, die zijne verhevene deugden kenden, betreurden in hem den dood eens mans, die dapperheid met grootmoedigheid, fchrantheit met toegeeflijkheid, vaderlandsliefde met matigheid en een helder verftand, en belangeloosheid met onwrikbare braafheid vereenigde.

SCRIVERIUS. (PETRUS) Deze ijverige beminnaar der Nederduitsche Taal zag te *Haarlem* het eerste daglicht, en ftierf in het jaar 1660. Hij leefde in geletterde rust, meest te *Leijden*, in omgang met HEINSIUS, RUTGESIUS, MEURSIUS, en vroeger met den ouden VAN DER DOES en SCALIGER. Groot is het getal zijner uitgegevene werken; doch zijne Nederduitsche gedichten zijn weinig, maar doorgaans fierlijk, bevallig, of gloeiende van liefde voor het vaderland, de vaderlandfche taal en zijne geboortestad. Vooral handhaafde hij de eer van *Haarlem* ten aanzien van de uitvinding der Drukkunst; fchreef aan de eene zijde hevige verzen tegen die van *Mentz* en aan den anderen kant eenen *Lauwerkran*s voor LAURENS KOSTER, ter viering van het 2de eeuwfeest zijner uitvinding. Een man, zoo gehecht aan den letterroem zijns vaderlands, konde dezelfs grootste fieraad, DE GROOT, niet anders dan hoogachten. Hij bedacht een' aardigen vond, om denzelven, toen gevangen maar nog niet gevonnisd, door middel van proefbladen eener nieuwe uitgave van JANUS SECUNDUS, de berigten te zenden, waardoor de gevangene in Latijnsche verzen van den staat van 's lands zaken onderrigt werd. Ook maakte hij een vers onder de afbeelding van HOOGERBEETS, eindigende met de vraag: *waar het loon bleef voor zoo vele verdienften?* welke uitboezeming hem eene boete van 200 gulden kostte, die hij zich bij panding of executie liet afhalen. (*) Behalve de genoemde gedichten, bestaan dezelve uit gelegenheids-verzen en vertalingen. Ook gaf hij nog uit VEGETIUS, FRONTINUS en andere fchrijvers over het krijgswezen, benevens aantekeningen op MARTIALIS; de oude Romeinsche Treurspel-dichters; het Leven van ERASMUS, en eenige werkjes omtrent de oude gefteeldheid en lotgevallen des vaderlands.

SCRUPEL. Is het $\frac{1}{5}$ gedeelte van een drachma, en houdt 20 grein.

SCUTARI, vroeger *Scrodra*, is eene stad van *Albanie*, uit de hooge oudheid afkomstig, en van geene geringe vermaardheid ten tijde der gefchillen tusfchen den koning van *Macedonië*, PERSEUS, en het Romeinsche volk. De praetor ANICIUS keerde haar om, en de *Barbaren* vernielden alle hare gedenkstukken. waarna zij eene Romeinsche volkplanting en eene oorlogsplaats werd, en in nieuwere tijden overging onder het bestuur van de koninklijke familie der *Balfchiërs*, waarvan een afftammeling, GEORGE geheeten, het eigendom over dezelve aan Sultan AMURAT I opdroeg; doch eerlang weder in haar bezit hersteld werd, onder voorwaarde, dat hij aan den Sultan eene jonge bloedverwante van hem zoude afftaan. Dan,

die

(*) WAGENAARS *Vaderlandsche Historie*, X deel bladz. 305 en 306.

diezelfde onstandvastige vorst droeg daarna dit zijn eigendom aan den Venetiaanfchen Senaat op, die het weder in den oorlog tegen de *Turken* verloor.

Scutari ligt 7 uur van zee en 5 van den *Drino*. Ten Westen heeft de stad het meer *Labeatis* of *Iscoudar*, waaruit de rivier *Bosfana* voorkomt, waarop deze stad Noordwaarts het uitzigt heeft. Zij is de schoonste en rijkste der wereld, uit hoofde harer vruchtbaarheid, inzonderheid in olijfboomen en wijngaarden. Men ziet er eene menigte verspreide gehuchten en huizen, en overal vertoont zich overvloed. De landlieden brengen in vrede, gezondheid en matigheid hunne dagen door. Groene heuvels, boschrijke bergen, boven welke ruwe kruinen uitsteken, terwijl zich het sneeuwgebergte in het verschiet vertoont — zie daar de zoo zeer contrasterende partijen dezes schilderachtigen landschaps. Het meer *Labeatis* of *Iscoudar* is omtrent 3 uur lang en $1\frac{1}{2}$ breed, en is zijnen oorsprong aan de *Bosfana* verschuldigd, die, midden in de bergen ingesloten, door de werking van verscheidene eeuwen, het onderste gedeelte der, bij *Scutari* liggende, bergruggen heeft doorgewoeld. Dit meer heeft overvloed aan allerlei smakelijke visch, welke door de ingezetenen der stad rijkelijk gebruikt wordt. Niet minder vischrijk is de *Bosfana*, die 5 of 6 uur meer Noordwaarts ontspringt, en haar water in deze kom uitstort.

Te midden dezer ligging, op eene voordeelige plaats ter verdediging, ligt nu de stad *Scutari*, door de *Turken* nog *Iscodaw* of *Iscoudar* genoemd. Half op eene opene vlakte, half op eene afhelling gebouwd zijnde, vertoont zij de verscheidenheid en het bonte geelaat der rijke Oosterfche steden; bevat 12,000 inwoners, deels *Mahomedanen*, deels Griekfche en Latijnsche Christenen, en wordt door een klein kasteel bestreken, dat in eene rots gehouwen is. De Griekfche Christenen hebben er eenen bisschop, en de Roomfche worden er door eenige zendelingen geleerd en geticht, welke het hof van *Rome* naar een land afvaardigt, waar zij meer van de *Grieken*, die op hunne Latijnsche geloofsgenooten zeer gebeten zijn, dan van de *Muzelmanen* te vreezen hebben.

SCYLLA, tegenwoordig *Siglio* genoemd, is een rotsachtig voorbergte aan de zee-enge van *Sicilië*, en werd bij de ouden, die er ons veel fabelachtigs van verhaald hebben, voor de zeelieden voor niet minder gevaarlijk gehouden, dan de zoo beruchte draaikolk *Charybdis*; doch is thans voor eenigzins in de scheepvaart ervarenen op verre na niet zoo verschrikkelijk meer.

SCYTEN, of *Skyten*, een oud, ruw, oorlogzuchtig volk, hetwelk het Europeisch en Aziatisch *Scytië* bewoonde; zich van den *Donau* langs de *Zwarte zee*, den *Kaukasus*, en de *Kaspische zee* tot aan de *Oostzee* uitstreckte, en in de lengte meer dan 1000 en in de breedte meer dan 500 mijlen bevatte. Over de benaming van *Scyten* hebben onderscheidene gevoelens plaats. De *Grieken* gaven dien

aan

aan alle volken, die aan den *Donau* en over die rivier in de Noordfche landen woonden; doch dikwijls noemden zij ook zoodanig alle volken, van welken zij niet wisten, waartoe zij behoorden. Zij waren in ontelbare kleine natien verdeeld, en trokken in de vroegste tijden van de eene plaats naar de andere, terwijl zij vrouw en kinderen met zich voerden, en hun vee voor zich heen drevén; doch leefden onder elkander zeer vreedzaam, en kenschcerften zich door getrouwheid en vriendschap. Woest en wreedaardig omtrent hunne vijanden, dronken zij het bloed uit de hersenpan der verslagenen; doch dat zij menschen zouden gegeten hebben is bezijden de waarheid. Onder hunne Goden vereerden zij voornamelijk JUPITER, bij hen *Papaeus* genoemd, benevens MARS en DIANA. Zij hadden hunne koningen, die zeer streng regeerden, en wanneer er een van stierf, werden alle zijne hofbedienden bij zijn graf gewurgd, opdat zij in de andere wereld aanstonds hun ambt hervatten konden. Zij gaven den Romeinen veel te doen, onderwierpen onder hunnen koning, ALDATHYRSO, een groot gedeelte van *Azië* aan hunne heerschappij, en sloegen CYRUS met zijn leger op de vlugt; zelfs werd ALEXANDER door hun gewond, en de Perzische koning DARIUS volkomen geslagen. In de 5de eeuw onzer jaartelling ging een gedeelte der *Scyten* tot het Christendom over.

SEA. Eene Hebreeuwfsche koreumaat, houdende 30 pond tarwe of $1\frac{1}{2}$ modius bij de Romeinen.

SECCHIO, in het Latijn *Hydria*, is eene Venetiaansche wijnmaat, houdende 4 pond.

SECT. Eene zekere krachtige, Spaansche wijn, inzonderheid in den omtrek van *Sevilla* vallende, witte kostelijke *Xeres-wijn*. Hij maakt voor vele steden, inzonderheid voor *Cadix*, *Malaga*, *Hamburg* enz. een aanzienlijk artikel van buitenlandschen handel uit.

SEELAND, aan *Denemarken* behoorende, is het grootste en gewichtigste eiland van dat rijk. Het ligt tusschen de *Sont*, groote *Belt*, *Gabbe* en *Ulfs-sont*; is 16 — 17 mijlen lang, en 13 — 14 mijlen breed, en bevat 330.000 inwoners. Het is zeer vlak, en behalve aan de kust, weinig boven de oppervlakte der zee verheven, en levert veel koren op; doch heeft inzonderheid eene uitmuntende runder- en paardenteelt. Het heeft verscheidene zeeboezems, waaronder vooral de *Ifefjord*, en vele meren en kleine rivieren: de luchtsgesteldheid is er zeer onbestendig maar zacht. Ook liggen op hetzelfde, behalve verscheidene middelmatige en grootere steden, de koninklijke lustfloten, de bekende vesting *Helsingör*, en de hoofd- en residentie stad *Kopenhagen*.

SEETZEN (U. I.) Was een man, die, zich de aangenaamheden van het huisfelijk en maatschappelijk leven ontzeggende, en zich de grootste ongemakken getroostende, zijne gezondheid en zijn leven veil hand voor de uitbreiding van den kring van menscheijke kennis, en dus de bewondering en erkenenis zijner natuurgenooten verdien-

diende. Hij werd in het vorstendom *Oost-Friesland*, in *Westphalen*, geboren; oefende zich te *Göttingen*, onder den beroemden *BLUMENBACH*, in de Natuurkundige wetenschappen, en maakte zich, naauwelijks van de Hooge school teruggekomen, reeds door verscheidene schriften, over onderwerpen van Natuurlijke historie, Statistiek en Staatshuishoudkunde, voordeelig bekend. Zich tot zijn toen reeds gevormd plan, om het *Oosten* en de binnenlanden van *Afrika* te bezoeken, voorbereidende, waren de hertogen *ERNST* en *AUGUST* van *Sakse-Gotha* hem in deszelfs uitvoering behulpzaam, de eerste door hem eenige werktuigen tot het doen van sterrenkundige waarnemingen te bezorgen, en de laatste door hem, gedurende zijne afwezenheid, zoo tot het goedmaken van de kosten zijner onderneming, als tot aankoop van belangrijke voorwerpen voor kunsten en wetenschappen, een aanzienlijk jaargeld toetestaan.

SEETZEN ging in Oogstmaand 1802, verzeld van een zijner landgenooten, *JACOBSEN*, op reis, kwam in Winterm. te *Konstantinopel*, en ontving van den Russischen staatsraad *FRODING*, die langen tijd in de stad *Mocha*, in *Zuid-Arabië*, gewoond had, alsmede van den geleerden Oosterling *HAMMER*, eene menigte nuttige berigten omtrent de landen, die hij meende te bezoeken. Na een verblijf van 6 maanden verliet hij de Turksche hoofdstad; begaf zich over land naar *Smirna*; bezocht in het voorbijgaan den berg *Olympus* in *Mysië*, en bepaalde de aardrijkskundige ligging van verschillende punten. Offchoon door zijnen reisgenoot, die de Aziatische lucht niet kon verdragen, verlaten, zette *SEETZEN* echter zijne reis voort, en vertrok in Wijnm. 1803, met eene karavaan, over den bergketen van den *Taurus*, naar *Aleppo*. Hier vertoefde hij meer dan een jaar, gedurende welken tijd hij de Arabische taal beoefende, en zich met het opsporen van Oostersehe handschriften voor de boekerij van *Gotha*, en het optellen van verschillende verhandelingen bezig hield, die in onderscheidene Duitsehe tijdschriften zijn opgenomen. In Grasm. 1805 nam hij de reis aan naar *Damaskus*, en, de Arabische taal genoeg meester, om geen tolk te behoeven, konde hij nu verscheidene deelen van *Syrië* en *Palestina* bezoeken, die geen *Europeaan* nog doorreisid had, en met vrucht de voorheen zoo rijke en vermaarde streken beschouwen, waar de steden *Phiadelphia*, *Gudara*, *Geraza*, *Capitolien* enz. weleer bloeiden. Als een *Arabier* gekleed, en onder den naam van *MUSA*, verliet hij *Damaskus*, werd nu eens door *Grieken*, dan door *Drusen*, dan weer door *Mahomedanen* verzeld, en reisde somtijds geheel alleen. Hij zag de provincien *Trachonites* en *Auranitis*, zoo befaamd onder de *Romeinen*, en vorderde tot de oostelijke grens van *Nauren*, door de *Drusen* bewoond. Het aantal opschriften en bouwvallen, die hij aantrof, gaat allen denkbeeld te boven. Op eene kleine uitgestrektheid gronds vond hij 12 tempels van Romeinsehe bouworde; een vrij wel bewaard amphitater; eene waterleiding van 20 mijlen lang; oude praalgraven van gedaante als die van *Pales-*

stna; 3 uitstekend fraaije stadspoorten, en vele andere bouwvallen, die van den tijd der Griekfche keizers fchijnen te dagteekenen. De huizen in deze gewesten zijn allen van Bafaltfteen gebouwd, en deze zwarte klompen te midden een landfchap zonder boomen, leveren een zonderling gezigt op.

In Zomerm. 1805 kwam SEETZEN te *Damaskus* terug, doch ging kort daarna op nieuw op reis; bezocht de hoogten van den *Libanon*; het beroemde cederbosch; de prachtige bouwvallen van *Baalbek*; den tempel van *VENUS Aphacita*, aan den oorsprong der rivier *Ibrahim* liggende; eenen tempel, door KONSTANTIJN *den Grooten* verwoest, en alle oude tot heden onbekende gedenkteekenen. Onder anderen zag hij er een opfchrift in de rots gefneden, bij den mond der rivier *Keib* (de *Lycus* der ouden), het geen bewijst, dat *MARCUS AURELIUS* den weg, die ter dezer plaatse langs de zee loopt, deed aanleggen. Op den *Libanon* en *Anti-Libanon* vond onze reiziger twee vreemde kloosters: dat van *Kursheja*, door Maroniter monniken bewoond, heeft eene Syrifche, en dat van *MAR. JOHANNA SCHEVOIER*, van den Griekfchen eeredienst, eene Arabifche drukkerij. Andermaal te *Damaskus* teruggekomen, maakte hij zich gereed, om den Oostelijken oever der *Jordaan* en *Dooode zee*, alsmede de provincien te bezoeken, die, ten tijde der Romeinen, *Moabitis*, *Ammunitis*, *Amorit* *Galaditis* enz. genoemd werden. Hoe zeer hem deze reis als hoogst gevaarlijk werd ontraden, volharde hij echter in zijn voornemen, en verliet in het begin van 1806 *Damaskus*, onder het geleide van eenen koopman uit die stad, die 30 jaar lang met de Arabifche volkstammen gehandeld, en zich tot gids aangeboden had. Na *Hasbeia*, *Cesarea*, en het meer *Tabariën*, of *Tiberias*, bezocht te hebben, kwam hij in een dorp, door Griekfche Christenen bewoond, die hem aanrieden, om zich van alles te ontdoen, wat de begeerlijkheid der *Arabieren* konde opwekken, indien hij zijne reis ten Oosten de *Jordaan* en de *Dooode zee* wilde voortzetten. Hij vermomde zich dus in een gefcheurd hembd van blaauw doek en in eenen ouden nachtrok; bedekte zijn hoofd met een' flechten, katoenen zakdoek; doorreisde in dit gewaad deze ongastvrije oorden barrevoets, en moest dikwijls onder den blooten hemel overnachten. Op dezen togt zag hij de door menfchen handen uitgegraven hopen, waarmede de provincie *El Botthyn* is opgevuld, en vond hier eenen kleinen volkstam, die geene andere woningen dan onder den grond heeft. Zijne belangrijkste ontdekking echter was die der prachtige bouwvallen van *Dschevrasch* (het oude *Gerafa*) bij het dorp *Szuf*, 20 mijlen ten zuiden *Damaskus*, die, volgens zijne befchrijving, voor die van *Palmyre* en *Baalbeck* niet behoeven te wijken; alsmede ontelbare brokken van kolommen, tempels en palcizen; 2 overheerlijke, marmeren amphitheatres; een overblijfsel van een' ringmuur van eene mijl lang, en eene groote straat, ter wederzijden met eene reeks kolommen van de Corinthifche bouworde bezet, waarvan een der

einden aan een cirkelvormig plein ftootte, dat met 60 Jorifche kolommen omgeven was. Ook *Amman*, het oude *Philadelphia*, leverde onzen reiziger een groot aantal fraaije bouwvallen op, die wel een zorgvuldig onderzoek zouden verdienen.

SEETZEN doorkruiste vervolgens de rotfen en fteilten, waarmede de Oostelijke en Zuidelijke oevers der *Doodde zee* bezet zijn, en kwam, na 8 dagen vol vermoeyeniften en gevaren, in het klooster *Terrafanta* te *Jeruzalem*, waar hij met de grootfte gadvrijheid ontbaald werd; doch hij verliet in Bloeim. 1806 reeds deze ftad, begaf zich over zee naar *Jasfa* en van daar naar *Acre*, waar hij tot het einde des jaars bleef, om zijn dagboek in orde te brengen, zijne verzamelingen te fchikken, en zich tot eene nieuwe reis naar het Zuiden van *Arabië* gereed te maken. Het fchijnt uit eenen brief, den 3den van Slagtmaand 1806 uit *Acre* aan een' zijner vrienden in *Europa* gefchreven, dat hij in dien tufchentijd voor de tweede maal de Oostelijke freken van *Syrië* en *Paleftina* doorreisde heeft; doch de bijzonderheden hier van zijn ons onbekend, en mogelijk gingen zijne brieven verloren. Wij ontmoeten hem eerst weder, in Lentem. 1807, te *Jeruzalem*, van waar hij in het laatst dier maand, onder het geleide van een' gids, zijnde een *Beduin*, zich op weg begaf, en, na den berg *Ti* (in den Bijbel *Seier* genaamd) gedurende verfcheide dagen beklommen, en 12 dagen te voet afgelegd te hebben, in welken tijd hij noch woning noch menfchelijk wezen ontmoet had, in het klooster *St. Katharina* op den berg *Sinaï* aankwam. Hier vertoefde hij 10 dagen, beklom den top van dien berg en *Horeb*; bepaalde, door middel van fterrenkundige waarnemingen, de ligging van het klooster, en verzamelde vele gewigtige berigten omtrent deze, voor de gefchiedenis van het menfchelijk geflacht, zoo belangrijke oorden. In het laatst van Grasm. verliet SEETZEN den berg *Sinaï*, en begaf zich over *Suez* naar *Cairo*, welke ftad, als eene plaats van doortogt zijnde, waar men vele karavanen ontmoette, hem de guutligfte gelegenheid verfchafte, om de verfchillende tongvallen der Arabifche taal te leren kennen; om berigten in te winnen, omtrent de gewesten van *Azia* en *Afrika*, welke hij wilde bezoeken; om vele Oosterfche handfchriften magtig te worden, en eene menigte voorwerpen, voor de Oudheidkennis en Natuurlijke hiftorie hoogft belangrijk, te verzamelen. Hij omhelste te *Cairo* openlijk den Mahomedaanfchen godsdienst, als het eenige middel, om zich zonder gevaar naar de heilige fteden *Mekka* en *Medina*, alsmede naar alle provincien, door de *Wechabiten* bezet, te kunnen begeven. Van *Cairo*, na een tweejarig verblijf, naar *Suez* teruggekeerd, bekwam hij op dien togt zekerheid van het beftaan eens alouden kanaals, het geen de *Rodee zee* met den *Nijl* in gemeenfchap bragt, en waarvan het bed 150—180 voet breed is. Het begint aan het Noordelijke gedeelte van de golf van *Suez*; rigt zich Noordwaarts naar het meer *El-Memlah*, 9 mijlen van *Suez* gelegen; loopt vervolgens

gens door eene lange, smalle vlakke, en kwam waarfchijnlijk in den *Nijl* bij *Bisket Hadsch* uit. Omtrent de helft van Bloeim. vertrok onze reiziger naar *Akaba* en *Wadij- Musa*; doch hij kon tot deze twee laafte plaatsen niet doordringen, uit hoofde de *Bedouins* hem zulks beletteden. Hij moest derhalve naar *Suez* terug keeren; doch ging van daar weldra over zee naar *Jenbua* en *Dschidda*, twee havens der *Roode zee*, van waar hij, in het gewaad eens pelgrims, naar *Mekka* vertrok, om er in de maand *Ramadan* de groote vasten door te brengen.

SEETZEN keerde in Slagtnaand naar *Dschidda* terug, waar hij verscheidene belangrijke handschriften aankocht, en volbragt in Louwmaand 1809 eene tweede pelgrimaadje naar *Mekka*, welke stad thans een geheel ander en woeliger tooneel, dan bij het feest van *Ramadan*, opleverde. Door eenen inwoner van *Mekka* bij deszelfs huisgezin geheel toegelaten, werd hij in alle de geheimen van het *Islaiismus* ingewijd; bleef ruim 2 maanden te *Mekka*, en teekende de gezigten van deszelfs omstreken. Hoe moeilijk het ook ware, dezen arbeid aan het oog der Muzelmannen te onttrekken, gelukte het hem echter, om het pian der stad en de kaart van haren omtrek op te nemen, en 16 verschillende gezigten van de heilige moskee af te teekenen. Ook bepaalde hij, door sterrenkundige waarnemingen, de ligging van *Mekka*, waarin hij door een kundig inboorling geholpen werd. In de Lente van 1810 keerde onze reiziger naar *Dschidda* terug, ging van daar, in gezelschap van eenen geleerden Arabier, naar *Jemen*, en bezocht, in *Bet-el sakh*, *Sebid*, de koffijplantaadjen van *Haäye*, *Kusma*, *Doran*, *Sana*, *Taes*, *Aden* en *Mocah*, in welke laafte stad SEETZEN de *Europeanen*, den kapitein RUDLAND, den geneesheer BARTHOW en den koopman BENZONI ontmoette. De brief, dien hij van *Mocha*, den 17den van Slagtnaand 1810, aan den Hr. v. LINDENAU schreef, en eene opgave van zijn verder reisplan beheeft, is de laafte, dien men van hem ontving. Dezelve kwam in 1811 in *Europa*, en sedert verliepen er verscheidene jaren, zonder dat men iets wegens zijn lot vernam, toen een Engelsch reiziger, de Hr. BUCKINGHAM, aan den heer VAN HAMMER in 1815 de volgende bijzonderheden mededeelde. „Gedurende de reis van *Dschidda* naar *Mocha* „had SEETZEN verscheidene handschriften en vele voorwerpen der „Natuurlijke historie bekomen, die hij naar *Europa* wilde zenden; „doch nauwelijks kwam hij te *Mocha*, of de Dola (gouverneur „der stad) maakte er zich meester van, menende, dat zij schatten „behelsden. Niets er in van zijne gading vindende, zond hij die aan „den Iman van *Sana*, onder voorgeven, dat de eigenaar er van zich „vantof-betoveringen bediende. Onze reiziger, vruchteloos op de teruggave zijner verzamelingen aangedrongen hebbende, was in Wijnm. 1811 naar *Sana* vertrokken, om zich bij den Iman te vervoe- „gen; doch weinige dagen na zijn vertrek vernam men te *Mocha* „van de *Arabieren*, dat hij plotsling te *Taes* overleden, en, naar

„ allen schijn, op last van den Iman vergiftigd was. Voor *Mocha* te verlaten, had SEETZEN zijne belangrijkste papieren aan den koopman BENZONI toevertrouwd, om dezelve aan zijnen befehmer, den hertog van *Gotha*, te bezorgen; doch BENZONI, door eene gevaarlijke ziekte aangetast, voor dat hij zich van zijnen last had kunnen kwijten, had deszelfs papieren aan een hoofd der *Banianen*, in dienst der Engelsche O. I. Comp., ter hand gesteld, aan wien de Dola, hiervan onderrigt, dezelve ontnam; zoodat men het reisverhaal van SEETZEN in *Arabië*, en de verzamelingen, aldaar bijeen gebragt, voor ons kan verloren rekenen.” Andere reizigers geven voor, dat hij nog levend in de handen van den Iman van *Sana* was; maar deze berigten verdienen weinig geloof, alzoo ooggetuigen zijnen dood gestaafd hebben.

Hoe kort ook de loopbaan van SEETZEN was, hetgeen hij verrigte plaatst hem naast de beroemdste reizigers. Zijne talrijke sterrenkundige waarnemingen dienen, om met meer naauwkeurigheid de aardrijkskundige ligging van verscheidene steden in *Syrië*, *Palestina* en *Arabië* te bepalen; de kaart der *Doodse zee* en haren omtrek, welke hij opnam, geeft ons een klaar denkbeeld dezer zoo weinig bekende landstreek; de ontdekking der bouwvallen van *Dscherrasch* en *Philadelphia* opent eene nieuwe loopbaan voor de oudheidkenners, en de opschriften, die hij medebragt, zullen waarschijnlijk een nieuw licht over de geschiedenis dezer oude streken verspreiden. Zijne beschrijvingen van *Damaskus*, *Acre*, *Cairo*, *Suez*, *Dschidda*, *Sana*, *Mocha*, en vooral van de heilige steden *Medina* en *Mekka*, behelzen meer bijzonderheden dan eenige andere, welke wij bezitten; terwijl de Oostersehe handschriften, die hij aan den hertog van *Saksse-Gotha* zond, met de oudheden en Natuurlijke voortbrengfels, voortreffelijke bouwstoffen opleveren voor hen, die de taal en Natuurlijke historie van het Oosten willen beoefenen. Men vindt in verscheidene Duitsehe tijdschriften eenige der brieven van SEETZEN aan de Hrn. VON ZACH, VON HAMMER en V. LINDENAU; terwijl het reisverhaal, sedert zijn vertrek in 1802, tot zijne reis van *Cairo*, in Grasm. 1809 door hem zelve in orde gebragt, in handen zijner familie gekomen is, die voornemens was, hetzelve in het licht te geven.

SEGRIJN, in den *Levant Saghir* genoemd, is eene soort van sterk en hard leder, hetgeen op de nerfzijde kleine, korlachtige verhevenheden of heuveltjes heeft, ligtelijk allerlei kleuren aanneemt, en in water zacht wordt. De *Tartaren*, *Rusfen* en *Tripolitanen* bereiden dit artikel van handel van de huiden van Bucharische woudezels; doch te *Astrakan* in *Rusland*, en in geheel *Perzië* bedient men zich daartoe van die deelen der paardenhuiden, welke het uiterste einde van den rug en de lendenen bedekken, en in de gedaante van eene halve maan worden uitgefneeden. Men spant dezelve volkomen ontvaard, en van vet en vleesch gezuiverd, op een raam, bedekt ze aan de haarzijde met de harde zandkorrels van eene soort van Melde

(*Chenopodium Album*), en drukt deze door het treden met den voet in de oppervlakte der huid. Hierna legt men de huiden op eene tafel of planken te droogen, en dit geschiedt zijnde, neemt men door een daartoe geschikt, zeer scherp mes de door de indrukfels van de zand-korrels verhevene kanten, aan dezelfde zijde, weg; terwijl deze korrels, wanneer het leder in water geweekt wordt, er van zelve uitvallen, om aan de eene zijde kleine verhevene en aan de andere gelijke holligheden achter te laten. Na dit alles worden de huiden eerst geverwd, meestal zeegroen (door middel van kopergruis en eene oplossing van *Salmiak*); doch ook blaauw, rood en aschgrauw. De *Bulgaren* looijen de geheele ezelshuiden; maar de fijne, inzonderheid fraai geverwde huiden, welke *Astrakan* en *Perzië* leveren, worden uit de genoemde deelen van die der paarden bereid. Aan de *Zwar-te Zee*, voornamelijk bij *Chöslewow*, geschiedt dit bij duizende, die inzonderheid naar *Bender*, *Kauchan* en *Konstantinopel* verzonden, en aldaar tot scheden voor mesfen en fabels gebruikt worden. De geringere Segrijnsoorten komen uit de streken van de Barbarysche kust, voornamelijk uit *Tripoli*, en de slechtste zijn die, welke in *Duitschland*, hier en daar zelfs van geitenvellen, of wel van cordaan-leder, vervaardigd worden. — Men geeft ook den naam van Segrijn aan de huiden van otters, zeehonden en eene soort van zee-katten, die met harde en scherpe korrels worden bereid.

SEILER. (GEORG FRIEDRICH), had *Creisfen* bij *Baireuth* tot zijne geboorteplaats, waar zijn vader een' pottenwinkel had. Hij verhief zich, door zijne talenten en vlijt, uit dezen geringen stand, tot eenen der eerste godgeleerden en volkschrijvers van zijnen tijd; ontving te *Baireuth* en *Erlangen* zijne geleerde opvoeding, en hield zich vervolgens met het onderwijs der jeugd onledig. Zijne eerste proeve als schrijver was een gedicht, ten titel voerende: *Baireuth, der Kunst-Sitz unter der Regierung FRIEDRICHS*, hetgeen in 1757 verscheen; doch meer opmerkzaamheid verwekte zijne overzetting uit het Engelsch van ROBERTSON'S *Geschiedenis van Schotland*, zoo wel door den schoonen stijl, als door zijne daarbij gevoegde aanmerkingen. In *Coburg*, waar hij in 1764 diaken geworden was, gaf hij zijn werk over den *Geist und die Gesinnungen des vernunftmäßigen Christenthums* in het licht, hetgeen in 6 jaar 10 maal gedrukt werd, en zoo wel zijne wetenschappelijke kennis als zijne verlichte denkwijze kenmerkt. In 1770 werd hij tot gewoon Hoogleraar in de Godgeleerdheid te *Erlangen*, in 1772 tot Akademie-prediker, en in het volgende jaar tot eersten werkelijken Consistoriaal raad te *Baireuth*, en bestuurder van het door hem opgerigt Instituut van Zedekunde en fraaije wetenschappen te *Erlangen* aangesteld, waarbij in 1788 nog kwam zijne benoeming tot super-intendent, pastoor bij de hoofdkerk en schoolraad bij het Gymnasium aldaar. In alle deze ambtsbetrekkingen was hij niet alleen een bevorderaar der Godgeleerde wetenschappen, maar tevens, onder de akademische geleerden een man,

die in zijnen kring door eene zeldzame werkzaamheid uitnamte. Door zijne wijsgeerige schriften vertoonde hij zich als een vriend van een gezuiverd geloof aan de goddelijkheid des Christendoms, welke hij roemrijk tegen deszelfs bestrijders verdedigde; doch nog belang- en heilrijker was zijn invloed op de verbreiding eener redelijke godsdienstkennis onder de min geoefenden. De *Geschichte der geoffenbarten Religion* en *das kleine biblische Erbauungsbuch* werden 8 maal herdrukt, en zelfs voor de Katholijken bearbeid. Zijne Opvoedings-schriften bragten mede een algemeen nut te weeg, en de volkscholen ontvingen door hem een uitreksel uit den Bijbel met aanmerkingen, alsmede leesboeken en fabelen, welke in en buiten *Franken* en in het *Wurtzbergische*, op last van den bisschop, in de scholen werden ingevoerd. De *Religion der Unmündigen* moest men 17, en het *Lefebuch für den Bürger und Landmann*, buiten twijfel het beste en nuttigste zijner volkschriften, 14 maal ter perfe leggen. Bovendien bezitten zijne letterkundige schriften, kerkelijke Redevoeringen, en de *gemeinützigen Betrachtungen der neuesten Schriften über Religion, Sitten und Beserung des menschlichen Geschlechts* (een oordeelkundig tijdschrift, hetgeen hij van 1776—1800 uitgaf) geene geringe verdiensten. Ondertuschen was het natuurlijk, dat, bij zoo veel letterkundigen arbeid, niet alle zijne schriften, die het getal van 170 beloopten, eene gelijke waarde konden hebben, maar er ook middelmatige, en zoodanige, die alleen voor het tegenwoordige berekend waren, onder gevonden werden; doch kan men niet loogchenen, dat zijne gemakkelijke voordragt en wijsgeerige duidelijkheid voor de vatbaarheid van mingeoefenden, inzonderheid van den gemeenen man, bij uitstek geschikt was; terwijl zijn letterarbeid bovendien eene nog grootere waarde ontving, vermits hij daardoor niet verhinderd werd, om aan de stad en Akademie, aan welke hij door zijn beroep verboden was, duurzame gedenkteekens van zijnen ijver voor menschen geluk na te laten. SEILER stierf in Bloem. 1807, in den ouderdom van 74 jaar, en werd algemeen betreurd.

SEINE. (De) Eene der grootste rivieren van *Frankrijk*, welke in het departement *Côte d'Or* uit twee bronnen, bij *Chameaux* en *le Bourg de St. Seine*, ontspringt; bij *Troyes* bevaarbaar wordt; door *Parijs* loopt, en zich, na eenen loop van 96 mijlen, in het Britsche kanaal ontlast. Deze rivier ontvangt, voornamelijk, de *Aube*, de *Yonne*, de *Marne* en de *Oise* met de *Aisne*. Zij heeft van de zee af tot op 50 mijlen ebbe en vloed, draagt tot aan *Rouan* de zwaarste schepen; doch het inkomen is voor zeefschepen, en, uithoofde eener zandbank, gevaarlijk. Voor kleinere schepen is zij naar boven tot *Mery* bevaarbaar, hetgeen zeer voordeelig voor *Parijs* is, welke stad haren meesten toevoer langs de *Seine* ontvangt, die men, door nog niet geheel voltooide kanalen, met andere rivieren, inzonderheid met de *Loire*, tracht te vereenigen. De voornaamste steden, aan hare oevers liggende, zijn *Parijs*, *Troyes*, *Rouan* en *Havre de Grace*.

SEJANUS. Een berucht gunsteling van keizer TIBERIUS, de zoon van een Romeinsch ridder, en een man van een heerschzuchtig en trotsch karakter, die geene middelen ontzag, om deze neigingen te bevredigen. Hij wist het vertrouwen van den achterdochtigen TIBERIUS zoo geheel te winnen, dat hij hem volkomen beheerschte; terwijl de slaafsche senaat, gedeeltelijk zijn werk, hem den grootsten eerbied beroonde. Ook wist hij de Pretoriaansche Cohorten aanzich te verbinden; en dus stond hem niets ter bereiking van zijn oogmerk, om het oppergezag alleen en voor altijd in handen te krijgen, in den weg, dan DRUSUS, de zoon van TIBERIUS, en de zonen van GERMANICUS, die door den keizer tot erfgenamen verklaard waren. Den eersten liet hij door vergif ombrengen, en en laatste werden met de moeder gebannen en vervolgens in den kerker gezet, waarop eerlang hunnen dood volgde. Verscheidene aanzienlijke Romeinen, vrienden van GERMANICUS, werden op zijnen aandrang te regt gefeld, en toen zich eindelijk TIBERIUS voor altijd uit Rome verwijderde, en zich geheel aan het bewind onttrok, heerschte SEJANUS met eene onbepaalde magt, en verordende de senaat, dat de voor hem in Rome opgerigte beeldzuilen openlijk moesten veruërd worden. Dan, juist toen hij het hoogste toppunt van magt en aanzien bereikt had, verkreeg TIBERIUS, dien men gewaarschuwd had, achterdocht, en nam zulke schrandere en omzigtige maatregelen, dat SEJANUS er niets van ontdekte, voor dat hij openlijk bij den senaat door den keizer aangeklaagd, gevangen genomen en ter dood veroordeeld werd, welk vonnis nog op denzelfden dag aan hem werd uitgevoerd. Van het verbitterd volk onderging hij niet alleen de bitterste verwijtingen, maar zelfs na zijnen dood de gruwzaamste mishandelingen; terwijl zijne eerzuilen werden omver gehaald, en velen zijner vrienden en begunstigers ter dood veroordeeld.

SELENIT, ook wel *Gips-Spaath*, *Vrouwen-ijs* of *Marienglas*, genoemd, is een doorschijnende steen, door BLUMENBACH onder de kolenzure kalkfoorten geplaatst. Soms is de Selenit ongekleurd, helder als water, meestal witachtig, in het rook-graauwe, honig-geete enz. vallende. Hij is van een bladderig zamenstel, een weinig buigzaam, doch zonder aanmerkelijke veerkracht; laat zich gemakkelijk door een mes in blaadjes spijten; is veeltijds ongevormd, soms echter dikwijls ook als een tweelingskristal, doch zelden als eene achzijdige zuil, enz. gekristalliseerd.

SELENIUM. Eene nieuwe delfstof, door den Zweed BERZELIUS voor ettelijke jaren ontdekt. Zij heeft in de meeste eigenschappen met de zwavel vele overeenkomst; doch derzelver damp riekt naar radijs, en haar glans is ook sterker dan die van de zwavel. Men vindt haar als erts, met zilver en koper gemengd, in het kerspel *Tryferum* in *Smalland*.

SELEUCUS NICANOR, een zoon van ANTIOCHUS, was een

der dapperste veldheeren van ALEXANDER *den Grooten*; die hem het stadhouderschap van *Babylon* en *Medië* opdroeg, en na wiens dood hij zich tot koning van *Syrië* verhief, wanneer hij alle Oostelijke landen van dit rijk, van den *Hellespont* tot *Indië*, aan zijn gebied onderwierp. Zijne nakomelingen noemden zich, naar hem, *Seleuciden*, en voerden, 12 jaar na ALEXANDERS dood, eene eigene tijdrekening in, welke onder den naam van *Aera Seleucidarum* bekend is. Na het voeren van verscheidene gelukkige oorlogen tegen ANTONIUS, DEMETRIUS en LYSIMACHUS werd hij in zijn 78 jaar, toen hij nog tegen *Thracië* en *Macedonië* te velde wilde trekken, door eenen zijner hovelingen, PTOLOMEUS CERAUNIUS, vermoord. Dapperheid en ondervinding, verstand en menschenliefde verfierden dezen beroemden vorst, die een vader en weldoener was zijner onderdanen en een beminaar der wetenschappen. Onder anderen zond hij aan de *Grieken* de boeken en kostbare gedenkteekens terug, welke XERXES hun onroofd had, waarvoor de *Atheners* uit dankbaarheid zijn standbeeld aan den ingang van de gallerij der akademie plaatsten. SELEUCUS liet in *Azië* 34 steden bouwen, die hij met Grieksche kolonisten bevolkte.

SELTZER-WATER, eigenlijk *Selterfer-water*, naar de plaats *Nieder-Selters*, omtrent *Limburg* in het *Nasfaufche*, waar de bron gevonden wordt, die hetzelfde oplevert, en welke in de eerste helft der 16de eeuw ontdekt werd. In den aanvang der 18de eeuw bragt deze bron nog weinig voordeel op: in 1763 werd zij reeds voor 14,000 gl. verpacht, en tegenwoordig is die fom tot de aanmerkelijke hoogte van 80,000 gulden geklommen. Haar beroemde water bevat in één pond water de volgende bestanddeelen: $18\frac{1}{2}$ grein keukenzout in kristallen, $16\frac{7}{8}$ grein mineraal alkali in krist., $2\frac{1}{2}$ gr. koolzure kalkaarde, $1\frac{5}{8}$ gr. koolzure bitteraarde, $\frac{8}{5}$ gr. koolzure ijzeryoxyde, $\frac{6}{5}$ gr. kiezelaarde, en 124 kubikduim koolzure lucht in 100 gelijke duimen water. Het *Selterferwater* is een aangename en verfrissende drank, en bezit vele genezende krachten; doch bij neiging tot bloedspuwing in deszelfs gebruik zeer nadeelig. Jaarlijks worden er meer dan 1 millioen kruiken van gevuld, waarvan ieder volkomen 2 pond water bevat, en die naar alle werelddeelen, zelfs naar de beide *Indiën*, verzonden worden. In de magazijnen betaalt men voor 100 welgevulde en met pek of hars geflotene kruiken 11 Rijnsche guldens.

SEMILO'R, of, zoo als anderen schrijven, *Semil'or*, ook wel *Manheimer-goud* genoemd, is, volgens sommigen, eene samenstelling van 4 deelen koper en 1 deel zink, welke onder elkander gesmolten worden; doch volgens anderen bestaat het alleen uit gezuiverd, door het herhaald smelten en uitrekken verfijnd koper. Men meent dat het beste *Semil'or* in *Manheim* vervaardigd wordt, en maakt er ringen, horologie-kettings, hals-snoeren, oorhangers enz. van, die, nieuw zijnde, de vertooning van goud maken, maar door het behandelen en in de lucht spoedig zwart worden. SE-

SEMINARIUM, *Kweekschool*, is de benaming van een instituut voor jongelingen, die zich ter waarneming van geestelijke bedieningen of tot schoolleeraars willen vormen. De oudste Seminarieën zijn de kweekscholen, waarin de Katholieke kerk hare geestelijken tot hunnen stand opleidt, hoedanige in de meeste plaatsen, waar bisschoppen zijn, en in vele kloosters gevonden worden, en die alleen bestemd zijn voor hen, die hunne akademische loopbaan reeds volbragt hebben. De letterkundige Seminarieën aan de universiteiten zijn geschikt, om leeraren voor de Hooge scholen, en de Godgeleerde, om toekomstige predikanten te vormen; terwijl, daarentegen, de in *Duitschland* en op andere plaatsen opgerigte Seminarieën voor schoolleeraars alleen dienen, om bekwame onderwijzers voor de volkscholen opleiden.

SEMIRAMIS. Koningin van *Asfyrië*, in de oude wereld zeer beroemd, doch welker geschiedenis zoo zeer in den sluier der verdichting gehuld is, dat men daarvan weinig zekers kan zeggen. Zij moec omtrent 900 jaar voor onze tijdrekening geleefd hebben, en regeerde na den dood van haren gemaal NINUS over het grootte *Asfyrische Babylonische* rijk, hetgeen zij door nieuwe veroveringen in *Lybië* en *Ethiopië* aanmerkelijk vergrootte. Men verhaalt zoo veel van hare schoonheid, uitnemend verstand, en werkzamen ijver ter bevordering van kunststukken, en het oprigten van kostbare gebouwen, en andere werken van pracht, dat men er veel van voor fabelachtig moet houden: zelfs de bekende *hangende tuinen* in *Babylon* (*Zie aldaar*) worden aan haar toegeschreven. Meer zeker is het, dat zij na den dood van NINUS eenen togt naar *Indiën* ondernam, die echter zoo ongelukkig uitviel, dat zij met een derde gedeelte harer krijgsmagt naar *Bactra* terugkeerde. Haar zoon NINYAS bewerkte eene zamenzwering, die haar of het leven kostte, of ten minste noodzaakte, om, na eene regering van 42 jaar, van den troon afstand te doen. Hoe zeer nu wel de geheele geschiedenis van SEMIRAMIS met de verwonderlijkste fabelen is doorweven, en in den geest van het *Oosten* wordt voorgedragen, kan men echter haar geschiedkundig aanwezen, op zich zelven, niet in twijfel trekken.

SEMMLER (JOHANN SALOMO). Een kundig godgeleerde der 18de eeuw. Hij werd in 1725 te *Saalfeld* geboren; genoot aldaar zijn eerste onderwijs, en begaf zich in 1742 naar de hooge school te *Halle*, waar hij, als lid van het theologisch *Seminarium*, de getrouwste leerling, en tevens de huisgenoot van den beroemden S. J. BAUMGARTEN werd. In den dagelijkschen omgang met dezen vaderlijken vriend leerde hij het uitgebreid gebied der Godgeleerdheid uit het geschiedkundig oogpunt beschouwen; had de hand in de uitgave eener *Hallischen Bibliothek*, en in de *Baumgartensche Welthistorie*, waarvoor hij overzettingen uit het Engelsch met eigen aanmerkingen leverde, en verzamelde eenen schat van historische kundigheden, welke hij tot eenige kleine schriften aanwendde. Door deze proeven

van zijnen vlijt werd hij onder de Duitfche geleerden, en door zijne verdediging van de echtheid van eenige plaatfen van het Nieuwe Testament tegen den Engelschman WINSTON, ook buiten 's lands van eene voordeelige zijde bekend. SEMMLER ging nu in 1749 naar *Coburg*, waar hij den titel van Hoogleeraar ontving, en in 1750 de redactie van de *Coburger Zeitung* op zich nam; doch werd in het volgende jaar tot Hoogleeraar in de Gefchiedenis en Dichtkunde te *Altdorf*, en in 1752 tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Halle* beroepen. Hier koos hij de zijde van zijnen weldoener BAUMGARTEN; verzette zich tegen de godsdienstige dweeperij, welke aldaar bij de Godgeleerde faculteit heerschte, en moest deswege niet weinige onaangenaamheden ondervinden. Bovendien kostte het hem vele moeite, om in de Godgeleerde wetenschappen, tot hiertoe bij zijne vorige studien minder beoefend, in te dringen; doch hij overwon door zijn genie en vlijt alle zwarigheden, zoodat hij eerlang bij zijne voorlezingen over de Kerkelijke gefchiedenis, Uitlegkunde en Dogmatiek ettelijke honderd toehoorders konde tellen. In 1757, na den dood van BAUMGARTEN, verkoos men hem tevens tot beftuurder van het theologifch *Seminarium*, bij welke gelegenheid hij aan 's mans familie, met eene zeldzame opoffering, zijne dankerkentenis beroonde. Erfgenamen van den roem zijns grooten leermeesters, werd hij een der grootste fieraden der hooge fchool te *Halle*; leefde gaarne met zijne ambtgenooten, hoe dikwijls ook met hun in het ftrijdperk moetende treden, in vrede, en behield altijd een groot aantal toehoorders; doch bezat geene genoegzame wereldkennis, noch gefchiktheid, om met lieden van hooger ftand omtegaan. Zijne toegeeflijkheid omtrent den minister van ZEDLITZ, wien ten gevalle hij uit het fonds van het Godgeleerd *Seminarium*, in 1777, een philanthrophifch opvoedings Inftituit oprijtte, moest hij duur betalen, alzo diezelfde ftatstdienaar hem, 2 jaar later, het beftuur over beiden, fchoon door hem naar behooren waargenomen, door eene enkele magtspreek ontnam. SEMMLER getroosste zich echter deze en foortgelijke beleedigingen, en trachte dezelve te verzetten door mineralogifche wandelingen en fcheidkundige proeven, waaraan hij bij ongunftig weder zijne uren van uitfpanning befteedde, en meende in een der laafte jaren van zijn leven, dat hij zelfs de levenstinktuur genoegzaam had uitgevonden, waarna destijds door fommigen zeer fterk gezocht werd. Dat een man, die fteeds voor de regten van het gezond verftand geijverd had, nu een adept en goudmaker wilde worden, viel natuurlijk in het oog; maar bij hen, die zijne fteeds levendige verbeeldingskracht en zijn afgezonderd leven kenden, en wiften, dat mif-tieke en tooverboeken van den wijden omvang zijner lektuur niet waren uitgefloten, vond deze zwakheid ligtelijk eenige verfchoning, inzonderheid daar hij zich, voor het overige, als een moedig tegenftander van allen bijgeloof vertoonde. Meer nadeelig was voor hem het gebrek aan wijsgeerige orde en aan eenen bevalligen fchrijftant,

waar-

waardoor zijne fchriften op fommige lezers weinig of geen' invloed hadden. Van de vorderingen in de Duitfche Wijsbegeerte en Taal wist hij weinig; doch was zooveel te meer bedreven in de Christelijke oudheid, en een vlijtig onderzoeker der gefchiedkundige waarheid, waardoor hij eene menigte oude vooroordeelen in de Godgeleerde wetenfchappen verdreef, en den weg tot een vrijer onderzoek opende. Wie weet niet hoeveel lichts hij door zijne *Anmerkungen zu WETSTEINS Prologomenen*, door zijne *Vorbereitung zur theologifchen Hermeneutik*, en door zijne *Abhandlungen von feiner Unterfuchung des Canons* over de Gefchiedenis van den tekst der Bijbelfche boeken verfpred; wat hij tot eene juiste verklaring van de fchriften des nieuwen Testaments bijgedragen; met welke overtuigende gronden hij de veranderlijkheid van godsdienstige begrippen, en den menfchelijken oorfprong van vele theologifche leerftelfels bewezen heeft; hoe veel invloed hij aan den geest van godsdienstige verdraagzaamheid toegekend, en met welk eenen belanglozen en onverfchrokken ijver hij het regt van een vrij, geleerd onderzoek in zaken van de godsdienst heeft gehandhaafd. SEMMLER, oordeelende dat de godsdienst, die de menfchen zaligt, geheel iets anders was, dan de wetenfchappelijke Godgelcerdheid, zoo als hij ze vond, maakte dus tufchen *zedelijke* godsdienst, een werkdadig geloof en Christelijken levenswandel, en *gefchiedkundige* godsdienst, of de historifche ontwikkeling; en vastftelling van het kerkelijk leerbegrip, een wezenlijk onderfcheid, en noemde de eerfte, voor zoo ver dezelve, naar mate van den graad van kennis en de betrekkingen van verfchillende *individus*, voor veelvuldige wijzigingen vatbaar is, *afzonderlijke*, en de laafte *openlijke* godsdienst, voor zoo ver deze aan bepaalde, kerkelijk voorgefchrevene leerftelfels en gebruiken is verbonden. Ten aanzien van gene wilde hij, dat men ieder in zijne *subjective* overtuiging volkomen moest vrijgelaten; terwijl, naar zijn gevoelen, de regeringen dezen moesten handhaven, op dat er iets vast voor allen mogt plaats hebben, Overeenkomstig deze zijne grondbeginfels tastte SEMMLER met dienzelfden ijver, waarmede hij vroeger de aanmatigen der *Pietisten* en dweepers beftreden had, het ftelfel der *Wolfsbüttelfche Fragmentisten*, en der fchoole van BASEDOW en BAHRT, in gefchriften aan; oordeelende, dat beide partijen de regten van het geweten en den openlijk aangenomen geloofsregel te na kwamen. Hierbij konde hij reeds, uit hoofde van de onbepaaldheid zijner uitdrukkingen, de befchuldiging van tegenftrijdigheid en vele ergerlijke twiften niet ontwijken; en toen hij eindelijk in 1788 het Pruisfifch *Religions-edict* verdeedigde, verbitterde men zelfs zijne laafte levensdagen door hatelijke aanvallen op zijn karakter, hetgeen echter bij allen, die hem van nabij kenden, boven allen blaam van valscheid en huichelarij verheven was; zoo als dan ook na zijnen dood, die in Lentem. 1791 voorviel, zijn edel en waarlijk godvruchtig hart, zijne zeldzame deugden, en zijne onfterf-

lijke verdiensten ten aanzien der wetenschappen, bij zijne vrienden en de duizenden, die hij door zijn mondeling en schriftelijk onderwijs had voorgelicht, niet zijn vergeten geworden.

SENAAT, ook Volks- of Rijks- Senaat genoemd, is een op zich zelve staande opperbefuur, bij het staats-verdrag opgerigt, het geen tusfchen de regeerders, en die geregeerd worden in staat; volgens de staatswet wordt benoemd of verkozen; in zijne werkzaamheid van eenen staatkundigen aard is; het volk vertegenwoordigt; het opzigt heeft over het geheel; de raadsman en deelhebber is aan de wetgeving, en de befchermer der vastgeftelde staatsregeling. In eene onbepaalde monarchie staat wel de Senaat tusfchen het volk en den alleenheerscher in; maar hangt van de benoeming van den laaften af, en rust op geen grondverdrag. Bij den Romeinfchen Senaat, tusfchen de regterlijke en burgerlijke magt des konings geplaatst, was de verkiezing aan het Cenforfchap verbonden. Een Cenfor las bij ieder *Lustrum* de namen der Senatoren voor, en wel den waardigften onder hen het eerst; en dezen noemde men dan *princeps Senatus*; wordende de onwaardigen alleen door het niet oplezen van hunnen naam uitgesloten. De Ridderfchap, *ordo equestris*, was de eigenlijke kweekfchool van den Senaat. Een fenator moest in de fchatting (*Census*), ten tijde der republiek, een vermogen van 25,000, en onder Augustus van 37,000 Daalders, Duitfche munt, bezitten. De opperfte ambtenaren der regering riepen den Senaat bij een, welke op de aan hem voorgedragene zaken, punt voor punt, bij meerderheid van ftemmen befliste: zulk een eenvoudig befluit noemde men alleen een *Senatus consultum*; doch verzette een tribun (gemeensman) er zich tegen, of was de Senaat niet voltallig, dan was het niet meer, dan eene bloote goedkeuring van den Senaat (*Senatus auctoritas*), en werd aan het volk ter bekrachtiging voorgelegd. De volktribunen konden het befluit, op iedere voordragt, door de magtspreek *Veto*, tegenhouden. Alle zaken van staatsbefuur, de verkiezing van staatsbeambten, de wetgeving, en de beflifing over vrede of oorlog behoorden aan den Senaat, die tevens het toezigt over het staatsvermogen had. Ten tijde der republiek noemde men den geheelen omvang der regten dezer vergadering *auctoritas*, gezag, en die van het volk *potestas*, magt: de eerfte nam befluiten, *docernebat*, het laafte gaf bevelen, *jubebat*; doch bleef het gezag van den Senaat ook dan nog groot genoeg, wanneer zijn gevoelen aan de befluiten van het volk, *plebiscita*, werd onderworpen. Onder de keizers verloor de Romeinfche Senaat zijnen staatkundigen invloed; doch noemde men nog, sedert TIBERIUS tot op KONSTANTIJN den Grooten, vele wetten, die hij op last des keizers nam, *Senatus Consulta*, die de plaats der volkswetten, *leges*, vervingen. Het duurde echter niet lang, of deze weleer zoo aanzienlijke vergadering werd zoo geheel afhankelijk, dat zij over de voordragt des keizers dikwijls volftrekt niet meer raadpleegden, maar die blindelings door luide toejuiching (*acclamatio*) in een befluit veranderde. Met

Met den Romeinschen Senaat onder de keizers heeft de *Russische* minder overeenkomst, dan de *voormalige Fransche* Rijks-Senaat. De *besturende Rijksraad*, door keizer ALEXANDER, op 1sten van Louwm. 1810, opgerigt, bestaat uit 32 leden en 4 voorzitters, die alle door den keizer benoemd worden. Zijn werkring is zeer uitgebreid; doch kan hij nimmer den wil van den onbepaald regerenden keizer bepalen, waarvan hij het werktuig is. Hij staat, om zoo te spreken, tusschen den keizer en zijne onderdanen in, daar alle rijkszaken door zijne handen gaan. Met de buitenlandsche aangelegenheden heeft deze raad niets te doen. De keizer zelf is er voorzitter van; doch bij zijne afwezendheid dat lid, hetgeen hij daartoe benoemd heeft. Aan den Rijksraad worden alle wetten, verordeningen en inrigtingen, medegedeeld, die hierop dezelve onderzoekt, en vervolgens aan den monarch ter uitvoering voorlegt. Bij gemelden raad, welke in vier departementen, dat van wetgeving, van het hoogste beroep in geestelijke en wereldlijke regtszaken, van krijgsmagt ter zee en te lande, en van staatshuishoudkunde, verdeeld is, zijn bovendien nog 3 Commissies, als: voor het stellen der wetten, voor verzoekschriften en voor de rijks-kanzelarij.

De voormalige *Fransche Rijks-senaat* werd de behoedende Senaat (*senat conservateur*) genoemd, en bij de 4de staatsregeling van 15den van Winterm. 1759 ingesteld. Dezelve bestond uit 80 leden, ten minste van 40 jaar oud, die op de voordragt van den eersten Consul, het Tribunaat en de Wetgevende vergadering zich zelve verkozen; voor het bewaren der staatsregeling zorgen; de besluiten van het wetgevend ligchaam onderzoeken, en de Consuls, de leden van het tribunaat, en de wetgevers, uit de door de departementen ingezondene lijsten, verkiezen, en tevens voor de opengevallene plaatsen, uit eene door de overige 3 deelen van het staatsbestuur voorgedragene 3 personen, een nieuw lid benoemen moesten. Ieder senator, of raadsheer, had jaarlijks een inkomen van 25,000, naderhand, behalve de senatorien, van 36,000 Franc; doch hunne vergadering werd weldra in de handen van den eersten consul het werktuig, om den republikeinschen regeringsvorm van *Frankrijk* in eenen monarchalen te veranderen, hetgeen dan ook plaats had, toen de Senaat het hem voorgedragene senaatsbesluit, waarbij de staatsregeling eenen nieuwen vorm ontving, onmiddellijk goedkeurde. De waardigheid der Consuls was daar bij voor hun leven bepaald, en de Senaat werd van den eersten consul afhankelijk, die het regt behield, om de leden er van grootendeels te kunnen benoemen of te kiezen, welk regt hij zelfs tot de benoeming van staatsdienaren, gezanten enz. konde uittrekken; doch moest de eerste Consul den Senaat van alle verdragen, voor hij die bekend maakte, kennis geven. In later tijd bestond deze senaat uit keizerlijke prinsen, rijksambtenaren en 156 leden, en had uit zijn midden 2 Commissies, voor de persoonlijke vrijheid, en die van de drukpers, welke echter aan den wil des keizers onderworpen

waren. Voor het overige is het bekend, dat de Franfche Senaat, die BUONAPARTE, bij een fenaats-befluit van den 18 van Bloeim. 1804, tot keizer verklaard had, wederom door een befluit van den 3den van Grasm. 1814, hem wederom van den troon vervallen verklaarde; doch ook, door den nieuwen regeringsvorm van LODEWYK XVIII, als zich de achting der natie hebbende onwaardig gemaakt, opgeheven en door de kamer der Pairs werd vervangen.

SENECA, (MARCUS ANNAEUS) te *Corduba*, eene ftad in *Spanje*, geboren, begaf zich onder de luifterrijke regering van AUGUSTUS naar *Rome*, en gaf verfcheidene jaren, niet zonder bijval, onderwijs in de Welfprekendheid. Volgens de getuigenis van fommi-ge fpraakkeners, fchreef hij verfcheidene boeken, wier inhoud tot de rhetorifche behandeling van belangrijke regtsgevallen betrekking had, en waarvan wij nog eenige losfe ftukken bezitten. Zijn ftijl is kort en nadrukkelijk, doch niet zelden te onnatuurlijk en te hoogdravend.

SENECA. (LUCIUS ANNAEUS) De zoon van den vorigen, mede te *Corduba*, in het 2de jaar na CHRISTUS geboren. Hij werd te *Rome* opgevoed; beoefende inzonderheid de Stoïcijnsche wijsbegeerte, welke met zijn ernftig karakter zeer naauw overeenftemde; was de opvoeder van den jongen NERO, en bekleedde verfcheidene aanzienlijke posten. Ondertusfchen was zijn leven niet onberispelijk, en werd hij van geldzucht, en eene te verregaande toegeeflijkheid omtrent zijnen onwaardigen kweekeling befchuldigd. Hij verloor zijnen weldadigen invloed, dien hij in den beginne op de regering van NERO oefende, naarmate deze ophield, mensch te zijn, en werd zelfs door dezen vorst genoodzaakt, om den gruwelijken moord zijner moeder te verontfchuldigen. Gelasterd door laaghartige vijanden, bij den kwaaddenkenden vorst verdacht gehouden, en mogelijk ook wel uithoofde van zijn aanzienlijk vermogen, werd hij te *Rome* met verfcheidene andere edelen ter dood veroordeeld, en ontving van den tiran alleen de gunst, dat de wijze van denzelfen aan hem werd overgelaten. Hij liet zich hierop de aderen openen; doch dit middel te langzaam werkende, zoo nam hij vergift, en werd nog ten laafte in een heet bad gelegd, waarin hij zijn leven, in het 66fte jaar onzer tijdrekening, met de bedaardheid van eenen Stoïcijnschen wijsgeer, eindigde. Wij bezitten van hem nog verfcheidene prozaiſche en poëtifche fchriften. De eerfte bevatten brieven en verhandelingen over verfchillende wijsgeerige onderwerpen; de laafte zijn treurfpelen. Men bewondert wel in gene eene menigte van fchoone, der behartiging waardige denkbeelden en de poging des fchrijvers, om in zijne lezers gevoel voor deugd op te wekken; doch zijn gekunstelde fchrijfrant, zijne vermoeijende tegenftellingen, en zijn angstvallig ſtreven, om altijd iets nieuws en fchoons te zeggen, verzwakken bij eene herhaalde lezing den indruk aanmerkelijk. Ondertusfchen bezitten zijne brieven, en eenige wijsgeer-

geerige schriften, eene beslissende waarde boven de treurspelen, van welke het nogtans niet volkomen zeker is, of zij wel allen, die men aan SENECA toefchrijft, door hem zijn vervaardigd. De OCTAVIA ten minste is geheel onecht, om dat haar dood, die het onderwerp van het stuk uitmaakt, eerst na zijn overlijden is voorgevallen. Zij zijn navolgingen van Griekfche treurspelen; doch moeten, van welken kant men dezeive ook moge befchouwen, in waarde verre voor dezelve wijken, en leveren, ofschoon enkele welgelukte plaatfen, en treffende tooneelen bevattende, echter geen zeer gunstig denkbeeld van deze laatste overblijfsels des Romeinfchen treurspels op. Eenheid in den zamenhang der bijzondere deelen van het drama, waarheid, verhevenheid van denkbeelden, en lyrifche vlugt in uitdrukkingen worden er meestal niet in gevonden, en men ftoot overal op drooge, gekunftelede plaatfen, welke ons opgegeven denkbeeld omtrent dit vak van kunst bij de *Romeinen* bevestigen. De Treurspelen, aan SENECA toegeschreven, zijn 10 in getal. De beste uitgave van 's mans wijsgeerige schriften is die van ELZEVIER, *Amst.* 1672, 3 deelen, en die van RUKOPF, *Leipzig* 1797—1808, 5 deelen, en die zijner treurspelen van GRONOVIVS, *Amsterdam* 1682, benevens die van SCHRODER, *Delft* 1728.

SENEGAL. (De) Eene der grootfte rivieren in *Afrika*, die onder den 9^o lengte, en 11^o breedte, in het gebergte *Kongo*, 16 mijlen van den oorfprong des *Nigers*, en 20 mijlen van dien der *Gambia*, ontfpringt. Zij loopt eerst tusfchen bergketens heen, waar zij inzonderheid de *Kokoro*, *Bafing* en *Faleme* ontvangt, en ter plaatfe, waar de beide eerstgenoemde rivieren zich met haar vereenigen, de watervallen van *Govina*, en 20 mijlen verder, door beddingen van rofsen froomende, die van *Felu* vormt. Beneden deze watervallen wordt de *Senegal* eene fchoone, zacht vlietende rivier, welker helder water over een bed van kiezelsteen-zand froomt; terwijl men langs hare oevers bouwland vindt. Zij loopt in groote kromten verder naar het Noord-westen, verdeelt zich vervolgens in 2 armen, en vormt de eilanden *Bilbas* en *Morsil*, waarop zij zich weder vereenigt en naar het Westen froomt. Op eenigen afftand van de zee, echter, verdeelt zij zich op nieuw in verfcheidene armen; neemt eene Zuidelijke rigting, en ftoort, zich wederom vereenigende, door eenen breeden mond in zee. Deze groote rivier, welker loop zich meer dan 160 geographifche mijlen uitftrekt, draagt reeds op eenen afftand van 60 mijlen van haren mond, vaartuigen van 40 tot 50 ton; is hooger op tot aan de genoemde watervallen bevaarbaar, en aan geregelde afwifelende overftroomingen onderworpen, die in den regentijd het aangrenzende land ongezond maken. De *Senegal* loopt 15 mijlen van haren mond parallel met de zee, van welke zij door eenen natuurlijken dam van zandduinen gefcheiden wordt, die dikwijls flechts 100 roeden, fomtijds eene mijl breed is, en in eene landtong uitloopt, de *punt van Barbarije* (*pointe de Barbarie*)

genoemd, waarop eene kleine schans, het fort *Guetandar* en een Negerdorp ligt. Niet ver van haren mond vormt de rivier verscheidene eilanden, waaronder het *Senegals-* of *St. Lodewijks-eiland*, hetgeen de hoofdbezitting der *Franschen* is, die hier eene stad en een fort, *St. Louis* genoemd, hebben. Zij ligt in eenen zandgrond, en bevat 10,000 inwoners. Goud maakt geen artikel van uitvoer in het etablissement van *Senegal* uit; maar wel gom, onder den naam van *Senegalsche gom* bekend, die het voorname voortbrengsel des eilands en bijna eenige artikel is, dat tegenwoordig nog wordt uitgevoerd, en jaarlijks op 1000 ton geschat wordt. De rivier *Senegal* heeft goed water, en levert eene menigte vischen, maar ook krokodillen en zeepaarden op. Haar mond is eene halve mijl breed, doch wordt door eene zandplaat, *de Barre* genoemd, vernaauwd, die het inkomen, door de sterke branding, zeer gevaarlijk maakt; kunnehde men alleen bij stillen wind, zonder schipbreuk te lijden, in de rivier binnen loopen. — Onder den naam van *Senegal* wordt ook, wanneer er van bezittingen en handel gesproken wordt, de geheele reeks van kusten van de witte Kaap (*Cap blanc*) tot aan de groene (*Cap verd*), en dus de uitgestrektheid van den 15 tot den 22^o verstaan (*zie hier onder SENEGAMBIE.*)

SENEGAMBIE. Zoo noemt men dat gedeelte van het Westelijk Afrika, hetgeen zich van de *Witte Kaap* tot aan de rivier *Nunnez*, in eene lengte van 180 geographische mijlen, uitstrekt, zijnen naam van de rivieren *Senegal* en *Gambia* ontleent, en somtijds ook *West-Nigritië* genoemd wordt. Dit kustland, waarschijnlijk aan de *Romeinen* onbekend, werd reeds in de middeleeuw door de *Arabieren* bezocht, die aan de rivier *Senegal*, naar een aldaar wonend volk, *Senhagi*, haren tegenwoordigen naam gaven. *Opper Senegambië* noemt men dat gedeelte, hetgeen tusschen de *Witte Kaap* en de genoemde rivier ligt, en behoort eigenlijk tot de groote woestijn *Sahra* of *Sahara*. De inwoners zijn geene Negers, maar Mooren; belijden den Mahomethaanfchen godsdienst, en drijven eenen sterken gomhandel met de *Europeërs*, inzonderheid met de *Franschen* en *Engelschen*, welke laatste hier verscheidene bevestigde Faktorijen hebben. *Middel-Senegambië* bevat de aan de *Senegal* liggende landen, van de kusten af, opwaarts, en heeft eene uitgestrektheid van het Noorden naar het Zuiden van ongeveer 50, en van het Oosten naar het Westen van omtrent 150 geographische mijlen. Het wordt door Negers bewoond, die in vele volksstammen verdeeld zijn, waarvan de *Foulahs*, *Jolofs* en *Mandingues* de voornaamste uitmaken, die allen eene afzonderlijke taal spreken; den Mahomethaanfchen godsdienst belijden; in landbouw, handel, en ook in eenige handwerken hun bestaan vinden, en onder verschillende regeringsvormen leven. Men heeft er doorgaans eene zeer heete, en in de moerasfige landen ongezonde luchtgesteldheid, hetwelk het verblijf in dit anders schoon land, voor vreemdelingen, moeilijk maakt. De grond is vlak; bestaat uit zand

en

en thoonarde; is bijna overal zeer vruchtbaar, en levert koren, wortelen en hulsgewasfen, zuidelijke vruchten, dadels, kokosnoten, katoen, andigo, tabak, peper, enz. in overvloed op. Wild vindt men er menigvuldig, alsmede olifanten, rhinocerosen, rivierpaarden, wilde osfen, en verfcheidene foorten van antilopen; als ook leeuwen, rijger-katten, panter en. Bovendien vindt men er alle foorten van tam vee, kameelen, vogels en vifchen in menigte. De binnenlanden zijn over het algemeen rijk in goud; doch zilver heeft men er weinig, maar veel ijzer en een weinig zout. — *Neder-Senegambië*, de landen aan de *Gambia* en Zuidwaarts tot de *Nunnez* bevattende, heeft met de vorigen gelijke bewoners, voortbrengfels en luchtstreek. De aardrijkskundigen ftemmen in de bepaling der uitgeftektheid van *Senegambië* niet overeen. Sommigen beperken dezelve alleen tot de landen tufchen de *Senegal* en *Nunnez*, anderen van het Noordelijke der eerstgemelde rivier tot de *Witte Kaap*, en dus tot 22°, 55' Noorderbreedte, volgens welke bepalingen *Senegambië* nu eens op 16,000, dan op 50,000 vierkante mijlen gefchat wordt. (Men zie: DURANTS *Nachrichten von den Senegalländern*, benevens RUBAULTS *Landreise nach Galam* enz. uit het Fransch van Th. FR. EHERMAN, *Weimar* 1803, en vooral de reis van MOLLIER, de werken van BANDICH, en de onderfcheidene jongfte berigten der *Engelfchen* van de *African Institutions*).

SENNAAR. Een landfchap in Afrika, dat gewoonlijk onder *Nubië* gerangfchikt wordt, en tufchen den *Nyl* en de *Takazza* gelegen is. Het grenst ten Noorden aan *Nubië*; ten Oosten aan eenen bergketen, waardoor het van de kusten der *Rode zee* gefcheiden wordt; ten Zuiden aan *Habisinië*; ten Westen aan *Nigritië* of *Soudan*, en wordt in zijne uitgeftektheid op 6000 v. m. gefchat. De grond is er meestal vlak, in fommige ftreken woest, maar aan de oevers van den *Nyl* en *Takazza* vruchtbaar en wel bebouwd. Behalve kameelen, rundvee, fchape, zwijnen, gevogelte, en Afrikafche wilde dieren, levert dit land koren, rijst, meloenen, tabak, fuiker, feunebladen, ebben-, en fandelhout, palmen enz. op. De luchtstreek is er zeer warm, en in den Zomer zelfs ondragelijk heet, waarop dan regen volgt, die de lucht zeer ongezond maakt en velen doet fterven. De tegenwoordige bewoners, op 2 millioen gefchat, zijn Negers, die den naam van *Schelluks* dragen, en in 1504 het land aan de *Arabieren* ontnomen hebben. Zij hebben de Mahomethaanfche godsdienst aangenomen; zijn tamelijk ruw en onkundig, en ftaan onder het willekeurig beftuur van eenen koning, die echter onder deze voorwaarde den troon beklimt, dat hij fterven moet, zoodra dezelfs ministers zijnen dood voor 's lands welzijn noodzakelijk oordeelen: zelfs moeten, na het overlijden van eenen vorst, alle zijlingsche, mannelijke bloedverwanten van denzelven vermoord worden, waarfchijnlijk, om alle twiften omtrent de kroon voor te komen. De koning is verpligt, om jaarlijks in Bloeim. in eigen perfoon, eenen akker te beploegen en te bezaai-

en. Behalve de *Schelluks*, die de grootste in getal zijn, vindt men in *Sennaar* ook zwervende *Arabieren* of *Beduinen*, die schatting-pligdig zijn, en *Daberas*, heidensche *Nubiërs*, welke deels als slaven gekocht, deels uit naburige landen geroofd worden. De *Daberas* maken de voornaamste krijgsmagt des rijks uit: 14,000 van hun met schild- en speer gewapend, en 1800 *Schelluks* te paard, dienen voornamelijk ter bescherming der hoofdstad, die insgelijks *Sennaar*, ook wel *Medinet*, *El fun*, of *Fungi* heet. Deze ligt op eenen heuvel aan den Westelijken oever van den *Nijl*, heeft eenen omtrek van bijna $1\frac{1}{2}$ mijl, en 100,000 inwoners. De huizen zijn zeer slecht gebouwd, meest al van ééne verdieping en met platte daken; in de voorsteden zijn het zelfs ellendige hutten van riet; terwijl het uitgebreide koninklijk paleis van leem is, en door eenen hoogen, steenen muur omringd wordt. Eigenlijke fabrieken vindt men in dit rijk niet; doch de handel is er van veel belang, en wordt door karavanen, inzonderheid op *Suakem*, *Dshidda*, *Mekka*, *Habisfynië*, *Nigritië* en *Egypte* gedreven. Over het algemeen komen slechts weinig *Europeërs* derwaarts; waarom ook het land, over het geheel, weinig bekend is. — BURCKHARDT heeft ons omtrent hetzelfde de nieuwste berigten geleverd.

SENNE-BLADEN. (*Folia Sennae*.) Een geneesmiddel, hetwelk zeer algemeen gebruikt wordt, om ontlasting te verwekken, zelfs als zoogenaamd huismiddel: eene omstandigheid, die de regte kennis derzelve, voor zoo verre dit hier te pas komt, des te noodzakelijker maakt. Het zijn de bladen van een zomergewas, hetwelk jaarlijks scheuten geeft van 2 tot 3 voet, met gevinde, 6 parige bladen, hebbende geene klieren aan den bladsteel, en lange sikkelvormige of lange niervormige haauwen, met hartvormige zaden, terwijl de bloem geel is. Het vaderland van dit nuttig gewas is *Egypte*, *Arabië*, *Syrië*, *Perzië*, *Nubië*; doch hetzelfde wordt aangekweekt in *Italië*, *Spanje* en *Frankrijk*. In de 10de klasse, 1ste orde, vindt de Senne hare plaats bij LINNAEUS, en wordt door hem *Cassia Senna* genaamd. Evenwel moet men nog twee hoofdverschiedenheden, of volgens vele kruidkundigen twee soorten, dezer gewassen onderscheiden, waarvan de eene spitse bladen heeft, en de andere rondachtige; zijnde dan de eerste de *Cassia lanceolata* van FORSKÄL, LAMARCK en anderen, en de laatste de *Cassia obovata* van COLLADON, welke meer verbouwd en voor minder krachtig gehouden wordt. — In den handel onderscheidt men vier soorten, naar de plaats, van waar ze komen, genoemd. 1. De *Alexandrijnsche*, zijnde de beste, die van *Cairo* komen. De *Franschen* noemen dezelve *Senné de la Palte*, naar zekeren tol, door den sultan van dezelve geheven. De bladen zijn meest spits, doch veelal loopen er rondachtige tusschen, die of in *Egypte* of in de Europeische zeehavens er onder gemengd worden. NECTROUX verzekerde zich zelfs ter plaatse, dat men er andere, dan Senne-bladen, onderschuift, en wel bijzonder van de *Cynanchum Argel Dilillii*, eene vijfmannige plant.

Ech•

Echte Alexandrijnsche Senne-bladen zijn lancetvormig, bleekgroen, eenigzins dik en stijf, van eene in de lengte loopende hoofdrib voorzien, die aan de eene zijde des blads verheven is. De geur is walgelijk, de smaak bitterachtig, scherp en slijmerig. Hieronder behoort ook de sterk en pijnlijk purgerende, weinig geribde, zoogenaamde *Argel-Senne*. 2. De *Italiaansche*, *Provinciaalsche* of *Aleppische*, komende uit *Italië* en *Provence* in *Frankrijk*, zijn breeder van blad, elliptisch, verkeerd-eivormig, donkerder van kleur, sterker geribd, dunner en brozer dan de vorige. Geur en smaak zijn een weinig zwakker. Zij worden wel vermengd met bladen van de *Colutea arborescens*, welke men kent aan de omgekeerde hartvormige gedaante. 3. De *Tripolitaansche*, uit het koninkrijk *Tripoli* in *Barbarije* afkomstig. Zij zijn grooter dan de Alexandrijnsche, doch spits toeloopende als dezen; overigens ruw op het gevoel en veel minder krachtig dan de vorige. Het verschil van vaderland schijnt ze voornamelijk te doen verbasteren. 4. De *Arabische*, *Mockasche* of *Mochasche* is de minste soort. Zij overtreft de vorigen in lengte, is spitsfer, zwakker van geur. PFAFF wil, dat zij niets anders zijn, dan de bladen des genoemden *Cynanchum*; doch GUIBOUT, houdt ze voor eene door verandering van vaderland verbasterde Alexandrijnsche soort. Dit verdient echter nader onderzoek. — De zoogenaamde *kleine Senne*, (*Fol. Sennae parvae.*), hoewel soms van goede kwaliteit zijnde, mag niet in de apotheken worden toegelaten, dewijl men er de soort van bladen en de bijmengfels niet van onderscheiden kan. Om dezelfde reden, en om het spoedig verdroogen en vervliegen der geurige deelen, moest men geen poeder van Senne-bladen nahouden, maar voor het gebruik dadelijk bereiden. De zaadhaauwen (*Folliculi Sennae*) zijn in *Frankrijk* ook in gebruik, en worden aldaar onderscheiden in *Alexandrijnsche*, *Tripolitaansche* en *Mockasche*: bij ons wil men de Senne-bladen van dezelve gezuiverd hebben, alzoo hunne werking zwakker is, hoewel sommigen meenen, dat zij meer krimpig veroorzaken. BOULLON LA GRANGE heeft de beste Senne-bladen scheikundig ontleed. (zie WERKHOVEN's *Chem. Oefen.* 6 *st.*); FENEULLE, ontleedde daarentegen nieuwelings de Senne haauwen. LAISSAIGNE en de evenge-noemde vonden in dezelve, en in de bladen, in 1820, het werkzaam bestanddeel of *alkaloïd*, door hun *Cathartin* genoemd. Over deze ontleding is hier de plaats niet.

SENNEN. Zijn in *Zwitserland* veehoeders, die des Zomers het vee op de *Alpen* weiden, en derzelver melk dikwijls gepacht hebben. Zij zijn doorgaans eerlijke lieden, en in hunnen handel en wandel een voorbeeld van Zwitserische eenvoudigheid. Hunne hutten, *Senhutte* genoemd, zijn van op een gestapelde stukken hout gebouwd; met basten van dennen-boomen gedekt, en in twee vertrekken verdeeld, waarvan het een de kaas- en het ander de melkkamer uitmaakt. De kudden, die zij weiden, dragen den naam van *Senne*, en de veehoederij zelve dien van *Sennerei*.

SENONES. Een magtig volk aan de *Sequana*, waar deze zich met de *Icauna*, (*Ijonne*) vereenigt. Zij zijn reeds vroeg in de Romeinſche geſchiedenis bekend; trokken onder de regering van TARQUINIUS PRISCUS over de *Alpen*; zctteden zich in *Italië* neder; namen naderhand *Rome* in, en verbrandden die ſtad.

SEPIA (Zie ZEE-KAT).

SEPIA-TEEKENING. Eene manier van éénkleurige teekeningen, door den Hoogſtleraar SEYDELMANN in *Dresden*, in 1778, uitgevonden, en tevens tot eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid gebragt. De verw, waarvan men zich bedient, is de bruine gal van de zeekat (zie *aldaar*) of *Sepia*, die met Biester, eene nog helderer bruine kleur, gemengd wordt. Zij wordt met water op wit papier gebragt, en alle lichten worden uitgespaard. SEYDELMANN heeft door deze foort van teekeningen eenen uitſtekenden roem verworven, en veel voor *Engeland*, en den kunſtlievenden keizer van *Rusland* gearbeid, voor welken laaſten hij niet alleen de beroemde MADONNA van RAPHAEL, maar ook de gezamenlijke altaarſtukken van CORREGGIO, de VENUS van TITIAN enz. in dezelfde grootte als de oorſpronkelijke, in *Sepia* tekening gebragt heeft. Men bedient zich van deze manier tegenwoordig ook veel tot landſchappen, welke daarin ongemeen voldoen; doch inzonderheid is dezelve voor de eenvoudig grootte en ſombere tooneelen der Natuur geſchikt.

SEPTEMBER. Deze maand noemen wij Herſtmaand, om dat de najaars nachtevening, waarmede de Herſt aanvangt, op den 22ſten dag derzelve invalt, wanneer zich de zon in het teeken van de Weegſchaal bevindt. Bij de oude Romeinen droeg zij den naam van *September*, omdat zij de zevende maand is, van Lentem. afgerekend, met welke zij hun jaar begonnen; voegende Louw- en Sprokkelm. achter Winterm. Keizer KAREL de Grootte noemde haar in de oude Duiſche taal Wildmaand, omdat op *St. Aegidiusdag*, zijnde den 1ſten van Herſtm. de bronstijd bij de herten gewoonlijk begint.

SEPTUAGINTA. Zoo noemt men de overzetting van het oude Testament uit het Hebreuwsch in het Griekſch, omdat zij, volgens het fabelachtig voorwendfel van ARISTEUS, dien ook JOZEPHUS in zijne *Joodſche Oudheden* gevolgd heeft, op bevel van den koning van *Egypte*, PTOLEMEUS PHILADELPHUS, door 70 geleerde Joden, (van hier den naam van *Septuaginta* of 70) daartoe naar *Alexandria* gekomen, en hierom ook wel de *Alexandrijſche Overzetting* genoemd, zoude zijn vervaardigd geworden, en die, in zoo vele afzonderlijke vertrekken verdeeld, letterlijk in de vertaling met elkander overeenſtemden, en dus door Goddelijke ingeving den Hebreuwschen grondtekst in het Griekſch zouden hebben overgebragt. Volgens EICHORN werd er alleen, onder de regering van PTOLEMEUS Lagi en PHILADELPHUS, en dus omtrent 285 jaar voor de geboorte van CHRISTUS, eene overzetting van de 5 Boeken van Mozes, ten ge-

gebruike der Synagoge te *Alexandria*, vervaardigd, en door de leden van het Sanhedrin, als geschikt tot de voordragten in de Synagogen, bekrachtigd. De overige boeken van het oude Testament werden later overgezet, zonder dat men den juisten tijd, wanneer, of de personen door wien zulks geschied zij, naauwkeurig kan bepalen: alleen kan men aantoonen, dat zij in de 2de eeuw voor CHRISTUS in het Grieksch voor handen waren.

SEPTUAGESIMA, *de zeventigste*, is de benaming van eene der bewegelijke feestdagen, bij de Roomsche-Katholieke kerk ingesteld, en tot diegene behoorende, welke naar het Paaschfeest geregeld worden, waardoor zij dus niet altijd op dezelfde dagen en in dezelfde maanden voorkomen. De genoemde feestdag, altijd op den 9den Zondag voor Paschen invallende, is niet de 70ste maar de 63ste dag voor dit feest; zoodat men het woord *Septuagesima* meer eigenlijk moet opvatten, als den 9den Zondag voor Paschen, en wel den eersten aanduidende, gewijd aan de overdenking der lijdensgeschiedenis onzes Zaligmakers. — Dezelfde aanmerking geldt ook omtrent drie andere foortgelijke feestdagen, namelijk: *Sexagesima*, de zestigste, *Quinquagesima*, de vijftigste, *Quadragesima* de 40ste dag, waarvan de eerste altijd 8 weken, en dus maar 56, de tweede 7 weken, en dus slechts 49, en de derde 6 weken, en alzoo maar 42 dagen voor Paschen invalt. De reden van de opgegevene benamingen dezer feesten, die allen eene gelijke bedoeling hebben, zal men derhalve hierin moeten zoeken, dat dezelve in vroeger tijd, mischien, niet aan den Zondag bepaald waren; maar ieder op den dag voor Paschen, dien hunne benaming aanduidt, gevierd werden, welke benaming zij, naderhand, toen men derzelver viering op Zondag vaststelde, hebben behouden.

SEQUANI. waren ten tijde van CAESAR eene der aanzienlijkste volken. Zij werden door AUGUSTUS tot *Gallia Celtica* gebragt; waren door het gebergte *Jura* van *Helvetiën* gescheiden, en woonden in het tegenwoordig *Fransche Comté*, en wel in dat gedeelte, hetgeen aan *Bourgogne* grenst tot aan den *Rijn*.

SEQUINEN. Eene gouden munt in *Egypte*, die uit het Moorenland derwaarts gebragt is, aldaar vermunt, en vervolgens in de schatkamer van den grooten heer geleverd wordt. Men heeft ook eene Italiaansche munt van dien naam, bedragende 18 *Carlins*, of ruim 5 guld. van ons geld.

SERAFS. Zoo noemen de profeten des ouden Testaments de oppersten der Engelen, die rondom den troon van God staan. De Hebreuwsche uitdrukking beteekent *edelen*, *aanzienlijken*, die den troon van den vorst omringen. Van hier, dat de Engelen van de hoogste orde, in de gewijde dichtkunde, onder den naam van *Serafs* of *Serafynen* worden voorgesteld.

SERAIL, (Het) eigenlijk *Serai* of *Sarai*, (een paleis of liever groot gebouw), is de naam van het slot van den Turkschen Sultan. Het ligt aan het eene einde van *Konstantinopel*, in een heerlijk oord,

op eene landtong, die in zee uitsteekt. Deszelfs ringmuur heeft eenen omtrek van 4 uur gaans, en bevat verscheidene moskeën, en groote tuinen en gebouwen, waarin 20,000 menschen kunnen geherbergd worden; doch bedraagt het getal dergenen, die in het huis des Sultans of in het Serail wonen, niet boven de 10,000. Van den zeekant levert dit verbazend paleis een uitstekend schoon gezigt op; doch zoodra men aan land stapt, houdt al het bekoorlijke op, en de ontzettende muren, die hetzelfde omringen, vervullen de ziel met sombere denkbeelden, inzonderheid, wanneer men aan de hoofdpoot van den ingang naar het paleis de naastwielijks afgeslagene hoofden van menschen ziet liggen. De *Harem* (zie *aldaar*) maakt een gedeelte van hetzelfde uit, en is het verblijf der vrouwen van den Sultan, waarvan de 7 wettige ieder haar afzonderlijk huis, tuin en slavinnen hebben. Men beweert, dat het Serail verbazende schatten bevat; houdende men de regering van eenen Sultan zooveel te gelukkiger, hoe meer hij er heeft opgestapeld. Het is, namelijk, gebruikelijk, dat ieder Sultan, gedurende zijne regering, eene afzonderlijke schatkamer oprigt: met het einde van ieder jaar wordt door den *Kislar-Aga* opgemaakt, hoeveel beurzen er zijn ingekomen, die hierop in eene kist gesloten en door den Grooten heer eigenhandig verzegeld worden. Bij den dood van iederen Sultan wordt de schatkamer gesloten, en met vergulde letters er opgesteld: *hier ligt de schat van den Sultan*. Deze schat van het Serail mag alleen in den dringenden nood worden aangetast, en een Turksch keizer zoude zich liever door de afschuwelijkste wreedheden geld verschaffen, dan tot dezen schat zijne toevlugt te nemen. De zusters van den Sultan wonen niet in het Serail; doch zijne moeder houdt er haar verblijf. Zij kan van haren zoon berigt van alle staatszaken vorderen; heeft veel invloed op het begeben van ambten en alle openbare aangelegenheden, en zelfs mag haar zoon, zonder hare bewilliging, geene nieuwe minnares kiezen. De overige bewoonsters van het Serail, of de eigenlijke *Harem*, worden ten strengste bewaakt; zijn niet beter dan slavinnen; moeten niet zelden van hunne ontmande oppassers de verachtelijkste behandeling, zelfs somtijds zweepslagen, verduren, en mogen geene andere mannea, buiten derzelver geneesheer en naaste bloedverwanten, zien. De prinsen en prinsessen worden onder het opzigt hunner moeder opgevoed. De eerste krijgen met hun 6de jaar gesnedenen tot onderwijzers, en de laatste, die men ook *Sultanes* noemt, moeten haar geheele leven in het Serail doorbrengen, zoo niet een pafcha haar zijne hand biedt. Na het overlijden des Sultans worden de Sultanes in een oud Serail overgebracht, om aldaar den dood van hunnen gebieder hun leven lang te betreuren. Men kan wel tot het Serail toegang verkrijgen, maar volstrekt niet tot den Harem.

SERAPHINI. Eene gouden munt in *Turkije*, ter waarde van omtrent een rijksdaalder Hollandsch. Zij werd het eerst onder den Sultan MELICH SERAPH geslagen, en naar hem genoemd.

SERAPIS. Eene Egyptifche godheid, en in *Alexandrië* de voor-naamfte. Hij had talrijke tempels, waarvan het *Serapkiön* bij *Memphis* de beroemfte was. Volgens *ZOËGA* beteekent *Serapis* vader, of heer der duisternis.

SERASKIER. Zoo noemt men bij de *Turken* den opperbevelhebber over een geheel leger. Hij bezit eene zeer uitgestrekte magt; doch staat onder den grootvizier, en wordt uit de pacha's van 2 of 3 paardeftaarten gekozen. Soms tijds geeft men, echter, ook aan mindere bevelhebbers dien naam.

SERENADE. Is in *Spanje* en *Italië* een gezang, hetwelk ter eere van iemand, en wel onder de vensters van zijn huis, gezongen wordt, en dus doorgaans van eenen verliefden, ten minste aangenaamen, inhoud is. Men geeft echter dezen naam ook aan een bloot muzikstuk, dat des avonds voor iemands woning ter zijner eere, of wel bij de eene of andere gelegenheid van gelukwensching, wordt uitgevoerd, en, bij de stilheid van den nacht en eenen helderen hemel, eenen zooveel te aangenaamere indruk te weeg brengt. Het karakter van zulk een toonstuk bestaat in een eenvoudig, vloeiend gezang, waarbij men zich tevens van zoodanige, voornamelijk blaaspeeltuigen, bedient, die in de open lucht de beste uitwerking doen. Hiervan verschilt de *Serenade*, waardoor men in *Italië* eene bijzondere foort van muziek verstaat, en wel zulk eene *Cantate*, die een dramatisch onderwerp ten grondslag heeft, en dus in zeker opzigt dat geen, hetwelk, ten aanzien der geestelijke muziek, het *Oratorium* is.

SERIES. Bij de wiskundigen eene reeks van getallen, die elkander in eene geregelde orde en evenredigheid opvolgen.

SERINGAPATAM, gewoonlijk *Seringapatnam* geheeten, is de hoofdstad der provincie *Mysore* in *Oost-Indië*. Zij ligt op een eiland van gelijken naam, hetwelk door de hier zeer breede en snel stroomende rivier *Kawerij* gevormd wordt. Zij werd door den dapperen *HYDER ALI* op de Indifche wijze bevestigd, en het getal harer inwoners, met de voorfteden, werd in 1800 op omtrent 32,000 zielen gefchat; terwijl het geheele eiland, onder de regering van genoemden vorst, 150,000 telde, welk getal echter, na zijnen val, aanmerkelijk is toegenomen. *HYDER ALI's* paleis, of *Laul Baugh*, ligt aan het Oosteinde des eilands, en is, ofschoon van leem gebouwd, zeer prachtig. Naast hetzelfde is zijn *Mausoleum*, waar hij, zijne gemalin en *TIPPO* in grafkelders van zwart marmer rusten. Het paleis in de stad is een zeer groot, met eenen hoogen en zwaren muur omringd, gebouw, dat van buiten, zoo als alle openbare gebouwen der stad, weinige vertooning maakt, en wordt thans door den wondheeler bewoond. Het Serail van *HYDER ALI* is een Europeisch hospitaal; terwijl dat van *TIPPO* tot eene barak voor de artillerie dient, en zijne staats-vertrekken door Europeifche foldaten bewoond worden. Alle deze gebouwen hebben, door gebrek aan vensters, een fomber aanzien, en ook de straten der stad zijn naauw

en zeer slecht. Den 4den van Bloeim. 1799 bestormde het Engelsch leger, onder den veldheer HARRIS, de stad, waarbij een groot gedeelte der bezetting werd neergefabeld, en Tipoo zijn graf vond. Bij de overgave der stad en vesting aan de Britten, versterkten dezen de wallen met 900 stukken geschut, en maakten bijna 100,000 geweren buit. Behalve eene zeer wel voorziene schatkist, vond men eene kostbare Indische boekerij van 2000 boekdeelen. Sedert staat *Seringapatam* onder het presidentschap van *Madras*, volgens anderen onder dat van *Bombai*.

SERPENT is een blaas-speeltuig in de gedaante van eene gekronkelde slang, van dun geel koper, of zwart hout met leder overtrokken, en van 5 tot 6 voet lang. Het is voorzien van 6 gaten en eene klep; wordt bijna als de fagot, doch door een metalen mondstuk geblazen; werd in *Frankrijk* door eenen kanunnik van *Auxerre*, COME GUILLAUME, in 1500 uitgevonden, en van daar in *Duitschland* en ook hier te lande overgebracht, waar men er zich bij krijgsmuziek van bedient, waartoe het bijzonder geschikt is. De omvang van dit speeltuig is van de contra B. tot de kleine *d*. en het bekleedt in deze muziek de plaats van de *Contrabas*.

SERPENTIJN-STEEN behoort tot het Talkgeslacht, en valt in velerlei, meest donkere of vuilgroene, somtijds ook in graauwe, donker-roode kleuren; is geëderd, gemarmerd of gevlekt enz.; meestal slechts aan de kanten doorschijnend; klein splinterig; vetachtig op het aanvoelen, en doorgaans polijstbaar. Zijn gehalte is, volgens KIRWAN; = 23 talk-, 45 kiezel-, 18 thoonarde, 3 ijzerkalk en 12 water. Somtijds vindt men er roode granaten in gemengd, en hij wordt, aan de lucht blootgesteld, tamelijk hard. Men vindt den Serpentijn-steen in vele landen in lagen, welke dikwijls geheele bergen en rotfen vormen. Diegene, welke bij *Zöplitz* in *Saksje* gevonden worden, houdt men in *Duitschland* voor de beste, en worden in dat stadje, in aanzienlijke menigte, en met veel voordeel verarbeit. Ook in andere streken van *Saksje* en *Duitschland* ontmoet men dezen steen; ook in *Italië*, op *Corfika* en in *Zweden* worden er vele gevonden, en in het Baireutische finelt men er eene soort van glas van, waarvan men koralen en rozenkranfen vervaardigt. Bijzonder merkwaardig is de *Serpentijn-rots*, door A. VAN HUMBOLT bij den *Fichtenberg* ontdekt, waarvan zelfs de kleinste stukjes eene zonderlinge aantrekking der poolen vertoonen. STEINHÄNSER in *Plauen* heeft naderhand bevonden, dat, voornamelijk, de donker-groene Serpentijn-steen gemakkelijk door kunst tot zwakke magneeten kunnen gebracht worden. WERNER noemt eene doorgaans donkere-ook groene bijsoort, naar den Niersteen (*Lapis nephriticus*) gelijkende, *edele* Serpentijn-steen. Dezelve is doorschijnende en een weinig harder, dan de gemeene, en wordt in verscheidene Italiaanfche marmersteen, namelijk in eene soort van zoogenoemde *Verde antico* en in de *Palzerera*, gevonden.

SERRA DE ESTRELLA (*Mons Herminius*). Een ruw Graniet-gebergte, het grootste en hoogste in *Portugal*, hetwelk zich door het landschap *Beira*, tusschen den oorsprong der rivieren *Mondego* en *Cecere*, uittrekt, en waarvan zich de hoogste top, de *Can-taro Delgado*, 8000 voet boven de oppervlakte der zee verheft, en van Wijn. tot Zomer. met sneeuw bedekt is. Deze bergketen vormt eene ware Alpische landstreek, die men in dit warme land niet zou zoeken. Opmerkelijk zijn op denzelfden verscheidene meeren, die ten deele laauw-warm zijn, blazen opwerpen, en water zoo helder als kristal opleveren. Het benedenste en kleinste heet het *ronde meer*, en is door hooge rotsen ingesloten; hierop volgt het hooger liggend *lange*, en eindelijk het allerhoogste, het *duistere meer*, waarvan zich de beide laatste door bergstroomen in de *Rio de Alva* ontlasten. De bergbekken *Condicira* en *Unheas* vormen, door derzelver val over de rotsen, fraaije watervallen. Rondom dit gebergte liggen vele dorpen, wier bewoners grootendeels van de voortbrengfels der omliggende landstreken leven, welke niet alleen zeer schoon en van vele beken doorneden zijn, maar ook voortreffelijk ooft, en vette weilanden opleveren, waarop in den Zomer talrijke kudden grazen, die in den Winter naar het zachte klimaat van *Alentejo* gedreven worden. Men maakt hier ook uitmuntende schapenkaas, die veel verzonden wordt.

SERTORIUS. (QUINTUS) Een uitmuntend Romeinsch veldheer, in het Piemontesche geboren, en door den beroemden MARIUS gevormd, van wien hij alle goede hoedanigheden bezat, zonder zijne gebreken te hebben overgenomen. Nog jong zijnde streed hij met roem tegen de *Kimbren* en in *Spanje*, en kwam als questor in *Gallië* aan deze zijde, in het jaar 663 van *Rome*, in den bondgenootschappelijken oorlog, zijn vaderland met eene versterking van *Galliërs* te hulp, streed met eene voorbeeldelooze dapperheid, en verloor een oog. Aan den twist tusschen MARIUS en SULLA nam hij in den aanvang geen deel, doch koos naderhand, toen de laatste hem in het ding naar het consulaat tegenwerkte, de partij van CINNA, waardoor hij, tegen zijn oogmerk, wederom in gemeenzame betrekking met MARIUS kwam. Toen echter, na den dood van MARIUS en, CINNA, de partij van SULLA weder de overhand kreeg, ging hij als praetor naar *Spanje*, waar zijn genie eenen ruimen werkkring vond. Terwijl hij 's volks liefde poogde te verwerven, nam hij maatregels van verdediging tegen SULLA, die een aanzienlijk leger ter onderwerping van *Spanje* had afgezonden; doch, de krachten te ongelijk zijnde, scheepte hij zich te *Rome* in, en landde, na eenen langen en gevaarlijken togt, bij den mond der *Boetis*, waar hij vernam, dat er in *Afrika*, tusschen ASCALIS, koning van *Mauritanië*, en zijne onderdanen, eenen oorlog was uitgebarsten. Hij snelde derwaarts; voegde zich bij de laatste, behaalde verscheidene overwinningen, en maakte de *Mauritanen* vrij. Zijn roem tot de *Lusitanen* zijnde doorgedrongen, die

door den Romeinschen veldheer ANNIUS met eenen oorlog bedreigd werden, verkozen de eersten hem tot hun opperst legerhoofd, waar-door hij weder gelegenheid had, om tegen SULLA te kunnen te velde trekken. Door zijne uitstekende krijgstalenten weerstond hij, met 8000 man, vier Romeinsche veldheeren, die 120,000 man voetvolk, 6000 ruiters en 2000 slingersaars onder hunne bevelen hadden: zelfs MARCELLUS, die naderhand door SULLA tegen hem afgezonden, en gedurig door nieuwe troepen versterkt werd, leed meer dan eene gevoelige nederlaag. Niet beter ging het den toenmaals nog jongen POMPEJUS, die na den dood van SULLA een leger naar *Spanje* voerde, en met MARCELLUS gemeenschappelijk handelde. Ondertusfchen kwam de groote roem, dien SERTORIUS allerwege behaalde, ter ooren van MITHRIDATES, die hem 3000 talenten en 40 wel uitgeruste oorlogfchepen aanbod, indien hij met hem een verbond wilde aangaan. Uit noodzaak tegen *Rome* de wapens opvattende, zonder dat zijn oogmerk was, om het te willen verzwakken of vernederen, floot hij het verdrag met genoemden vorst; doch onder voorwaarde, dat deze zich alleen met de herovering van *Bithynië* en *Kapadocië* zoude vergenoegen. SERTORIUS ontfing nu de bepaalde som, en zond daarentegen hulptroepen naar *Azië*; maar werd, terwijl hij de nadrukkelijkste maatregelen nam, tot voortzetting van den oorlog, door zijne vrienden verraden. Zekere PERPENNA, een der veldheeren, die onder hem stond, en naar het opperbevel dong, bewerkte eene zamenzwering tegen SERTORIUS, en vermoorde hem bij eenen maaltijd in het jaar 682 van *Rome*, hetwelk daardoor van eenen tegenftander bevrijd werd, die in krijgstalenten de beroemdste helden der oudheid evenaarde, en in deugden en goedheid van hart de meesten overtrof. De onwaardige PERPENNA aanvaardde nu het opperbevel, doch werd door POMPEJUS geflagen en gevangen genomen. Om zijn leven te redden, bood hij hem alle papieren van SERTORIUS aan, ten einde hij alle de oproerigen, en de verbindtenisfen, die zij zelfs in *Rome* hadden, naauwkeurig mogt leeren kennen; maar POMPEJUS wees deze nieuwe verraderij met verachting van de hand, liet alle papieren verbranden, en PERPENNA ter dood brengen, waarna *Spanje* onder de Romeinsche heerschappij terug keerde.

SERVIE. Eene provincie van Europeifch *Turkije*, en een gedeelte van het oude *Illyrië* uitmakende; grenzende aan *Wallachije*, *Bulgarië*, *Macedonië*, *Albanië*, *Bosnië* en *Hongarije*, van welk laatste zij door den *Donau* gefcheiden wordt. Volgens de gewone opgaaf bevat *Servië* 1750 vierkante mijlen met 960,000 inwoners, welke geringe bevolking gedeeltelijk aan de verwoestende oorlogen, die dit land federt eeuwen teisterden, maar voornamelijk aan de harde onderdrukkingen der *Turken*, moet worden toegefchreven. Men vindt er wel vele bosfchen; doch de grond is zeer vruchtbaar, en gewoonlijk zoo vet en zwaar, dat men dikwijls verscheidene osfen voor den ploeg moet spannen: ook is de veeteelt van belang; doch

behalve eenige katoenweverijen vindt men er bijna geene manufakturen of fabrieken. De *Turken* hebben het land in 4 gouvernementen, *Belgrado*, *Semendria*, *Kratowo* en *Nowibafar*, verdeeld, die door eenen pacha worden geregeerd, welke in *Belgrado*, de hoofdstad des lands, zijn verblijf houdt. Het grootste gedeelte van *Servië*, namelijk het Noordelijk gedeelte, met de hoofdstad *Belgrado* tot aan de rivier *Timock* en het gebergte *Bujukdash*, kwam bij den *Pasjarowitzzer* vrede van 1718 aan *Oostenrijk*, hetwelk echter dit geheele stuk, door den nadeeligen vrede van *Belgrado* van 1739, weder aan de *Turken* moest afstaan, die er tot 1801 ongestoorde bezitters van bleven. Sedert waren de *Serviërs*, uit hoofde van de willekeurige onderdrukkingen hunner gebieders, in gedurigen opstand. Een stoutmoedig man, GEORGE PETROWITSCH, beter onder den naam van CZERNY GEORGE bekend, stelde zich aan het hoofd der misnoegden; streed 11 jaar voor de onafhankelijkheid van zijn vaderland met eenen voorbeeldeloozen moed, en bragt den *Turken* verscheidene gevoelige slagen toe. In 1806 verklaarde *Rusland* zich openlijk voor de *Serviërs*, en kwam hun met een leger in *Moldavië* te hulp; terwijl CZERNY, nog in hetzelfde jaar en later, ook de vestingen *Schabacz* en *Nisfa* veroverde. De Servische oorlog werd sedert van eenen anderen aard. De *Serviërs* waren nu meesters van hun land; doch onder Russisch bestuur. Hun leger bestond uit 80,000 man, en werd voor de *Turken* nog geduchter, toen zich in 1807 een Russisch leger met hun vereenigde. Het gevolg hiervan was, dat de *Turken*, die bij herhaling geslagen werden, in Hooim. 1808 eenen wapenstilstand moesten sluiten. CZERNY GEORGE, door de Servische natie tot vorst des lands aangesteld, door *Rusland* als zoodanig erkend, en tevens tot luitenant generaal van het Russische leger, en tot ridder van de ALEXANDER-NEWSKY's orde benoemd, beijverde zich met andere hoofden des volks, om een nieuw staatsbestuur daar te stellen, en ondersteunde in 1809 met alle zijne magt de Russische wapenen in den oorlog tegen de *Porte*, die echter in 1812, bij den inval der *Franschen* in *Rusland*, door den vrede van *Bucharest*, een onverwacht einde nam. Bij dezen vrede werden wel de belangen der *Serviërs* niet geheel vergeten; doch de voorwaarden er van waren van dien aard, dat dezelve in *Servië* eenen onaangename indruk veroorzaakten. De voordragt van den Russischen opper-veldheer aan de Servische natie, dat zij alleen op ondersteuning konden hopen, wanneer zij alle versterkte plaatsen en verschanzingen, zonder uitzondering, aan de bewaking van Russische troepen zouden overgeven, en alle gewapende manschappen onder onmiddellijk bevel van dat rijk zouden stellen, werd niet alleen van de hand gewezen, maar zelfs verklaarden zich de *Serviërs*, vrij onbewimpeld, dat zij op deze wijze grootelijks in hunne verwachting waren te leur gesfeld. De Russische troepen verlieten vervolgens, nog in het genoemde jaar, *Servië* en andere landschappen, en het land werd aan zijne ei-

gene verdediging overgelaten. De *Serviërs* beproefden wel den weg van onderhandeling te *Konstantinopel*, en naderden meer *Oostenrijk*; maar te vergeefs, alzoo de pacha's last ontvingen, om de aan *Servië* grenzende landen met geweld tot onderwerping te dwingen. De oorlog begon nu in 1813 op nieuw, en werd met de grootste verbittering, onder afwisselend geluk, gevoerd; doch moest de aanmerkelijk verzwakte magt der *Serviërs*, na eenen strijd van 4 maanden, voor de overmagt der *Turken* bezwijken. CZERNY GEORGE en vele anderen namen de vlugt in de naburige landen; terwijl de achtergeblevene door de *Turken* met de grootste wreedheid behandeld werden. Het land, waarin alles weder, zoo als gewoonlijk, op den ouden voet hersteld werd, geleek eene woestijn, en de latere pogingen der volkswoede werden door gestrengde maatregelen verijdeld: zelfs die van CZERNY GEORGE, in 1817, waarvan het eigenlijk oogmerk niet zeer duidelijk is, mislukten, en kostten hem het leven; zonder dat er van de zijde van *Rusland* eenigen bekenden stap gedaan werd, om wegens de teregtstelling van eenen zijner veldheeren eenige genoegdoening te vorderen. Aangaande het verder lot der *Serviërs* weet men alleen zooveel, dat zij door de *Turken* zachter en gematigder behandeld worden, dan anders hunne gewoonte is; echter zijn zij zeer woest en bijgeloovig; kunsten en wetenschappen zijn er volstrekt onbekend, en zelfs de geestelijken zijn zeer onwetend.

SERVIUS TULLIUS. Een der merkwaardigste Romeinsche koningen, en wel de 6de van diegene, die van het jaar van *Rome* 173 — 207 regeerden. Hij onderscheidde zich door verstand en dapperheid, en maakte zich bij *Rome* verdienstelijk door verscheidene nuttige inrigtingen, onder anderen door de stad en haar gebied in districten (*tribus*), de burgers zelven in 6 klasfen, en deze wederom in *Centurien* te verdeelen; alsmede door de invoering van de *Census* (zie *aldaar*). Hij versterkte de magt van *Rome* door een verbond met de *Latijnen* en *Sabijnen*, en liet, zoo als men meent, het eerste geld muntten. Dan, hoe weldadig ook zijn bestuur voor de magt en grootheid zijns lands ware, kwam hij nogtans aan een droevig einde: zijn eigen schoonzoon, TARQUINIUS SUPERBUS verklaarde hem voor een onwettig regent, en bragt hem om het leven.

SESOSTRIS. Een der beroemdste en grootste beheerschers van *Egypte*, ten tijde, waarin de geschiedenis dezes lands nog zeer duister is, die volgens BREDOW in de 13de eeuw voor CHRISTUS zoude geregeerd hebben. Hij voerde gelukkige oorlogen tegen de *Aethiopiërs*, *Arabieren*, *Mediërs*, enz. en liet overal heerlijke gedenktekens zijner zegepralen achter. Van den behaalden buit liet hij verscheidene prachtige tempels bouwen en verfraaijen; rigtte 2 obeliskken op, waarvan ieder 126 el hoog was; liet door geheel *Egypte* breedte dijken aanleggen, waarop de menschen, bij de overstromingen van den *Nijl*, zich in veiligheid konden stellen; deed, ter bevordering van den handel, verscheidene kanalen graven, en bevestigde het

het land aan de Oostzijde, tot op 7 mijlen afstands, tegen de invallen der *Syriërs* en *Arabieren*. Volgens de verzekering van DIODORUS van *Sicilië* zoude hij ten laatste blind geworden, en in het 33ste jaar zijner regering zijn gestorven.

SETUVAL, in *Estremadura*, is de derde landstads van *Portugal* en heeft 12000 inwoners, enge straten en kleine slecht gebouwde huizen. De toegang tot de haven loopt door eene groote baai en is vol zandplaten, zoo dat er voor groote schepen slechts een naauw vaarwater overblijft, dat ter halver ebbe 3 vademen diep is. Aan dit vaarwater staat de toren *Ostoa*, en nabij denzelven eene vuurbaak, alsmede eene mijl beneden de stad het fort *St. Philippus*. Er zijn 15 handelhuizen. De uitvoer bestaat in eenige china-appelen en wijn, maar vooral in zout uit de naburige zoutwerken der rivier (*Sadao* oudtijds *Calipas*), hetgeen inzonderheid bij de Noordfche vischerijen gebruikt wordt.

SEVASTOPOL, voormaals *Aktikar*, of *Witte rotsen*, is eene nieuwe stad met eene uimuntende haven, zelfs voor de grootste schepen, die door 3 takken gevormd wordt, en eenigzins naar de haven van *Maltha* gelijkt. Zij is de voornaamste oplegplaats voor de Russische vloot aan de *Zwarte zee*, waartoe zij zelfs bij uitsluiting bestemd is, zoo dat er geen koopvaardijfchip, dan alleen in gevalle van nood, mag binnen loopen. Aan hare binnenzijde ziet men de bouwvallen der forteres van *Inkerman*, met eenige zeldzame hollen, die voor het werk van monniken uit de middeleeuwen gehouden worden.

SEVECOTIUS, (JACOB) in 1596 in *Gent* geboren, en in 1642 gestorven, was sedert 1626 Hoogleeraar aan de Hooge school te *Harderwijk*, en is eest meer algemeen bekend geworden door de *Euterpe* van de heeren SIEGENBEEK en KANTELAAR, bladz. 69 — 97. Hij was een Augustijner monnik, die, na eene reize naar *Italië* gedaan te hebben, naar *Holland* vertrok; aldaar den geestelijken stand en de Roomsche godsdienst vaarwel zegde; door zijnen standgenoot en bloedverwant, HENSIUS, werd voortgeholpen, en door P. CUNAEUS het Hoogleeraarambt in de Geschiedenis en Welfprekendheid, te *Harderwijk*, bezorgd werd. Hij wijdde zijn leven aan de verdediging der vrijheid, en voer, in zijne aantekeningen op den JULIUS CAESAR van SÜETONIUS en op FLORUS, hevig uit tegen het *Spaansche despotismus*; terwijl hij in zijn treurspel met rijen, *het beleg en ontzet der stad Leijden*, dat in 1626 in het licht verscheen, met de zinnebeeldige personen *Vrijheid*, *Honger* en *de Goddelijke regtvaardigheid*, de Natie inzonderheid opwekte, om nimmer eenen *Spanjaard*, een slaaf van geestelijke en wereldlijke dwingelandij, te vertrouwen. Het blijkt uit verscheidene proeven in de *Euterpe*, uit dit stuk medegeedeeld, dat deze schrijver, alhoewel hij in den ouden trant van VONDEL gedicht heeft, vuur, kracht en beeldrijkheid bezat. In zijne jeugd had hij eenige zinnebeelden en mengedichten vervaardigd, waaronder vooral zijne minne-zangen uitmunten.

SEVENNEN. Een aanmerkelijk gebergte in het zuiden van *Frankrijk*, hetwelk zich uit de *Pyreëen* met vele lage bergen verheft; zijnen naam en grootste hoogte aan de Noordzijde van het voormalig *Languedoc* in de provincie *Auvergne* ontvangt; vervolgens zich gedeeltelijk aan de *Rhone* sluit, en gedeeltelijk naar het Noorden voortloopt. De berg *Cantal*, die zich 5900 voet boven de oppervlakte der zee verheft, maakt een der hoogste toppen uit. De bewoners van de ruwste streken van dit gebergte leven meestal van de veeteelt en de kastanjes, welke de talrijke bosschen opleveren; doch in de afhellingen, waar de luchtfreek zachter is, vindt men, behalve veeteelt, ook koornbouw en manufakturen. De *Sevennen* dienden aan de zoo lang vervolgde *Hugenoeten* tot een hunner voornaamste wijkplaatsen; doch toen men hen, in het begin der 18de eeuw, ook hier vervolgde, en de koninklijke ambtenaren met eene ongehoorde gestrengheid van hun de belastingen vorderden, findden de verbitterde bergbewoners, door voorgewende profeten en hoop op buitenlandfche hulp aangevuurd, te wapen. Hunne godsdienstige dweepzucht, die voor vrijheid van geweten en vermindering van lasten freed, maakte dit verachte volk (*Kamizaards*) in het eerst zeer geducht; terwijl de steile bergen hen bijna onverwinnelijk deden voorkomen. **LODEWIJK XIV** moest zelfs vele krijgsbenden, en eenige zijner beste veldheeren, waaronder de maarfchalk **VILLARS**, tegen hen doen optrekken, eer het hem gelukte, om hen te onder te brengen. Te genwoordig echter wonen nog vele Gereformeerden in deze streken.

SEVERUS. (CORNELIUS) Een Romeinsch dichter, uit de eeuw van **AUGUSTUS**, en de fchrijver van een gedieat, *Atna* getiteld, waarvan in 1707 eene fierlijke uitgave in 12^o te *Amsterdam*, en in 1769 eene overzetting te *Brunswijk* van **C. A. SCHMID** verschenen is. Volgens **QUINTILIANUS** zoude hij ook eene gefchiedenis van den *Siciliaanfchen* oorlog, in verzen, gefchreven hebben.

SEVERUS (LUCIUS). Een Romeinsch keizer, te *Leptis in Afrika*, in het 146fte jaar onzer tijdrekening geboren. Zijn vader, **SEPTIMIUS GETA**, was een Romeinsch patriciër, en de beide broeders van dezen waren confuls. Hij genoot eene voordeelige opvoeding, en bragt het ver in de *Welfprekendheid*; doch, eerezucht en vermaken waren zijne hoofdneigingen. Hij kwam te *Rome*; werd door **MARCUS AURELEUS** tot raadsheer verheven; bekleedde spoedig, na elkan-der, bijna alle Romeinfche staats-bedieningen; ging als *questor* naar *Afrika*; bragt naderhand eenigen tijd in *Athene* door; doch werd spoedig fadhouder in het distrikt van *Lyon*; conful, en eindelijk bevelhebber der troepen aan de oevers van den *Donau* in *Hongarije*, welken laafden post hij bij den dood van **COMMODUS** verkreeg. Toen **DIDIUS JULIANUS**, na den dood van den keizer **PERTINAX**, zich van het rijk meester maaakte, liet zich **SEVERUS** in 193, door zijne *Panomifche* legioenen, tot keizer verklaren, hergeen eenen oorlog ten gevolge had, welke ten nadeele van den eerften uitviel. **SEVERUS** drong

drong zonder merkelijken tegenstand in *Italië*, en ontving, bij zijne nadering van *Rome*, het besluit, dat hij tot keizer verkozen was, terwijl zijn mededinger afgezet en omgebragt werd. Zijne eerste daad was, dat hij diegenen van de Pretoriaansche wacht strafte, welke aan den moord van PERTINAX deel hadden; doch dit was ook het eenige bloed, hergeen bij zijne beklimming van den troon vergoten werd. Dan niettegenstaande hij de overige, oproerige leden der genoemde wacht verschoonde, zag hij zich echter genoodzaakt, om haar geheel afte danken, en de manschap 20 mijlen van de hoofdstad te verwijderen; doch bleef zijn troon wankelende daar hij nog met PESCENINUS NIGER, stadhouder van *Syrië*, en den bevelhebber in *Britannië* te stijden had. SEVERUS hem, zonder voorafgaande oorlogsverklaring, aanvallende, behaalde bij herhaling de overwinning, zoo dat P. NIGER naar den *Euphraat* vlugte, en op dezen togt sneuvelde. Hij bediende zich van deze zijne zegepraal als een tiran; bande eerst de zonen van NIGER, en liet hen naderhand ombrengen; strafte de steden, die het met zijnen mededinger gehouden hadden, met geldboeten, doch liet de raadsheeren, die in zijn leger gediend hadden, van kant helpen; terwijl hij *Byzantium*, na een langdurig beleg in zijne handen gevallen, zoo geheel verwoeste, dat het nauwelijks een dorp bleef, en de inwoners van hunne bezittingen beroofde.

SEVERUS bleef, na zijne zegepraal op PESCENINUS NIGER, eenigen tijd in *Azië*, en behaalde verscheidene overwinningen op de *Parthers* en andere Barbaarsche volken; doch werd nu te magtig, om nog langer eenigen mededinger te dulden. Hij beroofde ALBINUS van zijne voorregten en titel als *Cesar*; sloeg hem, aan het hoofd van 150,000 man, bij *Lyon*, en zag zich, daar ALBINUS zich zelven ombragt, nu meester van het geheele rijk. Thans stapelde hij de eene wreedheid op de andere. Niet alleen liet hij de familie des laatsten, en de aanzienlijke krijgsgevangenen, benevens een groot aantal inwoners van *Gallië*, die zijnen mededinger ondersteund hadden, van kant helpen; maar deed ook den Romeinschen senaat, die ALBINUS niet ongenegen was, zijne gestrengheid gevoelen; bewees tot dat einde aan de nagedachtenis van COMMODUS, die voor eerloos verklaard was, eene goddelijke eer; hield, na zijne komst te *Rome*, aan den verzamelden senaat eene bedreigende, en met verwijtingen doormengde, redevoering, en liet aanstonds, zonder eenig verhoor, 29, volgens anderen 41, van deszelfs leden te regt stellen. Wetende, hoe zeer hij door zijne euvel daden bij de aanzienlijke standen gehaat was, zocht hij door schouwspelen, bevrijding van drukkende lasten enz. de gunst van het volk te winnen; en van hier, dat onder zijne regering vrede en welvaart in zijn rijk heerschten. Inzonderheid legde SEVERUS zich toe op de liefde en achting zijns legers, door de soldy te verhoogen, en aan hetzelfde voorregten en vrijheden te vergunnen, die tot de ontzenuwing van alle krijstucht aanleiding gaven, en als eene der voorname oorzaken van het verval van het Romeinsche rijk kunnen be-

befchouwd worden, Na verscheidene gelukkige oorlogen tegen de *Parters*, *Armeniers*, *Arabieren* enz keerde hij, na eene afwezigheid van 5 of 6 jaar, naar *Rome* terug; ondernam, aan het hoofd van een aanzienlijk leger, eenen veltogt naar *Engeland*, waar hij het zuidelijk gedeelte van *Caledonië*, (het tegenwoordig *Schotland*) tot aan de rivieren de *Chyde* en *Forth*, veroverde. Verscheidene aanslagen van zijnen onnatuurlijken zoon *CARACALLA* op zijn leven, gepaard met zijne jaren en zwakheid, bragten hem in zijne laatste dagen in eenen jammerlijken toestand, zoowel naar ziel als ligchaam, ten gevolge van welke hij in het jaar 209 te *Choraceum* (*York*) in het 66ste zijns ouderdoms, stierf. *SEVERUS* was in het eerst het Christendom toegedaan, en liet zijnen zoon *CARACALLA* in hetzelfde onderwijzen; doch deszelfs spoedige aanwas verontruste hem dermate, dat hij naderhand alle bekeeringen tot het Joden- en Christendom, krachtadig tegenging.

SEVILLA. De hoofdstad van de provincie van dien naam, de grootste in *Spanje*, liggende in eene vlakte, aan de *Guadalquivir*. Zij heeft met de voorsteden eenen omtrek van $3\frac{1}{2}$ Geographische mijl, eenen aartsbisfchop, 12 poorten, 29 parochie-kerken, 82 kloosters, 24 hospitalen, eene hooge school, eene akademie van schoone wetenschappen, bouw-, beeldhouw- en teekenkunde, een huishoud- en heekkundig genootfchap, eene ftuurmans school, 22 vrijfcholen, eene gefchutgieterij, eene munt, een goed bewaard Romeinfch amftheater, en 100,000 inwoners. De ftad is voor het overige flecht gebouwd en de grond zeer moerasfig, weshalve ook vele huizen op palen rusten. Onder de merkwaardigheden behooren: 1. de groote en prachtige Domkerk, een oude moské met 182 altaren: zij is 420 voet lang, 263 breed en 126 hoog; heeft een orgel met 5000 pijpen en 110 klavieren; is rijk aan kostbaarheden en fchilderftukken, en pronkt met eenen toren van de hoogte van 350 voet, waarin 22 klokken hangen. 2. De *Alcazar*, of het oude paleis der Moorfche koningen. 3. De waterleiding. 4. Het amftheater voor de ftierengevechten, het grootste van dien aard in *Spanje*; bevattende van binnen in middellijn 240 voet. 5. De groote, koninklijke tabaksfabriek, waarin 1700 menfchen arbeiden, en 100 paarden en muilezels 40 molens aan den gang houden. Zij voorziet het geheele rijk van rooken fnuiftabak, en brengt aan de kroon 12 millioen op. Ook zijn hier eene falpeter-ftiederij, eene kopergieterij, en leder-, zijde- en wolfabrieken. *Sevilla* drijft nog eenen belangrijken handel; ofschoon dezelve veel van zijnen vorigen bloei verloren heeft, toen de ftad de ftapelplaats van geheel het nationaal vertier was, en de grootste fchepen tot voor dezelve komen konden; doch thans is de rivier zoo verzand, dat alleen kleine fchepen tot aan den zoogenoemden *Torre del oro* naderen kunnen, waar zij moeten laden en losfen. In de nabijheid van *Sevilla* ziet men nog de bouwvallen van een amftheater en ftad, welke voor het oude *Italica* gehonden, en tegenwoordig gewoonlijk *Oud-Sevilla* genoemd wordt.

SERVAAS, (WILLEM) een verdienstelijk *Nederlander*, niet genoeg naar waarde bekend, zag in 1739 het eerste daglicht. Hij behoorde tot die schuilende vernuften van ons vaderland, die in en om zijnen kring veel nuts slichtte, zoo in de waarneming van eene meer dan 50 jarige allergelukkigste geneeskundige praktijk in de gemeente van *Delfshaven*, als in het geheel belangeloos opleiden van verscheidene jonge lieden tot verschillende vakken van studie voor de Hooge scholen; terwijl hij tevens aan onderscheidene, afzonderlijke liefhebbers, in het een of ander vak, als: Meet-, Stel-, Natuur-, Sterren- Zeevaartkunde, en vooral in het Latijn, enkel uit liefde voor de kunst, tot aan zijnen dood, onophoudelijk onderwijs gaf. De genoemde taal was inzonderheid zijne geliefkoosde, niet zoo zeer uit hoofde van zijne, eigenlijk zoogenoemde, taalkennis; maar omdat hij daarin zijnen geliefden CICERO en VIRGILIUS, en vooral zijnen SENECA konde lezen en verstaan, welken laatsten hij dikwijls tot in den nacht doorbladerde. Ook vele oudvaders en wijsgeeren, van vroeger' en later' tijd, strekten hem tot vermaak, en ter vervulling zijner wetenschappelijke behoefte; terwijl hij de stellingen der meesten wist, en hunne theorie met éénen blik doorgronde. — Om zich een juist denkbeeld van zijne vlugge bevatting te vormen, behoeft men alleen aantemerkten, dat hij, in zijne jeugd het Latijn leerende, tweemaal ter weke, en wel 2 uur ver, eene les moest halen, en in 2 jaar het zoo ver bragt, dat hij naar de Leidfche akademie trok, aldaar den geheelen omvang der Geneeskunde, wederom in gelijken tijd, zoo stellig leerde, dot hij, bij zijn examen, eene verhandeling schreef: *in fundamenta et certitudinem Medicine inquirens*, en op den zoften van Zomerm. 1766 openlijk verdedigde, waarna hij in 1775 de twee bekende redevoeringen van den grooten GAUBIUS: *de regimine mentis, quod Medicorum est*, zoodanig vertaalde, dat deze geleerde man, aan hem deszelfs toestemming tot den druk gevande, betuigde, dat hij de eerste was, die zijne mening goed gevat had. Afzonderlijke werken van eenigen omvang heeft hij niet geschreven, maar vele losse verhandelingen in afzonderlijke tijdschriften, met of zonder zijnen naam, die van zijnen smaak getuigen. Voorts hield hij steeds eene uitgebreide geleerde briefwisseling, zoo als met den bijzonderen JAN VAN DER KEMP, zoowel in zijne verlichte als in zijne duistere tijdvakken, in welker eerste hij hem in zijnen PARMENIDES behulpzaam was, en in zijne laatste van sommige overdrevene gevoelens trachte aftebrengen; met C. W. VAN DEN HEUVEL, die in 1787 te *Leijden* zijne schoone Nosologische verhandeling schreef en verdedigde, en naderhand in *Amerika* eenen openbaren leerstoel verkreeg; met P. VAN HEMERT, zijnen kritischen vriend; met zijnen neef N. BONDT, hoogleeraar te *Amsterdam*, een der eerste en voornaamste scheidkundigen van dien tijd; met de Hn. VAN EIK, FLORIJN, LUBLINK en anderen.

Behalve alle deze talenten, bezat SERVAAS een beminnelijk karakter.

ter, waardoor hij door velen gezocht, geacht en bemind werd. Hij stierf den 20sten van Herfstm. 1825 te *Breda*, ruim 86 jaar oud, werwaarts hij zich sedert Bloeim. begeven had, in de armen zijner kinderen en kleinkinderen, die hem bij uitstek beminden, en hem tot aan zijnen dood als den besten Vader eerden en voorbeeldig dienden. Hij was een beminnaar van de vrijheid van zijn vaderland, en een menschenvriend, in den volsten zin van het woord, en niemand vroeg hem te vergeefs hulp, waar hij die verleen konde. Alleen tegen trotschaards en huichelaars was hij streng en zelfs scherp, en tegen wijsneuzen en betweters spotachtig; en hier kon men zien, dat hij *JUVENALIS* gelezen had.

SEWEL (WILLEM), behalve door andere schriften, door zijn *Engelsch en Nederduitsch Woordenboek*, en zijne *Spraakkunst*, bij ons genoeg bekend, werd in 1654 te *Amsterdam* geboren, en door zijne ouders op een handwerk besteld; doch zijne zucht tot taalkennis en andere oefeningen, was bij hem zoo sterk, dat hij in zijne uren van uitspanning daarin zulke vorderingen maakte, dat hij zijn handwerk liet varen, en in het schrijven voor de drukpers zijn bestaan zocht te vinden. Behalve in de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen, was hij ook in de Latijnsche merkkelijk gevorderd, en in de Grieksche niet geheel onbedreven. Hij schreef eenige jaren de *Amsterdamfche Courant*, en leverde, behalve zijn gemelde *Woordenboek* en *Spraakkunst*, verscheidene vertalingen van zijne meer of min uitgebreide werken, waarvan die van de *Historie des Ouden en Nieuwen Testaments*, en van de *Joodsche geschiedenisfen*, van *FLAVIUS JOZEPHUS*, de voornaamste zijn. SEWEL hield zich echter niet alleen met vertalen onledig; maar verhefte zich ook tot en rang van oorspronkelijk schrijver, door het zamenstellen van zijn beroemd werk, *Historie der Kwakers*, waaraan hij 25 jaar arbeidde, welke in 1717 verscheen, en steeds den roem van geschiedkundigen heeft weggedragen. Tot een ander soortgelijk geschrift, onder den titel van: *Historia quakeriana*, door *GERARD CROEZE*, het geen reeds in 1695 het licht zag, had hij, volgens zijne eigene betuiging, de beste stukken geleverd. Deze arbeidzame man overleed in Lentem. 1720, en liet, volgens algemeen getuigenis, den schoonen roem na van een godvruchtig man. Hij behoorde van zijne vroegste jeugd af, tot aan zijnen dood, tot de gezindte der kwakers, waartoe zijne ouders, eerst leden van de gemeente der zoogenoemde *Vlaamsche Doopsgezinden* te *Amsterdam*, naderhand waren overgegaan.

SEXTANT, of *Sector*, is een sterrenkundig, koperen werktuig, nagenoeg uit een zesde gedeelte van eenen cirkel bestaande, welks rand in graden, en gewoonlijk nog in onderdeelen verdeeld is. Het dient, even als het quadrant, om den zenith-afstand der sterren te meten, en wordt ook, op gelijke wijze, daartoe gebruikt. Inzonderheid bedient men er zich van, om het muurquadrant te verifiëren.

ren. — De beschrijving van een ander sterrenkundig werktuig, van gelijken naam, zoekt men op SPIEGEL-SEXTANT.

SEXTARIUS. Eene Romeinsche maat, die, met honig gevuld, 16, met olie 12, en met water 20 oncen houdt. Behalve deze *Sextarius* hadden de oude *Romeinen* nog eene andere, bij hen *Castrensis* of veldkan genoemd, die het dubbeld van de gewone inhield. Ook droeg eene zekere maat voor drooge waren bij hen den naam van *Sextarius*.

SEXTUS EMPIRICUS. Een der beroemdste *Sceptici*, die in het begin der 3de eeuw, ten tijde van keizer SEVERUS, bloeide. Van zijn leven en omstandigheden weten wij niets anders, dan dat hij tot de Empirische sekte behoort heeft; maar die zich door zijne *Institutiones Pyrrhoniae*, en zijne elf boeken tegen de *Mathematici* niet alleen omtrent de *Sceptische Wijsbegeerte*, maar ook ten aanzien der historie van de geleerdheid der ouden in het algemeen, en omtrent die der Wijsbegeerte in het bijzonder, zeer wel gekwetst heeft; alhoewel zijne schriften met omzigtigheid moeten gelezen worden.

SEXTUS RUFUS. Een Romeinsch geschiedschrijver, die omtreks het jaar 370 onzer tijdrekening leefde, en van wien wij nog een *Breviarium de victoriis et provinciis pop. rom.*, en eene verhandeling: *de regionibus urbis Romae* bezitten.

SHAFTESBURRY. (ANTON ASTHLEY COOPER, Graaf van) Een kleinzoon van den, in de Engelsche geschiedenis, genoeg bekenden staatsdienaar, met wien hij dikwijls is verwisseld geworden. Hij werd in Londen in het jaar 1671 geboren, en was een der beroemdste wijsgeerige schrijvers van *Engeland*. Hij genoot eene opvoeding overeenkomstig zijnen stand; kende met zijn 11de jaar reeds de Latijnsche en Grieksche talen, en bezocht de school te *Winchester*; doch verliet dezelve in 1686, om onder het geleide van een bekwaam man de meest beschaafde steden van *Europa* te bezoeken. Hij hield zich in *Frankrijk* en *Italië* het langst op, en legde hier den grond tot de kennis en den smaak in de schoone kunsten, die naderhand in zijne schriften doorstraalden. Bij zijne terugkomst in *Engeland*, in 1690, werd hem eene plaats in het parlement opgedragen; doch hij wees die voor als nog van de hand, en werd eerst na verloop van 5 jaar, gedurende welke hij zijnen lust tot letteroefening vlijtig volgde, er lid van. SHAFTESBURRY bezat het zeldzaam vermogen, om zijne liefde voor de vrijheid, die hij zijn geheele leven behield, krachtig uit te drukken, en de achting van het parlement te winnen. Hij ondersteunde onvermoeid iederen maatregel, welke op het bewaren van dit dierbaar pand, en de bevordering van het algemeene welzijn eenigen invloed konde hebben, en liet zich nimmer door eenige partij van dit zijn oogmerk afbrengen. Ondertusschen verliet hij, uit hoofde zijner zwakke gezondheid, deze loopbaan, en reisde naar *Holland*, waar hij langer dan een jaar vertoefde, en met BAILE, LE CLERC en andere geleerden gemeenzaam omging. Na den dood zijns vaders,

kort na zijne terugkomst in *Engeland* voorgevallen, werd hij graaf van *Shaftesbury*; doch bekleedde eerst nog, op raad van zijnen vriend SOMMERS, in 1700, eene plaats in het hoogerhuis, waar hij de maatregelen van koning WILLEM zoo ijverig ondersteunde, dat deze hem den post van Secretaris van staat aanbood, dien hij echter van de hand wees. Toen de koningin ANNA den troon beklom, ontrok hij zich aan alle publieke zaken, en reisde andermaal naar *Holland*, waar hij 2 jaar onder zijne geleerde vrienden verkeerde. Kort daarna, toen door Fransche dweepers eene aanmerkelijke gisting in *Engeland* werd veroorzaakt, en men tot geweldige maatregelen tegen de bewerkers er van neigde, gaf hij zijnen *Letter concerning Enthusiasm* in het licht, waarin hij tot zachtheid raadde, alzoo men door gestrengheid het misnoegen eerder zoude vermeederen dan verminderen. In 1711, toen hij zich in het huwelijk had begeven, deed hij met zijne gade eene reis door *Frankrijk* naar *Italië*, en verkoos *Napels* tot zijn verblijf, waar hij reeds in 1713 stierf. SHAFTESBURY was een wijsgeer, die voor zijne vrienden en boeken leefde, het hofleven niet zocht, maar ook niet ontweek; die zijne eergierigheid wist te matigen, en zijnen grootsten roem stelde in goed te doen. Als schrijver werd hij hoog geacht. Hij toonde zich in al zijne schriften als een ijverig verdediger der vrijheid, als een vroom aankleever van den Natuurlijken godsdienst, en een warm vriend der deugd. Zijn voornaamste werk draagt den titel van *Characteristicks*, (*Londen* 1737, 5 deelen), waarin hij tracht te beroogen, dat het ongeluk van ieder afzonderlijk mensch ten beste van het geheel verstrekt, en dat er dus eigenlijk volstrekt geen kwaad in de wereld plaats heeft.

SHAH ALLUM, (dat is: *Heer der wereld*), voor zijne komst tot den troon ALI-GOHER genoemd, was de laatste vorst in *Hindostan*, uit het geslacht der TIMURS. Hij werd in 1723 geboren, en door zijnen vader in 1756 tot onderkoning van *Djedjer* benoemd; bekleedde deze waardigheid met moed, en bragt een klein leger bijeen, om den trotschen vizier zijns vaders, die dezen in de hoofdstad des rijks gevangen hield, het hoofd te bieden; rukte met hetzelfde in 1758 naar *Dehly*; trok niet eerder terug, voor dat hij de gevorderde schattingen ontvangen had, en ging hierop naar *Bengalen*. Hier was hij echter niet zoo gelukkig: hij werd door de vereenigde Indische en Engelsche troepen gevangen genomen; doch verkreeg, op het bijna gelijktijdig ontvangen berigt, dat zijn vader ALLUM-GUYERS, op last van zijnen verachtelijken staatsdienaar, was vermoord geworden, aanstonds weder zijne vrijheid, en beklom in 1759 den troon. SHAH-ALLUM was echter te zwak, om zich op denzelfen te handhaven, en werd beurtelings de speelbal van magtiger Indische vorsten en de *Engelschen*: zelfs zocht hij in 1764 in het leger der laatsten zijne toevlugt, die het met de staatkunde overeenkomstig rekenden, om den gevlugten vorst met onderscheiding te behandelen, en plegtig weder naar *Allah-Ahud* te geleiden. Vier jaar leefde hij hier

in rust, tot dat verveling en verdriet over de geweldenarijen der *Engelschen* hem bewogen, om naar *Dehly* te trekken, waar hij in Winterm. 1771 zijnen plegtigen intogt deed, door welchen stap hij zich aan de bescherming der *Engelschen* onttrok. Later, in 1785, begaf hij zich onder de bescherming der *Maratten*, wanneer de bekende *Rajah SCINDIAH*, een tijd lang, de plaats van regent des Mogolischen rijks bekleedde, dat onophoudelijk door onderscheidene partijen veront-rust werd. Meermaal moest hij zijne provincie, zijne hoofdstad, ja zelfs zijn paleis tegen de oproerigen, die hij gedeeltelijk met weldaden overladen had, verdedigen, tot dat hij eindelijk door eene zamenzwering, waarvan een uit de natie der *Rohillas*, GHOLAM-CADYR, de bewerker was, in Oogstm. 1788 van den troon gestooten, in zijn Harem opgesloten, van zijn gezigt beroofd, en zijn schat geplunderd werd. Zijne tegenpartij werd wel door de *Maratten*, die ter zijner hulp toefschoten, verdreven, en hij weder op den troon hersteld; doch het einde zijner regering was nog van minder beteekenis, dan derzelver begin. Afhankelijk van de *Maratten* en *Engelschen* zocht hij zijnen troost in de eenzaamheid, en, onder het verschrikkelijke van zijn lot, in de dichtkunst; en men heeft nog van hem eenige Elegien, welke eene stille droefgeestigheid kenmerken. De ongelukkige SHAH-ALLUM bragt 18 jaar in dezen toestand door, en stierf ten laatste te *Dehly*, den 16 van Oogstm. 1808, in den ouderdom van 82 jaar zijns rampvollen levens. Zijn zoon sultan ACKBAR II. was de erfgenaam van zijnen titel; doch uit hoofde zijner volslagene afhankelijkheid van de *Engelschen* kan men rekenen, dat de dynastie der TIMURS met SHAH-ALLUM een einde heeft genomen.

SHAKESPEARE. (WILLIAM) Deze, met roem bekende Engelsche dramatische dichter werd in 1564, te *Straffort* in het graafschap *Warwick*, geboren. Van de levensbijzonderheden zijner jeugd is weinig meer met zekerheid bekend, dan dat hij in zijne geboorteplaats door zijnen vader, die een wolhandelaar was, werd ter school besteld; met zijn 15de jaar dezen in zijn beroep behulpzaam was, en nog geen 18 jaar bereikt had, toen hij aan ANNA HADHAWAY huwde, die hem 2 dochters en eenen zoon ter wereld bragt. Kort na zijn huwelijk vertrok hij met zijne vrouw naar *Londen*, waar hij zich aan het tooneel toewijdde, en als dramatisch schrijver veel roem behaalde. Hij genoot de gunst van de koningin ELIZABETH en van JAKOB I. in eene groote mate, en verwierf zelfs van den laatsten, in 1600, de vrijheid, om met HENNING en CONDEZE eenen nieuwen schouwburg op te rigten, waaraan die vorst revens zulke aanzienlijke voordeelen verbond, dat SHAKESPEARE zijn reeds niet gering vermogen, binnen 3 à 4 jaar, nog aanmerkelijk konde vermeerderen. Na dien tijd keerde hij naar zijn stil laudverblijf te *Straffort* terug, leefde hier met zijne vrouw, en omringd van zijne beide gehuwde dochters, in de zaligste rust tot aan zijnen dood, die in het jaar 1616 voorviel. In de groote kerk te *Straffort*, aan de Noordzijde van den predik-

stoel, waar zijn stoffelijk deel begraven ligt, ziet men tegen den muur, een eenvoudig gedenkstuk geplaatst; verbeeldende SHAKESPEARE, in eene zittende en peinzende houding, met een kussen voor zich, eene pen in de rechterhand, en onder de linker eene rol papieren. Boven in de kroonlijst leest men deze regels:

*Indicio Pyladem, genio Socratem, arte Mayonem
Terra tegit, populus moeret, Olympus habet.*

In Londen echter, waar deze groote dichter zoo veel roem en achting verworven had, dacht men er eerst in 1741 aan, om aan 's mans nagedachtenis eene welverdiende hulde te betoonen, door hem in de abdij van *Westminster*, bij inschrijving, een gedenkteeken van wit marmere op te rigten; vertoonende het beeldnis van SHAKESPEARE in eene staande houding, en in de kleederdragt van zijnen tijd: ter zijde staat een altaar, waarop eenige boeken liggen, op welken hij met zijnen rechter elleboog rust, en van hetwelk eene half ontrolde rol nederhangt, waarop het volgend bijschrift, uit een zijner eigen stukken, *the Tempest*, gelezen wordt:

*The cloudcapp'd-towers, the gorgeous palaces,
The Solemn temples, the great globe itself
Yes, all which it inherit, shall dissolve;
And, like this insubstantial pageant faded,
Leave not a wrack behind.*

Acht en twintig jaar later, in 1769, bereidde GARRICK, die aan hem zijnen roem te danken had, ter zijner eere, in zijne geboorteplaats, een prachtig en zinnrijk vreugde-feest; bestaande in eenen statigen optogt van zegewagens, op welken koning LEAR, RICHARD III, MACBETH, ROMEO en JULIA, onder trompetten, hoorns en ander muziek, en omringd van eene tallooze, juichende menigte volks, zich naar eenen verlichten eertempel begaven, waar redevoeringen, en gezangen elkander beurtelings verwisfelden. *Straffort* was des avonds verlicht, en overal werden vuurwerken afgestoken; terwijl een gemaskerd bal het genoegen der aanwezigen aanmerkelijk verhoogde.

Men heeft van SHAKESPEARE 43 dramatische stukken, waarvan er 8 door Engelsche schrijvers niet aan hem worden toegeschreven, en de meesten derzelve in verscheidene talen, en ook in de onze, zijn overgezet. De 35 overigen, aan hem, zonder tegenpraak, toegerekend, zijn van 1591 — 1614 geschreven, en onder dezen houdt men koning LEAR, HAMLET, OTHELLO, MACBETH en de ROMEO en JULIA voor de beste. Daarenboven bezitten wij van SHAKESPEARE ook eenige leergedichten, onder anderen de VENUS en ADONIS, en de *roof van* LUCRETIA, alsmede nog 154 *Sonnetten*, die mede eene bijzondere belangstelling verwekken.

SHARKS- of DIRK- HARTOGS-BAAIJ, (De) van DAMPIER, met zandige maar houtrijke oevers, waarvan DAMPIER berigt, dat hij er konijnen met zeer korte voorpooten gezien heeft, die zekerlijk *Kanguro's* waren, welk belangrijk en meestal op de achterpooten

loopend hier toen nog bij geen Europeër bekend was. De Franfche Natuurkenners hebben waargenomen, dat deze kusten met verfteende fchelpen bedekt waren, en zich er met zulk eene ontzettende fnelheid eene verfteeningskorst vormde, dat zelfs de uitwerpfels der dieren daarmede omkleed werden. *Perons* fchier-eiland verdeelt *Sharksbaaij* in 2 golven, die beide eene goede rede, maar geen verfch water hebben.

SHEFFIELD. Eene ftad in het graafschap *York* in *Engeland*, aan den mond van de *Sheaf*, met 35,800 inwoners, beroemd door hare ftaal- en ijzerfabrieken, die zich tot verfcheidene mijlen boven de ftad uitftrekken. Behalve flij-instrumenten, waaronder alle foorten van mesfen (van 2½ ftuiv. tot 90 guld. het ftuk) zagen, vijlen, fcharen, lancetten en feizen behooren, en waarin *Sheffield* boven *Birmingham* en andere Britfche fabrieken den voorrang heeft, vervaardigt men er fpaden, fchoffels, allerlei waren van gegoten ijzer, aanbeelden, plated-waren, optifche instrumenten, kammen enz. Hoorn wordt het best in *Sheffield* gevervd, alwaar tevens 2 gefchutgieterijen, een groot ijzerwerk, eene garefspinnerij, en eene fabriek van loodwit en menie gevonden worden. De ftad heeft goede ftaten, vijf kerken, welker torens men reeds op eenen grooten afstand zien kan, en in haren omtrek eenen overvloed van fteenkoolen, waardoor de fabrieken en de ftoommachines met weinige kosten kunnen aan den gang gehouden worden.

SHEFFIELD. (JOHN BABER HOLROID, *Lord*) Een beroemd Engelsch landbouwkundige, ftatsman en ftatkundig fchrijver, omftreeks het jaar 1742 geboren. Door den dood zijns broeders in het bezit van een aanzienlijk vermogen gefield, begaf hij zich in 1767 in het huwelijk met de enige dochter van een zeer ge goed edelman, en werd federt een vlijtig landhuishoudkundige, die zijn landgoed *Sheffield-house* in *Sussex* aanmerkelijk verbeterde. Uit hoofde van kennis van den handel door de ftad *Bristol* tot haren representant verkozen, verwierf hij door zijne moedige pogingen, tegen de afchaffing van den flavenhandel, de achting zijner kiezers, en betoonde naderhand, toen hij in 1805 tot pair benoemd werd, in het hoogerhuis dezelfde onafhankelijkheid van geest, welke hij in het lagerhuis had aan den dag gelegd. Voor het overige was lord SHEFFIELD de vertrouwdfte vriend van den gefchiedfchrijver GIBBON, wiens gedenkwaardigheden en nagelatene werken door hem in 5 deelen in 40 zijn uitgegeven. Hij zelf heeft onder anderen gefchreven: *Befchouwingen over den handel der Noord-Amerikafche ftaten*, waarvan in 1784 de 6de uitgave verfcheen; *Befchouwingen over de manufakturen, den handel, en tegenwoordigen ftaat van Ierland*, in 1792 voor de derde maal gedrukt; *Befchouwingen over het plan ter afchaffing van den flavenhandel*, 1789, en meer anderen.

SHERIDAN (RICHARD BRINSLEY) was de derde zoon van THOMAS SHERIDAN, even beroemd als tooneelfpeler, dan als uitftekend

redenaar; doch bijzonder door zijn Engelsch woordenboek over de uitspraak, en door meer andere werken. Zijne moeder *Miss* SHERIDAN was insgelijks eene vrouw van een uitmuntend verstand en de voortreffelijkste grondbeginsels, en de schrijfster van SIDNEY BIDULPH, een roman; van NOURJAHAD, eene Oosterfche vertelling, en van verscheidene blijfpelen. Zij was de vertrouwdste vriendin van Dr. SAMUEL JOHNSON, en van anderen in de geleerde wereld beroemde personen. RICHARD werd op zijn 7de jaar met zijnen ouderen broeder CHARLES FRANCIS onder het opzigt van S. WHITE van *Dublin*, een vriend huns vaders, gesteld; maar zijne jeugdige jaren leverden toen nog geen uitzigt op de schitterende bekwaamheden op, welke zich naderhand in hem ontwikkelden. In 1768 werd RICHARD te *Harrow* ter school besteld, van waar hij als student, eenige jaren daarna, zich in het regtsgeleerd kollegie in *London*, *Middle Temple* geheten, begaf; doch ook hier beantwoordde zijne vlijt niet aan de verwachtingen zijns vaders. Hij huwde aan *Miss* LINLEY, de dochter van eenen componist, en de geliefkoosde zangeres op het tooneel van *Drurylane*, en bragt zich daardoor in drukkende omstandigheden; schoon hij nimmer, niettegenstaande de gunstigste aanbiedingen, gedogen wilde, dat zijne vrouw weder het tooneel betrad.

SHERIDAN, nu met de zorg voor een huisgezin belast, gevoelde de noodzakelijkheid, om in deszelfs dringendste behoeften te voorzien. Reeds had hij bij onderscheidene gelegenheden geenen geringen naam als dichter verworven, en dus, genoodzaakt, om op de gunst van het publiek aanspraak te maken, begon hij met zich aan het blijfspel toe te wijden. Zijn eerste stuk, *the Rivals*, werd in 1775 vertoond, en eerlang door het kluchtspel *St. Patricks-day, or the Sheming Lieutenant*, door zijne komieke opera *the Duenna* en anderen gevolgd, die alle met ongemeene goedkeuring ontvangen werden. In 1776, toen GARRICK besloten had, om van zijn aandeel in den schouwburg van *Drurylane* af te zien, kochten Dr. FORD, de Hr. LINLEY en SHERIDAN hetzelfde voor 30,000 p. st., en voerden nu terstond ten tooneele *the Trip to Scarborough*, veranderd naar van BURGs blijfspel *the Relapse*, welk stuk door *the School for Scandal* spoedig gevolgd werd, hetgeen te regt zijnen roem boven alle dramatische schrijvers verhief, en der Britfche komedie, naar het gevoelen van vreemde letterkundigen, eenen luister bijzette, die haar tot dus verre ontbroken had. In 1771 verscheen zijn *Tempest altered*, en zijne *Critic*, naar het model van BUCKINGSHAM *Rehearsal* zoo meesterlijk geschreven, dat het boven allen schijn van navolging verheven was, en eindelijk in 1799 PIZARRO, *altered from* KOTZEBUE; wordende een muzikaal stuk, getiteld *the Camp*, ten onregte aan SHERIDAN toegekend. — Ondertusfchen nam zijne verlegenheid om geld, in weerwil van de voordeelen, van zijne stukken getrokken, en het aandeel, dat hij in het tooneel had, door de kostbaar-

baarheid en ongeregelde zijner huishouding, zoodanig toe, dat hij op raad van zijnen vriend Fox besloot, om naar eene plaats in het huis der gemeente te dingen. Hij werd in 1780 voor *Straffort* verkozen, en ondersteunde federt krachtdadig de maatregelen der oppositie-partij; werd in 1782 tot tweede secretaris van Fox, toen secretaris van staat voor de buitenlandsche zaken, en in het volgende jaar tot secretaris van de Thesaurie aangesteld. Toen de heer PITT kort daarna den hertog van PORTLAND als eersten lord der thesaurie opvolgde, en er eene geheele verandering van personen en maatregelen plaats greep, verdedigde hij de beroemde O. I. bill van Fox; onderscheidde zich door plaatselijke nauwkeurigheid, en hield over dit onderwerp eene zoo meesterlijke redevoering, dat het publiek gevoelen hem in de tweede klasse der parlaments-sprekers rangschikte. Het deel, dat hij aan de voorstellen omtrent *Ierland* nam, was bijzonder in het oog loopend, en federt werd hij door PITT als zijne geduchte tegenpartij beschouwd. Reece's had SHERIDAN, als redenaar, eenen hoogen trap van volkomenheid bereikt, toen de beschuldiging van den heer HASTINGS hem gelegenheid aanbood, om vermogens te ontwikkelen, die toen geene wedergade hadden. Hij ondersteunde de aanklagt, en zijne redevoering, in Grasm. 1787 in het parlement gehouden, was eene der meest bewijzende en bezadigde, die immer in het Engelsch parlement uitgesproken werden. Hij boeide de aandacht van het huis der gemeente meer dan 5 uur, bevestigde de wankelenden in hun gevoelen, en bewerkte bij een vierde gedeelte, dat men ongenegen vooronderstelde, dat de zaak verder werd voortgezet. SHERIDAN was in drieërlei opzichten welsprekend: zijn stijl was duidelijk en onopgefmukt; zijne redevoeringen waren breedvoerig, aandoenlijk en vol vuur; doch er was niets overtolligs of gemaakt, niets valsch schitterende, noch eene verkeerde verhevenheid in te vinden. Mededoogen en verontwaardiging werden beurtelings opgewekt, en de wonderdadige uitwerksels, die men van *Griekenlands* en *Romes* Welsprekendheid verhaalt, werden vernieuwd. BURKE en Fox gaven hem de uitbundigste lofspraak, en zelfs PITT erkende, „ dat hij de Welsprekendheid van oude en hedendaagsche tijden, in „ gemelde redevoering, had overtroffen.” Ondertuschen was dit niet de eenige gelegenheid, waarin PITT voor de meerdere welsprekendheid zijner tegenpartij buigen moest: hij zag zich genoodzaakt, om de zaak te verschuiven, als de voornaamste reden daartoe opgevende, „ dat het huis tot geene onpartijdige beslissing konde komen, zoo lang het zich nog onder de roede van den toovenaar „ bevond.”

Na dit schitterend tijdstip in het leven van SHERIDAN, speelde hij, bij gelegenheid van de ongesteldheid van den koning, waardoor in de uitoefening van het koninklijk gezag moest voorzien worden, de eerste rol, om den prins van *Wallis* tot regent te verklaren, onder zulke bepalingen, als het parlement zou goedvinden; beweerde, dat

de onmiddellijke opvolging van den erfgenaam van den troon, volgens constitutioneel regt, behoorde plaats te hebben. SHERIDAN bleef een vlijtig tegenstrever van PITT's bestuur, en stond, ten gevolge van het vertrek van Fox, aan het hoofd der oppositie-partij. Hij had, gelijk velen zijner vrienden, veel op met de Fransche omwenteling, en beschouwde de staatsinrigting, door haar gevormd, als een werkstuk van menschelijke wijsheid daargesteld, ter volmaking van menschengeluk; doch toen hij zag, dat die staatsinrigting naderhand door de dolle staatkunde van op een volgende regeerders werd bezoedeld, giug hij geredelijk, met anderen, over, om mislagen af te keuren, die regtstreeks strijdig met de beginsels waren, volgens welke de omwenteling oorspronkelijk werd daargesteld.

SHERIDAN huwde, na den dood zijner eerste vrouw, in 1795 aan *Miss OGLE*, de dochter van den domdeeken van *Winchester*, bij welke hij, zoo als ook uit zijn eerste huwelijk, eenen zoon had, die beiden hem overleefden. Toen zijne partij, na den dood van PITT, weder de overhand verkroeg, werd hij schatmeester van het zeewezen; doch toen, 9 maanden daarna, het ministerie weder veranderd werd, bezorgde hem de prins van WALLIS den post van hoofdontvanger van het hertogdom *Cornwallis*, welke 2000 p. st opbragt, waarbij hij nog medebestuurder bleef van het tooneel in *Drurylane* tot aan zijnen dood. Met eenige orde in zijne zaken had hij een rijk man kunnen worden; doch zijne verkwistende levenswijze, gepaard met onderscheidene verdrietelijkheden, die hem ten laatste in slecht gezelschap voerden, veroorzaakten bij hem zulk een groot gebrek aan geld, dat hij tot allerlei onbetamelijke middelen zijnen toevlugt nam. Hij overleed in Hooim. 1816, en men weet met zekerheid, dat hij weinige weken voor zijnen dood, door zijne schuldeischers, in de gevangenis zoude geworpen zijn, indien niet zijne kundige geneesheeren, BAILE en BAIN, dit hadden voorkomen. Ondertuschen gevoelde hij tot het laatste oogenblik de aangenaamste vertroosting, die een hart gevoelen kan, in de liefderijke overeenstemming en oppassing zijner beminnelijke gade en zoons, waarvan de eerste zijne legerstede niet verliet, en hem met de grootste naauwgezetheid oppaste. SHERIDAN was een der schitterendste lichten van zijn tijdvak; en ofschoon hij met grooten luister in het parlement schitterde, werd zijne welsprekendheid door zijne uitstekende talenten als blijfspeldichter nog overtroffen. Zijn stoffelijk deel werd, met vele staatsie, in de abdij van *Westminster* begraven, en ligt in den dichtershoek, juist tegen over het gedenkteecken, voor Dr. GOLDSMITH opgericht, met dat van SHAKESPEARE aan het eene en van HANDEL aan het andere einde. Op de zerk leest men dit eenvoudig opschrift: *The right honourable RICHARD BRINSLEY SHERIDAN died 7th July 1816, aged 65 Years.*

SHERIFF. Zoo noemt men in *Engeland* den regter over een geheel graafschap (*Shire*). Voor ieder is er een, doch voor *Middle-*
sex-

lessex zijn er twee, waarvan er een alleen voor de stad *Londen* bestemd is. De *Sherif* heeft nog een *Onder-Sherif* en gezwoeren (*Jury's*) onder zich, die, nadat hij zijn onderzoek voltooid heeft, het vonnis uitspreken, door hem zelve voorgedragen, en bij de zittingen en verhooren worden bij een geroepen. Het ambt van een *Sherif* is uitgebreid en aanzienlijk; hij moet zorgen voor de politie, de invordering der koninklijke taxen, boeten en confiscatie-gelden, en bovendien de koninklijke strafvonnisfen ter uitvoer brengen, en in burgerlijke zaken regt spreken. De *Oppor-Sherif* wordt jaarlijks door den koning benoemd, maar de *Onder-Sherif* voor zijn leven aangesteld.

SHETLAND, of *Shetlandsche eilanden*. Een aantal eilanden, tot *Schotland* behoorende, die door Hollandfche, Deensche en andere Noordfche schippers ook wel *Hitland* genoemd worden. Het ligt Noordelijk, tusfchen *Schotland* en *Noorwegen*, en bevat 46 groote en 40 kleine eilanden, waarvan 26 door 20,000 menschen bewoond en de overigen tot de veeteelt gebruikt worden. De grond dezer eilanden is over het algemeen bergachtig en moerasfig, en geheel van houtgewas ontbloot: alleen naar den kant der kusten vindt men vruchtbare en bebouwde streken, en van granen wordt er alleen eenige gerst en haver verbouwd. Met de aardappelenteelt is men eerst in later tijd begonnen. Het ontbrekend hout ontvangen de eilanders van de *Orcadische* eilanden, en wordt voor het overige door heide en turf vergoed. Men heeft er klein rundvee, gelijk ook paarden en fchapeu, waarvan de laafteu zeer fijne wol opleveren, alsmede een klein foort van zwijnen. De kusten zijn van bogten en havens voorzien, die alle geriefelijkheden opleveren, om de sterke vischvangst, in deze streken, ten meesten voordeele te kunnen aanwenden: inzonderheid is de haringvisfcherij der *Hollanders* hier van veel belang. Behalve in de visfcherij vinden de inwoners hun bestaan in spinnen en breijen van inlandfche wol, hetwelk meestal door de vrouwen en kinderen verrigt wordt. Men breidt zoowel zeer grove als zeer fijne kousen, waarvan eene groote hoeveelheid wordt uitgevoerd. Ook brengen de eilanders boter, traan, vellen van zeehonden en otters naar andere plaatsen. De voornaamste handel is op *Leith*, *Londen*, *Hamburg*, *Spanje* en de *Midellandsche zee*. De inwoners zijn Protestanten en spreken Noordsch; doch ook, uit hoofde van den menigvuldigen omgang met Hollandfche schippers, veel Nederduitsch. De Zomer is op deze eilanden zeer kort; de Herfst nat en nevelachtig, en zelden heeft men Lente. De Winter duurt lang, maar brengt weinig vorst en sneeuw, doch veel regen en storm met zich, wanneer geen fchip de havens kan bereiken, en de inwoners dikwijls 5 of 6 maanden geheel van de overige wereld zijn afgesneden. Het grootfte eiland heet *Shetland* of *Mainland*, waarop het vlek *Lerwick*, met 1200 handeldrijvende ingezetenen, gevonden wordt; het Noordelijkst, *Unst* genoemd, bevat groote en bewonderenswaardige ho-

holen in de rotfen langs de kust, en op dit eiland is de langste dag van 19 uur 15 minuten, en de kortste van 4 uur 45 minuten.

SIAM. Een uitgestrekt koninkrijk van 6000 vierkante mijlen, op het Indisch schier-eiland aan gene zijde der *Ganges*; grenzende ten Oosten aan het keizerrijk *Anam*, en de daartoe behoorende *Laos* en *Cambodjscha*, ten Zuiden aan *Malakka* en de golf van *Siam*, ten Westen aan het *Birmanische* rijk, en ten Noorden aan hetzelfde en aan *China*. Het ligt tusschen den 10 en 15den graad N. B., en bevat een uitgebreid dal, hetwelk door de breede rivier *Menam* doorstroomd, rondom door bergen ingesloten en door de overstromingen dezer rivier ongemeen vruchtbaar gemaakt wordt, weshalve men in hetzelfde ook verscheidene kanalen heeft aangelegd. Dit dal is de eenige bebouwde landstreek; zijnde de heuvels en bergen, die het omringen, meestal met verschrikkelijke boschen bedekt, waarin vele wilde dieren, als: olifanten, rhinocerosfen, tijgers, carakals enz. zich ophouden. De voortbrengfels van *Siam* bestaan voornamelijk in moes, rijst, hulschvruchten, watermeloenen, kaneel, koffij, katoen, bétel, zuikerriet, edele zuidvruchten, bambus, verwhout, goud, koper, ijzer, lood, tin, magneetsteen, salpeter, zwavel en diamanten. De inwoners, waarvan men het getal niet weet, zijn gedeeltelijk *Siamesen*, gedeeltelijk *Malaijers*, en de heerschende godsdienst is de Buddhistische. De kunstvljkt bepaalt zich tot het weven van zijden- en katoenen-stoffen, en het bewerken van eenige metalen. De handel is van weinig belang, en de buitenlandsche is meestal in handen van de *Portugezen* en *Britten*. Ofschoon de inwoners hun land, in hunne taal, *Muan-Thay* (het land der *vrije* lieden) noemen, leven zij echter onder eene volstrekt despotieke regering: de koning heeft eenen uitsluitenden alleenhandel, en zijne onderdanen moeten, zonder kost of loon, 6 maanden in het jaar voor hem arbeiden. De hoofdstad des rijks heet *Schubia* of *Siam*, en ligt op een eiland der rivier *Menam*, hetwelk omtrent 2 Duitfche mijlen in den omtrek heeft, en, even als de stad, door vele kanalen wordt doorneden. Men heeft er 3 koninklijke paleizen, en verscheidene aanzienlijke gebouwen. Binnen en buiten de muren van het nieuwe paleis, dat een vierkant vormt, heeft men stallen voor meer dan 100 olifanten. Men kan hetzelfde alleen naderen langs eenen morsigen weg, en over voetplanken, die er gelegd worden. Voor het overige is *Siam* in het boven- en beneden einde verdeeld, welke beiden wederom in 12 provincien, en deze wederom in districten gesplitst worden.

SIBERIE. Een belangrijk gedeelte van *Aziatisch Rusland*; grenzende ten Noorden aan de *Ijszee*, ten Zuiden aan Chineesch *Tartarije* en *Mongolië*, ten Oosten aan den Oostlijken Oceaan, en ten Westen aan *Rusland*. Het bevat, zonder de eilanden, die er onder begrepen worden, eene oppervlakte van 211,846 v. m., en 1,604,500 inwoners. In het laatst der 16de eeuw kwam *Siberië* onder Russisch bestuur, en onder PETER I., die het belang van dit landschap zeer

wel

wel inzag, werden er verscheidene fabrieken aangelegd, om van de natuurlijke voortbrengfels des lands een nuttig gebruik te maken. Door den menigvuldigen toevloed van *Rusfen* en de ballingen vermeerderde de bevolking, ofschoon deze aan de uitgestrektheid des lands nog in geenen deele evenredig is. De luchtfreek is in dit opzigt een groote hinderpaal; want het Noordelijk gedeelte des lands, hooger dan den 60sten graad liggende, is door de felle koude onbebouwd, en de bewoners leven hier alleen van de visfcherij en de jagt: wordende hun uit de Zuidelijke streken eenig koren toegevoerd. In deze laatften is de koude wel zoo streng en aanhoudend niet; maar de lucht is er zuiver en gezond, en de grond ongemeen vruchtbaar. De bebouwde streken, ofschoon velen door de traagheid der inwoners verwaarloosd worden, brengen veel koren voort, en hebben eene uitmuntende veeteelt; terwijl het gebrek aan tuinvruchten en gewasfen door den buitengewonen overvloed in het die-reurijk, voornamelijk van visch, inzonderheid fleur, vergoed wordt. Het Noordelijk *Siberië* levert wel genoegzaam geen houtgewas op; doch in het overige gedeelte des lands vindt men schoone, uitgestrekte bosfchen, waarin zich vele, in *Europa* niet gewone, dieren ophouden, zoo als fabels, hermelijnen, zwarte vossen, enz. wier vellen zeer hoog gefchat worden, en voorheen als eene fchatting aan de regering moesten worden uitgeleverd; doch die sedert eenen geruimen tijd in vellen van andere dieren, of in geld, wordt opgebracht. Dat de Rusfifche regering aan staats- en krijgsgevangenen, of allerhande misdadigers, naar *Siberië* in ballangfchap gezonden, het vangen der fabels tot eene straf zoude opgelegd hebben, is bezijden de waarheid.

Siberië wordt niet alleen door aanzienlijke bergketens van andere landen, zoo als van *Rusland*, de *Kalmukken* en *Mongolië*, afgefcheiden, maar wordt ook zelf van vele bergen doorsneden, die echter eenen rijken fchat van delfstoffen bevatten, als: edele gefteenten, goud, zilver, koper, ijzer-erts, enz. Nog onlangs heeft men aanzienlijke goudmijnen ontdekt. Ook zijn er vele zoutbronnen en zoutmeeren. Het Siberifch koper wordt in *Duitschland* hoog gefchat, en in klompen derwaarts gebracht. Onder de merkwaardigheden des lands behooren, onder anderen, de mammothstauden, of beenderen, die hier in menigte langs de rivieren gevonden worden. Behalve in de groote fteden, vindt men in *Siberië* weinige manufakturen en fabrieken; doch is er de handel zeer belangrijk zoo in eigene voortbrengfels des lands, als in waren, die uit naburige landen komen, of derwaarts gebracht worden. Onder de fteden, die op *China* handel drijven, zijn *Irkutsk* en *Kjachta* de beroemdste: in *Tobolsk*, voorheen de hoofdfiad van geheel *Siberië*, doch thans alleen van het landfchap van gelijken naam, is de stapelplaats der pelterijen, en wordt een fterke transito-handel gedreven. Deze fiad is in de laatste jaren door de menigte ballingen, en de aldaar geblevene krijgsgevangenen, aanmerkelijk in uitgebreidheid en bevolking, zoo wel als in bloei en welvaart toegenomen.

Siberië wordt door onderscheidene natien bewoond. Behalve diegene, die als slaats- en krijgsgevangen, of als misdadigers, herwaarts gebragt worden, bevinden er zich vele *Rusfen*, die zich hier hebben neergezet. De *Tartaren* maken den talrijksten en voornaamsten volksstam uit. Zij zijn grootendeels Mahomedanen of heidenen, en men vindt er weinige Christenen onder, en dan nog maar naar het uiterlijke. Zij houden zich met den handel, de veeteelt en jagt onledig. De eigenlijke inboorlingen des lands zijn *Ostaken*, *Samojeden*, *Tungusen*, *Bureten*, *Jakuten*, *Kamschadalen* enz. die in levenswijze, godsdienstige gebruiken, gestalte en spraak aanmerkelijk van elkander verschillen, en, met weinige uitzondering, alle nog heidenen, en vijanden van den landbouw zijn. *Siberië* is in 3 stadhouderfchappen, *Tobolks*, *Tomsk* en *Irkutsk*, verdeeld: tot het laatste behooren het ruw en woest fchier-eiland *Kamschatka*, de deels onbewoonde *Aleutifche*. en een gedeelte van de onvruchtbare *Kurilifche*-eilanden.

SIBYLLINISCHE BOEKEN. Onder de *Sibyllen*, van welke men oudtijds waande, dat zij, door den invloed eener Godheid in heilige verrukking gebragt, de toekomst voorspelden, was de *Cumanifche* de beroemdste, en van haar oordeelde men, dat die verzameling van voorzeggingen en Griekfche verzen afkomstig was, welke onder den naam van *Sibyllinifche boeken* bekend is. Zij werden, volgens het verhaal, door de Cumanifche Sibylle zelve, of, volgens anderen, door een' onbekenden grijsaard, aan den Romeinfchen koning *TARQUINIUS de oude*, ten getale van 9, ten verkoop aangeboden. Men vroeg er eene verbazende fom voor; doch de vorst daarvoor den koop weigerende, verbrande de grijsaard er 3 boeken van, en vroeg voor de overige 6 dezelfde fom: dan de koning bij zijne weigering volhardende, verbrandde hij nogmaals 3 boeken, en eifchte ook nu voor de overige 3 de volle fom, waarvoor dan de vorst dezelve eindelijk kocht, en ze, als eene godfpraak van gewigtige slaatsgebeurteniften onder de bewaring van 2 mannen ftede, die naderhand tot 10, en door *SYLLA* tot 15 vermeerderd werden. Bij het verbranden van het kapitoel met den tempel van *JUPITER*, waarin deze boeken bewaard werden, gingen zij verloren; doch na de herbouwing van het kapitoel liet de fenaat uit alle Griekfche en Italiaanfche fteden alles, wat hier van de Sibyllinifche werken voorhanden was, bijeenverzamelen, en, na eene zorgvuldige afzondering der onechte, omtrent 1000 wederom in den nieuwen tempel van den capitolinifchen *JUPITER* in bewaring brengen. Daar men echter zijn doel zoude gemist hebben, wanneer er, behalve de geheime godfpraken der *Sibylle*, nog andere beftonden, zoo liet de fenaat meer dan eens alles, wat van de Sibyllinifche voorspellingen onder bijzondere perfonen berustende was, opzoeken en verbranden. Hetzelfde deed ook *AUGUSTUS*, als *Pontifex Maximus*, van 2000 zoodanige boeken doch liet de echte, na eene herhaalde toetfing, in 2 gouden kistjes, onder het voetsluk van den Palatijnfchen *APOLLO* bewaren. Onder-

tusfchen namen al deze voorzorgen het geloof aan alle voorfpellingen, die men slechts voor Sibyllinifche uitgaf, zoo weinig weg, dat TIBERIUS in het jaar 772 op nieuw alle voortgelijke fchriften liet onderzoeken, en er ettelijke van behield, waarop men reeds in 785 weder de aanneming van een nieuw boek voorloeg. Intusfchen bleven de Sibyllinifche boeken bij de *Romeinen*, langer dan de orakels bij de *Grieken*, hun aanzijn behouden; en ofschoon zij onder NERO ten tweedemale verbrandden, stemden echter eenige leden van den fenaat, onder AURELIANUS, in het 270fte jaar onzer tijdrekening, er voor, om dezelve over den uitflag van den Marcomanifchen oorlog te raadplegen. Voor het overige waren zij toen reeds zoo zeer vervalscht, dat zelfs Christenen, enkel uit zucht, om bekeerlingen te maken, er voorfpellingen aangaande den MESSIAS in vonden. Dan, ook deze verzameling verbrandde onder JULIANUS, in het 363 jaar onzer jaartelling: zelfs werd, onder HONORIUS, in het 395fte jaar, door STILICHO, een vierde aan de vlam opgeofferd, zonder dat men in later tijd opgehouden heeft, de voorhanden zijnde verzameling voor echt te houden, en zelfs aan eene vijfde geloof geflagen heeft. Toen BELISARIUS, in het midden der 6de eeuw, in *Rome* door de *Gothen* belegerd werd, wilde men uit 2 Sibyllinifche verzen voorfpellen, dat de belegering slechts tot in de vijfde maand zoude duren; maar dit gebeurde niet. Over het algemeen was de uitlegging van het Sibyllinifch orakel zeer willekeurig. De nog voorhanden zijnde verzameling, het volledigst door GALLÆUS (*Amsf.* 1689) uitgegeven, is van later tijd, en wordt voor onecht gehouden.

SICARD. (*de Abt Roche Ambroise*) De waardige opvolger van den beroemden abt DE L'ÉPÉE, die, even als deze, zijn geheele leven aan de volmaking van eene der belangrijkste, en voor de menscheid nuttigste uitvindingen toewijdde. Geboren in het jaar 1742, te *Fouferey* bij *Touloufe*, volbragt hij zijne studien ter laatste plaatfe; wijdde zich aan den geestelijken stand; werd kanunnik in *Bourdeaux*, en naderhand lid van de akademie en het muzeum dier stad. Hier rigte hij eene school voor doofstommen op, waarin hij de ontwikkeling van eenen zijner belangrijkste kweekelingen, den bekenden MASSIEU, met de grootste zelfvoldoening, mogt ontwaren. SICARD, zich bij het overlijden van DE L'ÉPÉE in 1789 te *Parijs* bevindende, werd, bij het instituut voor doofstommen aldaar, tot deszelfs plaatsbekleeder, uit onderscheidene, die naar dien post dongen, door de Franfche akademie verkozen. Schoon hij in de woelingen der omwenteling tweemaal uit zijnen werkkring gerukt werd, eens ter gevangenis, ja zelfs ter dood veroordeeld, waarvan hem gelukkig een horologiemaker, MONNOT, redde, en later naar *Guiana* gebannen, hetwelk hij door de vlugt ontkwam, zette hij echter, na de regeringsverandering van 18 *Brunaire*, toen hij naar *Parijs* terugkeerde, zijnen menschlievenden arbeid, met geestdrift, onverhindert voort, en genoot zelfs de befcherming der opvolgende bestu-

ren. Zijne bijzondere verdienste bestond daarin, dat hij de uitvinding van L'EPÉE, die zich meest tot stoffelijke zaken bepaalde, ook tot bovennatuurlijke uitstrekte. SICARD stierf in Bloeim. 1822 in den ouderdom van bijna 80 jaar. Behalve de menigvuldige blijken van liefde, die hij van zijne leerlingen ontving, genoot hij van onderscheidene hoven en vorsten de vleijendste betuigingen en bewijzen van hoogachting. Hij was lid van het instituut, en heeft de volgende schriften in het licht gegeven: *Memoire sur l'Art d'instruire les Sourds-muets de naissance*, 1789 in 8°; *Cathéchisme et Instruction chrétienne a l'usage de Sourds-muets* 1756 in 8°; *Manuel de l'Enfance, contenant des éléments, de lecture et des dialogues instructifs et moraux*, 1796 in 12°; *Éléments de la Grammaire générale, appliquée a la langue Française*, 1799, 2 vol. 8°; *De l'Homme et de ses facultés physiques et intellectuelles, de ses devoirs et de ses espérances*, 1802, 2 vol. 8°; *Théorie de Signes*, 1808, 2 vol.; *Pasigraphie* enz.

SICHEUS. De gemaal van Dido, die groote rijkdommen bezat, waarover zijn zwager PIGMALION hem zoo zeer benijdde, dat hij hem ombragt. Zijne teedere gade vlood voor de wreedheid haars broeders, en wijdde aan de nagedachtenis van haren vermoorden man eenen tempel in haar paleis.

SICILIAANSCH VESPER. Hieronder verstaat men den beruchten moord der *Franfchen*, op het eiland *Sicilië* in 1282 voorgevallen. KAREL van *Anjou*, een broeder van LODEWIJK IX, koning van *Frankrijk*, maakte zich, na de onregtvaardige teregtstelling van den Zwabenschen prins, KONRADIJN, van het koninkrijk *Napels* en *Sicilië* meester. Door zijne strenge regering en het trotsch gedrag der *Franfchen*, die zich de ongehoordste onderdrukkingen en schreeuwendste onregtvaardigheden omtrent deze ongelukkige eilanders veroorloofden, rees het misnoegen der *Sicilianen* eerlang zoo hoog, dat zij zich met PETER III, koning van *Arragon*, verbonden, om het Franfche juk af te werpen. Een zekere PROCIDA stond aan het hoofd der zamenzwering, welke op Paschen van 1282 losbarstte, en waarvan het begin der Vesper het afgesproken teeken was. Meer dan 8000 *Franfchen* werden op dezen dag vermoord, waarop PETER kort daarna bezit van *Sicilië* nam, zonder dat KAREL, schoon ondersteund door PHILIPPUS III, koning van *Frankrijk*, en den paus MARTIN, die PETER had in den ban gedaan, hem daaruit konde verdrijven.

SICILIANA. Zoo noemt men in *Sicilië* een' herdersdans, die aldaar dikwijls in gebruik is, en in eene langzame beweging bestaat. De muzijk voor dezen dans wordt gekenmerkt door *alla Siciliana*; komt met het langzame van den dans overeen, en is gewoonlijk in de $\frac{5}{8}$ maat.

SICILIE. Dit merkwaardig eiland, het grootste, vruchtbaarste en meest bevolkte der *Middellandsche zee*, heeft eene uitgestrektheid

van

van 587 vierkante mijlen, met 1,650,000 inwoners; ligt in het Zuidelijk gedeelte van *Italië*, en wordt door de ééne halve mijl breede zee-enge, of de straat van *Mesfina*, van *Calabrië* gefcheiden, waarmede het eertijds, hoogstwaarschijnlijk, is vereenigd geweest. In 1817 werd het eiland, in plaats van in 3 provinciën, in 7 intendantschappen verdeeld, welke de namen van derzeiver hoofdplaatsen, *Palermo*, *Mesfina*, *Catanea*, *Girgenti*, *Siracusa*, *Trapani* en *Caltanissetta*, voeren. Tot *Sicilië* behooren ook nog eenige eilanden aan de kust, als: aan de Noordzijde de *Liparische*, van eenen vulkanischen oorsprong; aan de Westzijde de *Aegatische*, en aan de Zuid-oostzijde het vruchtbaar eiland *Pantalària*, en meer andere. De luchtstreek is er zeer warm; maar gezond. Onder de vele bergen, die het eiland bevat, is de *Aetna* (*zie aldaar*), door de inwoners *Monte Gibello* genoemd, de hoogste: hij staat geheel op zich zelve, en zijne menigvuldige uitbarstingen, gelijk mede de gedurige aardbevingen, waaraan *Sicilië* is blootgesteld, hebben somtijds groote verwoestingen te wege gebragt. De sterkste aardbeving was in 1693, wanneer 40 steden en dorpen of gedeeltelijk verwoest, of geheel door den grond verzwolgen werden. In 1785 trof de stad *Mesfina* een dergelijk lot (*zie aldaar*). Ook de aardbeving van den 22sten van Sprokkelm. 1818 was verschrikkelijk; doch minder nadeelig de uitbarsting van den *Aetna* (na 7 jaar in rust geweest te zijn) in Bloei- en Zomermaand 1819.

Sicilië is ongemeen vruchtbaar in koren, inzonderheid in voortreffelijke tarwe, wijn, olie, rijst, zuidelijke vruchten, saffraan, suiker, honig en zout. Het eiland werd eertijds reeds de korenschuur van *Rome* genoemd, en er wordt nog tegenwoordig veel graan naar *Napels* en den *Kerkelijken staat* uitgevoerd. Onder de wijnen is de *Syrakuser* de beroemdste. De zijdeteelt, welke in 1130 hier werd ingevoerd, en federt zich verder in *Italië* heeft uitgebreid, is zeer aanzienlijk, en er wordt jaarlijks veel van verzonden. Al het vee is bij uitstek goed; de vischerij, inzonderheid van thonijnen en fardellen, is belangrijk; zelfs vangt men aan de Westkust koralen. Het delfstoffelijk rijk levert edele en andere metalen, edele gesteenten, marmer en albast op. Ondertuschen is, bij al dezen rijkdom der Natuur, het grootste gedeelte der inwoners arm, vermits het aan manufacturen en fabrieken mangelt, welke zich bijna alleen tot het bewerken van zijde, in eenige der voornaamste steden, bepalen. Eene andere oorzaak van deze armoede is het onevenredig getal der geestelijken, die op 60,000 geschat worden, en vele goederen bezitten, alsmede de talrijke adel, die grootendeels eigenaar van den grond is. Men rekent omtrent 230 adellijke families, die de onderscheidene titels van prinsen, hertogen, markiezen, graven en baronnen voeren. De zware tollën, welke op de gewone artikelen van uitvoer gelegd zijn, bezwaren en beperken den handel aanmerkelijk. — Het nationaal karakter der *Sicilianen* is oplopend en

wraakgierig, en de veiligheid der reizigers, vooral in den omtrek van den *Aetna*, wordt dikwijls aangerand: nog onlangs hielden zij zich met pasfen van het hoofd eener rooverbende voor veiliger, dan onder de befcherming der politie, die zoo veel te werkzamer omtrent de zoogenoemde *Carbonari* is. De *Sicilianen* zijn niet zonder talenten, inzonderheid ten aanzien der dichtkunst.

Sicilië is een land, om welks bezit reeds meermaal gefreden is. Deszelfs eerste bewoners kwamen waarschijnlijk van het vaste land van *Italië*. *Pheniciers*, *Grieken* en *Karthagers* legden er volkplantingen aan, waaronder *Syrakufa* de rijkste en magtigste, zoowel als, wegens hare regenten, oorlogen, en hoogen trap van wetenschappelijke beschaving, de beroemdste was. Naast *Syrakufa* waren *Agrigentum* (thans *Girgenti*) en *Zancle* of *Mesfana* (het tegenwoordig *Mesfina*) geschiedkundig merkwaardig. *Agrigentum* werd, bij het begin van den eersten Punifchen oorlog, door de *Karthagers* tot eene wapenplaats gemaakt; doch reeds in 262 door de *Romeinen* ingenomen, waarop geheel *Sicilië* onder Romeinſche heerſchappij kwam, en tot de helft der 5de eeuw er onder bleef, toen het door den koning der *Vandalen*, GENSERICI, met de overige eilanden der *Middellandſche zee* veroverd werd. BELISARIUS, de veldheer van JUSTINIANUS, verdreef hen in 535 van het eiland, hetgeen nu onder het gebied der Griekſche keizers kwam, welken het in 827 door de *Saracenen* weder ontrukkt werd. De *Noormannen*, die reeds in *Napels* het gebied voerden, maakten zich in 1072 ook van *Sicilië* meester, hetwelk de paulen hun als een leen overlieten, waarop ROGER de II, een magtig Noormansch vorst, in 1102 den titel van koning van *Sicilië* aannam, en dit eiland met *Napels*, onder den naam van het koninkrijk der beide *Siciliën*, vereenigde. (zie het volgende artikel.)

SICILIËN. (*Het koninkrijk der beide*) Sedert de vereeniging van *Napels* met *Sicilië*, voor ROGER II, beftond dit rijk 1½ eeuw; doch het geſlacht der TANCREDS, met den kleinzoon van genoemden vorst, WILLEM de goede, uitgeſtorven zijnde, maakte de Duitſche keizer HENDRIK VI, uit het huis van *Hohenſtaufen*, voor zijne gemalin CONSTANTIA, eene dochter van ROGER II, op *Napels* en *Sicilië* aanspraak; doch de *Sicilianen*, de Duitſche heerſchappij verachtende, verkozen TANCRED, eenen natuurlijken zoon, van ROGER, en, na diens ſpoedig overlijden, zijnen onwaardigen zoon, WILLEM III, tot koning. HENDRIK VI, nu hierop andermaal in het rijk dringende, pleegde, ter handhaving van zijn gezag, de onmenſchelijkſte wreedheden; liet den jongen vorst en vele zijner aanhangers de oogden uitſteken; anderen levend verbranden; eenen nieuwen mededinger naar de kroon op eenen gloeienden ſtoel van ijzer martelen, en eene kroon op gelijk metaal op het hoofd nagelen; terwijl hij de aanzienlijkſte mannen door paarden liet van een ſcheuren. Schoon zijn aandenken natuurlijik bij alle *Sicilianen* een gruwel was, geoorzaam-

zaanden zij echter zijnen 3 jarigen zoon FREDERIK II (1197), onder wiens roemvolle regering *Napels* de zetel des rijks werd. Dan, de nabuurschap van het magtig keizerlijk huis niet met *Spanje's* belang strookende, schonk URBANUS IV, na den dood van keizer KONRAAD IV (1254) het rijk der beide *Siciliën* aan den broeder van LODEWYK IX van *Frankrijk*, KAREL van *Anjou*, die den regmatigen erfgenaam, KONRADIJN van *Zwaben*, in 1269 liet ombrengen. *Sicilië* bevrijdde zich echter reeds in 1282 van het harde juk der *Franschen*, door de medewerking van PETER III van *Arragon*, die door KONRADIJN tot zijnen erfgenaam verklaard was, en wiens gemalin CONSTANTIA de dochter van MANFRED (een natuurlijke zoon van den Hohenstaufschèn keizer FREDERIK II) was. Sedert bleef *Sicilië* 160 jaar van *Napels* gefcheiden, en erkende PETER III van *Arragon* als zijnen beheerscher, die dit koninkrijk aan zijnen jongeren zoon JAKOB naliet. De koningen van *Arragon* onttrokken het eiland aan de paufelijke leenheerschappij, en *Sicilië* behoorde, in vervolg van tijd, aan *Spanje*, tot den Spaanfchen succesie-oorlog. In *Napels* handhaafde zich het huis van *Anjou*, welks koning KAREL zich tot eene aanzienlijke jaarlijkfche fchatting aan den paus verplichtte. Zijn achterkleinzoon, KAREL ROBERT, koning van *Napels*, werd in 1307 door de Hongaarfche ftanden tot koning verkozen; doch in *Napels* ontftond na zijnen dood, onder de regering van de koningin JOHANNA I, groote verwarring, vermits URBANUS VI *Karin* van *Durazzo*, uit het huis van *Anjou-Napels* in *Hongarije*, de kroon van het rijk van *Napels* op het hoofd zette. Deze liet de koningin JOHANNA ombrengen; vereenigde *Hongarije* en *Napels*; voerde eenen gelukkigen oorlog tegen LODEWYK van *Anjou*, haren aangenomen zoon; veroverde *Rome*, en meende reeds geheel *Italië* tot één rijk te vereenigen, toen hem de dood in 1414 overviel. Hierop verdreef ALPHONSUS V, koning van *Arragon* en *Sicilië*, door JOHANNA II in 1420 tot zoon aangenomen, zijnen mededinger, den Franschen prins LODEWYK III van *Anjou*, in 1458 uit *Napels*, en hierdoor werd de jaloezij tufchen *Frankrijk* en *Spanje* ontftoken, die met het einde der 15de eeuw geheel *Italië* in vuur en vlam zette. ALPHONSUS V werd in *Napels* door zijnen natuurlijken zoon, FERDINAND I, opgevolgd, wiens kleinzoon FERDINAND II, door KAREL VIII van *Frankrijk*, die voor de eifchen van *Anjou* ftreed, aangevallen, en wiens tweede zoon, koning FREDERIK III, door FERDINAND *den Katholijken*, koning van *Spanje* en *Sicilië*, in vereeniging met LODEWYK XII van *Frankrijk*, in 1501 van zijnen troon beroofd werd.

Ondertufchen werden de veroveraars het oneens over de verdedeling van *Napels*, en wist FERDINAND *de Katholijke*, die reeds bezitter van *Sicilië* was, door list en geweld, in 1504 zich alleen in het bezit er van te ftellen, en liet beide rijken aan zijne opvolgers tot in het begin der 18de eeuw. Het volk zuchte onder flavernij

en armoede, en alleen de geestelijkheid wist zich te verrijken. Na den dood van KAREL II, koning van *Spanje*, werd het koninkrijk der beide *Siciliën* als een erfgoed behandeld, waarover deze vorst bij uitersten wil even zoo willekeurig, zonder de standen te kennen, beschikt had, als naderhand door *Engeland* en *Frankrijk* bij den Utrechtschen vrede in 1713, en de viervoudige alliantie van 1718 geshiedde. KAREL had beide rijken aan het huis van *Bourbon* en PHILIP V gemaakt; doch bij den Utrechtschen vrede werd, volgens het plan van *Engeland*, *Napels* aan *Oostenrijk* en *Sicilië* aan *Sardinië* toegedeeld. Toen echter *Spanje* in 1717 eenen aanval op *Sicilië* en *Sardinië* ondernam, ruilde *Oostenrijk*, ten gevolge van de quadrupel-alliantie, van *Savooije* tegen *Sardinië*, *Sicilië*. Sedert maakte het rijk der beide *Siciliën* een gedeelte der Oostenrijksche monarchie uit, en eerst in den Pooltschen succesie-oorlog (1734) veroverde *Spanje* hetzelfde, en behield het bij den *Weener* vrede van 1735, voor den Spaanschen infant *Don CARLOS*, die, toen hij in 1759 den troon, onder den naam van KAREL III, beklom, het koninkrijk der beide *Siciliën* aan zijnen derden zoon FERDINAND overgaf, onder bepaling, dat het nimmer met het Spaansche rijk weder zoude vereenigd worden. Hij regeerde sedert in de beide *Siciliën* onder den naam van FERDINAND IV, dien hij, toen hij al zijne staten aan deze en gene zijde der zee-engte, in 1816 tot een rijk der beide *Siciliën* vereenigd had, met den titel van FERDINAND I verwisselde.

Het tegenwoordig koninkrijk der beide *Siciliën* heeft eenen omvang van 2,034 v. m., en bevat 6,619,000 bewoners, waarvan voor *Sicilië* aan deze zijde der zee-engte, of het koninkrijk *Napels*, 1,447 mijlen met 4,963,500 inwoners komen. (Over *Sicilië*, aan gene zijde, zie men het vorig artikel). Het rijk van *Napels* grenst ten Noorden aan den *Kerkelijken staat*, en voor het overige aan de *Adriatische zee* en *Adriatische zee*. De grond is overal van eenen vulkaanschen oorsprong, en wordt dikwijls door aardbevingen van een gescheurd; doch is zeer vruchtbaar. Het land heeft slechts kustrivieren van eene matige grootte, b. v. de *Garigliano*, *Volkurno* en anderen. De kale *Appenijnen*, die het hoofdgebergte uitmaken, en ter zijde van welke vruchtbare dalen naar de zee loopen, eindigen ten Zuid-oosten in het voorgebergte *Finis Terra (Leuca)*, en ten Zuid-westen in *Spartivento*. De *Gran Sasfo d'Italia* en *Vesuvius* zijn de voornaamste bergen: de eerste reikt 8255 en de laatste 3659 voet boven de oppervlakte der zee. Aan het *Mare Morto*, omstreeks de Elyzeesche velden, vindt men de prachtigste overblijfsels der oudheid; in den omtrek van de hoofdstad *Napels* het meer *Agnano*, een ingestorte vulkaan, en in deszelfs nabijheid de beroemde *Honsdgrot*. — De luchtstreek is warm; alleen in *Abruzzo* heeft men een' strenge winter. De lentelucht brengt reeds in Louwm. de aardbezien tot rijpheid; de zomer is heet, en dikwijls waait uit het Zuid-oosten de afsmattende *Sirocco*. De voornaamste

voort-

voortbrengfels van dit nog niet genoeg bebouwd land, beflaan in uitmuntende tarwe, maïs, edele zuidvruchten, olie, hennep, vlas, katoen, wijnen (waaronder de *Lacrymae Christi*), faffraan enz. De Napelfche paarden, de zwijnen in *Abruzzo*, de zijdeteeft, de buffelfokkerij, de miltzeels, de wachtelvangst, het gavogefte enz. zijn er beroemd; doch men vindt er ook wolven, tarantula's en fcorpionen. De Puzzolana-aarde, het zee- en fteenzout, ijzer, albaft, marmer, de zwavel, jaapis, lava, aluin, falpeter enz. brengen veel voordeel aan; maar aan hout heeft men gebrek, zoodat men hier en daar de mift van de buffels moet branden. Intusfchen tieren in dit warme land de dadelboomen, het Spaanfch riet, de aloë en Indiaanfche vijgen zeer goed.

De *Napolitanen* zijn van eene levendige geaardheid, fchrandere en goedhartig; doch het volk, door de onderdrukking der leenheeren en de gebreken der regtspleging, verbitterd; veroorloofde zich tot hiertoe grove buitenfporigheden; en van hier, dat de floute roovers en banditen nog niet uisgeroeid zijn. Hun tongval wijkt verre van de Italiaanfche af. Ten zuiden naar *Otranto* vindt men nog dorpen, door *Arnavuten* en *Grieken*, ten getale van 40,000, bewoond. — De nijverheid is in *Napels* grooter, dan in *Sicilië*; doch moet het eerftgenoemde land ook vele voortbrengfels van kunst van buiten's lands ontvangen. *Napels* heeft zijde-, wolle-, katoen-, limmen- en metaalfabrieken, en men vervaardigt er onderscheidene kunstftukken uit marmer en edele fteenfoorten; maar de bergbouw is er verwaarloofd. De zeehandel bepaald zich genoegzaam alleen tot natuurlijke voortbrengfels, en de binnenlandfche wordt door gebrek aan goede wegen, kanalen en bevaarbare rivieren zeer gefremd. De voornaamfte koopfteden zijn *Napels*, *Palermo* en *Mefina*; zijnde men aan de voltooiing van den landweg, tufsehen beide laarfgenoemde plaatfen, eerft in 1818 begonnen. — Ook ten aanzien der wetenfchappelijke befchaving is de natie ten achter: het volk is hoogft onkundig, en leert door de *Lancasterfche* manier van onderwijs, welke men wil invoeren, ten minfte lezen en fchrijven. Onder den befchaafden ftand, echter, vindt men mannen van uitftekende talenten, vooral onder de *Napolitanen*; doch van de Oudheidkunde wordt het meeste werk gemaakt, en met de muziek heeft men ongemeen veel op. *Sicilië* is het vaderland der Bukolifche dicht- en redekunst. Men heeft tegenwoordig in *Napels*, *Palermo*, *Salerno* en *Calabria* univerfiteiten; in beide eerftgenoemde fteden akademien; in *Napels* muzikfcholen en kunstverzamelingen, (onder anderen het *Museo Bourbonice* waarin eene afzonderlijke zaal voor de fchilderftukken der Napelfche fchool), benevens 4 openbare boekerijen en 43 boekdrukkerijen; in *Portici* het Berkulanifch muzeum, en in *Palermo* een munt-kabinet en eene fterrenwacht.

Het koningrijk aan deze zijde der zee-engte (*Napels*) bevat 144 fteden en 2067 vlekken en dorpen; terwijl *Sicilië* aan de andere zij-

de, slechts 45 steden en 552 vlekken enz. telt: *Napels* werd in 1817 in 15 provincien verdeeld. Het vereenigd koninkrijk der beide *Siciliën* vormt, volgens de grondwet van Winterm. 1816, eene constitutionele monarchie, erfelijk in de mannelijke en vrouwelijke linie. De koning bezit de hoogste uitvoerende magt, en de natie wordt door de parlementen van *Napels* en *Sicilië* vertegenwoordigd. Zij raadplegen over de door den koning voorgedragene wetten; doch heeft deze het regt, om dezelve te bekrachtigen en bekend te maken. Wanneer de koning niet in persoon in *Sicilië* tegenwoordig is, bekleedt een stadhouder (tegenwoordig de kroonprins), die te *Palermo* zijn verblijf houdt, 's vorsten plaats. Alle openbare ambten moeten op het eiland door inboorlingen worden waargenomen. Het leenfelfel is reeds vroeger in *Napels*, maar ook tegenwoordig geheel in *Sicilië*, afgeschafte. Door het in 1818 met den paus gefloten concordaat werd de leenverplichting, tot het opbrengen eener jaarijksche schatting, geheel vernietigd, en de magt van dien kerkvoogd, over het geheel, bepaald. De talrijke geestelijkheid in de beide *Siciliën* bezit bijna $\frac{1}{3}$ van het land; en in *Napels* alleen vindt men 47,000 wereldlijke priesters, en 52,000 monniken en nonnen. De inquisitie werd ook in *Sicilië*, reeds in 1782, opgeheven, en in 1818 door den koning (zoo als vroeger reeds in *Napels* geschied was) het *fidei-commis* afgeschafte. Ook werden de misbruiken in de regtspleging en den staat der gevangenhuizen van langzamerhand verbeterd, en ontvingen de geregtshoven in 1818 eene geheel nieuwe inrigting. De land- en zeemagt zijn mede sedert 1816, op eenen beteren voet gebragt. De eerste bedraagt 30,000 man, en de laatste bestaat uit 1 linieschip en 5 fregatten. — Onder de nieuwste werken over dit rijk behooren: *Mémoires historiques, politiques et littér. sur le royaume de Naples avec des notes par M. A. DUVAL, Paris 1819*, door den Russischen fenateur, den graaf ORLOW; alsmede *Costituzione del Regno di Sicilia stabilita del Parlamento dell'a 1812: VII ediz. Palermo 1813, 2 vol.*

SICYON. Eene der beroemdste, oudste en fraaiste steden van het oude *Griekenland*, in *Peloponnesus* (het tegenwoordig *Morea*), niet ver van *Corinthe*, nabij de zee gelegen, met eene haven. Zij was voorheen in groot aanzien en bloei, door de menigvuldige kunstenaars, inzonderheid schilders en beeldhouwers. Zij had eene eigene schilderschool, die zeer beroemd was, en men vervaardigde er ook vele kunststukken uit metaal, waarmede een sterke handel werd gedreven. In rijkdom en prachtige gebouwen muntte zij uit boven de overige Grieksche steden; gelijk zij dan ook om een tempel van VENUS (ook *Sicyonia* geheeten) beroemd was. Reeds in de hooge oudheid vormde *Sicyon*, met hare omliggende streken, eenen kleinen afzonderlijken staat, en men noemt verscheidene koningen of vorsten, die toen ten tijde over denzelven zouden geregeerd hebben. Naderhand voerde men er de volksregering in, en het behield zijne on-

afhankelijkheid tot na de Perzische oorlogen; doch leef veel door de burgerlijke twisten der *Grieken*, waarin het nu vóór dan tegen *Athene* partij koos. Sommige gezagvoerders het volk onderdrukkende, bevrijdde *ARATOS*, even groot als krijgsman dan als mensch, zijne vaderstad, en bewoog haar, om tot het Achaïsche verbond toe te treden, waarin *Sicyon* eenigen tijd eene gewigtige en luisterrijke rol speelde; doch ook later in het lot van dit verbond moest deelen, en onder de heerschappij der *Romeinen* geraakte.

SIDA. Volgens de fabelleer eene gemalin van *ORION*, die zich, vol ijdelheid en hoogmoed op hare schoonheid, boven *JUNO* verhief en door deze daardoor voor hare vermetelheid gestraft werd, dat zij haar levend in den *Tartarus* stortte.

SIDON. Eene zee- en hoofdstad van *Phenicië*, oudtijds, en vóór dat *Tyrus* zich boven haar verhief, eene der belangrijkste steden van dezen staat. Derzelver bewoners waren wegens hunne schranderheid bekend; bragten de reken- en sterrenkunde tot de *Grieken* over, en waren in werktuigelijke kunsten mede zeer bedreven. Tegenwoordig is *Sidon* onder den naam van *Sayd* of *Saida* bekend; heeft, gelijk meest alle Turksche steden, een slecht, onzindelijk aanzien; doch drijft nogtans, daar zij de voornaamste stapelplaats van *Damascus* en van binnen 's lands is, eenen tamelijken handel, voornamelijk in zijde, en ruwe en gesponnen katoen. De inwoners, die men op 3000 schat, houden zich inzonderheid met het spinnen van laatstgemelde stoffe bezig.

SIENA. Eene oude en groote stad in het groothertogdom *Toskana*, in eene provincie, welke haren naam draagt. Zij ligt in eene schoone landstreek op 3 heuvels, en was in de middeleeuw eene der magtigste, vrije steden van *Italië*, welke meer dan 170,000 inwoners bevatte; doch die met het verlies harer vrijheid zoo zeer in verval geraakt is, dat zij tegenwoordig slechts 24,000 telt, die in manufakturen, fabrieken van wollestoffen, hoeden, leder en darmfnaaren, grootendeels, hun bestaan vinden. De aartsbischoppelijke kathedrale kerk is rijkelijk met wit, zwart en aschgrauw marmer belegd, en pronkt met standbeelden van pausen, en andere merkwaardigheden. In het klooster bij de nieuwe Augustijner kerk is eene openbare boekery, en in de overige kloosters der stad vindt men kostbare schildertukken. De universiteit, door keizer *KAREL V* gesticht, doch thans van weinig belang, bezit aanzienlijke voorregten; eene uitgebreide boekery met vele zeldzame boeken en handschriften, en heeft 60 hoogleeraren, benevens eene uitmuntende rijfschool. Ook zijn er in *Siena* verscheidene akademien. Het marktplein, waarop ten tijde van het karneval, het paardrennen en de vuistgevechten der edellieden gehouden worden, heeft eene schelpvormige gedaante, en is waardig, om bezigtigd te worden. Ook het nieuwe operahuis, de poort *Camollia*, en de fonteinen op de groote markt, *Fonte Gaia*, zijn zeer schoon. Men spreekt in *Siena*, de geboorteplaats van het beroemde

geslacht der PICCOLOMINI's, het fierlijkste. Gedurende de Fransche heerschappij was de stad de hoofdplaats van het departement *Ombrone*.

SIERRA beteekent in het Spaansch een' berg of bergketen, die in *Spanje* grootendeels hunnen oorsprong uit de *Pyrenëen* ontleenen, en door bijnamen, b. v. *Sierra Morena*, *Revada* enz. onderscheiden worden.

SIERRA LEONA, of *Liona*. Een landschap aan de kust van *Opper-Guinea* in *Afrika*, met eene rivier en eenen langen bergketen van gelijken naam. Het strekt zich uit van de kaap *Verga* tot aan de rivier *Mezurado*, en is omtrent 33 mijlen lang en 60 breed. Behalve het hooge bergachtig schier-eiland aan de rivier *Sierra Leona* is de grond langs de kusten over het geheel vlak, laag, grootendeels moerasig, en wordt van ontelbare beken doorneden. Meer landwaarts verheft zich de grond langzamerhand, en wordt drooger. Dit landschap heeft eigenlijk geene bergen, maar slechts eenen keten van heuvels; kunnende de *Sierra Leona* langs de kust onder de hooge bergen niet geteld worden. Het is over het algemeen vruchtbaar in citroenen, vijgen, dadels en suikerriet. De Engelsche handelmaatschappij legde hier, in 1793, aan de zuidzijde der rivier, eene volkplanting en stad aan, onder den naam van *Freetown*, van 400 huizen, welke bewoners grootendeels uit vrije negers bestonden, die in den Amerika'schen oorlog de zijde der *Engelschen* gekozen hadden, en van alle noodzakelijke levensbehoefden, en middelen ter hunner verdediging, rijkelijk voorzien werden: doch reeds in 1794 werd deze volkplanting door eene Fransche vloot geplunderd en voor het grootste gedeelte verwoest. De meeste inwoners reddeden zich en zochten nieuwe ondersteuning, hetwelk hun ook in zoo ver gelukte, dat zij de stad ten deele konden herbouwen. Om echter voor soortgelijke invallen van den zeekant voor het vervolg veilig te zijn, heeft men in 1809 begonnen met het bouwen der stad *Kingston*, 3 Engelsche mijlen van de kust, en in eene vruchtbare landstreek gelegen; terwijl reeds een groot getal *Afrikanen* zich verledigd hebben, om den hun aangewezen grond te bebouwen, en door de *Engelschen* tot verdere beschaving gebragt zijn. Volgens de jongste berigten telde men er reeds 14 tempels en 12,500 inwoners, waarvan er 2400 de scholen bezoeken, waarin de noodige onderwijzers zijn aangesteld. Meer dan 17,000 negers zijn aan de slavernij ontrukkt; wonen in gemakkelijke huizen, in steden en dorpen, en leven in wettige huwelijken; terwijl de *Europeanen* zich aan de lichtsgefteldheid gewend hebben. Behalve *Freetown* en *Kingston* vindt men er nog de steden *Wellington* en *Kunah*.

SIEVEKING (GEORG HEINRICH) werd in 1757 te *Hamburg* geboren; leerde bij zijnen vader den koophandel, en vestigde zelf in genoemde stad een der aanzienlijkste handelhuizen. Hij bezat uitgebreide kundigheden en eenen werkzamen geest, en diende zijn vaderland in verscheidene belangrijke posten. Bovendien was hij een der arbeidzaamste leden van het genootschap ter bevordering van kun-

sten

sten en nuttige handwerken binnen genoemde stad, en schreef: *Über den Hamburgischen Münzfuß*; (Hamb. 1789); *Materialen zu einem vollständigen und systematischen Wechselrecht*, (mede aldaar 1792 en naderhand in 1802 met eene voorrede en aanmerkingen door C. U. D. VON EGGERS te *Kopenhagen* uitgegeven), en eindelijk *Fragmenten über Luxus, Bürgertugend und Bürgerwohl*. (Hamb. 1797) SIEVEKING stierf in Sprockelm. 1799, en genoot niet alleen in zijne geboortestad en *Duitschland*, maar ook bij vreemde natien, de uitstekendste achting.

SIGEUM, SIGEISCHE BIJSCHRIFT. *Sigeum* is een in de oudheid beroemd voorgebergte van de Aziatische kust, omstreeks *Troje*, in welks nabijheid zich het Grieksche leger in den Trojaanschen oorlog bevond. Hier haalde ACHILLES zijne vloot aan het strand, en ook hier werd hij met zijne vrienden, PATROKLUS en ANTILOCHUS, begraven. Men vindt er nog oude, groote grafheuvels, die men voor de hunne gehouden heeft. Bijzonder merkwaardig is het oude bijchrift, het *Sigeische* genoemd, hetgeen men aldaar op eene marmere zitplaats vindt, en gedeeltelijk, voor zoo veel er van in de Aeolische taal voorhanden is, voor ouder dan de dichter SIMONIDES gehouden wordt. De aangrenzende inwoners beschouwden dit gedenkstuk der oudheid als eene soort van waarborg tegen ziekten, en de zieken zetteden of legden zich op hetzelfde neder, waardoor het schrift veel geleden heeft. Hetzelfde is echter voor lang afgeschreven, en door lord ELGIN zelven, onlangs, in perfoon naar *Londen* overgebracht.

SIKKEL. Eene oude Joodsche zilveren munt van tweederlei soort, waarvan de eene op omtrent 28 stuivers, en de andere op de helft gerekend wordt; alsmede eene gouden munt, ter waarde van omtrent 20 gulden.

SILBERMANN. (GOTTFRIED). Deze groote werktuigkundige was een uitmuntend muzikaal instrumentmaker, de uitvinder der *Cymbaal d'amour*, en de vervaardiger van zeer vele voortreffelijke klavieren, fortepiano's en orgels. De zuiverheid en duurzaamheid zijner werken; de groote eenvoudigheid bij derzelve inwendigen aanleg; de heldere en heerlijke klank, zoo wel als de ligte en gemakkelijke claviatuur, zetten zijne stukken eene buitengewone waarde bij. De fraaije orgels in *Freiberg*, *Dresden* in de Katholieke slotkerk, en in de Vrouwen- en *Sophia*-kerk, en meer anderen, zijn merkwaardige gedenkstukken van dezen grooten kunstenaar, die in 1796 stierf. Zijn broeder te *Straatsburg*, bij wien hij het orgelmaken geleerd had, liet 3 zonen na, waar van de oudste, JOHANN ANDREAS, als orgelmaker, en de jongste, JOHANN HEINRICH, als vervaardiger van fortepiano's, in *Straatsburg*, en over het geheel in *Frankrijk*, den roem van dezen naam hebben voortgeplant.

SILBERSCHLAG (JOHANN ESAIAS), opper-konfistorie-raad, pastoor bij de drievuldigheds kerk te *Berlijn*, alsmede lid van de

akademie van wetenschappen aldaar, was een man van uitgebreide kundigheden; doch die zich door zijne strenge orthodoxie van vele kanten onaangenaamheden op den hals haalde. Hij had buiten tegenpraak een groot deel aan het bekende *Religions-edict*, en de kerkelijke hervormingen, die onder FREDERIK WILHELM II geen gunstig onthaal genooten, en derzelve bewerkers aan de billijke berisping van alle verstandigen, die de behoefte van den tijd wisten te waardeeren, blootstelden. Zijne *Geogenie* (3 deel. *Berlijn* 1780), en *Chronologie der Welt* (mede aldaar 1789) en anderen zijn in den opgegeven geest geschreven. Ondertuschen bezat hij als wis-, natuur- en bouwkundige vele verdiensten, waarvan zoowel zijne schriften als zijne praktische werken, werktuigen enz. een onloochenbaar bewijs opleverden. Hij stierf in 1791 te *Berlijn* in den ouderdom van 70 jaar.

SILENUS. Deze man, die de opvoeding van BACCHUS op zich nam, bezat uitgebreide kundigheden. In de fabelleer wordt hij, gewoonlijk, in het gevolg van den God des wijns voorgesteld, als zittende op eenen ezel, dronken, en met het hoofd vooroverhangende. Toen hij zich eens in het gewoel verloren had, en dronken was ingestuimerd, werd hij door herders gevonden, welke hem naar den Phrigische koning MIDAS bragten, die hem wegens de uitmuntende leeringen, welke uit zijnen mond vloeiden, zeer lief kreeg. Op de vraag van MIDAS, wat hij het best voor de menschen oordeelde? gaf hij ten antwoord: „nooit geboren te worden, of kort „na de geboorte te sterven.”

De dichters laten hem in eene rivier veranderen, welke straf APOLLO hem oplegde, omdat hij de vermetelheid had, zich met hem in eenen wedstrijd over de Toonkunst in te laten. In *Elis* had hij eenen afzonderlijken tempel. Men kan, in het gevolg van BACCHUS, den dikbuikigen langoor op den ezel gemakkelijk kennen. Op eenen anticken, gefneden steen wordt SILENUS afgebeeld met eene bijl in de eene, en eene lier in de andere hand.

SILEZIË. Een hertogdom, voorheen tot *Boheme* doch tegenwoordig gedeeltelijk aan *Pruisen* en *Oostenrijk* behoorende. Aardsrijkskundig wordt het in *Opper-* en *Neder-Silezië*, en staatkundig in *Pruisfisch* en *Oostenrijksch* verdeeld. *Neder-Silezië* bevat de vorstendommen *Breslau*, *Brieg*, *Schweidnitz*, *Jauer*, *Liegnitz*, *Wohlau*, *Glogau*, *Carolath*, *Munsterberg*, *Sagau*, *Ols*, *Trachenberg* enz. *Opper-Silezië* bestaat in de prinsdommen *Oppeln*, *Ratibor*, *Neisze*, *Troppau*, *Jägerndorf*, *Teschen*, *Bielitz*, benevens eenige stadhoudersschappen en heerlijkheden; wordende het graafschap *Glatz* onder *Pruisfisch Silezië* geteld. Sedert de nieuwe verdeling van *Pruisen*, heeft de omvang van *Pruisfisch Silezië* verandering ondergaan; zijnde de voormalige *Schwibuser* kreits van het prinsdom *Glogau* bij de provincie *Brandenburg* gevoegd, en, benevens *Glatz*, ook een klein gedeelte van *Neumark*, en het bij de acte van het *Wener* congres van 1815, afgeftane gedeelte van

Op-

Opper-Lauzitz, met eenige geringe uitzondering, met *Pruisisch Silezië* vereenigd geworden. Deze landen maken nu te zamen de provincie *Silezië* uit, welke, volgens de nieuwe verdeling van den Pruisfischen staat, ten Oosten aan de provincie *Pofen*, het koninkrijk *Polen* en *Krakau*; ten Zuiden aan het *Oostenrijksch Silezië*, *Moravie* en *Boheme*; ten Westen aan *Boheme*, *Sakfe* en *Brandenburg*, en ten Noorden aan *Brandenburg* en *Pofen* grenst. *Silezië* is de gewigtigste provincie van den Pruisfischen staat. Het bevat 720 v. m. met (in 1817) bijna 2 millioen bewoners. Het Westelijk en Zuidelijk gedeelte des lands is bergachtig, omdat hier de *Sudeten* met derzelver onderscheidene takken liggen. De bergketen, welke aan de *Oueis* aanvangt en tot aan het graafschap *Glatz* reikt, heet het *Ifer-* en *Reuzen gebergte*, het welk *Silezië* van *Boheme* scheidt; terwijl de Oostenlijke arm der *Sudeten* het *Moravisch* gebergte vormt, hetwelk door *Glatz* en het Zuidelijk deel van *Silezië* loopt, en bij *Zahlunka* (in *Oostenrijks Silezië*) tegen het *Karpatisch* gebergte stoot. Aan den kant van *Brandenburg* en *Pofen* is het land vlak, gedeeltelijk zandig en moerasig; doch over het geheel voor den landbouw geschikt. De *Oder* maakt de voornaamste rivier van *Pruisisch Silezië* uit, en doortroomt in de lengte het geheele land, dat over het geheel zeer vruchtbaar, en rijk in allerlei koren en ooft is.

De bergachtige streken, minder voor den koren- en tuinbouw geschikt, zijn met houtgewas of goede weilanden bedekt. Vlas wordt er veel verbouwd, en maakt een voornaam artikel voor de fabrieken en den handel uit. Hennep heeft men voor eigen gebruik niet genoeg; doch de handel buiten 'slands in meekrap is zoo veel te aanmerkelijker. Ook verbouwt men er, inzonderheid in het land van *Munsterberg*, veel hop, en sedert eenige jaren ook tabak. De runder- en paardenteelt leveren niet genoeg voor de behoeften des lands; wordende het noodige slagvee uit *Polen* en *Hongarije* ingevoerd. De inlandfche schapenteelt is veredeld, en de wol wordt voor de fijnste van den geheelen Pruisfischen staat gehouden; terwijl de bijenteelt, vooral in de heerlijkheid *Muskauen* en *Opper-Silezië*, van veel belang is. Het delfstoffelijk rijk levert veel ijzer, koper, lood, eenig zilver, arsenik, galmei, vitriool, zwavel, steenkolen, kalk, gips, mergel, marmer, schiefer, en slijpsteen, jaspis, agaat, topazen, karneolen, amethyst, enz. op. De manufakturen van *Silezië*, inzonderheid die van linnen, en de daartoe behoorende spinnerijen en bleekerijen, zijn zeer beroemd; ook vindt men er papier-, tabaks- en aardewerk-fabrieken. Onder de voornaamste artikelen van uitvoer behooren garen, linnen, lakens-, katoenen stoffen en meekrap. De meeste inwoners bestaan uit Lutherschen en Katholijken; doch genieten ook andere godsdienstige gezindheden eene volkomene vrijheid. Te *Breslau*, de hoofdstad van het geheele hertogdom *Silezië*, is eene universiteit, waarmede in 1811 de Protestantfche te *Frankfort* is vereenigd geworden; ook vindt men aldaar, en in verscheidene an-

dere plaatsen, gymnasia en geleerde genootschappen. Te *Breslau* en *Glogau* heeft men Joodfche geleerde fcholen, en hebben de Hornhutters te *Riesky* een Akademifch kollegie, het geen in het godgeleerde vak de plaats der univerfiteit vervangt. Over het algemeen wordt, zoowel op het platte land als in de fteden, op de best mogelijke wijze, voor het openbaar onderwijs gezorgd.

Onder *Oostenrijksch Silezië* verftaat men dat gedeelte, hetwelk bij den vrede van *Hubertsburg* in 1763 aan het huis van *Oostenrijk* gebleven is. Het grenst aan *Pruififch Silezië*, *Hongarije* en *Moravië*, en bevat, zoo als wij boven reeds opgaven, de prinsdommen *Tefchen* en *Bielitz*, het grootste gedeelte van *Troppau* en *Jägerndorf*, een gedeelte van het prinsdom *Weifze*, met eenige heerlijkheden enz.; zijnde het geheel, federt 1784, in den *Troppauer-* en *Tefchnerkreits* verdeeld, en bij *Moravië* gevoegd. *Oostenrijksch-Silezië* bevat 86 (volgens LICHTENSTEIN 129) v. m. en 347,864 inwoners. Het land is zeer bergachtig, want in het Oosten liggen het *Karpatifch* en in het Westen de *Moravifche* gebergten; nochtans is er de lucht gematigd, en alleen in het Oosten ruw en koud. Het grootere Zuidelijk gedeelte van den *Tefchnerkreits* is, uit hoofde van den fteenachtigen grond, minder vruchtbaar, dan de *Troppauer*, waar zelfs de boom- en tuinvruchten eenen ruimeren oogst opleveren. Over het algemeen is de landbouw federt 30 jaar aanmerkelijk verbeterd: behalve kooren, boom- en tuinvruchten, teelt men zeer veel vlas, en heeft men aanzienlijke bosfchen van sparren-boomen. De vee- en paardenfokkerij konden echter van meer belang zijn; wordende het flagtvee uit *Hongarije* en *Gallicië* getrokken; doch daarentegen is de fchapen- en bijenteelt beter. Men vindt in *Oostenrijksch Silezië* aanzienlijke fabrieken van lakens, wollen-ftoffen en linnen; alsmede ijzer- en kolenmijnen-, en drijft er eenen voordeeligen handel. De Katholijke godsdienst is er de heerschende; doch genieten er de Protestanten ook vrijheid, om de hunne openlijk te kunnen uitoefenen. Te *Troppau*, *Tefchen* en *Weifzwaffer* heeft men gymnasia.

SILHOUET. Een Fransch woord, waaronder men het fchaduwbeeld van een mensch verftaat, wanneer deszelfs omtrek met eene donkere verw overtrokken is, in welke de binnenfte linien fontijds door witte ftrepen luchtig geteekend zijn: dikwijls echter neemt men ook dit woord alleen voor een zoodanig fchaduwbeeld, hetwelk uit papier gefneden, en op eenen lichten grond wordt vast gehecht. Zulke beelden ontvingen, in het eerst spottender wijze, den naam van *Silhouetten* naar den Franschen Finantieminister ETIENNE DE SILHOUETTE die, toen hij in 1759 tot den post van Generaalcontroleur en staatsdienaar geraakte, 's Rijks fchatkist door eenen verwoestenden oorlog vond uitgeput. Dit drukkende, door hervormingen en eene ftrengte fpaarzaamheid in alle vakken van bestuur, willende verhelpen, verfchoonde hij daarbij noch vermogende rijken noch bankiers; benadeelde daardoor het crediet, en haalde zich zoo

zeer

zeer den algemeenen haat op den hals, dat hij, in weerwil zijner loffelijke oogmerken en letterkundige kennis, genoodzaakt was, om, na verloop van 9 maanden, zijnen post neder te leggen. Ondertuschen hadden alle modes in *Parijs* het karakter van stijfheid en armoedigheid aangenomen: men droeg opperkleederen zonder plooi, tabaksdozen van ruw hout, en, in plaats van portretten te schilderen, teekende men den omtrek der schaduw met potlood op wit papier, en vulde die vervolgens met O. I. inkt aan. Alle deze modes noemde men *la Silhouette*; doch alleen deze laatste foort van portretten behield dezen naam. — Men kan Silhouetten op porselein en glas schilderen en inbranden, waarin de overleden glaszchilder MOHN, te *Dresden*, zeer bedreven was. Ook heeft men de proef genomen, om dezelve, op eenen donkergroenen achtergrond, in goud te graven, hetgeen wel eene schoone uitwerking had; maar waarbij de schitterende glans van het goud beletede, om over het welgelijken van het beeld naauwkeurig te kunnen oordeelen.

Het Silhouetteren geschiedt het naauwkeurigst, wanneer men het *Silhouet* niet uit de hand teekent, of uit een papier snijdt, maar wanneer men het schaduwbeeld zelf, dat door een kaarslicht wordt veroorzaakt, met houtskool of krijt omschrijft, en daarna door middel van een werktuig, Ooijevaartsbek, ook wel *Pantographum*, genoemd, verkleind. De beste inrigting nogtans, voor het Silhouetteren is deze: op eene bank, waarop de teekenaar en de persoon, waarvan hij het Silhouet wil nemen, zitten kunnen, is tuschen hun beiden een staand raam vast gemaakt, met een helder vlak glas, waartegen, door middel van een paar schroefjes, een dun geëlied en wel gedroogd papier wordt vastgehecht. Het glas moet men hooger of lager kunnen schuiven naar de grootte van den persoon; terwijl de bank van eene leuning moet voorzien zijn, waaraan deze zich kan vasthouden, ten einde alle hinderlijke beweging voor te komen. Door middel van een zon-vergrootglas kan men den omtrek van een profiel nog scherper, zuiverder en treffender teekenen, dan naar het kaarslicht.

De Silhouetter-kunst, de moeder der schilderkunst, is al van hooge oudheid. Men meent, dat zij toevallig werd uitgevonden door een Corinthisch meisje, de dochter van den pottbakker, naderhand boetsfeerder, DIBUTADES, bij gelegenheid, dat haar minnaar haar verlaten moest. Niets vuriger wenschende, dan om een afbeeldsel zijner trekken te mogen behouden, viel de schaduw van den van haar scheidenden, en gestadig naar haar terugzienden, jongeling op den muur, en nu bragt de vindingrijke liefde haar op den gelukkigen inval, om die in allerijl met eene lijn te omschrijven. Het meisje begreep niet, dat zij de uitvindster eener kunst was; doch hare proeve legde den grondslag ter verdere beoefening, zoodat nu de fabel zeggen kon: PHOEBOS APOLLON zelf heeft de teekenkunst op de aarde gebragt, en EROS zijne pijl, als de eerste griffel, aan de maagdelijke hand toevertrouwd. Men kan den tijd dezer uitvinding stellen omstreeks

het

het tijdvak van de vernieuwing der Olympische spelen, kort voor de verdrijving der Bacchiaden uit *Corinthe*, welke stad, benevens *Sicyon* de eerste leerstoelen der teeken- en schilderkunst bleven. Eerst drukte men de gedaante der voorwerpen door eenvoudige lijnen uit; vervolgens ging men over, om dezelve ook zonder behulp der schaduw te schetsen, en eindelijk, om ze met kleuren op te sieren. Men houdt KRATO van *Sicyon*, PHILOKLES uit *Egypte*, en KLEANTHES uit *Corinthe* voor de uitvinders dezer vorderingen: zij schilderden *Monochromen*, of eenkleurige beelden. Op dezen trap bleef de Silhouetteerkunst staan; doch eerlang werd zij ook tot grooter voorwerpen gebezigd, zoo als SAURIAS van *Samos* de schaduw van zijn geheel paard op den muur ontwierp. In hoe veel achting deze schaduwbeelden bij de ouden waren, en hoe juist en schoon zij werden uitgevoerd, kan men uit vele schilderstukken van Hetruische vazen opmaken, die allen tot deze soort van kunst behooren. (Men zie ook TEEKENKUNST.)

SILIUS, (CAJUS) met den bijnaam van ITALICUS, was een Romeensch dichter uit de eerste eeuw onzer jaartelling. Omtrent de juiste plaats zijner geboorte is men niet volkomen zeker: ook van zijne levensgeschiedenis is ons weinig meer bekend, dan dat hij verscheidene jaren sijndicus in *Rome* was, en meer dan eens den post van consul bekleedde. Als proconsul in *Azië*, zoo als ook in zijne vroegere ambtsbedieningen, behaalde hij veel roem, waarop hij zich aan alle openbare werkzaamheden onttrok, en sedert als een aanzienlijk, geacht burger, door niemand benijd, en onder het genot van een ruim vermogen, zijnen tijd aan de beoefening der wetenschappen doorbragt. CICERO was in de Welsprekendheid, en VIRGILIUS in de Dichtkunst zijn voorbeeld, hetwelk hij zich tot navolging voorstelde. Hoe weinig hij, echter, dat des laatsten bereikt heeft, blijkt uit het tot ons gekomen gedicht, op den tweeden Punischen oorlog, hetgeen hij onder de regering van DOMITIANUS vervaardigde. De waarde van dit *epos* moet men minder in de Dichtkunst, dan wel in geschiedkundige naauwkeurigheid zoeken, waarmede de gebeurtenissen verhaald worden, in welk laatste opzigt dit dichtstuk niet weinige opheldering aan vele geschiedkundige omstandigheden heeft bijgezet. PLINIUS heeft deszelfs dichterlijke waarde reeds juist beoordeeld, en noemt het meer een werk van vlijt, dan van dichterlijk genie. Ondertuschen ontbreekt het dit stuk niet aan enkele plaatsen, die zich door eene hoogere vlugt en eenen grooteren rijkdom van schoone denkbeelden onderscheiden, b. v. zijne beschrijving van den togt van HANNIBAL over de *Alpen*. SILIUS ITALICUS stierf in het 2de jaar van TRAJANUS, in het 73ste jaar zijns levens, aan eenen vrijwilligen hongersnood, dien hij verkoos, om zich van de smarten van een onherstelbaar, pijnlijk ongemak te bevrijden. De beste uitgave van zijn voornoemd dichtstuk is die, welke in 1717 door DRAKENBORCH te *Utrecht* is uitgegeven.

SIL.

SILVANUS. Deze godheid had het opzigt over bosfchen, velden en de aldaar weidende herders. Hij werd voornamelijk in *Italië* vereerd, en het mannelijk geflacht offerde hem melk en zwijnen. Zijne gefalte was die der Saters; bokspooten en ooren waren insgelijks zijne fieraden; de flapen van zijn hoofd waren met bloemen bekransd, en hij droeg eene cypres in zijne hand.

SIMON. (RICHARD) Een beroemd Fransch geestelijke en fchrijver, die meestal te *Parijs* zijn verblijf hield, en in 1712 in zijne geboortestad *Diepe* ftierf. Hetgeen hij in het vak van Bijbelfche kritiek en Kerkelijke gefchiedenis gefchreven heeft, is over het geheel voortreffelijk, en zelfs de Protestanten hebben, eerst op het einde der 18de eeuw, dezen grooten man juist leeren waarden, die, ofschoon hij niet altijd de waarheid aan zijne zijde heeft, nogtans den weg heeft aangewezen en voor zijne tijdgenooten gebaad, langs welken men haar kan vinden. Van zijne talrijke fchriften noemen wij alleen zijne *Histoire critique du Texte du Nouveau Testament*, 1684; *Histoire critique du Versions du Nouveau Testament*, 1690; *Histoire critique des principaux commentateurs du N. T.* 1693, en *Nouvelles Observations sur le texte du N. T. par R. S. P.* (RICHARD SIMON, *Pretre*); alle welke werken te *Rotterdam* zijn uitgegeven, en bij elkander behooren. Zij zijn bij wijze van uittreffels, doch niet geheel overgezet, onder den titel van: R. SIMONS *kritische Historie des Textes des neuen Testaments*, van H. M. A. CRAMER, met aanmerkingen van J. S. SEMMLER, *Halle* 1776, en RICHARD SIMONS, *kritische Historie der Uebersetzungen des N. T.* mede aldaar 1777, in 2 afdeelingen.

SIMONIDES. Een tijdgenoot en gunsteling van den tiran HIPARCHUS te *Athene*, en een inboorling van *Ceos*, een der Cycladifche eilanden. Volgens het algemeen gevoelen werd hij in het jaar 575 voor onze tijdrekening geboren. Hij kwam als zanger naar *Athene*, waar hij zich eenen geruimen tijd ophield, met ANAKREON en THEOGNIS bekend werd, en nog den grooten Treurfpeldichter AESCHYLUS zag optreden. In *Thesalië* was hij bij de *Scopaden*, onder de aanzienlijke mannen, een aangenaam huisvriend; bezong hier de overwinningen, welke zij bij de plegtige spelen in *Griekenland* behaald hadden, en in *Sparta* den heldendood van LEONIDAS, in verscheidene gezangen. Later begaf hij zich, op de uitnoodiging van den koning HIERO, naar *Syrakuza*, en werd door dien vorst zoo hoog gefchat, dat hij ten zijnen huize blijven moest. Na zijnen dood in het jaar 467 voor onze tijdrekening, liet HIERO, in de nabijheid van *Syrakuza*, een fraai grafteeken voor hem oprigten. Bekend is zijn gegeven antwoord aan HIERO op de vraag: „Wat is God?” Hij verzocht om te antwoorden eerst éénen dag, daarna twee, vervolgens vier dagen en zoo vervolgens eenen geruimen tijd uitftel, telkens het verzochte getal van dagen verdubbende. De vorst hierover verwonderd, verlangde de reden er van te weten. „Het is,” gaf SIMONIDES ten antwoord,

„om-

„ omdat ik het onderwerp uwer vrage, hoe meer ik het bepeinze, „ hoe langer hoe onbegrijpelijker vinde.” — Zijne zangen worden door de ouden zeer geprezen; doch er zijn slechts weinigen van tot ons gekomen, welke door BRUNCK zijn bijeen verzameld.

SIMONS (MENNO), naar wien eene bekende godsdienstige gezindheid in ons vaderland *Mennoniten* genoemd is, (doch waarvan de voornaamste gemeenten de voorkeur aan den naam van *Doopsgezinden* geven, omdat zij geen menschelijk gezag in zaken van godsdienst erkennen, en zich door den bejaarden doop voornamelijk van andere Christenen onderscheiden) werd in 1496 in het Vriesche dorp *Witmarsum* bij *Bolsward* geboren. Hij was eerst priester te *Pensingham* of *Pingjum*; predikte met veel ijver de leer der Roomsche kerk, en verzette zich tegen de predik- en handelwijze der Munsterse Wederdoopers. Naderhand verliet hij den Roomsche godsdienst, en liet zich door eenen herdooper, *Uppo Philips*, andermaal doopen. Schoon hij wel in zoo ver met de Wederdoopers het eens was, dat hij op den herdoop aandrong, moet men hem echter met hun niet gelijk stellen, alzoo hij hunne handelingen en voorwendfels ten hoogste afkeurde. Hij verwierf door zijne schriften, die te *Amsterdam* in 1651 en naderhand in 1681, in eene bundel zijn uitgegeven, groote achting bij zijne geloofsgenooten, welke ook lang heeft stand gehouden, doch tegenwoordig genoegzaam is verloren gegaan. In *Vriesland*, te *Groningen* en *Emden*, in *Westphalen*, *Gelderland*, *Holland*, *Brabant*, aan de *Oostzee* en elders had hij vele aanhangers. Hij was zeer zorgvuldig in het onderwijs zijner leerlingen, die hij allen tot verdraagzaamheid aanmaande, ofschoon men hem beschuldigt, dat hij hieromtrent wel eens tegen zijn eigen gevoelen handelde. Omtrent zijne wezenlijke gevoelens aangaande eenige duistere stukken, is men het niet volkomen eens. Meer duidelijk verklaarde hij zich tegen den wederstand, wanneer men aangevallen wordt, tegen het bekleeden van het overheidsambt, hetgeen hij, ten minste den Christen ontraadt, en tegen het eedzweren.

In het jaar 1540 kwam *Karel V* in de *Nederlanden*, en gaf, op aanspoking der monniken en verdere geestelijkheid, een gestreng plakkaat tegen de Lutherse en Doopsgezinden uit, hetgeen niet weinig vervolging na zich sleepte, en ten gevolge van welk in 1543, op het lijf van *MENNO* 100 gulden gezet werd, met belofte van vergiffenis en het burgerregt aan den ontdekker, indien deze tot zijne aanhangers mogt behooren. Bekend is het verhaal van hetgeen met hem zoude voorgevallen zijn op eenen postwagen, waarmede hij zijne reis vervolgde. Na eenen onvermoeiden ijver en veel omzwervens stierf hij in 1561, in het 66ste jaar zijns ouderdoms, omtrent een uur van *Oldestene*, tusschen *Hamburg* en *Lubek*. Al zijne godgeleerde werken zijn bij elkander in folio uitgegeven. (Men zie verder het artikel DOOPSGEZINDEN.)

SIMPLICIUS, uit *Silicië* afkomstig, leerde de Aristotelsche en
Pla-

Platonische, dat is de Elektische Wijsbegeerte van AMMONIUS, waarin hij het zoo ver bragt, dat men hem onder de voornaamste uitleggers van ARISTOTELES telt; zoo als er dan ook nog geleerde uitleggingen van hem voor handen zijn. Hij beminde echter, en verklaarde ook PLATO en de *Stoïcyen*; en van hier, dat men van hem eene uitlegging heeft van het handboek van EPIKTETUS. Hij streed voor de eeuwigheid der wereld tegen J. TELOPONIUS, en leefde onder JUSTINIANUS, omtrent het midden der 6de eeuw.

SIMPLON. (De) Een berg, 10,327 voet hoog, in het Helvetisch kanton *Wallis*, aan de grenzen van het *Lombardisch-Venetiaansch* koninkrijk, en wel in dat gedeelte der hooge *Alpen* gelegen, hetwelk van den *Montblanc* naar den *Gothard* loopt, en *Zwitserland* van *Italië* scheidt. Daar op dezen berg een dal ligt, hetgeen den bergketen doorsnijdt, en echter de sneeuw-linie niet bereikt, zoo liet NAPOLEON in 1801 hier eene der merkwaardigste wegen aanleggen, welke in 1806 voltooid werd. Deze weg, de eenige, langs welken men uit *Zwitserland* over de *Alpen* rijden kan, is 14 uur lang, overal 25 voet breed, nergens sterk klimmende, en daardoor zelfs voor de zwaarste vrachtwagens bruikbaar. Dezelve behoort tot de grootste en verbazendste ondernemingen, alzoo de weg over steile afgronden, in wier diepten geheele, bruischende waterstroomen nederstorten, en door gaanderijen van rotfen loopt, die in de lengte van ettelijke honderd schreden zijn doorgebroken, waarin zich openingen bevinden, waardoor de weg licht ontvangt. Buiten deze rotfen treedt men in aangename dalen, met herdershutten, en heeft men het gezicht over zwarte dennen-boschen en hoogere sneeuwbergen; terwijl ontzag verwekkende bruggen, over verschrikkelijke afgronden, van den eenen berg tot den anderen reiken. Aan de Italiaansche zijde biedt de *Simplon* een schooner gezicht aan, dan aan de Helvetische, omdat de rotfen daar steiler en oneffener zijn. Men vindt ook aan genen kant de langste gaanderij, ter lengte van 685 voet, welke in eene granietrots is uitgehouwen, die *Prifone* genoemd wordt, naar de beek die aldaar eenen prachtigen waterval vormt. De weg begint een kwartier uur ten Westen van *Brieg*, en loopt over de *Saltina*-brug: boven het dorp *Ried* komt men, door een schoon bosch, aan de eerste gaanderij, en vervolgens langs eene 80 schreden lange brug te *Perfak*. Hier beginnen de afgronden, en nithoofde der sneeuwvallen, gevaarlijke plaatsen, weshalve de weg vele krommingen neemt. Aan gene zijde van den derden rotsgang, of gaanderij, bereikt men de grootste hoogte van den weg, die 6174 voet boven de oppervlakte van de zee ligt, en van waar men in een half uur aan eene herberg komt; liggende in de laagte, ter regterzijde, van het oude, en aan den weg van het nieuwe hospitaal. Anderhalf uur verder ligt het dorp *Simpelen*, 4548 voet boven de oppervlakte der zee. Langs de rivier *Veriola* loopt de weg vervolgens voort tot in de nabijheid van *Domo d'Osfla*. Te *Gunt* is eene herberg, en een vierde gedeel-

e van een uur verder, bij eene kapel, houdt het gebied van *Wallis* op, en komt men aan het eerste Italiaansche dorp *St. Marco*. In 1799 kreden de *Franfchen* en *Oostenrijkers* op dezen weg tegen elkander, en in 1814 drong een Italiaansch legerkorps over den *Simplon* door, die door de *Oostenrijkers* zwak bezet was; doch werd door het *Wallifer* landvolk overvallen en verftrooid.

SINAÏ. Een berg in het steenachtig *Arabië*, aan den oever der *Roodde zee*, waarvan de berg *Horeb* een gedeelte uitmaakt. Men vindt op denzelven verfcheidene kapellen, welke door pelgrims bezocht worden.

SINCLAIR, (JOHN) lid van het Engelsch parlement, en voorzitter van de maatschappij van den Landbouw, werd in 1754 geboren, en ontving zijn onderwijs op de Hooge fcholen te *Edinburg*, *Glasgow* en *Oxford*. Reeds vroeg kwam hij in het parlement, waar hij zich eenen geruimen tijd aan de zijde van *PITT* hield, doch ten laafte tot de oppositie-partij overging, ofschoon hij zich tegen de afschaffing van den Slavenhandel verklaarde. Hij was steeds ijverig werkzaam in de verbetering van den Landbouw; gelijk ook de oprigting der gemelde maatschappij, en van een genootfchap tot verbetering der Engelsche wol, aan zijne bemoeijingen is toe te fchrijven. Hij heeft een groot aantal fchriften uitgegeven, die meestal op huishoud- en ftaatkundige voorwerpen, inzonderheid zijns vaderlands, betrekking hebben, alhoewel ook sommigen derzelve voor buitenlanders hoogst belangrijk zijn. Onder deze laafte behooren zijne *History of the public revenue of the Britsch Empire* in 4^o 1785, waarvan de 3de uitgave in 1805, in 8^o verfchienen is, en zijn *Statistical account of Scotland* enz. 4 deelen in 8^o *Edinburg* 1792—1799, van welk laafte werk door J. P. EBELING (*Leipzig* 1794—1806) een uittreksel in 2 deelen in het Hoogduitsch is geleverd. Nog verdient genoemd te worden zijn *Code of he alth and longevity*, 4 deelen 1807, welke door CURT SPRENGEL bij wijze van uittreksel overgezet, en onder den titel van *Handbuch der Gefundheid* enz. bij BROCKHAUS te *Leipzig* verfchienen is.

SINTOÏSTEN. Eene fekte van Wijsgeeren in *Japan*, alsdus genoemd, omdat zij de huisgoden eerden, en geloofden dat de opperfte Godheid zich niet floort aan het doen en laten der menfchen, weshalve men zich ook maar alleen omtrent tijdelijke gelukzaligheid bekommeren moest. Deze fekte beweert ook, dat God de wereld niet gefchapen heeft, maar dat zij van zelve is ontstaan.

SIRENEN waren, volgens de fabelleer, jonge dochters, die zich in de zee-engte, tusfchen *Sicilië* en *Italië*, op eene met klippen omgeven rots, ophielden, en door haar liefelijk gezang de voorbijvarenden dermate betooverden, dat zij op derzelve eiland aan land ftafen; doch ook door haar werden omgebragt. Derzelve getal, zoo wel als afkomst, wordt verfchillend opgegeven. Gewoonlijk houdt men haar voor dochters van den Aetolifchen rivier-god *ARCHELOUS*,

en

en voor gevleugelde jonge dochters, die met arends-klaauwen en den staart van eenen vogel worden afgebeeld. Als nimfen onder het gevolg der prinses PERSEPHONE, wilden zij, toen deze ontvoerd werd, haar op zee opzoeken, en ontvingen op hare begeerte vleugels; doch lieten zich, vermoeid van het vruchteloos zoeken, op eene rots neder, waar zij van verdriet stierven, omdat zij ULYSSES, die zich aan de mast bond, en zijne togtgenooten de ooren slopte, door haar betooverend gezang niet konde verleiden. Van hier noemt men dan ook een' *Sirene* iemand, die alleen de zinnen slecht, en waarvan de onbepaalde gehoorgeving den mensch dikwijls in een onvermijdelijk verderf stort. *Sirenen-zangen* zijn diensvolgens aanleidingen tot ondeugd.

SIRIË of SYRIËN. Een land, onder het Turkfche rijk behoorende, liggende in het Westen van *Azië* aan de *Middellandsche zee*. In de Heilige fchrift komt het voor onder den naam van *Aram*; doch de *Arabieren* noemen het *Al-scham*, of *Barrel Cham*, en de *Turken* en *Perzen* *Sur* en *Suristan*. Het grenst ten Noorden aan *Klein Azië*, ten Oosten aan den *Euphraat* en de groote woestijn, ten Zuiden aan het steenachtig *Arabië*, en ten Westen aan de *Middellandsche zee*. Het ligt tusfchen den 31 en 37sten graad breedte en den 32 en 37sten graad lengte van den meridiaan van *Parijs*. Een lange bergketen, tot den *Taurus* behoorende, strekt zich van het Noorden naar het Zuiden uit, en wordt *Libanon* genoemd; (zie *aldaar*) tot welks voorgebergten de berg *Carmel* behoort, die zich tot *Suez* en het steenachtig *Arabië* uitbreidt. Deszelfs hoogfte top is in het middelste gedeelte van *Sirië*, en bereikt eene hoogte van 9,600 voet. De bergen *Tabor* en de *Olijfberg*, bij *Jeruzalem*, die mede een gedeelte van dezen bergketen uitmaken, zijn uit de Bijbelsche geschiedenis bekend.

Men kan *Sirië*, volgens zijne natuurlijke gesteldheid, in drie voornamelijk deelen verdeelen, als: in de hooge vlakte, of het *Plateau*, ten Oosten van den bergketen; in den breeden bergketen zelf, en in de smalle kustfreek, of de Sirifche zeekust. In de eerste vindt men uitgebreide woestijnen, zandgronden en rotsen, met onafzienbare vlakten, die zich meer dan 2000 voet boven de zee verheffen. Het tweede gedeelte, namelijk dat van den bergketen zelf, wordt door den *Jordaan* en *Grontes* van het vorige afgescheiden, ten Westen van welke rivieren zich onteibare steile klippen, lange dalen en smalle dwarswegen bevinden. Alle Oostelijke afhangen van dezen bergketen, naar den kant der woestijn, zijn kaal, en vertoonen slechts treurige berg-woestijnen; terwijl de Westelijke afheilingen de bekoorlijkste landftreken vormen, met rivieren doorsneden, ongemeen vruchtbaar en sterk bevolkt zijn. De kustfreek, eindelijk, onderscheidt zich door hare geringe breedte, groote vruchtbaarheid, zwoele hitte en een ongezond klimaat van de koudere, ruwe bergftreken, en de drooge, Oostelijke, hooge vlakten van *Sirië*.

Voorname rivieren vindt men in *Sirië* niet: de merkwaardigste zijn de *Orontes* en de *Jordaan*. Onder de meren zijn de *Doodse zee*, het meer van *Tiberias* (in de Heilige schrift het meer *Kinnareth*, het meer *Genezareth* enz.) de meest bekende. — De voortbrengfels des lands zijn zeer menigvuldig en belangrijk. Men vindt er allerlei graanfoorten, maïs, rijst, fefam, durra, olijven, dadels, granaatappels, citroenen, orange-appelen, vijgen, perfikken, abrikozen, appelen, pruimen, St. Jans brood, pistaches, wijn, tabak, eiken, cipresfen, ceders, moerbezieboomen, mastik, katoen, buffels, fchape met vetfaarten, bokken, gazellen, kameelen, gemfen, zwijnen, bijen, zijwormen, en aan de kusten de purper-flak, ijzer, marmer en kalk. Het getal der inwoners wordt op 2,305,000 begroot. Zij beftaan uit *Grieken*, *Arabieren*, *Turken*, *Joden*, *Franken*, *Armeniërs*, *Turkomanen*, *Kurden*, *Beduinifche Arabieren*, *Rufchowanen*, *Anfariërs*, *Maroniten*, *Drufen* en *Metualies*. De algemeene landtaal is de Arabifche volgens verfcheidene tongvallen: alleen de foldaten en leden der regering fpreken Turksch; doch van de oude Sirifche fpraak is geen fpoor meer te vinden. De bewoners zuchten onder de harde dwingelandij der *Turken*; met uitzondering van de *Drufen* en *Maroniten*, die onder hunne vorften een beter lot genieten. Zij leven zeer eenvoudig, en er heerscht overal de diepfte onkunde en het donkerft bijgeloof. Het geheele land bevat (zonder de Sirifche woefstijn) 1812 v. m., en wordt in vier Pafchaliks, namelijk van *Haleb*, *Tripoli*, *Acre* en *Damaskus*, verdeeld. — Dit land herinnert ons aan groote gebeurteniften. Hier was het beloofde land der *Hebreënen*, en de wieg van de Christelijke godsdienst; hier fteden bij afwifeling en op onderfcheidene tijden *Asfiriërs*, *Grieken*, *Parthers*, *Romeinen* enz.; hier fchitterden *NINUS*, *SEMIRAMIS*, *SESOSTRIS*, *ALEXANDER*, *POMPEJUS*, *MARIUS*, *ANTONIUS*, *CESAR*, *TITUS*, *AURELIANUS*, *GOTTFRIED VAN BOUILLON* en al de Christelijke helden, in het oorlogsveld, en ook hier ftreed in onze gedenkwaardige eeuw *NAPOLEON BUONAPARTE*; doch van al deze roemrijke daden, zoo min als van alle vroegere befchaving, zijn thans geen fpoor meer te vinden.

SIRIUS, of de *Hondfjer*, onder het fterrenbeeld van den *Hond*, de meest lichtgevende en grootfte onder alle vaste fterren, die Ooswaarts onder den *Orion* ftaat. Reeds *HOMERUS* en *HESIODUS* maken van deze fter gewag. In de dichtkunst wordt *Sirius* de *Orion* de *Hyaden*, de *Plejaden* enz. genoemd. Sommigen leiden de benaming van *Sirius* van *Osirus* af, omdat de *Egyptenaren* meenden opgemerkt te hebben, dat, bij de verfcijning van deze fter, de *Nijl* altijd begon te rijzen. De fabel heeft nu eens *Sirius* tot den hond van *ORION* of *ERIGONE*, en dan weder als een geleider van *ISIS* of *CHEPALUS* verklaard.

SISTRUM. Is de naam van een muzikaal speeltuig, bij de *Egyptenaren*, die er de uitvinders van zijn, bij de godsdienst van

Isis, en ook nog heden onder hen, en in *Abysinië* in gebruik. Het bestaat uit eenen langwerpigen ronden ring, waar aan een handvatfel is, waardoor gaten geboord zijn, in welken zich metalen slaafjes bevinden, die bij de beweging van het speeltuig een geruisch veroorzaken. Het geluid van hetzelfde is zoo veel te aangenamer, naar mate van de voortreffelijke foort van het metaal, en naar gelang de verhouding tusfchen de gaten meer juist getroffen is.

SIX, (JOAN) uit een oud aanzienlijk geflacht gefproten, werd in 1618 te *Amsterdam* geboren, en vond zijn bestaan in den koophandel; doch oefende zich reeds vroeg in de Latijnsche en Nederduitsche dichtkunde, en maakte in beide meer dan gewone vorderingen. Hij fchreef eenige dichtftukken, onder welken zijn treurspel *MEDEA* het bekendfte is. Six bekleedde van tijd tot tijd verfcheidene aanzienlijke posten; aanvaardde nog in zijn 73fte jaar de burgermeesterlijke waardigheid, en ftierf in 1700, het 82fte zijns ouderdoms.

SIX VAN CHANDELIER (JOAN) zag, omftreeks 1610, te *Amsterdam* het eerste daglicht. Hij legde zich toe op den handel in droogerijen; doch befteedde zijne snipper-uren tot het beoefenen der Nederduitsche dichtkunde. Hij bezong meermaal de wateren van *Spa*, welker gebruik hem, op zijn 30fte jaar, van eene hardnekkige mildzucht hersteld had; deed vervolgens, onder andere en wel voornamelijk, tot voortzetting van zijnen koophandel, eene reis door *Frankrijk*, *Spanje* en *Italië*, welke 10 jaar duurde, en fchreef op zijnen doortogt door het laatstgemelde gewest een dichtftukje, waaraan hij den naam van *'s Amsterdammers Winter* gaf, en hetgeen door kenners voor het geestigfte werkje wordt gehouden, dat uit 's mans pen gevloeid is. Kort na het afloopen dezer reis deed hij, met hetzelfde oogmerk, eenen keer naar *Engeland*, en arbeidde onder dit alles, van tijd tot tijd, aan het befchaven zijner dichtftukken, die hij in 1657 in eenen bundel, onder den titel van *Poëzij*, in het licht gaf. SIX VAN CHANDELIER is nooit gehuwd geweest; was een man van een gering vermogen, en bragt hierom zijne laatste levens-jaren, meestal in filte, op een buitengoed in de *Diemermeer* door, hetgeen aan zijne grootmoeder CATHARINA JEHU toebehoorde, en na haar overlijden aan hem te deel viel, alwaar hij eene nieuwe berijming der *Pfalmen* bearbeidde en voltooidde, welke hij in 1674 in het licht gaf. De tijd van 's mans overlijden is niet bekend.

SIXTUS V behoorde onder de zeldzaamfte mannen zijner eeuw, en als regent onder de waardigfte opperhoofden der kerk, die immer den paufelijken stoel beklommen. Hij was van eene geringe afkomst, de zoon van eenen daglooner te *Montalto*, waar hij in 1521 geboren werd. Zijn eigenlijke naam was FELIX PERETTU. In zijne jeugd moest hij de zwijnen hoeden, en fcheen alle vooruitzigt, ter befchaving van zijnen geest, voor hem gefloten. Gelukkig kreeg hij spoedig kennis aan eenen medelijdenden Franciskaner monnik te *Montalto*, die hem met zich naar het klooster nam, waar zijn ijver ter uit-

breiding zijner kennis hem de harde behandeling deed vergeten, welke hij hier naderhand ondervond. Het meest oefende hij zich in het prediken, omdat hij zich daardoor aanzien bij het volk hoopte te verschaffen; doch zijn vlugge geest omvatte ook spoedig de schoolsche Wijsbegeerte en Godgeleerdheid, benevens de Romeinſche letterkunde. Reeds in 1544 leerde hij het kanoniek regt te *Rimini*, en in 1546 te *Siena*, en werd in 1548 priester, dokter in de Theologie en bestuurder van de kloosterſchool te *Siena*. Als een bekwaam redenaar en prediker te *Rome* bekend geworden zijnde, verſchaften hem eenige kardinalen aldaar een verblijf, en vond hij hier in de paufen PIUS V en GREGORIUS XIII twee veel vermogende begunstigers; ofschoon zijn driftig temperament, en dikwijls te ver getrokken ijver in de waarneming van zijn ambt, hem ook vele vijanden berokkenden. Gedurende zijn verblijf te *Rome* ſchreef hij zijn werk over de geheimzinnige Godgeleerdheid, zijn gouden Register, een nittrekfel uit de ſchriften van ARISTOTELES, en zijnen *Commentator* van AVERROES; predikte naderhand in de voornaamſte ſteden van *Italië*, en onder anderen te *Venetie*, waar hij in 1556 tot bestuurder van de Franciskaner ſchool en tot generaal-Inquifiteur benoemd werd. Hij nam beide poſten met de uiterſte naauwgezetheid waar; doch haalde zich ook daardoor den haat der *Venetianen* op den hals, die tegen de inquifitie waren, zoodat hij met blijdfchap in 1560 naar *Rome* terug keerde, alwaar hem de paus tot confulator van het heilig officie (de inquifitie) en tot Hoogleeraar bij de univerſiteit benoemde, en hem in 1570 tot kardinaal verhief. Sedert liet hij zich MONTALTO noemen, omdat de kardinalen, van lage afkomst, doorgaans de gewoonte hadden, hunnen familienaam met die hunner geboortestad te verwifelen.

MONTALTO begon van dit oogenblik af meer ernſtig het oog op den paufelijken ſtoel te veſtigen, dien hij het zekerſt meende te zullen verkrijgen door een gedrag, hetgeen de naijver niet opwekte. Hij maakte zich van alle verbindtenisfen los, en leidde verſcheidene jaren een zoo afgezonderd leven, dat niemand deze plotſelinge verandering in zijn gedrag konde verklaren. Reeds beſchouwde men hem als voor de wereld geheel verloren, toen de dood van GREGORIUS XIII de verkiezing van eenen paus noodzakelijk maakte. MONTALTO, allen hierdoor omtrent zijn waar karakter misleid hebbende, verſcheen als een afgeleefd, krachteloos man in het conclave, en wachte met ongeruſtheid den uitſlag der keuze af, welke, daar ſommige kardinalen zich vleiden, onder zijn zwak beſtuur zelven te zullen regeren, ten zijnen voordeele uitviel. Hij werd den 24 van Grasm. 1585, onder den naam van SIXTUS V tot paus verkozen; vertoonde zich federt, tot verbazing van allen, als een ſterk, krachtig man, en legde van dat oogenblik af dien zelfſtandigen geest aan den dag, die hem gedurende zijne regering zoo zeer kenmerkte. Hij ſtrafte ieder misdaad met eene onverbiddeijke geſtrengheid, en hield zich

onafgebroken met de verbetering zijns lands, en de uitbreiding van de eer der kerke bezig. Alleen ten schrik der boozen willende verstrekken, was hij de beschermmer der onderdrukte onschuld, en een verzorger der armen, die hij uit zijne magazijnen spijzigde; terwijl hij aan duizend lediggangers werk verschafte, en daardoor Rome aanmerkelijk verfraaide. De naar hem genoemde waterleiding *Aqua Felica*, de groote obelisk op het plein bij de *Pieters* kerk, de triumpboogen van *TRAJANUS* en *MARCUS AURELIUS*, die hij met veel kosten herstelde, en het hospitaal aan den *Tiber* zijn zoo vele gedenkstukken zijner zorg voor den luister en het algemeen welzijn zijner hoofdstad. Bovenal verwierf hij eenen duurzamen roem door het aanleggen van de Vatikaansche boekerij, voor welke hij een prachtig gebouw liet oprigten, en daarbij eene eigene drukkerij voor de uitgave van de werken van kerkelijke schrijvers voegde, op welke zijne volledige uitgave van de schriften van den heiligen *AMBROSIUS*, benevens de door hem verbeterde *Vulgata*, zijn gedrukt geworden. In *Fermo*, in den kerkelijken staat, vestigde hij eene universiteit; te *Rome* het kollegie van *BONAVENTURA*, voor jonge *Franciskanen*, en te *Bologna* het kollegie *Montalto*; zijnde een opvoedings-instituut voor jongelingen uit de mark *Ancona*. In *Rome* poogde hij handel en nijverheid door de opheffing van lastige tollën, en door liet oprigten van wolle- en zijde-fabrieken, aan te moedigen; in het burgerlijk en finantieel bestuur maakte hij betere inrigtingen, en verzamelde daardoor in den *Engelenburg* eenen schat van 3 millioen *Scudi*, om in geval van algemeene behoeften te kunnen gebruiken. In zijne eigene hofhouding was hij ten uiterste spaarzaam, en schoon hij zijne vorige begunstigers rijkelijk bevoordeelde, bezorgde hij zijf eigen bloedverwanten niets meer dan hun noodzakelijk onderhoud. In zijn kerkelijk bestuur maakte hij de gewigtige verandering, dat hij het getal der bischoppen slechts tot 70 bepaalde. In godgeleerde twisten volgde hij de regels eener verstandige onzijdigheid, en legde de *Jezuïten*, waarvan hij over het geheel geen vriend was, en die met de universiteit van *Leuven* over hoop lagen, het stilzwijgen op; doch nam een meer dadelijk deel in de staatkundige handelingen van zijnen tijd. *Spanje* en de *Ligue* wilde hij nooit tegen de *Protestanten* met ernst ondersteunen, omdat hij de oogmerken van *PULIPS II* wantrouwde; en, ofschoon hij dezen vorst, aan den anderen kant, onderstand verleende tot uitrusting eener vloot tegen *Engeland*, gaf hij echter de *Engelsche* onderhandelaars te kennen, dat hij eene krachtdadige deelneming aan den toenmaligen oorlog der *Nederlanders* met *Spanje* niet zoude afkeuren. Bij dit alles gaf hij geene onkenmerklijke blijken van zijne oogmerken, ter uitbreiding zijner kerkelijke en wereldlijke magt. *Napels* noemde hij altijd zijn koninkrijk, en deed den onderkoning, bij alle gelegenheden, het gewigt zijner nabuurschap gevoelen. *Rusland* wilde hij, door den koning *STEPHANUS BATHORD* van *Polen*, en *Egypte* door den groothertog van

Toskana aan zijnen stoel onderwerpen; doch verijdelde de dood van deze beide vorsten dit plan. Ook SIXTUS moest eindelijk dezen onvermijdelijken tol der Natuur betalen: hij stierf den 24sten van Oogstm. 1590, wel niet bemind maar algemeen gevreesd, nadat hij slechts 3 jaar de pauselijke waardigheid bekleed had. Het volk, door drukken- de belastingen verbitterd, haalde de beeldzuil, door den Senaat op het kapitoel voor hem opgericht, omver. Het vermoeden, dat zijn dood door het Spaansche hof, hergeen zijn vriend niet was, door middel van vergif, zoude verhaasd zijn, rust op geene genoegzame gronden; doch zoo veel is zeker, dat de vorsten zich gelukkig rekenden, dat zij van hem als paus ontflagen waren.

SKALDEN. Gelijk wij bij de Keltische volken, in de *Barden*, zangers ontmoeten, die, even als de dichters der *Grieken*, den lof der Goden en de daden der helden bezongen, zoo vinden wij ook bij de volken van Skandinavischen oorsprong, inzonderheid bij de krijgshaftige *IJslanders*, de *Zweden* en *Deenen*, mannen, die in de liederen en gezangen, van onderscheidenen aard, als dichters en leermeesters, de beschaving hunner natie in eenen tijd bevorderden, waarin van de Grieksche naauwelijks een spoor meer te vinden was. Zij werden hier *Skalden* genoemd, die er hun werk van maakten, om de geheimen van de godsdienst, de daden der helden van vorige tijden, als mede van hunne tijdgenooten, door gezang en muziek te verheffen. In de *Edda* vindt men nog, offchoon dan ook door verloop van tijd veranderd, gezangen, die oorspronkelijk van hun afkomstig zijn; de oudere waren van eenen fabelachtigen, de lateren van eenen geschiedkundigen aard. De *Skalden* verzelden de vorsten overal, zoowel ten hove als op het slagveld, en bezongen de daden van den voorledenen en tegenwoordigen tijd. Ook lag er de vorsten veel aangelegen, door zulk een *Skalde* bezongen te worden, en dikwijls bepaalden zij aanzienlijke belooningen voor eenen dichterlijken wedstrijd, wanneer het bekroonde gezang in steen werd uitgehouwen. In later tijd werd het ook de taak der *Skalden*, om gedenkwaardige bedrijven in liederen te bewaren, welke daardoor tevens bronnen voor de Geschiedenis geworden zijn. Zij gingen van mond tot mond, en werden door het volk van buiten geleerd; en zelfs vindt men voorbeelden, dat zij in Runen-schrift op staven zijn gesneden geworden. Inzonderheid deelden de *Skalden* hunne gezangen aan elkander mede, en ontrukten de mondelinge Geschiedenis daardoor aan de vergetelheid. Zij waren dus de eigenlijke geschiedkundigen, en over het algemeen de geleerden van hunnen tijd. De IJslandsche *Skalden* werden in *Zweden* en *Noorwegen*, als ook in *Engeland*, werwaarts zij dikwijls reisden, bijzonder geacht. In de 9de, voornamelijk de 10de en beide volgende eeuwen, waren de liederen der *Skalden* het meest in zwang, en vindt men nog in de 13de eeuw van 4 voortgelijke zangers gewag gemaakt. Van de Deensche en Zweedsche *Skalden* is weinig bewaard gebleven; doch meer van de

de Noorweegsche. De beroemdste echter van alle Noordſche *Skalden* is de *Noorman* EYWIND SKALDA SPILDER.

SKALHOLT, in de aardrijkskundige boeken verkeerdelijk de hoofdstad van *IJsland* genoemd, waarſchijnlijk, omdat een der twee biſchoppen aldaar woont, beſtaat flechts uit het huis van den kerkvoogd, de kerk en eenige houten hutten. Elders zijn de woningen, zelfs der gegoedite *Ijſlanders*, armzalige looſen van turf, zonder venſters, en de hutten van het gemeene volk zulke ellendige ſpelonken, dat het bijna onbegrijpelijk is, hoe eenig menſchelijk wezen er in kan leven en ademen.

SKOLIEN waren de eigenlijke tafel- of liever drinkliederen der oude *Grieken*. Men was in *Griekenland* gewoon, dat bij maaltijden, nadat door het geheele gezelfchap de gewone lofzangen opgezongen waren, door de gasteu afzonderlijk liederen werden aangeheven. Een ieder zong, wanneer het zijne beurt was, met eenen mirthen tak in de hand, die de een aan den ander, naar den rang, waarin men aan tafel geplaatst was, overgaf — dus *beurt-* of *rond-gezangen*. Toen de toonkunst eenen hoogeru trap van volkomenheid bereikt had, en men zich, op maaltijden, bij het gezang, van de lier bedienende, werden tot het zingen van drinkliederen muzikale talenten en kundigheden vereiſcht, die natuurlijk niet een ieder bezat, zoodat nu alleen de bekwaamſte in ſtaat waren, om over tafel te zingen; en hunne liederen noemde men *Skolien*, die bij de *Grieken* met meerder regt drink-, dan tafelliederu kunnen genoemd worden, alzoo zij niet dan omtrent het einde van een gastaal werden aangeheven. De inhoud dezer liederen was zeer verſchillend, dikwijls ernſtig of zedelijk, meermalen ſatiriek of luimig, en niet zelden waren liefde en wijn de voorwerpen, die men bezong. ILGEN heeft eene verzameling van zoodanige *Skolien* uitgegeven, getiteld: *Scolia h. e. carmina convivalia Graecorum etc. Jen. 1798.*

SKOTEN. (Zie: SCHOTLAND.)

SLAAP (De) is die toefland, waarin de werktuigen, welke aan onzen wil onderworpen zijn, rusten, ten einde zich nieuwe krachten tot voortzetting van het leven te bezorgen. Men ontdekt bij de menſchen twee, merkeliĳk van elkander verſchillende, ſtelfels van werktuigen: het eene gehoorzaamt aan den wil, en de werktuigen, daartoe behoorende, zijn allen dubbeld, zoo als de handen, voeten oogen, ooren, en de geleidende ſpieren en zenuwen; terwijl het andere zijn werk verrigt zonder eenigen invloed van den wil, en zijne werktuigen enkelvoudig zijn, b. v. de maag met de ingewanden. — Het eerſte vertoont een hooger, dierlijk leven, en is onmiddellijk met bewustheid verbonden; dezelfs werktuigen vorderen eene veel grootere mate van kracht, en bezitten ook meerder voedend bloed, dan die van het tweede ſtelfel; zij putten hunne krachten ligter uit, en behoeven dus ruſtpunten, om de verlorene te herſtellen. Deze ruſt nu verſchaft de Slaap; en van hier mangel aan bewustheid, eene

doodelijke rust, en de versterking, welke eenen gezonden slaap, zoo-wel voor onzen geest als voor ons ligchaam, verschaft. De enkelvoudige werktuigen, daarentegen, behoeven, geene zoo blijkbare rustpunten: zij verrigten in den gezonden staat hun werk onafgebroken, zonder zich door onzen wil daarin te laten stooren of belemmeren. Een ziekelijke slaap moet derhalve als eene ongesteldheid der zenuwen worden aangemerkt, en ontstaat of door eene werktuigelijke stremming van derzelver verrigtingen in de hersens (door uitstorting van water, of ontsteking), of door verlamming en verzwakking der zenuwen, en daar uit voortvloeiende ongeschiktheid tot derzelver verrigtingen.

SLAAPBOL. *Maankop.* De zoogenaamde Slaapbollen, die hoofdzakelijk beroemd zijn door het opleveren van het heulap of opium (z. *dit woord*), zijn planten, welke bij de Botanisten onder den naam van *Papaver somniferum* L. bekend zijn. Behalve dat men de geheele plant in het Nederduitsch zoo noemt, verstaat men ook dikwijls onder Slaapbollen alleen de gedroogde en in de apotheken voorhandene zaadhuysjes. — De plant behoort tot de 13de klasfe van het stelsel van LINNEUS, 1ste orde; hebbende dus één stijltje en een aantal meeldraadjes, die op het ontvangbed zijn geplaatst. De kelk is tweebladig, de bloemkroon vierbladig, het zaadhuysje kogelvormig, éénhokkig, onder den overblijvenden stempel met langachtige spleten openberstend. De bladen omvatten den stengel, zijn ingefneden, zonder haren, blaauwachtiggroen van kleur, even als of er eene foort van waas over legt. Men vindt dezelve op eenige plaatsen in ons vaderland in het wild, zoo als bij *Zwol*, *Nijmegen*, *Leijden*, *Haarlem* en *Utrecht* (z. v. HALL, *Flora* p. 403); doch schijnt hier oorspronkelijk niet te huis te zijn.

Men heeft gewild, dat deze plant in *Perzië* eene hoogte van 40 duitfche voeten zoude bereiken (z. *OPIMUM en een aantal handboeken der Apothekerskunst*, enz.), zoodat onze inlandfche voorwerpen verre beneden dien graad van ontwikkeling zouden blijven; doch de ijverige Natuuronderzoeker C. L. BLUME zegt hierover uitdrukkelijk: „deze aangifte is of door een abuis vertienvoudigd, daar dit gewas „zelden hooger dan 4 — 6 voet wordt, of de een of ander, in de „Botanie onervaren, reiziger heeft verschillende planten met elkan- „der verwisfeld, en daardoor dien misflag veroorzaakt.” (*Z. Bijdragen tot de Flora van Nederl. Indiën* 2de st. pag. 92.) Ook de Resident OVEREERK, die over het aankweeken van de Slaapbol in *Bengalen* en het inzamelen des opiums aan BLUME berigt gaf, meldt niets van die buitengewone grootte der plant. — De kleur van de bloem is wit, doch ook onderscheiden bont gekleurd. In de tuinen vindt men ze veelal door aankweeking dubbeld van bloem. — Men kweekt deze plant om de hoofden of zaadkoppen (*Capita papaveris albi*), die of in hun geheel bij slaapwekkende en verzachtende dranken gekookt worden en ter vervaardiging van foortgelijke fyropen dienen, of men neemt er het zaad (*Semina P. a.*) uit, waaruit eene zeer goede, blanke ver-
vry.

SLAG- of POLSADERS. — SLAGGOUD, SLAGZILVER. 475

verw-olie geperst wordt, van welke men soms ook in de Geneeskunde gebruik maakt. Men pleeg, volgens PLINIUS, aan de koppen van de Slaapbollen, die op drooge en onvruchtbare oorden groeiden, tot geneeskundig gebruik de voorkeur te geven. Hij berigt, dat het opium erlangd wordt uit de zaaddoozen der *Papaver sativum* (dezelfde plant als boven vermeld is); doch dat eene mindere foort, *meconium* genaamd, uit de geheele plant getrokken wordt. Dikwijls vindt men van deze planten gewag gemaakt bij de ouden: b. v.

Urit enim lini campum seges; urit avenae,

Urunt Lethalo perfusa papavera somno. — VIRG. Georg. L. I.

SLAG- of POLS-ADERS, (*Arteriae*) noemt men die welke het bloed uit het hart voeren, in de tegenoverstelling van de Bloedaders (*Venae*), die hetzelfde derwaarts terug leiden. (Men zie verder: ADERS en POLS).

SLAGGOUD, SLAGZILVER, enz. Onder dezen naam verstaat men de vereeniging van goud of zilver met ammoniak, welke voorname eigenschap deze is, dat zij, bij wrijving of door blootstelling aan eene verhoogde temperatuur, met een sterk geluid, als dat van een pistool, ontploffen, vanwaar zij dan ook den naam van *Slag-* of *Dondergoud* en *zilver* (*aurum fulminans*, *argentum fulminans*) verkregen hebben. Het Slaggoud wordt verkregen, wanneer men in eene oplossing van zoutzuur-goud vloeibare ammoniak druppelt, waarbij zich geelverwige vlokken afscheiden, die bij eene zachte warmte gedroogd worden en het bedoeld Slag-goud opleveren.

Het Slag-zilver, door BERTHOLET ontdekt, wordt op de volgende wijze verkregen: men neemt eene oplossing van salpeterzuur-zilver, en voegt er vloeibare potasch, soda, of ook wel kalkwater bij; van het verkregen nederplofsel neemt men op zijn hoogst 3 greinen; doet dezelve in een horlogieglaasje; voegt er vervolgens eene genoegzame hoeveelheid ammoniak bij, en laat het mengfel aan zich zelve over, tot alles droog geworden is: dit Slagzilver, ontploft ligt, zoo dat het niet geraden is, veel in voorraad te maken.

Het Slag-kwikzilver verkrijgt men door, bij de gewone temperatuur, één deel kwik en 12 deelen salpeterzuur op te lossen, en er 11 deelen alcohol bij te voegen; het mengfel wordt in een waterbad zoo lang verwarmt, tot zich zeer dikke dampen beginnen te ontwikkelen; men neemt dan het vat uit het waterbad, en gedurende de verkoeling wordt het poeder in kleine kristalletjes nedergeploft. Het Slag-kwikzilver is wit of wit grijs; het ontploft zeer sterk door den slag; op gloeiende kolen geworpen brandt het met eene lichte blaauwe vlam, die vergezeld gaat van eene geringe ontploffing.

Uit het geen er bij de ontploffing dezer ammoniak houdende metalen plaats heeft, blijkt, dat beide de lichamen, het ammoniak zoo wel als het metaal-oxyde, ontleed worden. Terwijl zich de zuurstof van het oxyde met de waterstof van het ammoniak vereenigt en het

het metaal uitscheid, wordt de stikstof uitgedreven: het sterk geluid, dat hierbij plaats heeft, wordt veroorzaakt door dien het water en de stikstof, in één oogenblik, tot den staat van gaz overgaande, eene zeer groote ruimte beslaan, waardoor de deeltjes der lucht in beweging gebragt worden. Zeer onlangs hebben de heeren LIEBIG en GAY LUSSAC eene verhandeling over het ammoniak houdende zilver in het licht gegeven, en daarin een groot licht verspreid over de eigenlijke bestanddeelen van hetzelfde. (Zie *Ann. de Chim. et Cours Physique Tom. XXV.*) Het gebruik dezer zelfstandigheden is van weinig belang. Het Donder-zilver wordt veelal gebruikt, om kantonne en ballen te maken, die, boven het licht gehouden, of op den grond geworpen, ontploffen. Ook gebruikt men hetzelfde tegenwoordig op jagt- en andere schietgeweren.

Zij die den aard van deze lichamen niet kennen, zullen wel doen, zich voor dezelve te wachten. Meer dan eens zijn er vele ongelukken door ontstaan, en de bekwame scheidekundige D'AILLY te *Amsterdam* heeft daardoor een' arm verloren.

Het Slagpoeder, eindelijk, bestaat uit een mengfel van 3 deelen salpeter, 2 deelen gedroogde wijnsteen, en 1 deel zwavel. Zonder ergens in besloten te zijn verbrandt het, zelfs in eene geringe hoeveelheid, met eenen hevigen slag, wanneer het in eenen lepel boven gloeiende kolen langzamerhand verwarmd wordt.

SLANGEN (*Serpentes*) behooren tot de 2de orde, en wel tot die der *kruijpende* amphibiën, en worden zoodanig genoemd, omdat zij zich door haar rolrond, lang, uitgestrekt ligchaam in velerlei kronkels kunnen bewegen, en om andere lichamen slingeren. Hierdoor en door het volflagen gemis van alle uitwendige ledematen ter beweging, zoowel van pooten als vinnen, onderscheiden zij zich genoegzaam van de overige amphibiën; doch bewegen zich, in weerwil hiervan, uithoofde dat ieder deel van hun ligchaam veerkrachtig is, met eene ongemeene snelheid; slingeren zich met eene ongelooflijke vaardigheid rondom de boomen, en heffen zich, inzonderheid wanneer zij getergd, of door liefdedrift verhit worden, op derzelver geringden staart, met het voorste van het ligchaam omhoog. De Slangen bezitten insgelijks geene uit- maar wel inwendige gehoorwerktuigen, en hooren tamelijk wel. De verhouding van den kop tot den romp, zoo als ook deszelfs gedaante is zeer verschillend; de oogen zijn schoon en levendig; de opening van den mond is ongemeen wijd en de kaken kunnen, daar de kinnebakken slechts door elastieke banden aan elkander hangen, zoover van elkander verwijderd worden, dat zij andere dieren, dikwijls aanmerkelijk grooter dan zij zelve, geheel en al kunnen inzwelgen, waarbij de flokdarm zich tot eenen krop uitzet. De tong ligt in eene scheidde verborgen, is lang en gespleten, en beweegt zich verbazend snel, inzonderheid wanneer het dier getergd wordt. De randen der kinnebakken zijn van tanden voorzien, die echter niet dienen tot het kaauwen der spijsen, maar

alleen, om den behaalden prooi vast te houden. Slechts eenige hebben vooraan een paar langere tanden, geschikt, om wonden toe te brengen: zij zijn hol, bewegelijk, in een vast been besloten, en staan met de speeksel-klier in verband. Zij kunnen door eene beweging van de onderkaak, en door middel van eenige spieren, uitgezet en ingetrokken worden. Achter derzelve wortel liggen kleine blaasjes, waarin zich uit de speeksel-klier een gift afzondert, hetgeen zich bij den beet van de Slang, door middel van eene klier, in de holle tanden, en door eene zeer fijne opening aan de punt derzelve in de wond uitfort. Verscheidene Slangen, inzonderheid in heete landen, hebben een zoo gevaarlijk vergif bij zich, dat het binnen weinig tijds, ja zelfs somtijds onmiddellijk, den dood ten gevolge heeft. Hetzelve dient voor deze dieren niet alleen ter bevordering der spijsvertering; maar ook tot het vangen van hunne prooi en tot zelfverdediging.

Ten aanzien van het uitwendig bekleedfel staan de Slangen tusfchen de visfchen en hagedisfen in. De fchubben, die bij de meesten het uiterlijk overtrekfel uitmaken, verfchillen in grootte en gedaante bij de onderscheidene foorten merkelyk van elkander, en op derzelve getal en zaamvoeging berusten meestal de kenmerken der geflachten en foorten, ofschoon men op deze kenteekens niet geheel zeker af kan. Het beengestel der Slangen is hoogst eenvoudig, en beftaat, behalve uit den fchedel, in eene van den kop loopende rij van wervelbeenderen, die aan het achterfte in een kogel uitloopen, welke in de kast van het volgende wervelbeen eene vrije fpelng heeft. Aan beide zijden derzelve zijn de ribben, die zich in verfchillende rigtingen buigen. Naar het einde van den ftart hebben de wervelbeenderen noch ribben noch takken; makende voor het overige deze beenderen de eenige vaste deelen van den romp der Slangen uit, waarvan de inwendige zachte alleen door de breede buikfchubben, en door eene aanmerkelyke laag van vet, tusfchen de huid en ingewanden, befchut worden. — De grootte der onderscheidene Slangenfoorten is zeer verfchillende: sommigen zijn 30 en meer voeten, anderen flechts eenige duimen lang; terwijl de teekeningen en kleuren bij anderen zoo prachtig zijn, dat men ze onder de fchoonfte dieren kan tellen.

De Slangen vindt men alleen in de heete en gematigde luchtftreken, maar niet binnen den poolcirkel. Zij zijn zeer zeldzaam in *Siberië*; ook ontmoet men ze geenszins op hooge bergen. In de heete landen binnen de keerkringen zijn de meeste, de grootfte, de fchoonfte; maar ook de gevaarlijkfte. Men ontmoet verfcheidene foorten, zoowel in de oude als nieuwe wereld. Bijna alle beminnen vochtige, bedompte, doch warme plaatfen. In de grootfte hitte van den zomer zijn zij het levendigst; doch de vergiftige ook het gevaarlijkst. Daarentegen worden zij in den Herfst trager, en verftijven ten laafte, wanneer de Winter flechts eenigermate geftreng is.

In

In dezen winterflaap blijven zij tot aan het voorjaar, wanneer zij vervellen. De grootere Slangfoorten zijn aan dezen winterflaap niet onderhevig, vermits zij alleen in heete landen zich ophouden, en ook minder gezellig; terwijl de kleinere, daarentegen, zich meermaalen bij geheele troepen en in elkander gellingerd, in holen in den grond enz. ophouden. Alle Slangen kunnen in het water leven, en zoeken aldaar ten deele hun voedsel; doch moeten gestadig lucht scheppen, om niet te stikken. Het voedsel der Slangen bepaalt zich tot het dierenrijk. De kleinere foorten vangen allerhande insekten en wormen; de grootere, echter, loeren op de grootste zoogdieren, en vermeesteren dikwijls zelfs panthers en luipaarden, gelijk de *Boa constrictor*. De Slangen kaauwen hunne prooi niet, maar slikken die of geheel door, of vermalen dezelve, wanneer zij daartoe te groot is, door hare kronkelingen. De spijsvertering der met huid en haar ingeflokte dieren schijnt bij de Slangen veel tijd te vereischen, om welke reden haar voedsel in de maag zelfs tot verrotting overgaat; en hieruit kan men den frank verklaren, die men bij alle Slangen ontwaar wordt, en mogelijk wel de oorzaak is, waarom men deze dieren voerheen eene bedwelmende tooverkracht toefchreef. Meest alle Slangen leggen eijeren, die als in eene darmvormige buis besloren en zamengehecht zijn: sommigen echter broeijen de eijeren in het lijf door hare eigene warmte uit; en deze noemt men hierom levend barende of adders (*viviparae*). Onder de geslachten der Slangen verdienen de *Ratelslang*, de *Boa*, of *Reuslang* (zie beiden *aldaar*), benevens de *Karmozijn-slang* eene bijzondere opmerking. De laatste vindt men in *Florida*, en *Nieuw-Spanje*; heeft 175 buikschilden en 35 staartschubben; is geheel onschadelijk; eenen vinger dik, en omtrent 2 voet lang. Zij is uitnemend schoon van kleur, en heeft 20 groote, zeer regelmatig langs den rug loopende, karmozijn-roode vlekken, die met zwarte randjes omgeven zijn, welke wederom door citroen-geele dwarsstrepen van elkander zijn afgezonderd. Dit allerschoonst diertje is voor de meisjes in *Florida* een voorwerp van liefsraad en opschik; wordende hetzelfde door deze als een halsband of in het haar gevlochten, enz. gedragen.

SLAVEN, of SLAVONIËRS, (van *Slava*, zoo veel als *roem* beteekenende) is de naam van eene eertijds zeer magtige natie, de tweede Europische volks-familie uitmakende, welke haar oorspronkelijk karakter behouden heeft, en zich door *Hongarije*, *Polen*, *Rusland*, *Pruisen*, *Pommeren*, *Silezië* enz. uitbreidde. Zij kwamen omstreeks de 6de of 7de eeuw uit het binnenste van *Scythië*; drongen met eene verbazende krijgsmagt in *Europa*; bedwongen *Thracië*, *Mysië*, *Macedonië*, een gedeelte van *Hongarije* enz.; trokken over de *Weichsel*, en bragten alle landen tot aan de *Elbe* en de *Baltische* of *Oostzee* onder hun gebied. Men verdeelt dit volk gewoonlijk in:
 1. *Oostelijke Slaven*, die in den beginne onder de Grieksche keizers stonden, en naderhand zelve een koninkrijk, *Moravië*, oprigkten, het-

hetgeen ook tot op KAREL den Grooten stand hield; doch eindelijk door HENDRIK I, uit hoofde van hun onrustig gedrag, vernietigd werd; en 2. in *Noordelijke Slaven*, waartoe de *Wenden*, *Sorben*, enz. behoorden. Zij waren voor het overige oorspronkelijk afgodendienaars; doch omhelsden in later tijd het Christendom, wanneer zij, onder alle *Europische* volken, de eerste waren, die de Heilige schrift in hunne moedertaal overbragten. In *Polen*, *Gallicië*, *Rusland*, *Boheme*, *Moravië*, *Slavonië*, *Serbië*, *Bosnië*, *Kroatië*, *Illyrië* en *Dalmatië* zijn de meeste bewoners nog van Slavischen oorsprong. Hun getal wordt op 50 millioen geschat, waarvan 5 millioen tot de Zuidelijke *Slaven* behooren, wier tongval de *Illyrische* en *Serbische* genoemd wordt. Over het algemeen zijn de *Slaven* moedig, vrolijk en gastvrij, en hebben veel op met de nationale zeden en den volksroem; doch beminnen den drank. Zij zijn vlijtig, en houden zich meestal met den landbouw, of, zoo als de *Illyriërs*, ook gedeeltelijk, met den wijnbouw bezig. Hunne taal, in vele opzigten met de Grieksche, Latijnsche, en Duitsche overeenkomende, wordt door meer dan 60 volken van de Oostelijke landen aan de *Adriatische zee*, tot aan de oevers van de Noordelijke *Ijszee*, en van de zwarte *Elfer* (op den regter oever der *Elbe*) tot aan de eilanden van den Rusfischen, Noordelijken *Archipel*, en de Westkust van *Amerika* gesproken. Volgens DOMBROWSKY is zij eene dochter der niet tot ons gekomen, oorspronkelijke Slavonische taal, welke in 2 voornamen tongvallen, de *Antische* en *Slavische*, ontaard is. De eerste was de taal der *Oostelijke Slaven* of *Anten*; de laatste die der *Westelijke*. Beiden verdeelt gemelde schrijver wederom in 3 takken, te weten: de *Antische* tongval in den *Rusfischen*, *Serbischen*, en *Kroatiſchen*, en de *Slavische* in den *Boheemſchen*, *Sorbischen* en *Poolschen*. Over het algemeen zijn de Slavische talen minder beſchaafd, dan die der Europische, letterkundige volken.

SLAVONIË. Een koningrijk, aan den keizer van *Oostenrijk* behorende. Het grenst ten Westen aan *Kroatië*, en wordt ten Zuiden, Noorden en Oosten door de rivieren den *Donau* de *Drave* en de *Save* van *Hongarije*, *Servië* en *Bosnië* gefcheiden. Het ontleent zijnen naam van de *Slaven* (zie *aldaar*), die zich in het begin der 7de eeuw hier nederzetterden; bevat in zijnen omtrek 308 v. m., en wordt in de lengte door eenen keten van bergen doorsneden, die uit *Kroatië* komen, en verscheidene dalen vormen. Voor het overige bestaat *Slavonië* gedeeltelijk uit mindere, vruchtbare heuvels, en gedeeltelijk uit schoone, uitgestrekte vlakten, en men vindt er over het geheel veel houtgewas. Ten aanzien van de vruchtbaarheid van den grond staat dit rijk met dat van *Hongarije* gelijk, met uitzondering van de bergachtige streken. De beide rivieren de *Drave* en de *Save* brengen het land vele voordeelen aan; doch veroorzaken ook vele overſtroomingen. De voortbrengfels bestaan, behalve de gewone huisdieren, in gevogelte, wild, visch, bijen, zijde, koren, (schoon

(schoon de landbouw hier nog veel ten achter is), meloenen, tabak, veel wijn, ooft enz. De bergen bevatten waarschijnlijk metaal-ertsen; doch men bemoeit zich met den bergbouw niet. Minerale bronnen zijn er vele, en ijzer en steenkolen heeft men er gevonden. De inwoners, die men op 528,000 schat, behooren grootendeels tot den Slavonischen volksstam; doch men vindt er ook *Magyaren*, *Zigeuners*, *Duitschers*, *Grieken*, *Joden* en *Armeniërs*. De Roomsche-, de Grieksch-Katholijken en de niet vereenigde *Grieken* zijn het meest door het land verspreid, waarin slechts weinige Protestanten gevonden worden. De nijverheid is bij de inwoners bijna onbekend. De hoofdstad des lands is *Esfek*: zij ligt in eene schoone, vruchtbare vlakte, op den regter oever der *Drave*, is eene vesting, en telt 9500 inwoners. *Semlin*, tegen over *Belgrado*, is eene belangrijke koopstad, en het middelpunt van den handel tusschen *Turkije* en de *Oostenrijksche* staten.

SLEUTEL. *Muzijk*. of *Nooten-sleutel*. Voorheen bediende men zich in de muziek, ter aanwijzing der toonen, van velerlei Sleutels; doch tegenwoordig slechts van drie, namelijk: 1. van den *F. Sleutel*, waardoor alleen de lagere helft der toonen van ons toonstelsel wordt aangewezen, en dien men daarom ook den *Bas-sleutel*, of het *Bas-teeken* noemt; en aanduidt, dat op de linie, waarop hij geplaatst wordt, de kleine *f* staat, en dat van daar af de overige toonen moeten geteld worden. Deze Sleutel komt tegenwoordig nog alleen op de tweede linie van boven voor. 2. De *G. Sleutel*, dienende voor de hoogere helft der toonen, en ook den *Viool-Sleutel* genoemd, wordt aangewezen door een teeken, aanduidende, dat op de linie, waarop het staat, de één gestreken *g* is. Deze sleutel vindt men thans alleen op de tweede linie. 3. De *C. Sleutel*, aanwijzende, dat de linie, waarop hij geplaatst is, de één gestreken *C*. is Men bedient zich van denzelven in het muzijk-schrift tegenwoordig, voornamelijk, voor de *Discant*-, *Alt*- en *Tenor*-stem. Voor de *Discant* wordt hij op de onderste linie gezet, en heet dan *Discant-Sleutel*, voor de *Alt* op de middelste linie geplaatst, en *Alt-Sleutel* genoemd, en voor de *Tenor* op de tweede linie van boven gesteld, en *Tenor Sleutel* geheeten.

SLIJP- of WETSTEEN (De) behoort tot het geslacht der thoon- of Aluin-aarde. Hij is doorgaans groen of geelachtig graauw; slechts aan de kanten een weinig doorschijnend; flauw schemerende, schilferig van breuk; fontijds splinterig; half hard, en komt in gang- of aderbergen, inzonderheid in den *Levant*, voor; doch vindt men dien ook in *Duitschland*, waar hij echter niet zoo fijn is.

SLINGER. Zoo noemt men ieder zwaar ligchaam, dat van onder aan een koord, draad of staaf zoodanig is vast gehecht, dat het zich rondom een onbewegelijk punt, waaraan het hangt, vrij kan bewegen. Dit punt moet met het zwaartepunt van den slinger in dezelfde loodrechte (*verticale*) linie liggen, wanneer de Slinger rusten zal.

zal. Brengt men den Slinger in eene zijlings hellende rigting, zoo dat zijn zwaartepunt zich niet meer met het punt, waaraan hij hangt, in dezelfde loodrechte linie bevindt, dan tracht het ligchaam tot den verticalen stand terug te keeren, en beschrijft door deszelfs beweging eenen cirkelboog, waarvan het langste punt met het slingerpunt in de zelfde verticale lijn gelegen is. In dit langste punt gekomen, heeft de Slinger, volgens wetten die in de Mechanica bewezen worden, eene snelheid verkregen, om aan de andere zijde der loodlijn, insgelijks in eenen cirkelboog, zoo hoog op te klimmen, als hij voorheen gevallen is. Is hij nu zoo veel geklommen, dan bevindt hij zich in denzelfden stand, waarin hij te voren was, toen hij in eene zijlings neigende rigting gebragt werd, en moet de geheele cirkelboog de beide zijden der loodlinie weder doorloopen, en zich zoo bij aanhoudendheid heen en weder bewegen. Deze beweging noemt men schommelingen. Wanneer men zich den draad, waaraan het ligchaam hangt, als eene bloote linie zonder zwaarte voorfelt, dan ziet men den eenvoudigen of mathematischen Slinger; maar wanneer men, zoo als in het werkdadige altijd plaats heeft, aan den draad ook zwaarte toekent, dan noemt men den Slingerzameengefeld.

Men kan de uitvoerige leer van den Slinger, zonder de Wiskunde en figuurlijke afbeeldingen, niet duidelijk genoeg verklaren, weshalve wij hier nog alleen het volgende bijvoegen. Een Slinger op de boven gezegde wijze in beweging gebragt, zoude niet ophouden zich in de gemide cirkelbogen, aan beide zijden van de loodlinie, te bewegen, wanneer hij niet door de onvermijdelijke wrijving van den draad en den tegenstand der lucht van langzamerhand in rust gebragt werd. Deze beide oorzaken kan men nooit geheel wegnemen; maar wel door eene zorgvuldige bearbeiding en linnen, vormige gedaante van het gewigt aanmerkelijk verminderen. De tijd, welken een Slinger behoeft, om zijne schommelingen te volbrengen, hangt van drie omstandigheden af, als: 1. van de grootte van den hoek, welken de Slinger met de loodlinie maakt. 2. Van de lengte van den Slinger, en 3 van de aantrekkingskracht. Zijn al deze omstandigheden bij twee Slingers volkomen gelijk, dan maken zij ook even veel slingeringen in een en denzelfden tijd; doch verschilt slechts één derzelve van de overige, dan vallen ook de slingeringen van beide ongelijktijdig uit. Dus Slingert een korte Slinger, voor het overige alles gelijk staande, sneller dan een langere; en hierin heeft de wet plaats, dat de lengten der Slingers evenredig zijn aan de vierkanten (quadraten) der tijden, in welke de schommelingen volbragt worden, en dus de laatste aan den kwadraatwortel van de lengte van den Slinger. Een Slinger, die viermaal langer is, dan een andere, zal dus tweemaal langzamer slingeren, of de viermaal kortere Slinger zal twee slingeringen doen; terwijl de langere, in denzelfden tijd, slechts één volbrengt. Een Slinger, onder de breedte van *Parijs*, zal hij in sekonden slingeren, moet 36 duim 367 lijnen, of

3,1663 Rijnlandsche voet lang zijn. Na den *aequator* der aarde is de Slinger korter dan bij de polen, en insgelijks korter op hooge bergen, dan op de oppervlakte der zee. Het is opmerkelijk, dat dezelfde Slinger niet op alle plaatsen der aarde zijne slingeringen in den zelfden tijd volbrengt; en hierbij komt de boven aangevoerde 3de omstandigheid in aanmerking, waarvan de tijd der slingeringen afhangt. De zwaartekracht, of hetgeen hier hetzelfde is, de aantrekkingskracht der aarde, werkt overal niet even sterk op den Slinger, welke zich hierom op sommige plaatsen langzamer, dan op andere, beweegt. De rede hiervan moet men eenendeels zoeken in de middelpunt-schuwende kracht, die door de omdraaijing der aarde om hare as wordt te weeg gebragt, en anderdeels in de wezenlijke vermindering der zwaartekracht, welke laatste zooveel te aanmerkelyker is, naar mate de plaats, waar de Slinger wordt waargenomen, nader aan den *aequator* ligt; terwijl integendeel de aantrekkingskracht toeneemt, hoe meer men tot de polen nadert, waarvan de afplatting der aarde aan de polen eenvoudig de oorzaak is.

Behalve de wrijving van den draad of stang, en de wederstand der lucht, zijn er nog andere oorzaken, die de ongelijkheid in de beweging van den Slinger voortbrengen, b. v. de afwisseling van koude en warmte. Daar alle lichamen door de warmte worden uitgezet, zoo moet dit ook met den Slinger het geval zijn. De stang wordt bij eene hoogere temperatuur merkelyk langer; in de koude daarentegen korter: van hier, dat de Slinger in den Zomer zich langzamer beweegt, dan in den Winter, en de gewone slingeruurwerken in het laatste jaarfaizoen, wanneer zij niet in verwarmde vertrekken staan, dagelijks eene halve minuut voor uit loopen, en zelfs, wanneer zij des nachts aanmerkelyk verkoelen, eenen onregelmatigen gang hebben. De compensatie-slingers, uit verscheidene parallellen met elkander verbondene staven van twee verschillende metalen bestaande, zijn in hunnen gang het minst aan verstooringen van dien aard onderhevig, en vinden uit dien hoofde veel bijval. — De Slinger is een uitmuntend middel, om aan de uurwerken eenen gelijkvormigen gang te verschaffen. Onze verdienstelyke landgenoot CHR. HUGENS was de eerste, die er zich tot dat einde van bediende, en moet dus als de uitvinder der Slinger-uurwerken worden aangemerkt.

SLOTHOUWER (VALENTINUS). Het strekt tot geene geringe aanbeveling voor onzen landaard, welk een aantal van uitstekende geleerden zij ook kan aanwijzen, wanneer men een ruim getal mannen van uitmuntende verdiensten aantreft, die zich, met minderen roem vergenoegende, vrijwillig eenen meer nederigen stand uitkozen, waarin zij hunne eerzucht genoeg voldaan achteten, wanneer zij, in plaats van eenen schitterenden naam te bejagen, hunne kundigheden in stilte mogten blijven beoefenen, en ten algemeenen nut besteden. Tot dezen kring behoorde SLOTHOUWER, die in Louwm. 1738 te *Arnhem* geboren werd. Zijn vader, Organist der groote kerk, zorgde reeds vroeg

vroeg voor eene, naar zijn vermogen, doelmatige opleiding in de Oude talen. De Latijnsche scholen in zijne geboortestad, aan welker hoofd zich toen HENRICUS CANNegiETER bevond, doorloopen hebbende, werd hij voor de Akademische lessen genoegzaam bekwaam verklaard; doch de huisfelijke omstandigheden zijner ouders geene meerdere uitgaven voor de voortzetting zijner verdere studie gedogenden, scheen het als of onze jonge SLOTHOUWER dezelve voor altijd zoude moeten vaarwel zeggen. Hij bleef dus nog 3 jaar aan de leiding van zijnen leermeester CANNegiETER toevertrouwd; en mogelijk heeft de nu naauwere omgang met dezen geleerde op de bijzondere neiging van zijnen leerling, voor de Land- en Volkengeschiedenis, en de opsporing van de zeden en gewoonten der Ouden, eenen aanmerkelijken invloed gehad. Eindelijk mogt het hem gebeuren, de akademische loopbaan in te treden. Hij vertrok naar de Geldersche Hooge school; hoorde hier de lessen van J. C. STRUCHTMEIJER over de Latijnsche en Grieksche Letterkunde, vooral over de Aardsrijkkunde en Geschiedenis, met dat gevolg, dat deze hem, na een verblijf van slechts 2 jaar, bekwaam oordeelde, om niet als praeceptor, maar aan het hoofd eener Latijnsche school geplaatst te worden. Zich zelve echter voldeed hij niet genoegzaam, en, niettegenstaande den lof van Hoogleraren en anderen, waande hij, uit een te ver gedreven wantrouwen op zijne gemaakte vorderingen, minder geschikt voor de beoefening der oude Letterkunde te wezen. Hij zocht dus voor eenigen tijd *Athene* en *Rome* uit het hoofd te verbannen, en woonde vlijtig de lessen bij van den hoogleeraar TH. SCHELTINGA in de Oostersche talen en Kerkelijke oudheden, alsmede die van F. L. CREMER in de eigenlijk gezegde Godgeleerdheid. De laatste, spoedig zijne buitengewone gaven van geheugen, oordeel en vaardige bevattingsontwaringende, en vooral zijne buitengewone werkzaamheid bewonderende, schroomde niet, om van zijnen geliefden kweekeling, openlijk het vereerends getuigenis af te leggen. Dan hoe vleijend ook dit voor hem ware, ondervond hij wederom gewigtige zwaarigheden in het voortzetten van zijn nieuwe studieplan, zoo als hij in latere dagen openhartig erkende. Hij beleefde een tijdvak van godgeleerde geschillen, wier herinnering elken godsdienstvriend bedroeven moet, en waarin zijn vriend en leermeester, CREMER, niet weinig gewikkeld werd. Voor eenen jongeling van eene levendige geaardheid viel het bezwaarljk, zich binnen de naauwe grenzen te bepalen, waaraan men ten onregte den naam van regtzinnigheid verkwistte. Hij bezat eenen onbepaalden eerbied voor het Christendom; doch waardeerde niet minder vrijheid van denken in min gewigtige geschilpunten. Hierbij hadden de oude letteren, in weerwil van zijnen kortstondigen uitstap in een ander vak van geleerdheid, nog hare vorige aantrekkelijkheid voor zijn hart niet verloren, en dus nam hij gretig den voorslag van een aanzienlijk Vriesch edelman, J. v. DOYS, aan, om als huisonderwijzer de opvoeding van deszelfs eenigen zoon te besturen.

SLOTHOUWER genoot 3 jaar in deze nieuwe betrekking alle aanmoediging; doch de vroegtijdige dood van zijnen kweekeling beroofde hem van het genoegen, om duurzame vruchten van zijne welbestuurde pogingen in te oogsten. In Hooim. 1762 ontving hij eene aanstelling als Rector der Latijnsche scholen te *Harlingen*, en naar verloop van nog geen 2 jaar, bij een besluit van de regering van *Leeuwarden*, het aanzoek ter vervulling van het Rectoraat, aldaar door het vertrek van den eerbiedwaardigen M. TYDEMAN open gevallen. Bijna 58 jaar streefde hij onvermoeid in deze loopbaan voort, zonder dat aanbiedingen van aanzienlijker leerstoel in staat waren, om hem van dezen post, den lust zijns levens en het toppunt zijner eerezucht, te verwijderen. Men vindt op de breede lijst der genen, die, gedurende dit aanzienlijk tijdvak, hunne eerste opleiding tot geleerdheid en beschaving aan hem te danken hebben, een aantal in het vak der letteren beroemde namen, als van TH VAN KOOTEN, JOH. AD. NODELL, HERM. en JOH. BOSSCHA, R. v. OMMEREN, J. PIERSON THOLEN, A. YPEY, E. TINGA, L. SURRINGAR, R. KOOPMANS, G. DE WALL en anderen, die alle door uitgegevene schriften of letterkundige eerposten overal bekend zijn geworden. De getrouwe waarneming van zijnen post verhinderde hem in geenen deele in de gedurige voortzetting en aankweeking zijner geliefkoosde studien. In 1785 zag men hem wedijveren in den letterstrijd, door TEYLERS Godgeleerd genootschap geopend, over de vraag: „Hoedanig was de staat der Christenheid, vooral in de Oosterfche „kerk, ten tijde der opkomst van den zoogenaamden propheet MA- „HOMED; en heeft dezelve niet zeer veel toegebracht ter aanvanke- „lijke verspreiding zijner leer?” Geene der ingekomen stukken verwierf den gouden, maar 4 verhandelingen, waaronder die van SLOTHOUWER (†) verkregen den zilveren eerprijs. Behalve dit waarlijk wijsgeerig stuk, waarin eene grondige kennis van de geschiedenis der middeleeuwen en eenen echt liberalen geest doorstraalt, en waarvan nog op dit oogenblik de lezing zeer belangrijk blijft, verscheen van hem in het licht: *Diatrise Philosophico-grammatica de origine casuum praesertim in Graecâ et Latinâ linguâ* (*Leovardiae* 1791, 80): een werk, waarvan buitenlanders (*) met lof melding maakten, en waarin zij den levendigen en onderhoudenden schrijfsfant, waarmede dit afgetrokken onderwerp behandeld is, inzonderheid bewonderden.

SLOTHOUWER bezat een staal geheugen, hetgeen hij in volle kracht behield tot weinige dagen voor zijn overlijden. Door dit zeldzaam voorrecht geholpen, wist hij over alle voorkomende onderwerpen eenen voorraad van geschied- en letterkundige bijzonderheden, van vertellingen uit de Geschiedenis der volken, zoowel als uit die der dagelijksche zamenleving, in eene, wel is waar soms zonderlinge, doch behagelijke mengeling te verhalen, en geleerden en ongeleerden hoor-

den

(†) Te vinden in het 5 Deel TEYLERS *Godgelooeds verhandelingen*.

(*) Zie: *Göttinger Anz.* van 26 Jan. 1793.

den hem gaarne. Dezelfde opgeruimdheid van geest bezielde hem in den huisfelijken omgang. In 1764 huwde hij aan R. RIENSTRA; doch rampen van velerlei aard troffen zijn huisgezin; onverdiende teleurstellingen en treurige verliezen verijdelden dikwijls de ontwerpen, die de zorgdragende vader tot het geluk of bestaan zijner kinderen gevormd had. Nogtans erkende hij altijd met een levendig gevoel de weldadige beschikkingen der Voorzienigheid ten zijnen opzigte; vond in zijne letteroefeningen genoeg en verstrooijing, en in het bijzijn van zijne leerlingen het grootste vermaak van zijn leven. Na bijna onafgebroken, gedurende meer dan een halve eeuw, onder het genot eener vaste gezondheid, zich aan de zorg voor de aankweeking der schooljeugd toegewijd, en den ouderdom van 83 jaar bereikt te hebben, besloot hij schoorvoetende, om zich bij de stedelijke regering te vervoegen ter verkrijging eener welverdiende rust, welke men hem dan ook op de meest vereerende en eene voordeelige wijze verleende; terwijl het zijner Majesteit den koning behaagde, het gedeelte van 's lands traktement, aan zijnen post verbonden, er bij te voegen, als eene allezins gepaste belooning (het zijn de woorden van het besluit van den Minister voor het publiek onderwijs), „voor „den Nestor der Latijnsche onderwijzers, die, grijs geworden in „de onvermoeide uitoefening van zijnen belangrijken post, denzelven „niet had willen verlaten, voor dat hij in eenen zeldzamen ouderdom „zijne krachten voelde bezwijken.” In zijne betrekking van Curator der Latijnsche scholen bleef hij, na de aanstelling van zijnen opvolger, met dezelfde deelneming voor de belangen der schooljeugd waken, toen hij, na eene ongesteldheid van weinige dagen, den 27sten van Bloem. 1822, zachtkens ontsliep; nalatende een waarlijk verheven voorbeeld van werkzaamheid en beroepsijver.

SLUIS, met den bijnaam *in Vlaanderen*, ligt in het 4de arrondissement der Nederlandische provincie *Zeeland*, hetwelk het Westelijk gedeelte van het voormalig *Staats-Vlaanderen* bevat, met 14,785 inwoners. De stad van dien naam is er de hoofdplaats van; ligt aan den zeeboezem *het Zwin*, tegen over het land van *Kadzand*, $3\frac{1}{2}$ uur ten Noord-Oosten van *Brugge*, en 5 of 6 van *Middelburg*. Zij was vóór de komst der *Franschen* eene bevestigde stad, met een oud en zeer sterk kasteel; doch deze deden beide springen, zoodat *Sluis* thans eene opene plaats is. Zij ontleent haren naam van eene zeevluis, en hare haven, oudtijds eene der vermaardste van *Nederland*, kon 500 schepen bevatten; maar is thans geheel verzand, en alleen voor kleine vaartuigen bruikbaar. Ook was *Sluis*, ten tijde van den bloei van de stad *Brugge*, eene zoo aanzienlijke koopstad, dat in 1468 niet minder dan 150 koopvaardij-schepen, uit onderscheidene landen van *Europa*, aldaar ten anker kwamen; terwijl zij 82 jaar vroeger (1386) aan koning KAREL VI van *Frankrijk* ter uitrusting van 1400 vaartuigen, tot eene zoo genomene landing in *Engeland*, diende. — De vrij ruime omtrek der stad, binnen de wallen, wordt

mceftal door tuinen en bleekvelden ingenomen; de huizen, ten getale van 400, beftaan er slechts een klein gedeelte van, en de inwoners rekent men op ruim 1200. Zij beftaan gedeeltelijk van de bezetting, gedeeltelijk ook van den handel in granen, den fluikhandel met uitgevoerden korenbrandewijn, en de vischvangst; gelijk er ook vele visch wordt ingezouten. Een naburig moeras maakt de lucht hier zeer ongezond; doch minder voor de inwoners, aan het klimaat gewoon, dan wel voor het krijgsvolk, hetwelk van tijd tot tijd de bezetting uitmaakt. Men vindt in *Sluis* een burger Wees- en Gasthuis. De fraaije groote kerk is voor weinige jaren, door de onvoorzigtigheid van een' leidekker, afgebrand.

Het arrondisfement *Sluis* bevat de kleine ftad *Aardenburg*, de geboorteplaats van onze nog levende, doch blinde, dichteres PETRONELLA MOENS, met 1100 inwoners, en eene Gereformeerde, Doopsgezinde en Roomfche kerk. In 1672 leden hier de *Franschen*, die er eenen aanflag op maakten, een aanmerkelijk verlies, door den moedigen tegenweer der inwoners, die den veel fterkeren vijand tot den aftogt noodzaakten, bij welke gelegenheid de Aardenburgfche vrouwen wonderen van dapperheid deden. Voorts *Biervliet*, waar WILLEM BEUKELZ:, de uitvinder van het haringkaken, geboren werd en begraven ligt, en tot wiens gedachtenis nog een gefchilderd glasraam in de kerk gezien wordt. De inwoners van dit dorp waren in 1204 de eerfte, die, onder graaf BOUDEWIJN, de wallen van *Konftantinopel* beklommen: ook zijn zij door meer heldendaden, onder anderen in 1383 tegen de *Gentenaars* en *Engelfchen*, en in 1488 tegen keizer MAXIMILIAAN, bekend. Wijders *Breskens*, een dorp tegen over *Vlissingen*, naar hetwelk alhier eene overvaart is; en met welke ftad deze plaats, door hare batterijen, den mond der *Westerfchelde* beftrijkt; voorts de dorpen *Katstrand*, *Eede*, *Groede*, met eene Lutherfche gemeente, *Oostburg*, *Ijzendijke*, met een ftadhuis met eenen toren, eene Hervormde en Roomfche kerk, en meer andere kleine plaatfen.

SMAAK. Dit woord wordt in eenen tweeledigen, eenen *Physiologifchen* en *Aesthetifchen*, zin genomen. In den eerften verftaat men er door dat vermogen, of zintuig van den mensch, waarvan de tong het werktuig is, waardoor men zekere eigenfchappen der voorwerpen (zoo als fcherpte, zuur, zout, zoet, bitter enz.) waarneemt. De zenuw-wratjes, zich boven op, en aan de zijranden van de tong bevindende, brengen den Smaak voort; de klier-ties der tong doen de zouten fmelten, welke alsdan opgelost worden, en in de zenuw-wratjes dringen, en dat gevoel verwekken, hetgeen wij den Smaak noemen; terwijl door drie zenuwen, die aan iedere zijde in de tong loopen, en met de hersfens en het ruggemerg in verband ftaan, den ontvangen indruk wordt voortgeleid. — In den tweeden, *Aesthetifchen*, zin verftaat men door Smaak het vermogen, om het *fcheen* in de voorwerpen te beoordeelen. Men ziet dus ligtelijk de over.

overeenkomst in, welke tusschen dezen en den Physiologifchen Smaak plaats heeft: beiden hebben voor ons iets aangenaams of onaangenaams, en te dezen aanzien is onze onderscheiding slechts onbepaald, omdat dezelve meer een uitwerksel van ons gevoel, dan van het voorwerp zelve is; en van hier ook het zeggen, dat men niet wel over den Smaak kan oordeelen.

SMAKSCHIP is een Hollandsch vaartuig, van achter en van voren even breed, met een' gaffelmast, boegspriet en zwaarden voorzien. Het heeft een eenigzins verheven verdek, een groot roer, en wordt in *Holland* meest op binnenwaters gebruikt; doch in *Duitschland* op de *Elbe* en *Wezer*. Ook bedient men er zich van, om grootere schepen te ligten, en men vindt er, die 50 tot 60 last voeren.

SMALKALDISCH VERBOND. Zoo noemt men de vereeniging, welke het eerst in 1531, door 9 Protestantfche vorsten en graven, en 11 Rijkssteden, ter gemeenschappelijke verdediging hunner godsdienstige gevoelens, en van derzelve staatkundige zelfstandigheid, tegen keizer KAREL V en de Katholijke stenden, te *Smalkalden*, in het *Hennebergfche* voorloopig voor den tijd van 6 jaar, tot stand gebragt; nog in hetzelfde jaar in de bijeenkomsten te *Frankfort* bekrachtigd, en in 1535, in eene vergadering te *Smalkalden*, door de toetreding van nieuwe leden, de verlenging voor 10 jaar, en door het besluit, om een staand verbondsleger van 12,000 man te onderhouden, aanmerkelijk versterkt werd; terwijl, bovendien, dit verbond door de artikelen, door LUTHER, ter nadere opheldering der *Augsburgfche* belijdenis opgesteld, door de aanwezende godgeleerden onderteekend, en onder den naam van *Smalkaldifche artikelen* bekend, een nieuw en krachtig steunfel ontving, ofschoon men daar door het eigenlijk beoogde doel met dezelve miste. (*Men vergelijke hiermede het art. LUTHER*).

SMARAGD. Deze kostbare steenfoort, tot het kiezelgeflacht behoorende; welke op zich zelve in het vuur niet smeltbaar is, en ook in de lucht onveranderlijk blijft, was reeds bij de ouden bekend, en men heeft er verscheidene steenen van onder de bouwvallen van *Rome*, *Herculanum* en *Pompeji* gevonden. Waarschijnlijk is zij toen uit *Egypte* gekomen. In *Azië* wordt de Smaragd, zoover men weet, niet gevonden, maar wel in *Amerika*, en bepaaldelijk in het stadhouderfchap *Santa Fé*, en in het dal *Tunka*. Deze steen dient tot fieraad, waartoe hij, uithoofde zijner zuivere, overheerlijk groene kleur, bijzonder hoog gefchat, en duur betaald wordt. Hij wordt gewoonlijk tafelvormig, met weinige facetten op de kanten geslepen, omdat hij zich dan op het schoonst vertoont. Het specifiek gewigt van den Smaragd is — 2757, en zijn gehalte (vo'gens KLAPROTH) — 6625 kiezelaarde, 31,25 Thoon-aarde en 0,50 ijzerkalk. VAUQUELIN verschilt echter hierin, en geeft slechts 14 deelen Thoon-aarde, en daarentegen 13 *Glucina* (in verscheidene eigenaardige bij-

zonderheden van de Thoonarde, waarnaar zij anders gelijk, verichijfende) en 3,50 Chromium-kalk op. Deze steen is harder dan het berg-kristal, koud op het gevoel, niet zeer zwaar, en fomtijds doorschijnend. Men kan ook door een zeker smeltzel van glas eenen fraaijen Smaragd voortbrengen. Ook heeft de Hoogleenaar STRUVE, voor ettelijke jaren, in den *Dolomiet* van den *Sr. Gothard*, eene delfstof ontdekt, die, volgens hare uiterlijke kenmerken, (kristallifatie, hardheid, gewigt, enz.), op de weinig bleekere kleur na, den echten Smaragd nabij komt.

SMELT. (De) Bij dezen naam is, vooral in *Zeeland*, een klein vischje bekend. Zijn kop is zijlings zamengedrukt; de bovenlijp dubbeld; de onderste kaak langer, dan de bovenste; de tanden zijn naaldachtig; de kieuwenhuid heeft 7 stralen; het lijf is min of meer spilrond, en de staart afzonderlijk gevind. Dit vischje, door de Duitschers *Sandfisch*, *Sandaal* en *Tobiasch-visch* genoemd, zoude weinige opmerking verdienen, indien het niet ware, uit hoofde der zonderlinge wijze, waarop het in opgemelde provincie van ons vaderland gevangen wordt. Men is, namelijk, inzonderheid op het Zeeuwfche eiland *Walcheren*, gewoon, om de in den nazomer droog geloopen stranden met eene spade om te spitten, of ook wel om te ploegen. Bij deze gelegenheid ziet men eene zoo groote menigte van deze vischjes uit het zand te voorschijn komen, dat men vrij wat handen noodig heeft, om dezelve bij een te verzamelen; en is men daarmede niet spoedig genoeg gereed, dan weten zich deze kleine diertjes spoedig weder in het zand te verbergen. Deze zonderlinge visfcherij wordt te regt aangemerkt als niet een van de minste van *Zeelands* landvermaken, waarop MATTHEUS GARGON, in zijne *Walcherens Arkadia*, de volgende dichtregels geplaatst heeft, die wij hier woordelijk afschrijven:

Zwijg, oude beuzeleeuw van zeven wonderheden!
Stil Memfis! roem niet meer grootsprekend Griekenland!
'k Zie duizend wondren aan Walchers dijk en strand.
Het land wordt hier tot zee, de zee tot schoone steden.

De vreemdeling staat verrukt, waar dat hij rigt zijn schreden;
Men vangt hier visch te paard, men grijpt die met de hand;
't Ploeg ijzer is ons net; men vischt hier in het zand.
De Spaa verrast den Smelt, die wegschiet na beneden.

Waar ziet men wonderen, zoo wonderlijk als dit?
Men zet geen netten uit, maar ploegt, en graaft en spit;
Zoo haalt men vischen, uit den droogen grond, van onder.

Spaait, Landman, ploegt en werpt het koren in de voor!
De Smelt springt voor ons op in 't zandig kouterspoor:
Zoo baart een kleine visch 't vermakelijkst wereld-wonder.

SMERDIS. De zoon van een der Magi, bevelhebber van *Babylon*, en opvolger van CAMBYSES op den Perzischen troon, voor wiens omgebragten broeder, mede zijnen naam voerende, hij zich uitgaf, en waarom hij ook de *Pfendo* SMERDIS, of *valsche* SMERDIS, genoemd werd. Hij huwde bovendien met ALOSSA, de weduwe van CAMBYSES; doch werd eindelijk, toen het bedrog ontdekt werd, door DARIUS HYSTASPES vermoord, en in het rijksg gebied opgevolgd.

SMERGEL. Is eene steensoort, tot het geslacht der granaten behoorende, en eertijds in *Saksje*, in verharde talk gevonden wordende. Dezelve is blaauw-zwart en zeer hard, en wordt uit dien hoofde tot het steensnijden en polijsten sterk gezocht. De *Folith*, van de kaap *Gades*, in *Spanje*, heeft er vele overeenkomst mede. Voorheen werden ook granaten, ijzer-kiezel enz., tot het steensnijden verkocht.

SMIRNA, in het Turksch *Ismir*, is eene aanzienlijke stad aan de Westkust van *Natalie*, met eenen zeeboezem, die omtrent 10 Duitsehe mijlen landwaards in loopt; doch uit hoofde der menigvuldige zandbanken niet voor alle groote schepen toegankelijk is. Zij ligt in eene bekoorlijke landtrek, die rijk aan de edelste vruchten is, en is haar oorsprong aan de *Grieken* verschuldigd, die uit *Ephesus*, herwaards kwamen, zich langs een gedeelte der golf in afzonderlijke dorpen uitbreidden; en daar aan den naam van *Smirna* gaven. ALEXANDER, hen tot een geheel willende vereenigen, liet aan de rivier *Meles* eene stad bouwen, die eerlang, daar zij in het verbond der Jonische steden werd opgenomen, het middelpunt werd van den handel van *Klein-Azië*. De kunsten bloeiden binnen hare muren; uit haar kwamen prachtige gedenkstukken der Bouwkunst te voorschijn, en vreemdelingen uit allerlei natien vloeiden derwaards, om hare bekoorlijkheden te genieten. Door den invloed, echter, van onrustige tijden ging in lateren tijd al haar welvaart verloren, en in het begin der 13de eeuw waren er alleen de puinhoopen van over. Toen de *Turken* volkomen meester van het rijk waren geworden, herrees *Smirna* weder uit zijnen diep vervallen staat. — De stad loopt aan den zeeoever tegen eenen berg op, waarop een oude burgt staat, in welker nabijheid een klein slot ligt. Het door de *Europeërs* bewoonde gedeelte noemt men de *Franken-sstraat*: de huizen zijn er slechts van hout en ééne verdieping; doch het is het fraaiste der stad, en ligt geheel aan de zee. Rijtuigen zijn hier niet in gebruik; en van hier dat de straten naauw zijn. Het gewoel in deze uitmuntende koopstad van den *Levant* is ongewoon groot. Men schat het getal van derzelve inwoners op 120,000, waaronder zich 65,000 *Turken*, 23,000 *Grieken*, 7000 *Armeniërs*, en meer dan 12000 *Joden* bevinden; makende het getal der *Europeërs*, die men *Franken* noemt, slechts een gering getal uit. Er is in *Smirna* eene Griekse gemeente met eenen aartsbisshop, gelijk ook eene Armenische, eene Roomse met eenen bischoppelijken Vicaris, en eene Protestantse, die hare gods-

dienst in de kapellen der Engelsche en Duitsche consuls verrigt; alsmede een Franciskaner- en Kapucynerklooster. De Joden hebben 3 Synagogen, en de *Grieken* een kolegie met 100 studenten, waarin onderwijs in de Grieksche taal en Wiskunst gegeven wordt. Voor de Oosterfche en Westersche Christenen heeft men hospitalen aangelegd, en de meeste Europifche mogendheden hebben er hunne consuls. De stad is, nevens haar gebied, het eigendom van de moeder des sultans; doch een *Kadi* oefent er het bewind uit in hare plaats, en in zijnen naam; terwijl een *Muselim* de inkomsten inzamelt. Zij is dikwijls aan de pest, aardbevingen en brand onderworpen. Men vindt er eene ruime reede, en de schepen kunnen dicht aan land veilig het anker werpen. Ook heeft men er verscheidene fabrieken, inzonderheid van de zoo zeer beroemde tapijten. De koophandel is er bloeiend; talijke karavanen brengen er uit het binnenste des lands gesponnen katoen, fijne schaapsvachten van *Angora*, zijde en tapijten uit *Perzië*, droogerijen van allerlei aard, was, vijgen, schoone gedroogde razijnen, en zelfs koopwaren uit het Zuidelijk *Indië*, langs den weg van *Perzië* en *Aleppo*; terwijl de schepen van allerlei handeldrijvende natien in *Europa* en die van *Amerika*, met goederen geladen, in menigte er aankomen. — *Smirna* is eene der steden, die zich op de geboorte van HOMERUS binnen hare muren beroemen. Aan de oevers van de heldere rivier *Meles* vertoont men het oord, waar zijne moeder hem ter wereld bragt, en de plaats, waar hij in een somber hol zijne onsterfelijke gedichten vervaardigde. Een klein uur van daar, bij het bad van *DIANA*, meent men overblijfsels van haren ouden, prachtige tempel ontdekt te hebben.

SMITH. (A.) Een beroemd Engelsch schrijver, te *Kerkalby* in *Schotland*, in 1723 geboren. Schoon tot de Godgeleerdheid bestemd, verkoos hij naderhand het vak der Wijsbegeerte; wijdde zich aan het akademisch leeraar-ambt, en ging naar *Edinburg*, waar hij voordragingen over de Welfprekendheid en fraaije Wetenschappen hield, en eerlang met den beroemden HUME bekend werd, die naderhand een zijner vertrouwste vrienden was. In 1751 werd hij te *Glasgow* tot Hoogleeraar in de Redeneer- en Zedekunde beroepen, en bekleedde dien post, den tijd van 13 jaar, met veel roem. Als schrijver trad hij eerst in 1754 te voorschijn met zijn werk: *Theory, of moral sentiments*, het geen veel opziens baarde, en ook in andere talen werd overgezet. In 1764 en 1765 verzelde hij den hertog BUSCLOUGH op eene reis door *Frankrijk* en *Italië*, wanneer hij de beroemdste Fransche geleerden, D'ALEMBERT, HELVETIUS, NECKER, TURGOT en anderen, leerde kennen. Na zijne terugkomst vertoefde hij 10 jaar in zijne geboortestad als een ambteloos burger, en wijdde zich alleen aan zijne studien; en het is aan deze zijne afzondering en zijn' onvermoeide vlijt, dat wij zijn onschatbaar werk, *Nature and Causes of the wealth of Nations*, het geen in 1776 verscheen, en hem door geheel *Europa* beroemd maakte, te danken hebben. Hij beoefde daarin hoofdzakelijk, om aan te toonen, hoe de Natuur, door

den oorspronkelijken aanleg van 's menschen geest, en de uitwendige omstandigheden, waarin zij dezen plaatst, voor de trapswijze vermeerdering van den rijkdom der volken gezorgd heeft, en tevens, om te bewijzen, dat het krachtdadigste, of liever het eenigste middel, om een volk groot, bloeiend en rijk te doen worden, daarin gelegen zij, dat men de Natuur in hare inrigtingen volge, en aan eenen ieder, zoo lang hij de eeuwige en onveranderlijke wetten van regtvaardigheid (niet de willekeurig gegevene of door den staat gewijzigde) niet overtreedt, vrij laat, om zijn voordeel langs zoodanige wegen, als hij goedvindt, te behartigen, en zoowel zijne vlijt als vermogen (kapitaal), met de vlijt en het vermogen zijner medeburgers, vrij en ongehinderd, daartoe aan te wenden. Ieder regering, die of door buitengewone aanmoedigingen tot eenen bijzonderen tak van nijverheid een grooter deel van het kapitaal der maatschappij besteedt, dan haar natuurlijk zoude toevloeyen, of die door buitengewone bepalingen aan eene andere soort van nijverheid dat gedeelte van het kapitaal onttrekt, hetgeen door haar op eene andere wijze zoude kunnen besteed worden, verijdelt het groote doel, hetwelk zij zich voorstelt. Alleen door eene geheele bevrijding van alle geweldadigheden, leeraart onze schrijver, en van bepalingen en belastingen van allerlei aard, waardoor men den handel leiden wil, doch die denzelven alleen verlammen en onderdrukken, kan het vermogen van den staat, en gevolgelijk zijne kracht, worden vermeerderd. Volgens SMITH moet er in den handel geen verbod van in- of uitvoer, onder welke benaming ook, moeten er geene tollën, geene premien, geene begunstiging van bijzondere fabrieken of derzelyver ondernemers, geene monopolien noch verkorting van de regten van den mensch en burger plaats hebben: boven al beveelt hij de regeringen de uitoefening van den pligt van regtvaardigheid aan, welker uitoefening, naar zijn gevoelen, het geluk en den welvaart van *Grootbritannië* gevestigd heeft. Men ziet, dat dit stelsel, hetgeen men gewoonlijk het *Indrustie stelsel* noemt, in den eersten opslag vele overeenkomst heeft met het *Physiokratische*; alleen verschillen QUESNAY en SMITH in den weg, langs welchen ieder tot zijn bijzonder gevoelen gekomen is. De eerste beschouwt den grond alleen als nationale rijkdom, en deszelfs zuivere opbrengst als het nationaal inkomen, en wil alleen dit belast hebben, omdat al het overige, wat een staatsburger voortbrengt, of door hem verworven wordt, slechts schijnbaar is; terwijl SMITH, daarentegen, drie soorten van *producenten* (voordeel aanbrengeende burgers) in den staat erkent, namelijk: 1. dezulke, die aan de Natuur hare voortbrengfels zelve ontwringen; 2. die van de renten van hun kapitaal leven, en 3. die van het loon van hunnen handarbeid bestaan, dien zij voor anderen verrigten, welke laatste hij in *productive* en *niet productive* (al of niet voordeel aanbrengeende) burgers onderscheidt. De eerste zijn zoodanige, die voor hun arbeidsloon eene grootere waar-

de teruggegeven, de laatste, welke dit niet doen. SMITH heeft dus een geheel ander stelsel van belasting dan de Physiokraten. Hij houdt den handwerksman, manufakturist en koopman voor wezenlijk voordeel aanbrengeude burgers; nijverheid en arbeid voor een hoofdvereischte van het nationaal inkomen.

SMITH verwief door dit zijn werk ongemeen veel roem, en werd, zoo in zijn vaderland als elders, als een man van een uitstekend verstand, als de grootste, beoefenende wijsgeer, en als een weldoener der menschheid bewonderd. Hij bragt het laatste gedeelte van zijn leven in *Edinburg* door, waar hij, 2 jaar na de uitgave van zijn laatstgenoemde werk, tot koninklijk commissaris van de tollén in *Schotland* werd aangesteld, en in het jaar 1790 stierf. Hij genoot niet alleen in het tijdvak van 15 jaar, dat hij zijn werk overleefde, het genoegen, dat de tegenspraak tegen zijne theorie allengkens ophield, maar was ook getuige van den weldadigen invloed, dien zijne schriften, op sommige takken van handelbestuur, in zijn vaderland te weeg bragten.

SMITS (DIRK) zag in 1702 te *Rotterdam* het eerste levenslicht. Zijne ouders, van den geringen burgerstand zijnde, konden hem alleen de voor alle standen noodzakelijke kundigheden laten leeren; doch de fraaije kunsten boeiden hem reeds vroeg: als kind beminde hij de muziek; maakte op zijn 14de jaar verzen, en las eerlang de groote meesters HOOFT, VONDEL en vooral DE DECKER, met wiens dichttrant de zijne het meest overeenstemde, waartoe misfchien gelijkfoortige uiterlijke omstandigheden het hare bijdroegen. SMITS moest, even als DE DECKER, zijn geheele leven tegen de ongunstige bedoelingen der fortuin worstelen, en hetgeen zij beiden waren, werden zij uit zich zelve, met dit onderscheid, dat de eerste geen kunstlievenden vader had, zoo als de laatste. SMITS schepte uit de genoemde dichters zijne voorbeelden, taal- en kunstregelen, gelijk POOT, met wien hij onbedrevenheid in de oude talen gemeen had; doch in de hedendaagsche, met name de *Engelsche*, was hij doorkundig, zoo als blijkt uit zijne fraaije vertaling, of navolging van PIERES brief van HELOÏZE aan ABEILLARD, welke echter door die van zijnen stadgenoot TOLLENS verre overtroffen werd. SMITS werd ongelukkig in den draaikolk der dichtgenootschappen medegesleept, en wel in een der meestberoemde en minstbeduidende tevens, *in Natura et arte*, waarin mannen, als VAN DER POT en VERSTEEG den toon gaven. Nogtans moet men erkennen, dat SMITS, aan den anderen kant, hier eene juistheid van uitdrukking verkreeg, welke hem tot zijne nette en keurige schilderlingen niet weinig behulpzaam was, zonder den gloed van zijn dichtvuur geheel te kunnen verdoven. Hij geraakte ook bekend met den Doopsgezinden leeraar P. FONTJEN en den taalkundigen JOZUA VAN DER POORTEN. Zijn eerste dichtwerk, dat hij in 1734 uitgaf, was een Bijbelsch tafereel, doch levendiger en schilderachtiger, dan de toenmalige trant met zich bragt, getiteld *Israels Baaldienst*. Zijn tweede, in 1740 uit-

gegeven, was een bundel van Bijbelstoffen en andere onderwerpen, welke in 1743 gevolg werd door eene navolging (volgens eene overzetting in onrijm) van het werk van BURMAN, *de Enthusiasmo Poetico*. Bekrompene, huisfelijke omstandigheden (want zijn postje op een wijnkantoor was voor vrouw en 5 kinderen niet genoegzaam) deden SMITS, alhoewel tegen zijnen zin, in 1746, het geenzins voordeelig ambt van kommisfaris ter monstfing der oorlogfchepen te *Hellevoetfluis* aannemen, waar hij, afgefcheiden van zijne kunst- en andere vertrouwelijke vrienden, als in ballingfchap leefde. Het is waar, de omwenteling van 1747 en de gunst van WILLEM IV, wien hij in 1750 zijnen *Rottefroom* opdroeg, bezorgde hem wel eenen voordeeliger post, doch altijd te *Hellevoetfluis*, waar de lucht voor zijne gezondheid nadeelig fcheen, en de moeilijkheid van het bezoeken der oorlogfchepen, in allen wind en weder, dezelve eerlang zoo geheel ondermijnde, dat deze verdienstelijke dichter, bijkans even geprezen als VONDEL, doch ook verwaarloosd als deze, eindelijk ftierf. — De dichttrant van SMITS bezit geene ftoetheid of hooge vlugt: zelden zweeft hij, gelijk een adelaar, boven de wolken, noch overziet van daar, met éénen blik, de aarde en haar gewoel: hij fleepst ons zelden tot diepen weemoed mede; maar is onbefchrijfelijk kiesch, bevallig, en dikwijls ook zeer fchilderachtig.

SMITS (LUDOLF) had *Groningen* in 1649 tot zijne geboorteflad; werd door zijne ouders tot de beoefening der wetenfchappen opgeleid, en bepaalde zich tot de Geneeskunde, welke hij in zijne vaderftad uitoefende. Gedurende dezen tijd veranderde hij van godsdienstige belijdenis, en ging van de gezindte der Roomschegezinden, onder welke hij geboren en opgevoed was, tot de Hervormden over. Niet lang daarna, in 1684 of 1685, vertrok SMITS naar *Amfterdam*, om er insgelijks de Geneeskunde te oefenen, zoo als hij ook tot zijnen dood toe gedaan heeft. Reeds in zijne vroege jeugd vele gefchiktheid voor de Dichtkunde bezittende, leverde hij, in zijnen verder gevorderden ouderdom, van tijd tot tijd, daarvan eenige proeven. Aangemoedigd door kunstbroederen te *Amfterdam*, legde hij zich, federt zijn verblijf in die ftad, meer en meer op de Dichtkunde toe, waarvan verfcheidene tooneelftukken de vruchten waren, onder welke een der meest bekenden is zijn KONRADIJN, hetgeen veel maal ten Amfterdamschen tooneele gevoerd werd. Bovendien fchreef hij, in Nederduitsch onrijm, eene *Chronijk van het oorlogenuit Euro-pa*; vervaardigde eene uitgave van VALENTIUS *vertaling der werken van OVIDIUS*, met uitvoerige aanteekeningen van zijne hand, en was de fchrijver van de bekende *Schatkamer der Nederlandfche Oudheden*; terwijl ook nog eenige Latijnsche werken van hem voorhanden zijn. SMITS ftierf te *Amfterdam* in Bloeim. 1720, was tweemaal gehuwd geweest, maar heeft geen kinderen nagelaten.

SMOLENSKO. Eene der oudfte fteden van het Rusfifche rijk, de fleutel van het binnenfte gedeelte van hetzelfde, en van waar de weg naar

naar

naar *Moskau* loopt. Zij is de hoofdplaats van een gouvernement van denzelfden naam; ligt aan den linkeroever der *Dnieper*; bevat 14 Grieksche kerken, 1 Roomsch en Luthersch bedehuis, vele liefdadige inrigtingen, een gymnasium, een seminarium voor priesters, een adelijk kadettenhuis en vele fabrieken; aanzienlijken handel, en telt 12,000 inwoners. Onder hare muren viel in Oogstm. 1812, den gedenkwaardigen veldslag tusfchen de *Rusfen* en *Franschen* voor, waarbij de laafsten, na den geduchtften tegenftand, de fterk bevestigde ftad in brand fchoten en veroverden. *Smolensko* werd, zoo door den brand als plundering, voor meer dan twee derde, in een' puinhoop veranderd, en het verlies der wederzijdsche ftrijdenden was zeer aanmerkelijk; doch bereikten de *Franschen* hun plan niet, om het Ruffifch leger in *Smolensko* gevangen te nemen, of aan hetzelfde den weg naar *Moskau* af te fnyden. De ftad is fraaijer dan voorheen herbouwd.

SMOLLET (TOBIAS). Een beroemd Engelsch fchrijver, in 1720 te *Dalghuren*, in *Schotland*, geboren. Zijne natuurlijke neiging leidde hem tot de Dichtkunst, voornamelijk tot de satire. Door nood gedrongen, om in letterarbeid zijn beftaan te zoeken, fchreef hij verfcheidene Romans, en leverde eene gefchiedenis van *Engeland*, van JULIUS CESAR af tot op den vrede van *Aken*, benevens een vervolg op dezelve van de omwenteling af, waarmede HUME zijn werk beftuit. Dit werk is in eenen fchoonen ftijl gefchreven, en bevat ook vele wetenswaardige zaken; doch is niet van partijdigheid vrij te pleiten. In 1755 was hij de oprigter van het geacht en nog beftaande tijdschrift, *Critical Review*, waardoor hij zich dikwijls in eenen nadeeligen pennenftrijd wikkeld. Zijne reis, die hij van 1763 tot 1765 door *Frankrijk* en *Italië* deed, en eene latere in 1770, heeft hij in twee onderscheidene werken befchreven; de laafte onder den titel van: *Reize van HUMPHRY KLINKER*, welke zich door luim, satire en eenen fchoonen fchrijftant onderscheidt. Ook vervaardigde hij eenige Lyrifche gedichten, die zich door een teeder gevoel en verhevene vlugt kenmerken. SMOLLET ftierf in 1770 in de nabuurfchap van *Livorno*, en was buiten twijfel een fchrijver van uitftekende talenten.

SNEEK. In het boeren-vriesch *Snits*; eene bloeiende koopftad, in de provincie *Vriesland*, met ruim 6000 inwoners. Zij ligt niet ver van het groote *Sneeker-meer*; is omringd door uitftekende weilanden, en heeft de grootfte boter- en kaasmarkt van het gewest. Er zijn 2 Gereformeerde kerken, de groote of *St. Martini*, en de kleine kerk genoemd; liggende in de groote kerk de vermaarde zee-fchuimer, *de Grootte Pier*, begraven, en wordende de kleine kerk thans tot een gevangenhuis gebezigd; voorts 2 Doopsgezinde, benevens eene Roomsche: ook vindt men er eene Latijnfche fchool, een burger-, een diakonie- en een Roomsch wees- of arnhuis. Het ftadhuis is een fraai gebouw, en werd in en na het jaar 1760 in den heden-
daag.

daagfchen fmaak vertimmerd. *Sneek* heeft eenen bloeyenden handel, alsmede fabrieken, lijnbanen, (wordende hier ook bindgaren gemaakt, dat nergens anders in *Friesland* gefchiedt) looijerijen en eene zout keet, en was de geboorteplaats van verfcheidene geleerde en voorname mannen, als, onder anderen: van ALVINUS FRISIUS, in de 14de eeuw geboren, en in de Gefchiedenis van zijn vaderland en de Dichtkunde, naar den fmaak der eeuwe, bedreven, van welk een en ander hij eene proeve gaf in een kort begrip der Historie van *Friesland*, fints de vroegfte tijden, tot op KAREL *den Grooten*, in Vriefche verzen; wijders VOLKERIUS SIMONIS, die omftreeks 1496 bloeide, en eene kronijk van dat gewest in de Latijnsche taal fchreef; JOACHIMUS HOPPERUS, in 1623 geboren, en meer anderen. — Als eene bijzonderheid verdienen hier nog twee perfonen onze opmerking, te weten: een man, onder den naam van de LANGE JAKOB van *Sneek* bekend, die geene mindere lengte dan van 8 voet had, en eene vrouw uit *Waddingsveen* bij *Couda*, niet minder merkwaardig om hare korte, dan hij om zijne hoogopgefchotene gefalte. Hij begaf zich met deze in het huwelijk, en beider afbeeldingen zijn nog in wezen. Onder 's mans portret leest men, nevens de woorden, LANGE JAKOB van *Sneek*, oud 40 jaar, deze regels:

*'k Ben JAKOB, buiten groot, en onbezuisd van leden,
Doch binnen in 't gedarmt en maag ook groot en wijd;
Dus als mij Spijs en wijn, vereenigd, tegentreden,
Blijf ik verwinnaar, en zij sneuvelen in den strijd.*

En onder dat der vrouw het volgende:

KLEIN JANNETJE van *Waddingsveen* bij *Tergou*, oud 46 jaar,
lang iets meer dan 3 voet,

Met dit bijfchrift:

*'t Is korte JANNETJE, aan een' langen vent getrouwd;
Een wijzen karel, die deez' gulden spreuk onthoudt:
Een vrouw is kwaad, een pest in 't huis; en wil je mallen,
(of liever moet je) kies dan het kleinste kwaad van allen.*

Vele gehuwde mannen zullen deze uitpraak niet gaarne toeflemen.

SNEEUW (De) is een voortbrengfel van waterdampen, die in de lucht bevrozen. Deze doorzigtige elastike waterdampen worden in de hoogere luchtgewesten, door koude, tot wolken, dat is tot kleine dampdeeltjes gevormd, en fchieten, waanneer zij door de koude alle warmtestof verloren hebben, onder zekere omftandigheden, in ijsnaaldjes aan, die zoo lang in de lucht blijven zweven, tot dat de wolk, waartoe zij behooren, hare elektriciteit verloren heeft, waanneer zij naar beneden vallen, en elkander onderling op hunnen weg aantrekken en afstooten, en zich vervolgens meestal onder hoeken van 60, ook van 30 en 120 graden aanzetten. Naar de gefteeldheid van den dampkring en andere omftandigheden, verbinden zich de

de genoemde ijsnaaldjes nu eens meer, dan eens minder, met elkander, en zoo wordt de sneeuwvlok geboren, die eenen zeer regelmatigigen vorm heeft; bestaande dezelve uit enkele, zeshoekige sterretjes, van verschillende grootte, die (de zeshoekige gedaante uitgezonderd) van eene oneindige verscheidenheid zijn, en waarvan ieder voor den opmerkzamen beschouwer een schoon en verrukkelijk gezicht oplevert. Hoe kouder de lucht is, zoo veel te kleiner, maar ook regelmatigiger, zijn de vlokken, die met Noord-westen, Noorden- of Noord-oosten wind de fraaiste figuren opleveren. De sneeuwvlokken zijn, daarentegen, grooter, naar mate het weer zachter is, omdat de elektriciteit dan minder is. De Sneeuw daalt, uit hoofde van hare ijzheid, langzaam neder, zakt in elkander, wanneer zij eenigen tijd gelegen heeft, en levert, naarmate van haar *volumen*, weinig water op. Zij is, gelijk water en ijs, aan uitdamping onderhevig, inzonderheid bij hevige, alhoewel koude winden.

De Polaarlanden zijn het regte vaderland der Sneeuw. Rondom de polen zelve sneeuwt het bijna onophoudelijk, zelfs in den Zomer, en de Sneeuw pakt zich hier tot eene verbazende hoogte op. Om freeks 140 tot 150 mijlen aan deze zijde van de noordpool sneeuwt het, ten minste in verscheidene streken, in Hooi- en Oogstm. niet. Hoe meer men de zuidpool nadert, zoo veel te korter duurt de Sneeuw-tijd. In het Noordelijk *Duitschland* kan men, over het algemeen, vaststellen, dat het in Bloei-, Zomer-, Hooi-, Oogst- en Herfstm. niet sneeuwt; in het Zuidelijk *Duitschland*, de hooge bergstreken uitgezonderd, valt nog minder Sneeuw; in *Oppen-Italië*, daarentegen, heeft men veel Sneeuw, doch blijft zij zelden zoolang liggen, dat men er een sledevaart op houden kan. In het koninkrijk *Napels* valt in de vlakten bijna geen sneeuw, en dooit zij insgelijks spoedig weg. Nader aan de keerkringen, op *Malta* en in *Noord-Afrika*, kent men bijna geen Sneeuw, en onder de heete luchtstreek nog minder. Aan geene zijde van den Zuidelijken keerkring begint de Sneeuw weder vroeger te vallen, en na de zuidpool ontmoet men veel eerder aanhoudende sneeuw-buijen, dan na den kant der noordpool. De toppen der hooge bergen, die zich tot eene zekere hoogte boven de oppervlakte der zee verheffen, zijn met eene eeuwige Sneeuw bedekt, zoo als b. v. de Zwitserfche *Alpen*, de *Aetna*, de sneeuwbergen in *Zuid-Afrika*, en zelfs de *Andes* en *Corderillas* onder of bij den *aequator* in *Zuid-Amerika*.

De bedoelingen der Voorzienigheid met de Sneeuw zijn, zoo als met andere geschapene wezens, hoogst wijs en weldadig. Door hare ligtheid valt zij zoo wel bij stil weder, als bij eenen loeijenden wind, door de toenemenden zwaarte der benedenlucht, ongemeen langzaam op de aarde neder; kwetst of beschadigt in haren val door hare zachtheid niet; maar ondersteunt integendeel de teederste spruitjes van het wintergraan en andere planten, wier toppen zij als met een zacht kleed bedekt, en tegen de gestrengte vorst beschermt.

Door

Door hare ijle zelfstandigheid, voorts, blijft zij luchtig op het aardrijk liggen, en laat de luchtvormige vloeistof, die in de plant door den groei bewerkt was, niet alleen door, maar begunstigt zelfs deze uitwaseming, welk laatste bij eenig ander bedekfel der planten het geval niet is. Wijders beschut de Sneeuw het dierlijk ligchaam tegen de verwoestende uitwerksels eener bovenmatige koude. Reizigers, door de koude verstijfd, die onder de Sneeuw ontdooid waren, herleefden weder; terwijl zij, aan de vrije lucht bloot gesteld, zouden zijn omgekomen: en van hier, dat zich de bewoners der Poolarlanden, wanneer zij door vermoeidheid, of uit hoofde van den nacht, hunne winterwoningen niet kunnen bereiken, zich zoo diep mogelijk onder de Sneeuw begraven, en, na eenige uren zich verkwikt te hebben, hunne reis verder voortzetten. Voorts, daar het bekend is, dat alle lichamen, aan rotting onderhevig, in eene koude van 32° FAHR. voor bederf bewaard blijven, zoo wederstaat de Sneeuw, die altijd ten minste dezen graad van koude bezit, en nog eenen veel lageren dan die van 32° kan aannemen, de verrotting, en kan men een gedood dier, of stuk vleesch, onder dezelve begraven, goed houden. Verders is de Sneeuw, door hare zuivere witheid, voor die volken, die meer Noordelijk dan wij wonen, en in welker landen de winterdagen nauwelijks half zoo lang zijn, onontbeerlijk ter verlichting der lange, duistere nachten, vermits zij millioenen lichtstralen terugkaatst, en daardoor de duisternis vermindert. Eindelijk heeft de Sneeuw, door hare langzame smelting en het water, dat zij daardoor oplevert, zulke vruchtbare en menigvuldige gevolgen, dat wij ons hier alleen tot een der nuttigste moeten bepalen. Zij vormt, namelijk, zoowel als de regen, de rivieren, die, in vele landen van *Europa*, van het *Alpisch* en *Pyreëesch* gebergte haren oorsprong ontleenen. Zoo geven de sneeuwrijke *Alpen*, die *Italië* van *Frankrijk* scheiden, en zich, van nabij de *Middellandsche zee*, tot dicht aan een gedeelte van de golf van *Venetie* uittrekken, den oorsprong aan den *Rijn* in *Duitschland*, de *Rhone* in *Frankrijk*, de *Arva* in *Savooije*, de *Po* in *Italië*, en aan verscheidene kleinere rivieren; terwijl de *Pyreëën*, de scheidsmuur tusschen *Frankrijk* en *Spanje*, en van de *Middellandsche zee* tot aan den *Oceaan* loopende, mede aanmerkelijke rivieren vormen door de langzame smelting der Sneeuw, die de kruinen van dit gebergte onophoudelijk bedekt. Het nuttige en aangename, uit het afstroomend water van de bergen, is hierdoor onberekenbaar, en een bewijs van de zorg der Voorzienigheid voor het menschedom, zoo als ieder oplettend beschouwer gereedelijk zal in het oog vallen.

SNELLIUS, (WILLEBRORDUS) in het laatst der 16de eeuw te *Leijden* geboren, werd door zijnen vader, die aldaar Hoogleraar was in de Hebreuwsche Taal- en Wiskunde, tot eenen Regtsgeleerden opgeleid; doch zijne sterke zucht voor de beoefening der Wiskunde deed hem dit vak verkiezen, waarin hij zulke buit-

tengewone vorderingen maakte, dat hij met zijn 19de jaar openlijk het grootte sterrenkundig werk, *den Almagest*, van PROLOMEUS verklaarde. Na vele moeite verkreeg hij van zijnen vader de toefstemming tot reizen. In *Duitschland* maakte hij kennis met de grootste sterrenkundigen van zijnen tijd, vooral te *Praag* met TYCHE BRAHÉ en KEPLER; van daar bezocht hij *Frankrijk* en *Zwitserland*, en volgde, na zijne terugkomst, zijnen vader als Hoogleeraar in de Wiskunde op; doch zijn leven was van geen langen duur. Hij overleed in 1626, het 35ste jaar zijns ouderdoms. SNELLIUS maakte het eerst eenen boog van de middellijn tusschen de parallellen van *Bergen op den Zoom* en *Alkmaar*, en was dus in zekeren zin de voorlooper der beroemde Franfche *Academisten*, die ruim eene eeuw later de lengte der middellijn bepaalden. Hij gaf voorts het Wiskundig werk van APOLLONIUS VAN PERGEN, *de Sectione determinata*, in het licht; een bewijs van hoe veel nut voor eenen Wiskundigen ook de beoefening der oude talen is.

SNEPPER of SNIPPER. In de Hand-artsfenijkunst bestempelt met den naam van Snepperwerktuigen in het algemeen, fcherpslijdende mesjes, die door een veer in werking gebragt worden, en op het oogenblik dier werking buiten de magt van den operateur zijn. Deze heeft dus niets te doen, dan het werktuig goed te plaatsen en de veer te ontspannen. Meest bekend is de Snepper, welke bij aderlatingen, zoowel van menschen, als bij het vee gebezigd wordt. Beider inrigting is gelijkfoortig. Men wil dat dezelve eene Hollandfche uitvinding is. DZONDI heeft er vele verbetering aan toegebragt. De inrigting komt hierop neer, dat een meer of min breed, als driehoekig lancetje aan een veer gehecht is, die in een koperen of zilveren omkleedfel of doosje vervat is; voorts vindt men een spanner, die door een geringe drukking met den vinger de veer beslaat, en alzoo het mesje beweegt. Het oordeel over het gebruik van het instrument verschilt onder de geleerden: er zijn, die deszelfs gebruik geheel afkeuren, en uitsluitend het gewoon lancet ter aderlating willen aangewend hebben; terwijl anderen het, zoo al niet de voorkeur geven, ten minste er geen kwaad inzien. Ook maakt men in de eene provincie veel meer gebruik van Sneppers, dan in de andere: in *Groningen* b. v. is hetzelfde algemeen, in *Vriesland* veel zeldzamer. De gewoonte, om met Snepper of met lancet dagelijks om te gaan en te werken, moet noodwendig zeer veel invloeds hebben op die beoordeeling; zij draagt zeer zeker veel toe, dat met de Snepper niet zoo vele ongelukken gebeuren, als men *a priori* zoude vermoeden.

Minder algemeen bekend is een Snepperwerktuig bij de operatie van de cataract in gebruik. De hoofdinrigting komt weder met de vorige overeen, doch wordt in de beste inrigtingen met een' foort van oogspiegel verbonden. Men vindt onder anderen zoodanige werktuigen afgebeeld in het werk van den Hoogleeraar ENS, *Historia Extractionis Cata-*

ractae (*Worcum* 1803), *Tab. IV.* GUERIN, eerste chirurgijn in het hospitaal *Hotel-Dieu*, vond zoodanig werktuig uit; terwijl naderhand ECKHOLT hetzelfde verbeterde. Later stelde onze kundige VAN WIJ wederom het gebruik van een' Snepper bij meergemelde operatie voor; doch schijnt het, dat dezelve geene vrij algemeene navolging gevonden heeft. Laatstelijk heeft de Hoogleeraar HENDRIKS een verbeterde Snepper van GUERIN aanbevolen in *zijne Heelk. Operatiën, verrigt in het Nosoc. Acad. te Groningen* (*Gron.* 1816); doch is, zoo verre ons bekend is, het gebruik van mesjes boven dat van Snepers bij de cataract-operatie in ons land algemeen gevolgd. Wijlen de Hoogl. JOH. MULDER pleeg zich, onder anderen, uitdrukkelijk tegen Snepers te verklaren; zoo als blijkt, behalve uit het aangehaalde werk van ENS, uit 's mans *Overzicht van de voornaamste gevallen, welke in het ziekenhuis te Groningen zijn waargenomen enz., uitgegeven door deszelfs zoon C. MULDER* (*Amst.* 1824). Ook buiten lands geeft men de voorkeur aan mesjes.

SNIP. (*Scolopax*). Van dit, meestal door zijn smakelijk vleesch, sterk gezocht vogel-geflacht, tot de orde der Steltloopers (*Grallae*) behoorende, zijn reeds meer dan 50 foorten bekend, waarvan omstreeks 14, nog niet nauwkeurig genoeg bepaalde foorten, in *Duitschland* te huis behooren. De Natuur-onderzoekers verdeelen de Snippen, naar de verschillende rigting van den snavel, in 3 geflachten, namelijk: 1. in Snippen, met eenen benedenwaards gekromden; 2. met eenen regten, en 3. met eenen opwaarts gekromden bek. Zij houden zich meestal op den grond, slechts zelden op de boomen op; beminnen poelen en moerassen, en voeden zich met wormen en infekten; doch eten ook verschillende bladen van planten. De hout-Snip (*S. Rusticola*), met eenen regten, aan het grondstuk, rosachtigen bek, aschgrauwe pooten, en over het voorhoofd eene zwarte streep, wordt in de warmere streken der Noordelijke oude wereld; de gewone water-Snip (*S. Gallinago*), met eenen regten en geknobbelden bek, bruine pooten, en 4 bruine streepen op het voorhoofd, ook in de nieuwe wereld bijna overal gevonden, en beiden worden ook hier te lande veel gevangen.

SOCIETEITS EILANDEN, ook wel de *Gezelschaps-eilanden* geheeten, en 11 in getal, liggen in *Australië*. Het grootste en volkrijkste derzelve is *O.Taite*, of *Otaheiti* (*zie aldaar*). Deze eilanden liggen zeer hoog, en onder eene zachte luchtstreek. Suikerriet, broodvruchten, eene foort van vijgen, pisang, kokosnoten enz. maken de voornaamste voortbrengfels des lands uit. Onder de tamme dieren heeft men varkens, honden en sommige vogels; tegenwoordig ook hoornvee, schapen, geiten, paauwen, kalkoenen, ganzen en eenden; terwijl de zee veel visch, krabben, mosfelen, oesters, paarlen enz. en het mineraalrijk aluinaarde, zwarte bazalt, zwavel, lava, en andere delfstoffen oplevert. De inwoners, op 120,000 geschat, en gedeeltelijk van eene blanke kleur, met bruingeel ver-

mengd, behooren tot de beſchaafde van de geheele *Zuidzee*, zijn goedhartig, gaeſtvrij, en zindelijk, maar beprikt; beminnen de muzijk, en behoeven, uit hoofde van de vruchtbaarheid des lands, weinig te arbeiden, alzo 5 brood-vruchtboomen genoegzaam zijn, om één mensch te voeden. Men vervaardigt er doekwerk van boemſchors, gevlochten matten, viſchtuig, en wapenen van ſteenen en beenen. De *Engelſchen* hebben, door zendelingen, de Chriſtelijke godsdienst op deze eilanden ingevoerd, ſedert welken tijd de afgodsbeelden verdwenen, en de verſchrikkelijke menſchenoffers en kindermoorden opgehouden hebben. Op de boekdrukkerij door het zendeling-genootſchap van *Londen* derwaarts overgebracht, heeft men reeds een gedeelte der Evangelien in de landtaal gedrukt.

SOCINUS (LELIUS) was de eigenlijke ſtichter van den godsdienſtigen aanhang, naar zijnen naam genoemd. Hij ſproot uit het edel geſlacht der SOZZINI, dat langen tijd te *Siena*, eene ſtad in het groothertogdom *Toskane*, bloeide, en werd aldaar in 1525 geboren. Zijn vader, een vermaard Regtsgeleerde, beſtemde hem tot het beoefenen dezer wetenſchap, waarin hij zelf, aan meer dan eene Hooge ſchool, met roem had onderwezen. LELIUS, zijn vaders neiging volgende, ſpoorde al vroeg de gronden der Regtsgeleerdheid op uit de Heilige Schrift, en ontdekte hierdoor weldra, dat verſcheidene leerſtellingen der Roomſche kerk regelregt tegen de Openbaring ſteden. Hierdoor aangemoedigd, om den waren zin van Gods woord meer en meer te doorgronden, legde hij zich tot dat einde toe op de beoefening der Griekſche en Hebreewſche, zelfs der Arabiſche taal, en verliet tevens weldra *Italië*, om zoodanige landen te bezoeken, over welke het licht der hervorming reeds eenigermate zijnen weldadigen invloed verſpreidde. Hij begon zijne reizen in 1547, bezocht *Engeland*, *Frankrijk*, de *Nederlanden* en *Duitschland*, en nam, naar verloop van 4 jaar, zijn vaſt verblijf te *Zurich*, in *Zwitſerland*. Hij won door zijne geleerdheid, gepaard met zachtmoe- digheid en liefde tot den vrede, de achting der kundigſte en beſcheidenſte mannen zijner eeuw, zelfs van CALVINUS, die hem raadde, om zijnen onderzoeklust te beteugelen, ten einde zich geene onaangenaamheden op den hals te halen.

Onderuſſchen ontmoette LELIUS op zijne reizen verſcheidene perſonen, die zijne gevoelens gretig waren toegedaan; inzonderheid onder de- zulkten, die, om het aan kleven van meer zuivere begrippen van ware godsdienst, hun vaderland hadden moeten verlaten, en in *Duitschland* en *Polen* omzwierven. Eenigen tijd nadat hij *Zurich* tot zijne vaſte woonplaats verkozen had, deed hij andermaal, in 1558, eene reis naar *Polen*, waar hij de gunst der rijks-grooten in zulk een mate genoot, dat hij zelfs niet alleen van dezen, maar ook van den koning, brieven van voorſchrijving aan den Hertog van *Toskane* en den Doge van *Venetie* ontving, om aldaar eenigen tijd een veilig verblijf te kunnen genieten, ter bezorging zijner huisfelijke belangen; het-
geen

geen voor hem van veel gewigt was, alzoo zijn vader in dien tijd was gestorven, en hem deszelfs nalatenschap betwist werd. Terwijl hij hier met het vereffenen van dit geschil bezig was, overkwam zijn geslacht een zwaar onheil: hij viel onder vermoeden van ketterij, hetgeen het gevangen nemen van zijnen broeder CAMILLUS, en de vlugt van anderen, waaronder zijn neef FAUSTUS (*zie van hem beneden*) ten gevolge had. LELIUS zelf keerde naar *Zwitserland* terug, en overleed te *Zurich* in Blocim. des jaars 1562, het 37ste zijns ouderdoms.

SOCINUS. (FAUSTUS) De neef des vorigen, mede aan de edelste geslachten van *Italië* vermaagdschapt, zag in het begin van Winterm. 1539 te *Stena* het eerste daglicht. Door het voorbeeld zijns vaders, een beroemd regtsgeleerde, dien hij vroeg verloor, niet kunnende worden aangespoord, om de loopbaan der letteren in te treden, liet hij in zijne vroegste jeugd weinig lust tot de wetenschappen blijken, en had zich tot zijn 23ste jaar slechts in de eerste gronden der Letterkunde en Regtsgeleerdheid geoefend. Ondertuschen had hij reeds zoo veel van de begrippen zijns ooms LELIUS ingezogen, die deze door brieven aan zijne bloedverwanten mededeelde, dat hij, benevens velen van zijn geslacht, bij de inquisitie in het oog liep, en hierom besloot, om zijn vaderland te verlaten, en in *Frankrijk* eene schuilplaats te zoeken. Hij bevond zich te *Lyon*, toen het berigt van zijns ooms overlijden hem bewoog, om zich naar *Zurich* te begeven, alwaar hij tijdig genoeg kwam, om zich in het bezit van 's mans nagelatenne schriften te stellen, waarvan hij naderhand in het ontwerpen van een Godgeleerd stelsel gebruik maakte. Na verloop van eenigen tijd, toen de omstandigheden een weinig gunstiger waren, waagde hij het, om naar *Italië* terug te keeren; won hier de gunst van den Groothertog van *Teskane*; werd met achting aan zijn hof behandeld, met eeraambten overladen, en bragt dus 12 jaar, onder het onafgebroken genot van de vermaken eener prachtige hofhouding, door. Afkeerig geworden van aardsehe genoegens, en het nasporen der Evangelische waarheden boven de geneugten des levens stellende, besloot hij thans, om den aandrang zijns gemoeds te volgen, en vertrok, daar hij aan de bewilliging van den groothertog hiertoe met reden twijfelde, heimelijk in 1574 naar *Duitschland*, in het 35ste jaar zijns ouderdoms. Nadat hij *Italië* had verlaten, en herhaalde dringende aanzoeken van gemelden vorst, om weder te keeren, beleefdelijk doch ernstig had van de hand gewezen, vond hij, ter bevordering zijner oogmerken, een vreedzaam verblijf te *Bazel*, alwaar hij zich, met de meeste inspanning, op het nasporen van Godgeleerde kundigheden toeleide; makende hiertoe, behalve van de schriften van zijnen oom LELIUS, inzonderheid gebruik van de Heilige Schrift. Hij vertoefde hier 3 jaar, en schreef in dien tijd zijne verhandeling over JEZUS CHRISTUS, den Zaligmaker, waarna hij zich uit hoofde der pest, die toen in *Bazel* woedde, naar *Zurich* begaf, en aldaar

met den vermaarden godgeleerde, FRANCISCUS PUCCIUS, een openbaar twistgeding voerde.

Intusfchen ontftonder, omtrent dezen tijd, in de kerken van *Zevenbergen* door de gevoelens van den beruchten FRANCISCUS DAVIDS, over de eer en magt van JEZUS CHRISTUS, vrij wat opfchudding, om welke te stillen SOCINUS van wege den prins derwaarts werd genoodigd. Hij voldeed in 1578 aan dit verzoek; doch zijne pogingen waren vruchteloos. DAVIDS bleef onverzettelijk in zijne gevoelens volharden, en zocht dezelve met zoo vele hevigheid te verspreiden, dat hij eerlang op bevel van den prins van *Zevenbergen* in den kerker geworpen werd, waarin hij niet lang daarna overleed. De aanhangers van DAVIDS hielden SOCINUS verdacht, als of hij, bij mangel aan bewijzen, tegen zijne partij, op deze wijze de overwinning had zoeken te behalen; doch anderen hebben hem van dezen blaam gezuiverd, door aan te merken, dat niets duidelijker fteed tegen zijne begrippen, dan het gebruiken van geweld in zaken van de godsdienst. SOCINUS bleef, echter, niet lang in *Zevenbergen*, maar vertrok in 1579, uithoofde eener landziekte, naar *Polen*, alwaar hij onder de Unitarissen begeerde te worden aangenomen; doch waarin hij veel tegenstands ontmoette. Zelfs behandelden zij hem zeer hard, niettegenstaande hij vele fchriften ter hunner verdediging in het licht gaf, en wist men ten laafte den koning zoo zeer tegen hem in te nemen, dat hij het veilig oordeelde, om *Krakau* te verlaten; bedienende zich zijne vijanden daartoe van het boek, hetgeen hij tegen zekeren JACOBUS PALEOLOGUS fchreef, en waarvan zij voorgaven, dat het fchadelijke gevoelens tegen de rust der zamenleving bevattede, ofschoon het niets fterker dan oproerigheid veroorzaakte. SOCINUS zocht nu eene veilige fchuilplaats bij zekeren Poolfchen edelman CH. MORSTINIUS, die hem minzaam ontving en herbergde. Hier leefde hij gerust en veilig den tijd van 3 jaar; huwde intusfchen aan de dochter van zijnen weldoener, welke hem in 1587 eene dochter ter wereld bragt; doch hij verloor deze zijne echtgenootte nog in dat zelfde jaar, welk verlies hem dermate trof, dat hij in eene gevaarlijke ziekte verviel, en eenige maanden zijne ftudiën moest ftaken, waarbij nog kwam, dat hij door het overlijden van zijnen bestendigen begunftiger, FRANCISCUS DE MEDICIS, groothertog van *Toskane*, van de inkomsten zijner goederen verftoken werd, welke hij jaarlijks uit *Italië* trok.

Te midden dezer rampspoeden beflot SOCINUS in 1588, om naar *Krakau* terug te keeren; en het eenige, hetgeen hem hier onder zijne ongelukken gebeurde, was, dat hij het getal zijner aanhangers van tijd tot tijd zag toenemen, waaronder zich zeer vele geestelijken en mannen van het hoogfte aanzien bevonden. Hier genoot hij, ofschoon dikwijls den haat van andersdenkende moetende ondervinden, ettelijke jaren een tamelijk gerust verblijf, tot dat eindelijk in 1598 zijne vijanden uit zekere, door hem in het licht gegevene, verhande-

deling gelegenheid namen, om de heffe des volks tegen hem op te ruijen, met dat gevolg, dat men in zijn huis drong, hem half gekleed uit zijne slaapkamer rukte, door de voornaamste straten der stad rondvoerde, mishandelde, en dreigde op te hangen; en het was niet dan met vele moeite, dat hij door zekeren Hoogleeraar uit de handen van het woeste graauw gered werd. Intusschen werd zijn huis geplunderd en zijn huisraad geroofd of vernield; doch de snart hierover kon in verre na niet opwegen tegen het leed, dat hij over het verlies van eenigen zijner schriften gevoelde, inzonderheid over eene verhandeling tegen de godverzakkers, welke hij ten oogmerk had, om in het licht te geven. SOCINUS verliet nu *Krakau*, en vertrok naar zeker dorp, 9 mijl van gemelde stad, alwaar ABRAHAM BLONSKI, een Poolsch edelman, hem eene plaats in zijn huis en hart schonk. In deze afzondering leide hij nog eenige jaren een gerust en vreedzaam leven, en stierf op den 3den van Lentem. 1604, in het 65ste zijns ouderdoms.

SODA NATRUM. Onder deze benaming verstaat men een loozout, dat in vele opzigten met de potasch overeenkomt, en wel door zijn bijtend vermogen, smeltbaarheid, smelting met kiezelaarde, werking op dierlijke zelfstandigheden enz.; maar van dezelve blijkbaar onderscheiden is, doordien het zeer gemakkelijk in kristallen aan schiet, en met zuren geheel andere zouten vormt als de potasch. Voormaals noemde men dit loozout zelfstoffelijk, om dat het in sommige landen van zelve op de oppervlakte van den grond uitvloeit, en in vele wateren aangetroffen wordt.

Men onderscheidt de *Soda* in natuurlijke en door kunst voortgebragte. De eerste vindt men in sommige meren en wel in *Hongarije*, op vele plaatsen in *Amerika*, voornamelijk echter in *Egypte*. De *Soda* wordt uit deze meren, door de uitdamping van het water, gedurende den Zomer, uitgescheiden.

Daar de meeste planten, die langs de stranden der zee, voornamelijk langs die der *Middellandsche* groeijen, *Soda* bevatten, worden dezelve zorgvuldig verzameld, gedroogd en, even als de gewassen, waaruit de potasch vervaardigd wordt, in kuilen tot asch verbrand. Door de hitte, die hierbij plaats heeft, gaat deze asch tot eene harde zaamgepakte, half gesmolten zout-massa over, die zonder verdere bewerking als ruwe *Soda* in den handel gebragt wordt. Deze *Soda* is zoo zuiver niet als die, welke uit de zoo evengenoemde meren verkregen wordt, daar zij met allerlei verschillende zelfstandigheden vereenigd is, die bij de verbranding der zeeplanten overblijven. De ruwe *Soda*, door verbranding verkregen, is hard, klinkend, bezit eene blaauwachtig grijze kleur, is hier en daar met witte korrels voorzien, en geeft, met water bevochtigd, meestal eenen reuk van zwavelwaterstof van zich. Daar het ééne soort van zeegewas meer zuivere *Soda* bevat, dan het andere, zoo volgt van zelf, dat er een groot verschil moet bestaan, tusschen de onderscheidene in den handel voorkomende soorten van ruwe *Soda*.

De beste foort komt uit *Spanje* onder den naam van *alicantische Soda*, ook wel *Soude de Barille* of *la Bariglia*, en wordt aldaar uit vele planten, inzonderheid uit de *Salsola Sativa* vervaardigd; zij bevat op de 100 deelen 25—40 zuiver loogzout. Minder goed is de *Soda*, die men in *Frankrijk* bereidt. Men onderscheidt aldaar drie foorten. De eerste foort is die van *Narbonne*; wordt uit de *Salicornia annua* verkregen, en bevat 14 à 15 deelen zuiver loogzout op de 100 deelen. De tweede foort wordt tusschen *Frontignan* en *Aigues-mortes*, door verbranding van de *Salicornia europea*, *Salsola tragus*, *atriplex portulacoïdes*, *Salsola kali* en *Statice limonium* vervaardigd. In 100 deelen van deze ruwe *Soda* zijn slechts van 3 tot 8 deelen zuivere *Soda* voorhanden. De derde foort, zoogenaamde *Soude de Vareck*, of *Kelpfoda*, wordt in *Normandie* uit verschillende foorten van Zwammen bereid, die langs de zee-stranden groeijen: deze foort is wel het slechtste, en bevat zeer weinig zuivere *Soda*; doch is echter van belang geworden sedert *Courtois* in 1813 uit dezelve eene, tot dien tijd toe onbekende, zelfstandigheid gevonden heeft, die daarna den naam van *Jodium* (*violet- of kelpstof*,) verkregen heeft, en in verbinding met *alcohol*, potasch of *Soda*, als een zeer geschikt middel tegen de kroup is aanprezen.

De door kunst voortgebrachte *Soda* wordt uit zwavelzure *Soda*, krijt en poeder van houtskolen vervaardigd: deze zelfstandigheden naauwkeurig vermengd en gedurende eenigen tijd, in eenen daar voor bijzonder ingerigten reverbeer-oven, aan eene roode gloeihitte blootgesteld, leveren eene *Soda*, die op de 100 deelen 32 — 33 deelen zuiver loogzout bevatten. De heeren *LEBLANC* en *DIZÉ* hebben deze manier het eerst in *Frankrijk* uitgedacht.

Men gebruikt de *Soda* in deszelfs zuiveren staat als onder koolstofzure *Soda* (*subcarbonas Sodae*) in de Scheid- en Artsenijkunst: bovenal echter wordt de *Soda* gebruikt, om harde zeep te maken, in de glas-fabrieken en in meer andere bewerkingen.

De juiste kennis omtrent den aard en zamenstelling van de zuivere bijtende, van koolstofzuur geheel beroofde, *Soda* zijn wij aan *DAVIJ* verschuldigd; en het is uit zijne proeven gebleken, dat de *Soda*, even als de potasch, uit een metaalachtig ligchaam en zuurstof bestaat, en alzoo ook onder de *Metalloïden* behoort gerangschikt te worden.

SOKRATES. Deze groote man, de grootste wijsgeer van *Griekenland*, was de zoon eens beeldhouwers, en werd in het jaar 469 voor onze tijdrekening te *Athene* geboren. Hij werd in het eerst tot het kunstvak zijns vaders bestemd, doch naderhand door den wijsgeer *CRITON*, die zijn schrander oordeel kende, daarvan afgetrokken, en overgehaald tot de beoefening der Wijsbegeerte. Hoe onvoldoende ook de weinige verstrooide berigten omtrent de jeugdige vorming dezes grooten mans zijn mogen, kan men echter met genoegzame zekerheid veronderstellen, dat hij, in weerwil van de behoefte omstandigheden zijner ouders, eene goede opvoeding naar den

den smaak der *Grieken* en de toenmalige eeuw genoten, en zijne eigen verheven genie hem vervolgens zal aangevuurd hebben tot het lezen en beoefenen van de beroemdste wijsgeeren, en het opzamelen van alles, wat zijne eeuw en zijn vaderland hem ter opheldering van de gewigtigste voorwerpen van menschelijke kennis aanboden. De Wijsbegeerte van dien tijd zich tot eenen bijzonderen tak, de behandeling der hemelsche lichamen, het onderzoek naar den aard en het wezen onzer aarde, en over derzelver oorspronkelijken toestand, met één woord tot eene dorre, onvruchtbare bespiegelende Natuurkunde bepalende, had SOKRATES in deze oefening weldra weinig behagen, zoowel uit hoofde van de zwaarigheden, daaraan verbonden, en de onzekere besluiten, daaruit afgeleid, als van derzelver geringe nuttigheid voor het menschelijk leven, en legde zich dus op eene andere soort van Wijsbegeerte, de Menschkunde, toe. Het merkwaardig opschrift boven den tempel van APOLLO te *Delphos*: *Ken u zelve*, had op hem eenen krachtigen invloed; en sedert nam hij het besluit, om zijn geheele leven aan de verlichting zijner medeburgers omtrent hunne hoogste belangen toe te wijden, en hen tot goede, vrome en regtschapen menschen te vormen; in blijde verrukking zich verbeeldende, dat hij door de Godheid zelve tot dit hoogst gewigtig werk geroepen was.

SOKRATES was omstreeks 30 jaar oud, toen hij deze edele loopbaan intrad. Om eerst het veld, welks bearbeiding hij zich had voorgesteld, van het welig groeiend onkruid te zuiveren, verzette hij zich op de meest beslissende wijze tegen de Sophisten, en terwijl deze alle pracht en rijkdom ten toon spreiden, hulde hij zich in eenen mantel van gemeene stoffe, dien hij, behalve op feesten en gastmalen, het geheele jaar door droeg: zelfs ontzegde hij zich alle de gerieflijkheden en aangenaamheden des levens, en verharde zijn ligchaam door het verdragen van allerlei ongemakken en moeijelijkheden, waardoor hem de deugd der matigheid gemakkelijker viel, en hij zijne jeugdige kracht van ziel en ligchaam nog in zijnen ouderdom behield. Als volksleeraar was hij van den vroegen morgen af bezig, om menschen op te zoeken, ten einde hen omtrent hunne wezenlijke belangen te onderrigten; bezocht daartoe alle openbare vergaderplaatsen, de volkrijkste straten, of ook wel de woningen van kunstenaars en handwerkers, en sprak met hun over de pligten van de godsdienst, de gezellige en burgerlijke betrekkingen, over vriendschap, spaarzaamheid, eensgezindheid, regtvaardigheid, matigheid, liefde, met één woord over alle voorwerpen van Zedekunde; maar ook over Huishoud- en Krijgskunde, kunsten en handwerken; poogde de heerschende vooroordeelen en dwalingen te wederleggen; betere denkbeelden in de gemoederen zijner hoorderen te storten; hen te vertroosten, te bemoedigen, te verlichten, en gelukkig te maken. Niet alleen, dat SOKRATES zijnen medeburgere leerde, wat zij doen moesten, gaf hij hun zelf het luisterrijkst voorbeeld van verha-

ven deugd; was een ijverig vereerder van het Hoogste wezen, die zich zelfs wachtte, om zijne zwakke medebroeders eenigzins te ergeren, en hierom alle godsdienstige gebruiken, door oudheid en gewoonte geheiligd, zorgvuldig waarnam. — Ook als Staatsburger vervulde hij met eene voorbeeldelooze getrouwheid alle de hem opgelegde pligten; gaf, gedurende den Peloponnesifchen oorlog, in drie onderscheidene veldtogten, blijken van moed en dapperheid; redde in eenen derzelve zijnen vriend ALCIBIADES het leven, en liet aan dezen jongeling, met eene edele belangeloosheid, den eerprijs over, die voor zijne eigene dapperheid bestemd was.

SOKRATES was niet alleen een volksleeraar, maar legde zich ook inzonderheid toe, om leergierige jongelingen voor het rijk der waarheid te vormen; en van hier, dat hij altijd door een aantal edele jongelingen en mannen verzeld werd, die zijn onderwijs in alle deelen van wetenschap ontvingen, en tot een onbevooroordeeld onderzoek van waarheid, godsdienst en deugd werden aangevuurd. Uit zijne school kwamen verscheidene aanhangers voort, waarvan de beroemdste die der Academisten was; terwijl onder zijne uitmuntendste leerlingen ARISTIPPUS, XENOPHON, en inzonderheid PLATO, behoorden. Zijn onderwijs geschiedde door vragen en antwoorden, en was altijd ingerigt naar de eigendommelijke en bijzondere gesteldheid zijner toehoorders. Waren deze trotsch op hunne vermeende wijsheid, dan hield hij zich, als of hij zelf onderwijs zocht; deed hun vragen; trok uit hunne antwoorden gevolgen, welker ongerijmdheid zij moesten erkennen, en noodzaakte hen, door de eene ongerijmdheid op de andere te hoopen, om hunne onkunde te erkennen, en in de waarheid, welke hij zocht voor te stellen, te berusten. Geheel anders handelde hij, daarentegen, met de zulken, die nog in het denken ongeoeffend, of te huiverig waren, om op hun eigen onderzoek te vertrouwen. Deze kwam hij met de beminnelijkste goedhartigheid voor; schikte zich geheel naar hunne bekrompene bevattingen, en zocht alles voor hen verstaanbaar te maken, waartoe hij zich somtijds van beelden uit het gemeene leven, en van gelijkenissen bediende, die hij dan voor hen uit de ondervinding, door voorbeelden, door bekende plaatsen van dichters, en ook wel door fabelen ophelderde. Jongelingen van talenten moesten bij hem de waarheid zelf trachten op te sporen; en, schoon hij dit bij hen langs den weg van vraag-methode zocht te bewerken, bediende hij zich echter bij dezen ook van uitgebreide redevoeringen, in welke hij dan de geheele kracht zijner welsprekendheid ten toon spreidde, waardoor hij al zijne leerlingen met eene onweerstaanbare kracht aan zich boeide. Eenzijdige beoordeelaars mogen in zijne wijsgeerige gevoelens het onstelselmatige laken; wij verliezen er niets bij, wanneer wij den geheelen omvang van den werkkring van SOKRATES in aanmerking nemen; doch hier toe behoort nog eene afzonderlijke opgave zijner wijsgeerige denkbeelden.

Te dezen aanzien was SOKRATES van het bestaan eens albesturend, hoogst magtig, wijs, goed, alwetend en onzichtbaar Wezen ten volle overtuigd, en oordeelde, dat de geheele doelmatige inrigting der Natuur, en inzonderheid de bouw van 's menschen ligchaam, hieromtrent niet den minsten twijfel omtrent derzelve Schepper overlieten. Dat dit Wezen niet met handen getast, noch door onze oogen konde gezien worden, was even min eene rede, om aan deszelfs bestaan te twifelen, als men de voor onze uiterlijke zinnen verborgene krachten der Natuur, die men alleen aan hare uitwerkfels kende, konde loochenen. Dat SOKRATES slechts één' God, als den Schepper en Regter der menschen vereerde, blijkt uit XENOPHON duidelijk, waar hij meer dan eens van éenen God spreekt, ofschoon hij op andere plaatsen meerdere goden noemt, die hij echter aan den Oppersten schijnt onderworpen te hebben. Over het ontstaan der wereld, de zamenvoeging van derzelve bijzondere deelen, en de eigenlijke zelfstandigheid van het Hoogste wezen, oordeelde hij, dat de Godheid eenen ondoordringbaren fluijer gelegd had, waarom het vermetel zoude zijn, denzelven te willen opligten. Van de Goddelijke Voorzienigheid leide hij alle de bewijzen der algemeene en bijzondere voordeelen der menschen af, en beweerde, dat de alwetende en alomtegenwoordige Godheid alles, zelfs de geheimste gedachten en handelingen der menschen kende, en men haar juist hierom uit al zijn vermogen moest trachten te verëeren; wel ook naar de zeden en wetten des lands door offets, doch ook door het volbrengen van haren wil. Hij gaf voor vergezeld te wezen van eenen *Genius*, of gemeenzamen geest, die hem raadde en waarschuwde; beschouwende de ziel als van Goddelijken oorsprong, geheel van alles wat ligchamelijk was onderscheiden, en hierom door de rede en het denkvermogen met de Godheid in verband staande; hield de verëdeling van het verstand voor het hoogste goed, tot welks verkrijging hij de zelfkennis inzonderheid aanpreef; houdende hij diegene voor de grootste dwazen, die alles, behalve zich zelve, kenden. Van de onsterfelijkheid der ziel hield hij zich ten levigste overtuigd, en beschouwde daardoor het sterfen voor de goeden als een' overgang tot een ander leven, waarin dezen beloond, doch de boozen gestraft zullen worden. Godsdienst en deugd stonden bij hem in het naauwste verband: de laatste hield hij voor de hoogste wijsheid; schilderde hare inwendige waarde met de bevalligste kleuren, en verdeelde dezelve in de twee hoofdplichten van *matigheid* en *regtvaardigheid*. De eerste bepaalde zich tot alle de pligten omtrent zich zelve, waaronder hij het zelfbestuur als den eersten grondslag van alle andere deugden beschouwde; terwijl de laatste alle pligten omtrent anderen bevatte. De deugd bestond bij hem, met één woord, in een ernstig en aanhoudend streven, om zich zelve en anderen zoo veel mogelijk te volmaken, en was tevens de eenige weg tot gelukzaligheid. Van vriendschap, gezelligen omgang, huwelijksliefde en de genoegens des

levens bezat hij de voortreffelijkste denkbeelden. Overal hield hij den schoonen middelweg; terwijl al zijne voorschriften even ver van bovenmatige gestrengheid als van schadelijke toegevendheid verwijderd waren. Bij dit alles kwam zijn uitmuntend voorbeeld, hetgeen zoo zeer boven alle berisping verheven was, dat XENOPHON in zijne *Gedenkwaardigheden* niet alleen durfde beweren, dat niemand ooit iets kwaads of ondeugends in hem gevonden had; maar hem ook voor den voortreffelijksten en tevens gelukkigsten man verklaarde.

Zulk een man nu moest niet alleen de pijlen van den haat en nijd van sommigen, voornamelijk van de Sophisten, die alle grondzulen van waarheid en deugd getracht hadden te ondermijnen, verduren, maar werd ook eindelijk door het Atheensche volk tot den giftbeker veroordeeld. Reeds vroeger hadden zijne vijanden den Blijfspeldichter ARISTOPHANES overgehaald, om hem in zijn stuk, *de Wolken* getiteld, op den schouwburg, openlijk ten toon te stellen als iemand, die op eene verachtelijke wijze van de Goden sprak; doch de waarheid logenstrafte deze aantijging te zeer, dan dat zij algemeen bijval konde vinden. Eindelijk echter bragt MELIROS, een jong treurspeldichter van weinige waarde, tegen SOKRATES eene geregelde beschuldiging in, hierin bestaande: „dat hij de Goden zijns vaderlands ontkende, nieuw, we in derzelver plaats invoerde, en een bederver der jeugd was.” Men bragt deze aanklagte, waarvoor men de armhartigste gronden aanvoerde, niet voor den *Areopagus*, maar voor een volksgeregt, voor hetwelk hij met eene voorbeeldelooze bedaardheid van geest, door een zedig vertrouwen op zijne onschuld ingeboezemd, de ongegrondheid dezer beschuldiging aantoonde. Dan zijne kwaadaardige of verblinde regters veroordeelden hem met eene geringe nederderheid ter dood; latende de bepaling der straf aan hem zelven over. SOKRATES echter, dit beneden de waardigheid van zijn karakter, en als eene bekentenis van schuld beschouwende, verklaarde, dat hij de straf mogende kiezen, welke hij verdiend had, er op aan zou dringen, om het overige zijns levens, op 's lands kosten, in het *Prytaneum* (de hoogste eer in *Griekenland*) onderhouden te worden, om dat hij zich steeds beijverd had, om zijn land dienst te doen, en deszelfs burgers liefde tot de deugd in te boezemen. Zijne regters, zich door deze taal beledigd achtende, veroordeelden hem nu tot het drinken van het sap van dolle kervel; waarna SOKRATES nog 30 dagen in den kerker, onder gemeenzame gesprekken met zijne vrienden, doorbragt, welke hij op den laatsten dag voor zijnen dood over de onsterfelijkheid der ziel, en eenen staat van vergelding na dit leven, onderhield. Na dat deze gesprekken geëindigd waren, en hij haar het laatste vaarwel had gezegd, ging hij zich baden en nam ten laatste den giftbeker, dien hij met eene verwonderlijke bedaardheid uitdronk, en in het 60ste jaar zijns ouderdoms zijn leven eindigde. CYCERO getuigt, dat hij het verhaal van den dood van SOKRATES nimmer zonder tranen konde lezen, en heeft zijn grootmoedig gedrag in

in deze beslissende oogenblikken met veel kunst van welsprekendheid beschreven. Kort na 's mans dood werden verscheidene der *Atheners* van zijne onschuld overtuigd; veranderden het besluit, waarbij zij hem veroordeeld hadden; strafte MELITUS met den dood; banden de overige beschuldigers, en rigtten voor hem een standbeeld op, hetgeen door den beroemden LYSIPPUS was vervaardigd.

SOLINGEN. Eene door hare fabrieken en handwerken beroemde stad, in het regerings-distrikt van *Dusfeldorp*, in de Pruisische provinciën *Gulik*, *Cleef* en *Berg*. Zij is open; ligt op eenen heuvel, langs welks voet de *Wipper* stroomt, en bevat tegenwoordig, zonder het groote kerspel, 3, en met hetzelfde 9000 inwoners, die, behalve zijden-, lint- en sjamofen-, belangrijke ijzer- en staal-fabrieken aan den gang houden. Zij vervaardigen allerlei soort van klingen, gevesten, bajonetten, laadstokken, en eene menigte andere dingen, tot wapen- en krijgstuig behoorende; alsmede mesfen, vorken, scharen, laarzen, kurktrekkers enz. Men weet aan de klingen zulk eene hardheid te geven, dat men er ijzer mede kan doorhouwen, zonder dat zij schaarden bekomen, en levert dezelve van 1 tot 50 carolinen. Vóór de Fransche omwenteling werden hier jaarlijks 206,000 pond ijzer tot degenklingen, 850,000 pond tot mesfen enz. verwerkt, waartoe men van 7 tot 8000 karren met steenkolen, en tusschen de 3 en 400 karren houtskolen gebruikte. De handel van *Solingen* in ijzere- en stalen-waren is door geheel *Europa* verspreid, en wordt ook sterk op *Amerika* gedreven.

SOLO. Dit Italiaansch woord beteekent in de muziek een stuk, of een gedeelte er van, waarin eene enkele stem of speeltuig zich alleen, of boven alle overige stemmen, als hoofdstem laat hooren. Zoo heeft men *Solo's* voor de viool, het klavier enz. Ook wijst het woord *Solo* in eene partij, door verscheidene speeltuigen of zangstemmen bezet, de plaats aan, welke alleen door één, die zelfde partij spelend, instrument moet worden uitgevoerd, waartegen *Tutti* aanduidt, dat wederom alle speeltuigen of stemmen eener partij moeten spelen of zingen. *Soli* in het meervoudig wil zeggen, dat 2 of meerdere speeltuigen of stemmen moeten aanheffen. (Zie: OBLIGAAT.)

SOLON. Deze beroemde wetgever der *Atheners* een der zogenoemde 7 wijzen van *Griekenland*, werd te *Salamis*, in de 6de eeuw voor onze tijdrekening geboren. Hij was een afstammeling van de oude koningen van *Athene* en van CODRUS; doch, geene middelen bezittende, wijdde hij zich in zijne vroege jaren aan den handel, om dezen daardoor te verwerven. Hij bezat veel dichterlijk talent, en had op zijne reizen vele kundigheden verworven. Bovendien was hij een man van zachte, innemende zeden, een vriend van geoorloofde vermaken, en, schoon niet onverschillig omtrent den rijkdom, nogtans niet baatzuchtig. Hij genoot de achting van alle *Atheners*, en gaf hun een treffend bewijs van zijne vaderlandslicfde, door de heerschappij over het eiland *Salamis*, hetgeen de *Magaren-*

zers veroverd hadden, weder in hunne handen te stellen, waardoor zijn aanzien bij het volk zoo hoog rees, dat men hem tot buitengewoon *Archont* benoemde, en hem met een volkomen gezag bekleedde, om zulk eene hervorming in het staatsbestuur te wege te brengen, als hij noodig oordeelde. Het zoude hem thans weinige moeite gekost hebben, om zich den weg tot den troon te banen; doch hij wees alle aanbiddingen hieromtrent standvastig en edelmoedig van de hand; overtuigd zijnde, dat hij zich eenen grooteren en duurzamer roem zoude verwerven door zijne medeburgers gelukkig te maken. Onder de bloedige wetten van DRACO (*zie aldaar*) werd *Athene* door onderscheidene partijen verscheurd, waarvan de eene de andere poogde te onderdrukken en den voet te ligten, zoodat allen naar een beter staatsbestuur wenschten. SOLON vernietigde nu de meeste der strenge en wreede wetten van DRACO, en bewerkte eene betaling van alle de schulden, tusschen burgers en burgers toen plaats hebbende, of verminderde dezelve zoodanig, dat zij voor den schuldenaar niet meer bezwarend waren, door welken maatregel hij den wortel knakte, waaruit de meeste beroerten sproten, die den staat onlangs zoo deerlijk gefchokt hadden. Voorts verdeelde hij alle burgers in 4 rangen, naar mate van ieders vermogen, waarvan de 3 eerste uit de rijke burgers bestonden, die alleen tot gewigtige, aanzienlijke staatsbedieningen verheven werden, en de laatste de armere burgers bevattede, die, ofschoon uit hoofde hunner armoede van alle posten uitgesloten, nogtans het regt van stemmen in de openlijke vergaderingen, en daardoor, als een grooter getal dan de overige rangen uitmakende, de geheele magt van den staat in handen hadden: naderhand werd echter deze uitfluiting der armen van alle bedieningen, door tusschenkomst van ARISTIDES, opgeheven, en aan ieder burger vrijheid gegeven, om tot alle waardigheden te kunnen opklimmen. De genoemde vergaderingen waren gewoon of buitengewoon, en werden met offerhanden en gebeden geopend, waarna de voorzitter de zaak voorstelde, waarover gehandeld moest worden. Bij deze volksvergaderingen beruste de geheele magt van het gemeenebest; want zij beslisten niet alleen over het aanstellen en afzetten van magistratspersonen, het maken van vrede, oorlog, verdragen enz.; maar ook elk burgerlijk geschilstuk werd er door beroep van alle de gerechtshoven voorgebragt. Om echter deze vergaderingen behoorlijk te besturen, stelde SOLON een' raad in, welke uit een getal van 100 personen uit iedere klasse bestond, die den ouderdom van 30 jaar moesten bereikt hebben, onbesproken van gedrag zijn, en door het lot verkozen werden. Bij dezen raad werden de gewigtigste staatszaken, als die vrede, oorlog, het leger, de vloot of de schatkist betroffen, vooraf overwogen, waarop deszelfs gevoelen aan de volksvergadering ter goed- of afkeuring werd voorgesteld. Een ander merkwaardig stuk van SOLONS bestuur bestond in de hervorming van den *Areopagus* (*z. aldaar*), welks magt enkel regtsprekend was; doch dien

dien hij eenen uitgebreideren verleende; onder anderen dien, om de lediggangers te straffen, het regtsgebied in zaken van de godsdienst uit te oefenen, voor de opvoeding der jeugd te zorgen, en voor 's lands geld te waken.

Behalve deze instellingen maakte SOLON nog verscheidene andere inrigtingen en wetten, waarvan de volgende de voornaamste zijn. Hij verbood voor altoos, dat iemand zich zelven of zijne kinderen, uit hoofde van schulden, als slaaf aan zijnen schuld-eischer mogt overgeven; verklaarde allen voor eerloos, die in openbare beroerten onzijdig bleven; beval, ter aanmoediging van arbeidzaamheid en bevordering van handwerken, dat de zoon, die door zijnen vader tot geen behoorlijk beroep was opgebracht, niet verplicht was, om dezen, tot gebrek vervallende, bij te staan, en waren kinderen buiten huwelijk verwekt niet gehouden, om hunne ouders, wanneer zij tot armoede vervielen, te helpen, met welke laatste wet de wijze man beoogde, om de losbandigheid te betengelen en het huwelijk te bevorderen; terwijl wettig geborene kinderen, behalve wanneer het laatste plaats had, op straf van eerloosheid verplicht waren, hunne behoeftige ouders te ondersteunen. Wijders bepaalde hij, dat eene rijke erfgename, uit hoofde van eenig natuurlijk gebrek bij haren echtgenoot, het geen hij vooraf had behooren te weten, zich bij haars mans naaste bloedverwanten mogt vervoegen; dat het niet vrij stond, om aan eenige dochters huwelijksgoed te geven, of zij moesten erfdochteren zijn, en dat die gene, die geene kinderen hadden, over hunne goederen mogten beschikken, hetwelk hun voorheen niet vrij stond. Een overspeler, op de daad betrapt, mogt men straf-feloos ombrengen, en der overspeelfter werd verboden, om zich te versieren, en de openbare feesten bij te wonen; terwijl de man, die bij zijne vrouw bleef wonen, nadat hij ontdekt had, dat zij zijn bed oonteerde, voor eerloos verklaard werd. Een voogd mogt met de moeder van zijn pupil niet in hetzelfde huis wonen, en het oppassen van een minderjarige werd niet toevertrouwd aan deszelfs vermoedelijke erfgenaam. Alle honende aanmerkingen tegen eenen dooden waren verboden, zoo als ook alle openbare verwijtingen tegen de levenden, en hij, die zijne goederen verkwiste, verkreeg den naam van eerloos. Eindelijk, om geene meerdere wetten op te noemen, was de uitvoer van eenige vruchten, behalve olie, onder zware straffen, verboden, en mogt geen vreemdeling, ten zij voor altoos uit zijne geboorteplaats gebannen, of zich met zijn geheele gezin te *Athene* nedergezet hebbende, enig handwerk verrigten; terwijl hij, die weigerde soldaat te wezen, of blooheid in den slag betoonde, op de marktplaats, of bij de openbare godsdienstoefeningen, niet mogt verschijnen.

Nadat SOLON zijne wetten gegeven en in werking gebragt had, verliet hij *Athene*, na bekomen verlof, voor den tijd van 10 jaar, ten einde zijne wetten in dien tijd dieper wortelen zouden schieten, en

te.

tevens, om de zwaarigheden en klagten te ontwijken, welke uit derzelver uitvoering en verklaring konden ontstaan; doch verplichtte vooraf de inwoners, bij eede, tot derzelver opvolging. Hij bezocht verscheidene landen, *Egypte*, *Kreta*, *Cyprus*, *Lydië*, *Milete*, waar hij zich met THALES onderhield, en verscheidene steden van het eigenlijke *Griekenland*, bij welke gelegenheid hij ook CROESUS, koning van *Lydië*, een bezoek gaf, en dezen, die al zijn geluk in zijne onmetelijke rijkdommen stelde, leerde, dat niemand zich gelukkig konde achten, dan na zijnen dood, welke waarheid die vorst ook naderhand ondervond. Na verloop van tien jaar keerde SOLON naar *Athene* terug; doch vond den staat van zaken geheel veranderd. Nieuwe partijschappen, onder verschillende opperhoofden gevormd, hadden groote onlusten verwekt. PISISTRATUS had zich door lage streken de gunst van het volk verworven, en het kasteel en de geheele stad vermeersterd. SOLON, hem te vergeefs wegens zijn gedrag bestraft, en het volk zijne lafheid en dwaasheid verwoeten hebbende, verliet nu voor altoos *Athene*, en fleet zijne overige dagen op het eiland *Cyprus*, waar hij van verdriet, over de onderdrukking van zijn vaderland, in het 80ste jaar zijns levens, stierf. Van zijne gedichten en schriften is ons niets overgebleven, en zijne brieven aan PISISTRATUS en eenige der zeven wijzen van *Griekenland* houdt men voor ver dicht.

SOLÖCISMUS. Door dit woord, uit het Grieksch ontleend, verstaat men het gebrekkige in mondelinge of schriftelijke uitdrukking. De benaming leidt men van de stad *Soli* of *Solos*, in het oostelijk gedeelte van *Silicië*, af, welker inwoners door hunne gebrekkige Athenische uitspraak tot dezelve aanleiding gaven, zoodat men van hem die slecht Grieksch sprak zeide: hij spreekt *Solisch*. De ouden maakten onderscheid tusschen *Solöcismen* en *Barbarismen*, en verstonden onder de laatste het gebrekkige in het gebruik van enkele woorden, doch door de eerste alle fouten in de zuiverheid der taal. Latere taalkundigen hebben deze kunstwoorden behouden, doch er eene andere beteekenis aan gehecht; verstaande door *Barbarismus* eenen mislag tegen de zuiverheid, en door *Solocismus* eene fout tegen de juistheid eener taal. De grenzen van beide loopen echter dikwijls in elkanderen.

SOLOTHURN. Een der Zwitsersche kantons, grenzende ten Westen aan *Frankrijk*, ten Noorden aan het kanton *Bazel*, ten Oosten aan dat van *Aargau*, en ten Zuiden aan dat van *Bern*. Het heeft eene oppervlakte van 13 v. m. en bevat 48,000 inwoners. Het land wordt wel door eenige hooge en ruwe bergketens van de *Jura* doorsneden; doch het grootste gedeelte strekt zich langs de oever der *Aar* uit, en is vruchtbaar en zeer goed bebouwd: zelfs de bergen gebruikt men voor de veeteelt en den landbouw, en is dit kanton het eenige Helvetische, hetgeen niet alleen voor zijn eigen gebruik koren genoeg oplevert, maar ook nog eene aanmerkelijke hoe-

hoeveelheid kan uitvoeren. Ook de ooft- en vlasteelt zijn er aanzienlijk; doch de wijnbouw is van minder belang. Vlas en katoen wordt er veel, maar meest voor buitenlandsche verzending, gesponnen. Men vindt er aanzienlijke ijzermijnen; ook vervaardigt men er glas en feengoed, en verzendt veel kerfen-brandewijn. — De hoofdstad van het kanton, van gelijken naam, ligt op eenen heuvel aan de *Aar*, welke haar in twee ongelijke deelen scheidt, die door twee houten bruggen vereenigd worden. Zij telt 4000 inwoners, is van wallen en aangename wandeldreven omringd, en heeft verscheidene aanzienlijke gebouwen en fraaije fonteinen. Onder de gebouwen verdienen inzonderheid opmerking de Stifkerk van den heiligen *Ursus* met eenen fraaijen toren, de *Jezuïtenkerk*, het tuighuis, de schouwborg en anderen. Men vindt er een *Lyceum* en *Gymnasium*, eene katoendrukkerij, verscheidene fabrieken, eene stadsboekerij met 3000 boekdeelen, twee boekdrukkerijen enz. De sterke doorvoer van koopwaren, zoo te water als te land, maakt de stad zeer levendig, welke bovendien in eene der schoonste streken van *Zwitserland* gelegen is.

SONATE. Is een muzikstuk, dat voor een of meer speeltuigen gesteld is, en uit 2, 3, 4 op elkander volgende deelen van een verschillend karakter bestaat. Soortgelijke Sonaten worden deels voor één speeltuig alleen geschreven, zoo als b. v. de meeste Klavier-Sonaten, en deels ook voor een speeltuig met *accompagnement* van meerdere, doch zoodanig, dat het eerste altijd de hoofdstem speelt. Men heeft Klavier-Sonaten met het geleide van eene viool of fluit, of ook dikwijls met eene violoncel, en Viool-Sonaten met het geleide van een' bas enz. De Sonaten dienen voornamelijk, om verschillende aandoeningen zonder woorden uit te drukken, en nemen alle karakters aan. Over het algemeen maken zij voor den instrumentspeler eene der meest gewone en beste stukken uit, om zich te oefenen, en bekleeden in de kamer-muziek, naast de zang-stukken, den eersten rang. *Sonatine* is een klein, korter muzikstuk van dezelfde foort.

SOND, (De) eigenlijk *Oresund* of *Oeresund*, is die zee engte, welke *Denemarken* van *Zweden* scheidt, en tuschen het Deensche eiland *Seeland* en het Zweedsche landschap *Schonen* gelegen is. Zij is gewoonlijk de doorvaart uit de *Noord*. in de *Oostzee*, bevat in hare geringste breedte, bij *Helsingeur*, bijna eene halve mijl, en wordt door de Deensche vesting *Kronenburg*, op het eiland *Seeland*, bestreken. De koning van *Denemarken* had, van de oudste tijden af, zoowel over de *Sond*, als over de groote en kleine *Belt*, langs welke men uit de *Noord*. in de *Oostzee* komt, het oppergebied, en hief ingevolge hiervan, op alle doorvarende koopvaardij-schepen, zonder onderscheid, zekeren tol, die aan het tolhuis te *Helsingeur* moet betaald worden: een regt, hetwelk, door de overige zeemogendheden, bij traktaten, is erkend geworden, waarbij tevens bepaald is, hoe veel de schepen der bijzondere natiën aan tol betalen moeten. Voor de *Nederlanders* bedraagt dezelve 1 prCt. van de waarde der

goederen, en genieten de schippers nog het voorregt, dat zij hunne certificaten slechts hebben te vertoonen; terwijl die van andere natiën zich nog moeten laten welgevallen, dat dezelve doorzocht worden. Daar er jaarlijks eenige duizend schepen door de *Sond* heen en weder zeilen, zoo is deze tol, die in de koninklijke schatkist komt, zeer aanzienlijk, en wordt jaarlijks op 900,000 daalders geschat. In 1815 gingen 8815 schepen door die zeeëngte, en in 1818 meer dan 12,500, waaronder 5052 Engelsche schepen waren.

SONNINI, (CHARLES NICOLAS SIGISBERT) lid van verscheidene geleerde genootschappen in *Europa*, en van de maatschappij van Landbouw te *Parijs*, sproot uit eene oorspronkelijke Italiaansche familie; had in 1751 *Luneville* tot zijne geboortestad, en toonde reeds vroeg zeer vele geneigdheid tot het beoefenen der Natuurkundige wetenschappen, en het doen van reizen. Van zijne jeugd af een vriend en medearbeider zijnde van den beroemden BUFFON, had hij de hand in zijne *Natuurlijke geschiedenis der Vogelen*, en verkreeg door den invloed van dezen Natuurkundigen het voorregt, om op kosten van 's lands bestuur te kunnen reizen. Hij begaf zich in 1772 en 1775 naar Fransch *Guiana*, en verzamelde hier voortreffelijke kundigheden en rijke bouwstoffen, waarvan hij sommigen in het *Journal de Physique* mededeelde. In 1779 werd hij naar *Griekenland* en *Egypte*, de wieg van kunsten, wetenschappen en beschaving, gezonden, en keerde van daar met eenen schat van geleerde waarnemingen, omtrent deze landen en derzelver volken, in den schoot zijner familie terug; doch waar hij noch geluk, noch genoeg vond. Geene andere beginsels der omwenteling omhelzende, dan die redelijk, en met de wenschen van het beste gedeelte der natie overeenkomstig waren, werd hij tot bestuurder van het departement van de *Meurthe* benoemd, en geraakte eenigermate in gevaar, omdat hij gewigtige diensten aan ambtenaren bewezen had, die door de stormen der omwenteling ongelukkig waren geworden. Hij werd intusschen van zijnen post ontzet; en sedert, eenen weezin van alle staatkundige bemoeijingen gekregen hebbende, wijdde hij zich met den meesten ijver aan letterkundige werkzaamheden. Hij gaf zijne reis door *Egypte* in 1797 in het licht, en verzamelde de bouwstoffen voor eene beschrijving van *Guiana*, wanneer hem in 1799 het opzigt over de schoone uitgaaf der *Oeuvres complètes de BUFFON* werd opgedragen. Ook vervolgde hij de *Bibliothèque Physico-Economique*; arbeide aan de voltooiing van de *Cours d'Agriculture* van ROZIER; werd een der voornaamste medearbeiders van de *Nouveau Cours d'Agriculture*, en van de *Statistique de France*; gaf verscheidene stukken over de voortbrengfels van verschillende planten, zoo als de *Julienne*, de *Asceclepiade*, de *Turneps* enz. in het licht, en werd eindelijk uitgever van verschillende werken van gelijken aard. In 1803 ondernam hij, onder medewerking van eenige geleerden, de groote *Dictionnaire d'Histoire naturelle*, waarvan voor ettelijke jaren de 2de uitgaaf versche-

schenen is, en hij de voornaamste schrijver was. Te *Parijs* veel omgang hebbende met aanzienlijke *Rusfen*, stond hij op het punt, om in dienst van *Rusland* te treden, toen hij door eenen Moldavischen prins met de opvoeding van zijnen zoon belast werd; doch nauwelijks was hij te *Jasfy* aangekomen, of hij zag dezen heer, die bij het Rusfisch gouvernement verdacht gehouden werd, vatten. SONNINI werd voor zich zelve door de Rusfische officieren en agenten met onderscheiding behandeld, en ontving van den keizer ALEXANDER volmagt, om door *Moldavië* en *Wallachijë* te reizen, waartoe hij van het noodige voorzien werd; doch op zijne terugreis naar *Parijs*, omtrent het einde van Winterm. 1811, werd hij onpasfelijk, en stierf in Bloeim. van het volgend jaar aan eene besmettelijke koorts. Zijne reizen zijn in verscheidene talen, en ook in het Nederduitsch, overgezet. Hij was in zijn leven niet zeer gelukkig, doch werd, na zijnen dood algemeen geacht.

SOPHISTEN. Zoo noemde men oudtijds zekere soort van Grieksche leeraars in de Welsprekendheid en Wijsbegeerte, die in de 5de eeuw voor onze jaartelling leefden, en dien naam (eigenlijk *Wijzen* beteekenende) uit geleerden hoogmoed hadden aangenomen. Toen zij echter de wetenschap, welke zij leeraarden, op eene schandelijke wijze misbruikten, zich door duistere redekavelingen en trotschen eigenwaan belagchelijk maakten, en door hunne schadelijke en verderfelijke grondbeginsels niet alleen den haat en de verachting der Sokratische school, maar ook van alle weldenkenden op den hals haalden, werd de naam van *Sophist* in later tijd een schimpnaam, en verstaat men er nog tegenwoordig door iemand, die door bedriegelijke redekavelingen het verstand tracht te verwarren, en door gevaarlijke grondstellingen de duidelijke overtuiging, aangaande de verhevenste waarheden van eene redelijke Godsdienst en Zedekunde, poogt te ondermijnen. De Grieksche geschiedenis noemt ons een aanzienlijk getal mannen, die tot de klasfe der Sophisten behoorden. De voornaamste zijn: GORGAS van *Leontium* in *Sicilië*, PROTAGORAS van *Abdera*; HIPPIAS van *Elis*; PRODIKUS, van *Keos*, en THRASIMACHUS van *Chalcedon* in *Klein-Azië*. Al deze mannen leefden in dezelfde eeuw van PERIKLES en SKRATES, en leeraarden de Natuur-, Meet-, Reken- en Sterrenkunde, de Muzijk, de Godgeleerdheid, Zedekunde, Redeneerkunst en Welsprekendheid. Deze menigvuldige voorwerpen van kennis, die zij onder een volk leerden, hetwelk op zijnen hoogsten trap van bloei stond, leveren reeds een blijk op, dat zij hun verstand tot eenen zekeren trap ontwikkeld hadden; en daar zij hunne kundigheden, in eene vloeiende taal of eenen schoonen stijl, mondeling of schriftelijk mededeelden, zoo behoeft men zich niet te verwonderen, dat zij overal met geestdrift ontvangen en met verukking en bewondering gehoord werden. Zij lieten zich hun onderwijs duur betalen, en waren eene wezenlijke pest voor hunne tijdgenooten, vermits zij wezenlijke predikers van ongodsdienstigheid

en zedeloosheid waren, en alles overhoop wierpen, wat voor den redelijken mensch heilig en dierbaar is; doch ook, aan den anderen kant, wanneer zij er slechts geld mede konde verdienen, in de fierlijkste redevoeringen den lof der deugd voordroegen; waarvan ons XENOPHON, in zijne gedenkwaardigheden van SOKRATES, boek II, kap. 1. er eene mededeelt, welke met regt de lofspraak van alle bevoegde regters over den smaak verdient, en het verhaal van PRODIKUS, omtrent HERKULES op den scheidweg, een der leerrijkste en uitgewerkte verdichtfels der oudheid bevat. Ondertuschen moet men der waarheid hulde doen, en kan men niet ontkennen, dat zij ook niet zelden in den dienst huns vaderlands uitmunten; ten minste is het zeker, dat GORGAS, PRODIKUS en HIPPIAS meermaal tot moeilijke en gewigtige onderhandelingen gebruikt zijn.

SOPHOKLES, volgens het algemeen gevoelen, te *Colonna*, een aanzienlijk vlek in *Attica*, in de 5de eeuw voor onze tijdrekening geboren, was een der beroemdste Treurspel-dichters van *Griekenland*. Reeds in zijne vroege jeugd durfde hij AESCHYLUS naar de kroon steken, en met hem naar de toejuiching des volks dingen. Hij bereikte zijn doel bij zijne eerste proeve, en overwon zijnen meester, die zijn ongeluk slechts kort overleefde. SOPHOKLES behield zijn verheven vernuft tot eenen zeer hoogen ouderdom, en behaalde, gedurende zijn leven, niet minder dan 20 maal de kroon der overwinning; doch van zijne werken hebben slechts 7 treurspelen onzen tijd bereikt. Hij was welsprekender en duidelijker dan AESCHYLUS, en bestuurde de driften met grooter beleid; terwijl hij de schrik en het medelijden kunstiger gaande maakte, en zijne toehoorders met levendiger aandoeningen vervulde. De zoetvloeiendheid zijner verzen bezorgde hem den bijnaam van de *Bij*. Wilde men tuschen het uitmuntend drietal van *Griekenlands* voornaamste Treurspeldichters, AESCHYLUS, SOPHOKLES en EURIPIDES eenige gelijkenis maken; men zoude met regt kunnen beweren dat AESCHYLUS *de menschen*, die hij ten toneele voerde, *grooter voorstelde, dan zij zijn kunnen*; SOPHOKLES *zoo als zij zijn moeten*; en EURIPIDES *zoo als zij waarlijk zijn*. Of SOPHOKLES even groot staatsman als dichter was, is twijfelachtig; evenwel ontmoeten wij hem in de Atheensche geschiedenis als *Archont* in den oorlog tegen de *Samiers*, en schittert zijn naam tevens onder den priesteren-rei van *Athene*. Hij stierf, zoo men meent, aan overmaat van vreugde over eene onverwachte zegepraal van zijn laatste treurspel, in de Olympische spelen behaald, in hoogen ouderdom.

SOPHONISBE. De dochter van ASDRUBAL, een zeer schoon meisje, die in het eerst door haren vader aan MASINISSA ten huwelijk beloofd was, om hem daardoor voor *Karthago* te winnen. Toen deze echter andermaal uit zijn rijk was verdreven geworden, en zijn verbond voor de *Karthagers*, zoo het scheen, niet meer van nut konde zijn, gaf hij zijne dochter aan den magtigen SYPHAX, die ook da-

dadelijk het verbond met de *Romeinen* vernietigde, en de bondgenoot van *Karthago* werd. *MASINISSA* daarentegen voegde zich bij de *Romeinen*, veroverde eerlang, door hunne medehulp, zijn vaderlijk rijk, en nam *SYPHAX* gevangen. Toen hij in *Cirra*, de hoofdstad, was binnen gerukt, snelde hij aanstonds naar het koninklijk paleis, met het vast besluit, om *SOPHONISBE* voor hare ontrouw te straffen; doch hij werd door hare bekoorlijkheden dermate getroffen, dat hij haar dadelijk ter vrouwe nam. Dan, hierover door *SCRIPIO* strengelijk berispt, werd hij door denzelfden genoodzaakt, haar weder te laten varen, en daar hij niet wilde, dat zij in vreemde handen werd overgeleverd, zond hij haar heimelijk berigt van zijnen dwang, en tevens vergif, hetwelk zij kloekmoedig nam.

SOPRAN. (Italiaansch *Soprano*) De bovenstem, *discant*, de hoogste der 4 zangstemmen, welke alleen door jongelingen, vrouwen en castraten gezongen wordt. Men onderscheidt den omvang der toonen volgens den hooger en lageren *Sopran*, en bedient zich van de uitdrukking van *tweede discant*, dikwijls in eene gelijke betekenis als van *Alt*; doch is de *discant* van de *Alt* niet zoo zeer onderscheiden door den omvang der toonen, als wel door den aard van den toon zelve, die bij de *discant* scherper, helderer en fijner is. (*Zie verder DISCANT.*)

SORBEN waren, zoo als alle overige Wendische volken, van Slavischen oorsprong; drongen in de 5de eeuw uit het benedenste gedeelte van *Sarmatië* tot in het midden van het Noordelijk *Duitschland* door, en nestelden zich op den linkeroever van de *Opper-Elbe*, nadat zij vooraf de toenmalige inwoners verdreven of verlagen hadden. Zij hadden het geheele markgraafschap *Meissen*, het tegenwoordig prinsdom *Altenburg*, en een niet onaanzienlijk gedeelte van den *Neder-Saksischen* kreits in bezit, en wisten zich in deze hunne veroveringen tegen hunne naburen, de *Thuringers*, die van Duitsche afkomst waren, en op den linkeroever der *Sale* en *Unstrut* woonden, verscheidene eeuwen, met ongemeenen moed, te handhaven. Deze *Sorben* (of juist *Sorben-Wenden*) hadden van den beginne af hunne vorsten, door welken zij in tijd van vrede geregeerd, en in den oorlog ten strijd gevoerd werden. Dit volk nu, wist zich tot op de Saksische keizers, als eene onafhankelijke natie staande te houden; doch sedert werd hun land eene Duitsche provincie, welke door graven, en naderhand door markgraven geregeerd werd: het land zelf werd tot een markgraafschap (*Meissen*) verheven, en bleef dit tot in Winterm. 1806. — Voor het overige strijdt het tegen de geschiedenis, wanneer men een gedeelte der inwoners van de beide *Lauzitzen* den naam van *Sorben* geeft. Men kan ze *Wenden* noemen, omdat zij nog hunne eigene taal hebben, of, zoo men zich meer bepaald wil uitdrukken, *Lutizer-Wenden*, maar niet *Sorben*. Oudere schrijvers hebben dit onderscheid zeer wel in het oog gehouden, en noemen de *Wenden* der *Lauzitz Luttay* of *Lutitizi*, en daaren-

tegen die in de *Meisner* landen woonden, *Sorben*, en ook wel *Misfici* of *Misicy*.

SORBET. (*Tscherbet*) Een zeer gewone drank bij de *Turken*, welke uit vruchten en suiker, limoenfap, rozenwater en amber bereid wordt. De gemeene *Turk* echter vervaardigt dezen drank van gestampte razijnen, welke hij in water laat trekken.

SORBONNE. (De) Voorheen een instituut, of collegie voor jonge wereldlijke geestelijken aan de universiteit te *Parijs*, aldus genoemd naar ROBERT van *Sorbon* in *Champagne*, een Godgeleerde te *Parijs*, die in 1250 hetzelfde oprigtte, en van inkomsten voorzag, die naderhand aanmerkelijk zijn vermeerderd geworden. Deze Akademische inrigting, aan welker hoofd zich altijd Doktoren en Hoogleeraren in de Godgeleerdheid bevonden, werd zoo belangrijk, dat haar naam tot de geheele godgeleerde faculteit te *Parijs* overging, welke dan ook, tot het einde der 18de eeuw, de *Sorbonne* genoemd werd. Hare besluiten en gevoelens hadden eenen beslissenden invloed op den geest en den nationalen vorm van het Katholicismus in *Frankrijk*, zoo dat zelfs vorsten het niet waagden, omtrent de godsdienst, eenigen stap te doen, zonder de *Sorbonne* vooraf geraadpleegd te hebben; en zelfs buiten *Frankrijk* hechte men aan haar gevoelens dikwijls eene meerdere waarde, dan aan dat van andere akademiën. Even zeer tegen de *Jezuïten*, als tegen de hervorming, verdedigde de *Sorbonne* ten sterkste de vrijheden van de Gallicaanische kerk; verzette zich tegen de bul *unigenitus*, en was in de oneenigheden met de *Jansenisten* wel niet aan de zijde van *Port-royal*, maar altijd tegen hen. In lateren tijd liet zij zich meer aan de verdediging der regten, dan wel aan eene wetenschappelijke behandeling, en de dadelijke betrachtting der daaruit voortvloeiende verplichtingen, van het oude geloof gelegen liggen, en kenmerkte zich door trotschen eigenwaan, en niet zelden door blinden ijver voor den letter der oude kerkleer. De *Sorbonne* had haren roem reeds overleefd, toen met de omwenteling ook haren naam verloren ging, en hare goederen tot andere einden gebruikt werden.

SPA, in het Latijn: *Vicus Spadanus*, weleer onder de *Oostenrijksche Nederlanden* behoorende, en gelegen in het markgraafschap *Franchimont*, aan de *Luxemburgsche* grenzen, is sedert 1815, ééne der aangenaamste plaatsen, welke het Zuidelijk gedeelte van het koninkrijk der *Nederlanden* bevat. Een vlek zijnde, hetwelk 3 uren van *Limburg*, en 6 van *Luik*, aan het riviertje *de Weeze*, onder het arrondissement *Malmédij*, gelegen is, was het van oude tijden reeds het oord, alwaar Natuur en kunst alles vereenigden, om de gezondheid te bevorderen, en het leven te veraangemen. Verrukkende door zijne schilderachtige ligging, genezende bronnen en de aangename koelte, welke aldaar door het boschrijk lommer, zelfs in den warmsten zomer, plaats heeft, lokte *Spa* vele vreemdelingen uit alle

landen, die, zoo om de wateren te gebruiken, tot herstel der gezondheid, als uit nieuwsgierigheid en speelzucht, zich derwaarts begaven; zoo dat men zeggen kan, dat deze plaats weleer ééne der meest bezochte van *Europa* was, uit hoofde harer uitmuntende minerale wateren, welke met die van het naburige *Aken* en *Borchette*, of *Burscheid*, in geneeskracht wedijveren.

Er zijn vier Hoofdbronnen, waarvan de *Pouhon* of Marktbron, in het midden van de plaats gelegen, de voornaamste is, die, zoo men wil, na de aardbeving van 1692, overvloediger gestroomd, en een krachtiger smaak bekomen heeft, als zijnde het meest met koolzure *Magnesia*, en andere door zuurstof opgeloste mijnstoffen, bezwangerd. Hier is des morgens, voor het ontbijt, de eerste verzamelplaats der brongasten, die of in de opene lucht, of in de zaal, wanneer het regent, zich eenige oogenblikken ophouden. Een groot preefenteerblad, van ledige bierglazen voorzien, staat tusschen twee boukettens op eene rollaag van steenen. Op de begeerte van te drinken, wordt door eene vrouw, van wege het plaatselijk bestuur aangeveld, een of meer dezer glazen, met dat water gevuld, den wandelaar aangeboden. Verkiest men al verder van een of ander bad gebruik te maken, zoo begeeft men zich, ten einde eene noodzakelijke beweging op het gebruikte water te genieten, te paard of met rijtuig, naar de *Geronstere*, of de *Sauvenière*; zijnde een paar bronnen, die, langs onderscheidene wegen, een half uur ver zijn, of ook wel naar de *Tonnelet*, alwaar men zich, naar verkiezing, van het koude (*plongeant*), warme, of het laauwe bad kan bedienen. Na deze wateren gebruikt, of de badkuur ondergaan te hebben, zet men zich gewoonlijk aan het ontbijt, het zij in zijn logement, of wel in de *Fauxhal*, alwaar men altijd gezelschap en muziek vindt. Bij dit ontbijt kenmerkt zich weldra de nationale smaak van ieder landaard, die even als de genieting en het bejag der vermaken onderscheiden is, en den man of zijn karakter kenmerkt; zoodat hij, die in het middag- of avonduur aan het genot eener gezonde en aangename wandeling de voorkeur geeft, boven het vermaak van zich eenige uren in de speelzaal op te sluiten, daartoe eene ruime gelegenheid kan vinden, het zij naar den berg *Hepanar*, of in de zoogenaamde *la Prairie de quatre heures*, of wel in de *Promenades de sept heures*, die even buiten *Spa*, naar den kant van *Luik*, zich opdoen, rondom met boomen beplant, en voorzien zijn van ettelijke wel geplaatste zitbanken, om te rusten; terwijl eertijds de hut van *Annette* en *Lubin* (*), of de woning van reine onschuld

en

(*) Deze hut, in eene der liefelijkste schuilhoeken der afgelegenste heuvels, met name den *Hepanar*, gelegen, omdat aldaar nog heden ten dage zeker kruis of teeken op de helling des bergs gevonden wordt, hetwelk het verblijf van *Annette* en *Lubin* aanduidt, was een verblijf, naar men wil, door de teedere weldadigheid eener

en huwelijksliefde van twee arme jeugdige geliefden, bij welke eenvoudigheid, met schuldlooze ingetogenheid gepaard, het reinste genot van geluk en tevredenheid deed uitblinken, eene sentimentele pelgrimaadje voor elk gevoelig hart uitmaakte. — Omtrent de gewone manier van leven, aldaar ter plaatse, en de wijze, op welke het grootst gedeelte der brongasten aldaar den tijd slijt, kan men zeggen, dat *Spa* geheel en al voor de weelde is ingerigt, en dat aan genot en de gezonde lucht, die men aldaar inademt, de drooge en aangename ligging, de beweging die men zich verschafft, en het gebruik der minerale wateren, de herstelling der zieken of kwijnenden, en het behoud van den welstand bij de gezonden, meer is toe te schrijven, dan aan het gebruik der badstoven op zich zelve; terwijl de vermaken van Schouwburg en *Vauxhal*, van Concerten en Speeltafels, welke laatste tot in de danszalen zelfs niet vergeten zijn, gevoegd bij het zoogenaamd *Farospel*, of het later in sijn gekomen *rouge et noir* (*), op gezette uren, de gewone bezigheid van den dag der meeste reizigers uitmaken. Over dit foort van spelen, derzelver oogmerk en gevolgen, zoude nog al het een en ander, (ware zulks hier de plaats) aan te merken zijn. Vergenoegen wij ons hier met het gezegde van den schrijver van het *Woordenboek der beschaafde wereld*, over het

aanzienlijke Ladij, voor een arm, jong en beminnelijk paar, dat zij uit de ellende gered had, gesticht en rijkelijk begiftigd. „Langen tijd” zegt zeker schrijver, „bragt het zedig, en altoos minnenswaardig huisgezin, aldaar in schuldlooze ingetogenheid door: ieder bezocht deze woning, zoo wel door het deel, welke het „belangrijke paar inboezemde, als uit hoofde der schilderachtige bekoorlijkheid des „oords. Hier rustte men vrolijk uit; hier werd het vreemd gezelschap met melk „en vruchten opgewacht, en de milddadige vereering der talrijke bezoekers vermeerderde het onbekrompen bestaan der jonge lieden. Na verloop van tijd week „zegt men, de eerste onschuld van dit huisgezin. Het voorbeeld van de zoo nabij „zijnde weelde verbasterde de zeden; het dagelijksche gezelschap deed teedere en „ongewone aandoeningen verwekken, en de meerdere ruimte veroorzaakte darteheid en uitspatting; doch wat wij ter eere van standvastige liefde en onschuld „zelfs in den nederigsten staat, eerder gelooven willen, cerlijkheid en trouw „bleven *Lubin* en *Annette's* erfdeel. Maar na hun vertrek of dood, werd „hun stil en vreedzaam verblijf, onder denzelfden naam van *Annette* en *Lubin*, „welke hetzelfde zoo belangrijk gemaakt had, eerst langzamerhand misbruikt, „en daarna geheel onteerd. De lieve woning van reine onschuld werd in eenen „verachtelijken tempel van vuige wellust herschapen. Het zedig gezelschap ontweek „dit lievelingsoord, en liet het aan een foort van badgasten over, die aan „al de ongebondenheid van hare gewone levenswijs den ruimen teugel vierde.”

(*) Dit *rood en zwart* is zijne instelling verschuldigd aan zekeren *BARBAGLIA*, pachter der openbare gepriviligeerde Speelbank te *Napels*; een man, die als een arme koffijhuis knecht uit *Milaan*, tijdens de regering van *JOSEPH BUONAPARTE*, aldaar gekomen was, en inmiddels door deze bank zoodanig een vermogen verzameld had, dat hij in staat was, den tegenwoordigen koning, toen deze den troon weder beklom, en de kasfen bijna geheel ledig waren, aanzienlijke sommen gelds voor te schieten. Zie *Magazijn der nieuwste en meest belangrijkste Reisbeschrijvingen*, 2 de del, bladz. 413.

het spel. „*Speelzucht*, (schrijft hij) *is eene razernij, welke tot alle misdaden vervoert: door haar vergeet de vorst zijne waardigheid, en de vrouw hare schaamte. Het spel is de domper, welke het vervrolijkend licht der gezellige verkeerling, en zelfs dat van den geest, uitbluscht.*”

Spa, gedeeltelijk in een dal, gedeeltelijk op eenen heuvel gelegen zijnde, is zeer onregelmatig gebouwd; de huizen in de achterstreken staan links en rechts over, en achter elkander, hetwelk men toeschrijft aan zekeren zwaren brand, die aldaar in 1808 gewoed heeft, en waardoor bijna 200 huizen zijn in de asche gelegd. Hetzelve wordt verdeeld in *Oud* en *Nieuw Spa*, en is nog al van eenige uitgetrektheid. De inwoners inzonderheid van het oude *Spa*, als meest uit den boerenstand bestaande, beoefenen den landbouw; echter vindt men er eene menigte goede handwerkslieden, vooral onder de schrijnwerkers, die aldaar van het rondom groeiend berkenhout allerlei foort van meubelen en snuisterijen vervaardigen, alles met schilderwerk versierd, en zeer fraai gepolijst. De vrouwelijke werkkistjes munten hierin uit: ook de heer WOLFF vervaardigt draagbare kabinetten voor de liefhebbers der Natuurlijke Historie, die tot dit oogmerk voortreffelijk zijn ingerigt, en boven op het blad eene Geologische kaart bevatten. De omtrek dezer plaats bevat zeer veel wild en visch, waaronder kreeften en forellen, die in de kaskades gevangen worden. *Gaa*, alwaar eene schoone waterval is, (*) wordt door de brongasten sterk bezocht, zoo als ook *Theux*, een vlek, met het fraaiste marmeer van *Europa* voorzien, hetwelk volkomen zwart is, het fijnste polijfsel aanneemt, en waarvan schoorsteenmantels, tafelbladen, enz. vervaardigd worden.

Voorts is de gewone levenswijze in *Spa* niet goedkoop: de verteeering, die men aldaar in den fatsoenlijken kring verplicht is te maken, mag vrij op *f* 9 a *f* 10 Holl. daags, voor iederen persoon, gerekend worden. Even zoo is het met de huishuur gesteld: de menigte der ingezetenen trekt partij van de verhuring van een groot gedeelte harer huizen aan de vreemdelingen, gedurende het zomerseizoen, en maakt daarvan zeer veel gelds, vooral indien dezelve maar eenigzins netjes gemeubeld zijn, en op eenen vrolijken stand staan. Men vindt er appartementen van niet meer dan 5 of 6 kamers, waarvoor men 36 franken daags vraagt; en zoo is het met alles. Voorts heeft men er twee goede doktoren, eene menigte modewinkels en een aantal goede logementen of zoogenaamde *Hotels*, waarvan het eene al prachtiger, dan het andere is ingerigt, en waarin een reiziger zeer goed onthaald wordt; terwijl het getal der logerende personen, bij gedrukte lijsten, (die om de 10 of 12 dagen uitkomen,) met voor- en toenaam, mitsgaders kwaliteit en woonplaats voorzien, naauwkeurig wordt opgegeven. Czaar PETER I bezocht in het jaar 1717 deze plaats, gebruikte

de

(*) Deze waterval springt 60 voet hoog en is 12 breed.

de wateren, en liet, ter zijner gedachtenis, een standbeeld, met een fraai opschrift voorzien, in het volgende jaar aldaar oprigten. Op gelijke wijze deed zeker Engelschman, op eenen bergtop onmiddellijk boven *Spa*, eenen tempel bouwen, aan welks eene zijde men de stad aan zijne voeten liggen ziet; terwijl aan de andere zich een heerlijk gezicht op de omliggende landstreek vertoont. Tegen over dezen tempel, aan de andere zijde van het dal, ligt den schoonen ruïn van den beroemden Engelschen werktuigkundigen COQUERIL. Het getal der inwoners van deze plaats, wordt op ruim 3100 begroot.

SPAANSCHERUITERS, ook wel *Vriesche Ruiters* genoemd, gebruikt men inzonderheid bij verschanfingen tegen eenen aanrukken den vijand. Zij bestaan uit vier- of zeshoekige balken, die op eenen afstand van 6 tot 6 duim kruisfelings doorboord zijn, om door deze openingen scherpe, met ijzer beslagene palen te kunnen steken. De lengte van eenen Spaanschen Ruiter bedraagt gewoonlijk 10 tot 12 voet. Wanneer er verscheidene naast elkander worden geplaatst, moeten zij door ijzeren haken of ketens vast aan elkander verbonden worden, opdat de vijand daar niet kan doorbreken. Zij zijn bij eenen aanval op eene vesting, meer dan bij de verdediging van veldschansen, in gebruik, alzo men dezelve slechts zelden kan hebben, en derzelver herstelling van kundige arbeiderslieden veel tijds vordert. Voor 'voetvolk zijn deze verdedigingsmiddelen geene bijzondere hinderpalen; doch tegen de ruitery kan men dit wapentuig met meer vrucht gebruiken, inzonderheid, wanneer men zich tegen onverwachte overvallen wil dekken. — Men heet ook Spaansche Ruiters, die uit elkander kunnen genomen worden, en deze zijn daardoor boven; de andere verkiesfelijk, omdat men ze gemakkelijker van de eene plaats naar de andere kan vervoeren.

SPAANSCHER TAAL, DICHT-, LETTERKUNDE en KUNST. De Castiliaansche Taal en Letterkunde kenmerken zich door den geest en het karakter der dappere en ridderlijke, echt poetische Spaansche natie. Men ontwaart in de oudste van derzelver dichtstukken den heldengeest harer ridders, en in het bloeiendst tijdvak der dichters de pracht van het hof van KAREL V. Geene Letterkunde is zoo rijk, inzonderheid in het Dramatisch vak, als de Spaansche, noch bezit die kleur van Oostersch gevoel, denkbeelden en manier van voordragt; terwijl de Taal in welluidendheid en deftigheid van uitdrukking vele andere overtreft. Zij treft op eene verwonderlijke wijze even zeer het hart der Noordelijke als der Zuidelijke volken, en de eerste Fransche treurspel-dichter, CORNEILLE, schreef aan haar de rigting van zijn genie toe, toen hij zijnen CID naar GUILLIEN DE CASTRO zamenstelde: ook uit haar puttete LE SAGE het vrolijk levensgenot van zijnen GILBLAS; terwijl de Spaansche *Don Quichot* bij alle deskundigen als de schoonste vrucht van het helderst en geestigst romantisch-episch vernuft beschouwd wordt. De lotgevallen des volks leeren ons den oorsprong zijner Taal en het eigenaardige zijner Letterkun-

kunde, derzelver weelderigen groei, edelen luister, en trotsch verval kennen. Met de Romeinsche taal en beschaving, welke *Spanje* gedurende 6 eeuwen, die het zich aan dat rijk moest onderwerpen, aangenomen had, vermengde zich 3 eeuwen lang het krachtvol leven der *West-Gothen*, die onder alle Germanische veroveraars het beschaafdste volk waren, hetwelk, met eenen oorlogszuchtigen geest, rechtvaardigheid, vrijheidsliefde en schrander beleid vereenigde. Hierdoor werden overwinnaars en overwonnenen tot een nieuw volk in een gesmolten, en uit den Germaanschen en Romeinschen stam de Spaansche Taal geboren. Later werd deze wel met Arabische woorden verrijkt, en onderging in de uitspraak ook mogelijk eenige verandering; doch haar grondkarakter bleef romantisch, alzo de *Mooren* de kunst niet verstonden, om de overwonnenen met zich als volk te vereenigen. Ofschoon na verwant aan de Italiaansche spraak, overtreft echter de Castiliaansche deze in meer dan één opzigt. Zij klinkt voller, en komt meer uit de keel voort; ook eindigen de *Spanjaards* hunne woorden, inzonderheid de onbepaalde wijze der werk- en het meervoudige der zelfstandige naamwoorden, veel menigvuldiger, dan de *Italianen*, met medeklinkers; terwijl vele lettergrepen op *ar er os* en *as* uitgaan. Hierbij heeft de Spaansche Taal iets deftigs, iets innemendst; doch, daar zij nog minder dan de Italiaansche door wijsgeeren en redenaars is behandeld geworden, eene meerdere buigzaamheid en naauwkeurigheid. — In het eerst was het barbaarsch *Romanzo*, sedert 711, doch naderhand het meer beschaafd Arabisch, in *Spanje* de heerschende taal, tot dat eindelijk, te gelijk met de toenemende magt der Christenen, het *Romanzo* wederom meer algemeen werd. In het midden der 15de eeuw onderscheidde men drie tongvallen in de Spaansch-romantische taal, namelijk: de *Katalonische* (een provinciale Limonsinsche tongval), die zich het vroegst ontwikkelde, omdat zij de spraak der *Troubadours* was, in de dichtkunst gebruikt werd, en zich in de staten van *Arragon*, langs de *Middellandsche zee*, van de *Pyrencën* af tot *Murcia* toe, uitbreidde: voorts de *Kastiliaansche* (de taal der koningen en Cortes, en ten laatste die der geleerden in hunne schriften), welke in *Asturië*, *Oud-Kastilië* en *Leon* ontstond, en eindelijk de *Portugesche*, welke in *Gallicië* haren oorsprong had, en zich van daar tot *Algarvie* uitstreckte. De onwrikbare moed, waarmede de *Spanjaards* hunne onafhankelijkheid weder heroverden, en hunne burgerlijke, ten deele ook hunne staatkundige en kerkelijke, vrijheid tot op *Karel V* wisten te handhaven; hun aangeboren trots, zoo wel bij de aanzienlijken als geringen, op hunne aloude afkomst en hun voorvaderlijk Katholijk geloof, en hunne volkomene bevrijding van slavernij en lijf-eigenschap — dit alles bragt een zeker evenwigt tussehen de onderscheidene standen te weeg; en van daar die onderlinge achting, die minzaamheid en beleefdheid in den omgang, en die Castiliaansche deftigheid, die men zelfs bij den geringsten bedelaar

haar opmerkt. Uit den ridderlijken geest, echter, waarin hoogere standen, koningen en edellieden, volgens dezelfde wetten van eer, edelmoedigheid en dapperheid, werden opgeleid, en die den moed door het geloof, en het nationaal gevoel door de Dichtkunst veredelde, ontstond die edele, juist afgemeten gezelschaps-toon, en die kiesheid van zeden, welke der Taal zoowel als Letterkunde eenen luister en waarde hebben bijgezet, die de ondergang der vrijheid, het verlies van magt, noch zelfs de onderdrukking der inquisitie niet hebben kunnen verdonkeren.

De *Spaansche* Letterkunde ontstond in de 12de eeuw. De natie echter bemoeide zich bijna geheel niet met de schoolsche Godgeleerdheid en Wijsbegeerte, ofschoon toenmaals, tot op FERDINAND *den Katholijken*, gewetens-vrijheid plaats had: alleen in kloosters twistten men over deze en gene Godgeleerde vraagstukken; doch de gloeiende verbeelding van den *Spanjaard* verloor zich meer in geheimzinnige verrukking, dan wel in bovennatuurkundige bespiegeling. De Dichtkunst was derhalve de eerste grondslag der *Spaansche* Letterkunde. De koninklijke boekbewaarder THOM. ANT. SANCHEZ, gaf in 1779, onder den titel van *Collection de Poésias Castellanas anteriores al siglo XV*, in 4 deelen, eene verzameling van overblijfsels van oude Castiliaansche dichters in het licht; en het oudste nog voorhanden Spaansche gedicht, en tevens de oudste *Epos* van alle in de nieuwe talen (150 jaar voor DANTE'S *Divina Commedia*), is de CID (gest. 1099); eene Kronijk in nog zeer onvolkomene verzen, waarschijnlijk uit het midden der 12de eeuw; doch die den zuiversten spiegel van den ouden Spaanschen riddergeest oplevert. (*) De versmaat voor het ernstig gedicht werd het eerst door den monnik GONZALO DE BERCEO, die van 1198—1268 leefde, gevormd, waarna door ALFONSO X (gest. 1284), de Castiliaansche Prosa ontstond; hebbende die vorst de schriften der *Arabieren* doen overzetten, en de wetten (*las Partidas*) in den Castiliaanschen tongval laten zamenstellen. Te gelijk begon het volksgezag der oude heldenliederen, waarvan men meer dan 1000 heeft bijeen verzameld, onder; welken de Romanen van CID de oudste zijn. De Spaansche Dichtkunst en Prosa ontstonden dus vroeger dan de Italiaansche; doch ontwikkelden zich veel langzamer. Vier eeuwen, van de 12de tot het einde der 15de, gedurende welke de oorlog met de *Mooren* de natiën bezig hield, bleef de Ridder-poëzij genoegzaam op dezelfde hoogte; terwijl de Castiliaansche Prosa eerst omtrent het midden der 14de eeuw weder werd opgewekt door de staatkundige Novellen, of den graaf LUCANOR, van den prins DON JUAN MANUEL (gest. 1362), en door den beroemden Ridder-roman AMADIS, van *Gallië*, voor welks schrijver VASCO LOBEIRA, een *Portugees*, gehouden wordt.

Door

(*) Zie SISMONDI, *Litterat. du midi de l'Europe*; deel III, bladz. 113; alsmede SCHUBERT'S *Bibliotheca Castellana*; deel I, 2de uitgave.

Door dezen laatste werd de nationale smaak voor die voort van Romans niet weinig in *Spanje* opgewekt; doch ten laatste door CERVANTES tegengegaan. AYALA (gest. in 1407), vertaalde vervolgens LIVIUS in het Castiliaansch; doch werd de Letterkunde in de 15de eeuw, in welke men onder de grooten, onder de regering van JOHAN II (van 1407—1454) uitstekende dichters had, nog meer verlevendigd. Onder dezen bevonden zich de markies ENRICO DE VILLENA, die in *Castilië* eene Akademie voor de Castiliaansche Dichtkunst stichtte, en zijn kweekeling DON INIGO LOPEZ DE MENDOZA, die als ridder, staatsman, geleerde en dichter, een der merkwaardigste mannen aan het hof van genoemden vorst was. Tevens ontstond in die zelfde eeuw de Dramatische Dichtkunst der *Spanjaarden*, zoo geheel aan den nationalen geest eigen. De Dramatische Roman, CALIXTUS en MELIBOA, of CÖLESTINE, waarvan het eerste gedeelte omtrent het midden der 15de eeuw geschreven, en omstreeks 1510 door FERNANDO DE ROJAS vervolgd werd, heeft, volgens het gevoelen van Spaansche letterkundigen, voor latere schrijvers de Dramatische loopbaan geopend.

De eigenlijke klasieke Letterkunde der Spaansche natie begon eerst met KAREL V, wanneer de Castiliaansche Taal die van het hof en der geleerden werd. Onder de klasieke schrijvers noemen wij BOSCAN, die in 1544 stierf, en GARCILASO DE LA VEGA, welke in 1536 overleed. Beide voerden den Italiaanschen smaak in *Spanje* in; bedienden zich het eerst van de *Jambus*, en volgden in het *Sonet* PETRARCHA na; terwijl de laatste inzonderheid in het herdersdicht uitmuntte. Te gelijker tijd trad DON DIEGO HURTADO DE MENDOZA, in 1575 gestorven, als dichter in zijne *Brieven* en *Sonetten*, en als geschiedschrijver in zijne *Historie van den opstand der Mooren in Alpujarras*, te voorschijn, en gaf zijn' komischen roman, LAZARILLO DE TORMES, die in verscheidene talen werd overgezet, aanleiding tot eene menigte navolgingen van soortgelijken aard. Ook twee Portugezen, F. DE SAA MIRANDA, in 1538, en J. DE MONTEMAYOR, in 1562 overleden, schreven in de Castiliaansche taal; de eerste vervaardigde *Eclogen*, de laatste den eersten Herdersroman. Hooger vlucht echter vindt men in de *Oden* van H. DE HERRERA, die in 1578 stierf; terwijl de mystieke godsdienstige gedichten van LUIS PONCE DE LEON, in 1593 overleden, zich door naauwkeurigheid van uitdrukking, en een diep, dikwijls dweepziek, gevoel kenmerken. In het Epische vak kwamen, zelfs in lateren tijd, geene welgestaagde proeven te voorschijn; behalve de *Arancana*, van ALONZO DE ERCHILLA, die in het laatst der 16de eeuw stierf, en waarin de overwinning van eenen dapperen Amerikaanschen volksstam verhaald wordt. Daarentegen begon de Dramatische Dichtkunst meer en meer te bloeijen, en hare geschiedenis werd voortaan bijna alleen die der Spaansche poëzij. CERVANTES (gest. 1617), was een sieraad zijner eeuw door zijne Romans en *Novelas Exemplares*, inzonderheid

heid echter door zijnen DON QUIJOT; doch werd nog door den vruchtbaren en oorspronkelijken LOPE DE VEGA (gest. 1633), den schepper van het nationaal tooneel, in de Dramatische Dichtkunst, overtroffen. Hij liet 1800 blij- en treurspelen, en 400 *Autos Sacramentales* na, behalve nog zijne overige gedichten. Onder alle Dramatische gedichten der Spanjaarden was nogtans DON PEDRO CALDERON DE LA BARCA, die in de laatste helft der 17de eeuw bloeide, de grootste. Ook zijn tijdgenoot, AUGUSTIN MORETTO, verdient, als dramatisch dichter, met onderscheiding genoemd te worden. Hij was de vriend en dichter van PHILIPPUS IV, en voerde het Spaansche tooneel tot het hoogste toppunt. Onder de historiefchrijvers der Spaansche klasieke Letterkunde der 17de eeuw, behooren inzonderheid de Jezuit MARIANA, die in 1623 stierf, en eene geschiedenis van *Spanje* schreef; benevens ANT. DE SOLIS (gest. 1686), welke de schrijver geweest is der historie van de verovering van *Mexico*.

Onder de regering van KAREL II, gemaakte de *Spaansche* Letteren Dichtkunde in verval; doch beurden onder PHILIPPUS V het hoofd weder op, die te *Madrid* de *Real Academia Espanola* voor de Geschiedenis en Taalkunde stichtte, welke den geleerden tot nasporingen omtrent de *Spaansche* oudheden aanleiding gaf, en een voortreffelijk woordenboek, *Dictionnario de la Real Academia*, 6 deelen in folio, vervaardigde, waardoor de Castiliaansche tongval den stempel der algemeene taal in *Spanje* verkregen heeft. Te gelijk echter ontstond er eene partij, die aan den dichterlijken smaak der *Franschen* de voorkeur gaf, en de geleerden IGN. DE LUZAN, (schrijver eener *Poesia Saragosa*, 1737) en LUIS JOS. VELASQUEZ, (de steller der *Origenes de la Poesia Espanola*,) aan haar hoofd had. De strijd tuschen deze partij en het volk, hetwelk aan den nationalen smaak, inzonderheid ten aanzien van het tooneel, zijne goedkeuring geeft, duurt nog voort. De geestelijkheid begunstigde toenmaals de uitvoering van godsdienstige tooneelstukken en *Autos Sacramentales*, die ten laatste echter zoo aanstoetelijk werden, dat KAREL V dezelve in 1765 verbood. Om den verkeerden smaak in de Kanzel-welsprekendheid (eene andere heeft *Spanje* nooit gekend,) belagchelijk te maken, schreef de Jezuit DE L'ISLA, onder den naam LOBON, de levensgeschiedenis van den broeder GERUNDIO DE CAMPAZAS, in 1758 uitgegeven, waarna eene dichterlijke partij ontstond, die den toenemenden *Franschen* smaak in de Letterkunde, met geen ongelukkig gevolg, te keer ging; terwijl zij den anderen geest met klasieke sierlijkheid poogde te vereenigen. Met dit oogmerk gaf DON JUAN JOS. LOPEZ DE SEDANO, in 1768, zijn *Parnaso Espanol*, eene verzameling van oude lierdichters, in het licht, en zocht de schrandere DE LA HUERTA het aanzien der oude meesters op het tooneel weder te herstellen door zijn *Teatro Espanol* (16 deelen, 1785), hetwelk echter alleen de zoogenoemde mantel- en degenstukken bevat. Onder de nieuwere *Spaansche* dichters, uit deze school, hebben zich de volgende onder-

derfcheiden: NIC. FERN. MORATIN, als fchrijver van regelmatige Treurfpelen; LEANDER FERN. DE MORATIN, als komifch-; D. RAMON DE LA CRUCYCANO, als blijfpel-, en THOM. YAIANTE, als de eerfte goede Spaanfche fabeldichter van Spanje, door zijne *Fabulas Litterarias*, in 1782 uitgegeven; voorts DON JUAN MELENDEZ VALDEZ, welks liederen en idyllen niet minder bevalligheid dan teeder gevoel ademen; EMAN. JOS. QUINTANA, fchrijver van het Treurfpel *Pelayo*, wiens krijgsliederden in den jongften oorlog met Frankrijk de natie aanvuurden; CISTA, dichter van Romanzen en Hymnen; GEROSTICA, fchrijver van het Blijfpel: *Indulgencia para conlodos*; ARIARA en meer anderen. Intusfchen levert de nieuwere tijd geen oorspronkelijk genie op, en fchittert de Spaanfche Letterkunde in haren vollen glans alleen in de oude Castiliaanfche Romanzen, en in de tooneelftukken van CALDERON. Zij ontleenden hare fchoonfte stoffen uit den tijd der ridders; terwijl zij door de bloeiende taal, en de rijke verbeeldingskracht van het Oosten derzelver eïgendommelijke tooverkracht ontvingen.

De Spaanfche Letterkunde bezit in vele vakken van wetenfchap, behalve in het ftaatkundige en godgeleerde, uitftekende werken, vooral in de Gefchied-, Wis-, Oudheid- en Zeevaartkunde; in de Natuurlijke Historie, Land- en Waterbefchrijving; den Landbouw, enz. Bekend zijn de namen van CAVANILLES, AZARA, CAMPOMANES, TOPINO, ANTILLON, ZUNINGA, G. JUAN, CICAR, MUNES, BAYER en anderen. G. JUAN fchreef een onontbeerlijk werk voor de zeevaart: *Esame maritime-practico*, hetgeen in het Engelsch en Fransch is overgezet, en waarvan de nieuwe druk van GABRIELLE CICARD, in 1793, te Madrid, met verfcheidene verbeteringen en bijvoegfels, belangrijke uitkomsten voor de Zeevaart- en Wiskunde bevattende, in het licht verfcheen. D. BATISTA MUNES leverde eene *Historia general de Amerika*, waarvan het ifte deel in 1793 te Madrid uitkwam, en waarbij de fchrijver, met ongeloofelijke moeite en geduld, alle de archiven van *Simancas*, *Vagliadolid*, *Suviglia*, *Lisfabon* en van eenige kloosters doorzocht, en van alle de echte ftukken gebruik gemaakt heeft, die of ROBERTSON niet kende, of waarvan hij geene afschriften wist te bekomen; zoo dat dit werk eene geheel nieuwe gefchiedenis van dit werelddeel mag heeten. BAYER fchreef, onder meer anderen, een ftuk: *Numorum Hebraeo-Samaritanorum Vindiciae (Valencia, 1790, in 4^o)*, alsmede een werk over de oudfte, onbekende Spaanfche munten, in 3 deelen, waarvan zijn ftuk over de Samaritaanfche munten flechts als eene inleiding kan befchouwd worden. Hoe of het, intusfchen, in het begin der tegenwoordige eeuw, toen nog de inquifitie haren ijzeren fchepter zwaalde, en allen lust tot onderzoek verftikt werd, met de Godgeleerdheid, Wijsbegeerte, Regtsgeleerdheid en Letterkundige volksfchriften gefeld ware, kan men uit de jaarlijkfche berigten der verbodene boeken en den nieuwen koninklijken katechismus opmaken, in welke laafte, onder anderen, be-
weerd

weerd wordt, dat men de koningen goden noemt, om dat zij in hun rijk het zichtbaar evenbeeld der Godheid vertoonen; dat de koning wetten kan geven, die het geweten aan banden leggen; dat hij uitverkoren onderdanen (de geestelijken) heeft, en zoodanige die het niet zijn, enz.; terwijl een Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, te Toledo, Dr. SANSHO DE MONCADA in zijn werk: *Diccurso de la expulsion de los Gitanos*, trachtte te bewijzen, dat de vorst het regt heeft om de Zigeuners te vatten en van kant te maken, om dat zij atheïsten, toovenaars en *Ladrones famosos* waren, enz. De letterkundige tijdschriften konden mede, in eenen tijd, waarin de vrije mededeeling der gedachten gekluisterd was, weinig belangrijks opleveren. In Madrid verschenen in 1819 vier tijdschriften, namelijk de Hof-courant en drie Letterkundige Maandwerken, welke meestal uittreksels en aankondigingen bevatten, en in Herfstm. 1818, werd aldaar zelfs een Journaal der sterengevechten openlijk bekend gemaakt. Werken van eenen geschied- of staatkundigen aard konden alleen buiten 's lands gedrukt worden; zoo als LORENTE's, *Oordeelkundige geschiedenis der Spaansche inquisitie*, uit het Spaansche handschrift in het Fransch overgezet, in 1817 te Parijs en de *Miscellanca de politica, Ciencias y artes*, van den beroemden balling ESTRADA, te Londen gedrukt werd; doch moet de tamelijk onpartijdige en ophelderende *Historia de la guerra de España contra NAPOLEON BUONAPARTE* enz., op 's konings bevel uit echte stukken door den oversten CABANES vervaardigd, waarvan het 1ste deel (*Introduction* tot 1808) in 1818 te Madrid, en ook in het Fransch te Parijs verscheen, hiervan worden uitgezonderd.

Ook in de ontwikkeling der fraaije kunsten hebben de Spanjaarden hun dichterlijk karakter bewaard. Spanje is het vaderland der nieuwe Gothische Bouwkunst: de prachtige straten en bruggen, en voornamelijk het koninklijk paleis, en het *Escuriaal*, zijn gedenkstukken der nieuwere Spaansche bouworde. Ondertusschen moet deze verre voor de Italiaansche wijken; gelijk ook de Spaansche tuinen in eenen gemengden Engelschen, Franschen en Hollandschen sijnak zijn aangelegd. Muziek en dans zijn in Spanje geheel nationaal, en kenmerken zich beiden door het levendigst en hartstogtelijkst gevoel. De kerken en paleizen zijn rijkelijk met stukken van Schilder- en Beeldhouwkunst versierd; doch bezit de eerste een haar alleen bijzonder eigen kunst karakter. Onder de nieuwere schilders noemt men MADRAZZO, VINC, LOPEZ en LOMAS. In Madrid is eene *Academia de las tres nobles artes Pintura, Escultura y Arquitectura*, en Spanje bezit over het algemeen eenen grooten rijkdom aan kunststukken van allerlei aard, vooral aan schilderijen in Madrid, (waar zich ook afgietsels van MENGES van oude standbeelden bevinden), in het *Escuriaal*, *St. Ildefonso*, *Aranjuez*, *Toledo*, *Sivilla* en in meer andere plaatsen.

SPAARBANKEN zijn inrigtingen, daargesteld ten behoeve van min-

minvermogene burgers, b. v. dienstboden, daglooners enz., die het gering overfchot hunner verdienften, door fpaarzaamheid ter zijde gelegd, en te weinig, om op eenige andere wijze met voordeel aan te wenden, wekelijks of maandelijks in deze banken kunnen brengen, alwaar de van tijd tot tijd door hun ingebragte penningen tot kapitaal aangelegd worden, waarvan zij jaarlijks zekeren intrest ontvangen. De invloed dezer Spaarbanken op de nationale welvaart, welke hoofdzakelijk op fpaarzaamheid in de huishoudingen berust, is niet alleen van het hoogfte gewigt, maar ook de daaruit voortvloeiende voordeelen voor eene natie zijn zeer belangrijk, alzoo foortgelijke inrigtingen bij de behoeftige klasfe, en dus bij het grootfte gedeelte der burgers, eenen geest van fpaarzaamheid verwekken en levendig houden, welke het meest gefchikt is, om de nijverheid aan te vuren, en tevens het krachtigfte behoedmiddel tegen verarming. In *Engeland* en *Schotland* heeft men navolgenswaardige inrigtingen van dezen aard, over welker oorfprong enz. men een naauwkeurig verflag vindt in het *Supplement to the fourth and fifth edition of the Encyclopaedia Britannica, vol. II part. I (Edinburg 1816)*. In *Berlijn* en *Stutgard* bestaan, federt 1818, insgelijks zulke Spaarbanken, gelijk mede in ons vaderland, alwaar dezelve, door onderscheidene afdeelingen van de verdienftelijke maatfchappij *tot Nut van het Algemeen*, in verfchillende fteden, met het beste gevolg zijn daargesteld, en onder het toezigt ftaan van afzonderlijke kommissiën, uit de leden van ieder bijzonder departement, welke jaarlijks rekening en verantwoording van hun beftuur aan hetzelfde afleggen.

SPAENDONCK. (GERARDUS VAN) Een beroemd Bloem- en Fruitfchilder, te *Tilburg* geboren, en den 12 van Bloeim. 1822, in den ouderdom van 75 jaar te *Parijs* geflorven. Hij vormde zich onder de leiding van den heer HERREJNS, te *Antwerpen*, en begaf zich vervolgens naar *Frankrijks* hoofdfad, waar hij, zoo wel om zijn kunstvermogen als om zijne perfoonlijke hoedanigheden, tot Hoogleeraar in de *Iknographie* bij den plantentuin werd aangefield, waarbij hij de vertrekken betrok, vroeger door den vermaarden DE BUFFON bewoond. Zijne lesfen in het teekenen van bloemen, planten en vruchten, eene reeks van jaren aan jonge lieden van beiderlei kunne gegeven, bragten veel voordeel aan, en hadden eenen gunftigen invloed op de beoefening van dit kunstvak. Uit zijne fchool zijn een aantal verdienftelijke kweekelingen en teekenaars van voorwerpen, tot de Natuurlijke Historie behoorende, voortgekomen, die haar nog lang tot eer zullen verftrekken. Als Bloem- en Fruitfchilder handhaafde hij steeds zijnen roem door vele voortreffelijke ftukken, in onderscheidene kunst-galerijen, zoo in *Frankrijk* als elders, voorhanden. Bekend is zijn Bloemwerk: *Fleurs desfinées d'après Nature*, hetgeen bij afleveringen is uitgegeven. Hij was medelid van het Franfche instituut.

SPAEN la LECQ, (WILLEM ANNE Baron van) kon zijne af-
ALGEMEEN WOORDENB. VI. K k komst

komst rekenen uit een der oudste adellijke geslachten, hetwelk volgens de Munsterfche archieven oorspronkelijk uit het bisdom *Minder* schijnt geweest te zijn, en zich naderhand in de streek van *Stadloh*n of *Züldoh*n, tusfchen *Coesveld* en de grenzen van het graafschap *Zutphen* neergezet te hebben. Dit geslacht was van ouds riddermatig, zoo in *Kleefland* en *Marksland*, als in *Gelderland*, alwaar *Spaensweerd* eene bezitting van dit huis geweest is, waarmede JOHAN SPAEN in 1326 beleend werd. Ons bestek gedooft niet, om ons met eene verdere ontwikkeling der geslachtslijst van deze familie op te houden. Genoeg is het tot ons oogmerk, dat WILLEM ANNE baron van SPAEN LA LECQ tot ouders had ALEXANDER SWEDER, rijksvrijheer van SPAEN, Heer van *Ringenberg*, *Haminckelen* en *Hardenstein* in *Marksland*, en ELIZABETH AGNES JAKOBA, gravin van *Nassau la Lecq*, de dochter van WILLEM HENDRIK, heer van *de Lecq* en *Ouderkerk*, en van JAKOBA ADRIANA NOIROT. Hij zag het eerste licht in het jaar 1750; werd van zijne vroege jeugd af met de meeste zorgvuldigheid opgevoed, en betoonde eenen ongemeenen lust tot de edele wetenschappen, tot welker beoefening hij op de Utrechtfche Hooge school eene ruime gelegenheid vond. De groote kundigheden, aldaar verzameld, gepaard met den hoogen rang zijner geboorte, waren oorzaak, dat hij, nog jong zijnde, in het bewind van zaken kwam, en tot verscheidene aanzienlijke posten geroepen werd. Door de omwenteling van 1795 in zijn vaderland ambteloos geworden zijnde, ging hij op zijn fraai en aangenaam buitengoed, *Bellevue*, bij *Kleef* wonen, en werd voorzitter van het kanton van *Kleve* en grootmeester der wapenen van het koninkrijk *Holland*; doch de vereeniging met *Frankrijk*, in 1810, deed hem deze posten verliezen. Na de gewenschte verandering van zaken in ons vaderland, keerde hij tot hetzelfde weldra terug, werd lid van de vergadering der Notabelen, van de ridderfchap van *Gelderland*, en laatftelijk, in 1815, van de eerste kamer der Staten Generaal.

Het was niet te vermoeden, dat een man van zijne geboorte, van zulk een groot aanzien en van zulke rijke bekwaamheden, niet in de ridderlijke eertekenen van *Nederland* deelen zoude. Eerst werd hij, onder koning LODEWIJK, kommandeur van de orde der Unie, naderhand in 1812 van die van Reunie, en eindelijk in 1815 kommandeur van de orde van den Nederlandfchen Leeuw. Dan, wat baten hooge geboorte, aanzienlijke ambten, en blinkende eertekens, en hoe weinig verheffen die alle ons boven onze landgenooten, indien de beoefening der fraaie letteren en wetenschappen zoo al niet verwacht worde, ten minste onverschillig is. Dit begreep de heer van SPAEN van zijnen besten leeftijd af tot zijnen ouderdom. Met een fchrander vernuft en eenen vluggen geest, was hij onvermoeid werkzaam, met alles te onderzoeken, wat tot 's lands *Gefchiedenis*, bijzonderlijk tot die van *Gelderland* betrekking had. Hiertoe doorliep hij

bij met de meeste naauwkeurigheid al de oude stukken en archiven, die hem ten dienste stonden; teekende daaruit het merkwaardige op, en verzamelde dus, reeds voor 1795, de noodige bouwstoffen voor zijne *Historie van Gelderland*, waarvan straks nader. Na het genoemde jaar, ambteloos geworden zijnde, bragt hij den tijd door met alles bij een te brengen, wat eenigzins aanmerkenswaardig en tot zijn oogmerk dienstig was. De door de *Franschen* vernietigde kapitelen en abdijen in het Kleefsche enz. leverden hem nieuwe bouwstoffen: de Geldersche leenkamer, de Hollandsche leen- en charterkamer, al de archiven van het Sticht, van de 5 kapittelen en het Duitfche huis te *Utrecht*, — die allen openden hem eenen rijken fchat van heerlijke gedenkftukken; terwijl verfcheidene aanzienlijke en geleerde mannen, met name de hoogleeraren BONDAM en KLUIT, de archivarius VAN WIJN, de fecretaris VAN HASSELT, de baron SNOUCKHAERT, de fecretaris MUSSCHENBROEK en anderen, hem gaarne de behulpzame hand boden, en fommigen hunner niet weinig toebragten ter vermeerdering der door hem verzamelde ftukken en uittrekfels uit verfchillende handfchriften. Te *Aken*, *Keulen*, en op andere plaatfen buiten 's lands, deed de heer VAN SPAEN eene rijke inoogfting van zeldzame bijdragen, tot zijn werk behoorende, en befteedde den geheelen Winter, tufchen 1798 en 1799, te *Keulen* tot het maken van uittrekfels uit alle de handfchriften van GELENIUS, welke aldaar op het raadhuis bewaard werden.

Bovendien bezat VAN SPAEN van zijnen grootvader, die in 1745 ftierf, eene uitgebreide en onwaardeerbare verzameling van oude charters, andere oorfpronkelijke handfchriften, uittrekfels van oude handvesten, en eene ontelbare menigte gefchrevene geflacht-registers, meest uit oorfpronkelijke papieren opgemaakt. Deze verzameling liep tot het jaar 1740 en wat er voor en na dat jaar nog aan ontbreekt, werd door den kleinzoon aangevuld en vervolgd. Hij bepaalde zich echter, tot het jaar 1795, alleen tot het maken van uittrekfels, of van afschriften der gewigtigfte ftukken ter opheldering der Geldersche gefchiedenis. Na de verandering van zaken, in den aanvang van het gemelde jaar, hield hij zich meestal bezig met letter- en wiskundige oefeningen, tot dat eindelijk een zijner vrienden, fommige genealogifche berigten begeerende, hem bewoog tot het openen der fchoone verzameling zijns grootvaders; en federt begon hij weder gezet werk te maken van de Geflacht- en Gefchiedkunde, zoo noodzakelijk in het fchrijven onzer vaderlandsche Historie. VAN SPAEN had jaren lang onbegrijpelijk veel gelezen, doorsnuffeld, en zeer veel aangeteekend; maar door zijne diplomatifche wetenfchap, zeldzame vlugheid van geest, en nog meer door een fijn oordeel, hetwelk hij in eene groote mate bezat, was hij in staat, om met vrucht de onzekere overleveringen der oudfte gefchiedenisfen aan de oorfpronkelijke waarheid te kunnen toetfen, en de mislagen van andere fchrijvers op genoegzame gronden te verbeteren. Angemoe-

digd door den eenparigen drang zijner vrienden, begaf hij zich ten laatste aan het schrijven van algemeen nuttige werken, waarvan wij nu een kort verslag zullen geven.

In het jaar 1805 verscheen het eerste stuk der *Proeven van Historie- en Oudheidkunde*, hetwelk dient gelezen te worden; doch waarvan het jammer is, dat het vervolg is achter gebleven, alzoo wij daardoor vele zeldzame berigten moeten missen, op welke ons de voorrede deed hopen. Voorts getuigen zijne *Historie van de Heeren van Amstel, van IJsselstijn*, en van *Mijnden*, in 1807 gedrukt, en tevens strekkende ter opheldering van WAGENAARS *Vaderlandsche Historie*; alsmede de briefwisseling met de heeren KLUIT en van WIJN, *over den oorsprong van het geslacht van BREDERODE*, in het II deel 1 stuk van *het Huiszittend leven* geplaatst, door den heer VAN WIJN uitgegeven, in welk een onafscheidelijk verband de Nederlandsche Geschiedenis en met de Geslachtkunde staan, en hoe bedreven VAN SPAEN in beide was. Hij maakte zich verders ten hoogste verdienstelijk, bij alle kundige liefhebbers der vaderlandsche geschiedenis, door de uitgave van zijne *Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland*, welke 4 deelen beslaat en van 1801 tot 1805 is uitgekomen. Men vindt in dezelve eenen rijken schat van wetenswaardige, en voorheen ten meesten deele, onbekende zaken; gelijk haar dan ook door de bekwaamste beoordeelaars van nieuw uitkomende werken den hoogsten lof werd toegezwaaid. Hierdoor aangemoedigd, sloeg onze schrijver de hand aan de Geldersche geschiedenis zelve. Het eerste deel der keurige *Historie van Gelderland* verscheen in 1814 in het licht, en ieder zag met verlangen uit naar de volgende deelen; dan onderscheidene oorzaken, onder welke men 's mans langzame lichaamsverzwakking en nieuwe ambtsbezigheden mag tellen, verhinderden hem, dit werk, waartoe anders de bouwstoffen gereed lagen, met spoed voort te zetten en te voltoojen, hetwelk voor zijne landgenooten zoo aangenaam als nuttig zoude geweest zijn.

De kundige VAN SPAEN was lid van onderscheidene geleerde genootschappen, en onder deze ook van de Hollandfche maatschappij van wetenschappen te *Haarlem*, en van de koninklijke akademie te *Brussel*. Door zijne geboorte en aanzien, zijne edele geestvermogens en vroeg verkregene kundigheden, verkreeg hij toegang tot den kring der aanzienlijkste en uitgelezenste gezelschappen, en was overal welkom. Hij nam deel in alle geoorloofde vermaken, zonder dezelve waar hij zich ook ophield, met opzet te verzuimen. Zijn aangenaam voorkomen, gepaard met een gelukkig geheugen, maakte hem in het verkeer met menschen, zoo ten zijnen huize als bij anderen, tot den lust en het vermaak van het gezelschap. Bezigheden en uitspanningen verhinderden hem even weinig, eene gemeenzame briefwisseling met liefhebbers der letteroefeningen te onderhouden, en hij was nooit traag in het beantwoorde van brieven, die over eenig

nig letterkundig vak aan hem gezonden werden; zoo als een groot aantal zijner vrienden dit ondervonden. — VAN SPAEN, nog geen 23 jaar oud zijnde, huwde met eene onwaardeerbare echtgenoot, welke hem, een tijdvak van omtrent 43 jaar, niet anders dan geluk en genoegen deed smaken. Zij was ANNE BENTINCK, de dochter van den heer ZENO AREND Baron BENTINCK hr. van *Zalk* en *Vecatzen*, lid der ridderfchap van *Overijsfel* enz. en van ARNOLDINA EMILIA, baronnesse van *Wasenaar*. Uit dit huwelijk werden hem 5 zoons en 7 dochters geboren, van welk twaalfal kinderen, 9, en onder deze eene dochter, die zeer jong stierf, in den bloei van hun leven werden weggerukt, zoodat hij slechts 3 dochters behield, namelijk: ANNA HENRIETTE WILHELMINE, gehuwd met PIETER WILHEM LODEWIJK, baron QUARLES de *Quarles*, LOUISA FREDERICA, en FRANCINE CHARLOTTE GERHARDINE MARIA. Hoe groot anders de genoegens van 's mans gelukkig huwelijk waren, moest natuurlijk het zien afsterven van zoo vele volwasene zoons en dochters, en dat binnen weinige jaren, het hart van eenen teederminnend vader op het gevoeligst treffen. Hij stierf den 20ften van Grasm. des jaars 1817, in het 67ste zijns levens, en werd door zijne drie dochters en zijne voortreffelijke weduwe hartelijk betreurd.

SPALDING. (JOHANN JOACHIM) Een verdienstelijk godgeleerde, in 1714 in *Zweedsch-Pommeren* geboren, en in 1804, als opper-konfistoriaalraad, proost en eerste predikant bij de *Nikolaas*-kerk te *Berlijn*, gestorven. Van zijne jeugd af, door zijn' vader tot de Godgeleerdheid bestemd, oefende hij zich op de Hooge scholen te *Rostock* en *Greifswalde* niet alleen met de meeste vlijt in dat vak, maar ook in andere wetenschappen, met den besten uitslag. Nadat hij eenige schriften in de Latijnsche en Duitfche taal over de Kerkelijke geschiedenis, Wijsbegeerte en Zedekunde (de laatste uit het Engelsch overgezet), had uitgegeven, bekleedde hij gedurende twee jaar den post van geheimschrijver bij den Zweedschen gezant te *Berlijn*, zonder echter daarbij zijn hoofdvak en leeraarsambt uit het oog te verliezen. Integendeel aanvaardde hij in 1749 eene predikantsplaats te *Lasahn*, en vertrok van daar in 1757 naar *Barth*, beide in *Zweedsch-Pommeren* gelegen. Thans trad hij als godgeleerd schrijver te voorschijn, en zag zijnen arbeid met de algemeene goedkeuring van alle verstandigen bekroond. Zijn roem verspreidde zich eerlang door geheel *Duitschland*, waarvan het gevolg was, dat hij, in 1764, tot eerste predikant en proost bij de *Nikolaas*-kerk te *Berlijn* beroepen, en naderhand in het opper-konfistorie geplaatst werd. Hij nam deze onderscheidene posten niet alleen met de meeste naauwkeurigheid en gematigdheid waar, maar verwierf ook door zijn geheele gedrag, hetgeen zijn lang leven verfierde, eene algemeene achting. Bijzonder uitgebreid was zijn werkkring als leeraar: de godsdienst verkroeg door zijnen voordragt eenen onweerstaanbaren invloed, alzoo hij op eene bewonderenswaardige, en hem geheel eigene, wijze het edele

met het populaire, de hartelijkheid met de meest juiste denkbeelden, en het bevallige met het verhevene wist te vereenigen.

Zoo werkte SPALDING onvermoeid voort ter bevordering van godsdienstige verlichting en deugd, tot dat in 1788 het Religions-edict, onder de regering van FREDRIK WILLEM III verscheenen, en andere drukkende hervormingen in kerkelijke zaken, hem aanleiding gaven, om zijn predikambt neder te leggen, door welken stap de hooge achting, in welke hij allerwege stond, aanmerkelijk nog vermeerderd werd. Gelukkig als echtgenoot en vader, bereikte hij eenen zeldzamen ouderdom. Hij bezat een sterk ligchaamsgestel, en zijn vlekkelooze wandel, gepaard met eene op vaste gronden steunende gerustheid van ziel, verhelderden zijn geheele leven, en voerden hem, bij eene geringe vermindering van krachten aan ligchaam en geest, tot den hoogen ouderdom van 90 jaar. Hij stierf, zonder eigenlijke ziekte, zachtkens en zonder eenige smart. Uitmekende zielsvermogens, waarvan hij het uitmuntendst gebruik maakte; eene zeer uitgebreide geleerdheid; eene verlichte denkwijze; zuivere godsvrucht; ijver voor de waarheid met gematigdheid gepaard, en eene echt gezuiverde smaak, die hij tot de edelste levenswijsheid verhief — zie daar de voortreffelijke hoedanigheden van SPALDING, wiens godsdienst zeer eenvoudig was, en die zedelijke orde, goedheid en dadelijke pligtbe-trachting voor de grondslagen hield van zijn geloof aan God, en van zijne hoop op de onsterfelijkheid. Onder zijne schriften zijn de volgende de voornaamste: zijne *Leerredenen*; zijn werk *über die bestimmung des menschen*; voorts *Gedanken über den Werth der Gefühle in den Christenthum*; *über die Nutzbarkeit des predig-ams*; *Religion, eine Angelegenheit des menschen* enz.

SPALLANZANI. (ABBATE LAZARO) Een beroemd Natuur-onderzoeker en Natuurkundige, die *Scardiano*, bij *Reggio* in *Italië*, tot zijne geboorteplaats had, en aldaar in 1729 ter wereld kwam. Hij studeerde te *Bologna*, gaf naderhand onderwijs te *Reggio*, *Pavia* en *Modena* in de Natuurkundige wetenschappen, en lokte door zijne nieuwe ontdekkingen eene menigte van toehoorders. In 1779 reisde hij door een gedeelte van *Zwitserland*; bezocht in 1785 *Konstantinopel*, *Corfu* en *Cyprus*, en beschreef de merkwaardigheden dezer landen, inzonderheid met betrekking tot de aardkunde (*geologie*) en natuurlijke historie. Nadat hij ook de bouwvallen van *Troje* en een gedeelte van *Duitschland* bezocht had, vertrok hij naar *Weenen*, en keerde van daar naar *Pavia* terug, waar hij het museum met minerale zeldzaamheden van vuurbergen verrijkte, tot welker verzameling hij in 1788 eene reis naar de beide *Siciliën*, en door verscheidene gedeelten der *Appenijnen*, ondernomen had. Door de beschrijving dezer reizen, (*Viaggi alle due Sicilië e in alcune parti degli Appenini*) welke onder andere mede in het Hoogduitsch zijn overgezet, maakte hij zich bij de Natuurkunde hoogst verdienstelijk; terwijl zijne ontdekkingen, proeven en schriften over de spijsvertering, over de

voort-

voortplanting der kikvorschten, de infusiediertjes, den omloop van het bloed, en zijne waarnemingen omtrent de vledermuizen voor den Natuur-onderzoeker tevens van het grootste belang zijn. SPALLANZANI stierf in het jaar 1799, was matig, weldadig en deelnemend, en een ongemeen geestig en aangenaam man in gezelschap.

SPANHEIM (FREDERIK) had, op den eersten dag van het jaar 1600, tot zijne geboorteplaats *Arnberg*, eene stad in den *Opper-Paltz*, alwaar zijn vader, tevens doctor in de Godgeleerdheid, den post van kerkelijken raad bij den keurvorst bekleedde. Onder het oog zijns vaders de gronden der geleerdheid gelegd hebbende, zond deze hem in 1613, hoe jong ook nog, naar de Hooge school te *Heidelberg*, alwaar hij, zoo in de Talen als Wijsbegeerte, de grootste vorderingen maakte. SPANHEIM bleef tot in 1619 te *Heidelberg*, en keerde toen naar zijn ouderlijk huis terug; doch slechts voor eenen korten tijd, wanneer de vermaardheid der Hooge school te *Genève* hem derwaarts lokte. Niet lang had hij hier vertoefd, of zware rampen, die zijn geboorteland troffen, en waarin zijn vader rijkelijk deelde, deden hem naar een middel omzien, om voor zijn eigen onderhoud te zorgen. Dit vond hij in *Dauphiné*, bij den landvoogd van *Amburg*, die hem het onderwijs zijner kinderen toevertrouwde, en welken post hij 3 jaar bekleedde. Intusschen overleed zijn vader, en keerde hij naar *Genève* terug; reisde vervolgens naar *Parijs*, en vond hier eenen bloedverwant, SAMUEL DURANT, die, in de toenmaals bloeiende gemeente der Hervormden, het leeraarambt bekleedde, en zoo veel welgevallen in zijnen neef vond, dat hij hem, bij uitersten wil, zijne geheele boekerij naliet. In 1625 deed SPANHEIM eene reis naar *Engeland*; doch bleef er slechts 5 maanden, en keerde toen over *Parijs* naar *Genève* terug, alwaar hem in 1626 het onderwijs in de Wijsbegeerte werd opgedragen. In het volgende jaar trad hij in het huwelijk met CHARLOTTE DU PORT, welker grootmoeder, van vaders zijde, eene dochter was van den vermaarden GUILLMUS BUDDAEUS: aanvaardde kort daarna het gewone leeraarambt bij de Hervormde gemeente te *Genève*, en verwisselde in 1631 hetzelfde met den post van Hoogleeraar in de Godgeleerdheid in dezelfde stad, open gevallen door het overlijden van den vermaarden BENEDICTUS TURRETIJN.

Sedert klonk de roem van SPANHEIM wegens zijne geleerdheid, en den onvermoeiden ijver in de waarneming van zijnen post en pligten, door alle gewesten van *Europa*. Hij werd van alle kanten aangezocht, om van standplaats te veranderen; doch hij wees dit alles van de hand, tot dat hem eindelijk bij *Lejdens* Hooge school het Hoogleeraars gesloekte werd aangeboden. In het begin van Wijnm. 1642 aanvaardde hij dit zijn ambt; onderwees ook hier, met dezelfde toejuiching als op zijne vorige standplaats, de Godgeleerdheid, en besteedde den hem overigen tijd tot het schrijven en uitgeven van onderscheidene geleerde werken, onder welke voornamelijk bekend zijn,

zijne *Dubla Evangelica*, ter verdediging van de Christelijke godsdienst geschreven tegen de bedenkingen der Joden, en zijne *Exercitationes de Gratia Universali*. SPANHEIM stierf in het jaar 1649, afgemat van zijnen aanhoudenden arbeid, en liet 7 kinderen na, waarvan één zoon, EZECHIEL genoemd, in hoogen ouderdom stierf, en eene ongewone geleerdheid, vooral in de Oudheidkunde, en wel in dat gedeelte, de aloude penningen enz. betreffende, bezat; blijkens zijn voortreffelijk werk, *de Usu et Praestantia Numismatum*; terwijl een andere, ANDREAS geheeten, raad was van den graaf van NASSAU, stadhouder van *Vriesland* en *Groningen*, en opziener over de geestelijke goederen in de *Ommelanden*, in het laatstgenoemde gewest; en eindelijk een derde, FREDERIK geheeten, nog slechts 23 jaar oud, in 1655 te *Heidelberg* als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, en in 1670 te *Leijden* in hetzelfde vak beroepen werd. Met zoo vele toejuiching als hier zijne intree-reden, *over de Voorzigtigheid van eenen Godgeleerden*, gehoord werd, zoo veel lofs behaalde hij ook gedurende zijnen overigen leeftijd, dien hij zoo door het geven van onderwijs, als door het opstellen van verscheidene geleerde werken, doorbragt. Hij stierf den 18 van Bloeim. 1701, in het 69ste jaar zijns levens. Zijne schriftten beslaan 3 deelen in folio. Ofschoon in alle takken van geleerdheid bedreven, muntte hij echter inzonderheid uit in de kennis der kerkelijke Oudheden en Geschiedenis, waarvan zijne *Geographia, Chronologia et Historia sacra Ecclesiastica*, benevens *Libri X Miscellaneorum, ad Sacram Antiquitatem et Ecclesiae Historiam pertinentium*, het voldingendst getuigenis opleveren.

SPANJE. Dit Europeisch rijk grenst ten Oosten aan de *Middellandsche*, ten Zuiden aan dezelfde en de *Atlantische*, ten Westen aan laatstgenoemde zee en *Portugal*, en ten Noorden aan de *Biskaafse zee* en *Frankrijk*. Het ligt tusschen 3° 26" en 20° 55" lengte, en 36° tot 43° 46" Noorder breedte; bevat 8886 v. m. met ruim 11 millioen inwoners, en heeft meer dan 150 groote en kleine rivieren en beken, waaronder, behalve de *Guadiana*, *Taag*, *Duero* en *Minho*, reeds onder *Portugal* opgegeven, voornamelijk behooren: de *Ebro*, aan de grenzen van *Asturië* en *Oud-Castilië* ontspringende, en bij *Tortosa* in de *Middellandsche zee* vallende, na dat zij een vijftal kleinere rivieren ontvangen heeft: de *Guadalquivir*, die haren oorsprong aan de grenzen van *Canada* en *Murcia* heeft, en niet ver van *Sevilla* in de *Atlantische zee* stort; de *Tinto* (geverwde), welke dezen naam voert naar derzelver geele kleur, en de eigenschap bezit, om alles geel te verwen en te versteen: geen visch leeft er in, en de planten verdorren aan den oever, hetwelk men aan de koperdeelen toeschrijft, waarmede zij bezwangerd is; doch welke eigenschap zij verliest, nadat zij verscheidene andere rivieren in haren schoot ontvangen heeft; de *Xucar*, eene vrij aanzienlijke rivier, en de *Liebreget*, welke beide laatste zich in de *Middellandsche zee* ontlasten. Onder de kanalen telt men inzonderheid dat van *Castilië*, het-

hetwelk in de provincie *Burgos* begint, en het kanaal van *Arragon* of *Keizerskanaal*, door KAREL V begonnen, hetwelk aan den regteroever der *Ebro* bij *Tudeda* zijnen aanvang neemt, tot *Surtago*, mede aan die rivier liggende, 31 mijlen ver loopt, en door eene hooge brug, ter lengte van 4260 voet, over de rivier *Xalon* gevoerd wordt. Onder de baaijen behooren voornamelijk die van *Korunna*, *Vigos*, *Cadix*, *Gibraltar*, *Karthagena* en *Alicante*, en onder de kaapen de kaap van *Pinas*, *Ortegal*, *Finisterre*, *Trafalguar*, *Gales*, *Palos*, *Martin* en *Creusa*.

De *Pyreneën*, die tusfchen *Frankrijk* en *Spanje* liggen, en in de lengte van 56 mijlen van het Oosten naar het Westen, van de *Middellandsche* tot aan de *Biskaaische zee*, loopen, maken het hoofdgebte uit, waarvan de *Mont-perdu*, op de Noordelijke grenzen van *Arragon*, in het midden de hoogfte top, en 10,578 voet hoog is. Door de *Pyreneën* loopen drie groote bergpasfen uit *Frankrijk* naar *Spanje*, te weten van *St. Jean de Luz* naar *Iran*, van *Jean pied de port* naar *Roncesvales*, en over *Perpignan* naar *Barcelona*. Verscheidene zijtakken van de *Pyreneën*, van het Noorden naar het Zuiden, en gedeeltelijk van het Oosten naar het Westen loopende, breiden zich door geheel *Spanje* uit, alwaar geene meren, behalve dat van *Abuferà*, maar alleen in den omtrek van de *Guadiana* moerassen gevonden worden, aan welker droogmaking federt 1819, niet zonder vrucht, door een daartoe afzonderlijk ingerigt genootfchap begonnen is.

De luchtsgefteldheid is in de hooge fireken van *Spanje* zeer koud; doch in de vlakten, inzonderheid langs de *Middellandsche zee*, zeer warm, en zelfs in de middelste oorden fomtijds ondragelijk heet. Onder de onaangename luchtgefteldheid, behoort de *Galago*, een koude fzijdende Noordenwind, die van de bergen van *Gallicië* komt, en de *Solano*, een heete uit *Afrika* waaijende Zuidenwind, die in den Zomer verscheidene dagen aanhoudt, en de vermogens van ziel en ligchaam onderdrukt. — De grond in *Spanje*, ofschoon in vele fireken nog onbebouwd, is over het algemeen zeer vruchtbaar, en in *Madrid*, *Valencia*, *Saragosfa* en andere plaatsen heeft men genootfchappen, die aan de bevordering van den landbouw arbeiden. Het land levert eene menigte gezonde en voedzame plantgewaffen op. Behalve de keurigfte wijnen, die naar buiten's lands verzonden worden, en bij *Alikante*, *Malaga* en *Xeres* groeijen, brengt de grond koren (doch niet genoegzaam), peul- en tuinvruchten, hennep, vlas, rijst, meekrap, zoethout, china-appelen, citroenen enz., voort; alsmede katoen, en in fommige oorden fuikerriet; wijders dadels, pimpennoten, *St. Jans-brood*, moerbezië-, kurk-, terpentijn-, mastik-, *Bannana*- en *Summat-boomen*. — In het dierenrijk heeft *Spanje*, inzonderheid in *Andaluzië*, zeer goede paarden, vele ezels, muilezels van eene nitmuntende foort, fchoon niet zeer tatrijk, rundvee, zwijnen, fchape (meer dan 8,000,000), die wegens hunne wol fom beroemd zijn, en in trekkende (*Marino*), en niet trekkende,

waarvan de wol niet zoo goed is, verdeeld worden. De *Marino*-schapen, die meer dan de helft van het opgegeven getal bedragen, en 14 tot 15 millioen guldens aan fijne wol opleveren, leven bestendig in de vrije lucht, en trekken, onder het geleide hunner herders, van de eene provincie naar de andere. Wijders heeft men in *Spanje* bijën, zijdwormen, (waarvan in goede jaren 8,000,000 pond zijde gewonnen wordt), veel wild en gevogelte, civet-katten, apen, ook beeren en wolven, en veel visch, waarvan men echter geene genoegzame partij trekt, alzoo er jaarlijks voor invoer van buiten 's lands nog aanzienlijke sommen aan besteed worden. — Het Delfstof-felijk rijk levert veel koper en ijzer op; ook lood, tin, kwikzilver, platina, aluin, vitriool, kobalt, steenkolen, salpeter, zwavel, edele gesteenten, marmmer, albast, granit en leijen; doch goud en zilver, alhoewel men van deze metalen vele sporen vindt, worden, uit hoofde van den rijkdom der Amerikaanse volkplantingen, niet opgezocht; echter begint men na het waarschijnlijk verlies dezer bezittingen meer en meer op dezelve de aandacht te vestigen, en reeds heeft een Engelschman aangeboden, de Spaansche mijnen te ontginnen.

De koophandel van *Spanje* kan men op dit oogenblik (1823) niet juist bepalen, alzoo de volkplantingen buiten *Europa*, meestal, voor den staat als verloren kunnen beschouwd worden. Zij leverden jaarlijks aan het rijk 35 millioen piasters aan goud en zilver, behalve nog 20 millioen aan cochenille, cacao, banille, suiker, tabak, ruwe luiden, onderscheidene boomwol, chinabast, verwhout, ipecacuanda, fasseparille, enz. Tegenwoordig echter is deze handel meestal in handen der *Amerikanen*, *Engelschen* en *Nederlanders* en kan dus als passif beschouwd worden. De *Spanjaarden* bezoeken meestal de havens der *Middellandsche zee*, welker voornaamste handel zich alleen tot de buitenlandsche koloniën bepaalt, die door dit rijk van Europeische waren voorzien worden. — De handwerken en kunsten bepalen zich meestal tot vreemdelingen, alhoewel de binnenlandsche nijverheid federt eenige jaren merkelyk verlevendigd is. Men heeft fabrieken van wollen-, katoenen-, zijden-stoffen en hoeden, ijzer en staal, tabak, papier, zeep, leder (inzonderheid Corduaansch), spiegels, porselein en zeildoek, voor welk laatste vlas- en hennep-spinnerijen aanwezig zijn.

De heerfchende en eenige toegelatene godsdienst in *Spanje* is de Roomsche-Katholieke; doch deze bestaat bijna alleen in den kerkdienst; het uitoefenen van eenige zoogenaamde goede werken; betoon van achting voor de geestelykheid, en het vieren van een groot aantal luis-terrijke feestdagen, ter vereering van onderscheidene heiligen ingesteld. Alhoewel tegenwoordig de inquisitie vernietigd en de drukpers vrij is, is men echter in verlichte godsdienstkennis nog ver te achter, hetwelk aan den nog voortdurenden invloed der geestelyken, zoo wel als aan de onverfchilligheid van het volk omtrent de beschaving van het

het verstand, en omtrent alles, wat de verbeelding door de zinnen niet opwekt, moet worden toegeschreven.

De bewoners van *Spanje* spreken twee hoofdtalen, namelijk het eigenlijk Spaansch, in 3 tongvallen, als: Castiliaansch, Catalanisch en Gallicisch, en de Baskische of Biskaaifche taal, welke nog in *Navarre*, *Biscaye*, *Alava* en *Guipuscoa* gesproken wordt. Ernst, moed en nationale trotschheid, doch ook traagheid, onkunde en dweeperij, maken de hoofdtrekken van het karakter der natie uit; nogtans ontdekt men den Spaanschen ernst meer onder de mannen van aanzienlijken stand, dan bij de vrouwen, en over het geheel bij het gemeene volk, dat meer levendigheid, vrolijkheid, zorgeloosheid en onverschilligheid omtrent uitwendige goederen aan den dag legt, en kwaad denkend, gevoelig en wraakgierig is. Muzijk, zang en dans behooren in *Spanje* onder de nationale vermakelijkheden; ook het werpen met eene ijzeren spies naar een zeker doel, en andere soortgelijke lichaams oefeningen, zijn er algemeen in gebruik.

De regeringsvorm in *Spanje* is volkomen onbepaald, en de in 1820 ingevoerde constitutie niet alleen in 1823 vernietigd, maar ook alle handelingen der constitutionele regering, van 1820 tot 1823, zijn voor nul en van geene waarde verklaard; terwijl het land in den ongunstigsten toestand, ten proci aan verschillende factiën is, de finantiën uitgeput, de schulden zeer hoog gestegen en de inwoners veel verminderd en verarmd zijn. Een gedeelte der vestingen is als nog met Fransche troepen bezet, en reeds sedert lang is het oog van geheel *Europa* op dit land, dat in den grooten worstelfrijd zoo veel kracht betoonde, met angstige verwachting gevestigd. Het land wordt weder in 31 provinciën en deze weder in districten verdeeld; de hoofdstad is *Madrid*.

SPARREBOOM. Van dezen boom, welks uitwendige gedaante genoeg bekend is, heeft men onderscheidene soorten. De Sparreboom of Mastpijn (*Pinus abies*), die wel de hoogte van 150 voet bereikt, groeit het best op middel-gebergten, in eene koele lucht en goeden grond, welke echter niet diep behoeft te zijn, vermits deszelfs wortels vrij horizontaal loopen. Drasfige, moerige en natte gronden zijn voor denzelfden nadeelig, en ook in dorre zandgronden wil hij niet voort. In het eerst groeit deze boom langzaam, maar vervolgens spoedig, en wel tot den ouderdom van 160 jaar, weggende 9 palmen en ruim 85 duim Nederlandsche maat (een voet Rijnlandsch, o. m.), droog hout, 15 pond, 3 oncen en ruim 8 lood Nederlandsch, of 31½ pond oud gewigt; doch slaat de hitte, bij verbranding met den wilg als 7 tot 5. — Eene andere soort is de Vuren- of Zilveren Spar (*Pinus Picca*), die inzonderheid op de koude en ruwe gebergten te huis behoort, eene hoogte van ruim 100 voet bereikt, en ook omtrent zoo vele jaren oud wordt. Mer den grond luistert het wel zoo naauw niet als met den vorigen; doch zijn deszelfde gronden, als bij dezen, ook voor de Zilverpar scha-

delijk. Nog heeft men onder deze boomfoort den wilden Pijnboom, of Schotfche Spar (*Pinus Sylvestris*), die in de Noordeijke deelen der oude wereld, en ook in onze *Nederlanden*, veel voorkomt. Hij groeit in ruim 100 jaar ter hoogte van 70 tot 80 voet; is beter tegen de koude bestemd dan de Mastpijn; niet kiesch ten aanzien van den grond, en wil op eenen dorren zandgrond, doch langzaam, wel voort. Deze boom levert den gemeenen terpentijn op, die door opdrooging in hars overgaat. In de Noordelijke landen wordt er teer uit gebrand, en het hout zelf is het duurzame greenen hout, waarvan eene brug van *Oriandipoor*, in *Azië*, meer dan $1\frac{1}{2}$ eeuw aan alle de nadeelen der luchtgefteldheid heeft blootgeftaan, zonder dat men eenig teeken van verval kan befpeuren. De zwaarte van het hout dezès booms ftaat bijna gelijk met den laatstvorigen; doch deszelfs hitte tot die van den Wilg als ruim 8 tot 5. Eindelijk verdient nog de *Larix* (*Pinus Larix*), genoemd te worden, die het best in eenen gemengden grond, die niet te vochtig en diep is, groeit, maar in eenen kalkaardigen, kleiachtigen en zwaren leembodem niet voort wil. Deze boom groeit fpoedig, en kan in 100 jaar de hoogte van 120 voet bereiken. Hij heeft een voortreffelijk hout, waarvan 9 palmen en ruim 85 duim Nederl. (één vierkante Rijul. voet o. m.), 15 pond, 8 oncen en $1\frac{1}{2}$ lood Nederlandsch, of 32 pond oud gewigt bedraagt, en welks hars den Venetiaanfchen terpentijn oplevert.

SPARTA, of *Lacedemon*. De hoofdstad van eene der merkwaardigste staten van *Griekenland* en der oudheid, *Lakonië* genoemd. Zij lag aan de Zuid-oostkust van den *Peloponnesus*, tusfchen *Arkadië* en *Mesfenië*, aan den Westelijken oever van de rivier *Eurotas*; werd van buiten door hooge bergketens gedekt; doch nog meer, dan door deze, beschermd door de dapperheid en inwendige staatsgefteldheid harer inwoners, de *Spartanen*: een volk, hetwelk van alle oudere en nieuwere natiën geheel afweek. Reeds lang voor den val van *Troje* veroverden de *Herakliden*, onder *TISAMENES*, den zoon en opvolger van *ORESTES*, *Sparta*, hetwelk federt bestendig door 2 koningen geregeerd werd. Later, omtrent 900 jaar voor onze chrestelijke tijdrekening, verhieft *LYKURGUS* (*zie aldaar*) den nog weinig beteekenenden en slecht ingerigten ftaat, door zijne voortreffelijke en in hare foort eenige wetten, in eens tot eene verbazende hoogte. De *Spartanen* overwonnen naderhand hunne dappere naburen, de *Mesfeniërs*; fteden bij *Thermopyle*, onder hunnen koning *LEONIDAS* (*zie aldaar*), tegen de *Perzen*, en werden, zonder op veroveringen of het verkrijgen van rijkdommen bedacht te zijn, de fchrik van geheel *Griekenland*. Zelfs *Athene*, dat in den langdurigen *Peloponnesifchen* oorlog, met de grootfte inspanning, aan *Sparta* den eerften rang onder de Griekfche staten betwist had, moest ten laafte voor hetzelfde bukken. Nu was de Spartaanfche magt tot het hoogfte toppunt geklommen, en had alle hare mededingers vernederd; maar ook juist in

in dit wapengeluk lag den grond van haar volgend verval; want de rijkdom en weelde van *Athene* begonnen de oude eenvoudigheid en matigheid te verdringen, en verwijfdheid en werkelooze trotschheid vervingen de plaats der oude heidendeugden. De *Thebaners* maakten hier gebruik van: de *Atheners*, die eerst zich bij hen tegen *Sparta* gevoegd, doch naderhand weer de partij der *Spartanen* gekozen hadden, werden door EPAMINONDAS geslagen, en *Sparta* werd door dezen oorlog dermate verzwakt, dat het van nu af ophield, eene belangrijke rol in *Griekenland* te spelen. Ondertuschen boden de *Spartanen*, in vervolg van tijd, nog zulken geduchten tegenstand aan den veroveraar van *Griekenland*, ALEXANDER en zijne opvolgers, dat zij nimmer geheel onder het juk konden gebragt worden. Eindelijk namen zij aan het *Achaïsch Verbond* deel, waartegen zij eerst geoorlogd hadden; doch werden, toen de *Romeinen* zich meer in *Griekenland* uitbreidden, te gelijk met de vernietiging van dit verbond, in het jaar 145 voor onze tijdrekening, onder de heerschappij der *Romeinen* gebragt, waarmede het bestaan van hunnen staat, in de rij der overigen, hetgeen zij 7 eeuwen hadden gehandhaafd, een einde nam.

Sparta, de hoofdstad van den geheelen Spartaanschen staat, werd in de eerste jaren der 79ste Olympiade door eene aardbeving verwoest. Zij had eenen omvang van 48 stadiën, of $1\frac{3}{4}$ mijl; was niet geregeld gebouwd, maar bestond eigenlijk uit verscheidene bijzondere gedeelten, die nog in de 120ste Olympiade door geenen ringmuur waren ingefloten. PAUSANIAS noemt ons verscheidene gebouwen en merkwaardigheden, waarvan wij alleen de volgende aanstippen: het *Marktplein*, waarop zich de voornaamste verzamelingshuizen der aanzienlijkste overheids-personen bevonden, en waarvan de beroemde gaanderij (*Perfiko*), met de beeldzuilen der aanzienlijkste *Perzianen*, van wit marmer, versierd, een uimemend schoon sieraad uitmaakte; het *Koor*, eene plaats op de markt, met de beeldzuilen van APOLLO, DIANA en LATONE pronkende; de *Baroneta*, het koninklijk verblijf, uit de familie van EURISTHENES; de *Lefchen*, of huizen voor de openbare bijeenkomsten der burgers, waarvan er twee waren, en meer anderen. — Ten aanzien van het staatsbestuur waren de koningen zelven niets minder dan onafhankelijk: zij regeerden alleen met en door den wil des volks, en genoten geen ander voorregt, dan dat zij de eerste raadgevers in de volksvergaderingen, de scheidsmannen bij ontstane twisten, en de aanvoerders van het leger waren, en zelfs geene andere beëeningen ontvingen, dan een aanzienlijk landeigendom, een behoorlijk aandeel van den gemaakten buit, en de hoogste plaats in de bijeenkomsten en op de volksmaaltijden hadden. Veel heeft men getwist over het al of niet voortreffelijke in het staatsbestuur der *Spartanen*; doch men verloor veelal uit het oog, naar welken maatstaf men dit voortreffelijke eigenlijk beoordeelde. Thans is men het vrij algemeen hierover eens, dat naar het louter denkbeeld van een

een krijgshaftig volk, hetwelk niets dan wapenen en dapperheid kent, zoodanig als LYKURGUS zich voorstelde, het Spartaansche staatsbestuur voortreffelijk was, maar dat het weinig geschikt was, om een volk tot beschaving, en daardoor tot zachtere deugden, en het smaken van edeler genoegens op te leiden.

SPARTACUS, wiens geboorteland *Thracië* was, had het ongeluk van als slaaf naar *Italië* gevoerd, en bij zekeren LENTULUS, een groot handelaar in kampvechters, gebragt te worden. Hij ontkwam echter, met 70 zijner ongelukkige lotgenooten, zijnen kerker; vlugtte naar den *Vesuvius*; beoorlogde, 75 jaar voor onze tijdrekening, de *Romeinen*, en bragt den praetor VARINIUS, die hem met ééne slag meende te vernietigen, met zijn legioen eene volkomene nederlaag toe. Zijn leger hierdoor tot 10,000 man aangegroeid zijnde, trok hij met hetzelfde naar de *Alpen*, en overviel den consul LENTULUS, die hem vervolgde, met dien gelukkigen uitslag, dat hij ook dezen sloeg; gelijk ook kort daarna den tweeden consul GELLIUS, dien hij noodzaakte, om achter de muren der bevestigde steden te wijken. Door alle deze overwinningen vermeerderde het leger van SPARTACUS, waarbij zich eene menigte onrustige inwoners uit *Campanië* voegden, eerlang zoo aanmerkelijk, dat het trotsche *Rome* voor hetzelfde sidderde, en de senaat ten laatste besloot, om LICINIUS CRASSUS aan het hoofd van het leger te plaatsen, wien het dan ook, na eenige gelede nederlagen, eindelijk gelukte, om het leger van SPARTACUS te overwinnen, die, ziende, dat alle redding voor hem onmogelijk was, zich midden onder de vijanden stortte, en, met ontelbare wonden bedekt, hier zijn graf vond. Men noemt dezen oorlog in de Romeinsche geschiedenis den *Slaven-oorlog*.

SPECIFIEK. In de Natuurkunde stelt men *Specifiek* tegenover *Absoluut*. Weegt men b. v. een kubikduim kwikzilver op eene schaal, dan bepaalt men deszelfs Absoluut gewigt; doch bevindt men door proeven, dat dezelve hoeveelheid kwik 14 maal zwaarder is, dan eene even groote hoeveelheid zuiver water, hetwelk men bij deze foort van vergelijking gewoonlijk tot eenheid aanneemt, dan noemt men dit het *Specifiek gewigt* van het kwikzilver. In de Geneeskunst gebruikt men de uitdrukking *Specifiek* van zoodanig een middel, hetwelk bijzonderlijk tot herstel eener ziekte geschikt is, b. v. de kina tegen afwisselende koortsen.

SPEELHUIZEN. Zijn bevoorregte (*geprivilegeerde*) huizen, waardoor de staat het verderfelijke der speelzucht, welke de lucht verpestten zoude, tracht tegen te gaan. Behalve in *Frankrijk* en eenige badplaatsen in *Duitschland* en *Italië*, wordt in geenen staat eene pacht op de Speelhuizen gelegd. In *Frankrijk*, waar de speelzucht, gedurende de omwenteling, de overhand nam, bepaalde het *Directoire* eene speelpacht (*ferme des jeux*), en de opperpachter konde verscheidene speelhuizen aanleggen, die eene onderpacht (*sous-ferme*) betaalden; wordende voorts alle overige Speelhuizen gesloten.

Dan

Dan, daar de hoofdpachter, behalve de 35 tot 40 zoodanige huizen, waarover hij zijne pacht verdeelde, nog verscheidene anderen aanlegde, waarin de inzet niet boven de 5 *fous* bedroeg, zoo verspreidde zich de speelzucht onder de behoeftigste klasse en dagloonders, waar zij het spoedigst jammer en ellende te weeg bragt. Van hier, dat in 1803 het getal der Speelhuizen op 10 bepaald werd, en de inzet in *Trent-un* niet beneden de $1\frac{1}{2}$, en in het *Roulette* niet minder dan 3 franc bedragen mogt. Deze 10 geprivilegeerde huizen in *Parijs* bragten, sedert 1 van Louwm. 1813, eene jaarlijksche pacht op van 4,500,000 franc. De *Rouletten* maken een dagelijks spel van 259,000, en jaarlijks van 94,608,000 franc; maar het *Trent un*, hetwelk mede dagelijks gespeeld wordt, van 633,609 ieder dag, en jaarlijks van 23, 204,000. In de 10 Speelhuizen ging dus dagelijks bijna één, en jaarlijks 325 millioen over de Speeltafels. — Het voordeel der bank op den inzet bij de *Roulette*, bedraagt jaarlijks de som van 4,979,368, en bij het *Trent-un* 3,468,960 franc. De bank trekt dus te zamen 8,848,328 fr., waarvan jaarlijks, na aftrek van 242,324 fr. voor onkosten en verlies, 8,200,000 fr. *bruto* overblijft, in de vooronderstelling, namelijk, zoo als door kenners beweerd wordt, dat winst en verlies elkander naauwkeurig opwegen. De ondernemer der Speelhuizen in *Parijs* hield, in 1818, 20 speeltafels (waarvan 4 in *Palais Royal*), waarbij 442 personen waren aangesield. De uitgave bedroeg jaarlijks, met de pacht van 6 millioen, 7,718,146 fr. en de ontvang 9,600,000 fr.; zoo dat de ondernemer eene winst genoot van 1,881,854 fr. — In *Londen* zijn de Speelhuizen verboden; nochtans vindt men er 50 van den eersten en tweeden, en ten minste 100 van eeneu minderen rang.

SPEELKAARTEN. Hiervan vindt men de oudste geschiedkundige sporen in *Italië*, waar de eerste in 1299 geschilderd werden. De geleerde abt LONGUERUE bezat een zoodanig spel. De kaarten waren 7 of 8 duim lang, en men zag op dezelve den paus, den keizer, en de 4 onderling met elkander strijdende monarchiën; hetwelk aanleiding tot de 4 kleuren gegeven heeft. Het drukken der Speelkaarten werd eerst tusfchen 1359 en 1360 uitgevonden, zoo men meent in *Duitschland*, waarna derzelver gebruik in 1390, bij gelegenheid, dat men den toen krankzinnigen koning KAREL VI eenige afleiding wilde verschaffen, in *Frankrijk* werd ingevoerd. Onder de volgende regering werd door JACQUEMIN GRISONNEUR eene bijzondere, voor *Frankrijk* bestemde, soort uitgevonden. *Klavervrouw* werd genaamd ARGINE, zijnde een letterkeer (*annagramma*) van REGINA, en stelde voor MARIA van ANJOU, gemalin van KAREL VII; *Ruitenvrouw* werd RACHEL geheeten, en stelde voor AGNES SOREL, de vermaarde geliefde van den genoemden vorst; *Schoppenvrouw* droeg den naam dan PALLAS, en verbeeldde JEANNE D'ARC; genoemd *de maagd van Orleans*; terwijl *Hartenvrouw*, onder den naam van JUDITH, ISABELLA VAN BEIJEREN voorstelde. Onder den naam van DAVID, aan *Schop-*

Schoppenboer gegeven, herkende men KAREL VII, die door zijn vader, even als DAVID door SAUL, was vervolgd geworden, en, even als deze, zich tegen eenen wederspannigen zoon moest verdedigen. De vier knechts (*) OGIER, LANCELOT, LA NIRE en HECTOR stelden in de geschiedenis bekende personen voor, waarvan de twee eerste helden en dappere ridders uit den leeftijd van KAREL *den Grooten*, en de beide laatste beroemde veldoversten ten tijde van KAREL VII waren. De overige kaarten, van de Tienen afgetrekkend, beteekenden de gemeene krijgslieden, en ook de kleuren, waren zinnebeelden van den krijg; zoo was die van *Harten* dat van *Dapperheid*, en stelden die van *Schoppen* en *Ruiten* de *Wapentuigen* voor; terwijl de *Klaveren* de *Krijgsbehoefden* verbeeldde, en het *Aas* het zinnebeeld der geldmiddelen was, die de zenuw des oorlogs zijn.

SPEKSTEEN is gewoonlijk van eene witte, zeldzamer van eene groene, graauwe, roode en gele kleur; hij onderscheidt zich door zijne weekheid, vetigheid, en het niet kleven aan de tong; is aan de kanten een weinig doorschijnend; stomp-splinterig van breuk; meestal ongevormd; somtijds gemarmerd of met boomachtige figuren gerekend, en bezit de eigenschap, dat hij aan het zegellak, door wrijving, eene negative elektriciteit mededeelt. Die van *Barcut* komt zelden voor in kleine kristallen; doch dan meest in zuilen, op dezelfde wijze toegespitst. In *Cornwallis*, alwaar deze steen mede veel gevonden wordt, gebruikt men dien tot het maken van porselein: ook bedient men er zich daar en elders veel van tot het wegnemen van vetvlakken, tot het schoonmaken van galonnen, tot polijsten en het glad maken van oneffene platen in papier. Daar men den Speksteen gemakkelijk op de draaibank kan bewerken, zoo maakt men er allerlei beeldwerk van, hetwelk gedeeltelijk hard gebrand wordt. Hij bezit eene zoo sterke aantrekkingskracht, dat hij, op glas gewreven wordende, er bijna niet van los te krijgen is. Voor het overige noemt men hem ook wel Zeepsteen, Spaansch krijt, Briancons krijt, Stealiet enz. In *China* vindt men er eene soort van, uit het witte in het groene, roode en gele vallende; uitwendig en over het algemeen naar den eigenlijken Speksteen gelijkende, doch geen talkaarde bevattende. Hij wordt aldaar tot allerlei kunstzaken bewerkt.

SPELT. Eene afzonderlijke soort van tarwe, welke men voor de edelste mag houden. Zij behoudt onveranderlijk hare bijzondere hoedanigheid, en gelijkt uitwendig veel naar de gewone tarwe, doch zijn de halmen steviger en niet zoo hoog, en zitten de iets kleinere korrels zeer vast in hunne bolsters, hetwelk een wezenlijk onderscheidend kenmerk der Spelt is. Zij vordert eenen gelijken, ook wel

wat

(*) Het Franche woord *Valot* komt van *Valet*, dat oudtijds een edel-dienaar der vorsten was, gelijk nog heden de kamerheeren en pages-edelknopen.

wat zwakkeren grond, dan de gewone tarwe; verdraagt niet wel fellen wind; stoelt zeer sterk, en kan beter nieuwen mest verdragen; doch haar stroo is minder voor beestenvoeder en mestmaking, dan wel voor daken geschikt. Men heeft Winter- en Zomer spelt. Het driehoekig, met een sterk omkleedfel omgeven, zaad, levert meel, dat schooner, blanker en fijner is, dan het gewone tarwenmeel, en inzonderheid voor gebak gebruikt wordt. Voor brood echter is dit meel minder geschikt, en niet zoo voedzaam. De Spelt wordt in de warme deelen van *Zwitserland*, aan den *Rijn*, in *Zwaben* en *Frankenland* veel verbouwd; doch minder elders, om dat veelal de ter onthulling noodige pelmolens ontbreken.

SPEUSIPPUS van *Athene*, een neef van PLATO, aan eene zijner naaste bloedverwanten gehuwd, werd door dezen wijsgeer zelven onderwezen, en kwam door zijne voorpraak in groote gunst bij DIBO. Ook ging hij met PLATO naar *Sicilië*; verwierf aldaar vele hoogachtung, en beklom, na den dood van dezen, dienswijsgeerigen leerstoel in de akademie, waar hij voor zeker loon onderwijs gaf; doch zijn zwak ligchaamsgestel noodzaakte hem, om zijnen post aan XENOCRATES over te geven, hetgeen aan ARISTOTELES veel verdriet baarde. Eindelijk stierf hij aan eene walgelijke ziekte. Hij was wellustig, gierig en toornig, doch heeft veel geschreven, hetwelk door de ouden op hoogen prijs gesteld werd; maar waarvan niets overig is. De verklaring der Wijsgeerige wetenschappen werd door hem in orde gebracht, en hij had veel op met het stelsel van PYTHAGORAS.

SPEZZIA, oudtijds *Tiarenus*, een eiland, omtrent 2 uur van het Noorden naar het Zuiden lang, en heeft $\frac{3}{4}$ uurs in de grootste breedte. Eene zeeëngte, van een half uur breed, scheidt hetzelfde van het vaste land. De haven, zoo men dien naam aan een' inham kan geven, ligt Noordwaarts over de punt van *Morea*, en kan nauwelijks 15 of 20 schepen van 150 of 200 ton bevatten. Op den Zuideroever is voor weinige jaren door de bewoners eene nieuwe kerk gesticht, in welker omtrek eenige winkelhuizen staan, die het begin van een dorp uitmaken. De hoofdstad dezes eilands ligt ten Noordwesten op eenen lagen grond; heeft meer dan 600 huizen, en eene menigte windmolens met 6 wieken. Een half uur ten Westen is een dorp op een hoog en klippig strand, en vindt men ook hier en daar eenige woningen verspreid. — De *Spezziërs* zijn goedaardiger en minzamer dan de overige eilanders, hetgeen zij ongetwijfeld aan den veelvuldigen omgang met de *Europeërs* te danken hebben. Het is sedert eenige jaren, dat zij beginnen bekend te worden, en veel geld winnen, voornamelijk door den graanhandel met het Zuiden van *Frankrijk*. Zij koopen gewoonlijk hunne schepen te *Marseille*, alzoo zij aan de Franche wijze van scheepsbouw de voorkeur geven, en hebben meer dan 80 schepen, waaronder sommigen 120 voet lang zijn. De bevolking van dit land is aan de zeevaart gewijd, moedig en gereed tot ondernemingen.

SPHEER. Dit woord beteekent in het Grieksch, over het algemeen, meen,

meen, een' kloot of kogel. In de Sterrenkunde verstaat men er door:

1. het blaauwe gewelf, hetgeen ons over het geheel schijnt te omgeven, en zich aan ons als een' kloot vertoont, in welks middelpunt ons oog staat, waarvan de benedenste helft door den gezigteinder, of liever door de aardvlakte, voor ons gezigt bedekt is, en dat met alle daaraan bevindende sterren, in 24 uren, rondom eene vaste as schijnt te draaijen.
2. Een werktuig, in de gedaante van een' kloot, het geheele wereldgebouw voorstellende, en uit punten, lijnen en cirkels bestaande, welke aan den sterrenhemel verondersteld worden.
3. Ook noemt men bijzondere wereldbollen *Spheren*, en spreekt van eene harmonie derzelve; terwijl men eindelijk, in eenen figuurlijken zin, ook nog het woord *Spheer* van den werkkring bezigt, in welke iemand is, of blijven moet.

SPHEROÏDE. Wanneer zich eene ellips, om hare kleine as beweegt, dan noemt men het daardoor te weeg gebragte ligchaam een' *Spheroides*. Daar nu onze aarde eene aan de polen afgeplatte kogelvormige gedaante heeft (zie **AFPLATTING**), zoo kan zij, wat hare gedaante betreft, volgens deze verklaring, onder de *Spheroides* gerangschikt worden. Door verrekijkers ontdekt men ook aan andere planeten, inzonderheid aan *Jupiter* en *Saturnus*, deszelfs afplatting, en wij meenen op theoretische gronden te mogen vaststellen, dat alle planeten, of liever alle hemelsche lichamen, welke aan eenige kringvormige beweging zijn onderworpen, eene Spheroidische gedaante hebben.

SPHINX. Men onderscheidt twee soorten van Sphinxen: eene Egyptische en Grieksche. Beide komen in de gedaante van den kop, de borst eener vrouw, en het ligchaam van eenen leeuw overeen. De Egyptische heeft een hoofdiersel, maar geene vleugelen; de Grieksche de haren bloot en arendsvleugelen; doch wordt ook met handen van een mensch, en het ligchaam van eenen draak afgebeeld. Zij zat te *Thebe* op eene rots, en gaf den voorbijgangeren het bekende raadfel op: „welk dier des morgens op vier, des middags op twee en des avonds op drie voeten gaat?” Diegenen, welke hetzelfde niet konden oplossen, verscheurde zij; doch eindelijk werd het door **OEDIPUS** geraden, die er deze uitlegging aan gaf: „het is de mensch, die als kind op handen en voeten kruipt; „als man op twee voeten gaat, en in zijnen ouderdom nog een „stok te baat neemt.” De Sphinx werd hierover toornig, en storte zich van de rots neder. Zij was waarschijnlijk het zinnebeeld van geheime wetenschappen, die slechts in het bezit van een klein getal uitverkorenen waren. — De Egyptische Sphinx hield men voor een zinnebeeld van de vruchtbaarheid des *Nijls*, en voegde het teeken van den leeuw en de maagd te zamen, om daarmede aan te duiden, dat deze rivier overloopt, wanneer de zon in deze teekenen van den diecouriem in Hooi- en Oogstmaand getreden is. — Het is meer dan waarschijnlijk, dat deze fabel een dier ten grond-

flag heeft. PLINIUS maakt melding van Sphinxen, eene soort van apen in *Aethiopië*; en nog tegenwoordig draagt de bruine baviaan, wiens vaderland *Afrika* is, in het stelsel, den naam van *Synthia Phinx*. Zijne, ofschoon weinig menschelijke gedaante, zijne ongeloofelijke sterkte en wildheid, gaven, bij eene levendige verbeeldingskracht, ligtelijk aanleiding tot zulk eene zamenstelling van twee schepsels, waaraan naderhand nog andere gedaanten werden toegeschreven.

SPIEGEL (LAURENS PIETER VAN DE) verdient, beide als geleerde en staatsman, onder de sieraden van *Nederland* in de tweede helft der achttiende eeuw geteld te worden. Hij werd op den 19 van Louwm. 1737 te *Middelburg* uit een deftig geslacht geboren, dat oorspronkelijk in *Vlaanderen* te huis hoorde, waar het reeds in de veertiende eeuw in groot aanzien was; doch dat, ter gelegenheid der vervolgingen om de Godsdienst, in het laatst der zestiende eeuw, naar *Zeeland* verhuisd, en aldaar bestendig gevestigd was gebleven. Reeds als kind verloor hij zijnen vader, en naauwelijks veertien jaar oud zijnde zag hij ook zijne moeder, tot het geslacht der DUVELAERS, een der oudste in *Zeeland*, behoorende, door den dood aan zich ontrukkt. Het oogmerk dezer vrouw was, dezen haren eenigen zoon tot den koophandel op te leiden; doch de jonge VAN DE SPIEGEL toonde zich hiervan zoo afkeerig, en legde daarentegen eene zoo beslissende neiging tot de letteroefeningen aan den dag, dat zijne voogden wijsfelijk besloten, daaraan toe te geven. Hij werd dan op de Latijnsche school in zijne geboortestad besteld, en won weldra de achting en genegenheid zijner leermeesters, die reeds toen voorspelden, dat hij eenmaal een sieraad der Letteren worden zou. Op zijn 17de jaar vertrok hij naar de Hooge school te *Leijden*, en oefende zich aldaar, gedurende 5 jaar, met zoo veel ijver en een' zoo gelukkigen uitflag, in de beschaafde Letteren, de Wijsbegeerte, Geschiedenis en Regten, dat de kundige mannen, die hem tot leermeesters te beurt vielen, hem eenstemmig onder hunne voortreffelijkste kweekelingen telden. Twee Akademische proefschriften getuigden van zijne verkregene kundigheden en loffelijk besteden tijd. Het eerste, hetwelk hij in 1757, onder voorzitting van den vermaarden J. SCHWARTZ, in het openbaar verdedigde, heeft ten titel: *Disertatio Philologico-Juridica de Actibus legitimis*; het tweede, waarop hij, een jaar later, tot Meester in de Regten bevorderd werd, voert tot opschrift: *Specimen inaugurale antiquario-juridicum de Formis negotiorum in Jurisprudentia Romana, quae ex omnibus et exemplis fortuitis originem traxerunt*. Reeds in het volgende jaar 1759 werd hij tot Secretaris der stad *Goes* aangesteld, en trad nog dat zelfde jaar in den echt met Jonkvrouwe DIGNA JOHANNA OSSEWAERDE, dochter van den Burgemeester C. OSSEWAERDE, en van moeders zijde achterkleindochter van den Burgemeester Mr. ADOLPH WESTERWIJK, wiens lotgevallen,

bijzonder in 1692, uit de Vaderlandsche geschiedenis genoeg bekend zijn. Onwaardeerbaar was de schat, welke aan VAN DE SPIEGEL in deze vrouw ten deel viel, die door kloekheid van verstand, sterkte van geest en edele gevoeligheid van hart even zeer uitmuntte, en, als liefderijke, verstandige en trouwhartige echtgenoot en moeder, weinige haars gelijken had. Ruim 20 jaar vloten thans voor onzen staatsman in liefelijke kalmte en rust voorbij, gedurende welke hij, eerst als Secretaris, naderhand als Raad en Burgemeester, met welke waardigheid hij in 1764 bekleed werd, en in meer andere betrekkingen aan de stad en het gewest zijner inwoning van geen gering nut was. Ook hield hij zich, gedurende dien tijd, met de voortzetting zijner letteroefeningen op het ijverigst bezig, en verrijkte in het bijzonder zijnen geest met een' grooten voorraad van die kundigheden, welke hem later tot bekleeding van de aanzienlijkste posten in den Staat zoo uitnemend geschikt maakten. Nog behoort tot denzelfden tijd de bewerking en uitgave van eenige geschriften, rakende de vaderlandsche Oudheden en Geschiedenissen, welke zijn naam als geleerde op het loffelijkst bekend maken.

Dan, gelijk voor het vaderland in het gemeen, zoo nam ook de tijd van rust en kalmte voor onzen VAN DE SPIEGEL een einde met het jaar 1780, toen hij door zijne benoeming tot Secretaris der Staten van *Zeeland* in een' uitgebreideren werkkring geplaatst werd, dien hij, vijf jaar later, voor een' nog aanzienlijker, dien van Raadpensionaris van dat gewest, verwisfelde. Het is, namelijk, uit de geschiedenis bekend, hoe, sedert het genoemde jaar, waarin de noodlottige oorlog met *Engeland* uitburst, de Nederlandsche Staat door vele en zware rampen getroffen, en in groote moeilijkheden gewikkeld werd; hoe inzonderheid van dat tijdstip af de burgerlijke oneenigheden op nieuw begonnen te woeden, en ten laatste tot een' zoo hoogen trap van hevigheid stegen, dat zij den ganschen Staat op zijne grondslagen deden waggelen. De beroeringen, die overal in ons vaderland plaats hadden, sloegen ook tot *Zeeland* over, waar eene magtige partij mede op verandering van den gevestigden staatsvorm uit was; doch het gelukte den voorstanderen van denzelfden dien in stand te houden. Niet het minst was hiertoe de Raadpensionaris VAN DE SPIEGEL werkzaam, die zich zoo door gemoedelijke overtuiging, als door eed en plicht, verbonden rekende, om de bestaande orde te handhaven. Dan, hoezeer hij hiertoe zijne groote bekwaamheden met ongemeene geestkracht te werk stelde, was hij echter van alle geweldige en in zich zelve onbetamelijke maatregelen ten sterkste afkeerig, en betreurde en verfoeide, zoo zeer als iemand, de verregaande woestheden en ongeregeldeheden, aan welke zich het gemeen, op vele plaatsen in *Zeeland*, tegen de zoodanigen schuldig maakte, die zich als tegenstanders van het huis van *Oranje* hadden doen kennen.

Na de algemeene herstelling der oude orde van zaken, in den Herfst des jaars 1787, werd hij ter aanvaarding van den hoogst belangrijken post

van Raadpenfionaris van *Holland*, door den heer VAN BLEISWIJK op deszelfs verzoek verleende ontslag opengevallen, van onderscheidene kanten ten sterkste aangezocht. Men begreep, namelijk, algemeen, dat deze altijd zwaarwigtige post, vooral in de toenmalige moeilijke tijden, eenen man vorderde, die aan veel omvattende kundigheden en onvermoeide werkzaamheid eene groote mate van schrandere beleid en wijze gematigdheid paarde, en meende die verischten in niemand meer, dan in VAN DE SPIEGEL, vereenigd te vinden. Na eenigen tijd aarzelen, besloot hij, in het vertrouwen op de Goddelijke hulp, eenen post aan te nemen, waarin hij het vaderland nog tot uitgebreider nut, dan in zijne tegenwoordige betrekking, zijn kon. In Winterm. van het genoemde jaar deze nieuwe loopbaan ingetreden, was hij in de eerste plaats bedacht, om de vroegere onlusten, zoo veel mogelijk, in vergetelheid te brengen, en aan den herstelden staatsvorm eene onwrikbare vastheid bij te zetten; doch de raad van wijsheid en gematigdheid, dien hij tot het eerstgenoemde oogmerk gaf, werd, bij de opgewekte hevigheid der hartstogten, niet naar behooren gevolgd. Beter slaagde hij in de aanbeveling van het ontwerp, tot het laatstgenoemde einde door hem gevormd, en hierin bestaande, dat de Gewesten onderling elkander het Erfstadhouderschap, op den voet in het jaar 1747 vastgesteld, zouden waarborgen; een maatregel, die weldra eene nieuwe kracht ontving van het verdedigend verbond, tusschen *Engeland*, *Pruisfen* en onzen Staat, voornamelijk door bewerking van VAN DE SPIEGEL aangegaan, als waarin mede eene gelijke waarborging van de zijde der Mogendheden begrepen was. Groot was insgelijks het aandeel (om zulks bij deze gelegenheid met een woord te melden) hetwelk de Raadpenfionaris had aan het weinige maanden later (Zomerm. 1788) op *het Loo* geslotene provifioneel Tractaat van vereeniging tusschen *Engeland* en *Pruisfen*, waarvan hij zich ook voor dezen Staat geen gering voordeel beloofde. Niet minder hield de herstelling der deerlijk vervallen geldmiddelen van *Holland*, en de ondersteuning der Oostindifche Compagnie, die, zonder krachtigen bijstand, met eene geheele ontbinding bedreigd werd, onzen staatsman bezig; en de daartoe met wijsheid ontworpen en uitgevoerde maatregelen, die aan het oogmerk ten volle beantwoordden, waren voornamelijk de vruchten van zijne schrandereheid en onvermoeide werkzaamheid. Dan, niet te vrede met in den dringenden nood voorzien te hebben, legde hij zich met den meesten ijver toe, om het beheer der geldmiddelen in *Holland* op een' beteren voet te brengen, en daardoor deszelfs inkomsten, buiten bezwaar der ingezetenen, te vermeederen. Desgelijks was hij bedacht, om in andere deelen van het staatsbestuur, waarin grove gebreken waren ingefloopen, de noodige hervorming tot stand te brengen; dan deels vooroordeel en eigenbelang, deels de later opgekomen oorlog verhinderde hem zijne weldadige bedoelingen in dezen naar wensch te bereiken. Vooral ging hem de hervorming in

het beheer der zeezaken ter harte; doch, hoe blijkbaar zoo wel de gebreken van het plaats hebbend bestuur, als de voordeelen der ontworpen nieuwe inrigting waren, het mogt hem echter niet gebeuren, den tegenstand van hun te overwinnen, die of met blinde gehechtheid aan het oude verkleefd waren, of bij deszelfs instandhouding regtstreeks belang hadden. Er was nogtans ééne hoogst gewigtige zaak, waarin het hem door volharding en schrander beleid gelukte, eene zeer heilzame verbetering tot stand te brengen; wij bedoelen de geheele verandering, die hij in het bestuur der Westindische koloniën wist uit te werken, en waarvan de voordeelen zich reeds aanvankelijk op het duidelijkst kenbaar maakten. Gelijk hij dus geene moeite spaarde, om, door opbeuring van het vervallene, herstelling van het gebrekkige, de bronnen van welvaart voor *Holland* en het gansche Gemeenebest milder te doen vloeijen, zoo was hij er, in dat gedeelte van zijnen belangrijken post, hetwelk meer bijzonder tot de uitwendige belangen van den Staat betrekking had, met geene mindere zorgvuldigheid op uit, om denzelven, zoo veel in hem was, bij het genot van den vrede te bewaren, en tot handhaving der algemeene rust in *Europa* met waardigheid te doen medewerken. Van daar dat hij, bij het bewerken der bovengemelde nadere verbindtenis tusschen *Engeland*, *Pruisfen* en dezen Staat, zoo veel mogelijk, hielp zorgen, dat daardoor aan *Frankrijk* geene billijke aanleiding gegeven werd, om het vroeger met ons Gemeenebest gesloten verbond als vernietigd aan te merken; van daar, dat hij op alles, wat den vrede in *Europa* zou kunnen storen, steeds een waakzaam toezigt hield; en, zoo het Gemeenebest in dezen tijd, gelijk met de daad het geval was, op de nederlegging van gerezene geschillen, meermaalen, een' gewigtigen invloed oefende, moet de eer daarvan, voor een groot deel, aan het schrander beleid van onzen VAN DE SPIEGEL en de achting, waarin hij, wegens zijne ongemeene bekwaamheden, aan vele buitenlandsche hoven stond, worden toegeschreven. In het bijzonder boezemden hem, na de groote omkeering der zaken in *Frankrijk*, de beraadslagingen van sommige Mogendheden, om den voortgang dier omwenteling door kracht van wapenen te stuiten, geene geringe bekommring in; weshalve hij, ter gelegenheid van het bekende congres van *Pilnitz* in het jaar 1791, zich opgewekt gevoelde, om in een vertoog, dat aan zijne staatkundige wijsheid de hoogste eer aandoet, het onberadene, ondoelmatige en hoogst gevaarlijke van eene dergelijke onderneming met nadruk voor te dragen. In dit vertoog, hetwelk, tot onberekenbaar nadeel van *Europa*, aan de hoven van *Berlijn* en *Weenen*, zonder vrucht, werd medegedeeld, is het voldingendst bewijs gelegen, dat VAN DE SPIEGEL niets minder bedoeld kan hebben, dan om dezen Staat met het ten laatste in eene Republiek herfschapene *Frankrijk* in oorlog te wikkelen. Integendeel vreesde hij dien oorlog zoo zeer, dat hij geene pogingen onbeproefd liet, om denzelven, ware het mogelijk, voor te komen. Doch hij had

had het grievend verdriet van deze pogingen, op het oogenblik zelve, dat hij den vrede bevestigd waande, ganschelijk verijdeld te zien door de even onverwachte als onregtvaardige oorlogsverklaring, op naam der Franfche Republiek tegen de onze, in den perfoon van haren Stadhouder, uitgevaardigd. In de moeilijke omftandigheden, die hierdoor voor den Nederlandfchen Staat ontftonden, fpreidde VAN DE SPIEGEL eene groote mate van wijsheid en kloekmoedigheid ten toon, en bewees aan het vaderland de gewigtigfte dienften, welke echter, in die dagen van steeds toenemende verbittering en partijfchap, door velen miskend werden. Dan, hoezeer niet onkundig van den haat, waarin de meesten hunner, die, uit verfchillende inzigten, eene omkeering van den gevestigden staatsvorm wenschten, tegen hem ontftoken waren, weigerde hij nogtans, bij de doordringing der Franfche krijgsmagt in het hart des lands, in den aanvang van 1795, volftandig, zich aan den hem dreigenden ftorm door de vlugt te onttrekken; maar begreep integendeel op zijnen post ten einde toe onbezweken pal te moeten ftaan, en ook den geringften fchijn, als fchroomde hij van zijn gehouden gedrag rekenfchap af te leggen, te moeten vermijden. Na de geheele vermeestering van het land door de zegevierende wapenen der *Franfchen*, en de daarop gevolgde volkomene omkeering van zaken, werd onze edele staatsman niet alleen, zoo als hij gewacht had, van alle zijne waardigheden onzet, maar ook, ten gevolge van een enkel politiek befuit, in verzeerde bewaring gefield, en vele maanden achter een gehouden, zonder dat hem gelegenheid gegeven werd, zich op eenige tegen hem ingebragte befchuldiging te verantwoorden. Niettegenftaande het onderzoek zijner in beflag genomene papieren, naar het berigt van daartoe gemagtigden, geenen grond van befchuldiging tegen hem opleverde, vond men echter goed in zijne zaak een' bijzonderen fiskaal te benoemen; doch volhardde ook toen in de weigering van zijn billijk verzoek, om zich op bepaalde punten van aanklagt, het zij in perfoon, het zij in gefchifte, te mogen verantwoorden. Het rapport van den benoemden fiskaal fprak hem mede, in het oog van alle onpartijdigen, van fchuld volkomen vrij, maar behelsde nogtans het voorftel, om hem, met ontfag uit zijne toenmalige gevangenis, de *Voorpoorte* in 's Hage, op eene verzeerde plaats in *civile* bewaring te houden, tot dat over eenige dusgenaamde duistere punten in zijn gedrag nader licht verfpread zou zijn. Overeenkomstig dit voorftel werd het hoogst onregtvaardig befuit genomen, om hem naar het kasteel te *Woerden* over te brengen; een befuit, waaraan hij zich met al de edele fierheid en gelatenheid der onfchuld onderwierp. Men was echter menfchelijk genoeg, om aan zijne trouwe gade, op haar dringend verzoek, vrijheid te geven, om haren echtgenoot derwaarts te vergezellen, en vergunde haar bovendien hare twee jongfte zonen met zich te voeren. Na reeds een jaar zijne vrijheid gemist te hebben, moest hij in deze nieuwe bewaarplaats nog omftreeks

drie jaar doorbrengen, gedurende welke hij zich deels met het onderwijs zijner beide zonen, deels met letteroefeningen, en bijzonder met het vervaardigen van een aantal meer of min uitvoerige opstellen van Godsdienstigen, Wijsgeerigen of Letterkundigen inhoud, bezig hield, die nog onder zijne nagelatene papieren voorhanden zijn, en naar de getuigenis van hun, wien het vergund werd, dezelve in te zien, beide zijn verstand en hart de hoogste eer aandoen. Eindelijk kreeg het gevoel der schreeuwende onregtvaardigheid, die er in gelegen was, om eenen man, tegen wien nimmer eenige, ook slechts schijnbaar gestaafde, beschuldiging werd ingebracht, in eene langdurige gevangenis te doen kwijnen, in zoo verre de overhand, dat men te rade werd, hem uit dezelve te ontslaan. Hij verliet echter, van het gevoel zijner onschuld diep doordrongen, zijnen kerker niet, dan na overgifte eener schriftelijke betuiging, dat hij zijn ontslag niet aannam als eene gunst of het gevolg eener algemeene *amnestie*, maar als een regt, hem, gelijk ieder onbeproven ingezetene, ook naar de toen erkende beginselen, toebehoorende. Op die wijze eindigde ten laatste op den 28sten van Winterm. des jaars 1798 de bijna vierjarige gevangenis van eenen staatsman, wien de onpartijdige nakomelingfchap zeker onder de grootste en verdienstelijkste burgers van den Nederlandfchen Staat eene aanzienlijke plaats zal toewijzen.

Van nu af legde hij te *Ijsselstein*, waar zijn overig talrijk huisgezin gevestigd was, in den fchoot der zijnen, een ftill en afgezonderd leven tot in den Zomer van het volgende jaar 1799. Toen namelijk werd zijne rust op nieuw gestoord door het ftellige berigt, hem door een' vertrouwd' vriend medegedeeld, dat er bij de toenmalige regering een geheim befluit genomen was, om, indien de inval der *Rusfen* en *Engelfchen* op het Nederlandfche grondgebied, waarvan de geruchten dagelijks meer veld wonden, werkelijk mogt plaats hebben, hem op nieuw in verzekerde bewaring te ftellen. Hij beflorf hierop, ter ontwijking van het hem dreigende gevaar, zijn vaderland in het geheim te verlaten, en vertrok den 10den van Oogstm. met twee zijner zonen naar *Emmerik*, waar hij nog denzelfden avond aankwam. Van daar begaf hij zich eerlang naar *Lingen*, waar de toenmalige Erfprins van *Oranje* (thans onze hoogst geëerbiedigde Koning) zijn hoofdkwartier gevestigd had, ten einde aan deszelfs minzame uitnoodiging te voldoen, om hem in die gewigtige omftandigheden met zijnen raad bij te ftaan. Onder de toen door hem bewezene dienften moet vooral geteld worden het onder zijne papieren nog aanwezig ontwerp van regeringsvorm, na de onttrekking der Republiek aan het Franfche gezag in te voeren; een ontwerp, gevestigd op de unie van *Utrecht*, doch waarin de gebreken, door kundige staatsmannen in onzen vroegeren regeringsvorm opgemerkt, en door VAN DE SPIEGEL zelven reeds in 1784, in eene uitvoerige verhandeling over dit onderwerp, bondig aangewezen, zoo veel mogelijk, verholpen en weggenomen waren. Na de bekende mislukking

der

der Rusfische en Engelsche onderneming het niet veilig achtende naar zijn vaderland terug te keeren, bleef hij te *Lingen*, waar zijne trouwhartige gade zich eertlang met eene harer dochteren bij hem vervoegde, ten einde haren echtgenoot, wiens gezondheid door herhaalde aanvallen van beroerte merkelyk verzwakt, en wiens ziel door droefheid was ter neêrgeflagen, den noodigen troost en bijstand te verleen. Niet lang was haar dit voorregt vergund, daar een plotselinge en hevige aanval van beroerte hem reeds op den 7den van Bloeim. des volgenden jaars 1800 uit het leven rukte, tot onuitsprekelyke droefheid van zijne echtgenoot en elf kinderen, en van allen, die in de gelegenheid waren, hem in zijne verdiensten en eerbiedwaardige hoedanigheden te leeren kennen. Volgens de eenstemmige getuigenis van dezen toch was hij niet slechts een man van uitstekende bekwaamheden, uitgebreide kennis, zeldzame vlugheid en onvermoeide werkzaamheid, en maakte hij zich zoo daardoor, als door zijne eerlykheid, gematigdheid en wijsheid, omtrent den Staat hoogst verdienstelyk; maar leverde hij tevens, in alle zijne betrekkingen, het heetlykst voorbeeld van burgerlyke en Christelyke deugden. Doch het is hier de plaats niet in zijnen lof breeder uit te wijden. Besluiten wij dit verslag met eene korte opgave der voornaamste schriften, die, behalve zijne bovengemelde Akademische Verhandelingen, van hem het licht zien. Met voorzetting van zijnen naam gaf hij (om van eenige kleinere stukken te zwijgen) bij zijn leven uit: *Verhandeling over den oorsprong en de historie der Vaderlandsche Rechten, inzonderheid van Holland en Zeeland*, Goes 1769; *Verhandeling over de opkomst, het gezag en den ondergang der aloude Hooge of Grafelyke viersehare in Zeeland*, gedrukt in het Iide deel der *Werken van het Zeeuwsche Genootschap*; *Historie van de Satisfactie, waarmede de stad Goes en het eiland van Zuid-Beveland zich begeben hebben onder het stadhouderschap van Prins WILLEM van Oranje, in het jaar 1577*, Goes 1777; *Ontwerpen van de Unie van Utrecht, benevens eene lijst van ongedrukte stukken, tot de Historie van dezelve Unie betrekkellyk*, Goes 1778, en *Bundel van onuitgegeven stukken, dienende ter opheldering der Vaderlandsche Historie en van den Regeringvorm, en voornamelyk der Historie van de Unie van Utrecht, verzameld en met eenige aanmerkingen vermeerderd* enz. II deelen, Goes 1780 en 1783, waarvan het Iide deel, aan het hoofd hebbende een belangrijk *Vertoog over de betrekking van JOHAN Graaf van Nassau tot de Unie van Utrecht*, wegens drukke ambtsbezigheden, niet door VAN DE SPIEGEL zelven, maar door den heer J. ERMERENS werd aan het licht gebragt. Dezelfde reden verhinderde hem ook zijn voornemen ter uitvoer te brengen tot bewerking eener volledige *Historie van de Unie van Utrecht*, waarvan de beide laatstgenoemde schriften tot voorloopers dienen moesten. — Zonder zijnen naam, liet hij, onder andere, ook de volgende kleine schriften drukken: *Gedachten over het zamenstel onzer burgerlyke Regtsgeleerdheid*,

*heid; Goes en 's Gravenhage 1777; Over de armoede en bedelarij, met betrekking tot de Provincie van Zeeland, en bijzonder tot de stad Goes en het eiland van Zuid-Beveland, Goes 1780, en in 1805, met bijvoeging van den naam des schrijvers, in 's Hage herdrukt, en Schets der Regeerkunde, in betrekking tot hare oogmerken en middelen; een klein, maar hoogst belangrijk werkje, door hem nog in Zeeland, ten behoeve van eenige aanzienlijke jongelingen, vervaardigd, en in 1786 voor zijne rekening gedrukt; doch hetwelk, bij eene nieuwe uitgave, in 1807, met voorzetting van den naam des autheurs, te Amsterdam in het licht verschenen is, en voor het algemeen verkrijgbaar werd gesteld. Voorts kwam nog bij het leven van den Raadpensionaris, doch tot zijn grievend verdriet en met hoogst laakbare schennis der goede trouw, een werkje te voorschijn, behelzende een overzicht der voornaamste bijzonderheden van zijn Ministerie, hetwelk hij in het eerste jaar zijner gevangenschap, gedurende zijn verblijf op 't Huis in 't Bosch, zonder behulp van eenige papieren, had zamengesteld, ten einde zich op de hoofdbezwaren, die hij giste dat tegen hem zouden worden ingebracht, te beter te kunnen verantwoorden. Hetzelve werd, in den aanvang des jaars 1800, uitgegeven onder den titel van *Nadenking van eenen Staatsman wegens zijn Ministerie in Holland*, en bevat vele hoogst merkwaaardige bijdragen tot opheldering der Geschiedenis van het tijdvak van 1787—1795. Eindelijk kwamen, drie jaren na het overlijden van den Raadpensionaris, zonder eenig medeweten van zijne weduwe en kinderen, die zich over deze ontvreemding van hunnen eigendom met regt beklaagden, nog te voorschijn *Brieven en Negotiatiën van Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL, als Raadpensionaris van Holland, gedurende den jongsten oorlog van dezen Staat met de Fransche Republiek, waarbij gevoegd zijn vele authentique stukken, strekkende tot beter verstand van dezelve Brieven*, in drie deelen in 8°. Dit werk, de briefwisseling behelzende, door VAN DE SPIEGEL, van het laatst des jaars 1792 tot den aanvang van 1795, met onderscheidene Ministers van den Staat aan buitenlandsche hoven gevoerd, is niet alleen van groot belang, om het licht, 't welk daardoor over vele gebeurtenissen van die dagen verspreid wordt, maar tevens hoogst vereerend voor de nagedachtenis van onzen staatsman, wiens onkreukbare trouw, nimmer sluimerende waakzaamheid, schrander beleid en hooge staatkundige wijsheid daarin allerwege heerlijk uitblonken. De waarde der laatstgenoemde schriften doet ons te meer het gemis betreuren van de *Geschiedenis van zijnen leeftijd*, door hem bewerkt, en onder zijne nagelatene papieren voorhanden, doch niet in dien staat gebragt, dat hij meende derzelve uitgave aan zijne nakomelingen vrij te mogen laten.*

SPIEGELKAST. Hierdoor verstaat men gewoonlijk eene langwerpige vierkante kast, van binnen van alle kanten met spiegels bezet; boven met een gaas overdekt, en op zijde van eene opening

ning voorzien, waardoor men kijken kan. In het midden plaatst men een enkel voorwerp, b. v. een boompje, hetgeen zich in het oog van den beschouwer zoo verbazend vermenigvuldigt, dat het zich als een geheel bosch vertoont. De tegen elkander overstaande spiegels kaatsen, namelijk, het beeld wederkeerig gestadig terug; en daar deszelfs vermenigvuldiging, bij eenen parallellen stand, het sterkste is, zoo bedient men zich bij voorkeur van den opgegeven vorm. Men kan de proef van dit verschijnsel nog langs eenen korteren weg nemen, door zich tusschen twee, regt tegen over elkander hangende, spiegels te plaatzen, wanneer men zich tot in het oneindige zal vermenigvuldigd zien.

SPIEGELS. Deze zijn van onderscheiden aard. In een' vlakken Spiegel, zoo als wij in onze huizen gewoon zijn te gebruiken, zien wij de voorwerpen achter denzelfden. Zij naderen ons of verwijderen zich naar mate wij ons digter voor, of verder af van den Spiegel plaatzen, en vertoonen zich even zoo groot als wij zijn. De reden hiervan ligt alleen in de wederomkaatsing der lichtstralen, welke van de voorwerpen afkomen, en, op den Spiegel vallende, in ons oog terug stuiten. Alle gladde oppervlakten, zelfs van de doorzigtigste lichamen, zijn Spiegels: geen glas, zoo helder; geen ligchaam zoo doorschijnend, of het laat alle de lichtstralen niet door; maar altijd wordt er een gedeelte van het licht teruggekaatsd. Hoe schuinlicher daarenboven het licht invalt, zoo veel te sterker is de terugkaatsing; en van hier de spiegeling van water, vensterglas enz.

Er zijn, echter, Spiegels van eenen anderen aard, die niet vlak, maar *hol* of *bol* zijn, en een brandpunt hebben, hetwelk in den hollen Spiegel dat punt is, waarin de zonnestralen, die er evenwijdig op invallen, na te zijn teruggekaatsd, zamen komen en branden, even als het brandglas; om welke reden men hol geslepen Spiegels ook *Brandspiegels* noemt. Wanneer men eenig voorwerp tusschen het brandpunt en het glas van den hollen Spiegel plaatst, ziet men het sterk vergroot voorwerp regt; doch wanneer dit verder dan het brandpunt geschiedt, is de vergrooting weinig en zelfs verkleinend, en de voorwerpen vertoonen zich omgekeerd, met deze opmerkelijke bijzonderheid, dat men het beeld niet in, of achter dezen Spiegel meent te zien, maar geheel vóór denzelfden, zoo dat men oordeelt, het met de hand te kunnen vatten. De reden van dit verschijnsel ligt almede in de terugkaatsing der stralen, en men kan door deze eigenschappen van den hollen Spiegel *perspektive illuminatie*-prenten, die, nabij den Spiegel gebragt, merkelyk vergrooten, of, wanneer men op eenen verderen afstand bloemen plaatst, ook deze voor den Spiegel op eene plaats zeer duidelyk vertoonen, alwaar wel het beeld, maar niet het voorwerp zelf is. Het brandpunt van den hollen Spiegel plaatst men gewoonlyk op de helft van den afstand van het punt, waaruit de boog of holte des Spiegels, als middelpunt, getrokken is; en dit punt bevindt zich op de plaats vóór den Spiegel

gel, alwaar zich het beeld vertoont, als omgekeerd op het voorwerp te staan, dat men voor den Spiegel geplaatst heeft. Men plaatse, b. v. voor eenen hollen Spiegel eene kaars; houde het oog achter dezelve en verplaatse haar dan zoo lang, tot men het beeld vóór den Spiegel omgekeerd staan ziet; daarna schuive men de kaars van zich af, of naar zich toe, tot dat men het beeld, of de omgekeerde kaars, boven de wezenlijke staan ziet. Wanneer men in het brandpunt van een' hollen Spiegel eenig lichtgevend voorwerp plaatst, zoo worden de stralen in evenwijdige lijnen teruggekaatst; en van hier, dat men zich van holle Spiegels tot terugkaatfers (*reverbères*) achter de lampen van lantaarns bedient, ten einde het licht evenwijdig te doen voortgaan, en dus bij elkander te houden, ter meerdere verlichting der nabijzijnde voorwerpen. — De bolle Spiegels kaatsen de lichtstralen, die parallel op dezelve vallen, verspreidend terug, en verkleinen daardoor de voorwerpen, die men er in ziet; zoo als men dit in de rondte van een glad geschuurde, timmen kostliken kan opmerken. Men maakt ook kijkers van Spiegels, die gewoonlijk van een' grooten en kleinen Spiegel en met een vergrootend oogglas voorzien zijn, waardoor men het gemaakte beeld beschouwt. Men noemt deze Spiegelkijkers doorgaans *Teleskopen*, die zeer sterk vergrooten. (*Zie op dat woord.*)

De alleroudfte Spiegels schijnen van metaal geweest te zijn; doch zijn die van glas mede van hooge oudheid, en zouden, volgens PLINIUS, in de glasblazerijen te *Sidon* zijn uitgevonden. Alleen bediende men zich nog niet, zoo als heden ten dage, van het gewoon verw-oliefel, hetgeen men, volgens BEEKMAN, eerst in de 14de eeuw ontdekt heeft. In 1688 vond een Franschman, THEVART, de kunst uit, om het glas in tafels te gieten, en tegenwoordig maakt men in *Parijs* Spiegels, die 2 el. 3 palm. en 2 duim Nederlandsch (Rijnl. 9 voet) lang, 1 el. 5 palm. 6 duim gelijke maat (5 voet Rijnl.) breed, en een half duim oude maat dik zijn. Te *St. Ildefonso* in *Spanje* vervaardigt men nog grootere Spiegels, en ook in *Saksen* en het *Brandenburgsche* vindt men aanzienlijke Spiegelfabrieken. (Over de wijze, waarop de Spiegels gegoten worden, verwijzen wij onze lezers tot het art. GLASBLAZERIJEN.)

SPIEGEL-SEXTANT. Eene uitvinding van HADLEJ omfrees het jaar 1740, welke sedert die van de magneetnaald den meesten invloed op de verandering der Stuurmanskunst gehad heeft, en thans overal gebruikt wordt. Men konde, namelijk, door het slingeren van het schip, zich van geen gewoon instrument bedienen, om door middel van twee verrekijkers den hoek, onder welken men twee voorwerpen ziet, te meten. HADLEJ bragt hierom vóór den kijker, op eenen afstand van omtrent 3 duim, eenen kleinen Spiegel, die het voorwerpglas half bedekte. Men zag nu door den verrekijker te gelijker tijd in den kleinen Spiegel, en tevens dat geen, wat boven denzelfden lag. Nu bragt hij ter rechter zijde van den kijker nog eenen
twee-

fabrieken in de Oostenrijksche staten, aan 360,000 menschen werk verschaffen. — In *Saksen* werd, na verscheidene mislukte proeven, de eerste Spin-machine van aanbelang door de gebroeders BERNARD te *Chemnitz*, onder de hulp van eenen Engelschen werktuigkundige, aangelegd. Op deze volgden spoedig andere; doch het dalen der prijzen, uit hoofde der toenemende mededinging op het vaste land en in *Engeland*, veroorzaakte, dat de ondernemers met eenen grooten voorraad van garen bleven zitten, welke zij eerst gedurende de blokkade der *Elbe*, in 1804, en het bezetten van *Hanover* door Fransche troepen konden afzetten. NAPOLEONS continentaal stelsel gaf aan de Duitsche Spinnerijen een nieuw leven, tot dat de overwinning der verbonden mogendheden, in 1813, op nieuw den weg voor de buitenlanders tot invoer van hun gesponnen garen enz. opende. Intusschen werden gedurende dit tijdvak, de machinale spinnerijen in *Duitschland* aanmerkelijk verbeterd en vermeerderd. De Saksische verwerkten Smirnaasch katoen tot garen-foorten van No. 16 tot 40, alsmede boomwol van *Nieuw-Orleans* en *Phernambuc*, met Smirnaasche vermengd; doch doorgaans niet fijner dan tot No. 56; wordende bijna alle fijnere foorten uit *Engeland* ingevoerd. — In *Pruisfen* worden de Katoen-spinnerijen door de regering aanmerkelijk bevorderd. — De Russische heeft, op hare eigene kosten, te *Petersburg*, eene groote aangelegd; doch voert dat rijk jaarlijks nog bijna 3 millioen ponden uit *Engeland* in. — In de Noord-Amerikasche staten, *Rhode-eiland*, *Masachusset*, *Nieuw-Iersej* en *Nieuw-York*, kosten, tot dus verre, de Spinnerijen nog te veel aan handen-arbeid, en vorderen nog een te groot kapitaal, om met buitenlanders eenen gelijken prijs te kunnen houden.

In het werktuigelijk Spinnen van vlas is men tot hiertoe nog niet geslaagd, alhoewel NAPOLEON eenen prijs van een millioen Franken uitloofde voor de uitvinding van een daartoe geschikt werktuig. Deze stoffe, wel bewerkt zijnde, kan tot eene verwonderlijke sijnheid gesponnen worden. In *Westphalen* spinnen sommige boeren en boerinnen het garen zoo sijn, en wel dikwijls, met beide handen te gelijk twee draden, dat men de waarde van 2 rijksdaalders daarvan, te zamengedrukt, door een' vinger-ring kan trekken; wegende een geheel stuk van 2900 el niet meer dan $1\frac{1}{2}$ drachma. Uit één pond vlas brengt men wel een draad voor, die 23 mijl lang is, (de mijl op 20,000 voet gerekend). Ook de *Nederlanders* bezitten den roem van het sijnste garen te spinnen. Onder anderen geschiedt dit op het eiland *Tholen*, alwaar het pond voor *f* 250 verkocht werd. In *Leijden* en op andere plaatfen spint men zulk garen in een' vochtigen, donkeren kelder; waarin de spijster zoodanig geplaatst is, dat eene lichtstraal, door een gat, op spoel en draad vallen kan.

SPINOSA, (BENEDICTUS) volgens zijnen oorspronkelijken voor-naam, BARUCH, was van geboorte een Jood, en werd te *Amsterdam* in het jaar 1632 uit behoeftige ouders geboren. In zijne vroe-
ge

geheel open. In het voorste gedeelte derzelve is een metalen holle Spiegel, in het midden doorgebroken, met eene ronde opening, geplaatst, opdat de lichtstralen daardoor in het oog kunnen vallen. In het achterste gedeelte der buis bevindt zich weder eenen kleinen metalen Spiegel, en voor aan dezelve, voor den grooten Spiegel, zijn 2 bolle glaasjes: het voorwerp, dat zich voor de opening van achter vertoont, wordt door den voorsten Spiegel teruggekaatsd, en in deszelfs brandpunt omgekeerd afgebeeld; uit dit brandpunt valt het beeld in den achtersten Spiegel, die het door de opening van den grooten Spiegel terug werpt op het achterste bol glas, dat hetzelfde in zijn brandpunt weder regtstandig brengt, alwaar het dan door het voorste vergrootglas met het oog beschouwd wordt. — Pater MARSENNE ontdekte, in het midden der 17de eeuw, deze metalen Spiegels het eerst, waarna zij door den Engelschman J. HADLEY in 1720, en vervolgens door eenen Schotlander, SCHORT geheeten, meer en meer verbeterd werden; doch bragt de beroemde HERSCHEL deze soort van Teleskoop tot den hoogsten trap van volkomenheid. Hij vervaardigde er eene van 40 Eng. voeten lang, en 4 voet, 10 duim in middellijn, door welke de vaste sterren zich 3000 maal vergroot vertoonden. Deze reusachtige kijker werd te *Slough*, in de nabijheid van *Windsor*, opgerigt, en is door LUCIEN BONAPARTE gekocht geworden. — Men vindt van deze Teleskoop van HERSCHEL zelve eene beschrijving geplaatst in de *Philosophical Transactions* van 1795.

SPIEREN. Zijn eigenlijk, in de dierlijke ligchamen, hetgeen wij vleesch noemen, en waarop derzelve beweging rust. Zij bestaan uit rolvormige, parallel naast elkander liggende, vochtige, zachte, weinig elastieke, half doorschijnende draden van eene roodachtige kleur, en zijn door een celachtig weefsel aan elkander verbonden. Door deze Spieren loopen de pols-, bloed-, wateraderen en zenuwen in onderscheidene rigtingen. In eenen staat van rust zijn de Spieren slap, doch in eenen levenden toestand bezitten zij, door aanraking, eene eigene beweging, die in het dierlijk ligchaam, over het algemeen, van eenen dubbelden aard is, namelijk: *willekeurig* en *onwillekeurig*, waarbij men nog de *gemengde* beweging als eene derde soort kan aanmerken. De onwillekeurlijke is b. v. die van het hart, de maag, de darmen enz. De willekeurlijke behoeven geene nadere opheldering: doch onder de gemengde telt men het ademen, het wenken met de oogen enz. Alle deze bewegingen geschieden door eene afwisselende zamentrekking en verflapping der Spieren. Zoo dra zij eenigermate geprikkeld worden trekken zij zich te zamen, dat is: zij verkorten zich, worden breeder, dikker, gerimpeld, of verkrijgen ook wel eene trillende beweging. De zamentrekking geschiedt altijd naar de rigting, in welke zich de draden of vezels der Spieren met de zenuwen vereenigen; dus meestal in eene regte linie. Dit werk der Spieren is indedaad bewonderenswaardig. Wanneer iemand, volgens de proeven van HALLER, in éne minuut een aantal

woor-

woorden, 1300 letters bevattende, uitspreekt, worden hiertoe, in denzelfden tijd, even zoo vele zamentrekkingen en verflappingen der Tong-spiere vereischt. Niet minder verbazend dan de snelheid is de kracht, waarmede zij zich bewegen; doch is deze kracht niet in alle Spieren even sterk; maar het sterkst is zij bij die, welke de kinnebakken bewegen. Er zijn menschen, b. v. die perziksteenen in stukken bijten, tot wier verbrijzeling een gewigt van 300 pond gevorderd wordt. Voorts behoort hiertoe de kracht der Arm- en Been-spiere, welke onze verbazing te meer moet opwekken, wanneer wij in aanmerking nemen, dat de beenderen, die door haar in beweging worden gebragt, als hefboomen kunnen beschouwd worden, waarbij de kracht op eenen zeer geringen afstand van het steunpunt ligt, en eene schuinsche rigting dus eenen zeer geringen invloed op de bewegende kracht heeft, weshalve de kracht zeer sterk moet zijn, om slecht eenen zeer geringen tegenstand te overwinnen. — Zoowel de kracht als prikkelbaarheid der Spieren verandert met de jaren. In verzwakte ligchamen zijn zij doorgaans prikkelbaarder, dan in zoodanigē, die dit niet zijn. Dit geldt ook ten aanzien van menschen, welke van natuur zwak zijn; en van hier, dat de prikkelbaarheid bij vrouwen grooter is, dan bij mannen. Men kan dezelve versterken en verzwakken: het eerste door eene matige, het laatste door eene bovenmatige spanning of zamentrekking.

De vraag waardoor de prikkelbaarheid der Spieren wordt veroorzaakt, is tot hiertoe nog niet voldoende beantwoord. Wil men de zelve aan den invloed der zenuwen toeschrijven, waarvoor verscheidene verschijnsels schijnen te pleiten, dan doet zich bij het hart, de prikkelbaarste Spier, hiertegen geene geringe zwaarigheid op, daar het bekend is, dat in hetzelfde bijna in het geheel geene zenuwen gevonden worden. Bij de willekeurlijke bewegingen schijnt de invloed der laatste noodig te zijn; want, wanneer men in eene Spier de door haar verspreide zenuwen afsnijdt, of derzelver werking onderdrukt, dan is zij verlamd; doch de vraag, wanneer vertoont de zenuwstam zijnen invloed op de Spier, heeft men alleen door veronderstellingen getracht te beantwoorden. Anderen meenen de prikkelbaarheid der Spieren uit den invloed van het bloed te moeten afleiden, tegen welk gevoelen echter de geheele bouw der infekten en wormen strijdig is. Onlangs heeft men de beweging der Spieren in eene eigene scheidkundige bewerking willen zoeken, welke in het dierlijk leven zoude plaats hebben; maar waar heeft deze bewerking plaats, en waarop steunt zij? SAUVAGES beschouwt de elektriciteit als de oorzaak hiervan. Volgens GIRTANER is de prikkelbaarheid der Spiervezels het levensbeginfel, en de grondstof hiervan de zuurstof, die zich onder het ademen met het bloed in de longen verbindt, en door derzelver omloop aan alle deelen wordt medege-deeld. Maar ook zelfs dit gevoelen toegestemd zijnde, blijft er nochtans de vraag over, door welke bewerktuiging de zuurstof haren

560 SPIESGLAS of SPIESGLANS. — SPIJSVERTERING.

invloed op het levensbeginfel nitoeefene? — Nieuwere ontdekkingen, aangaande de prikkelbaarheid der metalen schijnen, deze zaak eenigermate op te helderen; ten minste hebben genomene proeven aanleiding gegeven, om eene eigene vloeistof in het dierlijk ligchaam aan te nemen, waaraan men bij voorraad den naam van *Galvanisch Fluidum* gegeven heeft, die van de zenuwen, bij derzelver aanraking van metalen, afkomt, en in een naauw verband met het levensbeginfel staat. — Voor het overige houdt zoo wel de prikkelbaarheid als de beweging met het leven op; doch duren beide, na de afzondering der gezonde Spieren van een levend of pas gestorven ligchaam, nog zoolang voort, als zij nog eenig merkelyk aandeel aan de natuurlijke levens-warmte hebben.

SPIESGLAS of SPIESGLANS (*Antimonium*) is een metaal, hetwelk, volgens sommigen, reeds ten tijde van JESEBEL, bij de Joden bekend was, die zich er van bedienden, om hun haar te verwen; doch meer waarschynlijk is het, dat BARILIUS VALENTINUS de eerste is geweest, die in zijn werk, getiteld: *Curcus triumphalis antimonii*, de wijze heeft opgegeven, om hetzelfde te verkrijgen. Het *antimonium* is, zoo als THIENARD te regt aanmerkt, een van die metalen, waaraan de Alchimisten hun taai geduld het meest te koste gelegd hebben. Het gedeegen Spiesglas is gezwaveld in graauwe en roode Spiesglas-erts, onvolkomen verzuurd in Spiesglas-oker. Men vindt hetzelfde, onder anderen, bij den *Andreasberg* en in *Dauphiné*; doch de ertsen inzonderheid in genoemden berg, *Hongarije*, *Zevenbergen* en *Boheme*. Het dient tot teleskopen, spiegels, drukletters, tot zuivering van goud, metale zamenstellingen enz. Het gedeegen Spiesglas is ligt, week, en moet, met uitzondering van den Bruinsteen, in rekbaarheid voor alle andere metalen wijken. Wanneer het verhit, en vervolgens aan de dampkringslucht wordt blootgesteld, veranderd het in eenen witten rook, die in de gedaante van fraaije witte naalden aanschiet, en *Spiesglas-sneeuw* genoemd wordt. Het *antimonium*, tot een fijn poeder, en met gazvormig *Chlorine*, (zoutzuur) in aanraking gebragt, ontvlamt met een sterk, helder licht, waarbij het *Chlorinerum sibi* of *antimonii*, voorheen *Buzynum antimonii* (Spiesglas-boter) genoemd, gevormd wordt. Spiesglas, met kwikzilver onder elkander gewreven, levert de Spiesglas-moer. Het *antimonium* maakt, behalve van vele andere geneesmiddelen, ook een voornaam bestanddeel van den zoogenoemden Braak-wijnsteen uit.

SPIJSVERTERING is de eerste daad der voeding van het dierlijk ligchaam, waardoor het opgenomen voedsel ontbonden, en de tot voeding geschikte stof van de daartoe nuttelooze wordt afgezonderd. De hiertoe noodige deelen des ligchaams bestaan zoowel in die werktuigen, welke onafscheidelyk tot de Spijsvertering behooren, als die alleen daartoe behulpzaam zijn. De eerste maken het geheele darmkanaal uit, hetwelk, in verscheidene verdeelingen, uit de maag, den twaalfvingerigen darm (*Duodenum*), de dunne en dikke darmen, is zamengefeld: tot de laatste behooren de lever, het

het *Pancreas* en de milt. Het eerste werk der Spijsvertering is de ontbinding der voedingsstoffen. Wanneer de spijsen, door het kaauwen behoorlijk voorbereid, in de maag gekomen zijn, worden zij door middel van hare beweging, met het maagsap, dat zij bevat, ten naauwste vermengd. Door deze vermenging met eene tot het leven behoorende vloeistof, wordt de eigendommelijke gesteldheid van het voedsel, deszelfs lichamelijke samenhang, en zelfs zijne scheidkundige eigenschap, wanneer zij de levenskracht der maag niet overtreft, bedwongen. De voedingsstoffen worden derhalve tot in hare kleinste deeltjes werktuigelijk gescheiden; van het maagsap geheel doordrongen; met hetzelfde vereenigd, en in eene gelijkvormige, brijardige of wel vloeibaarder stoffe veranderd. Hierbij heeft tevens eene foort van gisting plaats, namelijk eene afscheiding van de voedingsstof in hare eenvoudige grondstof, en eene vereeniging derzelve tot andere einden, welke gedeeltelijk door de eigendommelijke levenskracht der maag, en de van haar afgezonderde vloeistof, en gedeeltelijk door hare warmte bewerkt wordt. Deze alzoo veranderde Spijsbrij (*Chymus*) gaat nu uit de maag door het poortier in het naastvolgend gedeelte van het darmkanaal, namelijk in den twaalfvingerigen darm; en hiermede begint het tweede gedeelte van het werk der Spijsvertering, te weten de afscheiding der tot instandhouding van werktuigelijke, noodige en geschikte stoffe van de nuttelooze. Deze afscheiding berust op de dierlijk-scheidkundige verwantschap der stoffe, en is eene foort van levens-stremsel. In opgenoemden darm vermeeagen zich, namelijk, het speeksel-aardig sap uit de groote buiks-speeksel-klier (*Succus pancreaticus*), en de gal uit de lever en galblaas, met de Spijsbrij, en deze beide vloeistoffen, beide van eene sterke levenskracht doordrongen, doch tevens van eenen zeer verschillenden, inwendig geheel tegenstrijdigen aard, werken zoo sterk op de Spijsbrij, dat het zachte, pancreatisch speeksel-sap de melkaardige vloeistof uit de *Chymus*, of Spijsbrij, na zich trekt; zich met dezelve vereenigt, en eene afscheiding der fijnste, eigenlijke voedingsstoffen van de grovere en onbruikbare deelen bewerkstelligt, waartoe de gal vooral ook zoo mede werkt, dat zij, de reuk geheel ontbonden wordende, deszelfs weachtige deelen bij de chyl voegt, die door melkvaten moet worden opgenomen; terwijl de scherpe hartsachtige deelen zich bij de onnutte drekaardige voegen, en ook nuttig medewerken, om deze laatste vervolgens, door de voortstuwende beweging van het darmkanaal, tot in de dunne en van daar in de dikke darmen voort te drijven. Tot eene gezonde en krachtige Spijsvertering behoort derhalve eene behoorlijke gesteldheid en mate van levenskracht, zoowel bij die werktuigen, welke eigenlijk tot de Spijsvertering noodzakelijk, als die daartoe alleen behulpzaam zijn. In dit geval gaat zij geregeld haren gang; vordert niet meer dan den behoorlijken tijd (die echter na de jaren, het geslacht, de levenswijs, het temperament en het voedsel zelf verschillend, en bij

een jeugdig ligchaam, onder behoorlijke beweging, korter is, dan bij andere personen); verwekt geen merkelijk, ten minste geen lastig gevoel, en levert een zuiver afgescheiden melksp, en de behoorlijk afgezonderde drekstof op, welke laatste langs den gewonen weg naar buiten gedreven wordt.

Eene gebrekkige Spijsvertering vertoont zich op verschillende wijze. Zij duurt langer, dan de regelmatige tijd, b. v. bij eenen volwasfen mensch over de 5 of 6 uur; veroorzaakt onaangename gewaarwordingen; een lastig gevoel van volheid, en eene onaangename oprisping van de maag; spanning, vliegende hitte over het geheele ligchaam, loomheid enz. De bewerking der Spijsvertering zelve wordt gebrekkig; de ontbinding der voedingsstoffen in de maag is onvolkomen; zij worden daardoor niet genoegzaam in hare eenvoudige grondstoffen opgelost, en niet eens altijd werktuigelijk verdeeld: de eigenlijke voedende grondstoffen worden dus niet van de grovere deelen naar behooren afgescheiden; de eigendommelijke scheidkundige aard van het genoten voedsel wordt niet geheel overweldigd, maar behoudt nog de overhand; b. v. de zure, vette stof; door den langzamen gang der Spijsvertering wint het doode *Chemismus* tijd, om, door de warmte der maag begunstigd, nieuwe wetten uit te oefenen, en volgens deze nieuwe en, voor het werktuigelijk gestel, schadelijke gevolgen voort te brengen; b. v. uit het vet het rinzig vetzuur, en daaruit luchtvormige stoffen, die de maag buitengewoon uitzetten, en het uitstooten van het gezond voedsel veroorzaken. Voorts geschiedt ook de afscheiding der Spijsbrij niet zoo als het behoort; het melksp is niet zoo zacht, maar met nuttelooze, tot de uitwerping bestemde stoffen vermengd, waartegen de afgang nog vele vloeibare deelen, en tot de chijl behoorende stoffen in zich bevat, die door den stoelgang worden afgedreven. De oorzaken der gebrekkige Spijsvertering liggen deels in de verkeerde keus der voedingsmiddelen, deels in derzelver onbehoorlijk genot (namelijk ten aanzien van tijd, maat en wijze van kaauwen) en ook in gebreken, welke bij de eigenlijke, en behulpzame werktuigen der Spijsvertering fomtijds plaats hebben. Gebrek aan levenskracht in de maag (zwakheid in de werking der zenuwen); gebrekkige afzondering van het maagsp, of opgezwollene bloedaderen, door eenen gebrekkigen omloop van het bloed te weeg gebragt, enz. veroorzaken eene te langzame onvolkomene en smartelijke Spijsvertering; terwijl voortgelijke gebreken in de werking van het darmkanaal almede tot eene onvolkomene afscheiding van het melksp van de drekstof bijdragen. De ziekelijke toestand der milt werkt insgelijks mede tot de flechte, meestal te zeer verzuurde, gesteldheid van het maagsp, waardoor hetzelfde een gedeelte van zijne ontbindende kracht verliest, en als eene vreemdaardige stof het natuurlijk gevoel der maag-zenuwen stremt, en tevens eene gebrekkige afzondering der gal veroorzaakt. Voorts brengt eene ongeregelde werking

king van het *Pancreas* en de lever, wel inzonderheid, eene onvolkomene afscheiding van het melksap van de nuttelooze, of drekfstoffen te weeg. Is deze afzondering der pancreatische vloeistof gebrekkig, te gering; is het klierfap zelf niet behoorlijk zamengesteld, te dun en niet krachtig genoeg, dan ontbreekt het voor het melksap aan aantrekkingskracht; is de werking der lever te traag of te schielijk, of wijkt zij van haren gewonen aard af, dan wordt er te weinig, of te waterachtige, te dunne of krachteloze, gal bereid; en van hier, dat de uitwerpfels niet behoorlijk door haar worden aangetrokken, en deze met veel melksap vermengd blijven, of dat door den overvloed aan gal de darmen tot eene te overhaaste beweging geprikkeld worden enz. Om de gebreken in de Spijsvertering te herstellen, moet men in de eerste plaats derzelve oorzaken opsporen, en dat werktuigelijk deel, of stelsel, afzonderen, waaruit dezelve oortpronkelijk ontstaan. Eenerlei middelen kunnen onmogelijk bij iedere soort van gebrek aan Spijsvertering met vrucht worden aangewend; en hierom is het gebruik van algemeene middelen, b. v. van de zoogenoemde *viscerale* (op de ingewanden werkende) dikwijls zeer nadeelig. Wil men eene gezonde Spijsvertering behouden, dan is het een volstrekt vereischte, dat men zich aan een matig en geregeld gebruik van Spijzen gewenne, en dat men zoodanige voedingsmiddelen gebruike, die met den ouderdom en de levenswijze van den persoon overeenkomstig, en niet moeilijk te verteren zijn; terwijl tevens eene behoorlijke lichaamsbeweging niet weinig medewerkt, om haar te bevorderen.

SPIN of SPINNEKOP. (*Aranca*) Dit infekt behoort tot de orde der ongevleugelde, en bevat een aanzienlijk geslacht van zeer vele foorten, welke allen, vóór zoo ver men weet, zich met levende dieren, inzonderheid met infekten, voeden, en ook elkander verslinden. De algemeene kenmerken der Spinnen zijn 8 pooten, bij de meesten 8 oogen, aan den mond 2 haken of klaauwtjes, en aan het achterlijf 5 of 6 weef-tepeltjes, waarmede zij van het klevend vocht, dat zij bij zich dragen, de draden voor hun web spinnen. Onder de voornaamste foorten behooren: 1. de *gekroonde Kruisspin* (*A. Diadema*), met een bolachtig rond, rood achterlijf, met een daarop wit geflippeld kruis, welke QUATREMERE D'ISJONVAL voor de zekerste weervoorspelfter houdt, en waaromtrent het weerkundig genootschap te Brun, in zijne in 1818 uitgegevene handleiding, hoe men de Spinnen tot weerkundige waarnemingen moet beoefenen, aanmerkt, dat men, naarmate deze Spin haar web vroeger in de open lucht begint, ook zoo veel te eerder warmte te wachten heeft; terwijl men, wanneer zij langzaam en geregeld spint, en stil in het midden van haar net met ingetrokken pooten blijft zitten, aanhoudend schoon weder te wachten heeft. 2. De *Huis- of Venster-Spin* (*A. Domestica*; CLERCK, *aran. succ.*, pag 16, pl. 2, tab. 9), met een bruin eirond achterlijf en 5 zwarte vlekken, welke mede

voor eene goede weervoorspeller gehouden wordt. Zij heeft dit boven de Kruisspin vooruit, dat men haar het geheele jaar door kan waarnemen. Wanneer zij niet ver van den schoorsteen haar web spint, heeft men nog strenge koude te wachten, doch kiest zij de zijde van het venster, dan volgt er dooi weder. 3. De *Zak-Spin*, of *Zakdrager*, (*Aranea faccata* L.; *A. littoralis* DEG.) heeft een eirond, roestkleurig en bruin achterlijf, waaraan zich een zak bevindt, waarin zij hare eitjes draagt. Ontneemt men haar denzelven, dan schijnt zij te treuren, verliest hare natuurlijke levendigheid, en sterft ten laatste. 4. De *Vogel* of *Bosch-Spin* (*A. avicularia*), voornamelijk in de *West-Indië* te huis behoorende, die de grootste bij de natuurkenners, tot hertoe, bekende Spin is. Zij is $1\frac{1}{2}$ duim groot, en haalt met uitgestrekte pooten van 6 tot 7 duim. De pooten van onder hebben een' goudkleurigen weerschijs; het borststuk is cirkeelvormig en bol, en in het midden over dwars uitgehold. Zij spint geen web, maar begraaft zich in spleten van vulkanische tuffteen; vermeestert zich van haren buit in haren sprong, waardoor zij kleine dieren weet te doden. Haar beet kan ook bij den mensch eene gevaarlijke ontsteking, in de warme eilanden, veroorzaken, zoo als dit het geval van vele infekten is; doch voert de roode mier tegen haar zulk eenen vernielenden oorlog, dat daardoor derzelyer getal aanmerkelijk vermindert. Zij legt omtrent 2000 eijeren in een bekleedfel van witte zijde, hetgeen zij aan de borst draagt, waarvan de heer BON in *Frankrijk*, volgens MARTINET, in zijnen *Kathechismus der Natuur*, aan eene hertogin van *Bourgondie* een paar kousen aanbod, ter zwaarte van $2\frac{1}{4}$ once, en een paar handschoenen van $1\frac{1}{4}$ lood. 5. De *Italiaansche Spin*, of *Tarantula*, die bruin, beneden aan het lijf zwart is, en van onder zwart gebandeerde pooten heeft. Deze Spin behoort voornamelijk in *Apulië* te huis. De fabelachtige vertelsels wegens de onvermijdelijke gevolgen harer beet, en de muzikale geneeswijs daartegen, vinden gedeeltelijk hunnen grond in de verbeelding van zwaarmoedige en hysterieke lijders, meestal echter in een armzalig bedrog, waardoor zich ligtgeloovige reizigers hebben laten wegflepen. Dit is intuschen zeker, dat deze Spin, die zich op het veld in kleine holen ophoudt, de maaijers in den oogsttijd dikwijls door hare beet lastig valt, en dat deze, even als het steken van vele andere infekten, in eene brandende zomerhitte gevaarlijk kan worden, en somtijds zonderlinge verschijnsels te weeg brengen.

Behalve deze opgenoemde hoofdfsoorten zouden wij nog vele andere Spinnen, zoo als de bekende *Hooiwagen*, de *Spring-Spin*, de kwaadaardige *Kelder-Spin*, die zelfs geene wesp vreest, en meer anderen kunnen opnoemen, indien ons bestek dit gedoogde. Van de *Vliegende Veld-Spinnetjes*, die ontelbaar, zeer rad zijn, en zich in de aarde verbergen, moeten wij echter nog iets zeggen. Zij spinnen, daaruit komende, losse draden, door de landlieden *Herfst-* of *Zo-*

Zomerdraden genoemd, die zij in Lente- en Grasm., doch meest in Herfst- en Wijnm., bij droog weder en een' Oostelijken wind, over het vlottend gras en de hei trekken. De lucht bleekt deze draden wit; de wind maakt ze van den grond los; de eene draad voegt zich bij den anderen, en men ziet dezelve dan als witte floszijde, of als wargaren, door de lucht vliegen. In ons vaderland, vooral in de drooge provinciën, ziet men deze draden in dien tijd veel.

De regelmatige aanleg, zoowel als de sterkte van de webben van eenige Spinnen, waardoor zij wind en weder verduren, verdient de hoogste bewondering. De Huis-Spin drukt, wanneer zij aan haar web zal beginnen, met de pooten eenen draad uit de tepeltjes van het achterlijf; hecht dien ergens vast, en stort er, ter meerdere zekerheid, een klevend vocht op; brengt den nog slaphangenden draad naar elders over; haalt dien, zich op haar achterste plaatsende, aan, en maakt denzelven vast. Op deze wijze maakt zij verscheidene draden, even wijd van elkander, en keert daarna tot den eersten draad terug; laat er wederom van haar klevend vocht opvallen, en maakt er dus eenen dwarsdraad op vast; loopende vervolgens zoo lang van den eenen op den anderen, tot dat alle de kruisdraden voltooid zijn, en haar web in orde is. De Tuin-Spin gaat weer min of meer op eene andere wijze te werk: zij spint eerst eenen losfen draad en laat dien vliegen, tot hij ergens, door zijne kleverigheid, aan vasthecht. Dit bespeurende beproeft zij, of de draad wel sterk genoeg is; wandelt er dan over, als over een brug; verdubbelt en spant denzelven; maakt er eenen anderen op vast, en laat zich, aan dezen tweeden hangende, vallen. Ook dezen maakt zij vast, of laat hem vliegen, om zich ergens te hechten; voorts, weder langs dezen draad opklimmende, maakt zij eenen derden; verdubbeld vervolgens denzelven, en tracht er een vierkant in te vinden, waarna zij het begonnen werk voltooit.

SPINNEN, SPINWERKTUIGEN. Spinnen beteekent eigenlijk eene vlok stoffe tot eenen draad bij elkander te draaijen; doch oneigenlijk gebruikt men dit woord ook van andere stoffen, die niet bij vlokken voorkomen, en zich echter tot draden laten bewerken, zoo als eenige metalen, vlas enz. Het Spinnen geschiedt, of door middel van een rad of wiel, of door een' spil of klos, onmiddellijk door menschen-handen of door daartoe geschikte werktuigen bewogen worden. Het gewone spinrad met een' tree meent men, dat door eenen STEINMEZ JURGENS, te *Wolfenbittel*, in 1530 werd uitgevonden; doch geeft men aan de spil of klos, die met de hand gedraaid word, waarvan zich de uitvinding in de grijze oudheid verliest, boven het tree-rad den voorrang, omdat men er eenen fijner, taaijer en losferen draad door verkrijgt, die zich beter laat bleeken en verwen. Het Spinnen door werktuigen heeft, bij alle derzelver volkomenheid, die fijnheid en gelijkheid van draad niet kunnen bereiken, als bij de *Hindus*, die zich alleen van de spil voor katoenen stoffen bedienden,

en geen ander Spinwerktuig kenden. De dringende behoefte tot vermenigvuldiging der Spinnerijen werd in het jaar 1760 in *Engeland*, alwaar de veelvuldige katoen-weverijen, uit hoofde van gebrek aan handen, mangel aan spinfel hadden, zoo nadrukkelijk gevoeld, dat men verscheidene, alhoewel vergeefsche proeven nam, om dit te verhelpen, tot dat eindelijk JAMES HARGREAVE, in 1767, eene nog tamelijk ruwe spin-machine, onder den naam van *Spinning Jennij*, uitvond, die in het eerst slechts 8 spinnen of klossen, door middel van een horizontaal rad, door de hand gedraaid wordende, in beweging bragt; doch naderhand tot op 80 klossen werd uitgebreid. Reeds toen bragt deze uitvinding herhaalde opstanden onder de spinners te weeg; het werktuig werd vernield, en HARGREAVE moest naar *Nottingham* vlugten, alwaar hij stierf. Genoegzaam gelijktijdig was RICHARD ARKWRIGHT op het vervaardigen van zijn spin-raam (*Spinning frame*) bedacht; doch begaf zich, vreezende voor hetzelfde lot van zijnen voorganger, mede naar *Nottingham*, waar hij zijne bewonderenswaardige uitvinding voltooidde, door een werktuig tot stand te brengen, dat door een molenwerk of door stoom wordt in beweging gebragt, en waardoor op eenmaal eene groote menigte van wollen en katoenen draden, en wel zoodanig, kunnen gesponnen worden, zonder dat daartoe eenige andere menschelijke hulp dan tot het aanleggen van de spinstof, en het aanknoopen van toevallig gebrokene draden noodig is. De eenige verbetering of verandering, welke tot hiertoe in ARKWRIGHTS Spinwerktuig gemaakt is, vindt men aan de voor ettelijke jaren in *Engeland* uitgevondene spinmachine, onder den naam van *the Throstle* bekend, waarbij men wel den toefel van ARKWRIGHT op zich zelve geheel behouden heeft, doch de manier, waarop zijn werktuig wordt in beweging gebragt, dermate vereenvoudigd is, dat de snelle werking van de machine gemakkelijker vermeerderd, en de sterkte en aard der draden met minder kosten kan veranderd worden. In 1775 voltooidde SAMUEL CROMPTON, uit *Bolton*, de uitvinding van een werktuig, hetgeen den naam van *mule Jennij* verkreeg, en wel op verre na, in eenen gelijken tijd, niet zoo veel spinfel oplevert, als dat van ARKWRIGHT; maar daartegen dit voordeel heeft, dat de fijnste draden, die op den rug van eenen cylinder van het spinraam, wanneer hij het garen op de spoelen wikkelt, zouden breken, ongeschonden blijven. Van hier, dat het ook in 1792 aan JONATHAN POLLARD van *Manchester* gelukte, om op de *mule Jennij*, uit katoen van het eiland *Tabago*, eenen draad van 278 omwindfels (*gewinde*) op het pond te spinnen, waarvan het pond voor 90 guinies aan mousfelin-fabrikkanten te *Glasgow* verkocht werd. De *mule Jennij* was eene vereeniging van ARKWRIGHTS spinraam en HARGREAVES *Spinning Jennij*, en werd oorspronkelijk door de hand bewogen; doch WILLIAM KELLIJ uit *Glasgow* vond in 1792 een werktuigelijk middel uit, waardoor ééne vrouw of een kind 2 machines van deze

foort,

foort, te zamen 600 tot 800 klosfen, konde in beweging brengen. Naderhand bevond men, dat tot de voltooiing van het spinfel het uitzetten, of rekken (*fretching*) van den draad aan hetzelfde eene meerdere volkomenheid gaf. Dit geschiedt op eene, daartoe bijzonder ingerigte, *mule Jennij* op zoodanig eene wijze, dat de draad slechts weinig gedraaid wordt, op dat de rekking mogelijk blijve, en het afbreken verhinderd worde. Behalve deze hoofdverbeteringen van de Spin-machines, zijn er van tijd tot tijd nog zoodanige aanmerkelijke, in derzelve bijzondere deelen, gemaakt, dat zij daardoor bijna het dubbeld hebben opgeleverd, en de prijs van het garen daartegen aanmerkelijk gevallen is. Dus bedroeg in 1786 de marktprijs van de soort, in den handel onder No. 100 bekend, 38 schellingen, en was in 1807, van jaar tot jaar, tot 6 schellingen 9 pence gevallen, sedert welken tijd dezelve tot op 4 schellingen 5 pence, dus in 33 jaar bijna 9 $\frac{1}{2}$ % gedaald is; doch tevens is de hoeveelheid van garen zoo aanmerkelijk toegenomen, dat de wevers, in denzelfden tijd, bijna zoo veel verdienen kunnen, als voor 25 jaar, ofschoon hun loon sedert dien tijd $\frac{1}{4}$ verminderd is.

In *Frankrijk* werd de eerste Spin-machine in 1787 door den heer VAN CALONNE ingevoerd, en in de fabrieken te *Rouan, Parijs, Rijsfel, St. Quimtin, Amiens, Louviers* en *Montpellier* in gebruik gebragt. Ook hier was de geringere volksklasse in het eerst er zeer tegen, doch geraakte weldra tot betere overtuiging. Groote, door water of stoom gedrevene Spin-machines vindt men, echter, in *Frankrijk* weinig; wordende de meesten door menschenhanden of paarden in beweging gebragt; doch in 1817 zijn er 4 aanzienlijke, door stoom bewogen wordende, aangelegd, waarvan men het gevolg nog moet afwachten. — In *Zwitserland* werd het eerste Spin-werktuig in 1798 te *St. Gallen* daargesteld, en door eenen watermolen bewogen. Tot hiertoe werd al het spinfel in dit land op ééndradige, gewone spinraden vervaardigd, zoo als tegenwoordig nog met $1\frac{1}{16}$ van de garenprodukten aldaar het geval is; wordende de fijnste soorten, boven No. 80, ter verwerking in de Zwitserfche fabrieken, uit *Engeland* ingevoerd. Behalve verscheidene, door het water gedrevene Spin machines, telt men in *Zwitserland* nog omtrent 12 kleinere van de soort van de Engelsche *mule Jennij*, die in *Wintherthur* en deszelfs omstreken, in de stad en het kanton *Zurich*, in *St. Gallen, Appenzel, Argau, Thurgau, Geneve* en *Blazius*, omstreeks *Bazel*, verdeeld zijn; waarvan ieder door menschenhanden bewogen wordt, en door elkander genomen 216 spullen of klosfen bevat. — In *Duitschland*, inzonderheid in *Oostenrijk*, vindt men uitgebreide Spin-machines. In *Weenen* zijn verscheidene groote, die door het water bewogen en van de weverijen geheel afgescheiden gehouden worden. Een groot aantal kleinere wordt door de uitgebreide katoenfabrieken in *Praag, Kuttenberg, Lettowitz, Gratz, Kettenhof* en *Ebersdorf* aan den gang gehouden; terwijl deze, met de overige

fabrieken in de Oostenrijksche staten, aan 360,000 menschen werk verschaffen. — In *Saksen* werd, na verscheidene mislukte proeven, de eerste Spin-machine van aanbelang door de gebroeders BERNARD te *Chemnitz*, onder de hulp van eenen Engelschen werktuigkundige, aangelegd. Op deze volgden spoedig andere; doch het dalen der prijzen, uit hoofde der toenemende mededinging op het vaste land en in *Engeland*, veroorzaakte, dat de ondernemers met eenen grooten voorraad van garen bleven zitten, welke zij eerst gedurende de blokkade der *Elbe*, in 1804, en het bezetten van *Hanover* door Fransche troepen konden afzetten. NAPOLEONS continentaal stelsel gaf aan de Duitsche Spinnerijen een nieuw leven, tot dat de overwinning der verbonden mogendheden, in 1813, op nieuw den weg voor de buitenlanders tot invoer van hun gesponnen garen enz. opende. Intusschen werden gedurende dit tijdvak, de machinale spinnerijen in *Duitschland* aanmerkelijk verbeterd en vermeerderd. De Saksische verwerkten Smirnaasch katoen tot garen-foorten van No. 16 tot 40, alsmede boomwol van *Nieuw-Orleans* en *Phernambuc*, met Smirnaasche vermengd; doch doorgaans niet fijner dan tot No. 56; wordende bijna alle fijnere foorten uit *Engeland* ingevoerd. — In *Pruisfen* worden de Katoen-spinnerijen door de regering aanmerkelijk bevorderd. — De Russische heeft, op hare eigene kosten, te *Petersburg*, eene groote aangelegd; doch voert dat rijk jaarlijks nog bijna 3 millioen ponden uit *Engeland* in. — In de Noord-Amerikasche staten, *Rhode-eiland*, *Masachusset*, *Nieuw-Iersej* en *Nieuw-York*, kosten, tot dus verre, de Spinnerijen nog te veel aan handen-arbeid, en vorderen nog een te groot kapitaal, om met buitenlanders eenen gelijken prijs te kunnen houden.

In het werktuigelijk Spinnen van vlas is men tot hiertoe nog niet geslaagd, alhoewel NAPOLEON eenen prijs van een millioen Franken uitloofde voor de uitvinding van een daartoe geschikt werktuig. Deze stoffe, wel bewerkt zijnde, kan tot eene verwonderlijke sijnheid gesponnen worden. In *Westphalen* spinnen sommige boeren en boerinnen het garen zoo sijn, en wel dikwijls, met beide handen te gelijk twee draden, dat men de waarde van 2 rijksdaalders daarvan, te zamengedrukt, door een' vinger-ring kan trekken; wegende een geheel stuk van 2900 el niet meer dan $1\frac{1}{2}$ drachma. Uit één pond vlas brengt men wel een draad voor; die 23 mijl lang is, (de mijl op 20,000 voet gerekend). Ook de *Nederlanders* bezitten den roem van het sijnste garen te spinnen. Onder anderen geschiedt dit op het eiland *Tholen*, alwaar het pond voor *f* 250 verkocht werd. In *Leijden* en op andere plaatfen spint men zulk garen in een' vochtigen, donkeren kelder; waarin de spinsters zoodanig geplaatst is, dat eene lichtstraal, door een gat, op spoel en draad vallen kan.

SPINOSA, (BENEDICTUS) volgens zijnen oorspronkelijken voor-naam, BARUCH, was van geboorte een Jood, en werd te *Amsterdam* in het jaar 1632 uit behoeftige ouders geboren. In zijne vroe-
ge

ge jeugd gaf hij reeds blijken van een vlug en doordringend verstand, en legde zich al vroeg toe op het beoefenen der Heilige schrift en de Godgeleerdheid; doch bepaalde zich eerlang tot de Wijsbegeerte, ten welken aanzien hij naderhand dikwijls erkende, dat hij alles, wat hij daarvan wist, aan DES CARTES verschuldigd was. Zijn grondregel was, dat men niets voor waarheid moest aannemen, dan waarvan men door genoegzame bewijzen klaar overtuigd is. Daar hij zich nu uit dien hoofde, met de leer en de stellingen der Rabbijnen niet konde vereenigen, onttrok hij zich meer en meer aan hunnen omgang, en bezocht zelden de synagoge, in welke bezoek hij nog zoude volhard hebben, indien niet een mislukte aanslag op zijn leven hem alle gemeenschap met de Joden geheel had doen vaarwel zeggen, waarvan het gevolg was dat hij bij een, aan hem toegezonden, vonnis uit de synagoge werd gebannen. SPINOSA, geheel ingenomen met de Wijsbegeerte van DES CARTES; zonderde zich nu van allen gezelligen verkeer af, om er beter in te kunnen vorderen; leerde in deze zijne eenzaamheid tevens het glaslijpen, om daarin een eerlijk bestaan te vinden, en leefde op deze wijze een tijdlang bij een goed vriend tuschen *Amsterdam* en *Ouderkerk*, van waar hij zich in 1644 naar *Rhijnsburg* bij *Leijden* begaf, doch kort daarna deze plaats met *Voorburg*, niet ver van 's *Hage*, verwisfelde. Hier vertoefde hij 4 jaar, waarna hij, op raad van vele aanzienlijke lieden, naar laatstgemelde plaats vertrok, en aldaar met slijpen van glazen en het maken van verrekijkers voor zijn bestaan zorgde. Hij leefde zeer matig en spaarzaam; weigerde dikwijls zijne fobere tafel tegen eene deftige maaltijd te verwisfelen; ging gekleed als een gemeen burger, en antwoordde eens aan een' zeker' voornaam man, die hem eenen beteren slaaprok aanbood, dat een betere rok hem niet tot een beter mensch zoude maken. Geen meer gelds begeerende, dan hij voor zijne nooddrift behoefde, maakte hij elke drie maanden zijne rekening op, en daar er jaarlijks niets overschoot, vergeleek hij zich zelven bij eene slang, die, met den staart in den mond, eenen cirkel vormt.

Het beoefenen der Wijsbegeerte bleef, intusfchen, altoos zijne geliefde bezigheid, en er verliepen dikwijls geheele maanden, dat men hem niet op straat zag. Slechts nu en dan legde hij bij mannen van aanzien, wier bezoeken hij nimmer van de hand wees, tegenbezoeken af; niet vermaakshalve, of om den tijd met beuzelingen te verfpillen, maar om over staatszaken te spreken, waarin hij zeer ervaren was. Volgens het getuigenis van lieden, die hem gekend hebben, was hij in zijnen dagelijkschen omgang spraakzaam, zachtzinnig, gedienslig en zedig, sprak altoos stichtelijk in gezelschappen, en nooit onerbiedig van het Opperwezen; spoorde de kinderen tot het vlijtig bijwonen der openbare godsdienstoefeningen en gehoorzaamheid aan hunne ouders aan; ging zelf somtijds ter kerke; hoorde gaarne eene doorwrochte redevoering, en antwoordde eens aan zijne

Lutherfche huiswaardin op de vraag, of zij op den weg der zaligheid was, „ dat haar godsdienst goed was, en zij geenen anderen „ behoefde te zoeken, noch aan hare zaligheid te twijfelen, wanneer „ zij een godvruchtig en stil leven leidde.” Voor het overige was hij van een zwak ligchaamsgeftel en leed meer dan 20 jaar aan de tering, aan welke hij, in Louwm. 1677, in den ouderdom van nauwelijks 44 jaar ftierf. De fchriften, welke van SPINOSA het licht zien, zijn de volgende: *Principia Philosophiae Cartesianae geometricae demonstrata* Amft. 1763; *Lucii Antistitii Constantis, de Jure Ecclesiasticorum liber singularis*; *Aethiopili apud Caecum Valerium Pennatum*, 1665; *Tractatus Theologico-Politicus* 1670 (*), en eindelijk zijne *Opera Posthuma*, welke in 1677 in het licht verfchenen, en waaronder inzonderheid zijne *Ethica* en *Politica*, alsmede de brieven, de grondregels van zijn wijsgeerig zamenftel bevatten. Hij beweerde, dat er niet meer dan ééne oorfpronkelijke zelfftandigheid bestaat, en deze eenige zelfftandigheid is met een oneindig getal eigenschappen begaafd, onder anderen die van oneindige uitgebreidheid en denken. Ingevolge hiervan beweerde hij, dat alle lichamen, welke in het Heelal worden gevonden, wijzigingen zijn van deze zelfftandigheid, aangemerkt als uitgebreid, en dat b. v. de zielen der menschen wijzigingen zijn van deze zelfftandigheid, aangemerkt als denkende; zoodat God, het noodzakelijk en oneindig volmaakt Wezen, wel de oorzaak is van alle dingen, maar van dezelve niet is onderscheiden. Er bestaat niet meer dan één Wezen, dan ééne Natuur, en deze brengt in zich zelve, en door eene inblijvende werking, alles voort, wat men fchepfel noemt. God is, volgens SPINOSA, te gelijk werkdadig en lijdende, oorzaak en uitwerkfel, en brengt niets voort, hetwelk geene wijziging van hem zelve is: eene grondftelling, welke de buitenfporigfte ongerijmdheden bevat.

SPIRAAL-POMP. Is eene pomp, met een flakvormig rad, dat van binnen met een' Spiraalengang voorzien is: zij voert, zoo als men ligtelijk begrijpen kan, het water hooger op, dan de gewone pompen.

SPITSBERGEN ligt genoegzaam regt ten Noorden van *Lapland*, en ongeveer 300 mijlen van deszelfs uiterfte punt, de *Noordkaap*, welke *Rusland* onder deszelfs Europifche landen betrokken heeft. Zij ftrekken zich in de *Ijszee* uit van 76°, 30' tot 80°, 90' Noorder breedte, en 9°, 50' tot 31°, 50' Oostelijke lengte, en bestaan uit 3 groote en eenige kleine eilanden. De *Nederlanders*, die dezelve in 1596 het eerst zagen, noemden ze *Nieuwland*, doch naderhand *Spitsbergen*, uit hoofde van hunne naakte bergen met rotfige pieken op dezelve, waarvan de hoogfte, de *zwarte punt*, zich 4500 voet

bo-

(*) Van dit werk heeft men eene Nederduitfche vertaling, onder den titel van *de Regtzinnige Theoloogant, of Godgeleerde Staatkunde*.

boven de oppervlakte der zee verheft. Langs de minst verhevene deelen zijn er ontzagelijke rotsklompen verspreid, die men in den eersten opslag voor brokken; door vulkanen uitgeworpen, zoude aanzien; doch bij nadere overweging schijnen dezelve eerder een gewrocht der geweldige stroomen te zijn, hetwelk de smeltende sneeuw voortbrengt. Men vindt er bergen en klippen, uit verschillende zelfstandigheden zamengesteld, voornamelijk uit eene grijsachtig-zwarte en digte soort van graniet, ook wel eens uit eene ligt-grijze en geelachtige, en somtijds is de steen geaderd als marmer. De bekende Delfstoffen zijn ijzer, steenkolen en leijen. De voortbrengfels van het plantenrijk bepalen zich bij mos, varen, lepelblad, sellerij, andivie, waterkers, en eenige grasplanten; terwijl in het dierenrijk ijsbeeren, witte landbeeren, vosfen en rendieren gevonden worden, van welke laatste men zegt, dat zij in Herfstm. dit onherbergzaam oord verlaten, en naar *Nova Zembla* en *Siberië* wijken. Het veldhoen is de eenige landvogel, en vertrekt mede in het najaar.

De Zomer duurt op *Spitsbergen* ongeveer zes weken, of van het midden van den Zomer tot het begin van Oogstm., en dit korte tijdvak sluit tevens de Lente en den Herfst in; want de planten loopen in herzelve uit, bloeijen en brengen vrucht voort. Het gevogelte legt eijeren, en broedt ze uit aan den kant der rotsen, welke de zon beschijnt; het rendier weidt op de vlakten en in de valeijen; de gesmolten sneeuw stort met groote snelheid van de bergen af, en vaagt het ijs uit de baaijen weg, die dan vol visch zijn. Na den afloop van den Zomer herneemt de Winter onmiddellijk zijn drukkend gebied, en de Natuur keert tot den staat van verslijving terug. De dampkring, zegt men, is des Zomers gemeenlijk vol mist, met flappe en veranderlijke winden. Hoöim. eindigt met regen en sterke Oostenwinden, die mede in Oogstm. heerschen. In Herfst-, Wijn- en Slagtm. waait en sneeuwt het sterk. In Louwm. is de koude op het hoogst met droog weder, en eene heldere lucht, zonder eenig wolkje, met flappen wind en geheele stilte. Sprokkel-, Lente- en Crasm. geven sneeuw en mist met sterke wind uit het N. en N. O. Oostelijke stroomen, voeren er drijf hout aan, inzonderheid dennen. Er zijn op *Spitsbergen* verscheidene baaijen en goede ankerplaatsen. Die van *Amsterdam*, *Rotterdam*, *Middelburg* en de *Deenen* hadden aan de *Mauritsbaai*, op den Westelijken oever der eilanden, en bijna 80°, N. B. lootsen, welke er het dus genoemde *Smerenburg* vormden, waarvan de hutten ketels bevatteden, om traan te koken, en meer ander gereedschap. In 1634 lieten de *Nederlanders* aldaar eenige lieden achter, welke men bewogen had, om er te overwinteren. Zij werden in het volgende jaar door andere vrijwilligers vervangen; doch deze worstelden den Winter niet door. Hunne aanteekeningen van den jammer, dien zij er doorkonden, loopen tot 26 van Sprokkelm. 1635. (*)

SPITS-

(*) Men zie *Atlas van BLAAUW*, *Beschrijving van Spitsbergen*, bladz. 23.

SPITSMUIS. (*Sorex*) Deze dieren onderscheiden zich door eenen uitgestreken kop; een neus, in eene spitse punt uitlopende; korte ooren; 2 voortanden, die gespleten zijn, in de boven- en 2 tot 4 in de beneden-kaak, van welke de in het midden staande korter zijn, dan de buitenste; terwijl zij boven en onder verscheidene hoektanden hebben. Tot de onderscheidene soorten van dit diergeflacht behooren: 1. De *gemeene Spitsmuis* (*S. Araneus*), wiens staart half zoo lang is als het lijf, en de buik witachtig. Zij woont door geheel *Europa* en het Noordelijk gedeelte van *Azië*, in oude muren, stallen en mesthoopen; in de boschen onder stonken van boomen, mosch en bladeren. Dit diertje voedt zich met infekten, dierlijke zelfstandigheden, en men zegt ook met het graan, enz. Dat het gift zou bij zich dragen, en de paarden in het lijf kruipen, is bezijden de waarheid. Er bestaan ook verscheidenheden, wat de kleur van het haar betreft, en vooral in de lengte van den staart. Zeldzaam vindt men witte Spitsmuizen. 2. De water-Spitsmuis *Sorex fodiens* (PALLAS); een zeer zonderling aardig diertje, dat zich aan kleine waters ophoudt, doch, zoo als het schijnt, in den Herfst op het land gaat, en daar in de akkers enz. onder den grond overwintert. Zijne pooten zijn wel van geene zwemhuid voorzien; maar hiervoor is ieder vinger of teen, aan beide zijden, met korte haartjes bezet, die de pooten tot zwemmen of roeijen zeer geschikt maken. Dit diertje kan de openingen der ooren, zoo lang het onder water is, met eene klep sluiten. Deze Water-Spitsmuis werpt hare jongen in den Herfst; doorgaans negen in getal. De kleine Spitsmuis, aan den oever van de rivier de *Jenisei*, is het kleinste onder alle zoogdieren, en weegt nauwelijks 30 grein.

SPITTLER (LUDWIG TIMOTHEUS, *vrijheer van*) Een beroemd geschiedschrijver, die te *Stuttgart* in 1752 geboren werd, en in 1810 als koninklijk Wurtemburgs minister en curator van de universiteit te *Tubingen* stierf. Hij wijdde zich het eerst aan de Godgeleerdheid, en studeerde op het gymnasium te *Stuttgart*, alwaar hij het in de kennis van de Griekse en Romeinsche klasieke schrijvers zoo ver bragt, dat hij toen reeds boven zijne mede-scholieren uitmunte. Van 1771 tot 1775 studeerde hij in *Tubingen*, de volgende twee jaren in *Göttingen*, en werd naderhand onderwijzer in het godgeleerd stift van eerstgemelde stad. Nadat hij hier door zijn oordeelkundig onderzoek van den 60sten Laodiceischen kanon, zijne *Geschiedenis van den kerk en het Avondmaal*, en zijne *Historie van het kanoniek regt*, tot op den tijd van den valschen ISIDOR (*Halle* 1778), blijken van zijnen diepdenkenden geest gegeven had, werd hij in 1779 tot gewoon Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te *Göttingen* aangesteld. Alhoewel hij in het eerst met natuurlijke hindernissen te worstelen had, schitterde hij echter eerlang als historisch leeraar, vooral in het vak der staatkundige en nieuwere *Geschiedenis*, en waren het inzonderheid zijne lessen over den Koophandel, die ook bezocht werden.

Ein-

Eindelijk deed hem zijne zucht naar eenen hooger en werkring in dienst van den staat het Akademisch leven vaarwel zeggen. Hij keerde in 1797, op aanzoek van den hertog FREDERIK EUGENIUS, als werkelijk geheimraad, naar zijn vaderland terug, en werd in 1806 door den koning, met den rang van vrijheer, tot staatsminister en curator van de universiteit te *Tubingen* benoemd; doch de vorst, die hem miskende, hield hem van hoogere staatkundige werkzaamheden terug, hetgeen hem niet weinig verdriet veroorzaakte; zijne gezondheid ondermijnde, en ten laatste zijnen dood ten gevolge had.

De voorname werken van SPITTLER zijn de volgende: *Grundriss der Geschichte der Christlichen Kirche*, (*Göttingen* 1782) waarin de pragmatike hoofdpunten in een helder licht en eene geregelde orde vrijmoedig worden voorgedragen; *die Geschichte Wittenbergs* (mede aldaar 1783); *die Geschichte des Fürstenthums Hanover* (1786), en *der Entwurf der Geschichte der Europäischen Staaten*, (1793, 2de uitgaaf, voortgezet door SERTORIUS 1807), waarin het staatkundig doorzigt en het geoefend verftand van haren schrijver doorstraalt. Bovendien bezitten wij van hem *die Geschichte der Dänischen Revolution in 1660* (1796), benevens vele verhandelingen in het *Göttingisch Historischen Magazin* geplaatst, hetgeen hij met MEINER uitgaf. In alle zijne werken ontdekt men den geleerden, die met alle deelen zijner wetenschap bekend was; terwijl een bevoegd beoordeelaar in dezelve de verftandige keus der stoffe, en de ftipte nauwgezetheid, waarmede hij zich tot deze bepaalde, zal moeten bewonderen. Jammer is het, dat zijn taal fomtijds onbefchaafd, en zijn ftijl niet zonder fouten is. SPITTLER eindigde zijne loopbaan als fchrijver met zijn vertrek naar *Göttingen*. In zijnen nieuwen post als curator van de universiteit te *Tubingen*, deed hij wel veel voor ware verlichting en de verbreiding van nuttige kundigheden; doch ook hier werd hij belemmerd, en bestond zijne meeste verdienfte in het kwaad te verhoeden.

SPOOK- of VANG-SPRINKHAAN. (*Mantis*) Dit geflacht van infekten, tot de orde der halfschildige behoorende, kenmerkt zich door eenen knikkenden kop met nijpers en voelertje voorzien; borstelige fprietten; vliezige opgerolde vleugels, waarvan de onderste gevouwen zijn; zamengedrukte voorpooten, van onder zaagswijze getand, met eenen enkelden nagel gewapend, zijlings van eenen borstelachtigen geleeden vinger voorzien; 4 gladde achterpooten, tot gaan gefchikt, en een lijnvormig, lang en naauw toeloopend borstfchild. Alle de infekten, tot dit geflacht behoorende, hebben eene lange uitgefprekte, zonderlinge gedaante: zelfs heeft hun gang, hunne houding enz. iets bijzonders, iets ftatigs, hetgeen wel tot den bijgeloovigen eerbied kan aanleiding gegeven hebben, waarmede men verfcheidene foorten van hetzelfde in het Oosten vereerd heeft. Onder dit geflacht heeft men eenige verfcheidenheden, waaronder bijzonder merkwaardig is het *Wandelendblad* (*M. Religiofa*), waarvan wij in een afzonderlijk artikel nader zullen fpreken. Men

Men vindt deze infekten in de warmere luchtstreken. In *Europa* treft men slechts 4 of 5 foorten aan. In de Zuidelijke provinciën van *Duitschland* en *Frankrijk* ontmoet men er eene, in het Laaguedoks *prega-dieu* (bidt God) genaamd, omdat dit diertje zijne voorpooten gedurig in de hoogte houdt, en ze dan weder vereenigt, zoodat de inwoonders hetzelfde als een geheiligd infekt beschouwen. Zij zijn zeer wreed en vleeschvretende.

SPONDEUS. Eene voetmaat in de dichtkunst, van twee lange lettergrepen. Noch de ouden noch de nieuwen hebben immer een vers uit loutere *Spondëen* zamengesteld; maar alleen, met afwisseling van andere voetmaten, *Spondëen* gebruikt, welke vooral in den *Hexameter* zeer gefchikt zijn, om aan denzelfden eenen langzamen en statigen gang te geven.

SPONS (*Spongia*) behoort tot de polijpenhuisjes of woningen, (*polypiërs*) en is dus van dierlijke afkomst. Reeds onder de ouden waren er, die dit gevoelen omhelsden; doch ARISTOTELES verwierp hetzelfde, en vele na hem plaatsten de Sponfen onder de laagste klasfe van het plantenrijk. PALLAS bevroedde derzelver aard zeer goed. (1766). Beschouwt men de Sponfen gedroogd, zoo als ze gewoonlijk voorkomen, dan hebben zij wel min of meer een plantaardig aanzien; maar neemt men ze in den verschen toestand in zeewater waar, dan ziet men, dat de poriën en hollen gevuld en bekleed zijn met een geleachtige masfe, die met dierlijke en prikkelbare zelfstandigheid overeenkomt. Ook de geur, die bij het verbranden van Spons zich verspreidt, gelijkfoortig aan die van hoorn of haar, verraaft eenen dierlijken oorsprong. CUVIER, LAMARCK, DUMERIL en anderen tellen verscheidene foorten van het geslacht (*genus*) *Spons* op, waarvan sommige voorwerpen opleveren van zeer groote uitgebreidheid. Twee dezer foorten komen voornamelijk in den handel en het dagelijksch gebruik voor. 1. *de gemeene of paarde-Spons*, (*Spongia officinalis* L.), die uit de *Middellandsche zee*, *Rode zee*, enz. opgevischt wordt, en aldaar op rotfen vrij spoedig groeit: zij is grof en gatig, onzuiver van steentjes en pijpgewasfen. 2. *de fijne of toilet Spons* (*Spongia lavinulosa* LAM.), welke zeer fijne poriën heeft, zacht en blanker is, komende uit de *Rode* en *Indische zee*. Deze ondergaat dikwerf voor toilet-gebruik nog bijzondere zuiveringen. Met deze laatste komt zeer overeen, doch wordt daarvan toch onderscheiden, de *Eponge usuelle* of *fine* der *Franschen*, die uit de zeeën van *Amerika* wordt aangevoerd. Aan onze stranden komt fomtijds de *Oogjes-Spons* (*Spongia Oculata* L.), en de *Brood-Spons* voor; gelijk in onze zoete wateren de *Rivier-Spons*, hetgeen door VAN HALEL naauwkeurig is opgegeven. — De meeste Spons wordt gevischt in de *Middellandsche zee*, omstreeks de eilanden van den *Griekschen Archipel*, en wel tot aanmerkelijke diepten. De inwoners dier eilanden zijn daarom veelal goede duikers; zelfs, naar het verhaal van TOURNEFORT, trouwt een jongman daar dikwerf niet, ten zij proeven van deze

vaardigheid gegeven hebbende. Zeer bekend is het huishoudelijk gebruik der Spons, gegrond op derzelver eigenschap van het water op te nemen, eveneens als dat in de Heelkunde ter reiniging, enz. In de Geneeskunde pleeg men nog al gebruik te maken van de *gebrande Spons*, (*Spongia usta.*); thans komt de Spons in de Apotheken weer in aanmerking, dewijl men er *kelpstof* of *iodine* uit bereiden kan. Van deze zelfstandigheid hangt waarfchijnlijk meerendeels de geneeskrachtige werking der gebrande Spons af.

SPOTVOGEL. (De) *Turdus Polyglottus*, behoort tot het geflacht der Lijsters; heeft een donker aschgrauw lijf, van onder witachtig, en witte vlakken boven op den kop, zoo als ook op de vleugels en den staart, en wordt te *Louisanna*, *Carolina*, ook op *Jamaika* enz. gevonden. Zijne vaardige en snelle bewegingen, zijn vurig oog, en zijn opmerkzaam luisteren naar het gezang van andere vogels, verdienen bewondering. Zijne stem is vol, welluidend, en voor ieder buiging vatbaar. Hij kan zoowel het slaan van den wachtel, als het krasfend gefchreeuw van den havik, het fchel geluid van den kanarievogel als de fluit-toonen van den Virginifchen nachtegaal nabootfen. Dikwijls misleidt hij door zijne stem den jager, die op eenen geheel anderen vogel loert; zelfs worden de vogels door hem bedrogen, die meenen, dat zij door huns gelijken gelokt worden, of vlieden, wanneer zij het gefchreeuw van eenen sperwer meenen te hooren. Zelfs in eene kooi verliest deze vogel, die het aangenaamfte van alle Amerikafche vogels zingt, zijne vrolijke en levendige geaardheid niet.

SPRAAKKUNST. Spraak en Taal zijn uit haren eigen aard van elkander onderfcheiden. De eerste is meer het vermogen of de kunst van fpreken, in het algemeen, en beftaat in eene voor anderen verneembare uitdrukking en mededeeling onzer gedachten en gewaarwordingen door woorden, gebaarden, geluiden, of teekens, waaraan eene zekere beteekenis verbonden is; en van hier dat men de Spraak in woorden-, gebaarden-, beeld- en fchriftspraak onderfcheidt. De Taal duidt de kennis aan van de onderfcheidene klanken of woorden, en derzelver zamenvoeging. De Spraak is enkel een *beoefenend*, de Taal eigenlijk een *befchouwend* vermogen. De laatste beftaat alleen in kennen of weten; tot de eerste wordt bovendien eene dadelijke werkzaamheid vereischt. Nogtans begrijpen wij, in de gewone zamenleving van *Taal* fprekende, er ook dikwijls de *Spraak* onder: zoo gebruikt men b. v. de uitdrukkingen: *bitfe* of *vriendelijke taal*, en handelt men in boeken en gefchriften over den oorfprong en voortgang der Talen, waaronder dan de Spraak der onderfcheidene volken betrokken wordt. — Eveneens is het met Spraakkunst en Taalkennis gelegen. De laatste houdt zich eigenlijk met de regelen bezig, die tot de kennis en het leeren der talen behooren, en bepaalt zich meer bijzonder tot de befchouwing der verfchillende deelen, waaruit de talen zijn zamengefteld; terwijl de

werkelijke beoefening derzelve, de kennis, welke tot deze beoefening vereischt wordt, en de vaardigheid, om van dezelve gebruik te maken, tot de eerste, of de Spraakkunst behooren.

Men heeft wel eens de vraag opgeworpen, of het eerste menschenpaar eene Spraak of Taal ingefchapen zij, dan of zij die door den tijd geleerd hebben, even gelijk onze kinderen; welk laatste gevoelen door velen schijnt omhelsd te worden. Het komt ons voor, dat men hierop hetzelfde kan antwoorden, als op de vraag: heeft de eerste mensch zelf het *zien*, het *gaan* geleerd? Wij weten, dat *oogen* en *beenen* hiertoe niet genoeg zijn. Het is eene kunst, die door vele oefening moet verkregen worden. — Willen wij ons dus den eersten mensch, zoo als hij uit de handen van zijnen Schepper gekomen is, niet als een groot kind voorstellen, onkundig van alles, onkundig van het gebruik zijner eigene ledematen, (in welk geval hij terstond door gebrek zou zijn omgekomen) dan moeten wij ons hem verbeelden, als verrijkt met het *gebruik* van die vermogens, zoo als wij die in volwasfene jaren bezitten, dat is: als kunnende *zien*, *gaan*, en ook *spreken*, of, duidelijker, als het vermogen bezittende, om *gearticuleerde* geluiden of woorden voort te brengen, zonder dat wij daarom behoeven te stellen, dat hem eene Taal ingefchapen was. Hij konde dus de *Spraak* bezitten, zonder eigenlijk eene Taal te kennen. De eerste menschen hadden weinige behoeften, en dus kon ook de Spraak of Taal, waardoor zij die uitdrukten, niet uitgebreid zijn. Met de ontdekking van nieuwe zaken, vermeerdering van behoeften, en bovenal vermeerdering van kennis, moest men nieuwe benamingen opzoeken, waaruit van tijd tot tijd eene volkomener Taal geboren werd. Men kan hieruit tevens opmaken, hoe dat door verhuizingen; ontdekking van nieuwe zaken in andere landen; door eene nieuwe levenswijs; veranderde uitspraak, door invloed van luchtfreek veroorzaakt; door lang verloop van tijd, en door meer dergelijke oorzaken, *nieuwe* Talen ontstaan zijn.

SPRAAKVERMOGEN. Dit uitmuntend geschenk, waarmede de weldadige Schepper den mensch boven de dieren verrijkt heeft, kan men zich het duidelijkst onder twee werkingen voorstellen. De eerste is die, welke vereischt wordt, om *geluid* of *Stem*, en de tweede, om *gearticuleerde* klanken, of *woorden* voort te brengen. Door de eerste wordt de lucht, door de ademhaling in de longen gebragt en aldaar door de warmte uitgezet, door de geopende longpijp in den mond, en aldus naar buiten gedreven. Wanneer de keel ruim open staat wordt er geen geluid geformeerd. Maar de longpijp eindigt bij het *strottenhoofd* in eene *spleet*, welke door twee kraakbeenige lipjes gevormd wordt, die, zich min of meer toeknippende, deze spleet veroorzaken. Men schijnt eerst van begrip geweest te zijn, dat niet alleen het geluid of de stem, maar ook de verschillende toonen, aan de meerdere of mindere wijdte de-

dezer spleet, moesten worden toegeschreven; doch latere proeven hebben doen zien, dat de lucht uit de longen, met meerdere of mindere snelheid naar buiten gedreven, eene trillende beweging aan de twee kraakbeenige lippen van de spleet geeft, waardoor zij, even als eene snaar, die door den strijktok gestreken wordt, in eene trillende beweging geraken, dat is klank geven. De verschillende toonen hangen dus van de meerdere of mindere trilling in eenen bepaalden tijd af, en deze wederom van de mindere of meerdere spanning van deze randen of lippen, welke, volgens de leer der ontleedkundigen, door peesachtige banden, ter wederzijde aan kraakbeenderen vastgehecht, wordt veroorzaakt. Dit alies is door proeven op lijken bevestigd, in wier longen men door een' blaasbalg de lucht in, en zoo voorts door de longpijp naar buiten uit dreef; in welk geval de gemelde randen of lippen in trilling geraakten en geluid gaven.

Tot dus verre maakt alles een *eenparig geluid*, hooger of lager, naar mate de spanning meerder of minder is, en brengt de onderscheidenste toonen voort. Het voortbrengen van dit geluid, in toonen onderscheiden, heeft ook bij fommige dieren plaats; doch is geen *spreken*, waartoe nu de tweede werking, om namelijk *gearticuleerde klanken* of *woorden* voort te brengen, vereischt wordt. Deze werking is zamengefelder, en wordt in de holte van den mond volbragt, waartoe voorts eene zeer buigzame tong en wangen, tanden en lippen, en vooral ook een hol gewelf of verhemelte noodig zijn, hetgeen bij de dieren aldus niet wordt gevonden. Door aan deze deelen eene bepaalde rigting te geven, zonder dezelve onder het voortbrengen van het geluid te veranderen, blijft het geluid *eenparig*. Het kan wel van *toon* veranderen, dat is *hooger* of *lager* worden; doch de *klank* blijft onveranderlijk dezelfde zoo lang de adem duurt, of het geblaas aanhoudt. Alle *Vocaal*-geluiden kunnen hier ten voorbeelde strekken. Men kan, b. v. het geluid van de *a* zoolang voortzetten, als de *adem* reikt, zonder eenige beweging met den mond te maken; doch wil men aan dit geluid eenen hooger en of lageren toon geven, dan geschiedt dit door de opening van de luchtpijp te vernauwen of te openen, of aan de kraakbeenachtige lippen, die de spleet vormen, eene meerdere of mindere spanning te geven, zoo als wij boven aanmerkten. Wanneer nu voorts de tong, tanden of lippen in beweging gebragt worden, verkrijgt dit, tot dus ver, *eenparig* geluid allerlei *wendingen*, en wordt afgebroken, waardoor het stuit; en deze bewegingen verrigten wij met eene vaardigheid, die in de daad alle verbeelding te boven gaat. Hoe vele spieren zijn er niet gelijktijdig werkzaam, om alle dezelve te veroorzaken, en met hoeveel gemak tevens wordt dit door ons volbragt; terwijl wij aldus meer dan een uur lang, zonder merkelijke vermoeidheid, met spreken kunnen aanhouden. Het volgende voorbeeld kan ons daarvan eene slauwe schets geven.

Welke onderscheidene bewegingen worden als in een oogenblik volbragt, wanneer men het woord *Spraak* uitspreekt? Eerst *fisfen* door de tanden, dan de lippen sterk op een gedrukt; nu de tong in eene trillende beweging gebragt; voorts het geblaas van *a* door het voortduwen der lucht door de longpijp in de bepaalde rigting, en eindelijk dit geblaas eenslags gestuit, door het achterste der tong tegen het verhemelte te sluiten. Ter verkrijging dezer vaardigheid wordt tevens eene gedurige oefening vereischt, en duizend mislukte pogingen zijn niet toereikende, om dezelve ons eigen te maken. Dit ziet men ten duidlijkste in de kinderen. Hoe moeilijk valt het hun in den beginne, al stamelende, eenige der ligste klanken voort te brengen? Alle krachten zijn hiertoe ingespannen; terwijl de aangeborene en onbegrijpelijke zucht tot nabootsing hun dit duizendmaal doet herhalen, en eindelijk alle zwarigheden te boven komen, zoodat zij, na eenige jaren, niet alleen alles vaardig weten uit te spreken, maar ook de beteekenis van die vele duizend klanken kennen, welke de gewoonte daaraan willekeurig gehecht heeft.

SPREE. (De) Eene rivier, die in den Budisfnischen kreits, in de *Opper-Lausits*, ontspringt, tuschen de dorpen *Ebersbach* en *Gersdorf*, omstrecks de Boheemsche grenzen, heenloopt; op haren weg verscheidene rivieren ontvangt; in de *Neder-Lausits* met meer dan 300 armen het *Spreewald* doorrijdt; bij *Coffenblaät* bevaarbaar wordt; door het *Schwillocker* meer voorbij *Berlijn* stroomt; hier een eiland vormt, waarop een voornaam gedeelte der stad, *Cöln aan de Spree*, gebouwd is, en eindelijk beneden *Spandau* in de *Havel* valt. Zij is door het *Frederik-Willems-kanaal* met de *Oder* vereenigd en zeer vischrijk.

SPREEK-TROMPET. Eene holle buis of pijp van tin of koper, van 6 tot 15 voet lang, volkomen regt, en van eene zeer wijde opening voorzien, welke men *Spraak-trechter* noemt. Het mondstuk moet ruim genoeg zijn, om de beide lippen te kunnen bevatten. Door zulk een *Trompet* wordt het geluid der stem tot eenen afstand van eenige mijlen voortgevoerd, alzoo de vaste zijwanden van zoodanige buis de geluidstralen, die zich anders verspreiden zouden, bij elkander houden, waardoor het geluid aanmerkelijk versterkt wordt.

SPREEUW. (De) (*Sturnus Vulgaris*). Deze ook bij ons bekende vogel, die meest overal in de oude wereld gevonden wordt, heeft eenen priem- of elsvormigen, hoekig platten, een weinig stompen en geelachtigen bek; eene geheel effen, aan de randen een weinig gapende, bovenkaak, en een zwart lijf met witte, pijlvormige stippen. Hij is een nuttig dier, dat eene ontelbare menigte schadelijke insekten verslindt, bovendien zeer leerzaam is, en gemakkelijk woorden leert naspreken. De *Spreeuw* maakt zijn nest onder daken van woningen, kerken en in spleeten van rotsen. Het is onzeker, of hij op boomen nestelt, In dit nest legt hij 4 eijeren, die groenachtig blaauw zijn. De witte

te verscheidenheid van ALDROVANDUS ontmoet men dikwerf in *Polen*. Men vindt ook bonte Spreeuwen en geheel witte met eenen zwarten kop. De *Water-spreeuw* (*S. Sinclus*) houdt zich in de kanten van zandige sloten op, en loopt in het water over den grond.

SPRENGEL. (M. C.) Een verdienstelijk historiefchrijver, die als Hoogleeraar der Geschiedenis en eerste boekbewaarder der universiteit te *Halle*, in 1803 stierf, en in 1746 te *Rostock* geboren werd, alwaar hij zijn eerste onderwijs ontving. Onder SCHLÖZER te *Göttingen* vormde hij zich voornamelijk tot eenen geschiedschrijver, en werd ook aldaar Hoogleeraar, tot dat hij in het begin van 1780 naar *Halle* beroepen werd. Hier stichtte hij veel nut door zijne voorlezingen over de *Statistiek*, waartoe hij vele uitmuntende bouwstoffen had bijeen verzameld; doch is zijn hierover nagelaten werk nimmer in druk verschenen. Later werd hij door toenemende ongesteldheid van vele voorlezingen teruggehouden; en het is nog meer te bejammeren, dat hij daardoor in de voltooiing van zijne voortreffelijke geschiedkundige werken, waarin diepe geleerdheid en een schrandere oordeel doorstralen, is verhinderd geworden. Van zijne uitmuntende *Engelsche Geschiedenis* is slechts één deel in het licht verschenen, hetgeen, schoon slechts een fragment, altijd zijne waarde behouden zal. Van niet minder belang is zijne, kort na zijnen dood uitgegevene, *Geschiedenis van Oost-Indië*, waarin hij de naauwkeurigste berigten van dat land, en de sedert 1770 aldaar plaats gehad hebbende oorlogen en onlusten heeft opgeteekend. Men vindt dezelve deels in zakboeken, deels in afzonderlijke uitgaven zijner schriften. Voorts heeft men van hem een aantal vreemde Reisbeschrijvingen, waarvan hij de redactie, in den beginne met zijnen schoonvader J. R. FORSTER, en na diens dood alleen bezorgd heeft. Zij zijn deels te *Halle*, deels te *Weimar* en ook te *Berlijn* uitgegeven, en hebben, ofschoon zij dan, in alle opzichten, niet mogen volledig zijn, echter, zeer veel ter uitbreiding der aardrijkskunde in *Duitschland* bijgedragen.

SPRENGEL. (CURT.) Hoogleeraar bij de universiteit te *Halle*, en een der eerste plantkundigen en geleerdste artsen, werd in het jaar 1766 in *Pommeren* geboren. Zijn openbaar leven levert, zoo als dat van de meeste geleerden, weinig merkwaardigs op, zoodat wij ons hier alleen bepalen tot de opgave van eenige zijner belangrijkste schriften, waardoor hij zich in geheel *Europa* den roem van een der geleerdste mannen van onzen tijd verworven heeft, namelijk: *Geschichte der Arzneikunde*, 2 deel.; *Anleitung zur Kenntniss der Gewächse*, 3 deel.; *Historia rei Herbariae*, 2 deel.; *Institutiones Medicae*, 6 deel., en *Handbuch der Pathologie*, 2 deel. Alle deze werken zijn op verscheidene plaatsen gedrukt, en in verschillende talen overgezet. SPRENGEL was lid van vele geleerde genootschappen, en tevens bestuurder van den Botanischen tuin te *Halle*, alwaar hij stierf.

SPRINKHAAN. (*Gryllus*) Dit uitgebreid geslacht, waarvan de meeste soorten voor wei- en bouwlanden zeer schadelijk zijn, heeft eenen omgebogen kop, met voelders en nijpers; borstel- of draadvormige sprieten; dekvormige en opgerolde vleugels, waarvan de onderste gevouwen zijn; achterpooten tot springen geschikt, en aan alle pooten 2 nagels. Van verscheidene soorten geven de mannetjes, of in den paar-tijd, of bij het vallen van den avond, of wel bij weers-verandering, het bekende schel geluid, hetgeen zij deels met de springpooten, doch meest met de vleugels maken. Onder dit geslacht behooren, onder meer anderen: 1. *de groote groene* of *Sabel-Sprinkhaan* (*G. Viridissimus*), waarvan het borststuk gerond is, de wieken groen en ongevekt, en de sprieten borstelachtig en zeer lang zijn. Hij heeft eene fraaije groene kleur; onthoudt zich het meest op struiken; springt zeer ver; legt zijne eijeren in een hol in den grond, en wordt in *Europa*, en zeer algemeen in de *Nederlanden*, gevonden. 2. *De bonte Sabel-Sprinkhaan* (*G. Verrucivorus*) of puisten-bijter, met een glad en bijna vierkant borststuk, groen-bruinachtige gevlekte vleugels, en borstelige sprieten ter lengte van het lijf. Hij houdt zich in het gras op, en wordt in *Zweden* gebruikt, om de wratten uit te bijten, waartoe hij een vocht uitwerpt, hetgeen dezelve wegvreet. Men vindt hem in geheel *Europa*. 3. *De Kuif- of Kam-Sprinkhaan* (*G. Cristatus*), op welks borststuk een kam zit, waarvan de kiel 4 insnijdingen heeft. Deze wordt in alle werelddeelen, doch meest in het *Oosten* gevonden, alwaar hij gegeten wordt, als ook in *Egypte* enz. 4. *De Trek-Sprinkhaan* (*G. Migratorius*) met een eenigermate gekield borststuk; slechts eene enkele insnede; eenen stompen kop en zwarte kaken, in verre na niet zoo groot als de vorige; doch echter zeer te duchten, dewijl zij meermaals bij geheele zwermen deze en geene streken van *Europa* overvallen, en aldaar een algemeen misgewas, hongersnood enz. veroorzaakt hebben. Oorspronkelijk behooren deze soort van Sprinkhanen wel in *Aziatisch Tartarije* te huis; doch men vindt er ook enkele van in *Duitschland*, hetgeen echter sedert 1750 van hunne invallen is verschoond gebleven; maar bovenal in *Frankrijk*, doot hetwelk in 1784 eene geheele wolk derzelve, die uit het Oosten kwam, dwars heen trok; alles vernielde, wat zij op hunnen weg ontmoette, en vervolgens naar het kanaal toog. Volgens een breedvoerig bericht van MIZERAY, hadden de Sprinkhanen, bij eenen anderen inval, in het Zuiden van *Frankrijk*, de druiven, moeskruiden, en graangewasfen vernield. Bij andere gelegenheden stelde men op het vangen dezer infekten eenen zekeren prijs, en wel in het jaar 1767 in sommige deelen van *Languedok* 2 ft. voor het pond; maar in 1787 hadden zij slechts de helft dezer waarde, en nogtans wist men uit de hooge rekeningen der inwoners van de kleine stad *St. Gilles*, dat men alleen op haar grondgebied tusschen de 11 en 12 maal honderd duizend had doen omkomen. De Sprinkhanen, die

aan de vogels ontsnapt waren, (de *turdus gryllivora* verflindt er duizenden op een' dag) hadden bij den inval in het Zuiden van *Frankrijk* zulk eene aanmerkelijke hoeveelheid eitjes, inzonderheid op zandachtige plaatsen, in den grond verborgen, dat men het raadzaam oordeelde, om dezelve te vernielen. Men vond er bij hoopen, en vergaderde op die wijze aan gewigt meer dan 3000 pond, welke verbrand of in de *Rhone* geworpen werden. (*)

SPURRIE. (*Spergula arvensis*) Een gewas, bijzonder voor de stalvoeding bestemd. Het vervangt op losse, zandige, doch matige gronden de plaats van de klaver en andere voedergewassen, die eenen zwaarderden grond vorderen. Het zaad, dat zeer fijn van korrel is, brengt wel geen hoog, maar een dicht gewas voort, hetgeen reeds een week 6 of 7 na den zaaitijd kan gemaaid worden, en, zoowel groen, als tot hooi gedroogd, een uitmuntend voeder voor het vee is, waardoor de melk en boter zelfs eenen aangename smaak verkrijgen. Wanneer men de Spurrie steeds om de 8 dagen zaait, heeft men gedurende den Zomer een voortreffelijk groen voeder.

STAAL, (*Mevrouw VAN*) voorheen onder den naam van mejufvrouw DE LAUNAI bekend, was de dochter van eenen schilder te *Parijs*, die deze stad moest verlaten, en haar in zeer behoeftige omstandigheden achter liet. Toevallig kwam zij in het stift *St. Louis*, te *Rouan*; doch de dood der priores van dit klooster plaatste haar op nieuw in haren vorigen hulpeloozen toestand, waardoor zij genoodzaakt was, om bij de hertogin VAN MAINE als kamenier te dienen. Ondertuschen was zij weinig voor dezen post geschikt, en had reeds ten oogmerk, om er van af te zien, toen de hertogin, door een zonderling geval, de waarde van hare kamenier leerde kennen. Een jong, schoon meisje te *Parijs*, TETARD geheeten, speelde, op aandrang harer moeder, de rol van een' bezetene. De geheele stad, ja zelfs het hof, snelde heen, om het voorgewende wonder te zien. Daar nu ook de wijsgeer FONTENELLE bij de bezetene geweest was, schreef jufvrouw DE LAUNAI hem eenen zeer geestigen brief over de voordeelige getuigenis, welke hij aan TETARD gegeven had. Deze wel uitgedachte kleinigheid baarde opziens, en de hertogin DU MAINE bragt, van dit oogenblik af, haar op alle feesten, welke te *Sceaux* gegeven werden. Zij maakte de versen voor eenige stukken, die men aldaar speelde, en ontwierp de plans voor anderen. Spoedig verwierf zij het vertrouwen en de hoogachting der prinsen en der verdienstelijkste personen van het hof; en een FONTENELLE, CHAULIEU en anderen beijverden zich, om de vriendschap van dit schrander meisje te winnen. Gedurende het re-

(*) Men zie over dit schadelijk infekt verder: SONNINI'S *Reize door Griekenland en Turkije*, 2de Deel. bladz. 64 en *Description de l'Arabie* Tom. I pag. 148. enz.

gentschap viel DE LAUNAI, met de hertogin in ongenade, en werd 2 jaar in de *Bastille* opgesloten; doch bewees, na de herkrijging harer vrijheid, der prinses belangrijke diensten, met dat gevolg, dat zij haar, uit erkentenis, aan eenen heer VAN STAAL, kapitein bij de Zwitserfche garde en maarschalk de camp, uithuwde. — In den dagelijkschen omgang vertoonde zij minder geest en levendigheid dan in hare schriften, hetgeen aan hare schroomvalligheid en zwakke gezondheid moet worden toegeschreven. Haar karakter was eene mengeling van goede en slechte eigenschappen; doch de eerste hadden de overhand. Zij stierf in het jaar 1750, en men heeft hare *Memoires*, na haren dood, in 3 deelen in 12^o uitgegeven, waarbij men een 4de gevoegd heeft, hetgeen twee blijfpelen bevat, welken het, bij derzelver menigvuldige schoonheden, nogtans aan éénheid van handeling, en eene wel samenhangende, en behoorlijk ontknoopte intrigue ontbreekt. Hare gedenkstukken bevatten wel geene groote of merkwaardige gebeurtenissen; maar zijn evenwel zeer belangrijk. Ook hare brieven aan den markies van SILLY en aan D'HERICOURT, zijn in eenen sierlijken en schoonen stijl geschreven, en kenmerken zich door een diep, teeder en fijn gevoel. Zij werden het eerst in 1806, in 2 deelen, te *Parijs* uitgegeven.

STAAL is een veredeld metaal, en wordt of uit het smelten van eenige ijzer-ertsen, of door eene bijzondere bearbeiding van ruw smidsijzer verkregen. Die soort van ijzerertsen, waaruit men Staal door smelting verkrijgt, zijn de beste, en worden inzonderheid Staal-steenen of Staal-ertsen genoemd. Nadat het ijzer door herhaalde smelting van alle onreinheid is gezuiverd, wordt het gefmeed en tot staven gebracht, die dan ruw staal opleveren, hetgeen, om het verder te veredelen, meermalen gegloeid, uitgeslagen, in stukken gehakt en weder aan elkander gefmeed wordt. Het Staal, op deze wijze behandeld, noemt men *Staaftaal*. — Uit het smidsijzer wint men Staal door middel van *cementering*. Men neemt, namelijk, dunne staven van goed, zuiver ijzer; legt ze in steenen kasten van eenen daartoe ingerigten oven, *Cementeer-oven* geheeten, met tuschenvoeging van koolstof en houtasch, of liever van gestooten glas, en onderhoudt 5 of 6 dagen lang een sterk vuur, hetgeen, gedurende dien tijd, het smidsijzer in Staal verandert, hetwelk vervolgens gehamerd en uitgeslagen wordt. Eindelijk verkrijgt men uit ruw ijzer het zoogenoemde Kunststaal door het te smelten, dikwijls te gloeijen, te smeden en te harden, dat is: gloeiend in koud water spoedig te verkoelen. De redenen, waarom het ijzer voor zulk eene groote verandering in zijne buigzaamheid, hardheid, smeltbaarheid en glans vatbaar is, heeft men nog niet genoegzaam kunnen opsporen. Merkwaardig is de ontdekking van GUYTON MORVEAU, dat men door middel van den diamant, die eene verwonderlijk verdigte koolstof is, het smidsijzer in wezenlijk Gietstaal veranderen kan. De diamant bezit dus hetzelfde beginsel als de kool,

kool, om dat de uitkomst van deszelfs vereeniging met het ijzer dezelfde eigenschappen oplevert.

Bij de Staalbereiding hangt veel van den graad van verkoeling af. Wanneer het bij de grootste gloeihitte plotfeling verkoeld wordt, verkrijgt het voor het gebruik eene te groote hardheid en glasachtige brosheid, weshalve het door bijbrenging eener matige warmte weder tot dien trap moet ontlaten worden, welke de oogmerken, waartoe men het gebruiken wil, vorderen. Deze ontlasting vertoont zich door de verschillende kleuren, welke het blank gemaakte staal hieronder verkrijgt, en die, al heeter wordende, van geel, oranje, tot purper en blaauw afloopen. De geringste trap van ontlasting is dus de gele kleur, welke voor vijlen, zagen enz., waarmede ijzer en het weeke staal zelve moeten bearbeid worden, geschikt is; terwijl de blaauwe kleur voornamelijk past voor veren van uurwerken, breukbanden en vele snijdende werktuigen. Wanneer het Staal na door zijne kleur den begeerden trap van ontlasting vertoont, wordt het weder in water, vet, koemest enz. gestoken, om die hardheid te behouden, vermits hetzelfde anders, bij toenemende hitte, dezelfde weder geheel zoude verliezen. Ondertusfchen behoort er eene langdurige oefening en de grootste oplettendheid toe, om bij onderscheiden staalwerk, voor deszelfs verschillend gebruik, niet alleen het juiste punt van ontlasting of hardheid door de kleur te ontdekken, maar ook voornamelijk, om het geheele stuk, zoo veel noodig is, volmaakt tot *denzelfden* trap van ontlasting te brengen, en dus *dezelfde* hardheid te geven. In *Engeland* ontaalt men hierom het Staal niet door een kolenvuur, maar in heete olie, of een gesmolten mengfel van 5 deelen lood, 3 deelen tin en 8 deelen wismuth, of in kwikzilver, waaraan men dan die hitte geeft, als de ondervinding geleerd heeft, voor de ontlasting van scheermesfen, veren enz. noodig te zijn, en waarvan men zich, door eenen daarin geplaatsten thermometer, overtuigt. Deze handelwijs is voor een ieder, die in fijn Staal werkt, van veel belang, want zij bezit niet alleen het voordeel, om den graad van hitte, voor de ontlasting van onderscheidene stalen werktuigen, volkomen te kunnen bepalen, en daardoor allen aan elkander volmaakt gelijk te maken; maar tevens, om het geheele werktuig tot dezelfde temperatuur van ontlasting, en dus overal, zoo ver men begeert, tot dezelfde hardheid te brengen.

De manier om het Staal wel te polijsten, is mede eene belangrijke wetenschap. Gewoonlijk wordt hiertoe bloedsteen en naderhand doodekop gebruikt; doch de *Engelschen*, zoo als men verzekert, bedienen zich van 6 deelen vermillioen en 1 deel arsenik kalk; maar houden dit polijstpoeder zeer geheim. De fijnste, roode ijzeraffraan, die men volgens GUYTON het best uit lappen hoedevilt bekomt, die in flap zwavelzuur worden gelegd, tot dat zij rood van kleur worden, en vervolgens gewasfchen, gedroogd en met olie befmeerd worden, geeft voorzeker almede den schoonften glans aan metalen en glazen.

Onder de in *Europa* gangbare Staalfoorten, bekleedt het fijne Engelfche den eerften rang. Het voert het teeken *B. Hylhant of Martial*, en is gegoten; doch van dezelfs bereiding maakt men een geheim. Hierop volgt eene foort, welke in *Frankrijk* en *Zwitserland* *Acier poule* genaamd wordt; het is een *gecementeerd* Staal, en wordt te *Newcastle*, in *Engeland*, bereid. Op de Engelfche Staalfoorten volgen de Duitfche, inzonderheid uit *Stiermark* en *Kärnthen*; en daarna de *Zweedsche* en *Venetiaanfche*. In *Azië* vindt men een Staal, federt onhengelijke tijden zeer beroemd, te weten het *Damascener* (zie *aldaar*) (*), alsmede in *Oost-Indië*, aldaar *Wutz* genoemd, eene foort, welke de hoogfte hard- en fijnheid in zich vereenigt.

STAAT, of BURGERMAATSCHAPPIJ, is eene vereeniging van menfchen, op dezelfde verblijfplaats woonachtig, ter onderlinge beveiliging en verzekering hunner regten. Velen waren er, in vroegeren en lateren tijd, die dit begrip wederfproken hebben, en den Staat hebben willen doen voorkomen als een gewrocht der Natuur, en niet der menfchen. Anderen hebben den Staat andere bedoelingen toegefchreven, en gewild, dat dezelve ook ftrekte ter bevordering van openbaar of bijzonder welzijn, van befchaving, van deugd, van godsdienst, van genot en van andere einden. De onmisbare middelen ter bereiking van het staatsdoel zijn *Regering* en *Wet*. Onder befchaafde volken hecht men aan het begrip van Staat, ook het befendig bewonen van denzelfden grond, waarom men rondzwerende menfchenftammen, bij onderfcheiding, *Horden* noemt.

STAATS-HUISHOUDKUNDE bevat, in eenen ruimen zin, de leer der middelen over het algemeen, welke eene regering verpligt is aantewenden, om aan het hoogftmogelijk aantal van staatsburgers, volgens zedelijke grondbeginfels, de grootfte tijdelijke welvaart te verfchaffen, en te verzekeren: in eenen nauweren zin, echter, behoort tot deze wetenfchap ook de kennis der regelen, welken een staatsbestuur omtrent de leiding en bevordering van alle takken van nationale nijverheid moet opvolgen, om den welvaart van het hoogft mogelijk getal staatsburgers te bewerken, en hen daarbij te handhaven. In dezen laaften zin, waarin wij het hier nemen, blijven het finantiewezen en burgerlijk staatsbestuur, als op zich zelve beftaande, en afzonderlijke wetenfchappen uitmakende, van de Staats-Huishoudkunde uitgefloten, waarvan men de Nationale-Huishoudkunde wel onderfcheiden moet. Terwijl de laaftte, namelijk, de wetten leeraart, welke bij de gezamenlijke Staats-Huishouding, als beginfels, ten grondslag liggen, heeft de eerfte, bij uitsluiting met de nationale voortbrengfels van landbouw, jacht, visfcherij en bergbouw, met kunsten, fabrieken, manufakturen, handwerken en artikelen van handel te doen. De Nationale-Huishoudkunde ftrekt zich tot alle wereldburgers uit; terwijl de Staats-Huishoudkunde zich naar het beftaande landsbestuur rigten, en de plaatfelijke betrekkingen moet in acht nemen

(*) Zie omtrent deze foort van Staal, de *Vaderlandfche Letteroefeningen*, VII. 1824.

men. De Nationale-Huishoudkunde heeft vrolijk levensgenot van het hoogst mogelijk getal van leden eener natie ten doel; de Staats-Huishoudkunde beoogt, om dit door eene doelmatige leiding van de voortbrengfels van eenen staat, zoo veel mogelijk, te bevorderen, en zal dus het toenemen der bevolking, welke uit welvaart voortspruit, evenmin fremmen, als haar ten koste van algemeenen welvaart bevorderen.

STAATSREGT, is dat gedeelte der Regtswetenschap, dat zich met de regten bezig houdt, tusschen overheden en onderdanen in de burgermaatschappij. Dit *Staatsregt* is of *Natuurlijk*, dat uit den aard der burgermaatschappij, volgens de wetten der Rede, van zelve voortvloeit, en alleen door haar gekend wordt; of *stellig*, dat in den uitdrukkelijken of stilzwijgend verklaarden wil des wetgevers zinnen grond heeft. — Het *Natuurlijke* of *Algemeene Staatsregt*, hoezeer door de ouden wel gekend, is toch door hun niet afzonderlijk als wetenschap behandeld, maar lag verscholen onder *Zede-* en *Staatkunde*. In de middeleeuwen, toen het pauselijk gezag de verschillen tusschen overheden en onderdanen befliste, konden de beginselen van het Staatsregt zich niet ontwikkelen; te minder, daar men niets door redenering, maar alles door gezag trachte te staven. Van daar, dat men weinige bewijzen aantreft van menschen, die het aanwezen dezer beginselen vermoedden, veel min dezelve opzochten en toepasten. Eerst nadat de hervorming van LUTHER tot nadenken over de godsdienstige vrijheid der menschen, en derzelve onafhankelijkheid van de Staatsmagt, had opgewekt; nadat men het onregtvaardige van vervolging wegens godsdienstige gevoelens van de zijde der overheden had ingezien, begon men ook het vermogen der regering in andere zaken nategaan en op te sporen, en langzaam kwam men tot het opdelfen der algemeene beginselen. Het was vooral de afval der *Nederlanden* van PHILIPS II, en het gebeurde met HENDRIK III van *Frankrijk*, die dit onderzoek opwekten, hetwelk in tijden van burgerlijke verdeeldheid meer met partijzucht en vooringenomenheid, dan met bedaard nadenken en rustig zoeken der waarheid, gevoerd werd. HUGO DE GROOT drong aan op de afscheiding van het Staatsregt van de Staatkunde, welke beide door de Regtsleeraars vermengd werden. Hij behandelde slechts eenige stukken van dit regt, hetgeen meer volledig door THOMAS HOBBS ontwikkeld werd, die door den ongelukkigen dood van KAREL I zich gedrongen gevoelde, om ten voordeele van de onbeperkte koninklijke magt de pen op te vatten. De stoutte taal, door de STUARTS in het Engelsche parlement gesproken, en het misnoegen daardoor bij de natie verwekt, hadden bloedstorting en regeringloosheid ten gevolge, en de onvoorzigtigheid van KAREL II, na de herstelling van den troon, had de gemoedereu en partijen meer verbitterd, dan bevredigd. Elk ving aan, zijn gehouden gedrag te verdedigen. SALMASIUS schreef tegen den koningsmoord; MILTON, de beroemde dichter, verzette zich tegen hem, op last van het parlement; en dus ontstond er eenen strijd over de begin-

felen en toepassing van het Staatsregt, die echter door zijne hevigheid der wetenschap weinig voordeel aanbragt; maar toch anderen tot nadenken wekte. ULRIK HUBER, Hoogleeraar te *Franeker*, was de eerste, die de leer van het algemeene Staatsregt, van de Staatskunde gescheiden, in alle zijne deelen volledig zamenstelde, en in het openbaar, met groote toejuiching, onderwees. De gevoelens van GRASWINKEL, WANDALINUS, MASIUS en FILMER, die de volstrekte oppermagt der koningen voorstonden, werden wederlegd door BECMAN, THOMASIVS, SIDNEIJ, (een vurigen voorstander, en eindelijk het slagtoffer der volkzaak) en vooral door JOHN LOCKE, wiens boek: *Over het Burgerlijk Bestuur*, even bedaard als overtuigend geschreven, zulk eenen invloed op de algemeene begrippen had, dat een der voorstanders van het onbeperkt gezag beweerde, dat er federt den *Koran* van MOHAMMED geen verderfelijker boek geschreven was. De Staatveranderingen in *Engeland*, *Denemarken* en *Zweden*; de vorderingen van koophandel en nijverheid, bragten een veelzijdig onderzoek te weeg; en de meerdere toepassing der beginfelen op staatszaken droeg even zeer bij tot de uitbreiding der wetenschap, als het onderwijs op de Hooge scholen en in de leerboeken, waar omtrent zich verdienstelijk maakten BOOHMER, WOLF, BURLAMAQUI en anderen, vooral aan de *Göttingfche* Hoogeschool, (door hare betrekking tot *Engeland*, meer aanleiding tot vrijmoedig onderzoek dan elders gevende), waar HEHENWALL en SCHLÖZER hebben uitgemunt. In *Frankrijk* werd LOCKE wel gretig gelezen, maar de vereenigde invloed van de onbeperkte Staatsmagt, en het belang der aanzienlijken, verhinderde het opkomen van elk zaadje, dat van vreemden, vooral van Engelschen, bodem ontleend was; zoodat MONTESQUIEU zelf, toen hij over het *Staatsregt* schreef, het volkomen moest aannemen, om slechts over de *Wetten* te handelen. ROUSSEAU deelde de beschavingen over de gronden van het Staatsbestuur, voorheen enkel het eigendom der staatsmannen en geleerden, aan alle standen der zamenleving mede, en was oorzaak der onnaauwkeurige en eenzijdige begrippen van velen. Voor de Staats-omwenteling in *Frankrijk*, in 1789, had de beoefening der leer van het algemeene Staatsregt op geen' tak van bestuur grooteren invloed gehad, dan op de lijfstraffelijke wetgeving, die meest overal nog de sporen droeg van middeleeuwsche onmenscheijkheid en onbeschaafdheid, en aan welker verbetering men de hand reeds geslagen had. Veel liep er zamen, om, tegen het einde der vorige eeuw, het belang van het algemeene Staatsregt en de zucht tot deszelfs beoefening te vermeerderen. Daartoe behooren de gebeurtenissen in *Noord-Amerika*; de nieuwe beschikkingen van JOSEPH II in *Hongarije*, en die in de *Nederlanden* omtrent staats- en godsdienstzaken, die hevigen tegenstand vonden; de affchaffing van het lijfeigenschap door denzelfden JOSEPH, en later, in *Frankrijk*, de verschillen over de vrijheid der drukpers; de bemoeijingen omtrent geheime genootfchappen; en voor-

al de beroeringen in *Frankrijk* en derzelver onafzienbare gevolgen. Dit alles verwekte eenen geest van onderzoek van de gewigtigste leerstukken van het Staatsregt, hetgeen nog toenam, wanneer zij het onderwerp van beraadslaging in openbare staatsvergaderingen werden, doch die tevens door partijchap en belang tot eigenbatige oogmerken werden misbruikt en verdraaid. De wetenschappelijke ontwikkeling vertoonde zich vooral in *Duitschland*, en hield eerst op, toen de Fransche alleenheersching alle wijsgeerige navorsching in staatszaken onderdrukte. Wanneer de kans ter afschudding van uitheemsche verdrukking zich gunstig vertoonde, maar alleen door krachtige deelneming der volken van gevolg konde zijn, waren het de beginselen van het Staatsregt, waarop men zich, ook in openbare oproepingen en aansporingen, beriep. Na de overwinning ging bij vele volken de hoop verloren, waarmede men hen ter verbetering der staatsinrigting gevleid had, hetgeen in meer dan een land openbaar en geheim misnoegen ten gevolge had. Ook de gebeurtenissen in geheel *Amerika*, in het Zuiden van *Europa* en de geest van tegenwerking, die in vele landen zichtbaar was, verwekten, met hevigheid en partijzucht, toch ook bedaard onderzoek van het Staatsregt, en deszelfs gronden en toepassing. Er waren er, die enkel heil meenden te vinden in eene geheele wetenschappelijke hervorming, en in de uitbreiding en vestiging van het onbepaalde gezag, wier gronden HALLER in het breede ontwikkeld heeft. Onder zijne tegenstrevers, die voor het staatswezen en de wetenschap meer geluk verwachtten uit eene gematigde staatkundige vrijheid, uit eene door wetten beperkte regering, uit eene, alleen tegen misbruik beveiligde, vrijheid der drukpers, uit eene zamenfmeting van het belang van overheden en onderdanen, munten uit KRUG, TROLER en PÖLITZ. In *Engeland* en elders, waar burgerlijke vrijheid gevestigd is, houdt men zich minder bezig met de leer van het Staatsregt, doch meer met het bestuur der huishouding van staat. — In de *Nederlanden* is, na den dood van HUBER, de zucht voor de beoefening van het algemeen Staatsregt verflaauwd, doch weder opgewekt en aangekweekt door BARBEYRAC, PESTEL, VAN DER MARCK, CRAS en anderen. In de leerboeken over het *Natuurregt* van VITRIARIUS en SCHROEDER is ook het *Staatsregt* behandeld, tegen welks misbruik KLUIT geijverd heeft in eene opzettelijke redevoering, in 1784. De gevaren, uit het verzuim van deszelfs beoefening te vreezen, heeft PESTEL in 1763 ontwikkeld. — Het *bijzonder* Staatsregt is bij onderscheidene volken en in onderscheidene tijden verschillende. Hetzelve rust of op eene uitdrukkelijk beschrevene wet, zoo als in *Engeland*, *Zweden*, *Frankrijk*, de *Nederlanden*, *Amerika* en eenige *Duitsche Staten*, of op gewoonten en gebruiken, die door tijdsverloop kracht van wet gekregen hebben.

STADIË (*Stadium*), was bij de ouden eene lengtemaat van 600 voet. Daar echter de voeten verschillend waren, zoo verschilden ook de

de Stadiën, waarvan de volgende de meest belangrijke waren; 1. het kleine, of het *Stadium* van ARISTOTELES, bevatte $77\frac{1}{2}$ voet op de geographifche mijl; 2. dat van CLEOMIDES 55, 65; 3. het Pytifche of Delphifche 59, 18; 4. het *Stadium* van ERATOSTHENES 46, 57; 5. dat van HERODOTUS, of het Nantifche, ook Perzifche, 44, 46; 6. het Griekfche Olympifche, 40, 4; 7. het Phileterifch omtrent $35\frac{1}{2}$; en eindelijk 8. het groote *Stadium*, ook het Egyptifche of Alexandrijnfche genoemd, 33, 39 op de geographifche mijl. Vele geleerden nemen echter slechts één *Stadium* aan. — Oorfpronkelijk noemde men Stadiën zoodanige renbanen, die tot wedloopen waren ingerigt, en gewoonlijk de opgegevene lengte hadden. Men vond ze bij de gymnafiën, en zij befonden uit een langwerpig effen plein, met twee parallele zijden, aan het eene einde door eenen halven cirkel gefloten, en aan het andere open, en voorzien van trapswijze oplopende zitplaatfen voor de aanfchouwers.

STAEL-HOLSTEIN (ANNE GERMAINE DE), geboren NECKER, eene dochter van den beroemden Franschen finantie-minifter van dien naam, zag in 1768 in *Parijs* het eerfte daglicht. Zij was naauwelijks 9 jaar oud, toen haar vader in gemelden post gefield, en daardoor in de luifterrijkfte gezelfchappen der hoofdfiad gebragt werd. Hare moeder, eene predikants dochter uit Fransch *Zwitferland*, van eene geftrengte vroomheid, leergierig en verftandig, maar tot bovennatuurlijke befpiegelingen overhellende, nam de eerfte opvoeding harer dochter op zich, die het echter meer met haren vader dan met hare geftrengte moeder hield, welker lastige dwang haar zeer tegenftond. Het vrolijke meisje, zich van hare vroege jeugd reeds met letterkundigen arbeid hebbende bezig gehouden, fchreef, toen in 1781 de beroemde *Compte rendu* (een berigt omtrent de Staats-Huishouding), haars vaders verfcheen, eenen naamloozen brief, die de oplettendheid van NECKER tot zich trok, welke aanftonds hare manier van voordragt daarin herkende. Kort daarop, in haar 11de jaar, maakte zij een uittrekfel uit de werken van MONTESQUIEU, over *L'esprit des Lois* (de geest der wetten), hetgeen zij met hare eigene aanmerkingen deed vergezeld gaan. Hare oudfte fchriften, die door den druk zijn bekend geworden, zijn: *drie Verhalen*, welke zij eerst in 1785 uitgaf, waarop in 1786 het Blijfpel SOPHIA, en in 1787 twee Treurfpelen, JOHANNA GRAY en MONTMORENCY, volgden. De jonge fchrijfster baarde echter het eerfte opzien door hare *Lettres sur les ouvrages et le caractère de J. J. Rousseau* (brieven over de fchriften en het karakter van enz.), welke zij in 1787 en 1788 liet drukken. Kort te voren begaf zij zich in het huwelijk, doch niet met eenen man van hare keuze. Haar hart fchijnt aan den vice-graaf M. DE MONTMORENCY behoord te hebben, aan wien zij haar geheele leven door de naauwfte vriendschap verbonden was; maar de Zweedfche gezant te *Parijs*, de vrijheer VAN STAEL-HOLSTEIN, een man van een braaf hart en een uit-

mun-

munten gedrag, doch veel ouder dan zij, viel het geluk van hare hand ten deel, alzoo hare moeder, als eene ijverige protestante, er op gesteld was, dat zij aan eenen man van haar geloof zoude huwen, en zijn koning, bij wien hij in hooge achting stond, hem verscheidene jaren den gezantschapspost verzekerde, ten einde jufvrouw NECKER alle bezorgdheid te ontnemen, van *Frankrijk* te moeten verlaten.

De omwenteling, welke bijna gelijktijdig met haar huwelijk voorviel, had op de rigting van haren geest en haar volgend lot eenen beslissenden en zeer gewigtigen invloed. In hare jeugd vielen de groote gebeurtenissen voor, die, ofschoon zich eerst alleen tot een afgelegen werelddeel schijnende te bepalen, echter, de in stilte voorbereide nieuwe gesteldheid van *Europa* bespoedigden. Het eerste beftuur haars vaders (1777—1781) bragt den huisfelijken kring, waarin zij was opgegroeid, nog vader aan de groote wereld en het staatsleven; terwijl gesprekken over staatszaken reeds in dien tijd, zelfs in de gezelschappen van beschaafde vrouwen, de voornamste onderwerpen van onderling verkeer uitmaakten. Dit een en ander ontstak in haren boezem eene vrijheidsliefde, welke zij reeds in hare brieven over ROUSSEAU ten duidelijfste aan den dag legde, en naderhand nog sterker betoonde. Zij heeft in hare nagelatene werken breedvoerig verhaald, welken indruk de groote gebeurtenissen op haar maakten, en hoe veel deel zij aan dezelve genomen heeft. Haars vaders verbanning, in 1787, was voor haar even schrikverwekkend, als zijne terugroeping in het ministerie in 1788, en de hooge mate van volksgunst, die hij genoot, het hart der van bewondering opgetogene dochter verhoogde. Toen de storm der omwenteling hem in 1792 noodzaakte, om voor altoos het tooneel des openbaren levens vaarwel te zeggen, en eene schuilplaats in zijn geboorteland (*Zwitferland*) te zoeken, moest zijne dochter met de haren in *Parijs* blijven, en zag zich eerlang in alle hare, nog onlangs, zoo schoone verwachtingen te leur gesteld. Hetgeen zij op aarde vergoode, de vrijheid en haars vaders roem, scheen met ééne slag ter neder geworpen. Onder het bewind van ROBESPIERRE ontzag zij geen eigen lijfsgevaar, om den dood offers te ontrukken, en bezat zelfs den verhevenen moed, om eene krachtige en bondige *Verdediging der gevangene koningin*, ofschoon deze haar altijd ongenegen geweest was, bekend te maken. Na den opstand van 10 van Oogstm. verchoof zij haar vertrek van dag tot dag, alzoo zij zich niet *alleen* wilde redden, terwijl zich zoo vele van hare vrienden in gevaar bevonden. Bij het oproer en den moord van 2 van Herfstm., wilde zij echter *Parijs* verlaten, wanneer zij naauwelijks de woede van het volk ontliapte, en gelukkig op het landgoed haars vaders aankwam, hetgeen nu de veilige schuilplaats werd voor alle ongelukkigen, die der tirannij in *Frankrijk* ontweken waren. Toen *Zweden* de Franfche republiek erkend had, ging haar man weder als gezant naar

Pa.

Parijs, alwaar zij mede in 1798 terug keerde. Het meer rustig bestuur van het *directoire* bragt haar in nieuwe betrekkingen, waarvan zij zich bediende, om de terugroeping van verscheidene uitgewekenen te bewerken. BARRAS was haar beschermmer, toen de overige bewindvoerders haar wilden vervolgen; en zelfs verkreeg zij door haren invloed, dat TALLEYRAND uit zijne ballingschap in *Amerika* terugkeerde, en op hare nadrukkelijke aanbeveling tot minister van buitenlandse zaken bevorderd werd. Gedurende dit rustig tijdvak schreef zij twee staatkundige werkjes, *over den buitenlandschen en binnenlandschen Vrede*, waarin zij hare gevoelens over den toestand in *Frankrijk* in 1795 mededeelde, waarna een jaar later van haar eene verhandeling verscheen: *L'influence des passions sur le bonheur des individus et des nations, Lausanne et Paris, 1796* (*over den invloed der hartstogten op het geluk van bijzondere personen en volken*).

Omstreeks dezen tijd namen hare huisfelijke betrekkingen eenen ongunstigen keer. Het huwelijk met haren man, die in neigingen weinig met haar overeenstemde, en ten aanzien van zijn verstand verre voor haar moest wijken, was van den beginne af tamelijk koel geweest, zoo dat het ten laatste, toen zij het vermogen van hare kinderen tegen zijne onbedachtzame liefdadigheid meende te moeten verzekeren, tot eene scheiding kwam, die echter niet lang duurde, alzoo mevrouw VAN STAEL, toen hij, uit hoofde van zwakheid en ziekte, de hulp der zijnen behoefde, zich weder bij hem begaf, en in 1798 met hem naar *Zwitserland* reisde; doch hij stierfreeds, voor dat zij het landgoed haars vaders bereikt hadden. Het gevaar, hetgeen *Zwitserland* boven het hoofd hing, toen men het met eenen inval dreigde, deed haar besluiten, om zich ijlings naar haren vader te *Coppet* te begeven; maar zij keerde kort daarna, toen *Geneve* met *Frankrijk* vereenigd werd, weder naar *Parijs* terug, om de uitschrijving van den naam haars vaders van de lijst der uitgewekenen te bewerken; doch NECKER bedierf alles door de uitgave van een werkje, in 1802, getiteld: *Dernières vues de politique et des finances* (*laatste beschouwing over staatkunde en finantien*); zelf werd mevrouw VAN STAEL uit *Parijs* gebannen, onder voorwendfel, dat zij haren vader valsche berigten omtrent *Frankrijk* had medegedeeld. Gedurende hare ballingschap woonde zij bij hem op zijn landgoed; doch was veelal op reis, en slechts eens, in 1806, eenige dagen heimelijk in *Parijs*. Intusschen was haar roem, als schrijfster, gestegen door de uitgave van haar werk: *De la Litterature, considérée dans ses rapports avec les institutions sociales* (*De Letterkunde, beschouwd in hare betrekkingen tot de maatschappelijke inrigtingen*); *Parijs* 1800, 2 deel.; een werk, hetgeen, onder anderen, door FONTANES, werd aangevallen, en waarin zij den invloed der Letterkunde op het karakter en het geluk der menschheid te hoog geschat, en omtrent de voorledene en toekomstige geschiedenis derzelve veel beweerd heeft, dat nog den toets van zekerheid niet kan door-

doorstaan. Uitgebreider roem verwierf zij door haren roman *Delphine*; in 1802, in 3 deelen, uitgegeven, en bevattende een getrouw afbeeldfel, zoo als zij in hare jeugd geweest was; doch welke door sommige beoordeelaars te hoog, en door anderen te laag gefchat werd, zoo dat zij, die nooit tot hare vroegere fchriften terugkeerde, het noodig oordeelde, om zich in een bijzonder opftel wegens het zedelijk oogmerk van dezen Roman te moeten verdedigen. Kort na de uitgave van dit werk, in 1803, deed zij hare eerfte reize naar *Duitschland*, doch het berigt van de ziekte haars vaders dreef haar fpoedig terug: dan, eer zij *Zwitferland* bereikte, ontving zij reeds het berigt van zijnen dood, die haar in den diepften rouw dompelde, hare godsdienstige denkbeelden ontwikkelde, en de vrome neigingen van haar hart beftendiger en levendiger maakte. In deze ftemming fchreef zij een uitmuntend ftukje over NECKERS *huisfelijk leven*, hetgeen zij voor zijne nagelatene handschriften (*Manuscripts de Mr. NECKER, publiés par sa fille, 1805*), plaatfte, en waarin men haar, boven hare overige werken, naauwkeurig leert kennen.

Mevrouw VAN STAEL, zich verftrooijing willende bezorgen, reisde in 1805 naar *Italië*, federt welken tijd A. W. SCHLEGEL, dien zij in *Berlijn* had leeren kennen, haar beftendige geleider was. De vrucht dezer reize was de CORINNA (*CORINNA ou l'Italie*), welke in 1807 te *Parijs*, in 2 deelen in 8°, en waarvan de 6de uitgave in 1817, in 3 deelen in 12°, uitkwam: een werk, hetgeen een voortbrengfel van het genie, waarin een roman en een bekoorlijk tafereel van *Italië* gelukkig in een gefmolten zijn, mag genoemd worden. In 1810 reisde zij naar *Weenen*, om nieuwe ftoffe tot een werk te verzamelen, waartoe zij bij hare eerfte reis door *Duitschland* reeds het plan ontworpen had, namelijk: een *Tafereel van de zeden, letterkunde en wijsbegeerte van dit land*, in welks handfchrift de cenfuur vele plaatsen had doorgestrekten; doch hetgeen naauwelijks in druk verftchenen was, toen de geheele oplage, op bevel van den toenmaligen minister van politie, SAVARY, opgehaald, en dadelijk vernietigd werd. Eerst op het einde van 1813 verftcheen dit werk, onverminkt, in *Londen*, in 3 deelen, en in het volgende jaar mede te *Parijs*, benevens nog eene nieuwe uitgave te *Leipzig* met eene uitmuntende inleiding van VILLERS. Mevrouw VAN STAEL werd federt harder vervolgd, en hare verbanning uit *Parijs* in die van uit geheel *Frankrijk* veranderd. Haar verblijf op het vaderlijk landgoed, hetgeen men haar vergund had, gaf aanleiding tot een huwelijk met een jong officier uit het zuidelijk *Frankrijk*, DE ROCCA, die, met wonden bedekt, uit *Spanje* was gekomen, waar hij met vele dapperheid gefreden had, en nu te *Genève* zijn verblijf hield. Eenige deelnemende woorden, welke zij tot hem fprak, maakten op hem eenen diepen indruk, en ontfaken eenen onoverwinnelijken liefdegloed in zijnen boezem. Zijne wenschen werden

den door de omstandigheden van mevrouw van STAEI begunstigd, en er werd een huwelijk uit geboren, waarin zij wel gelukkig; doch revens, uit hoofde van hare bewilligde geheimhouding, in eenen moeilijken toestand geplaatst werd. Zij wilde, wat het ook mogt kosten, het land verlaten, om geene anderen in haar lot te wikkelen; doch zag, aan de eene zijde, het gevaarlijke van hare vlugt in, daar men haar van alle kanten bespiedde, en deinsde, aan de andere; op het denkbeeld terug, om het graf harer ouders, en haar tweede vaderland, *Zwitserland*, te moeten vaarwel zeggen, en, als eene misdadige, over land en zee te vlieden. Toen men haar, echter, met gevangenis dreigde, wanneer zij zich slechts eenen dag van hare woning verwijderde, besloot zij in de Lente van 1812 tot haar vertrek, en vlugtte, door de Fransche legers vervolgd, over *Weenen* naar *Moskou*, van waar zij op derzelver aannadering naar *Petersburg*, en in den Herfst daaraanvolgende, naar *Stokholm* vertrok. Hier verschenen hare *Aanmerkingen over den Zelfmoord (Reflexions sur la Suicide)*, waarin zij de hulpmiddelen opgeeft, die Godsdienst en Zedekunde den ongelukkigen aanbieden, en waarvoor eene opdracht aan den kroonprins van *Zweden* geplaatst is. In het begin van het volgend jaar ging zij naar *Engeland*, en was nog in *Londen*, toen men aldaar den intogt der verbonden mogendheden in *Parijs* vernam. Zij begaf zich nu in 1814, na eene langdurige ballingschap, derwaarts, en werd door de vreemde vorsten met vele onderscheiding ontvangen. In het volgend jaar, toen NAPOLEON van *Elba* terug kwam, verliet zij *Parijs*, en begaf zich ijlings naar *Coppet*. BUONAPARTE liet haar terug roepen, alzoo men haar bij de inrigting van het nieuwe staatsbestuur noodig had; doch zij verschoonde zich met deze woorden: „ hij heeft de constitutie en mij 12 jaar kunnen ontberen, en ook „ nu nog bemint hij geen van ons beiden.” Onmiddellijk na 's konings terugkomst kreeg zij, eindelijk, door eene inschrijving in het grootboek, vergoeding voor eene oude schuld van 2 millioen, die haar vader, bij zijn ontslag, in de openbare schatkist gelaten had: eene schuld, welke het directoire zelfs erkend had, en in geestelijke goederen wilde betalen, hetgeen NECKER toenmaals weigerde; doch waaromtrent BUONAPARTE, sedert 1802, geene voorstellen meer had aangenomen.

Zij leefde sedert in *Parijs* in eenen gelukkigen huiselijken kring, aan de zijde van eenen geliefden gade, eenen uitmuntenden zoon en eene beminnelijke dochter, die aan den verdienstelijken hertog van BROGLIO gehuwd was; genoot de achting van de verstandigste mannen der hoofdstad, en alleen het verdriet over *Frankrijks* bezetting, door vreemde legers, maakte op haar zulk eenen levendigen indruk, dat zij besloten had, om hare woonplaats weder te verlaten, en eerst na den aftogt der verbonden mogendheden terug te keeren, toen haar in het begin van 1817 eene ziekte overviel, welke in Hooim. van dat jaar haren dood ten gevolge had, die eene algemeene deel-

deelneming verwekte. Haar lijk werd bijna op de Egyptische wijze, zoo als de mumiën, tegen verrotting bewaard; in eene looden kist gelegd, waarin men haar aangezigt met een spiegelglas bedekt had, en vervolgens naar *Coppet* gebragt, alwaar zij in het familiegraf, tegen over hare ouders, werd bijgezet. Mevrouw NECKER DE SAUSURE, in *Genève*, hare vertrouwde vriendin en bloedverwante, heeft ons eene keurige beschrijving dezer zeldzame vrouw gegeven, in de *Notices sur le caractère et les écrits de Mad. DE STAEL*, welke voor de verzameling van de werken der laatste, te *Parijs* uitgekomen, geplaatst is.

STAFFA. Eene der Hebridische eilanden, dat woest en onbewoond, en uit hoofde van het *Fingals-hol* en den *Reuzenweg*, (*zie beide art.*) beroemd is.

STAHL (GEORG ERNST), te *Anspach* in 1660 geboren, en in 1734 gestorven, was een gelukkig geneesheer en vlijtig natuuronderzoeker. In zijnen tijd hadden VAN HELMONT, REY, HEMBERG, KUNKEL, BOYLE en HOOKE het reeds ver in de Scheidkunde gebragt; maar niemand had het nog beproefd, om in deze wetenschap, zoo als NEWTON in de Natuurkunde, eene bepaalde theorie te leveren. STAHL ondernam dezen arbeid, waarin het beoefenen der schriften van BECHER, en zijne eigene menigvuldige waarnemingen hem zeer behulpzaam waren. Uit dezen leerde hij, dat men uit zwavelzure zouten en kool-aardige stoffen in het vuur zwavel, uit metaal-oxyden (toen metaal-aarden) en kolen metaal konde trekken. Deze uitkomst nam hij voor een voorafgegaan produkt, waarvan het eene bestanddeel in de daaraan verwandte zouten of aarden, en het andere in de kool-aardige zelfstandigheden vervat is. Deze laatste noemde hij *Phlogiston* (brandbare), hetgeen naar zijn gevoelen, door deszelfs vereeniging met lichamen, door *reductie* tot vorigen stand terug gebragt, de vatbaarheid mededeelde, om weder te verbranden; terwijl de brandbare zelfstandigheden, onder het verbranden, in de gedaante van vuur zich uit de lichamen verwijderden, en deze als aarde of zuren achterlieten. Hoe weinig deze vooronderstellingen met de vroegere waarnemingen van REI, CARDAN en BOYLE ook overeenstemden, die eene toeneming in gewigt, bij het verbrandde, uit de lucht hadden waargenomen, werden zij nogtans voor overeenkomstig de waarheid gehouden; terwijl het toenemen in gewigt, gedurende de verwijdering van STAHL'S phlogiston uit de verbrand wordende lichamen, door hem hierdoor wederlegd werd, dat hij aan het phlogiston de eigenschap toefchreef, om de met hetzelfde verbondene lichamen ligter, en de daarvan beroofde zwaarder te maken; want de vlam steeg opwaarts, en moest dus daardoor alle bijkomende zwaarte tegengaan. Alhoewel STAHL zijne eenzijdige theorie nog eenzijdiger gemaakt heeft, door den scheidkundigen invloed van luchtvormige stoffen geheel over het hoofd te zien, hebben echter weinige mannen, ter vordering in de Scheidkunde, zoo veel bijgedragen. Hij

ontdekte vele eigenschappen der alkaliën, metaalkalken en zuren; gaf aan die wetenschap eenen stelselmatigen vorm, en verbande alle raadfelachtige beschrijvingen, welke haar nog van de alchymie waren bijgebleven. Ondertusfchen waren zijne verdienften in de befpiegelende Geneeskunde, en in de uitoefening der Heelkunst, buiten tegenfpraak, veel grooter.

STAITHES. Een visfchers dorp aan de Engelsche Oostkust, waar kapitein Cook, de groote wereldbezigtiger, het eerst als leerling bij eenen koopvaarder aan boord ging. De visfchers van deze plaats zijn de stoutste en onverfchrokkendste van de geheele kust. Des Winters gaan zij met kleine booten, *Cobles* geheeten, en ieder 3 man voerende, in zee; doch in den Zomer gebruiken zij booten van rusfchen de 10 en 20 ton, met 5 man, waarmede zij doorgaans van maandag morgen tot zaterdag avond in zee blijven. Bij derzelver terugkomst wordt de visch door de vrouwen open gefneden en gezouten. Ten tijde van de haringvangst zendt dit dorp 15 visfchersbooten naar *Yarmouth*.

STALAKTIET, dropsteen, kalkfinter, is van velerlei kleur, doch op de meeste plaatsen witachtig; meer doorschijnend, fomtijds ondoorzigtig, digt van breuk en vezelig, of ook wel bladderig. Door overvloed aan koolzuur is hij in staat, om de kalkaarde op te losfen; en van hier, dat hij voornamelijk in hollen en ledige ruimten van kalkbergen gevonden wordt, waar hij de zonderlingste gedaanten vormt. Daar, waar hij, van boven afdroppende, en eene dropsteen-aardige gedaante aannam, werd hij reeds door de ouden *Stalaktiet* genoemd; doch hetgeen zich beneden op den grond knol- en nier-vormig aanzette, droeg bij hen den naam van *Stalagmiet*. Dikwijls neemt het aanzetfel dezer steenen aan beide zijden zoo aanmerkelyk toe, dat zij zich eindelijk vereenigen en geheele zuilen vertoonen, welke de verbazendste gaanderijen vormen, en, als men er tegen slaat, geluid geven. De *Stalaktiet* vindt men bijzonder fchoon in vele hollen van *Frankrijk*, *Zweden*, den *Harz* en het eiland *Kreta*. Kunstenaars kennen hem onder den naam van *Marmo alabastrino*.

STANCHO. (*Cos*) Dit was het eiland, waar HIPPOCRATES geboren werd, en ESCULAPUS den vermaarden tempel had. Hetzelve was 10 uur lang en 4 uur breed; aan den Zuidkant bergachtig, ongezond, en ten deele met cypresfen bezet. Men vindt er, intusfchen goede weilanden, en het brengt voornamelijk limoenen voort, waarvan het fap naar *Konftantinopel* gezonden wordt. Het getal der bewoners bedraagt 8000; de voornaamfte plaats ligt aan de Noordzijde, en heeft een kasteel en eene haven voor kleine fchepen.

STANDAARD. Is bij de ruitery dat, wat het vaandel bij het voetvolk is; het verzamelpunt der troepen bij en na het gevecht. Het is een bijzonder eerteeken, hetwelk aan hen gefchonken wordt,

en

en gewoonlijk met de naamletters van den vorst en het nationaal wapen versierd is. Doorgaans moet de nieuw aangekomene manschap bij den standaard zweren, dien nimmer te zullen verlaten. Alleen de hufaren voeren geene standaards, omdat zij meestal verstrooid vechten, en dus dezelve niet behoorlijk zouden kunnen verdedigen.

STANDBEELD, Beeldzuil. Een werk der beeldende kunst, hetwelk eene volkomene menschelijke gedaante vertoont. De Romeinen noemden de Standbeelden in Grieksche kleeding *Statuae palliatae*, en in Romeinsche *Togatae* enz., en onderscheidden dezelve in *pedrestes* (staande), *sedentes* (zittende), *equestres* (te paard-), en *currules*, en wel *Bigatae, quadrigatae* (in eenen wagen rijdende Standbeelden), als hoedanig vele goden en zegevierende veldheeren werden voorgesteld. Bij de eerste Standbeelden waren de armen genoegzaam vast aan het lijf gesloten, zonder eenigen schijn van leven te kenmerken. De beeldende kunst bepaalde zich niet alleen tot enkele Standbeelden, maar vormde ook geheele groepen. De kostbaarste Standbeelden der ouden waren van goud en elpenbeen, doch gewoonlijk werden dezelve in erts gegoten; uit metaal gedreven of geslagen; uit marmer en andere steensoorten gebeiteld; uit hout gesneden, of uit leem, brons, gips, porselein of was gevormd. Van de antieke marmeren beelden heeft men menigvuldige gelukkige afgietsels in gips. De gewigtigste, voor de geschiedenis der kunst, van oude marmeren Standbeelden, zijn dat van Niobé en hare kinderen, te Rome in 1583, en van de Muzen in de *Villa Adriana* opgerigt; terwijl onder de nieuwe, van Grieksch beeldwerk, de Standbeelden, welke het Oost- en Westelijk lijstwerk van den tempel van JUPITER PANTHELLENIS, op het eiland *Aegina* versieren, bijzonder belangrijk zijn.

STANDREGT. Een, bij het krijgswezen gebruikelijke, buitengewone krijgsraad, welke inzonderheid in den oorlog, op marsch, en in gevallen, die geen uitstel kunnen lijden, over eene op heeter daad ontdekte, en duidelijk bevezene misdaad, waarop de doodstraf staat, gehouden, en welks vonnis aanstonds, dat is binnen 24 uren, wordt ten uitvoer gebracht. De veldheer, of die in zijne plaats het bevel voert, met de daartoe opgeroepene officieren der afdeeling, verzamelen zich voor het leger in eenen kring, wanneer, en wel staande, het feit onderzocht, het vonnis geveld, en dadelijk voltrokken wordt. De menschelijkheid vordert reeds, dat men niet dan in den hoogsten nood tot deze manier van regtspleging besluite, en dan nog daarbij de uiterste behoedzaamheid in acht neme.

STANISLAUS I. (LEZINSKI), koning van Polen, en groot-hertog van Lithouwen, naderhand hertog van Lotharingen en Bar, was een der beste en verstandigste vorsten der 18de eeuw. Hij werd in 1677 te Leopold geboren. Zijn vader, zoo wel een man van geboorte, als van moed en standvastigheid, was groot-schatmeester der kroon van Polen, en verklaarde eens: „ik wil liever eene gevaarlijke vrijheid genieten, dan eene geruste slavernij.” STANISLAUS

legde al vroeg dezelfde beginsels aan den dag, en ontwikkelde talenten, welke de schoonste verwachtingen voorspelden. Hij was dapper, matig, bescheiden, spaarzaam; werd door zijne vastalen aangebeden, en door zijne vrienden bemind. In 1704, toen KAREL XII, den koning AUGUSTUS II, keurvorst van *Saksë*, van den troon verdreven, en *Polen* veroverd had, werd STANISLAUS LECZINSKI, toen waiwode van *Polen* en veldheer van *Groot-Polen*, en eerst 27 jaar oud, door de confederatie te *Warschauw* aan KAREL XII gezonden. Reeds in 1699 was hij buitengewoon gezant bij den groot-sultaan geweest, en zijn gunstig voorkomen deed hem al aanstonds, bij zijne eerste zamenkomst, de gunst van den koning van *Zweden* zoo geheel verwerven, dat deze besloot, om hem op den Poolfchen troon te plaatsen. Hij werd ook werkelijk in 1704, in tegenwoordigheid van eenen Zweedfchen veldheer, op den rijksdag tot koning verkozen; doch de onverwachte komst van AUGUSTUS in *Warschauw*, en de verre afstand van KAREL XII met zijn leger, noodzaakten hem, om zich in allerijl te verwijderen. Hij werd echter in het volgende jaar, benevens zijne gemalin KATHARINA OPALINSKA, te *Warschauw* gekroond, en moest AUGUSTUS, uit hoofde van den vrede van *Altranstadt*, van Herfstm. 1706, plegtig, ten behoeve van zijnen mededinger, van de Poolfche kroon afstand doen. STANISLAUS bleef met KAREL XII in *Saksë*, werwaarts hij hem gevolgd was, tot Herfstm. 1707, wanneer hij met dien vorst naar *Polen* terug keerde, om de *Rusfen* uit dat rijk te verdrijven, hetgeen dan ook de Czaar, in 1708, met de daad, moest ruimen. Dan, KAREL XII verloor in het volgend jaar den gedenkwaardigen slag van *Pultawa*, en STANISLAUS, nu buiten staat, om zich in *Polen* staande te houden, vertrok met de *Zweden* naar *Pommeren*, en van daar naar *Zweden*, waar hij eenigen tijd afgezonderd leefde, en den uitflag der aangevangene vredes-onderhandelingen afwachtte. Daar zijn afstand van de kroon eene der voorafgaande voorwaarden uitmaakte, schreef hij aan KAREL XII naar *Bender*, om daartoe diens toeftemming te verwerven: doch daar hij hem hiertoe niet konde bewegen, besloot hij, om, vergezeld van twee officieren, onder eenen aangenomen naam, in perfoon naar dien vorst te reizen, ten einde zijne halfjarige weigering te overwinnen. Naauwelijks, echter, was hij in *Moldavië* aangekomen, of hij werd gevat, en bij den hospodar gebragt, die hem herkende, en hem naar *Bender* zond, alwaar hij wel als gevangene, maar vrij goed behandeld werd. In 1714 verkreeg hij vrijheid tot zijn vertrek, wanneer hij zich vooreerst naar het hertogdom *Tweebruggen* begaf, alwaar hij zijne familie vond, en een Saksisch officier eenen, doch mislukten, aanflag op zijn leven waagde. De zamenzweerders werden gevat; doch STANISLAUS stelde hen, grootmoedig, in vrijheid.

Toen hij in 1719 door den dood van KAREL XII zijnen beschermer verloor, wendde hij zich tot het Fransche hof, hetwelk hem

Weis.

Weissenburg in den *Elzas* tot zijn verblijf aanwees. Hier leefde hij in stille afzondering, tot dat zijne dochter, de prinses *MARIA*, in 1723 met *LODEWIJK XV* huwde. Na den dood van *AUGUSTUS (1733)*, begaf *LECZINSKI* zich weder naar *Polen*, in de hoop, van op nieuw den troon te zullen beklimmen. Eene partij, krachtdadig door *Frankrijk* ondersteund, riep hem ook met de daad als koning uit; doch zijn mededinger, de keurvorst *AUGUSTUS* van *Saksje*, zoon van den overleden koning *AUGUSTUS*, had aan het Russisch hof een te machtig vriend, en behield de overhand. *STANISLAUS* begaf zich naar *Dantzig*; doch het grootste getal van hun, die hem gekozen hadden, week weldra voor de minderheid, die tegen hem was, zoo dat hij, met gevaar, en onder velerlei vermommingsen, naar *Königsberg* vlugte, alwaar de Russische veldheer een prijs op zijn leven geteld had. Eindelijk werd bij de vredesvoorwaarden van *Weenen*, van *Wijnm. 1735*, bepaald: „ dat koning *STANISLAUS* van de kroon zoude „ afstand doen, maar den titel van koning van *Polen* en groot-hertog „ van *Lithauwen* zijn leven lang behouden, gedurende hetwelk hij „ tevens in het ongestoord bezit van de hertogdommen *Lotharingen* „ en *Bar* zoude blijven, onder voorwaarde, dat zij na zijnen „ dood met de volle souvereiniteit aan *Frankrijk* vervallen zouden; „ terwijl te gelijk aan hem en zijne gemalin hunne in *Polen* gelegene „ goederen zouden worden teruggegeven.” *STANISLAUS* volgde in *Lotharingen* het voorbeeld zijns voorgangers, wiens verlies door de onderdanen diep betreurd werd. Hij zag thans zijnen wensch, waarnaar hij zoo lang gereikbald had, namelijk, om menschen gelukkig te maken, vervuld, en hield, gelijk *Tirus*, den dag voor zich verloren, wanneer hij op denzelfven niet eenige weldaad verrigt had. Hij ondersteunde zijne nieuwe onderdanen; verfraaide *Nancy* en *Lunneville*; maakte verscheidene nuttige inrigtingen; schonk aan behoeftige meisjes een huwelijksgoed; stichtte openbare scholen, en be-toonde zich aan allen als den warmsten vriend der menschheid. Zijne deugden deden hem den vereerenden bijnaam van *den Weldadigen* verwerven, en *Lotharingen* genoot langen tijd het geluk van door hem geregeerd te worden, tot dat eindelijk een droevig voorval aan het leven van dezen uitmuntenden vorst een einde maakte. Hij zat, namelijk, bij het vuur, wanneer zijne kleederen, zonder dat hij het gewaar werd, in brand geraakten, welken zoo spoedig toenam, dat zijne bedienden reeds te laat kwamen, om hem te redden. Hij stierf onder de hevigste smarten den 23 van *Sprokkelm. 1766* in het 89ste jaar zijns ouderdoms, en zijn dood werd algemeen betreurd. Hij was zachtmoedig, milddadig, deelnemend en spraakzaam; onderhield zich met zijne onderdanen als met zijns gelijken; deelde in hunne zorgen en bekommernissen, en vertroostte hen als een vader. Hij was het volkomen gelijkend beeld van eenen wijsgeer, door hem zelven in zijne schriften ontworpen: „ de ware, „ aan geene vooroordeelen gehechte, wijsgeer,” zeide hij, „ moet

„ de waarde van het verstand kennen, de groote betrekkingen des
 „ levens niet boven, noch de mindere beneden hare waarde schat-
 „ ten. Hij moet de vermaken genieten, zonder er aan verflaafd te
 „ zijn; de rijkdommen, zonder zijn hart er aan te hechten, en de
 „ eer zonder zelfverheffing: hij moet den rampspoed verdragen, zon-
 „ der dien te vreezen; alles, wat hij niet heeft, als nutteloos be-
 „ schouwen, en al wat hij bezit als genoegzaam: geftreng om-
 „ trent zich zelven, moet hij infchikkelijk zijn jegens anderen;
 „ vrijmoedig en openhartig, zonder hardheid, fchrander zonder valsch-
 „ heid, en te gemoetkomende zonder laagheid.”

STANISLAUS bezat veel verstand; beminde en waardeerde kunsten en wetenschappen, en zoude, indien hij een ambteloos burger geweest ware, het zeer ver in de Werktuigkunde gebragt hebben. Als vorst vertoont hij zich aan ons in twee gedaanten. Hij was aan den eenen kant ten volle waardig de regent van een vredelievend volk te zijn, en onderdanen gelukkig te maken, die, door geene twisten verdeeld, voor de bevordering van hun welzijn, alleen de vaderlijke zorg van hunnen leidsman behoefden; doch daarentegen, aan den anderen, uit hoofde van de zwakheid van zijn karakter, niet gefchikt, om eenen wankelenden troon te fchragen, en ligtzinnige, woelzieke, wispelturige, en tegen hunnen koning oproerige volken te regeren. Dan, ofschoon hij al de bekwaamheden van een groot monarch ontbeerde, bezat hij echter al de eigenschappen van een deugdzaam vorst; een uitmuntend hart, welligt door den rampspoed nog meer veredeld; eene overtuigende, mannelijke en kunstlooze welfprekendheid, en een levendig doordringend verstand, hetwelk hem zelfs in zijnen laatften, jammervollen toestand niet verliet. Wij bezitten van hem, onder den titel van: *Oeuvres du philosophe bien-faisant* (*Parijs 1764, 4 deel. in 8o*), eene verzameling zijner fchriften, die van eenen wijsgeerigen, zedelijken en ftatkundigen inhoud zijn. De daarin doorftalende zucht, om menschen-geluk te bevorderen, de verftandige grondregels, daarin vervat, en de voortreffelijke lesfen, welke aan de vorsten worden gegeven, zetten dezelve eene uitftekende waarde bij, alhoewel zij ook door anderen van eenen gelijken aard, in menig opzigt, mogen overtroffen worden.

STANNIOOL (*Tin-foelij*). Zoo noemt men zeer dun geflagene plaatjes tin, welke tot belegfels achter het glas van eenen fpiegel gebruikt worden. Men geeft er ook verfchillende kleuren aan, als groen, rood, blaauw enz.; doch dan worden zij tot verfiersels gebruikt. Van de wijze, waarop dat werk verrigt wordt, maakt men een geheim; zoo veel is echter zeker, dat men daartoe zeer fijne Engelfche tin neemt, om dat alle andere te bros is, en het uitrekken, dat daartoe noodig is, niet zoude uithouden. Men vindt ook weinige Stanniool-flagers.

STAPELREGT beteekent het regt eener ftad of plaats, volgens hetwelk de goederen, door fchepen of wagens derwaarts gebragt, niet

niet regt door of voorbij dezelve mogen gevoerd, maar eerst aldaar ontladen, of een tijd lang ten openbaren verkoop moeten aangeboden worden. Dit regt strekt zich niet altijd tot alle, maar dikwijls alleen tot zekere, in de oorkonden der stapelstad opgenoemde goederen en waren uit, die derhalve *stapelgoederen* of *stapelwaren* genoemd worden. Het Stapelregt kan vooreerst *onbepaald* zijn, wanneer het zich tot alle waren en tijden, en niet alleen tot derzelver ontlading, maar ook te koopveiling uitstrekt, en ten anderen een *bepaald* regt wezen, wanneer het slechts op zekere tijden, ten aanzien van bepaalde goederen mag worden uitgeoefend, of alleen tot het wegen, en niet tot derzelver opstapeling of te koopveiling betrekking heeft. De tijd, hoe lang de stapelgoederen moeten blijven liggen, is verschillend, en hangt alleen van de bepalingen van het Stapelregt der plaats af. De stapelstad moet voor het overige voor de noodige gebouwen, ter bewaring en verkoop der koopwaren, zorgen; doch de schippers, koop- en voerlieden zijn ook verplicht, om geene waren buiten die stad te vervoeren, maar moeten naauwkeurig den openlijken weg derwaarts volgen; hunne waren binnen de stad afladen, en binnen den bepaalden tijd ten verkoop aanbieden; mogende zij eerst, na afloop van dien tijd, en onder betaling van een' zekeren tol, weder vertrekken.

STAROSTEN zijn in *Polen* edellieden, die onder de hooge landsambtenaren (*Dignitarii terrarum*) behooren, en door den koning met een landgoed of slot beleend zijn. In vroegeren tijd werden aan de koningen van *Polen* zekere goederen (*mensa regia*) tot hun onderhoud aangewezen, die van tijd tot tijd, door geschenken, verkoop en verpanding, en ook door verlei voor hun leven, aanmerkelijk verminderden. Tot de laatsten behooren de Starostdijen, die zelfs de koning, na den dood van derzelver tijdelijke bezitters, niet weder voor zich kan naasten, maar dezelve aan eenen ander moet geven. Sommige dezer Starosten bezitten het regtsgebied over eenen zekeren kreits (*Grod*), en kunnen omtrent lijfstraffelijke misdaden en perfoonlijke aanklagten van edellieden beslissen; anderen genieten alleen de inkomsten der goederen, die hun gedurende hun leven verleend zijn.

STATIEK. Deze wetenschap maakt eenen tak der Werktuigkunde uit, en bevat de leer van het evenwigt der krachten, die op vaste lichamen werken. Hiertoehoorde deze gewigtige natuurwetten. Ieder ligchaam blijft in zijnen staat van rust of beweging onveranderd, zoo lang geene bewegende kracht op hetzelfde werkt; lichamen, die door de eene of andere bewegende kracht, naar eene zekere rigting, eenige snelheid verkregen hebben, behoeven geene bijzondere kracht van binnen noch van buiten, om dezelve in eene gelijkvormige beweging te houden. Werkt echter eene onveranderlijk bewegende kracht altijd naar eenerlei rigting op een ligchaam, dan wordt zijne snelheid altijd grooter, en zal in gelijke grootte op elkander vol-

gende tijddeelen eene gelijke vermeerdering van snelheid bekomen; dat is: het zal met eene gelijkvormig bespoedigde beweging voortgaan.

STATISTIEK. Statenkunde, statenbeschrijving, uit staatkundige oogpunten beschouwd. Zij bepaalt zich tot wezenlijke voorhanden zijnde staten en niet tot denkbeeldige, en draagt dus den tegenwoordigen toestand van eenen staat voor, zoo als die in zijne gesteldheid, vereeniging en de werkzaamheden zijner krachten gegrond is. Hierdoor is zij een uitmuntend voorbeeld voor de Staatkunde, en een leerrijk oefenschool voor den staatsman; alleen moet zij in geen bloot tabellenwerk en getal-registers ontaarden. Het denkbeeld van eenen staat, als eene maatschappij van menschen, die onder de bescherming van goede wetten veritandig, vrij, en staatkundig zelfstandig willen leven, moet er de ziel van uitmaken, en haar waarde bijzetten. Als hulpwetenschappen staan het Staatsregt, Staatsbestuur, de Staats-Huishoudkunde en Diplomatie, zoo als ook de Aardrijkskunde, Natuurlijke geschiedenis en Technologie, met haar in verband. De naam van Statistiek is oud; doch derzelver wetenschappelijke vorm is van lateren oorsprong. Reeds in de 17de eeuw verscheen er eene Statistiek onder den titel: *Microscopium statisticum, quo status imperii Romano-Germanici representatur, Autore Heleno Politano, 1672.* ACHENWAL behandelde haar voor omtrent 70 jaar wetenschappelijk, en verftond onder de Statistiek van een land en volk den omvang zijner (tegenwoordige) staats-merkwaardigheden. Ondertuschen heeft zij, als een gedeelte der Staatswetenschap, eerst door SCHLÖZER eenen zelfstandigen vorm verkregen, welke door NIEMAN in zijne *Abriss der Statistik und der Staatenkunde, Altona 1806*, verder is voltooid geworden, alzoo vroegere proeven vele vreemde stoffen in de Statistiek hadden opgenomen. Onder vele nieuwere werken over deze wetenschap, noemen wij alleen: CROME, *Uebersicht der Staatskräfte von den Sämmtlichen Europäischen Reichen und Ländern. Leipzig, 1818.*

STATIUS. (PUBLIUS PAPINIUS) Een uitstekend Romeinsch dichter, in de laatste helft der eerste eeuw onzer tijdrekening te *Napels* geboren. Hij kwam vroeg te *Rome*, en behaalde 3 maal in den poëtischen wedstrijd den prijs. De keizer DOMITIANUS schonk hem, ter belooning van zijn dichterlijk talent, eene gouden kroon, en was hem over het geheel zeer genegen. Daar hij echter voor zijne *Thebaïde* den prijs niet verkreeg, zoo begaf hij zich, uit verdriet, naar zijn landgoed bij *Napels*, waar hij in het 35ste jaar zijns levens stierf. Wij bezitten nog van hem de *Thebaïde*, een episch gedicht, waarin hij de verovering van *Thebe* bezingt; de *Achilleïs*, in 2 gezangen, de omstandigheden van den Trojaanschen oorlog schetsende, hetgeen onvolkomen, en naar een gebrekkig plan bearbeid is. In beide dichtstukken straalt eene groote, maar niet altijd wel aangebragte, belesenheid door. De uitdrukking is schoon, somtijds echter zwellend, en grootendeels van VIRGILIUS ontleend. En eindelijk *Silvie* (mengelgedichten), in 5 boeken, meestal bij bijzondere gelegenheden ver-

vaardig; doch waarvan zeer vele den dichter van eene uitstekende zijde doen kennen.

STAUNTON. (GEORGE LEONARD) Een baronet van *Ierland*, alwaar hij in *Galway* van niet zeer vermogende ouders gebooren werd. Reeds vroeg kwam hij te *Montpellier*, waar hij zich in de Geneeskunde oefende, en tot doctor bevorderd werd. Hij begaf zich nu naar *London*, en leverde hier, onder meer andere lettervruchten, eene overzetting van eenige schriften van den beroemden Weener-arts STARK, benevens eene vergelijking der Engelsche en Fransche Letterkunde, voor het *Journal étranger*. In 1762 ontving hij eene uitnoodiging naar de *West-Indiën*, waar hij als geneesheer een aanzienlijk vermogen verwierf; werd vervolgens geheimschrijver bij lord MACARTNEY, gouverneur van *Granada*, in welken post hij eene nauwkeurige kennis der Regtskunde opdeed, hetgeen hem den post van generaal-fisikaal bezorgde. Toen MACARTNEY het stadhouderfchap van *Madrâs* aanvaardde, volgde hij hem als geheimschrijver mede derwaarts, en vertoonde zich in verscheidene moeilijke gevallen, inzonderheid bij de vredesonderhandelingen met TIPPO SAIB, als een bekwaam staatsman, voor welke diensten de Oost-Indische compagnie hem, bij zijne terugkomst in *Engeland*, met een jaargeld van 500 p. st., en de universiteit te *Oxford* met de waardigheid van doctor in de Regten beloonde; terwijl hem de koning den titel van baronet van *Ierland* opdroeg. Hij werd op nieuw de reisgenoot van lord MACARTNEY, toen deze in 1792 tot gezant naar *China* bestemd werd, en niet alleen tot geheimschrijver van het gezantschap, maar ook, om in gevalle van nood, de plaats van den lord te kunnen bekleeden, tot buitengewoon gezant en gevolmagtigd minister benoemd. De reis miste wel in de hoofdzaak haar doel; doch STAUNTON vervaardigde, na zijne terugkomst, uit de papieren van MACARTNEY, het dagboek van den kapitein zesdes scheepstogts, uit zijne eigene aantekeningen, en die der geleerden en anderen van het talrijk gevolg, eene beschrijving derzelve, welke hij met vele voortreffelijke kaarten en platen, in het licht gaf, onder den titel: *An authentic account of an embassy from the king of Great-Britain to the Emperor of China*; *London* 1797, 2 vol. 4^o, met kaarten en platen, in één deel in folio. Van dit werk, waaraan de geleerde BARROW zeer veel deel had, heeft men, onder anderen, mede eene Nederduitsche vertaling. — STAUNTON stierf te *London*, in het jaar 1801.

STEEN (JAN). Een bekend kunstschilder, te *Delft* geboren, waar zijn vader brouwer was. Hij was een leerling van JAN GOJEN, die, om zijne vrolijke genardheid en geestige invallen, veel met hem op had. De leerling had ook vele genegenheid voor zijnen meester, maar nog meer voor deszelfs dochter, met welke hij eenen heimelijken minnehandel onderhield, waarvan het gevolg was, dat JAN STEEN besluiten moest, om haar te trouwen. Zijn vader, hem eene behoorlijke kostwinning willende bezorgen, kocht voor hem eene brouwerij te

Delft, waarin hij een goed bestaan zoude gevonden hebben, wanneer hij zijne zaken wel bestuurd hadde; doch, dit geene plaats hebbende, werden de winsten zoo gering, dat hij zijne toevlugt tot het penseel moest nemen. Het eerste stuk, dat hij schilderde, was een zinnebeeld van zijne bedorvene huishouding, waarin zijne huisvrouw geen gering deel had. Het vertrek en alles lag overhoop; de hond flobberde uit den pot; de kat liep met het spek heen; de kinderen buitelden haveloos over den grond; zijn vrouw zat op haar gemak in eenen leuningstoel, en zag alles gerust aan; en, om de klucht, had hij er zich zelve bij afgemaald, met een wijnglas in de hand, en een' aap op den schoorsteen, die alles begluurde. Ondertusfchen bleef hij zijne brouwerij zoo geheel verwaarloozen, dat hij, na verloop van eenige jaren, herbergier werd; hetgeen echter ook niet van langen duur was. Hij vatte nu op nieuw het penseel op, en schilderde een stuk, dat hij naderhand aan den prins van *Wolfenbuttel* verkocht, waarin een bruidegom en bruid, twee oude lieden en een notaris worden voorgesteld. Allen zijn zoo natuurlijk in hunne onderscheidene verrigtingen geschilderd, als of men hen levend voor oogen zag. Even zoo natuurlijk en geestig is van hem geschilderd een' jongen opgefchoten knaap, staande te huilen. Het stuk verbeeldt eenen *Sz. Nikolaas avond*, en de jongeling, meenende, wat lekkers, of wat fraais, in zijnen schoen te zullen vinden, ziet er eene roede in steken.

Onder zijne kleinere foort van kunststukjes zijn er velen, die uitvoerig naar het leven geschilderd, en niet min geestig zijn. Het getal derzelve is menigvuldig en vol vinding, het zij hij vrolijke gezelschappen in wijn- of bierkroegen, of andere losse bedrijven van het menschelijk leven afbeeldt. Eene afbeelding van eene kwakers lijkstaafte is zoo geestig en koddig, en de wezens zijn zoo verwonderlijk naargeestig, dat men dezelve niet zonder lagchen kan beschouwen. Trouwens, men moet erkennen, dat hij het kenmerkende, het onderscheidende der personen, zeer wel verstond, en de bijzondere trekken zeer juist wist uit te drukken.

Inmiddels ziet men uit het een en andere opgegevene, dat de schilderkunst en levenswijze van JAN STEEN hand aan hand gingen, en de laatste vrij los en onbezonnen was. Hij bezat een hart zonder eenige zorg, en beschouwde alles van den vrolijken kant. Na den dood zijner vrouw huwde hij eene tweede, *MARIJTE HERCULENS* genoemd, die de kost met het verkoopen van schaapshoofdjes, pooten enz., gewonnen had; doch welk bedrijf, na zijn huwelijk, gestaakt werd. Deze *MARIJTE* plaagde hem altijd, om door hem, en wel in haar zondagspak, te worden uitgeschilderd; doch hij daaraan geen' zin schijnende te hebben, geschiedde dit ten laatste door den vermaarden Leijdfchen kunstfchilder *K. DE MOOR*. Zij was er wonder wel mede in haar schik; doch haar man, zeggende, dat er nog iets aan ontbrak, nam haar portret, zette zich aan het schil-

de-

deren, en plakte haar eenen grooten hengelkorf, met gekookte schaaps-hoofdjes en pootjes, aan den arm, hetgeen een zoo zonderling contrast opleverde, dat zij er zelve over moest lagchen. „Dit ont-„ brak er aan, zeide JAN STEEN, „zouden u de menschen ken-„ nen.” — Men ziet uit dit alles, dat het bekende spreekwoord: *dit is een stukje van JAN STEEN*, niet zonder rede zoo algemeen is geworden, en volkomen in 's mans karakter zijnen grond heeft. Hij stierf in 1678 en werd door zijne kunstbroeders begraven.

STEEN-AREND, (*Falco Chrysaëtos*), ook *Goud-arend*, *Hazen-arend* genoemd, behoort, met anderen van zijne soort, tot het geslacht der valken. Hij heeft eene gele washuid aan den bek, roestachtig gele, wollige pooten, een bruin, roestkleurig gemengd lijf, en eenen zwarten staart, die aan deszelfs grondstuk aschgrauw gegolfd is; bewoont de bergachtige oorden van *Europa*, en voedt zich met den roof, uit klein zoogend gedierte en vogelen bestaande; ofschoon hij ook wel somtijds op herten en andere groote dieren durft aanvallen, en sterk en behendig genoeg is, om zich van hun meester te maken. Zijne stem is hardluidende en vreesverwekkende: hij nestelt op de toppen van hooge rotsen, en voedt zijne jongen met het beste wild van hazen, jonge rhen enz.

STEENBAKKERIJEN. Reeds in de oudste geschiedenisfen vindt men van dezelve gewag gemaakt, en zij berigten ons, dat de *Egyptenaren*, bij welken vele kunsten en handwerken het eerst ontstaan, en tot zekere volkomenheid gebragt zijn, tichelsteenen gebakken hebben. De *Grieken* volmaakten, volgens PLINIUS, deze kunst, en hadden drierlei soort van tichels, van 6, 12 en 15 duim lang. Ook de *Romeinen* moeten het daarin al zeer ver gebragt hebben, want de zuil van TRAJANUS, van steen opgetrokken, is, na verloop van 17 eeuwen, nog zeer sterk. In ons vaderland vindt men, zoo menigvuldig dan elders, tichelwerken, en de steenen, hier gebakken, zijn zelfs buiten 's lands beroemd. Men gebruikt daartoe klei, die op de meeste plaatsen met teelaarde verbonden is; en van daar, dat de Steenbakkerijen bij ons, inzonderheid, in de provincien *Groningen*, *Vriesland*, *Utrecht* en *Gelderland*, alomme gevonden worden. De steenen, onder den naam van *Dordsche* bekend, worden te *Dordrecht* uit een soort van zinkfel, dat door het opperwater achtergelaten, en gemeenlijk *ebbe-slik* geheeten wordt, gemaakt. — Men kiest tot het steenbakken van de gegravene klei de fijnste en vetste, waarbij niet meer dan een derde zand gevonden wordt; want eene zeer zware en zuivere klei trekt in het vuur te veel in elkander, en eene te grove en magere geeft geene genoegzame vastheid aan de steenen. Te veel kalkaarde of gips is insgelijks nadeelig, om dat deze stoffen de vloeijing der steenen tot glas te veel bevorderen, en tevens aan dezelve eene opslurpende hoedanigheid geven, waardoor zij het water tot zich nemen, door de vorst afschilferen, en vochtige muren veroorzaken. De klei, gegraven en in eenigzins diepe

kuilen op hoopen gezet zijnde, wordt er zoo veel water bijgevoegd, als noodig is, om dezelve wel door elkander te kunnen treden. Hierdoor genoegzaam taai en zamenhangend geworden zijnde, brengt men haar na den vormer, die de kluit klei, hem door eenen handlanger toegereikt, in den vorm drukt (zijnde een langwerpig vierkant bakje, iets grooter dan de steen na het droogen en bakken zijn zal); beftroot of besprengt de klei, zoo het noodig is, met zand of water; strijkt dezelve met een' rolltok glad met den vorm af; doet er den steen uit, die spoedig door eenen anderen handlanger wordt weggebracht, en op eenen harden vlakken grond nedergelegd, welk alles met eene verwonderlijke vaardigheid voortgaat, zoo dat een vormer des daags 14 à 15 duizend steenen maken kan. Wanneer de steenen, na eerst omgekeerd en op hunne langste zijde gezet te zijn, genoegzaam droog en vast zijn geworden, stapelt men dezelve op *hagen* (lange breedte planken met behoorlijke tusschenruimten), om verder te droogen, op elkander. De klei, welke men tot de steenen gebruikt, ofschoon, zoo lang zij nog vochtig is, van eene graauwe of blaauwachtige, droogt echter tot eene vaal ligte kleur op; verkrijgt dan reeds eene merkelijke hardheid, en kan nu, zonder dat men voor scheuren of schilferen behoeft te vreezen, in den oven gebracht worden.

Deze ovens zijn op verscheidene plaatsen van een verschillend maakfel, naar dat men van hout, steenkool of turf gebruik maakt. In ons vaderland bedient men zich van turf, en kunnen zij van 300,000 tot 1,200,000 steenen bevatten. Doorgaans hebben zij eene lengte van 32, eene breedte van 26 en eene hoogte van 18 voet, en zijn, behalve van twee, tegen elkander overstaande openingen of poorten, voor het in- en uitkruipen der steenen, van onder van langwerpig ronde stookgaten, 6, 8 of 10 in getal voorzien. Na dat de oven met de te bakken steen behoorlijk gevuld is, begint men langzamerhand door de eerste, tweede en derde pijp, en zoo vervolgens te stoken, tot dat de onderste steenen eenen gelijken gloed hebben, waarmede men meestal 16, 18 of meer dagen voortgaat, waarna, door aanhoudend stoken, de steen volbakken is. De onderste lagen dienen, om zoo te spreken, tot eenen oven voor de andere, want zij bakken, door de van onder aangebrachte hitte de overigen; doch gelijk de hitte, waaraan deze steenen onderworpen zijn, noodzakelijk verschillen moet, naar dat zij hooger of lager in den oven liggen, zoo levert zulk een oven ook steenen van eene zeer verschillende hardheid en kleuren op. De ondersteen, aan de grootste hitte blootgesteld, is de slechtste, om dat hij te sterk gebrand is; de bovensteen is insgelijks slecht, om dat hij den vereischten trap van gaarte niet verkrijgt, zoo dat de middelste of graauwe steen, boven anderen, algemeen de voorkeur verdient. Men gebruikt, vooral in *Holland*, voor muurwerk, een of twee voet boven den grond, de hardst gebakken steenen, om het optrekken van het water uit den grond

voor

voor te komen; zoo als ook gevels van deze steenen worden opgetrokken, die duidelijk, in het breken, eenen overgang tot glaswording vertoonen. Het verschil in de hardheid en kleur der steenen wordt door de meerdere of mindere hitte, waaraan zij zijn blootgesteld geweest, alsmede door de oorspronkelijke verscheidenheid van klei, veroorzaakt. De grootte en dikte derzelve is willekeurig; doch de breedte moet steeds de helft der lengte zijn. Vele oude gebouwen zijn van steenen gemetseld van 11 en 12 duim lengte, en 3 en 4 duim dikte; zijnde de grootste, die men tegenwoordig bakt, en *Moppen* genoemd worden, 9 duim lang, $4\frac{1}{2}$ breed en 2 dik. De *Leijdsche*, of *Rijnsteenen*, hebben eene lengte van 8, en eene dikte van $1\frac{1}{2}$ duim; de *Ijselsteenen* zijn korter, en slechts $6\frac{1}{2}$ duim lang en $1\frac{1}{4}$ breed. Insgelijks neemt men de kleur, ter onderscheiding der soorten, in aanmerking, die, om redenen, zoo als wij reeds opgaven, verschilt. De hardste steenen zoude men voor de beste moeten houden, indien zij niet eene te groote glaswording ondergaan hadden, om het water uit de kalk op te slurpen, waardoor deze niet genoeg opdroogt, en dus aan de nadeelen der vorst blijft blootgesteld. De steenen verkrijgen eene ijzergraauwe kleur, wanneer men een bos groen of zeehout bij het branden in den oven werpt. — De zoo harde straat- of bakklinders worden het best uit eene zuivere, witachtige klei vervaardigd, die in het vuur geelachtig uitbakt. Die van *Harlingen* zijn zelfs buiten 's lands beroemd.

De *Vloersteenen* en beste *Tegeltjes* ondergaan in alles de opgegevene behandeling; doch worden de fijne *Tegeltjes* van een' veel betere klei, dan de voorgaande steenen gemaakt, en met meer omslags gebakken. In vroegeren tijd werden dezelve menigvuldiger dan tegenwoordig gebruikt; terwijl de schilderkunst tevens bij dezelve te pas kwam, en men ze door verschillende benamingen onderscheidde.

STEENDRUK of *Lithographie*. Eene scheidkundige manier van drukken, in 1795 en 1796 in *München* uitgevonden. SIMON SCHMIDT nam de eerste proeven, om op *Kelheimer* kalksteen letters met was te schilderen, vervolgens den steen met een zeker zuur te begieten, waardoor de geheele oppervlakte werd aangetast, en alleen de met was overtrokken plaatsen staan bleven. De grootste verdienste, echter, ten aanzien der uitvinding en volmaking dezer kunst, om op steen te teekenen of te schrijven, en vervolgens door middel van eene pers af te drukken, heeft zich ALOYS SENNEFELDER verworven. Na dat de eerste proeven met het drukken van nooten gelukt waren, ontving hij van de Beijersche regering een privilegie, waarop hij voor ANDRÉ in *Offenbach* eene Lithographische drukkerij oprigtte, en de kunst door het drukken van nooten aldaar bekend maakte. Derzelver roem werd, echter, eerst door zijn *Breviarium* van ALBRECHT DURER, hetgeen hij in 1808 te *München* in steen afdrukte, en een sieraad der bockerij aldaar uitmaakt, buiten 's lands gevestigd, waarop 8 jaar later de onvergelijkelijke verzameling der *Oeuvres Lithographiques*,

van STRIXNER en PILOTI, verscheen. Eindelijk gaf hem zijne betrekking met den geheimraad UTZSCHNEIDER, die de Lithographische inrigting van het kadaster der belastingen bestuurde, gelegenheid, om zijne kunst verder te volmaken.

Men bedient zich, tot het teekenen op steen van tweederlei zelfstandigheden: van scheidkundigen Oost-Indischen inkt, en chemisch teekenkrijt. De inkt wordt aldus vervaardigd: men neemt 2 lood vette zeep, 5 lood zuiver wit was, $\frac{1}{4}$ lood gesmolten smeer, en 1 lood gewreven droog roet. De zeep, wordt, na dat zij fijn geschaafd is, in eenen ijzeren of aarden pot op het vuur gezet; gesmolten zijnde, doet men er eenige stukjes was en smeer bij; roert ze tevens gestadig om, en sleeft ze, wanneer zij een' zeer hoogen graad van hitte bekomen heeft, onder deze bewerking, met een' zwavelstok in brand. Na verloop van weinig tijds moet de vlam gesmoord, en het roet, onder het koken, langzaam, er in geschud worden. Wanneer dit geschied is, neemt men den pot voorzigtig van het vuur, giet dien op eene ijzeren of steenen plaat uit, en geeft er dan dien vorm aan, welken men verkiest. — Het scheidkundig teekenkrijt bestaat uit 1 lood vette zeep, 5 lood wit was, en $\frac{1}{4}$ lood gesmolten vet, waarbij men, wanneer alles kookt, 5 of 6 druppels, in de lucht gesmolten, potasch doet. Door deze laatste bruischt de stoffe echter zeer sterk op, zoo dat men wel zorg moet dragen, dat zij niet overloope: ook moet dezelve zoo lang boven het vuur worden omgeroerd, tot dat zij niet meer schuimt. Bij het uitgieten moet men zeer behoedzaam zijn, en eene plaat met eenen kleinen rand nemen, binnen welke men het bereidsel stort, en eene andere gladde plaat, die men er op legt, en met gewigt bezwaart, op dat alle, anderszins, nadeelige blaasjes worden geweerd. — De steen, welke tot Steendruk gebruikt wordt, is een schieferachtige, mergelaardige kalksteen, die in het Pappenheimsche en Eichstadsche wordt gevonden: doch de beste vindt men in het Pappenheimer dorp *Solnhofen*. De steenen zijn gewoonlijk slechts aan eene zijde bearbeid, en aan de andere ruw, en moeten van eene gelijke dikte zijn, waartoe zij zoo lang geslepen worden, tot dat zij eene effene, gladde oppervlakte verkregen hebben. De beste steenen zijn die, welke fijn van breuk en gelijkkleurig zijn; want de gevlekte of met witte stippels zijn min of meer onbruikbaar. De eene steen wordt met den anderen geslepen; terwijl men er fijn zilverzand tusschen doet, en beiden zoo lang tegen elkander wrijft, tot dat hunne oppervlakte glad is. Voor alle soorten van teekening, uitgezonderd die met krijt, bereidt men de plaat op de volgende wijze: men wrijft dezelve, na dat het zand alles zuiver afgeslepen heeft, zoo lang met water en puimsteen, tot dat derzelve oppervlakte glanzig wordt, waarna zij voor alle soorten van schrift, voor teekeningen met het penfeel, de pen enz. bruikbaar is. Voor de krijtteekening moet den steen eene ruwere oppervlakte hebben, en, na vooraf met water en puimsteen geglansd

te zijn, met zeer fijn, gelijk korrelig zand bestrooid worden, waarna men de oppervlakte met eenen anderen, glad geslepenen, gepolijsten steen cirkelvormig overwrijft, doch zonder water, waardoor dan de oppervlakte de noodige ruwheid verkrijgt. Alle op beiderlei wijze toebereide platen moeten zorgvuldig voor vet, zweet en het aanraken met de hand bewaard worden, om dat anders iedere vettigheid mede zoude afdrukken.

Wil men nu tot de teekening met inkt op den toebereiden steen overgaan, dan moet die eerst met echten terpentijn-olie of zeepwater bestreken worden, ten einde het uit elkander loopen der omtrekken voor te komen. Hierna kan men de teekening met potlood of rood krijt op de plaat brengen; doch is het laatste beter, om dat men dan duidelijk zien kan, welke omtrekken met inkt overtrokken zijn, hetgeen bij potlood niet zoo merkbaar is. Hierop omhaalt men deze grondtrekken, en voltooit het overige naar welgevallen, na dat men den inkt vooraf in regen- of rivierwater ontbonden heeft, waartoe echter regenwater, dat lang gestaan heeft, het beste is. Is de gemaakte omtrek zwart of donker bruin, dan kan men verzekerd zijn, dat hij bij het afdrukken voor den dag zal komen, daar integendeel een licht bruine doorschijnende trek niet afdrukt. Men kan zich tot het opbrengen van den inkt van een penfeel of pen bedienen; doch in het laatste geval, inzonderheid, wanneer de trekken fijn moeten zijn, kan men niet wel gewone schrijfpennen gebruiken, om dat zij te ligt stomp worden, weshalve men zich van stalen pennen, van horologie-veren gemaakt, bedient, die men een minuut lang in sterk water legt; door middel van een Engelsch scheermes van eene spleet voorziet; in eene pennenschacht gestoken, en aldus tot teekenen gebruikt wordt. Na de teekening laat men de plaat eenige uren liggen, en brengt ze dan eerst onder de pers. Het teekenen met chemisch krijt vordert alleen, dat eerst de zachtste kleuren en het laatst de sterkste genomen worden. Kan men door het krijt de voorgaanden niet genoeg doen uitkomen, dan verhelpt men dit door middel van een' pen of penfeel met den chemischen inkt. Bevat het geteekende voorwerp eene zachte overeenkomst van kleuren, dan moet het afdrukken der plaat aanstonds geschieden, om dat anders de weinige olie ligtelijk vervliegt of verdroogt, en dan het zwart op die plaatfen niet zoude hechten. Het olie-verniss, dat men gebruikt, moet van de beste foort zijn. Voor dat men den steen met zwart overtrekt, moet dezelve met sterk water, hetgeen door water zoo zeer verdund is, dat de steen slechts zwak opbruist, overtrokken of daarin gedoopt worden, waardoor hij, aan de lichte zijde, het water gemakkelijker inzuigt; doch moet men het sterk water niet te sterk nemen, om dat anders de fijne trekken en de inkt zouden worden weggenomen. Vervolgens wordt de steen met gewoon water afgewasfchen, en, genoegzaam water ingezogen hebbende, met eene vloeistof, uit $\frac{1}{2}$ lijn-, $\frac{2}{3}$ terpentijn-olie en $\frac{1}{3}$ gemeen water bestaande,

be-

begoten; daarna zuiver weder afgeveegd, en hierop met gom bestreken, waarna de inkt dadelijk op den steen gebragt wordt door een foort van boekdrukkers-ballen, van onderscheidene grootte, en op gelijke wijze, als bij de boekdrukkers geschiedt; doch zijn de eerste afdrukken zelden zeer zuiver. Behalve van deze ballen bedient men zich ook nog van cilindervormige, met leder overtrokkene, rollen, die aan beide zijden eene foort van handvatfel hebben, waarmede men over de platen rolt, of ook wel van stampers, die van dicht opgerold linnen vervaardigd zijn. Na ieder afdrukfel wascht men den steen met water af, en strijkt dien, door middel eener spons, met gomwater, hetgeen uit 2 lood Arabische gom op $\frac{1}{2}$ pond water bereid wordt; moettende de op witte plaatsen gehechte inkt door eene in zuiver, of ook in verdund, sterk water gedoopte spons worden weggenomen. Eene naauwkeurige beschrijving der pers kan, zonder eene teekening, er niet van gegeven worden.

De Steendruk geschiedt echter niet alleen op de boven omschrevene wijze; maar men graveert ook teekeningen in den steen, gelijk in koper en hout, en drukt dezelve alsdan af. Ook kan men koperen platen vermenigvuldigen, wanneer men, als zij uit de koperen plaatdrukkers komen, dezelve nat op eenen steen legt, waardoor men even zoodanige afdrukken verkrijgt, als van de koperen plaat zelve. Alhoewel deze uitvinding van veel nut is, en in *Munchn* uitmuntende platen in Steendruk vervaardigd worden, heeft zij nogtans dit groot gebrek, dat in de zachte afdaling der kleuren en afstanden geene wijking genoeg is, en de trekken niet de noodige lijnheid bezitten. Ook levert eene wel bearbeide plaat voor de krijtteekening niet vele afdrukfels, en men heeft voorbeelden, dat, na 300 stuks gedrukt te hebben, de fijnste inkten niet zoo sterk meer uitkomen, als zij wel moesten. Welligt bereikt deze uitvinding, in vervolg van tijd, die volkomenheid van irrigting, welke ieder vriend der kunst wenscht. (Men zie: SENNEFELDERS *vollständiges Lehrbuch der Steindruckerei; Munchn* 1818.) Reeds vindt men verscheidene Steendrukkerijen, zoo in *Duitschland*, als in *Frankrijk*, *Engeland*, de *Nederlanden* enz.

STEENKOLEN (*Bithunnen Lithantrax*). Deze, zoo zeer bekende brandstofte behoort, ongetwijfeld, in het geslacht der aardharsfen te huis, hoezeer men haren eersten oorsprong in het plantenrijk schijnt te moeten zoeken; ten minste leveren de veelvuldige afdrukfels van gewassen, welke zich in den *Thoonchiefer* (de kleaardige leisteen), die over dezelve henen ligt, vertoonen, gelijk ook de brokken bitumineus-hout, welke dikwijls in de schaften der kolen-mijnen worden aangetroffen, veel vermoeden op, dat de Steenkolen, over het algemeen, van eenen plantaardigen oorsprong zijn. Alle Steenkolen zijn van eenen leiachtigen aard. Men onderscheidt dezelve doorgaans in *Schiefer-* of *Leikolen*, en in *Zwavel-*, *Glans-* of *Glimkolen*. De eerste zijn van een bladerig zamenstelsel, en minder vast, glanzig en duurzaam dan de beide andere foorten. De Zwavelkolen onder-

schei-

scheiden zich door eenen grooten inhoud van zwavel, die zich zelfs bij het branden door den reuk kenbaar maakt. De Glans- of Glimkolen zijn de beste; vast van kern; hebben eenen metaalachtigen glans, en breken vierkant, glad door; zelfs zijn zij zoo hard, dat men ze glad slijpen of polijsten kan. Bij het branden loopen of smelten zij, als het ware, tot koeken te zamen; geven eenen ongemeenen hoogen graad van hitte van zich, en laten weinig asch, slakken of sintels achter; zijnde juist het tegenovergestelde der vorigen, vooral der eersten. Men geeft aan deze beste foort van Steenkolen ook den naam van *Papegaaijen*. — Ofschoon wel *Engeland* en *Schotland* de stapel der Steenkolen schijnen te zijn, komen zij echter ook in vele andere oorden en streken der wereld voor, zoo als in *Zweden*, *Duitschland* en de *Nederlanden*, zelfs in *Frankrijk* en in de Zuidelijke deelen van *Rusland*, in *Siberië*, in *China*, gelijk mede in de Noordelijke deelen van *Noord-Amerika*. In de klipvallen van *Groenland* vindt men er, die van eene uitstekende hoedanigheid zijn.

De echte of goede Steenkolen zijn doorgaans zwart van kleur; doch men vindt er ook, die bont, glimmend, groen en geelachtig zijn, naar mate dat er de lichtstralen op vallen. Ofschoon goede turf en hout voor den haardbrand aangenamer en gezonder is, zoo is nogtans de dienst, welke men in *Europa* van deze brandstof heeft, en derzelve nut tot velerhande einden, verbazend groot. Zij worden met veel voordeel gebruikt in een aantal fabrieken, zoo als in sterkwater-branderijen, genever-stokerijen, brouwerijen, zeepziederijen, zoutketen, vitriool-, aluin- en meer andere fabrieken; doch is het in alle gevallen verkieslijkst en voorzigtigst geene koperen, maar ijzeren, ketels of pannen te gebruiken, of de bodems der koperen, door middel van ijzeren platen, tegen den invretenden damp der kolen te beschutten. Tot glas-ovens, het roosten en smelten der metalen, tot ijzer-smederijen en andere werken, waartoe men eenen sterken heeten gloed noodig heeft, kan men de Steenkolen genoegzaam voor onontbeerlijk houden. Zeven pond van deze brandstof geven zoo veel hitte als twaalf pond beukenhout. Het is waar, dat zij niet spoedig in brand slaan; maar, in brand geraakt, behouden zij haren gloed zeer lang, en nemen in hitte toe, indien zij nu en dan met water besprengd worden. Het zal noodeloos zijn, hier alle de verscheidenheden der Steenkolen op te noemen, te meer, daar te dien einde geen vasten maatregel bestaat; doch dit gaat door, dat, de verscheidenheden bij beiden daargelaten, de Rhoer-kolen op de Engelsche in waarde, brandkracht en hoedanigheid volgen.

Wat de steenkolen-groeven of mijnen, en het bewerken derzelve betreft; al wat daartoe betrekking heeft, is ten hoogste opmerkenwaardig. De wijze, op welke men deze delfstof magtig wordt, verwekt de meeste aandacht. Onder anderen, of boven alle anderen, mag men wel zeggen, verdient het steenkolen-bergwerk bij *Newcastle*,

in *Northumberland*, in *Engeland*, even zoo vele opmerking en bewondering, als het zoutwerk bij *Wilitska*, in den omtrek van *Kra-kau*. Deze steenkolen-mijn gaat dieper in of onder den grond, dan de wegens hare diepte zoo vermaarde ertsgraven in den *Hartz*, en strekt zich bijna een half uur gaans in de lengte onder den bodem der *Noordzee* uit, zoo dat oorlogfchepen over de hoofden der steenkolen-mijngravers fomtijds henen zeilen. Omtrent 30,000 menschen, en 1500, zoo groote als kleine vaartuigen worden er jaarlijks, ten behoeve dezer steenkolen-mijn, in bezigheid gehouden; terwijl de handel met de uitgedelfde Steenkolen, jaarlijks, bij de 5 millioen p. st. opbrengt. Naar *Londen* alleen, (atwaar, zoo als in geheel *Engeland*, gelijk bekend is, genoegzaam niet anders dan Steenkolen gestookt wordt), welke stad 276 Engelsche mijlen, nagenoeg 69 uur van *Newcastle* ligt, worden ieder jaar over de 24 millioen schepels van deze brandstoffe gevoerd; terwijl in de dienst der hiertoe noodige vaartuigen eene menigte goede zeelieden voor den staat gevormd wordt. In deze kolen-mijn leven geheele familien te zamen, waarvan velen, levenslang, het licht der bovenwereld even min aanschouwen, als die van de zoutmijnen van *Wilitska*. Om deze mijn van schadelijke dampen te ontledigen, en haar bestendig voor de ademhaling rein en zuiver te houden, heeft men zeer kunstige *Ventilators* aangelegd, zonder welke de altijd onderaardsch levende menschen hun verblijf daarin niet zouden kunnen volhouden.

Ondertusschen is deze kolenmijn niet de eenige groote en merkwaardige in *Engeland*; want men vindt ook zeer belangrijke in *Kumberland*, *Durholm*, *Yorkshire*, *Lancastleshire* enz. In het laatstgenoemde lanaschap heeft de hertog van *Bridgewater* een kanaal laten aanleggen, om het vervoeren der Steenkolen gemakkelijk te maken. Hetzelve voert ook zijnen naam, en is een der schoonste proeven en gedenkteekens van menschelijke uitvinding, kunst en werkvermogen. Het neemt zijnen aanvang bij *Woolseymill*, in het binnenste der kolen-mijn, ter diepte van 40 tot 110 voet, en de vaart op dit kanaal duurt meer dan 2 uur, eer men weer het gewone en aangename daglicht aanschouwt: zelfs heeft men dit kanaal, naderhand, op geweldige bogen, over den bevaarbaren *Irwell*-stroom henengeleid. De kolen-mijn zelve loopt onder het vlek *Wigau* heen, en men kan in de kelders der huizen de arbeiders duidelijk in de mijn hooren werken.

STEEN-OLIE (*Betumen Petroleum*). Eene aardhars, die van sommigen ook *Berg-olie* wordt genoemd, waarschijnlijk door de eene stoffe met de andere te verwarren. Deze delfstoffe (welke vrij gemeen en tamelijk overvloedig voorkomt in verscheidene landen van *Europa*, zoo als *Frankrijk*, *Duitschland*, *Zwitserland*, *Beijeren* enz. ook in *Amerika*), is minder vloeijend dan de *Naphta*. Eigenlijk in zich zelve reeds veel taaijer en dikker zijnde, wordt zij dit nog hoe langer hoe meer in de opene lucht. Hare kleur is zwartachtig bruin;
maar

maar zij wordt hoe langer hoe donkerder, en vertoont zich ten laatste als gewone pek, en is, derhalve, ondoorschijnbaar. Zij is ook minder vlug en fijn van deelen, en van daar ook minder ontvlambaar dan de *Naphta*. Zij vereenigt zich gemakkelijk met allerlei oliën, balsems en harsfen uit het plantenrijk; ook met amber, barnsteen en arfenik of rottekruid. Tot gebruik in de Geneeskunde is zij van dergelijke dienst als de *Naphta*, doch op verre na niet zoo krachtig en doordringend. Men gebruikt haar in de huishouding, als olie, ter verlichting. Dik geworden zijnde, is zij van dienst als wagensmeer, en wederom door warmte losgemaakt, of ontbonden, als teer, om er vaartuigen of ander houtwerk mede te besrijven, en daardoor tegen de aandoeningen van lucht en water te beschutten.

STEENREGEN. Dit, in vroegeren tijd, wel dikwijls beweerde, doch door de natuurkundigen in twijfel getrokken, Natuur-verschijnsel is door nieuwere waarnemingen en onderzoekingen bevestigd geworden. Wij geven hier alleen de merkwaardigste voorbeelden van Steenregen op, welke het laatst der vorige en deze tegenwoordige eeuw hebben opgeleverd. Den 16den van Zomerm. 1794 vertoonde zich 's avonds te 7 uur, in de landstreek van *Siena*, eene langwerpige ronde, geheel afgezonderde, duistere wolk, van een zeer buitengewoon aanzien, en plotseling viel er, onder verschrikkelijken donder en bliksem, waarbij te gelijk rook en damp uit de wolk kwamen, eene menigte gloeiende, slakvormige steenen, waarvan vele ettelijke ponden wogen, en ter diepte van eenige ellen in den grond doordringen. Een derzelve viel op den hoed van een knaap en verbrandde het vilt; terwijl anderen, die op boomen vielen, sporen van derzelve hitte achterlieten, en een groote steen in eenen vijver nederkwam, en onmiddellijk het water tot kokens toe verhitte. Daags daarna had er eene verschrikkelijke uitbarsting van den *Vesuvius* plaats, en men vermoedde, in het eerst, dat deze Steenregen daarmede in verband stond; doch bevond naderhand door vergelijking, dat tusschen de gevallene en uitgeworpene steenen een aanmerkelijk onderscheid plaats had. Deze, uit de wolken nedergedaalde, steenen waren van buiten zwart, en men konde er duidelijk een, als nieuw, verglaaszel op zien, met alle de teekens, dat zij aan eene buitengewone hitte waren blootgesteld geweest. Zij waren, wanneer men ze doorbrak, van binnen van eene lichtgraauwe kleur, met zwarte vlekken en blinkende puntjes voorzien, waarin men zwavelzand meende te ontdekken. — In Engelsche Journalen vindt men een ander berigt van eenen Steenregen, welke den 13den van Winterm. 1795 te *Woldnewton*, in *Torkshire*, plaats had. Men hoorde des middags 3 uur, tweemaal na elkander, in eene halve minuut, eenen slag, als of er twee zware stukken geschut gelost werden, waarop nog een gegons volgde, hergeen van het Oosten naar het Westen scheen voort te gaan. In hetzelfde oogenblik viel, omtrent 200 el van de woning van den kapitein TOPHAM, een steen uit de lucht, die bijna 55

pond zwaar was, en 18, volgens anderen 21 duim diep in de aarde drong. Hij was nog warm, toen men hem aanraakte; op het aanzien zwart; rook als zwavel, en vertoonde, bij het breken van denzelfden, eenige glimmende deeltjes. — Voorts vielen den 18den van Lentem. 1817 in de kantons *Cartemerou* en *Monclar*, in het Franfche departement *Lot* en *Garonne*, luchtfteenen, welk verschijnsel van donderlagen voorafgegaan en gevolgd werd, en heeft men ook berigten van eenen Steenregen, welke, namelijk, in het departement *d'Orne*, op den 26sten van Grasm. 1803, plaats had. De plaats, waar dezelve het meest gevallen was, bedroeg in de lengte twee en een half en in de breedte eene Franfche mijl, en men vond onder de steenen 2000, waarvan de kleinste $\frac{1}{2}$ lood en de grootste 17 $\frac{1}{2}$ woog. De bestanddeelen waren, gelijk bij de overige luchtsteenen, kiezel-aarde, talkaarde, ijzer, nikkel-metaal en zwavel. Omtrent de verklaring van dit verschijnsel zijn de natuur-onderzoekers van een verschillend gevoelen.

STEENSNIJKUNST is die kunst, waardoor aan steenen, door middel van een werktuig, eene gladde oppervlakte en regelmatige gedaante gegeven wordt. Het snijden der steenen geschiedt door den diamant, den amaril, en een klein werktuig, het rad genoemd; voorts door zagen, naalden van ijzer en tin, en kleine raderen. De diamant moet, uit hoofde van deszelfs hardheid, op stalen schijven gefneden worden, waartoe men diamantpoeder, of diamant-spaath-poeder, met olie, gebruikt; doch voor den robijn, saphir en topaas kan dit op eene koperen schijf, met diamant-spaath-olie geschieden. Tot het polijfsel op koper bedient men zich van tripel en water. De hyacint, smaragd, amethyst, agaath, en andere steenen, die minder hard zijn, worden op looden schijven, met amaril en water, gefneden, en met tripel gepolijst; terwijl de opaal en turkoois, uit hoofde van derzelver mindere hardheid, op houten schijven, met tripel gefneden en gepolijst worden.

De kunst, om verdiept in steenen te snijden, is de oudste, en steenen van deze foort noemt men *Intaglio's*; doch de kunst om er verhevene figuren op te brengen, welke men *Cameen* noemt, is de jongste: beide begrijpt men onder den algemeenen naam van *Gemmen*.

De *Egyptenaren* waren de eerste, die de Steensnijkunst oefenden; op hen volgden de *Israëlitcn*, *Pheniciërs*, *Etruriërs*, *Grieken* en *Romeinen*. De *Egyptenaars* sneden, uit de hardste graniten, robijnen, porphiren en basalten vazen en andere figuren, en bedienden zich daartoe, zoo als men meent, van ruwe diamanten; doch zij waren niet verheven, maar verdiept, en hunne Godheden sneden zij in lazuursteen. Onder de *Israëlitcn* was BEZALEËL als steensnijder bekend, die op last van Mozes in de steenen van den mantel des hoogenpriesters, en van de borstlap van AÄRON de namen der 12 stammen moest snijden. De *Grieken* bragten de kunst tot volkomenheid: zij sneden in het eerst de verhevene figuren of *Cameen*, en THEO-

DORUS, van *Samos*, die ettelijke eeuwen voor onze Zaligmaker leefde, was onder hen de oudste steensnijder. PYRGOTELES was, ten tijde van ALEXANDER den Grooten, de beroemdste der oudheid in deze kust, en ook SOKRATES maakte zich in het snijden van edelgesteenten beroemd. SOLON, DIOSCORIDES en CRONIUS bragten, onder AUGUSTUS, deze kunst naar *Italië* over, waarin de Romeinen het al spoedig verbragten; doch zij ging met hunne magt en den goeden smaak verloren. Toen echter de uit *Konstantinopel* gevlugte Grieken, in de 15de eeuw, de wijk naar *Italië* namen, beurde zij, onder medewerking der MEDICISSEN, het hoofd weder op, en houdt men inzonderheid JOHANNES BERNARDI voor haren hersteller in dat land, alwaar G. GIRANETTI, onder de tegenwoordig nog levende kunstenaars, de beroemdste in dat vak is. Men bewondert van hem eene *Camee* van Oosterfche Onix, eenen zittenden JUPITER verbeeldende, wien HEBE den godendrank aanbiedt. In *Duitschland* vindt men de eerste sporen der Steensnijkunst in de 15de eeuw, in *Neurenberg* en *Straatsburg*, alwaar LUKAS KILIAN zihc zeer beroemd maakte. Onder de Duitfche steensnijders van lateren tijd behooren L. NATTER, FACIUS en anderen.

STEKELVARKEN. (*Ilystrix*) Dit diergeflacht kenteekent zich door een lijf, met stekels bezet, en twee voortanden in iedere kaak. Men vindt er twee foorten van, namelijk: 1. *Het Noord-Amerikaansch Stekelvarken (II. Dorsata)*, met korte stekels, die onder het haar als verborgen zijn. Het behoort in *Canada* op *Labrador* te huis, en doet, inzonderheid des Winters, vele schade aan de jonge boomflammen. Het is zeer bang zich nat te maken; slaapt veel, en voedt zich meestal met den bast van den geneverboom. Het drinkt in den Zomer, en des Winters gebruikt het sneeuw. Men zegt, dat het vleesch door de wilden gegeten wordt, en naar varkensvleesch smaakt. Ook bedienen zij zich van zijn vet, en de stekels worden in plaats van spelden gebruikt. 2. *Het gekuifd Stekelvarken (II. Cristata)*, hetwelk zeer lange stekels, een' gekuifden kop en korten staart heeft. Het bewoont de warmste deelen van *Azië* en bijna van geheel *Afrika*: ook kan het leven en zich voortplanten in minder heete luchtstroken, als: *Perzië*, *Spanje*, en *Italië*. In *Italië* is het algemeener dan in *Spanje* en voorts op het Apennijnsch gebergte, en den omtrek van *Rome*. Het leeft van boombasten en vruchten, die het bij nacht opzoekt, en onthoudt zich in een vrij diep hol onder den grond. Deze holen zijn zoo menigvuldig aan de kaap *de Goede Hoop*, dat de wegen hierdoor voor de paarden gevaarlijk worden. Getergd zijnde, maakt het Stekelvarken met zijne stekels of pennen een geweldig geklatter. Dat het echter, zoo als sommigen zich verbeelden, de los geraakte pennen, tot op eenen afstand van bijna 3 voet, zijdelings van zich kan werpen; is van alle grond van waarschijnlijkheid ontbloot. Zijn vleesch wordt aan de kaap *de Goede Hoop* als spek ge-rookt, in den schoorsteen gedroogd en gegeten.

STEPHANUS (ROBERT). Een beroemd geleerde en boekdrukker, in het begin der 16de eeuw te *Parijs* geboren, die niet alleen de grondigste kennis der Latijnsche en Grieksche, maar ook der Hebreeuwsche talen bezat; zoo als de door hem bezorgde uitgaven ten bewijze verstreken. Na zijns vaders dood arbeidde hij eenige jaren gemeenschappelijk met SIMON DE COLINES, en bezorgde eene uitgave van het Nieuwe Testament, welke nauwkeuriger en in een gefchikter formaat gedrukt is, dan die vroeger zijn in het licht verschenen. De spoedige aftrek derzelve verontrustte de doctoren der *Sorbonne*, die gaarne een voorwendfel zouden gevonden hebben, om de spoedige verspreiding van een boek te beletten, waaruit de aanhangers der nieuwe leer hunne bewijzen trokken. Kort daarna huwde ROBERT aan eene dochter van den boekdrukker JOSSE BADIUS, welke het Latijn zoo wel verstond, dat zij hare kinderen en dienstboden er in onderwees, zoo dat er niemand in huis was, die deze taal niet vaardig sprak. Omstreeks 1526 rigtte hij eene eigene drukkerij op, waaruit eene reeks der schatbaarste werken te voorschijn kwamen; terwijl hij zijne uitgaven van Grieksche en Romeinsche klasieken grootendeels met aantekeningen en belangrijke voorredenen verrijkte. In het eerst drukte hij met de letters zijns vaders en van SIMON DE COLINES; doch omtrent het jaar 1532 liet hij een sierlijker schrift vervaardigen, waarmede hij de fraaije Latijnsche uitgave des Bijbels van dat jaar drukte. Hierdoor haalde hij zich, echter, nieuwe vervolgingen op den hals, welke hij alleen door de bijzondere bescherming van FRANS I, en de belofte van voortaan niets, zonder toefemming van de *Sorbonne*, te zullen drukken, konde ontwijken. Hierop verscheen de eerste uitgave van zijnen voortreffelijken *Thesaurus linguae Latinae*, waaraan hij bij ieder volgende eene meerdere volkomenheid gaf, en dien GESZNER, later, bij den zijnen ten grondslag legde. In 1539 werd hij tot koninklijk boekdrukker voor het Latijn en Hebreeuwsch benoemd, wanneer FRANS I, op zijn verzoek, de fraaije schriften liet gieten, welke nog tegenwoordig in de koninklijke drukkerij te *Parijs* voorhanden zijn. Nieuwe aanvallen, welke hij wegens zijnen Bijbel van 1532 had, werden wel toen door den koning afgeweerd; doch na den dood van den vorst werden dezelve zoo hevig, dat hij zich ten laatste genoodzaakt zag, om *Frankrijk* te verlaten. Hij ging derhalve in 1552 naar *Genève*, alwaar hij met zijnen behuwd-broeder, KOENRAAD BADIUS, het Nieuwe Testament in het Fransch drukte; vervolgens eene eigene drukkerij aanlegde, waaruit verscheidene goede werken te voorschijn kwamen. Hij stierf in 1559. Onder anderen, schat men zeer hoog zijnen Hebreeuwschen Bijbel, in 4 deelen in 4^o, en eene in 8 deelen in 16^o; zijnen Latijnschen, van 1538 — 1540 in folio uitgekomen; het Nieuwe Testament, in folio, in 1550 in de Grieksche taal verschenen; zijne *Historiae Ecclesiasticae scriptores*; *Eusebii preparatio et demonstratio evangelica*; zijnen DIONYSIUS van *Ilalicarnassus*; DIO CASSIUS, (beide laatste

ste het eerst door hem gezamenlijk uitgegeven); zijnen CICERO, TERENCE, PLAUTUS enz.

STEPHANUS (HENRI ESTIENNE), de zoon des vorigen, zag mede in *Parijs*, in 1528 het eerste levenslicht. Hij had eene bijzondere zucht voor het Grieksch, had goede leermeesters, en maakte tevens zulke spoedige vorderingen in de Latijnsche taal, dat hij, met zijn 20ste jaar HORATIUS, met aanmerkingen, uitgaf; terwijl hij bovendien de wiskundige wetenschappen met ijver beoefende. In 1547 bezocht hij verscheidene plaatsen van *Italië*, om zich de boekerijen aldaar ten nutte te maken, en keerde met verscheidene kostbare afschriften van daar terug. Ook *Engeland* en de *Nederlanden* werden door hem bezocht, waarna hij in 1552 naar *Parijs* terugkeerde, waar hij op de vergunning, aan zijnen vader voorheen verleend, tot het aanleggen eener drukkerij, aanhield. In het zelfde jaar reisde hij andermaal naar *Italië*, om de handschriften van XENOPHON en DIOGENES LAERTIUS te vergelijken, en begon in den aanvang van 1557, op zijne eigene drukkerij te *Parijs*, de zoo moeilijke en zorgvuldig bijeengebragte vruchten zijner vlijtige nasporingen uit te geven. Hiertoe had hij de noodige kosten niet kunnen goedmaken, indien niet ULRICH FUGGER hem op de grootmoedigste wijze ondersteund hadde; gelijk hij zich dan ook, uit erkentenis, tot aan zijnen dood, boekdrukker van dezen zijnen weldoener noemde. De dood zijns vaders, in 1559, smarte hem bij aanhoudenheid zoo zeer, dat zijne krachten van langzamerhand verminderden, en hij op den raad zijner vrienden huwde, en daardoor zijner werkzaamheid eene nieuwe veerkracht bijzette. Daar hij echter openlijk de nieuwe leer voorstond, zag hij zich dikwijls in zijne rust en zijnen arbeid gestoord. In 1566 gaf hij de Latijnsche overzetting van HERODOTUS op nieuw in het licht, en verdedigde in eene voorrede dezen vader der Geschiedenis tegen de beschuldiging van ligtgeloovigheid. Van deze verhandeling gaf hij te gelijk eene Fransche vertaling uit, welke hij met vele satirische aanmerkingen omtrent de priesters en monniken vermeerderd had, waarover zich dezen gewisfelijk gestreng zouden gewroken hebben, wanneer zij den schrijver er van gekend hadden. Zijn vader, reeds aan de verzameling van een Grieksch woordenboek begonnen hebbende, zette nu de zoon dit belangrijk werk voort, en gaf den tot dus verre nog onovertroffen *Theaurus* der Grieksche taal in het licht, die eenen schat van geleerdheid en oordeelkunde bevat, en alleen genoegzaam zijn zou, om deszelfs schrijver eenen duurzamen roem te verschaffen: dan de onvermijdelijke hooge prijs van dit werk, en het uittreksel, hetgeen SCAPULA, dadelijk na deszelfs verschijning, er van leverde, veroorzaakten eenen geringen aftrek, en bragten den uitmuntenden schrijver in de uiterste verlegenheid. Hij deed, zoo om zich te verstrooijen, als om nieuwe hulpmiddelen op te zoeken, eene reize naar *Duitschland*. HENDRIK III schonk hem wel voor zijn werk, *de la Precellence du langage François*, 3000 li-

vres; voorts nog, om hem tot het opsporen van handschriften aan te moedigen, een jaargeld van 300 livres, en behandelde hem met vele onderscheiding; doch waarschijnlijk werden die gelden nimmer betaald; ten minste bleef HENRI in kommerlijke omstandigheden, en verwijderde zich eindelijk van het hof, om zich nuttiger te kunnen bezig houden; leefde sedert beurtelings in den omtrek van *Orleans*, *Parijs*, *Frankfort*, *Geneve* en *Lyon*, en stierf, op eene reize naar laatstgemelde plaats, in 1598, in een hospitaal.

Zoo treurig was het uiteinde van eenen der geleerdste, en in de oude Letterkunde verdienstelijkste mannen. Zijne uitgaven van klasieke schrijvers hebben bijna allen van lateren tijd, ten aanzien van den tekst, ter grondslag gediend; zijnde de befehuldiging, dat hij met denzelven willekeurlijk zoude zijn te werk gegaan, van allen grond ontbloomt. Hij was vrolijk en teergevoelig van aard, en beminde scherts en spotternij; doch konde geen tegenpraak verdragen, en veroorloofde zich scherpe pinddichten omtrent andersdenkende. Onder zijne talrijke uitgaven munten inzonderheid de volgende uit: *Poetae Graeci, principes heroïci carminis*, 1566, in folio; *Pindari et caeterorum octo lyricorum carmina*, 1560, 1566 en 1568; voorts MAXIMUS TYRIUS, DIODORUS, XENOPHON, THEUCYDIDES, HERODOTUS, SOPHOCLES, AESCHYLUS, DIOGENES LAERTIUS, PLUTARCHIUS, APOLLONIUS RHODIUS, CALLIMACHUS, PLATO, HERODIANUS, APPIANUS, HORATIUS, PLINIUS *de jonge*, VIRGILIUS, GELLIUS, MACROBIUS, de verzameling van Romeinsche Historiefchrijver enz. Ook heeft hij vele Grieksche schrijvers in het Latijn overgezet. Hij liet verscheidene kinderen na, waarvan eene dochter met den geleerden CASOUBONIUS gehuwd was.

STEPPE, van het Russisch woord *Step*, is eene woestijn, en ook een vlak, dor veld. De Steppen in het Russische rijk, die vele overeenkomst hebben met de landen in het voormalig Fransch *Guinea*, en de heivelden in het Noordelijke van *Duitschland*, blijven ten deele, alleen uit gebrek aan arbeidzame handen, onbebouwd. De grond zelf is niet overal even onvruchtbaar, en levert weiden voor de talrijke kudden der zwervende volken op. In de wijduitgestrekte Steppen van het gouvernement *Astrachan*, tusschen de *Woiga* en de *Jaik*, trekken *Kalmukken* en *Nogaitche Tartaren* des Zomers, met hunne kudden van de eene plaats naar de andere: in deze groeijen vele soorten van bloemen, kruiden en gewassen; ook vindt men er hazen, wilde bokken, verscheidene soorten van vogels, en hier en daar zoutmeren. In de Steppen van het stadhouderschap *Woronesch's*, aan de *Dou*, ontmoet men eene menigte muilieren.

STEREOMETRIE maakt een gedeelte van de Meetkunde uit, en handelt over het meten van vaste lichamen, derzelve ruimte, en de vlakten, welke zij bevatten. Men verdeelt de lichamen in *regelmatige* en *onregelmatige*. Tot de eerste behooren de zoodanige, waarvan alle hoeken, zijden en vlakten aan elkander gelijk zijn; ter-

terwijl bij de laatste het tegendeel plaats heeft. Bijzondere opmerking verdienen : 1. de *Prismatische* lichamen : *Cubus*, *Prisma*, *Parallelepipedum* en *Cylinder*. 2. de *Pyramidale*, *Pyramide*, *Kegel*, en 3. de *Kogelvormige*.

STEREOTYPEN. Zie BOEKDRUKKUNST.

STERNE (LORENZ). Een beroemd Engelsch schrijver, in 1713 te *Clonwell* in *Ierland* geboren. Hij ging in 1732 naar *Cambridge*, om zich in de Godgeleerdheid te oefenen; doch onderscheidde zich hier meer door zijne vrolijkheid dan door vlijt; meer door den eigenen gang zijner denkbeelden, dan door kunde. Intusschen verkreeg hij door de medewerking zijns ooms de predikantsplaats te *Sutton*, en later ook nog die te *Stillington*, benevens eene prebende bij de kathedrale kerk te *York*, waarna hij in 1741 huwde. *Sutton* was de plaats van zijn verblijf, alwaar hij, zoo als hij zelf verhaalt, den tijd met lezen, teekenen, schilderen en jagen doorbragt; latende hij zijne predikdienst meestal door vicarissen waarnemen. Van 1762 tot 1764 reisde hij voor zijne gezondheid naar *Frankrijk*, en in 1765 naar *Italië*, en stierf, kort na zijne terugkomst, in 1768, zonder het geringste van die vrolijkheid verloren te hebben, welke hem in alle de omstandigheden des levens steeds bijbleef. Zijn eerste werk was een Roman, getiteld; *the Life and Opinions of TRISTRAM SHANDY (het leven en de gevoelens van enz.)* 9 deelen bevattende, die van 1759 tot 1766 in het licht verschenen. In dit werk, hetgeen bijna in alle bechaafde talen is overgezet, speelt een bejaard land-edelman, die zich verbeeldt een wijsgeer te zijn, en zijne zeldzame, wonderlijke grondstellingen in de opvoeding van eenen eenigen zoon aan den dag legt, de hoofdrol. Het belagchelijke der schoolsche Wijsbegeerte en Geleerdheid; de menigte komicke, met aandoenlijke trekken doormengde, schilderingen van tooneelen en karakters uit het huiselijk leven; de schrandere aanmerkingen omtrent het menschelijk hart, en het luimige, dat allerwege in dezen Roman doorstraalt, maken denzelfven tot een zoo bont geheel, als welligt in geene taal voorhanden is. In 1767 gaf STERNE, doch onder den naam van YORIK, (de zotskap van den koning van *Denemarken* in de HAMLET van *Shakespear*); zijne *Sentimental journey throug France and Italy (Sentimentele reize door Frankrijk en Italië)*, in twee deelen, in het licht, welke zich door de diepste kennis van het menschelijk hart, den bevalligsten schalkachtigen luim, en de teederste aandoeningen kenfchetst. Zijne *Leerredenen* verschenen reeds in 1760, mede op den naam van YORIK, in 2 deelen; waarop hij in 1766 nog twee liet volgen, waarvoor hij echter zijnen naam plaatste. Zij bevatten leerrijke, zedelijke optellen, waarbij men zich aan zijnen onordelijken, doch geestigen en luimigen schrijfsrant herinnert. — STERNE behaagde niet alleen door zijne vernuftige invallen, maar men verlustigde zich ook in zijne in het oog loopende gestalte, en in de nog zonderlinge manier zijner kleeding. Vele mannen van verstand, zoo in *Engeland* als *Frankrijk*, waardeerde-

den hem hoog, en droegen hem achting toe; doch, in weerwil der aanzienlijke inkomsten zijner vaste jaargelden, en hetgeen hij als schrijver door zijne werken verdiende (de laatste uitgave derzelve bragt hem 24,000 p. st. op), vonden zijne gade en dochter, bij zijn overlijden in 1768, slechts schulden; doch werden zij, door geschenken, welke zij van zijne familie ontvingen, voor behoefte behoed. Zijne dochter, die aan een' Franschen edelman gehuwd was, gaf in 1775 eene verzameling van haars vaders *Brieven*, in 3 duodecimo deeltjes, in het licht, waarvoor gedenkwaardigheden van zijn leven en zijne familie geplaatst, en welke in den vertrouwelijken, en hem bijzonder eigenen, stijl geschreven zijn. In hetzelfde jaar verschenen almede de *Lettres from YORIK and ELIZA*, welke voor eene briefwisseling, tusschen STERNE en *Mistress DRAPER*, eene *West-Indische* vrouw, gehouden worden, en in den toon der vurigste vriendschap gesteld zijn. Het is te bejammeren, dat zijn huisfelijk en burgerlijk leven zoo weinig met de gevoelens van zachtmoedigheid, goedhartigheid en grootmoedigheid overeenstemden, waardoor zijne werken zich zoo dikwijls kenmerken. Van zijne schriften zijn, afzonderlijk en bijeenverzameld, verscheidene uitgaven in het licht verschenen.

STERREN-BEELDEN. Zijn zekere groepen van vaste sterren, welke zich de sterrenkundigen tot een gemakkelijker overzicht en aanwijzing derzelve gevormd hebben. Reeds in de oudheid maakte men daarmede eenen aanvang. De namen dezer beelden zijn van zeer ouden en onzekeren oorsprong. Doch de nieuwere sterrenkundigen, het voorbeeld hunner voorgangers volgende, hebben op voortgelijke wijze bij de oudere sterren-groepen nieuwe bijgevoegd. De eerste oorsprong der Sterrenbeelden is waarschijnlijk bij de *Egyptenaren* te zoeken, van welken de *Grieken* de hunne, ten minste gedeeltelijk, hebben overgenomen, en tot de *Romeinen* overgebracht, die dezelve verder in *Europa* hebben overgevoerd. PTOLOMEUS geeft 48 Sterrenbeelden op, die nog tegenwoordig de *Ptolomeische* genoemd worden, en de volgende namen dragen: I. De 12 Sterrenbeelden van den Dierenriem: *de Ram*, *Stier*, *Tweelingen*, *Kreeft*, *Leeuw*, *Maagd*, *Weegschaal*, *Schorpioen*, *Schutter*, *Steenbok*, *Waterman* en *de Viscchen*. II. De 21 Sterrenbeelden in het Noordelijk halfmond: *de groote Beer*, *kleine Beer*, *Draak*, *Cepheus*, *Casiopea*, *Andromeda*, *Perseus*, *Pegasus*, *het kleine Paard*, *de Noordelijke Triangel*, *Voerman*, *Bootes*, *Noordelijke kroon*, *Ophiuchus*, *Slang*, *Herkules*, *Adelaar*, *Pijl*, *Lier*, *Zwaan* en *Dolphijn*; terwijl III. de 15 Sterrenbeelden, in het Zuidelijk halfmond, *de Orion*, *Walvisch*, *Eridanus*, *Haas*, *kleine Hond*, *grootte Hond*, *Hydra*, *Beker*, *Raaf*, *Centaurus*, *Wolf*, *het Altaar*, *de Zuidelijke Visch*, *het schip Argo*, en de *zuidelijke Kroon* genoemd worden. — De dichters der oudheid verbonden de Sterrenbeelden, zeer zinrijk, met de bij hen zoo geliefkoosde mythen en fabelen.

Andere sterrekundigen vermeerderden deze beelden met een groot

aantal anderen, uit het Zuidelijk halfrond, en zijn wij de 12 volgende aan BAIJER verschuldigd: *de Indiaan, de Kraanvogel, Phenix, Vlieg, zuidelijke Triangel, Paradijsvogel, Paauw, Amerikaansche Gans, Water slang, Zwaardvisch, Vliegende visch* en *Kameleon*. Bij dezen voegde HALLEY, in 1675, gedurende zijn verblijf op *St. Helena*, nog de *Karels-eik*, en *la CAILLE* in de eerste helft der 18de eeuw, bij zijne vertoeving aan de Kaap de *Goede Hoop*, nog 14 Sterrenbeelden, als: *Beeldhouwers werkplaats, Scheidkundige Oven, Slingeruurwerk, Ruitvormig Net, Graveernaald, Schilders-ezel, Zee-kompas, Zee-octant, Luchtpomp, Cirkel, Linie- en Hoekmaat, Teleskoop, Mikroskoop* en *Tafelberg*. Bij dezen zijn, van tijd tot tijd nog anderen gevoegd, die wij allen niet kunnen noemen, en ook niet algemeen zijn aangenomen geworden. De bijzondere sterren van een sterrenbeeld worden door Grieksche en andere letters gekenmerkt, en verscheidene hebben hunne eigene namen. Ook onderscheidt men dezelve, naar gelang hunner verschillende, schijnbare grootte, en spreekt in dit opzigt van sterren van de eerste, tweede en derde grootte enz.

STERRENKUNDE. Deze verhevene wetenschap maakt een gedeelte der toegepaste Wiskunde uit; bestaat in de kennis van den sterren-hemel in het gemeen, voor zoover deze ve onder het bereik onzer waarnemingen en afmetingen valt, en bepaalt zich inzonderheid bij de beweging, grootheid en den afstand der hemel-lichamen. Wanneer men bij eenen helderen nacht den hemel aanschouwt, bespeurt men weldra, dat de sterren gestadig van het Oosten naar het Westen voortgaan. Sommigen, die uit de Oosterkim rijzen, doorloopen het Zuidelijk deel des hemels, en gaan in het Westen onder; terwijl eenigen nimmer beneden de kimmen dalen, en om een onveranderlijk punt des hemels, dicht bij de poolster, wentelen. Deze beweging nu ligt bij de sterrenkundigen ten grondslag der tijdsbepalingen, en is ontwikkeld, met behulp der Wiskunst, uit derzelver gewigtigste gevolgen. Sommige sterren behouden altijd, met betrekking tot elkander, dezelfde plaats; anderen daarentegen hebben eenen eigenen en schijnbaar onregelmatigen loop, waarom men de eerste *vasse*, de laatste *dwaalsterren* of planeten noemt. De Sterrenkunde leert den omloopstijd der laatste, waaronder ook die der zon of liever der aarde en maan, (welker eigene beweging men wel van hare dagelijksche moet onderscheiden) bepalen; derzelver afstand van ons wiskunstig meten; derzelver loopkringen ontdekken; den stand der planeten; de zon- en maan-verduisteringen berekenen, en in het algemeen alle hemelverschijnsels, zoowel eeuwen als jaren vooruit, met eene zekerheid bepalen, welke voor den ongeoeffenden in deze wetenschap bijna ongeloofelijk is.

Zonder de Wiskunst ware de Sterrekunde in hare eerste kindsheid gebleven. De Sphaerische en vooral de Physische Sterrenkunde, die de wetten, waarnaar zich de hemel-lichamen bewegen,

uit

uit de algemeene theorie der zwaarte en beweging afleidt, rusten geheel op wiskunstige gronden. Dan, ofschoon de Sterrenkunde nimmer haren tegenwoordigen trap van volmaaktheid, zonder de Wiskunst, zoude bereikt hebben, en men tot eene *volledige* kennis derzelve de hoogere Wiskunst niet kan ontberen, behoeft echter iemand, die alleen uit eene edele nieuwsgierigheid deze verhevene wetenschap nader wenscht te leeren kennen, en het nuttige en verhevene derzelve wil bevatten, juist niet met de hoogere deelen der Wiskunde bekend te zijn, alzoo de toegang tot het meest belangrijke in de Sterrenkunde voor den liefhebber, evenmin als voor den eigenlijken sterrenkundige, gesloten is; alleen met dit onderscheid, dat de laatste, door de Wiskunde dieper in de wetenschap wordt ingeleid, terwijl de eerste zich met eene meer oppervlakkige kennis moet vergenoegen. Zoo zijn er in onzen tijd vele geschikte handleidingen, om tot eene volledige kennis der Sterrenkunde te geraken, zonder dat men juist grondig in de Wiskunde behoeft ervaren te zijn; alleen hangt hier veel af van de wijze, waarop dezelve behandeld wordt. Voor hen, echter, die zich met eene oppervlakkige kennis der Sterrenkunde niet te vrede houden, is eene algemeene kennis der regtlijnige en klootsche driehoeksmeting der aequatien, reeksen en logaritmen, benevens de leer der kegelfneden, noodzakelijk, om zich in de Sterrenkunde te kunnen oefenen, en hare voorstellen te bevatten.

Den eersten oorsprong der Sterrenkunde moet men in de streken van het oude *Babylon*, in de vlakten van *Syrië* en *Egypte*, bij eenvoudige herdersvolken, zoeken; doch de eerste aanvang dezer wetenschap was, gelijk die van alle, zeer gering. Men vergenoegde zich aanvankelijk met de kennis van den stand der helderste sterren in zekere jaargetijden, en van derzelve op- en ondergang, tot dat de *Egyptenaren*, bij welken mischien de oorsprong der Sterrenbeelden en benamingen der sterren te zoeken is; de *Pheniërs*, die op hunne sloopstogten de sterren vlijtig waarnamen, en eindelijk de *Grieken* (waaronder *THALES*, *ANAXIMANDER*, *ANAXIMENES*, *ANAXAGORAS*, en inzonderheid *EUDOXES* en *ARISTARCHUS* van *Samos*, die omtrent 264 jaar voor onze tijdrekening de omdraaijing der aarde beweerde, en eenige Grieksche wijsgeeren verdienen genoemd te worden) de Sterrenkunde tot een' hooger trap opvoerden, en deze, ten laatste, onder de regering van *PTOLOMEUS PHILADELPHUS*, eene meer wetenschappelijke gedaante verkreeg. Inzonderheid verwierf zich de sterrenkundige *PTOLOMEUS* eenen beroemden naam. Zijn stelsel bleef verscheidene eeuwen het heerschende; en het was eerst *COPERNICUS*, die het waagde, om een ander en beter in deszelfs plaats te stellen, hetwelk echter de goedkeuring van *TYCHO BRAHÉ*, met wien tevens een nieuw tijdvak voor de beoefenende Sterrenkunde geopend werd, niet wegdroeg. Op de waarnemingen van dezen, grondde *KEPLER*, sedert 1609, zijne theorie van de elliptische ge-

claan-

daante der planeet-banen; terwijl tevens de ontdekking der verrekijkers de grenzen van het gebied der Sterrenkunde niet weinig uitbreidde. Naderhand bewezen LANDSBERG, GALILEI, LONGOMORAN, NICCIOLI, en bovendien HEVEL, HUIGENS, (de laatste door de uitvinding der slinger-uurwerken enz.) en DOMINICUS CASSINI de uitmuntendste diensten aan de Sterrenkunde. Ook toen begon FLAMSTED zijne voortreffelijke waarnemingen, en legde NEWTON, op het einde der 17de eeuw, den grond tot het gevoelen, dat de zwaarte- of aantrekkingskracht de oorzaak der beweging van alle lichamen zij. Dit zijn gevoelen werd door de in 1669 begonnen, en sedert voortgezette, meting van eenen meridiaanboog bevestigd; terwijl zijne uitgevondene spiegel-teleskoop tot menige nieuwe ontdekking, in lateren tijd, inzonderheid in de handen van HERSCHEL, aanleiding gaf. De Sterrenkunde kon zich dus, na de waarnemingen van eenen HALLEJ, FLAMSTED, LA CAILLE, BRADLEY, CLAIRANT, MANER, MASKELIJNE, HERSCHEL, PIAZZI, VON ZACH, en de berekeningen van eenen EULER, LAGRANGE, LA PLACE, en vele andere beroemde mannen, op de gelegde gronden, in de 18 en 19de eeuw verheffen, zoodat men, door de vereenigde pogingen dezer mannen, het thans reeds tot eene hoogte gebragt heeft, die men zelfs voor weinige jaren nauwelijks bereikbaar waande.

Wij zouden ons bestek verre te buiten gaan, indien wij breedvoerig alle de voordeelen wilden opgeven, welke de Sterrenkunde en hare toepassing der menschelijke maatschappij heeft aangebragt. Haar invloed op de Aardrijksbeschrijving en Tijdsrekenkunde is onbetwistbaar; terwijl hare beoefening van de weldadigste gevolgen voor de zeevaart geweest is. Door haar kan alleen de juiste ligging der plaatsen bepaald worden; eene nauwkeurige aanwijzing der klippen en ondiepten geschieden, en dus ook de koers, dien het schip nemen, en de gevaarlijke plaatsen, welke het ontwijken moet, met juistheid worden voorgeschreven; terwijl zij, vóór de uitvinding van het kompas, de eenige geleidster was, die den moedigen schipper op den ruimen oceaan den weg aanwees, dien hij te volgen had. Bovendien is de inwendige waardij der Sterrenkunde, en hetgeen zij ter beschaving en uitbreiding der menschelijke vermogens, uit eigen aard, moet bijdragen, hoogst belangrijk; doch ook hier moeten wij ons alleen tot de opgave van eenige voornamen trekken, welke haar kenmerken, bepalen. Zij is een der meest geschikte wetenschappen voor de ontwikkeling der edelste vermogens van den menschelijken geest, en hare beoefening is een krachtig behoedmiddel voor de heerschappij der driften en lagere begeerten; zij is de grenspaal der menschelijke wetenschap omtrent zaken, die onder het bereik der zintuigen vallen; levert het nauwste verband tusschen de zinnelijke en verstandelijke wereld op; geeft het schoonst ideaal van het groote en verhevene; bevat de krachtigste en uitmuntendste bewijzen voor de volmaaktheden van het Opperwezen; stemt het hart tot de ootmoed-

dige vereering van hetzelfde, en voert ons op tot de verhevenste begrippen voor des menschen voortreffelijkheid; terwijl zij alle bekrompene en partijdige denkbeelden van dezelve wegneemt. De Sterrenkundige vereert, wat dit laatste betreft, met aanbidding den Eeuwigen Geest, in wien alles leeft. Hij gevoelt de waarde zijner verhevene natuur en bestemming; terwijl hij het bestuur der wereld, hetgeen hij nimmer kan bevatten of doorgronden, aan de wijsheid des Almagtigen toevertrouwd, en zich zelve en zijne medemenschen leert hoogachten als verstandige en zedelijke wezens, zonder immer trotsch te zijn op den hoogen rang, welken hij op deze aarde bekleedt, daar de afstand tusfchen dezelve en den Allervolmaakften, waarschijnlijk, nog door vele verhevener wezens vervuld wordt. Eindelijk heeft de uitbreiding der Sterrenkunde aanmerkelijk veel ter vermindering van het bijgeloof toegebracht. Dikwijls had de onkunde omtrent de oorzaken der zon- en maan-verduisteringen, en de bijgeloovige vrees, daaruit ontstaan, de noodlottigfte gevolgen, en niet minder verspreide de verschijning van kometen schrik en angst onder de onwetende menigte, die daaruit de ongelukkigfte gebeurtenissen voor de toekomst voorspelde; doch de vordering in de Sterrenkunde heeft deze dwaze vrees, en tevens het geloof aan voorspellingen uit den stand der gesternten, hoewel niet geheel weggenomen, nogtans aanmerkelijk verminderd; zijnde dezelve op verre na niet zoo algemeen, als voorheen, fints men de oorzaken dezer Natuurverschijnsels leerde ontdekken, en derzelve toekomstige verschijning met zekerheid voorspellen.

STERRENWACHT. (*Observatorium*) Zoo noemt men iedere plaats, tot sterrenkundige waarnemingen gefchikt; doch inzonderheid een daartoe ingerigt, afzonderlijk gebouw, hetgeen van alle kanten een onbelemmerd uitzigt heeft, van de noodige werktuigen voorzien, en doelmatig ingerigt is, waartoe dan ook behoort een plat dak, waarvan men den horizon vrij en ongehinderd kan beschouwen. De beroemdste gebouwen van deze foort vindt men te *Greenwich*, *Parijs*, *Gotha*, *Palermo* en andere plaatsen. De nieuwe Sterrenwacht te *Göttingen* is, uithoofde van den in 1818 aldaar geplaatften, meridiaan-cirkel, merkwaardig. — Een *draagbare Sterrenwacht* is een werktuig, waarmede men spoedig eene menigte sterrenkundige voorftellen praktisch kan oplossen.

STETTIN. De hoofdstad van de provincie *Pommeren* en het regerings-district van dien naam, aan de linkerzijde van de *Oder*, op eenen heuvel. Zij is groot, goed bebouwd en wel bevestigd; heeft 5 Lutherfche kerken, en bevat, buiten het krijgsvolk, 24,500 inwoners. Op het koningsplein staat een standbeeld van Carrarisch marmer van *FREDERIK den Grooten*. Men vindt er alterhande manufakturen en fabrieken, inzonderheid van brandemmers, buizen, zeep, leder, tabak, lakens, hoeden, kousfen, katoen, garen, lint, zeildoek, alsmede anker-fiederijen, waarin de ankers voor alle Pruisfische

sche schepen vervaardigd worden. Ook worden er vele zeeschepen en andere vaartuigen gebouwd. De handel, voornamelijk de verzending der stad, is aanzienlijk; de zeehandel, inzonderheid, strekt zich niet alleen tot de plaatsen aan de *Oost-zee* uit, maar ook tot *Holland, Engeland, Frankrijk, Spanje, Portugal* en *Italië*, en dezelfde zoude nog aanmerkelijker zijn, vooral in de voortbrengfels en waren van *Silezië*, indien niet het vaarwater der stad voor groote schepen te ondiep ware, en dus de schepen te *Swinemunde* moesten blijven liggen; de tol van de *Sont* het vervoer niet te zeer verzwaaarde, en de schepen altijd op hunne terugreis vracht hadden. De hout-handel is hier een der gewigtigste takken van vertier; ook heeft men er de compagnie van den zeezout-handel, en bezit de stad, voor haren eigenen handel, meer dan 160 schepen. De *Oder* verdeelt zich ter dezer plaats in 4 takken, waarvan de eene, die bij de stad heen loopt, de *Oder*, doch de overige 3 de *Parnitz* en de *groote en kleine Reglitz* geheeten worden. Aan den linker-oever der *Oder* ligt de eigenlijke en meest bevestigde stad, aan den regter de zoogenoemde *Lastadie*. Buiten de vestingwerken liggen de voorsteden *Oppen-* en *Benedenwiek* en de *Torneij*, zijnde de *Lastadie* door eene lange brug met de eigenlijke stad vereenigd. Onder de openbare gebouwen onderscheiden zich het groote slot, het gouvernements- en landschapshuis, met eene aanzienlijke boekerij, het oude tuighuis, de groote kazern, 3 lazareten, de beurs en schouwburg. De Duitsehe Gereformeerden, de zeer talrijke Fransche Hervormden, en de Katholijken, oefenen hunne godsdienst op het slot. Men vindt in *Stettin* vele inrigtingen voor noodlijdenden; bij de stiftkerk te *St. Maria*, die in 1798 door den bliksem verwoest werd, een koninklijk akademisch *Gymnasium*, met 7 Hoogleeraren, waarbij in de Godgeleerdheid, Regts-wetenschap, Geneeskunde, de Hebreeuwsehe, Grieksehe, Latijnsche, Engelsche en Fransche talen, alsmede in de Wiskunde, Wijsbegeerte, Geschiedenis en Welsprekendheid onderwijs gegeven wordt. — Sedert den Westphaalschen vrede tot 1713, behoorde *Stettin* met zijnen omtrek aan de kroon van *Zweden*; doch werd in dat jaar door de verbondene Noordsehe mogendheden ingenomen, en kwam onder de bewaring van den koning van *Pruisen*, FREDERIK WILLEM I, aan wien de stad in 1720 volkomen werd afgestaan. In Wijnm. 1806 gaf zich de vesting, zonder tegenstand, aan de *Franschen* over, en bleef met meer andere Pruissehe vestingen, zelfs na den vrede van *Tilsit* tot 1813, door hun bezet. — De haven van *Stettin* heet *Swinemunde*, waarbij zich eene stad van gelijken naam, met 2500 bewoners bevindt, benevens eene vesting, die de *Swin* of *Swinemunder-schans* genoemd wordt.

STEUR, (De) (*Acipenser*) behoort tot de 6de orde der kraakbe-nige vischen (*chondropterigii*) De kop eindigt in eenen puntigen snuit; de mond, die onder aan den kop ligt, kan achterwaarts getrokken worden, en is ongetand; onder den snuit zijn 4 baarddraadjes, die voor den bek liggen; aan de zijden bevinden zich scheurwijze luchtopen-

ningen, en het lijf is lang uitgestrekt, met verscheidene rijen hoekige schilden gedekt. De meest bekende is de *A. Sturio* LINN. *L'Esturgeon*. De snuit is afgestompt; de oogen zijn klein, de *iris* geel; het lijf is met 5 rijen schilden gedekt, van welke die op den rug uit 11 bestaan, en de een over de andere liggen, waardoor de visch zich als vijfzijdig vertoont: de gewone kleur is doorgaans groenachtig graauw, met bruine en zwartachtige stippen; in de rugvin zijn 38, de borstv. 30, de buikv. 25, de aarsv. 24, de staartv. 24, beenen; zijne lengte is 6 — 12 voet, somtijds nog langer. Hij houdt zich op in de *Noordzee*, uit welke hij in Lente- en Bloeim. in onze rivieren opkomt, en certijds in zee groote menigte gevangen werd; thans worden er slechts enkele gevangen. Zijn voedsel bestaat hoofdzakelijk uit visch, inzonderheid kleine zalmen, makreelen, haring en karpers; voorts uit alles wat hem voorkomt, zelfs aas. De rijtijd dezer vischen valt in Bloei- en Zomerm., wanneer zij hunne kuit in de rivieren schieten. Zij zijn traag van aard, en houden zich des Winters in de zee op; doch overwinteren er vele in de zoetwater-rivieren. In den Herfst voegen zij zich in diepe plaatfen te zamen, en zwemmen op hunne togten in lange rijen achter elkanderen.

De Steur levert voor vele volken, zoo om deszelfs vleesch, als om de kaviaar (*zie aldaar*), eene belangrijke vischerij op, en kan bijna 1000 pond zwaar worden. De Steuren zijn zeer vruchtbaar; wegende derzelver kuit, die de grootte van hennepzaad heeft, wel 200 en de hom 150 pond. Zij trekken dikwijls in menigte in smalle, doch lange scholen achter elkander, waaruit mischien het sprookje van verbazende grootte, Noordfche zeevlanghen ontstaan is. Men heeft van dezen visch slechts 2 voorname verscheidenheden, als: 1. den Russifchen Steur (*A. Ruthenus*) met 15 schubben op den rug, en uitnemend smakelijk, die zich het meest in de *Kaspifche zee* en de rivier de *Volga* ophoudt, en zelden meer dan 30 pond zwaar wordt. En 2. Den *Lym-* of *Huizenblas-visch* (*A. Huso*), met op den rug 13 en op den staart 43 schubben. Hij heeft met den vorigen een en hetzelfde vaderland, wordt wel 2000 pond zwaar, en is inzonderheid beroemd wegens den vischlijm of huizenblas, dien men voornamelijk uit deszelfs zwemblaas bereidt; doch die ook, en uit den gewonen Steur, en uit nog eene andere soort van dit geslacht, den *gestarden Steur* (*A. Stellatus*), welke mede de beste kaviaar oplevert, ja zelfs uit de zwemblaas van den walvisch, getrokken wordt.

STIER - GEVECHTEN behooren zoo zeer tot de geliefkoosde vermaken der *Spanjaarden*, dat de pausen niet in staat geweest zijn, om er hen van af te brengen. De beschuldiging van wreedheid, welke men hun dien aangaande te laste legt, schijnt echter eenigzins overdreven te worden; want het gebeurt zelden, dat een mensch bij

bij die gevechten het leven verliest. Diegene, welke de koning voorheen bij plegtige gelegenheden gaf, waren zeer inisterrijk, en veroorzaakten groote kosten; terwijl alles daarbij van des vorsten bevelen afhing. In de hoofdstad en alle groote steden des rijks werden deze Stier-gevechten, door de Spaanjaarden *Corridas* genoemd, of door ondernemers, of voor rekening eener openbare casfa gehouden. In *Madrid* hadden zij gedurende den Zomer, geregeld, tweemaal in de week plaats, en liepen voor rekening van het algemeene hospitaal, bij welke gelegenheid men den gewonen ontvangst op 2000, en de kosten, waaronder inzonderheid het loon der vechters, op 1000 piasters begrootte. Deze gevechten worden te *Madrid* in het *Coliseum* (zijnde een groote *Circus*, met trapswijze opgaande zitbanken, boven welke zich eene rij loges bevindt) gehouden, en vertoonen de aiterste pracht. De vechters, die dit werk als hun eigenlijk handwerk drijven, begeven zich in eenen gemengden, statigen optogt, door eenen magistraats-perfoon geleid, naar het strijdperk: zij zijn van verschillende soort, en bestaan uit *Picadores* (*piqueurs*), vechters te paard, die als oude Spaansche ridders gekleed zijn; uit *Banderillos* of vechters te voet, in een kort wambuis van onderscheidene kleuren, en eindelijk in den *Matador*, of doodslager, zijnde de eigenlijke hoofdvechter. Zoodra de *Corregidor*, of hoofdschout, het teeken geeft, wordt de stier uit den stal gelaten. De *Picadores*, die zich in de nabijheid geplaatst hebben, doen den eersten aanval, waarbij somtijds een paard gewond wordt, wanneer de ruiter zich door eene snelle vlugt moet redden. Eene bijzondere soort van vechters te voet, *Chulos* geheeten, ondersteunen de ruiters, door den stier met hunne vaandels bezig te houden; terwijl zij zich in geval van nood, door eenen sprong over de houten schutting, welke den *Circus* omringt, kunnen redden. De *Banderillos* trachten vervolgens hunnen *Banderillas* (een' uitgeholden met kruid gevulden en met papier omwonden staf, aan beide einden met weerhaken voorzien) aan den stier vast te hechten, en wanneer hun dit gelukt, branden de vuurwerken, die zich in den staf bevinden, los, en de stier loopt woedend in het rond. Thans treedt de *Matador* met een ontbloot zwaard en vele deftigheid te voorschijn, en tracht den stier den laatsten stoot toe te brengen, die, wanneer dit gebeurt en hij gedood is, wordt weggesleept, en door eenen anderen vervangen. Is de stier te traag, dan worden honden op hem afgezonden; maar is hij te woedend, dan gaan bij deze gevechten somtijds vele paarden verloren. Hoe zwakker de hitte is, zoo veel te woedender zijn de stieren. Niet zelden hebben bij deze gevechten kluchtige tooneelen plaats, en bedient men zich van afgeregte apen, die op den rug van den stier springen, zonder dat hij hen kan bereiken; ook houdt men hem poppen van stroo voor, tegen welke hij dan zijne woede rigt, of steken zich eenige voetgangers in een belagchelijk gewaad, om den stier te tergen, en tevens de aanbouwers te vermaken.

626 STIERMARKEN. — STIKSTOF, STIKSTOFLUCHT.

STIERMARKEN (Hertogdom). Eene provincie van het Oostenrijksche keizerrijk, eene oppervlakte van 400 vierkante mijlen en ruim 800,000 inwoners bevattende. Zij wordt in *Opper-* en *Neder-Stiermarken* verdeeld. Het eerste heeft vele hooge bergen en een ruw klimaat; het laatste is vlakker en zeer vruchtbaar. De *Enns*, de *Muhr*, de *Drau* en *Sau* maken de voornaamste rivieren uit. Meren zijn er genoeg, en aan gezondheidsbronnen heeft men geen gebrek; zijnde de laatste ten minste 13 in getal. Een groot gedeelte des lands wordt van hooge, uitgebreide bergketens doorsneden, welke tot de *Alpen* behooren, en waarvan vele toppen altoos met sneeuw bedekt zijn. Aan Delfstoffen levert *Stiermarken* eenen rijkdom op, hoedanig in weinige landen gevonden wordt. Onder dezelve behooren porcelein-aarde, mergel, bolus, marmel, bergkristal, jaspis, chalcidon, quartz, glimmer, granaat, zwavelkies, gips, turf, steenkolen, zwavel, veel uitstekend goed ijzer, kobalt, nikkel, arsenik, bismuth, zink, galmef, veel koper, lood, eenig goud, zilver, vitriool, aluin, salpeter en keukenzout in menigte. *Neder-Stiermarken* levert veel houtgewas, en *Opper-Stiermarken* vele pijnboomen op, waaruit men hars en terpentijn trekt; terwijl men aan de Hongaarsche grenzen voortreffelijken wijn, alsmede vlas en eenige hop verbouwt. In het Dierenrijk vindt men allerlei smakelijke vischen, vele hoenderfoorten, gemfen, witte hazen en kapoenen. De inwoners bestaan uit *Duitschers* en *Wenden*, en vinden hun bestaan voornamelijk in den landbouw, bergbouw, handwerken, koophandel en vrachtvaart; doch de behoeftiger klasse in den hout-, zout- en kolenhandel in het klein, in het kolenbranden, vlas-, katoen- en wolspinnen enz. Over het algemeen wordt de landbouw in *Opper-* beter dan in *Neder-Stiermarken* behandeld. Men verdeelt de akkers in morgens (*Joche*) van 800 vierkante roeden, en gebruikt in *Opper-Stiermarken* voor 30 morgen, 3 paarden of 6 osfen en 6 menschen; doch in *Neder-Stiermarken* slechts 2 paarden of 4 osfen en 4 menschen. Tarwe, rogge, haver en gerst groeijen in dit land bijzonder wel. De weilanden worden er 3 tot 4 malen gemaaid, en de klaverbouw is in den *Grätzerkreits* het sterkste; wordende jaarlijks somtijds 15 tot 1800 centner van daar uitgevoerd. *Neder-Stiermarken* levert vele en goede soorten van wijn, en *Opper-Stiermarken* overvloed aan vlas op. De runderteelt is van veel belang, en het vee wordt den geheelen Zomer op de *Alpen* geweid; bedragende het getal der osfen omtrent 75,000. Men vindt in *Stiermarken* vele fabrieken, inzonderheid van metalen, waartoe zich de buitenlandsche handel grootendeels bepaalt; salpeter- en vitriool-ziederijen, drukkerijen, papiermolens enz. Men berekent, dat er jaarlijks alleen aan ijzerwaren ten minste voor 2 millioen vervaardigd worden. *Grätz*, in eene der bekoorlijkste streken van den Oostenrijkschen staat liggende, is de hoofdstad des geheelen lands, waarin 20 steden en 3486 dorpen gevonden worden.

STIKSTOF, STIKSTOFLUCHT. Eene algemeen verspreide stof, wel-

welke in eenen luchtvormigen staat een voornaam bestanddeel der dampkrings-lucht uitmaakt: zij wordt in al de rijken der Natuur, inzonderheid in de zamenstelling van meest alle dierlijke zelfstandigheden aangetroffen.

De Stikstof is bestendig lucht- of gazvormig, zonder reuk, smaak of kleur; is ongeschikt voor de ademhaling en de verbranding; maar niet nadeelig voor de planten, die in deze lucht zeer goed kunnen groeien: zij vereenigt zich, onder bepaalde omstandigheden, met de zuurstof, en levert naar de verschillende hoeveelheid zuurstof, waarmede dezelve vereenigd is, onderscheidene soorten van verbindingen, waaronder het salpeterzuur en salpeterig zuur, uit zuurstof en Stikstof, maar in verschillende hoeveelheden, zamengefeld, het meest algemeen bekend zijn. Behalve met de zuurstof vereenigt zich de Stikstof nog met eenige andere enkelvoudige lichamen, en wel met de waterstof, koolstof, zoutstof, kelpstof, potasch en Soda-metaal. — Bij de verrotting van dierlijke zelfstandigheden speelt de Stikstof eene gewigtige rol, en vormt in verbinding met de waterstof het vlugge loogzout (*ammoniak*), dat bij de rottende gisting meest altijd ontwikkeld wordt.

STIJFSEL is een zetmeel, in vele gewassen, doch vooral in granen en wel het meest in de tarwe aanwezig; gelijk dan ook de laatste over het algemeen tot het maken van Stijfsel gebruikt wordt, waartoe in ons vaderland vele fabrieken voorhanden zijn. Het tarwenmeel toch bevat ongeveer drie zesde deelen zetmeel, één deel kleef- en twee deelen slijmerige suikerstof. Om het zet- van het tarwenmeel af te scheiden, behoeft men het laatste slechts zoo lang in water te kneden en te waschen, dat het water niet meer wit of melkachtig wordt, wanneer men eene taalje kleefstof, volkomen naar stopverw gelijkende, overhoudt, en het zetmeel uit het water op den bodem nederzinkt. Men kan ook uit de tarwe zelve, zonder dat zij gemalen of gebroken wordt, het zetmeel verkrijgen, wanneer men dezelve in een kuip doet, er tweemaal daags zoo lang telkens versch water opstort, tot zij zich tusfchen duim en vinger laat verbreken, hetgeen gewoonlijk met de 8 dagen plaats heeft. Hierna doet men de tarwe in eenen ijlen maar sterk geweven linnen zak, en verbrijzelt hierin dezelve door stampen, drukken of wrijven tusfchen twee planken; terwijl men den zak bij herhaling in het water steekt, of er zelfs gestadig in houdt, op dat het zetmeel daardoor telkens afgespoeld, en in het water opgenomen worde. Dit zetmeel, wel gewasfchen zijnde, levert het zuiverste en schoonste Stijfsel op.

Over het algemeen, echter, geschiedt de afscheiding van het zetmeel of Stijfsel fabriekmatig, en niet werktuigelijk door verbrijzeling en afspoeling, maar scheidkundig door gisting, waardoor al het zetmeel volkomen verkregen wordt, en waartoe men zich van zuurachtig water (*eau sure*) bedient, hetgeen op de volgende wijze gemaakt wordt: men verdunt in een' emmer met water 2 pond bakkers zuurdeeg, laat het 2 dagen staan, en giet er dan eenige emmers

warm water bij. Hierop laat men het wederom 2 dagen staan, wanneer het water gewoonlijk zuur, en dus volkomen zal bereid zijn. Van dit water nu giet men een emmer vol in een kuip of vat, ter grootte b. v. van een half okschoofd, vult het vervolgens met water aan, en doet er dan het meel bij, hetwelk het Stijfsel moet opleveren. Dit mengfel laat men in den Zomer 10, in den Winter 15 dagen staan te wecken; kunnende men den genoegzamen voortgang der gisting ontdekken aan het naar den grond zinken der stoffe, en het helder worden van de oppervlakte des waters, waarop zich echter eenig schuim vertoont. Dit water giet men nu weg, en wast boven een ander vat of kuip het op den bodem gezonken zetfel, door een' zeef of gesponnen doek van paardenhaar, zoo lang tot dat het water niet meer gekleurd of melkachtig wordt, wanneer men niet anders dan zemelen terug houdt, die men tot varkens-voeder gebruikt. Het melkwitte water laat van tijd tot tijd het Stijfsel zinken, en het bovenste water wordt na verloop van 2 of 3 dagen helder, waarvan men nu een gedeelte afzondert, om bij eene volgende bewerking tot zuur water te gebruiken.

Om schoone Stijfsel te maken, mengt men het zetfel nogmaals in zuiver water, en laat het 2 dagen onaangeroerd staan, waarna er een aanmerkelijk zetfel op den bodem zinkt, hetgeen duidelijk uit 3 onderscheidene lagen bestaat, waarvan men de eerste, na dat men het water langzaam heeft laten afloopen, voorzigtig wegneemt. Deze bestaat uit het overschot der zemelen, welk uit hoofde van derzelver sijnheid door het doek gevloeid is, en ook tot voeder voor de beesten gebruikt wordt. Vervolgens neemt men de tweede laag weg, en vermengt die met zuiver water, om er nog vele vreemde deelen van af te scheiden, en dit zetfel, bezonken zijnde, levert het gewone Stijfsel; doch is de derde of laatste laag, die ook nog zorgvuldig gewaschen, en zelfs wel door eene zijden teems geklensd wordt, de beste. — Het Stijfsel, wel gewaschen en dus zuiver zijnde, neemt men van den bodem der kuip; legt het op met doek bedekte teenen horden, om het eerste water er te laten uitloopen, en snijdt er, na eenige vastheid verkregen te hebben, vierkante blokjes van, die, voor de opene luiken, ter drooging gelegd, en voorts op daren, of ovens, volkomen gedroogd worden. Dit geschied zijnde, laten zich deze klompjes gemakkelijk in die kleine, en zelfs eenigzins regelmatige, stukjes breken, in welke het Stijfsel in den handel voorkomt. Het sijne of gemalen Stijfsel is het gewone haarpoeder.

De heer SAMUEL HALL heeft in *Engeland* een middel uitgevonden, om het Stijfsel te zuiveren en te bleeken, en daarvoor patent bekoemen. Hij bedient zich tot zijn oogmerk van het tarwenmeel, waaruit het Stijfsel gemaakt wordt, door aan hetzelfde zijne kleurende eigenschap te benemen, welke een' gelen tint aan de stoffen en het linnen mededeelt; een gebrek, dat door de blaauwfel niet dan gebrekig hersteld wordt. Zijn middel bestaat hierin: wanneer de bereiding

van

van het Stijfsel tot het zuur is overgegaan, en gereed, om in kockjes gemaakt te worden, weekt men het in eene hoeveelheid waters, genoegzaam, om het de lijevigheid van room te geven; vervolgens mengt men bij elk pond Stijfsel 4 litres bleek vocht, bestaande uit twee oncen *chlorure de chaux* (verzuurd zoutzure kalk), in 4 litres water ontbonden. Na alles wel doorgeschied te hebben, voegt men er 4 gallons, of 16 litres water bij, en laat dit mengsel stil staan, ten einde de nederplofing van onoplosbare stoffen te bevorderen. Het vocht afgegoten zijnde, vermengt men het met 2 oncen zwavelzuur, in 4 litres water verdund, voor elk pond Stijfsel; schudt dit op nieuw om, op dat het zuur alle vreemde deelen losmake, en werpt, eindelijk, in de ontbinding, 16 litres water op ieder pond Stijfsel, wanneer het bekomen vocht zoo lang wordt in rust gelaten, tot het Stijfsel gezond en gebleekt nederploffe. De waschingen worden met zuiver water herhaald, om het *Chlorure* en het zuur weg te nemen, dat het slijfsel nog konde bevatten; wordende vervolgens de fabricering op de gewone wijze voltooid. — De uitvinder verzekert, dat het aldus bereide Stijfsel buitengewoon schitterend en blank van kleur is, en dat men bevonden heeft, dat kanten en mousfelinen, hiermede behandeld, veel fraaijer en luisterrijker zijn, dan dezelfde stoffen, waartoe men het gewone Stijfsel gebezigt heeft. (*)

Behalve uit de granen, kan men ook uit andere planten, voornamelijk uit de aardappelen, de palmboomen en de Indiaansche pijlwortel (*Marantua Indica*), bijzonder schoon zetmeel verkrijgen: dat, uit de twee laatstgenoemde vervaardigd, bekend onder den naam van *Sago* en *Arrowroot*, zijn wegens derzelver voedend en verzachtend vermogen zeer gezocht. Door behandeling met zwavelzuur (vitriool olie) kunnen alle deze Stijfsel foorten in suiker veranderd worden; terwijl ook deze suiker door de wijngisting in brandewijn overgaat; en hierop grondt zich dan ook de fabriekmatige bereiding van de Stijfsel- en aardappelen-suiker, alsmede van den brandewijn uit aardappelen.

STIJL (SIMON). Een hoog verdienstelijk Nederlander, den 25 van Sprokkelm. 1731, te *Harlingen*, uit brave en deugdzame ouders geboren. Zijn vader, JELLE STIJL, een voornaam bontreeder, verloor zijne echtgenoot, EBKE HUYLKES HANEKUIK, kort na de geboorte van dit eerste pand hunner liefde, en zag zich door zijne tijdelijke middelen in staat gesteld, om de opvoeding van dezen zijnen zoon op de beste wijze te kunnen bezorgen. Na vooraf de eerste gronden van onderwijs gelegd te hebben, werd dat in de Latijnsche taal aan den geleerden VAN BERGEN toevertrouwd, die destijds aldaar Conrector, en naderhand Rector te *Tiel* was. In zijn 13de jaar betrad hij reeds de Hoogeschool te *Franeker*, en wel in een gelukkig tijdvak voor de voldoening zijner zucht ter beoefening der oude Grieksche en Latijnsche schrijvers, welke hem tot het einde

van

(*) Men zie *Algem. Konst- en Letterbode*, 1824, No. 4^o.

van zijn leven bijbleef. VALCKENAAR en anderen leidden hem tot de zuivere bronnen van menschelijke wijsheid, en vormden zijnen smaak, zoo dat het niet wel konde misfen, of hij moest onder zulke meesters groote vorderingen maken. Genoemde Hoogleeraar moedigde zijnen ijver aan voor de kunst van *reciteren*, zoo bevorderlijk voor het gevoel van het schoone. Dezelfde en SCHRADER, die destijds begon beroemd te worden, bestuurden zijnen aanleg en zijne neiging tot de Dichtkunst, waarin het eerste van zijne bekende proeven, toen hij nauwelijks 18 jaar bereikt had, het dichtstuk was, achter de redevoering van VALCKENAAR gevoegd (*de priscâ ac nuperâ rerum Belgicarum vicissitudinae*), in 1742 gehouden. Zich aldus met eenen voorbeeldigen ijver op de beoefening der voorbereidende wetenschappen toeleggende, was hij onder het geleide van den beroemden YPEY tot de hoogere graden der Wiskunde gestegen, voor welke wetenschap hij eene bijzondere neiging had, en die door hem, met veel vrucht, onafgebroken beoefend werd.

Na aldus 4 jaar te *Franeker* hebbende doorgebracht, moest hij zich tot eenig beroep bepalen. Het Godgeleerde en Geneeskundige vak kwam bij hem het meest in aanmerking: hij koos, na rijp beraad, het laatste, en bleef standvastig bij dit zijn genomen besluit; genoot 2 of 3 jaar te *Franeker* het onderwijs van den beroemden OUWENS, bij wien hij in hooge achting stond, en vertrok vervolgens naar *Leiden*, om ALBINUS, GAUBIUS, ALLEMAND en anderen te hooren. Alhoewel hij zich hier op de wetenschappen van ernstigen aard met lust toelegde, kwam de zucht voor de poëzij, nogtans, meer en meer bij hem boven: zijne lier was zoo wel voor boert als ernst gestemd, van welk eerste hij blijken gaf, zoo door de uitgaaf in 1753 van een kluchtspel: *De vrijer naar de kunst*, als door dat, in het volgend jaar, van *Krispijn Philosoph*, welke beide stukken rijk zijn in Attisch zout, en op verscheidene tooneelen, het laatste veelmaal te *Amsterdam*, met toejuiching zijn vertoond geworden. STIJL verborg destijds zijnen naam, en plaatste er alleen zijne gewone zinspreuk voor: *Srutim scarndendo*. Hoeveel hij toen reeds in het ernstige vermogt, bewees hij in zijn dichtstuk op *een Doodshoofd*, hetgeen hij in dien tijd vervaardigde, doch niet is uitgegeven.

In het jaar 1754 werd hij te *Franeker* tot Doctor bevorderd, bij welke gelegenheid hij eene voortreffelijke verhandeling deed: *de motibus musculorum Automaticis*, waardoor hij, alsmede door het verdedigen van verscheidene belangrijke stellingen (*theses*) tegen de bloem der geleerden, te dien tijde veel lofs verwierf. Hij zette zich vervolgens in zijne geboortestad, *Harlingen*, neder; oefende hier de praktijk zeer gelukkig, waarin hij den hoofdregel van BOERHAVE: *de eenvoudigheid*, mogelijk meer dan anderen, volgde; was een voorbeeld van belangeloosheid en weldadigheid, en vertoonde bij den vreeselijken ramp, die de ingezetenen van *Harlingen* in 1779, bij toenemende befmetting, zoo deerlijk trof, zijne grootmoedige menschenliefde, zelfs

zelfs met eigen lijfsgevaar, op de luisterrijkste wijze. STIJL droeg, in zijn beroep, niet alleen de goedkeuring van zijn eigen hart weg, maar werd ook door de voornaamste kunstgenooten, in gevallen van groot aabelang, geraadpleegd, en was 16 jaar lang de steller der vragen, en eerste beoordeelaar der verhandelingen, door het genootschap: *Servandis civibus*, uitgegeven, waarvan het inleidend vertoog, voor het 9de deel van deszelfs werken geplaatst, van zijne hand is, en de kenmerken draagt van zijne uitgebreide geleerdheid, en van een fijn en scherp oordeel, om verschillende, doch op elkander gelijkende, kwalen en ziekten te kunnen onderscheiden. Reeds vroeg had hij smaak gekregen in de Fransche letterkunde, en maakte zich tevens spoedig meester van de Engelsche, Hoogduitsche en Italiaansche talen, waarbij hij ook naderhand die van andere Noordelijke en Zuidelijke volken voegde. Inzonderheid was hij een grondig kenner van onze schoone en rijke moedertaal, waarin wij mischien geenen schrijver kunnen aanwijzen, die dezelve zoo zuiver en gelijkmatig schreef, als hij. Vooral was hij uit eigen gevoel en smaak welluidende, en zeer gevat, om lange door korte zinsneden te doen afwisselen. Toon- en Teekenkunst werden door hem met gelijken lust beoefend. De laatste was hem bij zijne Ontleedkunde van veel dienst, welke hem het schoone deed bemerken der oude standbeelden, waarin de spieren en de evenredigheid der ledematen het meest naauwkeurig zijn aangewezzen. Naderhand, in deze kunst verder gevorderd zijnde, viel ook zijn lust op het teekenen van landschappen en zeeftukken, waarin zijn vriend JAKOB NOREL, een bekwaam beeldhouwer en oudheidkundige, zijn leermeester was.

De zucht van STIJL voor de Dichtkunst en historische schilderstukken, deed hem de hand leenen aan de oprigting van een liefhebberijtooneel, onder eenige beminnaars van smaak, te *Harlingen*. Het werd in Winterm. 1763 geopend, en hij speelde gedurende 13 jaar veelal de hoofdrollen, zoo wel in het Treur- als Blijspel, zoo meesterlijk, dat het twijfelachtig was, in welke van beide men hem het meest moest bewonderen. Hij behield niet alleen eene gelijke zucht voor het tooneel, maar daartoe ook eene groote bekwaamheid, tot in zijnen ouderdom. Reeds in den bloei zijns levens arbeidde hij voor hetzelfde, en gaf het Treurspel, *de Mityleners*, uit, hetgeen in den smaak van CORNELLE bewerkt is, en zeker met de beste oorspronkelijke stukken in onze taal om den prijs dingt. Naderhand vervaardigde hij nog andere tooneelstukken, waarvan sommigen, echter, nimmer in druk zijn verschenen. — De Geschiedenis, steeds als de school der menschkunde beschouwende, werd door hem tevens als wijsgeer beoefend, en hij zocht, met bijzonderen lust, de opkomst en den ondergang der staten na te sporen. Wie kent niet zijn nimmuntend werk, *de Opkomst en Bloei der Vereenigde Nederlanden*, waarvan thans reeds de 3de druk voorhanden, en waar achter den heerlijken *Slotzang, ter liefde van het Vaderland*, gevoegd is, en dat

mischien eene der fraaiste proeven, welke immer in eenige taal is verschenen, van het beschrijvend leerdicht oplevert. STIJL hield ook, door later uitgegevene verzen, zijnen roem als dichter staande, en onder deze behooren inzonderheid: *Ter gelegenheid van den zeeslag op Doggersbank*, 1781; *aan God*; *op den Bededag in 1782*; *Lofzang aan het Kweekschool voor de zeevaart te Amsterdam*, 1785; *ASTREA*, of *Vriesche Lierzang*, *bij het gebeurde te Utrecht op den 2den van Oogstm.* 1786; *op HENDRIK HOOFT, DANIELS ZOON, op den 20sten van Sprokkelm.* 1787; *Lijkzang op JOHANNES STINTRA*, 1791: *Vrede-zang bij den aanvang der negentiende eeuw*, 1801; *Zang op den Vrede van Amiens*, 1802; en eindelijk *Vreugdezangen bij het Vrede-feest te Harlingen*, 1802. Alle deze dichtstukken ademen zoo wel mannelijke gevoelens, eigene en oorspronkelijke gedachten en wendingen, als welluidendheid en orde. Behalve andere stukjes, zoo in profa als in poëzij, met, of zonder, zijnen naam uitgegeven, zijn er nog vele ongedrukt gebleven, en alleen aan zijne vrienden bekend geworden. Onder de laatste behoort inzonderheid, van den kant van dichterlijke en wijsgeerige waarde, zijnen uitmuntenden *Lierzang op de Onsterfelijkheid der ziel*, welke men in het Geschied- en Letterkundig Mengelwerk van onzen verdienstelijken landgenoot J. SCHELTEMA, 1ste deel, 1ste stuk, geplaatst vindt.

STIJL leefde, tot in hoogen ouderdom, geheel voor de kunsten, wetenschappen en lijdende menschheid, en dacht nimmer, dat hij op het woelig staatstoneel zoude geroepen worden. Dit gebeurde echter in 1795, toen hij, met andere vertegenwoordigers van het Vriesche volk, de teugels van het bewind der provincie, zoodra hij geroepen werd, aanvaardde; vervolgens werd hij naar de Staten-generaal in 's *Hage* afgezonden; onder de leden benoemd, die eene nieuwe staatsregeling voor het Gemeenebest zouden ontwerpen, en tot hunnen voorzitter verkozen, toen het beraamde ontwerp aan de vergadering zoude worden aangeboden, wanneer hij dezen last, bij het statig tooneel, den 10den van Slagtm. 1796, onder het uitspreken eener treffelijke redevoering, volbragt. Sedert was hij lid der Nationale Vergadering zelve; doch hij was hier buiten zijnen werkkring, en zegende derhalve zijn lot, toen hij in Herfstm. 1797 tot zijne geboortestad, bloedverwanten en vrienden, en vooral tot zijn geliefd boekvertrek, konde terugkeeren. Hier leefde hij vervolgens in rust en vrede; behield alle vermogens van ziel en ligchaam tot aan zijn einde, en verdeelde zijnen tijd tusschen de genoegens der vriendschap en de beoefening der Wetenschappen en Fraaije kunsten. Bemind en geëerbiedigd van allen, die hem omringden, genoot hij al de zaligheden, die op eenen schoonen avondstond van eenen welbesteden dag hier op aarde kunnen gesmaakt worden; verheugde zich in het blijde verschiet eener gelukkige toekomst; zag zijne ontbinding met gelatenheid en eerbiedige onderwerping te gemoet, en stierf op den 24sten van Bloeim. 1804, na eene voorafgegane beroerte, zachtkens, in den ouderdom van ruim 73 jaar.

STIJL

STIJL is nimmer gehuwd geweest; noch heeft zich ooit, door het afleggen van eene geloofsbelijdenis, bij eenig kerkgenootschap gevoegd. Hij was echter Christen in den verhevenen zin des woords; steeds goed doende, en zijn geloof uit zijne werken toonende.

STIL-LEVEN. Dezen naam geeft men aan schilderstukken, die alleen levenlooze voorwerpen, b. v. vruchten, bloemen enz. vertoonen.

STILLE-ZEE. Een naam die men aan de *Zuidzee* geeft. (*Zie aldaar*)

STINSTRA (JOANNES). Een man, die te regt voor een der eerste godgeleerden van zijnen tijd gehouden werd, en tevens een ongemeen bekwaam kerkredenaar was. Hij bekleedde lange jaren het leeraarsambt bij de Doopsgezinde gemeente te *Harlingen*, in *Vriesland*, en verwierf door zijne uitgebreide kundigheden en deugdzaam karakter, zoo in als buiten zijn kerkgenootschap, eene algemeene achting. Als schrijver heeft hij, niet slechts voor zijne landgenooten, zijne bekwaamheid aan den dag gelegd, door zijne *Predikaatsfen over de natuur van CHRISTUS koningrijk*, en zijnen daarover gevoerden pennestryd met een beroemd Hoogleeraar der toenmaals heerschende kerk; door verscheidene schoone Nederduitsche vertalingen (als van CLARKE's *Predikatiën* en RICHARDSON's *Historie van CLARISSE HARLOWE*), en eindelijk (om van andere schriften niet te spreken) door zijn doorwrocht taal- en uitlegkundig werk: *Oude voorspellingen wegens den Mesias en deszelfs openbaring*; maar zich ook tevens bij de buitenlanders met geenen geringen lof doen kennen door zijn meesterlijk vertoog over de Geestdrijverij, hetgeen hij, ter gelegenheid dat deze vijandin van het redelijk Christendom, op nieuw in de *Nederlanden*, onder eene verscheidenheid van gedaante, het hoofd opstak, onder den titel van: *Waarshuwning tegen de Geestdrijverij*, briefwijze aan de Doopsgezinden in *Vriesland* gerigt, in het licht gaf, en zoo wel in de Hoogduitsche als Fransche taal is overgezet. Deze werkwame en verdienstelijke man, in de laatste jaren zijns levens rustend leeraar, stierf in het begin van 1790 te *Harlingen*, in den hoogen onderdom van 81 jaar en 5 maanden.

STINSTRA (PIETER) werd in 1747 te *Harlingen* geboren. Hij sproot uit een deftig geslacht, aldaar in hooge achting, vooral door de geleerdheid van zijnen vader, GOOITJEN, of GOËTHIUS, en deszelfs broeder JOANNES STINSTRA (*Zie van den laatsten hierboven*). Bij onzen STINSTRA deed zich spoedig de neiging kennen, om de voetstappen van dezen zijnen oom te volgen. Op diens genegenen raad, en onder het toezigt zijns kundigen vaders, leerde hij in zijne geboortestad, op de Latijnsche scholen, de beginfelen der oude Talen, en werd vervolgens in het voorjaar van 1760 naar *Alkmaar* gezonden, alwaar destijds ERNST WILLEM HIGHT, door keurige Taal- en Dichtkunde, zijnen smaak en zeldzame bekwaamheid in het onderwijs beroemd was. Bij dezen werd hij aan het huisfelijk opzigt en onderwijs toevertrouwd, en voldeed aan de hooge verwachting, die men van hem gevormd had. Na verloop van 2 jaar moest hij, door

's mans ontijdigen dood, in 1762, dit zijn onderwijs derven, en keerde naar zijn ouderlijk huis terug, waar hij, gedurende een jaar, te *Harlingen* het onderwijs van den aldaar toen beroepenen rector, VALENTINUS SLOTHOUDER, genoot, en zich vervolgens van daar, in Hefstm. 1763 naar de Hoogeschool te *Franeker* begaf, om eenige jaren zich aan de beoefening der Talen en voorbereidende wetenschappen toe te wijden. Hier hoorde hij de lesfen der toen beroemde Hoogleeraren L. C. VALKENAAR in de Griekfche Letterkunde, tot dat deze in 1766 naar *Leijden* vertrok; van J. SCHRADER in de Gefchiedenis en Romeinfche Letterkunde; van S. H. MANGER, en vervolgens van J. H. VERSCHUIR in de Oosterfche Talen en Oudheden; van N. YPEY in de Wiskunde; van A. BRUGMANS in de Wijsbegeerte en Natuurkunde; van H. CANNegiETER in het regt der Natuur; van H. VENEMA in de Kerkelijke Gefchiedenis, en, bij afzonderlijk onderwijs, van P. CONRADI in de Natuurlijke Godgeleerdheid. In heelaatst van dit vierjarig tijdvak, in Slagtm. 1766, bij bijzondere gelegenheid, zich te *Amsterdam* bevindende, kreeg hij kennis aan JERONIMO DE BOSCH, naderhand als geleerde zoo bijzonder, en met regt, geacht. De vriendschap en dagelijkfche verkeer met dezen man was voor onzen STINSTRA van veel belang, hetgeen hij ook naderhand openlijk erkende. Door de invallende en langdurige vorst, van 1766 tot 1767, moest hij langer te *Amsterdam* vertoeven, dan zijn oogmerk was; doch maakte, intusfchen, met dezen en andere beoefenaren der oude letteren meer en meer kennis en vriendschap. Van daar, voor korten tijd teruggekeerd zijnde, begaf hij zich in den Herfst van hetzelfde jaar weder derwaarts, om aan de Kweekfchool der Doopsgezinden in die stad zijne Godgeleerde ftudiën verder voort te zetten, wanneer de vriendschap met DE BOSCH, door onderling verkeer, nog naauwer bevestigd, en hij tevens met onderscheidene geleerde mannen en vrienden der letteren meer en meer bekend werd. Te *Amsterdam* bragt STINSTRA 3 volle jaren door, om zich in de Godgeleerde wetenschappen te oefenen onder zijnen voortreffelijken bloedverwant, den geleerden OOSTERBAAN, die finds 1761 Hoogleeraar was bij het Kweekfchool der Doopsgezinden. In het eerste jaar hield hij, volgens gebruik, eene *Oratio de Historiae Ecclesiasticae cognitione Theologo in primis necessaria*, en eene andere *de neglecto nostra aetate Theologiae studio, et de optimo mali refarciendi modo*, waardoor hij eene algemeene goedkeuring verwierf: ook leverde hij eene *Disfertatio Psychologica, de Ideis simplicibus mentis humanae non innatis, verum acquisitis*. In vervolg van tijd legde hij zich op prediken toe, waarin hij zich ook te huis, gedurende de vacantiën, onder zijne vermaarden oom, J. STINSTRA, oefende; verliet in Slagtm. 1770, als proponent, *Amsterdam*, en werd kort daarop tot leeraar beroepen bij de Doopsgezinde gemeente te *Franeker*, alwaar hij zijne dienst in het begin van 1771 aanvaardde. Hier vond hij, behalve andere kennisfen, de meesten zijner vorige leeraars weder,

der; doch inzonderheid sloot hij met den Hoogleeraar van SWINDEN, dien hij hier aantrof, eene naauwe vriendschap, welke voor hem zeer aangenaam en leerzaam was, en 14 jaar onafgebroken voortduurde, tot dat deze zijn vriend in 1784 tot Hoogleeraar aan het *Athenaeum* te *Amsterdam* beroepen werd. Naauwelijks 2 jaar later werd aan STINSTRA zelf, in Lentem. 1786, het Hoogleeraar-ambt bij de kweekschool der Doopsgezinden in die stad, in plaats van zijnen waardigen vriend, den verdienstelijken Hoogleeraar OOSTERBAAN, opgedragen; doch in weerwil van den sterken aandrang, van meer dan van éénen kant, en het hartelijk verlangen zijner beste vrienden van SWINDEN en DE BOSCH, verschoonde hij zich beleefdelyk van het aannemen van dezen post, en hechtte zich sedert meer en meer aan zijne geboortestad, die hij, gedurende zijn volgend leven, zelden, dan om zijne bloedverwanten voor eenen korten tijd te bezoeken, verliet.

STINSTRA leefde gaarne in den kring van zijn huisgezin; in dien zijner vrienden en bekenden; in stille letteroefening bij zijne schoone boekverzameling en in de waarneming van zijn leeraar-ambt. Gezellig van aard, niet ongenegen tot geestige, fomtjids wel eens eenigzins scherpe, scherts, maar zeer beleefd en bescheiden in taal en gedraging, was hij een aangenaam lid in de gezellige verkeerung; terwijl zijne schranderheid, zijn juist oordeel en fijne smaak, zijne uitgebreide kundigheden, en daarbij zijn verwonderlijk levendig geheugen, zijnen omgang belangrijk en leerzaam maakten. Dit alles, te zamen genomen, deed STINSTRA in zijne letteroefeningen eenen hoogen trap van juiste en vaardige geleerdheid bereiken. Hij had eene bij uitnemenheid rijke en grondige kennis van de talen der *Grieken* en *Romeinen*, alsmede van de *Engelsche* en *Fransche*, en was zeer gemeenzaam met de beste schrijvers en dichters in al deze Talen, bij welke hij in de laatste jaren ook nog de *Hoogduitsche* voegde. In alles, wat voorts tot Letterkunde en Wijsbegeerte behoort, alsmede in verscheidene takken van Natuurkundige wetenschappen, was hij zeer bedreven, en ook een keurig liefhebber der muziek. Zijne uitgestrekte boekenkennis was niet minder merkwaardig: in allerlei takken waren hem de beste en zeldzaamste werken, in derzelver waarde en aanmerkelijke bijzonderheden, meestal met de Letterkundige geschiedenis van derzelver schrijver of uitgever, bekend, en had hij zich, in overeenkomst hiermede, eene keurige en rijke boekerij, tot zijn gebruik en vermaak, verzameld, welke inzonderheid in eenen aanzienlijken voorraad van de beste en zeldzaamste uitgaven van oude *Grieksche* en *Latijnsche* klasieke schrijvers uitmuntte.

Als Godgeleerde zich naar de voorbeelden van zijn oom en van zijnen leermeester gevormd hebbende, behaagden hem bij voorkeur, in dat vak van beschouwende en beoefenende kennis, de *Engelsche* geleerden, vooral van het einde der 17de en de eerste helft der 18de eeuw; doch niet belemmerd door eenig menschelijk gezag, voor zich zelven vrijmoedig denkende, en groote waarde stellende in eene, door

door geleerde hulpmiddelen, wel gesterkte Uitlegkunde, grondde hij zijne ernstige overtuiging van de waarheid van de Christelijke Godsdienst, en deszelfs verhevene en zedelijke strekking, op hetgeen hij als de leer der Openbaring, na zorgvuldig onderzoek, meende te mogen aannemen; en van deze overtuiging droegen zijne keurig opgefelde en grondige leerredenen de duidelijkste blijken. STINSTRA bekleedde het leeraarambt 30 jaar, waarna hij hetzelfde in 1800 nederlegde, en bij eene plegtige leerrede van zijne gemeente afscheid nam. Nu schiep het, als of hij het overige zijner dagen in stille ambtelooze rust, voor de zijnen, zijne geliefkoosde letteroefeningen, en de verkeerling met zijne vrienden zou doorbrengen; doch nog in hetzelfde jaar werd hij tot medecurator der op nieuw ontluikende Vriesche Hoogeschool benoemd, en 2 jaar later tot voorzitter van dat vernieuwd kollegie verkozen, waarin hij nu den vriend zijner vroege jeugd Mr. A. J. CONRADI, tot ambtgenoot verkreeg; welken eerpst van bezorger, bij den steeds toenemenden bloei der Akademie, hij tot hare zoo onverdiende vernietiging in Wijnm. 1811 bekleedde. Intusschen was hij in 1807 tot lid van de Nederlandsche maatschappij van Letterkunde te *Leijden* verkozen, en had men van zijne groote bekwaamheid en geleerdheid mogen wenschen, daarvan duurzamer vruchten te oogsten, door schriften, die tijdgenooten en nakomelingen zouden hebben kunnen leeren; maar STINSTRA heeft nooit iets geschreven, hetgeen men aan eene zorgvuldige, omzigtige nauwkeurigheid, zoo bezwaarlijk te voldoen, en mogelijk ook wel aan de omstandigheden des tijds, schijnt te moeten toefchrijven.

Als burger was STINSTRA een warm vriend zijns vaderlands. Gevormd in den kring van verstandige voorstanders der vrijheid van het Gemeenebest, was hij van hunne grondbeginselen geheel doordrongen; doch verkoos hij nimmer, bij de veelvuldige verandering van zaken, daaraan een dadelijk deel te nemen; en het was eerst in lateren tijd, dat hij zich de benoeming liet welgevallen tot lid van den raad der stad *Franeker*, welken post hij tot het einde zijns levens, met dien van Curator der Latijnsche scholen, sedert lange jaren, met genoegen bekleed heeft. — STINSTRA bezat een gezond lichaamsgeftel, en behield, in zijne ver gevorderde jaren, steeds dezelfde helderheid van zielsvermogens, en het onbelemmerd gebruik zijner zintuigen, met uitzondering van eenige hardhoorigheid; doch in de 2 laatste jaren zijns levens verzwakte hij allengskens, waarbij ten laatste koortfen kwamen, die van tijd tot tijd door herhaalde aanvallen van zenuwberoerten gevolgd werden, en eindelijk aan zijn verdienstelijk leven, op den 18 van Winterm. 1819, een einde maakten. STINSTRA is tweemaal gehuwd geweest; eerst aan Meijufvrouw NEELTJE SCHELLINGWOUW, die hem eenen zoon en eene dochter naliet, en naderhand, in 1782, aan Meijufvrouw AALTJE WIJBENGA, welke echt met 3 zonen en even zoo vele dochters gezegend werd; alle welke kinderen hij het genoegen had, voorspoedig te zien opgroeijen, aan de zorgen der

op-

opvoeding volkomen te beantwoorden, en tot gewenschten stand komen; alleen zijn oudsten zoon, die geneesheer te *Franeker* was, daalde voor hem, in 1812, ten grave.

STIPENDIUM. Zoo noemde men bij de *Romeinen* het loon der soldaten; doch tegenwoordig verstaat men door deze benaming eene bepaalde som, welke aan jongelingen (die hierom *Stipendiaten* genoemd worden), op zekere tijden, ter voortzetting hunner studien, uit daartoe geschikte fondsen geschonken wordt: in het algemeen elke vastgestelde bezolding.

STOBÆUS, of JOHANNIS van *Stobi*, naar eene stad in *Macedonië*, alwaar hij in de 5de eeuw onzer tijdrekening geboren werd. Van zijne levens-omstandigheden is niets bekend. Wij bezitten van hem nog eene Bloemlezing, of uitgelezene verzameling van merkwaardige gedenk- en zedespreeken, deels in proza, deels in verzen, welke, uit hoofde van een aantal losse stukken van verloren geraakte schriften, daarin gevonden wordende, zeer belangrijk is. Zij bestaat uit 4 boeken, waarvan het 3de en 4de, onder den titel van *Sermonen*, een afzonderlijk werkje uitmaakt, en eenigermate eene geschiedenis der Wijsbegeerte, in verscheidene korte uittreksels van oude schrijvers, levert. De inhoud van het geheele werk is zeer leerzaam en gewigtig. De beste uitgave is die van HEEREN, *Göttingen* 1792—1801, in 4 deelen. Men heeft van hetzelfde eene zeer oude Duitsehe overzetting van GEORG FRÖLICH, onder den titel van JOANNIS STOBÆI, *Scharpsinniger Sprüche* enz. *Bazel* 1551, in folio.

STOCKMANS, (PIETER) te *Antwerpen* geboren, was sedert 1643 raadsheer in den hoogen raad van *Brabant*, en wordt voor een der beste kenners der *Brabandsche* wetten en regten gehouden. Hij stierf in 1661, en men heeft van hem, *Decisiones Curiae Brabantiae*, *Brux.* 1670, en *De jure Devolutionis Brabantiae*, 1646, herdrukt bij gelegenheid der aanspraken van *Frankrijk* op *Brabant*, uithoofde van het zoogenoemde onvervreembare regt der dochters. Ook schrijft men aan STOCKMANS toe 2 vertogen tegen het ontvangen der pauselijke bullen, en eene verdediging der *Nederlanders* tegen het roepen voor vreemde regtbanken, welke stukken echter sommigen beweren, dat niet van hem zijn. Zijne gezamenlijke werken zijn in 1700 te *Brussel* in 4to uitgegeven, en zijn gezag wordt in *Brabant* voor alles afdoende gehouden.

STOCKS. Zoo noemt men in *Engeland* die aktien en staatsschulden, waarvan de waarde zeer veranderlijk is, en zich regelt naar het vertrouwen, dat men in de regering stelt, en naar de op zijn' tijd betaald wordende renten. Het eigendom in deze Stocks kan wel aan een' ander worden overgedragen; doch niet anders dan door overschrijving in de bank, welke vier maal in het jaar plaats heeft, namelijk: 15 van Sprokkel-, Bloei-, Oogst- en Slagtm. Men noemt derzelver renten *dividends*, welke ieder half jaar bij de bank betaald worden. — Door *ongefundeerde Stocks* verstaat men in *Engeland* zoo-

danige opgenomene schulden der regering, welke door onvoorziene behoeften worden veroorzaakt, en waaromtrent bij het Lagerhuis nog niets is vastgesteld.

STOICIJNEN. Waren aanhangers van ZENO, aldus genoemd naar eene openbare gaanderij in *Athene*, de *Stoa* geheeten, in welke hij, omtrent 3 eeuwen voor onze jaartelling leeraarde, en zijne wijsgeerige school stichtte. Hunne grondstellingen waren hoofdzakelijk de volgende: God was een zuiver aetherisch vuur, zuiverder dan dat van de zon en de sterren, hetgeen, even als de ziel het ligchaam, de stof bezielde. De ziel was eene vonk van het Goddelijke wezen, van eenen vurigen aard, het beginfel van alle menschelijke werkzaamheid, doch aan de wetten der lichamelijke wereld onderworpen, en gevolgelijk niet onsterfelijk; maar bestemd, om, na het vergaan der wereld door vuur, wederom tot de Godheid terug te keeren, uit welke zij was voortgekomen. De *Stoicijnen*, bijzonder gestreng in hunne zedeleer, noemden vrij te zijn van aandoeningen en driften, en van alles wat de ziel verontrustte. Wijsheid: pijn en smart beschouwden zij als geen wezenlijk kwaad; zelfs onder het zwaarste lijden was de wijze gelukkig, altijd dezelfde en steeds vergenoegd: alleen hij was vrij en rijk, zoo wel voor de liefde als voor de vriendschap vatbaar, en niets konde hem onverwacht overkomen, daar hij op alles voorbereid was. „Volg de gezonde Rede!” „was bij hen de hoogste wet, welke opvolging alleen de weg tot ware gelukzaligheid was: deugd en gelukzaligheid waren één, en alleen de Wijze, die de Rede volgde, bezat de gelukzaligheid eeuwig en onveranderlijk in zich zelve. — Men zie: *TIEDEMANS Sijstem der Stoïschen Philosophie*, *Leipz.* 1776.

STOKE (MELIS). Een monnik, en naar gelang van den tijd, waarin hij leefde, een man van zekere geleerdheid. Hij schijnt eenigen smaak in de Dichtkunst gehad te hebben, zoo als blijkt uit zijn bekend werk de *Rijm-kronijk*, hetwelk van den kant van den kreupelen gang der regels wel weinige waarde bezit; doch door mannen van den eersten rang voor een waardig gedenkstuk der aloude Geschiedenis beschouwd wordt; gelijk zij het dan ook hierom waardig hebben geoordeeld, om aan de uitgave en opheldering van hetzelfde hunnen tijd te besteden. Deze *Kronijk* behelst, meestal, geene andere gebeurtenissen, dan die in zijnen leeftijd zijn voorgevallen, en door hem of zijn bijgewoond, of uit den mond van geloofwaardige getuigen zijn opgeteekend. Hij begon dit zijn werk onder de regering en op verzoek van den ongelukkigen graaf FLORIS V; vervolgde het onder die van de graven JAN I en II, en droeg het op aan den derden graaf na FLORIS, WILLEM III, met wiens huwelijk hij zijn verhaal befluit; voegende aan het einde zijns werks eene slotrede, waarin hij den jongen graaf, toen 19 jaar oud, ernstig tot zijnen pligt vermaande. — De eerste uitgave van deze *Kronijk* werd bezorgd door den geleerden JANUS DOUZA, of JAN VAN DER DOES. Op hem volg.

volgde CORNELIS VAN ALKEMADE, die het werk met zijne aanteeke-ningen verrijkte, en in den tekst aanmerkelijke verbeteringen maakte. Ondertuschen zijn deze uitgaven in verre na niet te vergelijken met die van den geleerden BALTHAZAR HUIDEKOPER, wiens aanteeke-ningen op deze Kronijk eenen schat van vaderlandsche Oudheidkunde bevatten.

STOKHOLM. De hoofd- en koninklijke residentie-stad van *Zwe- den*, in de provincie *Stokholm*. Zij ligt gedeeltelijk op eilanden, ge- deeltelijk op schier-eilanden, die door onderscheidene bruggen zijn aan elkander verbonden. De stad bestaat uit 9 voorname deelen, als: *Staden* of eigenlijk *Stokholm*, *Ridderholm*, *Helgolandsholm* (of *Heiligen Geest-Eiland*), *Skeapsholm*, *Beckholm*, *Koningsholm* en *La- dagansland*; wordende de beide voorsteden *Noorder- en Zuider-Malm* genoemd. Zij heeft meestal breede en zindelijke straten; de huizen zijn meereendeels van steen, van 4 tot 5 verdiepingen hoog, en ge- deeltelijk met blik of koper gedekt; doch vindt men in de voorste- den nog vele houten huizen. *Stokholm* heeft 2 mijlen in den omtrek, 20 kerken, 12 bruggen, meer dan 4000 huizen en 65000 inwoners. Onder de kerken is de oude Gothische Ridderholms-kerk, met de koninklijke begraafplaatsen, in dat gedeelte der stad, *Ridderholm* ge- noemd, liggende, de merkwaardigste, en onder de bruggen zijn de lange schipbrug, de prachtige steenen brug, uit de stad naar *Noorder- Malm* leidende, en bijna 1000 schreden lang, alsmede de nieuwe brug, welke van de stad naar *Zuider-Malm* loopt, de aanzienlijksten. De marktpleinen zijn meestal zeer ruim, en onder de openbare ge- bouwen munten inzonderheid uit het koninklijk residentie-slot met zijne kapel en kostbaarheden, hetgeen in den Italiaanschen smaak gebouwd is, in 1754 voltooid werd, en waarin zich de koninklijke boekerij en een muzeum bevinden; voorts het ridderchaps- en tuig- huis, de bank, de raadhuizen in de stad en *Zuider-Malm*, de ko- ninklijke stal, de munt enz. Van de *Koningsholmer* brug heeft men het gezicht op verscheidene heerlijke, afzonderlijke paleizen van Zweedsche grooten, en in de nabijheid van het koninklijk slot ziet men het bronzen standbeeld van GUSTAVUS III, door de burgers van *Stokholm*, tot een aandenken van zijne behaalde overwinning ter zee opgericht; alsmede op het plein van het Ridderchapshuis de metalen beeldzuil van GUSTAVUS I, op een voetstuk van groen Zweedsch marmer rustende, en eindelijk in de voorstad *Noorder- Malm* het standbeeld van GUSTAVUS ADOLPHUS den Grooten. Onder de geleerde en algemeen nuttige inrigtingen in *Stokholm* behooren voornamelijk de in 1739 opgerigte en in 1741 bevestigde akademie van Wetenschappen, welke eene aanzienlijke boekerij en verzameling van Naturaliën bezit; de akademie voor de fraaije Wetenschappen en Geschiedenis, door de koningin LOUISA ULRIKA in 1758 gesticht; het Oudheidkundig collegie; het koninklijk kantoor van Landmeting; de school voor de Zeevaart; de krijgskundige Akademie, benevens die voor

voor de Schilder- en Beekhouwkunst; een genootschap voor het publiek onderwijs, onder den naam van *Société Littéraire*; het in 1768 opgerigte *Collegium medicum*, met 40 geneesheeren, die in de provincien onderhouden worden; het Inëntingshuis; de inrigting voor venerifche zieken; de 3 Wees- en Vondelingshuizen, waarvan de 2 eerste in 1632 en 1755 op kosten der stad gesticht zijn, en het 3de in 1753 door de vrijmetselaars werd aangelegd; de 2 huizen voor kraamvrouwen; het in 1772 opgerigte assistentie-kantoor, en het vrijwillige Werkhuis, dat in het volgend jaar werd opgerigt.

De haven van *Stokholm* is ruim en veilig; doch derzelver ingang is, uit hoofde der menigvuldige rotsachtige eilanden of scheren, gevaarlijk, weshalve men ten beste der scheepvaart een kantoor van lootsen heeft opgerigt. Op de scheepstimmerwerven worden zoo wel voor de kroon als voor buitenlanders schepen gebouwd. Men heeft hier 2 gesluchtgieterijen, zeildoek-, zijden-, wollen-, laken, spiegel- en echte en onechte porfelein-fabrieken, benevens 4 suiker-rafinerijen, voortreffelijke papier-molens enz. Op *Ladaganland* vindt men eene plantage van omtrent 30,000 moerbezië-boomen, en legt men zich met ijver op de zijdeteelt toe. Van den *Brunkenberg*, of de nieuwe sterrenwacht, kan men de geheele stad overzien, en bij den *Sabbathsberg* zijn 2 gezondheidsbronnen. Op *Zuider-Malm* is eene Nederduitfche Hervormde kerk, en op het raadhuis eene Rusfische kapel. — *Stokholm* is de hoofdplaats van den Zweedfchen handel, die door de vaart op het groote *Mälars meer* ongemeen bevorderd wordt. Van de 1003 koopvaardijfchepen, welke *Zweden* in 1805 telde, bezat de stad 235, doch *Gothenburg* slechts 152. — Onder de wandelplaatsen behooren inzonderheid de koninklijke tuin, de koninklijke diergaarden, met 2 gezondheids-bronnen, en de omfcreken van de landgoederen *Eriedrichshof*, *Carlsberg*, en *Ulrichs-thal*.

STOKVISCH. (Zie KABELJAAUW).

STOLA. Een kleed, hetgeen de Romeinfche vrouwen, die zich in het eerst, even als de mannen, in een' *Toga* kleedden, in lateren tijd droegen. De *Stola* was een' lange *Tunica*, of onderkleed, met mouwen, die tot op de voeten hingen, welke niet alleen door aanzienlijke, maar ook door geringen gedragen werd, alleen met dit onderscheid, dat de *Stola* der laatste van één enkele, gouden streep, doch die der eerste van meerdere strepen van goud en purper voorzien waren, en bovendien van onder nog een breed boordfel of franje (*inflita*) hadden. Openbare meisjes, en vrouwen wegens echtbreuk veroordeeld, mochten de *Stola* niet dragen, en werden van daar *Togatae* (in eene *Toga* gekleedde) genoemd; doch daarentegen werd zij door eerbare, of ook wel door aanzienlijke vrouwen gebruikt, die er tevens een *inflita*, of boordfel, aan droegen. — De *Stola*, welke tot het plegt-gewaad der geestelijkheid behoort, bestaat, uit een lang, breed wit zijden lint, met stijf linnen gevoerd, hetgeen de diakens over den linker fchouder naar den regter heup, in de manier van een ordens-

ge

band, doch de priesters over de beide schouders en de borst, kruisling afhangende, dragen. Zij heeft 3 kruifen; is dikwijls aan de einden van schelletjes voorzien; bij de prelaten met borduurwerk en paariën verfierd, en ter verrigting der mis volstrekt noodzakelijk. Onder de Protestanten wordt de *Stola* nog alleen door de geestelijken der Engelsche kerk gedragen.

STOLP (JAN). De nagedachtenis dezes mans zal steeds bij elk, die Geleerdheid en Godsdienst op regten prijs weet te stellen, in zegening zijn. Zijne woonplaats was *Leijden*, alwaar hij, den 13den van Wijnm. van het jaar 1753, in eenen hoogen ouderdom stierf. Hij leide hier een ambteloos leven, als burger der Hooge school, tot aan zijn einde, en stond bij eenen ieder, die hem van nabij kende, door zijne zucht tot mannelijke geleerdheid, doch bovenal om zijne verstandige godsvrucht, en hooge waardering van de Christelijke Openbaring, in groote achting. Uit hoofde zijner ongeveinsde nederigheid maakte hij weinig geruchts in de wereld; doch beschouwde altijd met een hartelijk leedwezen de pogingen van sommige zoogenoemde wijsgeeren, om de gronden van alle godsdienst, vooral van de Christelijke, te ondermijnen. Hij was derhalve op middelen bedacht, om den loop van dit kwaad te stuiten, en daalde met deze lofwaardige gezindheid ten grave, na dat hij alvorens, bij zijn leven, ter bereiking van zijn oogmerk, de noodige schikkingen beraamd had. Bij het openen van 's mans laatste wil, bleek het, dat hij, uit zijne nalatenschap, aan *Leijdens* Hooge school eene som van tien duizend gulden besproken had, met last, om uit de renten dezer hoofdsom, om de 2 jaar, aan den schrijver van het best gekeurde antwoord, op voorgestelde prijsvragen, eenen gouden eerpenning uit te deelen, ter waarde van 250 gulden; stellende tevens 8 leden van den Akademischen senaat tot uitvoerders van dit gedeelte van zijnen uitersten wil, en tot keurmeesters van de in te komen verhandelingen, met magt aan de overblijvende, om het getal der uitgevallene, het zij door overlijden, als anderzins, aan te vullen, en bepalende verder, dat hunne voorstellen zich moesten bepalen tot zulke onderwerpen „ die „ of den grondslag van alle Godsdienst, het bestaan van een onein- „ dig, almachtig, wijs en goedertieren Opperwezen, uit de beschou- „ wing van het heelal ten krachtigste bevestigen; of die de zedeles- „ sen van het Evangelie, niet alleen in hare redelijkheid en overeen- „ komst met, maar vooral in hare voortreffelijkheid boven, de wetten „ en pligten, die zonder de hulp der Openbaring uit het licht der „ Rede gekend worden, in een helder daglicht plaatsen, ten einde „ derzelver betrekking tot, en haar invloed op de bevordering van „ het geluk der menschelijke zamenleving, alsmede van de hoop van „ een toekomend beter leven, daaruit opgemaakt, en de Goddelijke „ oorsprong van de Christelijke godsdienst, dus tevens, bij wettige „ gevolgtrekking, bewezen worde.” Ten einde zijne sifting, onder den naam van *Stolpiaansch* legaat bekend, zoo veel mogelijk aan

derzelver doel te doen beantwoorden, begeerde voorts de waardige man, dat lieden van allerlei landaard, en belijders van alle gezindheden, naar het uitgeloofde eer-metaal zouden mogen dingen, mits zich in hunne antwoorden onthoudende van bespiegelingen, die de gezindheid, welke zij waren toegedaan, bijzonder kenmerkten.

De heer STOLP maakte, behalve de gemelde fom, 1000 gulden ter bekostiging van den stempel des gouden eerpennings, die keurig geëekend en door hem zelve met gepaste randschriften voorzien was. Aan de eene zijde ziet men de Godsvrucht, eenen jongeling geleidende, en dien met de hand wijzende op den tempel der Gelukzaligheid, die op eenen berg ligt. Op den voorgrond staat een altaar, hebbende aan de voorzijde een brandend hart, en van boven een opengeflagen boek, verbeeldende de 4 Evangeliën. In den rand leest men: *Monstrat, iter, Tutumque facit*, dat is: *Zij wijst den weg en maakt dien zeker*. Onder aan staat: *Praemium Acad. Leydenfis ex Legato J. STOLP*, dat is: *Eerprijs van Leijdensch Hooge school, uit het leegaat van J. STOLP*. De tegenzijde vertoont het zichtbaar uitspanfel van zon, maan en sterren. Op den voorgrond zit eene mannelijke gedaante, omringd van eene hemelglobe en andere werktuigen, tot sterrenkundige waarnemingen geschikt, houdende eenen verrekijker in de hand, en daarmede naar boven wijzende, met het randchrift: *Auctorum manifestat opus*, beteekenende: *het werk verkondigt den maker*. Beneden heeft men eenige ruimte gelaten, om er den naam des bekroonden schrijvers in te graveren. — Eindelijk was het de wil van den godvruchtigen STOLP, dat het overschot van de renten der gemaakte hoofdsom besteed zoude worden tot aankoop van goede schrijvers, die ter verdediging van de Christelijke godsdienst de pen gevoerd, of over de Zedekunde, Natuurlijke Historie en Natuurkunde geschreven hadden, ten einde hunne werken onder den boekschat van *Leijdens Hooge school*, voor zoo ver zij daaraan mogten ontbreken, te plaatsen. Niemand, die in de beoefening van Godsdienst en Zedekunde belang stelt, kan het onbekend zijn, dat, sedert deze inrigting van den heer STOLP, door hare bestuurders, verscheidene geleerde en doorwrochte verhandelingen, over uitgeschrevene prijsvragen, door den druk zijn gemeen gemaakt, waarvan de schrijvers, zoo wel binnen als buiten 's lands, te regt den eerprijs wegdroegen, en dus de *Nederlanders* van zoodanige geduchte wapenen tegen het ongeloof voorzien hebben, als geschikt zijn, om alle aanvallen van hetzelfde voor altoos af te weren.

STOOMBOEKDRUKPERS. (Zie: BOEKDRUKPERS).

STOOMBOOT. Een vaartuig, hetgeen, in plaats van zeilen of riemen, een scheprad heeft, hetwelk door eene Stoom-machine, in het middenste gedeelte van het vaartuig geplaatst, in beweging gebracht en gehouden wordt. De kracht der scheppers veroorzaakt, dat het schip veel sneller voortgaat, dan eene gewone pakketboot: zelfs kan het tegen wind en stroom 4 Engelsche mijlen in één uur afleggen,
en

en loopt bij eenen gunstigen wind nog viermaal sneller. Ondertus-
schen komt het bij de inrigting eener Stoomboot zeer veel op de
juiste plaatfing der scheppers, op derzelver behoorlijke zinking
in het water, en over het geheel op het fluren van het vaar-
tuig aan. Kapitein ROBERT FULTON, (*Zie aldaar*) een *Ameri-*
kaan, is de eerste uitvinder van deze foort van Stoombooten. De eer-
ste werd, volgens zijn voorschrift, te *New-York* gebouwd, en liep
in Wijnm. 1807 van stapel, sedert welken tijd deze foort van vaar-
tuigen, die in een land als *Amerika*, door zoo vele bevaarbare ri-
vieren doorflieden, van ongemeen veel nut zijn, aanmerkelijk ver-
menigvuldigd, en worden op de rivieren de *Hudson*, *Lorenzo*, *Dela-*
ware, *Ohio*, *Misfippi* en anderen algemeen gebruikt: zelfs heeft
men de vaartuigen, waarmede men in *Amerika* over de rivieren zet,
van Stoom-machines voorzien. Reeds vroeger vertoonde CLARKE,
te *Leith* in *Schotland*, eene boot, die door stoom werd voort-
gedreven, en eenige jaren later eene andere te *Glasgow*; doch het
was eerst in het jaar 1812, dat men met een zoodanig vaartuig proe-
ven in het groot, op de *Clyde* in *Schotland*, ondernam, en sedert va-
ren 16 of 17 Stoombooten, regelmatig, tusfchen *Glasgow* en *Grenock*,
die rivier op en af. In *Engeland* had men in 1815 slechts 2 Stoom-
booten op de *Theems*, en ééne te *Hull* in *Ijorkshire*, welke alle van
Glasgow derwaarts gebragt waren, waarvan twee, nadat men de rade-
ren van de Stoom-machine buiten werking gefteld had, gedurende
fchoon weder, de overvaart, uit *Schotland*, langs de Oostkust van *En-*
geland, door zeilen deed; doch de derde, daarentegen, door de
kracht der Stoom-machine bewogen, uit den mond der *Clyde* uitliep;
bijna de geheele Oost- en Westkust van *Engeland* omftevende, en
alzoo de eerste Stoomboot was, die zich op de hooge zee waagde.

De *gewone* inrigting eener Stoomboot is deze: in het voorfte en
achterfte gedeelte derzelve bevinden zich de kajuiten, of verblijfplaat-
fen, voor de reizigers, wanneer zij als pakketboot gebruikt wordt, of de
ledige ruimte voor de vrachtgoederen. In het middenfte gedeelte van
het vaartuig is de Stoom-machine, waarvan de stoomketel aan de
rechterzijde ftaat, wanneer men van het achterfte der boot naar den
voorfteven ziet; terwijl de cylinder en het rad aan de linker- of
bakboordzijde gevonden wordt. Door het op- en nedergaan van de
kolf wordt aan iedere zijde der boot, door eene spil, een loodregt
ftaand fcheprad rondgedraaid, hetgeen met de onderflagtige raden
van watermolens vele overeenkomst heeft, en waarvan ieder fchep-
per omtrent 11 voet in middellijn en $3\frac{1}{2}$ voet breedte heeft, en
uit dik geflagen ijzer vervaardigd is. Deze raderen liggen voor een
vierde gedeelte van de middellijn onder water, en dit onderfte ge-
deelte, met ieder fchepper daarvan, vervult de plaats van een roei-
riem. Om het onaangenaam geraas, hetgeen door de fcheppers, bij
derzelver nederdaling in het water, zoude kunnen worden veroor-
zaakt, te verhoeden, geeft men dezelve zulk eene rigting, dat zij

schuin tegen de as staan, wanneer zij bij hunne duiking in het water eenen schuinschen hoek vormen, in plaats van tegen hetzelfde te slaan, en zij dus zacht en gelijkvormig op het water werken. Door de schielijke omdraaijing der schepraderen wordt de snelle vaart der boot bewerkt, die gewoonlijk 6 of 7, en, bij een' gunstigen wind en tamelijk stille zee, 11 of 12 zeemijlen in één uur kan afleggen. Onder den ketel der Stoom-machine moet gestadig een sterk vuur onderhouden worden, waartoe men rekent, dat in 24 uur 5 ton steenkolen noodig zijn. De rook wordt door eene wijde, van geflagen ijzer vervaardigde, buis geleid, welke foort van schoorsteen tevens tot een' mast gebruikt wordt, waaraan men eene zeilftang en een zeil kan vasthechten. De oven onder den ketel is van baksteen gemetseld, die door ijzeren banden worden bij elkander gehouden; terwijl de houten Scheepswanden met ijzer bekleed zijn. Rondom den oven is de hitte bijna onverdragelijk; doch moet er altoos iemand tegenwoordig zijn, die door gestadig poken het aaneebakken der steenkolen verhindert. De hierboven opgegevene benoodigde brandstoffen zijn tot hiertoe oorzaak, dat de Stoombooten tot zeer verre reizen, en inzonderheid tot het overvoeren van koopwaren, niet wel kunnen gebruikt worden; doch belangrijker is derzelve nut, in tijden van oorlog, als advis-jagten, en, over het algemeen, ter bespoediging van den loop der posten, inzonderheid in de Zomermaanden, wanneer er dikwijls windstilte op zee plaats heeft. Het is door den togt, welke de bovengenoemde Stoomboot van de *Chyde* tot in de *Theems*, in volle zee, gedaan heeft, buiten allen twijfel gesteld, dat de roeiende, door de Stoom-machine in beweging gebragte, schepraden ook op eene stormachtige zee hunne dienst niet weigeren, en de Stoomboot door de golven wel langzamer dan op eene stille zee, maar toch altijd nog met eene snelheid voortstuwten, welke de gewone van een schip overtreft.

Het voordeel, hetgeen de Stoombooten langs de kusten en rivieren opleveren, schijnt thans genoegzaam bevestigd door derzelve meer en meer toenemend gebruik, niet alleen in *Amerika* en *Engeland*, maar ook in andere landen. In *Duitschland* verscheen de eerste Stoomboot op den *Rijn* bij *Keulen* den 12 van Zomerm. 1816. Zij kwam van *Rotterdam*, was naar *Frankfort* aan den *Mein* bestemd, en geheel ingerigt als de hier boven beschrevene; doch bragt het niet tot de laatstgenoemde stad, en men schein zich overtuigd te hebben, dat dit vaartuig tot de vaart op den *Rijn* niet zeer geschikt was. Bijna gelijktijdig kwam er ook een Stoomboot te *Hamburg*, die van *Cuxhaven* af, tegen den stroom, de reis in 10 uur had afgelegd. Zij was 63 voet lang en $22\frac{1}{2}$ breed; de daarin gebragte Stoom-machine oefende de kracht van 34 paarden, en zij werd als postschip tuschen *Hamburg* en *Cuxhaven* gebruikt, welken overtogt zij drie maal ter week heen en weder deed. Deze Stoombooten, gelijk ook die, welke onlangs uit *Engeland* naar *Parijs* op de *Seine* gebragt werden, bene-

vens

vens die van den Engelschman BAIRD te *Petersburg*, welke dagelijks geregeld van daar naar *Kroonstad* en terug vaart, en daartoe 3 uren noodig heeft, waren alle in *Engeland* gebouwd; doch in *Duitschland* heeft HUMPHREYS de eerste Stoomboot te *Pichelsdorf* aan de *Spree* doen vervaardigen, welke regelmatig van *Berlijn* naar *Hamburg* voer; maar in 1813, bij mangel aan reizigers, weder te niet ging.

Ondertuschen maakte het springen van den ketel eener Stoomboot, in Zomerm. 1816, in het gebied der vereenigde *Noord-Amerikaansche* Staten, op de zaak zelve eenen nadeeligen invloed. Zij lag te *Mariette* op de *Mississippi* voor anker, om eene lading ijzer in te nemen, wanneer op het oogenblik, dat men de ankers wilde ligten, de stoom zich te sterk ontwikkelde, en den ketel deed springen. Ter gelegenheid van dit ongeval, waarbij vele ongelukken gebeurden, vond DAVID HEATH, in *Nieuw-Jersey*, eene geheel nieuwe bouworde van den stoomketel uit, dien hij niet, zoo als tot hiertoe plaats had, van gegoten, maar van geslagen ijzer vervaardigde, en waaraan hij de veiligheids-klep, door haar in een ijzeren koker te besluiten, voor ieder onkundigen ontoegankelijk maakte. Bovendien heeft hij, tot meerdere veiligheid, aan den stoomketel nog een' kromme buis gebracht, welke met een berekend gewigt van kwikzilver gevuld is. Wanneer nu door een of ander toeval, de ijzere koker, waarin de veiligheids-klep befloten is, breken, en daardoor de klep voor een oogenblik buiten werking gesteld mogt worden, zoo kan er echter een zoodanig ongeluk, als het bovengemelde, geene plaats hebben; terwijl alsdan de stoom de kwik moet uitwerpen, en beiden te gelijk uit de buis zullen stroomen. Ook de werktuigkundige OWEN, te *Stokholm*, heeft eene aanmerkelijke verbetering in de Stoombooten gemaakt. Daar de tot hiertoe gebruikelijke zijraden meerder of minder in het water duiken, naar mate het vaartuig bevracht is, waardoor derzelfer werking ongelijk wordt, en ook het eene rad, wanneer men te gelijk het zeil gebruikt, dikwijls nauwelijks de oppervlakte van het water raakt, terwijl het andere geheel onder water is; zoo heeft OWEN het doelmatig geoordeeld, om aan het achterste gedeelte van de Stoomboot een rad te brengen, waardoor zij, zonder de hulp van zeilen, in minder dan 3 minuten 180 vadem ver wordt voortgedreven: eene werking, bijna met die der zeilen, onder de gunstigste omstandigheden, gelijk staande, zonder aan het gebrek der laatste onderhevig te zijn. Volgens dit denkbeeld heeft OWEN reeds 2 vaartuigen gebouwd, die bereids ook in werking zijn. — In *Denemarken* nam men mede verscheidene proeven met Stoombooten; doch het was eerst omstreeks de helft van 1824, dat men dezelve tot de overvaart over de *Beldt* gebruikte, en zich daartoe van eene, in *Engeland* vervaardigde, bediende. — In het laatstgenoemde rijk hield zich zelfs het parlement, in 1817, met het onderwerp der Stoombooten bezig, en ontwierp, na het zorgvuldigst onderzoek, een voorschrift, waarnaar, van dien tijd af, deze stoomschepen moeten worden in-

gerigt. Ook in ons vaderland, waar de Stoombooten meer en meer in zwaag geraken, en er zelfs eene bijzondere maatschappij van is opgerigt, heeft de koning een dergelijk voorschrift ontworpen, en bekend gemaakt.

STOOM- of DAMPMACHINE, ook wel *Vuurmachine* genoemd, is een werktuig, hetgeen door stoom of damp van kokend water wordt in beweging gebracht. De bewegende kracht wordt eigenlijk door de drukking der lucht veroorzaakt, welke door de plotfelijke verkoeling van den heeten stoom ontstaat, die, wanneer het water in eenen besloten ketel is heet gemaakt, eene 1600 maal grootere ruimte inneemt, en eene elasticiteit of veerkracht bezit, die alle andere luchtfoorten zeer verre overtreft, welker kracht op eenen vierkanten voet op 2216 pond wordt geschat; doch dit alles houdt op, wanneer de stoom, door den invloed der koude, verdigt wordt. Het werktuigelijke dezer machine bestaat hoofdzakelijk uit eenen hefboom, die aan het eene einde b. v. met zuigpompen, welke water moeten ophalen, en aan het andere met een' kolf verbonden is, welke in een' cylinder of buis sluit, die met eenen koperen ketel, op eenen oven geplaatst, in verband staat. Uit dezen ketel wordt de cylinder van onder, door middel eener buis, met heeten waterdamp gevuld, die door deszelfs verbazende uitzettende kracht de kolf, en tevens den eenen arm van den hefboom, snel om hoog drijft, en daardoor den anderen doet dalen. Van boven en op zijde van den cylinder is eene opening, waardoor, zoodra zij door het rijzen van de kolf vrij wordt, genoegzaam koud water in denzelven indringt, hetgeen dan den stoom verdigt, en daardoor eene ledige ruimte veroorzaakt, waarin de opgerezene kolf en den eenen arm van den hefboom nu aanstonds nederdalen. Onmiddellijk hierop drijft indringende damp de nu gezonkene kolf weder opwaarts, tot dat er weer eene nieuwe verdigting van den stoom, door het indringen van koud water, plaats heeft, zoodat het rijzen en dalen van kolf en hefboom zoolang voortduurt, als er nog stoom ter opheffing, en koud water ter verdigting voorhanden is. Volgens eene latere uitvinding, wordt ook de stoom ter nederdrukking van de kolf gebezigd.

Het oorspronkelijk, ruwe denkbeeld eener Stoom-machine wordt aan den markies van *Worcester* toegeschreven, waarna kapt. SAVARY, 40 jaar later, dezelve bezigde, om het water uit de tinmijnen van *Cornwallis* te scheppen; doch zij bleef nog zeer onvolkomen. NEWCOMEN, een ijzerkooper, en CRAWLEY een glazenmaker, zetteden met SAVARY de proeven voort, en verkregen in 1705 patent voor hunne bijzondere machine, welke, uit hoofde harer belangrijke verbeteringen, onder den naam van *NEWCOMENS Engine*, bekend werd. Er bleven echter altijd nog vele onvolkomenheden over, tot dat BRIGHTON, een bekwaam kunstenaar, in 1717 het geheel der ondergeschikte bewegingen dezes werktuigs vereenvoudigde, en het in dien vorm bragt, waarin het tot op den huidigen dag, zonder wezenlijke ver-

verandering, gebleven is. Vele dezer Stoom-machines werden in bergwerken gebruikt; doch de verbazende hoeveelheid steenkolen, die men er toe noodig had, bleven altijd een groot bezwaar, hetgeen men vruchteloos heeft getracht uit den weg te ruimen. Doctor BLOCK, een beroemd Hoogleeraar in de Scheidkunde, toonde in 1763 den weg aan, langs welken men de verhouding tusschen de aangewende hitte en den daardoor veroorzaakten stoom kan berekenen; terwijl JAMES WATT, omstreeks dezen tijd bij hem geroepen, om zijn model van de Stoom-machine te herstellen, daardoor gelegenheid vond, om zijne voorheen genomene proeven tot meerdere volkomenheid te brengen. Hoofdzakelijk strekten zijne pogingen, om den stoom nog meer te verdigten, en deszelfs kracht te vermeerderen, hetgeen hem gelukte. Vervolgens verbond hij zich in 1775 met BULTRON te *Birmingham*, en sedert leverden beiden Stoom-machines van de volkomenste soort, waarvan men zich niet alleen in bergwerken, maar ook in spin- en andere fabrieken, bij de brouwerijen in *London*, alsmede tot stoombooten, stoomwagens enz. zoo in *Engeland* als elders, met ongemeen veel nut bedient. Men noemt deze Stoom-machine WATTS, of *Engelsche Stoom-machine*, omdat de *Engelschen* haar inzonderheid tot meerdere volkomenheid gebragt hebben. In *Duitschland* heeft zich de heer REICHENBACH, te *München*, mede op de verbetering dezer werktuigen toegelegd; doch voornamelijk, om dezelve tot eenen geringeren omvang te brengen, de kosten van onderhoud te verminderen, en hen tot verschillend technisch en huishoudelijk gebruik dienstbaar te maken. De werktuigkundige ALBERT, te *Frankfort* aan den *Main*, vervaardigt Stoom-machines van eene verkieselijke grootte. In het bergwerk te *Rothenburg*, aan de *Saal*, zijn zij voorlang in gebruik, en te *London*, waar men voor ruim 30 jaar slechts enkele Stoom-machines vond, zijn er thans duizende, die allen tot bijzondere oogmerken gebezigd worden.

STOOMRIJTUIGEN. Ook deze worden door stoommachines voortgedreven, en zijn van Engelsche uitvinding. In *Leeds* heeft men een zoodanig werktuig, dat langs groeven van gegoten ijzer loopt, anderhalf mijlen van de stad voortrolt; van daar met eene geheele lading van kolen terug keert; eenen last van meer dan 200,000 pond vervoert, en slechts door één man bestuurd wordt. In *New-Castle* trekken beweegbare stoom-machines geheele steenkolenwagens, en hebben eene geheele reeks derzelve achter zich, die van zelve voortwaarts gaan. De eerste stoomwagen in *Duitschland*, volgens het Engelsch model, is sedert 1815 in de koninklijke ijzergieterij te *Berlijn* in gebruik, en beweegt zich in ijzeren groeven, zonder paarden, en met zulk eene kracht, dat zij in staat is, om een' last van 50 centner te kunnen vervoeren.

STORAX. De hars van den boom van dien naam, welke in de warmere landen van *Europa*, doch voornamelijk in *Asië* en *Afrika*

groeit. De hars wordt door insnijdingen uit den bast verkregen, en tegenwoordig meestal als rookmiddel gebruikt. Men heeft eigenlijk 3 soorten van *Storax*, waarvan de eene in korrels, de andere in stukken, en de derde in klompen bestaat. De beide eerste soorten zijn welriekend en duur; doch of de derde wel uit den echten *Storax*, en niet veeleer door kunst, is zamengefeld, is twijfelachtig.

STORM is: 1. in de Krijgskunde een aanval op de vijandelijke troepen en verschansingen met gevelde bajonet, om alzoo in zijne kolommen te dringen, of zijne werken te beklimmen; 2. verstaat men er in de Natuurkunde door eene ongemeene sterke beweging der lucht. De wind (*Zie aldaar*) is zich namelijk niet altijd gelijk: somtijds is zijne beweging gelijkvormig; somwijlen ongestadig; nu eens gestadig, dan weer gematigd, dan eens buitengewoon snel, en dikwijls legt hij in een uur nauwelijks 12 voet af; terwijl de Storm, in tegendeel in eene sekonde van 8 tot 100 voet kan doorloopen. De meeste en zwaarste stormen komen uit zee, alzoo de elektrische nederploffingen, inzonderheid boven de koude zeeën, menigvuldiger zijn, dan boven het vaste land; en van hier dan ook, dat in het middelste gedeelte van *Europa* de hevigste stormen uit het Westen waaijen.

STORMBALKEN. Zijn uitgeholde boomstammen, die van binnen of alleen met kruid, of met handgranaten opgevuld, aan beide einden van een laag wiel, en van buiten van ijzeren punten voorzien zijn. Zij worden aan de buitenste steile der borstwering vastgemaakt, en op het oogenblik, dat de vijand dezelve beklimmen wil, door een leidvuur aangestoken en losgelaten, wanneer zij dikwijls vrij wat naedeel aan denzelfen toebrengen.

STORM-KOMPAS. Eene Deensche uitvinding. De koperen spil, namelijk, is niet, zoo als bij het gewone kompas, op den bodem van de doos, maar aan de naald zelve vastgemaakt: terwijl zich op den grond der doos het hoedje (*Chappe*), omgekeerd, bevindt, waarin zich de spil met de naald beweegt. Door deze inrigting wordt, bij de gewone Cardanische manier, om het kompas op te hangen, de beweging van het schip nog meer gebroken, en is tevens minder merkbaar aan de magneetnaald. — Men zie: VON ZACHS, *Correspond. Astronom. Genua* 1818.

STORM-LADDERS. Zijn groote ladders, die men kan aanhangen, om eene plaats te beklimmen. Men heeft er 2 soorten van: de eene bestaat gewoonlijk uit touwen, door welke dwarshouten gestoken worden, die in de plaats van sporten dienen; de andere uit verscheidene korte ladders, die met haken aan elkander verbonden, en van boven van groote ijzeren weerhaken voorzien zijn, waarmee zij in den muur kunnen gehaakt worden.

STORM-PALEN. Zoo noemt men in de Vestingbouwkunde liggende palisfaden, of spits toeloopende palen, van 7 of 8 voet lang en 3 tot 4 duim dik. Men legt dezelve gewoonlijk tusschen de gracht en de borstwering op de berm van een' schans zoodanig in den grond, dat hun

hunne met ijzer beslagene punten nu boven, en dan benedenwaarts, en naar het land afhangen. Dezelve zijn somtijds nog met latten aan elkander gehecht, en beletten bij eene verschanfing het beklimmen der borstwering.

STRAALSOND. De hoofdstad van het voormalig *Zweedsch-Pommeren*. Zij werd bij den vrede van *Kiel* in 1814 aan *Denemarken*, en in het volgende jaar, bij verdrag, door dat rijk aan *Pruisfen* afgestaan, en is tegenwoordig de hoofdplaats van een regerings-district der Pruisische provincie *Pommeren*. *Straalsund* ligt aan de *Oostzee*, tegen over het eiland *Rügen*; wordt door moerasfen, kanalen en meren omringd; bevat 13,500 inwoners; heeft eene goede en veilige haven, en drijft eenen aanzienlijken handel. Ten tijde van het Hanzee-verbond had deze stad vele fabrieken van lakens en wollen stoffen, die tegenwoordig echter meestal vernietigd zijn; zoo dat de inwoners zich thans voornamelijk op het mouten toeleggen; van welk artikel jaarlijks tusfchen de 6 en 7000 last worden uitgevoerd. Tarwe, garst, rogge, erwten en Pommerfche wol worden insgelijks veel naar *Holland*, *Engeland*, *Frankrijk*, *Spanje* en den *Levant* verzonden. De stad heeft verscheidene aanzienlijke kerken, waaronder 4 met koper gedekt, en zeer hooge en fraaije torens. De hoofdkerk te *St. Nicolaï*, met derzelve fchoone doopvont en altaar, benevens hare menigvuldige graftomben en oudheden, alsmede de *Maria-kerk*, uit hoofde harer bouwde, keurige fchilderftukken en voortreffelijk orgel, zijn bezienswaardig. Onder de openbare gebouwen verdienen eene bijzondere opmerking het gouvernementshuis, het raadhuis met 2 groote zalen en eene aanzienlijke boekertij, het gymnasium, insgelijks met eene bibliotheek en een voortreffelijk kabinet van munten; het weeshuis, de munt, het tuighuis, de magazijnen, het tucht- en krankzinnigen-huis, en het buiten de *Kulerpoort* aangelegde waterwerk. Inzonderheid verdient de in 1800 door de regering opgerigte werkschool eene loffelijke melding. — Sedert 1815 bevindt zich in *Straalsund* een Pruisifch landsbestuur. De stad heeft veel in 3 belegeringen geleden; in 1628 floeg *WALLENSTEIN*, doch te vergeefs, het beleg voor dezelve; doch in 1678 werd zij door den keurvorst *FREDERIK WILLEM van Brandenburg*, na een hevig fchutgevaarte, en in 1715 door de verbondene Noordfche mogendheden veroverd; ook die der *Nederlanders* in 1807 is bekend. Thans zijn de vestingwerken vernietigd en in aangename wandelingen herfchapeu.

STRAAT (PIETER) verdient bij de Nederlandfche nakomelingfchap in gezegende nagedachtenis gehouden te worden, uit hoofde zijner, met zekeren *PIETER VAN DER DEURE*, uitgevondene nieuwe wijze van zeewering, waartoe het volgend merkwaardig voorval, door den Hiftoriefchrijver *WAGENAAR* te boek gefield, aanleiding gaf. (*) Voorheen werden, namelijk, de zeedijken hier te lande, inzonderheid in *West-Vriesland*, met balken en paalwerken befchut; doch deze zeewering was

nog

(*) Zie: *Vaderlandfche Hiftorie*, deel XIX, bladzijde 90-92.

Vriesland, met balken en paalwerken beschut; doch deze zeewering was nog geen 3 eeuwen in gebruik geweest, toen men een schadelijk ongedierte in het paalwerk ontdekte, hetgeen hetzelfde doorboorde en van binnen uitholde, waarvan het gevolg was, dat het paalwerk, bij den minsten slag van het water, om ver gerukt, en de weerlooze zeedijken aan een zichtbaar gevaar van doorbraak werden blootgesteld. In 1730 ontdekte men het eerst aan den Westkappelschen dijk, op het eiland *Walcheren*, en een jaar later aan den West-Vriescnen dijk, bij *Medenblik*, alsmede aan den *Helder*, op *Texel* en langs de kust van *Vriesland*, dat een groot getal palen geheel doorboord waren door eenen weeken en slijmerigen worm, die eenen harden, schelpachtigen kop had, uit 2 rasp- of zaagsgewijze gevormde deelen bestaande, door welk wapentuig het diertje zich eenen weg door het hardste, het eikenhout niet uitgezonderd, banen konde. Ter wederzijde van den weeken staart had deze worm 2 schelpachtige scharen, die veeltijds buiten het hout uittaken, en den staart, waardoor hij ademde, beschermden. De aanmerkelijke schade, door dezen worm (*) aan 's lands zeedijken te weeg gebragt, en het groot gevaar, waaraan *Holland* inzonderheid daardoor bloot stond, gaf aanleiding, om naar middelen om te zien, om het kwaad te herstellen; doch men vond geene geschikte middelen tot dat einde, of zij waren te kostbaar. Eindelijk bedachten PIETER STRAAT en PIETER VAN DER DEURE, in het volgend jaar, het leggen van eene schuinsche glooijing van keien en klipsteenen, tegen de buitenzijde van den dijk, hetgeen men dan ook kort daarna in het werk stelde. De uitvinders van dit plan verbeterden het echter naderhand, inzonderheid door het leggen van wieren tegen de gevaarlijkste plaatsen van den West-Vriescnen zeedijk, waartoe zij de wieren, voor den aarden dijk, tot eene zekere laagte lieten afspitten, en nieuwe wiersvakken tegen den dijk zetten, die met paalwerk, in de oude wier geslagen, geschoord werden. Voor dit paalwerk werd eene schuinsche glooijing van steen gelegd, tot op den grond der zee, waardoor de palen tegen de wormen beveiligd bleven, en de dijk weinig van den drang en slag des waters te lijden had. Hierdoor werd aan het gewormte den weg afgesneden naar het paalwerk, en het land van aanmerkelijke kosten ontheven. Op deze, en voortgelijke wijze, heeft men sedert 's lands zeedijken beter op vele plaatsen beschermd, dan eertijds, alleen door middel van paalwerk, pleeg te geschieden. Ondertusschen beschouwde men den geschetsten worm als eene tuchtroede des Allerhoogsten, om welker afwendig, op bevel der overheid, in 's lands kerken gesmeekt werd;

en,

(*) Volgens BLUMENBACH is dit diertje reeds voor lang in de beide *Indiën* bekend geweest, en behoort onder de orde der *Teredo*. Het woont in eiken-, dennen- en ander hout, waarin het zich gangen, ter dikte van een vinger, boort, die met eene brooze kalkschaal bekleed zijn. BLUMENBACH meent, dat deze worm, nog tegenwoordig, vooral aan den Westkappelschen dijk, somtijds veel verwoesting aanregt.

en, echter, was hij, bij de uitkomst, een zegen voor de ingezetenen van *Nederland*, alzoo dezelve aanleiding gaf tot eene ontdekking, die men nooit gekend had, en waardoor een aanzienlijk gedeelte van ons vaderland van eene menigte, anders onvermijdelijke, rampen is bevrijd gebleven.

STRAATSBURG. Eene groote en wel bevestigde stad in den *Neder-Elzas*, voorheen de hoofdstad der geheele provincie, thans die van het Fransche departement *den Neder-Rijn*, liggende een half uur van die rivier, in eene schoone vlakte aan de bevaarbare *Ille*, die bij de stad de *Breusch* ontvangt. Hare grootste lengte bedraagt 1400 en hare breedte 1030 *toises* (halve roeden). Zij heeft 200 straten, 4416 huizen, en 49,056 inwoners, die meestal de Lutherfche en Roomsche-Katholieke godsdienst belijden. De eersten hebben 7, de laatsten 6 kerken. De stad is over het algemeen in eenen onderwetschen trant gebouwd, doch heeft rondom uitmuntende vestingwerken met eene sterke citadel, die eenen regelmatigen vijfhoek uitmaakt, door VAUBAN in 1684 gebouwd is, en welker werken zich tot aan den *Rijn* uitstrekken. Merkwaardig zijn: 1. de oude Gothische groote domkerk of de *Munster*, met 5 portalen en een groot orgel, hetwelk 39 registers en 2242 pijpen heeft. Derzelver toren wordt door geen anderen in hoogte overtroffen: hij is van vierkanten steen gebouwd, 445 voet hoog, en 725 trappen geleiden naar de kroon. 2. De Protestantfche St. Thomas-kerk met de heerlijke graftombe van den beroemden maarfchalk van *Saksie*. Onder de openbare gebouwen verdienen de volgende opmerking, als: het prachtig koninklijk paleis, het voormalig kollegie der Jezuïten met zijne boekerij; verscheidene kloosters, de koninklijke munt, het tuighuis, de gefchut-gieterij, het raadhuis, het wel ingerigt burger-armenhuis, zeer vele liefdadige en andere slichtingen. Voorts heeft *Straatsburg* eene Protestantfche Hooge school en *Gymnasium*, een Katholijk en Protestantfch *Seminarium*, eene artillerij-school, eene school voor vroedvrouwen, een genootfchap van kunsten en wetenfchappen en van den landbouw, verzamelingen van fchilderijen en natuurlijke zeldzaamheden, en meer andere nuttige inrigtingen. — De stad is in het bezit van eenen bloeienden handel, en heeft tabaks-, geweer-, wollen-, linnen- en rijdtuig-fabrieken, wasch- en linnen-bleekerijen, looijerijen, olie-molens, lettergieterijen en 2 jaarmarkten. In haren heerlijken omtrek vindt men een gedenkteeken voor den generaal DESAIX.

STRABO. Deze beroemde Griekfche aardrijkskundige werd te *Amasea*, in *Capadocië*, omftreeks het 19de jaar onzer tijdrekening geboren. Hij beoefende in zijne jeugd de Rederijkkunde en Wijsbegeerte van ARISTOTELES, en maakte zich in lateren tijd met de leerftellingen der *Stoïcijnen* bekend, die hij dan ook vervolgens aankleefde. Hij deed lange reizen door *Griekenland*, *Italië*, *Egypte*, en ook door zijn vaderland; poogde alle deze landen en oorden naauwkeurig te onderzoeken, en de hoogstmogelijke echte berigten, omtrent de Staat.

Staatkunde, en de ligging en onderscheidene krachten der staten, te verzamelen. Wij bezitten van hem nog een uitgebreid aardrijkskundig werk, in 12 boeken, bevattende niet alleen drooge naamlijsten van landen en volken; maar ook uitvoerige berigten omtrent derzelver zeden en regeringsvormen. Hij putte zijne berigten gedeeltelijk uit eigene waarnemingen, en gedeeltelijk uit de toenmaals voorhanden zijnde aardrijkskundige werken van eenen HERATAEOS, ARTEMIDORUS, EUDOXIUS en ERATOSTHENES: ook bediende hij zich van geschiedschrijvers en dichters, en bragt op deze wijze een werk tot stand, hetgeen in rijkheid van inhoud en grondige kennis alle vroegere overtrof, en nog voor ons van het grootste belang is. CASAUBONUS velt over hetzelfde zuik een gunstig oordeel, als nauwelijks op een of twee werken der oudheid kan worden toegepast. De beste uitgave is die, welke door SIEBENKEES begonnen, en door TzSCHUCKE voortgezet, doch niet voltooid is: dezelve bestaat uit 7 deelen, en is te *Leipzig* van 1796 tot 1811 in het licht verschenen. Bovendien wordt de uitgave van ALMELOVEEN, *Amsterdam* 1707, 2 deelen in folio, zeer hoog gewaardeerd.

STRAF. Noemt men in het algemeen elk kwaad, dat den mensch wegens eene ongeoorloofde handeling wordt toegevoegd. In het bijzonder draagt dit kwaad dezen naam, hetwelk den overtreder der wetten, ter beveiliging der burgermaatschappij en derzelver leden tegen inbreuk op hunne regten gemaakt, bij de wet is bedreigd, en ten gevolge van dezelve wordt toegevoegd. Het doel der bedreiging is regtsveiligheid; het doel der toepassing de noodzakelijkheid, dat de strafbedreiging niet als ijdel beschouwd worde. De grond, waarom de straf met regt bedreigd wordt, is in derzelver onmisbaarheid gelegen; en de toepassing der bedreigde straf is regtvaardig, omdat dezelve niet anders beschouwd kan worden, dan als eene zaak van algemeene goedkeuring. De ontwikkeling dezer waarheden behoort tot de grondbeginselen van het *Strafregt*.

STRAFREGT, beteekent zoowel het regt van den Staat, om straf te bedreigen, en toe te passen, als de wetenschappelijke ontwikkeling der gronden, waarop dat regt berust, en van deszelfs gebruik in het maatschappelijk leven. Ook hetgeen, ten opzichte van misdaden en straffen, bij de wetten van eenigen Staat bepaald is, komt onder deze benaming voor, b. v. het *Romeinsche*, *Franfsche*, *Oostenrijksche*, *Beijersche* Strafregt. — In de kindschheid der maatschappijen, bij veelvuldige beledigingen, ligt opgewekt gevoel en hevige wraakzucht, toen de regeringen nog dien kracht niet hadden, als in behoorlijk ingerigte staten, nam elk beledigde voldoening voor het ongelijk hem aangedaan, en slechts het bloed van den belediger was in staat, grove overtredingen uit te wisfen. Bij den dood van den beledigden trokken overgeblevene vrienden zijne zaak zich aan, en hielden niet op den belediger te vervolgen, voor zij bevredigd waren. Zoo prijzen de helden bij HOMERUS den vermoorden vader geluk.

lukkig, die zijnen zoon als wreker achter laat. Bij het toenemen van behoefte en hebzucht kwam het afkopen der beledigingen in zwang, wel minder verwoestend dan de bloedwraak, maar meer verachtelijk, daar niet alleen smaad en verfmading, maar ook het leven der menschen en de eer der vrouwen als koopwaar geschat werden. Het staatsbestuur trok zich eerst alleen zoodanige misdrijven aan, die tegen de algemeene veiligheid of de aangenomene godsdienst gepleegd werden, en de toegevoegde straffen waren meest wreed en onmenschelijk. Eerst later bemoeiden zich de hoofden van den staat met de verongelijkingen tegen bijzondere personen, en trachtten slechts de ruwe driften te beteugelen, het zij door het regt van weerwraak en afkoop binnen de grenzen der gematigdheid in te sluiten, het zij door het openen van vrijplaatsen voor ongelukkige misdadigers. Eerst gevorderde beschaving doet het eigenmagtig geweld ophouden, en stelt de bevoegdheid tot straffen, bij uitsluiting, in handen der overheid; dan eerst ontstaan er strafwetten, en men geraakt eerst dan tot eene meer juiste en billijke overeenstemming tuschen overtreding en straf. Deze is echter in de vroegste strafwetten niet altijd aanwezig, welke nog bovendien verschillen naar de zeden en de geaardheid der volken, naar hunne beschaving en godsdienstige gevoelens, naar luchtfreek en landsgesteldheid. De *Oosterlingen*, ligt geraakt en wraakgierig, waren reeds oudtijds aan barbaarsche strafbepalingen onderworpen. Deze verschilden in *Griekenland* meer dan elders, naar den verschillende toestand der volken. Streng waren de wetten van DRACO, van LYCURGUS, van ZALEUCUS; zacht die van SOLON, welke meer het eergevoel, dan de vrees zochten op te wekken. De strafwetten te Rome, eerst hard en bloedig, werden door den tijd verzacht; ja eenmaal, zegt men, zoude het gevoel van schaamte zoo krachtig geworden zijn, dat de berisping van den *Censur* genoegzaam was, om overtredingen te weren, en ballingschap de zwaarste straf voor den Romeinschen burger was. Met het te niet gaan van den volksgeest; onder de bemoeijingen der eerezucht; met de verdrukking der magtigen, en de afmatting van den gevoerden burgerkrijg, kwamen nieuwe en zwaardere strafwetten in gebruik, die echter nog veelvuldige sporen dragen van de vroegere gematigdheid. — In de middeleeuwen was de toestand van het Strafrecht beklagelijk. Bij de *Duitsche* volken oefenden de hoofden der huisgezinnen hetzelfde uit over hunne afstammelingen en onderhoorigen, waarbij zich de beledigden zelve voldoening verschafden. Alleen in den krijg aan hunne opperhoofden onderworpen, waren lafhartigheid en verraad de eenige misdaden, welke deze zich aantrokken, en welke straffen van godsdienstige plegtigheden vergezeld gingen. Onder de *Frankische* heerschappij werd de band der maatschappelijke zamenleving eerst wel enger toegehaald, en ingestelde regtbanken beteugelden de bijzondere wraakneming; doch deze bleven hiertoe niet altijd even krachtig, en waren dikwijls buiten staat, den eerbied voor de

de wetten te handhaven. Van daar waren oorlogen onder familiën en bloedwraak nooit veelvuldiger en heviger, dan in deze tijden, toen de verflapte magt der overheden de orde niet meer konde in stand houden, en de wetten in vergetelheid geraakten. Alleen de bewijzen der misdaden, toen toegelaten (Zie: ORDALIËN), gaven den beklagelijken toestand van het Strafrecht reeds genoegzaam te kennen. De regtbanken waren weldra zonder klem en kracht; behalve die der geestelijkheid, die zich eerst door overmatige gestrengheid, later door onedele hebzucht, kenmerkten. Toen de vorsten, in oorlogen tegen magtige leenmannen gewikkeld, het recht niet meer konden doen opvolgen, ontstonden de *Vehmgerigten* in *Westphalen*, die eigenmagtig het recht wilden handhaven en de euvelheden straffen; doch weldra in werktuigen van bijzondere wraakneming ontaardden. De eerste verbeteringen van het Strafrecht waren in de steden zichtbaar, die, van de tijden van keizer HENDRIK I af aan, maar vooral sedert den afloop der kruistogten, gesticht, en, in magt toegenomen, krachtige straffen tegen de misdaden vaststelden, waartoe hun de toenmalige verbreiding van het Romeinsche recht uitnemend te hulp kwam. Onder de *Germaansche* volken der middeleeuwen, hadden ook de *Vriezen*, van de *Sincfal* tot aan de *Elve* langs de zee woonachtig, hunne eigene wetten, die grootendeels in strafbepalingen bestonden, waarvan de oudste reeds tot de tijden van KAREL den Grooten opklommen, en nog de sporen dragen van den Heidenfchen eerdienst. Deze, zoowel als andere wetten van volgende eeuwen, zijn wel gekenmerkt door de gebreken dier tijden; doch ook wegens eenvoudigheid, en dikwijls door zachtheid, aanbevelenswaardig. De wetten der veertiende eeuw bij den *Opstalboom* in de nabuurschap *Hurich* gemaakt, hadden vooral ten doel het te keer gaan van veelvuldige ongeregeligheden, en de bescherming der openbare veiligheid in het toen reeds in engere grenzen, van de *Kinhem* tot de *Wezer*, beperkte *Vriesland*, die echter bij het ontstaan der burgeroorlogen tusschen *Schieringers* en *Vetkoopers* haar gezag verloren, dat geheel te niet ging bij het losrukken van den band, die de verschillende Vriesche volken vereenigde, toen allen sehier aan onderscheidene heeren onderworpen werden. Onder deze liet JORIS van *Saksē*, die *Vriesland* tusschen het *Vlie* en de *Lauwers* beheerschte, zich aan de lijfstraffelijke regtspleging het meest gelegen liggen, door het geven van eene Ordonnantie in 1504 en het instellen van het *Hof- of Opperst Gerecht*, waardoor eenheid en kracht van regtsoefening ontstond, die elders ontbrak, en vele misbruiken werden verdreven. De aanneming van het Romeinsche recht, die aldaar in 1524, bij verdrag met KAREL V, plaats had, gaf, bij het zwijgen der laudswetten, een meer zeker rigtsoer, dan men elders bezat. Veel grooter echter was de invloed, die de evengenoemde keizer op het lijfstraffelijke recht uitoefende, door in 1532 op den Rijksdag te *Regensburg* eene algemeene *lijfstraffelijke gegerigtsverordering* voor geheel

heel *Duitschland* te doen aannemen, die naar zijnen naam genoemd wordt, en nog in sommige landen, heden ten dage, in gebruik is. Hoe vele geleerden op dit wetboek en deszelfs gestrengte strafbepalingen hebben aangemerkt, is hetzelfde hoogst prijsfelijk, zoo men den tijd wanneer, en de ongelijksoortige bouwstoffen, waaruit het is zamengefeld, in aanmerking neemt, en tevens acht slaat op het heer van moeilijkheden, dat men te overwinnen had. Van deszelfs aanneming af dagteekent het verjagen en ophouden van een aantal misbruiken, die uit de middeleeuwen waren in zwang gebleven. Andere landen waren minder gelukkig, daar hun Strafrecht, uit oude gewoonten en losse verordeningen bestaande, geene eenheid noch overeenstemming had, of grootendeels, bij gebrek van zekere bepalingen, van de willekeur der regters afhing, die hunne vonnissen inrigtten naar de gemeene dikwijls onzekere gevoelens der Regtsgeleerden, of naar het aangenomen gebruik. Dit had plaats in *Italië*, waar de lijfstraffelijke Regtsgeleerdheid het vroegst beoefend werd, en in *Frankrijk*, waar de verordeningen van FRANÇOIS I alleen de wijze van regtspleging regelden, voor welke LODEWYK XIV, in 1670, eene andere in de plaats stelde, die reeds bij hare geboorte aan SEGUIER, LAMOIGNON en andere regtsgeleerden, wegens hare scherpheden, mishaagde. In *Engeland*, waar het Strafrecht hard en onzeker, de doodstraf veelvuldig was, vond men, alleen in het openbare der regtspleging en de onschikkelijkheid der gezworenen, een' waarborg tegen onrechtvaardigheid en onmenscheijkheid. In de *Nederlanden* was, na de afschudding van het juk der Spaansche heerschappij, het Strafrecht in de verschillende provinciën zeer onderscheiden. De Ordonnantie van de Crimineele Justitie, en de stijl van de proceduren in crimineele zaken, door PHILIPS II in 1570, gegeven, hadden overal geene kracht van wet bekomen, en werden, zelfs in *Holland*, niet strikt opgevolgd. Hier waren ook de misdaden en straffen schaars bij de wetten bepaald, en het Strafrecht werd er meest, volgens de meeningen der meest beroemde regtsgeleerden, uitgeoefend. In andere provinciën, als *Gelderland*, *Utrecht*, *Vriesland*, *Overijsel* en *Groningen*, behelsden vele land- en stadsregten tevens uitdrukkelijke strafbepalingen. Deze waren echter overal verschillende en de onafhankelijkheid der onderscheidene gewesten was oorzaak, dat er geene eenheid in de lijfstraffelijke wetgeving te verwachten was. Na de staatsomwenteling van 1798, en de daarop gevolgde ineenmelting der Nederlandsche gewesten, onder eene en dezelfde oppermagt, ontstonden er spoedig beraadslagingen over de vervaardiging van een algemeen lijfstraffelijk wetboek, waarvan in 1804 een ontwerp het licht zag; hoezeer de zaak haar beslag eerst kreeg onder LODEWYK NAPOLEON, in 1809, wiens *Crimineel wetboek* echter, reeds in 1811, plaats gemaakt heeft voor het Fransche Strafrecht, dat wij nog gebruiken, tot aan de lang verwachte invoering van het nieuwe Nederlandsche.

Ook elders in *Europa* was het Strafrecht verbeterd. De verschrikkelijke mishandeling van den ongelukkigen JEAN CALAS te *Toulouse* in 1761, welke de gansche menschheid zich aantrok, daar VOLTAIRE, voor het oog der geheele beschaafde wereld, de priesterlijke dweezucht, de regterlijke onwetenschap en de gebrekkige wetgeving aantastte, bragt het eerst de gemoederen tot nadenken. Weldra, in 1764, verhief de markies BECCARIA in een Italiaansch geschrift: *Over de Misdaden en Straffen*, zijne stem tegen veelvuldige misbruiken, schier overal ingefloopen. CATHARINA II, was de eerste die naar hem luisterde, en last gaf tot verbetering van het Russische Strafrecht; doch hare bedoeling is nog op heden met geen beslissend gevolg bekroond geworden. LEOPOLD van *Toskanen* voerde in 1786 een nieuw Strafwetboek in, het eerste dat, gezuiverd van de overblijfselen der middeleeuwsche onwetenschap en gestrengheid, menschelijker bepalingen bevatte, door de afschaffing van de pijnbank, van de lichamelijke verminking, van de verbeurdverklaring der goederen, ja zelfs van de doodstraf, welke laatste andere wetgevers voor onontbeerlijk hielden. Van daar, dat deze straf, die bij het wetboek van *Oostenrijk* van JOZEF II in 1787 was uitgesloten, in dat van FRANS II, in 1803, weder is hersteld. In *Pruisfen* werd lang over de nieuwe wetgeving beraadslaagd, zoo dat eerst in 1794 het algemeene wetboek werd ingevoerd. *West-Gallicie* ontving in 1795, *Bamberg* in 1797, een nieuw strafrecht. Dat van *Beijeren* in 1813, na zorgvuldige beraadslaging, vastgesteld, is meer dan eenig ander Strafwetboek beroemd geworden, daar het bijna geheel in *Oldenburg* is aangenomen, ja grootendeels ten voorbeeld getrekt heeft in *Wurtemberg*, *Weimar*, *St. Gallen*, *Basel*, ja zelfs in *Zweden* en *Noorwegen*, waar men een nieuw Strafwetboek is wachtende. Hetzelfde heeft plaats in *Holstein*, *Hamburg*, *Hesfen*, *Saksen*, *Zurich* en *Polen*. In *Spanje* was een nieuw wetboek van Strafrecht door den Koning en de Cortes goedgekeurd, welks invoering door den gewapenden inval der *Franschen*, en de daarop gevolgde verwarring en tweedragt, verhinderd is. In *Frankrijk* waren de klagten luide over den deerniswaardigen toestand der lijfstraffelijke wetten en regtspleging; maar eerst na de groote staatsomwenteling is deszelfs verbetering begonnen. Na de invoering van de regtbanken der gezworenen, uit *Engeland* ontleend, werd in 1791 een wetboek van Strafrecht, en in 1795 een wetboek op de lijfstraffelijke regtspleging vastgesteld, die beide den 1sten van Louwm. 1811 door nieuwe vervangen werden, welke toen ook bij ons ingevoerd, thans nog, behoudens eenige wijzigingen, in gebruik zijn. Over de waarde dezer wetboeken is, eerst na den val des keizers, seker geoordeeld door DESTRIEUX, BAVOUX, en vooral door BERENGER. Derzelver inhoud is het best opgehelderd door LE GRAVEREND en CARNOT.

Het Fransch wetboek van 1791 had niet slechts invloed in *Europa*, maar werd in 1812 grootendeels in *Haiti* ingevoerd. De *Amerikanen* hou-

houden zich met het verbeteren hunner strafwetten schaars onledig. Alleen de staat van *Louisiana* heeft een ontwerp van een nieuw wetboek door LIVINGSTON doen gereed maken. De overige Staten in *Noord-Amerika* hebben, met weinige verzachtingen, de strafwetten behouden, die zij van de *Engelschen* ontvangen hadden, behalve *Pensylvanië*, dat de oude wetten van den stichter zijner maatschappij heeft teruggeroepen. De veranderingen, door de vernieuwing van het Strafrecht, in zoo vele landen aangebragt, zijn vooral zichtbaar in de vermindering der doodstraffen; de verzachting der lijfstraffen; het afschaffen der pijnbank; het ophouden van folteringen en martelingen; de zeldzamere verbanningen en vermeerderde tuchthuisstraf; voorts in de uitwisching van vele handelingen uit de rij der misdaden, of in derzelver meer nauwkeurige waardering; eindelijk ook hier en elders in de openbaarheid der regtspleging, doch tevens in de angstige beperking van het regterlijk oordeel. — Dan de bemoeijingen van VOLTAIRE en BECCARIA hadden niet alleen invloed op de *Wetgeving*, maar bovendien op de *Regtspleging* en de *Regtsleer*. — De Regtspleging werd in vele gewesten meer onzeker dan te voren, daar de oude wetten, nog met de overblijfselen der barbaarschheid befmet, in minachting, ja zelfs in onbruik geraakten. In vele raadzalen keerschte verdeeldheid tuschen de aanhangers der oude, en geenzins afgeschafte wetten, en tuschen de voorstanders der nieuwe begrippen, op menschelijkheid en beschaving gegrond, waarvan eene onzekere en waggelende regtspleging het gevolg was, die eerst verholpen werd, door de wetten in overeenstemming te brengen met de gevorderde begrippen der menschen. Elders was men gelukkiger, waar de wetten bij tijds verzacht waren, en bloedige straftooneelen zeldzaam gezien werden: hier toch behielden de wetten het noodige gezag, en derzelver verbetering was minder het gevolg der strenge noodzakelijkheid. — De leer van het Strafrecht onderging ook sedert het midden der achttiende eeuw aanzienlijke veranderingen. In het eerst, voor en tijdens de herstelling der wetenschappen, als een deel van het burgerlijke recht aangezien, werd het alleen behandeld, wanneer men bij de uitlegging van de *Pandecten*, den *Codex* of de *Decretalien* aan de boeken gekomen was, die de misdaden en straffen, ten onderwerp hadden. Men putte echter de leer niet enkel uit de zuivere rechtsbronnen, maar vooral uit de talrijke en tegenstrijdige geschriften der randteekenaars of *glossatoren*, waardoor de boeken, die over het Strafrecht handelden, even duister als omflagtig werden. De *Italianen*, de eerste beoefenaars van dit gedeelte der Regtsgeleerdheid, zijn de overigen hierin voorgegaan, en hebben uit deze bouwstoffen hunne vroegste stelsels van Strafrecht genomen. CLARUS en FARINACIUS strekken hiervan ten voorbeelde. In *Duitschland* was het Strafrecht meer dan elders een voorwerp van onderzoek, doordien men daar een afzonderlijk wetboek had, en dus tot afzonderlijke beoefening meer geleid werd; maar van daar beftonden de

werken der geleerden meest in ophelderingen van dit wetboek en in leerboeken, uit hetzelfde geput, dan in wetenschappelijke onderzoekingen. *Frankrijk* heeft weinige schrijvers van vroegeren tijd voor het Strafrecht aan te wijzen, even als de *Nederlanden*, waar DAMHOUDER, MOORMAN en REINAR de voornaamsten waren, die zich met hetzelfde onledig hielden. In *Engeland* werd BLACKSTONE door zijne nasporingen ook in dit vak beroemd. Na dat BECCARIA geschreven had, en zijn boek in bijna al de talen van het beschaafde *Europa* overgezet was, nam de zucht voor de studie van het Strafrecht, en vooral van de lijfstraffelijke wetgeving en derzelver verbetering, hand over hand toe. Vele waren weldra de prijsvragen van onderscheidene genootschappen hiertoe betrekkelijk, en veelvuldig de verhandelingen en andere werken, die hierover het licht zagen. De meesten waren echter meer ontstaan uit menschlievende opwellingen en gezindheden, dan uit regtsbeginselen ontwikkeld, en hadden meer ten doel, misbruiken aan te wijzen, dan de wetenschap op te bouwen. Allen riepen om menschelijke strafwetten, waarbij velen vergaten derzelver noodzakelijke gestrengheid in het oog te houden. Onderscheiden waren in dit opzigt de verdiensten van BRISSOT DE WANNILLE, SERVIN, DE PASTORET, VAN SODEN, WIELAND, en anderen. Er waren er echter, die bij hunne beoefening ook de wetenschap bevorderden, zoo als in *Italië* RENAZZI en CREMANI, en in *Duitschland* HOMMEL, MICHAËLIS en anderen. Eerst toen de studie der kritische Wijsbegeerte, algemeene belangstelling voor wijsgeerig onderzoek bevorderde; toen men de beginselen dezer Wijsbegeerte ook tot de Regtsgeleerdheid overbragt, en deze strenger van de Zedekunde scheidde; toen men ook het Strafrecht op algemeene gronden begon op te bouwen; toen eerst ontstond er eene wetenschappelijke bewerking van dit deel der Regtsgeleerdheid. Men spoorde de gronden van het Strafrecht op; ontwikkelde nauwkeuriger den aard en de bedoeling der straffen, en stelde wijze regelen voor de mate der strafbaarheid vast; omtrent al hetwelk KLEIN, KLEINSCHROD, STÜBEL, GROLMAN, FEUERBACH, TITTMANN en anderen uitnemende verdiensten hadden. De *Nederlanders* hebben weinig geschriften in hunne taal, waarin het Strafrecht wetenschappelijk behandeld is. De aanmerkingen van KEMPER op het Crimineel wetboek van *Holland* zijn in dit opzigt zeker het beste. Alleen in Akademische verhandelingen, vooral der laatste jaren, zijn vele onderwerpen van Strafrecht zoodanig ontwikkeld, dat het blijkbaar is, dat ook dit deel der Regtsgeleerdheid in ons vaderland vele en bekwame beoefenaars vindt. — De Letterkunde, zoo ver zij tot het Strafrecht behoort, werd eerst door BRUNNER in 1804, en G. W. BÖHMER, in 1816, breeder voorgesteld, doch beider werk is nog onvoltooid. Dat van den laatste zal weldra vervolgd en voleindigd worden. De Geschiedenis van het Strafrecht, vooral in *Duitschland*, is in 1809, door HENKE beschreven. Eene meer volledige

Ge-

Gefchiedenis, die alle tijden en volken vervat, is nog niet bearbeid en vooreerst nog te vergeefs gewacht.

STRANDREGT. Hieronder verstaat men: 1. het regtsgebied over alles, hetwelk zich aan het strand en op de kusten der zee bevindt; 2. het regt van den landheer, om zich alles toe te eigenen, wat aan strand spoelt, of op de kust gevonden wordt, zoo als b. v. in *Perzië* de paarden; aan de kusten van *Afrika* het goud; aan de *Oostzee* de agaat en barnsteen; langs de kusten der *Middellandsche zee* de korallen enz.; doch ook verstaat men, 3. door Strandregt het afschuwelijk bedrijf, om zich van de goederen en kostbaarheden, die zich op een gestrand schip bevinden, zonder eenig opzigt op den wezenlijken eigenaar, meester te maken. Dit regt is zeer oud, en was voorheen in *Duitschland* en andere landen bijna algemeen in gebruik: zelfs smeekte men in de kerken het Opperwezen, om het strand te zegenen, dat is: om vele menschen schipbreuk te doen lijden. Ondertuschen werd dit, der menschheid zoo zeer onteerend, overblijfsel der barbaarsche eeuw, grootendeels, stilzwijgend vernietigd, en in *Duitschland* zelfs bij eene uitdrukkelijke rijkswet afgeschaft. Sedert is men in de landen, die aan zee liggen, omtrent de onderlinge verplichting overeengekomen, om de reederijen en de lading van een strandend schip, zoo veel mogelijk, te redden en te bergen; doch dezelve tegen betaling van een billijk bergloon, uit des schippers rederij en koopmansgoederen, aan den wettigen eigenaar terug te geven. Ondertuschen bepaalt zich deze overeenkomst alleen tot de eerlijke scheepvaart, maar geenzins tot roofscheppen, kapers, scheppen, die contrabande goederen voeren, of zich moedwillig aan verbodene plaatsen laten aandrijven; wordende dezelve met hunne ladingen gewoonlijk verbeurd verklaard.

STREEK. (De) Zoo noemt men den fraaijen straatweg, tuschen *Hoorn* en *Enkhuizen*, die 3 uur gaans lang is, en 8 welvarende dorpen bevat, als: 1. *Wester-Blokker*, kerkelijk vereenigd met 2. *Ooster-Blokker*, in welke nabijheid JAN ARENTS, op den 14den van Hooim. 1566 de eerste leerrede, na de hervorming, in *Noord-Holland* hield; 3. de *Binnewijfend*, kerkelijk vereenigd met 4. *Westwoud*. De kerk is zeer oud, en, zoo men wil, eene Heidensche kapel geweest; 5. *Hoogkerspel*, met een tolhek naar *Medenblik*; 6. *Lutje Broek*, den 11den van Lentem. 1763 bijna geheel afgebrand; zijnde de kerk en pastorie genoegzaam de eenige gebouwen, die bewaard bleven. In *Noord-Holland* alleen werd voor dezen brand ingezameld f 34,584:16:10 p.; 7. *Grootebroek*, oudtijds stede *Grootebroek*, een schoon dorp met 1450 inwoners, en 8. *Bovenkerspel*, het laatste dorp aan *Enkhuizen*.

De inwoners dezer dorpen bestaan van den landbouw en veeteelt; de *Streeker* tuinvruchten worden voor zeer smakelijk gehouden.

STRONTIANIET. Eene steenfoort, bij *Strontian* in *Schotland* gebroken wordende, en hierom aldus genoemd. Zij levert eene haar bijzonder eigene aarde op, welke nieuwere scheidkundigen voor eene

grondstof houden, die de hoofdeigenschappen bezit, dat zij met zoutzuren naaldvormige kristallen vormt, en eene ontbinding derzelve in wijngeest, wanneer papier, katoen enz. er mede doortrokken en aangestoken is, met eene karmozijn-roode vlam brandt; terwijl hare ontbinding in salpeter-zuren zeszijdige, dikke, tafelvormige kristallen voortbrengt. Deze aarde is met tweederlei zuren, namelijk kool- en zwavelzuur, verbonden. De koolzure *Strontianiet* is meest bleek aspergie-groen, deels witachtig, doorschijnend en glinsterend, deels glasglanzig, vezelig, slangachtig zamengehoopt, meestal voorkomende in wigvormige, van elkander gescheidene kristallen. Zij is half hard en wordt in de lood-aderen der granit-bergen bij bovengemelde plaats, doorgaans in zwaar-spaath ingegroeid, gevonden. Tot de zwavelzure *Strontianiet* behoort de *Celestin*. Zij is graauwachtig blaauw van kleur, op de dwarsbreuk vezelig, komt in lagen omtrent ter dikte van een vinger voor, en wordt in *Pensylvanie*, omstreeks *Pitsburg*, gevonden. Behalve deze is er nog eene andere foort, welke nog geen naam heeft, in *Sicilië* gebroken wordt, op de dwarsbreuk van uit elkander loopende stralen voorzien, en waarvan de buitenvlakke met breedgedrukte vierzijdige piramiden bezet is.

STRUENSEE en BRAND. Twee merkwaardige mannen in de Deensche geschiedenis. JOHAN FREDERIK, graaf van *Struensée*, werd in 1737 te *Halle* geboren. Zijn vader was een predikant en zijne moeder de eenige dochter van den koninklijken Deenschen lijfarts ANEL. Beiden gaven hunnen zoon eene zeer goede opvoeding, en reeds vroeg ontwikkelden zich in hem groote talenten. Hij verkoos het geneeskundig vak tot zijn beroep; werd, na zijne volbrachte studiën te *Halle*, in 1757, tot de doktrale waardigheid bevorderd, en ging vervolgens met zijn vader naar *Altona*, die aldaar als predikant beroepen was. Hier verkreeg hij eerlang eene uitgebreide praktijk; doch gaf zich tevens aan allerlei buitensporige vermaken over, en geraakte met de graven van RANTZAU-ASCHBERG en BRAND bekend, die beiden, op verschillende wijze, in zijne volgende ongelukkige lotgevallen gewikkeld waren; terwijl de eerste het werktuig van zijn val, en de laatste de deelgenoot van zijn ongeluk werd. Ook verwierf hij de vriendschap van de weduwe van den veldheer BERKENTHIN, door welker aanbeveling en invloed hij in 1786 tot lijfarts van den koning benoemd werd, wien hij als zoodanig op zijne reizen door *Duitschland*, *Engeland* en *Frankrijk* moest vergezellen. Na het huwelijk van CHRISTIAAN VII met de prinses MATHILDA van *Engeland*, ontstond er eene verkoeling tusschen het vorstelijk paar, die weldra op openlijke oneenigheid uitliep, waarvan zich de koningin weduwe, MARIA JULIANA, geboren prinses van *Brunswijk-Wolfenbützel*, ten behoeve van haren zoon prins FREDERIK, halven broeder des konings, poogde te bedienen, en waartoe het haar gelukte om de natie, inzonderheid den adel, ter bereiking van haar oogmerk, te winnen. De geboorte van den kroonprins, den tegenwoordigen ko-

koning van *Denemarken*, maakte de verwijdering tusschen de regerende vorstin en de koningin weduwe nog grooter, en ook CHRISTIAAN VII was weinig genegen, om de onverschillige behandeling zijner gemalin te keer te gaan. Bij de terugkomst van den vorst vertoonde zich het openbaar misnoegen nog duidelijker. De natie was in twee partijen verdeeld, waarvan de talrijkste door de staatsdienaars en voornaamste rijks-ambtenaren ondersteund werd, en den jongen graaf HOLK, de gunsteling des konings, aan haar hoofd had. De koningin weduwe had hare partij te *Friedensburg*, en de koningin CAROLINA MATHILDA hoopte, door de verwijdering van den graaf HOLK, zich weder in 's vorsten gunst, en de haar verschuldigde achting te herstellen; terwijl de graaf alle mogelijke pogingen aanwendde, om de oneenigheden tusschen den koning en de koningin te vergrooten, waartoe hij, meenende dat STRUENSEE even zeer bij de koningin als bij hem gehaat was, den koning overreedde, om hem, in zijne plaats, aan haar als lijfarts toe te voegen. Dan, dit was juist HOLK's ongeluk, want de vorst werd STRUENSEE meer en meer genegen, en de afkeerigheid der koningin van hem veranderde eerlang in de bewondering zijner talenten en uitstekende kundigheden. STRUENSEE klom nu van den eenen aanzienlijken post tot den anderen op, werd door den koning tot den adelftand verheven, en tot conferentie-raad en voorlezer van den vorst en zijne gemalin, op een jaargeld van 1500 rijksd. benoemd, in welken post hij zoo geheel het vertrouwen van beiden verwierf, dat het hem gelukte eene verzoening tusschen hen tot stand te brengen.

Thans vervolgde STRUENSEE zijn eergierig plan met dubbelen ijver. Om den verdienstelijken BERNSTORF meer en meer allen invloed te ontnemen, bewerkte hij bij den koning zijn ontslag, die, op zijne aanbeveling, den graaf van RANTZAU-ASCHBERG benoemde. In de plaats van HOLK kwam EWALD VAN BRAND, als bestuurder der schouwspelen en *maitre des plaisirs*, en werd tot den adelftand verheven; terwijl tevens alle gehaatte ambtenaren ontslagen, en hunne plaatsen door STRUENSEE en de vrienden der koningin bezet werden: alleen de graaf SCHIMMELMAN, die voorzigtig genoeg geweest was, om zich voor geene partij te verklaren, en gedurende de gevaarlijkste oogenblikken zich naar *Hamburg* begeeven had, bleef van het lot zijner ambtgenooten verschoond. Intusschen bleef de koningin weduwe, MARIA JULIANA, te *Friedensburg* eene stille aanbouwerster van al het gebeurde, en betoonde allen, die bij de ministeriële veranderingen geleden hadden, haar medelijden. Eindelijk werd de zegepraal der koningin MATHILDA voltooid; de koning behandelde haar weder met al de aan haar verschuldigde liefde en achting, en STRUENSEE poogde haar vertrouwen, benevens zijn' magt en invloed te behouden, ten welken einde hij den koning van alle bezigheden zocht te verwijderen, en daartoe aan BRAND den last opdroeg, om hem gestadig door vermaken te verffrooijen. Deze levenswijze was den vorst niet

minder aangenaam, dan gunstig voor de oogmerken van STRUENSEE, die nu inzonderheid allen perfoonlijken omgang van CHRISTIAAN VII met zijne staatsdienaren trachtte te verhinderen. — In het jaar 1770 gebeurde er iets, dat de gedaante van het Deënsche regeringsbestuur geheel veranderde. De koning ontbond namelijk, op aandrang van STRUENSEE, den staatsraad, en stelde in zijne plaats eene conferentie-commissie aan, die slechts eene zeer bepaalde magt bezat, noch rang, titel of invloed had, en alleen op zekere tijden konde bijeen geroepen en naar goedvinden weder ontbonden worden. De Deënsche adel, die zitting en stem in den staatsraad gehad had, deszelfs vernietiging als eene inbreuk op zijne regten beschouwende, besloot van dit oogenblik af tot den val des staatsdienaars, die den koning dezen maatregel had aangeraden. Onder deze partij behoorde ook de graaf van RANTZAN-ASCHBERG, die, met het verlies van zijnen post als staatsraad, tevens van zijn aanzien en invloed was beroofd geworden. STRUENSEE verzuimde van zijnen kant geene middelen, om zijne magt te bevestigen, en bewoog de koningin, om het bestuur van alle geheime staatszaken in zijne handen te stellen. De geheimfchrijver KAMMING, door Rusfischen invloed in dien post geplaatst, ontving zijn ontslag; alle ministers werden, de een na den anderen, verwijderd; het geheele bestuur verkreeg eene nieuwe gedaante, en alle zaken werden in naam van den vorst door de hem omringende perfonen behandeld en uitgevoerd. Ondertusfchen bezat STRUENSEE geene genoegzame fchrandereid noch vastheid van karakter, om zich in zijne magt te handhaven. Zijne stoutmoedigheid, welke hij in het eerst betoonde, veranderde in bevreesdheid, zoodra een zijner maatregelen tegenftand vond; en, alhoewel hij de buitenlandsche zaken volgens eene gezonde staatkunde bestuurde, misten echter zijne maatregelen, ten aanzien van het inwendig bestuur, de bedoelde oogmerken. Intusfchen was de vernedering van den adel, deszelfs verwijdering van het hof, en berooving van alle erfelijke voorregten en bedieningen, zijn geliefkoosd plan; terwijl hij, ter verbetering van 's rijks geldmiddelen, in alle takken eene nieuwe Staatshuishoudkunde invoerde, verscheidene hofbedienden afschafte, pensioenen introk en vele voorname, zoo wel als lagere, ambtenaren en kollegiën van hunne posten ontzette, of ontbond enz. Door al deze maatregelen verloren velen hun bestaan, en moest natuurlijk het misnoegen des volks grooter worden; terwijl zijn naderhand ingevoerd plan, ter opheffing van de hofdiensten bij de landlieden, en de invoering eener geldpacht in derzelve plaats, van den kant van den adel zoo veel tegenftand vond, dat hij hetzelfde moest laten varen, ofschoon daarvan alleen eene proeve bij de domeingoederen van de kroon zoude genomen worden.

Inmiddels was STRUENSEE zeer zorgvuldig, zoo wel in de waarneming zijner pligten als staatsdinaar, als ten aanzien der opvoeding van den kroonprins; doch werd de koning van dag tot dag omtrent de openbare zaken onverschilliger: zijn tijd verliep onder eene aan-

hou-

houdende afwifeling van vermaken, en zijne zielsvermogens werden blijkbaar zwakker. In 1771 beviel de koningin van eene prinses, en was niet weinig beducht, daar zij wist, welke vermoedens men bij deze gelegenheid omtrent haar had verspreid, dat men daaruit aanleiding zoude nemen, om haar den verkregen invloed te ontrukken. Indedaad, de toestand dezer ongelukkige vorstin, die thans geheel van STRUENSEE afhing, moest eenen ieder medelijden inboezemen, waartegen het gedrag van dezen staatsdienaar, die zijne magt op de schandelijkste wijze misbruikte, eene billijke verachting verdiende. Bedwelmd door het toppunt van geluk, waartoe hij was opgeklommen, en verblind door zijne trotschheid, was hij alleen bedacht, om zijnen naam op de lijst van den Deenschen adel geplaatst te zien, en werd diensvolgens tot graaf benoemd; doch daar dit zijne wenschen nog niet bevredigde, zoo verhief men hem tot de waardigheid van geheimen staatsdienaar, waaraan een' magt en aanzien verbonden was, hoedanig nimmer eenig Deensch minister bezeten had, en waardoor hij bevoegd werd, om zoodanige bevelen aan alle departementen uit te vaardigen, als hij mondeling van den koning ontvangen had, zonder dat hiertoe 's vorsten onderteekening, maar alleen het geheim zegel noodig was; wordende hiervan alleen des Zondags avonds een uittreksel aan den koning voorgelegd. Zijne vijanden, hierin het oogmerk befchouwende, om het koninklijk gezag te vernietigen, bedienden zich van de vrijheid der drukpers, door hem zelve ingevoerd, stelden zijne fouten openlijk en in het ongunstigste licht voor, en schroomden zelfs niet, om de hatelijkste beschuldigingen tegen de koningin te verspreiden. De vrijheid der drukpers werd wel bepaald, maar het volk ook langs zoo meer verbitterd. In deze hagchelijke oogenblikken verloor hij den moed, en zijne ongerustheid beklom het hoogste toppunt, toen onder 300 matrozen, uit *Noorwegen* naar *Kopenhagen* gebragt, om in eenen togt tegen de *Algerijnen* te dienen, uit hoofde van wanbetaling hunner soldij, oproer ontstond. STRUENSEE, nieuwe veranderingen in het burgerlijk bestuur van *Kopenhagen* willende maken, vermeerderde hierdoor het getal zijner vijanden; terwijl de haat van het volk der hoofdstad steeds hooger krom, en eindelijk openlijk uitbarstte. De toestand van den staatsdienaar werd dus met elken dag gevaarlijker, en de pogingen van den Britschen gezant, om hem nog te redden, werden door de koningin met kracht tegengewerkt, vermits zij beducht was, dat hare vijanden den koning zouden ophigten, en haar van al hare magt berooven. STRUENSEE, nu ziende, dat hij zijne vrees voor zijne vijanden niet langer konde verbergen, nam alle maatregelen voor zijne persoonlijke veiligheid; verdubbelde de wachten aan het paleis; plaatste in verscheidene oorden der stad geschut, en liet 6000 patronen aan ieder regiment uitdeelen; doch dit alles had geen ander gevolg, dan dat in den nacht van den 17den van Louwm. 1772, de koningin CAROLINA MATHILDA, de graaf STRUENSEE, zijn broeder, de graaf BRAND, STURZ

en al de aanhangers en vrienden der koningin gevat werden. De ongelukkige vorstin werd naar *Kroonenburg* gevoerd, en tegen STRUENSEE, door eene bijzonder daartoe benoemde regtbank, gedeeltelijk uit zijne persoonlijke vijanden bestaande, den 25sten van Grasm. een vonnis geslagen, waarbij hij van al zijne waardigheden ontzet, en bepaald werd, dat zijne regterhand en hoofd afgetlagen, zijn lichaam gevierendeeld en op het rad gezet, doch het hoofd met de hand op eenen paal zouden gestoken worden. Toen Dr. MUNTER, die hem, met andere geestelijken, gedurende zijne gevangenis bezocht had, den volgenden dag hem berigte, dat de koning dit vonnis in allen deele had goedgekeurd, en den 28sten daaraanvolgende tot deszelfs uitvoering bepaald was, hoorde de ongelukkige zulks met vele bedaardheid aan, en besteedde den korten tijd, dien hem nog overbleef, op eene met zijnen toestand overeenkomstige wijze. Toen hij het schavot beklom zeide hij tegen Dr. MUNTER: „ik geloof, dat zij, die mijn ongeluk bevorderden, dit uit liefde voor het goe-„ de deden.” Hij had het verdriet, dat hij zijn vriend BRAND nog moest zien te regt stellen. Onder andere omstandigheden zoude STRUENSEE ongetwijfeld een groot staatsman geweest zijn, want zijne plannen waren dikwijls voortreffelijk; doch niet geschikt voor eene eeuw, waarin, noch voor de natie, waaronder hij leefde; terwijl derzelver uitvoering dikwijls met te weinig beleid gepaard ging. Hij bedoelde, bij zijne persoonlijke eergierigheid, steeds het heil des volks en des konings, die zijnen staatsdienaar niet begreep, en bovendien te zwak was, om hem te ondersteunen en te leiden. — EWALD VAN BRAND was de afstammeling eener aanzienlijke adellijke familie in *Denemarken*. Hij stond bij STRUENSEE, uit hoofde van zijn beminnelijk karakter, in hooge achting; maar was ligtzinnig en al te veel aan het vermaak overgegeven. Zijn doodvonnis kwam in de hoofdzaak met dat van STRUENSEE overeen.

STRUISVOGEL, (De) behoort tot de 7de orde der vogels, die wel zeer weinige, maar ook zeer merkwaardige, namelijk zulke groote landvogels bevat, welke zich door hunne onvereenigde roonen of vingers, en hunne korte tot vliegen ongeschikte vleugels zonder slagpennen, van de overige onderscheiden. De Struisvogel legt gewoonlijk 15 eijeren, waarna er doorgaans 10 bebroeid worden. Deze vogels, onder de landvogels de eerste en voornaamste zijnde, wordt deze klasse die der *Struisvogelen* (*Struthiones*) genoemd, welker geslacht-kenmerk in eenen bijna kegel vormigen bek en looppooten gelegen is. De eigenlijke Struisvogel (*Struthio Camelus*) heeft aan de pooten 2 vingers, waarvan de buitenste klein is, en geen nagel heeft, en aan iedere vleugel twee hoornachtige doornen of sporen. Hij is de grootste van alle vogelen, die eene hoogte van 8 tot 10 voet bereikt, wel 300 pond weegt, in *Afrika* te huis behoort, en in verscheidene opzigten eenige overeenkomst heeft met den kemel; zoo als b. v. door zijne celtknobbels, waarvan hij er een

aan de borst en een onder aan het achterlijf heeft, die hem bij het nederliggen, slapen en zitten tot steunfel dienen: ook legt hij zich in drie tempo's neder even als het kameel. Zijn onvermogen, om te kunnen vliegen, wordt door zijne ongelooflijke snelheid in het loopen vergoed, waarin hij zelfs een paard overtreft. Hij laat zich afregten, om bereden te worden, zoodat zelfs 2 volwasfene personen op hem kunnen rijden.

Ofschoon het vaderland der Struisvogels *Arabië* is, waar men ze in menigte, van verre naar eene karavaan kamelen gelijkende, aantreft, zoo gewennen zij zich nochtans ook aan koudere luchtstreken, en laten zich gemakkelijk tam en tot huisdieren maken. Hun vleesch is wel niet zeer aangenaam en de eijers, van wier harde en dikke schalen men drinkglazen enz. maakt, zijn niet zoo smakelijk als die der hoenders; doch zij verzadigen meer, en daar een ei wel 3 of 4 pond weegt, kan men er zeer veel mede uitregten. Het vet van den Struisvogel, met het warme bloed gemengd, wordt zoowel als een smakelijk geregt, als tot een geneesmiddel, hoog gefchat; de huid, zoo dik als die der bokken, wordt tot leder bereid, en daarna op onderscheidene wijzen gebruikt, en ook de staartpennen en fijne haren aan den hals worden voor geen geringen prijs verkocht. De vederen krijgen wij door den koophandel uit de *Levant*, *Barbarijen* en de westkust van *Afrika*. In de haven van *Alexandrië* werd elk jaar voor 40 of 50,000 francs naar *Marseille* geladen. De *Arabieren* bejagen den Struisvogel te paard met honden: ook worden zij wel eens op den loer gevangen. — Tot het geslacht der Struisvogels behoort mede de *Casuaris* (zie *aldaar*), waarmede de Amerikaanse Struisvogel, door de *Indianen Souri*, *Thoujou*, door LINNEUS *Struthio Rhea* genoemd, en in *Chili* te huis behoorende, vele overeenkomst heeft.

STUTGARD. De hoofd- en residentie-ftad van het koninkrijk *Wurtemberg*, liggende in een aangenaam dal, een uur van de *Neckar*, en 3 mijlen van *Tubingen*, tusfchen heerlijke wijnbergen en tuinen. Zij is op haar zelve niet groot; doch heeft twee welbebouwde voorfteden, bevat in haar geheel 26,000 inwoners, en heeft verfcheidene merkwaardige gebouwen, waaronder het nieuwe flot, de kanzelarij, het koninklijk *Gymnafium illustre*, met zijne sterrenwacht en daartoe benoedigde werktuigen, de 3 Evangelifche hoofdkerken, de Katholijke en Lutherfche hoofd-kapellen, de Lutherfche Franfche kerk, de Gereformeerde kerk, de diergaarden, de kunst- en naturalien-kamer, het kabinet van munten, het nieuwe landfchapshuis en meer anderen behooren. Men vindt in *Stutgard* zijden-, kousen- en lint-fabrieken, benevens eene mis of jaarmarkt, welke in 1776 werd aangelegd; doch de inwoners beftaan meest van het hof en den aankleve van dien. De ftad genoot haren meesten bloei onder de regering van den hertog KAREL, die de bekende krijgskundige akademie, welke in 1793 vernietigd werd, flichtte, en welke naar hem den naam

van KAREL's *Hooge School* droeg. Ook de openbare koninklijke boekerij, eene der aanzienlijkste in *Duitschland*, werd door dien prins van de belangrijkste, inzonderheid geschiedkundige, werken voorzien, en met de aangekochte *Lorchische* en *Punzarfche* bijbelverzamelingen vermeerderd, waardoor zij in dit vak den voorrang boven alle andere boekerijen verdient. Deze boekverzameling bevatte in 1815 reeds 116,000 nomms., waaronder 12,000 bijbels. De afzonderlijke koninklijke boekerij is, uit hoofde harer kostbare oude werken en handschriften, en het aantal nieuwe prachtwerken, almede zeer merkwaardig; terwijl het voortreffelijk koninklijk lustflot *Solitude*, niet ver van *Stutgard* op eenen berg liggende, bezienswaardig is. *Stutgard* is de geboorteplaats van SPITTLER en MOSER.

STUURMANSKUNST. Deze bestaat, in het algemeen, in de bekwaamheid om een schip, midden door de zee, op de veiligste wijze, en met den meesten spoed, van de eene plaats naar de andere te geleiden. Hiertoe wordt eene gegronde kennis vereischt der Rekenkunde, der vlakke en klootsche Driehoeks-meting, der Spherische meting der sterren, en inzonderheid die van den loop der maan en zon, en tevens eene bekwame hand in het teekenen van meerkundige figuren. De werktuigen, die een stuurman noodig heeft, zijn: het kompas, het zinklood, eenige instrumenten voor het meten der hoogten, en het vereischte reistuig; terwijl bovendien, naauwkeurige zeekaarten voor hem onmisbaar zijn. Van het kompas hebben wij reeds onder dat artikel gesproken; doch bij de zeevaart onderscheidt men hetzelfde in een *Streek-* en *Peil-* of *Visier-kompas*. Van het eerste heeft de stuurman gewoonlijk twee voor zich, in eene kast, het *Nachthuis* genoemd, en zoodanig ingerigt, dat des nachts tusschen beide kompassen een licht kan ontfoken worden. Het Peil-kompas dient, om de lichamen van afgelegene voorwerpen, of den stand van hemel-lichamen, ten aanzien der werelddeelen, waar te nemen, en tevens, om de afwijking der magneetnaald gade te slaan. Is dit kompas ingerigt, om het *Azimuth* (*zie aldaar*) van de zon, de maan, of eene ster te vinden, dan heet men het *Azimuth-kompas*.— Het zinklood is een houten driehoek, 6 of 7 duim hoog, waaraan eene, door knopen verdeelde, lange lijn, de *loodlijn* genoemd, aan den eenen hoek is vastgehecht. Deze wordt in het water gelaten, waarin zij door middel van een lood, aan het onderste einde derzelve gebragt, naar beneden zinkt. Ten einde, echter, de breede vlakke van den driehoek naar het water gekeerd blijve, is er van onder nog een stukje hout, door een sterk koord, aan verbonden; terwijl een ander korter koord van de loodlijn afloopt, en zich met het eerste door een stokje, in een gat van het stukje hout gestoken, vereenigt. Zoo lang men nu de loodlijn van het zeilend schip laat afloopen, plaatst zich de breede vlakke van den driehoek naar de zijde van het water, volgens de rigting van het schip; zoodra men, na afloop van de genomene proef, het zinklood weder wil wegnemen, haalt men met een ruk de lijn naar zich toe, trekt het stokje uit het stuk

stuk hout, en de driehoek keert het schip zijne smalle zijde toe. Door dit werktuig meet men de snelle vaart van een schip, en maakt het besluit daarvan op uit de lengte van de uitgelatene lijn en den daartoe benooidgen tijd; doch dit besluit gaat niet zeker, alzoo het op de verkeerde veronderstelling berust, dat de driehoek altijd onbewegelijk vast zou staan. Loop en kiel van een schip wijken van elkander af, en deze afwijking, welke men *afdrift* noemt, wordt inzonderheid door eenen schuinsch in de zeilen vallenden wind veroorzaakt; en van hier, dat een stuurman de aanwijzing van het kompas, hetgeen alleen de rigting van den kiel aanduidt, moet trachten te verbeteren.

De werktuigen, waarvan men zich in de Stuurmanskunst bedient, om de hoogten der hemel-lichamen te meten, bestaan tegenwoordig voornamelijk in de Engelsche *Scheeps-quaadrant* en de Hadleische *Spiegel-sextant* (zie dat art.); voorts in *Kaarten*, waarvan men platte en verkleinde (*gereduceerde*) heeft. De eerste stellen een stuk van de oppervlakte der aarde als effen voor, en zijn alleen bruikbaar bij kleine landstreken, b. v. van eene baai of een klein gedeelte eener kust; de laatste, de verkleinde kaarten, die alleen op zee van algemeen gebruik zijn, bevatten van de landen slechts de kusten, havens en de monden der rivieren; doch buitendien alles, waarvan de kennis voor den stuurman op zee noodzakelijk is, als: eilanden, klippen, zandbanken, zeestroomen, diepten enz., en waarop nog bij verscheidene plaatsen de streken van het kompas gebragt zijn, zoo dat hij hierdoor, buiten zijne strek geraakt zijnde, die hij meende te volgen, dezelve gemakkelijk kan wedervinden.

Een schip houdt, alhoewel dan niet op de geheele reize, nogtans voor een aanmerkelijk gedeelte, eenerlei koers. Voor zoo ver het nu den zelfden weg neemt, noemt men deze de *Loxodromische* lijn, welker berekening voor den zeeman hoogst noodzakelijk is, weshalve men ook zoodanige, of *Streek-tafels*, berekend heeft, die voor de 8 streken van den quadrant op het kompas, op ieder mijl afstands van de evennachtslijn (*aequator*), de behoorlijke lengte en breedte aanwijzen, zoo dat hij uit den koers, dien hij gehouden heeft, en uit den weg, wanneer hij de lengte en breedte van het eene eindpunt weet, het verschil van lengte en breedte van het andere eindpunt kan vinden. De stuurman moet dus volkomen de tafel van de verdeling van den Meridiaan kennen, waarbij de vergrootte lengte van den breedte-cirkel van de evennachtslijn af, zoo als zij in de verkleinde kaarten wordt opgegeven, aangewezen wordt; en met deze tafel kan hij in allen gevalle den streektafel ontbeeren. Veronderstellen wij eens, dat een stuurman zijnen afgelegden weg en koers weet, dan kan hij van de laatste plaats, waar hij volgens de kaart is, de rigting van den weg naar den koers afteekenen, en de lengte van denzelfden, naar de grootte van den meridiaan-graad, tuschen de parallellen der breedte, waarop hij zich bevindt, bepalen. De hoek, dien het schip, volgens de aanwijzing van het kompas, maakt, heet den *bezeilden* koers; doch

de,

de, uit hoofde van de afwijking der magnetnaald en de afdrift, verbeterde ware hoek, zoo als hij in de scheepsrekening gebruikt, of op de kaart geteekend wordt, noemt men den *behouden* koers. Een stuurman moet niet alleen het punt zijner afvaart naauwkeurig opmerken, maar ook, kort voor hij de kust uit het oog verliest, zoo na mogelijk, de ligging van twee op de kaart aangewezen plaatsen met het peil-kompas vergelijken, en de waargenomene streek op de kaart door elke plaats trekken, wanneer de doorsnede van beide streken de plaats zal aanwijzen, waar zich het schip nog ten tijde der waarneming bevond. Is hij in het schatten geoefend, dan mag hij ook de rigting van een punt alleen op de kaart peilen, en den afstand volgens de oogmaat bepalen. De eerste handelwijze noemt men het punt van afstand door de *kruis-peiling* vaststellen, de laatste eene *eenvoudige* peiling; en deze laatste, om de plaats van het schip door schatting der lengte van den weg en der rigting te bepalen, noemt men de *Scheepsrekening*. Deze bestaat in de oplossing van den reghoekigen driehoek, welke door den weg van het schip, de verandering der breedte en lengte op eenen parallel-cirkel met elkander gevormd wordt, en van welker zijden de beide laatste den regten hoek insluiten, doch de eerste, de tweede onder eenen spitzen hoek snijdt, hetgeen dan de koers is. Ons beftek laat niet toe, om dit, in al zijne bijzonderheden, hier nader te ontwikkelen; doch daar deze scheepsrekening altijd onzeker blijft, zoo moet een zeeman, zoo dikwijls mogelijk, de lengte en breedte zijner plaats, door sterrenkundige waarnemingen, trachten te ontdekken. Ten aanzien der breedte is dit minder moeilijk, inzonderheid, wanneer men de hoogte der zon op den middag, of van eene ster, bij haren doorgang door den meridiaan, kan waarnemen; terwijl men voor de afwijking der zon van eenen astronomischen kalender, of dagboeken, en die der ster, van daaromtrent gedane aanwijzingen kan gebruik maken. De juiste bepaling der lengte op zee, echter, is niet zoo gemakkelijk; doch sedert men naauwkeurige zee-horologiën en maantafels heeft uitgevonden, is dezelve aan geene bijzondere zwaarigheid onderhevig, en kan men door deze hulpmiddelen de plaats van het schip op de kaart zeer naauwkeurig aanwijzen, de scheepsrekening daarmede vergelijken en verbeteren, en den verderen loop van het schip bepalen. Men vergelijk hierbij: **BREEDTE** en **LENGTE** (*Geographische*); doch bovenal de keurige Verhandeling *over het bepalen der lengte op zee, door de afstanden van de maan tot de zon of vaste sterren*, van onzen verdienstelijken landgenoot J. M. v. SWINDEN, te *Amst.* bij de wed. G. HULST VAN KEULEN uitgegeven.

Behalve de eigentlijke sterrenkundige kennis, en geschiktheid voor zijn beroep, moet een stuurman nog andere bezitten. Hij moet in de Teeken- en Rekenkunde ervaren zijn, en de stroomen, de winden, de zee-oevers en zee-diepten, de gesteldheid van ebbe en vloed enz. kennen en weten te beoordeelen. Het beste werk (sedert RÖHL's *Steuer-*

Steuermannskunst. Greifsw. 1778, en ROBERTSON'S *Elements of Navigation*, 1796) voor zeeſcholen, en tot eigen onderrigt van aankomende ſtuurlieden, is het *Handbuch der Schifffahrtskunde*, door het *Hamburgſch* genootſchap, ter uitbreiding van wiſkundige kennis, in 1819 in het licht gegeven, en waarbij eene volkomene verzameling der onontbeerlijkſte zeemans tafelen, benevens 15 gedrukte platen en 2 zeekaarten gevoegd zijn. Ook is het nieuwſte werk van kapr. KRUSENSTERN: *Beiträge zur Hydrographie* van den grooten Oceaan (*Leipz.* 1819), voor de beoefening van het zeewezen, van ongemeen veel nut.

STYLITEN. Heiligen, op de toppen van hooge zuilen afgebeeld, ongetwijfeld de wonderlijkſte onder de Christenheid. Het waren zoodanige Christelijke kluizenars, die daarin eene bijzondere boetdoening ſteden, dat zij het grootſte gedeelte van hun leven op de toppen van hooge zuilen doorbragten. SIMEON, een Sirieſch monnik, die in de eerſte helft der 5de eeuw leefde, was de uitvinder van deze nieuwe foort van martelaarschap. Hij bragt omſtreeks *Antiochië*, onder den blooten hemel, op eene zuil, welker top naauwelijks eenen omvang van 2 ellen had, 9 jaar door; nam vervolgens de proef met zuilen van 6, 12, 24, 36 ellen hoogte, en beklom eindelijk eene van 40 ellen, waarop hij 30 jaar leefde. Dat hij echter ſomtijds wel eens afgeklommen zal zijn, is niet onwaarschijnlijk. Ondertuſſchen had het voorbeeld van dezen, na zijnen dood voor heilig verklaarden, dweeper in *Sirië* en *Paleſtina* vele navolgers, en men vindt nog in de 12de eeuw foortgelijke *Styliten*. In het *Ooſten* echter vond deze zeldzame boetdoening geenen ingang, die ook reeds daardoor bij ieder verſtandig mensch hare waarde moet verliezen, dat de *Styliten* zich met hunne zuilen aan levendige wegen plaatſten; terwijl zij hun voorgewend oogmerk, om den hemel ook phyſiſch nader te komen, veel beter op eenzame bergtoppen hadden kunnen bereiken.

STYX. (De) Eene beek in *Arabië*, die uit eene hooge rots bij de ſtad *Ronakris* ontſprong. Derzelver water werd voor vergiftigend gehouden, en men verhaalde er van, dat het voor menſchen en beesten, welke het gebruikten, ſchadelijk was, metalen verkalkte enz. De eeden bij dezelve gedaan, werden als heilig beſchouwd. — STYX, eene nimf, volgens HESIODUS, de dochter van OCEANUS en TETHYS, volgens anderen, van EREBUS en de NACHT, had, naar het verhaal van denzelfden ſchrijver, kinderen bij PALLAS, die de eer genoten van bij JUPITER te wonen, en met hem onafſcheidelijk verbonden te zijn, om dat zij met hunne moeder, in den oorlog met de *Titanen*, JUPITER het eerſt waren te hulp gekomen. De *Styx* zelve verwierf de eer, dat de Goden bij haar moesten zweren. Volgens eene andere plaats van HESIODUS, woonde de STYX met hare kinderen in den omtrek van den *Tartarus*, in een van de overige, aldaar wonende, Godheden afgezonderd paleis, eene rots, of in eene grot, welke op zuilen ruſtte, en van boven met rotſen bedekt was. Uit deze rots ontſprong

ſprong een koude bron, welke diep onder de aarde, zonder dat men het zag, heenvloede, en een, en wel de rode, arm is van den *Oceaan*. Negen, namelijk, loopen rondom de aarde en de zee, en ſtorſten dan in de laafte; doch de rode, de *Styx*, neemt haren weg naar de benedenwereld, en vormt hier, terwijl zij door de rotſen dringt, den beroemden *Stygifchen* vloed. Bij dezen nu zwoeren de Goden, die hunne eeden niet dan onder verſchrikkelijke ſtraffen konden overtreden.

SUBLIMAAT. Zoo noemen de ſcheidkundigen het produkt van ieder vervlugtiging, welke zich in eenen vaden of poeijerachtigen vorm vertoont. Wanneer zwavel in een beſloten vat verhit wordt, dan verheft hij zich als damp, welke zich aan het koelſte deel van het vat weder als gele zwavel aanzet. Inzonderheid begrijpt men onder bijtend Sublimaat die kwikzilver-bereiding, welke door middel der zoutzuren wordt tot ſtand gebragt, uit de grondſtof derzelven en kwikzilver-metaal beſtaat, en zeer bijtend en vergiftigend is.

SÜETEN. Een lange bergketen, die, zoo als uit *PTOLOMEUS* blijkt, bij de ouden reeds bekend was, en aan welks zijden de *Hermonduren* woonden. Men begrijpt onder de *Sudeten* het *Iſer-*, *Reuzen-* en *Moraviſch* gebergte, waardoor zij met de Opper-Hongaariſche *Karpathen* verbonden worden. De hoogſte top derzelve is de *Sneekoppe*, welke zich 4949 Parijſche voeten boven de oppervlakte der zee verheft.

SÜETONIUS. (*CAJUS TRANQUILLUS*) Een Romeinſch geſchiedſchrijver, die onder de regering van *NERO* geboren werd, en zich aan de beoefening der fraaije wetenſchappen, dat is, in den zin van dien tijd, aan Redeneer- en Spraakkunst toewijdde. De jonge *PLINIUS* gaf hem de grootſte bewijzen zijner achting en vriendſchap, en bezorgde hem het tribunaat met het regt der 3 kinders (*jus trium liberorum*), niettegenſtaande hij in eenen kinderloozen echt leefde. Na den dood van dezen zijnen vriend en begunſtiger, werd hij geheimſchrijver bij den keizer *HADRIANUS*; doch verloor dien poſt, omdat hij, volgens het berigt van *SPARTIANUS*, in het leven van dien vorſt, met de keizerin *SABINA* te vertrouwelijk omging. Hij verkoos nu het afgezonderd leven, en ſchreef verſcheidene geſchiedkundige en andere werken, tot welke eerſte hij, als geheimſchrijver des keizers, alle gelegenheid gehad had, om de beſte bouwſtoffen te verzamelen. Wij bezitten nog van hem de levensbeſchrijvingen der 12 eerſte keizers, van *JULIUS CAESAR* af tot *DOMITIANUS* ingeſloten, waarin hij hen niet alleen als vorſten, maar ook als menſchen aſſchetſt. Zij bevatten eene groote menigte der belangrijkſte en leerrijkſte berigten omtrent de geſchiedenis dezer gebieders, en geven ons zeer dikwijls, wanneer andere ſchrijvers ons verlaten, de gewigtigſte ophelderingen; terwijl zij tevens alle kenmerken van waarheid dragen, en ons zoo naauwkeurig met de merkwaardigſte perſonen, die in de eerſte eeuw voor en na *CHRISTUS* geleefd en het Romeinſche volk

volk geregeerd hebben, bekend maken, als door geen ander werk der oudheid geschied is. Behalve deze levensschetsfen heeft hij ook nog een werk geschreven over de beroemdste spraakkenners; een ander over de voortreffelijkste redenaars; voorts het leven van TERENTIUS, PERSIUS, LUCANUS, JUVENALIS enz.; doch waarvan veel is verloren gegaan. De beste uitgaven van SÜETONIUS zijn die van PETISCUS, *Leeuw.* 1714, 2 deel. in 4^o; van BURMAN, *Amst.* 1736, 2 deel. in 4^o; van OUDENDORP, *Leijden* 1751, 2 deel. in 8^o met aanmerkingen van CASAUBONUS, en van BAUMGARTEN CRUSIUS, *Leipz.* 1815, in 8^o.

SUEUR. (EUSTACHE LE) Een beroemd Fransch schilder, die in 1617 te *Parijs* geboren werd, en aldaar in 1655 stierf. Hij verliet nimmer zijn vaderland, en nogtans getuigen zijne werken van eenen, naar de grootste Italiaansche meesters en der antiken, gevormden smaak, ten aanzien der teekening. Door moeite en nadenken bereikte hij als kunstenaar eenen hoogen trap, en zoude het nog tot grooter volkomenheid gebragt hebben, wanneer hij het penfeel der Venetiaansche school, en zijne kleuren meer kracht en waarheid gehad hadden. In zijne schilderstukken heerscht eene edele eenvoudigheid, en het grootsche, hetgeen die van RAPHAËL zoo zeer kenmerkt. Zijne denkbeelden zijn verheven; zijne uitdrukking verdient bewondering; zijne houdingen steken zeer goed onder elkander af, en de kleeding zijner beelden is inzonderheid met veel kunst geteekend. Zijne voornaamste stukken bevinden zich te *Parijs*, alwaar hij het klooster der *Karthuizers* met heerlijke schilderstukken versierd had, die echter door eene nijldige hand zijn verminkt geworden. Zij bestaan uit 22 stuks, thans in de zaal van den senaat geplaatst, en vertoonen het leven van den heiligen BRUNO, waaraan de kunstenaar 3 jaar gearbeid heeft. Ook wordt nog een ander schilderstuk van LE SUEUR hoog gewaardeerd, hetgeen juist denzelfden heiligen afbeeldt, zoo als hij voor zich en de zijnen de kerk der *Karthuizers* bij *Grenoble*, en de cellen, waarin zij de wereld geheel vergeten zouden, liet bouwen. De schikking is edel en eenvoudig, en de houding der arbeiders zijn met de uiterste juistheid gekozen. Zijn hoofdwerk is echter het schilderstuk van den Apostel PAULUS, zoo als hij te *Ephese* predikte. Het bevindt zich in het muzeum te *Parijs*, met de mis van den heiligen MARTIN, en andere stukken. Diegene, waarmede 3 zalen in het hotel *Lambert* prijken, zijn zeer merkwaardig: zij bestaan uit 19 stuks, en zijn bekend onder den naam van *Kabinet der Muzen*, en van het *Salon der Liefde*. LE SUEUR was een man van een eenvoudig, doch braaf karakter, hetgeen zich door die echte vroomheid kenmerkte, welke den man van talenten zulk eene hooge waarde bijzet.

SUEVEN. Zoo noemde men vóór de Christelijke jaartelling een aantal onder elkander verbondene volken, die het grootste gedeelte van *Duitschland* bewoonden, en waarvan de *Hermonduren*, *Semnonen*, *Longebarden*, *Angeln*, *Vandalen*, *Bourgondiërs*, *Rugiërs* en *Herulers* de

de voornaamste waren, ten minste die ons het meest bekend geworden zijn. Zij woonden in den beginne tusfchen de *Weichfel* en *Oder*; breidden zich over de *Elbe*, en ten tijde van CAESAR zelfs tot aan de *Neckar* en den *Rijn* uit. Volgens TACITUS zouden zij hunne namen van het lange haar ontvangen hebben, hetwelk zij, als een nationaal kenteeken, in een' vlecht of staart droegen. Zij fchijnen eenige bijzondere godsdienstige plegtigheden gehad te hebben, maar bezaten voor het overige dezelfde zeden en inrigtingen, als de overige Duitfche volken. Bij de groote volksverhuizing trokken de *Sueven*, vereenigd met de *Alanen* en *Vandalen*, naar *Gallië*; droomden in het jaar 409 over de *Pyreneën* in *Spanje*, en verdeelden met de *Vandalen* de provinciën *Gallicië* en *Oud-Kastilië*. Na dat de laatften naar *Afrika* waren overgeflopen, breidden zich de *Sueven* verder uit, zelfs tot in het tegenwoordige *Portugal*. Hunne zucht tot verovering wikkelde hen in oorlogen met de *Romeinen* en *West-Gothen*, waarin zij door de laatften in het jaar 586 volkomen overwonnen werden, federt welken tijd hun rijk, en zelfs hunnen naam, uit de Spaanfche gefchiedenis verdwenen is. De in *Duitschland* achtergeblevene *Sueven* verfchenen in de 5de eeuw, onder den naam van *Schwaben*, vereenigd met de *Allemannen*, tusfchen den *Boven-Rijn* en de *Main*, in den omtrek van den *Donau*, de *Neckar* en *Lech*. Zij zijn de ftamvaders der tegenwoordige *Zwaben*; ftonden van de 8fte eeuw onder de opperheerfchappij der Frankifche koningen, en werden door hertogen geregeerd. Het land, dat zij bezaten, was in onderfcheidene diftricten (*page*) verdeeld, wier benamingen tegenwoordig nog gedeeltelijk overgebleven zijn; doch ftrekte zich hetzelve verder uit, dan de thans in *Wurtembergfch-Beijeren*, *Baden*, *Hefsen*, enz. verdeelde *Zwabifche kreits*.

SUHM. (PIETER FREDERIK VAN) Deenfch kamerheer en hiftoriefchrijver te *Kopenhagen*, was een, als wijsgeer, dichter en gefchiedfchrijver, beroemd geleerde. Hij genoot van zijnen vader, den Deenfchen vlootvoogd, U. F. SUHM, eene goede opvoeding; legde zich voornamelijk op de Griekfche en Romeinfche Letterkunde toe, en vormde zich, inzonderheid, aan de Hooge fchool te *Kopenhagen*. Geen behagen in het regsgeleerde vak vindende, volgde hij zijne neiging tot de Wetenfchappen; ging in 1751 naar *Noorwegen*; woonde tot 1765 te *Drontheim*, en keerde vervolgens naar *Kopenhagen* terug, alwaar hij, onder het genot van den uitgebreidften roem, in Herftm. 1798, in den ouderdom van 70 jaar ftierf. SUHM was in vele opzigten het fieraad zijner eeuw en van zijn vaderland, en leverde, zoo wel voor bloote lezers als voor geleerden, zeer uitmuntende werken. Hij bezat een aanzienlijk vermogen, hetwelk hij op de onbaatzuchtigfte wijze ter ondersteuning van geleerde mannen en inrigtingen befteedde, en tevens de beminnelijkfte deugden. Als oordeelkundige en wijsgeer heeft hij zich door zijne zedelijke en algemeen nuttige verhandelingen; als dichter door zijne Noordsche Idyllen en verhalen, en als klasfiek fchrij-

schrijver van zijn vaderland in het gunstigst licht geplaatst, en eenen onvergankelijken roem verworven. Zijne boekerij, welke meer dan 100,000 banden bedroeg, vermeerderde hij door den aankoop van belangrijke werken, waartoe hij jaarlijks 5000 daalders besteedde; terwijl hij alleen aan de vergrooting van het boekvertrek 20,000 daalders ten koste legde. Hij hield boekbewaarders; opende dagelijks zijne boekerij voor een ieder, en gaf aanzienlijke sommen uit voor handschriften, en aan afschrijvers, alsmede ter ondersteuning van behoeftige studenten. Door den zwaren brand te *Kopenhagen*, in 1795, verloor hij twee werken, die hij op zijne kosten liet drukken, namelijk het 8ste deel zijner *Scriptorum rerum Danicae mediæ aevi*, en het 7de zijner Deensche geschiedenis. Hij stond zijne boekerij in 1796 aan de koninklijke af, voor eene lijfrente van 3000 daalders. Verscheidene zijner werken zijn in het Hoogduitsch overgezet: onder de belangrijkste derzelven behooren zijne: *Kritische Geschichte von Dänemark zu den Zeiten der Heiden*; zijne *Geschichte der Nordische Völkerwanderung*; zijn werk *über den Ursprung der Völker im Allgemeinen*, en *über den Ursprung der Nordischen Völker*, enz.; alle welke werken als een magazijn der Noordische geschiedenis kunnen beschouwd worden.

SUIKER, SUIKERRIET. De Suikerstof is eene zelfstandigheid, welke in vele planten en gewassen aanwezig is. Hare voornaamste eigenschappen zijn deze: zij is zoet; kristalliseert meestal in meer of minder regelmatige gedaanten, naar den aard van het gewas, waaruit zij verkregen is; verbrandt, op vuur geworpen, onder het verspreiden van eenen scherpen, hoestverwekkenden damp, en laat eene zwarte, min of meer opgezwollen, kool achter; lost zich zeer gemakkelijk in water, en, voor zoo ver zij eenig water bevat, ook in alcohol op; gaat, onder zekere voorwaarden, tot de wijngisting over, en levert brandewijn.

De Suiker, welke het meest algemeen gebruikt wordt, is die uit het Suikerriet (*Sacharum officinarum L.*); eene plant, die aan gene zijde der *Ganges* te huis behoort. Of de ouden, die zich het meest van honig bedienden, deze Suiker reeds gekend hebben, is moeilijk te bepalen. Volgens den graaf VAN VELDHEIM zoude het uit HERODOTUS blijken, dat de *Grieken* en *Perziërs*, reeds 4 of 500 jaar voor onze tijdrekening, aan het Oost-Indische Suikerriet, en de daaruit bereide Suiker, kennis gehad hebben, en bij hen eenen tak van handel uitmaakte. Dat DIOSCORIDES de Suiker kende, schijnt men uit zijne schriften te kunnen opmaken, waarin hij dezelve onder den naam van *Sacharan* beschrijft, en als een geschikt maagmiddel aanraadt. Volgens het gevoelen van sommigen, zoude PAULUS AEGINETZ de eerste geweest zijn, die in 625 van de Suiker, onder den naam van Riet-honig (*Mel arundinaceum*), heeft gewag gemaakt. Dan, wat hiervan zij, zeker is het, dat men het Suikerriet in het jaar 1148 in *Sicilië* begonnen heeft te verbouwen, werwaarts het uit

Egypte was aangebragt; doch deze verbouwing is sedert geheel te niet geloopt, en men wijst, als eene zeldzaamheid, nog alleen de suiker-plantage op *Avula* aan. Thans is deze plant in alle 4 werelddeelen, bijzonder in *Oost- en West-Indië*, in *Brazilië*, op de kusten van *Guinea* en *Congo*, en op de *Kanarische eilanden* bekend. Sedert de *Engelschen* hunne bezittingen in de *Oost-Indiën* hebben uitgebreid, hebben zij zich met alle vlijt op de verbouwing van het Suikerriet toegelegd, en de bereiding van de Suiker is, volgens sommigen, aldaar zoo aanmerkelijk, dat de helft der in *Europa* gebruikt wordende Suiker uit *Bengalen* en *Coromandel* wordt uitgevoerd.

De wortel van het Suikerriet is dik en knobbelig, en breidt zich gaarne in allerlei rigtingen uit. De bladen zijn lang en smal, zeer fijn getand, en in het midden van slechts eene rib, of pees, voorzien. De regt opgaande stam heeft eenen teederen, weeken bast, waaronder zich een wit sponsachtig merg, met een zoet vocht opgevuld, bevindt: hij heeft verscheidene scheuten, of groeit van schot tot schot, die 4, 6 tot 12 duim van elkander staan, en doorgaans ter zijde bloemen aan de oogten of knobbels dragen; doch die spoedig afvallen, wanneer boven aan den top van den stam een' geheel bos bladeren ontstaat, uit welks midden zich eindelijk eene wit graauwe, glanzige bloemtros verheft. Na den bloeitijd wordt de bast allengskens geel, en het merg bruinachtig, wanneer de stam begint te verdroogen; doch de wortel loopt weer op nieuw uit, en duurt, naar mate dat de grond is, eenige jaren. De hoogte van het riet is verschillende, gewoonlijk van 6 tot 12, maar ook wel van 20 voet. De zwaarste stammen zijn de beste, om dat zij het meeste sap opleveren. De grond, dien men voor de suiker-plantagiën verkiest, moet wel los of ligt, maar niet schraal, en ook niet al te vochtig zijn, en door de zon ruim beschenen worden. Op de Engelsche plantagiën mest men het land nu eens met asch, dan weer met rottende bladen van het Suikerriet zelf; doch de beste mest is die van rundvee, muilezels en paarden. Na dat de grond wel bewerkt en in de vereischte orde gebragt is, legt men loten, van 3 of 4 geledingen, horizontaal in de gemaakte groepen, en bedekt ze met aarde. In den tijd van 8 dagen komen uit de knoppen der loten halmen voort, waarna zorgvuldig op het wieden moet gepast worden, en na verloop van 10, 12, somtijds 18 maanden, naar mate van het weder en den aard van het land, is het Suikerriet rijp, om te oogten. Het rijpe gele, somtijds ook violetkleurig riet wordt nu afgekneden, en wel eerst het bovenste schot, waarna de geheele stam geveld, de bladeren er afgenomen, en het riet naar den suikermolen gebragt wordt; gebruikende men de bladeren, om de Neger-hutten te dekken, en het bovenste schot tot voeder voor paarden en ezels. Daar het riet, als het lang blijft liggen, begint te broeijen, zoo snijdt men op éénen dag niet meer, dan men op den molen kan uitperfen, wanneer het uitgeperfte of drooge ook nog tot voeder, of ook wel tot brandstof dient. Het

ſap wordt vervolgens gekookt en gezuiverd, waartoe kalkwater en loog gebruikt worden. De alzoo door uitkoking verkregene Suiker wordt *Moscovade* genoemd, en in onze Europeſche rafinerijen verder gezuiverd, waartoe men zich wederom van kalkwater, oſfenbloed en eiwit bedient. De ontdekking van het ontkleurend vermogen van de plantaardige, inzonderheid van de dierlijke kool, is voor de ſuiker-rafinerijen van veel belang geweest, zoodanig, dat het gebruik dezer laaſte meer en meer toeneemt, en men in ſommige Franſche fabrieken alleen van dezelve, ter zuivering van de Suiker, gebruik maakt; terwijl men in de overige fabrieken, zoo als in ons vaderland, behalve de dierlijke kool, ook nog de gewone zuiveringsmiddelen beziigt. Dat gedeelte van de Suiker, hetwelk uit de vaſtgewordene *Moscovade* afdruipt, en *Meliſe* wordt genoemd, wordt zorgvuldig afgezonderd, in gifting gebragt, en tot het ſtooken van rum of ſuiker-brandewijn gebruikt.

In *Noord-Amerika* vervaardigt men de Suiker uit het ſap van den ſterken Ahorn (*Acer Sacharinum*); een boom, die aldaar in groote hoeveelheid wordt aangetroffen, en geheele bosſchen vormt. Deze boomen worden in Sprokkel-, Lente- en Grasm., door middel van daartoe geſchikte booren, $\frac{1}{4}$ duim diep geboord; uit de opening vloeit het ſap, dat men door middel van een houtje die rigting geeft, welke men verkiest. Het ſap vloeit 4 tot 6 weken, wanneer de boom, ophoudende, aan de Zuidzijde vocht te geven, aan de Noordzijde doorboord wordt. Dit doorbooren doet aan den boom geen nadeel; hebbende men voorbeelden, dat boomen, op genoemde wijze, 40 jaar lang geboord zijn, zonder dat de minſte verandering in derzelve groei beſpeurd werd. Gewoonlijk levert elke boom jaarlijks, bij een gunſtig ſeizoen, 20 tot 50 galonnen ſap, waaruit men 5 tot 6 pond Suiker verkrijgt. De bereiding en rafinering derzelve geſchiedt veelal op dezelfde wijze, als die van de Rietſuiker. Men vervaardigt de Ahorn-suiker in *Noord-Amerika* zoo menigvuldig, dat zij tegenwoordig reeds $\frac{1}{3}$ meer bedraagt, dan tot eigen behoefte noodig is.

Behalve de Riet- en Ahorn-suiker, kent men ook nog andere ſoorten, als: die van beetwortelen, druiven, appelen, honig, manna, aardappelen, ſtijsel, hout en linnen. Ofschoon al deze plantaardige ligchamen eene ware ſuikerſtof opleveren, zijn zij echter zoo wel in kristal gedaante, als, en wel voornamelijk, in het vermogen om te zoeten, zeer onderscheiden, en moeten in dit opzigt alle voor de Rietſuiker onderdoen. De Beetwortel-suiker komt met de laaſte het meest overeen, en heeft tijdens het verbod van invoer van buiten, door NAPOLÉON, aan vele handen werk verſchaft. Sedert echter de Rietſuiker weder vrij kan ingevoerd worden, heeft men dezen arbeid grootendeels geſtaakt; doch vindt men nog in het dorp *Oosterbeek*, bij *Arnhem*, eene fabriek van beetwortelen-suiker, die door den heer BAKKER beſtuurd wordt. — De Druiven-Suiker wordt voornamelijk in *Frankrijk* gemaakt: zij komt veel overeen met de Stijsel-suiker, het

eerst door KIRCHBERG te *Petersburg* ontdekt, en met de Hout- en Linnen-suiker door BRACONNET opgegeven. De laatste soort is in meer dan één opzigt belangrijk, en derzelve bereiding door C. M. VAN DIJK, apotheker te *Utrecht*, met een gunstig gevolg hier te lande, herhaald, en in een der nummers van den *Algemeenen Konst- en Letterbode* beschreven: zij is een oningewijde in de Scheidkunde, te vreemder, daar een pond linnen meer dan een pond Suiker oplevert. De Linnen-suiker, even als die van slijfsel en aardappelen, hebben wij aan de Scheidkunde te danken, alzoo dezelve in de genoemde plantaardige lichamen niet gevormd, maar gevonden worden.

In ons vaderland bestaan hier en daar fabrieken, waarin men de aardappelen wel niet tot Suiker, maar alleen tot stroop bereidt, welke, hoezeer ook tot aanzoeting, meestal echter ter bereiding van de zoogenoemde gebrande stroop, gebruikt wordt. — De bereiding of zuivering der verschillende Suiker-soorten, en bovenal van de Riet-suiker, houdt verscheidene handen bezig, en de laatste maakt bij ons te lande eenen aanmerkelijken tak van handel en fabriekwezen uit. De eigenschappen van goede Suiker, voor dagelijksch gebruik, zijn te algemeen bekend, dan dat wij daarbij zouden behoeven stil te staan. De Suiker is zeer voedend, waarom men haar als een smakelijk en aangenaam toevoegfel onzer spijzen beschouwen kan; terwijl zij bijzonder geschikt is, om door hare slijmerige eigenschap onze vette en waterachtige spijzen te verbinden. Hare bederfwerende kracht maakt haar in vele huishoudens onmisbaar, vermits zij tot het inleggen van vruchten van algemeene dienst is. Of het veelvuldig gebruik van Suiker onschadelijk is, hieromtrent schijnt men het niet volkomen eens te zijn; want terwijl sommigen haar alleen onschadelijk houden voor de zoodanige, die eene sterke, gezonde maag hebben, zijn er weder anderen, die haar als een bijzonder geschikt middel aan allen, zonder onderscheid, aanbevelen.

SULLA of SYLLA. (LUCIUS CORNELIUS). Romeinsch Dictator, werd te *Rome*, in het jaar 607, na de bouwing der stad, uit het oude geslacht der SCIPIO's geboren. Hij genoot eene goede opvoeding; maar leefde zeer buitensporig, en beminde inzonderheid de schouwspelen, den wijn en de vrouwen. Voor het overige schitterde hij door zijne rijkdommen onder de Romeinsche ridders, en diende in het jaar 107 voor onze tijdrekening, in *Afrika* onder MARIUS, die hem tegen de *Marsen* zond, welke hij tot de partij der *Romeinen* overhaalde, na dat hij vooraf de *Tolosaten* geslagen, en hunnen koning CAPILLUS gevangen genomen had. In het volgend jaar diende hij onder den consul CATULUS; sloeg tot tweemaal de *Samniten*, en werd daarvoor in *Rome* tot praetor benoemd, waarna hij het stadhouderfchap over de provincie *Azië* verwierf, en aldaar den door het volk, met bewilliging der *Romeinen*, verkozenen koning ARIOBARZANES op den troon van *Capadocië* plaatste, en GORDIUS, onder wiens leiding een zoon van den koning MITHRIDATES EUPATOR dit land be-

beheerschte, eene volkomene nederlaag toebragt. Hierop sloot hij een verbond met de *Parthers*; sloeg vervolgens de *Samnit*en; overde hunne vesting *Bovianum*, binnen welke zich hunne nationale vergadering bevond, en deed thans eenen zijner roemrijkste veldtogten. In het jaar 88 voor onze tijdrekening werd hij consul, en in het volgend jaar werd hij aan het hoofd van een leger tegen den koning *MITHRIDATES* geplaatst, die een groot deel van *Griekenland* onder zijne magt gebragt had, en door hem volkomen geslagen werd. Ondertuschen hadden *CINNA* en *MARIUS* het huis van *SULLA* te *Rome* laten omver halen, hem voor eenen vijand van het vaderland, en zijne goederen verbeurd verklaard. *SULLA*, zich hierover willende wreken, gaf het opperbevel in *Azië* aan *MURENA* over, en trok in allerijl met 60,000 man naar *Italië*. Hij landde te *Brundisium* (thans *Brindisi*), wanneer zeer vele in *Campanië*, die insgelijks uit *Rome* gebannen waren, zich met hem vereenigden, en zelfs *ONEJUS POMPEJUS* met 3 legioenen tot hem overging, waardoor zijne krijgsmagt aanmerkelijk versterkt werd. De consuls *CARBO* en *MARIUS*, die hem aan het hoofd van een aanzienlijk leger tegenstand boden, werden geslagen, en *SULLA* trok zonder vermindering in *Rome*; liet hierop de goederen der gevlugten verkoopen; belegerde en nam vervolgens *Praeneste*, hetgeen *MARIUS* bezet hield; liet het plunderen, en weinige *Romeinen*, der partij van *MARIUS* toegedaan, ontsnapten aan de wreedheid van den overwinnaar, die nu naar *Rome* terugkeerde, en plegtig den bijnaam van *FELIX* (*den gelukkigen*) aannam.

Het overige van het leven van *SULLA* was een zaamenweefsel van onregtvaardigheid en wreedheid. Tuschen de 6 en 7000 krijgsgeslagenen liet hij in den *Circus* te *Rome* ombrengen, terwijl de senaat in den tempel van *Bellona* vergaderd was, niettegenstaande hij hun bescherming beloofd had; en van dit oogenblik af zag men in *Rome* en al de provinciën van *Italië* de afschuwelijkste moordtooneelen, waarbij inzonderheid *CATILINA* zich door wreedheid kenmerkte. (*zie aldaar*). Na dat *SULLA* zijne wraakzucht door het wreeddaardig vermoorden van vele duizenden bevredigd had, liet hij zich voor eenen onbepaalden tijd tot dictator benoemen, en heerschte nu met eene onbepaalde magt. Hij herriep alle wetten en gaf nieuwe; maakte andere inrigtingen omtrent het consulaat; schafte het tribunaat af; voegde 300 ridders bij den senaat en 1060 slaven der gebannenen bij het volk, aan welken hij het burgerregt schonk. Eenige jaren daarna vernieuwde hij den vrede met *MITHRIDATES*, die door zijnen stedsheer *MURENA* was gesterft geworden, waarop hij, tot verbazing van allen, in het jaar 675 van *Rome*, zijn dictatorschap nederlegde, en tevens aanbod, om van al zijne handelingen rekenschap af te leggen, niettegenstaande hij meer dan 100,000 menschen, waaronder 90 raadsheeren, 15, tot het consulaatschap behoorende, en 2600 Romeinsche ridders had doen ombrengen. Hij begaf zich vervolgens naar *Putuoli* op zijn landgoed, waar hij zich aan de schandelijkste buiten-

sporigheden overgaf, en in het jaar 676 van *Rome* aan eene verschrikkelijke ziekte slierf. SULLA bezat buitengewone deugden en ondeugden. Men kan hem niet te veel prijzen, noch genoeg verachten. Stervende gaf hij bevel, dat men op zijn graf zoude schrijven, „dat „ hem nooit iemand in het goede, hetgeen hij aan zijne vrienden, en in het kwade, dat hij aan zijne vijanden had bewezen, „ geëvenaard had.”

SULLY. (MAXIMILIAAN *van Bethune*, baron van *Rosnië*, hertog van), was maarschalk van *Frankrijk* en eerste minister van den grooten HENDRIK IV. Hij werd in 1559 te *Rosnië* uit eene zeer oude en aanzienlijke familie geboren, en in de hervormde godsdienst, dien hij zijn geheele leven aankleefde, opgevoed. Toen hij elf jaar oud was, werd hij door zijn vader aan de koningin van *Navarre* en haren zoon den kroonprins HENDRIK voorgesteld, met wien hij een gelijk onderwijs genoot, en dien hij in 1572 naar *Parijs* volgde, toen aldaar het verschrikkelijk bloedbad onder de Protestanten, bij den naam van *Parijsche bruiloft* bekend, plaats had, waarbij de opziener van het collegie van *Bourgogne* hem van den dood redde. Hij was een dapper veldheer, die zijnen koning bij verscheidene belegeringen gewigtige diensten bewees, en tevens een bekwaam onderhandelaar, als hoedanig hij in 1586 een verdrag voor HENDRIK met de *Zwitfers* sloot, waarbij dien vorst 20,000 man hulpstroepen beloofd werd. Na den dood van ELIZABETH van *Engeland* werd hij, in 1599, als buitengewoon gezant, naar *Londen* gezonden, en won den koning van *Engeland* voor de zaak van zijnen vorst. Zulke belangrijke diensten bleven niet onbeloond. SULLY werd in 1594 tot sekretaris van staat; in 1596 tot lid van den finantie-raad; in 1598 tot eers-ter opziener over de geldmiddelen; in 1601 tot grootmeester der artillerie, en in het volgend jaar tot gouverneur van de *Bastille* benoemd, waarbij hem tevens het opperbestuur over de vestingwerken werd opgedragen. Hij trachtte de rooverbenden, die zich gedurende den burger oorlog over *Frankrijk* verspreid hadden, ten krach- tige te beteugelen, en bragt in het bestuur der geldmiddelen zulk eene goede orde te weeg, dat hij bij 35 millioen inkomsten, in den tijd van 10 jaar, eene staatschuld van 200 millioen vernietigde, en nog 30 millioen overhield. SULLY was onvermoeid werkzaam, en genoot niet voor 's avonds, na geeindigden arbeid, in eenen kleinen kring, de genoegens der gezellige verkeer- ring. Hij verzette zich ten sterkste tegen alle onderdrukkingen, welke de grooten zich omtrent het volk veroorloofden, en gaf zelfs aan de geliefde van HENDRIK IV, naderhand markiezinne van VERNEUIL, op eenen voordragt van dien aard, een weigerend antwoord. De landbouw, dien hij op het ijverigst be- fchermd, verdiende in zijn oog meerdere aanmoediging, dan de kun- sten der weelde, welke, naar zijn inzien, slechts het geringere getal des volks behoorden bezig te houden; vreezende, dat het aanlokke- lijke der daaraan verbonden winsten de steden, te zeer ten koste van het

land

land, zouden bevolken, en de natie van langzamerhand ontzenuwen.

Toen SULLY van zijn gezantschap in *Engeland* terug kwam, benoemde hem HENDRIK IV tot gouverneur van *Poitou* en grootmeester van alle havens en landingsplaatsen van *Frankrijk*, en verhef tevens het landgoed *Sully* aan de *Loire* voor hem tot een groothertogdom. Deze gunstbetooningen kocht deze groote staatsdienaar, echter, niet door vleijerij; want toen HENDRIK de zwakheid gehad had, om de markiezin van VERNEUIL te beloven, van haar te zullen trouwen, en de koning daartoe aan SULLY de akte vertoonde, scheurde hij die aan stukken. Ofschoon HENDRIK IV, ten einde zich met zijne Katholieke onderdanen te verzoenen, en hunne achting te winnen, tot hunne kerk was overgegaan, bleef SULLY nogtans voor zich zelve een getrouw aankleever der Protestantische leer. Na den dood van genoemden vorst werd hij, tot aanmerkelijk nadeel voor *Frankrijk*, ontfagen, en moest zich met een geschenk van 100,000 rijksd. van het hof verwijderen; doch eenige jaren daarna riep LODEWIJK XIII hem weder terug, en ontving hij in 1634 den maarfchalks-staf van *Frankrijk*, waartegen hij zijne waardigheid als grootmeester der artillerie nederlegde. SULLY stierf in Winterm. 1641, en liet een zeer lezenswaardig werk na, getiteld: *Mémoires des sages et royales oeconomies d'état domestiques, politiques et militaires de HENRY le grand*, hetgeen in 1636 te *Sully* onder zijn opzigt gedrukt werd. Deze uitgave is wel niet de volledigste, maar de meest gezochte, om dat zij niet, zoo als de latere van *Amsterdam* van 1723 en 1745, door vreemde handen gegaan is. Het oorspronkelijk werk is zeer belangrijk; het bevat eene menigte voorvallen en geheime anekdoten, die men bij andere gelijktijdige schrijvers te vergeefs zoude zoeken, en vertoont ons een tafereel der regeringen van KAREL IX, HENDRIK III en HENDRIK IV, ter onderrigting van staatsdienaren en oorlogshelden ontworpen. SULLY verschijnt in hetzelfde altijd aan de zijde van HENDRIK, wiens minnehandel, zoo wel als de jaloezij zijner gemalin, zijne huisfelijke oneenigheden, en de openlijke belangen daarin op eene aantlokkelijke wijze gefchetst worden.

SULTAN. Een Arabisch woord, hetgeen eenen magtigen gebieder van een land beteekent, en de titel is van verscheidene Oostersche vorsten; doch inzonderheid van de regeerders van het Turksche rijk, die men ook Groot-sultans of Groot-heeren noemt, en uit hoofde der bezitneming van het voormalig Grieksch-Romeinsch keizerrijk, gewoonlijk keizers geheeten worden. De gemalinnen van den Sultan worden door de *Europeërs* Groot-sultanes; doch door de *Turken*, de eerste, tweede, derde vrouw enz. genoemd. De eerste is diegene, welke bij den keizer het eerst eenen zoon heeft ter wereld gebragt, en wordt ook bij de *Europeanen* de *Sultane favorite* geheeten. Zij bekleedt boven de overige vrouwen van het serail den hoogsten rang, voor zoo ver als haar zoon niet voor den regerenden Sultan sterft. Eigenlijk komt den titel van Sultane eene wazenlijke, daarvoor verklaarde

de gemalin of keizerin toe; doch zoodanige zijn er niet meer, naardien, tot besparing eener eigene hofhouding, hoedanige eene wezenlijke Sultane zoude moeten hebben, het huwelijk achterblijft. Te *Konstantinopel* noemt men alleen de dochters van den keizer Sultanes, welken naam zij ook behouden, wanneer zij aan officieren of bedienden van den keizer huwen. De dochters uit een zoodanig huwelijk heeten *Kanum-Sultanes*, dat is: vrouwen van den bloede. Is de moeder van den keizer, bij het aanvaarden zijner regering, nog in leven, dan noemt men haar *Walided-Sultane*, of *Sultane Valide*. Zij staat in hoog aanzien, en heeft op het staatsbestuur eenen gewigtigen invloed: ook mag haar zoon, buiten hare toestemming, geene nieuwe gemalin of minnares kiezen.

De Sultan wordt uit het geslacht van *OSMAN*, den eersten Sultan uit het thans regerend Turksche huis, gekozen, en gewoonlijk neemt men daartoe den oudsten prins van den overledenen Sultan, die, na gedane keuze, in een der prachtige moskeën te *Konstantinopel* met een zwaard omgord (in plaats van gekroond) wordt, en daarbij moet zweeren, dat hij de wetten en de godsdienst van *MAHOMED* zal handhaven. De pracht, die zijnen troon omringt, is buitengewoon, en zijn hofstoet bestaat uit tusfchen de 8 en 10,000 perfonen. Het volk bewijst hem eene bijna Goddelijke eer, en niemand, dan de voornameften des rijks, kan, zonder bijzonder verlof, met hem spreken, en zoo hem deze eer vergund wordt, moet hij hem met nedergeflagene oogen, en kruisfelings over elkander gevouwen armen naderen. Hij beschouwt zich als den plaatsbekleeder van *MAHOMED*, noemt zich *Calif*, en matigt zich daardoor eene volkomene willekeurige magt aan; doch bepaalt zich dezelve alleen tot wereldlijke zaken, zonder dat hij in geestelijke eenige de minste verandering kan maken. Over het algemeen is hij van de geestelijkheid en den groot-vizier geheel afhankelijk, en kan op verre na zoo veel niet meer uitrigten, dan weleer door de *Jannitscharen*, omtrent welke hij zelfs voorheen infchikkelijk en toegeeflijk moest handelen; doch die hij thans tracht uit te roeijen, en door geregeld krijgsvolk te doen vervangen. Zijne inkomsten zijn, door de verbazende geschenken, die hij van zijne pacha's en het volk ontvangt, onberekenbaar; de onderdrukking, waaronder zijne onderdanen door hem zuchten, kent geene palen. Zelden hebben zich Sultans als groote mannen vertoond, want bijna allen werden op de rampzaligste wijze in het ferail opgevoed, en niets was dus natuurlijker, dan dat zij de werkeloze levenswijze, waaraan zij aldaar gewoon waren, bleven volgen, en alle zaken aan den groot-vizier en den divan overlieten, die alleen in zaken van het hoogste gewigt de toestemming of de bevelen van den Sultan ontvangt; doch zich, daar deze in een geheim vertrek alles hooren kan, wat in den divan omgaat, zeer voor onregtvaardigheden moet in acht nemen.

SULTANE. Zoo noemt men eene zekere foort van oorlogfchip in

Tur.

Turkijë, hetwelk ongeveer 66 stuks gefchut, 800 zee-foldaten en 50 Griekfche matrozen voert.

SULTANIN. Eene gouden munt in het Turkfche rijk, welke te *Cairo* geftempeld wordt, en omtrent de waarde van 3 gulden en 30 cent bedraagt. De te *Tunis* vervaardigde zijn zwarer, van fijner goud, en een derde meer waardig.

SULZER. (JOHANN GEORG) Een beroemd wijsgeer der 18de eeuw. Hij werd te *Winterthur*, in het kanton *Zurich* geboren, en verloor in 1734 zijne beide ouders op éénen dag, die hem, als de jongfte van 25 kinderen, naauwelijks zoo veel nalieten, als tot zijne opvoeding noodig was. Tot eenen geestelijken bestemd, werd hij naar het *gymnafium* te *Zurich* gezonden, alwaar J. GESZNER hem met de klasfieke Letterkunde bekend maakte, en BREITINGER en BODMER zijnen fmaak in de fraaije kunften poogden te vormen. In 1739 verkreeg hij van het fijnode aldaar verlof, om te prediken; fchreef te *Maschwanden*, waar hij adjunct-predikant was, zijne *moralifchen Betrachtungen über die Werke der Natur* door VON SACK in *Berlijn* uitgegeven; ondernam in 1742 eene reize door de freken der *Alpen*, van welke mede eene befchrijving in het licht kwam; werd in het volgend jaar huisleeraar bij eenen aanzienlijken koopman in *Magdenburg*; gaf hier eene overzetting van SCHEUCHZERS *Itinera Alpina*, benevens een *Versuch über die Erziehung und den Unterricht der Jugend* in het licht; ging in 1744 op aandrang van SACK naar *Berlijn*, waar hij de vriendschap van EULER en MAUPERTIUS verwierf, en in 1747 tot Hoogleeraar in de Wiskunde bij het *Joachimthalsche gymnafium* werd aangefield. In 1750 deed hij eene reize naar *Zwitferland*, begaf zich in het huwelijk, en werd bij zijne terugkomst te *Berlijn* tot lid bij de wijsgeerige klasfe van de koninklijke akademie aangenomen, als hoedanig hij verfcheidene verhandelingen in de Franfche taal fchreef. Het voor hem fmartelijk verlies zijner vrouw, in 1760, deed hem andermaal eene reize naar zijn vaderland ondernemen; doch legde hij in 1763, bij zijne terugkomst te *Berlijn*, zijn Hoogleeraar-ambt bij voornoemd *Gymnafium* neder, met oogmerk, om zich met zijne dochters naar *Zwitferland* te begeven. Dan, de koning benoemde hem tot Hoogleeraar bij de nieuw opgerigte ridder-akademie, gaf hem een jaargeld, en fchonk hem een stuk lands aan den oever der *Spree*, niet ver van de ftad, om er een huis op te kunnen bouwen en eenen tuin aan te leggen, waarvan hij een groot liefhebber was. SULZER werd in 1765 onder de leden benoemd, die den ftat der akademie moesten onderzoeken en haar eene betere inrigting geven, en moest eenige jaren later, met SACK en SPALDING, de fchool te *Kloosterbergen*, en de fcholen en het *Gymnafium* te *Stettin* en *Stutgard* op eenen beteren voet brengen. In 1771 werd hij door den hertog van *Kourland* aangezocht, om een *Gymnafium* te *Mitau* op te rigten; doch hij moest uit hoofde van ziekte zijne reize derwaarts ftaken: evenwel ontwierp hij het plan tot deze inrigting, en zorgde voor bekwame Hoogleera-

ren. Ofschoon de zwakke staat zijner gezondheid niet verbeterde, bleef hij echter nog altijd in het letterkundig vak werkzaam, en ondernam in 1775, op raad van HALLER, eene reize door *Zwitserland* en *Frankrijk* naar *Italië*, van welke hij eene belangrijke beschrijving geleverd heeft. In het eerst schieen de zachtere luchtstreek van *Italië* eenen voordeeligen invloed op zijne gezondheid te hebben; doch in den Herfst van 1776 nam zijne kwaal toe, en maakte in 1779 een einde aan zijn leven. SULZERS *algemeine Theorie der schönen Künste*, 4 deel. in gr. 8°, laatste uitgave *Leipzig* 1792—1799, is eene der voortreffelijkste werken in zijne soort, en nog van meerder waarde geworden door de *literarischen Zusätze* van BLANKENBURG, 3 deel. groot 8°, *Leipzig* 1796—1798, alsmede door de *Nachträge*, of *Charakteristik der vornehmsten dichter aller Nationen, nebst Abhandlungen über Gegenstände der schönen Künste*, welke door VAN DIJK en SCHATZ te *Leipzig* van 1792—1808 in 8 deel. zijn uitgegeven. Ook SULZERS overige werken, bij voorb. zijne *Vermischten philosophischen Schriften*, zijne *Vorübungen zur erweckung der Aufmerksamkeit und des Nachdenkens*, 3 deel., onderscheiden zich van eene voordeelige zijde.

SUMACH. Een geslacht van planten, uit de derde orde der 5de klasse, de *Rhus Coriaria*. De Virginische Sumach wordt tot zwartverwen; de vernis-Sumach, ook de *Noord-Amerika'sche giftboom* genoemd, die in *Japan* en *Noord-Amerika* groeit, tot het bereiden van vernis gebruikt. Ook bedient men zich van derzelve gevederde bladen, uit hoofde hunner zamentrekkende kracht, tot het looijen van leder.

SUMATRA. Een der Sundasche eilanden in de *Oost-Indiën*, onder den *aequator*, waardoor het bijna in twee gelijke helften verdeeld wordt, Westwaarts bezijden *Malacca* en *Borneo*, en Noordwestelijk boven *Java* gelegen, waarvan *Sumatra* door de zee-angte *Sunda* gescheiden wordt. Men schat de lengte van dit eiland op 1050, de breedte op 165 Engelsche, en deszelfs oppervlakte op omtrent 65,000 vierkante mijlen. Het wordt door eenen, op vele plaatsen dubbelden en driedubbelden, bergketen, meer Westelijk dan Oostelijk loopende, doorkneden, van welke de berg *Ophir*, die onmiddellijk onder den *aequator*, of middaglinie ligt, zich 13,424 voet boven de oppervlakte der zee verheft. Tusschen deze bergketens liggen uitgebreide vlakten, die veel hooger, dan de streken aan de kust zijn, en een koel klimaat hebben. Ook vindt men tusschen de bergen groote en schoone meren, welke zich tot het binnenste des lands uitstrekken en den handel aanmerkelijk bevorderen. Aan de Westkust van *Sumatra* heeft men overal stroomen en rivieren; doch zij zijn te naauw en te gevaarlijk voor de scheepvaart; terwijl die aan de Oostkust breeder en dieper zijn. De Zuid-Oostelijke kust is bijna geheel met amandelpoelen bedekt, wier takken in eene gebogene rigting in het water afhangen, en waaraan zich eene menigte oesters en andere kleine schelpdieren vasthechten. Op de Westkust van *Sumatra*, ten Zuiden van den *aequator*, begint het drooge jaargetij (*Mouson* of pasfaatwind

wind) in Blocim., en duurt tot in Herfstm.; de Noordwestelijke pasfaatwind neemt zijnen aanvang in Slagt-, en de regen houdt in Lentem. op. De wind waait op dit eiland, gelijk in alle zonnekeer-kringslanden, in elke 24 uur zekere uren van den zeekant, en vervolgens even zoo lang van de landzijde. De lucht is hier gematigder dan in andere landen, onder de middaglinie liggende. Vorst en sneeuw zijn hier onbekend; maar zoo veel te meer heeft men schielijk opkomende donkere nevels, aardbevingen, die echter niet zeer sterk, en onweders, die niet gevaarlijk zijn. Het eiland levert het fijnste goud, eenig zilver, koper, ijzer, tin, zwavel, salpeter, zout, steenolie en steenkolen op, en ook vindt men er heete en minerale bronnen. De rijst is op *Sumatra* het gewichtigste artikel van landbouw, en men heeft er verscheidene soorten van. De vrucht van den kokosboom, benevens de handel in betel en bamboes, geven aan de inwoners veel voordeel, alzo deze gewassen weinige moeite en arbeid kosten. Suiker wordt er veel verbouwd; maïs, peper, gember, koriander en komijnzaad worden in de tuinen door de inboorlingen gewonnen, en de indigo, het braziliehout en de elastieke gom maken eenen aanzienlijken tak van handel uit. Onder de eetbare vruchten vindt men mango, pisang, oranje-appelen, en vele andere heerlijke gewassen. Aan de Noordwestzijde van den *aequator* groeit de kamferboom; ook de giftboom (*Puhn Upas*) wordt op *Sumatra* gevonden; doch is op verre na niet zoo gevaarlijk, als men dien heeft afgeschilderd: men kan veilig onder zijne schaduw rusten, en zelfs vogelen nestelen in denzelfden. — Onder de viervoetige dieren behooren, inzonderheid, de tamme buffels, het eenige huisdier, dat tot den arbeid gebruikt wordt, en de inwoners van melk, boter en vleesch voorziet; eene soort van wilde koeijen; kleine verwilderde paarden, die op het eiland *Celebes* gegeten worden; tamme en wilde zwijnen en bokken; olifanten; enkeld en dubbeld gehoornde rhinocerosfen; tijgers, tijgerkatten, kameleons, aligators (eene soort van krokodillen), benevens vele soorten van slangen en schildpadden. De meren en rivieren, zoo wel als de zee, zijn vervuld met vischen, schelpdieren, en aan tam en wild gevogelte van vederlei aard heeft men overvloed. De *Engelschen* hebben, na de verovering der Moluksche eilanden in 1796, den nootenuskaat- en kruidnagelboom ook naar *Sumatra* overgebracht, alwaar de eerste, inzonderheid, zich zoo aanmerkelijk vermeerderd heeft, dat het getal in 1815 reeds tot 20,000 veldragende boomen was toegenomen, die jaarlijks 200,000 pond nooten, en 56,000 pond nootenuskaat-bloefems opleverden. Behalve de reeds genoemde natuurlijke voortbrengfels maken de ben-zoe, het elpenbeen, de was, Indiaansche vogelnesten, het ebben- en adelaarshout mede belangrijke artikelen voor den handel uit.

Het eiland wordt in vele rijken verdeeld, waaronder dat van *Menangkabo*, *Achem* en *Indrapura* de voornaamste zijn; doch velen zijn nog niet naauwkeurig genoeg bekend. Deszelfs regerings-bestuur

is een mengfel van het leenfelfel en aartsvaderlijke heerschappij. In de landen, langs de kust liggende, hebben, met de Europifche inrigtingen, zich ook, onder de inboorlingen, de Europifche zeden verspreid. Zij zijn van eene middelbare gefalte, en grootendeels welgemaakt. De vrouwen drukken den neus van de pas geboren kinderen plat, de herfenpau te zamen, en rekken de ooren lang uit, hetgeen men voor de fchoonheid noodzakelijk oordeelt. Op gelijke wijze trekken de mannen den baard uit, en beide geflachten misvormen hunne, natuurlijk, zeer fchoone en witte tanden door de vijf en andere middelen. Velen der inboorlingen zijn door Spaanfche en Nederlandsche zendelingen tot de *uitwendige* aanneming van het Christendom gebragt; doch hunne godsdienstige overtuiging is nog zeer gebrekkig. Zij gelooven aan een hoogst Wezen, aan geene onferfelijkheid, maar aan eene foort van zielsverhuizing, en hebben eenen bijzonderen eerbied voor de begraafplaatfen hunner voorvaders en bloedverwanten. — Tegenwoordig is ons vaderland in het bezit van het grootst gedeelte des eilands, daar de *Engelfchen* hunne bezittingen alhier tegen de onzen op het fchier-eiland *Malacca* hebben afgeftaan. *Padang* op de Westkust is onze voornaamfte bezitting, en verder zijn *Bencoolen*, *Palembang*, *Samby*, de eilanden *Banca* en *Billeton* onze voornaamfte kolonien. Wij krijgen van hier peper, kamfer, goud, was, elpenbeen, vogelnesten, bétel, koffij, terpentijn, gom, ebbehout, benzoe en tin. — Tot hiertoe waren ons alleen de kusten van *Sumatra* bekend; doch onlangs is fir THOMAS STAMFORD RAFFLES, gouverneur van het Britfche fort *Marlborough*, in 3 verfchillende rigtingen in het eiland doorgedrongen, namelijk: Zuidelijk, naar het land *Mannah*, voornamelijk tot de *Pasfumahs*, die de belangrijkste provincien van hetzelfde bewonen; voorts ten Noorden van *Menancabo* de beroemde hoofdstad van het Maleifche rijk, en eindelijk van *Bencoolen*, dwars door het eiland, naar *Palembang*. Hij vond een welbebouwd land, rijk aan kostbare metalen. De *Pasfumahs* zijn van een fchoon menfchenras, die de kustbewoners in vele opzigten overtreffen, zeer talrijk, en beminnaars van den landbouw zijn. Te *Menancabo* werd hij door eene bevolking en eenen grond verrast, welke met die van *Java* volkomen kunnen wedijveren; knnende de eerfte, zijns oordeels, op eene uitgestrektheid van 20 mijlen, weinig minder dan een millioen bedragen.

SUNDASCHE EILANDEN, of Oosterfche *Archipel* (De) ontleenen hunnen naam van de ftraat *Sunda*, in *Oost-Indiën*, tusfchen *Sumatra* en *Java* gelegen. Zij worden in grootere en kleinere verdeeld, en vormen eenen talrijken *Archipel*, die zich van beide kanten van *Malakka* tot aan de *Molukfche eilanden* uitftrekt. *Sumatra*, *Java*, *Borneo* en *Celebes* behooren tot de groote eilanden, die te zamen 20,000 vierkante mijlen bevatten; de heerlijkfte voortbrengfels der Natuur opleveren, en met de *Europeërs*, inzonderheid met de *Engelfchen* en *Nederlanders*, die beiden hier aanzienlijke bezittingen

gen hebben, eenen sterken handel drijven. Derzelve bewoners zijn of inboorlingen, die meestal van eene zwarte of geelachtig zwarte kleur zijn, of *Maleijers*, die later zich hier hebben nedergezet, en zich door eene geelachtige of bruine kleur onderscheiden. De eerste zijn meestal Heidenen, de laatste Mahomedhanen. — *Borneo* (de overige der genoemde eilanden vindt men onder hunne afzonderlijke artikels,) is het grootste van alle Oost-Indische eilanden. Het bevat 14,000 vierkante mijlen, ligt ten Oosten van *Sumatra* en ten Noorden van *Java*, regt onder de linie; deszelfs binnenste gedeelte is bergachtig en weinig bekend. Men vindt er vele specerijen, eene bijzonder goede soort van rijst, en eenen grooten overvloed van diamanten. Het land zelf heeft verscheidene koningen en rajah's, en de *Nederlanders*, *Engelschen* en *Chinezen* hebben er vele faktorijen, en drijven er tevens sterken handel.

SUNNA. 1. Eene verzameling van overleveringen, de Mahomethaanfche godsdienst betreffende, waarvan de afschriften in vele opzigten van elkander verschillen. Die der *Perzianen*, *Arabieren* en *Afrikanen* zijn geheel strijdig met elkander, en van hier de onderscheidene sekten. Diegene, welke de *Sunna* van gelijke waarde als den *Koran* houden, heeten *Sunniten*, die weder de aanhangers van ALI, welke de *Sunna* niet erkennen, en ALI voor den opvolger van MAHOMETH in het hooge priesterlijk ambt houden, *Schytten*, dat is onregtzinnigen, noemen. — 2. Bij de oude Noordfche volken was SUNNA de Godin der zon, en werd door de Goden aan den Hemel geplaatst, om den zonnwagen te mennen. Ter harer eer werd een geheel jaar een geitvarken gemest, hetgeen bij den aanvang van het nieuwe jaar, met het begin van Sprokkelm., geslagt en geofferd, en 8 dagen voor Louwm. bij den vorst des lands gebragt werd, wanneer de grooten, op zijnen rug, met gevouwen handen, dezen moesten huldigen en den eed van getrouwheid afleggen.

SURATTE. Eene stad in het Britfche *Hindostan*, provincie *Muratte*, eenigzins Noordwaarts van *Bombay*, aan de rivier *Tappee*. Zij heeft vele moskeën en pagoden, kerken en karavanfere's, en telt volgens HAMILTON ruim 450,000 inwoners van allerlei natien; is wegens haren handel en fabrieken in zijden stoffen, brocades, gedrukte linnens, goud- en zilverwaren, fijne werken van hout en paarlemoer, van groot belang, en de zetelplaats van eenen Nabob, die van de *Engelschen* een jaargeld ontvangt. Men rekent, dat hier jaarlijks 800 fchepen aankomen, terwijl aanzienlijke karavanen landwaarts ingaan.

SURINAME. Eene gewigtige Nederlandsche volkplanting, bestoeten tusschen 2 groote grensrivieren, de *Marrewijne* en de *Courentijn*, en gelegen op 5°, 40', 30" Noorderbreedte, en 55° Westerlandte van *Greenwich*. Zij bevat nagenoeg het middelste gedeelte van *Guiana*, heeft aan weerszijden de Engelsche en Franfche bezittingen, en eene uitgestrektheid, bijna als ons tegenwoordig koningrijk. Zij loopt aan de eene zijde langs den *Wester-Oceaan*; terwijl de grenzen bin-

nen

nenwaarts eigenlijk onbepaald zijn, en tegen de woonplaatfen der onbeschaafde natien dezer hemelstreek fluiten. Uit deze binnenlanden ontfpringen de menigvuldige rivieren en krekten, welke dit zoo vruchtbaar land sehier in alle rigtingen doortroomen, en zoo wel den landbouw bevorderen, als zij voor de fcheepvaart van de grootfte dienst zijn. Deze rivieren onderfcheiden zich echter van de meeste in *Europa* daardoor, dat zij 2 of 3 dagreizens landwaarts in ophouden voor grootere vaartuigen bevaarbaar te zijn, hetgeen door de spoedige rijzing van het land, alsmede door de menigvuldige klippen, veroorzaakt wordt. Deze rijzing van den grond doet in den droogen tijd de bedding te ondiep worden; terwijl zij in den regentijd den froom eene te snelle kracht geeft. Ondertusfchen verhindert deze lagere ligging in geenen deele de vruchtbaarheid: men vindt hier de beste houtfoorten, en de grond draagt kennelijke blijken van ook meerdere en andere gaven in den fchoot der menfchen te kunnen uitforten, indien zij slechts ondernamen, gewasfen, naar den aard der hoogere streken gefchikt, te planten en voort te kweeken. Behalve velerhande houtfoorten, brengen de lagere deelen der kolonie fuiker, koffij, cacao en katoen voort; wordende de drie eerstgenoemden op de plantagien langs de rivieren, en de laafte alleen aan de zeekust gevonden. Men denke echter niet, dat de genoemde de eenige gewasfen zijn, welke *Suriname* oplevert. In de gezegende keerkings gewesten gelegen, bevat inzonderheid het plantenrijk eenen fchat van onbegrijpelijken rijkdom, niet slechts tot voeding en geneesmiddelen, maar ook ter veraangenaming van den fmaak, en fieraad der geheele Natuur. Daar echter de bedoelde voortbrengfels eene grootere groeikracht en vruchtbaarheid vorderen, en de wijze van landbouwen, alsmede de uitgeftektheid der gronden, niet toelaten, dat men het gemis dier twee voornamen vereifchten door bemesting herftelle, zoo worden deze landen eindelijk verlaten, en na weinige jaren wederom geheel met bosfchen bedekt; doch kunnen fommigen dezer verlaten landen, b. v. koffij-plantagien, met het beste gevolg weder tot fuiker worden aangelegd, en jaren lang tot dat einde behouden blijven.

Men heeft op *Suriname* geene andere afwifeling van jaargetijden, dan die door meer aanhoudenden regen of droogte wordt te weeg gebragt. De groote regentijd begint gewoonlijk in het midden of het laafte van Grasm., wanneer men den 6den de zon in het toppunt heeft, en wordt in den loop van Oogstm. door den grooten droogen tijd vervangen; terwijl de zon den 6den van Herfstm. op haren terugweg andermaal in het toppunt komt. Deze drooge tijd, welke voor de ongezondfte wordt gehouden, duurt tot het laafte van Slagt- of tot het midden van Winterm., en wordt opgevolgd door den kleinen regen- en kleinen droogen tijd, waarvan de eerfte in het laafte van Sprokkelm. een einde neemt. Deze afwifeling heeft echter op verre na niet zoo geregeld plaats, als men zich in *Europa* voorftelt;

heb.

hebbende niet zelden in den eenen of anderen tijd juist het tegengestelde weder plaats van hetgeen men zou verwachten. Ondertusschen schijnen deze jaargetijden voor vele Europeische planten niet gunstig te zijn; want noch eenigen onzer granen, noch aardappelen, noch onze heerlijke boomvruchten willen hier tieren; terwijl de pogingen, algemeen tot aankweeking van onze groenten en peulvruchten aangewend wordende, zich slechts ten halve beloofd vinden. De brandende hitte der zon, die op den middag loodlijnig op den grond schijnt, en de geweldige regens, welke hier met verbazende kracht nedervallen, vorderen derzelve eigenaardige planten en gewassen. De mensch alleen kan onder deze luchtstreek, gelijk overal, leven en bloeijen. De lange nachten, daar de zon, met weinig verschil, ten 6 uur open ondergaat, verkoelen den dampkring, en geven een aan *Europa* ongekend genot en nieuwe kracht in de morgen- en avondstonden; doch ook vooral brengt de zeewind uit het Noord-Oosten, die reeds ten 8 uur begint op te steken, eene aangename verfrisching aan, en leenigt de drukkende hitte van den dag. Matig en geregeld levende, en slechts het ligchaam geen meerder krachten apherfende, of zich aan ruimer levensgenot overgeevende, dan men in *Europa* gewoon is, kan men hier even gezond zijn, als in het moederland. Heerschende of zoogenoemde landziekten vindt men er niet, alzoo de sijnheid en zuiverheid van den dampkring, die meer levenslucht, dan in de Noordelijke gewesten, bevat, de smetstof merkelyk van hare kracht berooven. De *Lepra*, of Melaatsheid, *Boïsi* in *Suriname* genoemd, zou men als eene plaatselijke ziekte kunnen beschouwen; doch daar er genoegzame gelegenheid is, zich buiten aanraking van zoodanige ongelukkigen te houden, kan het gevaar in dit opzigt van geen belang zijn.

De kolonie (om van geene vroegere gebeurtenissen te spreken,) gaf zich in 1799, wanneer de *Engelschen* met eene vloot voor de kust verschenen, gewillig aan hun over; doch zij kwam bij den vrede van *Amiens* weder aan de Bataafsche republiek. Naderhand werd zij andermaal door de *Engelschen* genomen, die haar echter in 1815 weder teruggaven, waarna zij, in naam van onzen koning, den 10den van Louwm. 1816, in bezit genomen, en de generaal PANHUIS tot gouverneur derzelve met de hoogste uitvoerende magt bekleed, werd aangesteld. Behalve dezen bestuurder is er een raad-fiscaal, den raad-controlleur generaal van finantien, een hof van civiele justitie voor zaken boven de waarde van f 250 —, en een ander hof voor zoogenoemde kleine zaken. Voorts heeft men nog een hof van politie voor hetgeen onder het voorzitterschap van den gouverneur, en in sommige gevallen, na voorafgaande goedkeuring of bekrachtiging des konings, de wetgevende magt in de kolonie uitoefent, in lijfstrafelijke zaken regt spreekt, en eindelijk, door uit deszelfs midden bijzondere commissien voor ieder tak van bestuur te benoemen, gezegd kan worden ook de uitvoerende magt te bezitten, en dus eene

instelling te zijn, geheel overeenkomstig met de beginselen eener overdrevene aristokratie. Dit hof, deszelfs invloed, zoo veel mogelijk uitgebreid hebbende, en deze geheele inrigting in 1815 bevestigd zijnde, zoo wordt zelfs in de stad *Paramaribo*, 20,000 inwoners bevattende (de voornaamste der West-Indische steden, en de eenige in de kolonie), geen gemeente-bestuur gevonden; bekleedende 2 leden van den hove, onder den naam van *Houtvesters van de gemeene weide*, deszelfs plaats. De volkplanting moet geheel in hare eigene behoeften voorzien, en daar het ingewikkeld en omslachtig finantieel stelsel en de gebrekkige burgerlijke inrigtingen geen' waarborg voor den richtigen opbrengst der onderscheidene belastingen aan de hand geven, zoo komt de koloniale schatkist jaarlijks te kort, te meer daar onkosten, b. v. die van *defenfe*, voorheen ten laste van de societeit, of van het moederland, thans door haar worden gedragen, zoo dat het koloniale gouvernement buiten staat is, om eenige inrigtingen van algemeen nut tot stand te brengen of te ondersteunen, zoo als b. v. Landbouw, Natuurkunde of Natuurlijke historie enz. Er zijn nogtans sommige inrigtingen van eenen anderen aard, waartoe hetzelfde geheel of gedeeltelijk bijdraagt, als: tot het groote militaire hospitaal, tevens voor burgers bestemd, en hetgeen zich in eenen uitmunten den staat bevindt; alsmede aan het onderwijs; doch daar dit, zoo als het tegenwoordig geschapen staat, voor geene behoorlijke opleiding en opvoeding voldoende is, zoo wordt ook in dit opzigt het ontoereikende der koloniale kas ondervonden, om aan zulk een belangrijk onderwerp den noodigen onderstand te kunnen verleen. Er bestaat een zeer bloeiend departement van de verdienstelijke maatschappij *tot Nut van het Algemeen*, hetgeen 9 maanden van het jaar vergadert, en in deze eeuw, gedurende deszelfs bestaan, in weerwil van de afwezenheid der meeste eigenaars, de overgekome *Europeanen*, niet weinig heeft toegebracht ter verbetering van den algemeenen geest en zedelijke beschaving.

De bevolking is in geenen deele aan de uitgestrektheid des lands geëvenredigd, welks kleinste gedeelte dan ook slecht bebouwd is, hoezeer de bovengenoemde produkten, uit hunnen aard, eene ruime plaats innemen. Het aantal Blanken wordt geschat op 5000; de vrije kleurlingen op 2000; de vrije Neger op 650; de Negerflaven op 52,000, en die van de kleur op 5,500. De kleurlingen zijn van vijfderlei soort, als: van eenen Blanken met eene Negerin komt de *Mulat*; van dezen en eene Zwarte, of Negerin, de *Karbanger*; van eenen Blanken en eene *Mulattin*, de *Mesties*; van eenen Blanken en eene Mestiese vrouw, de *Kasties*; van eenen Blanken met eene Kastiesche vrouw de *Poestiesch*; doch heeft men meer verscheidenheid van kleuren, dan door deze vijfderlei soort schijnt aangeduid te worden. *Kreolen* noemt men allen, van wat kleur ook, die in de kolonie geboren zijn. De kleurlingen zijn over het geheel weinig in getal, en worden, vooral van de Neger, het minst geacht, over welke zij, voor

voor zoo ver zij vrij zijn en slaven houden, gelijk ook de Joden over het algemeen de wreedste meesters zijn. De gekleurde vrouwen, echter, schijnen voor de meeste Blanken der mannelijke sekse zeer vele aantrekkelijkheid te bezitten; want hoezeer men zich niemand (behoudens enkele uitzondering) bijna kan voorstellen van eene gelijke luije geaardheid, worden zij vrij algemeen als huishoudsters door de ongehuwde kolonisten, die het grootste getal uitmaken, genomen. Deze staat, de plaats van een wettig gesloten huwelijk vervangende, heeft, onder andere, ook dit nadeel, dat er de zinnelijke wuftheid te veel door gevoed wordt, en de man zich niet op den duur bij ééne vrouw houdt, hetgeen op de kinderen, uit deze zamenleving geboren, den nadeeligsten invloed moet hebben.

Behalve de bovengenoemde stad *Paramaribo*, 2 mijlen van den mond der rivier *Suriname*, in een schoon oord gelegen, en door de nabij liggende forten *Nieuw Amsterdam* en *Zeelandia* beschermd wordende, zijn er in deze volkplanting slechts nog 2 dorpen en een aaneleg der *Hernhutters*; liggende alle overige plantagiën verstrooid. — De voortbrengfels, welke het moederland uit de handen der Negers ontvangt, zijn van belang genoeg, om er hier, over ettelijke jaren genomen, eene korte opgave van te doen. In de 6 jaren, van 1816 tot 1821, hebben 403 Nederlandfche fchepen tot ons overgevoerd: aan

<i>Koffij</i> ,	36,721,386	pond	oud	gewigt.
<i>Suiker</i> ,	99,614,166	—	—	—
<i>Katoen</i> ,	8,948,120	—	—	—
<i>Cacao</i> ,	355,200	—	—	—

Het aandeel van 1820 in de fuiker, bedroeg alleen 19,533,905 pond, en dat van 1821 niet minder dan 21,275,276 pond, welke beide jaren dus het $\frac{2}{3}$ gedeelte van alle de fuiker uitmaakt: en deze aanzienlijke vermeerdering van dit voortbrengfel is sedert nog meer toedan afgenomen, alzoo de volgende 3 jaar, van 1822, 1823 en 1824, meer dan 61 millioen fuiker, nagenoeg $\frac{2}{3}$ van het geheele beloop der vorige 6 jaren, hebben opgeleverd. Het moederland heeft zich den uitsluitenden handel en de fcheepvaart voorbehouden, met uitzondering echter voor het diftrikt *Nikeai*, alwáar zich meest Engel-fche planters hebben gevestigd, aan welken het vergund is, naar *Engeland* af te fchepen; zoo als ook de *Noord-Amerikanen*, van de vroegfte tijden, vrijheid hebben, om bloem van tarwenmeel, haring, kabeljauw, makreelen, en eenige andere behoeften, binnen de kolonie in te voeren, en daartegen de *Melasse*, of firoop, die van de fuiker overblijft, uit te voeren, tot welken handel jaarlijks 60 Noord-Amerikafche fchepen gebruikt worden. Men ziet uit dit een en ander, hoe belangrijk deze volkplanting is, en hoe vele redenen ons dus noopen, voor derzelve behoud en verderen bloei te zorgen.

SURROGAAT. Door dit woord, van het Latijnfche *Surrogare*, iets in de plaats van wat anders ftellen, afkomstig, verftaat men zoodanig iets, dat de plaats van eene andere zaak, die niet voorhanden

of moeilijk te krijgen is, vervangt, of vervangen moet. Zoo zijn b. v. erwten, rogge, chichorei enz., Surrogaten van koffij, suiker uit mangelwortels, druiven, geele peen enz., Surrogaten van de Indische suiker; terwijl men ook voor zekere geneesmiddelen, b. v. de rhabarber en kina, Surrogaten heeft uitgevonden.

SWAMMERDAM. (JOHANNES) Een beroemd Ontleed- en Natuurkundige, die door zijn naauwkeurig onderzoek in deze wetenschappen zich onderscheidde. Hij zag in *Amsterdam* in het jaar 1637 het eerste daglicht, en gaf reeds vroeg blijken zijner sterke neiging voor de Natuurkunde, waaraan zijn vader, die hem tot de Godgeleerdheid wilde opleiden, ten laatste toegaf. Hij oefende zich te *Leijden* in de Geneeskunde, en muntte hier inzonderheid uit door zijn' vlijt en bekwaamheid ten aanzien van ontleedkundige proeven en preparaten. Onder zijne vrienden bevond zich de beroemde Ontleedkundige N. STENONIUS, bij wien hij te *Parijs*, toen hij die stad, in 1664, ter uitbreiding zijner kundigheden bezocht, woonde. In het jaar 1667 verkreeg hij te *Leijden* de doctorale waardigheid, en deed de voor de ontleedkunde belangrijke ontdekking, om de vaten met eene harsachtige, door het vuur vloeibaar gemaakte, stof te vullen, die, wanneer zij koud wordt, deze nu uitgezette vaten voor bederf bewaard. Bovendien heeft men aan hem de uitvinding van eenen thermometer, ter onderzoeking van den graad van warmte bij de dieren, te danken. In 1669 gaf hij eene *Algemeene Geschiedenis der Insekten* (*Utrecht* in 4^o) in het licht, welk werk vele gewigtige aanmerkingen bevat omtrent de veranderingen, waaraan deze klasfe van dieren onderworpen is. Hierop verscheen in 1672 zijn belangrijk ontleed-geneeskundig werk: *Miraculum naturae seu uteri muliebris fabrica notis in J. v. Horne Prodromum illustratum*, hetgeen meermaal herdrukt is. Door zijn aanhoudend studeren tot zwaarmoedigheid vervallen, maakten de dweeperijen van ANTOINETTE BOURIGNON zuik eenen diepen indruk op zijne ziel, dat hij alle zijne werkzaamheden, als onwaardig voor de bemoeijingen van 's menschen geest, staakte, en haar naar *Hofstein* volgde. Door verdriet en gebrek ontzenuwd, keerde hij echter naar *Amsterdam* terug, alwaar hij in 1680 stierf. Eenigen tijd voor zijnen dood vernietigde hij zijne nog overige papieren; hebbende hij een groot gedeelte zijner handschriften, uit hoofde van armoede, aan THEVENOT voor eene geringe som verkocht. Deze laatste kwamen eene halve eeuw later in handen van BOERHAVE, die dezelve in de Latijnsche en Nederduitsche taal, in 1737 in 2 deel. in folio, met platen, uitgaf, onder den titel: *Biblia Naturae, sive Historia Insectorum, in certas classes reducta, nec non Exemplis et anatomico variorum Animalculorum examine illustrata, infertis numerosis rarioribus naturae observationibus*. Dit werk is in het Hoogduitsch, Fransch en Engelsch overgezet, en een bewonderenswaardig gedenkstuk van het aanhoudendst en naauwkeurigst onderzoek, waarin SWAMMERDAM welligt nimmer door eenigen natuur-

onderzoeker zal overtroffen worden. Het is in 4 deelen naar de 4 foorten van veranderingen verdeeld, welke de schrijver bij de infekten heeft waargenomen, en bevat eenen schat van de gewigtigste ontdekkingen. De Geschiedenis der bijen, inzonderheid, is uitmuntend, en wordt als een meesterstuk van dezen schrijver beschouwd: ook de platen zijn bij uitstek schoon. BOERHAVE heeft 's mans levensbeschrijving vóór het werk doendrukken, behalve hetwelk men ook nog van hem eene Latijnsche verhandeling heeft *over het ademen en het gebruik der longen*, welke in 1738 in 4° te Leijden verschenen is.

SWAVING, (C.) geboren te *Amsterdam* den 27sten van Bloeim. 1738, en gestorven als predikant van *Naarden* den 20sten van Wijnm. 1808, was een der geleerdste en helderdenkendste godgeleerden van zijnen tijd, en een vlijtig leerling der beroemde *Utrechtsche* Hoogleeraren S. RAU, HORTHEMELS, WESSELING, IRHOVEN en BONNET. Onder den eerstgenoemden verdedigde hij openlijk zijne: *Disquisitiones Philologicae potissimum de locis aliquot V. T.*, waarin hij zijne buitengewone kennis, vooral der Oosterfche Talen, ten toon spreidde. Een tweede geschrift, van gelijken aard, is: *Vaticinia Bileam Num. XXIII et XXIV, notis perpetuis illustrata*, geplaatst in de *Symbolae Litt. Hag. et Duisb.* Van 1777—1788 gaf hij in VI stukken uit zijne *Proeven van aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der Heilige Schrift*, voornamelijk in de *behandeling van de praktijk der godzaligheid*. Voorts ziet van hem het licht eene met zilver gekroonde verhandeling *over het eerste Hoofdstuk der Spreuken van SALOMO*. Driemaal behaalde hij eenen gouden eerprijs bij het Haagsch genootschap ter verdediging van de Christelijke godsdienst. Als eene voortreffelijke proeve van 's mans kansel-welsprekendheid bestaat van hem eene meesterlijke lijkrede op zijnen vroeg gestorvenen ambtgenoot J. H. BRUINS. Hij was tot aan zijnen dood toe medeschrijver van de *Bibliotheek van Theologische Letterkunde*, waarin verscheidene grondige beoordeelingen van zijne hand voorkomen. Mannen, die hem van nabij gekend hebben, en zijne talenten wisten te schatten, hebben steeds gezegd, dat hij beneden den rang, welken hij verdiende, geplaatst was; hebbende hij al de vereischten, welke hem als Hoogleeraar aan eene Akademie konden doen schitteren. Het schijnt, dat zijne ongemeene nederigheid, door welke hij zich altijd beneden anderen stelde, hem wel eens in zijne bevordering hinderlijk was, en mede aanleiding gaf, dat hij niet hooger opklom dan tot de gemeente van *Naarden*.

SWIETEN, (GERARD VAN) Keizerlijke raad, en eerste lijfarts in *Weenen*, werd te *Leijden* in 1700 geboren. Hij studeerde eerst te *Leuven*; oefende zich naderhand in zijne geboortestad onder BOERHAVE, wiens voornaamste leerling hij was, behalve in de Geneeskunde, inzonderheid in de Scheidkunde en Artzenijbereiding; werd vervolgens dokter in de medicijnen, in welk vak hij in zijne praktijk zeer gelukkig was, en werd eindelijk tot Hoogleeraar aangesteld. Verscheidene zijner tegenstrevers wisten het echter, mogelijk uit jaloezij, of

ook welligt uit hoofde zijner strenge, onbuigzame geaardheid, zoo ver te brengen, dat hij zijn leeraar-ambt moest nederleggen, om dat hij Roomsch-Katholijk was. VAN SWIETEN werd hierop, als eerste lijfarts der keizerin MARIA THERESIA, naar *Weenen* beroepen; verwierf de gunst dier vorstin in den hoogsten graad, en werd in het vervolg tot opziener harer keizerlijke boekerij, tot aanhoudend voorzitter van de geneeskundige faculteit in *Weenen*, tot bestuurder van het geheele medicijnsche vak in de keizerlijke staten, en tot beoordeelaar der boeken benoemd. Hij overleed in Zomermaand 1772. Hij heeft, als geneesheer, door zijne voortreffelijke *Commentariën over de Aphorismen*, van zijnen grooten leermeester BOERHAVE, veel roem behaald, en dit zijn klasiek werk verwierf bij het grootste deel van *Europa*, uit hoofde der uitmuntende praktische raadgevingen, die het ter herstelling van alle ziekten bevat, eene algemeene goedkeuring. VAN SWIETEN was lid van een groot getal geleerde genootschappen in *Europa*, die zijne verdiensten erkenden en vereerden. Hij bediende zich van het groot aanzien, waarin hij bij de keizerin-koningin stond, op eene lofwaardige wijze, zoo ten beste der geleerdheid, als ter uitbreiding van meerdere verlichting; ofschoon hij zich ook van den anderen kant, door zijne grondstellingen en temperament, liet verleiden, om, als beoordeelaar der boeken, bijna alle werken van Fransche wijsgeeren in de Oostenrijksche staten te verbieden.

SWINDEN. (JAN HENRI VAN) Deze, zoo binnen als buiten 's lands geëerbiedigde Nederlandfche geleerde, niet minder groot en edel als mensch, dan als Natuur-, Wis- en Sterrenkundige, werd op den 8ten van Zomerm. 1746 in 's *Hage* geboren, en was de zoon van PHILIPPE VAN SWINDEN, pleitbezorger bij het hof van *Holland* en *Zeeland*, en MARIA ANNE TOLOZAN. Reeds van zijne vroege jeugd af, gaf hij de beslissendste blijken van zijne zucht voor de Wiskundige en Wijsgeerige wetenschappen; volbragt zijne studiën aan de Hoogeschool te *Leijden*; werd in Zomerm. 1766, na het openlijk verdedigen zijner proefverhandeling: *de attractione*, tot *A. L. Mag.* en *Philos. Dr.* bevorderd, en nog voor het einde van dat jaar tot Hoogleeraar in de Wijsbegeerte, Redeneer- en Bovennatuurkunde aan de Akademie te *Francker* beroepen, welken post hij in Lentem. 1767, met eene redevoering: *de causis errorum in rebus Philosophicis*, aanvaardde. Hier was hij, behalve in de getrouwe waarneming van de pligten, aan dezen post verbonden, onvermoeid bezig in het onderzoek van alles, wat inzonderheid de eiekriceit, de magneetkracht en meteorologie betrof, en was een der ijverigste waarnemers van de magnetische declinatie, welker dagelijksche afwisseling hij, 10 jaar lang, ieder uur van den dag aantekende. De eerste blijken, welke hij van zijn gestadig pogen ter uitbreiding zijner geliefkoosde wetenschappen gaf, waren zijne *Cogetationes de variis philosophiae capitibus*, welke in 1767 in 4^o, en zijne *Tentamina theoriae mathematicae de phenoments magneticis*, die 2 jaar later, in een gelijk formaat, werden uitge-

gegeven. In 1776 verschenen zijne *Observations sur le froid rigoureux*, van Louwm. van dat jaar, en werden in 1777 gevolgd door eene *Disfertation sur la comparaison des Thermomètres*; terwijl hij genoegzaam gelijktijdig met COLOMB den eerprijs deelde, door de Akademie der Wetenschappen te *Parijs* uitgelooft, voor zijne *Recherches sur les aiguilles aimantées et leurs variations*, in 1780 in het 7de deel harer *Mémoires, présentées par des savans étrangers*, geplaatst. In het volgend jaar viel hem eene medaille bij de keurvorstelijke Akademie van *Beijeren* te *Munchen* ten deel voor eene Verhandeling over: de *Analogie de l'Electricité et de Magnétisme*, welke in 2 deelen in 8° het licht zag. Weinige jaren later, in 1784, verschenen van hem, in 3 deel. bijeen gevoegd, onderscheidene vroegere geleverde stukken over hetzelfde onderwerp, onder den titel van *Recueil de differens mémoires sur l'Electricité et le Magnétisme*, bestaande uit eene *Disfertation sur un Phénomène magnétique paradoxé*; *Remarques sur le principe employé par M. AEPINUS*; *Reflexions sur le Magnétisme animal, et sur le système de M. MESMER*; *Disfertation sur les mouvemens irréguliers de l'aiguille aimantée*, en anderen. In 1780 leverde hij ook nog de beschrijving van een *Kunststuk, zijnde een volkomen bewegelijk Hemelgestel, uitgedacht door EISINGA*, welke in 1801 herdrukt werd. In 1779 legde hij het rectoraat bij de Akademie neder, met eene redevoering: *de Philosophia Newtoniana*, en deelde naderhand zijne *Observations météorologiques pour l'année 1779—1780* aan het algemeen, gelijk ook aan onderscheidene maatschappijen zijne menigvuldige waarnemingen mede, die eerlang door eene *Description d'une nouvelle pompe pneumatique* gevolgd werden.

VAN SWINDEN had nu 18 jaar der *Franeker* Akademie tot luister verstrekt, toen hij in 1785 tot Hoogleraar in de Wijsbegeerte, Wis-, Sterren- en Natuurkunde aan het *Athenacum illustre* te *Amsterdam* beroepen werd. Hij aanvaardde dien post in Grasm. deszelfden jaars, met eene redevoering: *de hypotheseibus physicis quomodo sunt emente Newtoni intelligendae*, en behartigde dien met eene nimmer verflauwende geestdrift tot aan zijnen dood. Het eerste blijk, dat met zijne verhuizing dezelfde geest in hem bleef wonen, waren zijne *Grondbeginselen der Meetkunst*, in 1790 uitgegeven (naar aanleiding zijner *Theoremata geometricae*, in 1786 verschenen) en waarvan in 1816 een verbeterde druk het licht zag. Vier jaar vroeger had hij een soortgelijk werk over de Natuurkunde begonnen, ten titel voerende: *Positiones Physicae*, hetgeen echter, tot schade der wetenschap, onvoltooid is gebleven; zijnde alleen het 1ste en 2de deel 1ste stuk daarvan uitgegeven, en door F. VOORHOUT, in 1792 van het 1ste deel eene Nederduitsche vertaling geleverd. Als lid van de commissie, door het Admiraliteits collegie te *Amsterdam* benoemd, ter verbetering der stukken voor zeevarenden, schreef hij voor een voornaam gedeelte den *Almanak ten dienste der zeeleden*, en eene *Verhandeling ter bepaling der lengte op zee*, welker eerste uitgave hij in 1787,

te zamen met zijnen beroemden leerling P. NIEUWLAND, bewerkte en uitgaf; doch waarvan hij in 1789, 1796, 1802 en 1809 merklijk verbeterde en vermeerderde uitgaven geleverd, en niet lang voor zijn overlijden nog den 6den druk van dit voor den zeeman zoo nuttig werk bezorgd heeft. Bij het verlies van zijnen genoemden uitmuntenden leerling en vriend (1794) moest hij den voor hem treurigen pligt vervullen, door het houden eener plegtige *Lijk- en Lofrede*, welke een' zoo voortreffelijken leermeester ten volle waardig was. Zij verscheen in het volgende jaar in het licht, en was eene betamelijke hulde, der verdiensten dezès beroemden jeugdigen geleerde toegebracht, waarin hartelijkheid, kieschheid, oordeelkunde en welmeueendheid gelijkelijk doorstraalden. — Na in 1796 eene *Verhandeling over de Oktanten en Sextanten* te hebben uitgegeven, was het tijdstip daar, waarop hij met den Heer AENEAE geroepen werd, om van de zijde des Bataafschen bewinds, te *Parijs*, met de daartoe bijeenge-roepene geleerden uit onderscheidene Europische gewesten en de leden van het Fransche Instituut, het werk der gelijke maten en gewigten op eenen vasten voet te brengen. Reeds had hij in 1794 en vervolgens, bij de bekende maatschappij van *Felix meritis* te *Amsterdam*, eenige verhandelingen voorgedragen over de volmaakte maten en gewigten, toen hij in Hooim. 1798 met AENEAE naar *Parijs* vertrok, waar hem de eer te beurt viel, dat hij, onder alle Europische geleerden, door het Fransche Instituut, verkozen werd, om van alle verrigtingen, ter bepaling van den grondslag des nieuwen stelsels van maten en gewigten, eerst aan de klasse der Wis- en Natuurkundige wetenschappen, en daarna aan alle de klassen vereenigd, verslag te doen. De Hoogleeraar volbragt deze taak met den meesten luister, en zijne beide verslagen (*) werden in de gedenkschriften des instituuts geplaatst, en zoo wel om de daarin vervatte zaken, als om de keurige wijze, waarop die in een hem vreemd taaleigen werden voorgedragen, algemeen bewonderd en toegejuicht. In Wijum. 1799 te *Amsterdam* teruggekomen schreef hij, ten behoeve zijner landgenooten, zijne *Verhandeling over volmaakte maten en gewigten*, welke in 2 deel. in gr. 8^o, in 1802 werd uitgegeven, en voor een klassiek werk in dit vak over die stoffe gehouden wordt, waarop hij in dat zelfde jaar de *Feestrede* hield bij de viering van het 25jarig bestaan der maatschappij van *Felix meritis* te *Amsterdam*, welks gebouw hij in 1789 door eene redevoering en aanspraak plegtig had ingewijd; terwijl hij in 1803 de *lesfen over het Planetarium en Lunarium* van H. v. LAUN, ter zelfder plaatse van tijd tot tijd gehouden, in het

licht

(*) Zij waren getiteld: *Rapport, fait à l'Institut national des sciences et arts, le 29 Prairial an 7, au nom de la classe des sciences mathématiques et physiques, sur la mesure du méridien de France, et les résultats, qui en ont été déduits, pour déterminer les bases du nouveau système métrique, en Procès des opérations, qui ont servi à déterminer les bases du nouveau système métrique, lu à la séance publique de Messidor, an 7.* (25 van Bloem. 1799).

licht gaf. Sedert 1809 tot 1816 besteedde de onvermoeide VAN SWINDEN alle zijne pogingen, om het nieuwe metrieke stelsel in te voeren; hetgeen hij door het bewerken en uitgeven van volledige *Tafels over Lengtematen, Inhoudsmaten, Gewigten en Maten* bevorderde; terwijl het gewigtig verflag, in 1814, namens de eerste klasfe van het Nederlandsch Instituut, aan den koning gedaan, benevens de ophelderingen der wetten en besluiten over maten en gewigten, later in het licht verschenen, niet zonder grond aan zijne welverfnedene pen worden toegeschreven.

Men behoeft zich niet te verwonderen, dat een man van zoo vele kunde en verdienften, door genoegzaam alle geleerde genootschappen in ons vaderland, en ook door verscheidene buitenlandsche, tot medelid werd verkozen; maar ook moet het eenen ieder bevreemden, dat hij een dadelijk deel aan derzelver werkzaamheden kon nemen, en zich bij de meesten verdienstelijk maken. Intusschen zijn daarvan de blijken voorhanden in de onderscheidene verzamelingen van verhandelingen, bij die genootschappen uitgegeven, onder anderen zijne veelvuldige *weerkundige waarnemingen*, in de verhandelingen der Bruselsche en Turinsche Akademien te vinden; later zijn doorwrocht stuk *over HUYGENS, als uitvinder der slinger-uurwerken*, voorts zijne schoone verhandeling *over de Wetten, welke de drukking des Dampkrings volgt*; welke beide werken der eerste klasfe onzes Instituuts ten sieraad verstrekken, en in het 3de en 1ste deel derzelve te vinden zijn; alsmede zijne verhandeling *over het Binomium van NEWTON*, reeds in 1768 in het 12de deel der verhandelingen der Hollandfche maatschappij te *Haarlem*, van welke hij sedert 1769 lid was, opgenomen. — Als voorzitter der Geneeskundige commissie te *Amsterdam*, ter beraming van maatregelen voor de gezondheid der ingezetenen, alsmede voor de *Kweekschool voor de Zeevaart*, heeft hij in de kommerlijkste tijden veel verrigt, en tot instandhouding en herstelling der laatste, na 1813, niet weinig toegebracht; terwijl het instituut *tot onderwijs voor Blinden*, en vele andere weldadige inrigtingen, in hem alsmede eenen getrouwen voorstander en hechten steun vonden. Bovendien leverde de onvermoeid werkzame man nog vele belangrijke bijdragen tot onderscheidene tijdschriften, welke te talrijk zijn, om ze alle op te geven, weshalve wij ons alleen moeten bepalen, om niet van vroegere te spreken, tot het *Journal des Savans, Journal de Physique* enz., tot zijne redevoeringen *over het Noorderlicht, het Zodiakaallicht*, en *de oorzaken van het Noorderlicht*, in het *Algemeen Magazijn* van 1786 geplaatst, en tot zijne stukken *over de Bevolking van Amsterdam, de sterfte, die aldaar plaats heeft; over de meting van één graad des meridiaans, in het begin der voorgaande eeuw, in China, door de Jezuïten; over het dierlijk Magnetismus; over de zonsverduistering in 1810* enz., welke allen in den *Algemeenen Konst- en Letterbode* van 1803, 1804, 1813, 1820 enz. met nog meer andere zijner stukken zijn opgenomen.

Wij gaan hier met stilzwijgen de werkzaamheden van VAN SWINDEN in het staatkundige vak voorbij, als niet tot zijne wetenschappelijke loopbaan behoorende; ofschoon hij zich ook van dezen kant door een gezond oordeel, de zuiverste vaderlandsliefde en zucht voor eene gematigde vrijheid onderscheidde; ook toen hij in 1798 den belangrijken post van lid van het uitvoerend bewind bekleedde. — Hij bezat voorts als mensch en Christen een beminlijk en edel karakter, eenen vergenoegden en opgeruimden geest, die door arbeid, zorgen noch wederwaardigheid uit zijne stemming gebragt werd; was de vreugd der zijnen, en voor hen, die zijne vriendschap genoten, een hechte steun, ook dan wanneer de wereld hen verliet. Hij liet uit zijn huwelijk met SARA RIBOULLEAU, die hem, na eene echtverbintenis van 55 jaar, overleefde, 3 dochters na, waarvan eene gehuwd is aan den Hoogleeraar VROLICK, en verloor eenen zoon, in den ouderdom van 36 jaar, waarvan thans (1823) nog een zoon en eene dochter in leven is. Zijne werkzaamheid en de helderheid zijner vermogens behield hij ten volle tot den dag, dat een plotfeling toenemenl verval van krachten, na eene ziekte van weinige dagen, den 9den van Lentem. 1823, in den ouderdom van 76 jaar en 9 maanden, aan zijn werkzaam en verdienstelijk leven een einde maakte. Zijn stoffelijk deel werd den 13den daaraanvolgende, op zijne begeerte, op de gewone wijze in de Oude kerk te *Amsterdam* begraven, bij welke gelegenheid door den Heer J. TEISSEBRE P'ANGE aan 's mans nagedachtenis, als mensch en burger, de hulde van eerbied, dankbaarheid en liefde van Amsterdams burgers werd toegebragt, waarna de Hoogleeraar WILLMET eenige toepasselijke regels in Latijnfche dichtmaat uitsprak. Later, en wel den 12den van Wijnm. des genoemden jaars, hield de Heer J. P. E. VOUTE, Hoogleeraar in de Wis-, Natuur en Sterrenkunde, in de gehoorzaal van het *Athenaeum*, eene plechtige lijkrede op dezen zijnen beroemden voorganger, en den 7den van Slagm. daaraanvolgende huldigde de Hoogleeraar Mr. D. J. VAN LENNEP, in de maatschappij *Felix meritis*, 's mans nagedachtenis door het houden eener lofrede, welke door het uitspreken van een dichtstuk door den Heer H. H. KLJN gevolgd werd; terwijl reeds vroeger de Hoogleeraar G. MOLL aan dezen zijnen leermeester eene waardige hulde had toegebragt, in eene openbare zitting van de eerste klasfe des koninglijken Instituuts, door het uitspreken eener keurige redevoering, die mede naderhand in het licht is verschenen.

SYDENHAM. (THOMAS) Een der beroemdste geneesheeren van *Engeland*, die zijne kunst, met het luisterrijkst gevolg, van 1661 tot aan zijnen dood, die in 1686 voorviel, in *London* uitoefende. Hij was de ervarenste arts van zijnen tijd, en tevens de weetgierigste en zorgvuldigste waarnemer der Natuur; vergenoegde zich met haar op te merken, zonder haar volgens stoffematige regels te willen uitvorschen, en wachtte met het toedienen van geneesmiddelen, wanneer de ziekte geene spoedige hulp vorderde. Het schein, als of hij eene,

met

met de toenmaals gebruikelijke, geheel tegenstrijdige handelwijze in de Geneeskunst volgde. In de kinderziekte schreef hij verkoelende middelen, bij afgaande koortsen, na den aanval, de kina en zijn *Laudanum* voor; doch hij geraakte spoedig door zijne manier van praktijk, als den ervarensten en bekwaamsten arts bekend, die er tot hiertoe geweest was. Vele zijner schriften zijn nog tegenwoordig in groote achting, en zijne verhandeling over het *podagra*, of voet-euvel, is inzonderheid beroemd: trouwens niemand kon wel beter over deze pijnlijke ziekte schrijven, dan hij, die in zijnen ouderdom zoo veel aan dezelve lijden moest. Voor het overige bezat hij voor de meeste geneeskundige schriften van zijnen tijd zoo weinige achting, dat hij, toen hem een ander geneesheer verzocht, om hem een werk aan te bevelen, waardoor hij zich tot het uitoefenen der praktijk konde vormen, aan dezen ten antwoord gaf: lees *Don QUICHOT*, het is een zeer goed boek; ik lees er dagelijks in.

SYKOPHANT. Zoo noemde men bij de *Atheners* iemand, die een ander wegens slechte handeling aanklaagde, of ook wel alleen zoodanige bedrijven bespiedde, ten einde dezelve naderhand te verdraaijen en er eene aanklagte op te kunnen gronden. Men leidde den naam van zekere menschen af, die de zoodanigen bespiedden en aanklaagden, welke tegen de Atheensche wetten, vijgen (*Syka*) uit de stad voerden. In vervolg van tijd gaf men aan iederen valschen aanklager, bedrieger of andere verachtelijke personen, die eenen anderen in geregelijke zaken, of in andere opzigten, zocht te misleiden of te benadeelen, den naam van *Sykophant*.

SYLVESTER II. Een paus, wegens zijne geleerdheid beroemd, wiens eigenlijke naam GERBERT was. Hij werd uit geringe ouders in *Auvergne* geboren; wijdde zich aan den geestelijken stand, en begaf zich in een klooster; bezocht *Spanje*, waar hij zich onder de *Arabieren* vormde; reisde hierop door *Italië*, *Duitschland* en *Frankrijk*; leerde te *Rheims* de Wiskunst, Wijsbegeerte en klasieke Letterkunde, en werd in het jaar 999 tot den pauselijken stoel verheven, nadat hij vooraf de waardigheid van aartsbisfchop te *Rheims* en *Ravenna* bekleed had. Hij stierf in het jaar 1003, met den roem van eenen der geleerdste mannen van zijnen tijd. Wijsbegeerte en Wiskunde waren zijne geliefkoosde wetenschappen, voor welker uitbreiding hij met eenen ongewonen ijver arbeidde. Zelfs vond hij verscheidene waterbouwkundige werktuigen uit, zoo als de water-orgels en meer anderen, en werd ook, uit hoofde zijner vaardigheid in het Natuur- en Scheidkundig vak, voor eenen kenner der zwarte kunst gehouden. Als geestelijke verdient hij minder onderscheiding. Van hem zijn gedrukt *eene Meetkunst*, *Brieven* enz.

SYMBOLISCHE BOEKEN zijn alle zoodanige opstellen of geschriften, welke de geloofsleeringen van eenige godsdienstige partij bevatten. Zoodanige geloofsbelijdenissen werden deels door kerkvergaderingen, (Synoden of Conciliën genoemd), uit een groot

getal kerkleeraren bestaande, ter wering der ketterij, en ter bewaring en verdere bepaling van de leer der kerke, of ook wel door bijzondere personen, op onderscheidene tijden opgesteld, die of zich wegens eene dwaalleer regtvaardigen, of zich van wegens de verdenking van ketterij zuiveren moesten, en daardoor hunne overeenstemming met de begrippen der kerk en de uitspraken der zoogenaamde regtzinnige Synoden wilden aan den dag leggen; doch de laatste verkregen alleen dan een Symbolisch aanzien, wanneer zij door eene groote, inzonderheid door eene algemeene, Synode goedgekeurd en bekrachtigd, en door de kerk zelve, als eene verklaring van hare overtuiging, aangenomen, en daardoor met de reeds voorhanden zijnde geloofsbelijdenissen werden gelijk gesteld.

SYMBOOL. Een zinnebeeld, ieder teeken en zichtbaar beeld, hetwelk, behalve het onmiddellijk denkbeeld, het welk het verwekt, nog eene andere, diepere beteekenis heeft; of iets, hetzij dan waar of verbeeld, dat een voorwerp der zinnen uitmaakt, en waardoor een denkbeeld wordt voorgesteld. Er zijn velerlei soorten van zinnebeelden. Soms noemt men de schrifttrekken van het Chinese alphabeth Symbolisch, omdat zij geheele woorden en voorwerpen zinnebeeldig aanduiden. Op de munten noemt men iedere voorstelling eener eigenschap, door een of ander teeken, Symbolisch: zoo wordt naast den kop van menigen keizer een donderpijl afgebeeld, ten teeken zijner onbepaalde opperheerschappij, en zoo is bij ons het beeld van PALLAS *Athene*, het welk voorheen eene Godheid vertoonde, een zinnebeeld der Wijsheid. — In de bouwkunst beteekenen zinnebeelden dikwijls de bestemming van een gebouw: zoo verfiere rampskoppen en offerchalen een Dorisch fries, wanneer het tot eenen tempel: schilden en wapens, wanneer het tot een krijgsgebouw, en wapens, sceppter en kroonen, wanneer, het tot een paleis bestemd is. — Over het Symbolische in de Godenleer der oudheid zie men: CREUZER's *Symbolik und Mythologie der alten völker*, nieuwe uitgave, 1819, en KNIGHT, in zijn *Inquiry into the Symbolical Language of ancient Art and Mythology*, Lond. 1818, leidt het symbolische van den *Mythos* uit de vormen van menschelijke verstands-begrippen af, en tracht dit door de munten der oudheid te bewijzen.

SYMETRIE. Overeenstemming, overeenkomst, gelijkmatig, de overeenstemming der bijzondere deelen van een geheel, ten aanzien van maat en getal, of de uitwendige zamenstemming, welke in de afgemetene verhoudingen der afzonderlijke deelen van een voorwerp tot elkander en tot het geheel gevonden wordt. Zij heeft inzonderheid bij zulke voorwerpen plaats, welke men in twee helften kan verdeelen, en vertoont zich in de Natuur voornamelijk in dierlijke en menschelijke lichamen, waarbij, in eenen regelmatigen toestand, de gelijke of gelijkfoortige deelen, in iedere helft, eene gelijke plaats innemen. De kunst moet deze *Symetrie*, in eene meer bepaalde beteekenis, dat is de gelijkmatige schikking van gelijkaar-

di-

dige deelen, in die werken volgen, waarin zoodanige gelijke of gelijkvormige deelen noodzakelijk vereischt worden, en ondersteunt de waarneming dezer *Symetrie* door het doen uitkomen van een middel- of oogpunt, waarvan men het geheel kan overzien; doch deze noodzakelijkheid heeft niet altijd plaats, en men zou de vrije kunst aan willekeurige regels binden, wanneer men wilde bepalen, dat zij, om deze *Symetrie* voort te brengen, overal van de gelijkmatigheid der deelen zoude moeten uitgaan, in plaats van de *Symetrie* in die gevallen, waarin gelijkmatige deelen gevorderd worden, om dezer wil zelve, aan te wenden. Er zijn integendeel voorwerpen, wier vrije schoonheid eene zoodanige *Symetrie* verbiedt, en die door hare inachtneming een stijf en gedwongen vertoon zouden maken, zoo als b. v. in de schikking van bewerkte en levende lichamen, om welke reden zij in de Landschaps- schilder-, Tuinmans-kunst, in de groeperingen en plaatfing der figuren op schilderstukken of tooneel-schermen, dikwijls zeer onbehagelijk is. Het meest komt deze *Symetrie* te pas in de Bouwkunst, welke wezen zelve op de vernuftige, en naar den smaak angewende, ruimte-metingen en meekundige verhoudingen van doode en vaste stoffen bestaat, zoodat mangel en verbreking van de gelijkmatige verhouding der deelen als de voornaamste en grootste fout in een bouwkundig werk, zelfs aan leerlingen in de Bouwkunst, dadelijk moet in het oog vallen. Ondertusfchen is het enkel *Symmetrische* (gelijkmatig gevormd, en in gelijkmatige verhouding staande) noch geen schoon op zich zelve, maar de zinnelijke overeenstemming moet zich met het geestig doelmatige, met hetgeen het beteekenen moet, vereenigen, om den indruk van het fchoone te weeg te brengen.

SYMPHONIE. Is een toonstuk, hetwelk voor de uitvoering van vele speeltuigen te gelijk gesteld wordt; een veelstemmig instrumentaal stuk voor een geheel orkest. Zij is voornamelijk voor de uitdrukking van het grootfche, statige en verhevene gefchikt, en heeft inzonderheid ten oogmerk, om de toehoorders tot eene belangrijke muziek voor te bereiden, waarom zij dan ook eigenlijk met het geheel moet overeenstemmen, en dus, b. v. voor de kerk anders dan voor het tooneel moet gesteld zijn; terwijl zij, voor zoover zij tot eene *ouverture* moet dienen, (welker plaats zij tegenwoordig meestal vervaagt) ook daarvan alle vereifchten moet bezitten. Als een op haar zelf staand stuk, echter, zonder tot eene inleiding eener daarop volgende muziek te dienen, bestaat zij doorgaans uit een *Allegro*, welke veelal door een kort statig *Largo* of *Adagio* wordt voorafgegaan; uit eene *Andante*; voorts uit eene *Menuët*, en eindelijk uit een flot, eene *Allegro*, die dikwijls den vorm van eene *Rondo* heeft. HAYDN heeft, ongetwijfeld, eene groote hervorming in de Symphoniën te weeg gebragt. Zijne rijke vindingen, de gelukkige aanwending der speeltuigen, zijne verrasfchende en echter niet onnatuurlijke afwijkingen (ofschoon men het quartet-aardige

in

in zijne stukken al eens moge afkeuren), plaatsen hem aan het hoofd van de zamenstellers der Symphoniën, waarin hij in PLEIJEL, ROSOTTI en anderen ook gelukkige navolgers gevonden heeft. De Symphoniën van MOZART zijn nog voortreffelijker en verhevener; doch ook zeer moeilijk in de uitvoering, en niet voor eenen ieder verstaanbaar; maar doe, wanneer zij wel worden uitgevoerd, eene zeer goede werking. Nog moeilijker echter, en dikwijls zeer hoogdravend in stijl, zijn de Symphoniën van BEETHOVEN, welke voor eenigen tijd, uit hoofde van derzelver oorspronkelijkheid en schoonheid, haar in eene volle mate eigen, in de muzikale wereld te regt veel opziens en bewondering verwekt hebben. Na hem hebben ROMBERG, EBERL, RIES enz. zich mede als groote Symphonisten doen kennen.

SYNAGOGÉ. Eene vergadering; doch ook een bedehuis, eene school der Joden, hoedanig de plaats genoemd wordt, waar zij op den Sabbath, en andere feesten, bijeen komen, om hunne gebeden te verrigten, het oude Testament te lezen, en den een of anderen voordragt over hunne godsdienst te hooren. De Synagogen, die oorspronkelijk, in den aanvang, alleen tot onderwijs, doch, sedert de verwoesting van den tempel door de Romeinen, ook tot de uitoefening van de godsdienst bestemd waren, ontstonden eerst na de terugkomst der Joden uit de Babylonische gevangenis, en zijn tegenwoordig de eenige kerkelijke vergaderplaatsen, welke zij bezitten. Ten tijde van onzen Zaligmaker had een ieder het regt, om daarin eenen godsdienstigen voordragt te mogen doen; doch thans geschiedt dit gewoonlijk alleen door den Rabbi, die bij iedere gemeente is aangesteld. Het gebed wordt overluid gehouden, en wanneer de voorbidder heeft aangeheven, door allen te gelijk; en van hier, dat onovereenstemmend gedruis, hetwelk de uitdrukkingen *Joden-kerk*, *Jodenschool* tot een spreekwoord gemaakt heeft.

SYNDICUS. Zoo noemt men een zoodanig gemagtigde, aan wien eene geheele gemeente, ter bezorging harer belangen, is toevertrouwd. Tot eene behoorlijke verkiezing van eenen Syndicus is het noodig: 1. dat de geheele gemeente, weduwen, pupillen en minderjarigen, tot de waarneming van dien post, worden opgeroepen; 2. dat twee derde van de gemeente verschijnen, en 3. dat van deze twee derde de meerderheid hare toestemming geeft. Niemand, tot de waarneming van een openbaar ambt, inzonderheid tot dat van eenen zaakverzorger (*procurator*) onbekwaam, kan Syndicus worden. Deze kan alleen in zekere gevallen worden aangesteld, en heet dan *Syndicus particularis*, of in alle gevallen, wanneer men hem *Syndicus universalis* noemt. Bepaalt zich echter zijne volmagt alleen tot eenen zekeren tijd, dan heet hij *Syndicus perpetuus*; terwijl de aan hem gegevene volmagt zelve Syndicaat (*instrumentum Syndicatum*) geheeten wordt.

SYNCRATIE. Hieronder verstaat men die foort van staatsregeling, waarbij het volk, door zelf verkozene middelpersonen, aan

de uitoefening der hoogste magt, inzonderheid aan dat gedeelte derzelve, de wetgeving en belastingen betreffende, en dus in zoover aan de regering van zich zelve en den staat een zeker deel heeft. Daar nu deze middelpersonen de plaats van het volk vervangen, of bij den regent vertegenwoordigen, zoo noemt men zulk eene staatsgesteldheid ook wel een *vertegenwoordigend* of *representatief* bestuur. De *Syncratie* staat tegen de *Autocratie* over, waarbij de perfoon, die de hoogste magt in den staat vertoont, dezelve ook alleen uitoefent, zonder dat het volk zelf, of door iemand van zijner wege, er eenig deel aan heeft; want de door de Autokraten uit het volk gekozen ambtenaren bekleeden niet de plaats van hetzelfde, maar zijn alleen werktuigen van de hoogste magt, of plaatsbekleeders van den regent, om dat deze niet overal in perfoon kan tegenwoordig zijn, of onmiddellijk werken; en van hier, dat de openbare ambtenaren, onder een Syncratisch bestuur, welke den regent in de uitoefening der hoogste magt vervangen, niet geschikt zijn, om te gelijk de plaats van het volk te bekleeden. De Syncratie verdraagt zich dus wel met de monarchie, zoo als in *Engeland* en *Frankrijk*, maar niet met de Autocratie, zooals in *Rusland* en *Denemarken*. Ondertuschen vooronderstelt een Syncratisch bestuur eene reeds beschaafde natie, die noodwendig naar zulk eene staatsgesteldheid, als haar alleen voegende, zal streven.

SYNGENESIA. Volgens het stelsel van LINNEUS de 19de klasse van planten, welke zich daardoor onderscheiden, dat de stofdraden niet verbonden, maar de toppen van de vezeltjes der bloemen vereenigd zijn.

SYNODE. Zoo noemt men, in ons rijk, eene vergadering van kerkelijke personen, door hunne lastgevers afgevaardigd, ter beraaming der noodige schikkingen, het algemeen wezen des kerkbestuurs betreffende. Men onderscheidt deze samenkomsten in Nationale en Provinciale, waarvan de eerste uit de afgezonden der bijzondere *Synoden*, en de laatste uit die der *klassen* bestaan, welke in elke provincie vergaderen. De provinciale Synoden hebben tegenwoordig in ons vaderland geene plaats meer; maar zijn vervangen geworden door een algemeen *Synode* voor de Protestanten, hetwelk jaarlijks in 's *Hage*, onder het voorzitterschap van den Minister van eeredienst, gehouden wordt, en uit afgevaardigden uit ieder gewest is zamengesteld. Van een nationaal *Synode* ontmoeten wij slechts één voorbeeld in de Nederlandsche geschiedenis, namelijk in de vermaarde kerkvergadering, in de jaren 1618 en 1619 te *Dordrecht* gehouden. Zij bestond uit 28 buitenlandsche godgelcerden, tot het bijwonen derzelve uitgenoodigd, uit 64 afgevaardigden uit de Vereenigde gewesten, waaronder 2 Remonstrantsche predikanten en één ouderling, door het Stichtsche Synode gezonden, en uit 18 kommissarissen politiek, of afgevaardigden der algemeene Staten; te zamen een getal van 110 leden uitmakende. Het oogmerk dezer vergadering, de besluiten, door haar ten aanzien der Remonstranten genomen, en de

gevolgen hieruit voortgevloeid, — dit alles genoeg bekend zijnde, behoeven wij dit hier niet te herhalen.

SYNONYMEN zijn woorden, die met anderen eene gelijke beteekenis hebben. Zij zijn niet alleen in de taal van het dagelijks leven, maar ook bij dichters en proza-schrijvers gebruikelijk, en dienen, behoorlijk gebezigd wordende, niet alleen tot meer duidelijkheid, afwisseling en behagelijkheid in den voordragt; maar geven er ook meer nadruk aan, wanneer ieder volgend Synonym het voorgaande nog in sterkte overtreft, en dus in kracht van uitdrukking meer en meer klimt. Daarentegen wordt het gebruik der Synonymen gebrekkig, wanneer zij in kracht van uitdrukking dalen, of, zoo als in de spraak van het dagelijksche leven meermalen het geval is, zonder eenige reden, en zonder nadruk, te veel gebezigd worden. Gelijk men dit moet vermijden, zoo moet men ook bedachtzaam zijn, om niet vele, inzonderheid *gelijkluidende*, woorden voor Synonymen te houden, en met elkander te verwisfelen. Over het geheel blijft er voor het onderzoek der wezenlijke en schijnbare Synonymen, in de meeste talen, inzonderheid de Hoogduitsche, nog veel over, waaromtrent de Hoogleeraar J. A. EBERHARD te Halle, door zijn *Synonimisch Wörterbuch der deutschen Sprache*, zich vele verdiensten verworven heeft.

SYPHAX, koning van *Mafafylië*, verbond zich, in den tweeden Punifchen oorlog, met de *Romeinen*; doch werd door MASSINISSA geflagen, en moest naar *Mauretanië* vlugten, waar hij andermaal door hem overwonnen, en buiten staat gefield werd, om zich bij de SCIPIO's (*zie aldaar*) in *Spanje* te voegen. Kort daarna veranderde echter de toestand van zaken: MASSINISSA werd door eenen overweldigder van den troon beroofd, en SYPHAX keerde niet alleen naar zijne staten terug; maar veroverde, doordien hij zich bij de *Karthagers* gevoegd had, te gelijk het rijk van dezen zijnen mededinger. SCIPIO trachte te vergeefsch het bondgenootfchap, tufchen SYPHAX en *Rome*, te herftellen, want SYPHAX, aan wien HASDRUBAL zijne, vroeger aan MASINISSA verloofde, dochter ter gemalin gegeven had, verklaarde zich, toen deze met eene legermagt in *Afrika* verfcheen, openlijk voor een der bondgenooten van *Karthago*, en voerde een verschrikkelijk leger tegen de *Romeinen* aan; doch werd geflagen en zelfs gevangen genomen. De dood redde hem van de fchande, van door SCIPIO in triumf rond gevoerd te worden.

SYRAKUSE, de voormalige hoofdstad van *Sicilië*, behoorde tot de grootste en prachtigfte fteden der oude wereld. Zij had 2 havens; eene omvang van omtrent 6 Duitsche mijlen, en bestond eigenlijk uit 3 onderscheidene fteden, waarvan ieder met eene bijzondere muur omgeven was, als: uit de buitenfte stad *Achradina*, die zich het verfte ten Oosten uitftrekte. Hare marktplaats was zeer groot, en van alle vier zijden door overdekte gaanderijen omringd. Op haar midden ftond het *prytaneum*, of raadluis, benevens de prach-

tigen tempel van JUPITER OLYMPIUS, en het groote paleis, waarin het opperste gerechtshof vergaderde; voorts in de stad *Tyche*, met een gymnasium en een tempel *des Geluks*, en verders uit de *nieuwe stad*, of *Neapolis*, met een amphitheater, de fraaije tempels van CERES en PROSERPINA, en het vaste slot *Olympium*. Het eiland *Ortygia*, hetgeen de groote haven vormde, bevatte een koninklijk paleis, naderhand de zetel der Romeinsche stadhouders, benevens de heerlijke tempels van MINERVA en DIANA, Schutzgodinnen der stad.

Syrakuse werd oorspronkelijk door ARCHIAS, uit *Corinthe*, omtrent 735 jaar voor onze tijdrekening, gesticht, en naderhand door GELON bemagtigd, bevolkt en uitgebreid. Hij werd opgevolgd door zijnen broeder HIERO I. die wel geen zoo goed regent, maar een beschermmer der Wetenschappen was, en na zijnen dood zijnen broeder THRASYBULUS tot opvolger had, die, na verloop van 10 maanden, uit hoofde zijner wreedheid, gebannen werd. De *Syrakusers* voerden hierop de volksregering in, en tot een aandenken hunner herkregeene vrijheid de *Eleutherien* (feesten en offers); doch burgerlijke twisten veroorzaakten, dat zij tot het oude staatsbestuur, zoo als het voor den tijd van GELON geweest was, weder terugkeerden. Na verscheidene oorlogen met de *Leontiners*, *Atheners*, *Spartanen* en anderen gevoerd te hebben, besloot DIONYSIUS, een ambteloos burger, om zijne geboortestad *Syrakuse* in slavernij te kluisteren, en zich van het oppergebied meester te maken. Hij veroverde de vesting der stad, en bragt het door zijne uitstekende gave van welsprekendheid, zoo nuttig, maar ook niet minder gevaarlijk in eene gemeenebest-regering, zoover, dat de *Syrakusers* hem, in het 406 jaar voor onze tijdrekening, tot koning uitriepen. Zijne regering was volkomen die van eenen dwingeland, en duurde 38 jaar, wanneer hij stierf, en door zijnen zoon DIONYSIUS II. werd opgevolgd. Hij werd echter door TIMOLEON verdreven, en *Syrakuse* herkreeg (346 voor CHRISTUS) zijne oude vrijheid en gemeenebest-regering; doch het bleef niet lang in haar bezit, want na zijnen dood stonden er nieuwe geweldenaars op, en *Syrakuse* geraakte eindelijk, in den tweeden Punischen oorlog, onder de heerschappij der *Romeinen*. (Men vergelijk bij dit art. GELON, DIONYSIUS I en II, en TIMOLEON). — Het tegenwoordig *Syrakuse*, of *Siragosa*, slechts een deel van het vorige, is wel versterkt; bevat een muzeum, collegie, boekerij, schouwburg en ruim 13,000 inwoners; drijft eenen aanzienlijken handel in wijn, waarvan in zijn gebied 10 of 12 foorten groeijen, en heeft fabrieken van ijzerwaren, leder, enz.; insgelijks 2 havens, waarvan de grootste in eenen goeden staat is. Men ziet er nog vele overblijfsels van oudheden.

SYRIË. (Zie SIRIË).



I N H O U D.



	Bladz.		Bladz.
R	1	Ravenna	20
Ra	—	Raynal (Guillaume Thomas	
Rabbaniten	—	François)	21
Rabbi	—	Reaal	—
Rabbijnsche Taal en Letter-		Reactie (Zie: Tegenwerking)	—
kunde	—	Reagentiën	—
Rabener (Gotlieb Wilhelm)	2	Realismus	22
Racine (Jean)	3	Reaumur (René Antoine Fer-	
Radboud	4	chault de)	23
Rademaker (Abraham)	5	Recipiënten	24
Rademaker (Gerard)	6	Recitatief	25
Radius	—	Reddings-boot	—
Ragusa	—	Rede	26
Raij (John) of Wraij	7	Redekunst (<i>Rhetorica</i>)	28
Rajah	8	Redeneerkunde	29
Raketten (Congrevische)	—	Rederijkers	30
Ramasan	—	Redoute	32
Ramazzini (Bernardino)	—	Reductie	—
Ramelies	—	Reede of Reë	33
Ramler (Carl Wilhelm)	9	Reef	—
Rammelsberg	—	Reflectie	—
Ramsden (J.)	—	Refractie (Zie: Breking der	
Ramsfey (<i>Dokter</i>)	10	Lichtstralen)	—
Raphael Sanzio, of Santi	—	Refugiés (<i>Vluchtelingen</i>)	—
Raphelingius (Franciscus)	12	Regaliën (<i>Regalia</i>)	34
Rataffia	14	Regen	35
Ratelslang (<i>Crotalus</i>)	—	Regenboog	37
Rau (Sebaldus)	15	Regen-Elektrometer	38
Rau (Sebald Fulco Johannes)	18	Regenmeter (<i>Omtrometer</i>)	—
		Re.	

I N H O U D.

	Bladz.		Bladz.
Regensburg	39	Reuk (De)	64
Regent, Regentschap	40	Reuvens (Jan Everard)	—
Reggio	—	Reuzen-Bedden	68
Regillus (<i>Het meer van</i>)	41	Reuzengebergte	69
Regina	—	Reval (J. V.)	—
Register-Schepen.	—	Reval	—
Regius, (Henricus)	—	Reverbere	70
Regtsgeleerdheid	—	Rhabarber (<i>Rheum, Rhabar-</i> <i>barum</i>)	—
Regulus (Marcus Atilius)	45	Rhadamantus	71
Reiger (<i>Ardea</i>)	46	Rhamnus	—
Reigersbergen (Maria van)	—	Rhapsoden	—
(Zie: Hugo de Groot)	—	Rhatic.	—
Reijd (Everard)	—	Rhea	72
Reimarus (Herman Samuel)	47	Rhea Sylvia	—
Reimarus (Johann Albert	—	Rhecus	—
Heinrich)	48	Rheims	—
Reinfal (<i>Vinum pucinum</i>)	49	Rhenen	—
Reinhard (Frans Volkmar)	—	Rhesus	73
Reinecke, <i>de Vos</i>	50	Rhetorica (Zie: Redekunst)	—
Reijnolds (Josua)	51	Rhetra	—
Reiske (Johan Jacob)	52	Rhigas	—
Rekenkunst (<i>Arithmetica</i>)	53	Rhinoceros (Zie: Neushoorn)	76
Relaud (Adrianus)	54	Rhijn (Rembrand van)	—
Relief	—	Rhiphaei-Montes	77
Reliquiën	—	Rhodanus	—
Remedie	55	Rhodope	—
Reminiscere	—	Rhodus	—
Remonstranten	—	Rhoer (Jacobus de)	79
Remscheid	58	Rhoer (C. W. de)	81
Remus (Zie: Rómulus)	59	Rhone (De)	86
Rendier (Het)	—	Rhytmus	87
Renegaat	61	Richardson (Samuel)	—
Reni (Guido)	62	Ridderorden	88
Requiem	63	Ridderschap en Riddergeest	89
Resonans	—	Riemtalen	96
Respons-Gelden	64	Riet (<i>Arundo</i>)	—
Respijt-Dagen (Zie: Discre-	—	Riga	97
tie-Dagen)	—	Rigiberg	98
Retort	—	Rijc-	—

	Bladz.		Bladz.
Rijcke (Theodorus)	99	Roest (Jan van der)	129
Rijm, Rijp	99	Roet	—
Rijn (De)	—	Rog (<i>Raia</i>)	—
Rijngau	101	Rogge	130
Rijnsburg	—	Rogge (Cornelius)	131
Rijnsburgers	102	Roijaards (Dr. Hermannus)	134
Rijnwijnen	105	Roijen (Adriaan van)	135
Rijp (De)	—	Rolands-Zuilen	136
Rijssel	106	Rollin (Charles)	137
Rijst	107	Roma	—
Rijswijk	—	Roman	138
Rikochet-Schor	—	Romance	—
Remini	—	Romansche Talen	139
Rio-Janeiro	108	Rome	140
Ripieno	110	Romeinsche Geschiedenis	148
Ripperda (Wijboud)	—	Romeinsche Letterkunde	157
Ritornel (<i>Ritornello</i>)	111	Romeinsche School (Zie: Italiaansche Kunst)	165
Ritterhouze (David)	—	Romeinsche Taal	—
Ritter (Johan Wilhelm)	113	Romelie	—
Rituaal	—	Romulus	166
Rivierpaard (<i>Hippopotamus</i>)	114	Rondeel	168
Rob (De)	115	Roode zee	—
Robertson (William)	117	Rood-Krijt	169
Robespierre (Maximilian)	118	Rook	—
Robijn	120	Rook-Topaas	—
Robinson	—	Roomsch-Katholijken	—
Robinson (Robert)	121	Roos (De)	170
Roche (Maria Sophia La)	124	Rosa (Salvator)	—
Rochefort	125	Roscius (Quintus)	171
Rochelle	—	Rosee (N. N.)	172
Rochetta	126	Rosenmuller (Johan George)	—
Rochow (Frederik Eberhard van)	—	Rosette	174
Rodenburgh	—	Rosoglio (Zie: Brandewijn)	—
Roebel	127	Rossi (Jean Bernard de)	—
Roell (Hermannus Alexander)	—	Rossijn (Joannes Theodo- rus)	175
Roerdomp (<i>Ardea Stellaris</i>)	128	Rostock	—
Roermond	—	Rostra	176
Roest	—	Rot-	—

I N H O U D.

	Bladz.		707 Bladz.
Rotgans (Lukas)	176	Ruisch (Frederik)	193
Rotterdam	177	Ruisch (Rachel)	196
Rotunda	179	Ruisdaal (Jakob)	—
Rouan	180	Ruiter (Michiel Adriaansz. de)	—
Rouanette	—	Ruiter (Herman de)	203
Roupij	181	Rum	—
Rousseau (Jean Baptiste)	—	Rumford (Benjamin Tomp- son <i>Graaf van</i>)	204
Rousseau (Jean Jacques)	—	Rundvee, Runder-Teelt	—
Roussillon-Wijn	184	Runen, Runenschrift	208
Rozenkrentzer	—	Rusland	209
Rozenobel	185	Rusfisch bad	216
Ruardi (Mr. Joannes)	—	Rusfische Letterkunde	217
Rubens (Pieter Paulus)	186	Rusfische Taal	222
Rubicon	189	Rusfisch-Glas	224
Rudbeck (Olaus)	—	Rutgers (Janus)	—
Rufinus	190	Rutuliers.	—
Rugen	—		
Ruhnkenius (David)	191		
Ruimte	193		



S.

	Bladz.		Bladz.
S	225	Sachini (Antonia Maria Gas- paro)	230
Saale (De)	—	Sacristy	231
Saba een der <i>Lewards-eilan-</i> <i>den</i>	226	Sadder	—
Saba	—	Sadi (Musladin)	—
Sabbath	—	Saduceen	232
Sabel (De)	—	Saffier	—
Sabellius	227	Saffraan	233
Sabeïsmus	228	Sagalin	—
Sabiërs	229	Sage (Alain Reuë le)	—
Sabijnen	230	Sage-Palm	234
Sabitha	—	Sagres	235
	X x 2		Sa-

	Bladz.		Bladz.
Saguntum of Saguntus	235	Sanchoniaton	259
Sais	—	Sandifort (Eduard)	260
Sakrament (<i>Sacramentum</i>)	—	Sandwich-Eilanden	261
Sakse	236	Sanhedrin	262
Saksers	237	Sanscrit	263
Saladin, of Salaheddin	—	San-Salvador	—
Salamander (De)	239	Sanssouci	—
Salamis	—	Sapanhout	264
Salce, of <i>Sla</i>	240	Sapor	—
Salem	—	Sappho	—
Salernum, of Salerno	—	Sara, Sahara	265
Saliérs	241	Saragossa	—
Salisch Wetboek	—	Sarchiani (Giuseppe)	—
Sallustius (Cajus Crispus)	242	Sarcasme	266
Salm	243	Sardanapal	—
Salmasius (Claudius)	—	Sardes	267
Salmoneus	244	Sardinie	—
Salmoniak (zie ammoniak- zout)	—	Sardonische Iach	268
Salomo	—	Sardonix (zie: Achaat)	—
Salomons-Eilanden (De)	246	Sarkophaag	—
Salonichi	—	Sarmaten	—
Salpeter	247	Sarmatië	—
Salpeterzuur, Sterkwater	249	Sarpedon	269
Salpingorganon	250	Saracenen	—
Salus	—	Sarti (Giuseppe)	—
Salzburg	—	Sassefras	270
Salzman (Christiaan Gott- lieb)	252	Sasso	—
Samaritanen	254	Satelliten	—
Samarang	256	Saters	—
Samequin	—	Sath	271
Samiël	—	Satire	—
Samniten	257	Satrapen	273
Samojedden	258	Saturnalien	—
Samos	—	Saturnus	—
Samoethracia	259	Saurin (Jaques)	274
Sandale	—	Saussure (Horace Benoit de)	275
Sandelhout	—	Sauvage (Pierre)	276
		Save (De)	—
		Sa-	

I N I I O U D.

709

	Bladz.		Bladz.
Savooije	277	Schelde (De)	320
Saxe (Christophorus)	—	Schele (Radboud Herman)	321
Sbirren	279	Schelpdieren , conchylien	323
Scagliola	—	Scheriff	324
Scaliger (Julius Cesar)	—	Scheurbuik	—
Scaliger (Josephus Justus)	280	Schibboleth	326
Scalona	281	Schiedam	—
Scamander	—	Schiefer , of Schiefersteen	327
Scandinavie	—	Schijndood	328
Scaphander	282	Schilderkunst	331
Scaphismus	—	Schilders verwen	336
Scaurus (Marc. Aem.)	—	Schildklaver	337
Scelet, Skelet, Squelet, Been-		Schildknaap	338
gestel	—	Schildtuizen	339
Sceniten	284	Schildpad	—
Sceptikers	285	Schiller (Fridrich Christoph	
Schaakspel	—	von)	341
Schaap (Het)	286	Schimmel (De)	343
Schaap-Kemel	288	Schimmelpenninck (Rutger Jan)	—
Schach	305	Schip-nobel	348
Schafhausen	—	Schippond	—
Schagen	306	Schismatiken	—
Schagen (Adriana van)	—	Schleeswijk	—
Schalken (Godfried)	—	Schlegel (Johann Rudolph)	349
Schalmei	307	Schlozer (August Ludwig)	—
Schamanen	—	Schmaus (Johann Jakob)	341
Scharlakenkleur	308	Schmidt (Johan Andreas)	—
Scharlakenkoorts	—	Schneider (J. G.)	352
Schawl	311	Schoenus	—
Schedel	—	Schol	353
Schedelleer	312	Scholarchen	355
Scheel	313	Scholastieken	—
Scheeps-bouwkunde	—	Scholien , Scholiasten	356
Scheepsvaart (Zie: Zeevaart)	315	Schonck (Everhard Jan Ben-	
Scheeren	—	jamin	357
Scheernes	—	Schonen	—
Scheidius (Everardus)	—	Schoonhoven	—
Scheidius (Jan Philip)	316	Schoplin (Johann Daniel)	358
Scheidkunde	318	Schorl of Schirl	359

	Bladz.		Bladz.
Schorpioen	359	Secchio	399
Schorpioen-spin	361	Sect	—
Schotanus (Bernardus)	—	Seeland	—
Schotanus (Christianus)	—	Seetzen (U. I.)	—
Schotland	362	Segrijn	404
Schouwburgen	365	Seiler (Georg Friedrich)	405
Schrader (Johan)	367	Seine (De)	406
Schrede	368	Sejanus	407
Schrekkenberger	—	Selenit	—
Schrijfkunst	—	Selenium	—
Schrikkeljaar	369	Seleucus Nicanor	—
Schröck (Johann Matthias)	370	Seltzer-water	408
Schröder (Friedrich Ludwig)	371	Semilo'r	—
Schroeder (N. G.)	372	Seminarium	409
Schroef (De)	374	Semiramis	—
Schroef zonder eind	375	Semmler (Johann Salomo)	—
Schroot	—	Senaat	412
Schubart (Christian Friedrich Daniel)	—	Seneca (Marcus Annaeus)	414
Schubart <i>van Kleefeld</i> (Joh. Christian)	378	Seneca (Lucius Annaeus)	—
Schultens (Albert)	379	Senegal (De)	415
Schultens (Jan Jakob)	381	Senegambie	416
Schultens (Hendrik Albert)	382	Sennaar	417
Schulz (Johan Christoph Friedrich)	385	Senne-bladen	418
Schurman (Anna Maria van)	387	Sennen	419
Schwartzwald	388	Senones	420
Schweigger (August Friedr.)	389	Sepia (Zie: Zee-kat)	—
Scio, Chio	391	Sepia-Teekening	—
Scipio	392	September	—
Scipio (P. C. de oudere)	393	Septuaginta	—
Scipio (P. C. de jongere)	395	Septuagesima	421
Scriverius (Petrus)	397	Sequani	—
Scrupel	—	Sequinen	—
Scutari	—	Serafs	—
Scylla	398	Serail (Het)	—
Scyten	—	Seraphini	422
Sea	399	Serapis	423
		Seraskier	—
		Serenade	—
		Series	—
		Se-	—

I N H O U D.

	Bladz.		Bladz.
Seringapatam	423	Siciliaansche Vesper	448
Serpent	424	Siciliana	—
Serpentijn-steen	—	Sicilie	—
Serra de Estrella	425	Siciliën	450
Sertorius (Quintus)	—	Sicyon	454
Servie	426	Sida	455
Servius Tullius	428	Sidom	—
Sesostris	—	Siena	—
Setuval	429	Sierra	456
Sevastopol	—	Sierra Leona	—
Sevecotius (Jacob)	—	Sieveking (Georg Heinrich)	—
Sevennen	430	Sigeum, Sigeische Bijlschrift	457
Severus (Cornelius)	—	Sikkel	—
Severus (Lucius)	—	Silbermann (Gottfried)	—
Sevilla	432	Silberschlag (Johann Esaias)	—
Servaas (Willem)	433	Silenus	458
Sewel (Willem)	434	Silezië	—
Sextant	—	Silhouet	460
Sextarius	435	Silius (Gajus)	462
Sextus Empiricus	—	Silvanus	463
Sextus Rufus	—	Simon (Richard)	—
Shaftesbury (Anton Asthley Cooper, Graaf van)	—	Simonides	—
Shah Allum	436	Simons (Menno)	464
Shakespeare (William)	437	Simplicius	—
Sharks- of Dirk- Hartogs-baaij, (De)	438	Simplon (De)	465
Sheffield	439	Sinaï	466
Sheffield (John Baber Hol- roid, Lord)	—	Sinclair (John)	—
Sheridan (Richard Brinsley)	—	Sintoïsten	—
Sherif	442	Sirenen	—
Shetland	443	Sirië of Syrien	467
Siam	444	Sirius	468
Siberië	—	Sistrum	—
Sibyllinische Boeken	446	Six (Joan)	469
Sicard (<i>de Abt Roche Am- broise</i>)	447	Six van Chandelier (Joan)	—
Sicheus	448	Sixtus de V	—
		Skalden	472
		Skalholt	473
		Skolien	—
		Skoten (Zie: Schotland)	—

	Bladz.		Bladz.
Slaap (De)	473	Solothurn	512
Slaapbol	474	Sonate	513
Slag- of Pols-adere	475	Sond (De)	—
Slaggoud, Slagzilver	475	Sonnini (Charles Nicolas Si-	
Slangen (<i>Serpentes</i>)	476	gisbert)	514
Slaven, of Slavoniërs	478	Sophisten	515
Slavonië	479	Sophokles	516
Sleutel	480	Sophonisbe	—
Slijp- of Wersteen (De)	—	Sopran (Italiaansch <i>Soprano</i>)	517
Slinger	—	Sorben	—
Slothouwer (Valentinus)	482	Sorbet (<i>Tscherbet</i>)	518
Sluis	485	Sorbonne (De)	—
Smaak	486	Spa	—
Smakschip	487	Spaansche ruiters	522
Smalkaldisch verbond	—	Spaansche Taal, Dicht-, Let-	
Smaragd	—	terkunde en Kunst	—
Smelt (De)	488	Spaarbanken	528
Smerdis	489	Spaendonck (Gerardus van)	529
Smergel	—	Spaen la lecq (Willem Anna	
Smirna	—	Baron van)	—
Smith (A.)	490	Spalding (Johan Joachim)	533
Smits (Dirk)	492	Spallanzani (Abbate Lazaro)	534
Smits (Ludolf)	493	Spanheim (Frederik)	535
Smolensko	—	Spanje	536
Smollet (Tobias)	494	Sparreboom	539
Sneek	—	Sparta	540
Sneeuw (De)	495	Spartacus	542
Snellius (Willebrordus)	497	Specifiek	—
Snepper of Snipper	498	Speelhuizen	—
Snip (<i>Scolopax</i>)	499	Speelkaarten	543
Societeits-eilanden	—	Speksteen	544
Socinus (Lelius)	500	Spelt	—
Socinus (Faustus)	501	Speusippus	545
Soda natrum	503	Spezzia	—
Sokrates	504	Spheer	—
Solingen	509	Spheroïde	546
Solo	—	Sphinx	—
Solon	—	Spiegel (Laurens Pieter van	
Solocismus	512	de)	547
		Spic-	

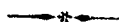
I N H O U D.

713

	Bladz.		Bladz.
Spiegelkast	554	Stahl (Georg Ernst)	593
Spiegels	555	Staithes	594
Spiegel-Sextant	556	Stalaktiet	—
Spiegel-Teleskoop	557	Stancho (<i>Cos</i>)	—
Spieren	558	Standaard	—
Spiesglas of Spiesglans (<i>An-</i> <i>zimonium</i>)	560	Standbeeld	—
Spijvertering	—	Standregt	—
Spin of Spinnekop (<i>Aranea</i>)	563	Stanislaus I. (Leczinski)	595
Spinnen, Spinwerktuigen	565	Stanniool (<i>Tin foelij</i>)	598
Spinosa (Benedictus)	568	Stapelregt	—
Spiraal.pomp	570	Starosten	599
Spitsbergen	—	Statiek	—
Spitsmuis (<i>Sorex</i>)	572	Statistiek	600
Spittler (Ludwig Timotheus, <i>vrijheer van</i>)	—	Stadius (Publius Papius)	—
Spook- of vangsprinkhaan (<i>Mantis</i>)	573	Staunton (George Leonard)	601
Spondeus	574	Steen (Jan)	—
Spons (<i>Spongia</i>)	—	Steen-Arend (<i>Falco Chrysaetos</i>)	603
Spotvogel (De)	575	Steenbakkerijen	—
Spraakkunst	—	Steendruk of <i>Lithographie</i>	605
Spraakvermogen	576	Steenkolen	608
Spree (De)	578	Steen-Olie	610
Spreek trompet	—	Steenregen	611
Spreeuw (De)	—	Steensnijkunst	612
Sprengel (M. C.)	579	Stekelvarken	613
Sprengel (Curt.)	579	Stephanus (Robert)	614
Sprinkhaan (<i>Grillus</i>)	580	Stephanus (Henri Estienne)	615
Spurrie (<i>Sprgula arvensis</i>)	581	Steppe	616
Staal (<i>Mevrouw van</i>)	—	Stereometrie	—
Staal	582	Stereotypen (Zie: Boekdruk.)	617
Staat, of Burgermaatschappij	584	Sterne (Lorenz)	—
Staats-Huishoudkunde	—	Sterren Beelden	618
Staatsregt	585	Sterrenkunde	619
Stadië (<i>Stadium</i>)	587	Sterrenwacht	622
Stael-Holstein (Anne Germai- nede)	588	Stettin	—
Staffa	593	Steur (De)	623
		Stier-Gevechten	624
		Stiermarken (Hertogdom)	626
		Stikstof, Stikstoflucht	—
		Stijfsel	627
		Spic-	

	Bladz.		Bladz.
Stijl (Simon)	629	Styliten	669
Stil-Leven	633	Styx (De)	—
Stille-Zee	—	Sublumaat	670
Stinstra (Joannes)	—	Sudeten	—
Stinstra (Pieter)	—	Suetonius (Cajus Tranquil-	—
Stipendium	637	lus)	—
Stobaeus, of Johannis van Stobi-	—	Sueur (Eustache le)	671
Stokmans (Pieter)	—	Sueven	—
Stocks	—	Suhm (Pieter Frederik van)	672
Stoïcijnen	638	Suiker, Suikerriet	673
Stoke (Melis)	—	Sulla of Sylla (Lucius Corne-	—
Stokholm	639	lius)	676
Stokvisch (Zie: Kabeljaauw)	640	Sully (Maximiliaan van Be-	—
Stola	—	thune, baron van Rosnië,	—
Stolp (Jan)	641	hertog van)	678
Stoomboekdrukkers (Zie:	—	Sultan	679
Boekdrukkers)	642	Sultane	680
Stoomboot	—	Sultanin	681
Stoom- of Dampmachine	646	Sulzer (Johann Georg)	—
Stoomrijtuigen	647	Sumach	682
Storax	—	Sumatra	—
Storm	648	Sundasche Eilanden, of Oos-	—
Storm-Balken	—	terfche Archipel (De)	684
Storm-Kompas	—	Sunna	685
Storm-Ladders	—	Suratte	—
Storm-Palen	—	Suriname	—
Straalsond	649	Surrogaat	689
Straat (Pieter)	—	Swammerdam (Johannes)	690
Straatsburg	651	Swaving (C.)	691
Strabo	—	Swieten (Gerard van)	—
Straf	652	Swinden (Jan Henri van)	692
Strafregt	—	Sydenham (Thomas)	696
Strandregt	659	Sykophant	697
Streek (De)	—	Sylvester II	—
Strontianiet	—	Simbolische Boeken	—
Struensee en Brand	660	Symbool	698
Struisvogel (De)	664	Symetrie	—
Stutgard	665	Symphonie	699
Stuurmanskunst	666	Synagoge	700
			Syn-

I N H O U D.			
	Bladz.		715
Syndicus	700	Synonimen	702
Synocratie	—	Syphax	—
Syngenesia	701	Syrakuse	—
Synode	—	Syrië (Zie Sirië)	703



VERBETERINGEN VOOR HET VIERDE DEEL.

Bladz. 639 *reg.* 4 v. b. *staat*: *onder* het heupgewricht *lees*: uit het gewricht.

VOOR HET VIJFDE DEEL.

- Bladz.* 6 *reg.* 17 v. b. *staat*: EUNIUS *lees*: ENNIUS
- 152 — 12 v. o. — *Sorthing*, — *Storthing*
- 189 — 1 v. b. — ABUKIR — ABUBAR
- — 17 v. b. — *Turken* — *Arabieren*
- — 4 en 5 v. b. — Hij trok eerst tegen *Damascus* op, de hoofdstad van *Syrie*; waar men slechts leze: Hij verjoeg de *Grieken* uit *Sirië*, *Phenicië*, enz.
- 207 — 13 v. b. — *Sebasti* — *Sebaste*
- 299 — 23 v. b. — *Gaubonites* — *Gaulonites*
- — 24 v. o. — *Trachonites* — *Trachonitis*
- 340 — 6 v. b. — *Azië* — *Arië*
- — 7 v. b. — *Paramanië* — *Karamanie*
- — 4 v. o. — tot heden enz. — tot omtrent 650 gebleven is, wanneer die door de Mahomedaansche *Arabieren* werd omvergeworpen.
- 382 — 13 v. o. — VAN DOEVERDEN — VAN DOEVEREN
- 473 — 24 v. o. — CAESALIJN — CASALPIJN
- 475 — 7 v. b. moet, achter neerhangen, aldus gelezen worden: immers eene andere rigting aannemen de bloemen zich fluiten, zoo als bij de *Cassia's*, *Mimosa's*, de Straalbloemen en anderen plaats vindt; terwijl bij sommigen, integendeel, de bloem zich 's avonds en 's nachts opent, gelijk de *Cactus* enz.
- 481 — 27 v. o. — PLEBEIJERS — *Plebejers* en zoo in dit geheel art.
- 573 — 8 v. o. — BERECHJO, — BERECHIA
- Mindere fouten, die aan dit werk, en de afgelegenheid der drukpers, onafscheidelijk eigen zijn, gelieve de lezer te verſchoonen.

Bij den Uitgever dezes is gedrukt en alom te bekomen :

S. J. M. VAN MOOCK, Nouveau Dictionnaire Français-Hollandais.

Dit Woordenboek, het volledigste, dat volgens het oordeel van deskundigen, in ons Vaderland ooit verschenen is, prijst zich door correctheid, goed papier en matigen prijs, van zelve aan. Hetzelve bevat 1590 bladzijden, buiten Titel, Voorrede en Lijst van intekening, die vrij aanzienlijk is, is met eene fraaije Kolouel letter in het grootste en breedste 8vo formaat gedrukt, zoo dat op elke bladzijde 76 dubbele regels staan; heeft 56988 Hoofdwoorden, welke in alle mogelijke beteekenissen verklaard, en met de noodige Spreekwijzen voorzien zijn.

Men leze onder anderen de beoordeeling hiervan in het Journal de Bruxelles van 1 Nov. 1824, waarin men van het 1 stuk A—L zegt :

„ Un examen scrupuleux de ce dictionnaire justifie pleinement l'attention. M. VAN MOOCK, instituteur à Delft, lui a consacré ses veilles de „ plusieurs années; et son travail, prouve combien l'auteur s'est donné „ de peines pour rendre ce dictionnaire aussi complet que possible. On „ voit à chaque page qu'il a consulté les meilleurs dictionnaires dans les „ deux langues, surtout celui de l'Académie française et ceux de Boiste „ et de Laveaux. Ce qui ajoute beaucoup au mérite de ce dictionnaire, „ c'est qu'on y trouve non-seulement si un mot doit être employé en „ médecine ou en jurisprudence, etc., mais même les termes propres „ aux différens métiers avec les indications nécessaires pour ne point em- „ ployer, par exemple, un terme de maçon quand on a besoin d'un „ terme de menuiserie, et ainsi de suite. L'emploi des mots selon le „ sens direct ou figuré se trouve également dans ce dictionnaire ainsi que „ les mots nouveaux, généralement reçus dans la langue française.

La partie typographique est bien soignée et le caractère, quoiqu'assez petit, est très-lisible et ne fatigue point les yeux.

In de Bibliothèque des Instituteurs, No. XXXV. Mons, bij H. J. Hoyois. Janvier 1825, wordt daarvan gezegd :

„ Les avantages que présente la connaissance de la langue hollandaise „ aux Belges méridionaux, sont généralement trop bien sentis pour que „ nous ayons besoin d'en faire ici mention. Mais les moyens d'y par- „ venir ne leur ont jamais été offerts aussi abondamment qu'aujourd'hui. „ Les mauvaises grammaires auxquelles ils avaient dû recourir d'abord „ ont insensiblement fait place à des ouvrages plus méthodiques et mieux „ raisonnés; et si les dictionnaires laissaient encore quelque chose à de- „ sirer, celui que nous annonçons va remplir le vide qui a existé jus- „ qu'à présent dans cette partie. Nous ne prétendons cependant jeter „ aucune défaveur sur les dictionnaires qui ont paru depuis la réforme „ introduite dans l'orthographe hollandaise: ces divers ouvrages qui ne „ diffèrent que par les titres et les formats, peuvent très bien servir „ aux commençants; peut-être y désirerait-on un peu plus de correction „ et d'exactitude; mais on y chercherait en vain les différentes signifi- „ cations des mots et les phrases propres à faire connaître ces différen- „ ces. Sous ce rapport, on peut dire qu'ils ne répondent aucunement „ à leur titre; car un dictionnaire, pour mériter ce nom, doit non- „ seulement donner la nomenclature complète et la signification exacte „ de tous les termes de la langue, mais aussi indiquer les diverses ac- „ ceptions, distinguer leur sens propre et primitif du sens métaphorique „ et figuré, produire enfin un grand nombre d'exemples propres à ex- „ pliquer, éclaircir et confirmer leur emploi dans le discours.

„ Ces diverses qualités, qui manquent à tous les dictionnaires publiés „ antérieurement, distinguent particulièrement celui de VAN MOOCK, et „ lui assurent une supériorité incontestable sur tous les autres ouvrages „ de ce genre. Plus complet sous le rapport de la nomenclature, qui „ embrasse non seulement tous les mots primitifs, dérivés et composés, „ mais encore tous les termes d'arts, de sciences, de métiers, etc., „ il indique en outre leur genre, leur définition, leurs différentes ac- „ ceptions propres et figurées, et les phrases nécessaires pour en faire „ connaître l'accord et le régime. Ces exemples qu'on peut regarder „ comme l'ornement d'un dictionnaire, en même-temps qu'ils en sont „ une des parties les plus utiles, sont dans celui de VAN MOOCK, très „ variés, fort bien choisis, et présentés dans un ordre analytique qui „ en facilite l'intelligence.

„ Pour se faire une idée des développemens que l'auteur a su donner
 „ à son ouvrage, il suffit de citer l'article consacré au mot *faire*, qui
 „ occupe quatre grandes colonnes de septante six lignes chacune, et
 „ qui renferme plus de trois cents exemples sur les diverses acceptions
 „ et interprétations de ce verbe. Les autres articles sont traités avec
 „ une étendue proportionnée à leur importance; et nous pouvons assu-
 „ rer qu'il y a peu de locutions qui ne soient expliquées et traduites
 „ dans cet excellent dictionnaire. Quelques-unes seulement présentent
 „ de légères incorrections auxquelles le lecteur peut facilement remédier,
 „ et qui disparaîtront sans doute dans une autre édition.
 „ Cet ouvrage aussi étendu et aussi serré qu'on saurait le désirer, est
 „ propre à tous les usages, et tout concourt à en faire le Dictionnaire
 „ le plus complet et le plus instructif qu'on puisse mettre entre les mains
 „ des élèves, et le seul qui convienne aux Wallons, que leurs relations
 „ obligent à traduire ou rédiger en hollandais.

*De beoordeeling hiervan in het Nieuw Algemeen Magazijn voor On-
 derwijs en Opvoeding, IIde deel 5de stuk, 1825 is aldus:*

Met een bijzonder genoegen kondigen wij dit uitmuntend Woordenboek,
 dat zich in onderscheidene opzichten van de meeste andere voordeelig
 onderscheidt, aan. Lang, zeer lang was het ter perse, en Rec., die
 eenige stukken van hetzelfde had gezien, wanhoopte wel eens aan de we-
 zenlijke verschijning; doch hij vindt zijn lang gerekt verlangen thans
 dubbel voldaan: en wenscht niet alleen de jeugd, maar alle liefhebbers
 en beoefenaars der zoo noodzakelijke Fransche taal, met hetzelfde we-
 zenlijk geluk. Met eene kleine, doch zeer duidelijke letter gedrukt,
 beslaat dit Deel ongeveer 1400 bl., waarin niet alleen al de Fransche
 woorden met derzelve beteekenissen, maar ook met derzelve onder-
 scheiden gebruik, beheersching, spreekwijzen, enz. zoo volledig voor-
 komen, als men zulks wel nergens elders in de bij ons uitgegevene Woor-
 denboeken vinden zal; terwijl de prijs, de uitgebreidheid van het
 Werk, de beknopte druk en verdere uitvoering in aanmerking geno-
 men, geene reden tot klagen geeft. Wij maken ons met genoegen van
 deze gelegenheid gebruik, om dit uitmuntend Werk zoo veel mogelijk
 aan te prijzen en meenen dit niet beter te kunnen doen, dan door
 het mededeelen van een paar artikels, waartoe echter ons bestek ons
 verbiedt de meest uitgebreide te nemen. Wij bepalen ons tot de arti-
 kels *propos* en *trouver*.

Wij bedanken den kundigen VAN MOOCK voor dit geschenk, wen-
 schen hem den noodigen lust en krachten, om ook het tweede of Hol-
 landsch-Fransch gedeelte met eene gelijke naauwkeurigheid te bewerken;
 terwijl wij hopen, dat een ruim vertier den Uitgever aanmoedige, om,
 door eene spoedige uitgave, dit waarlijk klassiek Werk te voltoojen.

*Het Letterkundig Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak 1825,
 No. XV. blad. 615, zegt van het Fransche Woordenboek van den Heer
 VAN MOOCK het volgende:*

„ Indien er eenige soort van werkzaamheid is, waarvan het nut en
 „ het moeitevolle gelijkelijk oubetwistbaar geacht wordt, dan is het ze-
 „ ker de arbeid, welke aan het vervaardigen van een Woordenboek
 „ besteed wordt.

„ Het is waar, dat de vervaardigers van deze soort van werken, wel
 „ eens door anderen, die dezelve niet naar waarde weten te schatten,
 „ met de vernederende benaming van geleerde kruijers bestempeld zijn,
 „ maar zij zelve, die dus laag op deze soort van arbeid nederzien, heb-
 „ ben er doorgaans niets tegen, om zich de vruchten daarvan te nutte
 „ te maken, en (om bij hunne vergelijking te blijven) van deze zoo
 „ bruikbare vracht, welke op die kruiwagens gevonden wordt, partij te
 „ trekken, en daarvan mede op alle manieren hun voordeel te doen. —
 „ Zonder den onverdroten ijver van die vlijtige letterblokkers, aan welker
 „ onvermoeide arbeidzaamheid men de Woordenboeken te danken heeft,
 „ zoude niet alleen de taalkunde op verre na die vorderingen niet ge-
 „ maakt hebben, welke dezelve op die hoogte gebragt heeft, waarop
 „ dezelve thans zich bevindt; maar ook zij, die voorgeven zich alleen
 „ met taalkennis bezig te houden, en die op de kennis der woorden als
 „ uit de hoogte en met verachting nederzien, zouden zonder de hulp
 „ der Lexiconmakers zich ontelbare reizen in de allergrootste verlegen-
 „ heid bevinden, en dikwijls althans eenen kostbaren tijd, die hun nu
 „ door de vervaardigers van Woordenboeken uitgewonnen is, aan een
 „ eindeloos zoeken naar die beteekenis van woorden en uitdrukkingen

„ moeten besteden. Het is dus wel verre eene verachtelijke, intege-
 „ deel eene hoogst lofwaardige taak, welke de *Lexicographie* van alle
 „ zoo wel levende als oude talen op zich genomen hebben, waarvoor
 „ zoo wel geleerden als ongeleerden, wanneer zij zich van denzelfden
 „ naar den eisch gekwetend hebben, de wettigste aanspraak op den dank
 „ van allen die belang stellen in kunsten en wetenschappen, mogen ma-
 „ ken. Zoodanige aanspraak mag de Heer VAN MOOCK met alle reden
 „ maken wegens het voorliggend Nieuw Fransch-Hollansch Woorden-
 „ boek, opgedragen aan den Hoog Edelen Gestrengen Heer Mr. D. J.
 „ VAN EWICK, Administrateur voor het onderwijs der kunsten en we-
 „ tenschappen in *Nederland*. — Recensent toch is het volkomen eens
 „ met den Heer VAN MOOCK, dat naar mate de Fransche taal bij alle
 „ enigzins beschaafde lieden in ons Vaderland, meer en meer algemeen
 „ beoefend wordt, daar zij eene reeks van de allerschoonste werken in
 „ allerlei vakken van wetenschap oplevert, in die zelfde mate ook de
 „ klagte algemener over het gebrek van een goed Woordenboek van
 „ die taal voor onze natie is; tot dus verre ondervond men al dikwijls,
 „ dat, wanneer men zijn Woordenboek nasloeg, men zich zag te leu-
 „ gesteld in het vinden van den waren zin en de juiste beteekenis van
 „ het woord, dat men daarin opzocht. — In waarheid het is zoo; de
 „ meeste Woordenboeken, dat van G. N. LANDRÉ, te *Dordrecht* bij
 „ BLUSSÉ en VAN BRAAM in 1821 uitgekomen, vooral niet uitgezonderd,
 „ zijn *onvolledig*, doordien men eene menigte Fransche woorden te ver-
 „ geefs daarin zoekt, en zij zijn *onnaauwkeurig*, dewijl zij de beteeke-
 „ nissen der woorden niet met juistheid overeenkomstig derzelder ver-
 „ schillende wijzigingen opgeven — en beide deze hoofdvereischen, vol-
 „ ledigheid en naauwkeurigheid zijn de volstrekte voorwaarden, van wel-
 „ ker vervulling de deugdelijkheid eens Woordenboeks afhangt. De
 „ vervulling dezer voorwaarden moest echter natuurlijk, voornamelijk
 „ met opzigt tot de Fransche taal inzonderheid, vermeerderen, naar mate
 „ de vakken van verschillende wetenschappen, in de laatste jaren vooral
 „ zich hebben uitgebreid, en meer algemeen in de Fransche taal zijn
 „ begonnen behandeld te worden, en de bekende gebeurtenissen in
 „ *Frankrijk* tot het scheppen van een aantal nieuwe woorden, immers in
 „ nieuwe beteekenissen, hebben aanleiding gegeven, waarbij nog komt,
 „ dat sedert 50 of 40 jaren de Fransche taal ook voor de Diplomatic
 „ schier algemeen is geworden onder de beschaafde natiën. — Vervol-
 „ gens dat de Regtswetenschap sedert 25 jaren, vooral sedert het ver-
 „ vaardigen der Fransche Wetboeken, meer dan immer bevorens, in
 „ die taal, en wel met eene juistheid, welke aan alle andere levende ta-
 „ len ten voorbeeld mag strekken, is beoefend geworden; eindelijk dat
 „ de Fransche Geleerden, het zij dan te regt of ten onregte, zich de vrij-
 „ heid veroorloofd hebben, ons telkens, wanneer hun dit te pas kwam,
 „ woorden uit het Grieksch te ontleenen, en dezelve slechts door ee-
 „ nen gemoderniseerden uitgang te *Verfranschen*, en als het ware op
 „ den Franschen bodem te naturaliseren.

„ Het is niet te vergen, dat een Recensent een geheel Woordenboek zal
 „ doorlezen, nogtans durft de steller van dit tegenwoordig verslag ver-
 „ zekeren, dat hij de Dictionnaire van den Heer VAN MOOCK met al
 „ die oplettendheid heeft vergeleken, welke het gewigt dezer schoone
 „ onderneming billijker wijze mag gerekend worden te vorderen, en dat
 „ hem slechts geringe verbeteringen zijn voorgekomen.

Na deze verbeteringen te hebben aangewezen, eindigt Recensent deszelfs beoordeeling aldus:

„ Onze aanmerkingen benemen niets aan de waarde van dit werk. —
 „ Wij wenschen alleen, dat de Auteur van dit Woordenboek bij eene
 „ nieuwe uitgave deze onnaauwkeurigheden verbeteren zal; terwijl wij
 „ voor het overige dit Woordenboek, ook, zoo als het nu is, als een
 „ der besten, zoo niet het allerbeste, hetwelk ons in deze soort bekend
 „ is, gerustelijk durven aanbevelen.”

En in de Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen No. 7 van 1825, bladz. 302, wordt daarvan gezegd:

„ Ongetwijfeld is de *Lexicographie* der nieuwere talen een der minst
 „ bewerkte vakken van onze Letterkunde. Ten aanzien der Noordsche
 „ en Zuidelijke talen moeten wij onze toevlugt nemen tot den arbeid
 „ van Franschen, of liever van Duitschers; en wat er onder ons, met
 „ betrekking tot de talen dezer beide natiën, alsmede van de Engel-
 „ sche, gedaan is, kan met soortgelijke voortbrengselen der Duitse
 „ Litteratuur niet vergeleken worden. Zonder iets te willen afdingen

„ op de wezenlijke verdiensten der **Woordenboeken**, welke hij ons voor
 „ de genoemde talen voorhanden zijn, meenen wij gerustelijk te mogen
 „ beweren, dat dezelve aan den hoogen trap van voortreffelijkheid niet
 „ beantwoorden, welke de Letterkunde dier volken in onzen leeftijd
 „ bereikt heeft. Zij, die zich met dezen arbeid hebben bezig gehouden,
 „ schijnen meer de behoefte van het gezellige leven en van den koop-
 „ handel, dan die van den letterminnaar in 't algemeen op het oog ge-
 „ had te hebben; en van hier die onvolledigheid en dat oppervlakkig
 „ indringen in den geest der talen, welke de vorige **Woordenboeken**
 „ doorgaans min of meer ontsieren.

„ De Boekhandelaar H. C. A. THIEME, wiens vroeger uitgegeven
 „ Hoogduitsch **Woordenboek** in ons oog eene gunstige onderscheiding
 „ verdient, heeft ons Publiek op nieuw aan zich verplicht door het bo-
 „ venstaande werk.

„ Wij hebben altijd veel opgehad met het *Dictionnaire portatif Fran-
 „ çais publié par ABRAHAM BLUSSÉ, le jeune, Dordrecht, 1815*, omdat
 „ dit boek zich, naar ons oordeel, door eene groote juistheid in de
 „ overbrenging van de eigenlijke beteekenis der woorden kenmerkt;
 „ maar vermits het niet meer geeft, dan wat de titel beloofd, zoo is
 „ het voor het algemeen gebruik, bij het lezen der Fransche Schrijvers,
 „ onvoldoende. Er bestaat bij ons geene reden hoegenaamd, waarom
 „ wij den Heer BLUSSÉ niet even zoo berekend zouden achten voor het
 „ samenstellen van een Fransch **Woordenboek**, als den Heer VAN MOOCK,
 „ en wij schatten het werk van den eersten in zijne soort even hoog,
 „ als dat van den laatsten, maar het *Dictionnaire*, hetwelk wij nu aan-
 „ kondigen, is naar een zoo veel ruimer en meer omvattend plan be-
 „ werkt, dat het, in ons oog, eene wezenlijke behoefte in onze Let-
 „ terkunde vervult.

„ Volledigheid toch schijnt het groote doel van den Heer VAN MOOCK
 „ en zijne medebearbeiders geweest te zijn; eene volledigheid, die zich,
 „ naar luid van den geheelen titel en der voorrede, zelfs tot alle vak-
 „ ken van kunsten en wetenschappen uitstrekt, en die de beteekenis
 „ der woorden door veelvuldige spreekwijzen opheldert, ter bereiking
 „ waarvan men den arbeid der grootste Taalkundigen in de laatste jaren
 „ zich ijverig ten nutte gemaakt heeft.

„ Ter staving van het gezegde, zullen wij eene enkele proeve hier la-
 „ ten volgen, die ons bij het opslaan van het boek in het oog valt:

BLUSSÉ.

Dehors (adv.) *Buiten*; par dehors, au dehors, *van buiten*; mettre quelqu'un dehors, *iemand buiten de deur zetten*.

Dehors (m.) *Het uitwendige* (n.) *de uiterlijke schijn* (m.) les dehors *de buitenwerken*, (in den Vestingb.) cela vient du dehors, *dat komt van buiten*; juger par le dehors, *naar het uiterlijke oordeelen*; sauver le dehors (ou les apparences) *den uiterlijken schijn bewaren, of in acht nemen*.

VAN MOOCK.

Dehors (adv.) *buiten*. De -- *van buiten naar binnen*. En -- *buitenwaarts, uitwendig, van buiten*. Par -- *prép. van buiten*. Au -- *uitwendig, uiterlijk, van buiten*. Il est allé au -- *hij is buiten gegaan*. Il vient de -- *pour se chauffer, hij komt van buiten, om zich te warmen*. Cela avance trop en -- *dat steekt te veel buitenwaarts, vooruit*. Mettre un domestique en -- *eenen knecht weggagen*. Mettre un vaisseau -- *een geheel opgetakeld schip uit de haven brengen*. Mettre toutes les voiles de -- *alle zeilen bijzetten*. Cette maison est belle par -- *dit huis is schoon van buiten*. Il n'en paraît rien au -- *men kan er van buiten niets aan zien*; s. m. *het uitwendige, de buitenzijde, kant*. Cette eglise est belle par le -- *de buitenzijde van die kerk is schoon*. Le mal n'est qu'au -- *het kwaad is slechts uitwendig, aan de uitwendige gedeelten*; fig. pl. *uiterlijke schijn, m. uiterlijkheid*, vr. (apparences.) Il ne faut pas juger par les -- *men moet niet naar den uiterlijken schijn, naar het uiterlijke oordeelen*; s. pl. *buitenwerken eener plaats, vesting*. Cette place a de beaux -- *deze plaats, vesting heeft schone buitenwerken*.

Dehouser v. n. de laarzen uit-
trekken; sterven; eenen muilezel,
paard, het dekkleed afnemen.
Deïcide m. Godsmoord, alleen
aan den Heere Jezus gepleegd.

Deïcide (m.) Godsmoord, moord
des Zaligmakers, door de Joden
gepleegd; pleger van dien moord.

Na enige verbeteringen te hebben aangewezen, sluit de Recensent zij-
ne beoordeeling aldus:

„Doch wij herhalen het, de grenzen zijn hier moeilijk te bepalen,
„en wij erkennen gaarne, dat de Heer VAN MOOCK en zijne medeër-
„beiders een allezins verdienstelijk en veelzins voortreffelijk werk ge-
„leverd hebben.

„Wij prijzen dit *Dictionnaire* dus met ruimte aan, te meer, daar de
„Uitgever het aan een' netten, duidelijken en correcten druk niet heeft
„laten ontbreken.

Het *Letterlievend Maandschrift*, No. VII. van Junij 1825, drukt
zich, bladz. 213, in diervooge over hetzelfde uit:

„Eindelijk ziet dan in ons vaderland onder de menigvuldige werken,
„waarvan er velen konden gemist worden, een woordenboek het licht,
„waarnaar de beminnaars der Fransche taal te lang hebben moeten
„wachten. Lof hebbe de Heer H. C. A. THIEME, uitgever dezes
„woordenboeks, voor deze zijne stoute onderneming, welke met oor-
„deel, beleid en geduld, tot hiertoe is volbragt.

De uitgever zegt in zijne voorrede:

„Naar mate de Fransche taal, bij alle eenigzins beschaafde lieden in
„ons vaderland meer en meer algemeen beoefend wordt, daar zij eene
„reeks van de schoonste werken in allerlei vakken van wetenschap op-
„levert, is ook de klagt algemeener geworden over het gebrek van een
„goed woordenboek van die taal voor onze natie. Tot dus verre on-
„dervond men al te dikwijls, dat, wanneer men zijn woordenboek na-
„sloeg, men zich zag te leu gesteld in het vinden van den waren zin
„en de juiste beteekenis van het woord, dat men zocht.”

Waaraan wij ons zegel durven hechten.

„De Heer H. C. A. THIEME is begonnen met mannen, der beide ta-
„len kundig en in de wetenschappen ervaren, tot dien moeilijken ar-
„beid te bewegen, en heeft den eenigen weg ingeslagen, die hem borg
„konde blijven voor eenen gelukkigen uitslag.

„De zamenstellers hebben tot gids genomen: WEILAND, *Nederduitsch
„taalkundig woordenboek*, *Dictionnaire de l'Académie Française*, BOISTE,
„DE WAILLY, LAVEAUX, BLUMENBACH, *Dictionnaire Etymologique des
„mots Français, dérivés du Grec*, par MORIN, CATINEAU, GATEL,
„LANTSHEER, *Dictionnaire des termes de marine*, GÖDIKE *Néologie*,
„MOZIN, THIBAUT enz. en zich op eene allezins voldoende wijze van dezel-
„ve bediend. Hiervan overtuigden wij ons door het vergelijken -- de
„bewerkers houden ons dit ten goede; ofschoon wij hen geenszins wan-
„trouwen, waren wij nogtans daartoe verplicht in de vooronderstelling,
„dat er koopers gevonden zouden worden, die op het oordeel van *Re-
„censent* afgaan, en dezen moet hij borg blijven voor goed- of afkeuring
„-- van sommige letters met LOUIS CHAMBAUD, *nouvelle édition*, *revue*,
„*corrigée et augmentée du double* par J. TH. DES CARRIERES, *maître-
„des-arts de l'Université de Paris*, met J. A. BOISTE *quatrième édition*
„1823, LAVEAUX, BLUMENBACH en GÖDIKE. Het onaangename van deze
„taak werd beloond door de ondervinding, dat het boek eerstelijk rijker
„en juist is in woorden dan eenige *dictionnaire* tot hiertoe in ons va-
„derland uitgegeven, en daarenboven in zich vereenigt, dien schat van
„woorden, welke nu eens bij dezen en dan bij genen der opgenoemde
„auteurs gemist of gevonden worden.

„Het werk is aanprijzenswaardig niet alleen, maar onmisbaar voor
„de beoefenaars der Fransche taal; het strekt de zamenstellers tot eer,
„waaronder wij met genoegen den Heer S. J. M. VAN MOOCK noemen,
„en zal den uitgever voor zijne kosten, moeite en vlijt gewisselijk be-
„loonen.

„Wij zien met verlangen het Hollandsch-Fransch gedeelte te gemoet,
„en vleijen ons, dat het getal der inteekenaren alsdan zal zijn ver-
„meerderd.

„Het formaat is naar den eisch, de letter niet af te keuren, maar
„het papier mogt wel iets beter zijn.

